

III/2.975

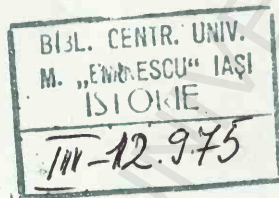
Ovidiu Băruiană

LIBERALII

STRUCTURI
ȘI SOCIABILITĂȚI POLITICE
LIBERALE
ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

Historica

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” IAȘI

Historica

Ovidiu Buruiană

LIBERALII

Structuri și sociabilități politice liberale
în România interbelică

Colecția HISTORICA este coordonată de prof. univ. dr. Alexandru-Florin Platon.

Această lucrare este finanțată prin CNCIS, PD_449.

Ovidiu Buruiană (născut în 1974) este lector al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. De asemenea, este doctor în științe sociale, specializarea istorie, al aceleiași universități cu o teză privitoare la evoluția politică a Partidului Național Liberal în anii interbelici. A publicat mai multe studii asupra vieții politice de după 1918, raporturilor universitare și asupra vieții cotidiene în Iașul dintre cele două războaie mondiale. A coordonat, alături de Liviu Brătescu, volumul *Liberalismul românesc. Tendințe, structuri, personalități* (2005).

Referenți științifici:

Prof.univ.dr. Gheorghe Iacob

Dr. Dorin Dobrinu

Pe copertă: liderul liberal Ion I. C. (Ionel) Brătianu, într-o ipostază clasică. În plan secund, imagine de pe Calea Victoriei din București, în dreapta aflându-se, între cele două războaie mondiale, sediul central al P.N.L.

Redactor: Dana LUNGU

Coperta: Manuela OBOROCEANU

Tehnoredactor: Luminița RĂDUCANU

ISBN: 978-973-703-929-3

© Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2013
700109 – Iași, str. Pinului, nr. 1A, tel./fax: (0232) 314947
<http://www.editura.uaic.ro> e-mail: editura@uaic.ro

Ovidiu Buruiană

LIBERALII

Structuri și sociabilități politice liberale
în România interbelică

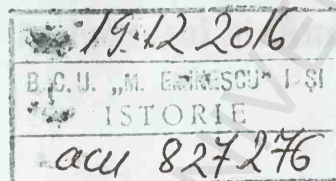
0 000008 27276

BCU IASI

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”, IAȘI

2013

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BURUIANĂ, OVIDIU

Liberalii: structuri și sociabilități politice liberale în România
interbelică / Ovidiu Buruiană. - Iași : Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2013
Bibliogr.

Index

ISBN 978-973-703-929-3

329.12(498)

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE	13
INTRODUCERE. Despre nevoia studierii <i>liberalilor</i> și despre mistica ideii de partid la liberalii români interbelici	15
1. Despre istoriografia liberalismului românesc	16
2. Mistica ideii de partid la liberalii români.....	21
3. Obiectivele lucrării și opțiuni metodologice	26
4. Scurtă privire asupra surselor cercetării.....	30
5. Mizele civice ale lucrării în raport cu natura cercetării	31
I. IDEILE LIBERALE ȘI IDENTITATEA LIBERALILOR ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ. Liberalism de partid și liberalism civic.....	35
1. Obiectul de studiu al prezentului capitol și probleme de metodă.....	35
1.1. „Liberalismul de receptare”. Scopul capitolului.....	37
1.2. Problema metodologică a abordării liberalismului și a ideilor politice în general.....	40
2. Europa est-centrală în perioada interbelică și liberalismul. O perspectivă	46
2.1. Europa interbelică: o nouă hartă politică și ideologică.....	46
2.2. Locul liberalismului în noua Europă.....	49
3. Societatea românească și problema liberalismului. Scurtă precizare.....	50
4. Doctrina liberalilor români.....	56
4.1. Libertăți politice și națiune.....	57
4.2. Soluții economice și sociale ale liberalilor români. Naționalismul economic liberal	61
4.2.1. Industrializarea în viziunea liberalilor.....	62
4.2.2. Domeniul agrar în gândirea liberalilor români.	64
4.2.3. Problema protecționismului.....	65
4.3. Sistemul politic și democrația în reprezentarea liberalilor români.....	68
5. O genealogie a ideilor liberale în România interbelică.....	73
5.1. Lecturile liberalilor: Zeletin, Manoilescu și...Virgil Andronescu.....	76
5.2. Traduceri din gânditorii liberali “clasici”	83
6. Concluzii.....	86
II. ORGANIZAȚIA DE PARTID A LIBERALILOR ROMÂNI.	
Formal și informal în structura Partidului Național Liberal. Statutele formațiunii liberale. Raportul dintre conducerea centrală și organizațiile județene	91
1. Statutul Partidului Național Liberal din 1930.....	96
1.1. Organizația comunală	98
1.2. Organizația județeană.....	99
1.3. Organizațiile centrale ale P.N.L.....	100
2. Statutele Partidului Național Liberal și voința de a reorganiza formațiunea politică a liberalilor români.....	101
3. Raportul Centru-Periferie în cadrul Partidului Național Liberal. Ierarhii organizaționale	107

3.1. Organismele centrale ale P.N.L. între Statut și relațiile de putere din partid...	108
3.1.1. Președintele	110
3.1.2. Secretarul general	110
3.1.3. Casierul-administrador al partidului.....	112
3.2. Scurtă perspectivă metodologico-istorică asupra puterii șefului Partidului Național Liberal.....	117
3.3. Viața politică în cadrul organizațiilor județene	125
3.3.1. Președintele organizației locale a Partidului Național Liberal	125
3.3.2. Contestarea unui lider local puternic și repercusiunile unui astfel de gest. Cazul Petre I. Ghiață și competiția politică imposibilă în cadrul organizației liberale din Ilfov.	130
3.3.3. O taxonomie a liderilor județeni	134
3.3.4. Contestare și competitivitate politică în plan local. Cazul organizației liberale din Prahova.....	141
3.3.5. Lideri și electori.....	148
3.4. Despre ierarhiile interne ale liberalilor români	166
3.4.1. Ierarhia formală în cadrul Partidului Național Liberal	166
3.4.2. Ierarhiile Centrului. Organizațiile liberale din noile provincii	168
3.4.3. Organizațiile liberale județene și clasamentele lor.....	177
3.4.4. Ierarhiile liderilor regionali.....	182
4. Alte structuri și organizații liberale.....	191
4.1. Cercul de studii al Partidului Național Liberal: practici politice și mize simbolice între cele două războaie mondiale.....	192
4.1.1. Geneza și evoluția Cercului de studii al liberalilor români.....	193
4.1.2. Războiul victorios și valorizarea cercului de studii	195
4.1.3. Festivism și formalism în activitatea cercului de studii al PNL.....	198
4.2. Organizațiile liberale de femei	203
4.3. Organizații informale în interiorul partidului. „Tineri” și „bătrâni”	205
4.3.1. Grupul „H”	205
4.3.2. Grupul „Părerii libere”	208
5. Tineretul Național Liberal în România anilor '30. Instituire și practică politică (Studiu de caz).....	212
5.1. Organizarea Tineretului Liberal ca obiectiv politic	212
5.2. Impunerea Tineretului Național-Liberal în discursul ideologic liberal.....	214
5.3. Despre influența unui posibil model în formarea noii structuri.....	220
5.4. Înființarea Tineretului Liberal.....	223
5.5. O nouă structură politică a liberalilor și evoluții în spațiul Tineretului Liberal.....	230
5.5.1. Nevoia de organizare.	234
5.5.2. Congresul Tineretului Liberal ca obiectiv politic privind fondarea unei noi sociabilități liberale.....	235
5.5.3. Congresul.....	237
5.6. Epilog. Congresul Tineretului Național Liberal ca eșec.....	239
6. Concluzii.....	244

III. „LIBERALUL CA BURGHEZ”. Încercare de descriere socială a Partidului Național Liberal în perioada interbelică.....251

1. Introducere. Aspecte metodologice și surse ale prezentului demers.....	251
---	-----

2. Burghezia românească: o realitate puțin cercetată a științelor sociale	259
3. Liberalii ca reprezentanți ai unei „formațiuni bancare”. Organizația financiară a Partidului Național Liberal între cele două războaie mondiale (studiu de caz)	278
3.1. Practici financiare în cadrul Partidului Național Liberal. Scurte considerații	279
3.2. Organizația specială financiară de partid. Casa Partidului Național Liberal	283
3.3. Alte forme de implicare financiară la nivelul Partidului Național Liberal	291
4. Liberalii și profesiunile lor	294
4.1. Profesiunile elitei centrale a partidului liberal în perioada interbelică	295
4.2. Profesiunile membrilor liberali la nivelul organizațiilor județene	302
4.2.1. Structura socială și profesională a organizațiilor liberale din Ardeal și Banat	303
4.2.2. Alte date generale asupra structurii sociale a partidului liberal	307
5. Integrarea minorităților etnic în cadrul liberalismului politic românesc	311
5.1. Prezența minorităților în cadrul P.N.L.	311
5.2. Imposibila adeziune: text și structura de partid	314
6. Concluzii	318
6.1. Eșecul integrării lumii rurale	320
6.2. Structuri sociale și identitatea liberală: Partidul Național Liberal ca partid „burghez”?	326

IV. „FAMILIILE” LIBERALILOR ROMÂNI. Relații și practici de putere în cadrul partidului liberal

1. Familia Brătianu	333
1.1. Ilie I. Niculescu-Dorobanțu	336
1.2. Familia Pillat	337
1.3. Familia Alimănișteanu	339
1.4. Familia Costinescu	341
2. Părinți și copii în cadrul Partidului Național Liberal	343
2.1. Familia Mârzescu	343
2.2. Familia Săveanu	348
2.3. Familia Chirculescu	350
2.4. Familia Constantinescu-„Porcu”	352
2.5. Familia Moșoiu	354
2.6. Familia Imbroane	355
2.7. Familia Nicolaescu	356
2.8. Ion Ionescu-Quintus și organizația liberală din Prahova	357
2.9. Familia Ghiță	358
2.10. Familia Pella	359
2.11. Familia Cosma	361
3. „Frații”. Legăturile politice pe orizontală	362
3.1. Familia Dimitriu	363
3.2. Familia Manolescu	364
3.3. Familia Bogdan	366
3.4. Numeroasa familie liberală Donescu	368
3.5. Familia Tătărescu	369
3.6. Familia Moșoiu	372
4. Relații de rudenie și organizațiile privite ca <i>dote politice</i>	372
4.1. Familia Orleanu	373

4.2. Grigore Monteoru, organizația de Buzău a Partidului Național Liberal și dr.-ul C. Angelescu.....	374
4.3. Richard Franasovici și impunerea sa politică.....	377
5. Concluzii.....	381

V. LIBERALII ROMÂNI ȘI PROPAGANDA POLITICĂ.

Despre mijloace propagandistice, publicații și cultul liderului în cazul Partidului Național Liberal între cele două războaie mondiale.....	385
---	-----

1. Presa liberalilor.....	389
1.1. Liberalii și presa. O scurtă caracterizare.....	390
1.2. Presa centrală a liberalilor români.....	393
1.2.1. Oficiul Viitorul.....	393
1.2.2. L' Indépendance Roumaine.....	400
1.2.3. Un eșec de presă al liberalilor: Națiunea.....	403
1.2.4. Publicația de „mână stângă” a liberalilor români: Ordinea.....	404
1.2.5. Liberalii români și necesitatea publicației de mare tiraj: Universul.....	417
1.2.6. Democrația. Revista Cercului de studii al Partidul Național-Liberal.....	419
1.3. Presa specifică a liberalilor români.....	423
1.4. Presa regională.....	427
1.4.1. Glasul Bucovinei.....	428
1.4.2. Glasul Ardealului.....	433
1.5. Presa organizațiilor județene.....	438
1.6. Revista revistelor „liberale”.....	447
1.6.1. Cronica politică și parlamentară.....	447
1.6.2. Săptămâna politică.....	449
1.6.3. Parlamentul.....	451
1.6.4. Parlamentul românesc.....	451
1.6.5. Opoziția.....	452
1.6.6. Flacăra. Literară, artistică, socială.....	453
1.6.7. Ramuri.....	454
1.6.8. Foaia Tinerimii.....	455
1.6.9. Vremea. Politică-Socială-Culturală.....	455
1.7. Forța și impactul presei liberalilor români. O direcție de cercetare.....	461
1.7.1. Raporturile cu jurnaliștii străini.....	462
1.7.2. Ziariști „liberali”.....	463
1.7.3. Finanțarea publicațiilor „liberale”.....	467
2. Alte mijloace propagandistice.....	468
2.1. Broșuri, calendare și alte materiale electorale.....	470
2.2.1. Broșurile liberalilor.....	471
2.2.2. Calendarele.....	473
2.2. Așezămintele Partidului Liberal.....	476
3. Propagandă și politică în cadrul Partidului Național Liberal. Despre cultul Brătenilor.....	482
3.1. Cultul lui Ionel Brătianu.....	482
3.1.1. Cultul central al lui Ionel Brătianu.....	484
3.1.2. Cultul particular al liderului.....	485
3.2. Cultul familiei Brătianu.....	487
3.3. Geografii identitare: Florica.....	493

4. Considerații finale privind propaganda liberalilor.....	497
VI. DIZIDENȚII. Despre marginalii, exclușii din Partidul Național Liberal și despre alternative liberale în spațiul politic românesc	501
1. <i>Dizidențele liberale. Punerea problemei</i>	501
2. „Georgiștii”. Partidul Național Liberal Gheorghe Brătianu.....	508
2.1. Realitatea unui nou partid liberal. Faptele.....	510
2.1.1. Congresul de la „Frascati” și înființarea unui nou partid național liberal.....	511
2.1.2. Consolidarea în teritoriu.....	515
2.2. Rațiunile unui gest de ruptură.....	518
2.2.1. Gheorghe I. C. Brătianu. Scurtă perspectivă biografică.....	518
2.2.2. Lectura „georgistă” asupra rupturii.....	519
2.2.3. Gheorghe I. Brătianu, „Succesorul”.....	521
2.3. Dincolo de text. Posibila explicație a dizidenței.....	523
2.4. Noul partid. Organizare și identitate	528
2.4.1. Structuri și adeziuni la noua formațiune.....	528
2.4.2. Identitatea noii formațiuni	538
2.5. Scurtă istorie a Partidului Național Liberal Gheorghe Brătianu în anii '30	549
2.5.1. Partidul Național Liberal Gheorghe Brătianu și participarea la viața publică.....	549
2.5.2. Alegerile din anii 1931 și 1932. Obținerea legitimității.....	549
2.5.3. Față în față cu guvernarea rivalilor.....	555
2.6. Mijloacele politice ale georgiștilor	557
2.6.1. Capacitatea politică și organizatorică a georgiștilor. Atragerea tineretului universitar	557
2.6.2. Mijloace de propagandă.....	560
2.6.3. Cultul lui Gheorghe Brătianu.....	562
2.6.4. Alianțele politice. Încercarea Frontului constituțional	563
2.7. Sfârșitul dizidenței. Reîntregirea liberală	565
3. Gruparea „Omul Liber” și Partidul Liberal Democrat	567
3.1. Fișa biografică a lui Ion (Jean) Th. Florescu.....	568
3.2. Explicația unei marginalizări politice	569
3.3. Depărtarea de partidul liberal	570
3.4. Ficțiunea celui de-al treilea partid liberal.....	571
3.4.1. Încercarea organizării. Adeziuni și cadre.....	576
3.4.2. Programul.....	577
3.5. Participarea la viața publică a noii formațiuni.....	578
4. Dizidențele liberale din anii '30. Concluzii.....	581
ÎNCHEIERE. Liberalii români și cultura lor politică	589
ANEXE	601
BIBLIOGRAFIE.....	637
INDICE DE NUME DE PERSOANE	663

CUVÂNT ÎNAINTE

Titlul lucrării de față, *Liberalii. Structuri și sociabilități politice liberale în România interbelică*, este calchiat în prima lui parte peste cel al unei abordări din 1986 aparținând lui Pierre Manent, *Les libéraux*, eu văzând ediția apărută la “Gallimard”, în 2001. Aflat la începutul deceniului precedent în interiorul stagiului doctoral, ce avea drept subiect o teză de istorie politică privitoare la Partidul Național Liberal între anii 1927 și 1933, titlul istoricului francez mi-a atras, inevitabil, atenția. Pe parcursul cercetării mele, mă confruntasem cu problema identității liberalilor români și îmi pusesem diferite întrebări cu privire la rețelele lor partinice și la discursul împărțit. Căutând lucrarea, așteptările mele erau mari, sperând să găsesc o cercetare socială asupra liberalilor din Franța. În momentul întâlnirii cu volumul, am cunoscut o dezamăgire, deși cunoșteam faptul că Pierre Manent era mai curând un istoric al ideilor. Aveam în față o antologie de texte din marii gânditori care au teoretizat și impus valorile liberalismului occidental.

Întrebările mele au rămas fără răspuns mai mult timp pe parcursul realizării tezei. Am atins unele din acele probleme privitoare la liberali în lucrarea pe care am finalizat-o în 2008. Dar, pe cele mai multe le-am lăsat pentru mai târziu, ca propunere pentru o cercetare ulterioară.

În 2010, printr-un grant postdoctoral, *Structuri și sociabilități politice în România interbelică. Elite, organizații și solidarități politice în cadrul Partidului Național Liberal*, finanțat de către Consiliul Național al Cercetării Științifice pentru Învățământ Superior (cel puțin așa se numea instituția la acel moment), am putut relua cercetarea subiectului de acolo unde o lăsasem în anii precedenți. În cadrul acestui proiect, stagiile de documentare la București, la Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS) și cel de la Universitatea din Viena m-au ajutat sub raportul materialului și din perspectivă metodologică să înțeleg mai bine autodefinirea liberalilor, structurile și sociabilitățile lor în spațiul românesc dintre cele două războaie mondiale. Răspunsul articulat ca urmare a acelor interogații și reflecții ale mele se găsește în paginile următoare.

În finalul acestui cuvânt introductiv, care precedă *introducerea* însăși, mulțumesc tuturor celor care mi-au fost profesori, în sensul academic al termenului. Ne construim, cred, profesional și intelectual în instituții, dar ne modelăm în timp, prin intermediul grupului de prieteni, prin lecturile recomandate și prin sugestiile de metodă. Din teama de a nu omite pe cineva și nedorind să dau impresia unui clasament prin enumerare, nu am să nominalizez pe nimeni. Însă, nu mă îndoiesc, cei mai mulți dintre apropiații mei s-au regăsit deja în aceste cuvinte de grațitudine.

Autorul

INTRODUCERE

Despre nevoia studierii *liberalilor* și despre mistica ideii de partid la liberalii români interbelici

„Partid al mării burghezii, puternic organizat, cu un trecut istoric care se confunda cu formarea României moderne, Partidul Liberal cu toate că trecea printr-o vizibilă neîncredere a masei electorale, rămânea singurul partid politic care putea să țină în cumpănă Partidului Național Țărănesc, în culmea popularității” (Pamfil Șeicaru)¹.

Istoricul se situează adeseori puțin confortabil în raport cu propriul obiect de cercetare. Dornic să înțeleagă societățile trecute și să ofere o perspectivă credibilă cititorului său, el introduce cauzalitate și coerență în descrierea faptelor, evenimentelor sau structurilor dintr-o perioadă dată, creând acel efect de continuu, propriu domeniului de cunoaștere, dar atât de criticat odinioară la istorici de Claude Lévy-Strauss². În abordarea sociologică a trecutului, grupurile sociale, politice sau culturale sunt prezentate ca fiind relativ bine delimitate, fiind definibile adeseori printr-un determinism supraistoric („de clasă”, spre exemplu, sau de putere). Ele se înscriu unui context intelectual nonistoric adeseori și urmează un model interpretativ al conflictului social. Însă, omisiunea diferențelor din cadrul acestor grupuri, chiar când se situează în interiorul unui același nume („burghez”, „liberal” etc.), afectează după mine cercetarea lor reală.

Abordarea formațiunilor politice trădează astfel, în plan epistemic, dificultăți care derivă din orientarea exclusivă a cercetării spre istoria instituțională, a partidului în cadrul sistemului politic, plecând de la premisa, cu valoare metodologică, conform căreia acesta este organizat ca un sistem unitar, articulat după principii clar statuate.

¹ Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor național, țărănist și național țărănist*, partea I, partea a II-a, ediția a II-a, îngrijire, note, postfață de Victor Frunză, Editura Victor Frunză, București, 2000, p. 227.

² Claude Lévy-Strauss, *Antropologie structurală*, prefață de Ion Aluș, traducere din limba franceză de I. Pecher, București, Editura Meridiane, 1978, p. 28 și 32-37; vezi și dialogul din anii '60 între etnologii structuraliști (Claude Lévy-Strauss îndeosebi) și istorici, cu privire la tendința ultimilor de a alege faptele care pot susține explicația rațională și povestirea, continuitatea, în dauna discontinuității, multiplicităților, specifice etnologiei (cf. Guy Bourdieu, Hervé Martin, *Les écoles historiques*, Paris, Éditions du Seuil, 1989, p. 314-315).

Analiza manierei în care s-a coagulat un grup politic, animat de interesele comune ale membrilor lui, având la bază norme morale și practici de legitimare simbolică care să-i asigure un prestigiu social de durată, este necesară, chiar dacă ea nu a fost (și nu este) întrutotul apanajul istoricilor. Un astfel de demers care îmbrățișează sociologia partidului politic, istoria socială și pe cea culturală a unei asociații restrânse constituie totodată o reflecție asupra societății în ansamblul ei, dar și o formă de apropiere de acei simpli membri, aderenți sau partizani pe care „istoria lor particulară îi adăpostește de istorie”, pentru a prelua sintagma lui Philippe Ariès³. În absența lor, a acelor profiluri individuale marcate de experiențe particulare, dar anonime, istoricul poate imagina orice adevăr. „Nu există fapt atomic”, în sens de individual minor, și orice descriere este selectivă, exclama Paul Veyne, îndemnând la reevaluarea implicită a mecanismelor sociale care determină producerea evenimentelor⁴.

Prin urmare, discuția asupra sistemului complex de ierarhii și solidarități specifice partidului liberal, într-o lume românească preponderent rurală, ancorată într-un sistem tradițional de valori și reticentă la noutate, în sensul participării politice democratice, întregeste ansamblul numit liberalism românesc. Prin aceste rânduri nu fac în mod necesar apologia microistoriei, a istoriei particulare opusă istoriei generale, istoriei care relevă discontinuitățile sau fracturile dintr-o societate în dauna celei orientată spre sublinierea regularităților. Doresc doar să evit căutarea inteligibilității faptelor și fenomenelor trecute printr-un model interpretativ suprainvestit aprioric cu statut de adevăr, chiar dacă, la rândul meu, sunt conștient de faptul că scriu despre subiect din interiorul unei metode, a unei teorii istorice, apropiată individualismului metodologic enunțat de Karl Popper⁵.

1. Despre istoriografia liberalismului românesc

Discuția de mai sus este rezultatul absenței temei numită *liberali* și *partid liberal* din preocupările istoricilor români. Afirmția poate părea surprinzătoare, menită

³ Philippe Ariès, *Timpul istoriei*, traducere de Răzvan Junescu, București, Editura Meridiane, 1997, p. 58.

⁴ Paul Veyne, *Cum se scrie istoria*, traducere din limba franceză de Maria Carpov, Editura Meridiane, București, 1999, p. 49-51.

⁵ Vezi Karl R. Popper, *Mizeria istoricismului*, traducere Dan Suci, Adela Zamfir, București, Editura ALL, f.a. [1996]; vezi și afirmația lui de la p. 56: „pentru că istoria, ca de altfel orice alt tip de cercetare, se poate ocupa doar de aspectele selectate ale obiectului care a stârnit interesul. Este greșită credința conform căreia poate exista o istorie în sens holist, o istorie a stărilor societății care să reprezinte întregul organismului social sau totalul evenimentelor sociale sau istorice ale unei epoci. Această idee derivă dintr-o perspectivă intuitivă asupra istoriei umanității văzută ca un curent de dezvoltare vast și cuprinzător. Dar o astfel de istorie nu poate fi scrisă. Orice istorie scrisă este o istorie a unui anumit aspect limitat al acestei dezvoltări totale și este inevitabil o istorie foarte incompletă până și a aceluia aspect particular incomplet deja ales”.

doar să șocheze eventualul ei cititor, în condițiile în care el poate ușor apela la o sumă de titluri și de lucrări care să-i descrie manifestarea publică a Partidului Național Liberal și a liderilor lui în cadrul societății românești moderne.

Din punctul meu de vedere, apetența redusă a istoricilor pentru teoriile venite din alte spații ale cunoașterii sociale îi determină pe cei care abordează trecutul politic să considere partidul ca pe o stare de fapt: acesta există și poate fi descris ca o realitate autonomă. Profesioniștii ai cercetării trecutului sub raportul cauzalității faptelor și fenomenelor, ei încearcă prea puțin să realizeze delimitări cu alte structuri ale spațiului public, precum asociațiile civice sau grupurile de interese, care interferează cu actorul major analizat; după cum, istoricul este preocupat prea puțin să înțeleagă vocile multiple care se aud în interiorul unei formațiuni sociale sau să analizeze formele identității pe care le construiesc membrii acesteia. În al doilea rând, partidul politic ca și concept occidental, cu formele sale ideologice și doctrinare, este extrapolat unui spațiu diferit prin istorie sau tradiție, dar mai ales ca formare a sferei publice. O echivalență artificială este astfel stabilită, discutându-se despre structuri identice ca formă și diferite ca evoluție și destin. Realizarea de geografii electorale și politice transnaționale îmi apare ca fiind greșită din punct de vedere metodologic. Explicabilă prin nevoia de simplificare și înțelegere cu trimitere la genul proxim, ea nu face, o dată asumată, decât să introducă anumite confuzii la nivelul realităților descrise. Analizarea liberalismului și a liberalilor din România modernă într-o manieră echivalentă mediul occidental, cu aceleași instrumente și teorii ale cercetării, considerându-le o reflecție a unor ideologii și partide coerente și bazându-te pe etichete partizane, este o întreprindere academică discutabilă⁶.

Cu privire la liberali și la Partidul Național Liberal, ca subiect istoric, nu există o abordare monografică în istoriografia română. Acțiunea liberalilor de până la 1918 este cunoscută sub aspect factologic, consensual cu preocuparea de la nivel central a liberalilor de a construi „trecutul utilizabil” politic prin istoria originilor liberalismului la noi și descrierea implicării partidului în transformarea socială a acestui spațiu⁷. Studii aparținând unor nume importante ale istoriografiei române,

⁶ Vezi și Christian Vandermorten, Pablo Medina Lockhart și Danuta Freyer-Macola, „Geografia electorală a Europei Centrale și de Est”, în Jean-Michel De Waele (editor), *Partide politice în Europa centrală și de est*, traducere din franceză de Ramona Coman, Ana Maria Dobre, Dorina Iuga și Ninucia Pilat, postfață de Cristian Preda, București, Editura Humanitas, 2003, p. 16. Pascal Delwit, „Liberalismul politic: o familie politică complexă”, în Pascal Delwit (editor), *Liberalisme și partide liberale în Europa*, traducere din franceză de Radu Carp, Alexandra Ionescu, Filon Morar, Cristian Preda, Camelia Runceanu, Silvia Marton și Miruna Tătaru-Cazaban, postfață de Cristian Preda, București, Editura Humanitas, 2003, p. 8.

⁷ N. N. Herjeu, *Istoria Partidului Național-Liberal. Dela origină până în zilele noastre*, vol. I, București, Institutul de arte grafice „Speranța”, 1915; volumul II al lucrării nu a apărut după știința mea. La nivelul unor lecturi pentru proprii adherenți, vezi *Istoricul Partidului Național-Liberal*, Chișinău, 1918, *Istoricul Partidului Național-Liberal dela 1848 și până astăzi*, București, 1923.

dintre care amintesc aici pe Gheorghe Platon⁸, sau lucrări din această direcție, precum cea a lui Apostol Stan și Mircea Iosa despre *istoria politică a liberalismului în România*, amendabilă fără îndoială din multe puncte de vedere⁹, conturează, într-o manieră cu precădere factică și ideologizată, o istorie a PNL până la primul război mondial suprapusă devenirii moderne a statului român.

Istoria antebelică a partidului domină și încercările sintetice asupra liberalismului românesc. Perioada interbelică este abordată la nivelul unor introduceri în fenomenul liberal, atașate sau atașabile din perspectiva prezentului unor istorii partizane; mă gândesc îndeosebi la lucrările lui Dan A. Lăzărescu sau Gheorghe Cliveti¹⁰. Chiar volumul colectiv coordonat de Șerban Rădulescu-Zoner, *Istoria Partidului Național Liberal*, apărut la începutul anilor 2000, care își propunea manifest să abordeze, în ansamblu, evoluția de peste un secol a Partidului Național Liberal, nu reușește să convingă în ceea ce privește evoluția partidului liberal de după războiul mondial; capitolul respectiv, realizat de Dumitru Șandru, istoric al reformelor agrare din secolul al XX-lea și al satului românesc de după 1918, tratează mai curând guvernările liberale din perioadă decât partidul ca atare¹¹.

Abordările istorice care să individualizeze evoluția publică postbelică a acestei formațiuni sunt reduse cantitativ. În ultimii ani, am întâlnit însă o resuscitare a interesului academic asupra subiectului, mai ales ca urmare a unor lucrări de doctorat asupra principalului partid politic al modernității românești, așa cum este descris, într-o manieră comună, Partidul Național Liberal.

⁸ Vezi, de exemplu, importantul studiu al lui Gheorghe Platon, „Liberalismul românesc în secolul XIX: emergență, etape, forme de expresie”, în *Cultură și societate. Studii privitoare la trecutul românesc*, volum îngrijit de Al. Zub, București, Editura Științifică, 1991, p. 73-103.

⁹ Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România. De la origini până la 1918*, București, Editura Enciclopedică, 1996. Este o lucrare care reciclează texte mai vechi ale celor autori, iar renunțarea la anumite clișee s-a dovedit dificilă (spre exemplu, analiza impunerii liberalismului, gândit ca un „mod de gândire politică apărut în epoca de descompunere a orânduirii feudale și de ascensiune a burgheziei”, p. 11). Vezi și capitolul aparținând lui Apostol Stan, în Șerban Rădulescu-Zoner (coord.), *Istoria Partidul Național Liberal*, cuvânt înainte de academician Constantin Bălăceanu-Stolnici, București, Editura ALL (împreună cu Institutul de Studii Liberale), 2000.

¹⁰ Dan A. Lăzărescu, *Introducere în istoria liberalismului European și în istoria Partidului Național Liberal din România*, București, Editura Viitorul românesc, 1996; Gheorghe Cliveti, *Liberalismul românesc. Eșeu istoriografic*, Iași, Editura Axis, 1996. Mason, Dan Amedeo Lăzărescu explică racordarea liberalismului românesc la cel european și realizărilor curentului sau ale partidului în planul real al societății exclusiv prin prismă masonică. În *Liberalismul românesc...*, istoricul ieșean Gheorghe Cliveti realizează o articulare de probleme, demersul nedepășind însă stadiul de eseu pe care autorul și l-a propus în subtitlu.

¹¹ Dumitru Șandru, *Partidul Național Liberal în perioada interbelică și a celui de-al doilea război mondial*, în Șerban Rădulescu-Zoner (coord.), *op. cit.*, p. 201-252.

*Evoluția Partidului Național-Liberal în perioada 1918-1928*¹², cartea lui Ștefan Păun din 2000, reprezintă o cercetare serioasă în context științific, chiar dacă se situează în registrul recuperării „pozitive” a faptelor și istoriei publice a formațiunii liberale în primul deceniu interbelic. Deși și-a propus să discute evoluția *partidului*, autorul prezintă însă cu prioritate neoliberalismul și activitatea guvernamentală a PNL, organizarea și viața internă rămânând, cumva, în penumbră, în spatele discursului. Metodologia partidului politic constituie astfel problema majoră pentru demersul lui Ștefan Păun. De pe poziții similare de metodă, Știrbu Gigel Sorinel, în *Liberalismul românesc în anii 1930-1940*¹³ sau Aurelian Chistol, cu o lucrare despre guvernările Tătărescu¹⁴, nu tratează partidul liberal (îndreptătită această opțiune până la un punct în cazul acestei din urmă teze menționate), cât ideea de liberalism românesc și de partid național liberal. Din acest unghi al observațiilor, aceste cercetări sunt depășite de două lucrări care privesc Partidul Național Liberal Tătărescu, impus în plan politic după 1945. Chiar dacă pentru autorii lor, Petre Țurlea și Narcis Dorin Ion, PNL există pur și simplu, situația publică a asociației construită de Gheorghe Tătărescu, de nou creată, a impus celor doi istorici o analiză a structurii structurii și a organizației formațiunii. Demersurile suferă din perspectiva coerenței în discutarea problematicei partidului, impresia de inventar a tentativelor de organizare, de fișe adăugate, putând fi greu eludată¹⁵.

Lipsa istoriografică cu privire la Partidul Național Liberal este dublată de pauperitatea demersurilor parțiale care să reconstruiască din punct de vedere istoric structurile intermediare sau locale ale formațiunii. Am întâlnit doar două astfel de încercări de factură monografică, cu privire la organizațiile din Mehedinți, realizată de Tudor Rățoi¹⁶, și din Prahova, a lui Costin Vranceanu¹⁷. Deși autorii nu reușesc întotdeauna, nici nu-și propun (!?), să armonizeze planul unei structuri locale cu dinamica generală a partidului liberal, lucrările lor mi-au fost utile în propriul demers de înțelegere a ceea ce înseamnă liberalismul românesc între cele două războaie mondiale.

Analiza partidului liberal în lucrările menționate anterior ca subiect autonom suferă, așadar, de absența obiectului cercetat: *liberalul* și *Partidul Național Liberal*.

¹² Ștefan Păun, *Evoluția Partidului Național-Liberal în perioada 1918-1928*, București, Editura Fundației Culturale „D. Bolintineanu”, 2000.

¹³ Știrbu Gigel Sorinel, în *Liberalismul românesc în anii 1930-1940*, București, Editura Enciclopedică, 2011.

¹⁴ Aurelian Chistol, *România în anii guvernării liberale Gheorghe Tătărescu (1934-1937)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2007.

¹⁵ Petre Țurlea, *Partidul Național Liberal Tătărescu*, București, Editura Libra, 2001; Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal (1944-1948)*, București, Editura Tritonic, 2003. Lucrarea lui Narcis Dorin Ion, legată de o disertație, este mai serioasă sub raportul informației.

¹⁶ Tudor Rățoi, *Partidul Național Liberal în Mehedinți (1875-1947)*, Craiova, Editura de Sud, 1999.

¹⁷ Costin Vranceanu, *O istorie a liberalismului politic în Prahova. 1875-1948*, Ploiești, Editura Ploiești-Mileniul III, 2007.

Dificultatea abordării la noi a acestor realități ține de relativa impermeabilitate a istoricului la teorii venind din spațiul celorlalte științe sociale; în pofida mult clamatei interdisciplinarități, profesioniștii trecutului au fost surzi la înnoirile de metodă, retrăgându-se în spațiul pozitivismului, cel care le asigurase supraviețuirea profesională în anii marxismului dogmatic.

În condițiile dificultăților sugerate anterior, enumerarea lucrărilor de sinteză ale vieții politice interbelice, cu structurile, ideile și instituțiile sale, este puțin utilă, chiar dacă ele structurează cunoașterea propriu zisă a subiectului prin prezentarea unor aspecte ale evoluției liberalilor în perioadă, legată de guvernare, de participarea la alegeri și de implicarea manifestă a liderilor P.N.L. în jocul politic. Abordând în general o perioadă sau un nume, ele nu sunt interesate de *partidul liberal*, cât de manifestarea lui publică, de evoluția lui în context interbelic și de raporturile pe care liberalii le stabilesc cu ceilalți actori politici. Insuficiența reflecției istoriografice aplicate asupra liberalismului politic dintre cele două războaie mondiale, cu mutațiile pe care curentul le cunoaște structural și ideatic, este după mine evidențiată de faptul că cea mai completă abordare a liberalismului interbelic ca nivel al interpretării *partidului liberal* am întâlnit-o în Mircea Mușat, Ion Ardeleanu¹⁸, lucrare „colectivă” scrisă în contextul special al deceniul 9 din secolul XX, care însumează, într-o manieră greu acceptabilă deontologic, materialele mai multor cercetători.

Abordarea structurilor politice, cu un instrumentar conceptual și metodologic adecvat, constituie însă o absență mai generală la nivelul istoriografiei românești, puține formațiuni cunoscând tratări istorice de valoare. Deficiența este cvasistrukturală în mediilor istoricilor. A. D. Xenopol, în a sa *Istorie a partidelor politice în România. De la origini până la 1866*, apărută în 1910, trata în fapt istoria modernă a românilor, privită prin prisma partidelor politice¹⁹. La nivelul subiectului, deși mă interesează într-un mod indirect, doar prin sugestii metodologice, trebuie menționate abordările concordate special unui anumit partid politic, precum Partidului conservator²⁰ sau cel Partidului Național Țărănesc, după 1918²¹. Lucrarea definitorie a unui grup politic din modernitatea românească rămâne, sub raport metodologic și a documentării,

¹⁸ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I. 1918-1933, partea a II-a, 1933-1940, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986 și 1988. Eu am identificat, la o lectură a capitolelor privitoare la liberali, materiale preluate din Ioan Scurtu și Victor Spinei. Aprecierile pe care o am în legătură cu informația în sine țin de trimiterea pe care le face la Congresele partidului, la organizarea directă sau la unii lideri mai puțin vehiculați de istorici.

¹⁹ Vezi republicarea volumului lui A. D. Xenopol din 2005, Editura Albatros, București, ediția îngrijită, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț.

²⁰ Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul conservator*, București, Editura politică, 1987.

²¹ Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național-Țărănesc*, ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 1994; ediția I în 1983. Vezi și Idem, *Istoria Partidului Țărănesc (1918-1926)*, București, Editura Enciclopedică, 2002.

cea privitoare la Mișcarea Arhanghelul Mihail, aparținând lui Armin Heinen, chiar dacă ea acoperă un fenomen politic de extremă²².

Această lipsă de interes istoriografic pentru *Partidul Național Liberal* contrastează însă cu interesul pe care liberalii înșiși l-au avut pentru a se defini politic, în competiție, drept structură de tip partinic, fapt de care mă ocup în paginile care urmează.

2. Mistica ideii de partid la liberalii români

Analizând partidele politice într-una din cele mai sistematice lucrări de teorie politică scrise vreodată la noi, filosoful P. P. Negulescu afirma utilitatea lor în cadrul societății, întrucât prin propagandă, prin discuțiile pe care le provoacă asupra problemelor curente, acestea contribuiau la luminarea opiniei publice și ajutau popoarele să guverneze efectiv prin ele însele, dându-le putința să cunoască și să se hotărască. Acțiunea întinsă și de lungă durată, singura care putea duce la rezultate apreciabile, era posibilă doar prin intermediul formațiunilor partizane. Agenții numeroși și hotărâți, precum și fondurile mari, indispensabile unei acțiuni concertate, făceau din partide modalitatea prin care politica pătrundea în popor, în proporțiile necesare pentru ca individul să poată influența efectiv viața socială. Însă analiza filosofului român nu era marcată de idealism, ea însușindu-și marile teorii din domeniu, aparținând lui Moisei Ostrogorski (din *La démocratie et l'organisation des partis politiques*, apărută la Paris, în 1902, lucrare cu care inițiază sociologia partidelor politice) și lui Robert Michels, din *Le partis politiques. Essais sur les tendances oligarchiques des démocraties* (1911), care atrăgeau atenția asupra derivei oligarhice a partidelor politice. Pe urmele lor, Negulescu afirmă că democrația nu se putea concepe fără organizare²³. Organizarea și organizația erau indispensabile unei manifestări publice eficiente, iar această realitate era internalizată de liberalii români.

Discuția liberalilor asupra partidului a fost una foarte importantă în perioada interbelică, reflex al definirii normative a lor sub aspectul acțiunii politice încercată anterior în anii de structurare a noii societăți de după 1848. Tema partidului politic, a caracterizării propriei formațiuni, a rămas importantă chiar și atunci când regimul democratic a cunoscut un proces rapid de disoluție. În cursul anilor '30, liberalii au susținut instituția partidului în sine în fața tentativelor autoritariste ale lui Carol al II-lea și în raport cu proiecțiile antidemocratice tot mai vocale ale unei mari părți a clasei politice asupra regimului politic. Tributari trecutului sub aspectul legitimării, liberalii au valorizat *partidul* din perspectiva modernității românești și a impunerii democrației participative. Partidul se dovedise instrumentul necesar și inevitabil al

²² Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, traducere din germană de Cornelia și Delia Eșianu, București, Editura Humanitas, 1999.

²³ P. P. Negulescu, *Partidele politice*, ediție îngrijită, prefață și note de Nicolae Gogoneață și Ioan C. Ivanciu, București, Editura Garamond, f.a. [1926], p. 47.

vieții politice, așa cum se structurase ea până atunci, iar această dezbatere în jurul funcționalității sistemului reprezentativ a fost esențială în conturarea atitudinii de opoziție după 1930.

Doresc să relev, în continuare, faptul că liberalii au echivalat adeseori partidul cu organizarea și cu disciplina, chiar dacă titlul acestor rânduri, despre *mistica* ideii de partid, poate induce eroarea interpretativă a unei structuri imateriale. Așa cum aprecia C. Rarincescu, liberal cu o carieră politică și guvernamentală ascendentă în deceniul al patrulea, partidul politic reprezenta o organizație socială, care implica existența unor „cadre permanente și statornice”, o ierarhizare și o disciplină în interiorul acestor cadre și un program de guvernământ, care să excludă, în primul rând, „satisfacerea intereselor personale” sau „chivernisirea partizanilor politici”. Autorul afirma că partidul nu îngloba, prin cadrele sale permanente, masa poporului, ci ralia la un moment dat în jurul lui opinia publică. În condițiile discuției, a mișcărilor de idei și a persoanelor, disciplina în interiorul partidului era, după gânditorul liberal, o condiție esențială a existenței lui²⁴.

Dincolo de aspectul normativ al ideii de partid, în care regăsim influențele lui Dimitrie Gusti²⁵, și de faptul că, pentru liberali, partidul presupunea cu necesitate o

²⁴ C. Rarincescu, „Partidele politice și disciplina de partid”, în *Democrația*, anul XX, nr. 11, noiembrie 1932, p. 17-21; vezi și Valeriu Roman, „Partidul”, în *Democrația*, anul XX, nr. 5, 15 mai 1932, p. 13-23. De asemenea, Petre I. Ghiață, *Democrația creaiatoare*, București, Editura Ideia, f.a. [1938?], p. 13-14, în care autorul afirma că „rolul partidelor, într-un regim de libertate și egalitate, de manifestare a conștiinței colective, era de a fi expresii ale curentelor sociale, pe care le nasc și le diriguiesc pe bază de program și de tactică (...). Partidele politice, în formarea, dezvoltarea și evoluția lor, țin de esența regimului democratic”. Idem, *Valori conducătoare*, București, Editura Ideia, f.a. [1941], p. 84-85, cu considerația că valorile conducătoare erau legate de o elită puternică.

²⁵ Autorii liberali care se referă la partidul politic pleacă, în general, de la definiția lui D. Gusti asupra realității conceptului (Dimitrie Gusti, „Partidul politic. Sociologia unui sistem al partidului politic”, în *Doctrinile partidelor politice*, ediție îngrijită și note de Petre Dan, București, Editura Garamond, f.a. [1923 pentru prima ediție]). Asemănări pot fi făcute, de asemenea, și cu lucrarea menționată deja a lui P.P. Negulescu (*Partidele politice...*) sau cu cea scrisă de Const. Gr. Zotta, N. Tulceanu, *Partidele politice din România, istoric și programele lor*, București, Tipografia „Revistei Geniului”, 1934, p. 3-7; liberalii erau preocupați, la rândul lor, să arate că partidul politic era un factor primordial al vieții public, având menirea să dea viață practică și legală dispozițiilor constituționale, transformând stările sociale și creând instituții noi, în cadrul programului său, pentru atingerea unui program social. Totodată, partidul politic trebuia să fie educatorul politic al națiunii și să dezvolte interesul cetățenilor pentru chestiunile legate de existența și progresul statului; ei stabileau, de asemenea, diferențele între structurile obligatorii ale societății (familia, clasa etc.), și *grupări întâmplătoare*, constituite în jurul unui scop punctual, temporar, *camarila* („partide” pe lângă capul statului și devenind prin aceasta persoane cu ascendent puternic în mersul treburilor publice, deși le lipsește caracterul publicității), *clica* (preocupată numai de interesele personale prin specularea statului). Partidul politic nu era, după ei, o realitate omogenă și compactă, ci se găsea în continuă schimbare prin

organizare puternică, statornică și disciplinată, există o altă abordare a structurii politice decelabilă mai ales în textul liderilor formațiunii, care individualizează partidul liberal ca structură, conferindu-i astfel autoritate în spațiul public. După dispariția lui Ion I. C. Brătianu, V. Negreanu și A. Drăgulescu publicau cel mai probabil în 1928 la editura „Ramuri” din Craiova un volum intitulat *Cuvintele unui mare român. Fragmente din discursuri. 1914-1927*, care reunea cuvântările fostului lider, fără însă ca antologatorii să precizeze momentul discursului. Este o lucrare importantă prin prisma spațiului pe care șeful liberal l-a alocat în manifestarea sa discursivă partidului în general drept concept major al modernității. Faptul este regăsibil și în cele patru volume de discursuri ale ilustrului om politic, publicate într-o manieră științifică de George Fotino sub egida Așezământului „Ion I. C. Brătianu” în anii '30²⁶. Nu doresc să deturnez obiectul acestei Introduceri, cu atât mai mult cu cât multe dintre discursuri sunt luări de cuvânt antebelice. Insistența mea relativă asupra gândirii brătieniste cu privire la partidul politic derivă din realitatea investirii reflecției politice a liderului liberal în perioadă ca discurs tutelar, în pofida caracterului ei polemic și conjunctural. Liberalii s-au întors mereu la acest text, pentru a conferi autoritate și legitimitate propriilor demersuri politice în societate²⁷.

Dintru începuturile implicării sale în viața politică, cuvântarea fiind din 9 decembrie 1903 în ședința Camerei, Ionel Brătianu considera partidele ca reprezentând organe vii cu rădăcinile în istoria țării și nu grupări improvizate și efemere. Lipsa unei aristocrații puternice, a unei burghezii solide sau a unei biserici bine organizate, situaseră organizațiile politice ca instrumentele responsabile de toate progresele României, afirma liderul liberal²⁸. „Cel mai temeinic instrument politic al

intrarea de noi membri: partidul era un proces social, nu o stare socială. Partidul politic trăia prin organizația sa, care avea menirea să transforme masa socială din variată într-o unitate socială integrală.

²⁶ Așezământul Cultural Ion I. C. Brătianu, *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu publicate de George Fotino*, vol. I-IV, București, Editura Cartea Românească, 1933-1940.

²⁷ Vezi, de exemplu, în anii '30, profesorul Efimie Antonescu, *Noțiunea de partid. Doctrina și programul politic. Discurs rostit în Senat la 12 decembrie 1935, cu ocazia discuțiunii la Mesaj după note stenografice*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1936.

²⁸ „Discurs asupra răspunsului la mesajul Tronului, Cameră, 9 decembrie 1903”, în *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu*..., vol. II (9 decembrie 1903-11 ianuarie 1909), „Cartea Românească”, București, 1933, p. 4-5. Era o proiecție mai veche a liberalilor; într-un articol din oficiosul „Voința Națională”, se scria că „partidele politice nasc din evenimente extraordinare, reprezintă năzuințe cari se întind dincolo de prezent, înainte și îndărăt, și nu se pot nici decreta, nici decapita de unul singur, chiar în imperiile în care absolutismul resumă ordinea socială”; împotriva intervenției Suveranului în viața partidelor, ei afirmau că creația lor (a partidelor) aparținea vieții intime a națiunilor, iar modificarea lor aparține mersului istoric, evoluțiunilor politice și sociale. Partidele erau reprezentate drept „mijlocitoare între simțirea și voința unui popor și Suveran. Partidele nasc din Națiuni și trăiesc cu ele și în ele, când sunt partide mari, firești, organice și organizate” („Partide”, în *Voința Națională*, anul VIII, nr. 2155, 3 ianuarie 1892, *apud* Sorin Radu (coord.), *Geneza, definirea și evoluția conceptului de partid politic în România până la primul război mondial. Antologie*

vieții constituționale”, partidul era astfel abilitat, în viziunea lui Ionel Brătianu, să asigure logistica operațiilor politice, singurul în măsură să permită o „deplină solidarizare între idei și acțiuni”²⁹ și necesar din perspectiva armonizării nu numai a energilor individuale, dar și a intereselor de clasă³⁰. Partidul politic era legat însă de necesitățile statului, fiind capabil „a da vieții politice acea continuitate în raport cu viața statului, viață pe care individul este incapabil să o asigure”³¹.

Într-o dezbatere marcată de acuze la adresa partidului liberalilor, privitoare la disciplină și personalizarea formațiunii în jurul liderului, Ion I. C. Brătianu definea indirect partidul ca realitate socială. El rezuma condițiile seriozității unui partid printr-un trecut care să-i stabilească caracterul în ochii tuturor și să arate ce este capabil să facă, printr-un lider experimentat și autorizat, ascultat și respectat de colaboratorii săi politici, prin aderenți numeroși și convinși care să susțină acțiunea politică și proiectele sale strategice, printr-un program care să fie o sinteză a diferitelor concepții din cadrul partidului și, mai ales, prin disciplină, pentru ca formațiunea politică să nu fie locul „intrigilor și șoaptelor răuvoitoare”³². Liderul liberal revenea,

de texte, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2005, p. 80-81). După 1918, această perspectivă era continuată de N. D. Chirculescu, care afirma în Camera Deputaților că „Partidul liberal trăiește cu societatea însăși, este refluxul ei; un partid politic trainic nu-l formează nici eu, nici d-l Mihalache, nici chiar d-l Brătianu. Partidele politice se nasc și durează cu nevoile și aspirațiunile societății pe care o reprezintă. La baza existenței unui partid este totdeauna o idee politică și un scop politic, el fiind prin excelență un organ social” (N. D. Chirculescu, *Cuvântarea D-lui N. D. Chirculescu, deputat de Putna. Concepția despre un partid politic a țărăniștilor* Lipsa de program și de concepții sănătoase a partidului țărănist (după note stenografice). Discuția Adresei de răspuns la Mesagiul Tronului în Adunarea Deputaților*, Focșani, Atelierele Grafice „Învățătorul Român”, S.A., 1923, p. 21).

²⁹ Ion I. C. Brătianu, *Cuvintele...*, p. 53; Idem, *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu...*, vol. IV, (25 Februarie 1913 - 1 noiembrie 1918), București, „Cartea Românească”, 1940, p. 259.

³⁰ „Discuțiunea răspunsului la Mesagiul Tronului, Camera, 13 și 15 Decembrie 1908”, în *Ibidem*, vol. II, p. 666.

³¹ *Ibidem*, p. 666-667. În mod fundamental, liderul liberal lega partidul politic de stat: „Un partid politic este un instrument, nu pus la dispoziția cutarei sau cutarei persoane, ci pus la dispoziția statului”, susținea el („Discurs rostit la banchetul dat în onoarea lui Alex. Crăsnaru, membru al Consiliului superior administrativ, R.-Vâlcea, 10 Noembrie 1908”, în *Ibidem*, vol. II, p. 614); totodată, el stabilea că un partid politic trebuia „să fie născut din interesele mari pe care el are menirea ale apăra și a le servi” (*Ibidem*, p. 666).

³² *Ibidem*, p. 2; Idem, *Cuvintele...*, p. 39. Într-un discurs rostit la 5 decembrie 1909, cu ocazia *Răspunsului la Mesaj*, Ion I. C. Brătianu considera că liberalii veniseră la guvern pentru că ne chema conștiința națională, și ne chema conștiința națională din pricina creditului nostru de partid... Din pricina creditului acestui partid care totdeauna, în fiecare moment istoric a știut care îi este datoria de stat... Din pricina organizării noastre de partid, care făcuse ca sub conducerea unui șef cu autoritate și cu experiență partidul nostru să simtă și să lucreze ca un singur om. Din pricina însăși a șefului acelui partid, care era omul cu cea mai mare autoritate politică din acest stat. Din pricina programului acestui partid, în care se oglindeau tocmai toate leacurile impuse pentru vindecarea primejdiei ce ne amenința” (Ion. I. C. Brătianu, „Discursul rostit în ședința Camerei dela 5 Decembrie 1909 cu

cu un alt prilej, asupra hulitei „discipline” a liberalilor, considerând că eficiența unei structuri de partid era fundată pe disciplină și unire de idei³³. El respingea, de asemenea, insinuirile cu privire la caracterul conducerii liberale sau la rețeaua de putere a liderului, considerând că ambiția unui corifeu sau clientela unei personalități meteorice nu puteau constitui niciodată „o grupare istorică”³⁴. În consecință, programul unui partid nu trebuie să se schimbe o dată cu echipa de conducere, ci ținând cont de necesitățile societății și de mișcarea evenimentelor³⁵.

Din perspectiva construită asupra partidului politic dar și legitimat de un trecut care îl plasa printre fondatorii noului stat, conferindu-i experiență și autoritate, Partidul Național Liberal întruchipa *partidul* modernității românești prin excelență. Conștiința propriului rol politic și mesianismul care a dominat a doua generație politică a familiei Brătianu, Ion I.C. Brătianu declara în Parlament, în decembrie 1905, că „Partidul Național-Liberal nu s-a născut ca o formațiune spontană și teoretică, el nu e concepțiunea unor savanți doctrinari (...). Partidul Național-Liberal a răsarit ca expresiunea unei nevoi mari și reale a statului și neamului nostru. El s-a făcut rând pe rând organul de execuție al necesităților vitale ale României și prima nevoie la care a trebuit să răspundă, care pe toate le precedă și pe toate le rezumă, de la care și-a luat chiar numele lui de național-liberal, a fost nevoia de a asigura existența națională a românilor”³⁶.

ocazia Răspunsului la mesagiu”, București, Tipografia ziarului „Voința Națională”, 1909, p. 34-35. Vezi și „Cuvinte pentru regele Carol I și pentru opera partidului național-liberal, cu prilejul punerii pietrei de temelie a palatului administrativ din Craiova”, Craiova, 24 Iunie 1909, în *Ibidem*, vol. III, (1 ianuarie 1909-19 decembrie 1912), București, „Cartea Românească”, 1939, p. 141).

³³ *Ibidem*, vol. II, p. 4. Organizarea și disciplina în cadrul partidelor se impunea pentru o „sănătoasă viață politică”: „disciplina nu are de ce știrbească și să rănească amorul propriu al nimănui, căci ea nu se impune ca supunere unui om... ci intereselor superioare pe care un partid le servește” (*Ibidem*, p. 5).

³⁴ *Ibidem*, p. 605; „un partid politic trebuie să fie constituit încât încrederea acelor care-l conduc să nu se rezeme pe o hipertrofie a personalității lor sau pe pozele partizanilor, ci pe acel sprijin de înaltă esență morală pe care-l ai când simți că reprezintă interesele cele mari ale statului, când simți că reprezintă interesele legitime ale neamului” (*Ibidem*, p. 666); „orice partid are o parte care se poate numi clientela partidului și prin clientela partidului înțeleg nu oamenii care umblă după afaceri, care servesc partidul din cutare și cutare interes, ci oamenii care sunt în partid pentru legăturile lor personale cu cutare sau cutare ministru. Dar același lucru se întâmplă și cu șefii de partid și atunci (...) se poate înregistra o ciocnire de interese și rivalități” (*Ibidem*, vol. I, p. 320).

³⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 671. „Dispariția unui lider nu trebuie să afecteze în nici un fel modul în care partidul și-a propus să-și îndeplinească îndatoririle sale față de interesele cetății și ale cetățeanului” (*Ibidem*, vol. IV, p. 48).

³⁶ *Desbaterile Adunării Deputaților*, 1905-1906, „M.O.”, nr. 13 din 12 Ianuarie 1906, p. 150-164, *apud Ibidem*, vol. II, p. 240. Răspunzând acuzelor unui conservator democrat despre dificultatea manifestării liberale, Ionel Brătianu afirma în 1909 că „organismele cu o durată lungă au manifestări mai încete; este natural ca unui partid constituit în șase luni

Ideea de partid era prin urmare esențială pentru liberali din perspectiva ființării lor politice și a impunerii în societate, ei susținând sistemul de partide ca fiind cel mai viabil pentru societatea românească. În organizația democratică a statelor moderne, partidele politice reprezentau, după C. Rarincescu, instrumentul necesar și inevitabil al guvernării. Dar, marcând o diferență în sensul canonului liberal, al modelului politic pe care liberalii doreau să-l instituționalizeze, omul politic liberal considera că decăderea vieții politice în al doilea deceniu interbelic era cauzată de multitudinea partidelor, de grupările și întovăririle care dezlanțuiseră o propagandă demagogică și anarhică, coborând în mod iresponsabil nivelul vieții politice³⁷. La nivel teoretic, liberali s-au situat în postura de apărători ai sistemului partinic și ai democrației, ca regim politic. Practicile lor publice și structurarea partidului ca rețea de putere arătau însă o cultură politică de tip parohial, patrimonial.

3. Obiectivele lucrării și opțiuni metodologice

În 1933, într-o lecție făcută la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale, Nicolae Iorga afirma că „istoria contemporană adevărată trebuie să însemne *formarea omului modern* (subliniere în text), căutarea pretutindeni a elementelor din care s-a alcătuit el...”; evident, poziția lui Iorga, conservatoare în principiu, reprezenta o respingere a ceea ce el numea „ciudata, falsa și periculoasa istorie contemporană”, o prezentare tendențioasă a revoluțiilor, „un mijloc de a educa tineretul prin lecția celor de ieri pentru pregătirea celor de mâini, o substituie a eroului de cugetare și muncă prin eroul de agitație și de revoltă”³⁸.

să i se pară lungi manifestările unui alt partid care dăinuiește de mai mult de o jumătate de veac” (Ion. I. C. Brătianu, *Discursul rostit în ședința Camerei dela 5 Decembrie 1909 cu ocazia Răspunsului la mesajul*, București, Tipografia ziarului „Voința Națională”, 1909, p. 8). I. G. Duca menționa, cu privire la fostul său șef și protector, o discuție dintre acesta și N. Flea; Ionel Brătianu ar fi afirmat că „partidul pe care îl conduc nu este o improvizație. El are un lung trecut și un mare viitor. Grăbiți-vă dumneavoastră – formații recente și nesigure, fiindcă ziua de mâine vă apare îndoielnică –, eu n-am de ce mă grăbi. Eu înaintez cu pași liniștiți, pe un drum bine tras, spre un țel bine definit” (I. G. Duca, *Portrete și Amintiri*, ediția a V-a, București, Editura Humanitas, 1990, p. 42). În *Darea de seamă* către membrii Corpurilor Legiuitoare, făcută la sfârșitul mandatului în martie 1926, Ionel Brătianu afirma că „participarea atât de activă a partidului național-liberal la întreaga renaștere modernă a României, îi impunea și de rândul acesta, sarcina ca după înfăptuirea unității naționale, să îndrumeze și consolidarea internă a țării” (Ion I. C. Brătianu, *Președintele Consiliului de Miniștri, „Dare de seamă”, în Președinția Consiliului de Miniștri. Activitatea Corpurilor Legiuitoare și a Guvernului de la ianuarie 1922 până la 27 martie 1926. Dare de seamă înfățișată de Ion I. C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri*, București, „Cartea Românească” S.A., 1926, p. XXIII).

³⁷ I. Rarincescu, op. cit., p. 17-18.

³⁸ N. Iorga, *O altă istorie contemporană. Resumat de lecții făcute la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale (1932-3)*, București, 1933, p. 3 și 5.

Din perspectivă istoriografică, discuția asupra formațiunilor politice din perioadă dintre cele două războaie mondiale trebuie să depășească formalismul studiilor trecute, în care partidele erau structuri în sine, care participă ca un întreg la viața politică. Mă interesează și cine era *liberalul*, ca membru de partid, modul în care el își negocia implicarea partinică, promova și practica valorile liberale, așa cum erau gândite ele în spațiul românesc. Important pentru mine este faptul că, percepuți ca alcătuind o castă de interesați, o clientelă a băncilor, acționari ai puterii, ei rămân împreună în perioadă, deși acele condiții favorabile de putere, care au făcut, eventual, posibilă adeziunea inițială nu au mai existat. Puțini liberali au părăsit partidul la finalul anilor '20 și la începutul deceniului următor, chiar dacă formațiunea liberală, intrată în opoziție, avea în față un orizont întunecat de popularitatea național-tărăniștilor conduși de Iuliu Maniu și, ulterior, de revenirea în țară a principelui Carol și înscăunarea lui ca rege în ceea ce s-a numit ulterior *Restaurația carlistă*. Din acest motiv, luarea în considerație a unor fenomene studiate în științele sociale, precum mobilizarea politică, sociologia conducătorilor politici, profesionalizarea vieții politice sau existența unor rețele de solidaritate, constituie o condiție, cred, pentru buna reprezentare a societății politice din trecutul românesc. Apartenența la un grup este cel mai adesea afirmată discursiv, înțelegând prin discurs un model relativ coerent prin care individul percepe realitatea. Ea presupune împărtășirea unui corpus ideatic și atitudinal, punerea în comun a unuia și aceluiași ansamblu de discursuri, recunoașterea acelorași adevăruri și acceptarea unor reguli de conformitate cu discursurile date³⁹, a statutului, a organismelor de conducere. Dincolo însă de manifestarea publică, organizarea partidului a fost esențială pentru acțiunea politică a liberalilor în perioadă.

Pe relația cu Europa centrală și estică, plecând de la tema recurentă a unității, partidele sunt apreciate în științele sociale ca fiind marcate de fragilitate organizațională⁴⁰. Amintit anterior, N. Iorga însuși este unul dintre personajele perioadei care respinge realitatea partidului politic în România, grupurile politice fiind considerate niște „iluziuniuni”⁴¹. Însă, în cazul liberalilor români, structura este cea care explică, pentru mine, forța lor în plan public, teama pe care partidul a inspirat-o adversarilor. Iar aici trimit la rețelele de solidaritate care funcționează pe lângă

³⁹ Michel Foucault, *Ordinea discursului. Un discurs despre discurs*, București, Editura Eurosong & Book, 1998, p. 36.

⁴⁰ Jean-Michel De Waele (ed.), *op. cit.*

⁴¹ Excedat de traseismul politic, care-i afecta formațiunea, Iorga afirma că „nu pleacă cineva dintr-un partid adevărat cum pleacă dintr-o odaie de hotel”; prin urmare, el considera că în România „nu ai a face nici cu partide adevărate organizate, nu ai a face nici cu adesiuni care să presinte o garanție; ai a face cu o mulțime flotantă, învălurată care trece de o parte și de alta. Și, pe de altă parte, mulțimea aceasta, care nu oferă nici un fel de garanții, nu se lasă prinsă nici măcar de anumite mijloace demagogice” (Nicolae Iorga, *Cuvântarea ținută la Întrunirea Comitetului executiv al Partidului Naționalist-Democrat de la 7 Aprilie 1933* * *Cuvântarea de la Senat asupra Pactului cu Geneva* * *Cuvântarea de la Senat asupra proiectului de conversiune*, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1933, p. 10-11).

politicieni, mai mult sau mai puțin consecvenți, de la cele familiale la cele politice și profesionale, la resursele de care liberalii dispuneau în perioadă, la legitimitatea acestora de a acționa în câmpul politic chiar dacă nu aveau un teritoriu social exclusiv.

Reconstituirea dinamicii interne a partidului liberal în perioada interbelică, pe de o parte, în contextul sistemului politic românesc, și analiza indivizilor care s-au integrat formațiunii pentru o acțiune publică sunt cele două mari direcții ale acestei cercetări. Sunt de făcut două precizări de factură metodologică. Referindu-mă discursiv la *liberali*, mă opresc la acei indivizi care asumau, cel puțin formal, partinic cel mai adesea, o astfel de identitate, și nu neapărat la cei care practicau liberalismul în sensul valorilor liberale. Din punct de vedere ideologic, această definire a lor este slabă, pentru prelua termenul lui Gianni Vattimo, întrucât mai curând acoperă o realitate decât să o dezvăluie și ne conduce astfel pe un drum al etichetelor partizane, distorsionante ale realității sociale⁴². Ca istoric, este însă singura cu care pot opera în mod eficient, chiar dacă îmi propun să stabilesc cultura politică a acestor liberali, cum își negociau ei identitatea și ce sociabilități dezvoltau. De altfel, plecând de la imposibilitatea de a măsura implicarea politică, îmi este dificil să fac diferența între aderenții, militanții și partizanii liberali până la al Doilea Război Mondial, una comună științelor sociale de astăzi⁴³. După cum și „cercurile de apartenență” sunt foarte volatile, greu de stabilit altfel decât voluntarist, în pofida tradiționalismului de care partidul liberal dădea dovadă în perioadă⁴⁴. În al doilea rând, abordarea acestor liberali presupune o „discriminare”: mă interesează cu predilecție acei liberali români care au scăpat istoriilor de partid, profesioniști sau de factură propagandistică, care se află în poziții intermediare în cadrul formațiunii, la nivel central sau local. Lor le-am acordat mai mult spațiu în cadrul lucrării, inclusiv reconstituindu-le biografiile acolo unde am putut acest lucru sub raportul documentării, încercând să înțeleg motivele adeziunii lor și formele de implicare. Prin urmare, există un dezechilibru al recuperării acestor liberali, un Victor Slăvescu, spre exemplu, unul din oamenii politici de marcă ai formațiunii, deopotrivă sub raport doctrinar și politic, preocupându-mă într-o măsură mai redusă ca biografie decât un Ion Purcăreanu, șef la rândul lui de organizație județeană. Am făcut acest lucru și dintr-un motiv pragmatic. Liderii liberali s-au bucurat de o atenție istoriografică mult mai mare în calitatea lor de oameni de stat, implicați

⁴² Gianni Vattimo, *Sfârșitul modernității. Nihilism și hermeneutică în cultura postmodernă*, traducere de Ștefania Mincu, postfață de Marin Mincu, Constanța, Editura pontica, 1993.

⁴³ Michel Offerlé, *Les partis politiques*, Paris, Presses Universitaires de France, Deuxième édition corrigée, 1991 [1987], p. 28-44; vezi și Pierre Bréchon, *Partidele politice*, traducere de Marta Nora Țârnea, Adina Barvinschi, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004, p. 17-19, care îl are ca model pe Maurice Duverger, *Les Partis politiques*, 1951.

⁴⁴ Cercurile de apartenență puteau fi gândite din perspectiva luptei pentru putere în interiorul partidului: cerc guvernamental (partid la putere), parlamentar, partizan („mașina”, „aparatul”), cerc local (George Voicu, *Pluripartidismul. O teorie a democrației*, București, Editura All, 1998, p. 69-71).

guvernamental sau public manifest, iar traiectoria lor este cunoscută, chiar dacă nu sunt întotdeauna de acord cu interpretările date calității lor ca politicieni.

Temele acestui volum se circumscriu obiectivelor evidențiate lapidar mai sus. Într-o prezentare a lor care creează referențialul cercetării, mă refer la ideile liberale în perioadă, la modul în care era structurat Partidul Național Liberal pe verticală, la grupurile din interiorul formațiunii, cu conflictele interne simbolice și de putere între lideri, la organizarea financiară și a propagandei partidului, la maniera în care formațiunea încorporează factorul social, determinant ideologic și cultural al participării politice, luând în discuție „liberalul ca burghez” și analizând structurile sociale care alcătuiau formațiunea liberală. Un capitol aparte este constituit de abordarea „familiilor” liberalilor români, relații care dublează rudenția și faptul politic al puterii în societățile tradiționale. Abordarea dizidenților liberali, a georgiștilor și a celor grupați în jurul lui Jean Th. Florescu după 1930, are valențe concludive, întrucât în eșecul lor de a constitui alternative valide public la partidul național liberal se întrezărește realitatea structurală a formațiunii „tradiționale” și cultura politică dominantă, factorii acțiunii și coeziunii liberalilor.

Inevitabil sub raportul cercetării, există la nivelul lucrării o pendulare continuă între general și specific, între planul partidului și cel al societății. Trimiterile la partid în general sunt mai numeroase, pentru că evoluția lui nu a ținut atât de momentul interbelic, ales de mine pentru analiză, cât de modernitate. Din acest unghi al analizei, am fost preocupat să găsesc dinamica proprie a evenimentelor și atitudinilor liberalilor pe o perioadă mai lungă de timp. Adeseori regășibilă în registrul generalului, discuția are în vedere România interbelică, mai ales societatea ei politică, cu normele și cu prejudecățile specifice, cu partidele politice, mediatore infidele uneori între societate și decizia politică. Lucrarea se constituie într-un efort de recompunere a practicilor, modurilor de regularizare a vieții sociale, de investire a unor evenimente cu semnificații, de ritualizare a unor fapte (fie acestea doar cele ale alegerilor sau congreselor). Perspectiva de ansamblu asupra perioadei este legitimă ca formă de contextualizare a evoluției Partidului Național Liberal. Nu știu dacă am reușit întotdeauna să găsesc justa măsură între planul general-abstract și oarecum concludiv, pe care m-am situat atunci când mă refer la partid ca structură politică, și amănunțele ce derivă din implicarea formațiunii liberale în competiția politică nemijlocită, fapte care au autonomia lor și merită povestite deoarece conturează imaginea politicii liberale, cu mici lupte, intrigi ș.a.

Astfel prezentată, cercetarea întreprinsă asupra Partidului Național Liberal se înscrie mai puțin istoriei politice „clasice”, tradiționale, așa cum a fost ea gândită până la mijlocul secolului XX, cu un anume istorism, cu un model explicativ dominat de voluntarism, de subiectivitatea istoricului. Mă racordez, pe cât îmi este cu putință, *noii istorii politice* din anii '80, tendință istoriografică care valorizează simbolurile, ritualuri politice, ideea de sferă publică, de discurs public, de cultură

politică, de socializare politică etc.⁴⁵. Pe diferitele niveluri ale cercetării, m-am intersectat cu alte abordări ale trecutului. Istoria politică își reînnoiește, în general, instrumentarul conceptual pe seama altor domenii, în principal sociologia, iar istoria socială și sociologia partidului politic⁴⁶ s-au profilat ca direcții de abordare în încercarea de a înțelege ce se află în spatele manifestării publice/vizibile a Partidului Național Liberal, prin interogațiile privindu-i pe purtătorii liberalismului la noi sau prin problema organizației liberale, care cuprinde mecanismele autorității și structura politică sau socială a formațiunii.

4. Scurtă privire asupra surselor cercetării

Diversitatea temelor care circumscriu reconstituirea identității liberalilor români în perioada dintre cele două războaie mondiale, precum și abordarea metodologică individualizată la nivelul capitolelor face improprie o analiză detaliată a surselor primare ale cercetării. Documentele de arhivă, aflate la București, la Arhivele Naționale Istorice Centrale sau la diversele direcții județene (Neamț, Iași, Galați etc.) sau de presa de partid sau cea a adversarilor politice, de literatura memorialistică a protagoniștilor perioadei au fost mai mult sau mai puțin parcurse de istorici în cercetările lor variate. În condițiile în care un fond al Partidului Național Liberal interbelic nu este de găsit⁴⁷, sau cel puțin eu nu l-am identificat încă, două tipuri de fonduri arhivistice îmi apar acum ca fiind esențiale în reconstituirea rețelelor de putere care marchează intern grupul, în înțelegerea mediului partizan sau în discuția bazei sociale a liberalismului românesc.

⁴⁵ Guy Bourdé, Hervé Martin, *op. cit.*, p. 363-389; vezi, mai aplicat, textul program al lui Jacques Le Goff, *Istoria politică mai poate fi coloana vertebrală a istoriei?*, in Jacques Le Goff, *Imaginarul medieval. Eseuri*, traducere  i note de Marina Rădulescu, București, Editura Meridiane, 1991, p. 438-459.

⁴⁶ Câteva repere metodologice ale cercetărilor in domeniu, nu neapărat in r-o ordine a importanței, sunt Tom Bottomore, *Political Sociology*, 2nd edition, Pluto Press, 1993, *Political Socialization in Eastern Europe. A Comparative Framework*, edited by Ivan Volgyes, Praeger Publishers, New York, Washington, London, 1975; Stein Rokkan, *Citizens Elections Parties. Approaches to the Comparative Study of the Process of Development*, Universitetsforlaget, Oslo, 1970; *Mobilization Center-Periphery Structures and Nation-Building. A Volume in Commemoration of Stein Rokkan*, edited by Per Torsvik, Universitetsforlaget, Bergen, Oslo, 1981; *Mass Politics. Studies in Political Sociology*, edited by Erik Allardt and Stein Rokkan, with a Foreword by Seymour M. Lipset, The Free Press New York, Collier Macmillan Limited London, 1970, Gérard Noiriel, *Introduction à la socio-histoire*, Paris,  ditions La Decouverte, 2006, Bernard Denni, Patrick Lecomte, *Sociologia politicului*, vol I-II, traducere de Marta Nora  rnea, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004  . a.

⁴⁷ In r-o discuție mai veche cu domnul Dinu Zamfirescu, membru al tineretului liberal după 1944, acesta imi spunea că arhiva partidului a fost distrusă in 1947, in momentul autodesfiin ării, de teama represaliilor pe care le puteau cunoa te liberalii in contextul impunerii regimului comunist. Deși auzit   i de la alți liberali ai timpului, informația nu a fost confirmată până acum.

În primul rând, m-am oprit asupra dosarelor unor liberali care au avut de suportat privațiuni în momentul impunerii regimului comunist, documente aflate în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (A.C.N.S.A.S.). Din rațiuni care îmi scapă, probabil în necesitatea noilor puternici ai zilei de a-și cunoaște structural dușmanii și în dorința lor de a o utiliza ulterior drept probatoriu (multe din dosare apar în fondul documentar la *Penal* sau *Informativ*), organele Securității nou formate i-au obligat pe liberali, și nu numai, să răspundă unei anchete care privea istoria lor și a formațiunii din care făcuseră parte, surprinsă în toate articulațiile sale, de la înființarea formațiunii, la lideri, manifestarea publică, realizările guvernării, până la programele și structurile specifice. Aflați în închisoare, liberalii își scriu astfel biografia, o introspecție sinceră pentru unii, precaută pentru alții, care înțeleg realitatea în schimbare rapidă și încearcă să se adapteze „citorilor” nerăbdători și atenți ai acestor mărturisiri. Nu știu în ce măsură cei care au lecturat aceste texte au putut să le utilizeze împotriva autorilor lor sau împotriva altor liberali. Din punct de vedere istoric, fondurile *Informative*, cu dosarele lui Mihail Romniceanu, Gheorghe Fotino sau Petre Bejan, sau *Penale*, Aurelian Benteoiu, Constantin Bébé Bratianu, Petre Bejan, Mihail Berceanu sau Asra Berkowitz, alături de cele strict documentare, cu materiale de la fosta Siguranță a Statului (unele chiar din 1882!) rezultat al grabei noii instituții represive de a strânge informațiile din spațiul public referitoare la „dușmanii de clasă”, sunt esențiale în reconstituirea realității liberalilor din România interbelică, cu maniera lor de mobilizare și implicare politică, cu rețele lor de solidaritate sau de arhitectura partidului.

Un al doilea deținător de documente privilegiat din perspectiva subiectului este reprezentat de Biblioteca Națională. Colecțiile Speciale ale acestei instituții conțin două fonduri de arhivă, *Brătianu* și *Saint Georges*, importante pentru înțelegerea lumii românești moderne. Incomplete, trimițând fragmentat la evenimentele de dinainte de 1945, dosarele din aceste fonduri au calitatea să adune acte emise de organizațiile locale sau centrale ale liberalilor români. Dificultatea cercetării lor este dată, în principal, de prelucrarea lor arhivistică precară, ele găsindu-se și acum pe pachete și nefiind întotdeauna numerotate.

Chiar dacă nu le-am folosit pe deplin în această lucrare, aceste surse inventariate aici au potențialul să întregască imaginea privitoare la ceea ce a reprezentat Partidul Național Liberal în perioada dintre cele două războaie mondiale ca structură politică. De asemenea, scrise de membrii partidului, în diverse momente ale implicării lor politice, texte oferă prin ele însele o fărâamă de răspuns la întrebarea privitoare la cine erau *liberalii*.

5. Mizele civice ale lucrării în raport cu natura cercetării

Construind domeniul în maniera descrisă mai sus, importanța subiectului este în primul rând de ordin academic. Cercetarea întreprinsă permite o discuție mai largă asupra istoriei și gândirii politice a epocii, care nu este legată doar de istoria liberalismului sau a Partidului Național Liberal. Este vorba îndeosebi de a vedea

felul în care societatea aceluși timp reflecta asupra politicului, ca mijloc de acțiune publică și ca domeniu al exercitării puterii, apoi asupra statului, într-o perioadă în care găsirea unui model de societate și de evoluție istorică era exprimată ca o problemă de ființare națională.

Există o a doua importanță de ordin public a demersului; liberalismul este o temă de dezbatere pentru o societate postcomunistă, care își caută încă valorile, iar prezența unui partid politic care se intitulează Partid Național Liberal (și își revendică trecutul acestui partid) în prim-planul scenei politice nu face decât să potențeze și să alimenteze interesul dezbaterii și polemica. Ca observație, discuția este purtată mai puțin de istorici, deși preocuparea de a construi un trecut utilizabil este enormă. Politologii și eseisti au invadat un câmp de discuție pe care istoricii l-au părăsit în lipsa adaptării metodologice și conceptuale, ceea ce a determinat o anumită decontextualizare a fenomenului partinic liberal în perioadă⁴⁸. Dincolo de scheme socio-politologice prestabilite, oameni politici își forjează legitimitatea în trecutul formațiunii conduse odinioară de Brătienii, adeseori cu o cunoaștere minimală (la nivelul unei vulgate din anii '90) a ceea ce a însemnat partidul liberal în trecutul României moderne⁴⁹.

A fost surprinzător, pentru mine cel puțin, să aud din partea liberalilor de astăzi, cum încercau să se legitimeze politic prin invenția unei tradiții. Fapt care reprezintă nu atât un demers de recuperare convenabilă, cât necunoașterea propriului trecut: afirmații că în Partidul Național Liberal nu au fost dizidențe, că nu disciplina caracteriza partidul Brătienilor, în ideea deplinei libertăți a dialogului, arată după mine preocuparea redusă a clasei politice românești, a liberalilor în special, pentru o identitate clară din punct de vedere istoric. Totodată, mă face să mă întreb

⁴⁸ Cristian Preda, *Tranziție, liberalism, națiune*, Editura Nemira, București, 2001, p. 11; Aurelian Crăiutu, „A fi sau a nu fi liberal?”, în Alina Mungiu-Pippidi (coord.), *Doctrine politice. Concepte universale și realități românești*, Editura Polirom, Iași, 1993, p. 17-44.

⁴⁹ Vezi, de exemplu, Valeriu Stoica, Dragoș Paul Aligică, *Provocări liberale. Dialoguri despre gândirea, istoria și practica liberalismului*, București, Editura Humanitas, 2003; sau Virgil Nemoianu, care deplânge decăderea liberalismului în spațiul românesc după 1918, „involuția” regretabilă a curentului la noi, faptul că liberalismul românesc devenea „tern, birocratic, neinteresant, tehnocratic, tocmai atunci când ar fi putut să-și sărbătorească victoriile și triumfurile”, prin marginalizarea liderilor tineri în Partidul Liberal (Virgil Nemoianu, în *România și liberalismul ei. Atracții și împotriviri*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, p. 133). După Sonny Perseil, un politolog francez care analiza situația liberalismului românesc după 1989, este vorba de o istorie mitificată, istorie a oamenilor și ideilor, care de mai bine de 150 de ani „reunește” toate organizațiile ce se afirmă drept liberale. Ei remarcă legătura vagă dintre liberalii de astăzi și cei din trecut, deși primii își propun să urmeze linia tradițională a liberalismului românesc; după el, liberalii, ca și țăraniștii, sunt mari producători de reconstrucție istorică, chiar prin caricaturizarea trecutului, pe care îl cred și îl prezintă ca fiind trecutul lor; cele două partide realizau, în mod fatal artificial, continuitatea istoriei interbelice, deși contextele istorice sunt evident diferite (Sonny Perseil, *Liberal la plural*, traducere de Elena-Zenovia Geană, București, Editura Libertés, 2000, p. 55-57).

asupra impactului deținut de discursul istoric într-o societate care pare tot mai impermeabilă la un astfel de mesaj. Nu am avut de gând să realizez un demers politic, militant finalmente, pentru a susține o tabără împotriva alteia în lupta care ocupă la ora aceasta partidul liberal. Prin urmare, tonul adoptat în lucrare nu a fost, sper, polemic, ci mai curând reflexiv, „neutru”, întrucât liberalismul interbelic și Partidul Național Liberal din perioadă ridică o serie de întrebări legitime din punct de vedere istoric, chiar dacă unele teme datorează impulsul de a mă apropia de ele dezbaterii politice actuale. Au fost acuze, transformate de mine în interogații. Însă doar cititorul acestui text va putea spune în ce măsură am reușit să conving cu răspunsurile mele.

I

IDEILE LIBERALE ȘI IDENTITATEA LIBERALILOR ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ

Liberalism de partid și liberalism civic¹

„Unii – cei mai mulți – susțin că liberalismul e pentru totdeauna mort în țara românească și că niciodată nu se va mai întoarce din lumea celor vecinice; alții – mai puțini la număr – pretind că deși liberalismul trece, la noi ca și aiurea, printr-o grea și netăgăduită criză, el totuși trăiește și va viețui pururea pentru că-i nemuritor” (Ștefan Antim)².

1. Obiectul de studiu al prezentului capitol și probleme de metodă

În august 1938, filosoful Louis Rougier organiza la Paris o întâlnire a liberalilor europeni, plecând de la dezbaterea provocată de lucrarea lui Walter Lippmann, *The Good Society*, apărută un an mai devreme și tradusă aproape imediat în Franța³. Reuniunea, rămasă în istorie, după numele celui care a făcut-o posibilă, drept „colocviul Walter Lippmann”⁴, a avut un rol decisiv în redefinirea liberalismului în

¹ În mare măsură, acest capitol este structurat pe ideile părții introductive a lucrării mele, Ovidiu Buruiană, *Partidul Național Liberal în anii 1927-1933*, teză de doctorat, Iași, 2008, p. 34-87, „Doctrina liberalilor români între cele două războaie mondiale”.

² Ștefan Antim, *Scrieri politice*, ediție îngrijită și prefăcută de Victor Răzescu, ed. a 2-a, București, Editura Do-MinoR, 2005, p. 112.

³ Walter Lippmann, *The Good Society*, New-York, 1937 (*La Cité Libre*, Paris, Librairie de Médicis, 1938, Édition M. Th. Génin).

⁴ La Paris, în cadrul Colocviului, s-au formulat elementele unui nou corp de inspirație liberală (*Agenda*); programul, intitulat „neoliberal”, respingea intruziunea statului în economie, dar statua datoria statului de a reglementa din punct de vedere legislativ piața; el a structurat opoziția intelectuală față de totalitarismele acelor ani; pentru o analiză a acestui eveniment esențial al liberalismului din secolul XX, care pune problema unui Centru Internațional pentru renovația liberalismului, preludiul Societății Mont Pèlerin din aprilie 1947 (cu von Hayek, von Mises și Milton Friedman), a se vedea Louis Baudin, *L'Aube d'un nouveau libéralisme*, Paris, Librairie de Médicis- Éditions M. Th. Génin, 1953; pentru spațiul românesc, Constantin Nica, *Opțiunea neoliberală*, București, Editura Institutului de Teorie Socială, 1997, p. 61-66; Radu Carp, „Neoliberalismul românesc:

secolul al XX-lea, în plină „derivă etatistă a Occidentului” și după o perioadă de regres al curentului în plan internațional. Participarea nu a fost spectaculoasă sub aspect numeric, deși semnificativă prin personalitățile, din domeniul economic mai ales, întâlnite în capitala Franței: francezii Robert Aron, Louis Baudin, Bernard Lavergne, Louis Rougier, Jacques Rueff sau Émile Mantoux, britanicii J. B. Condlife, Sir William Beveridge, Michael Polanyi (putând include printre ei și pe Friedrich August von Hayek, profesor în momentul respectiv la „London School of Economics”, cetățean britanic din 1930 și cu atât mai mult în 1938 după ce renunțase la cea austriacă / germană), neomarginaliștii vienezi Ludwig von Mises, Stefan Possony și Alfred Schultz, germanul A. Rustow care predă în acei ani la „Institutul Turc al Științelor Sociale”, fondat de Röpke la Istanbul, Wilhelm Röpke însuși, care activa însă la Geneva la „Institutul de Înalte Studii Internaționale” după ce părăsise Germania în 1933, spaniolul Castillejo, D. van Zeeland din Belgia, W. Lippmann și Hopeer din Statele Unite ale Americii, Heilperin (Polonia) ș.a. Deși referințele identitare sunt importante, apartenențele sunt susținute mai ales de școlile de gândire de la care acești liberali se revendică, franceză, britanică, germană, austriacă etc., și mai puțin de perspectiva țărilor de origine.

La reuniunea din capitala Franței nu a fost prezent nici un liberal român. Mai mult, receptarea evenimentului în spațiul public românesc a lipsit. Nici un ecou nu răzbate în revistele teoretice sau în presa timpului, tot mai supuse contingentului politic. Contextul intern, cu instaurarea de către Regele Carol al II-lea a propriului regim de autoritate, însoțit de interzicerea formațiunilor politice, a ziarelor și a revuisticii de partid, de impunerea cenzurii etc., este de altfel una din condițiile pentru absența referirilor la întrunirea liberală de la Paris. Deși autoritarismul monarhic era lipsit de o ideologie clară, apropiat fiind însă ca forme de corporatismul italian, și de o practică excesivă în raport cu regimurile similare din Europa timpului, el nu a privilegiat discuția liberă asupra unei teme care privea libertatea individuală și restrângerea statului. Moartea „liberalismului” românesc era, de altfel, o formă a legitimării pentru noua structurare a puterii în jurul regelui unificator și salvator în raport cu vechea societate politică⁵. Permisivitatea regimului față de valori venite din alte spații decât cele ale autoritarismului corporatist a fost însă mare, permițând apariția chiar a unor lucrări teoretice ce circumscriau valori și figuri ale liberalismului românesc⁶. Însă nici memorialistica liberalilor, cea care a putut fi

istorie și inadaptare”, în *Polis. Revistă de științe politice*, vol. 4, nr. 3 / 1997 (*Liberali și liberalisme*), p. 70-72 etc.

⁵ Teodor Cudalbu, *Scăderile politice ale partidelor politice de astăzi*, București, Editura „Bucovina” I.E. Torouțiu, 1935; Paul Horia Suci, *Crișa sistemului economic liberal. Crișa în sistem sau crișă de sistem*, București, Editura „Bucovina” I.E. Torouțiu, 1938, extras din „Analele Economice și Statistice”, nr. 1-3 ianuarie-martie 1938; Vasile Cilibia, *Declinul Economiei Liberalo-Capitaliste. Economia dirijată. Planul economic*, Arad, Institutul de Arte Grafice Lovrov & Co., 1939.

⁶ Vezi, de exemplu, Eugen Demetrescu, cu *Liberalismul economic în dezvoltarea României moderne*, București, 1940, lucrare ce reunește articole și studii scrise în anii 1934-1935 (dar

recuperată⁷, nu lasă să se întrevadă receptarea manifestării pariziene sau preocuparea lor pentru discuția privitoare la reînnoirea liberalismului.

Nu încerc aici un proces al liberalilor români, fără alt efect decât cunoașterea istorică. Dar neparticiparea efectivă la întrunirea de la Paris, în sensul receptării sau dezbaterii, mă ajută să înțeleg liberalismul împărtășit de cei apropiați ideii liberale în epocă. Analiza propusă aici privitoare la cultura politică liberală din societatea românească este limitată, întrucât nu voi încerca să deslușesc aici, decât reducionist, care erau ideile considerate „liberale” în societatea românească dintre cele două războaie mondiale, cine sunt actorii care le vehiculează, în ce scop, și în ce măsură ei își asumă în mod direct o formă a liberalismului. Stabilirea identității liberalismului românesc interbelic depășește caracterul acestui demers singular.

1.1. „Liberalismul de receptare”. Scopul capitolului

Reflectând asupra uneia din puținele lucrări dedicate liberalismului european, istoricul rus Victor Leontovich își exprima dezamăgirea față de omisiunea formelor fenomenului liberal în spațiile periferice, desemnate, în mod obișnuit, ca aparținând autoritarismului⁸. Autorul nu explică absența liberalismelor est-europene din cadrul curentului european. Sau cel puțin nu o face de o manieră directă. În demersul său, unul în bună măsură reconstitativ, el ridică problema abordării liberalismului din spațiul de margine a Europei și la reprezentarea publică a curentului în societăți premoderne.

publicate acum), Victor Slăvescu, *Viața și opera lui Petre Mavrogheni*, București, 1939, Idem, *Viața și opera lui Dionisie Pop Marțian. Note și documente*, București, 1940, Mihai Fărcășanu, *Monarhia socială*, Fundația pentru literatură și artă Regele Carol al II-lea, București, 1940 (cu citări din Alexis de Tocqueville, Prévost-Paradol și din Benjamin Constant) ș.a.

⁷ Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, vol. II, 2 ianuarie 1938-31 decembrie 1939, ediție îngrijită, cuvânt înainte și indice de Georgeta Penele-Filitti, București, Editura Enciclopedică, 1996, Constantin I. C. Brătianu, Carol II, Ion Antonescu, *Amintiri. Documente. Corespondență*, Cuvânt înainte, note, îngrijire de ediție, indici de Ion Ardelean, București, Editura Forum-S.R.L., 1992; Mihail Manoilescu, *Memorii*, ediție îngrijită, prefață, note și indice de Valeriu Dinu, vol. I-II, București, Editura Enciclopedică, 1993 (pentru o perspectivă asupra înnoirii liberalismului). Excepție face un memoriu din arest scris în tentă marxistă de Asra (Israel) Berkowitz, unul din conducătorii presei liberale, care trimite la lucrarea lui Lippman (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 273).

⁸ „Citind celebra lucrare a lui De Ruggiero, *Storia del Liberalismo Europeo*, am fost dezamăgit să văd că această carte, care evocă liberalismul în Italia, în Franța, în Anglia și în Germania, nu spunea nimic despre istoria liberalismului în Spania și în Rusia”, în Victor Leontovich, *Geschichte des Liberalismus in Russland*, Frankfurt /Main, Vittorio Klostermann, 1957 (Editura a II-a 1974); ediția franceză, la care fac trimiterea, *Histoire du libéralisme en Russie*, traduit de l'allemand par Ole Hansen-Løve, Préface d'Alexandre Soljenitsyne (prefață la ediția rusă a lucrării apărută în Statele Unite ale Americii, YMCA Press, 1979, tradusă din limba rusă de Geneviève Johannet), Paris, Fayard, 1986, p. 13.

Victor Leontovich asumă o anumită diferență între istoria liberalismului în Rusia și istoria liberalismului vest-european, implicit a naturilor reprezentate de formula liberalismului în context răsăritean. Plecând de la realitățile distincte de care se ocupă cele două liberalisme, el afirmă că „liberalismul în Rusia a trebuit să atace probleme pe care liberalismul în Europa occidentală le-a găsit rezolvate la nașterea sa”⁹. Distincția între formele liberale dezvoltate în Occident și în Rusia are, pentru Victor Leontovich, valoare metodologică. Titlatura cărții, *Istoria liberalismului în Rusia* și nu *Istoria liberalismului rus*, rezumă concepția autorului privind liberalismul de receptare. Liberalismul în Rusia nu este, potrivit lui Leontovich, unul original, ci reprezintă produsul receptării ideilor liberale venite din Occident. Al doilea element care orientează metodologic demersul istoricului rus este în fapt o absență. Victor Leontovich nu manifestă un interes deosebit pentru liberalii autointitulați astfel sau considerați ca atare de contemporani și istorici. Propagarea ideilor și construcția instituțiilor liberale în Rusia îl preocupă mai mult decât a face istoricul diferitelor mișcări pretinse liberale. Din perspectiva sa, *liberalul*, ca personaj politic, este cel care practică liberalismul și nu cel care se declară liberal¹⁰. Este o distincție importantă, care pune accentul pe acțiunea politică și ne atenționează asupra diverselor măști și disimulări pe care liberalismul le apropie în dezvoltarea sa istorică. Prevalența practicilor politice în lucrarea lui Victor Leontovich determină configurarea liberalismului mai mult ca o mișcare ideologică și mai puțin ca un proiect intelectual, asumat conștient, în numele raționalității moderne, de o formațiune politică.

Interesul arătat lucrării lui Victor Leontovich și prezentarea *in extenso* a modelului de înțelegere din *Istoria liberalismului în Rusia* au drept rațiuni anumite similitudini ale condițiilor de dezvoltare istorică în secolul al XIX-lea și la începutul între spațiul rusesc și cel românesc. Realitățile apropiate ca natură, nu identice, societățile din Rusia și din spațiul românesc se găsesc ambele în zona liberalismului de receptare, a celor care preiau, din varii motive, forme ale liberalismului din Occidentul european.

Demersul întreprins în legătură cu opera istoricului rus ascunde, dincolo de achizițiile de metodă, și o delimitare. Pentru Victor Leontovich nu a existat un liberalism în Rusia, ci doar o anume cultură liberală, o conștiință a valorilor liberale și o acțiune practică de instituționalizare a lor în afara unui proiect liberal articulat și manifest. Spațiul românesc a cunoscut liberalismul și ca structură organizatorică: un partid politic, autodesemnat drept liberal, a revendicat puterea în societate în numele idelor liberale. Asumarea și promovarea deschisă de către o asociație politică a proiectului politic liberal într-o societate preponderent rurală și tradiționalistă este una din problemele ridicate în acest capitol, în continuarea interogației

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Istoricul rus afirmă chiar că probabil „unii ar fi fără îndoială mirați să-și găsească numele lor în istoria liberalismului, în timp ce alții – și aceștia sunt încă fără îndoială mai numeroși – ar fi cu siguranță consternați să nu-și găsească întregul loc la care ei gândesc a avea dreptul” (*Ibidem*, p. 14).

lui Leontovich privind subiectul istoric într-o societate care nu este liberală și în care lipsește reflecția spontană și sistematică asupra ideii liberale.

În termenii lui Leontovici, obiectul analizei este reprezentat de ideile exprimate de cei care s-au identificat în perioadă ca fiind liberali. Mulți dintre ei s-au regăsit în cadrele Partidului Național Liberal, devenind purtătorii lui de cuvânt, instanțele lui discursive, în condițiile în care „partidul Brătienilor” a monopolizat, într-o mare măsură, discursul liberal. Discuția lasă astfel pe dinafară o dimensiune esențială al liberalismului din epocă, cea a reflecției și a atitudinii civice în direcție liberală. Vehicul al reprezentării intereselor divergente în societate, dar și purtător coerent al mesajului liberal, capabil să instrumenteze ideile în acțiuni publice generatoare de efecte în societate (prin practica guvernării mai cu seamă), Partidul Național Liberal a reprezentat expresia politică practică cea mai coerentă a fenomenului liberal în perioadă. Membrii partidului (cu Vintilă Brătianu, Victor Slăvescu, I. N. Angelescu, Mitiță Constantinescu, Constant Georgescu, Tancred Constantinescu etc.) și guvernarile liberale din perioada interbelică au făcut constant apel la corpul ideatic al liberalismului politic. Unii gânditori politici, economici etc., pe care retrospectiv îi putem încadra în albia largă a liberalismului, vin din afara curentului structurat politic; deși îmi este dificil să disting la nivelul societății românești dintre cele două războaie mondiale un *liberalism civic*, observarea diverselor centre de reflecție politică asupra liberalismului permite conturarea fenomenului liberal în perioada interbelică¹¹.

Atenția mea se focalizează asupra *liberalismului doctrinar*. Este un liberalism politic interesat, care dorește să omologheze discursiv o realitate convenabilă din perspectiva partizană a celor autodesemnați liberali. Dincolo de evidențierea mutațiilor care survin la nivelul gândirii liberalilor români în perioada de după război, pe care majoritatea contemporanilor precum și cei mai mulți cercetători ai României Întregite le-au desemnat ca *neoliberalism*, voi încerca să prezint modul în care liberalii au stabilit o legătură privilegiată între liberalism, evoluția Partidului Național-Liberal și procesul de modernizare a societății. Plasându-și explicit ideile și acțiunile politice în zona modernității și raționalității, liberalii au echivalat acțiunile lor cu necesitatea istorică. Efortul legitimant al liberalilor români transpare din textul liberal al epocii. Asumare a modelului occidental de societate, modernitatea a fost o miză a discursului public. Dorința liberalilor români de a defini liberalismul românesc ca sursă a modernizării și europenizării s-a lovit de cei care contestau acest proces în numele tradiției și / sau românismului. În societățile moderne, discursul reprezintă

¹¹ A se vedea analiza pe care Ștefan Zeletin o realizează asupra neoliberalismului românesc (*Liberalism și liberali*, în Ștefan Zeletin, *Burgheria română. Originea și rolul ei istoric* (1925), *Neoliberalismul. Studiu asupra istoriei și politicii burgheziei românești* (1927), studiu introductiv și ediție alcătuită de Cristian Preda, note bio-bibliografice de C.D. Zeletin, București, Editura Nemira, 1997, p. 357-362. Să spun totuși că Mihail Manoilescu și Ștefan Zeletin, cei care au oferit lucrările „clasice” asupra neoliberalismului românesc, au fost în anii '20 membri ai Partidului Poporului, condus de generalul Alexandru Averescu, Manoilescu regăsindu-se, la un moment dat, chiar în cadrul Partidului Național-Țărănesc.

un mijloc de seducție, de legitimare și de exercitare a puterii (puterea însăși, după Michel Foucault¹²). Confrunțați cu opoziția radicală a tradiționaliștilor, liderii de cuvânt ai Partidului Național Liberal au încercat să impună un canon interpretativ al transformărilor sociale, un discurs normativ asupra societății.

Recuperarea gândirii politice a liberalilor români între cele două războaie mondiale are drept fundament temele și valorile liberale afirmate de liberali, referințele lor teoretice. Discuția liberală lasă să se întrevadă dezbaterea majoră din perioadă, *marea dezbateră* așa cum o desemnează istoricul american Keith Hitchins referindu-se dacă nu la amplitudinea și forța discuțiilor privind sensul evoluțiilor din societatea românească după împlinirea idealului de secol XIX al românilor (Marea Unire), cel puțin la permanența unor teme de reflecție în spațiul public și în cultura românească modernă¹³.

Regăsibilă, ca domeniu teoretic de referință, în zona istoriei ideilor politice, întreprinderea prezentă ridică probleme de metodă și cea a surselor utilizate.

1.2. Problema metodologică a abordării liberalismului și a ideilor politice în general

Preocupat de trecutul politic al unei societăți, privită adeseori ca un ansamblu simplificat de realități succesive relativ bine circumscrise, istoricul este mai puțin interesat de elementele ce structurează identitatea politică a indivizilor. Ideile împărtășite de membrii unui partid sau de actorii publici, în sensul valorilor care îi animă, și a practicilor pe care un aderenții sau partizanii le dezvoltă în interiorul unei formațiuni politice sunt determinante pentru coeziunea internă a grupului, pentru capacitatea lui de mobilizare și de impunere în societate. Stabilirea culturii politice a liberalilor români reprezintă însă un demers dificil de realizat pentru un istoric, plecând de la precauțiile metodologice pe care el le asumă și ținând cont de modul în care își definește sursele. Pentru perioada interbelică, un chestionar de analiză prin care să investighez reprezentările politice ale liberalilor este dificil de realizat în sensul teoriilor din științele sociale¹⁴. Precaritatea metodologică este dublată de absența, la nivelul actual al cercetărilor mele, acelor surse intermediare care să includă modalitățile în care circulă, sunt receptate, relecturate și internalizate ideile, să ajute în stabilirea mecanismului prin care o idee politică se transformă dintr-un bun intelectual, emisă fiind de o sursă „autorizată”, competentă, în bun cultural, capabilă să producă practici politice și, respectiv, mobilizarea socială.

¹² Michel Foucault, *Ordinea discursului. Un discurs despre discurs*, traducere de Ciprian Tudor, București, Editura Eurosong & Book, 1998, p. 16.

¹³ Keith Hitchins, *România. 1866-1947*, ediția a II-a, traducere de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 1998, p. 292-332.

¹⁴ Max Kaase, *The Concept of Political Culture. Its Meaning for Comparative Political Research*, European University Institute Florence, 1982; Domenico Fisichella, *Știința politică. Probleme, concepte, teorii*, traducere și postfață de Victor Moraru, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 99-104 pentru abordarea culturii politice.

Măsura în care putem analiza ideile în mod autonom, în afara purtătorilor lor sau a implicațiilor pe care aceste idei presupunem că le produc reprezintă o problemă esențială a științelor sociale. Relația dintre idei și acțiune, rolul practic al ideilor, este una dificil de precizat, limitele gândirii ca formă de acțiune sau ca sursă a acțiunii fiind evidente, în pofida echivalenței pe care istoricii o stabilesc adesea între idei și faptele istorice. Istoria politică a doctrinelor politice pleacă de la convingerea asumării ideilor ca atare de către actanți, deși identitatea dintre acțiune și faptă ignoră cel mai adesea rolul justificativ al ideilor. Identitatea inocentă dintre idei și faptele istorice reflectă căutarea intelectuală a coerenței faptelor, greu de descoperit în realitate. Aplecarea istoricilor asupra proiectului politic liberal, așa cum se articulează acesta în doctrina și în diferitele programe ale Partidului Național Liberal, este validată cel mai adesea din perspectiva statului, pe considerentul deciziei politice, economice și sociale. Se pleacă de la presupuziția impactului social măsurabil al acestor idei. Trebuie însă să deosebim între ideea revendicată ca sursă a acțiunii și acțiunea ca atare. Rolul ideilor politice nu este doar de a genera politici specifice, ci și de a conferi identitate unui corp social.

Discuția asupra reprezentărilor liberalilor români și asupra referințelor lor teoretice cu privire la liberalism presupune două tipuri de analiză. În primul rând, voi încerca o descriere, într-o manieră aproape clasică (în sensul că se regăsește în majoritatea lucrărilor istorice privind partidul liberal), a ceea ce numesc drept *doctrina* liberalilor români: ideile definibile drept liberale sau desemnate astfel de către contemporani sunt asumate în mod deschis de o formațiune politică, Partidul Național Liberal, care le teoretizează și care încearcă să le transforme în politici publice în momentul guvernării. Diferența dintre doctrina și identitatea liberală este o problemă de mediere: partidul presupune împărtășirea unui discurs, elaborat cel mai adesea, ca o construcție intelectuală dar și ca una de putere, de către liderii formațiunii. În diferite forme, ideile sunt difuzate către membri și ei devin colportorii doctrinei. Identitatea este, finalmente, una negociată cultural. Secundar, propun o abordare de tip genealogic, cu stabilirea tradițiilor intelectuale liberale pe care anumite personaje sau grupuri le stabilesc. Aducerea în prim-planul analizei a lecturilor unor liberali români, construcția teoretică a demersului lor teoretic, este, totodată, o încercare de radiografiere a valorilor pe care liberalii le furnizau societății pentru a impune un sistem de idei, premisă pentru schimbarea socială. În maniera istoriei culturale dezvoltată de Roger Chartier¹⁵, investigația întreprinsă este focalizată la unele din lucrări importante ale perioadei, la traduceri realizate între cele două războaie mondiale din operele liberalilor „clasici” și la semnalările din revista teoretică a Cercului de Studii a Partidului Național Liberal, *Democrația*. Demersul actual nu analizează modul în care autorii români „citesc”, relecturează și utilizează, în sensul unor practici sociale determinate, reflecțiile preluate din alte medii intelectuale.

¹⁵ Roger Chartier, *Lecturi și cititori în Franța Vechiului Regim*, traducere din limba franceză de Maria Carpop, București, Editura Meridiane, 1997.

Gândirea liberală are, în diferitele ei ipostaze teritoriale, un aer vag de familie, cauzat de profunda indeterminare ideologică a liberalismului¹⁶. În pofida dificultății de a stabili o formulă dogmatică a liberalismului european, afinitatea pe care liberalii români, aflați în aria liberalismului de receptare, o manifestă în construcțiile lor intelectuale față de alte spații de gândire liberală caracterizează demersul liberal românesc. Sub raportul ideilor și a scrierii istoriei intelectuale a liberalismului românesc, precum și pentru conturarea identității unor liberali, stabilirea familiei ideatice pentru gânditorii liberali din mediul românesc presupune căutarea corespondențelor cu alte spații de gândire socială. Ca în mai toate societățile periferice sub raportul occidentalizării, liberalismul a fost și la noi o „gândire de receptare” în perioada interbelică.

Analiza liberalismului doctrinar este fundamentată pe revista cercului de studii a partidului liberal, *Democrația*, buletin cu o îndelungată și constantă apariție. Apelul majoritar la această articolele și studiile din această publicație se susține prin definirea însăși a revistei, ca laborator pentru ideologia liberalismului românesc. Luările de cuvânt dezvăluie reprezentările ideologice ale liberalilor asupra societății, evenimentelor în curs sau raportarea la adversarii politici. Discuția liberală care trimite la temele majore al liberalismului românesc este însă una mai generală, în dorința de recunoaștere din perioadă. Prin urmare, în acest capitol depășesc sub aspect bibliografic sursa unică și mă refer la lucrări sau materiale propagandistice menite să confere partidului o identitate clară în spațiul public. În această direcție, disociez între operele „majore” privind curentul în discuție și modul în care circulau ideile liberale în societate. În primul caz, având drept fundal al clasificării decizia economică, politică și socială, cu perspectiva ideilor generate, a măsurilor inspirate, a structurării unor acțiuni guvernamentale, mă refer la nume precum Ion I. C. Brătianu, Vintilă Brătianu, I. G. Duca, Mitiță Constantinescu, I. N. Angelescu etc. Lectura și perceperea acestor principii în diferite medii ale societății românești este dificil de urmărit și face apel la cu totul alte surse. Vehicul esențial al reprezentării, instituția partidului politic contribuie decisiv la difuziunea ideilor politice către indivizi. Alături de presă sau de broșurile de popularizare, revista *Cercului de studii al partidului* a permis răspândirea valorilor liberalismului.

Evidențierea diferențelor de viziune în zona liberalismului, a soluțiilor diferite pe care reprezentanții acestui curent le propun problemelor societății, reprezintă însă un demers academic legitim, deși din rațiuni care țin de logica subiectului, multe apropieri au mai curând caracterul de inventar în capitolul. Numele lui Gheorghe Tașcă, spre exemplu, și titlurile lucrărilor sale, sunt mai puțin rostite în legătură cu neoliberalismul. Liberal convins, antietatist, deși a activat în cadrele formațiunii lui Nicolae Iorga și ulterior ale Partidului Național-Țărănesc, el este un susținător al

¹⁶ Paul Magnette, „Dilemele fondatoare ale liberalismului”, în Pascal Delwit (editor), *Liberalisme și partide liberale în Europa*, traducere din franceză de Radu Carp, Alexandra Ionescu, Filon Morar, Cristian Preda, Camelia Runceanu, Silvia Marton și Mîruna Tătaru-Cazaban, postfață de Cristian Preda, București, Editura Humanitas, 2003, p. 22.

curentului de secol XIX, care, în viziunea lui, nu-și epuizase potențialul¹⁷. Situată adeseori în zona veleitarismului politic și a carlismului manifest, mișcarea formată în jurul istoricului Gheorghe Brătianu, în iunie 1930, exprima și o deosebire majoră de concepție politică. În discursul la Mesaj din decembrie 1930, Gheorghe Brătianu sublinia hotărât necesitatea restrângerii activității statului din viața economică. „Statul nu e o instituție de binefacere”, considera fostul președinte al organizației liberale de la Iași, pronunțându-se în favoarea colaborării cu capitalul străin, ca o măsură de intensificare a producției¹⁸. În aceeași logică, proiectul politic propus de Ion Gigurtu privind individualismul și structurat în jurul revistei *Libertatea* nu constituie parte a demersului asumat. Într-o prezentare sumară, publicația ce susținea manifestarea publică a „individualiștilor români”, *Libertatea. Economică. Politică. Socială. Culturală* îl avea drept director pe I. Gigurtu și ca prim-redactor pe profesorul universitar George Strat. Cu contribuția lui Ștefan Antim, Alexandru Vianu, Eugen Poulopol (ulterior Tudor Vianu, H. Sanielevici, Ioan C. Filitti etc.) revista apărea la începutul anului 1933, într-un context dificil pentru ideea de libertate și democrație, cauzat de repercusiunile crizei economice. De altfel, scopul *Libertății*, dezvăluit în „Cuvântul înainte” al direcțiunii, era de a lupta împotriva tuturor doctrinelor confuze și periculoase, de la corporatismul medieval și sau cel fascist până la bolșevismul asiatic, economia dirijată și alte utopii intervenționiste care amenințau libertatea sub toate formele ei (economică, politică) și care puneau în primejdie organizarea statului și însăși resorturile civilizației. Revista constituia un manifest pentru libertate, capitalism și burghezie, într-o societate, anemiată – după autorii revistei – de practica unei politici economice și sociale anti-individualiste, în care realitățile ordinii burgheze (cu respectul dreptului de proprietate, respectul contractelor liber consimțite, respectul libertății în ordinea politică și economică) apăreau ca fiind învechite și răspunzătoare pentru teribila situație de criză a lumii¹⁹.

¹⁷ Gheorghe Tașcă, „Liberalismul economic”, în *Doctrinile partidelor politice*, ediție îngrijită și note de Petre Dan, Editura Garamond, f. a., [1923 pentru prima ediție], p. 124-143; Idem, *Către o nouă îndrumare economică și socială*, București, „Adevărul”, s.a.; Idem, *Liberalism, corporatism, intervenționism*, București, 1938 etc.

¹⁸ Horia Furtună, „Spre yremuri noi”, în *Mișcarea*, anul XXIV, s.n., nr. 13, duminică, 7 decembrie 1930, p. 1. Într-o drastică delimitare de „vechii” liberali, „georgiștii” apreciau că intervenționismul de stat a paralizat industria, comerțul, a înăbușit „în fașe” orice efort de muncă sănătoasă, a naufragiat opera constructivă de după război; statul era reprezentat ca un paravan, la adăpostul căruia se ascundeau și se patronau interesele lăaturalnice. După adepții lui Gheorghe Brătianu, statul trebuia readus la rolul de mediator imparțial între forțele de producție și cel de consumație; de asemenea, el trebuia exclus de la „gospodăria interioară a industriei și comerțului”, cu revizuirea necesară a sistemului fiscal („Intervenționismul Statului”, în *Mișcarea*, anul XXIV, s.n., nr. 16, joi, 11 decembrie 1930, p. 1).

¹⁹ „Cuvânt înainte”, în *Libertatea*, anul I, nr. 1, 5 ianuarie 1933, p. 1-2 (vezi și „În pragul celui de al doilea an”, în *Libertatea*, anul II, nr. 1, 5 ianuarie 1934, p. 2-3); activitatea grupului individualist nu era restrânsă la publicarea revistei: membrii grupului au dezvoltat, în primăvara anului 1933, un ciclu de conferințe asupra doctrinei individualiste-liberale,

Greu de stabilit apropieri cu Partidul Național Liberal. Semnificativ, dintre liberali auto-desemnați, regăsim doar numele lui Dimitrie Drăghicescu, cu preocupări teoretice în sensul definirii libertății și a liberalismului încă din perioada imediat postbelică, dar repudiat de grupul din jurul lui G. Strat și acceptat doar ca pe un element al normalului părerii opuse²⁰. Totuși, revista se situa pe linia liberalismului, mai ales în 1934 salutând unele inițiative guvernamentale ale liberalilor.

Dar diferențele și diferendele cu privire la valorile fundamentale ale doctrinei au fost importante și între membrii partidului liberal; în anii '20, în timp ce Vintilă Brătianu susținea atragerea capitalului străin în condițiile care conveneau românilor, pe baza politicii „prin noi înșine”, Alexandru Constantinescu considera necesare anumite garanții pentru capitalul străin, în contextul pauperității de capital din România²¹. În mod similar, discuția pe secțiuni asupra naturii proprietății din noua Constituție (din 1923) a opus pe Istrate Micescu, Mihail Pherekyde etc. celor care doreau transformarea caracterului proprietății prin impunerea funcției sociale a acesteia²². Aceste deosebiri de vederi n-au depășit marginile unei discuții în cercurile înalte ale partidului liberal; ele ne arată dificultatea abordării liberalismului doctrinar

desfășurate în fiecare miercuri, la Fundația Carol I (printre conferențieri, Tudor Vianu, despre *Geneza și valorile individualismului*, avocatul Mircea Durma, cu o prelegere despre *Drept, individ, schimb*, Eugen Poulopol, membru al Consiliului legislativ, vorbind de *Restaurarea libertății*, avocatul Alexandru Neagu, cu *Fiscalitatea și intervenționismul în economia românească*, Ion Evian, profesor la Cluj, la Academia de Înalte Studii comerciale și industriale, privind *Individualismul și funcționarea capitalismului* etc.). Cf. *Libertatea*, anul I, nr. 4, 20 februarie 1933, p. 59. A existat și un „Manifest al Grupului individualist”, semnat de o serie de juriști, economiști, conducători de întreprinderi, oameni de cultură din generația tânără, adepții doctrinei individualiste-liberale (George Caranfil, Mircea Durma, prof. I. Evian, F. B. Florian, Al. P. Gane, Ing. I. Gigurtu, D. Iordan, Mihail Lazeanu, Emil Marian, Alex. Neagu, C. Pandele, Eugen Poulopol, H. Sanielevici, prof. G. Strat, C. Vasiliu, Tudor Vianu, I. Vinter) Cf. *Libertatea*, anul I, nr. 6, 20 martie 1933, p. 91.

²⁰ D. Drăghicescu, „Determinismul social și valoarea inițiativei individuale”, în *Libertatea*, anul I, nr. 11, 5 iunie 1933, p. 161-163; Idem, „Liberalismul și economia dirijată”, în *Libertatea*, anul II, nr. 13-14, 5-20 iulie 1934, p. 193-194; George Strat, „Răspuns domnului D. Drăghicescu sau despre *Pseudo-liberalismul român*”, în *Libertatea*, anul II, nr. 21, 5 noiembrie 1934, p. 325-328.

²¹ Deși unii istorici prezintă aceste dispute prin prisma unor interese materiale punctuale (Alexandru Constantinescu fiind multă vreme președintele Consiliului de Administrație al Băncii Marmorosch Blank, apropiată unor cercuri financiare străine), diferențele de filosofie politică și economică erau importante. Alexandru Constantinescu a fost un critic al politicii economice „protecționistă și rigidă” promovată de Vintilă Brătianu, considerând că ea împiedica redresarea financiară a țării (Ion Bitoleanu, *Din istoria României moderne. 1922-1926*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 98; Ștefan Păun, *Sistemul politic al României în secolul XX. Evoluția Partidului Național-Liberal în perioada 1918-1928*, București, Editura Fundației Culturale „Dimitrie Bolintineanu”, 2000, p. 96-97 etc.).

²² ANIC, fond Parlament, dos. 2056 / 1923, f. 476, apud Ștefan Păun, *op. cit.*, p. 96.

pentru societatea interbelică. Ca un element important al analizei neoliberalismului, nu trebuie să gândim la o succesiune logică a liberalismului și neoliberalismului. Noul liberalism se revendică de la cel de secol XIX, prin preluarea principiilor fundamentale ale acestuia²³, dar acesta din urmă nu dispare o dată cu impunerea curentului interbelic. După cum conservatorismul, ca ideologie, nu a dispărut o dată cu „moartea” Partidului Conservator din viața publică românească după război; principiile conservatoare, ethosul tradiționalist pe care conservatorismul îl presupune a fost preluat de alte structuri și doctrine (cum ar fi Partidul Național-Țărănesc).

În continua racordare la realități, diferențele apar uneori chiar în interiorul discursului liberal oficial / omologat de partid. Spre ilustrare, atitudinea față de capitalul străin a liderilor Partidului Național Liberal a cunoscut o anumită oscilație: dacă în primul deceniu interbelic, sub conducerea fermă a lui Vintilă Brătianu, politica financiară a partidului și a statului a favorizat capitalul autohton în dauna celui străin (politica „prin noi înșine”), evoluțiile în plan politic și economic de la sfârșitul anilor '20 au impus anumite reconsiderări; necesitatea unui mare împrumut de stabilizare și presiunile marilor bănci de emisiune au determinat o atitudine mai concesivă a liberalilor români, cu renunțarea la protecționismul financiar. Vintilă Brătianu își vedea, totodată, înfirmarea în mare măsură a politicii economice pe care o patronase vreme de 20 de ani²⁴. Asumarea răspunderii guvernării de către Partidul Național Liberal în contextul crizelor anului 1931 era însoțită de succesorii lui Vintilă Brătianu de apropierea față de „finanța internațională”, cu declarații de leală colaborare față de capitalul străin²⁵. Criza economică a reabilitat politica anterioară a liberalilor. Reorientarea economiei românești spre *industrializare*, cu revenirea la

²³ Într-o prezentare succintă, elementele preluate de neoliberalismul românesc de la liberalism ar fi următoarele: ideea proprietății private (ca temelie a liberei inițiative și a deplinei libertăți de mișcare a agenților economici), ideea industrializării (ca proces al modernizării), ideea protejării de concurența străină a economiei naționale (prin impunerea unui tarif vamal protecționist), ideea priorității intereselor naționale, sintetizată în cunoscuta formulă „prin noi înșine”.

²⁴ Victor Slăvescu nota în *Însemnările sale* că „era impresionant să auzi pe Vintilă Brătianu vorbind de falimentul politicii sale”; de asemenea, el notează – pentru 13 septembrie 1930 – satisfacția lui Victor Antonescu, „om foarte inteligent și foarte fin, cu o foarte bună judecată politică”, față de înduplecarea lui Vintilă, în cadrul Sfatului foștilor miniștri, de a renunța la atacurile contra lui Rist și Auboin, schimbând astfel orientarea în ceea ce privește „chestia capitalului străin” (în Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 46). La nivelul anului 1930, Duca afirma că formula „prin noi înșine” nu mai era combătută, „era luată în derădere”. Până și în partid, mulți erau convinși că politica economică a lui Vintilă Brătianu dăduse faliment; liderul liberal simțea el însuși, după Duca, cum neîncrederea sau îndoiala pătrunseseră până în preajma lui, creând impresia că vremea lui s-a dus și că a ajuns un anacronism (I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. III, Jon Dumitru-Verlag, München, 1982, p. 235).

²⁵ Liberalii au editat și o broșură cu cuvântările rostite în cadrul forului suprem liberal, *Congresul general al Partidului Național-Liberal. Discursul-program rostit de d-l I. G. Duca, președintele Partidului Național Liberal, 22 februarie 1931*, Imprimeriile „Independența”.

deviza „prin noi înșine”, reprezenta soluția pentru transformarea societății. Deși din rațiuni politice, liberalii au refuzat catalogarea lor ca partid industrial²⁶, stringența industrializării a înlăturat orice calcul secundar. În 1933, liberalii reafirmau atașamentul lor față de industrializarea României, ei publicând în acel an rapoartele secțiilor economice ale Cercului Central de Studii al P. N. L.²⁷

Situată în ceea ce eseistul francez Francis Delaisi denumea „regatul calului de tracțiune” sau „Europa B”²⁸, societatea românească părea să cunoască, din perspectivă istoriografică, momentul liberalismului guvernamental. Dar, menținerea liberalismului românesc în prim-planul vieții politice, atunci când celelalte partide liberale din Europa au sucombat în pofida tradiției seculare a unora dintre ele, este legată mai puțin de valorile împărtășite de cei autodesemnați liberali, cât de politicile administrative specifice spațiului în care Partidul Național Liberal construia aceste politici, cel al periferiei Europei. Elaborarea de către liberali a politicilor lor este, cu alte cuvinte, o problemă de geografie politică, totodată istorică, și, secundar, una de natură economică.

2. Europa est-centrală în perioada interbelică și liberalismul. O perspectivă

2.1. Europa interbelică: o nouă hartă politică și ideologică

Primul război mondial a modificat de o manieră profundă harta Europei; în centrul și estul continentului o nouă geografie a dat conținut „principiului naționalităților”; formarea noii Europe Central-Estice contura însă o serie de probleme, încât, retrospectiv, Hugh Seton-Watson se referea la „interludiul micilor state”²⁹. Era o „independență dificilă”, după formularea lui Piotr S. Wandycz³⁰, care

²⁶ I. G. Duca, „Partidul Național-Liberal – partid industrial (O nouă legendă)”, în *Democrația*, an XIV, nr. 4, aprilie 1927.

²⁷ *Partidul Național Liberal. Politica industrială. Studii și rapoarte alcătuite de secțiile economice ale Cercului Central de Studii al Partidului Național-Liberal*. „Prin noi înșine”, București, 1933.

²⁸ Francis Delaisi, *Les deux Europes*, préface de Dannie Heineman, Paris, Payot, 1929.

²⁹ Hugh Seton-Watson, *The „Sick Heart” of Modern Europe. The Problem of the Danubians Lands*, University of Washington Press, Seattle and London, 1975, p. 26.

³⁰ Piotr S. Wandycz, *Prețul libertății. O istorie a Europei central-răsăritene din Evul Mediu până în prezent*, traducere de Mihaela Paraschivescu și Valentin Dragu-Banu, București, Editura All, 1998, p. 200; bibliografia istorică asupra statelor succesorale marilor imperii din Europa, în perioada interbelică este impozantă; dintre lucrările cele mai accesibile a se vedea Hugh Seton-Watson, *Eastern Europe between the Wars. 1918-1941*, Third Edition, Revised, Harper & Row Publishers, New-York, Evanston, and London, 1967; Joseph Rothschild, *East Central Europe between Two World Wars*, University of Washington Press, Seattle and London, 1974; Iván T. Berend – György Ránki, *East Central Europe in the 19th and 20th Centuries*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977; Iván T. Berend, *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1998; Jean Béranger, *L’Europe danubienne de 1848 à nos jours*, Presses

menționează în context dificultățile cu care se confruntau statele respective: subdezvoltarea economică, înapoierea culturală, reconstrucția și unificarea după procesele politice favorabile din punct de vedere național de la sfârșitul anului 1918, țărănimea numeroasă (78,1% în România, 75% în Bulgaria, 72,3% în Polonia, 62% în Slovacia), problema birocrăției naționale, integrarea noilor minorități, educarea propriei populații, expansiunea politică și economică potențială a Germaniei sau a celorlalte mari puteri³¹ etc.; problemele economice și instituționale erau amplificate de sistemul politic fragil și de cultura politică slab democratică a cetățenilor noilor state: din perspectivă occidentală (Hugh Seton-Watson, André Tibal, Joseph Roucek), obiceiurile autoritare, paternaliste și condescendente ale elitei față de popor (puternic influențate de rolul și tradițiile aristocrației funciare) caracterizau noile societăți politice din zonă. Ca peste tot în Europa, urmare a dezastrului uman provocat de război și a extinderii dreptului de vot, frazeologia eroică și populismul deveniseră dominantele discursului public. După un cercetător bulgar al fenomenului partinic în această parte a Europei (Petia Gueorguieva), în majoritatea lor, partidele politice erau structuri de cadre și urmăreau adesea interese economice partizane, legitimate în numele intereselor naționale. Politica reprezenta, în consecință după autorul menționat, mai curând o afacere de persoane, doctrinele și ideologiile fiind secundare³².

Cauzele întârzierii regiunii față de Occident erau variate, aspectele istorice privind formarea târzie a statelor naționale îmbinându-se cu caracterul preponderent agrar al economiilor sau cu sociologia elitelor tradiționaliste; constrângerile externe, politice și economice nu trebuie evitate ca suport al discuției. Aflate politic sau intelectual sub dubla influență germană (austriacă) și franceză, elitele politice ale țărilor din Europa centrală și de est au fost dominate de ideologia

Universitaires de France, f.a., p. 109-157; Marie-Joseph Lory, *Douze leçons sur l'Europe. 1914-1947*, préface par Henri Brugmans, lecteur du Collège d'Europe, De Tempel, Tempelhof, Bruges, 1968; Gordon A. Craig, *Europe since 1914*, Holt, Rinehart and Winston, New-York, Chicago, San Francisco, Toronto, London, Second Edition, 1966; Philip Longworth, *Crearea Europei de Est. De la preistorie la postcomunism*, ediția a II-a, traducere de Eugen Stancu, București, Editura Curtea Veche, 2002; Peter F. Sugar (ed.), *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, traducere de Radu Paraschivescu, București, Editura Curtea Veche, 2002; Jean-Marie Le Breton, *Europa Centrală și Orientală între 1917 și 1990*, cu o prefață de Neagu Djuvara, București, Editura Cavallioti, 1996; R. J. Crampton, *Europa Răsăriteană...*; Steven K. Pavlowitch, *Istoria Balcanilor. 1804-1945*, traducere de Andreea Doica, prefață de Lucian Leuștean, Iași, Editura Polirom, 2002 etc.

³¹ Vezi și Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 74.

³² Petia Gueorguieva, „Rolul partidelor politice în Europa centrală și de est în perioada interbelică”, în Jean-Michel de Waele (ed.), *Partide politice în Europa centrală și de est*, traducere din franceză de Ramona Coman, Ana Maria Dobre, Dorina Iuga și Ninucia Pilat, postfață de Cristian Preda, București, Editura Humanitas, 2003, p. 41. Semnificativ pentru Europa de Est, Hugh Seton-Watson afirma că „averile cele mai importante nu s-au făcut în domeniul industriei sau în domeniul bancar, ci în politică” (Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 148).

statului centralizat și unitar. Fascinația pentru modelul birocratic autoritar din Germania era, de altfel, mare în această parte a Europei³³.

Similitudinile privind evoluțiile din acest spațiu al statelor succesorale sunt numeroase: ca trend pentru perioada interbelică, toate guvernele din zonă au încercat să compenseze întârzierea economică, socială sau culturală prin politici industriale; industrializarea a fost mai curând o chestiune ideologică în acest spațiu, gândită ca o problemă politică și neținând întotdeauna cont de raționalitate economică. Din perspectiva autorilor occidentali, inclusiv guvernele declarate liberale au „patronat” prin intervenționism statal „revoluția industrială”, contrar valorilor apărute de liberalismul economic. Modernizarea industrială a fost percepută ca *europenizare*, gamă de practici politice, economice și culturale care au nevoie de protecția statului pentru asigurarea progresului. Schimbarea structurii economice și sociale s-a dovedit însă dificilă până la finalul perioadei parțială, țărănimea numeroasă și agricultura rămânând dominante în peisajul societății; dependența de capitalul străin și lipsa clasei de mijloc au împiedicat reformele în profunzime și transformarea socială rapidă în țările succesorale. În anii '30, pe fondul schimbărilor în planul politicii mondiale, multe din societățile acestui spațiu geopolitic au alunecat spre autoritarism³⁴.

Lipsite de experiență veritabilă în sensul pluralismului, țările din Europa centrală și de est au fost puțin permeabile la acțiunea liberală în perioada interbelică. Nu liberalismul, cu fragilele elite liberale, a structurat formulele politice în epocă. După profesorul belgian de științe politice Jean-Michel de Waele, importanța istorică acordată problemei naționale în trecut, revendicarea formării statelor naționale independente a conferit naționalismului un statut privilegiat în societățile politice din regiune. Binele națiunii s-a impus în fața binelui individual, comunitatea națională având preeminență în raport cu voința indivizilor³⁵. Disputele politice ale perioadei au fost cantonate adeseori în zona discursului asupra națiunii, partide de tip agrarian confruntându-se mai adesea cu formațiunile conservatoare decât cu cele liberale. Vulnerabile în fața provocărilor interne și externe, majoritatea elitelor din statele succesorale au recurs la naționalism (de secol XIX mai curând) ca element de coerență în interiorul sistemului politic și administrativ, furnizând totodată mobilizarea populației. Având un rol constant în autoidentificarea popoarelor din

³³ Joseph Rothschild, *op. cit.*, p. 19-21; Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 65-66.

³⁴ Iván T. Berend – György Ránki, *op. cit.*, p. 97-101; Naționalismul, comunismul și fascismul sunt legate, pentru mulți cercetători occidentali, de semieșecul modernizării în țările Europei centrale și de est (după Barrington Moore jr., societățile agrare au mers spre industrializarea modernă pe trei căi alternative: calea burgheză, care a sfârșit în revoluția națională, calea conservatoare care a condus la fascism și calea țărănistă, a revoluției țărănești care a sfârșit în comunism (*Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Boston, Beacon Press, 1967), *apud* Iván T. Berend, *Decades of Crisis...*, p. 50).

³⁵ Jean-Michel de Waele și Petia Gueorguieva, „Dificila naștere a partidelor liberale în Europa Centrală”, în Pascal Delwit (ed.), *Liberalisme și partide liberale în Europa...*, p. 308-309.

regiune sau în crearea principalelor loialități, naționalismul a fost principala ideologie care a dictat comportamentul în această parte a Europei³⁶.

2.2. Locul liberalismului în noua Europă

Între cele două războaie mondiale, liberalismul european a cunoscut un moment „de agonie”, după cum se exprima plastic unul din tinerii liberali români, inginerul Paul Zotta³⁷; structurile, instituțiile și doctrinele liberale au fost eliminate în unele state (Italia, Rusia, Germania etc.) din mecanismul diriguitor al societății lor, iar în celelalte grupul liberal avea o importanță variabilă. Autorul menționat anterior observa însă, dincolo de rămânerea unor liberali pe linia curentului clasic (ceea ce el desemna ca inadecvare la noile realități sociale), o anumită camuflare a liberalismului în condițiile impopularității firmei liberale. Occidentali trăiau într-o paradigmă liberală a modernității, iar doctrina liberală inspira cele mai multe programe guvernamentale³⁸. Paradoxal, liberalismul și-a renegat, în perioadă, propriile condiții formatoare și a părut în perioadă că s-a „mutat” spre estul continentului. România a fost singura țară europeană (poate alături de Grecia lui Elefterios Venizelos) în care Partidul Liberal reprezenta o puternică forță politică, regășibilă deseori la conducerea afacerilor publice. Problema identității liberalismului românesc în aceste condiții de excepționalitate nu este inedită, liberalii înșiși fiind preocupați în perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale de singularitatea lor în spațiul european (mai ales în centrul și estul continentului)³⁹.

³⁶ Peter F. Sugar, „Naționalismul, ideologia victorioasă”, în Peter F. Sugar (ed.), *Naționalismul est-european...*, p. 345-346; Anthony D. Smith, *Naționalism și Modernism. Un studiu critic al teoriilor recente cu privire la națiune și naționalism*, traducere de Diana Stanciu, Chișinău, Editura Epigraf, 2002, p. 59-62, 107.

³⁷ Ing. Paul Zotta, „Spectranaliza intelectualistă a libealismului”, în *Democrația*, an XXI, nr. 1, ianuarie 1933, p. 51-53.

³⁸ *Ibidem*, p. 54; apusul liberalismului – văzut ca individualism – era însă salutat, de pe pozițiile maselor ca noi forțe sociale și a democrației larg participative, de Mihai D. Ralea, *Atitudini*, București, Editura Casei Școalelor, 1931, p. 137-142.

³⁹ Vintilă Brătianu se întreba cărui fapt se datora dăinuirea partidului liberal din România într-o epocă când toată viața politică a Europei înmormântează partide. După Victor Iamandi, el găsea o explicație specific României, privind adaptabilitatea succesivă a formațiunii liberale la necesitățile țării, la evoluția socială, interesele politice și de redresare morală a ei; ideologia partidului fusese mereu nouă, mereu serioasă, neîncetat în funcțiune de sufletul colectiv al poporului. Această legătură, precum și marea credință pe care liberalii au manifestat-o în vitalitatea morală a acestui popor, explica persistența Partidului Național Liberal (*Discursul D-lui Victor Iamandi*, rostit în ședința din 22 august 1932 a Adunării Deputaților, în *Partidul Național-Liberal și situațiunea țării. Cuvântările rostite de d-nii: I.G. Duca, Const. I.C. Brătianu, Alex. Lapedatu, Ioan Botez și Victor Iamandi – la Discuțiunea Mesajului în sesiunea extraordinară din iulie-august 1932* –, București, Imprimeriile Independența, 1932, p. 87).

3. Societatea românească și problema liberalismului. Scurtă precizare

În context interbelic, locul liberalismului românesc este dificil de stabilit. Istoricii îl plasează cu precădere (și nu voi face notă discordantă), în manieră pozitivă, în seria curentelor politice și economice cu valențe modernizatoare, europenizante. Aflat oarecum în succesiunea practicilor și ideilor politice de secol XIX, liberalismul a marcat dezbaterea intelectuală asupra modernității românești și evoluția societății între cele două războaie mondiale din punct de vedere politic, economic, social sau cultural. Dezvoltarea în sens modern occidental și integrarea în Europa au fost cele două aspecte relaționate care au definit proiectul politic al liberalilor români în perioadă. Condiție a participării la spațiul civilizațional occidental, modernizarea României interbelice a făcut apel mai cu seamă la ideile neoliberale. Concurarea proiectului politic liberal și valorile occidentale pe care le conținea acest proiect de proiecții antimoderne, antiliberale prin critica principiilor și practicilor liberale, a determinat efortul sistematic de valorizare a propriului demers modernizator.

Dincolo de asumarea unei identități doctrinare, există probleme metodologice în a caracteriza partidul liberal din România. Realizarea în general a unei geografii electorale transnaționale este dificil de realizat; echivalența denumirilor trebuie privită uneori cu circumspecție, realitatea la care formulele trimit fiind diversă. Sistemele politice, ca și politica în ansamblu, sunt deosebite în estul și în vestul Europei, partidele având la bază clivaje care diferă într-o oarecare măsură de cele care structurează sistemul partizan din vest. Axa economică sau cea socială au un rol minor în raport cu cea culturală, a luptei dintre „occidentalști” și „tradiționalști”⁴⁰.

Prezența unui Partid Liberal în România nu rezolvă problema existenței liberalismului în societatea românească. Critica și reevaluarea tradiției sunt operații intelectuale care definesc atitudinea liberală pretutindeni în Europa occidentală și dau măsura liberalismului. În ordinea liberalismului românesc, practica politică autoritară a liberalilor, lipsa reflecțiilor privind valorile majore liberale (libertate și individ, problema totalitarismelor) și alibiurile morale pe care liberalii le aduc ca justificare pentru propriul naționalism denotă mai puțin o cultură liberală; în societatea românească, organizarea riguroasă și elitele guvernamentale pe care Partidul Național Liberal le-a deținut explică, după mine, succesul liberal.

Critica liberalismului s-a coagulat, inevitabil, în critica practicilor Partidul Național Liberal, purtătorul curentului în spațiul public românesc. Iar imaginea „construită” liberalilor era aceea a dominației politice și economice prin intermediul Statului. Formațiune a marii burghezii, deținând băncile, industria și comerțul,

⁴⁰ Christian Vandermotten, Pablo Medina Lockhart și Danuta Freyer-Macola, „Geografia electorală a Europei Centrale și de Est”, în Jean Michel de Waele (editor), *Partide politice în Europa centrală și de est...*, p. 17-18. Autorii pleacă de la cunoscuta analiză din anii '60 privind geneza modernității politice și clivajele fundamentale dintr-o societate a comparatistului norvegian Stein Rokkan (din lucrarea editată împreună cu Seymour Martin Lipset), *Party Systems and Voters Alignments*, New York, The Free Press, 1967.

partidul liberal își crease, prin impunerea instituțiilor moderne, clientela politică atât de necesară, a funcționarilor legată de partid prin buget, a negustorilor atașați de liberali prin nevoile de comerț și de credit, a proprietății urbane și rurale prin ipotecă. Creditul disciplina totul, afirmă unul din cei mai influenți jurnaliști în anii '20, conservatorul Andrei Corteanu⁴¹. Chiar Ștefan Zeletin mărturisea că, atunci când s-a aplecat științific asupra burgheziei române, vibra încă de ura sălbatică pe care războiul o insuflase tuturor împotriva Partidului Național Liberal. El își dorea ca opera sociologică să fie „o execuție a rolului jucat de acest partid în plămădirea României de azi”, o lucrare îndreptată împotriva „castei de fanarioși, fără rădăcini istorice în solul nostru, alcătuită o pătură de paraziți și bugetivori, așa cum trecea mai înainte Partidul Național Liberal”⁴².

Aureolat de îndeplinirea idealului național de secol XIX al românilor (Unirea din 1918 cu întregirea României) și de legiferarea reformelor agrare și electorală, al căror inițiator fusese prin manifestul din octombrie 1913, Partidul Național Liberal s-a confruntat astfel cu o nouă realitate politică după război. Situație pe care o determinase în mare măsură, dar fără să ajungă s-o gestioneze. Găsit vinovat de pierderile din timpul conflagrației, de greutățile refacerii și unificării imediat postbelice, acuzat de oligarhism industrial și financiar, de organizarea pe bazele materiale ale interesului, reprezentând o oligarhie *sui-generis*, de subordonarea Statului și a Coroanei, de impunerea unui nou feudalism economic îmbrăcat în formele politice ale burgheziei capitaliste din apus, partidului i s-a cerut să părăsească scena publică invadată de masele rurale și/sau urbane⁴³. I. G. Duca rememora ostilitatea față de liberali în primul parlament al României întregite, când toți se fereau de ei ca de niște ciumași, având doar cuvinte de dispreț și de dușmănie, deși unii îi lăudaseră anterior. „Nu se mai vorbea, afirmă liderul liberal, decât de oligarhia liberală, de lumea veche pe care o reprezenta Brătianu și de lumea nouă pe care firește o reprezenta coaliția naționalo-țărănistă”⁴⁴. Interpretările radicale oferite idealului național și social de noile mișcări politice (naționaliste, țărăniste etc.), în sensul transfigurării societății, au legat și mai mult imaginea Partidului Național Liberal, implicit a liberalismului românesc, de vechea Românie. În pofida tentativelor de a se prezenta ca forță națională dinamică, deschisă schimbărilor sociale⁴⁵, liberalii nu

⁴¹ Andrei Corteanu, „Noua Constituție”, în *Revista Vremii* din 10 decembrie 1922, *apud* Andrei Corteanu, *Schițe politice și economice. Extrase din Revista Vremii*, București, Colecția Actualități, Cultura Națională, f.a. [1924], p. 7-9.

⁴² Gheorghe I. Brătianu, *Liberalism și democrație*, extras din revista *Libertatea*, București, Tipografia de Artă și Editură Leopold Geller, 1935, p. 13.

⁴³ Mihail Manoilescu, *Memorii*, ediție îngrijită, prefață, note și indice de Valeriu Dinu, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 28; vezi și Andrei Corteanu, „Criza Partidului Liberal”, în *Revista Vremii* din 8 aprilie 1923, *apud* Andrei Corteanu, *op. cit.*, p. 50-51.

⁴⁴ I. G. Duca, *Memorii*, vol. IV, *Războiul*, Partea a II-a (1917-1919), ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1994, p. 235-238.

⁴⁵ Liberalii considerau că anul 1907 reprezentase îndrumarea hotărât spre stânga a liberalismului, prin preocuparea pentru reforme asumate în 6 ani mai târziu; programul

reușeau, pentru cei mai mulți din actorii politici interbelici, să prezinte în cadrul sufragiului universal un program politic coerent sau o organizație credibilă în sensul progresului social sau național. Pamfil Șeicaru afirma în 1919 că misiunea istorică a Partidului Național Liberal fusese încheiată, supraviețuirea datorându-se doar falsificării sistematice a vieții publice⁴⁶.

Reformele de după război au părut că epuizaseră rolul politic al liberalilor⁴⁷. Privat de ideea națională, monopolizată într-o epocă a maselor de mișcările extremiste de dreapta, și de aspectul reformist, clamat de socialism (dar și de țărănism), idealul liberal ajunsese la crepuscul după unii observatori din spațiul public. Tradiția politică și stabilirea identității între liberalism și modernitatea românească („căci nu este vreun act mai important care să se fi săvârșit pentru organizarea statului român, fără ca Partidul Național Liberal să nu fi luat o parte covârșitoare la în făptuirea lui”, afirmă o broșură liberală din epocă), pusă în evidență de efortul propagandistic al partidului însuși în condițiile reorganizării ca formațiune de masă⁴⁸, nu au găsit ecoul dorit în mediul politic. Insistența ulterioară

Partidului Național Liberal din 1921 (vezi în *Democrația*, an IX, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1921: „Discursul d-lui Ion I. C. Brătianu la Congresul Partidului Național Liberal” din 21 noiembrie din sala „Eforie”, p. 594-597, și „Programul Partidului Național Liberal”, p. 597-603) întruchipa, după deputatul Virgil Andronescu, ideile de libertate, egalitate, fraternitate și de democratizare, solidaritate socială, respectul proprietății individuale considerate ca o funcție socială evolutivă, înlăturarea luptelor de clasă, libera dezvoltare a energiilor, dreptate socială prin organizarea libertăților publice, a culturii și educației, a votului universal, egal și secret pentru toți, a raportului dintre muncă și capital, a asociațiilor profesionale etc. (Virgil P. Andronescu, *Spre reînnoirea liberalismului românesc. Conferință*, Constanța, Institutul de Arte Grafice al ziarului „Dobrogea Jună”, 1932, p. 3-5).

⁴⁶ Pamfil Șeicaru, *Dinu Brătianu și Partidul Liberal în 1944 (1866-1950)*, în *Scrieri din exil*, vol. II, *Portrete politice*, ediție îngrijită și prefațată de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I. O., 2002, p. 101.

⁴⁷ Profesorul de sociologie, etică și estetică de la Universitatea din București, Dimitrie Drăghicescu, tânăr liberal în perioada de după război, considera că prin realizări (desrobirea integrală a neamului, liberalrea succesivă a tuturor provinciilor românești, votul universal, reforma agrară), „partidul liberal și-a îndeplinit glorioasa misiune ce și-a dat prin adoptarea idealului de libertate și a epuizat programul izvorât din acest ideal”. Partidul liberal pare epuizat concluzia Drăghicescu (în *Evoluția ideilor liberale și Un apel Către tinerul liberal, către tinerimea cultă și către socialiștii și lucrătorii din România Mare*, București, Imprimeriile „Independența”, 1921, p. 16).

⁴⁸ Liberalii erau conștienți, după război, de slăbiciunea propriei poziții. Asra Berkowitz, intrat în partid în 1917, dornic să se orienteze asupra doctrinei și istoricului partidului liberal, s-a văzut în imposibilitatea de a găsi un material în această direcție. I. G. Duca afirma, însă, necesitatea ca după război, „să ne punem pe lucru și cu toții împreună să alcătuim un istoric al partidului și să precizăm ideologia și doctrina liberală”; deși, în condițiile arestării sale de către comuniști, fostul conducător al presei liberale considera că s-a făcut nimic în afară de „anemica conferință (!) ținută la Institutul Social Român” (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 230), efortul a fost totuși

a liberalilor asupra termenului de *național* din titulatura partidului, cu stabilirea unei ierarhii între naționalism și liberalism, arată dincolo de dorința de impunere într-o societate dominată de valorile și simbolurile națiunii, dimensiunea agresivității la care Partidul Național Liberal era supus. În perioadă, puțini erau dispuși în plan public să conceedă liberalilor merite în devenirea modernă a României. Contestarea era una generalizată, majoritatea structurilor noi legitimându-se de la critica liberalismului așa cum apărea el în practica Partidului Brătienilor. Biruința noilor grupări (Partidul Poporului sau Partidul Țărănesc) în dauna partidului liberal era considerată inevitabilă, îndușmânirea dintre partidele politice fiind de o „acerbitate neîngăduitoare”, după cum observa în perioadă un liberal constănțean⁴⁹.

În mod interesat, adversarii liberalismului au discutat despre identitatea problematică a liberalilor români ca parte a contestării caracterului progresist și modernizator al curentului românesc⁵⁰. Un liberal, C. Banu, referindu-se la mișcarea

imens, dincolo de programele electorale ale partidului (vezi de exemplu apelul către sătenii din Basarabia, din 1919, în ANIC, fond I. G. Duca, dos. 93, f. 1-15 etc.): *Istoricul Partidului Național-Liberal*, Chișinău, Tipografia „România Nouă”, 1918, *Partidul Național-Liberal către săteni*, București, Tip. „Independența”, f. a. [1919], *Partidul Național-Liberal către muncitorime. Prin democratism la desrobirea neamului*, București, Imprimeriile „Independența”, 1919, *Istoricul Partidului Național-Liberal dela 1848 și până astăzi*, București, Imprimeriile „Independența”, 1923, *Ce-a făcut Partidul Național-Liberal dela întemeierea lui și până astăzi. 1848-1927*, Imprimeriile „Independența”, București, f.a. [1927]; *De ce sunt Național-Liberal? Crezul meu*, Imprimeriile „Independența”, București, f.a., C. Achim, *Liberalismul. Broșură de propagare a acestei idei în masa poporului*, București, 1934 etc.

⁴⁹ Virgil P. Andronescu, *op. cit.*, p. 5. După primul șoc al votului universal, actorii politic au recunoscut însă partidului liberal faptul că reprezenta o realitate de care trebuia ținut cont în viața politică a țării, iar ideea dualității puterii, după model antebelic a revenit ca o necesitate în discursul politic; deși vorbea la trecut de misiunea Partidului liberal, precum și acuza faptul că liberalii s-au întemeiat prea mult pe Stat, pe regimul clientelar, Cezar Papacostea propunea liberalilor îndrumarea, alături de Partidul Poporul, burgheziei rurale (Cezar Papacostea, prof. univ., deputat de Dorohoi, *Între doctrinele și practica politică a partidelor. Discurs rostit în ședințele Adunării din 13 și 14 Decembrie 1926 cu ocazia Răspunsului la Mesajul Tronului*, București, Imprimeria Statului, 1926, p. 90).

⁵⁰ Mariu Theodorian-Carada, nepotul lui Eugeniu Carada, dar om politic de orientare conservatoare, arată că, sub impactul evenimentelor, Ion Brătianu s-a arătat după 1868 tot mai puțin liberal și tot mai mult conservator (*Alegerile generale și vechii liberali*, București, Noua Tipografie profesională Dimitrie C. Ionescu, 1910, p. 8); spre 1900, liberalismul devenise un simplu pavilion, sub care coabitau vechii liberali de nuanță conservatoare (sau liberalii-brătienști) și noii liberali, radical-socialiști (*Ibidem*, p. 18-19), asemănător se exprimă, pe urmele lui A. D. Xenopol, Ion Gavanescu (*Caracterizarea partidelor politice prin ele însele*, f.l., Tipografia Editoare „Dacia” Iliescu Grossu & Comp., 1905, p. 51-52), după război, național-țărăniștii și Iorga au negat liberalismul Partidului Național Liberal, considerându-l „un nume fără conținut”, o tradiție în care au încremenit liberalii, pentru că era sursa lor de legitimitate (*Politica realităților. Unde suntem și încotro mergem. Discursul d-lui Prof. N. Iorga. Rostit la adunarea comitetului executiv al partidului național în ziua de 21 Septembrie 1930. După note stenografice*, „Tiparul Românesc” Institut de arte grafice, f.a. [1930]. (Cercul

tinerilor liberali, inventaria acuzele aduse liberalismului: că nu mai era partid liberal, fiind departe de „doctrina înaintașilor”, oligarhie financiară, exploatarea nelimitată a statului confundându-l cu partidul, că era un partid acefal și acultural (că intelectua-litatea avea o rezervă sau se afla în ostilitate față de partid / dar ceea ce determina după respectivul lider politic locul liberalilor în complexul vieții politice și misiunea nu erau atacurile adversarilor ci conștiința ce ei aveau despre cele două⁵¹).

Dificultatea legitimării nu a fost compensată în primul deceniu interbelic nici de discuția teoretică angajată în jurul justificării evoluției de până atunci a României. Evoluția istorică a liberalismului și devenirea de tip occidental a societății românești au preocupat în mod majoritar gânditorii liberali din perioada interbelică⁵². Oferind o nouă lectură a tradiției intelectuale și criticând identitatea țărănească (perenă) a României sau destinul agrar al țării, din lucrările tradiționaliștilor, I. G. Duca, Ștefan Zeletin⁵³, Mihail Manoilescu⁵⁴, Eugen Lovinescu⁵⁵, etc. au dorit să demonstreze

de studii al Partidului Național, no. 3, p. 28-29) sau o formă alterată, întrucât, la guvernare fiind și deprins să se folosească de abuzuri administrative, corupție și ignoranța poporului, „partidul liberal a neglijat tocmai ce era esențial pentru liberalism, ideea de libertate”; cu tot suflul nou, tineresc din partid, liberalii se adăposteau la umbra unui blazon, a unui nume din trecut. (Petre Andrei, discuția la mesaj, „M.O”, nr. 14, 16 ianuarie 1930, partea a III-a, Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 14 decembrie 1929, p. 317-330. *apud* Petre Andrei, *Discursuri parlamentare (1929-1933)*, Ediție îngrijită de Doru Tompea și V.F. Dobrinescu, Iași, Editura Ankarom, 1996, p. 283); în termeni asemănători, Andrei Corteanu pentru care „liberalismul român nu numai că nu reprezintă ideea liberală apuseană, dar sub flamura națională și sub minciuna democrației ipocrite, este obligat să împiedice crearea unei burghezii în sensul adevărat al cuvântului” (Andrei Corteanu, „Criza Partidului Liberal”, în *Revista Vremii* din 8 aprilie 1923, *apud* Andrei Corteanu, *op. cit.*, p. 51).

⁵¹ C. Banu, „Mișcarea tinerimii liberale”, în *Democrația*, an XVII, nr. 2-3, februarie-martie 1929, p. 7-8.

⁵² Vezi I. G. Duca, „Doctrina liberală”, în *Doctrinile partidelor politice...*, p. 144-154; Mihail Manoilescu, *Neoliberalismul*, în *Idem*, p. 198-228; Ștefan Zeletin, *Burghezia română...*; E. Lovinescu, *op. cit.*, dar și, pentru o privire de ansamblu, Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, Editura Eminescu, București, 1980 etc.

⁵³ Sociologul Ștefan Zeletin, care nu era membru al Partidului Național Liberal, a oferit cea mai coerentă expresie a legitimării vechiului curent, prin cele două lucrări ale sale, *Burghezia română* și *Neoliberalismul*, de la mijlocul deceniului trei al perioadei interbelice. Demonstrația deterministă a lui Ștefan Zeletin, științifică după canoanele epocii, avea în perioadă o miză politică, dorind să arate că liberalismul românesc are rădăcini istorice proprii, iar evoluția a fost una organică, în strânsă legătură cu însuși procesul de modernizare. Prin lucrarea sa, Zeletin opunea o teorie articulată „științific” (în condițiile în care se revendica de la marxism) influenței perspective pe care Titu Maiorescu o impusese culturii române și inteligenței, dezvoltată ulterior de Constantin Rădulescu-Motru: creșterea burgheziei românești doar ca pe un proces de imitație, strălucirea formelor civilizației apusene contrastând la noi cu fondul rural. Dezbateră pe care a generat-o în epocă lucrarea lui Zeletin a fost mare, din diferite perspective ideologice, filosoful tradiționalist C. Rădulescu-Motru, socialistul Șerban Voinea sau economistul de factură

legătura indisolubilă dintre evoluția istorică națională și liberalism, precum și organicitatea procesului de dezvoltare modernă în strânsă legătură cu faptele economice (calea schimburilor comerciale) sau cu penetrația ideilor venite din Occident.

Marea guvernare liberală dintre anii 1922 și 1928, cu intermezzo-ul averescan dintre 1926 și 1927, importantă prin realizările concrete în sensul unificării României întregite, a refacerii și a demarajului societății românești, a accentuat (prin modul autoritar de exercitare a puterii) tensiunile în plan politic. Mulți au gândit la practica de secol XIX, la bruscarea unei societăți preponderent agrare pentru a evolua pe un drum impropriu, nespecific. Desemnarea de către Henri L. Roberts (și de majoritatea istoricilor români) a perioadei cuprinsă între 1918 și 1928 ca „liberală” (sau „decada brătienistă”) are drept criteriu mai curând mecanismul autorității politice, perspectiva preeminenței în cadrul statului și nu receptarea ideilor liberale în societatea. Aceasta în pofida faptului că autorul pleacă în stabilirea cronologiei perioadei interbelice de la partid, considerând anul 1928 ca fiind încheierea evoluției autonome a Partidului Național Liberal⁵⁴.

Declinul liberalismului românesc, ca filozofie și ca practică politică, precum și a Partidului Național Liberal, ca structură politică reprezentând ideea liberală, s-a suprapus procesului mai larg, european. „Instituționalizarea modelului democrației

neoliberală Mihai Manoilescu analizând versiunea zeletiană asupra devenirii (Catherine Durandin, *op. cit.*, p. 182-183; Șerban Voinea, *Marxism oligarhic. Contribuție la problema dezvoltării capitaliste a României*, București, Editura I. Brănișteanu, 1926). Neoliberalismul continuă lucrarea din 1925 a lui Zeletin, privind cu perspectiva prezentului.

⁵⁴ La nivelul studiului burgheziei române și a locului ei istoric, Zeletin este continuat de Mihail Manoilescu (în *Rostul și destinul burgheziei românești*, studiu critic de Dan Pavel, ediție îngrijită de Leonard Oprea, București, Editura Athena, 1997), care – din perspectivă funcționalist-instituțională – analizează burghezia, virtuțile manageriale ale acestei structuri, în raport preponderent cu națiunea. După Manoilescu, românii nu au virtuți burgheze (raționalism, contractualism, metodă, disciplină, autocontrol), ci eroice. Predominanța valorilor egoiste (rang, confort, securitate) și a celor ideale (familia, patria, religia) făcea din burghezia română o categorie a ordinii legale, administrative și fiscale (*Ibidem*, p. 371-392), o funcție a statului finalmente.

⁵⁵ Încadrabilă aceluiași demers legitimant, *Istoria civilizațiunii române moderne*, ediție și studiu introductiv de Zigu Ornea, București, Editura Minerva, 1997, cu cele trei cărți ale sale (I. *Forțe revoluționare*; II. *Forțele reacționare*; III. *Legile formației civilizației românești*), aparținând criticului literar Eugen Lovinescu, diferă prin metodă de lucrarea lui Zeletin. El respinge factorii de ordin material (paradigma marxistă zeletiană) ca elemente în explicarea evoluției istorice și acordă o preeminență penetrației ideilor specifice lumii moderne în spațiul românesc. Lucrarea lui este o formă de militantism împotriva tradiționalismului (nu a tradiției).

⁵⁶ Henri L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, Yale University Press, London, Geoffrey Cumberlege, Oxford University Press, 1951, p. 93. Pentru adversari, revenirea liberalilor la putere era asociată cu „învierea bestiei omenești”, „cu invazia germană” (*Cartea neagră. Sub domnia pumnului. Alegerile de pomină, din martie 1922*, Bârlad, f.a. [1922], p. 5-6).

liberale”, cu noile norme ale sufragiului universal, cu constituționalismul parlamentar, în cazul românesc adăugându-se împroprietărirea țăranilor propusă alături de colegiul electoral unic încă din octombrie 1913, cu economia de piață funcțională de până la criza economică, a corespuns momentului în care partidele liberale au devenit „minoritare” pretutindeni în Europa⁵⁷.

În fața acuzelor și adversității noilor competitori politici, liberalismul a trebuit să-și modifice formele și să ofere propria soluție la noile provocări generate de război. Necesitatea redefinirii s-a impus ca o condiție de supraviețuire politică din punct de vedere doctrinar. „Era nevoie de un ideal înrudit și echivalent cu cel de la 1848, pentru ca Partidul Național Liberal să aibă un viitor”, sublinia Dimitrie Drăghicescu în 1921⁵⁸.

4. Doctrina liberalilor români

Definibilă ca viziune asupra societății, cu trecutul, prezentul și viitorul ei, doctrina aparține unui grup definibil și comportă o anumită grilă de abordare în care reperele esențiale trimit la justificarea evoluției, la natura proprietății, la rolul statului în societate, la raportul dintre industrie și agricultură (incluzând aici problema industrializării, capitalului străin și politica vamală, care orientează întreaga politică economică în fapt). În același timp, „ideologiile constituite sunt sisteme de sens care permit să se acționeze și să se facă mobilizarea pentru acțiunea socială”. Mai mult decât un grup de presiune, partidele politice sunt *locuri de creație ideologică*; ele nu pot asigura triumful candidaților săi în alegeri plecând doar de la competența candidaților, ci trebuie să demonstreze că propun cea mai adaptată politică situației în cauză; un partid nu poate face abstracție de ideologie, de valori politice de referință, care să permită identificarea tradiției sale politice. „Partidul trebuie să încarneze durabil o anumită concepție despre om și despre lume, în care cetățenii să se recunoască”; un „catehism simplificat”, afirmă politologul francez Pierre Bréchon⁵⁹.

Construcția doctrinară a liberalismului a fost schițată între cele două războaie mondiale de către I. G. Duca, în conferința ținută la Institutul Social Român, o rezumare în fapt a unui corpus de idei ale liberalismului românesc⁶⁰. Valorile sale,

⁵⁷ Nicolas Roussellier, *Europa liberalilor*, traducere de Daniela Irimia, prefată de Daniel Boboc, Iași, Editura Institutul European, 2001, p. 124-133. Sau, așa cum apreciau François Châtelet și Évelyne Pisier, „dacă mai există idei liberale «clasice» în secolul XX, ele sunt mai degrabă produsul «intellectualilor», indivizi sau grupuri restrânse pe care numai situațiile de criză îi puteau aduce la conducerea politică (François Châtelet, Évelyne Pisier, *Concepțiile politice ale secolului XX*, traducere de Mircea Boari și Cristian Preda, București, Editura Humanitas, 1994, p. 115).

⁵⁸ D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale și un apel către tineretul liberal, către tinerețea cultă și către socialiștii și lucrătorii din România Mare*, Editura „Independența”, București, 1921, p. 18.

⁵⁹ Pierre Bréchon, *Partidele politice*, traducere de Marta Nora Țârnea, Adina Barvinschi, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004, p. 82-84.

⁶⁰ I. G. Duca, „Doctrina liberală...”, p. 144-154.

națiunea, democrația, ordinea, progresul și înfrățirea socială, circumscrise proprietăți private, au fost perpetuate aproape ritualic de ceilalți teoreticieni ai liberalismului. Deși I. G. Duca arăta că Partidul Liberal nu respingea nici o inovație sau idee nouă, aflată între hotarele proprietății individuale, tot el adăuga că misiunea generației actuale românești era de a renunța la neastâmpărul nedefinit al teoriilor („visuri înșelătoare”) și de a oferi soluții practice, cu simțul limpede, liniștit și hotărât al realității pentru a realiza o gospodărie cuminte, de bun simț, de muncă, de cinste, de prevedere. O operă de consolidare incumba liberalilor, ca o respingere a formulelor magice, a lozincilor răsunătoare⁶¹.

4.1. Libertăți politice și națiune

Reflecția liberală asupra valorilor prezentului are în centru propriul parcurs istoric al liberalismului românesc. Liberalii sunt preocupați să se definească doctrinar, într-o societate remarcată prin lipsa preocupărilor teoretice⁶², să își găsească originile și să stabilească sensul devenirii. „Liberalismul nostru își are izvorul în liberalismul Revoluției franceze” afirmă Mircea Djuvara, referindu-se la consacrarea libertății individuale, dar și a datoriilor individului față de interesele mari sociale și politice ale grupării politice din care face parte⁶³. Liberalismul românesc apare astfel ca un *liberalism național*, revoluția de la 1848, ca fond al legitimității liberale, reprezentând o mișcare duală, națională și liberală în același timp⁶⁴. Suprapunerea liberalismului cu naționalismul sănătos, „firul roșu în evoluția modernă a României, conferă specificitate liberalismului românesc și explică influența lui, după Mircea Djuvara. Clasamentul este important, partidul fiind, așa cum o demonstrează și titulatura, mai întâi *național* și apoi *liberal*. Individul nu este autonom în viziunea liberalilor, el reprezentând un element de progres al complexului național din care face parte. Drepturile și libertățile individuale, definite ca funcții sociale, deveneau mijloace pentru progresul general. Statul deținea, în gândirea unor liberali, dreptul și datoria de a „etaliza” activitatea individuală pentru a o face mai rodnică în folos național. Preeminența intereselor superioare ale națiunii și ale statului deosebește, după Mircea Djuvara, liberalismul românesc de radicalism (liberalismul clasic – n. mea, Ov. B.). Din perspectivă națională, Partidul Național-Liberal instituise

⁶¹ Idem, *Misiunea istorică* ..., p. 6-7.

⁶² I. G. Duca găsea însă anumite gândiri politice structurate doctrinar; el declara că în afară de socialiști care reprezintă o doctrină pe care poți s-o dezaprobi dar nu poți s-o contesti; în afară de conservatori, care reprezintă o ideologie bine definită și în afară de național-țărăniști, un curent social real, deși doctrinar imprecis, nici una din formațiunile politice de la noi nu are măcar aparență doctrinară („Misiunea istorică a generației actuale”, în *Democrația*, anul XX, nr. 5, 15 mai 1932, p. 4).

⁶³ Mircea Djuvara, *Doctrinile și practicile noastre politice. Discurs rostit cu prilejul discuțiunii asupra proiectului de răspuns la Mesajul Tronului în ședința din 2 Decembrie 1924 a Camerei Deputaților, în calitate de raportor la Adunării*, București, Imprimeriile Statului, 1925, p. 7.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 8.

liberalismul în scopul de a da o așezare solidă vechiului regat, de a pregăti astfel unirea tuturor românilor și a o consolida apoi în formele cele mai trainice (culturale și economice)⁶⁵. Născut din „necesitatea creierii libertăților politice ale statului român”, partidul național și liberalismul apăreau după Gh. N. Leon drept mijloace „puse în serviciul ideii naționale”⁶⁶. „Dela început marii noștri premergători au fost naționali înainte de toate. Opiniile liberale le-au fost impuse de credința că numai pe baza lor se putea reda acestui Stat o ființă națională solidă și durabilă. În inteligența și în inima lor, ai au constatat că singura formulă pe care se poate baza dezvoltarea puternică națională a acestui Stat era formula democratică, la care nu se putea ajunge decât prin ideile liberale” declara la începutul secolului Ion I. C. Brătianu, figura tutelară a liberalismului românesc⁶⁷.

Relația discursivă între liberalism și națiune era susținută politic de potențialul mobilizator redus al liberalismului într-o societate preponderent agrară, intim racordată la problema națională. Demersul identitar și justificativ totodată al liberalilor apelează cel mai adesea la identitatea pe care o stabilesc cu trecutul românesc, cu renașterea națiunii. Era o formă de includere a liberalilor în sociabilitatea politică postbelică: „Partidul Național Liberal care și-a legat de-a pururi numele de renașterea României prin unirea principatelor, prin independență, prin regat... socotește că generațiile care au înfăptuit Unitatea Națională au acum datoria s-o întărească și s-o desăvârșească printr-o politică națională și democratică de ordine, de progres, de dreptate și de înfrățire socială” era înscris în programul din 27 noiembrie 1921⁶⁸. Liberalismul se identifică astfel zgomotos în perioadă cu un anume discurs privind națiunea. Într-o perioadă de concurență asupra naționalului, liberalii au încercat să-și aroge marile merite în domeniu. Au înțeles însă handicapul pe care îl reprezintă în această luptă politică moderația (toleranța) constitutivă a gândirii liberale; ei au încercat să impună în cultura publică deosebirea între naționalism și patriotism, primul văzut ca un orgoliu, ca un concept abstract

⁶⁵ Mircea Djuvara, „Doctrina Partidului Național-Liberal: spiritul său”, în *Democrația*, an XVII, nr. 7-8, iulie-august 1929, p. 13-14.

⁶⁶ Gh. N. Leon, *Politica Economică a Partidului Național Liberal*, București, „Cartea Românească”, 1932, p. 5-6. Ideea revine mereu la economistul liberal; după el, doctrina de secol XIX preconiza, prin libertate, deplina dezvoltare a naționalității; „naționalitatea era obiectivul, iar libertatea nu era decât mijlocul” (*Ibidem*, p. 13-14). Tot el considera că Partidul liberal înțelesese că într-un stat național interesele permanente ale colectivității erau strâns legate de ideea națională și că tot programul politic al partidului trebuia clădit pe acest substrat (*Ibidem*, p. 29).

⁶⁷ *Discurs asupra răspunsului la mesajul Tronului* (Cameră, 9 decembrie 1903), în *Așezământul Cultural Ion I. C. Brătianu, Discursurile lui Ion I. C. Brătianu publicate de George Fotino*, vol. II (9 decembrie 1903-11 ianuarie 1909), București, „Cartea Românească”, 1933, p. 7. Vezi și Paul Zotta, „Un corpus doctrinar al liberalismului român. Discursurile lui Ion I. C. Brătianu”, în *Democrația*, an XXI, nr. 5, mai 1933, p. 45.

⁶⁸ *Istoricul Partidului Național-Liberal de la 1848 și până astăzi*, București, Imprimeriile „Independența”, 1923, p. 229.

ideologic, sentimental, retoric, și patriotism, gândit ca un sacrificiu verificat de o tradiție finalmente convenabilă⁶⁹. Modernitatea omologhează valorile discursiv, și efortul liberal este îndreptat pentru a dovedi preeminența lor în chestiunea națională. Liberalii se proiectează conștiinței publice drept „singurul partid vechi, plin de vigoare...născut din reacțiunea poporului român împotriva regimului fanariot”⁷⁰. Formula *prin noi înșine* asumată ca simbol de Vintilă Brătianu proiecta partidul liberal la începutul modernității românești și îi conferea un rol central din punct de vedere al discursului public național. Pentru că „*prin noi înșine* în statul național și democratic al votului obștesc luminat, nu mai poate fi de aici înainte decât crezul comun al tuturor românilor doritori după atâta robire și întuneric să-și reia locul ce i se cuvine în traiul țării lui”⁷¹. Verificată în trecut, formula nu mai reprezenta doar o credință instinctivă, ci „temelia sigură întemeiată pe fapte și pilde obținute, pe care nu avem decât să folosim de aici înainte pentru a desăvârși zidirea începută cu atâta îndrăzneală și în necunoscut acum o sută de ani”⁷². Partidul Național Liberal trăiește prin „tradiționalul său naționalism” sintetizează în anii '30 unul din participanții la discursul liberal propensiunile naționale ale partidului⁷³.

În concurența privind națiunea, derapaje înspre naționalismul agresiv au fost inerente, mai curând ca practică decât discursiv. În majoritatea lor, liberalii s-au raportat la un naționalism de secol XIX, mai civic și mai democratic prin forma politică. Ei au respins atitudinile și excluderile radicale pe care le presupunea noul naționalism. Când în noiembrie 1933, ca urmare a solicitării Regelui Carol al II-lea, liderii Partidului Național Liberal au negociat posibilitatea guvernării alături de Octavian Goga, ei au refuzat manifestările politice de extremă dreaptă, de naționalism excesiv, de antisemitism intolerant, de xenofobie. Orice colaborare de program era exclusă, aprecia Victor Slăvescu⁷⁴.

⁶⁹ Gh. Popescu, Ing. Inspector General, „Naționalismul și patriotismul în viața popoarelor”, în *Democrația*, an XXIII, nr. 1, ianuarie 1935, p. 9

⁷⁰ Dr. Al. Marinescu, „Partidele politice și democrația”, în *Democrația*, anul IX, nr. 10, octombrie 1921, p. 475.

⁷¹ Vintilă I. Brătianu, „Prin noi înșine. Ce a fost? Ce să fie în România Mare și Nouă?”, în *Democrația*, an XV, nr. 5, mai 1927, p. 8.

⁷² *Ibidem*, p. 10. Impactul formulei „lui Vintilă Brătianu” asupra scenei publice a fost mare, mulți țărâniști considerând-o din cele menite să fie „piatra unghiulară a politicii națiunii noastre”, Partidul Național-Țărănesc trebuind s-o exproprieze / „să și-o însușească și cu imperativele ei să lovească în liberali” (din scrisoarea unui național-țărănist către Ion Mihalache, în 1927, ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 46).

⁷³ M. G. Constantinescu, „Promovarea elementului românesc”, în *Democrația*, an XXIII, nr. 3, martie 1935, p. 25.

⁷⁴ Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice...*, p. 70; liberalii au rămas fideli acestei configurații a naționalismului chiar în condițiile „internaționalismului proletar” de după al doilea război mondial: Gheorghe Tătărescu considera, în acel context, că „a fi liberal înseamnă în primul rând a fi Român”, iar „liberalismul românesc este ...o școală unde se aplică principiul pedagogiei naționale” (Gheorghe Tătărescu, *Discursuri – Program, Expozări, Cuvântări*, București, f.l., f.a. [1946], p. 54).

Asigurarea echilibrului social reprezintă fundamentul revizionismului liberalilor de după război. Libertatea corijată de idealul de dreptate și de solidaritate, *dreptatea socială* caracteriza noul proiect social liberal⁷⁵; fără restricțiile dreptății și solidarității sociale, libertatea se distrugea pe ea însăși, era credința mai multor teoreticieni liberali⁷⁶. Libertatea rămânea însă scopul ultim, dreptatea și solidaritatea fiind doar un mijloc de a restabili libertățile alterate, paralizate de inegalitățile economice și sociale; adică un mijloc de a garanta libertatea prin libertățile tuturor. Ierarhia pe care D. Drăghicescu o stabilește în epocă plasează libertatea înaintea dreptății, ea fiind echivalată cu progresul, ca lege fundamentală a naturii omenеști conștiente, a omenirii civilizate⁷⁷. Secularizarea proprietății, devenită din „sacră și inviolabilă” (Constituția din 1866) „funcție socială”, garantată de către stat (Constituția din 1923), corespundea noului ideal de justiție socială⁷⁸. Proprietatea are caracter evolutiv, dar, subliniază liberalii, rămânerea ei drept cadru a liberei inițiative semnifica una din condițiile înseși ale ființei noastre naționale și ale libertății la marginile de răsărit ale Europei⁷⁹. Dorința lui D. Drăghicescu de a muta principiul și pe tărâm industrial (în conformitate cu democratizarea vieții politice care nu putea, după gânditorul liberal, coexista cu regimul dominant al producției)⁸⁰, în cadrul unui *socialismul liberal*, cu transformarea partidului liberal într-unul socialist-liberal similar Partidului Radical-Socialist din Franța, a determinat criticile și dezaprobările liberalilor în vârstă, ne spune în mod deschis conferențiarul. Vintilă Brătianu și alți liberali de secol XIX au privit cu circumspecție noua formulă, în pofida asentimentului tinerilor și a necesității schimbării⁸¹. Dar și ei erau convinși că partidul prin reformele politice și economice se îndrepta spre stânga politică, iar avansul planificării

⁷⁵ Mihail Manoilescu, „Neoliberalismul”, în *Doctrinile partidelor politice...*, p. 219.

⁷⁶ Dr. Al. Marinescu, „Partidele politice și democrația”, în *Democrația*, anul IX, nr. 10, octombrie 1921, p. 476; D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale...*, p. 18; Idem, *Partide politice...*, p. 12.

⁷⁷ Idem, *Evoluția ideilor liberale...*, p. 54.

⁷⁸ D. Drăghicescu scria în 1922 că atât timp cât „va dăinui noțiunea proprietății exclusiv individuale, echitatea nu poate domina raporturile economice într-o societate” (în Idem, *Partide politice și clase sociale...*, p. 22).

⁷⁹ „Discursurile d-lui Gh. I. Brătianu la Congresele județene”, în *Fragmente de politică socială*, culese și traduse în românește de Virgil P. Andronescu, Constanța, Editura Tipografiei „Dacia”, 1934, p. XXV.

⁸⁰ După Drăghicescu, prin votul universal, egal, direct și secret, „muncitorul suveran la urnă nu mai putea primi condiția umiltoare de a fi sclav, subordonat în uzină”; gânditorul liberal se ridica împotriva întreprinderilor cu capital anonim, străin de inițiativa și dirijarea întreprinderii și asemuite unor „latifundiilor industriale”; conducerea și competența trecuseră din rândul capitaliștilor, deveniți parazitari, în acela al salariaților; dincolo de participarea la beneficii, Drăghicescu preconiza trecerea de la producția capitalistă la cea salariată (asociere a muncitorilor și a statului) printr-o expropriere similară celei din domeniul agrar, în folosul productivității (*Ibidem*, p. 36-41; ideile au fost extinse în cea de a doua lucrare cu caracter doctrinar, *Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 7-10).

⁸¹ Idem, *Evoluția ideilor liberale...*, p. IV și 80; Idem, *Partide politice și clase sociale...*, p. 83-84.

după 1918, intervenționismul de stat, reflex al perioadei de război și devenit o alternativă la dinamica societăților de până atunci, putea fi cu greu restrâns.

Libertatea este marea perdantă din această ecuație doctrinară. Restrânsă, ea nu-și găsește locul decât integrată democrației. Ea apare ca o noțiune de raportare la normele sociale, care aparține finalmente nu individului ci societății. Văzută prin prisma autorității, libertatea socială este opusă libertății individuale care ajunge să desemneze anarhismul⁸².

4.2. Soluții economice și sociale ale liberalilor români.

Naționalismul economic liberal

Definindu-se în principal ca o formațiune națională, Partidul Național Liberal a întruchipat în România modernă naționalismul economic, vorbindu-se în perioadă de un *naționalism economic liberal* sau de *vințilism*, după numele celui care a dirijat politicile economice liberale între 1918 și 1930, Vintilă Brătianu. În anul 1928, moment în care politica economică reprezentată de Vintilă Brătianu era blamată de majoritatea actorilor publici din România, Grigore Gafencu, directorul marelui ziar economic „Argus” și om politic național-țărănist, încerca să dea conținut formulei; el afirma că naționalismul economic, deși muribund, „era înfipt în conștiința țării, parte integrantă din starea noastră de spirit (...) din felul cum priveam raporturile cu străinătatea. Era o rămășiță a războiului, o prejudecată strâns legată de sentimente respectabile și de patriotice năzuinți de viitor. Cu toată vădita lui absurditate, cu tot doveditul lui faliment, naționalismul economic se putea încă sprijini pe dârzi și devotați partizani (...) o garanție de neatarnare a țării, o cheazășie de liberă dezvoltare a României întregite”⁸³. Adăugând problema autoritarismului, ca element central al naționalismului economic, Gafencu trimite la cele două din sursele intelectuale ale naționalismului economic liberal: construirea legitimității politice într-o societate tradițională ca structură socială și culturală, dar recentă prin prismă politică, și valorizarea trecutului, al modernității românești și al statului român. Naționalismul economic liberal are, astfel, aspectul unui liberalism de stat, ceea ce este o contradicție în sine după Guy Sorman⁸⁴. Statul reprezintă, o dată în plus, valoarea de referință și mijlocul de realizare.

⁸² Gheorghe Selten, „Principiul libertății și liberalismul”, în *Democrația*, anul XXV, nr. 3, martie 1937, p. 18-19.

⁸³ Grigore Gafencu, *Însemnări politice. 1929-1939*, ediție Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, p. 189-190; Virgil Madgearu, cel mai prominent economist țărănist din perioadă, descria politica economică a lui Vintilă Brătianu ca pe o „Turtucaie economică”, mai primejdioasă din perspectiva independenței țării decât „Turtucaia politică”. Economistul țărănist conchidea că „aceasta este politica înfrângerii, pe care o pregătiți, cu toată fluturarea tricolorului...” (V.N. Madgearu, *Turtucaia economică. Patru discursuri parlamentare și un cuvânt de încheiere de V. N. Madgearu, deputat*, București, Editura „Dreptatea”, f.a. [1928], p. 55).

⁸⁴ Guy Sorman, *La solution libérale*, Paris, Fayard, 1984, p. 270.

Rolul major pe care liberalii l-au conferit statului, legitimat să intervină în societate și, mai ales, în domeniul economic, este ceea ce deosebește într-o măsură foarte mare liberalismul interbelic de vechile forme liberale, dezvoltate pe parcursul secolului al XIX-lea. Motivațiile acestei metamorfoze a gândirii liberale sunt legate de realitatea războiului, perceput, încă din timpul desfășurării lui, ca fenomen unic menit să democratizeze viața publică și să accentueze tot mai mult intervenționismul de stat; nivelarea deosebirilor în tranșee urma, în viziunea contemporanilor, să aducă statul mai aproape de societate, pe principiul solidarității sociale. Deși pe alocuri, coexistă cu democrația, reforma statului, cu sporirea autorității și mijloacelor de acțiune ale guvernului și plasarea Parlamentului pe un plan secund, este o constantă în anii '30⁸⁵.

4.2.1. Industrializarea în viziunea liberalilor

Necesitatea noii orientări economice spre industrializare, teoretizată de mai toți gânditorii neoliberali (integrați sau nu politic)⁸⁶, mai ales după experiența Primului Război Mondial, avea în vedere consecințele negative pe care o țară lipsită de industrie le putea cunoaște în vreme de război sau pe timp de pace. Ridicarea potențialului economic al țării contribuia în mod direct la consolidarea independenței economice și implicit politice⁸⁷. Industrializarea reprezenta și o necesitate obiectivă, afirmau liberalii, deoarece permitea valorificarea superioară a resurselor, ridicarea potențialului economic cu reducerea înapoierii, înzestrarea tehnică a agriculturii / prelucrarea produse agricole (agricultura nu putea progresa decât o dată cu

⁸⁵ M. Fărcășanu, „Cronica evenimentelor și ideilor politice”, în *Democrația*, anul XXII, nr. 8-10, august-septembrie-octombrie 1934, p. 9.

⁸⁶ Vintilă I. Brătianu, Ing. C. Hălăuceanu, „Politica de stat în industria petrolului”, în *Buletinul Cercului de Studii al Partidului Național-Liberal*, anul I, nr. 3-4, București, Noiembrie 1911, p. 179-249 (autorii afirmă, la un moment dat, nevoia unei politici naționale de stat, p. 184 și că necesitatea existenței unei industrii prospere în țară este astăzi un fapt recunoscut de toți, p. 235); vezi și numeroasele articole din revista *Democrația* pe această temă, „Îndrumarea industriei naționale”, în *Democrația*, an III, nr. 15, 1 noiembrie 1915, p. 667-669 etc.; I. N. Angelescu, *Politica economică a României Mari*, București, 1919; N. P. Arcadian, *Industrializarea României. Studiu evolutiv, istoric, economic și juridic*, Editura a II-a, București, Imprimeria Națională, 1936; Alexandru Topliceanu, *Politica industrială*, București, 1933 (lucrare anunțată ca principii, dar și capitole, de seria de studii publicate în *Democrația* din 1930, „Spre o nouă îndrumare a industriei românești”, în *Democrația*, an XVIII, nr. 3, martie 1930, p. 43-46; nr. 4, aprilie 1930, p. 34-54; nr. 5-6, mai-iunie 1930, p. 67-84; nr. 7-8, iulie-august 1930, p. 41 și urm.); Mitiță Constantinescu, *Politica economică aplicată*, vol. I-III, București, Editura „Tiparul Românesc” SAR, 1943.

⁸⁷ Ideea dezvoltării economice în toate direcțiile astfel încât România să trăiască în momentele grele prin propriile mijloace este comună mai multor gânditori liberali ai timpului, analiști atenți ai războiului; C. G. Pietraru, *Câteva învățăminte din războiul actual*, în „*Democrația*”, anul III, nr. 3, 1 mai 1915, p. 126; vezi și Vintilă I. Brătianu, *Economia națională a României Mari*, în „*Democrația*”, an VII, nr. 4-5, mai 1919, p. 193-206.

industria, susținea în epocă N. P. Arcadian⁸⁸), drenarea surplusului rural și utilizarea judicioasă a forței de muncă, ridicarea standardului de civilizație și cultură⁸⁹, schimbarea locului României în diviziunea internațională a muncii (prin schimbarea structurii exportului românesc), consolidarea independenței naționale, prin ridicarea capacității de apărare. Era și o problemă de racordare la civilizația europeană, așa cum gândea imediat după război I. N. Angelescu: „suntem siliți să industrializăm România Mare și în urmă să luăm loc alături de marile popoare moderne, colaborând cu ele la progresul economic și tehnic general”⁹⁰.

Acțiunea de industrializare a cunoscut diferențe evidente în cele două decenii ale perioadei în discuție. Statul care să ofere doar directivele generale și să fie preocupat doar de supravegherea activității economice era înlocuit la nivelul anilor '30, în contextul principiilor de dirijism economic⁹¹. Dezbateră a inclus și ideea coordonării și organizării sistematice printr-un Consiliu Superior Economic a activităților economice, sub imperativul organizării științifice a producției și a muncii⁹². Mitiță Constantinescu observa viciile industrializării românești (cu pulverizarea industriei într-un număr de unități mărunte, slab înzestrate tehnic), cu costuri mari de producție, cu dezvoltarea industriilor secundare în raport cu imperativele

⁸⁸ N. P. Arcadian, *op. cit.*, p. 14-21.

⁸⁹ În memoriul din 23 septembrie 1930, Vintilă Brătianu afirma că industria nu era doar o chestiune de câștig, ci și de civilizație, contribuind la ridicarea națiunii române; ea asigura viitorul statului; nevoia unei mai bune folosiri a bogățiilor și energilor; nevoia apărării naționale (*Memoriul D-lui Vintilă I. Brătianu prezentat Comitetului Central al Partidului Național-Liberal în ședința din 23 septembrie 1930*, București, 1930; asemănător I. G. Duca, în *Tineretul liberal. Dare de seamă a adunării generale din 7 decembrie 1930 cu îndrumări date de I. G. Duca*, București, 1931, p. 43; Ștefan Zeletin considera la rândul său că de industrializare depind „independența, bogăția și cultura”; N. P. Arcadian aprecia că industrializarea era o formă impusă de evoluția spre mai bine, de necesitatea sporirii avuției naționale; era, totodată, un mijloc de asigurare a independenței naționale prin creșterea capacității de apărare; țările fără industrie erau sărace, considera economistul citat, agricultura făcând progrese doar o dată cu industria, deoarece îi asigură piață de desfacere produselor agricole, și furnizează mașini, învățăminte, balanța comercială, absorbirea surplusului de populație rurală (N. P. Arcadian, *op. cit.*, p. 14-21; Mihail Manoilescu, în *Rostul și destinul burgheziei ...*, rostea o frază apologetică pentru industrie: „industria era marea școală a popoarelor, diversitatea tehnică conducând la potențializarea oamenilor” (p. 191).

⁹⁰ I. N. Angelescu, *op. cit.*, p. 27.

⁹¹ Sugerându-se chiar un proiect de electrificare a României spre mijlocul perioadei (Ion C. Rarincescu, *Electrificarea României*, București, 1930). Vezi și Alexandru Topliceanu, „Industria în complexul economic al României”, în *Democrația*, an XXI, nr. 2, februarie 1933, p. 54; George N. Georgescu, „Dirijarea curentului de industrializare”, în *Democrația*, an XXIII, nr. 10-11, Octombrie-Noiembrie 1935, p. 26-28 ș.a.

⁹² Tancred Constantinescu, „Consiliul Superior Economic”, în *Democrația*, an XXI, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1932; în 1927 se înființase Institutul Român de Organizarea Științifică a Muncii (IROM), vezi Ioan Saizu, *Modernizarea României contemporane (perioada interbelică). Pas și împas*, București, Editura Academiei Române, 1991, p. 45-46.

naționale. El aprecia activitatea industrială ca evoluând dezorganizat, fără un plan, și că industria nu putea acoperi necesitățile interne, fapt cu repercusiuni asupra structurii comerțului. Economistul liberal clama în consecință introducerea unor elemente de dirijism economic și fondarea unui complex economic național⁹³.

Direcțiile dezvoltării industriei au vizat, cu precădere, acele sectoare necesare saturării pieței interne cu mărfuri industriale. Restructurarea importurilor era o măsură menită a înlătura expansiunea capitalului străin. Sub raportul productivității și rentabilității, dar și cu un rol special pentru apărarea națională, M. Manoilescu susținea sprijinirea industriei siderurgice și constructoare de mașini⁹⁴; bază a activității industriale, rentabilitatea creștea cu mărirea întreprinderilor (care presupuneau tehnică superioară, lucrători pregătiți).

4.2.2. Domeniul agrar în gândirea liberalilor români

Logica progresului prin randamente, prin organizarea științifică a muncii rurale, circumscrie *problema agrară* în viziune liberală. La nivel teoretic, liberalii au acordat agriculturii un loc central, „chestiunea rurală” revenind frecvent în paginile revistei *Democrația*. Dar, deși afirmau că „ridicarea țării nu e posibilă fără ridicarea economică și culturală a țăranilor”⁹⁵, plecând de la realitatea țărănească a demografiei românești, domeniul agricol a rămas secundar în preocupările lor guvernamentale după aplicarea reformei agrare, până spre sfârșitul perioadei interbelice. Analizele liberalilor evidențiau în perioadă munca insuficientă a țăranului român (agricultura fiind, în felul în care se practica în România, „singura din ocupații care lasă timp liber și îndeamnă la inactivități”, considera fruntașul liberal Alexandru Alimănișteanu⁹⁶), subfinanțarea⁹⁷, lipsa învățământului agricol aplicat (educația profesională a cultivatorilor), indiferența față de dezvoltarea tehnicii agricole⁹⁸.

Nevoia unei politici agrare de durată, cu aplicarea sistemului Taylor din Industrie, cu mecanizarea în agricultură, exploatarea judicioasă a pământului prin irigații, semințe selecționate, cultura intensivă, combaterea dăunătorilor, intensificarea și valorificarea producției (rentabilitatea), cu așezarea și menținerea exploatării agricole

⁹³ Mitiță Constantinescu, *op. cit.*, vol. III, p. 22-97.

⁹⁴ Mihail Manoilescu, *Forțele naționale productive și comerțul exterior...*, p. 342.

⁹⁵ G. D. Creangă, „Considerațiuni asupra reformelor agrare și asupra exproprierii”, în *Democrația*, anul I, nr. 16, 15 noiembrie 1913, p. 631.

⁹⁶ Alexandru Alimănișteanu, „Organizarea muncii rurale”, în *Democrația*, anul XIV, nr. 10-11-12, octombrie-noiembrie-decembrie 1926, p. 80.

⁹⁷ Din perspectiva liberalilor, problema agrară în România postbelică reprezenta o problemă de finanțare. În *Memoriul-program* prezentat Comitetului Central Executiv al Partidului Național-Liberal la 23 septembrie 1930, Vintilă Brătianu avea convingerea sporirii producției agricole prin asigurarea creditului lesnicios și ieftin pentru țărani care să conducă la punerea în valoare a producției. Se mai adăuga învățământul agricol, fermele de stat, zootehnia și Camerele agricole (Vintilă I. Brătianu, *Memorii* 1930)

⁹⁸ A. Nasta, „Politica agricolă a viitorului”, în *Democrația*, anul XIX, nr. 4, aprilie 1931, p. 34.

pe baze financiare sănătoase⁹⁹, precum și cooperarea impuneau, în viziunea liberalilor români, intervenția de durată a statului nu doar pentru reglementarea relațiilor dintre săteni și proprietari ca în trecut. Statul trebuia să-și fundamenteze politica agrară pe principiul ajutorării directe și pe principiul obligativității muncii raționale în acest sector economic.

Modificarea percepției asupra domeniului agrar s-a realizat după criza economică ce a lovit puternic agricultura românească. Alexandru Alimănișteanu, prin raportul la adunarea profesională a Partidului Național Liberal¹⁰⁰, Mitiță Constantinescu¹⁰¹ sau Valeriu Roman¹⁰² considerau intervenția directă a statului necesară pentru eficientizarea muncii în sectorul agricol. Politica dirijată în acest sector trebuia, printr-un plan general colectiv, să conducă la o cultură obligatorie, intensivă și științifică. Asocierea spontană și voluntară a plugarilor conducea la cultura comună a pământului, pe bază tehnică, științifică, rațională și intensivă, la mijloace comune utilizate, financiare și economice. Urgența acestor proiecte era redată de punerea lor sub semnul naționalului. Era timpul să înceapă „o mare și decisivă luptă națională” afirma în 1935 un mare industriaș, Dumitru Mociornița¹⁰³.

4.2.3. Problema protecționismului

În dependență de proiectul industrializării, atitudinea gânditorilor neoliberali față de protecționism și capitalul străin conferă identitate fenomenului românesc. Abordată cel mai coerent de M. Manoilescu, în cunoscuta sa lucrare privind forțele naționale productive și comerțul internațional¹⁰⁴, chestiunea protecționismului a reprezentat în perioadă problema naționalismului liberal românesc. Pe lângă tradiție, ca formă de impunere în societate, naționalismul liberal cunoaște astfel economia (cu necesitatea păstrării independenței economice drept mijloc al independenței politice) drept a doua sa sursă; statul reprezintă, o dată în plus, valoarea de referință și mijlocul de realizare. Este problema statului administrativ, voluntar, cel care asociază dezvoltarea cu centralizarea și cu distribuția veniturilor în societate în funcție de propriul proiect de modernizare. Deși programele liberale au susținut constant necesitatea descentralizării, practica guvernamentală a liberalilor a fost una de tip centralist și unificator, tradițională pentru modernitatea românească, legată de

⁹⁹ Mitiță Constantinescu, „Organizarea științifică a muncii în agricultură”, în *Democrația*, an XV, nr. 5, mai 1927, p. 53-55.

¹⁰⁰ Alexandru Alimănișteanu, „Aspecte agricole”, în *Democrația*, an XXI, nr. 3-4, martie-aprilie 1933, p. 77-83.

¹⁰¹ Mitiță Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, p. 12; p. 319-320.

¹⁰² Valeriu Roman, „Preconizări în politica agrară”, în *Democrația*, an XVII, nr. 6, iunie 1929, p. 25-29.

¹⁰³ D. Mociornița, „Agricultura, țărănimea și porunca vremii”, în *Democrația*, anul XXIII, nr. 2, februarie 1935, p. 47-53.

¹⁰⁴ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, *passim*.

o gândire de tip iluminist, și capabilă să furnizeze coerență în interiorul sistemului¹⁰⁵. Economia s-a înscris, alături de administrație și cultură, ca sursă a naționalismului politic liberal.

Capitalul de investiții a divizat, într-o primă fază teoreticienii liberalismului românesc. Pătrunderea capitalului străin pe piața românească și contribuția acestuia la crearea industriei era privită favorabil de Ștefan Zeletin. După gânditorul liberal, într-o fază ulterioară, naționalizarea capitalului urma să asigure independența economică¹⁰⁶. Dar neîncrederea față de capitalul străin (cu posibilitatea acaparării bogățiilor țării de către străini și a slăbi astfel independența României) a fost mai importantă decât bunăvoința punctuală arătată de Ștefan Zeletin. Economistul liberal I. N. Angelescu se face purtătorul de cuvânt al acestei reticențe, cu a sa lucrare din 1923, *Politica economică a României față de politica economică imperialistă*, care cuprinde considerații negative la adresa obiectivelor capitaliștilor occidentali, reprezentanții prin excelență ai capitalului „expoliatoriu”¹⁰⁷. Toți liberalii s-au grăbit să declare că protecționismul vamal impus nu reprezenta o politică xenofobă față de acest capital; colaborarea condiționată a capitalurilor străine (în instituții „naționale”, legate de nevoile statului de înzestrare sau de punerea în valoare a bogățiilor statului¹⁰⁸) trebuia să asigure primatul capitalului și al intereselor românești. Această politică era un reflex al suveranității statului, exprimând totodată trecutul, teama de a nu fi tratați ca o colonie bună de exploatat¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Național-țărăniștii au acuzat că partidului liberal nu milita de fapt pentru descentralizare, politica liberală fiind contrarie acestui principiu (Aurel Buteanu, deputat de Satu-Mare, *Spre o nouă Constituție. Discurs rostit în ședința din 18 dec. 1932 a Adunării Deputaților, cu prilejul discuției Adresei de răspuns la Mesajul Regal*, Cluj, Editura „Patria”, 1933, p. 19). După profesorul de drept internațional, André Tibal, regimul dezvoltat de liberali era unul administrativ, calchiat după organizarea franceză, care suferea de arbitrar, de favoritism sau chiar corupție (André Tibal, Institutul des Hautes Études Internationales et Centre Européen de la Dotation Carnegie, Cours de M. Le Professeur Tibal, *Problèmes Politiques Contemporains de l'Europe Orientale*, 1929, mercredi, 10 avril 1929, 18e leçon, p. 3).

¹⁰⁶ Ștefan Zeletin, *Burghezia română...*, p. 105; într-o lucrare care încearcă să evidențieze locul industriei românești în cadrul larg european, George Strat adoptă o poziție similară: România și-a înălțat edificiul economic pe baza împrumuturilor externe, prin urmare pătrunderea capitalului străin nu ar trebui să fie restricționată (George Strat, *Industria românească în cadrul industriei europene*, București, 1945, p. 16).

¹⁰⁷ I. N. Angelescu, *Politica economică a României față de politica economică imperialistă*, București, 1923, p. 48.

¹⁰⁸ Vezi afirmațiile lui Vintilă Brătianu, care afirmă bazându-se pe măsuri similare din țările occidentale, că este greu să se conteste legitimitatea soluției adoptate de statul român în regimul minier, ea înscriindu-se în ideile sociale și democratice ale epocii: „Cooperarea cu capitalurile străine. Memoriul prezentat străinătății de d-l Vintilă I. Brătianu, ministrul Finanțelor”, în *Democrația*, an XII, nr. 9, septembrie 1924, p. 3-23; Ing. Dan Periețeanu, „Cum trebuie să fie politica noastră economică?”, în *Democrația*, anul XVII, nr. 4, aprilie 1929, p. 39.

¹⁰⁹ D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale...*, p. 25-26.

Naționalismul economic liberal ajungea principiul de organizare a statului. Referindu-se la nevoile care puteau fi mai ușor satisfăcute cu ajutorul străinătății, Vintilă Brătianu afirma că nu e permis unui stat suveran să-și sacrifice interesele viitorului pentru niște interese pasagere¹¹⁰. Naționalismul economic devenise formula în jurul căreia s-au strâns toți cei care cred în necesitatea neatârării noastre economice¹¹¹. În condițiile în care mulți analiști politici sau economici acuzau în perioadă formula și practica economică a liberalilor, ca pe o acțiune de partid¹¹², liderii liberali au încercat să legitimizeze această politică prin apelul la interesul superior și la instinctul național: „să nu uităm că trădătorii nu sunt numai la război, ci sunt și în timp de pace; iar dacă lupta pentru câștigarea independenței economice va cere baricade, să se știe că vom fi cu toții acolo”¹¹³. „Gospodăria națională”, naționalizarea vieții economice prin capital și prin personal, devenea principiul național pentru o țară care avea pretenția de a fi independentă politic și economic. Asigurarea elementului național posibilitatea de a munci și trăi onorabil de pe urma muncii sale, promovarea forțelor vii ale națiunii, era o atitudine consensuală cu ceea ce se petrecea în epocă în Statele Unite, Franța sau Germania, ne asigură Alexandru Topliceanu într-o conferință susținută la Secția Industrie a Cercului de Studii al partidului, legată de forța de muncă autohtonă¹¹⁴.

Dincolo de avansul planificării, nu toți liberalii au perceput favorabil creșterea intervenționismului statal. Gheorghe Brătianu aprecia, în context, opera liberalilor din generația trecută, care realizaseră „o mare revoluție fără vărsare de sânge”; votul universal și împroprietărirea, „care a chemat la viața politică și economică marea masă țărănească”, reprezentau o îndepărtare de principiile generale ale teoriei care le definea programul, deși însemnau o adaptare la necesitățile timpului și ale țării. Liberalismul român se putea întoarce finalmente, potrivit istoricului, spre înțelesul originilor sale, al individualismului, al muncii și inițiativei individuale. Excesul de

¹¹⁰ Vintilă Brătianu, „Cooperarea cu capitalurile străine...”, în *Democrația*, an XII, nr. 9, septembrie 1924, p. 22.

¹¹¹ Nicolae Constantinescu, „Naționalismul economic”, în *Democrația*, an XI, nr. 3, martie 1923, p. 34.

¹¹² Mihail Manoilescu descria naționalismul liberal ca pe unul al „dividentelor” (*Memorii...*, vol. I, p. 70).

¹¹³ Nicolae Constantinescu, „Sabotarea naționalismului economic”, în *Democrația*, an XV, nr. 5-6, mai-iunie 1924, p. 99; echivalența stabilită între politica economică a lui Vintilă Brătianu și interesul național a făcut ca în perioadă adversarii să considere „misticism economic” acțiunea liberală: Vintilă Brătianu nu mai avea, potrivit lui Andrei Corteanu, tonul unui om politic, ci al unui „apostol care nu poate avea nimic cu oamenii de rând”; cu „religia sa națională”, Vintilă Brătianu transformase partidul liberal „într-o sectă religioasă în care singurul credincios e numai d-sa, dar de care profită o lume întreagă de fățarnici și de oameni comozi” (Andrei Corteanu, „Misticism economic”, în *Revista Vremii* din 4 noiembrie 1923, *apud* Andrei Corteanu, *op. cit.*, p. 121).

¹¹⁴ Ing. Topliceanu, „Străinii în viața noastră economică”, în *Democrația*, an XXI, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1933, p. 15-23, M. G. Constantinescu, „Promovarea elementului românesc”, în *Democrația*, an XXIII, nr. 3, martie 1935, p. 24-25.

etatism, de colectivizare a muncii reprezenta un mare pericol în această țară cu situația ei geografică specifică, concluziona el. Liderul liberal respingea ideea că se poate salva liberalismul politic, cu instituțiile sale, cu regimul său parlamentar, fără liberalism economic și fără sprijinirea instituțiilor democratice pe o nouă elită a păturilor mijlocii, cu rădăcini înfipte în toate straturile sociale ale națiunii. „Liber-tățile publice, fără cetățeni liberi, conștiinți de valoarea și de rostul lor în economie și în societate, sunt cu adevărat forme fără fond, titlu fără conținut”, considera el¹¹⁵. Amestecul tot mai direct al statului în multe domenii era denunțat de Victor Slăvescu, la nivelul anilor '30, drept „copleșitor”. El respingea ideea unui *liberalism totalitar*, arătând importanța ca acțiunea de stat să se desfășoare numai acolo și numai în măsura în care poate realiza ceva concret, util și permanent¹¹⁶. De altfel, pentru mulți gânditori liberali, acțiunile etatiste (ale economiei dirijate) au fost greșite după 1918, întârziind rezolvarea normală a crizei postbelice. Dintr-o chestie de principiu, ele deveniseră o chestie de măsură. Liberalismul accepta intervenția din partea statului doar în măsura în care individualismul nu era atacat în regulile sale fundamentale¹¹⁷. Dirijismul, prezentat adesea ca „o formulă lansată în străinătate”, „măsură mântuitoare în viața statului” susținută de „curente demagogice ori de interese electorale”, lipsit astfel de o fundamentare economică serioasă¹¹⁸, era de asemenea repudiat, însemnând în fapt stingerirea și încetarea activității economice, diminuarea potențialului național de producție¹¹⁹.

4.3. Sistemul politic și democrația în reprezentarea liberalilor români

Organizarea comunității politice românești după Marea Unire, pe baze democratice, a reprezentat o temă majoră a discursului liberal. Participarea de masă la

¹¹⁵ Gheorghe I. Brătianu, *Liberalism și democrație...*, p. 21. Dar în altă parte, Gheorghe Brătianu afirma că „Statul avea funcția firească de directivă, de control, de arbitraj, iar în țara noastră și rolul de apărător, de păzitor al elementului național și al situației dominante pe teritoriul României de astăzi” (*Ibidem*, p. 15-20).

¹¹⁶ Victor Slăvescu, „Unitate și autoritate”, în *Democrația*, anul XXIII, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1935, p.3-4.

¹¹⁷ N. Sibiceanu, „Evoluția liberalismului economic”, în *Democrația*, anul XXI, nr. 6-7, iunie-iulie 1933, p. 22-24.

¹¹⁸ Într-o analiză a zonei balcanice, profesorul de la Harvard Robert Lee Wolff aprecia că liberalii români și-au bazat politica economică pe un naționalism puternic și pe o optică foarte simplistă a naturii de progres economic, plecând de la teama că România, ca un stat agrar, putea ajunge la cheremul capitalului străin, pierzându-și astfel și independența națională. Dar, consideră profesorul american, ei nu erau pe deplin conștienți cât de departe mergeau consecințele politicii de industrializare forțată, care trebuia să implice un lung program de organizare a economiei dincolo de puterile lor (Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, New York, 1967, p. 128).

¹¹⁹ D. Mociorniță, „Economia dirijată”, în *Democrația*, anul XXIII, nr. 6-7-8, iunie-iulie-august 1935, p. 39-40; Lazăr Ionescu, „Economia dirijată ca politică economică”, în *Democrația*, anul XXIII, nr. 9, septembrie 1935, p. 13-18.

viața publică nu însemna, din perspectiva lor, rezolvarea automată a dificultăților legate de imaturitatea sistemului politic românesc. Gândit de către liberalii români, ca și de omologii lor din alte țări europene, prin prisma constituționalismului liberal și a deliberaționismului, votul universal adoptat după 1918 ajunsese să transforme reprezentanța națională „într-o parodie” susținea Mircea Djuvara¹²⁰. Incompetența și sterilitatea dezbaterilor, urmare a absenței oamenilor capabili și cu experiență, compromiteau după liberali regimul parlamentar și primejduiau viața statului. Din unghiul de analiză al elitei și al statului, demagogia și clientelismul politic reprezentau semnele insuficienței politice. „Parlamentarismul nu este un scop în sine, ci numai un instrument de realizare, mijlocul cel mai eficace de a crea elite politice conducătoare”, considera ulterior autorul sus menționat¹²¹. Principiu de echitate, privit ca interes vital pentru neam, votul universal nu trebuia să fie înțeles, după D. Drăghicescu, în forma franceză a „postulatului egalității între membrii societății”, ca un punct de ajungere și nu de plecare; menirea profundă a votului universal (și a democrației) era transformarea fiecărui locuitor al statului într-o valoare culturală, morală și economică totodată¹²². Liberalii aveau convingerea că votul universal dobândit cu atâta trudă nu trebuia suprimat. Dar, mai ales în perioada imediat postbelică, unii liberali, precum sociologul Dimitrie Drăghicescu sau Horia Furtună, au gândit la limitarea votului universal, reprezentarea națiunii fiind „oglundirea reflectată și chibzuită a tuturor competențelor profesionale”¹²³.

Realitatea politică și jocul puterii au invalidat aceste proiecte liberale particulare, neasumate de altfel de partid în mod oficial. Din perspectivă liberală, educația civică și politică a alegătorilor realizată prin coborârea elitei printre mase și prin instruirea școlară urma să structureze realitatea democratică. Chestiunea avea, o dată în plus, caracterul necesității, analfabetismul țăranilor constituind un handicap în contribuția pe care România dorea să o aducă în civilizația europeană¹²⁴. Fără „școală”, votul universal devenea un pericol pentru țară, susținea în perioadă D. Drăghicescu¹²⁵. Prin cuvântarea lui Ionel Brătianu din 1927, Partidul Liberal stabilea „opera culturală” drept prioritară pentru România. Ea „trebuia să fie pusă în capul

¹²⁰ Horia Furtună, „Criza morală a timpului de față”, în *Democrația*, an IX, nr. 5, Mai 1921, p. 130; vezi și „Asupra formei de guvernământ”, în *Democrația*, anul VIII, nr. 5-6, mai-iunie 1920, p. 149.

¹²¹ Mircea Djuvara, *Doctrina Partidul Național-Liberal...*, p. 12.

¹²² D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale...*, p. 86.

¹²³ Votul pe profesii a fost teoretizat la liberali, cel mai coerent, de D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale...*, p. 58-75; Idem, *Partide politice și clase sociale*, p. 19; dar nu este singurul: într-un articol din *Democrația* (intitlat semnificativ, dar fără a fi semnat, „Asupra formei de guvernământ”, an VIII, nr. 7-8, iulie-august 1920, p. 178-179) se prezintă un parlament alcătuit în proporție de 50% din aleși clasati pe ramuri de profesii și în cadrul cărora prin chiar practica acelei profesii se stabilește o ierarhie reală, având la bază calitățile fundamentale ale vieții sociale, adică munca și priceperea.

¹²⁴ Horia Furtună, *art. cit.*, p. 131.

¹²⁵ D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale...*, p. 86.

programului său politic". Democratizarea puternică prin cultură, viață de civilizație obștească puternică și armonică, condusă de elita inteligenței¹²⁶ reprezenta noul obiectiv politic de atins, conștientizare a luptei culturale pe care popoarele o desfășurau pe acest teren dar și a necesității unificării societății politice dintre marginile țării; în anii '30, era o dată în plus o chestiune de supraviețuire, toate asociațiile administrative, culturale sau de altă natură (organizațiile de tineret, clerul, armata, C.F.R., serviciul sanitar etc.) trebuind să colaboreze ce statul în această nouă luptă¹²⁷.

Intim legat de democrație la nivelul discursiv și în pofida practicii politice (caracterizate ca autoritară și voluntaristă), liberalismul românesc a caucionat democrația în anii '30 în plan public, într-o perioadă de recul pe plan european a curentului reprezentativ; deși semnele neîncrederii în viabilitatea formulei democratice s-au făcut simțite în interiorul partidului plecând atât de la chestiunea puterii (în contextul preocupărilor pentru un regim autoritar ale regelui Carol al II-lea), cât și de la declinul moderației ca ideologie, liberalii erau conștienți că structurarea democrației în noua societate politică devenise problema modernității românești în ansamblu. Suportul argumentațiilor în favoarea democrației privea atât forma cât și fondul ideii; echivalată cu regimul popoarelor civilizate și mature; bazată pe conștiința cetățenească, democrația avea drept temelie liberalismul care „singur asigură echilibrul ideilor, pluralitatea și sinteza lor superioară”, dezvoltarea creatoare a diferenței, a contradicției fecunde a diversității¹²⁸. Menținerea structurii partidiste s-a impus în context ca decisivă. Liberalii au fost în perioadă unii din marii „investitori” în ideea de diferențiere a intereselor publice și au crezut în valabilitatea confruntării ideilor politice.

În anii '30, temerile liberale privind sociabilitatea politică au evoluat în paralel cu tendințele autoritare manifestate de Carol al II-lea. Respectul normelor constituționale a fost registrul principal în care liberalii au dorit să cantoneze ofensiva Regelui privind modificarea sistemului politic. În condițiile identificării noului monarh cu un „ritm nou”, în care mulți s-au grăbit să prezică sfârșitul vieții de partid, liberalii au conștientizat că lupta împotriva național-șărăniștilor, principalii

¹²⁶ G. Bogdan-Duică, „Discursul cultural al D-lui I. I. C. Brătianu”, în *Democrația*, an XV, nr. 4, aprilie 1927, p. 10.

¹²⁷ Culturalizarea maselor presupunea statul ca pivot; în 1933, Gh. Beiu Paladi sugera o organizare piramidală, având ca instrument de coordonare și conducere Consiliul Cultural al culturii poporului (cu reprezentanți ai Ministerului, Academiei etc.), sub oblăduirea Ministerului Instrucțiunii; la nivelul județelor, urmau să fie constituite Consilii culturale (care să cuprindă pe autorități și delegații societăților particulare), astfel de structuri fiind gândite până la nivel comunal; înălțarea morală a poporului, luminarea lui pentru formarea conștiinței naționale și impunerea solidarității sociale erau proiectate prin organizarea serbărilor, șezătorilor, cercurilor, conferințelor săptămânale, a ziarelor etc.; momentele mobilizatoare aveau aspectul *săptămânilor*: a *Divinității*, a *Mamei*, a *Copilului*, a *Unirii*, a lui *Eminescu*, a *grâului* etc. („Ofensiva culturală”, în *Democrația*, an XXI, nr. 2, Februarie 1933, p. 32-38).

¹²⁸ M. Fărcășanu, Scolii, în *Democrația*, anul XX, nr. 10, octombrie 1932, p. 56-57.

adversari politici la sfârșitul deceniului precedent, devenea marginală, ca o dispută asupra puterii politice așa cum fusese prescrisă aceasta până atunci; adevăratul pericol pentru modernitatea politică românească, cum se construise ea, îl reprezentau formulele noi, construite în jurul persoanei regale și în tangență cu acesta. Reacția negativă împotriva „personalităților” (demonizate pentru că înainte de război se manifestaseră ca reprezentanți ai plutocrației în partidele reacționare), „specialiștilor”, „combinațiilor oculte” dădea consistență demersului liberal de reflecție asupra rostului și utilității partidului politic în lumea modernă; evidențierea dificultăților inerente pe care le cunoscuse viața de partid după evenimentele politice, economice și sociale generate de primul război mondial, nu putea, după liberali, să anuleze rolul acestor structuri politice, instrumente firești și indispensabile ale reprezentării moderne, ale regimului parlamentar și rezultatul unei evoluții naturale de conducere a statelor moderne. După liberali, „ritmul nou” promovat de unii oameni politici nu reprezenta acțiunea îndrăznească, inovatoare de program și de metode, ci ascundea preocupări vechi, ambiții deșarte, dorința de a domina a câtorva politicieni care nu-și găseseră locul în cadrele vieții de partid constituționale.

Încă din august 1930, Gheorghe Tătărescu realiza cea mai structurată și mai coerentă critică împotriva tendințelor generate de noua domnie, privind sporirea rolului Regelui în cadrul sistemului ca element de autoritate („guvernul de dictatură”, „guvernul personal”, „Cabinet de personalități”, „guvern de concentrare”) în contextul „falimentului partidelor”, într-un vast memoriu-analiză asupra situației interne de după restaurație și asupra sistemului politic românesc postbelic. Liderul liberal cantona noile formule politice ale puterii în spațiul populismului, considerându-le mituri-panaceu, formule care ascundeau, după liderul liberal gorjean, insuficiența unora de a participa la viața politică democratică¹²⁹. Memoriul lui Gheorghe Tătărescu, și lupta pe care o include textul în sine, era un element de raliere în contextul opoziției din acel an, dar totodată, un apel la dispariția violenței în luptele politice dintre partide, acuzate de egoism și de politicianism materialist”, și la disciplinarea conduitei lor publice¹³⁰.

Lupta împotriva formulelor autoritare a rămas o constantă a manifestării publice a liberalilor români, ca un aspect esențial al identității lor politice (legată de viața parlamentară și constituțională) și ca semn al delimitării de autoritarismul

¹²⁹ „Guvernul de mâine”, în Gheorghe Tătărescu, *Mărturie pentru istorie*, ediție îngrijită de Sanda Tătărescu-Negropontes, cuvânt înainte de Nicolae-Șerban Tanașoca, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 114-140. Concluziile vizau întărirea partidelor politice; desființarea sau slăbirea lor favorizând curentele extremiste și anarhiste sau nașterea coteriilor, a facțiunilor și a camarilelor, mult mai primejdioase – în viziunea liderului liberal de Gorj – decât acțiunea politicianistă a tuturor partidelor (*Ibidem*, p. 138-139); pe de altă parte, guvernele zise „de dictatură” sau „personale” sunt corozive pentru România, deoarece ar distruge, încetul cu încetul, nimbul autorității și al prestigiului Coroanei și ar fi prilejul marilor neînțelegeri care va sfârșî uniunea dintre țară și monarhie (*Ibidem*, p. 133).

¹³⁰ *Ibidem*, p. 117 și p. 140.

regelui. Mulți liberali, strânși în jurul lui Constantin I. C. Brătianu mai ales, au rămas fideli democrației și s-au ridicat în apărarea sistemului partidelor politice și în anii următori, în pofida avansului autoritarismului în sfera politică sau a alunecării unor tineri liberali în direcția carlismului (Eugen Titeanu, Victor Iamandi etc.). Decăderea vieții democratice nu era cauzată de partidele politice ca atare, spuneau liberalii, ci de mulțimea partidelor legate de demagogie ca formă de impunere în spațiul public¹³¹. Considerând că o operă de guvernare nu se poate improviza că organizarea politică a unui popor nu se putea face decât pe principiul diferențierii (îndoctrinarea uniformă a tuturor cetățenilor este o imposibilitate, aprecia la moment unul din tinerii liberali), fuziunea producându-se când statul este în pericol, partidele rămâneau în viziunea liberalilor cele mai utile instrumente de guvernare precum și cele mai importante vehicule ale reprezentării necesităților românești¹³².

România avea nevoie de liberalism, temelie a democrației, dar și frâna necesară a ei, în încercarea de a evita tirania mulțimii, considera Gheorghe I. Brătianu. Curentul liberal era departe de încheierea misiunii în România, condiția supraviețuirii lui fiind dată însă de întărirea caracterului *național*¹³³. În anii '30, ei s-au delimitat de corporatism și de fascism, în sensul necesității conflictului politic pe care-l conținea ideea de opoziție și refuzând ideea de privilegiu¹³⁴.

* * *

Ideile anterioare care structurează, doctrinar, liberalismul politic românesc în perioadă țin de dezbateră elitei partidului. Ele au deținut un loc important în opera de legiferare din momentul guvernării sau în poziționarea față de evenimentele publice. Dar, deși publicațiile de propagandă (ziarele, broșurile sau calendarele) oferă o vizualizare acestor *teze-idei* transpuse într-un limbaj simplificat, îmi este dificil să

¹³¹ C. Rarincescu, „Partidele politice și disciplina de partid”, în *Democrația*, an XX, nr. 11, noiembrie 1932, p. 18; în martie 1938, într-o încercare de istorie a doctrinelor politice, Petre Ghiață, unul din tinerii liberali, ajungea la concluzia că libertatea este „cel mai de preț bin spiritual și material al omenirii” (...). Libertatea era idealul suprem iar dictaturile nu puteau fi, în concepția autorului, decât vremelnice (Petre Ghiață, *Istoria doctrinelor politice*, București, Editura „Ideia”, 1938, p. 267-269); vezi și Ion Matasă, *Democrație și dictatură*, Piatra-N. [eam], Atelierele Tipografice „Înainte”, f.a. [1937].

¹³² Valeriu Roman, „Dominantele vieții de partid”, în *Democrația*, an XXIII, nr. 2, februarie 1935, p. 3-4; prof. G. N. Leon (subsecretar de stat la ministerul Industriei și Comerțului), „Partidul și Guvernul”, în *Democrația*, an XXIII, nr. 4, aprilie 1935, p. 16. Aceasta în pofida faptului că, în ultimul număr apărut al revistei *Democrația* (fără subtitlul *Revista Cercului de Studii al Partidului național-liberal*), la începutul anului 1938 (anul XXIV, nr. 1-4, ianuarie-aprilie), unii liberali au lăudat, ca reprezentând salvarea României, „eliberarea țării din ghearele hidrei politicianiste”, acțiunea Regelui de impunere a unui regim personal și de modificare a Constituției (Pavel Cuzminski, *Restabilirea echilibrului social* („Un vot anticipat de șapte ani”, p. 19-23).

¹³³ Gheorghe I. Brătianu, *Liberalism și democrație...*, p. 10 și 22.

¹³⁴ Ing. Paul Zotta, „Spiritul corporatismului și liberalismul”, în *Democrația*, an XXI, nr. 2, februarie 1933, p. 63-70 și nr. 3-4, martie-aprilie 1933, p. 73.

aproximez modul în care conceptele și teoriile erau relecturate înțelese de diversele medii și cercuri partizane ale liberalilor români; de asemenea, nu știu în ce măsură ele generau semnificații concrete și mobilizare socială. Mai curând, identitatea liberalilor din organizații se constituia în raport cu practicile liderilor P.N.L., care mărturiseau o realitate a puterii în societate.

În raport cu propriile idei afirmate, liberalismul românesc devenise conservator față de evoluția sa de dinainte de război și pe relația cu noile provocări ale secolului al XX-lea, o gândire preponderent politică și administrativă. „Partidul național-liberal n-a avut prejudecăți doctrinare”, considera Gh. N. Leon, după care acesta fusese „într-o continuă prefacere, ținând pas de mersul vremurilor, liberal când țara avea nevoie de libertate, conservator când țara avea nevoie de păstrarea unei tradiții sau unei avuții naționale, dar întotdeauna credincios unui ideal permanent: Statul și națiunea română”¹³⁵.

5. O genealogie a ideilor liberale în România interbelică

Între cele două războaie mondiale, liberalii românii au fost receptivi la dezbateră în plan european asupra crizei liberalismului de secol XIX, cu încercarea de a redefini atributele individului și ale statului după Marele Război. Preocuparea pentru teorie a fost însă redusă în mediul liberal românesc, lipsind o dezbateră asupra elementului central al liberalismului, libertatea individuală. Semnificativ, principalele reflecții asupra libertății, au venit dinspre gânditori situați mai curând pe linia tradiționalismului: Nicolae Iorga¹³⁶ și N. Steinhardt¹³⁷. Reflecția liberală a fost

¹³⁵ Gh. N. Leon, *op. cit.*, p. 30. I. G. Duca afirma că, prin rolul asumat de liberali, românii merseseră teoretic până la limita progreselor burgheziei sociale (prin expropriere, așezarea pe cele mai democratice baze a organizării economice, votul universal), urmând un timp al desăvârșirii și consolidării operei. Misiunea istorică a generației sale era să găsească soluțiile practice unor nevoi concrete; salvarea stătea, după I. G. Duca, nu în teorii, ci în simțul limpede, liniștit și hotărât al realității, în gospodărie cuminte, de bun simț, de muncă, de cinste și prevedere (I. G. Duca, „Misiunea istorică a generației actuale”, în *Democrația*, an XX, nr. 5, 15 mai 1932, p. 7).

¹³⁶ Nicolae Iorga, *Evoluția ideii de libertate*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ilie Bădescu, București, Editura Meridiane, 1987; Nicolae Iorga este un antimodern. Lucrarea sa, în fapt 18 lecții ținute la Universitatea din București, tipărite la Vălenii de Munte în 1928 după note stenografiate pentru elevii săi cu ajutorul Ministerului de Instrucție (sub guvernul liberal?), reprezintă o teorie istorică a ideii de libertate. Justificându-și propriul demers, Iorga însuși afirmă că metoda istorică este singura „cercetare cu folos” după epuizarea definițiilor filosofice care au uzat și compromis termenul în perioada contemporană lui (p. 64). Plasând noțiunea în câmp istoric, deși concepută sociologic (esența libertății înseamnă dreapta proporționalitate interioară a trei termeni: libertatea muncii, libertatea politică și libertatea gândului) savantul încearcă în fapt deprecierea libertății moderne, „libertatea constituțiilor pentru câțiva” (p. 74); „libertatea” la Iorga este o formă a comunității și în spațiul românesc ea poate fi găsită în marginile unor tradiții care ele singure țineau locul tuturor regulamentelor moderne. Amplă incursiune în

orientată mai curând asupra contingentului, în dorința de a oferi legitimitate liberalismului și Partidului Național Liberal sau de a justifica o anumită politică.

În spațiul românesc îmi este astfel dificil să prezint o școală de reflecție liberală (sau neoliberală). Pentru perioada interbelică, doar retrospectiv putem discuta despre „gândirea liberală sau neoliberală” în România. Lucrările privind problema societății din unghiul noului curent diferă însă mult ca metode: determinismul social, istoric și economic la Ștefan Zeletin, metoda comparativă (*econometrică*) în cazul operei lui Mihail Manoilescu, analiza pragmatică la Vintilă Brătianu; mulți alți autori de factură neoliberală, precum N. P. Arcadian, Victor Slăvescu, Alexandru Topliceanu etc., nefiind preocupați de natura morală a liberalismului, apelează la un limbaj tehnicist pentru susținerea unui anumit obiectiv cu valențe economice. Efortul este mai curând unul politic, strict argumentativ, decât unul articulat intelectual-etic. Mediul universitar, prin excelență laboratorul marilor sisteme de idei, a fost puțin favorabil în România dintre cele două războaie mondiale inițiativelor teoretice în direcția liberală¹³⁸. Cei care au reflectat asupra liberalismului românesc interbelic nu au făcut „școală” la Universitate; mai curând național-țărăniștii (Virgil Madgearu, Ion Răducanu, Gramoslav Mladenatz au fost profesori –

trecut și evidențiind „multiplele chipuri ale libertății”, „istoria” lui Iorga este scrisă pentru prezent, În subtext, istoricul dorește să delegitimeze modernitatea românească „liberală”, uniformizantă prin școală, mediu public, ziare: România nu avea nevoie de libertăți de împrumut, libertățile ei străvechi, a acelor „modeste *Românii*, în care se trăia după vechi datine patriarhale” (p. 66) - libertatea claselor de jos, a claselor muncitoare, a țăranilor ostași – asigurând puterea țărilor dunărene în trecut (p. 93).

¹³⁷ N. Steinhardt, „Liberalism”, în *Revista Fundațiilor Regale*, anul IV, 1 septembrie 1937, nr. 9, p. 584-604. Prin problemele pe care le ridică în studiul său, N. Steinhardt ne apare ca fiind unul din gânditorii liberalismului cel mai aproape situat de ceea ce se discuta atunci în plan european. Referințele bibliografice sunt cele clasice, de la François Guizot, cu *De la démocratie en France*, din 1849, și Benjamin Constant, *Cours de politique constitutionnelle*, Editura Guillaumin, 1872, Alexis de Tocqueville, cu *De la démocratie en Amérique*, Charles Gosselin, 1842 sau Herbert Spencer, cu *Principiile morale*, până la autori care în perioada interbelică au mers pe linia „clasică”: Jean Guéhenno, cu *Conversion à l'humain și Caliban parle*, Francesco Nitti, *La démocratie*, Alcan, 1933, vol. I-II sau Joseph Barthélemy, *Valeur de la liberté et adaptation de la République*, Sirey, 1935; perspectiva liberală pe care o înfățișează tânărul doctor în drept constituțional (Nicu Steinhardt obținuse acest titlu în 1936) este cea a triumfului democrației anonime asupra curentului dominant și distins din a doua jumătate a secolului al XIX-lea; este o pledoarie pentru liberalism, întrucât, așa cum afirmă unul din autorii citați, H. G. Wells, în *After Democracy...*, „socialismul nu e libertate”, iar „liberalismul nu e învechit” (p. 603).

¹³⁸ Aceasta în pofida faptului că la Universitatea din Cernăuți a fost profesor de economie politică, pentru o scurtă perioadă de timp (1909-1911) unul din marii economiști ai secolului al XX, Joseph Alois Schumpeter. În acel moment, economistul austriac nu era încă unul din marile nume ale științei economice mondiale; cf. și Toader Ionescu, *Istoria gândirii economice universale și românești*, Cluj-Napoca, Casa de editură S. C. „Sarmis” S.R.L., 1999, p. 329.

Ion Răducanu ajungând chiar și rector al instituției – la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București, Petre Andrei a ocupat catedra de sociologie și etică a Universității ieșene, după cum și Gheorghe Zane a fost conferențiar și, ulterior, profesor titular de economie politică, de *Istoria doctrinelor economice* la Facultatea de Drept a aceleiași universități¹³⁹ etc.) au ocupat spațiul universitar, impunând valorile anticapitaliste și antiliberales. Deși unii dintre liberali au valorizat funcția profesorală (Victor Slăvescu a fost, de asemenea profesor la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București, Ștefan Zeletin a obținut, cu sprijinul politic al lui Ion Petrovici, Catedra de Istoria filosofiei vechi și medievale la Universitatea din Iași, dar a fost mai mult bolnav în ultimii săi ani de viață, iar Mihail Manoilescu a deținut, din 1931, Catedra de economie politică, organizare și raționalizare la Școala Politehnică din București¹⁴⁰), succesele în dezvoltarea unor teme liberale au fost relative: Manoilescu afirma, în *Memoriile sale*, că „Politehnica nu mi-a dat niciodată o deplină satisfacție....Eu care am răspândit în domeniul economiei idei, nu am avut elevi și nici nu am făcut școală afară de un singur discipol...”¹⁴¹.

În aceste condiții, cadrul alocat prin revista *Democrația* era cu totul insuficient pentru o dezbatere cu privire la natura și formele liberalismului românesc, în pofida unor tineri care au ilustrat nevoia de discuție a valorilor liberale (precum Ing. Paul Zotta, Mihail Fărcășanu ș.a.); marcată de prezența nemijlocită a politicianului, fiind totuși publicația unui partid de guvernământ interesat de a dezvolta o discuție asupra problemelor cotidianului politic și economic, ea făcea dificilă reflecția sistematică în direcția fundamentării unei gândiri liberale originale.

Dacă nu po identifică o școală liberală, a existat și în societatea românească un ethos liberal, legat de practica statului național, în care se regăsesc majoritatea autorilor neoliberali de la noi, chiar dacă au privilegiat un aspect sau altul. Desigur, există deosebiri între Vintilă Brătianu, care domină prin acțiunea guvernamentală neoliberalismul primului deceniu interbelic, și Mitiță Constantinescu în anii '30. Legați prin intervenționismul de stat, cei doi lideri liberali diferă prin accent. Vintilă Brătianu, element decisiv (alături poate de I. N. Angelescu) pentru liberalismul din imediata vecinătate a războiului, se raporta la creșterea rolului statului în economie și societate, fără însă să le cuprindă prin acțiunile sale; statul nu s-a manifestat acum exclusiv politic (în asigurarea păcii sociale înăuntru și a securității în exterior), ci a coordonat propășirea țării. Mitiță Constantinescu reflectă numeroasele transformări din interiorul neoliberalismului românesc; nu doar o îndrumare, ci o dirijare complexă și multilaterală a economiei, statul devenind organismul central al societății¹⁴².

¹³⁹ Costin Murgescu, *Mersul ideilor economice la români. Epoca modernă*, vol. II, *Profiluri de epocă. Mersul ideilor agrare. Mersul ideii naționale*, București, Editura Enciclopedică, 1990, p. 244, 258-259, 266, 268; pentru Gh. Zane, a se vedea Costin Murgescu, *op. cit.*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, p. 97.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 79, 406 și 417.

¹⁴¹ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, vol. II, p. 305-306.

¹⁴² Vezi *Politică economică aplicată*, lucrarea din 1942 a lui Mitiță Constantinescu, mai ales vol. III, p. 22-97.

5.1. Lecturile liberalilor: Zeletin, Manoilescu și... Virgil Andronescu

Dezbaterile asupra purtătorilor liberalismului la noi s-au oprit mai ales la Ștefan Zeletin și asupra lui Mihail Manoilescu¹⁴³. Ștefan Zeletin a deținut o anume preeminență în dezbaterile intelectuale din perioadă, în condițiile publicării lucrărilor sale în primul deceniu interbelic și a polemicilor generate de negarea „științifică” pe care o întreprinde prin cercetarea sa cu privire la interpretarea junimistă asupra modernității românești. În *Burghezia română. Originele și locul ei istoric* (din 1925), principala operă aparținând profesorului de la Universitatea din Iași, Zeletin a fost preocupat de evidențierea devenirii de tip occidental-capitalist a societății românești moderne; sub aspect conceptual mai ales, dar și metodologic, el se dovedește tributار determinismului economic și sociologic al lui Karl Marx și lucrărilor lui Werner Sombart (cu *Der moderne Kapitalismus*, vol. I-III, f.l., 1919) sau altor abordări din mediul german de aceeași orientare ideologică (în special *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, a lui Karl Bücher, Tübingen, 1898, *Der Staat*, a lui Franz Oppenheimer, Frankfurt a. M., 1907, *Die Anfänge des modernen Kapitalismus*, München, 1916). Fără a fi socialist, așa cum îl consideră Cristian Preda¹⁴⁴, Zeletin utilizează marxismul și categoriile sale în explicația evoluției românilor de după 1829 (tratatul de la Adrianopol), cu factorul economic (*infrastructura*) determinând aspectele politice (*suprastructura*). În pofida schemei sociologice și economice de analiză, marxismul este prezent în *Burghezia...* lui Zeletin mai puțin ca ideologie politică, așa cum sunt gândite ideologiile în mediul occidental, cât mai ales ca „limbaj interpretativ”, ca modalitate de înțelegere a realităților dintr-o societate periferică¹⁴⁵. În *Neoliberalismul* (1927), lucrare complementară *Burgheziei...*, dar fără coerența

¹⁴³ Vezi Costin Murgescu, *op.cit.*, vol. I, p. 402 și urm., Catherine Durandin, *Istoria românilor*, traducere de Liliana Buruiiană-Popovici, prefață de Al. Zub, Iași, Editura Institutului European, 1998, p. 198-214, Philippe C. Schmitter, *Reflections on Mihail Manoilescu and the Political Consequences of Delayed-Dependent Development on the Periphery of Western Europe*, în Kenneth Jowitt (editor), *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1978, p. 117-140 etc.

¹⁴⁴ Cristian Preda, *Zeletin a fost socialist, nu liberal*, în *Modernitatea politică și românismul*, București, Editura Nemira, 1998, p. 201-235.

¹⁴⁵ Victor Rizescu, „Romania as Periphery: Social Change and Intellectual Evolution”, în Bogdan Murgescu (editor), *Romania and Europe: Modernisation as Temptation, Modernisation as Threat*, afterword Bodo von Borries, București, Editura Allfa, Edition Körber-Stiftung, 2000, p. 37; Victor Rizescu consideră, distingând între limbajul politic periferic și limbajele interpretative, drept antiprodutivă întrebarea dacă Zeletin a fost liberal sau marxist; el consideră că filosoful și sociologul român din perioada interbelică a fost cu siguranță „liberal” în sens românesc, deoarece el apără strategia modernizării / occidentalizării impusă de Partidul Național Liberal; în aceeași direcție argumentativă, el aduce exemplul lui Mihail Manoilescu, catalogat uneori ca „modernist” sau „occidental” (liberal, finalmente, dacă ne referim la Eugen Lovinescu) și alteori teoretician al „dreptei” extreme (antimodern dacă ne referim la corporatism, ceea ce poate fi asociat cu „tradiționalismul”).

internă a acesteia, referințele bibliografice principale sunt cele ale determiniștilor englezi (Hobson, Hobhouse, Beveridge), de la care Zeletin a împrumutat „caracterul constructiv” și „nevoia de organizare”, considerate de liberalii englezi consubstanțiale noii forme de gândire liberală.

Opera lui Mihail Manoilescu este, sub aspectul referințelor, mult mai originală și inovatoare¹⁴⁶. Principala sa lucrare, *Théorie du protectionnisme et de l'échange international*, apărută la Paris în 1929, la Editura Giard¹⁴⁷, a devenit un punct de referință în evoluția reflecției asupra comerțului internațional¹⁴⁸. Reacțiile din marile reviste de specialitate (printre cei care au recenzat lucrarea au fost și J. B. Condlife, Wilhelm Röpke sau economistul suedez Bertil Ohlin¹⁴⁹) pe care omul Manoilescu le inventariază cu acribie¹⁵⁰, dezvăluie impactul lucrării economistului român și recunoașterea sa științifică. Manoilescu circulă mult în perioada interbelică, corespundează cu cunoscutul economist american Frank William Taussig de la Universitatea Harvard (părintele spiritual al curentelor moderne de gândire liberală în domeniul comerțului exterior), se întâlnește cu unele din marile personalități ale perioadei dintre cele două războaie mondiale (Mussolini, Salazar, contele Coudenhove-Kalergi etc.¹⁵¹), participă la numeroase conferințe internaționale, rolul său în cadrul dezbaterilor fiind rememorat cu orgoliu¹⁵². Exprimând noutatea, lucrarea refuză încadrările facile; referințele arată cunoașterea lucrărilor liberalilor de secol XIX, dar nu și a celor de secol XX (Taussig – căruia Manoilescu i-a trimis cartea – i-a reproșat, de altfel, într-o scrisoare că nu i-a citit opera¹⁵³). Prin sensul analizelor sale, în opoziție cu tezele liberalismului clasic exprimate de Adam Smith și David Ricardo, ca și prin evoluția ulterioară spre corporatism¹⁵⁴, el se situează însă pe pozițiile controlului statului asupra vieții economice și sociale.

Lucrările menționate cu privire la devenirea liberală a societății românești se circumscriu „marii dezbateri” interbelice, după cum definea istoricul american Keith Hitchins disputa intelectuală cu privire la evoluția societății românești după

¹⁴⁶ Vezi studiul lui Philippe C. Schmitter, *op. cit.*

¹⁴⁷ Tradusă ulterior și în alte limbi de circulație internațională (italiană, engleză, portugheză în 1931, germană în 1937), lucrarea a cunoscut o ediție în limba română abia în 1986 (*Forțele naționale productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și a schimbului internațional*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986).

¹⁴⁸ Mihail Todosa, *Mihail Manoilescu despre problemele dezvoltării complexului economic național în perioada interbelică. Contribuția acestuia în domeniul teoriei relațiilor internaționale*, studiu introductiv la Mihail Manoilescu, *Forțele naționale productive...*, p. 23.

¹⁴⁹ Costin Murgescu, *op. cit.*, vol. I, p. 441-447.

¹⁵⁰ Mihail Manoilescu, *Memorii...*, vol. I, p. 11-12 (Prefața editorului Prof. dr. Ing. Valeriu Dinu, „Schită de portret: Mihail Manoilescu”).

¹⁵¹ *Ibidem*, vol. II, p. 315; p. 335; p. 386 etc.

¹⁵² Valeriu Dinu, editorul *Memoriilor* lui Manoilescu, le enumeră în prefață, *Ibidem*, vol. I, p. 11-13.

¹⁵³ Costin Murgescu, *op. cit.*, vol. I, p. 440.

¹⁵⁴ Mihail Manoilescu, *Secolul corporatismului*, București, 1934; Idem, *Partidul unic. Instituția politică a regimurilor noi*, București, Editura Cartea Românească, 1940.

Unirea din 1918. Ele reprezintă argumente în discuțiile epocii și legitimează diferite politici guvernamentale ale Partidului Național Liberal (sau ale Partidului Poporului condus de Alexandru Averescu). Într-un alt registru al abordării, lecturile unor liberali fără poziții publice centrale ne oferă perspectiva unui liberalism mai larg, regăsibil la nivelul societății.

Virgil Andronescu, liberal constănțean, fost primar al orașului, situat pe pozițiile lui Gh. Brătianu în contextul rupturii liberale din 1930, este un astfel de personaj care ne permite să înțelegem dimensiunea liberalismului românesc. Lucrarea sa, *Fragmente de politică socială*¹⁵⁵, se constituie – în afara inserării discursurilor lui Gh. Brătianu de la diferite congrese sau manifestări ale Partidului Național Liberal georgist și a unor comentarii proprii cu caracter politic militant – într-o culegere de texte, traduceri cel mai adesea din scrierile unor gânditori liberali sau apropiați de curentul liberal din mediul intelectual occidental. Lucrarea pare o inițiativă proprie, o miză personală, și nu este, după știința mea, integrată unui proiect privind discuția liberală (chiar și cea limitată la formațiunea politică a lui Gheorghe Brătianu). V. Andronescu se concentrează mai ales pe redarea unor fragmente ale gândirii neolibérale din spațiului francez; Leon Bourgeois¹⁵⁶, Pierre Flottes¹⁵⁷, Daniel Halévy¹⁵⁸, André Tardieu¹⁵⁹, Paul Reynaud, René Hubert¹⁶⁰, Lucien Romier¹⁶¹, tinerii liberali radicali marcați de figura lui Clémenceau, de experiența războiului și situați în tradiția lui Poincaré, cei care au încercat să materializeze în Franța interbelică ideile noi, apărute în timpul conflagrației în privința relațiilor între oameni (în tradiția lui Bourgeois și a principiului datoriei sociale) sau ale celor dintre stat și industrie¹⁶², sunt autorii cei mai citați, ca un apel la moderație în privința noului liberalism, legat tot mai mult de social și de stat. Așa cum afirma André Tardieu, „statul trebuia să intervină acum acolo unde odinioară nu intervenea și să controleze aceea ce trecea

¹⁵⁵ Virgil Andronescu, *Fragmente de politică socială*, culese și traduse în românește de Virgil P. Andronescu, Constanța, Editura Tipografiei „Dacia”, 1934.

¹⁵⁶ Leon Bourgeois, *Solidarité*, Paris, Librairie Colin, 1933 (*Doctrina practică a solidarității sociale*; traduceri dintre paranteze reprezintă titlul ales de Virgil Andronescu pentru fragmentele preluate din lucrările autorilor citați), p. 93-114.

¹⁵⁷ Pierre Flottes, *La Démocratie entre deux abîmes*, Paris, Editions Jules Tallandier, 1929 (*Democrația între două prăpastii. Reforma șefilor*), p. 35-68.

¹⁵⁸ Daniel Halévy, *Décadence de la Liberté*, Paris, Editions Bernard, 1932 (*Decadența libertății*), p. 139-158.

¹⁵⁹ André Tardieu, *L'épreuve du pouvoir*, Paris, 1931 (discursuri ținute în Camera Franceză), din care Virgil P. Andronescu ne prezintă două fragmente, *Problema Statului modern*, p. 69-80 și *Politica Țărănească*, p. 81-92; există și o altă traducere din Tardieu, *L'heure de la décision (Ceasul hotărârei)*, p. 253-284.

¹⁶⁰ René Hubert, *Principes d'autorité dans l'organisation démocratique*, Paris, 1926 (*Voința de a trăi național. Izvorul autorității. Iluziunea autorității. Guvernământul partidelor. Existența partidelor. Funcționarea partidelor*), p. 354-396.

¹⁶¹ Lucien Romier, *Nation et civilisation. Les Documentaires*, Paris, 1933 (*O sarcină folositoare a elitelor. Patria și Statul*), p. 397-404.

¹⁶² Nicolas Rousselier, *op. cit.*, p. 146.

cu vederea înainte”; el „are datoria să vină în ajutor, în interesul general, intereselor profesionale momentane amenințate, să prevadă și să pună în stavilă răbufnirilor, fenomenelor exterioare asupra producției naționale și asupra pieței salariilor”¹⁶³. Reconsiderarea liberalismului din perspectivă anglo-saxonă, germană sau italiană face trimitere, în culegerea lui Virgil Andronescu, mai ales la acele nume ale neoliberalismului sau ale social-democrației (cum ar fi Carlo Rosselli¹⁶⁴, cel care considera în perioadă că socialismul trebuia să tindă către liberalism) legate de evoluția pozitivă a statului: H. G. Wells¹⁶⁵ și Walther Rathenau¹⁶⁶. Traducerile nu se circumscriu însă unei direcții bine conturate, ideile liberalismului clasic (Alain¹⁶⁷, Daniel Halévy sau chiar aparținând lui Stelian Popescu, extrase din ziarul „Universul”¹⁶⁸) fiind alăturate celor care exprimă preocuparea pentru reînnoirea curentului. Elementele de unitate ale selecției, atâtea câte există, asociază liberalismului atât idealul de libertate, dar și cel de lege și de ordine; în plan secund, liberalismul apare ca fiind suprapus democrației și acțiunii elitelor în societate. Nevoia de „elite conducătoare” și de statuarea principiului meritocratic la temelia noii ordini sociale este teoretizată și de Gheorghe Brătianu într-o discuție asupra liberalismului gândit ca o „școală a energiei individuale” și care nu acceptă tutela statului sau presiunea marilor întreprinderi anonime legate de hipertrofia capitalismului¹⁶⁹; pe urmele lui Pierre Flottes sau H. G. Wells (de la care unele idei sunt preluate într-o manieră directă, cu propoziții similare), marele istoric considera că salvarea liberalismului politic – cu așezămintele unui regim constituțional și parlamentar – se poate realiza numai cu temelia indispensabilă a liberalismului economic (dezvoltând libertatea individuală, dar lăsând statului rolul firesc de directivă și control) și cu sprijinul unei elite naționale¹⁷⁰.

¹⁶³ André Tardieu, *op. cit.*, p. 70.

¹⁶⁴ Carlo Rosselli, *Socialisme liberal*, traduit de l'italien par Stefan Priacel, Paris, 1930 (*Socialismul liberal*, p. 285-328); vezi asupra lui Carlo Rosselli lucrarea lui Stanislao G. Pugliese, *Carlo Rosselli. Eretic socialist și exilat antifascist*, prefață de Vladimir Tismăneanu, traducere de Aurora Martin, Iași, Editura Polirom, 2003.

¹⁶⁵ H. G. Wells, *After democracy...Faillite de la démocratie? (Falimentul democrației?)*, p. 1-16 dar și *Despre organizarea unei lumi liberale*, p. 437-449.

¹⁶⁶ Walther Rathenau, *Où va le monde? Considerations philosophiques sur l'organisation sociale de demain*, traduction française et Avant-propos de S. Jankievitch, Paris, Payot et C-nie, 1922 (*Încotro merge lumea?*), p. 328-244.

¹⁶⁷ Alain, *Le Citoyen contre les pouvoirs*, Paris, Aux Éditions du Sagittaires, 1926, p. 137 sqq. (*Cetățeanul contra puterilor*), p. p. 248-252.

¹⁶⁸ Stelian Popescu, „Renașterea liberalismului”, în *Universul*, miercuri, 15 august 1934), p. 345-350; cunoscutul ziarist român preia în articolul său unele idei exprimate de Ramsay Muir, președintele Federației naționale liberale engleze, printre care și faptul că încercările de economie dirijată sau planificată împing în ultimă instanță la dictatură economică și politică (p. 345).

¹⁶⁹ Gheorghe I. Brătianu, *Problema noilor elite și a liberalismului în România* (extras din revista „Libertatea”), București, 1933, Tipografia de Artă și Editură Leopold Geller, p. 13.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 15.

Studiind majoritatea în spațiul german (Ștefan Zeletin, Mihail Manoilescu, Victor Slăvescu, C. I. Băicoianu etc.)¹⁷¹, teoreticienii liberali români în plan social și economic au fost preocupați cu precădere de problema statului, ca o adevărată situație specifică a României, în care autoritatea de stat a fost întotdeauna puternică în raport cu societatea și cu individul. Spațiu al modernizării întârziate, recuperative, în care în mod tradițional statul deținea un rol sporit din cauza slăbiciunii structurilor sociale capabile să preia și să realizeze procesul de modernizare, neoliberalismul românesc a privilegiat intervenția în economie (până la anumite elemente de dirijism economic spre sfârșitul anilor anilor '30) și în societate, cu înlocuirea paradigmei liberei concurențe. Echilibrul concurențial definește raporturile între actorii sociali și economici. Idealul de dreptate socială preia întâietatea de la cel de libertate. Raportarea la socialismul de tip german a fost, astfel, determinantă, înnoirea liberalismului românesc făcându-se mai ales prin împrumuturi din marxism și din socialism. Ca și Dimitrie Drăghicescu, care în perioada imediat postbelică aprecia că liberalismul evoluează spre „socialism liberal”¹⁷², Ștefan Zeletin definea neoliberalismul ca „forma concretă sub care se realizează concepția socialistă despre revoluția socială”¹⁷³.

Școala neoliberalismului german de la Freiburg, condusă de Walter Eucken, moștenitoare a teoriei economice a secolului al XIX-lea datorată lui Werner Sombart¹⁷⁴, care a propus drept schemă a dezvoltării ordinea economică bazată pe piața concurențială, dar dirijată de un stat puternic, i-a inspirat din punct de vedere teoretic pe liberalii români. Ca majoritatea intelectualilor din centrul și estul Europei, Germania a constituit prin evoluția ei, în care celelalte țări din zonă au văzut o ipostaziere a

¹⁷¹ Costin Murgescu este preocupat, ca demers științific, de formarea intelectuală / academică a economiștilor în discuție: Victor Slăvescu studiasese inițial la Paris, ulterior în Germania, la Göttingen și München, obținând doctoratul la Halle (Costin Murgescu, *op. cit.*, vol. I, p. 6 și 78), C. I. Băicoianu la Leipzig și München (*Ibidem*, vol. I, p. 9), Ștefan Zeletin cu studii de economie, pedagogie și filosofie la Berlin, Leipzig și Erlangen (*Ibidem*, vol. I, p. 406) etc.; nu toți liberalii au o formație universitară germană, Mitiță Constantinescu făcând studii juridice la Paris (Gabriela Bodea, *Rolul statului în gândirea economică a lui Mitiță Constantinescu*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1997, p. 24-25; sau *Viața și opera lui Mitiță Constantinescu*, în „Restitutio”, nr. 4 / martie 2004, p. 10-11); Mihail Manoilescu a făcut, la rândul său, practică în Germania; majoritatea economiștilor național-țărăniști studiaseră însă (și obținuseră doctoratele în științe economice și financiare) în mediul german, Virgil Madgearu la Leipzig cu Karl Bücher, Ion Răducanu la Graz și, ulterior, la Berlin, Gramoslav Mladenatz la Köln (Costin Murgescu, *op. cit.*, vol. II, passim); chiar și sociologul Petre Andrei se formase la Leipzig, unde se aflau printre profesori nume precum cele ale lui Wilhelm Wundt, creatorul psihologiei experimentale, istoricul culturii Karl Lamprecht și antropogeograful Friedrich Ratzel (*Ibidem*, p. 255).

¹⁷² D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. XV și p. 80.

¹⁷³ Ștefan Zeletin, *op. cit.*, p. 354.

¹⁷⁴ Gerhard Lehmbuch, *République fédérale d'Allemagne – le cadre institutionnel et les incertitudes des stratégies neo-libérales*, în Bruno Jobert, *Le tournant néolibéral en Europe – idées et recettes dans les pratiques gouvernementales*, L'Harmattan, 1994, p. 207 apud Radu Carp, *art. cit.*, p. 72.

propriei deveniri, un model de dezvoltare, un hegemon atractiv atât ideologic cât și instituțional. Ștefan Zeletin observa acest fapt în *Neoliberalismul*, lăudând dezvoltarea proprie, aleasă de neoliberalismul german spre deosebire de alte societăți din vestul Europei; netrecând printr-un stadiu liberal al economiei sale, neoliberalismul din Germania nu a avut de învins aici o puternică tradiție liberală, în condițiile divizării teritoriale și, ulterior, a tutelei centrale a regimului financiar¹⁷⁵.

Intellectualii români au respins, în genere, filosofia politică a liberalismului și reconsiderarea liberalismului „clasic” întreprinsă de Școala neoclasică. Contribuțiile lui Merger au fost ignorate de autorii români din interbelic¹⁷⁶. După cum, gânditorii liberali nu au fost preocupați nici de Ludwig von Mises și de lucrarea sa, *Socialismul* (din 1927), fundamentală pentru înțelegerea fenomenelor din secolul al XX-lea, sau de Friedrich von Hayek și de critica acestuia față de lucrările lui Werner Sombart și Karl Marx. Criza liberalismului teoretic românesc de după 1918, în momentul instituțional al democrației liberale, cerea pentru neoliberalii români intervenția statului.

Germania a avut un rol formativ pentru elita românească în toată perioada modernă. Mulți studenți români au preferat spațiul universitar german celui francez, cazul lui Victor Slăvescu, nemulțumit de ambianța franceză și de studiile economice de la Paris (unde studiasă totuși cu nume mari ale științei economice franceze, Paul Leroy Beaulieu, Charles Gide și Charles Rist) și care trece în Germania, la Göttingen și München, cu doctorat la Universitatea din Halle¹⁷⁷, fiind ilustrativ pentru apetența intelectualilor liberali față de teme articulate în mediul academic german.

Orientarea intelectualilor români către lumea germană s-a circumscris unei tendințe intelectuale de după 1870, unei schimbări majore în preponderența ideilor din spațiul european. Friedrich von Hayek afirmă că, dublând schimbarea în ordinea politică, în acel moment s-a produs o inversare a direcției în care ideile au călătorit în spațiu: în deceniul opt din secolul al XIX-lea, Anglia a pierdut poziția de hegemon politic și cultural în Europa în dauna Germaniei. După economistul austriac, din universitățile germane au iradiat, înlocuind ideile engleze privind supremația liber-tății, ideile menite să „guverneze” lumea pentru următorii 75 de ani. Conturând un „drum spre servitute”, Hayek consideră că Hegel, Marx, List, Schmoller, Sombart,

¹⁷⁵ Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul...*, p. 351; Radu Carp, *art. cit.*; afinitatea liberalilor români cu abordările teoretice din mediul german este relevantă și de faptul că prima carte tradusă în limba română a autorilor de curente și școli economice străine a fost *Sistemul național de economie politică*, a lui Friedrich List, cel care respingea – de pe poziții naționale și protecționiste – liberalismul economic susținut de Adam Smith.

¹⁷⁶ H.-R. Patapievici, „Librăria franceză și succesul cenzurii”, în *Cerul văzut prin lentilă*, ediția a III-a, București, Editura Nemira, 1998, p. 176.

¹⁷⁷ Georgeta Penelea-Filitti, „Cuvânt înainte”, în Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 6; ca model civilizațional, societatea americană era marginală în preocupările gânditorilor liberali dintre cele două războaie mondiale, deși unii români studiaseră acolo (inginerul Alexandru Periețeanu), iar alții fuseseră fascinați și entuziasmați de dezvoltarea Statelor Unite (Victor Slăvescu afirma în *Memoriile sale* că era tentat să revadă America, în *Ibidem*, p. 180).

Marnnheim etc au reprezentat în această perioadă instanțele intelectuale din punct de vedere politic și social: socialismul radical, planificarea” sau „organizarea” au devenit noile formule ale timpului. Influența intelectuală a ideilor din societatea germană în strânsă legătură cu progresul material al Germaniei de după 1850, creând – ca o reflecție a succesului statului german – reputația extraordinară a gânditorilor și savanților germani, este una din concepțiile *tari* ale gânditorului austriac. Instituțiile germane (politice, administrative, militare sau culturale) au devenit model pentru țările din Europa centrală și răsăriteană. Libertatea și individualismul liberalismului francez și englez de secol XIX au fost marginalizate „ca idealuri superficiale, expresie a unor interese egoiste”¹⁷⁸. În veacul XX, socialismul a înlocuit, după Friedrich von Hayek, liberalismul ca doctrină îmbrățișată de majoritatea oamenilor cu vederi progresiste¹⁷⁹.

Chiar influențele franceze răspuseseră unor așteptări în spațiul românesc al secolului al XIX-lea; educați îndeosebi în Franța, formându-se în mediul politic parizian, intelectualii liberali de la începutul modernității românești au fost dominați de spiritul raționalismului francez. Cei mai mulți dintre tinerii intelectuali au preluat o anumită formă de liberalism radical (*demo-liberalismul*), mai acceptabil pentru o societate întârziată din perspectiva modernității occidentale (așa cum era cea românească), care a generat în anii interbelici teoriile constructiviste și voluntariste (apropiate de socialism). Liberalii români au fost preocupați într-o măsură redusă de constituționalismul francez (Benjamin Constant, Guizot, Tocqueville), ci mai curând de liberalismul lui Michelet și de mesajul romantic-național și revoluționar al acestuia¹⁸⁰. Alexis de Tocqueville și lucrarea sa majoră, *Despre democrație în America*, au rămas aproape necunoscute în spațiul românesc. Recuperarea de către societatea Junimea a gânditorului francez a privilegiat de altfel sensul evoluției, în tradiția istoricismului german¹⁸¹. După război, lecturile lui Tocqueville au rămas la fel de precare în cultura română¹⁸². Iar liberalii englezi, precum John Stuart Mill, Herbert Spencer sau John Locke, au fost recuperați parțial, fiind valorizată și valorificată mai ales latura pedagogică a scrierilor lor și mai puțin cea politică¹⁸³. Încercarea de

¹⁷⁸ Friedrich von Hayek, *Drumul către servitute*, ediția a II-a, traducere de Eugen B. Marian, București, Editura Humanitas, 1997, p. 34-36.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 37.

¹⁸⁰ Alexandru Zub, „Pe urmele lui Tocqueville în cultura română”, în *La sfârșit de ciclu. Despre impactul revoluției franceze*, Iași, Editura Institutul European, 1994, p. 151.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 162.

¹⁸² Tocqueville nu a fost citit și menționat nici de Petre Andrei (*Sociologia revoluției* apărea în 1920), nici de Mihai Ralea (*Ideea de revoluție în doctrinele socialiste*, 1930). Unele citări apar prin intermediari, mențiuni mai curând formale decât produsul unor lecturi sistematice. Excepție face N. Roșu, în *Dialectica naționalismului*, publicată în 1935 (Cf. *Ibidem*, p. 167).

¹⁸³ G. G. Antonescu (conferențiar la Facultatea de Filosofie și Litere, profesor la Seminarul Nifon și la Seminarul Pedagogic universitar), *Pedagogia lui Herbert Spencer*, București, „Minerva”, Institut de Arte Grafice și Editură, 1915 (în colecția „Din Publicațiunile Casei Școalelor, Biblioteca Pedagogică Nr. 10); lucrarea a fost reeditată în 1922, sub titlul

monografie asupra lui John Stuart Mill, întreprinsă de N. N. Săveanu, cunoscut om politic liberal, în mai multe legislaturi președinte al Camerei Deputaților, stărnește nedumeriri legitime: lucrarea, una de popularizare, nu apare ca fiind o traducere, dar – totodată – referințele bibliografice lipsesc¹⁸⁴. Excepția la această lipsă de preocupare liberală față de valorile fundamentale ale societății și individului din perspectiva liberalismului englez și francez ar putea-o constitui lucrarea menționată anterior a lui Mihai Fărcășanu, un tânăr liberal scriitor¹⁸⁵, care în contextul defavorabil al anului 1940, tipărea *Monarhia socială* cu largi citate din Tocqueville, Prévost-Paradol și din Benjamin Constant¹⁸⁶.

5.2. Traduceri din gânditorii liberali „clasici”

Traducerile românești din gândirea marilor gânditori liberali oglindesc interesul existent într-o societate pentru anumite valori. De asemenea, ele pot reflecta și un proiect politic sau etic de impunere în spațiul public a unor autori semnificativi pentru evoluția socială. Imposibilitatea de a cerceta circulația acestor idei în societate (*feed-back*) limitează însă posibilitățile de cunoaștere a influenței reale a ideilor. Dar unele tendințe privind receptarea liberalismului european în societatea interbelică pot fi surprinse. Ele creionează o stare de fapt a liberalismului românesc între cele două războaie mondiale.

Gândirea liberală clasică nu a fost bine reflectată în cultura română. Traducerile „clasicilor liberali” au fost puțin numeroase, ideile liberale fiind cunoscute în principiu din citări restrânse și alte surse secundare¹⁸⁷. Condițiile societății românești (cu absența acelor categorii sociale capabile să își asume proiectul modernizării și, în consecință, cu rolul major al statului în viața cetății) și lipsa unei autentice tradiții liberale a făcut ca puțini liberali să se orienteze spre teoriile și filosofiele clasicele ale

Herbert Spencer și pedagogia utilitaristă, ediția a IV-a, București, Tipografia „Jockey-Club”, Ion C. Văcărescu. El a editat scrierile lui John Locke asupra educației, sub titlul *Câteva idei despre educație*, traducerea aparținându-i lui George Coșbuc, Editura Casei Școalelor, București, Atelierele grafice Socec & Co, Soc. Anonimă, 1907.

¹⁸⁴ N. N. Săveanu, *John Stuart Mill. Viața și opera lui*, București, Tip. „Voința Națională”, 1891.

¹⁸⁵ Absența acestuia din prim-planul politicii este deplănsă de Virgil Nemoianu ca semn al involuției regretabile de după 1918 a liberalismului românesc, devenit „tern, birocratic, neinteresant, tehnocratic, tocmai atunci când ar fi putut să-și sărbătorească victoriile și triumfurile” (Virgil Nemoianu, în *România și liberalismul ei. Atracții și împotriviri*, București, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, p. 133).

¹⁸⁶ Mihail Fărcășanu, *Monarhia socială...*

¹⁸⁷ Nicolae Suțu a fost primul care a introdus în gândirea economică românească operele lui Adam Smith și David Ricardo prin intermediul lui Jean Baptiste Say și Michel Chevalier (cf. lui Costin Murgescu, *op.cit.*, vol. I, p. 276); vezi mai ales Paul E. Michelson, *Viața și opera lui F.A. Hayek: o apreciere*, prefată la ediția română a lucrării Friedrich A. Hayek, *Constituția libertății*, traducere de Lucian-Dumitru Dirdală, Iași, Institutul European, 1998, p. 11-12.

curentului liberal. Economisții Ion Ghica și Ion Strat au fost puținele excepții dintre liberali prin susținerea consecventă a principiilor liberalismului clasic.

După 1918, preocuparea pentru rediscutarea gândirii clasice a crescut în raport cu perioada anterioară; unele fragmente din marii autori ai liberalismului au fost publicate în antologiile pentru studenții de la facultățile economice¹⁸⁸. Însă proiectul traducerii operelor lor a rămas marginal în mediile intelectuale. Numele lui Adam Smith era citat uneori. Opera lui era însă puțin citită și foarte rar înțeleasă, remarcă omul politic țărănist Ion Răducanu¹⁸⁹. *Wealth of Nations* a publicată parțial în perioadă și într-un tiraj infim, în traducerea lui Alexandru Hallunga¹⁹⁰. La rândul său, David Ricardo a fost tradus la noi în 1935, de profesorul Ștefan I. Dumitrescu¹⁹¹. O notă bio-bibliografică și fragmente din *Principii* (privind teoria valorii și teoria rentei) se găsește în antologia de texte economice tipărită în 1938 de profesorul Gheorghe Zane, pentru uzul studenților, *Elemente de economie politică* (p. 143-146). În 1939, apar pentru prima dată la noi *Principiile de economie politică și de impunere*, 330 p., tradusă de profesorul Zoe Ghețu, cu un cuvânt înainte semnat de Mitiță Constantinescu¹⁹².

De o mai bună primire s-a bucurat economistul britanic intervenționist John Maynard Keynes tradus în limba română, imediat după război, cu *The Economic Consequences of Peace*, scrisă în noiembrie 1919 și apărută la editura „Viața Românească S.A.” un an mai târziu. Prefața autorului la ediția românească, un apel la înțelegere cu vecinii pentru o pace traică, poartă data de 12 noiembrie 1920. King's College Cambridge¹⁹³. În direcția acțiunii statului în economie, lucrarea

¹⁸⁸ Eugen Demetrescu, cu *Influențele Școlii liberale în România în veacul al XIX-lea*, București, Editura Bucovina, 1935, și *Liberalismul economic în dezvoltarea României moderne*, București, Cartea Românească, 1940; în aceeași categorie, dar constituind un mare eveniment, s-a realizat traducerea de către George Alexianu, pe baza celei de a cincea ediții, a lucrării lui Charles Rist și Charles Gide, *Istoria doctrinelor economice de la fizjocrați până azi*, București, Editura Casei Școalelor, 1926.

¹⁸⁹ Ion Răducanu, *Adam Smith. O comemorare*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, serie III, vol. 22, 1939-1940, p. 454, *apud* Paul E. Michelson, „Viața și opera lui F.A. Hayek...”, în Friedrich A. Hayek, *Constituția libertății...*, p. 19.

¹⁹⁰ Adam Smith, *Avnția Națiunilor. O cercetare asupra naturii și cauzelor ei*, București, Editura Bucovina, 1934 – 1938, 4 vol., 466 p., pe baza ediției a cincea (Edwin Cannan, 1904); s-a revenit cu unele completări în 1946, și apoi, în anii '60, sub egida Academiei, s-a realizat o ediție nouă pe baza traducerii lui Hallunga, în 2000 de exemplare: București, Editura Academiei, 1962-1965, VII + 343 p. + 474 p., *apud* Paul E. Michelson, *op. cit.*, p. 19.

¹⁹¹ David Ricardo, *Opiniuni monetare. Raportul Comitetului aurului din 1810. David Ricardo, Prețul ridicat al aurului o dovadă de depreciere a bancnotelor, cu appendice și Răspuns la obiecțiile practice al domnului Bosanquet*, București, f.a., 206 p.

¹⁹² Costin Murgescu, „David Ricardo – un clasic al economiei politice burgheze, Introducere”, în David Ricardo, *Opere alese*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1959, p. 53.

¹⁹³ John Maynard Keynes, *Urmările economice ale păcii*, București, Editura „Viața Românească S.A.”, f.a. [1920], p. 3-4.

guvernatorului Băncii naționale a Cehoslovaciei, totodată profesor la Universitatea din Brno, dr. Karel Engliš, *Economia dirijată*, a avut o mare circulație academică spre sfârșitul perioadei. Prefațată de Mitiță Constantinescu, guvernator al Băncii Naționale a României, cartea deschidea o Serie, legată de problemele monetare, economice și financiare, *Cuvântul oamenilor de știință*¹⁹⁴.

Orientarea spre funcționalitatea imediată este ilustrată prin traduceri ale lucrărilor pedagogice ale unor autori liberali: Herbert Spencer și John Dewey au fost liberalii cei mai traduși la noi în perioada dintre cele două războaie mondiale¹⁹⁵. Între consecințele interesului pentru opera pedagogică a lui Spencer¹⁹⁶, au fost traduceri ale lui I. Duscian, cu *Autobiografia lui Herbert Spencer*¹⁹⁷, *Individul contra statului*¹⁹⁸ și în traducerea lui L. Ghips din Botoșani, *Progresul. Legea și cauza lui și alte încercări*¹⁹⁹. Interesul parțial, preponderent pedagogic, al receptării liberalismului „clasic” este ilustrat și de traducerea singulară a lui John Locke, realizată de George Coșbuc, cu *Câteva idei asupra educațiunii*, partea I, *Educațiunea sufletului*²⁰⁰.

* * *

Prin urmare, liberalii români pot fi caracterizați prin lecturi sumare și lipsa preocupărilor pentru o reflecție sistematică. În cazul lor, nu am întâlnit o critică,

¹⁹⁴ Dr. Karel Engliš, *Economia dirijată*, cuvânt înainte de Mitiță Constantinescu, Biblioteca Monetară, Economică și Financiară, tipărită cu cheltuiala BNR, seria a II-a, Cuvântul oamenilor de știință. Traduceri din doctrina străină, București, 1938, lucrarea a intrat imediat în discuțiile economiștilor, fiind prezentă în referințele principale ale lui Vasile Cilibia, *op. cit.*

¹⁹⁵ John Dewey și gândirea sa au fost obiectul a numeroase studii în perioadă (Petre I. Fetoiu, *Doă conferințe pedagogice. I. Jocul – necesitate psiho-fizică; 2. Pedagogia lui John Dewey*, București, 1931, Al. Valeriu, *John Dewey și problema interesului*, 1932; Nicolae Crețu, *John Dewey ca pedagog. Viața și opera sa. Studiu omagial la 80 de ani*, București, Cartea de Aur, 1940; Steliana Popescu, *John Dewey. Monografie pedagogică*, București, Editura Universul, 1940). Traducerile din opera sa au fost numeroase: *Pedagogie socială*, traducere C. V. Bușureanu, Iași, „Tribuna”, 1919 (extras din „Buletinul Pedagogic”), *Școala și copilul*, traducere I. G. Marinescu, introducere Ed. Claparède, ediția a 2-a corectată și revăzută, București, Steinberg, 1923; *Școlile de mâine*, traducere G. I. Simion, București, Principele Mircea, 1937 (împreună cu Evelyn Dewey).

¹⁹⁶ În 1921, a fost publicată lucrarea lui Herbert Spencer, *Despre educație*, București, Editura Librăriei Carol Muller; vezi și nota 183, cu abordarea lui George G. Antonescu.

¹⁹⁷ Idem, *Autobiografie*, București, Cartea Românească, s.a.; anterior, în 1893, fusese tradusă broșura *În contra socialismului din libertate în asuprire* la Librăria Editurii Socecu din București.

¹⁹⁸ Idem, *Individul contra statului*, București, Cultura Națională, 1924.

¹⁹⁹ Idem, *Progresul. Legea și cauza lui și alte încercări*, București, Editura Librăriei „Universala” Alcalay & Co, 1924.

²⁰⁰ Traducerea a apărut în 1907 la Editura Casei Școalelor, București, Atelierele Grafice Socec & Co., Societate anonimă; o analiză asupra lui John Locke, aparținând lui I. Găvănescu, se oprea – de asemenea – la ideile pedagogice ale acestuia (*Ideile pedagogice ale lui John Locke. Studiu critic de sistematizare*, Iași, Tipografia H. Goldner, 1899).

decisivă pentru liberali în general, o reevaluare a tradiției liberale, ceea ce a constituit în Occident sursa reînnoirii liberalismului în perioada interbelică. În spațiul românesc, discuția este redusă la asumarea unei „moșteniri”, mai curând, în lipsa marilor sisteme de referință teoretice. Liberalismul românesc doctrinar se construiește ca o gândire a statului și a națiunii, mai mult decât a individului și a libertății subiectului uman. Este un liberalism pragmatic și nu meditativ, preocupat de adaptarea la noua situație, de justificări economice. Legat de eficiență, de supraviețuire în ordinea puterii, el este mai puțin civic.

6. Concluzii

Liberalismul a fost și în societatea românească o gândire „de receptare”, după expresia istoricului rus Victor Leontovich privitoare la formulele liberale din spațiile periferice în raport cu modernitatea vestică. Liberalii români au instituit curentul în societatea românească pervertindu-i obiectivele în raport cu ceea ce reprezentau ideile și practicile liberale în Occident. Liberalismul apusean a fost asumat prin prisma statului și a ideii naționale, în scopul recuperării întârzierii care ne separa „civilizația europeană”²⁰¹. Liberalismul românesc a fost național, „învăluit în ideea de patrie, în însăși ideea națională”, afirma Eugen Lovinescu în 1924²⁰². El se înscria tipologiei naționalismului liberal din Europa Centrală, marcat de confruntarea cu mitul agrarian, de pragmatism și de populism, totodată, fiind un răspuns la fracturile culturale și la crizele de dezvoltare a societăților din acest spațiu²⁰³.

Perspectiva naționalului i-a ajutat pe liberalii români să explice propria durabilitate în contextul crizei europene a partidelor liberale. Partidul Național Liberal „nu este un partid liberal în ortodoxul sens al cuvântului”, recunoștea și Paul Zotta. Practica lui guvernamentală de secol XIX favorizase intervenționismul de stat; el se numise *liberal* pentru că a adoptat principiile cărmuitoare ale liberalismului politic francez, sprijinit pe declarațiile democratice ale Revoluției franceze (progresul, laicitatea, libertățile individuale)²⁰⁴.

²⁰¹ Convingerea că numai pe ideile liberale se putea baza dezvoltarea puternică națională a statului a hotărât elita politică în asumarea formulei occidentale; vezi Paul Zotta, „Un corpus doctrinar al liberalismului roman. Discursurile lui Ion I. C. Brătianu”, în *Democrația*, an XXI, nr. 5, mai 1933, p. 45.

²⁰² Eugen Lovinescu, *op. cit.*, p. 100.

²⁰³ Stefan Auer, *Liberal Nationalism in Central Europe*, Routledge Curzon, London and New York, 2004; *Populism. Its meanings and National Characteristics*, edited by Ghiță Ionescu and Ernest Gellner, Weidenfeld and Nicolson, London, 1969, p. 185 și urm. (studiul lui Angus Stewart, despre „The Social Roots”); Tom Brass, *Peasants, Populism and Postmodernism. The Return of Agrarian Myth*, Frank Cass, London, Portland-Oregon, 2000, p. 9 sau Dennis P. Hupchick, *Culture and History in Eastern Europe*, Macmillan Press, London, 1994.

²⁰⁴ Paul Zotta, „Asupra unui pseudo-marxism țărănist”, în *Democrația*, an XXI, nr. 6-7, iunie-iulie 1933, p. 11.

Insuficient dezbătute public și teoretizate, valorile liberale nu au conturat o identitate clară a liberalismului românesc, cu semnificații ușor apelabile. Desemnarea interesată de către adversari ca oportuniști în ordinea puterii sau confuziile au avut prevalență în spațiul public: Titu Maiorescu scria în ziarul conservator „*Timpul*” din 21 martie 1881, că o dată cu proclamarea Regatului (14 martie 1881 – n.n.) „deosebirea de până acum între conservatori și liberali, care după proclamarea Regatului își pierduse... înțelesul și continua mai mult ca un rezultat al obișnuinței și al unei nepotrivite imitări de formule străine”²⁰⁵. Pentru Mihail Manoilescu, cu referire la „inferioritatea” liberală în materie de programe doctrinare din perioada interbelică, doctrinele partidelor politice erau în fapt instrumente juridice și retorice, lipsite fiind de posibilitatea de a ancora formulele lor politice în social²⁰⁶.

Dar liberalismul românesc nu a fost un simplu travesti prin însușirea ideilor apusene de către o elită tânără, occidentalizată. Ei, liberalii, au preluat cu siguranță limbajul modernității. Mișcările revoluționare din prima jumătate a secolului al XIX-lea, conotate ca acțiuni de *redeșteptare națională*, foloseau cuvintele liberalismului. Noul curent a reprezentat suportul ideologic al acțiunii conștiente întreprinse de o parte a elitei române de apropiere a societății românești de lumea Occidentului. Problema ține, cred, de practica și cultura politică a liberalilor români, de faptul că puțini se regăseau în cadrul proiectului liberal propriu-zis, în condițiile în care Partidul Național Liberal reprezenta mai mult o formulă administrativă și politică. Situație care nu a lăsat prea mult loc pentru discuția critică. Liberalii nu s-au revendicat de la o tradiție liberală anume, în pofida scrierilor teoretice sau programelor politice și economice în linia liberalismului / neoliberalismului; pentru liberalii români, mai ales cei legați de formațiunea politică, liberalismul nu era o reflecție asupra condiției individului cât mai ales o teorie de organizare și dezvoltare a unei societăți sărace, subdezvoltate. Parafrazându-l pe Bertrand Russell, liberalismul reprezentase în societatea avansată politic și economic a Occidentului o clasificare și o sistematizare ale unor păreri existente și prevalente. În spațiul românesc, el devenise în secolul al XIX-lea o sursă de ardoare revoluționară și ulterior de organizare a statului și societății²⁰⁷.

²⁰⁵ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană...*, p. 185-187, apud Gh. Platon, *Liberalismul românesc în secolul XIX: emergență, etape, forme de expresie*, în *Cultură și societate. Studii privitoare la trecutul românesc*, volum îngrijit de Al. Zub, București, Editura Științifică, 1991, p. 101 (nota 73).

²⁰⁶ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 264-268.

²⁰⁷ Bertrand Russell, *A History of Western Philosophy and Connection with Politic and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present*, New-York, 1965, p. 601 (apud Victoria F. Brown, *The Adaptation of Western Political Theory in a Peripheral State. The Case of Romanian Liberalism*, în vol. *Romania between East and West. Historical Essays in Memory of Constantine Giurescu*, Edited by Stephen Fischer Galati, R. R. Florescu and George Ursul, New York, 1982, p. 271).

Deși este în contradicție evidentă cu ceea ce se numește liberalism în Occident, cel puțin prin practici, liberalismul românesc nu este un simplu slogan, așa cum afirmă Carlton Hayes despre liberalismul balcanic²⁰⁸. „Sectarismul” liberalismului românesc, după cum formula acelaiași autor american²⁰⁹, rămâne de discutat dincolo de multiplele interpretări și definiri ale curentului însuși (doctrină politică și/sau socială, ordine socială, filosofie politică, instrument retoric) care, refuzând existența unei esențe unice și invariabile a liberalismului, se raportează la *liberalisme*.

Inclusiv doctrina liberalilor români constituie un aspect dinamic, cei care iau cuvântul în direcția liberalismului dorind să ofere soluții din perspectivă socială, politică sau economică și să confere legitimitate curentului și formațiunii liberale în fața contestării tot mai articulate a adversarilor politici și culturali. Demers oficial al Partidului Național Liberal, discursul doctrinar nu reprezintă un text identic. Deși retrospectiv găsim o anumită unitate a lui, liberalii înșiși disciplinându-și discursul în contact cu reflecții politice și culturale concurente, în fapt avem mai multe voci liberale. Dar unii liberali, precum Gheorghe Brătianu sau Mihai Fărcășanu, au continuat să se manifeste în spiritul liberalismului clasic; diferențele au apărut și în interiorul gândirii liberale centrale, în orientările politice față de principalele chestiuni ale vieții sociale interbelice (industrializarea etc.)

Demersul liberalilor din sfera publică nu era unul teoretic, introspectiv. În întreaga perioadă de după mișcările revoluționare din prima jumătate a secolului al XIX-lea, scopul major al liberalilor români, cei care s-au regăsit în cadrul Partidului Național Liberal cu precădere, a fost, modernizarea societății după model apusean. Însă, inevitabil sub raport istoric, mijloacele utilizate pentru transformarea societății exprimau mai curând realitățile proprii acestui spațiu. Liberalismul a fost gândit de

²⁰⁸ Carlton Hayes, *A Generation of Materialism. 1871-1900*, New-York, 1941, p. 72, *apud* Victoria F. Brown, *op. cit.*, p. 269.

²⁰⁹ *Liberalismul sectar* reprezintă o specie de împrumut a liberalismului, care „se baza pe anumite evenimente ale anilor 1860 și 1870, în special accelerarea și răspândirea procesului de industrializare, voga filosofiei materialiste precum și triumful *Realpolitik*-ului în afacerile interne și internaționale. Stâlpii săi principali erau burghezii mari promotori de afaceri: bancheri, speculanți constructori de căi ferate și nave, magnați ai petrolului și cărbunelui, proprietari de uzine metalurgice și fabrici. Pe aceștia îi susțineau, cumva în felul contraforților, o varietate de intelectuali, savanți, ingineri, doctori, avocați, profesori, literați... Accentul [în liberalismul sectar] era pus în principal pe libertatea economică, pe importanța decisivă a încurajării inițiativei private” (Carlton Hayes, *op. cit.*, p. 49, *apud Ibidem*, p. 278); Carlton Hayes se circumscrie unei anumite direcții intelectuale, care gândește liberalismul în spațiile periferice din punct de vedere sociologic: liberalismul ține de o anume condiție a societăților în dezvoltarea politică, economică și socială, cu existența unei clase de mijloc, „burghezia” purtătoarea valorilor liberale. În zonele subdezvoltate, de margine, ale Europei, liberalismul este o gândire strategică, de împrumut. El se plasează în același registru cu termenii istoricului Lothar Maier: în voința de a justifica supraviețuirea Țărilor Române ca unități politice de sine stătătoare, elita politică românească a trebuit să preia și să adapteze idiomul ideologic și organizatoric al marilor puteri din perioadă, pentru a fi „înțelese” de acestea (*op. cit.*, p. 14).

cei care l-au împărtășit ca un proiect modernizator, în strânsă relație cu ideea națională, și mai puțin ca o reflecție autonomă despre raportul dintre individ și stat sau despre limitele libertății.

II

ORGANIZAȚIA DE PARTID A LIBERALILOR ROMÂNI

Formal și informal în structura Partidului Național Liberal.

Statutele formațiunii liberale.

Raportul dintre conducerea centrală și organizațiile județene

„...Partidul liberal, bogat în merite istorice, înconjurat de strălucitoarea aureolă a realizării unității naționale și condus cu mână tare de o dinastie înzeită, al cărei reprezentant depășea cu fruntea-i mândră Coroana însăși (...), ar fi, nu cel mai puternic partid politic al țării, ci singurul adevărat” (N. Iorga)¹.

Într-un articol din noiembrie 1932, publicat în *Democrația*, revista cercului central de studii al Partidului Național Liberal, Constantin Rarincescu stabilea o relație directă între funcționarea unei formațiuni politice și cadrele permanente de care aceasta dispune. Termenii cu care operează politicianul din noua generație liberală de după război, ierarhizarea și disciplina organizațională, care dublau în mod necesar activitatea și programul de guvernare, sunt cu precădere etici și structurează, mai curând, un ideal de partid. Din punctul lui de vedere, formațiunea politică trebuia să excludă, în sens moral, satisfacerea intereselor personale sau „chivernisirea sub toate formele” a partizanilor, ea fiind orientată spre binele public². Textul politicianului liberal, profesor totodată la Facultatea de Drept a Universității din București, nu excela prin originalitate, raportându-mă doar la abordările teoretice ale lui Dimitrie Gusti sau P. P. Negulescu din deceniul precedent³. Însă, construit în

¹ N. Iorga, *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, București, Editura Pro, 1999, p. 263.

² C. Rarincescu, „Partidele politice și disciplina de partid”, în *Democrația*, an XX, nr. 11, noiembrie 1932, p. 18. Constantin Rarincescu devenise, începând cu 1 ianuarie 1930, profesor de Drept administrativ al Universității din București (Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, ediție anastatică, București, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, 1999 [București, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, 1940], p. 715).

³ Dimitrie Gusti, „Partidul politic. Sociologia unui sistem al partidului politic”, în *Doctrinile partidelor politice*, ediție îngrijită și note de Petre Dan, Editura Garamond, f. a., p. 7-39; P.

contextul opoziției liberale de după 1928, el este, din câte cunosc, prima analiză coerentă, publică, a organizației de partid a liberalilor români. Articolul sugerează o anume tensiune la nivelul membrilor de partid, anii respectivi fiind marcați de asemenea luări de cuvânt cu privire la tiparul formațiunii liberalilor români.

Mutațiile produse pe scena politică după primul război mondial, cauzate în mare măsură de adoptarea votului universal, precum și bulversările la nivelul reprezentărilor politice din societatea românească i-au convins pe liberali că organizarea era esențială pentru eficiența propriului partid. Dacă în primul deceniu interbelic, succesul politic al lui Ionel Brătianu mascase slăbiciunea organizatorică a liberalilor români, popularitatea electorală a național-țărăniștilor, ce prefigura o lungă opoziție după 1928, i-a obligat pe liderii partidului, în principal pe I. G. Duca, să regândească propria formațiune și rolul ei public⁴. În termeni performativi, Tancred Constantinescu, unul din actorii liberali determinanți din perspectiva structurii interne, considera Partidul Național Liberal drept „unul din instrumentele politice cele mai puternice și mai bine organizate”. Aprecierea lui plasa în centrul argumentației cultura liberală care îi făcuse pe liberali să refuze masificarea partidului; structura de cadre și personalitățile confereau formațiunii, după omul politic liberal, „caracter, demnitate și energie”. Într-o epocă de reconfigurare politică a spațiului public, pe relația cu autoritarismul manifest al majorității actorilor și cu discursul antisistem, antidemocratic și antipartinic, Tancred Constantinescu era preocupat ca liberalii să nu împărtășească soarta partidului conservator de după război⁵. Referirea la conservatori este poate întâmplătoare în interiorul demersului reflexiv al cunoscutului om politic, dar, cel puțin ca sugestie metodologică, îi arată pe liberali conștienți că partidul conservator dispăruse în anii care au urmat războiului nu atât din rațiuni care pot fi circumscrise, și au fost circumscrise de

P. Negulescu, *Partidele politice*, ediție îngrijită, prefată și note de Nicolae Gogoneașă și Ioan C. Ivanciu, București, Editura Garamond, f.a. [1926].

⁴ Vezi în sensul reorganizării politice a liberalilor studiile mele, „Partidul Național Liberal și necesitatea reorganizării politice”, în *Arhiva Istorică a României*, serie nouă, vol. II (2005), nr. 1 (3), București, Editura Scriptorium, 2005, p. 136-153 și „Partidul Național Liberal în opoziție (1928-1930)”, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coord.), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2006, p. 297-322; despre dimensiunea manifestă a discuției din acei ani asupra partidului liberal, vezi spre exemplu, „Partidele politice în viața statului modern”, în *Viitorul anul XXII*, nr. 6743, joi 31 iulie 1930, p. 3 sau Valeriu Roman, „Partidul”, în *Democrația*, an XX, nr. 5, 15 mai 1932, p. 13.

⁵ Tancred Constantinescu, „Partidul național liberal”, în *Democrația*, an XXIV, nr. 1, ianuarie 1936, p. 26-28. Un important elector din Mehedinți, mult timp vice-președinte al organizației județene, Marius Vorvoreanu, declara că „decât zece mii de oameni pe hârtie, mai bine o sută buni și disciplinați”, ilustrare a ideii partidului de cadre (*Tribuna*, nr. 90 din 20 septembrie 1926, apud Tudor Rățoi, *Partidul Național Liberal în Mehedinți (1875-1947)*, Craiova, Editura de Sud, 1999, p. 55).

istorici și contemporani, unei cauzalități de ordin economic sau social, cât mai ales din motive de inadecvare structurală⁶.

Cultura politică a organizării, a structurii și a disciplinei membrilor explică, după mine, supraviețuirea politică după 1918 a partidului liberal în raport cu cel conservator. În contradicție cu discursul doctrinar al PNL sau chiar în raport de cunoașterea istorică profesională, liberalii ajunseseră cu dificultate la o formațiune politică modernă, coerentă pentru politica secolului al XIX-lea. Aprecierea de către istorici a anului 1875 drept unul inaugural pentru Partidul Național Liberal nu este justificabilă din perspectiva sociologiei politice și se suprapune peste perspectiva interesată a celei de a doua generații a liberalilor, dornici să-și forjeze legitimitatea prin apelul la vechimea formațiunii⁷. Din punctul meu de vedere, Ionel Brătianu a

⁶ Nu fac trimiteri de natură bibliografică, întrucât interpretarea majoritară circumscrisă faptului economic (dispariția marii proprietăți o dată cu reforma agrară) și celui politic (poziția în război a conservatorilor, mai curând filogermani) este asumată de cvasimajoritatea istoricilor, cu formula precară a moșierimii devenită din clasă socială o categorie restrânsă numeric. Rezumativă pentru acest punct de vedere este afirmația interesată a lui Ștefan Zeletin, că „reforme de după război au șters din cartea vieții partidul conservator” (Ștefan Zeletin, *Partidul Poporului. Program*, în *Burghesia română. Originea și rolul ei istoric* (1925), *Neoliberalismul. Studiu asupra istoriei și politicii burgheziei românești* (1927), studiu introductiv și ediție alcătuită de Cristian Preda, note bio-bibliografice de C.D. Zeletin, București, Editura Nemira, 1997, p. 495). N. Iorga a exprimat plastic realitatea clubului conservator și a acestui partid, membrii acestuia încăpând în jurul „unei singure mese de cărți de joc” (*Neamul românesc* din 3 noiembrie 1918, *apud* Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, 1918-1933, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 49). O perspectivă sociologică și psihologică totodată, dată de reprezentările de final de epocă ale membrilor de frunte ai formațiunii conservatoare, asupra partidului ar putea indica și alți factori ai eroziunii politice: lipsa liderilor de suprafață și slăbiciunea structurilor pe orizontală și verticală; acestea în condițiile în care ethosul conservator s-a păstrat în societate, fiind preluat mai curând de național-țărăniști, dar și de liberali între cele două războaie mondiale.

⁷ Apostol Stan, „Constituirea Partidului Național Liberal”, în Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România. De la origini până la 1918*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 165-170; vezi, de asemenea, Apostol Stan, „Începuturile liberalismului și constituirea Partidului Național Liberal”, în Șerban Rădulescu-Zoner (coord.), *Istoria Partidului Național Liberal*, cuvânt înainte de academician Constantin Bălăceanu-Stolnici, București, Editura All (împreună cu Institutul de Studii Liberale), 2000, p. 41-45, unde confuziile autorului sunt și mai evidente, în necesitatea de a explica acest proces de instituire a unui partid liberal. Autorul prezintă congresul presei liberale la Iași la începutul anilor '70 al secolului al XIX-lea, pe Mihail Kogălniceanu cutreierând satele și dând proclamații (dar cu referințe din *Monitorul Oficial* și fără să ne spună cui îi erau adresate), constituind structuri, dar fără să ne prezinte cine alcătuiau acele organizații locale și cui aparțineau ele; etc. Nu există nici un fel de informații de conducerea propriu-zisă a formațiunii liberale (președinte al partidului apare ca fiind Ion Ghica), despre statutul de membru ș.a. O perspectivă diferită față de acest punct de vedere istoriografic

fost cel care a transformat faptul politic din mai 1875, fără îndoială unul important în evoluția politică din anii '70 ai secolului al XIX-lea, într-un eveniment fondator în sensul liberalismului partinic. Venit la conducerea formațiunii liberale și a guvernului în decembrie 1908, el a instrumentat politic și ideologic momentul *Mașar Pașa*, inventând un trecut care-l lega pe noul lider direct de părintele său, dar afirmând totodată o tradiție care să sporească autoritatea partidului liberal în spațiul public, tot mai necesară în contextul în care liberalii pregăteau o schimbare revoluționară prin lărgirea participării la viața electorală și prin împărțirea pământurilor către țărani. După unirea din 1918, contestarea acerbă a liberalismului în societate de către noii actori politici a făcut din invocarea trecutului partidului și din evidențierea rolului său istoric o modalitate de impunere propagandistică și de asumare a unui scop social în România Mare⁸.

În mod similar mișcărilor liberale în plan european, *coaliția de la Mașar-Pașa* a semnalat momentul federației grupărilor liberale, al unei platforme politice și al unui comitet director care să reunească diversele orientări politice de factură liberală în dorința obținerii puterii după patru ani de conducere conservatoare; ulterior, conjunctura guvernamentală în care s-a aflat partidul, capacitatea de a mobiliza și controla membrii prin beneficii administrative sau obsesia lui Ion C. Brătianu pentru disciplină ca formă a manifestării publice a liberalilor au împins gruparea liberală în albia unei structuri partinice. Din punctul meu de vedere, Congresul de la Iași din 1892, organizat de D. A. Sturdza într-un perioadă în care pierderea puterii părea să fie de durată, a arătat un partid liberal structurat⁹. Deși, o dată în plus, perspectiva trebuie nuanțată, întrucât marii lideri locali demonstau o practică „feudală” de putere, seniorială, care a supraviețuit până în anii interbelici și care făcea odioasă multora ființarea partidului¹⁰. Supunerea clientelară față de lider, sub

majoritar asupra înființării PNL la Gheorghe Cliveti, „Independența națională și modernizarea instituțiilor românești”, în *Ibidem*, p. 57-58.

⁸ Vezi broșurile ce materializează efortul propagandistic de după 1918, formă de afirmare a Partidului Național Liberal și a identității sale în noua realitate politică: *Istoricul Partidului Național-Liberal*, Chișinău, Tipografia „România Nouă”, 1918, *Partidul Național-Liberal către săteni*, București, Tip. „Independența”, f. a. [1919], *Partidul Național-Liberal către muncitorime. Prin democratism la desrobirea neamului*, București, Imprimeriile „Independența”, 1919, *Istoricul Partidului Național-Liberal dela 1848 și până astăzi*, București, Imprimeriile „Independența”, 1923, C. Achim, *Liberalismul. Broșură de propagare a acestei idei în masa poporului*, București, 1934 etc. În unele din aceste luări de cuvând, momentul fondator era mutat și mai mult în trecut, spre 1821 și mișcarea lui Tudor Vladimirescu.

⁹ Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic...*, p. 268-278, pentru acest congres.

¹⁰ Vezi situația lui Take Atanasiu, așa cum este prezentată de I. Petrovici, care trebuie spus nu-î stăma pe liberali. La moartea lui Ion C. Brătianu, bunica lui ar fi răspuns „cu voinicune”, închinându-se „ca în fața unei icoane” doar la auzul zvonului „dar unde nu dă Dumnezeu! (...) Ar scăpa biata țară de un nelegiuit” (Ion Petrovici, *De-a lungul unei vieți. Amintiri*, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 29). Mare proprietar, Take Atanasiu era un intim al lui Ionel Brătianu, care îi lăsase, așa cum afirmă Ion Petrovici în *Memoriile sale*, în mână orașul (Tecuci – n.meu, Ov. B.) și întreg ținutul pe care îl

presiunea reușitelor politice ale acestuia, prevala în fața organizării politice moderne a partidului. De altfel, nu cunosc un Statut general al Partidului Național Liberal în perioada care a premers primului război mondial¹¹.

În condițiile votului universal, era dificil ca partidul să se mai recunoască printr-o raportare directă la șeful local, în cadrul unui club care perpetua o solidaritate semiaristocratică. Organizarea riguroasă pe verticală, de jos în sus sub aspect democratic a devenit un deziderat, ca formă de răspuns la contestarea P.N.L. de către adversari și la popularitatea diverșilor competitori politici, Alexandru Averescu sau național-țărăniștii mai cu seamă. Dar, în anii '20, structurarea modernă a formațiunii s-a păstrat mai curând informală, în pofida tentativelor din anii opoziției (1921 sau 1926-'27); dificultățile au fost cauzate, în principal, de modul în care liberalii și-au definit formațiunea drept „organ de guvernământ prin excelență, organ constructiv și evolutiv”¹². Structura formală care să definească adeziunea la partid, să stabilească mecanismele interne de adoptare a deciziilor a rămas mai curând neclară. Ionel Brătianu, ca lider al formațiunii, era înconjurat de o echipă, dar membrii acesteia nu aveau funcțiile bine stabilite prin statutul partidului:

administra ca prefect; rău și vindicativ, prigonind și terorizând pe toți, era temut, dar detestat. Făcea figură de despot retras; Petrovici intrase direct în contact cu mentalitatea lui feudală, atunci când acesta ordonase finului său (îi cununase pe părinții lui Ion Petrovici), judecător de instrucție, să aresteze în preziua alegerilor pe un fruntaș conservator; refuzul tatălui lui Petrovici a condus la destituirea acestuia din magistratură; urât de țărani, aceștia s-au răzbunat pe stăpânul rău și necruțător după moartea acestuia, când i-au azvârlit sicriul pe scări. Prieten foarte bun cu D. A. Sturdza, Take Atanasie și-a lăsat toată averea Academiei Române (*Ibidem*, p. 67-70).

¹¹ Apostol Stan amintește despre „Statute tipărite” (care sunt ale unui club, *Uniunea liberală* – n.mea, Ov. B), încă din 1871 (în Apostol Stan, Mîrcea Iosa, *op. cit.*, p. 166). Statute locale, ale unor cluburi liberale, întâlnim însă în această perioadă (*Statutele Clubului Național-Liberal*, Iași, Tipografia „Dacia” Iliescu, Grossu & Co., 1907, spre exemplu). Asra Berkowitz afirma că, dintru început, partidul fusese organizat în mod patriarhal, de sus în jos, fără un statut scris, fără foruri de conducere alese pe baza unui sistem electiv precis. Totul se petrecea ca într-o familie, Ion Brătianu impunând o disciplină rigidă, mandatul lui ca șef fiind fără nici o limită și dând pentru contemporani aspectul puterii cvasidictatoriale. Sistem de conducere perpetuat sub Dimitrie Sturdza și, mai ales, sub Ionel Brătianu. În provincie, cei însărcinați de către Centru cu organizarea partidului, își alegeau comitetele dintre oamenii lor devotați, impuneau după bunul lor plac șefii de plăși sau șefii de sector; iar aceștia la rândul lor își alegeau la fiecare comună rurală câte un om de încredere, care își forma un comitet *ad-hoc*: din întreagă această armătură de cadre, se alegea tot de către șef în înțelegere cu principalii săi prieteni, o delegație permanentă, se ținea un congres județean care confirma pe șeful județului, aplauda și ratifica tot ce presupunea și alcătuia „președintele organizației județene”, adică omul desemnat de centru. Există o singură voință stăpâna în partid, concluziona Asra Berkowitz, cea a șefului partidului (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 275-276).

¹² Corvin M. Petrescu, *Opera Partidul Național-Liberal, 1925*, București, „Tipografiile Române-Unite” S.A., f.a. [1925], p. 10.

Alexandru Constantinescu, șeful organizației liberale din Bacău, I. G. Duca ca președinte al organizației Vâlcea, Vintilă Brătianu ca președinte al organizației Capitalei etc. erau desemnați de contemporani drept cei care conduceau P.N.L. Însă Vintilă Brătianu se ocupa de Cercurile de Studii și de presa partidului în baza autorității sale personale, nu prin desemnare oficială. Om de stat și orientat spre actul guvernării, având o abilitate pentru politica „de culise” și o predilecție pentru „regia de mare anvergură” (Petre I. Ghiață), Ionel Brătianu nu fusese preocupat de lupta politică „de agitație”, de contactul cu masele populare etc. Partidul era gândit doar ca *element de expresie* în regimul democratic, liderul lui nefiind preocupat de organizarea în teren a partidului sau de regenerarea cadrelor ca forme de adaptare a formațiunii liberale la transformările intervenite în viața politică. Retrospectiv, Petre I. Ghiață afirma că, simplă „carcasă”, întinsă în întreaga țară, fără un conținut de elan, fără aderențe solide în mase, Partidul Liberal pe vremea lui Ionel Brătianu era însuflețit de prestigiul șefului, „consolidat și cristalizat dintr-o neîntreruptă serie de succese”¹³. Această beție a puterii explică, pentru Sterie Diamandi, criza de conducere produsă după moartea sa¹⁴.

Organizarea precisă a partidului s-a făcut în mai 1930, atunci când congresul general a votat un nou statut, aplicat, în măsura posibilităților, în anii următori¹⁵.

1. Statutul Partidului Național Liberal din 1930

La al doilea congres interbelic al formațiunii, după cel din noiembrie 1921, liderii liberali au adoptat un nou *Statut*, care preciza structura și modul de funcționare pe verticală a partidului. Politic, noul text trebuia să marcheze opiniei publice reorganizarea formațiunii după moartea lui Ionel Brătianu și să susțină astfel pretențiile de putere ale liberalilor din primăvara anului 1930. „Comisia Statutelor” din cadrul Congresului, pusă sub conducerea lui Leonte Moldovanu și cu Vasile P Sassu ca raportor, îi includea pe N. D. Chirculescu, dr. I. Costinescu, Gh. Tătărescu, N. Simionescu, Al. Alimănișteanu, Tony Iliescu, N. Maxim, dr. P. Cazacu, C. Toma,

¹³ Petre I. Ghiață, *Oameni și fapte*, București, „Ideia”, f.a., p. 26-27.

¹⁴ Din această perspectivă, Ionel Brătianu prejudiciase însăși procesul de dezvoltare normală a partidului liberal, prin înăbușirea oricărei inițiative și împiedicarea liberei circulații a valorilor, singurele condiții care garantează o selecționare serioasă a cadrelor. Colaboratorii săi aveau înțelesul de informatori și executori. Imposibila dezvoltare a personalităților și de formare a conducătorilor (Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, Editura Gesa, București, 1991 [reproduce ediția din 1935], p. 90-93). Aurelian Benteoi vedea în maniera de conducere a lui Ionel Brătianu un sistem de putere, moștenit în mare măsură de la tatăl său. Autoritatea lui ca șef de partid a fost imensă, disciplina partidului fiind una de fier: singurul lucru pe care îl reproșa era însă că, după introducerea votului universal, nu a realizat o adaptare a organizării partidului la noua stare de lucruri; discret și modest, el nu a căutat să întrețină popularitatea printr-o continuă propagandă; iar partidul nu ținuse pasul „în vâlmășagul demagogiei” (ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Benteoi Aurelian, f. 228).

¹⁵ ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 361-362.

M. Mărcuș, C. Leontieș, I. Manolescu-Strunga și Augustin Pordea, liberali care, în general, aveau o bună cunoaștere a organizației. Această structură a prezentat pentru ratificare adunării delegaților, prin vocea raportorului, noul proiect, votat în unanimitate de altfel și devenit noul document fundamental al partidului. Ca și în alte momente de criză internă, rolul lui Vasile P. Sassu, perceput ca „intelectualul ieșit din popor”, apropiat de liberalul de la baza formațiunii, a fost determinant în redactarea Statutelor partidului¹⁶.

Actul adoptat în 4 mai 1930 este important în sine, pentru că el stabilizează partidul sub raportul mecanismelor de putere și al identității, precum și pentru faptul că această organizare a fost perpetuată, cu mici modificări, la congresele din 1936 și 1938, precum și după 1944, până la autodesființarea formațiunii în 1947. Evident, documentul adoptat în 1930 reprezenta un efort al conducerii centrale de a controla formațiunea sub raportul organizării și integrării la nivel local. Însă, *Statutul* nu era întodeauna materializat structural prin practica politică internă. El cuprindea

¹⁶ Potrivit lui Asra Berkowitz, Vasile Sassu l-ar fi convins pe Ionel Brătianu la începutul anilor '20 că partidul liberal avea nevoie de o organizare statutară democratică pentru a putea lupta cu arme egale împotriva adversarilor. Totul urma să se desfășoare de jos în sus (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 278-280). De asemenea, omul politic liberal este regăsit în comisia care inserează în 1936 modificările Statutului. Singularizarea lui, prin principiile democratice și legătura cu poporul, apărea menționată încă din 1921 de Dimitrie Drăghicescu (D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 77). Vasile P. Sassu fusese născut la Satul Lung (Brașov), într-o familie modestă care s-a mutat ulterior în Vechiul Regat, la București. Cu studii în Drept și Litere, la Universitatea din București (Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II, partea II, p. 147), cu un episod socialist în tinerețea lui, el s-a orientat ulterior către liberali, păstrându-și imaginea omului politic ivit din mijlocul poporului, popular și democrat convins (*Figuri politice și administrative din epoca consolidării*, București, Tipografia „România Nouă” Theodor I. Voinea, 1924, p. 49). El a continuat, de altfel, să se intereseze de evoluția vieții muncitorești și de emanciparea lor, așa cum releva *Anuarul parlamentar* din 1931 (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, București, Tip. „Dimitrie Cantemir”, 1932, f. p.). Apropiat de Vintilă Brătianu, considerat un fidel executant al ideilor politice și economice ale acestuia (în *Parlamentul*, anul I, nr. 2, miercuri 9 noiembrie 1927, p. 8), el a ajuns în mai multe rânduri pe banca ministerială, la Industrie și Comerț (1922-1923, apoi ianuarie- februarie 1934), la Agricultură și Domenii (octombrie 1934- februarie 1937) și la Justiție (februarie-decembrie 1937). Era și un performant lider politic județean, el dominând autoritar organizațiile de Vaslui și, ulterior, de Constanța, adversarii supranumindu-l „emirul liberal al Dobrogei”; Vasile Sassu controla întregul județ prin desemnarea prefectului, a primarului din orașul de la malul Mării, prin recunoștința pe care o exprimau față de el cei mai mulți dintre primarii localităților din județ, președinții Camerelor de Comerț, de Agricultură, ai Asociației cerealiștilor, ai bursei, ai federației, ai uniunii meseriașilor ș.a. (*Opoziția*, anul I, nr. 2, 20 octombrie 1928, p. 14; vezi și Idem, nr. 3, 27 octombrie 1928, p. 15). Capacitatea lui politică l-a transformat într-un deputat perpetuu, chiar atunci când scrutinele nu erau organizate de un guvern liberal, el alegându-se și în opoziție; faptul i-a adus investirea ca senator de drept (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 760).

trei părți, în fapt trei statute diferite, dar complementare, cel al organizațiilor locale, al organizației județene și cel al organizației centrale, oferind imaginea consacrată a nivelurilor politice moderne și a straturilor puterii; elementele de uniformitate predomină în cele trei organisme, simbol al funcționalității dorite a partidului și a unui model de acțiune politică¹⁷.

1.1. Organizația comunală

Conform *Statutului*, **organizația comunală** constituia prima verigă a instituțiilor liberale de partid; în mod formal, ea era desemnată drept cea mai importantă, ca modalitate de a induce orientarea partidului către electoratul majoritar. Pornită de la nivel sătesc, organizația îi cuprindea pe toți membrii din structura administrativă respectivă, care alegeau democratic un *comitet*, director în fapt al politicii liberale locale. Numărul membrilor acestui comitet nu era fix și varia în funcție de dimensiunea structurii sătești. Funcționând pentru o perioadă de 4 ani, comitetul numea la rândul-i, din sânul său, un președinte, care făcea parte de drept din acest mecanism, unul sau mai mulți vicepreședinți, un secretar și un casier. Comitetele aveau, în principal, rol de integrare simbolică a membrilor și atribuții de propagandă, prin organizarea de cluburi, biblioteci populare, case de „cetire” etc., prin sprijinirea unor instituții sau lucrări de interes obștesc (școală, biserică, bănci populare, cooperative, băi comunale, drumuri sau poduri de interes local); sub raportul autorității partinice locale, funcția esențială a comitetului era fixarea candidaturilor liberale pentru alegerile comunale. Pe relația cu Centrul județean, ele aveau un dublu rol: reprezentau forme de control local, comunicând numele membrilor liberali (toți având o carte de membru eliberată de președintele organizației județene¹⁸), dar, totodată, erau și surse de informații pentru conducere, ajutând la articularea unei poziții politice prin denunțarea abuzurilor și nedreptăților săvârșite în comună de adversarii politici. Fiecare membru trebuia să plătească o cotizație fixă, stabilită prin statutele organizației județene, fondurile rezultate fiind păstrate în proporție de 2/3 de către comitetul comunal, iar restul banilor urmând să fie înaintate casierului organizației de județ.

La nivel județean, se puteau înființa organizații intermediare de coordonare a acțiunii organizațiilor comunale, pe plăși sau pe secții de votare.

¹⁷ Partidul Național Liberal, *Statutele și manifestul program al Partidul Național-Liberal votate în Congresul general din București în zilele de 1, 2, 3 și 4 Mai 1930*, București, Imprimeriile Independența, 1930, 45 p.; este o mare similitudine între acest statut și documentul prezentat în lucrarea alcătuită de Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II, partea a II-a, *Noiembrie 1933-Septembrie 1940*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 116-119, ca aparținând lui Constantin (Bébé) Brățianu, secretarul general al organizației, aflat la ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 42 / 1938, f. 94-101.

¹⁸ Vezi **Anexa 1** de la finalul acestei lucrări.

1.2. Organizația județeană

În mod simetric locului pe care formal îl deținea județul în cadrul administrativ al României interbelice, filialele județene ipostaziau discursiv structura esențială a organizării partidului, prin mecanismele de conducere (congresul, comitetul și delegația permanentă) și prin atribuțiile deținute.

Congresul județean se întrunea periodic, o dată la 4 ani, tradițional în luna septembrie / octombrie, sau în mod extraordinar, la solicitarea președintelui comitetului județean ori la inițiativa majorității comitetelor comunale. El dădea, în mod real, preeminență lumii urbane, întrucât membrii înscrși în clubul național-liberal din orașul reședință al județului făceau parte în mod automat din congres; ruralul era reprezentat doar prin membrii comitetelor comunale. Ca structură locală fundamentală, congresul aproba actele propuse de comitetul județean: statutele organizației județene, darea de seamă cu privire la situația politică și financiară a partidului, precum și a măsurilor necesare bunului mers al grupului, lista candidaturilor liberale pentru alegeri locale și generale; de asemenea, alegea membrii în comitetul județean. Toate hotărârile congresului se luau cu majoritatea voturilor celor prezenți, la alegerile de persoane votul fiind obligatoriu secret.

Comitetul județean era alcătuit din două categorii de membri: de drept (președinții comitetelor comunale și liberalii comitetelor urbane din județ) și cei aleși de Congresul județean, numărul acestora neputând însă depăși jumătate din numărul comunelor din județ. Organism definit ca având conducerea efectivă a organizației județene, exercitată însă prin ședințe bianuale, convocate de președinte, la inițiativa sa sau prin cererea scrisă a majorității membrilor din sânul său, comitetul era prea numeros pentru a susține o acțiune politică eficientă; din acest motiv, el desemna un **birou județean** pentru o perioadă de 4 ani, care cuprindea pe președintele organizației județene, unul sau mai mulți vicepreședinți, un secretar general și un casier, cu rolul de administrare a problemelor curente cu care se confrunta organizația. Importanța conferită de statut comitetului era legată de rolul de supraveghere a organizațiilor comunale, de interfață între comitetul central și structura de partid județeană și, mai ales, de atribuția de a propune candidaturile partidului pentru alegerile generale legislative și pentru cele județene. De asemenea, el alegea, prin vot secret, 15 persoane (numărul putea fi sporit cu autorizația direcției generale a partidului) care împreună cu biroul comitetului județean formau **delegația permanentă județeană**. Chintesență a organizației, cu drept de reprezentare, această instituție putea exercita, în lipsa comitetului și în cazuri de urgență, toate atribuțiile acestui for județean. Convocată de președinte, la propria inițiativă sau la cererea majorității membrilor săi, Delegația permanentă județeană se întrunea ori de câte ori era nevoie de o decizie reprezentativă pentru filială în ansamblul ei. Pe lângă delegația permanentă județeană, și sub conducerea acesteia, putea funcționa *cercul de studii*, pentru popularizarea ideilor partidului prin conferințe publice, broșuri, reviste, ziare etc.

1.3. Organizațiile centrale ale P.N.L.

Organizațiile centrale ale partidului făceau trimitere la același tipar democratic al participării membrilor și al împărțirii clare a responsabilităților.

Congresul general al Partidul Național Liberal era, staturat, forul central al P.N.L. În mod similar structurii județene, la nivelul acestei instituții se regăsea reiterat principiul dominației centrului asupra periferiei, a orașului Capitală asupra organizațiilor județene. Congresul îi reunea uzual, la fiecare patru ani, sau extraordinar, ori de câte ori era nevoie, pe reprezentanții tuturor comitetelor județene (câte 4-5 delegați pentru fiecare județ) și ai comitetelor organizațiilor de sectoare (culori) din Capitală (câte 10 reprezentanți aleși special pentru congres de fiecare comitet). Fiecare secțiune a Cercului de studii central trimitea, de asemenea, câte 5 delegați în acest for. Atribuțiile acestui organism priveau alegerea, în caz de vacanță și la propunerea comitetului central, a șefului partidului, stabilirea programului formațiunii și a Statutelor; de asemenea, membrii Congresului erau chemați să adopte, cu majoritate de voturi, rezoluții privitoare la problemele majore ale țării și să se pronunțe asupra mersului partidului, după prezentarea de către comitetul central a dării de seamă în acest sens; ei alegeau, dintre personalitățile marcante ale partidului, membrii **Comitetului Central al partidului**, forul decizional în perioada dintre congrese, într-un număr de maximum 60. Aceștia se alăturau membrilor de drept, președinții de onoare și activi ai organizațiilor județene, președinții sectoarelor din Capitală și 7 membri delegați de grupurile parlamentare, 4 deputați și 3 senatori¹⁹. Conducus, de drept, de șeful Partidului, comitetul se reunea la convocarea acestuia, fie din inițiativa sa, fie după cererea scrisă a majorității membrilor. Ca și în cazul structurilor intermediare, deciziile erau adoptate cu majoritate de voturi, în chestiunea alegerilor de persoane votul fiind obligatoriu și secret. Comitetul Central întruhipa structura executivă a partidului, întrucât ducea la îndeplinire hotărârile congresului; de asemenea, el avea drept de control asupra tuturor organizațiilor județene, putând decide în cazul atitudinii politice neconforme a acestora cu linia partidului.

¹⁹ Numărul total al membrilor Comitetului Central nu apare stabilit cu claritate nici în Statut, nici în abordările ulterioare ale unor liberali; el era de maximum 270 membri aleși, la Mihail Romniceanu, la care se adăugau și șefii organizațiilor județene, ca membri de drept. Fostul ministru liberal făcea referire însă la o perioadă imprecisă (ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 366). Pentru Aurelian Bentoiu, Comitetul executiv (central) era un organ deliberativ cu cca. 90-100 de persoane, care cuprindea pe foștii miniștri și subsecretari de stat ca membri de drept, la care se adăugau președinții organizațiilor județene, precum și un număr variabil de persoane aleși prin cooptare. Însă această structură era rareori convocată de președintele partidului, în chestiuni de excepțională gravitate (ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 238-239). Nici modalitatea de alegere în cadrul adunării generale a partidului nu este foarte clară, Constantin (Bébé) Brătianu afirmând că membrii Comitetului Central erau aleși pe listă, după recomandarea fiecărei organizații județene, câte doi de județ, cuprinzând însă și membri de drept (președinții organizațiilor județene și toți foștii miniștri); cf. ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 382-383.

Funcțional și având în vedere capitalul simbolic și politic al celor care o alcătuiau, **delegația permanentă** reprezenta principala structură politică a Partidul Național Liberal. Era formată din membri de drept (președinții corpurilor legislative, miniștrii și subsecretarii de stat, foști sau în funcție, președinții activi sau de onoare ai unei organizații județene, cei ai sectoarelor Capitalei) și membri aleși (în număr de maximum 21 de membri) prin vot secret și pe liste, cu majoritate relativă, de către Comitetul central, din sânul său. Delegația permanentă reprezenta partidul în toate ocaziile, putând exercita, în lipsa comitetului central, și atribuțiile acestui for. Mai mult, în cazuri excepționale, avea dreptul de a exclude din partid pe membrii care săvârșeau abateri de la programul și de la hotărârile luate de organele de conducere ale partidului; la propunerea președintelui său, delegația permanentă alegea, dintre membrii săi, *un secretar general* și delega pe unul din membrii săi cu administrarea și supravegherea finanțelor partidului (*casier*). Pe lângă delegația permanentă, funcționau *comitetul de propagandă*, alcătuit din 5 persoane numite de delegația permanentă, și *cercul de studii*, pentru discuția și popularizarea ideilor liberale.

* * *

Am prezentat *in extenso* Statutul din mai 1930 din mai multe motive, în mare măsură complementare, dar care nu se supun, totuși, aceleiași intenționalități. Actul în sine arată formalismul necesar unei astfel de structuri politice, cum era în perioadă Partidul Național Liberal. El marchează însă o diferență evolutivă față de statutele anterioare anului 1918 sau chiar față de cel din 1921, evoluție legată de democratizarea necesară a partidului după moartea lui Ionel Brătianu înspre o organizație politică reală. În al treilea rând, el propune o perspectivă comparativă în istoria politică a perioadei și o manieră sociologică de a înțelege forța Partidului Național Liberal în spațiul politicii interbelice.

2. Statutele Partidului Național Liberal și voința de a reorganiza formațiunea politică a liberalilor români

În 1906, Vintilă Brătianu considera, într-o serie de articole publicate în *L'Indépendance Roumanie* cu titlul „Menirea Partidului Național-Liberal. Din nevoile noastre”, că „partidele politice sunt mijlocul de manifestare a voinței naționale”²⁰. În același timp, el observa slăbiciunea formațiunilor politice care nu se adaptaseră transformărilor din societate. După omul politic liberal, caracterul special al chestiunilor ridicate de viața politică modernă cerea o adevărată organizație de luptă și de propagandă, dar și cercetarea amănunțită a nevoilor de interes general și ale soluțiilor de dat, pentru ca organizarea și programele „să formeze acel contact continuu necesar între partidul de guvernământ și între voința națională”²¹.

²⁰ Vintilă I. Brătianu, *Menirea Partidului Național-Liberal. Din nevoile noastre*, București, Tipografia „Voința Națională”, 1906, p. 12.

²¹ *Ibidem*, p. 22.

Deși se păstra în cadrul discursul public liberal, cu privire la „cercetarea continuă a problemelor de interes general, studierea soluțiilor de dat” etc., Vintilă Brătianu afirma necesitatea ca organizarea partidului să urmărească unificarea vederilor în sânul partidului și, ulterior, propagarea lor în opinia publică. Prin organizare, partidul trebuia să fie un agent de control al agendei publice chiar în opoziție, prin analizele făcute în comitetele partidelor și prin directivele date membrilor. Acțiunea pozitivă în societate presupunea, în viziunea liderului liberal, o legătură cât mai puternică între centru și periferie, prin intermediul comitetului executiv, fiind necesar ca membrilor acestui for să le fie încredințate sarcini specifice; structurile locale ale partidului transmiteau mai departe instrucțiunile și informau centrul la rândul lor cu privire la problemele concrete. Presa era desemnată de omul politic liberal drept un „instrument de acțiune pentru unitatea de vederi în partid” și pentru propaganda în opinia publică. Întărirea coeziunii în cadrul formațiunii urma să se realizeze prin intermediul congreselor partidului, care trebuiau ținute regulat, înainte de deschiderea corpurilor legiuitoare; măsura era cu atât mai imperioasă cu cât viața internă activă dispăruse pentru masa cea mare a partidului, aprecia Vintilă Brătianu²². Indiferent de motivație, posibila lupta politică „de familie” împotriva conducerii asigurată la acel moment de D. A. Sturdza, articolul ultimului dintre frații Brătianu indica nevoia de reorganizare a formațiunii liberale, urmând principii de structurare specifice modernității politice.

Discuția propusă trăda astfel alcătuirea în spiritul veacului anterior a formațiunii liberale. *Statutele Clubului Național-Liberal* Iași din 1907 bunăoară sugerau un club select, nu o organizație modernă de partid: admiterea în cadrul structurii trebuia să fie susținută de alți 3 membri ai clubului, cu o taxă care se plătea la intrarea în club, „odată pentru totdeauna”, cu o cotizație minimă lunară diferențiată pentru membrii simpli și cei ai comitetului, cu criterii foarte clare de excludere (neplata cotizației etc.), cu adunări mensuale (excepție lunile iulie, august și septembrie) în care dincolo de aspecte politice concrete puteau fi citite conferințe anunțate din timp, dar în care nu se puteau adopta decizii, cu o adunare generală întrunită de drept pe 23 decembrie a fiecărui an²³ etc. În anii premergători războiului mondial, în condițiile generalizării reflecțiilor cu privire la lărgirea participării politice, reformarea partidului a devenit necesară, pentru a răspunde unei structuri politice în creștere, pe de o parte, și totodată ca măsură a Centrului de

²² *Ibidem*, p. 28-29.

²³ *Statutele Clubului Național-Liberal*, Iași, Tipografia „Dacia” Iliescu, Grossu & Co., 1907. Vezi și cazul clubul liberal din Mehedinți, structurat abia în 1903 într-un tipar elitist însă. Statutele prevedeau trei categorii de membri: fondatorii, care plăteau o cotizație de cel puțin 500 de lei, aderenții cu reședința în Turnu Severin, care plăteau o cotizație de 24 de lei / an, și aderenții din afara municipiului, cotizația lor fiind de 12 lei / an; înscrierea ulterioară se făcea doar cu aprobarea consiliului de administrație. Clubul putea fi frecventat și de cei care nu erau membrii P.N.L., precum militari, care puteau fi scutiți de orice taxă, magistrați, profesori și funcționari, aceste din urmă categorii profesionale suportând o cotizație de 24 de lei / an. Cf. Tudor Rățoi, *op. cit.*, p. 30.

instituționalizare a controlului asupra partizanilor. Reorganizarea formațiunii a răzbătut în teritoriu încă de atunci, chiar dacă a căpătat întreaga sa dimensiune în perioada postbelică. Procesul verbal al filialei liberale din Ialomița, în preziua războiului, de înființare a unei comisii provizorii de reorganizare a formațiunii pe baze democratice, dă, pentru mine cel puțin, dimensiunea acestui efort de adaptare a organizației la un alt tip de sociabilitate politică. Deschiderea Clubului spre toți liberalii constatați și devotați principiilor partidului, stabilirea atribuțiilor comitetului executiv și a comitetului de direcție, format din intimii șefului, precum și transformarea jurnalului partidului erau măsurile principale ale reformei structurale²⁴.

Încercarea de racordare la lumea politică a secolului XX, în care legitimitatea avea surse „populare” și în care partidul trebuia să fie tot mai mult vehiculul reprezentării intereselor diverse ale indivizilor din societate, nu privea doar organizațiile locale județene. Centrul partidului cunoștea, de asemenea, un proces de instituționalizare, mai multe proiecte luând în discuție formele de conducere a formațiunii, precum și obiectivul său afirmat, de a conferi identitate politică și coerență acțiunii publice a liberalilor. În această perioadă s-a impus ca mecanism diriguitor al formațiunii, la nivel formal cel puțin, dacă nu funcțional, Comitetul Executiv, alcătuit din foștii miniștri, din foștii președinți ai Camerei și din elementele care puteau fi folositoare partidului prin cultura, experiența sau prin serviciile aduse liberalilor în trecut; pe lângă această structură, urmau să se creeze posturi de asistenți cu scopul formării elementelor tinere utilizabile ulterior în diferite misiuni politice. Cu un rol politic concret, coordonarea activității politice și stabilirea candidaturilor pentru alegeri, urmau să ființeze Comitete executive locale, formate din toți foștii deputați, senatori, președinți ai delegațiilor județene, prefecți și primari locali. Comitetul putea avea mai mulți vicepreședinți, unul dintre aceștia putând fi delegat de președintele Partidul Național Liberal, pe un anumit termen, ca președinte al organizației locale. Șeful partidului avea astfel rolul determinant conform acestui proiect, el reinvestind anual acest comitet executiv local (în luna

²⁴ ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 2 / 1914, f. 1; Idem, dos. 6 / 1915, f. 1-1v. Ca direcție de reformă, I. Poenaru-Bordea era proclamat președinte de onoare, Constantin Banu devenind președintele activ. *Proiectul de reorganizare a Partidul Național Liberal din Ialomița* prevedea faptul că structurile organizației Ialomița erau reprezentate de clubul politic, comitetul executiv al partidului și comitetul de direcție; membrii partidului puteau cere înscrierea în club printr-o petiție susținută de doi membri mai vechi; cererea urma să fie supusă spre aprobare comitetului; membrii clubului se împărțeau în categorii: fondatori (cu obligația de a da suma de minimum 500 de lei și care, ulterior, nu mai plăteau nici o cotizație timp de 5 ani) și aderenți, care plăteau o cotizație de 10 lei anual. Clubul era condus de un comitet format din 5 persoane (președintele, doi membri, un casier și un secretar), ales pe o perioadă de 4 ani; comitetul de direcție, format din 21 de liberali, aleși și numiți tot pe o perioadă de 4 ani, cuprindea a treia categorie de membri, ei plătind o cotizație anuală minimă de 100 de lei și având posibilitatea de a recomanda listele pentru alegerile comunale etc. (ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 7 / f.d. [1915], f. 1-7).

decembrie, adăugând sau omițând pe cine va crede de cuviință, cu avizul comitetului executiv central) și putând numi până la 10 persoane care prin meritele sau capacitatea lor puteau aduce servicii reale formațiunii. Un Comitet executiv exista prevăzut și la nivel central; întrunibil de 2 ori pe an, în adunări ordinare pe 10 decembrie și 1 martie, sau convocat ori de câte ori președintele considera necesar, el includea membri de drept (miniștri foști și actuali, foști președinți și vicepreședinți ai Corpurilor legiuitoare timp de cel puțin 2 ani) și membri numiți dintre personalitățile liberale de către liderul liberal, președintele automat al acestui for, funcție pe care o putea delega unuia din vicepreședinți. Trebuiau, de asemenea, create cluburi în fiecare localitate, înscrierea în ele făcându-se după o cerere formală, prin prezentarea și susținerea „neofitului” de către doi membri; la fiecare 3 ani, în ianuarie, membrii clubului erau convocați într-o adunare generală ordinară pentru a alege președintele și un comitet, drept de vot având doar membrii care împliniseră doi ani de la admitere, care erau la zi cu cotizațiile și nu fuseseră excluși niciodată din club; cei excluși sau demisionați, reprimiți în club dar nu puteau vota decât după 4 ani de la noua admitere; cotizația era fixată de fiecare comitet la 1 ianuarie. Sumele adunate din cotizații și donații erau întrebuințabile pentru cheltuielile de întreținere a clubului și pentru propagandă, pentru constituirea unei rezerve, pentru formarea de biblioteci, pentru acordarea de subvenții membrilor marcanti și lipsiți de mijloace, la acordarea de burse elementelor tinere și de valoare; comitetul era responsabil de cheltuirea banilor; fiecare club alegea 1-3 secretari care aveau responsabilitatea de a organiza conferințe săptămânale și de a întreține relații cu comitetul de studii din clubul central din București. Pentru membrii comitetului executiv, cotizația anuală era de 500 de lei, în care erau cuprinse abonamente la toate ziarle partidului, cotizația la cercul de studii, cotizația la club și cotizația la fondul electoral; membrii aderenți plăteau o sumă mult mai mică pe an, de 50-70 de lei, în care erau cuprinse abonamente la unul din ziarle partidului, cotizația la club și cotizația la cercul de studii²⁵.

Criza de sistem de după 1918, definibilă dual prin necesitatea de a aduce în limitele aceleiași comunități politice a societăților din Transilvania, Banat, Basarabia sau Bucovina, fiecare din ele cu tradiții și culturi politice proprii și semnifactiv diferite de cele din Vechiul Regat, pe de o parte, și de noua realitate românească, schimbată la nivelul reprezentărilor și politicii pragmatice de războiul mondial, de unire și de adoptarea votului universal masculin, a făcut din adaptarea Partidului o condiție de supraviețuire politică a formațiunii conduse de Ionel Brătianu. Proiectele de reformă internă anterioare care să reglementeze funcționarea structurii liberale au fost materializate grăbit, în lipsa unei dezbateri interne reale, prin Statutul partidului adoptat la Congresul din 27 noiembrie 1921. Elaborat anterior de Cercul de studii, actul definea în preambul calitatea de membru liberal²⁶; de asemenea, el

²⁵ ANIC, fond Brătianu, dos. 121 / f.a., f. 3-9.

²⁶ Primul articol era o declarație de principii, prin care liberalii arătau că luptă pentru „întărirea și dezvoltarea națiunii române”, prin „libertatea, democrație și solidaritate”, că doreau apărarea

stabilea că reorganizarea formațiunii urma să se facă „de jos în sus”, pe bazele „cele mai larg democratice”, începând de la organizațiile satelor, cătunelor și comunelor, considerate drept „celule primordiale ale partidului”. Păstrarea aceluiași structuri în organizarea politică comunală, sectorială, județeană sau centrală urmarea uniformizării partidului; fiecare organizație locală avea însă libertatea de a-și completa structura, în cadrul statutelor, potrivit cerințelor speciale ale fiecăreia dintre ele. Pentru unitatea de conducere, liberalii au prevăzut centralizarea succesivă a organelor de conducere; atât pentru organizația județeană, cât și pentru cea centrală existau trei organisme de conducere: congresul, comitetul și delegația permanentă²⁷.

Statutul din 1930 a preluat majoritatea acestor prevederi statutare, uneori copiind articolele din Statutul precedent, deși problema menționată fusese soluționată în acel deceniu²⁸. Există însă o evoluție în 1930 față de din actul de organizare adoptat în noiembrie 1921. Prin vocea raportorului Vasile P. Sassu, cel care a prezentat pentru ratificare Congresului proiectul de statut, era menționată organizarea propriu-zisă a partidului, dar și principiile care au stat la întocmirea anteproiectului: principiul democratic al alegerii, menit să stimuleze munca în partid

și propășirea statului român sub un regim constituțional, monarhic și democratic, având un caracter național unitar, atât în viața sa politică, cât și în cea culturală și economică; de asemenea, ei puneau la baza societății proprietatea individuală, considerată însă ca o funcție socială evolutivă, potrivită marilor nevoi naționale și sociale; își propuneau înlăturarea luptelor de clasă, solidaritate socială, dreaptă repartitie a drepturilor și obligațiilor de ordin politic și economic, o liberă dezvoltare a tuturor energiilor fără deosebire de rasă, clasă sau religie; fără și dezvolte, ei afirmau susținerea pentru ideea de dreptate socială. Articolul al doilea statua că puteau fi membri ai Partidului Național Liberal toți cetățenii români care aveau în scris la programele și statutele partidului și care se obligau să lupte în viața publică pentru triumful idealurilor înscrise în program (Partidul Național-Liberal, *Proiectul de statut pentru reorganizarea Partidului Național-Liberal*, București, Imprimeriile „Independența”, 1920).

²⁷ *Congresul județean* era alcătuit din toți membrii comitetelor comunale, iar congresul *general* reprezenta întrunirea delegațiilor comitetelor județene; Comitetul *județean* reunea președinții tuturor comitetelor comunale și un număr de membri aleși de congresul județean; comitetul *central* presupunea întrunirea tuturor președinților comitetelor județene și un număr de membri aleși de Congresul general dintre personalitățile partidului. Structuri efective de conducere a organizației județene, ele își alegeau din sânul lor o delegație permanentă alcătuită din 9-15 persoane, care să exercite, în cazuri de urgență, atribuțiile conducerii, sub rezerva aprobării ulterioare de către comitet a deciziilor. Alegerile trebuiau făcute în mod obligatoriu prin vot secret, excluzându-se pentru „totdeauna” votarea prin aclamații, chiar atunci când majoritatea membrilor adunării ar cere acest lucru. Pe lângă delegațiile permanente și sub grija lor, funcționarea unui cerc de propagandă și a unui cerc de studii era menită să popularizeze ideile național-liberale prin cărți, broșuri, conferințe (*Ibidem*).

²⁸ Vezi, de exemplu, articolul 56 din Statutul adoptat în 1930, privitor la cercul de studii, care trebuia să treacă sub conducerea delegației permanente a partidului, identic cu cel din proiectul de statut din 1920.

și să ofere dinamism formațiunii, controlul efectiv exercitat de sus în jos, ca o expresie a ordinii, ierarhiei și disciplinei care trebuia să domnească în viața internă a partidului; de asemenea, congresul general al partidului a suferit modificări, prin reducerea membrilor, dar păstrându-se raportul centru-periferie; foarte important, se legitimase starea de fapt a sporirii membrilor comitetelor și delegațiilor județene și centrale în comitetul central (de la maximum 40, adică jumătate din numărul organizațiilor, la 60) și în delegația permanentă centrală (de la 14 membri în 1921, la 21 de membri în 1930), impusă de cadrele apărute ca urmare a expansiunii formațiunii liberale. Membrilor de drept, instituție creată la nivelul organelor de conducere județene și centrale ca formă de recunoaștere simbolică a meritelor pe care le avuseseră demnitarii partidului, le era solicitată acum utilizarea capitalului social sau politic în spațiul public ca formulă de mobilizare; ei erau obligați prin Statut nu doar să figureze, ci și să activeze pentru ca să-și poată menține situația lor ierarhică superioară. În necesitatea disciplinei severe în cadrul formațiunii, generată de pierderea guvernării în 1928 și de intrarea Partidului în opoziție, delegația permanentă centrală căpăta un rol sporit în excluderea membrilor, în caz de abateri statutare sau de deviere publică de la linia oficială²⁹.

Aceste prevederi legate de introducerea membrilor de drept și rolul crescut acordat delegației permanente introduceau valențe conservatoare în structurarea formală a liberalilor români, considerate esențiale pentru supraviețuirea politică în perioadă.

Organizarea statuată în acel an a suferit modificări la Congresul din 1936, în contextul poziției puternice a lui Gheorghe Tătărescu în plan public, ca președinte al Consiliului de Miniștri. Alegerea secretarului general de către Congres și nu în cadrul Delegației permanente, ca în precedentul Statut, conferea acestei demnități o largă legitimare și, în consecință, atribuții sporite, transformând-o, oficial și pragmatic, în a doua poziție în partid: secretarul general putea astfel să-l înlocuiască de drept pe președinte în lipsa acestuia și îl ajuta pe șeful partidului la îndeplinirea îndatoririlor sale statutare. Deși multiplica pârghiile de conducere, măsura era menită să detensioneze situația internă în partid, creată de veleitățile lui Gh. Tătărescu și ale tinerilor liberali, dar și de slăbiciunea politică a lui Constantin (Dinu) Brătianu, incapabil să gestioneze și să controleze diferitele structuri ale formațiunii. Gheorghe Tătărescu a dorit, mai mult, crearea funcției de vicepreședinte, ceea ce nu s-a reușit, tradiția partidului fiind invocată ca motiv al neîngădurii atribuțiilor liderului³⁰. În comitetul central, numărul aleșilor a fost urcat însă la un maximum de 200 (de la 60), pentru a reliefa curente din partid, după cum în

²⁹ *Raportul prezentat de d-I V.P.Sassu în ședința plenară a Congresului general, în Partidul Național Liberal, Statutele și manifestul program al Partidului Național-Liberal...*, p. 15-17.

³⁰ Funcția de vicepreședinte a fost creată special în 1938, o dată cu reunificarea liberală din luna ianuarie a aceluiași an și ca rezultat direct a fuziunii, fiind ocupată exclusiv de Gheorghe Brătianu.

delegația permanentă numărul membrilor era sporit la un maximum de 25 (de la 21, în statutul precedent)³¹.

După al Doilea Război Mondial, Statutul din 1930, revizuit în 1936, a fost aplicat integral. O singură modificare s-a produs, în 1946, o dată cu impunerea, la propunerea lui Constantin (Bébé) Brătianu și prin voința exclusivă a șefului partidului liberal, ele nefiind prevăzute în Statut, a două posturi de secretari generali adjuncți, pentru treburile politice (poziție ocupată atunci de Gheorghe Fotino) și pentru chestiuni administrative (Mihail Romniceanu)³². Tot în acel moment de regândire a politicii, deși intenția exista încă din 1940, s-a înființat biroul partidului, în condițiile vârstei înaintate a președintelui, care să-i permită acestuia un contact mai strâns cu frunzașii formațiunii; acest for nu avea un număr fix de membri, Dinu Brătianu alegând atunci, din Delegația permanentă, un număr de 8 persoane cu care să se consulte permanent³³.

3. Raportul Centru-Periferie în cadrul Partidului Național Liberal. Ierarhii organizaționale

„Statutul a rămas literă moartă”, afirma acuzator Asra Berkowitz într-un moment în care încerca să-și negocieze salvarea personală, închis fiind de Securitatea comunistă³⁴. În mod evident, *Statutul* din mai 1930 arată imaginea idealizată a structurii liberale, construită democratic de jos în sus, legitimitatea și reprezentarea fiind concepute piramidal, de la organizațiile de bază, rurale și urbane, către desemnarea conducerii formațiunii. Dincolo de limbajul specific unui astfel de document, organizarea partidului era configurată mai curând de practică, determinantă pentru realitățile politice față de care se poziționau liberalii români. În planul organizațional sau pe palierul demnităților publice pot fi stabilite astfel ierarhii care nu apar în Statut, ale structurilor și forurilor de conducere ale partidului liberal sau ale liderilor înșiși.

Metodologic, nu dispun în cazul partidului liberal de chestionarul de analiză sociologică a practicilor politice în sine. De altfel, nici o altă formațiune interbelică nu cred că poate beneficia de așa ceva, în condițiile pauperității surselor, a absenței, în principal, din cadrul diverselor fonduri arhivistice a proceselor verbale care rezumau sau stenografiau ședințele de partid; lipsește, de asemenea, memorialistica

³¹ Partidul Național Liberal, *Statutele Partidului Național-Liberal votate de Congresul general din București în zilele de 1, 2, 3 și 4 Mai 1930, completat cu modificările făcute art. 41, 42, 50 și 53 și votate în Congresul general din 9 Iulie 1936 ținut în sala „ARO”, București, Imprimeriile „Independența”, 1944, p. 17-18.*

³² ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Benteiu Aurelian, f. 231 și 238; ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 388

³³ Este vorba de dr. C. Angelescu, dr. I. Costinescu, Vasile Sassu, Al. Lapedatu, Gh. Brătianu, Gh. Fotino, M. Romniceanu, Constantin Brătianu (Bébé); cf. Ibidem, f. 382 și 387.

³⁴ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 7, dos. Berkowitz B. Israel, f. 318.

politică a membrilor de partid, situați la diferite nivele partinice, în măsură să ne ofere reprezentările lor asupra funcționării formațiunii ca atare. În aceste condiții, din perspectiva propriei cercetări, îmi voi fundamenta demersul reconstituitiv al structurii politicii liberale pe percepția din interior, dar ulterioară, a unor liberali, precum Mihail Romniceanu, Aurelian Benteoiu, Constantin Bébé Brătianu sau Asra Bekowitz, Petre Bejan și Gheorghe Fotino. Mărturiile lor asupra structurii politice din care făcuseră parte nu trebuie absolutizate și privite în contextul producerii lor, cel al claustrării și încarcerării fostei elite a partidului după impunerea regimului comunist. Chiar dacă presupun că unele din aceste mărturii sunt oneste, ele nu reprezintă totuși rememorări lipsite de constrângere, fiind solicitate sau chiar impuse implicit de Securitatea statului, anchetatorii lor fiind, de altfel, și principalul lector al acestor scrieri, din motive pe care nu le discut aici.

3.1. Organismele centrale ale P.N.L. între Statut și relațiile de putere din partid

Diferențe de reprezentare ale liberalilor asupra mecanismelor principale ale partidului față de semnificațiile stabilite prin *Statut* sunt regăsite în majoritatea evaluărilor de factură memorialistică, voluntare sau mai puțin voluntare. Desemnat ca instituția decisivă a formațiunii, prezumată a reprezenta deplina personalitate juridică a partidului, întrucât reunea delegații tuturor organizațiilor județene și ai Capitalei, dar și pentru faptul că alegea comitetul central și președintele formațiunii liberale sau stabilea linia politică a partidului, **Congresul general** era un organism de conducere formal pentru liberali; deși Statutul prevedea convocarea lui periodică, acest „cel mai numeros” for deliberativ al partidului liberal s-a întrunit extrem de rar, doar de patru ori în perioada interbelică, și neregulat: în noiembrie 1921, mai 1930, februarie 1931 și în iulie 1936, la care poate fi adăugat congresul de reunificare a formațiunii liberale prin reprimirea georgiștilor din ianuarie 1938. Congresul liberal avea astfel, mai curând, un rol de presiune publică, de convocare a puterii politice, cazurile din 1921 și din 1930, decât cel de a marca orientarea politică a formațiunii liberale sau de a conferi partizanilor o identitate liberală și democratică prin discuțiile asupra programului, participarea la decizii sau la alegerea structurilor decizionale. Competențele lui reale se limitau la votarea automată a Statutelor sau la modificarea lor, la aprobarea componenței diverselor foruri de conducere și, semnificativ, la validarea noului președinte, nu la alegerea lui efectivă³⁵.

³⁵ Congresul „alegea” președintele partidului și secretarul general (pe cel de al doilea după 1936), ambii pe termen nelimitat, desemnarea președintelui fiind practic făcută pe viață (vezi ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 366; ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Benteoiu Aurelian, f. 239-240; ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 382; ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 364). Teoretic, președintele era ales de Adunarea Generală din 4 în 4 ani, prin exprimarea de voturi; dar, dat fiind numărul mare al participanților, s-a ajuns la formula proclamării șefului partidului prin aclamații, deși această practică repugna liberalilor ca fiind

Din perspectivă decizională, mecanismul cel mai important al partidului liberal a fost, incontestabil, **Comitetul Central**. După Constantin (Bébé) Brătianu, acesta îmbina flexibilitatea, putând fi convocat relativ ușor de președintele partidului în situații excepționale, și reprezentativitatea. Rolul central în arhitectura liberală a comitetului central era conferit de faptul că respectivul for politic era cel care desemna în fapt președintele, lua hotărârile importante și aplica sancțiunile necesare; tot **Comitetul central** alegea membrii în **Delegația Permanentă** a partidului³⁶, un comitet restrâns, consultativ pe lângă președinte, ușor de convocat de acesta ori de câte ori socotea necesar sau avea de luat o hotărâre mai importantă. Cuprinzând 21-24 de membri aleși, la care se adăugau membrii de drept (foștii miniștri, care aveau și președinția unei organizații județene, foștii președinți de Cameră sau Senat), totalizând astfel aproximativ 40 de membri care sintetizau elita liberală, acest for putea lucra însă doar cu jumătate dintre ei. În spațiul politic dinamic al societății românești interbelice, în care deciziile publice trebuiau luate prompt, **Delegația permanentă** a dovedit o mare funcționalitate din perspectiva puterii, transformându-se treptat în principalul organism de conducere al P.N.L.³⁷

Organele centrale statutare ofereau însă, dincolo de Statut, realitatea unor consilii mai degrabă consultative pe lângă șeful partidului, decât aceea a unor adunări chemate să decidă efectiv și să adopte hotărâri majore pentru partid în ansamblu lui. Din nefericire pentru istoric, foarte rar se întocmeau procese verbale ale deliberărilor, faptul confirmând poziția lor informală în cadrul partidului, părerea membrilor de partid, chiar a liderilor semnificativi, fiind cerută adeseori de președintele liberal pentru informarea sa personală. Asemenea acte se realizau mai ales atunci când **delegația permanentă** sau **comitetul executiv** desemnau pe cineva

nedemocratică (vezi *supra*). Alegerea de fapt a președintelui era făcută de **Comitetul Central**, după propunerea **Delegației Permanente**; după cum apreciau toți liberalii, alegerea constituia o formalitate, unanimitatea partidului adunându-se automat, în caz de vacanță la șefia formațiunii, în jurul viitorului lider, impus prin atitudinea lui anterioară și prin practica politică.

³⁶ ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 379.

³⁷ ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 238; ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 383 și 388. **Delegația Permanentă**, descompletată prin decese, demiteri și dizidențe, era completată de șeful partidului prin simple cooptări, devenind astfel un organ personal al președintelui formațiunii și nedeținând în mod practic funcția de control (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 365). Șeful partidului conducea organizația în mod autoritar, consultând doar în mod formal **Delegația Permanentă** (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 365). Congresul s-a întrunit rar, **delegația permanentă** s-a întregit prin cooptări făcute personal de președinte, constata fostul personaj de la vârful partidului. Noua lege electorală, cu liste pe țară, depuse de partide cu semnul dat în mâna șefului partidului, însemna, după Asra Berkowitz, dictatura de sus în jos, șefii de organizații neputând depune nici o listă cu candidați fără aprobarea șefului de partid (Ibidem, f. 280-281). Era evident o răutate a fostului lider liberal, care se suprapunea peste adversitatea tradițională a celorlalți competitori politici ai liberalilor.

pentru vre-o însărcinare în partid. De multe ori însă, publicarea informației în presa partidului ținea loc de act de numire, afirma ulterior Mihail Romniceanu³⁸. Aceste organe centrale dețineau însă un poziție majoră în spectacolul public pus în scenă de liberali, ca formă proprie de legitimare democratică, prin imaginea dezbaterilor care aveau loc. În plan intern, dincolo de aspectul identitar și funcțional pentru partizani, ele aveau rolul de conferi recunoașterea pentru o serie de lideri liberali, autoritatea de a desfășura anumite acțiuni și calitatea de a solicita anumite demnități în momentele politice favorabile partidului.

Necesitatea unei reacții prompte a liberalilor față de evoluțiile politice și formalismul instituțiilor colective ale conducerii au indus în cadrul partidului micșorarea numărului celor care dețineau, în fapt, puterea. Concentrarea deciziilor la nivelul funcțiilor de reprezentare în partid și faptul că pozițiile centrale, până la șefi ai organizațiilor județene, erau neretribuite³⁹ făcea din președintele, din secretarul general al formațiunii și din casier o structură generatoare de autoritate în sine.

3.1.1. Președintele

Președintele reprezenta partidul, ca persoană juridică. Personalizarea politicii românești, cu propensiunea spre vârf a deciziilor, a făcut adeseori din președintele formațiunii un factotum politic și organizatoric. El deținea inițiativa acțiunilor, dădea impulsul întregii activități partinice, impunea respectarea principiilor ideologice și programatice pe care era structurată formațiunea. Avea dreptul aproape exclusiv de a convoca Delegația permanentă sau Comitetul Central, ori de câte ori socotea necesar, în chestiuni politice publice sau pentru a gestiona funcționarea internă a partidului⁴⁰. Președintele liberal controla în mod practic și mecanismele statutare de conducere, prin faptul că, între congrese, el putea să-și impună fideli în Comitetul Central și în Delegația Permanentă prin intermediul cooptărilor. Ca lider, I. G. Duca a introdus în comitetul central circa 30 de apropiați⁴¹.

3.1.2. Secretarul general

Funcția de **secretar general** al partidului a devenit importantă abia după 1922, demnitatea fiind deținută, se pare, de I. Gh. Duca până în 1927. După unii liberali, postul nici nu ar fi fost ocupat în timpul lui Ionel Brătianu de cineva anume. Vintilă Brătianu, Gh. Gh. Mârzescu și I.G. Duca ar fi primit astfel cumva delegație din partea liderului să se ocupe de organizare în timpul războiului, în condițiile criticilor generalizate și a procesului de ostracizare a partidului din partea celorlați actori

³⁸ ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 389.

³⁹ ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 382.

⁴⁰ ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Benteoiu Aurelian, f. 237; ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 380.

⁴¹ ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 382-383 și 389.

politici sau a îndoielilor care apăruseră în cadrul structurilor județene⁴²; ulterior, sub președinția lui Vintilă Brătianu și I. G. Duca, Gheorghe Tătărescu apare desemnat de forurile statutare, în documente și în acțiunea liberalilor ca secretar general⁴³; prim-ministru din ianuarie 1934, el a cedat poziția, temporar, lui Constantin (Bébé) Brătianu în februarie acel an. Formal, secretarul general al liberalilor era ales de către Delegația permanentă, iar după 1936, de către Congres, având scopul de a realiza legătura dintre conducerea centrală, mai ales președinte, și organizațiile din teritoriu. Statutar, el trebuia să comunice structurilor județene și din Capitală hotărârile adoptate în forurile centrale; în mod real, secretarul general reprezenta interfața între centrul și periferia partidului, urmărind buna funcționare a structurii liberale în teritoriu (cîrările și instrucțiunile în vederea unei bune activități purtând adeseori semnătura secretarului general sau, dacă erau semnate de președinte, fiind contrasemnătate de el), primind de la organizații rapoarte asupra situației locale din partid și adoptînd măsuri în consecință. Avîndu-și sediul la Clubul Central, în secretariatul general al partidului, liderul care deținea această funcție era „mîna dreaptă a președintelui”, supraveghînd întreaga activitate politică a liberalilor

⁴² I. G. Duca povestește în *Memoriile* sale că, în triumful de primele luni din 1918 al germanofililor, cadrele partidului din diverse organizații se clătinau în credința lor; în aceste condiții, Ionel Brătianu i-a însărcinat pe Vintilă Brătianu, pe Gh. Gh. Mărzescu și pe I. G. Duca să se ocupe de reorganizarea formațiunii. Duca și-a asumat, în special, sarcina de a înviora pe cei deprimați, iar în casele din Păcurari, unde era cazat, primea pe membrii partidului pentru a le explica situația și pentru a-i încuraja. Atunci se înscriseră în partid mulți membri noi, precum Richard Franasovici, un grup de iorghiști, în frunte cu Ștefan Bogdan, cumnatul lui Iorga; afară de rare excepții, Duca fusese „nașul” acestor noi aderenți, fapt care i-a asigurat grațitudinea partidului și i-a structurat o bază de putere ulterior. La Iași, considera memorialistul, începuse „marea operă de reorganizare a Partidului Național Liberal”, de adaptare a lui la cerințele votului obștesc, operă căruia Duca i s-a consacrat (I. G. Duca, *Memorii*, vol. IV, *Războiul*, Partea a II-a (1917-1919), ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1994, p. 155-156). Despre deziluziile din timpul războiului și asupra rolului lui Vintilă Brătianu în păstrarea, în bună parte, armăturii de cadre, chiar prin creșterea numărului de participanți în Casele Mărzescu, vezi ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 324. În altă parte a *Memoriilor* sale, Duca menționează că, împreună cu Georgel Mărzescu, fusese trimis la Dorohoi și la Botoșani pentru a aplana oarecare neînțelegeri din localitate și să învorieze partizanii. Impresiile depășeau prevederile, afirmă Duca, în toate straturile partidului existînd un moral ridicat, formațiunea în ansamblu oferind aspectul unui „front deosebit de omogen” care impunea respect și admirație adversarilor (I. G. Duca, *op. cit.*, p. 127).

⁴³ Dar, în 5 octombrie 1932, pe convocările pentru Comitetul Central al partidului din ziua de 15 octombrie acel an, sub poziția de secretar general apare semnătura *Arțareanu*. Nu am o explicație pentru această inadvertență. Probabil, în lipsa lui Gheorghe Tătărescu, casierul era cel care îi prelua atribuțiile (Biblioteca Națională, Colecții Speciale, Fond Saint Georges, P. XVIII, dos. 2, f. 1-2).

români⁴⁴. În condițiile în care Statutul partidului nu prevedea funcția de vicepreședinte, pentru ca libertatea de acțiune a șefului să nu fie stânjenită, prin știrbirea autorității, secretarul general avea o poziție cheie în formațiunea liberală. Într-o ierarhie a puterii, Mihail Romniceanu îl plasează ca „primul demnitar al partidului”, având ca singur egal cu el pe președintele Capitalei⁴⁵. Secretarul general avea atribuții largi, deținând în exclusivitate dreptul să convoace delegația permanentă în caz de deces sau lipsă a președintelui.

3.1.3. Casierul-administrator al partidului.

Patrimoniul material important de care dispunea formațiunea liberală, constituit în principal din bunurile imobiliare achiziționate în timp⁴⁶, precum și rolul important pe care îl deținea propaganda în politica modernă făceau necesară funcția de administrator. Alăturat gestionării acestor bunuri și interese, se adăuga, ca o problemă esențială din perspectiva liberalilor români, colectarea cotizațiilor de la organizațiile județene, sarcină dificilă, din cauză că statutul nu prevedea sancțiuni pentru cei ce nu-și achitau obligațiile bănești. Mănuirea fondurilor pecuniare ale partidului nu era singurul rol al casierului. El trebuia să ajute organizațiile, mai ales în preajma alegerilor, cu privire la modul de a colecta sumele prevăzute pentru nevoile Centrului de la membrii mai înstăriți ai formațiunii. Dibăcia lui trebuia să fie mare pentru a face față cerințelor financiare necesare întreținerii localului și cheltuielilor neprevăzute pe care le presupunea manifestarea publică a liberalilor români.

Doar cu titlu informativ la nivelul acestui subcapitol, funcția a fost ocupată în perioada interbelică de Dimitrie Arțăreanu și, după moartea acestuia, de Mihail Berceanu⁴⁷.

* * *

Succinta prezentare anterioară sugera faptul că partidul se organiza, în mod evident, de sus în jos, de la președintele formațiunii spre masa membrilor. Situația a fost perpetuată la nivelul organizațiilor, unde șeful județean avea rolul decisiv. Autoritatea de necontestat a președintelui, devenită tradiție odată cu lungul ministeriat al lui Ion C. Brătianu și întărită de fiul său, Ionel Brătianu, susținea arhitectura de putere internă a liberalilor români. Puterea deriva de la Centru. Disciplina severă contribuia, la rândul-i, la buna funcționare a partidului. Majoritatea

⁴⁴ ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 231 și 238; ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 379, 381 și 387.

⁴⁵ ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 367.

⁴⁶ Partidul era proprietarul imobilului de pe Calea Victoriei, unde funcționa Clubul liberal, dar și celui din str. Academiei în care funcționa o tipografie unde se tipărea *Viitorul* și alte publicații, ca *Poșta Țăranului* etc.; mai ales prima clădire, vastă, cuprindea un număr de spații la parter, care, închiriate, produceau importante venituri pentru partid.

⁴⁷ ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 231 și 239. ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 381.

observatorilor caracterizează formațiunea liberală, chiar dacă vorbesc despre precumpănirea intereselor, prin supunerea benevolă față de lider. Este imaginea clasicizată asupra liberalilor români, impusă canonic de adversari din rațiuni politice evidente⁴⁸. Șeful de la Centru este cel care dă galoane sau care pune note bune, afirmă Petre Andrei⁴⁹. Retrospectiv, Mihail Romniceanu considera că autoritatea

⁴⁸ La începutul secolului XX, „afacerea Hallier”, în care fusese implicat liberalul Nacu, profesor universitar și avocatul antreprenorului, a dat pentru adversari măsura disciplinei liberale. Atacurile la adresa disciplinei liberale au fost de o virulență fără precedent: se afirma că, la liberali, „chestiunile de conștiință personală, de corectitudine elementară, de cinste profesională, se supun poruncii șefului, hotărârii conducătorilor de comitet, votului clubului”. Partidul lui C.A. Rosetti și Mihail Kogălniceanu era imaginat ca o „monastire de călugări îngenunchiați sub o disciplină de moarte, tâmpiți cu ascultarea canoanelor și cu sărutarea icoanelor”; „tirania de partid” ucisese individul, prin excesul disciplinei liberalii ajungând să piardă până și „simțul personalității omenești, conștiința proprie, de sine stătătoare, prin sine făptuitoare” („Monăstirea liberală”, în *Epoca*, 12 aprilie 1901, *apud* Ioan G. Miclescu, fost deputat, *Monăstirea liberală și Crisa morală (Articole apărute în ziarul Epoca)*, București, I. V. Socecu, 1901, p. 5-6). Fără ca morala să disciplineze organizația, disciplina apărând, în schimb, drept „unica și întreaga morală”, liberalii erau prezentați marcați de „atrofie morală” sub cuvânt de disciplină, caracterizați drept „colectiviști”; șeful partidului era înfățișat drept cel ce „hotărăște”, face „ce vrea”, „ce face, e bun vrut, e bun făcut”. Singura condiție pentru șef și pentru disciplină era aducerea și ținerea la putere, singurul ideal, „slava, evlavia”, care înlocuiseră „drepturile individului, libertățile publice, egalitatea, solidaritatea, naționalitatea, toate cântecele dela 48 și dela Mazar-Pașa”. În spatele disciplinei erau îngăduite „toate matreplazlăcurile”, iar anii de putere procurați măsurau valoarea șefilor. Din această perspectivă se vorbea despre „măreția lui Brătianu”, „zodiacul în cerul lor” („Canonul Egumenului”, în *Epoca*, 23 aprilie 1901, *apud* Ioan G. Miclescu, *op. cit.*, p. 8-9). Imaginea puterii era ilustrată astfel de guvernul de 12 ani al lui Ion C. Brătianu, atunci când s-a structurat „regimul colectivist”, când clientele „au amest, unele de recunoștință, altele de invidie”. Nefastă, dar dovedită tare, norma practică de Ion C. Brătianu seduse pe cei mai mulți și rămăsese norma definitivă după care numai se poate guverna în Țara Românească („Crisa morală”, în *Epoca*, 20 iulie 1901, *apud* Ioan G. Miclescu, *op. cit.*, p. 60). În perioada interbelică, Petre Andrei aprecia că Partidul Liberal supravvalorificase individualitățile, dar selecția personalităților a însemnat reliefaarea acelora care renunțau la orice personalitate, la orice autonomie morală („M.O.”, nr. 11, februarie 1929, partea a III-a, Dezbaterele parlamentare, Adunarea Deputaților, ședința din 16 ianuarie 1929, p. 400-407, *apud* Petre Andrei, *Discursuri parlamentare (1929-1933)*, Ediție îngrijită de Doru Tompea și V.F. Dobrinescu, Iași, Editura Ankarom, 1996, p. 24). Chiar un fost liberal, Constantin Banu, membru semnificativ al partidului, scria aforistic că „Vai de partidul prea bogat în personalități! Nu personalități, ci marfă omenească standardizată, cu inteligență, voință, cultură câtă trebuie să aibă un partid tăria și disciplina, succesul liniștea” (C. Banu, *Grădina lui Glaucon sau Manualul bunului politician*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Valeriu Răpeanu, București, Editura PRO, 1998, p. 101).

⁴⁹ Sociologul ieșean, președintele organizației națională-tărăniste de la Vaslui, făcea referire la alegerile de senator de la 18 aprilie 1929, organizate meticuloasă de Mihai Negură pentru a se valoriza față de I. G. Duca; liderul liberal vasluian trebuia să dovedească, după Petre

șefului partidului, chiar și atunci când acesta nu avea prestigiul lui Ion I. C. Brătianu (vezi cazurile I. G. Duca sau Dinu Brătianu), făcea facil actul de conducere, fără opoziții semnificative în interior⁵⁰. Decizia liderului era determinantă în forurile statutare, chiar dacă nu convenea multora dintre personalitățile partidului. Hotărârea lui I. G. Duca din preajma alegerilor din decembrie 1933, privind avizarea personală prealabilă a tuturor listelor de candidați din teritoriu, nu a ridicat obiecții, chiar dacă ea contravenea Statutului și cutumei din partid. Toți șefii de organizații județene au prezentat, spune Mihail Romniceanu, listele lor, întocmite de forurile locale, iar șeful partidului a șters, fără a mai discuta, pe acele persoane pe care nu le-a socotit demne să pătrundă în Parlament⁵¹. Același control se exercita și asupra organizațiilor locale, o alegere de președinte județean nefiind valabilă fără aprobarea șefului partidului. Dreptul de veto al președintelui a fost exercitat în repetate rânduri, chiar pe relația cu lideri de suprafață. Prima alegere a lui Gheorghe Brătianu ca șef al organizației din Iași în locul lui Constantin Krupenschi a fost revocată din ordinul lui Ion I. C. Brătianu, chiar dacă, ulterior, într-un alt context politic, Vintilă Brătianu, ca nou președinte, a fost nevoit să accepte decizia liderilor locali ieșeni. De asemenea, dezaprobarea de către liderul liberal a încercării de schimbare a conducerii în organizația Constanța, prin impunerea lui Istrate Micescu în locul lui Vasile Sassu, a atras marginalitatea și, finalmente, autoexcluderea lui Micescu din partid, în pofida marelui talent său oratoric și parlamentar⁵².

În aceleași tipar al practicilor de putere din interiorul partidului, Mihail Romniceanu menționează și autoritatea liderului partidului, sau a conducerii superioare, asupra parlamentarilor liberali în momentul guvernării, el hotărând demnitățile publice deținute precum și fondul discuțiilor din Camere. Lăsate libere în sânul comisiilor Adunărilor, dezbaterile încetau după fixarea pe un anumit punct de vedere, iar etica partidului cerea ca parlamentarii să nu mai facă o a doua discuție în plen. Amendamentele ce s-ar fi propus nu puteau fi acceptate decât cu consimțământul băncii ministeriale de a le introduce în text⁵³. Nu exista o cenzură

Andrei, că luptase cu urgență mare, că organizația liberală din Vaslui este tare și că a putut să scoată, împotriva guvernului, un senator în opoziție („M.O.”, nr. 78, 3 iulie 1929, partea a III-a, *Dezbaterile Adunării Deputaților*, ședința din 13 iunie 1929, p. 2882-2889, *apud* Petre Andrei, *op. cit.*, p. 106).

⁵⁰ ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 389.

⁵¹ Ibidem, f. 390. E adevărat, autoritatea lui Duca era enormă în acel moment în cadrul partidului, el fiind cel care recucerise puterea pentru liberali.

⁵² Ibidem, f. 390-391. Referindu-se la alegerile șefilor de organizații județene, Mihail Romniceanu afirma că ei erau aleși de către Delegația Permanentă județeană, sub rezerva aprobării din partea conducerii centrale (Ibidem, f. 364). Vezi și studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Demisia guvernului Vintilă I. C. Brătianu (noiembrie 1928). Implicațiile unei schimbări guvernamentale”, în *Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași* (serie nouă). Istorie, tomul XLVIII-XLIX, 2002-2003, p. 149-170, precum și *infra*, în cadrul acestui volum, capitolul *Disidenții*.

⁵³ ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 391.

preventivă cu privire la manifestările publice, membrii care nu urmau indicațiile Centrului expunându-se însă la marginalizare. Articolele de presă din alte ziare nu trebuiau prezentate în prealabil vreunui for al partidului, dar autorul unui discurs care încălca principiile partidului risca dezavuarea publică și chiar excluderea⁵⁴.

Și alte luări de poziție insistă pe coordonatele fixate de Mihail Romniceanu în mărturia lui. Președintele liberal apărea drept simbol al unității formațiunii, cel care fixa linia programatică a partidului și se preocupa de difuzarea ei în mijlocul organizației. Prestigiul și forța liberalilor se găseau într-un raport direct de echivalență cu grandoarea și cu personalitatea șefului. Atotputernicia lui Ionel Brătianu, cel care avusese „țara în mâini” și care „s-a ridicat ca stăpânitor al țării...”, pentru a prelua un loc comun al gândirii din perioadă⁵⁵, a fost explicată prin autocrația existentă în partidul liberal. Liderul liberal „provocase” chiar propria sa autoritate, atunci când a sugerat unor prieteni, imediat după ce demisionase din funcția de președinte al Consiliului de Miniștri în primăvara anului 1918, ideea retragerii de la șefia partidului în favoarea unui comitet. Ionel Brătianu aprecia, în contextul războiului mondial, defavorabil pentru România în acel moment, că o conducere colectivă cu M. Pherekyde, E. Porumbaru ș.a. era mai capabilă să conducă

⁵⁴ O sancțiune luată rar, e adevărat (Ibidem, f. 392). Atitudinea lui Istrate Micescu împotriva naționalizării subsolului, în 1923, nu a atras decât desărcinarea sa din misiunea de raportor al proiectului de Constituție și dezavuarea lui din partea lui Vintilă Brătianu (Ibidem, f. 393). Alături de acest moment, Mihail Romniceanu amintea și punerea în discuție a autorității lui Ionel Brătianu în 1914, când impunerea principiilor de reformă agrară a întâlnit obiecțiuni din partea marelui proprietar craiovean N. T. Pop (Ibidem, f. 398). Istoriei au „forjat” adevărate dispute și tabere în partid, greu de susținut totuși, disensiunile dintre lideri fiind rezolvate în limitele disciplinei de partid, de către președinte; în afară de adoptarea Constituției și a pachetului de legi economice din 1924 (legea comercializării, legea minelor etc.) care a împărțit partidul, Al. Constantinescu (fost președinte al Consiliului de administrație al Băncii Blank), Istrate Micescu, Toma Stelian și C. Zigre manifestând opinii economice diferite față de poziția oficială a partidului (Ion Bitoleanu, *Din istoria României moderne. 1922-1926*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 303-304, 309-310), nu am întâlnit în istoria PNL în deceniul al treilea grupuri coerente în cadrul formațiunii. De exemplu, nemulțumirea lui Arthur Văitoianu, transferat de la ministerul de Interne la cel al Comunicațiilor, după remanierea din noiembrie 1923, sau cea a lui C. Banu, schimbat de la conducerea Ministerului Cultelor și Artelor cu Alexandru Lapedatu nu a structurat taberele bine definite, prin componență sau obiective pe care le prezintă Ion Bitoleanu și alți istorici. Nu am identificat grupuri opozante coerente în partid, organizate în jurul lui Al. Constantinescu, Arthur Văitoianu și Istrate Micescu, ultimul anunțând 1925 editarea ziarului *Răspunderea*, prin care urmărea regenerarea morală a partidului, sau a lui G. G. Mărzescu, Vintilă Brătianu și I.G. Duca; cf. Ibidem, p. 306-307.

⁵⁵ Evident, această atotputernicie era gândită de adversari ca exercitându-se în dauna rolului pe care ar fi trebuit să-l asume liderul liberal, „de a fi mandatarul națiunii pentru a îngriji de nevoile ei”. Cf. Mircea Ștefan Cioroiu, *O viață de prestigiu: Alexandru Averescu Mareșal al României*, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1938, p. 150.

formațiunea prin acea epoca tulbure, prin faptul că era neaccentuată și mai puțin expusă atacurilor decât el. Suprapunerea acestei interpretări peste imaginea ce putea fi oferită unei astfel de retrageri, de recunoaștere a faptului că politica sa de neutralitate și de implicare în conflictul mondial fusese greșită, în contextul blamului pe care-l cunoștea partidul liberal ca urmare a greutăților materiale și psihice inerente războiului l-ar fi făcut pe Ionel Brătianu să renunțe finalmente la ideea retragerii. I. G. Duca a bănuț înșă că propunerea lui Brătianu nu era decât o manevră pentru a vedea dacă se mai putea bizui pe devotamentul necondiționat al colaboratorilor săi apropiați. Liderul liberal a fost supărat inclusiv pe Duca, fiindcă răspunsul lui nu a fost foarte categoric, ceea ce l-a făcut pe atunci tânărul liberal să conchidă că „Brătianu se complăcea câteodată în aceste artificii de politică orientală”⁵⁶.

Percepția asupra Partidului liberal era dominată de acest model practic al conducerii, care concentrează puterea înspre lider.

Personalizarea partidului liberal nu este singulară în peisajul politic din România modernă. Majoritatea formațiunilor cunoșteau acest fenomen al ființării prin liderul organizației. Structurarea precară a câmpului public românesc, funcționarea deficitară a politicii, statuată prin recurențe și nu prin reguli formale, și

⁵⁶ I. G. Duca, *op. cit.*, vol. IV, p. 119. Episodul este povestit și de Sabina Cantacuzino și de alți apropiați ai familiei sau observatori ai vieții publice, ceea ce poate induce dorința reală a lui Ionel Brătianu de retragere din viața politică; fapt pe care-l consider puțin probabil înșă. Sora mai mare a lui Ionel Brătianu plasează discuția cu posibila retragere a liderului politic al liberalilor români după sfârșitul războiului și întoarcerea la București, atunci când Ionel Brătianu s-a gândit inițial să nu-l mai numească pe Vintilă Brătianu în noul Cabinet ministerial, pentru ca cei doi frați să nu fie pe aceeași listă; ulterior, șeful liberal a reflectat chiar la retragerea din viața politică, lăsând direcția partidului lui Vintilă, în condițiile în care acesta avea autoritate asupra masei membrilor liberali (Argetoianu și Duca îi apăreau în context drept „slabi și fără caracter”, iar Alexandru Constantinescu lipsit de „prestigiu”); cf. Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I. C. Brătianu*, vol. II, îngrijire de ediție, studiu introductiv și note dr. Elisabeta Simon, Editura Albatros, București, 1996, p. 202). Și Pamfil Șeicaru menționează că Ionel Brătianu și-a socotit în 1919, după ocuparea Budapestei, misiunea îndeplinită și a vroit să se retragă din viața politică, fiind înșă împiedicat de unanimitatea partidului (Pamfil Șeicaru, *Construcții pe nisip. Politica istorică*, Iași, Editura Fides, 1998, p. 43). Înșă, așa cum afirmă Robert Michels în cunoscuta sa lucrare din 1915, *Political parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy* (ediția consultată de mine în engleză este din 1966, translated by Cedar Paul and Eden Paul, Free Press, New York; vezi recent și ediția română, la care o să fac trimitere, *Partidele politice. Studiu sociologic al tendințelor oligarhice din democrația modernă*, traducere de Andreea Năstase, București, Editura Antet, 2011), p. 28-29, stratagema sau practica retragerii este comună formațiunilor democratice. El considera, de altfel, că „Renunțarea la funcție, în măsura în care nu reprezintă doar o expresie a descurajării ori a protestului (...), este, în cele mai multe cazuri, un mijloc de păstrare și întărire a rolului conducător” (...). „De fiecare dată când apare un obstacol, liderii sunt gata să-și prezinte demisia, anunțând că s-au saturat de funcție, dar în realitate dorind să le arate nemulțumirilor că prezența lor în postul respectiv este indispensabilă”.

absența unor organisme civice puternice de integrare social (biserică, sindicate, asociații ș.a.) au făcut ca indivizii și grupurile umane să se identifice cu liderii politici, exprimându-și adeseori adeziunea față de un nume și nu față de un program. Valoarea politică a partidului interbelic era legată îndeosebi de capacitatea conducătorului de a se impune ca negociator în ordinea puterii. În cazul liberalilor, omogenitatea între șef și partid era desemnată, din afară, prin *tiranía șefului* și disciplina de fier a partizanilor⁵⁷.

3.2. Scurtă perspectivă metodologico-istorică asupra puterii șefului Partidului Național Liberal

Organizațiile politice interbelice de factură democratică, poate excluzându-i aici pe socialiștii români și alte formațiuni mici, se aseamănă în modul lor de funcționare sau prin tipul de sociabilitate și de relații care structurează viața lor internă. În mare măsură, partidele moderne sunt marcate de tendințe de concentrare a deciziilor și de funcționare oligarhică, în condițiile votului universal și a organizării pe criterii electorale. Așa cum sugerează marii cercetători ai fenomenului partinic, de la Moisei Ostrogorski sau Robert Michels la Maurice Duverger, peste tot în astfel de asociații profesioniștii competenți au înlocuit militanții devotați⁵⁸. Mecanismele care împing la oligarhia partizană sunt legate de mijloacele importante de care dispun conducătorii unui partid pentru a se menține la putere: statutele le asigură un control asupra partidului, prin faptul că pot alege momentul oportun pentru discuția unei probleme, pot miza pe componența instanțelor de decizie pentru ca punerea lor în dificultate să fie evitată. Ei controlează aparatul central, legăturile cu organizațiile județene, finanțele, organele de presă, lansarea campaniilor de opinie, gestionarea fișierului aderenților. De asemenea, ei au notorietatea politică, prin faptul că vorbesc în numele formațiunii la dezbaterile din societate⁵⁹.

⁵⁷ D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, s.e., 1922, p. 71.

⁵⁸ De la bază la vârf, partidul este reprezentat în teoria politică drept o piramidă organizațională; informația cunoaște un dublu sens: baza partidului se face ascultată, informează centrul despre așteptările societății și ale militanților, reglează deciziile partidului; aceste decizii aplicate ulterior pe întreaga structură; în realitate, partidele par să fie adeseori organizații extrem de centralizate, cu o slabă putere a bazei, care poate să-și spună cuvântul dar este arareori ascultată, neluată în seamă de instanțele superioare; programele sunt elaborate de centru; militantul de bază este adeseori un executant, unul care apără și difuzează pozițiile adoptate la centru; Robert Michels prezintă ca firească superioritatea culturală și instituțională a liderilor de profesie, care – prin conducerea lor – măresc diferențierea față de cei conduși (Robert Michels, *op. cit.*, p. 47; vezi și Pierre Bréchon, *Partidele politice*, traducere de Marta Nora Țârnea, Adina Barvinschi, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004, p. 208-210).

⁵⁹ Deși această notorietate se poate transforma în handicap, în conjunctura unui partid discreditat de opinia publică (Philippe Braud, *Sociologie politique*, LGDJ, 4-édition, 1998, p. 399-404).

Însă a-i urma întrutotul pe autorii, inclusiv pe istoricii manifestării liberale din perioada interbelică, care considera autoritatea acestor lideri discreționară este, după mine, o greșeală de metodă. În realitatea socială și politică modernă, puterea nu se localizează, ea se constituie și reconstituie în mod permanent. Nu poate fi descrisă ca fiind o proprietate a cuiva, chiar deținând acesta o funcție politică, ci ca pe o relație negociată; ea nu este un contract, o înțelegere, ci ține de conflictul permanent din societate, de re poziționările permanente ale actorilor publici⁶⁰. Aspectul cutumiar poate juca un rol preponderent, dar puterea liderului de partid se instituie prin forța acestuia de a conduce partidul la puterea politică în societate. Capacitatea lui Ionel Brătianu de a ține partidul în proximitatea guvernării a construit imaginea autorității liderului liberal în interiorul partidului. Contextul este foarte important în această discuție. Alături de experiența și pragmatismul de care a dat dovadă liderul liberal, ceea ce unii istorici, la fel ca mulți contemporani, definesc prin „inginerie politică”⁶¹, trebuie luat în considerație faptul că adversarii lui, participanți marginal până atunci la viața politică, nu stăpâneau știința și arta conducerii. Nu cunoșteau regulile jocului politic de la București, iar greșelile făcute în raport cu realitatea românească i-a compromis rapid prin incoerența manifestărilor politice și prin deficitul normativ de a propune schimbarea tangibilă în raport cu *factorii stabili* ai puterii, regele Ferdinand și diverse grupuri de presiune din societate⁶².

Nici Vintilă Brătianu și nici I. G. Duca nu au avut ulterior autoritatea și eficiența în politică a predecesorului, în pofida capacității lor partnice indiscutabile; deși perceput drept „sufletul organizației partidului”⁶³, omul căruia cercul de studii îi datora activitatea, Vintilă Brătianu nu trezea în mod automat în cadrul partidului recunoașterea autorității sale de președinte, din cauza intransigenței sale dusă până

⁶⁰ Vezi mai ales Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, traducere din franceză și note de Bogdan Ghiu, control științific al traducerii Marius Ioan, prefață de Sorin Antohi, București, Editura Humanitas, 1997.

⁶¹ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Editura Paideia, 1999, p. 117.

⁶² Vaida Voevod recunoștea acest fapt în *Memoriile* sale, chiar dacă el plasa totul în paradigma bizantinismului și corupției politice a regătenilor: „Autohtonii găseau că totul e firesc și bine. Ei vedeau în concepțiile noastre lipsa experienței de a guverna. Eram, pentru ei, oameni de opoziție, străini de arta și beneficiile guvernării, un fel de țărani maniaci, bieți boaghieni declasați. Nu ne-o spuneau dar ne lăsau să ne simțim inferioritatea și politică și socială (...) Deputații din noile provincii nu înțelegeau nimic. Erau buimăciți în mijlocul acestor stări, pentru ei cu totul noi și neexplicabile” (Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol. II, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995).

⁶³ Cu o anumită răutate, Pamfil Șeicaru afirmă că după Unire, „partidul liberal a fost condus de fapt de Vintilă Brătianu” și că, în politica internă, Ionel Brătianu suferise, ceea ce s-ar părea un paradox, „tutoratul” fratelui său mai mic. „O inexplicabilă dominație”, cum remarcă cunocutul ziarist interbelic (Pamfil Șeicaru, „Ionel I. C. Brătianu, arhitectul României Mari (1864-1927)”, în *Scrieri din exil*, vol. II, *Portrete politice*, ediție îngrijită și prefațată de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I. O., 2002, p. 68-71).

la extrem, a rigidității convingerilor, a fundamentalismului economic care-i marca politicile ș.a. Deși legat de modelul de lider al fratelui său, Vintilă Brătianu a exercitat, după Mariu Theodorian-Carada, o altă formă de conducere, plecând de la propriul său caracter, nefiind „plămădit din aluatul din care se dospesc cârmuitorii de țări și noroade”⁶⁴. La rândul său, Duca este înfățișat adeseori ca deținând o autoritate îndoielnică, stimulativă pentru acte de indisciplină și conflicte de pretenții, liderul liberal neavând curajul să taie „nici cu sabia, căci nu voia să nemulțumească pe nimeni”⁶⁵. Situația de după momentul guvernului Iorga și revenirii național-țărăniștilor la guvernare în vara anului 1932, prin Alexandru Vaida-Voevod, este relevantă pentru poziția slabă a lui I. G. Duca în calitate de președinte al P.N.L. Creșterea contestărilor vocale la adresa liderului în momentul insuccesului politic predictibil arăta și eșecul unei noi forme de raportare la organismele interne, mult mai democratică, mimat cel puțin de noul președinte liberal. Lipsa legitimității politice pe care o resimțea pe relația cu nucleele de putere interne, de la nivel central sau local, întrucât nu era un membru la *familiei*, necesitatea pe care o conștientiza de a restructura partidul în sens modern și participativ, îl determinaseră pe I. G. Duca să lărgască implicarea membrilor secundari la adoptarea deciziilor⁶⁶. Revolta unor lideri din teritoriu a arătat faptul că practica majoritară și cultura politică dominantă, în care liberalii își reprezentau puterea / autoritatea și mecanismele ei, erau legate de anii '20 și de supremația sau responsabilitatea exclusive ale liderului în raport cu celelalte structuri ale partidului⁶⁷. Însă, nici chiar Ionel Brătianu nu avusese parte,

⁶⁴ Mariu Theodorian-Carada era nepotul lui Eugeniu Carada, dar făcusese politica Partidului Conservator. Vezi M. Theodorian-Carada, *Efemeridele. Însemnări & Amintiri. 1908-1928*, Tipografia „Serafica” Săbăoani-Roman, 1937, p. 139; vezi și D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 75-76.

⁶⁵ ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 229. În mod similar, Pamfil Șeicaru considera că, deși nimeni nu contestase în mod real dreptul la succesiune, plecând de la faptul că fusese intim colaborator al lui Ionel Brătianu, se bucura de autoritatea morală a unei impecabile dezinteresări în viața publică și avea o temeinică pregătire în politica internă și externă, I. G. Duca era lipsit de energie, de aceea voință autoritară necesară unui șef de partid în raporturile cu celelalte partide și, mai ales, cu membrii propriului partid („Un om necunoscut: I. G. Duca (1879-1933)”, în Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 270).

⁶⁶ Vezi mai multe despre această schimbare de practică politică în interiorul partidului, instrumentalizată de I. G. Duca după 1930, în lucrarea mea, Ovidiu Buruiană, *Partidul Național Liberal în anii 1927-1933*, teză de doctorat, Iași, 2008, p. 420-436.

⁶⁷ Cum afirma, peste timp, Valeriu Stoica, „Brătienii stăpâneau arta omului politic”; el regreta (!) nedreptatea făcută lui Gheorghe Tătărescu, care aplicase viclenia, pragmatismul și curajul pe linia politică a Brătienilor. În dialogul cu Paul Aligică, omul politic adaugă că „curajul și viclenia au caracterizat leadership-ul P.N.L. încă de la începuturi, la care se adaugă responsabilitatea” (Valeriu Stoica, Dragoș Paul Aligică, *Provocări liberale. Dialoguri despre gândirea, istoria și practica liberalismului*, București, Editura Humanitas, 2003, p. 16-20). Asupra tipului de *leadership* exercitat de I. G. Duca, vezi lucrarea mea, Ovidiu Buruiană, *op. cit.*, mai ales subcapitolul I. G. Duca – lider al Partidului Național Liberal, p. 420-423.

formal cel puțin, de supunerea automată a membrilor de partid. Ca lider, el trebuia să mobilizeze continuu organizația, să-i ofere acesteia un scop, un ideal de atins. În situația dificilă a ostracizării din timpul războiului, el a fixat atitudinile partidului pentru perioada reformelor, nu numai ca formă de încredere, ci și ca manieră de control social⁶⁸. Răspunzând într-o ședință a Senatului, din cursul anului 1934, lui Nicolae Iorga, care recunoștea meritele istorice ale Partidului Național Liberal, dar afirma că autoritatea conducătorilor și solidaritatea și disciplina gregarilor ar fi slăbită față de ceea ce erau odinioară autoritatea, solidaritatea și disciplina în Partidul Național-Liberal, Alexandru Lapedatu recunoștea faptul că în cadrul formațiunii liberale nu mai putea fi vorba de acea putere necontestată pe care o dețineau cândva șefii săi. Deplângând dispariția timpurilor lui Ion C. Brătianu și C. A. Rosetti, liderul ardelean afirma că militanții liberali nu mai puteau avea, în anii '30, fanatismul și devotamentul de dinainte de primul război mondial, atunci când se înfățișau ca o „armată însuflețită de mirajul cuceririi locurilor sfinte”; schimbarea vremurilor însemnase și schimbarea oamenilor, dar liderii liberali puteau revendica pe deantregul, susținea omul politic ardelean, autoritatea și structura de ordine pe care se rezema partidul în acțiunile lui și în rolul pe care îl îndeplinește; era, în spusele lui Alexandru Lapedatu, conștientizarea faptului că acceptarea puterii indiscutabile a liderului și a disciplinei de partid a permis depășirea crizei politice traversată de liberali în anii 1928-1933⁶⁹.

În al doilea rând, și aici este mai curând o sugestie de metodă și de interpretare, de verificat prin cercetări ulterioare, povestirile asupra autorității nedisputate a liderului liberal îmi lasă impresia unei forme de deresponsabilizare personală și colectivă totodată a membrilor de partid. Făcută, probabil, mai puțin conștient în momentul situațiilor limită de după 1945 de personalitățile partidului deținute în închisorile comuniste, această narațiune a puterii în partid îl înscria pe președintele liberal în registrul decidentului unic și discreționar. În disputa dintre holismul și individualism metodologic pe care o propune în lucrarea sa *Mizeria istoricismului*, Karl R. Popper opune structurii sau sistemului, văzute ca determinante, constrângătoare, acțiunile individuale presupuse autonome, calculate, chiar „libere”⁷⁰; evident,

⁶⁸ Duca prezintă, în *Memoriile sale*, întâlnirile legendare din casa Mârzescu, cu deschiderea unor comisii menite să studieze reformele la ordinea zilei și să propună legi; acceptate inițial cu neîncredere, existând chiar acuzele violente ale lui C. Neamțu, proiectul lui Ionel Brătianu, în care fratele său a avut un rol însemnat în partea tehnică, a cunoscut o largă participare ulterior, casele devenind neîncăpătoare. El menționează și gândul lui Ionel Brătianu, că atât timp cât ținea guvernul ocupației, „noi nepăsători la clevetirile și de calomniile lui să pregătim prin muncă și încredere ziua reparatoare de mâine” (I. G. Duca, *op. cit.*, vol. IV, p. 120). În felul acesta, Brătianu întrupase în mijlocul confuziei din Moldova credința neclintită în biruința inevitabilă (*Ibidem*, p. 121).

⁶⁹ „Răspunsul d-lui Ministru Al. Lapedatu la discuția Adresei pentru răspuns la Mesaj (2 martie 1934)”, în *Viitorul*, anul XXVI, nr. 7843, duminică 11 martie 1934, p. 3.

⁷⁰ Karl R. Popper, *Mizeria istoricismului*, traducerea Dan Suci, Adela Zamfir, București, Editura ALL, 1996, p. 47-48.

filosoful austriac/englez refuză explicația unică, individul însuși fiind, până la un punct, produsul mediului social și politic în care evoluează și reproducând practicile în vigoare în mediul său cultural; el depinde de circumstanțe și de forța rețelelor în care se înscrie sau în care este încadrat. Prin urmare, autoritatea liderului liberal nu era o chestiune mecanică, iar partidul liberal poate fi lecturat din perspectiva intereselor organizate, rivale uneori, a identităților distincte, a conflictelor doctrinare care se articulează în perioadă, deși liniile de demarcație nu sunt întotdeauna precise și nu iau forma unor falii. Metodologic, trebuia refuzată, după mine, atât căutarea privilegiată a conflictelor din interiorul formațiunii (în jurul unor probleme doctrinare cauzate de interese economice), cât și prezentarea monolitică a formațiunii liberale, întrucât partidul nu a fost un tot unitar, un instrument al șefului politic liberal. Reprezentarea majoritară asupra Partidului Național Liberal dominat de autocratismul lui Ionel Brătianu, șeful atotputernic în fața căruia „nimeni nu crâcnea” când lua o hotărâre, poate fi discutată, nu în sensul respingerii ei complete, ci a reevaluării din perspectiva puterii în cadrul organizației. Constantin Argetoianu, aspirant la o poziție ministerială în Cabinetul Ionel Brătianu din iunie 1927, legat el însuși de mistica șefului liberal, prezintă în *Memoriile* sale o realitate diferită, șocantă pentru personajul în discuție și cu atât mai surprinzătoare din punctul meu de vedere, cunoscând cinismul omului politic din Breasta. Scena dezamăgirii sale era constituită finalmente de cabinetul de lucru al lui Ionel Brătianu, dominat în acel moment de forfotă și de zgomot infernal, în care candidații guvernamentali se luptau („certau” este termenul memorialistului) prin partizani sau grupuri de „adulatori” care enumerau în fața liderului de partid meritele și „drepturile” patronilor. După cum Argetoianu mărturisește, pentru cineva venit din afară, „disciplina de fier”, „autoritatea necontestată a șefului”, spiritul de solidaritate aproape „iezuistică” a celui mai bine organizat partid din țară deveniseră „iluzii pierdute”⁷¹. El conchidea că partidul liberal dezvăluia „aceleași ambiții, aceleași

⁷¹ Scena evocată de acidul memorialist care a fost Argetoianu, care, trebuie spus, nu-i „iubea” pe liberali, este cu adevărat plastică și ea merită a fi reținută pentru colorit cel puțin (cu lacune cauzate de dorința istoricului de a fi cât mai lapidar / concis): „era o atmosferă oribilă; abia am putut răzbi până la Brătianu, dând din coate, și cu pardon-pardon! Bietul Ionel era tras în toate părțile, de mânecă, de umeri și fiecare cauta să obțină câte ceva (...) Vintilă, Dinu (Brătianu), Duca, constituiau centre de cristalizare secundare ale acestei mase informe... (...) Priveam, și nu-mi venea să cred! (...) Doctorul Angelescu urla și țipa, și nu admitea ca el «care a cheltuit» atât pentru partid să nu fie ministru odată cu Duca și Vintilă. Tancred Constantinescu, băjbăia, cerea, înjura pe Duca (...) Nicușor Săveanu declara rezemat de un perete că va face moarte de om, dacă nu va fi ministru. Chirculescu amenința cu «nici un vot la Putna și mai ales în Panciu», de va fi lăsat la o parte. Dovlecel Dimitriu, surd, crezând că i se dispută locul trecea dintr-o cameră în alta urlând: «nu cedez, nu cedez!». Duca, roșu ca un rac, sufoca în mijlocul bandei care voia să-l înăbușe, Vintilă resemnă și dezgustat părea un Cristos coborât de pe cruce – iar Dinu plictisit și indiferent «graseia» cuvinte fără șir...(...) partidul are exigențele lui”, afirma Ionel Brătianu către Argetoianu (n.mea Ov.B.). Cf. Constantin

lăcomii, aceeași încăpățânare ca pretutindeni”. Ionel Brătianu îi apărea atotputernic întrucât „cânta în strună partidului”⁷². Dincolo de exagerarea pe care o bănuiesc în subiectivismul omului politic fundamental conservator, care se „răzbună” astfel pe trecutul dominat de forța partidului liberal, conducerea formațiunii de către șeful liberal era cantonată de elita liberală, acele personalități despre care Dimitrie Drăghicescu afirma că reprezintă „un capital de cel mai mare preț pentru partid și fac din el cel mai puternic agent de evoluție istorică și de progres politic”⁷³, și de conducerile organizațiilor locale. Chiar în timpul conducerii lui Ionel Brătianu, „marii electori” erau esențiali în cadrul partidului și în jocul puterii politice. Șefii structurilor județene dețineau resursele locale din punct de vedere financiar și uman, putând negocia candidații sau diverse acorduri cu Centrul partidului. La nivelul anului 1928, Constantin Neamțu, foarte puternic în Dolj sau în Gorj și perceput drept șeful liberal al Olteniei⁷⁴, cu un trecut de divergențe cu Ionel Brătianu, putea încă să se opună lui Vintilă Brătianu sau I. G. Duca, care îl impuseseră pe Constantin Argetoianu, fost ministru al Agriculturii și Domeniilor în ultimul Cabinet Ionel Brătianu, pentru a candida aici în alegerile generale⁷⁵. În 1931, cu

Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. VIII, partea a VII-a (1926-1930), ediție și indici de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1997, p. 141-142.

⁷² Partidul era condus în realitate, după Argetoianu, de oameni de afaceri ai căror exponenți erau Vintilă și Dinu Brătianu. „Leneș, răsfățat și cu gândul la altele, Ionel Brătianu nu a avut niciodată curajul să înfrunte «oculta» și a preferat în raporturile sale cu partidul să domnească și să lase fraților săi sarcina de a guverna”. Inventând sau exagerând în mod evident, C. Argetoianu îi prezintă pe Vintilă și Dinu Brătianu hotărând totul și toate în timpul președinției lui Ionel Brătianu, de la diferendele electorale, până la cele mai delicate probleme economice și financiare (*Ibidem*, p. 157-158).

⁷³ El îi menționa, în principal, pe Alexandru Constantinescu-Porcu, Toma Stelian, Gheorghe Mărzescu, C. Banu, V. P. Sassu (D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 77).

⁷⁴ Constantin Neamțu era un vechi liberal, președinte al organizațiilor liberale din Dolj și Gorj, deputat și senator în mai multe rânduri (senator de drept) și fost primar al Craiovei. Cu studii comerciale serioase, făcute în țară și străinătate (Școala Superioară de Comerț din Craiova și Institutul Superior de Comerț din Anvers), el a fondat și a condus, ca director general / administrator delegat, Banca Comerțului din Craiova, cea mai puternică instituție financiară din Oltenia, ceea ce îl făcea „bancherul Craiovei” (*Figuri politice și administrative...*, p. 65), Constantin Neamțu era totodată membru în direcția societății „Petroșani”, în Creditul pentru întreprinderi electrice, S.A.R. de navigație pe Dunăre, în „Agricola-Fonciera” etc. (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 588); avea case mari la Tg. Jiu, Craiova și București. Rotofei, bine hrănit, optimist și zgârcit, în campania electorală a împărțit fotografii personale în costum de pandur, dar a refuzat contribuțiile pentru un monument al lui Tudor Vladimirescu (în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 3, 15 martie 1929, p. 14; vezi și *Idem*, anul I, nr. 17, vineri 7 iunie 1929, p. 16). Rolul său politic, dar și ticurile discursive i-au atras porecla de „Nenea”; cf. *Anuarul Parlamentar...*, f. p.

⁷⁵ Motivul principal pentru persistau rezervele lui Vintilă Brătianu sau I. G. Duca asupra lui Constantin Neamțu era reprezentat de atitudinea acestuia din timpul războiului mondial, mai ales de la Iași, în primăvara anului 1918, când l-a contestat pe Ionel Brătianu, pe care-l

ocazia alegerilor legislative, trimis de Duca să activeze în județul Hunedoara pentru pregătirea viitoarei sale candidaturi parlamentare acolo, în București fiind prea mulți competitori, Mihail Romniceanu s-a confruntat cu o situație similară; aflată sub președinția nominală a lui Gheorghe Tătărescu, condusă de fapt de Mitiță Constantinescu și de Constantin Bursan, organizația locală nu l-a sprijinit, fiind nevoit să suporte singur spezele de deplasare în circumscripția județeană; doi ani mai târziu, el era nevoit să accepte, spre marea sa dezamăgire, locul pe lista de candidați pentru Senat (colegiul universal), mai puțin atrăgător ca perspectivă politică⁷⁶.

Exercitând, în general, o autoritate foarte mare asupra membrilor din județ, președintele organizației locale avea un cuvânt preponderent în raport cu Centrul, în toate chestiunile zonei. Profesioniști ai politicii, unii dintre ei, precum doctorul Constantin Angelescu, Mihail Orleanu, R. Franasovici, Vasile Sassu etc., erau proiectați la o dimensiune națională, ocupând diverse demnități publice în momentul puterii. Perceput ca un partid „patriarhal”, dependent de voința liderului capabil să asigure succesul politic, Partidul Național Liberal era structurat, în mare măsură, în jurul organizațiilor județene și a liderilor locali. Influența liderilor locali nu trebuie însă generalizată, fiind necesară o mare abilitate politică și o recunoscută capacitate electorală pentru a te impune în fața conducerii centrale. Echilibrul era fragil, tendința de încălcare a drepturilor organizației fiind frecventă. Șeful județean era cel care decidea aspectele politice ale filialei, mai ales atunci când reprezenta un om politic de anvergură. Raportul dintre centrul organizației și membrii importanți din teritoriu putea lua forme tensionate. Procedura lui I. G. Duca care l-a numit în 1927 pe Costel Tătăranu ca prefect de Râmnicu-Sărat, fără a-i consulta, măcar formal, pe liberalii de acolo a generat o criză în raporturile dintre liderii de la București și cei ai organizației locale. Scrisorii de protest trimisă de senatorul Leonida Dumitrescu, în care acesta se arăta indignat de sistemul numirii prefecților fără avizul organizației județene, liderul liberal, ministru de Interne în acel moment, i-a opus spiritul unei „tiranii a ordinii ierarhice”. I.G. Duca ignora problema în sine și se concentra asupra „afrontului”, dezvăluind adevăratele raporturi de forță; el îi scria lui Dumitrescu despre „telegrama ciudată” primită purtând semnătura lui Leonida; remițându-i-o senatorului în plic recomandat, Duca îi adresa rugămintea de a face

acuzase de proasta conducere a războiului; încercând să-i limiteze puterea, Duca l-a sprijinit pe Gheorghe Tătărescu ca rival politic în acea zonă a țării. C. Argetoianu sugerează că Neamțu, prezentat drept „despotul liberal al Craiovei” „dictatorul”, se „bucura” de vrăjmășia combinată a lui Vinilă Brătianu (pe o chestiune de bănci), Duca și Tătărescu; în 1927, era amărât că nu fusese „promovat” și el ministru; el îl convocase pe Argetoianu la o discuție de „comitet”, unde i-a oferit locul al doilea pe listă la Dolj contra sumei de 100 000 lei (ca și celorlați candidați); a fost nevoie de intervenția energetică a lui Duca, pentru ca Neamțu să fie trimis să candideze la Gorj; el a încercat însă să saboteze alegerea din Dolj a lui Argetoianu, pentru a arăta Centrului că fără dânsul Partidul Liberal era în suferință (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 149-150).

⁷⁶ ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 428.

investigațiile necesare să afle cine a fost „necuviinciosul care a îndrăznit” să i se adreseze astfel; liderul de la Centru nu putea concepe decât un „abuz” al cuiva care a profitat de semnătura omului politic local⁷⁷.

Nu întotdeauna în raportul Centru-Periferia partidului era privilegiată poziția primului element. Încercarea de a păstra o parte cât mai importantă a deciziei la nivel local a fost o constantă, mai ales pentru organizațiile puternice ca forță electorală, care aveau lideri puternici sau care dețineau un anumit prestigiu simbolic, mai ales pe relația cu noile organizații din Transilvania, Banat, Basarabia sau Bucovina. Liderii locali nu ezitau chiar să recurgă la amenințări, voalate sau nu. Într-o telegramă nedată trimisă lui I. G. Duca, aflat la acel moment în postura de ministru de Interne, ceea ce sugerează ca timp al expedierii anii 1927-1928, o serie de lideri bănățeni ai partidului, printre care dr. Avram Imbroane, dr. Pavel Ogadeanu etc., îi solicitau, „consecvenți cu atitudinea noastră de până acum de a apăra solidaritatea, armonia și pacea în partid”, menținerea în funcție a unui anumit prefect, ei neluându-și nici o răspundere pentru urmările unei schimbări care putea provoca grave tulburări în sânul partidului⁷⁸.

Finalmente, autoritatea președintelui liberal, reală prin practică și Statut, nu trebuie, după mine, hiperbolizată sau fetișizată. Paradoxal, în raport cu figura de „democrat sincer”, de înnoitor al formațiunii în sensul timpului, I. G. Duca a determinat, prin maniera de putere exercitată, o altă raportare în partid. Construindu-și propria legitimitate prin prezența personală în majoritatea organizațiilor, prin discuțiile amorsate cu liderii locali, desemnând personalități „autohtone” (din județul respectiv) la conducerea organizațiilor locale, Duca modifică o relație de putere. Sprijinind organizațiile în sensul reformării și democratizării lor, pentru a le crește forța electorală, Centrul a devenit puternic în raport cu conducerea județeană, impunându-și punctul de vedere în toate problemele vieții politice în dauna liderilor locali, intermediarii autorității centrale până la începutul anilor '30. Ilustrare a noului raport de putere în partid, adeseori membrii delegației permanente județene i se adresau direct lui I. G. Duca, peste șefii organizațiilor. În 1932, liderii locali din filiala Mureș i s-au plâns președintelui liberal de șeful organizației, G. Bogdan-Duică, cerând înlocuirea lui pentru că acesta neglijase structura locală în alegerile din 1931, venea rar în județ și nu se sfătuia decât cu 1-2 persoane din conducerea județeană. Bănuind de partizanat intelectual cu șeful județean, amândoi fiind profesori la Universitatea din Cluj, Alexandru Lapedatu, liderul formal al Ardealului liberal, a fost ocolit, disidenții adresându-se direct lui Duca⁷⁹.

⁷⁷ Semnătura lui Duca, după „cele mai amicale sentimente”, este în original (ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 212 / 1924-1946, f. 44). Relatând incidentul, revista *Opoziția* afirma cu malițiozitate că au urmat firește scuze (*Opoziția*, anul I, nr. 4, 3 noiembrie 1928, p. 14).

⁷⁸ ANIC, fond I.G. Duca, dos. 88 / f.d., f. 1.

⁷⁹ Cu acest prilej, prin Pavel Popa, s-a cerut excluderea din partid a primarului liberal al orașului Târgu Mureșului, Emil Dandea, ca și a lui Mihai Demetrescu sau Maximilian Costui, oamenii noului președinte (ANIC, fond Al. Lapedatu, dos. 190, f. 5). Duca a solicitat însă

3.3. Viața politică în cadrul organizațiilor județene

„Un șef de partid trebuie să țină de pururi în evidență tariful partizanilor, să-l verifice din când în când, să-l modifice de câte ori crede de cuviință. Numai astfel va izbuti să nu le acorde nici mai mult nici mai puțin decât indică balanța partidului” (C. Banu)⁸⁰.

3.3.1. Președintele organizației locale a Partidului Național Liberal

Similar organismelor centrale, structurile statutare județene ale partidului liberal cunoșteau într-un grad ridicat o realitate informală, în sensul că practicile politice de putere prevaleau adesea asupra reglementărilor cu caracter normativ. Conform regulamentelor partidului, formațiunea liberală presupunea, ca mecanisme primare și intermediare de integrare politică la nivel local, organizațiile sătești sau comunale, sectoarele (în funcție de necesități), congresul județean, desemnat drept for elector și deliberativ major, comitetul județean și delegația permanentă, alese de congres, cu rolul de a dirija activitatea liberalilor în plan județean în perioada dintre reunirile adunării generale. Într-o măsură semnificativă, structura județeană copia forma de putere centrală, ceea ce indică un pattern organizațional, atitudinal și comportamental la nivelul Partidului Național Liberal. Nu existau nici oamenii, nici practicile politice favorabile pentru transformarea acestor mecanisme locale de ființare a partidului la nivelul realității sociale în elemente funcționale ale arhitecturii politice liberale, dotate cu autonomie și cu un rol real în adoptarea deciziilor. Ca și la nivel central, organizațiile județene, apreciate drept „armătura mare a partidului” de Constantin Bébé Brătianu⁸¹, cunoșteau coagularea puterii spre vârf.

Comitetului județean îi revenea, statutar, alegerea și numirea președintelui, validat de congres, a secretarului, a casierului și a șefilor de sectoare. În fapt, fiecare președinte de organizație județeană se concepea și se comporta ca fiind atotputernic, toate celelalte funcții intermediare nefăcând decât să consfințească, prin validare formală, voința liderului local: ca element de control al organizației, președintele își alegea vice-președinții, secretarul general și casierul, factorii de decizie în plan local. Înființarea Biroului politic județean, neprevăzut de Statut, arată propensiunea spre puterea unilaterală a șefului de organizație. Scopul oficial al noii structuri, de a evita convocarea membrilor din structurile decizionale ce domiciliau în toată regiunea, în condițiile de infrastructură care afectau deplasarea, sugerează totodată aspectul funcționalist-pragmatic al politicii liberale, de fluidizare a deciziilor în dauna

organizației să asigure liniștea politică, fiind în interesul partidului ca organizația locală „să dea aprobarea încă o dată” (Ibidem, f. 8).

⁸⁰ C. Banu, *op. cit.*, p. 122.

⁸¹ ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 403.

reprezentativității lor. Constituit din sânul Delegației permanente, birou politic hotărâ în toate chestiunile curente, alături de președintele organizației⁸².

Reprezentările adversarilor converg în a-l înfățișa adeseori pe liderul organizației județene liberale drept *satrap*, factorul discreționar al puterii locale. După cum formula plastică a „vizirului” caracteriza acțiunea politică a lui Ionel Brățianu, un Vasile P. Sassu, președintele al organizației Constanța era reprezentat ca „emirul Dobrogei”, întrucât controla întregul județ prin influența pe care o avea asupra instituțiilor administrative și profesionale din zona Dobrogei⁸³; în descrierea subiectivă, dar cu anumite elemente de analiză științifică, pe care sociologul ieșean Petre Andrei, totodată președinte al organizației național-țărăniste din Vaslui, i-o face oponentului său direct, Mihai Negură, acuza dominantă este transformarea județului în „satrapie” de către liderul liberal, cu impunerea de numeroși funcționari publici plătiți din fondurile statului, care acționau însă ca agenți electorali liberali. Faptul era de natură să dea, evident, naștere la numeroase abuzuri administrative⁸⁴. De asemenea, pentru un contemporan, în Putna, un Take Atanasiu își învățase succesorul, pe N. Săveanu, cum să fie „satrap desăvârșit”⁸⁵. Iar Ion Manolescu-Strunga era perceput, foarte sugestiv, „voevod de Roman”, județul pe care îl stăpânea din punct de vedere electoral și administrativ⁸⁶.

Discutabilă într-o oarecare măsură și marcată de patos politic, o astfel de caracterizare a liderului liberal local denotă un sistem de putere, statuat în timp. Practica politică și administrativă din societatea României moderne, asemănătoare

⁸² ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 241; ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 365. Congreșele au fost formale și târziu convocate; după cum aprecia *Tribuna* din Turnu-Severin, condusă de liberalul George „Cioacă” Focșan, oficios al organizației locale (redacția ziarului aflându-se în chiar clubul liberal), un prim congres al organizației Mehedinți în adevăratul înțeles al termenului a avut loc abia în 10 ianuarie 1926 (*Tribuna*, nr. 60 și 62, din 4 și 18 ianuarie 1926, *apud* Tudor Rățoi, *op. cit.*, p. 47-52). De asemenea, la Dorohoi, în septembrie 1929, se putea număra doar al doilea congres al organizației (*Viitorul*, anul XXII, nr. 6485, miercuri, 25 septembrie 1929, p. 3; vezi și *Mișcarea*, anul XXIII, nr. 215, marți, 24 septembrie 1929, p. 1-2); în noile regiuni unite la 1918, în 7 octombrie 1929 se întrunea primul congres al organizației de Sibiu a P.N.L. („Ardealul în slujba apărării țării. Congresul organizației național-liberale din Sibiu”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 41, duminică, 13 octombrie 1929, p. 5) etc.

⁸³ *Opoziția*, anul I, nr. 2, 20 octombrie 1928, p. 14; vezi și *Idem*, nr. 3, 27 octombrie 1928, p. 15.

⁸⁴ Petre Andrei observa faptul că județul Vaslui, mai mic ca suprafață și cu o populație mai redusă decât județul Iași, avea mai multe comune decât acesta, ceea ce însemna mai mulți primari, notari, casieri comunal, toți agenți electorali liberali, plătiți din fondurile statului. Partidul Național Liberal își crease astfel în județ nuclee de oameni îndrăzneți, frunțași în sate „capabili de orice”, după liderul național-țărănist (*M.O.*, nr. 78, 3 iulie 1929, partea a III-a, Dezbatările Adunării Deputaților, ședința din 13 iunie 1929, p. 2882-1889, *apud* Petre Andrei, *op. cit.*, p. 107-109).

⁸⁵ Ion Petrovici, *op. cit.*, p. 128.

⁸⁶ În *Cronica Politică și Parlamentară*, anul III, nr. 84, duminică 6 decembrie 1931, p. 12; vezi și *Parlamentul*, anul I, nr. 1, miercuri 2 noiembrie 1927, p. 15.

acelui *Spoil System* din spațiul american, în care toate posturile decizionale erau atribuite aderenților partidului învingător, a condus la structurarea a partidelor în logica unei competiții electorale permanente. Slab structurat în absența unor structuri civice autonome, de tipul organizațiilor nonguvernamentale, bisericii sau sindicatelor, capabile să realizeze integrarea indivizilor-cetățeni și fenomenul de socializare consecutivă, câmpul politic românesc a favorizat impunerea șefului județean al partidelor ca factotum local. În mod tradițional într-o societate periferică din perspectiva modernizării, succesul politic depindea de capacitatea acestor notabili-electori, deveniți figuri tipice pentru procesul politic, social și administrativ. În paradigma politologică weberiană, liderii locali deveniseră „profesioniști” ai politicii. Întreprinzători și asemănători unor capitaliști, ei asumau riscuri în obținerea de fonduri și de voturi. În momentul victoriei, acești mari notabili cântăreau meritele fiecărui partizan și distribuia posturile administrative și avantajele materiale după criteriul serviciilor aduse partidului și lui personal⁸⁷.

La nivelul Statutelor partidului, liberalii se concepeau pe ei înșiși ca efigie a organizării moderne, cu o arhitectură piramidală, în care legitimitatea și autoritatea derivau de la bază spre vârf, de la comună, sectoare și plasă, pentru a ajunge la nivelul județului, unde se găseau comitetele de conducere și liderii locali. Însă necesitatea obținerii guvernării în societate a generat o altă practică de putere. Principiile democratice de funcționare și de acțiune politică au fost eludate în numele eficienței electorale.

Liderul local era o componentă cheie a sistemului de putere al Partidului Național Liberal și a liberalilor români. El se bucura de o mare autonomie politică, totodată sursă și rezultat ale propriei legitimități, a autorității sale informale în raport cu propria organizație și a valorizării sale de către conducerea liberală. Intruziunile limitate și precis determinate ale Centrului în cadrul orgaizațiilor locale îl proiectau pe șeful județean ca singur responsabil cu aplicarea pe teren a inițiativelor, instrucțiunilor generale și îndrumărilor de ordin programatic primite de la București⁸⁸. Intercesor al conducerii Partidului pe relația cu membrii de partid, secondat în acțiunea lui de un comitet restrâns, în mare măsură dependent de bunăvoința acestui personaj, liderul județean dădea sens sintagmei de *feudalism politic liberal*. Reprezentanții contemporanilor, partizani și simpatizanți liberali sau adversari deopotrivă, concordă în a-l caracteriza pe șeful local drept „sufletul structurii județene”, omul de care depindea acțiunea politică de circumscripție și acțiunea administrativă din județ, atunci când partidul liberal era la guvernare. Stabilirea listelor de candidați la alegerile parlamentare sau pe cele privind administrația locală, precum și numirile politice sau administrative din teritoriu care se făceau la recomandarea sa, începând cu prefectul, desemnat ulterior, în mod oficial, de ministrul de Interne, semnificau

⁸⁷ Max Weber, *Politica, o vocație și o profesie*, traducere din limba germană de Ida Alexandrescu, București, Editura Anima, 1992, p. 35-37.

⁸⁸ ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 400.

sursele puterii liderului județean și structurau o adevărată rețea politică. Însă, șeful trebuia să își asume rezultatele politice, mai ales cele din alegeri⁸⁹.

Valabilă mai ales pentru perioada anterioară primului război mondial, în condițiile unui electorat stabil și a generației fondatorilor acelor organizații, cărora conducerea centrală le era îndatorată pentru efortul făcut pentru mobilizarea politică a partizanilor și în structurarea cluburilor locale, realitatea descrisă mai sus a puterii politice a liderilor liberali în plan local s-a metamorfozat întrucâtva după 1918. Provocările pentru Partidul Național Liberal au fost numeroase în noul peisaj politic, dominat de perspectivele votului obștesc, de necesitatea integrării organizaționale a noilor veniți în cadrul sistemului românesc, mă refer aici la românii din Basarabia, Bucovina, Transilvania și Banat, sau de competiția mult mai largă pentru predominanță în societate, marcată de un discurs antiliberal agresiv. Dar liberalii nu au structurat o nouă sociabilitate politică și nici nu au inovat sub raportul *leadership*-ului din teritoriu, chiar dacă mulți dintre marii electori ai anilor antebelici dispăruseră biologic. Într-adevăr, un Ilariu Isvoranu în Mehedinți, Nicu N. Albu sau Emil Costinescu la Neamț, Grigore Vasiliu la Tutova, Take Atanasie la Tecuci ș.a., persoane cu greutate și autoritate personală, nu mai sunt de găsit printre cei care stabileau politica locală a liberalilor români. Însă, între cele două războaie mondiale, I. I. Niculescu-Dorobanțu în cadrul organizației Ilfov, I. G. Duca la Vâlcea, Mihail Orleanu în Covurlui, C. D. Dimitriu la Dâmbovița sau doctorul Constantin Angelescu în Buzău, chiar și un Richard Franasovici în Mehedinți, au putut ipostazia acel lider care se bucură de o mare considerație și de o mare putere pe relația cu membrii propriei organizații și cu Centrul partidului. Model de succes politic, acest tip de conducere în organizații a fost trasplantat și în Transilvania, Bucovina sau Basarabia. În grade diferite, Alexandru Lapedatu în Transilvania, Ion Nistor în Bucovina sau Ion Inculeț în Basarabia apăreau drept personajele determinante ale politicii locale.

Acești oameni politici ofereau imaginea liderului sacrosant, ale cărui acțiuni și discursuri sunt glorificate de presa de partid și de partizani într-o manieră care trimite la un cult al personalității locale, reflex al marelui cult care-l avea în centrul sistemului de reprezentare a puterii pe președintele formațiunii liberale. Adresându-se telegrafic lui I. G. Duca în aprilie 1920 și reînnoind sentimentele de respect și „încrederea nestrămutată ce păstrau iubitului șef al partidului liberal din Vâlcea”, membrii sectorului Drăgășani îl autorizau pe lider să procedeze la întocmirea listei candidaților în viitoarele alegeri în modul cum va crede mai util pentru interesele partidului, ei urmând să adopte și să ratifice decizia lui oricare ar fi ea⁹⁰. Demersul în

⁸⁹ ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 364; vezi și ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 384.

⁹⁰ Ei exprimau doar dorința, numai „de va fi posibil”, ca sectorul de sud al județului Vâlcea să fie reprezentat prin dl. Mișu Mihăescu (ANIC, Fond I. G. Duca, dos. 222 / f.d., f. 1). Vezi și caracterizarea pe care o realizează Asra Berkowitz lui I. I. Niculescu-Dorobanțu, denunțând abuzul și disprețul pentru voința maselor care-l definea pe cumnatul lui Ionel Brătianu, prefectul județului Ilfov în multe guvernări liberale, care se înconjurase de

sine nu desemna o atitudine de putere, ci exprima pragmatic situația de pe teren. În anii '30, în imitația practicilor politice ale vremii, statutele organizațiilor au cunoscut anumite mutații cu valențe autoritare, unii lideri locali fiind numiți președinți pe viață ai structurilor liberale județene⁹¹.

Refuzul puterii liderilor județeni de către membrii organizației era asociată uzurpării autorității acestora și declanșa un veritabil proces de ostracizare politică a contestatarilor. Între cele două războaie mondiale, organizația de Ilfov a Partidului Național Liberal a ilustrat una din scenele execuției simbolice a răzvrătiților față de puterea șefului județean, I. I. Niculescu-Dorobanțu, mai întâi pe relația cu Alexandru Ionescu-„Tramvai” și Mișu Alexandrescu⁹², dar mai ales în raport cu familia Ghiață,

familia Ghiață și alți profitori (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f 285); în mod similar, o broșură a lui George S. Anghelovici, din 19 februarie 1934, prezenta șefului Mihail Berceanu „Statul Major al Sectorului III Albastru”, cu „scopul” de a contribui la Constituirea Consiliului Comunal: el descria interesat capacitățile și meritele fiecăreia din personalitățile politice și încerca să indice șefului partidului probabilitățile de Consilieri Comunali pentru Sectorul III Albastru; dar din perspectiva bazei partidului, alegerea colaboratorilor revenea liderului („iubitului șef al formațiunii”), căruia îi indicau totuși existența nucleului, grupul restrâns de oameni conștienți „de misiunea lor” și „pătrunși de spiritul de sacrificiu”, „înconjurați de grăbiți, pretențioși și inactivi”. Aleșii trebuiau chemați numai din grupul activilor, cei care „au creat în jurul lor atmosferă de încredere, de cinste și de putere de înfăptuire”, care aduceau prin manifestarea lor zilnică posibilitatea de îndreptare, de ridicare și de adeziune sufletească (broșură scrisă de mână, cu unele fotografii, adresată lui Mihail Berceanu: *Dacă ași fi ...primar. Dedicată D-lui Mih. Berceanu. Președintele Sect. III albastru. Part. Naț. Liberal. Contribuție la Constituirea Consiliului Comunal ...* de George Anghelovici, în ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 33 / f.d. [1934], f. 1-26).

⁹¹ A fost cazul lui Richard Franasovici, pentru organizația de Mehedinți (*Tribuna*, nr. 351 din 7 octombrie 1935, p. 3-6, *apud* Tudor Rățoi, *op. cit.*, p. 97-100), dar, mai ales, al lui I. Niculescu-Dorobanțu, la Ilfov („Congresul organizației național liberale din jud. Ilfov”, în *Liberalul*, Ilfov, anul VI, nr. 12, număr special 8 pagini, 10 iunie 1936, p. 2). Vezi și I. G. Duca, la Vâlcea, în primul deceniu interbelic.

⁹² Situațiile de la finalul anilor '20 din cadrul organizației de Ilfov a Partidului Național Liberal este puțin documentată. Alexandru Ionescu a fost un personaj complex, om de drept, creator de instituții financiare, proprietarul celui mai organizat birou de avocatură din București, liberal credincios și vintilist înfocat. Porecla de Ionescu-Tramvai deriva din faptul că era directorul contenciosului la S.T.B. (Societatea de Transport București), poziție căreia îi datora și o superbă limuzină (*Parlamentul*, anul I, nr. 19, joi 22 martie 1928, p. 3). A fost deputat de Ilfov în mai multe legislaturi (*Figuri politice și administrative ...*, p. 93). Excluderea sa a fost mai curând contextuală, fiind legată de pierderea încrederii în infailibilitatea politică a Brătienilor după moartea lui Ionel Brătianu în noiembrie 1927 și pierderea guvernării, un an mai târziu, de către Vintilă Brătianu. Vezi și „Comunicat pentru cei eliminați”, în *Liberalul*, Ilfov, anul IV, nr. 4, 23 septembrie 1929.

Petre I. Ghiață fiind victima unei adevărate liturghii a puterii, care a afectat însă organizația liberală după 1933⁹³.

3.3.2. Contestarea unui lider local puternic și repercusiunile unui astfel de gest. Cazul Petre I. Ghiață și competiția politică imposibilă în cadrul organizației liberale din Ilfov⁹⁴.

Organizația de Ilfov a Partidului Național Liberal a fost condusă în întreaga perioadă interbelică de I. I. Niculescu-Dorobanțu, un reprezentant prin alianță al familiei Brătianu. Întrucât portretul acestui liberal am să-l schițez într-un alt capitol, îl caracterizez acum doar prin implicarea redusă în viața politică, pasionat fiind de cultivarea pământului sau de numeroasele sale afaceri. Interesat marginal de competiția politică, deși era absolvent al Școlii Superioare de Studii Politice din Paris, el nu a aspirat la demnități publice mai importante decât funcția de prefect de Ilfov. Deținea președinția organizației ilfovene în virtutea înrudirii cu familia esențială a politicii liberale și a capacității unor membri locali de a identifica în această legătură de rudenie potențiale avantaje personale, politice sau de altă natură.

Apropierea de București transformase această organizație într-una atractivă pentru o serie de personalități ale liberalilor români, precum profesorul universitar de studii clasice de la Universitatea din București și administratorul școlar Iuliu Valaori, care îndeplina și rolul de președinte de onoare al organizației⁹⁵, Mihail M.

⁹³ *Congresul organizației naționale liberale din jud. Ilfov*, în „Liberalul”, Ilfov, anul VI, nr. 12, număr special 8 pagini, 10 iunie 1936; vezi și „Viitorul”, nr. 8506, din 22 mai 1936 (pentru convocarea congresului).

⁹⁴ Asupra acestui caz, vezi și Ovidiu Buruiană, *Partidul Național Liberal în anii 1927-1933*, teză de doctorat, Iași, 2008, p. 560-561, precum și *infra*, în capitolele dedicate *Familiei politice liberale* sau *Disidenților* din cadrul acestui volum.

⁹⁵ Iuliu Valaori era aromân ca origine, născut la Moscopoli, în Macedonia (august 1867). Cu studii la București (bacalaureat, școala normală superioară și Facultatea de Litere) și, ulterior, la Paris, școala de Înalte Studii, și la Berlin, unde a obținut doctoratul în Litere și Filosofie, el a fost numit, la întoarcerea în țară, profesor la Seminarul Central din București și, mai apoi, conferențiar și profesor de limbile greco-latine la Facultatea de Litere a Universității din capitală, cu o operă semnificativă în sensul studiilor clasice (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 879-880). Haretist, el s-a implicat în politică alături de liberali, ajungând deputat în mai multe rânduri după război și inspector al învățământului secundar și superior, secretar general la Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor (1918-1919), apoi la cel al Instrucțiunii în toate guvernările liberale ale perioadei; marea sa ambiție, ocuparea unei funcții nu doar tehnice (de administrator școlar), ci și decizionale, cea de subsecretar de stat, a fost împlinită însă doar cu o lună înainte de moartea sa, în septembrie 1936 (Constantin Kirițescu, *Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 249). Coleg de ministru, Constantin Kirițescu, i-a dedicat un portret cu contururi calde și empatice, apreciind lupta lui pentru păstrarea studiilor clasice în programa școlară (*Ibidem*, p. 244-249); vezi și portretele realizate în oficiosul organizației din Ilfov, „Liberalul” (în „Liberalul”, Ilfov, anul I, nr. 5, 26 octombrie 1926), mai ales cel de la moartea sa (*Moartea Subsecretarului de Stat Iuliu*

Plătăreanu, profesor și conferențiar la Școala Politehnică din București, de asemenea un avocat cunoscut⁹⁶, Aurel Solacolu, Nicolae Bosnief Paraschivescu⁹⁷, Gheorghe Nazarie⁹⁸, Em. Slătineanu⁹⁹, I. P. Mădescu, Mișu Alexandrescu, toți cunoscuți avocați și jurișticonsulți la București sau N. T. Filitis, mare agricultor din Ilfov. Structura liberală ilfoveană era astfel una puternică, fără a fi, totodată, și competitivă. În momentul guvernării, alegerile dădeau un număr mare de parlamentari partidului, fără însă ca performanțe rezonabile să fie atinse în momentul opoziției politice, în care scrutinul era organizat de altă formațiune. O organizație încremenită în autoritatea simbolică a liderului și în mulțumirea partizanilor.

Spre deosebire de Ilie I. Niculescu-Dorobanțu, Petre I. Ghiață a investit în lupta politică încă din tinerețe. Pasionat de viața publică, el se înscriesese în Partidul Național Liberal din primul an al majoratului său. Ajunsesese rapid în prim-planul politicii liberale, prin eforturi proprii și beneficiind de recunoașterea socială a tatălui. Ion Ghiață era un militant liberal încă de la începutul secolului al XX-lea, după un episod socialist în tinerețea sa. Formația sa de institutor, care prezenta o predispoziție pentru haretismul politic și cultural, l-a metamorfozat într-un elector

Valaori. Prof. univ. președinte de onoare al organizației național-liberale din județul Ilfov, în „Liberalul”, Ilfov, anul VI, nr. 14, 1 noiembrie 1936, p. 1).

⁹⁶ Născut la Plătărești (în Ilfov), de unde i se trăgea și numele, Mihail Plătăreanu era fiu de preot și fusese detinut unei cariere bisericești. Războiul, pe care l-a încheiat ca sublocotenent, i-a modificat vocația, el urmând studiile universitare și obținând doctoratul în drept și economie politică la Universitatea din București. Lipsit de mijloace materiale, a activat în armată, ca ofițer atașat „Societății Orfanilor de război” și apoi Secției Justiției Militare din Ministerul de Război sau ca profesor de legislație (1926-1932) la școlile militare de infanterie și geniu; după 1932, a devenit profesor de contabilitate, finanțe și comerț în învățământul superior, la Școala Politehnică din București „Regele Carol II”, la catedra de contabilitate, comerț și finanțe. Implicarea sa în politică, în cadrul PNL din 1921, i-a adus alegerea ca deputat de Ilfov, cu o bună vizibilitate parlamentară, fiind de 2 ori secretar al Adunării Deputaților, fiind secretar la Comisia bugetară și raportor al legilor de buget al unor ministere („Moartea lui Mihail Plătăreanu”, în *Liberalul*, Ilfov, anul VI, nr. 12 (număr special), 10 iunie 1936, p. 1; vezi biografia sa și în Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 663). Prieten cu George Fotino, el n-a acceptat însă să fie subsecretar de stat (Anghel Ulmeanu, „Un prieten al tineretului”, în *Liberalul*, Ilfov, anul VI, nr. 12, număr special 8 pagini, 10 iunie 1936).

⁹⁷ Nicolae Bosnief-Paraschivescu a fost un avocat și literar cu valențe sămănătoriste, cu poezii publicate în diferite reviste de profil (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 118).

⁹⁸ Gheorghe Nazarie, avocat, cu studii în Drept absolvite la București, și jurnalist politic, deputat liberal în 1933, după ce fusese șef de cabinet la Interne, în perioada 1927-1928, era fiul liberalului Constantin Nazarie, licențiat în Matematică la Universitatea din Iași, ajuns la începutul secolului XX, ca liberal, ajutor de primar al orașului Galați (*Ibidem*, p. 587).

⁹⁹ Em. Slătineanu a fost, de asemenea, absolvent de studii juridice la București (doctoratul având ca subiect *Despre responsabilitate în materie penală*, 1901). Magistrat, ca judecător și procuror, el a ales avocatura, pe care a practicat-o mai întâi la Brăila, apoi la București. Ales senator de Ilfov ca liberal, el a păstrat legătura profesională, scriind o lucrare *Despre elocință*, în 1924, deși nu s-a remarcat ca un orator liberal de forță (*Ibidem*, p. 787).

semnificativ pentru liberalii din județul Ilfov, fapt recompensat lui cu diverse funcții intermediare, precum cea de revizor, inspector general al școlilor din România sau comisar al guvernului la Centrala Cooperativelor. Poziționarea firească în direcția noului scop politic definit de Ionel Brătianu după Unire, cel al ofensivei culturale, l-a apropiat de conducerea organizației liberale, fiind numit prefect al județului Ilfov între 1927 și 1928 și, ulterior, în perioada 1933-1935¹⁰⁰.

Pe acest fond, Petre I. Ghiață a avut o activitate intensă atât din perspectiva largă a partidului, ca funcționar în *Direcția presei* din Ministerul de Interne, pe când era doar student la Universitatea din București, sau ca jurnalist¹⁰¹, cât și din punctul de vedere local, în ceea ce privește reorganizarea partidului în teritoriu de la finalul anilor '20. Legăturile cu intelectualii zonei rurale, pe rețelele electorale ale tatălui său, l-au făcut cunoscut, iar Petre I. Ghiață s-a individualizat ca unul din tinerii reprezentativi pentru generația liberală nouă¹⁰². Un articol laudativ din 1927 îl prezintă de altfel ca pe „stegarul” tinerilor liberali¹⁰³. Avocat, cu doctorat în Drept la Universitatea din București, dar având licență și în filozofie și litere, profesor filosofie la Seminarul Central și, ulterior, de istoria doctrinelor politice la Institutul Regal de Științe Administrative și Politice, Petre I. Ghiață adăuga preocupărilor politice un capital intelectual deloc de neglijat din perspectiva liberalilor. Ales pentru prima dată în Parlament în 1931¹⁰⁴, deputat și în 1932 sau în 1933, Petre I. Ghiață părea sortit, prin ascendență și prin propriile calități, unei cariere politice de excepție. Valoarea politică a tânărului Petre I. Ghiață a creat însă o fractură în partidul liberal din Ilfov, între cei fideli modului de autoritate parohială exercitată de Niculescu-Dorobanțu și cei care doreau o organizație flexibilă, adecvată politicii moderne. Situația a degenerat în organizația ilfoveană pe fondul nerăbdării lui Petre I. Ghiață, atras de mirajul înnoirii rapide a partidului promovată de I.G. Duca după 1930 pe relația cu tinerii liberali, ca formă de refondare a liberalismului românesc. Conflictul de putere cu I.I. Niculescu-Dorobanțu a izbucnit în primăvara anului 1934, atunci când tânărul liberal a fost ales vicepreședinte al Camerei Deputaților. Reprezentant al tinerilor liberali și considerat ideologul grupului „H”, apropiat de premierul Gheorghe Tătărescu, el a considerat că putea reitera la Ilfov schimbarea generațiilor petrecută în organizația de Prahova a liberalilor români, unde Petre Bejan îl

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 356. Ion Ghiață a avut și o activitate publicistică importantă, fiind autorul mai multor căți didactice.

¹⁰¹ Cu colaborări semnificative la *Adevărul*, *Dimineața*, *Viitorul*, dar și ca director la *Ideea țărănească*, din Mehedinți, *Ideea*, *Naționalul*, *Naționalul nou*, *Politica vremii* și *Informația* (*Ibidem*, p. 356-357). Pe direcția propagandei liberale, vezi și unele broșuri, precum *Falimentul bolșevismului*, 1926, *Politica culturii și cultivarea maselor*, din 1928, scrisă împreună cu Iorgu Stoian etc.

¹⁰² „Petre I. Ghiață”, în *Liberalul*, Ilfov, anul I, nr. 3, vineri 10 septembrie 1926, p. 1.

¹⁰³ Gh. C. Nazarie, „Stegarul: Petre I. Ghiață”, în *Liberalul*, Ilfov, anul II, nr. 1, 4 iulie 1926, p. 1.

¹⁰⁴ *Anuarul Parlamentar...*, f. p.

înlocuise pe mai vârstnicul Dem. I. Nicolaescu¹⁰⁵. Cu o proprie bază de influență în organizație, Petre I. Ghiață l-a concurat deschis pe I. I. Niculescu-Dorobanțu, acuzându-l pentru maniera de conducere nedemocratică a filialei. Deși apatic și puțin preocupat de politica generală sau locală, Niculescu-Dorobanțu era totuși un reprezentant al *familiei*, dituat în competiția generală din partid alături de Dinu Brătianu. Confruntarea dintre cele două tabere a fost scurtă. Cu acceptul președintelui partidului, la congresului județean din 24 mai 1936, Petre Ghiață și grupul din jurul lui au fost subiectul „execuției publice” regizată de apropiații lui I. I. Niculescu-Dorobanțu, în special de Iuliu Valaori, Bosnief-Paraschivescu și Mihai Plătăreanu, președintele de onoare și vice-președinții filialei, alături de prefectul Aurel Solacolu. Excluși din organizație încă din 3 iunie 1935, în ședința solemnă a Delegației Permanente¹⁰⁶, congresul ratificând doar decizia de atunci, Ion Ghiață, Petre Ghiață, general Paul Zotta, N. Tănăsescu, Mircea Frigator ș.a. erau supuși calomnieri fără precedent și denigrării capacităților lor personale, fiind prezentați drept „scandalagii”, puși în slujba „afaceristului Ghiață”, „oameni improvizați pentru un pol și o pâine”¹⁰⁷. Delegitimarea simbolică includea violența implicită a majorității, iar termenii cvasimilitari utilizați indicau forța *establishmentului* liberal la Ilfov: în număr de câteva mii, congresiștii „ar fi putut să masacreze până la unul pe pușlamalele prietene familiei Ghiață”; chiar în lipsa poliției („strălucitoare absență”), bănuită de partizanat, întrucât se afla în subordinea guvernului Tătărescu, liberalii arătasera disciplină față de sfatul „înțelept” dat de șeful organizației, aplicând „mici și neînsemnate pedepse contondente slugilor familiei Ghiață”. Alegerea pe viață a lui I. I. Niculescu-Dorobanțu, „înțeleptul președinte”, ca lider al organizației județene a Partidul Național Liberal din Ilfov reducea contestarea la stadiul de gălăgie, de tulburare a ordinii firești.

Reconfigurarea elitei liberale în teritoriu începută de Duca, cu întinerirea vechii echipe de conducere a organizațiilor ca formă de credibilizare și de dinamizare a partidului, a făcut loc perpetuării vechilor relații de putere, cu concentrarea aproape discreționară a autorității în jurul liderului județean. Evoluțiile din cadrul organizației liberale de Ilfov ilustrează cultura politică a liberalilor români, caracterul

¹⁰⁵ Pentru situația de la Ploiești, vezi Costin Vrânceanu, *O istorie a liberalismului politic în Prahova. 1875-1948*, Ploiești, Editura Ploiești-Mileniul III, 2007, p. 121-122 și, mai ales, *infra* în cadrul acestui capitol. De asemenea, Ovidiu Buruiiană, *op. cit.*, teză de doctorat, p. 561-565.

¹⁰⁶ Ruptura în organizația de Ilfov a fost mare; prin eforturile lui I. I. Niculescu-Dorobanțu, a fost reeditat ziarul „Liberalul”, a cărei apariție fusese întreruptă în ultimii ani; primul număr, unul special, fiind dedicat excluderii și demonizării familiei Ghiață și partizanilor ei de către credincioșii lui I. I. Niculescu-Dorobanțu (*Liberalul*, Ilfov, anul V, nr. 1, sâmbătă 15 iunie 1935).

¹⁰⁷ „Congresul organizației național liberale din jud. Ilfov”, în *Liberalul*, Ilfov, anul VI, nr. 12, număr special 8 pagini, 10 iunie 1936); vezi și *Viitorul*, nr. 8506, din 22 mai 1936, p. 3 pentru convocarea congresului. Pentru excludere, vezi și *Liberalul*, Ilfov, anul V, nr. 1, sâmbătă 15 iunie 1935, p. 1.

patrimonial al conceperii structurilor locale, mai ales în condițiile în care la conducerea lor se găsea un personaj cu un statut semnificativ, simbolic sau electoral, fapt care-i conferea un mare potențial de negociere a resurselor pentru partizani. Refuzul autorității unui astfel de șef îl expunea pe protestatar unei excluderi politice totale. Cariera politică a lui Petre I. Ghiață s-a încheiat în acel moment, în pofida prezențe publice, mai curând discrete, până la 1939 și chiar după război¹⁰⁸.

3.3.3. O taxonomie a liderilor județeni

Nu toți liderii de filiale se comportau ca stăpâni absoluți ai organizațiilor pe care le conduceau. Deși un model al puterii și al acțiunii politice în cadrul organizațiilor poate fi circumscris, practicile îi diferențiază pe șefii județeni ai Partidului Național Liberal. Ele exprimă însă contexte diferite și temperamente distincte ale liberalilor implicați în acest sistem al politicii locale. Criteriile pentru clasificarea liderilor liberali sunt deopotrivă legate de activitatea lor internă, în cadrul organizațiilor pe care le conduc, cât și externe. Modul în care în care s-au impus sau au fost impuși la conducerea structurilor județene, valoarea lor intrinsecă de electori în plan local și capacitatea lor de a mobiliza organizația în momentele importante pentru partid în ansamblul lui, de a gestiona conflictele inerente între membrii formațiunii pe care o manageriază politic, dau măsura acestor șefi organizaționali. Exclusiv uneori, cumulativ cel mai adesea, anvergura lor națională, de oameni politici la centru, ca ministeriabili sau înalți demnitari ai statului, îi particularizează pe anumiți lideri în ceea ce numim îndeobște elita partidului. Chiar formația lor intelectuală îi individualizează, din perspectiva unei acțiuni mai largi decât cea locală.

Tipologia liderilor pe care o realizez în continuare pleacă de la situația conducerii partidului și a filialelor lui la nivelul lunii decembrie 1930. Convocat pe 29 decembrie în acel an pentru a desemna noul președinte liberal de după moartea

¹⁰⁸ Plecat din formațiunea liberală, Petre Ghiață s-a retras în scris, publicând monografii nu foarte originale ale diferitelor personaje importante ale zilei sau reflecții politice cu tentă morală: *Oameni și fapte*, București, „Ideia”, f.a.; *Alb și negru. Introducere în știința politicii practice*, București, Editura „Vremea”, 1931; *Arta politică*, București, Editura „Cugetarea”, f.a. [o altă ediție, adăugită, București, Editura „Ideia”, poartă data martie 1938]; *Democrația creatoare*, București, Editura Ideia, f.a. [1938?]; *Valori conducătoare*, București, Editura Ideia, f.a. [1941]; *Istoria doctrinelor politice*, București, Editura „Ideia”, 1938; *Ionel Brătianu*, București, Editura Clujana (colecția Figuri reprezentative), f.a. [1946]. După război, el a înființat un Partid Popular Țărănesc, redenumit ulterior Partid Popular Românesc și definit ca o mișcare țărănească, condusă de delegații satelor, mai ales de învățători. Formațiunea a dispărut după alegerile din 1946, în condițiile în care Petre I. Ghiață a refuzat propunerea lui Mihai Ralea de a se alia cu Frontul Plugarilor, condus de Petru Groza (Gheorghe Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice din România (1944-1947)*, București, Fundația Academia Civică, 1996, p. 174-176. Ascuns multă vreme după 1948, fostul lider liberal a fost arestat abia în 1956 (vezi și Valentin Saxone, *Speranțe în întuneric*, ediția a doua, revizuită și adăugită de Liana Saxone - Horodi, București, Fundația Culturală Libra, 2006).

lui Vinilă Brătianu, Comitetul central al Partidului Național Liberal a reunit la București cvasimajoritatea președinților de organizații locale¹⁰⁹. Puțini membri ai acestui for, precum Mihai Orleanu sau Mihai Negură, nu au putut ajunge la întrunire în acel decembrie grăbit și plin de evenimente pentru liberali, ei trimițându-și opțiunea printr-o scrisoare. Vizualizarea lor reciprocă îmi permite să-i supun unui examen minimal, al condițiilor pe care le aveau în cadrul partidului, și să realizez astfel o taxonomie a acestor președinți de organizații liberale. Cu precizarea că ei se regăsesc concomitent în mai multe categorii și determină ierarhii implicite.

a. Un prim palier al liderilor liberali era constituit din marii șefi de organizație care structurează totodată elita guvernamentală a partidului. Cu valențe locale și naționale totodată, dominând politic și administrativ o anumită regiune geografică, ei semnificau, în numele superiorității politice sau a unui capital simbolic, un grup în sine, un prim cerc concentric lângă conducerea politică directă a liberalilor români. Regăsibili în cabinetele ministeriale în momentul puterii, conferind forță partidului liberal prin coerența și calitatea guvernării, ei sunt cei care conduc adunările și manifestațiile politice, cu ocazia diferitelor congrese județene sau a campaniilor de răsturnare. Includ în această categorie, cu referințe totuși incomplete, pe N. D. Chirculescu (Alba și Putna), generalul Traian Moșoiu (Bihor și Sălaj), Alexandru Lapedatu (Brașov și Cluj), dr. C. Angelescu (Buzău), Vasile P. Sassu (Constanța și Caliacra), Mihail Orleanu (Galați), Constantin Dimitriu (Dâmbovița), Gheorghe Tătărescu (Hunedoara și Hotin), Victor Iamandi (Iași), Ion Inculeț (Lăpușna), Richard Franasovici (Mehedinți și Durostor, ulterior), dr. I. Costinescu (Neamț și București), Ion Nistor (Rădăuți, Suceava și Storojineț), Victor Antonescu (Teleorman) etc.

b. Reflex al perioadei de deorganizare de după război și de derută, de lipsa unor liberali locali reprezentativi în noile provincii, existau încă în 1930 multiple cazuri în care un om politic liberal era președinte al mai multor structuri județene. Faptul în sine atestă slăbiciunea de cadre a unor organizații, sperându-se că notorietatea și experiența acestor lideri de marcă să constituie factor de coagulare locală, dar și locul deținut de unii oameni politici liberali în clasamentul partidului. Nicolae D. Chirculescu, președinte atât la Alba cât și la Putna, I. G. Duca, în Sibiu, Romanai și în Vâlcea, Traian Moșoiu la Bihor și la Sălaj („județul lui Maniu”), Ion Nistor la Rădăuți, Storojineț și Suceava, Alexandru Lapedatu la Brașov și la Cluj, Vasile P. Sassu la Constanța și Caliacra, Constantin Neamțu în Dolj și în Gorj, Gheorghe Tătărescu în Hunedoara și la Hotin, Cornel Corneanu la Severin și la Caraș, dr. I. Costinescu la Neamț și în Capitală, G. Cipăianu la Târnava Mică și la Turda etc. se regăseau într-o asemenea postură, deși investiția lor politică în „a doua organizație județeană” era, cel mai adesea, simbolică. Responsabilitatea multiplă îi plasa favorabil pe liderii politici din perspectiva puterii. Lui Valer Pop, nu i s-a

¹⁰⁹ Vezi Anexa 2 de la finalul acestei lucrări, construită după articolul „D. Duca a fost proclamat președinte al Partidul Național-Liberal. Ședința de ieri a Comitetului Central”, din *Viitorul*, anul XXII, nr. 6871, marți, 30 decembrie 1930.

permis o astfel de conducere „dublă”, deși venise în partid din poziția de favorit al lui Carol al II-lea. Deși fusese ales concomitent la șefia organizațiilor de Satu Mare și de Alba, el a fost obligat de Dinu Brătianu să opteze pentru una dintre ele. Spre nemulțumirea noului liberal care a conștientizat brusc inegalitatea de poziții politice pe relația cu Alexandru Lapedatu și cu Gheorghe Cipăianu¹¹⁰.

În perioada care a urmat desemnării lui I. G. Duca drept președinte al partidului liberal, continuând în fapt efortul de reorganizare început după 1927, numărul șefilor de organizații „dedublați” în alte filiale a scăzut semnificativ, urmare atât a creșterii organizaționale, prin atragerea și formarea unor cadre în noile provincii, cât și a reformei interne, prin tendința de a da substanță conducerii locale, nu Centrului¹¹¹.

c. Situația fragilă pe care o aveau liberalii sub aspect politic și organizatoric în noile provincii și în unele județe din Vechiul Regat era ilustrată de situarea la conducerea unor organizații a unor lideri din afara ținutului, chiar dacă ei nu gestionau și o altă filială a partidului. Mihail Oromolu în Făgăraș, Tancred Constantinescu la Tighina, Gheorghe Tătărescu pentru o perioadă la Hotin, Victor Slăvescu la Râmnicu-Sărat, Ion I. Pillat la Dorohoi, Gheorghe Bogdan-Duică la Mureș, Ștefan Bogdan în Trei Scaune, dr. I. Costinescu la Neamț, Constantin (Bébé) C. Brătianu în Someș etc. dau sens acestei categorii. Nelocuind în mod permanent în județele ale căror organizații liberale le reprezentau, acești lideri sunt slab integrați în teritoriu și reușesc mobilizări parțiale ale membrilor de partid. Prezența lor în teritoriu era episodică, prilejuită de evenimente electorale sau de campaniile de putere ale partidului. Ei acceptaseră aceste funcții din disciplină, fiind impuși de la Centru pentru capacitatea lor guvernamentală potențială (Victor Slăvescu sau Mihail Oromolu, chiar Tancred Constantinescu), în dorința acestuia de a detensiona o posibilă situație conflictuală din unele filiale, în care liderii liberali vizibili se puteau concura pentru putere (cazul lui Gheorghe Tătărescu pe relația cu Constantin Neamțu sau a lui Gheorghe Bogdan-Duică și Alexandru Lapedatu la Cluj), dar și pentru prestigiul simbolic și poziția de putere pe care șefia unei organizații a partidului o putea conferi unui om politic. Președinția unei structuri locale te proiecta în prim-planul partidului, deoarece liderii locali făceau în mod automat parte din comitetul central¹¹². Cantonați politic și profesional la București, acești oameni politici erau dependenți de electorii locali, creând nu rareori în interiorul organizației o anume competiție pentru favorurile șefului prin legătura

¹¹⁰ Valeriu Pop, *Amintiri politice. 1936-1945*, ediție îngrijită și prefată de Sanda Pop, cuvânt înainte de Florin Constantiniu, București, Editura Vestala, 1999, p. 213.

¹¹¹ La congresul din 1929 al organizației liberale de Sibiu, pe care a condus-o în anii '20, alături de cea de Vâlcea, însuși I. G. Duca insistă asupra deținerii temporare a demnității de șef al organizației și pe necesitatea alegerii unui șef local („Ardealul în slujba apărării țării. Congresul organizației național-liberale din Sibiu”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 41, duminică 13 octombrie 1929, p. 5).

¹¹² ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 384.

privilegiată pe care acesta tindea să o stabilească cu unii factori locali¹¹³. Confirmându-i lui Vintilă Brătianu, în septembrie 1926, hotărârea sa de a face politică la Râmnicu Sărat, Victor Slăvescu primea de la liderul partidului sfatul „de a merge cu toată organizația”, nu cu un anumit grup local¹¹⁴.

Conducerea de la București a organizației județene avea astfel urmări asupra periferiei partidului liberal. Prezența permanentă a conducătorului de filială în Capitală însemna o bună reprezentare națională a intereselor particulare sau comunitare, fluiditate în teritoriu sub raportul acțiunii și deciziei în perioadele puterii, mai ales. Pe de altă parte, absența pentru o lungă perioadă a șefului însemna înstrăinarea acestuia de organizație, disfuncționalități în actul conducerii prin autonomia extinsă a liderilor din teritoriu, care-și negociau adeseori implicarea prin obținerea unor favoruri administrative¹¹⁵.

d. Practica impunerii liderului județean de către conducerea formațiunii liberale era însoțită de reprezentarea șefilor de organizații drept proiecție a intereselor locale la Centru. Dinspre periferie erau ceruți lideri importanți din perspectiva partidului, de mare suprafață, pentru a prelua conducerea organizațiilor județene, ca manieră de a atenua, prin autoritatea unui nume din protipendada partidului, dispute fratricide între familii politice locale¹¹⁶, dar și în dorința membrilor de județ

¹¹³ La Mehedinți, delegarea în consecință a unei părți din atribuții conducătorilor din eşalonul doi, Pompiliu Băbeanu, vicepreședintele comitetului executiv, și Marius Vorvoreanu, secretarul general al organizației, generase o anumită rivalitate între cei doi; unii reprezentanți locali ai formațiunii liberale au acuzat condiția navetistă a șefilor: locotenent-colonelul Al. Brăescu (aflat, în 1927, printre membrii comitetului executiv) îi trimitea o scrisoare deschisă liderului de organizație Petre Gârboviceanu, publicată în ziarul de opoziție *Secera Mehedințiului*, în care deplângea declinul partidului în județ și acuza că dezinteresul șefilor stimulasera invidiile, promovarea intereselor personale și a clientelei politice (*Secera Mehedințiului*, nr. 10 din 21 august 1927, p. 4, *apud* Tudor Rățoi, *op. cit.*, p. 45-47).

¹¹⁴ Sfatul îi era dat în contextul în care Slăvescu se raporta la Costel Tătăranu, fiul lui Alecu Tătăranu, fost lider liberal; laudându-i intenția de a se implica în viața publică, de a acorda câteva ore pe zi intereselor obștești, șeful liberal îl sfătuia însă pe eminentul economist să nu-și părăsească ocupațiile profesionale (Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, vol. I, octombrie 1923-1 ianuarie 1938, ediție îngrijită, cuvânt înainte și indice de Georgeta Penelea-Filiti, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 38). Dispute între grupurile de liberali în acele organizații conduse de „departe” erau frecvente; vezi cazurile de la Mehedinți, cu rivalitatea menționată dintre Marius Vorvoreanu și Pompiliu Băbeanu, de la Mureș, de la Neamț, acolo unde dr. Ion Costinescu era acuzat că l-a favorizat pe Nicu Guranda în dauna lui Panainte Criveț (Nicu Guranda era acuzat de Ion Matasă că a ajuns șef al partidului prin scamatorii politice și prin voința d-rului Costinescu; cf. Ion Matasă, *Ziaristica și politica*, în ANDJ Neamț, fond Ion Matasă, dos. 45 / 1970, f. VIII), etc.

¹¹⁵ Vezi cazurile sugerate anterior.

¹¹⁶ În condițiile disensiunilor din organizația Constanța, conducerea centrală l-a impus pe Vasile P. Sassu la șefia organizației; în 20 octombrie 1925, Vasile P. Sassu dădea publicității un comunicat în care preciza că primise, din partea lui Ionel Brătianu, mandatul deplin să reorganizeze organizația din oraș și județ și „să-i asigure o nouă și bună

de a avea o mai bună susținere a intereselor specifice la nivel central¹¹⁷. Personalizarea politicii în spațiul românesc nu se producea doar în registrul conducerii formațiunilor, ci se perpetua, poate chiar augmentată, la nivel local; organizația județeană se identifica cu liderul ei, sau mai curând cu situația acestuia la București. Așa cum afirma liderul disident de la Constanța, Virgil Andronescu, înlocuirea lui Vasile P. Sassu cu Istrate Micescu era dorită pentru a avea în fruntea organizației o personalitate „cu multă trecere și autoritate pe lângă cei mari”¹¹⁸. Cazurile sunt numeroase și nu mă opresc, din rațiuni privitoare la implicațiile pe care le-au avut asupra politicii generale a liberalilor, decât asupra lui Gheorghe Brătianu, pe relația cu organizația ieșeană, și a lui Victor Slăvescu la Râmnicu Sărat, chiar dacă numai prima situație menționată se încadrează total categoriei. Gheorghe Brătianu fusese propulsat șef județean de către membrii organizației ieșene, de Constantin Toma mai cu seamă, chiar în pofida reticenței lui Ionel Brătianu, ca formă de valorizare proprie a structurii politice de la Iași după dispariția copleșitoare a lui Gheorghe Gh. Mârzescu¹¹⁹. În cazul lui Victor Slăvescu, motive au fost cumulate, dorința unor

îndrumare”, pentru a pune capăt disputelor și neînțelegerilor (*Dobrogea jună*, anul XXI, nr. 290, din 22 octombrie 1925, *apud* Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944. Contribuții la cunoașterea problemelor geopolitice, economice, demografice, sociale și ale vieții politice și militare*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2005, p. 320).

¹¹⁷ Din înaltele sale responsabilități, oamenii îi solicitau lui Alexandru Lapedatu bunăvoința; un anume Ion Munteanu din Buzău îl ruga să se dea pensie națională fiicei lui Vasile Lucaci, Tulia, așa cum a primit văduva lui I. Pop-Reteganu (scrisoare din 10 iunie 1934, în ANIC, fond Al. Lapedatu, dos. 90, f. 1-2); prefectul de Cluj, Eugen Dunca, îl ruga pe 19 martie 1937 să-i sprijine fratele pentru a pbiște postul de procuror sau cel de președinte al Tribunalului din Cluj (ANIC, fond Al. Lapedatu, dos. 46, f. 1). Această realitate clientelară i-a permis lui Constantin Banu, fost lider liberal, câteva din aforismele sale de efect: el afirma că „Programele partidelor se pot schimba. Ceea ce nu se schimbă este interesul personal al partizanilor” (C. Banu, *op. cit.*, p. 42). Dându-i un sfat liderului de organizație sau de partid, el spunea că „în raporturile cu partizanii, nu te îngriji atât de ceea ce variază, adică de opiniile lor, cât de ceea ce este statornic, adică de poftele lor” (*Ibidem*, p. 44). El concluziona că „Viața de partid a partizanilor era legată de satisfacerea intereselor” (*Ibidem*, p. 46).

¹¹⁸ *Dobrogea jună*, anul XXIV, nr. 5 din 10 ianuarie 1928 *apud* Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 324; la Sibiu, deși I. G. Duca insistă asupra deținerii temporare a demnității de șef al organizației, el era reales la congresul din octombrie 1929 („Ardealul în slujba apărării țării. Congresul organizației național-liberale din Sibiu”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 41, duminică 13 octombrie 1929, p. 5).

¹¹⁹ Vezi, în principal, studiul meu, Ovidiu Buruiană, „<Georgismul>. Înființarea Partidului Național Liberal Gheorghe Brătianu (iunie 1930)”, în *Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» din Iași*, tom XLIX, 2012, p. 145-160, precum și capitolul *Disidenții* din cadrul acestui volum.

lideri din județ întâlnindu-se cu preocuparea conducerii centrale a liberalilor de a valorifica capacitatea cunoscutului finanțist în cadrul partidului liberal¹²⁰.

Absența liderului organizațional, aflat la București cel mai adesea, făcea din funcția de vicepreședinte una decisivă în plan local liberal și crea aparența puterii prin gesturi și resurse mobilizabile. Poziție care nu a avut corespondent la nivel central decât târziu și excepțional în perioadă, existența funcția întrunea motivații pragmatice și funcționale, legate de atenuarea orgoliilor locale, de absorbția altor formațiuni politice și de suplinirea președintelui formal. În condițiile în care șeful județean se manifesta ca o prezență discretă, simbolică, vicepreședintele deținea atribuțiile reale de control în organizație, deși nu rareori el a fost acuzat de uzurpare.

e. La conducerea organizațiilor partidului existau și lideri fără anvergură națională, lipsiți de obsesii ministeriale sau aspirând, episodic, la poziția de subsecretari de stat. Ei ajunseseră în vârful unor structuri județene ca urmare a capacității lor politice dovedite în procesul electoral. Ion Purcăreanu la Argeș, Nicolae Botez la Bacău, Ramiro Savinescu la Botoșani, Leonte Moldovanu la Brăila, Petre Corneanu în Caraș și în Severin, N. N. Tiron la Fălciu, chiar Victor Iamandi la Iași, la nivelul anului 1930 cel puțin, I. Ionescu-Quintus în Prahova, I. Manolescu-Strunga la Roman, Gheorghe Șerban la Tulcea, Nicolae Simionescu la Tutova, Mihai Negură la Vaslui sau Dumitru Iuca în Vlașca ipostaziaseră electorul capabil din umbra unor personalități centrale ale partidului, fără studii impozante făcute în străinătate, devenit ulterior angajat al statului ca profesor, avocat etc.¹²¹. Votul universal transformase radical rolul acestor figuri secundare, în sensul întăririi lui, obligând personalitățile, șefii formali ai organizațiilor, să se retragă pe pozițiile simbolice prin influență ale președinților de onoare. Tony Iliescu la Vlașca pe relația cu Dumitru Iuca, doctorul Ion Costinescu la Neamț, care a cedat funcția de președinte în favoarea lui Nicu Guranda în 1934¹²², dar și Constantin Argetoianu, atunci când a

¹²⁰ Tiparulul în discuție i se circumscrie cazul de la Ialomița, care, alături de propensiunea decizională spre vârf, arată și preocuparea liberalilor locali de a găsi un vehicul pentru promovarea intereselor de grup. Mihail Berceanu era anunțat printr-o telegramă că membrii partidului liberal din Urziceni îl proclamaseră președinte de onoare al clubului și al comitetului partidului liberal local (ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 9 / f.d., f. 1). E adevărat că șefului astfel ales în lipsă i se reamintea necesitatea de a veni mai des în filială (ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 5 / 1915, f. 1-3). În mod similar, Valeriu Pop era anunțat de o delegație a liberalilor din Alba de desemnarea sa ca președinte al organizației, el neavând cunoștință anterior de o asemenea posibilitate și nerâvnind la ea (Valeriu Pop, *op. cit.*, p. 213).

¹²¹ Asra Berkowitz îl caracteriza pe Dumitru Iuca drept un „avocat activ și cu trecere în județ” (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 342.343). Dumitru Iuca a ajuns ministru de Interne în timpul guvernului Gheorghe Tătărescu.

¹²² În 18 noiembrie 1934, la congresul organizației liberale din județul Neamț, dr. I. Costinescu a renunțat la funcția de președinte în favoarea unui lider din generația tânără a partidului, Nicu Guranda, directorul băncii „Petrodava”, locul de întâlnire al liberalilor nemțeni. Faptul a fost de natură să-l nemulțumească pe celălalt vicepreședinte, Panainte Criveț. Criveț fusese bursier al Liceului Național din Iași, licențiat în Litere. Profesor la Liceul

activat în cadrul partidului, ilustrează acest transfer de putere și de reformă a partidului. Între 1927 și 1930, noii lideri își controlau propriile organizații, reușind mobilizarea membrilor în campaniile duse de Partidul Național Liberal. Recompensele acordate acestor lideri-electori nu erau ministeriale decât excepțional, ci cel mult de natură simbolică-parlamentară, ei obținând funcții de vice-președinte al Camerei sau al Senatului. Dar chiar și această răsplată formală era contestată, invocându-se precaritatea formației lor intelectuale¹²³. Puterea reală a liderilor din această categorie constituia adeseori o parte a jocului politic, a competiției complexe dintre interesele unor membri în plan local și de cele ale Centrului¹²⁴. Deși se

„Petru Rareș” din Piatra Neamț, el întruchipa tipul dascălului cult, muncitor, cinstit și drept; vicepreședinte al organizației liberale, senator în 1922, el a fost dezamăgit atunci când dr. I. Costinescu i l-a preferat pe Guranda; a rămas însă în partid, respingând însă ca ridicolă încercarea doctorului Costinescu de a-l mulțumi cu distincția de vicepreședinte de onoare al organizației, cea de președinte de onoare fiind atribuită lui însuși (*Omagiul unei energii: Leon Mrejerin, Piatra-N. [eamț], Imprimeria județului Neamț, f.a. [1935], p. 59*).

¹²³ De pe poziții intelectuale și ideale, inginerul Alexandru Topliceanu se revolta față de faptul că rolul de conducători politici revenise unor oameni care ori sunt „valori rurale”, ori îmbogății peste noapte; el constata că așa se ajunsese ca „agentura electorală” să prețuiască în ochii șefului mai mult decât cultura, independența de caracter sau puterea creatoare. Considerând că partidele politice erau conduse de intelectuali, el cantona „agentura electorală”, care existase și avusese un rol însemnat și în vechea Românie, la alegeri sau campanii politice violente. Întotdeauna, observa inginerul liberal, existaseră electori, cărora li s-a acordat satisfacții pentru munca și zelul depus pentru cauza partidului; ceea ce contesta el era rolul hotărâtor („situații preponderente”) pe care aceste elemente („trepădușii electorali” și „oamenii de casă” ai partidelor politice) au parvenit să joace în viața politică, spre deosebire de trecut, unde un Iancu Brătescu la București, un Bazile Epurescu, un Neculai Săveanu (bătrânul) de la Focșani, numai rareori, după zece ani de muncă în serviciul partidului, ajungea să ocupe postul de vice-președinte al Camerei (Ing. Alex. Topliceanu, „Intelectuali”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 5-6, vineri 29 martie 1929, p. 15).

¹²⁴ Dorind să-și sporească influența în partid, Duca a încercat să-l impună pe Asra Berkowitz ca șef liberal al Banatului; în septembrie 1932, urmare a noilor tendințe imprimare de liderul de la București, apăruseră dizarmonii în cadrul organizației din această zonă, ziarul *Vestul* sugerând o posibilă nemulțumire a militanților liberali, ei acuzându-l pe Avram Imbroane, liderul local, că deturnase în folosul propriei familii o parte din contribuțiile obligatorii la Casa Partidului („Detractorilor mei”, în *Renășterea*, nr. 40 din 25 septembrie 1932, apud dr. Avram Imbroane, *Testament politic. Din publicistica unui liberal bănățean*, ediție îngrijită de Adrian Onică, Roxana Pătrașcu, cuvânt înainte de Mihai Șora, prefață de Constantin Jinga, cronologie de Remus Jurca-Unip, în *memoriam* Horia Musta, Timișoara, Editura Marineasa, 2003, p. 291). Deși inițial încercase să excludă ideea de criză, în luna octombrie a celui an, Avram Imbroane era nevoit să recunoască dificultățile pe care le cunoștea organizația. În context, pe 15 octombrie 1932, el trimitea o scrisoare comitetului județean în care justifica absența din acest for, motivată de prezența lui la București, chemat de conducerea centrală. În contextul politic dificil pentru liberali din toamna lui 1932, marcat de revenirea la guvernare a Partidului Național Țărănesc, Avram

revendicau de la tradiționala autoritate totală a șefului local liberal, legitimitatea acestor lideri veniți dinspre baza partidului era una discutabilă, supusă inevitabil uzurii și contestării.

3.3.4. *Contestare și competitivitate politică în plan local. Cazul organizației liberale din Prahova*¹²⁵

Diferit față de cazul filialei liberale de Ilfov, organizația Partidului din Prahova reprezenta una din cele mai importante structuri politice locale din perspectiva discursului doctrinar al liberalilor români, perspectiva sociologică partinică întâlnindu-se cu realitatea socială a unei lumi structurate de numeroșii funcționari și muncitori de aici în ideea votului luminat, capabil să valorizeze liberalismul politic. Similar organizației de Ilfov, vecinătatea apropiată a Capitalei făcea competitivă lupta politică din acest județ și o proiecta în prim planul confruntării generale cu adversarii liberalilor. Disputa politică a existat însă și în interiorul organizației, o tradiție a dizidenței putând fi invocată în istoria liberalilor prahoveni¹²⁶.

Imbroane a fost reconfirmat de către I. G. Duca; ca formă a autorității el l-a schimbat pe C. Georgescu din funcția de corespondent oficial al *Viitorului* pentru Timiș-Torontal, el desemnându-l pentru acest rol, în acord cu conducerea județului, pe dr. N. Table, avocat în Timișoara (în *Renașterea*, nr. 46 din 23 octombrie 1932, *apud* dr. Avram Imbroane, *op. cit.*, p. 304-305). Dar starea de tensiune a continuat, în condițiile în care Israel Berkowitz, atotputernicul director al ziarului *L'Independance Roumanie*, cum îl desemna el, a revenit în Banat în calitate de candidat pe listele liberale din Timiș-Torontal, iar adversarii lui Imbroane (Stefan Vlădescu ș.a.) văzuseră în cel venit de la centru un pilon, o pârghie pentru acțiunile lor. Liderul județean a revenit acuzator la adresa conducerii centrale a P.N.L., cu o istorie a conflictului, în care-și elogia propria muncă de închegare a liberalismului în aceste ținuturi și în care repingea acuzele aduse de ceilalți la adresa lui de „hoț”, „șarlatan” escroc, și care-i atingeau și familia. El se arăta nemulțumit că intrigile tradiționale nu erau sancționate, ba chiar susținute și se întreba în context asupra puterii în partid a lui Berkowitz, care putea face acceptată terfelirea unei organizații întregi. Destul de sigur pe capacitatea sa, Imbroane sugera ultimativ că de lămurirea acestor chestiuni depindea atitudinea de viitor a organizației: ei voiau să rămână liberali, dar cu condiția să li se dea toată considerația de la centru („Să fim bine înțeleși. În jurul atitudinii noastre politice”, în *Renașterea*, nr. 47 din 30 octombrie 1932, *apud* dr. Avram Imbroane, *op. cit.*, p. 307-309). Excluderea cu unanimitate de către Comitetul județean a celor „răzvrățiți”, care încercaseră „un asasinat politic”, încheia însă conflictul („Răzvrățire împotriva justiției sociale”, în *Renașterea*, nr. 48 din 6 noiembrie 1932, *apud* dr. Avram Imbroane, *op. cit.*, p. 310-311).

¹²⁵ Asupra conflictului din organizația liberală din Prahova, vezi Ovidiu Buruiană, *op. cit.*, teză de doctorat, p. 561-565 și infra, partea de început din capitolul *Dizidenții*. O altă organizație competitivă a fost cea de Putna, cu Nicușor Săveanu și N. D. Chirulescu în prim-plan în anii '20, pe care-l prezintă însă la capitolul privitor la *Familii politice liberale*. În sfârșitul anilor '30, actorii luptei politice de la Putna s-au schimbat, o dată cu revenirea în organizație a istoricului Constantin C. Giurescu.

¹²⁶ Vezi Costin Vranceanu, *op. cit.*, *passim*, mai ales p. 20-21, 36 și 38.

Pe relația cu Centrul, dualitatea conducerii la vârful Partidului din anii '30, cu raportul neclar de putere între președintele Constantin (Dinu) I. C. Brătianu și secretarul general Gheorghe Tătărescu, primul ministru al guvernului, a făcut din evoluțiile politice din organizația Prahova un seismograf al marii competiții pentru influență din cadrul formațiunii liberale.

În 1919, după moartea petrecută în anul anterior a lui Alexandru G. Radovici, personalitate politică de prim rang a liberalilor români la începutul secolului XX¹²⁷, conducerea organizației liberale de Prahova a Partidului Național Liberal a fost încredințată lui Ion Ionescu-Quintus. Colaborator fidel al fostului lider județean, Ionescu-Quintus reprezenta electorul performant, capabil să controleze politic și administrativ județul. Calitate devenită determinantă pentru conducerea centrală a partidului în contextul votului universal și al bulversării politice de după 1918¹²⁸. Fără să facă parte din elita liberală guvernamentală, Ion Ionescu-Quintus reprezenta un personaj local impozant profesional, ca avocat, dar și cultural public, fiind un epigramist de valoare, ziarist, bibliofil și un amator de artă avizat¹²⁹. Capacitatea lui organizatorică, dovedită inclusiv prin alegerea de 9 ori ca deputat pe listele partidului, a fost recompensată prin desemnarea lui drept vicepreședinte al Camerei Deputaților în 1923, cu un rol important în adoptarea Constituției din acel an¹³⁰.

Însă stilul său de conducere, bazat pe controlul administrației, l-a adus în conflict cu o grupare preponderent urbană a organizației, coalizată în jurul lui Dimitrie I. Nicolaescu. Fiu de învățător din mediul rural, devenit avocat de succes, Dem. I. Nicolaescu, așa cum este el cunoscut, era la rândul lui implicat în viața politică încă dinainte de 1900, ales uneori și la Colegiul al III-lea, întrucât apăra adeseori gratuit drepturile țăranilor în instanțe. După război, primar al orașului Ploiești și prefect de Prahova, vicepreședinte al organizației, fapt care dovedește

¹²⁷ Alexandru G. Radovici fusese inițial un important intelectual socialist, cu studii juridice la Paris și la Bruxelles, în acest ultim oraș obținând și doctoratul. Deși fondator al Partidului Social Democrat al Muncitorilor din România în 1893, el a trecut la liberali o dată cu „trădarea” generoșilor. Ajuns ca membru al P.N.L., primar al orașului Ploiești și șef al organizației Prahova (după 1909), el a fost unul dintre apropiații lui Ion I. C. Brătianu și susținător al noului program de reforme al liberalilor români, pentru care a militat și ca publicist, prin articolele inspirate din *Viitorul* sau din publicații locale. În timpul războiului, a deținut funcția de ministru în guvernul Ionel Brătianu la Industrie și Comerț (1914-1916), ulterior fiind director general la BNR. A murit la Iași în iunie 1918 (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 706; Costin Vrânceanu, *op. cit.*, p. 148-149).

¹²⁸ *Ibidem*, p. 57-58. În momentul puterii, din martie 1922, I. Ionescu-Quintus a fost, de altfel, recompensat pentru acțiunea de reorganizare a formațiunii în Prahova și pentru scorul electoral prin desemnarea lui ca vice-președinte al Camerei Deputaților.

¹²⁹ Ca ziarist, avea numeroase colaborări la *Adevărul literar*, *Adevărul ilustrat*, *Universul*, *Viitorul* ș.a. Deținea în casa sa din Ploiești pânze de Grigorescu, Luchian, Andreescu și Gh. Petrașcu (a doua colecție de tablouri Petrașcu, după colecția Zambaccian). În *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 85, 17 octombrie 1929, p. 2.

¹³⁰ *Figuri politice și administrative ...*, p. 83; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 435; Costin Vrânceanu, *op. cit.*, p. 149.

competența lui politică¹³¹, Dem Nicolaescu a construit o alternativă la conducerea autoritară exercitată de I. Ionescu-Quintus.

Importanța simbolică și electorală a filialei prahovene din perspectiva partidului a determinat încercarea de mediere a conflictului de către Centru. Însuși Ion I. C. Brătianu, alături de I. G. Duca, Ion Inculeț și Gheorghe Tătărescu au participat la congresul județean din noiembrie 1926, prezență motivată și de înscrierea grupării takiste din jurul lui Stelian Popescu în organizația de Prahova. Compromisul rezultat, cu instituirea funcției de președinte de onoare pentru I. Ionescu-Quintus, Dem I. Nicolaescu câștigând poziția de lider deplin, chiar dacă în comitet partizanii aparțineau ambelor grupări, nu l-a mulțumit pe fostul șef al organizației¹³². Marginalizat, el a încercat să forțeze după moartea lui Ionel Brătianu o rediscutare a situației din partid, convocând nestatutar congresul județean, la care au participat, cu precădere, doar proprii adepți. În pofida medierii încercate o dată în plus de la Centru, prin N. Chirculescu și N.N. Săveanu, ruptura s-a oficializat în februarie 1928, prin excluderea în fapt a celor care încălcaseră Statutul organizației. Liberalii cunoșteau o dizidență importantă în Prahova, avându-l ca vector de imagine și de influență pe Ion Ionescu-Quintus, dar cuprinzând o serie de factori administrativi și politici semnificativi în regiune, precum Spirea Sorescu, ales senator în 1927 și fost prefect în guvernarea liberală anterioară (1922-1926)¹³³, Gogu C. Fotescu¹³⁴, deputații N. Constantinescu-Bordeni și Gogu Zamfirescu, dr. I. Negrutzi etc.¹³⁵ Deși noul grup liberal era unul manifest politic, având chiar un oficios (*Văitorul Prahovei*) ca mijloc de difuzare a mesajului, nu cunosc un proiect coerent al celor grupați în jurul lui Ionescu-Quintus. Ei materializau mai curând o fractură la nivelul județului între influența liberală în mediul urban, semnificativă pentru partidul oficial din jurul lui Dem. I. Nicolaescu, și controlul organizațiilor rurale ale liberalilor prahoveni, unde-l regăsim pe fostul lider, devenit dizident față de P.N.L. De altfel, la alegerile locale din octombrie 1928, Ionescu-Quintus s-a aliat electoral cu țărăniștii d-rului N. Lupu, reușind, prin scorul electoral obținut, să facă

¹³¹ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 599. Costin Vrâncanu, *op. cit.*, p. 150. Dem. Nicolaescu era un om politic capabil și preluarea conducerii organizației nu a surprins pe foarte mulți. A devenit senator de drept în 1937.

¹³² *Ibidem*, p. 72-77.

¹³³ „Întâiu prefect al României Mari, cum l-a intitulat ministrul Instrucțiunii, dr. C. Angelescu, pentru meritul de a fi ridicat cel mai mare număr de școli (*Figuri politice și administrative ...*, p. 115).

¹³⁴ Gogu C. Fotescu fusese, la rândul lui, deputat de Prahova și primar de Ploiești (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 331).

¹³⁵ Costin Vrâncanu, *op. cit.*, p. 82-84. Vezi și „Armonia liberală e... deplină”, în *Dreptatea*, anul II, nr. 293, joi 4 octombrie 1928 sau publicații locale, precum *Informatorul*, Ploiești, anul I, nr. 28, 10 septembrie 1927; *Lumina*, Ploiești, anul I, nr. 10, 7 februarie 1928, *apud* Constantin Dobrescu, Mihai Rachieru, Ioan Șt. Baicu (editori), *Viața politică prahoveană. 1919-1938. Documente*, Ploiești, Scrisul Prahovean-Cerașu, 2000, p. 140.

irelevantă victoria grupării liberale oficiale în fața național-țărăniștilor¹³⁶. În 1930, dizidenții liberali din Prahova, cu N. Constantinescu-Bordeni în prim-plan, dar fără I. Ionescu-Quintus, au aderat la formațiunea lui Gheorghe Brătianu¹³⁷.

Liniștea politică din organizația liberală prahoveană a fost aparentă. Noua direcție politică promovată de I. G. Duca după 1930, de democratizare a partidului liberal și de întinerire a lui, prin atragerea unor tineri de valoare, capaili să ofere dinamism și anvergură intelectuală și profesională formațiunii, a produs o nouă contestare a autorității liderului județean în organizația de Prahova. Conduși de inginerul Petre Bejan¹³⁸, de avocații Ionel Crețoiu și Șerban Liliu, cu implicarea marelui comerciant Georgică N. Iosifescu etc., tinerii liberali au criticat deschis forma puterii și autorității din structura liberală, precum și practicile politice ale lui Dem. I. Nicolaescu, faptul că se înconjurase de o grupare de „profitori”, el însuși

¹³⁶ Costin Vrânceanu, *op. cit.*, p. 87-88. *Ploiești*, anul X, nr. 3999, 25 mai 1931, *apud* Constantin Dobrescu ș.a. (editori), *op. cit.*, p. 211. Scorurile electorale ale dizidenților au fost modeste, în scădere, și la alegerile locale din martie 1930, ei blocându-i însă pe liberalii din jurul lui Dem. I. Nicolaescu, atât electoral, cât și în raport cu conducerea centrală a partidului.

¹³⁷ Pe ansamblu, organizația liberală din Prahova a fost probabil una din cele mai afectate, după cea din Iași, desigur; pe lângă dizidenții Gogu Fotescu sau Spirea Sorescu, care s-au alăturat imediat noului concurent liberal, o serie de lideri și de tineri s-au îndreptat spre fiul lui Ionel Brătianu, precum Constantin Papazopol, primarul orașului Văleni etc. (*Informatorul*, anul V, nr. 8, 21 iunie 1930, *apud* Constantin Dobrescu ș.a. (editori), *op. cit.*, p. 194).

¹³⁸ Petre Bejan era cunoscut în primul rând profesional, ca inginer, adeseori fiind regăsit ca Inginerul Petre Bejan, administrator delegat sau director al mai multor întreprinderi miniere / petrolifere, cum ar fi „Creditul Carbonifer”, „Foraj Lemoine”, proiectant al canalului Argeș – București – Dunăre. S-a implicat politic de tânăr, fiind lider al tinerilor liberali prahoveni după 1927 și îndrumând cercul de studii al Partidului, din 1930. A întemeiat prin propriile sale resurse, ca formă de valorizare politică, „Cantina muncitorilor” și se implicase în opera de culturalizare a lucrătorilor prahoveni (*România*, anul VI, nr. 73, luni, 14 mai 1934, *apud* Constantin Dobrescu ș.a. (editori), *op. cit.*, p. 316). Apropiat de I. G. Duca și, apoi, de Gheorghe Tătărescu, el a devenit consilier local și județean, deputat în 1933, 1937 și 1946, iar ca funcții ministeriale a fost subsecretar de Stat la Ministerul de Război, apoi al Armamentului și la Președinția Consiliului de Miniștri (în perioada 1935-1937), iar după al doilea război mondial, la Industrie și Comerț (1945-1946). Vezi Costin Vrânceanu, *op. cit.*, p. 151-152; legat de această ultimă perioadă, mulți l-au reprezentat drept „ultimul dintre liberali”, cel care a încercat să salveze partidul după 1947, cu acel PNL Petre Bejan (Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, p. 269-270). Era perceput drept un bun cunoscător al problemelor economice și financiare, având expuneri parlamentare „luminoase” (Radu T. Matei, *Aspecte parlamentare. 1934-1935*, cu o prefață de George Fotino, București, Tip. „I. C. Văcărescu, 1935, p. 172), Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 92. Vezi importanța lui prin impunătoarele dosare aflate în custodia ACNSAS, atât în fond Penal (dos. 177, 8 volume, volumul 3 cu 2 părți), cât și Informativ (dos. 3073), cu multe volume fiecare.

fiind acuzat că primise comisioane necuvenite¹³⁹. Acțiunea noului grup a încercat să-și definească identitatea prin publicarea ziarului *Biruința*, subintitulat „al tinerilor liberali din Prahova”, spre a se deosebi de *Ploieștii*, officiosul vechilor liberali. Ei au dezvoltat o serie de conferințe, marcate de un anume idealism, dar care demonstra fractura din interiorul organizației. Deși inițial, Dem. I. Nicolaescu a salutat entuziasmul tinerilor, el i-a exclus, ulterior, pe contestatari, fapt care a radicalizat tineretul liberal din județ¹⁴⁰. În aprilie 1932, tinerii liberali au inaugurat și un club propriu, în prezența deputatului Petre I. Ghiață, prezentat identitar ca unul din cei mai apropiați colaboratori ai lui I. G. Duca¹⁴¹. Forța organizației georgiste din Prahova sub conducerea lui N. Constantinescu Bordeni și indicațiile imperative venite de la Centrul partidului au obligat actorii liberali la reconsiderarea pozițiilor anterioare, I. Ionescu-Quintus fiind reprimat în partid¹⁴². Încercarea lui Dem. I. Nicolaescu de a construi un grup alternativ al tineretului liberal, Tineretului liberal din Ploiești, sub patronajul unor cadre „cu experiență”, cum erau profesorul Aurelian Moșoiu, C. Rigu, etc.¹⁴³, a demonstrat sprijinul precar pe care șeful organizației îl avea în teritoriu. El a refuzat, de altfel, inițiativa tinerilor liberali de convocare, prin comitele comunale, a congresului organizației pe 9 octombrie 1932, ca formă de reorganizare a partidului¹⁴⁴.

Importanța strategică a organizației prahovene a reieșit, o dată în plus, în încercarea de mediere a Centrului. Prin implicarea secretarului general al P.N.L., Gheorghe Tătărescu, a dr.-lui Constantin Angelescu, a lui Leonte Moldoveanu sau Bébé Brătianu, desemnați în acest scop de către delegația permanentă centrală a partidului, în septembrie 1933, s-a produs reîntregirea de compromis a partidului local, Dem. I. Nicolaescu rămânând președintele organizației, iar Petre Bejan devenind unul dintre cei 5 vicepreședinți ai formațiunii¹⁴⁵, cu perspectiva convocării unui

¹³⁹ Dem. I. Nicolaescu era acuzat că în calitate de avocat al Societății „Creditul Minier” a luat drept comision un milion pentru a mijloci cumpărarea unui teren petrolifer (*Curentul Prahovei*, anul VI, nr. 112-113, 5 iunie 1934, *apud* Constantin Dobrescu ș.a., editori, *op. cit.*, p. 317).

¹⁴⁰ *Virtutea*, Ploiești, anul XIV, nr. 938, 16 ianuarie 1932, *apud Ibidem*, p. 247; „Erori de tactică. Indignarea tineretului prahovean”, în *Curentul Prahovei*, anul III, nr. 29, 8 februarie 1932, *apud Ibidem*, p. 253-254.

¹⁴¹ *Virtutea*, anul XIV, nr. 949, Ploiești, 7 aprilie 1932, p. 1, *apud Ibidem*, p. 263.

¹⁴² *Ploieștii*, nr. 443-444, 10 iunie 1932, *apud Ibidem*, p. 275-276.

¹⁴³ *Dreptatea*, anul VI, martie 1932, *apud Ibidem*, p. 263.

¹⁴⁴ *Curentul Prahovei*, anul IV, nr. 75, Ploiești, 18 octombrie 1932, *apud Ibidem*, p. 287.

¹⁴⁵ Succesul guvernului la Prahova apărea unor ziare drept rezultatul bunei armonii ce domnea între cei doi șefi ai organizației, Dem. I. Nicolaescu și inginerul Petre Bejan (*Lumina*, 26 septembrie 1933, *apud Ibidem*, p. 298-299); vezi și *Virtutea*, anul XVI, nr. 1039, 1 ianuarie 1934, *apud Ibidem*, p. 308. În septembrie 1933, reveneau în partid și unii „georgiști”, precum învățătorul D. Constantinici-Zamfira, din satul „Spirea N. Sorescu” din Zamfira, directorul școlii primare, și președintele Băncii „Unirea” Boldești-Prahova (*Virtutea*, anul XV, nr. 1028, 11 octombrie 1933, *apud Ibidem*, p. 300).

congres al PNL Prahova în aprilie anul următor (pe 29 aprilie), care să recunoască oficial noua stare de lucruri¹⁴⁶.

Moartea lui I. G. Duca a determinat o poziție avantajoasă pentru Dem. I. Nicolaescu; presa favorabilă vechilor liberali, îl prezenta pe fostul șef ca subjugat de problema întineririi cadrelor, introducând tineri în locurile de comandă fără stagiu și fără ca aceștia să se fi evidențiat din punct de vedere intelectual și moral¹⁴⁷. Imposibila împăcare între taberele din organizația Prahova a luat forma unui „război civil” liberal, în condițiile disputei de la nivelul central al formațiunii liberale de după 1934. Continuator al lui I. G. Duca, Gheorghe Tătărescu l-a sprijinit direct pe Petre Bejan, menținându-l pe prefectul D. D. Sfetescu, cumnatul său și apropiat de liderul tineretului liberal de Prahova Bejan în pofida contestării lui Dem. Nicolaescu. În același timp, Constantin I. C. Brătianu s-a opus instalării lui Bejan la conducerea organizației, ajungându-se la soluția temporară, de compromis, a proclamării ca șef la Prahova a lui Constantin (Bébé) Brătianu, secretarul general al partidului, formulă agreeată atât de Dem. I. Nicolaescu, cât și de Petre Bejan¹⁴⁸. Situația a rămas însă mai curând confuză pentru perioada în discuție¹⁴⁹, deși Petre Bejan a obținut recunoașterea ca șef al organizației în 1935 (Dem I. Nicolaescu devenind președinte

¹⁴⁶ *Virtutea*, anul XVI, nr. 1056, 14 aprilie 1934, *apud Ibidem*, p. 314.

¹⁴⁷ Acuzele la adresa lui I. G. Duca erau foarte dure; în primul rând, fostul lider liberal era condamnat că i-ar fi „îmbrățișat” pe cei cu avere, dispuși să facă sacrificii pentru clubul central ce șchiopăta de sărăcie, după o lungă opoziție; între acești preferați, trecut în primul rând, era și „plescăitorul matrimonial”, inginerul P. N. Bejan, care urmărea să fie cu orice chip șef la Prahova; în povestirea vechilor liberali, clubul liberal din Ploiești s-ar fi revoltat ani în șir contra „rușinii ce i se impunea de fostul șef Duca”; ura fruntașilor contra lui Bejan conducând la plecarea unor lideri din partid (*Ploieștii*, anul XII, nr. 511-512, duminică 15 aprilie 1934, *apud Ibidem*, p. 315).

¹⁴⁸ *Ploieștii*, anul XIII, nr. 519-520, duminică 10 iunie 1934, *apud Ibidem*, *op. cit.*, p. 318; *Virtutea*, anul XVI, nr. 1078, 15 septembrie 1934, *apud Ibidem*, p. 321-322. Vezi și Costin Vrânceanu, *op. cit.*, p. 119.

¹⁴⁹ În noiembrie 1934, Petre Bejan se considera șeful partidului de 3 ani, deși era conștient de necesitatea unui congres județean, propus pentru luna decembrie, care să definitiveze o situație politică, el sugerându-i lui Dem. Nicolaescu să primească președinția de onoare a organizației (*Ploieștii*, anul XIII, nr. 539-540, duminică, 25 noiembrie 1934, *apud* Constantin Dobrescu ș.a. (editori), *op. cit.*, p. 328). Congresul nu s-a ținut însă, Dinu Brătianu neacceptând data. În decembrie 1934, disputele din organizația din Ploiești între adversarii și prietenii d-lui Nicolaescu, fostul șef al organizației liberale, au luat o formă violentă (Radu T. Matei, *op. cit.*, p. 71). Pe 17 martie 1935, bejaniștii sperau din nou să fie ziua sorocită pentru limpezirea situației din Partidul Național Liberal din Prahova, ei dând ca sigură alegerea ing. Petre Bejan ca șef al partidului (*Virtutea*, anul XVII, nr. 1105, 16 martie 1935, *apud* Constantin Dobrescu ș.a. (editori), *op. cit.*, p. 330). Se pare că a reușit, în alegerile din aprilie 1935, *Ploieștii* cerând alegătorilor să dea voturile listelor opoziției și să nu voteze lista lui Sfetescu în frunte cu Bejan; pe listă nu se găsea nici un apropiat al lui Dem. I. Nicolaescu (*Ploieștii*, anul XIII, nr. 555-556, sâmbătă, 6 aprilie 1935, *apud Ibidem*, p. 331).

de onoare), el consolidându-și poziția în perioada care a urmat prin înlăturarea din administrația locală a unor apropiați ai fostului lider¹⁵⁰. Tineretul liberal din Prahova devenea un model pentru celelalte structuri județene ale tineretului liberal român, așa cum arăta Petre Bejan la o întrunire a tinerilor liberali din Prahova¹⁵¹. Dar, disputele în organizație nu au încetat, „vechii” liberali reacționând prin reînființarea unui vechi ziar, *Libertatea*, prin deschiderea unui alt club și, mai ales, prin discursuri foarte agresive la adresa noului lider¹⁵². Campania lor de presă se suprapunea acțiunii duse de ziarele centrale, chiar de *Universul*, cotidian apropiat de Dinu Brătianu, de dezvăluire a abuzurilor și afacerilor din jurul lui Tătărescu, ei focalizând atenția împotriva prefectului de Prahova și sugerând ideea că Dinu Brătianu trebuia să facă o operă de „curățare”¹⁵³.

Lupta dusă din interiorul partidului împotriva lui Petre Bejan era denunțată de presa favorabilă tinerilor liberali din Prahova în termenii practicilor politice care defineau, în mod negativ, partidul. „Tinerii” considerau că „adevărata” vinovăție a liderului prahovean consta în aptitudinile politice care îl aduseseră la conducerea organizației județene și de faptul că nu era „moștenitorul unui blazon familial”, nici măcar ginerele vreunuia dintre predecesorii săi politici sau „măcar omul de casă al unei fosile sau estropiat politic”¹⁵⁴.

Ca epilog la această istorie a evoluției organizației de Prahova a Partidului Național Liberal, reîntregirea liberală a însemnat marginalizarea lui Petre Bejan, în condițiile în care „georgistul” N. Constantinescu-Bordeni era un om politic popular

¹⁵⁰ El și-a întărit șefia prin înlăturarea primarului de Ploiești, George Manolescu, înlocuit prin Iorgu Predescu, dar și prin poziția guvernamentală, de subsecretar la Ministerul Armamentului (*Informatorul*, anul VIII, nr. 7, 31 iulie 1935, *apud Ibidem*, p. 341).

¹⁵¹ *Curentul*, 19 aprilie 1935, *apud Ibidem*, p. 333-334.

¹⁵² „Vechii” liberali se întruniseră acasă la Ștefan Teodorescu pentru o acțiune de desolidarizare cu acei care „compromiteau” partidul prin actele lor; ei au alcătuit un comitet de reorganizare a partidului, adresându-i o telegramă în acest sens lui Dinu Brătianu (*Ploieștii*, anul XIV, nr. 565-566, sâmbătă, 6 iulie 1935, *apud Ibidem*, p. 340). Opera de reorganizare a partidului și de luptă politică pentru a curăța Partidul Liberal de elementele „bejaniste” urma să fie condusă de George Manolescu, fostul primar (*Ploieștii*, 29 septembrie 1935, *apud Ibidem*, p. 345; vezi și *Ploieștii*, anul XIV, nr. 581-582, duminică, 24 noiembrie 1935, *apud Ibidem*, p. 351-352). Ei au reușit, prin campania de presă să provoace demisia prefectului D.D. Sfetescu, înlocuit însă tot cu un „bejanist”, Nae Anastasiu, avocat și senator (*Invalidul Român*, anul IX, nr. 27/28, 15 octombrie 1935, *apud Ibidem*, p. 347).

¹⁵³ Costin Vranceanu, *op. cit.*, p. 123; *Ploieștii*, anul XIV, nr. 567-568, joi, 1 august 1935, *apud Constantin Dobrescu ș.a. (editori), op. cit.*, p. 342.

¹⁵⁴ După autorul materialului, Petre Bejan „violase” principiile sacrosante ale nepotismului, servilismului și parvenitismului politic; venerabili domni din consiliu de administrație, moștenitorii, majordomii și oamenii de casă ai „gloriilor” de odinioară, în enigmatice conclavuri sau în coloanele ziarelor aservite deplâneau abandonarea liberalismului tradițional, dar Petre Bejan întruchipa valoarea selectată prin luptă, dinamism, sacrificiu, abnegație (*Biruința*, Ploiești, anul I, nr. 5, 19 martie 1936, *apud Ibidem*, p. 360); Costin Vranceanu, *op. cit.*, p. 127.

și recunoscut organizator, cu bune rezultate în alegerile anilor '30. Fostul lider a fost părăsit de o parte a prietenilor politici, cum a fost cazul avocatului Crețoiu, iar împăcarea dintre cadrele vechi și cele noi s-a făcut prin înlăturarea lui Bejan. Dacă Petre Ghiață, celălalt lider la grupări „H” a ieșit din partid, Petre Bejan a încercat să formeze un grup nou, *Partidul Liberal Hașist*, în spatele lui Gheorghe Tătărescu¹⁵⁵.

* * *

Clasificarea liderilor județeni pe care am realizat-o anterior, chiar limitată de cunoașterea mea istorică la acest moment, lasă să se întrevadă importanța electorilor în cadrul structurii liberale; de asemenea, permite stabilirea anumitor raporturi între lideri și electori, precum și ierarhii intraorganizaționale între liderii și structurile liberale însele.

3.3.5. Lideri și electori

Absolutismul liderului local în cadrul structurii județene liberale era, în mare măsură, o construcție ideologică a celorlalți, care avea rolul de a-i discredita electoral pe liberali, arătând faptul că erau niște „mameluci politici”, incapabili de gândire critică asupra valorilor individuale umane și robiți patimilor materiale. Chiar dacă, în unele situații, puterea președintelui de organizație era mare, ea cunoștea constrângeri exercitate atât dinspre membrii organizației, cât și dinspre conducerea centrală a partidului. Reprezentând-o ca pe o relație cu actorii organizaționali, autoritatea liderului era „perisabilă” și genera contestări. Într-o societate premodernă, puterea politică a șefului județean era materializată în știința lui de a atenua geloziiile și orgoliile inerente dintre militanți, de a le procura acestora poziții simbolice și de a putere, de a favoriza accesul județului și a partizanilor înșiși la resursele guvernamentale prin raporturile stabilite cu liderii de la București. În același timp, importanța lui la Centru era dată de valoarea individuală a electorilor din acel județ sau a grupului pe care îl reprezenta în plan politic, metamorfozat în obținerea de voturi. Din acest motiv, șeful de partid depindea de posibilitatea de a-i mobiliza pe oamenii din teritoriu. El a dezvoltat un anumit comportament politic parohial, menit să stimuleze această loialitate, să creieze fideli, structurând organizația ca pe o mare familie, în care raporturile sunt subînțelese, informale. Într-o societate tradiționalistă, liderul de organizație era încorsetat de relațiile personale statuate încă din perioada votului cenșitar. El botează, cunună și mimează participarea la viața domestică a partizanilor. Raporturi dintre lider și membrii din teritoriu depășeau cadrul politic modern, al relațiilor impersonale, fiind dominate de intimitatea specifică lumii rurale românești. Un Dem. Ionescu, preot din Copăcenii-Vâlcea, îi scria pe 5 iunie 1920 lui I. G. Duca, regretând faptul că nu s-au întâlnit nici înainte și nici după alegerile din acel an; tonul era unul familiar, vorbindu-i „atotputernicului” lider bucureștean despre ingratitudea vâlcenilor, „gloata ignorantă”; auzise faptul că I. G. Duca urma să revină la Măldărești „și e bine, căci acolo Vă Veți mai

¹⁵⁵ *Imparțialul*, Ploiești, 13 februarie 1938, *apud* Constantin Dobrescu ș.a. (editori), *op. cit.*, p. 442.

liniști și poate în liniște fiind veți câștiga mai mult pentru moment... Să vă povestesc ce-am pățit!", exclamă el la un moment dat. „Vă așteptăm cu multă nerăbdare spre a discuta atâtea și atâtea...”¹⁵⁶.

Pentru acei liderii care făceau de obicei politică la Centru, problema de impunere era una presantă. Aparent atotputernici, ei aveau nevoie mereu să își certifice autoritatea, prin anumite gesturi simbolice sau materiale în raport cu propria organizație. Încercând să impresioneze la Dorohoi, Ion Pillat a dorit să aducă patru miniștri pentru inaugurarea unei școli în oraș. Participare contramandată însă în ultimul moment, fapt care i-a creat mari neplăceri liderului bucureștean, conștient că era „o mare lovitură pentru noi și în special pentru mine personal care mă fac de râs”¹⁵⁷. Liderii naționali sau cu interese la București se bazau aproape exclusiv pe electorii locali ai partidului, șefii de sectoare fiind adeseori regizorii sau antreprenorii treburilor electorale. Ei cunoșteau în amănunt organizația, dar și aspectele care țineau de politica manifestă din județ. Buna organizare în alegeri ținea de această structură riguroasă a partidului, de controlul teritoriului pe care îl puteau realiza electorii¹⁵⁸. Prezentându-i laudativ, oficioasele partidului se referă adeseori la șefii de

¹⁵⁶ ANIC, Fond I. G. Duca, dos. 166 / 1907-1920, f. 14-15. Într-o altă scrisoarea (datată 27 martie 1920, din Horez) același preot din Copăcenii stabilea și natura relațiilor, bazate pe un interes material nemijlocit: își achitase datoriile către Banca Horezului, unde dobânzile îi fuseseră socotite preferențial („cu gentilețe”), ele urmând însă să fie ratificate de Duca; îi mulțumea pentru felul în care Duca îi făcuse serviciul, putând salva o situație făcută de tatăl său cu atâta trudă (ANIC, Fond I. G. Duca, dos. 166 / 1907-1920, f. 12-13).

¹⁵⁷ Evenimentul menționat se petrece în mai 1925. Ion Pillat, șeful organizației din Dorohoi, aranjase ca la eveniment să participe Alexandru Lapedatu, Ion Incuț, Ion Nistor și George G. Mărzescu, miniștri în cabinetul Ion I. C. Brătianu (Ion Pillat, *Scrisori (1898-1944)*, ediție îngrijită, datarea scrisorilor, note, cronologie, postfață (*Istoria unei ediții*), schiță bio-bibliografică de Cornelia Pillat, București, Editura Du Style, 1998 (Ion Pillat, *Opere*, vol. VII), p. 222-223). Participarea liderilor ai partidului de la București la diversele manifestări ale unei organizații liberale locale arată o ierarhie a Centralului în raport cu periferia partidului. Capacitatea doctorului Ion Costinescu de a atrage fonduri și importanța lui politică în cadrul partidului la Neamț, în noiembrie 1925 un pod peste Bistrița inaugurat în prezența la lui Ionel Brătianu și a lui Traian Moșoiu, ministrul Comunicațiilor. Ulterior, realizarea Spitalului județean din orașul moldav un deceniu mai târziu s-a bucurat de prezența lui Gheorghe Tătărescu (Nicu Guranda, *Activitatea P.N.L. din județul Neamț în 1934-1935*, Piatra-Neamț, 1936, p. 7).

¹⁵⁸ Pentru organizația de Râmnicu-Sărat, Victor Slăvescu putea beneficia de rapoarte pe sectoare, șefi sectoare, subșefi sectoare; toate străzile dintr-un oraș etc. (ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 216 / 1920-1930, f. 14-16). Un control foarte bun pe circumscripții îl realiza și Mihail Berceanu la sectorului III Albastru pe care îl conducea; în condițiile votului universal, surprinde cunoașterea alegătorilor, cei găsiți / negăsiți la domiciliul declarat, alegători propuși pentru a fi înscrși pe liste, găsiți / negăsiți cu domiciliul real în sector, alegătoare etc. (ANIC, Fond Mihail Berceanu, I A, dos. 20 / 1932, f. 1); vezi și listele cu rezultate pe străzi din sector, în Idem, dos. 29 / 1033, f. 1-2; Idem, dos. 27 / 1934, f. 1-2 (cu privire la alegerile din decembrie 1933); Idem, dos. 37 / 1935, f. 1; Idem, dos. 70).

sector ca stăpânind respectiva unitate electorală a partidului „în toate măruntaiele sale”¹⁵⁹.

Rolul major al electorilor în sistemul românesc era potențat de slaba structurare a câmpului politic din societatea românească, în comparație cu lumea occidentală de la care românii preluaseră instituțiile și conceptele cheie. Dar ideile jucau un rol marginal în stabilirea opțiunilor politice, iar partidele erau instanțe mai curând de socializare primară și nu de integrare politică. Spre sfârșitul perioadei interbelice, C. Enescu remarca faptulă că regimul politic imaginat în țări cu altă structură socială luase la noi forme specifice, partidul transformându-se din reprezentantul unor interese sociale în grupuri de partizani, preocupați exclusiv de obținerea guvernării și a avantajelor ei. În cadrul local, partidul se dizolva într-o serie de satrapii județene, unde rolul hotărâtor îl avea un singur om, desemnat adesea tot de „satrap”, devenit stăpânul efectiv, nu numai politic, al județului: era cel care hotăra repartitia avantajelor de stat, ierarhia drepturilor și obligațiilor; el devenea reprezentantul intereselor locale față de atotputernicii de la București, rezolvând toate interesele, chiar cele mai legitime și mai drepte¹⁶⁰. Personalizarea politicii se fundamenta astfel pe realitățile structurale ale societății politice românești, pe numărul redus al celor care se interesau efectiv de politică, pe fractura între elitele sociale, politice sau economice și cei guvernați, fixați adesea în obiceiuri și tradiții și pe regimul administrativ centralizat, din care deriva aspectul informal al normelor.

În cadrul partidului liberal, relația strânsă președinte de organizație – elector în cadrul este ilustrată, din punctul meu de vedere, de Victor Slăvescu și organizația de Râmnicu-Sărat, pe care am să o prezint în continuare între anii 1927 și 1933, perioadă cu atât mai relevantă cu cât liberalii s-au aflat în opoziție, în cea mai mare parte a ei. Individualizarea acestei organizații nu are nimic excepțional, așa cum s-ar putea înțelege, putând documenta, măcar în parte, mai multe situații oarecum similare, chiar dacă faptul că președintele organizației județene în discuție domicilia la București diminuează, pe undeva, caracterul generalizator al exemplului. Prezentarea acestei organizații este justificată, dincolo de multele elemente de viață de partid pe care le cuprinde în sine, de sursele primare avute la dispoziție, scrisorile pe care Victor Slăvescu le schimbă cu oamenii din teritoriu, și pe care le-a păstrat, fiind dublate de memoriile liderului politic liberal. Ele conturează în chip veridic viața politică, cu resoriturile ei de idealism și pragmatism, dintr-o organizație liberală județeană.

Victor Slăvescu și organizația liberală de Râmnicu-Sărat. Într-o notă datată 11 septembrie 1926 în *Memoriile sale*, economistul Victor Slăvescu mărturisise către Vintilă Brătianu, de care se simțea afin sub raport ideologic și cu care stabilise

¹⁵⁹ Trimiterea se făcea mai ales la preoți: preotul Gheorghiță Petrescu (Frumușani), preotul Ionică Popescu (Otopeni) sau preotul A. Scurtescu din Bolintin din Vale („În marginea vremii. Oameni și locuri din Ilfov”, în *Liberalul*, Ilfov, anul I, nr. 12, 12 mai 1927).

¹⁶⁰ C. Enescu, „Semnificația alegerilor din decembrie 1937 în evoluția politică a neamului românesc”, în *Sociologie românească*, anul II, nr. 11-12, Noiembrie- Decembrie 1937, p. 513.

o relație de rudenie, liderul liberal fiind nașul căsătoriei sale cu Maria Orleanu, hotărârea de a face politică manifestă de partid la Râmnicu-Sărat. Mărturisesc că nu știu de ce Slăvescu dorea să se implice în viața politică și de ce organizația de Râmnicu-Sărat a fost aleasă drept cadru al participării sale. Nu era originar din județ, fiind născut la Muscel, și nu știu să fi deținut proprietăți în acest județ. Explicația poate fi construită, cred, în principal plecând de la vecinătatea geografică între Râmnicu-Sărat și Covurlui, județ unde socrul lui, Mihail Orleanu, conducea o puternică organizație liberală; în același timp, faptul că mulți dintre apropiații și colaboratorii lui activau public alături de liberali îi crea o anumită presiune spre o astfel de integrare politică¹⁶¹. Determinată de lipsa de vizibilitate a conducerii județene, orientarea către Râmnicu-Sărat și nu spre Galați sau Muscel indica totodată un proiect al conducerii liberale în privința lui, în condițiile competenței profesionale și intelectuale indiscutabile a lui Slăvescu. Faptul că renumitul economist liberal nu urma să parcurgă obișnuitul *cursus honorum* al organizației liberale era dovedit și de valorizarea locală comunitară a lui Victor Slăvescu în momentul botezului politic. Așa cum apare menționat la data de 17 septembrie 1926, sprijinit de două notabilități ale județului, Aristide Hartular, administratorul delegat al Băncii Creditului Râmnicean din Râmnicu-Sărat, și Costel Tătăranu, el deschidea banca din Cotești, unde urma să fie ales președinte. Slăvescu subscria 60 000 de lei dintr-un capital de 500 000 lei, „aceasta în vederea politicii ce avea de gând să facă acolo”, după cum notează economistul¹⁶².

Victor Slăvescu a fost primit în organizația din Râmnicul Sărat la 1 decembrie 1926, scrisoarea de confirmare a cooptării, semnată de Al. I. Zamfirescu, președintele organizației județene a Partidul Național Liberal din Râmnicul-Sărat, vorbind de cererea admisă în unanimitate și primită cu entuziasm de membrii clubului¹⁶³. Dar această acceptare nu se făcuse fără rețineri. O scrisoare anterioară, din 23 noiembrie 1926, a aceluiași Al. I. Zamfirescu, lăsa să se întrevadă reticența liderului experimentat, dincolo de limbajul marcat de civilitate. Justificând întârzierea foarte mare cu care răspundea la mesajul precedent al lui Victor Slăvescu prin necesitatea personală de a înțelege propunerea acestuia de implicare, el menționa ca determinant „sfatul” lui Vintilă Brătianu privitor la înscrierea cunoscutului tehnocrat în organizația de Râmnicul Sărat. Al. I. Zamfirescu se arăta, ca urmare, dispus să discute concret condițiile intrării în partid, data oficială etc.¹⁶⁴. Activitatea noului membru nu a fost spectaculoasă și aceasta o aflăm din diversele invitații care îi sunt adresate, cărora Victor Slăvescu le dă curs cu o anumită rutină: participarea la inaugurarea unui local de bancă (Banca „Dealul Coteștilor”), a Sindicatului viticol din Cotești,

¹⁶¹ Vezi alinierea opțiunilor politice plecând de la mediul social proximal și de la cel familial.

¹⁶² Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 39.

¹⁶³ ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 5.

¹⁶⁴ Ibidem, f. 7.

deschiderea Casei Partidului Național-Liberal din aceeași localitate, în context desfășurându-se și o consfătuire a fruntașilor organizației liberale din regiune etc.¹⁶⁵.

Postura de „simplu membru de partid” a fost de scurtă durată, în orice caz. Pe parcursul anului 1927 (din nefericire, nu dețin un act sau o dată certă în această privință), Victor Slăvescu a fost ales președinte al organizației de Râmnicu-Sărat. Impunerea lui constituia o practică de putere a Centrului partidului liberal în raport cu periferia ca structură. În consecință, procesul-verbal al Delegației Permanente trimitea, o dată în plus, la unanimitatea alegerii noului lider, motivele invocate fiind „nota nouă, adânc democrată și cu sincere preocupări de înaltele interese obștești”, pe care cunoscutul economist ar fi adus-o organizației¹⁶⁶. Ziarul organizației național-țărănistă din Râmnicul-Sărat, *Cercul*, prezenta situația din tabăra liberală ca pe o „ungere” la șefie și, totodată, drept înfrângerea lui Alexandru Zamfirescu, considerat un „naiv” politic; urmare a schimbării în conducerea organizației, noi personaje liberale au fost scoase în față, precum Nicu Protopopescu, prezentat de ziarul adversar drept „«fiul» Râmnicului”, al cărui tată delapidase fosta societate „Unirea” din localitate și care miza pe Rubin Finkelstein pentru a cerși voturile evreilor¹⁶⁷. Trecând peste tonul injurios al redactorilor ziarului la adresa lui Victor Slăvescu, prezentat drept „Scărbescu”, „tip pipernicit”, „cu priviri avide”, „părea un negustoraș de stambă, cazuist și neastâmpărat”, ideea pe care publicația adversarilor încerca să o acrediteze era legată de practica liberalilor: „norocos vânător de poziții”, „bine orientat”, cu un socru fost ministru liberal și având ca naș pe primul ministru și președinte al partidului totodată, Victor Slăvescu „obținuse”, o dată cu foaia dotală, județul Râmnicu-Sărat ca „satrapie”. Aniversarea nunții sale îi adusese drept plocon organizația liberală de aici și puterea care decurgea din situația de președinte. Interesat, dată fiind anvergura noului șef liberal, național-țărănistul îl transformau pe adversarul de odinioară într-o victimă. Deși înscris în partidul liberal local ca simplu soldat”, dând asigurări asupra bunelor sale intenții, crezute de „naivul Alexandru Zamfirescu”, el a preluat conducerea filialei, înlocuindu-i pe toți cei indezirabili cu proprii partizani¹⁶⁸.

¹⁶⁵ Idem, dos. 212, f. 40 v.-41. Slăvescu s-a implicat în ceea ce privește Cotești, creând aici și un dispensar; vezi și Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 100).

¹⁶⁶ ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 212, f. 43.

¹⁶⁷ Șt. Păpușă, „În județul nostru”, în *Cercul*, organ al Partidul Național-Țărănesc din județul Râmnicu-Sărat, anul I, nr. 4, din 6 ianuarie 1928 (Ibidem, f. 26).

¹⁶⁸ Care aveau, în mod evident după redactorul național-țărănist, toate viciile, de la mită la faptul că erau petrecăreți, siluitori etc. Violența de limbaj a autorului era definitorie și greu reproductibilă: pentru derapajul în trivial generat de contextul luptei politice al unui partid, prin oficiosul său, am să relievez câteva: Victor Slăvescu apărea drept conceput grăbit, într-o clipă de ebrietate paternă, puținel la trup și la suflet, făptură estropiată și inaptă, dar care avea o ambiție nemăsurată, „avorton.. scuipat de o natură nemiloasă”, care vroia să parvină cu orice preț, incapabil să ajungă ceva prin el însuși, s-a vândut și dintr-un umil contabil la Creditul industrial a ajuns lider de organizație, hădul statu-palmă - ochelari - cot, „creațiune a linsului mâinii”; „a expectorat la cele patru vânturi toate

Dincolo de caracterul polemic și denigrator, de derapajele de discurs, în mod cert Alexandru Zamfirescu a devenit un marginal în cadrul organizației, împins cu ocazia alegerilor generale din decembrie 1928 pe listele de la Senat¹⁶⁹, iar o serie de oameni politici locali au fost favorizați în dauna altora. Viața politică din organizație a fost agitată, departe de imaginea concordiei oferită de publicațiile liberale. Luptele intestinale, pliate pe interese meschine, dominau viața de partid, dincolo de principii sau idealuri; ceea ce face dificil răspunsul la întrebarea potențială privind valorile care legau membrii partidului liberal, scopurile pe care ei le împărtășesc, sociabilitatea la care ei aderă sau pe care o construiesc.

Un dialog epistolar. Locuind cea mai mare parte a timpului la București, implicat în diverse proiecte administrative, științifice sau în afaceri, deținând funcții importante în sistemul financiar al României, Victor Slăvescu a condus mai curând indirect organizația liberalilor de la Râmnicul Sărat. Scrisorile pe care el le schimbă cu două personaje locale, unul aparent defavorizat prin noua șefie (Constantin Saragea), cel de-al doilea beneficiar într-o primă fază de pe urma schimbării la conducerea organizației, dezvăluie o imagine a vieții organizației, plină de intervenționism și de manevre interne, dar și marea dependență a liderilor de oamenii din teritoriu, de „notabili” județului. Constantin Saragea, fost prefect, dar personaj altfel necunoscut istoricilor (din scrisori pot deduce doar câteva elemente, cum că ar fi fost în aceeași lojă masonică cu economistul liberal devenit șeful organizației Râmnicul-Sărat), îl acuza de altfel deschis pe Slăvescu de calcul politic în vederea consolidării șefiei¹⁷⁰. Într-o altă scrisoarea, nedată, însă probabil din 1928, prilejuită de Sfintele Sărbători (de Paști?), el îi scria șefului politic să nu-și „înșele” credința în ei, să nu fie influențat de ispite care îl puneau în trista situație de a-i aprecia cu calificative eronat cântărite... care măreau prăpastia în organizație; îi cerea să-i trimită la plimbare pe lingușitori, pieritori și delatori, să asculte „cu 100 de perechi de urechi fără a le răspunde informatorilor de ocazie sau intenționați”, care țeseau, după cum remarcă autorul epistolei nu fără succes, „o mizerabilă pânză”; îi cerea să-i cunoască pe toți băieții ce au câștigat victoria cea mare de la Iunie”, care regretă că zilnic fugea dintre ei; îi cerea să vină în mijlocul lor, „pentru a le pătrunde sufletul și dorul, pentru că ei îl așteptau”¹⁷¹. Cu un alt prilej, iarăși dificil de fixat în timp, același epistolier se plânga de nedreptatea pe care o cunoștea, de faptul că era neglijat în condițiile în care primise pentru campanie doar 1000 de lei; era o

promisiunile posibile și imposibile”, „microcefal slăvesc”, „desgustător miop fizic și intelectual” etc. („Portrete locale. Stărpitura politică”, în *Ibidem*).

¹⁶⁹ În decembrie 1928, Victor Slăvescu, care candida totodată și la Galați, ocupa prima poziție la Cameră, urmat de Costel Tătăranu, unul din apropiații săi (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 215 / 1928, f. 10). Zamfirescu s-a orientat, după iunie 1930, spre formațiunea înființată de Gheorghe Brățianu (Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 55).

¹⁷⁰ Scrisoare din 18 februarie 1928 (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 215 / 1928, f. 1-2).

¹⁷¹ *Ibidem*, f. 3-4.

zgârcenie cu el, „cam în toate ocaziile”, suma părându-i-se „ridicolă”, mai ales în comparație cu alții, „cărora și acum le-ați înlesnit a cheltui mai larg”¹⁷².

În primăvara anului următor, 1929, datarea cu precizie fiind însă imposibilă în condițiile lipsei oricărui element ajutător, el încerca să se apropie de Costel Tătăranu, unul din favoriții lui Slăvescu și aflat la București, vorbind despre faptul că nu dorea înstrăinarea de el, condiționată însă de „tactul lui politico-prietenesc”¹⁷³. Alegerile locale din martie 1930, îl găseau pe personajul nostru într-o poziție de izolare; el se întreba retoric asupra posibilității numirii lui ca primar de Râmnic, amenințând în subtext cu părăsirea formațiunii liberale, „un amic din alt lagăr politic” propunându-i candidatura pentru aceeași funcție; mimând fidelitatea față de valorile liberale, el respinsese categoric oferta¹⁷⁴. În pofida acestei legături neprietenoașe cu șeful partidului la Râmnicul Sărat, Constantin Saragea nu a părăsit în organizația liberală; el a continuat să militeze pentru unitatea partidului, deși dorea să nu fie considerat „carne de tun”, iar sacrificiul pe care-l făcea să conteze după dispariția „norilor negri”. Din fidelitate partinică sau interesat, întrucât, împreună cu Slăvescu și cu alți lideri locali, era printre fondatorii unei bănci locale și chiar de pe o poziție slabă, el putea să intervină în favoarea unor partizani pentru diverse posturi, Constantin Saragea a rămas în partid în contextul Restaurației și a dizidenței georgiste¹⁷⁵.

Relația epistolară cu cel de-al doilea personaj menționat, Nicolae G. Protopopescu, este una mult mai bogată și se întinde pe o perioadă mult mai lungă, din momentul intrării în organizație a lui Victor Slăvescu până la mijlocul anilor '30. În mod evident, este un apropiat de poziția noului lider în faza de început a corespondenței, afectând adeseori umilința și inferioritatea față de acesta¹⁷⁶; în perioada de opoziție a P.N.L., între 1928 și 1933, el a luat o anumită distanță, critică și „apolitică”, față de liderul organizației. Nici despre el nu știu multe lucruri sigure, în afară de faptul că era avocat (la un moment dat, apare mențiunea că a susținut

¹⁷² Ibidem, f. 5

¹⁷³ Ibidem, f. 7-8.

¹⁷⁴ Ibidem, f. 9-10.

¹⁷⁵ „Parveniții neoliberali”, după cum îi numește autorul, care afirmă că el veghează să nu le fie „cald” (Ibidem, f. 11 și 16-17).

¹⁷⁶ Solicitând, de exemplu, cuvântările lui Victor Slăvescu din Parlament, cerându-i fixarea planului de realizări și indicații asupra bugetului (în momentul când a ajuns primar) sau afirmând că resimte „sincer și cinstit” lipsa „șefului” (Scrisoare din 8 septembrie 1927, R. Sărat, ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 213 / 1926-1932, f. 12). Mai mult, liderul ordona viața de partid, activă doar în condițiile prezenței sale („De când ați plecat dintre noi, nici un eveniment mai important nu s-a petrecut). Într-o scrisoare din 20 octombrie 1927, îl anunța pe Victor Slăvescu că urma să ajungă la București, nu pentru a discuta chestiuni mari, ci „numai și numai că mi-e dor de D-voastră (vă văd zâmbind!)”; nu dorea să rămână în urmă cu orientarea politică față de unicul lui „punct cardinal” (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 213 / 1926-1932, f. 19). Într-o altă epistolă din 16 noiembrie 1927, vorbește despre înalte chemare a Șefului (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 213 / 1926-1932, f. 21)

trei procese importante la Curtea cu Jurați¹⁷⁷ și, de asemenea, acționar la „Banca Sfatului Negustoresc” din Râmnicu-Sărat¹⁷⁸. Cea mai mare parte a acestui „roman epistolar” este însă legată de intervențiile numeroase pe care N. Protopopescu le face pentru diverși amici politici și care explică, de multe ori, adevăratele motive ale organizării liberală. Paleta intervențiilor era foarte vastă, de la scrisori în favoarea unor tineri care doreau să intre la diverse școli (militare, pedagogice) sau doreau să se transfere la o altă școală, fiind „fiu de negustor”, fiica „unui om de ispravă și cu oarecare autoritate prin partea locului”, fiul unui „gospodar de inimă” sau al „unui modest cismar care îmi este devotat”, băiatul cuiva care vrea să facă pasul de la iorghiști spre liberali¹⁷⁹, la solicitări pentru funcționari „cinstiți și modești” ai Primăriei, care solicitau să ia masa gratuit la Cantină¹⁸⁰, pentru obținerea de pensie unui „devotat prieten care ne-a sprijinit din toată inima în rândul meseriașilor”¹⁸¹ etc. Evident, Nicolae Protopopescu era el însuși un interesat, fidelizat în consecință de către Victor Slăvescu, care i-a obținut un credit de la „Banca Românească”, lucrurile mergând, după cum afirma omul politic local, spre domolare¹⁸².

Luptător politic veritabil, Nicolae Protopopescu a sprijinit neprecupețit în prima fază a șefiei lui Victor Slăvescu poziția noului lider, dându-i sfaturi despre acțiunea politică locală, în raport cu membrii liberali, cu cine să meargă „ca să nu înceapă să mormăie iarăși grosul partidului ca de obicei”, sau sugerându-i când să vină la Râmnic neapărat¹⁸³. Simbioza de interese presupunea sprijinirea propriilor aspirații locale ale notabilului, ceea ce Victor Slăvescu făcea într-un mesaj răspuns la o scrisoare din 3 august a lui N. Protopopescu, speriat de trecerea național-iorghiștilor din județ la liberali¹⁸⁴. El încerca să risipească temerile candidatului liberal, afirmând că acesta nu era cu nimic amenințat, că drepturile lui fuseseră recunoscute. Numele lui I. G. Duca, în fața căruia Nicolae Protopopescu fusese amintit, trebuia să confere credibilitate mesajului, să atenueze susceptibilitățile

¹⁷⁷ Ibidem, f. 41; Nicolae G. Protopopescu apare în *Figuri politice și administrative...*, p. 93 ca deputat de R.-Sărat, apărător al țăranilor cu ocazia aplicării legii agrare; avea un anume prestigiu și în negustorime, fiind președintele Sfatului negustoresc și înființând „Banca Sfatului Negustoresc”.

¹⁷⁸ În mijlocul unor „comercianți curați la inimă și buni la treabă” (Scrisoare din 15 decembrie 1926, în Ibidem, f. 1-2). Banca era construită ca o societate anonimă pe acțiuni, cu un capital social de 3 milioane de lei.

¹⁷⁹ Vezi scrisoarea din 7 august 1927 (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 213 / 1926-1932, f. 6-7), cea din 15 septembrie același an (Ibidem, f. 14); Ibidem, f. 64 și 65.

¹⁸⁰ Ibidem, f. 51.

¹⁸¹ Ibidem, f. 60.

¹⁸² Scrisoare din 12 aprilie 1927 (Ibidem, f. 3).

¹⁸³ Ibidem.

¹⁸⁴ Deși dispus la sacrificiu personal, funcția vizată de el ca parte a tranzacției politice, N. Protopopescu încerca să inducă ideea că iorghiștii nu sunt un câștig, scriindu-i lui Slăvescu să nu cedeze în problemă și, dacă lucrurile ajungeau la aranjamentele inițiale, să-i împrăstie prin diverse alte consilii (Scrisoare din 3 august 1927, Ibidem, f. 4).

electorului și să-l mobilizeze pe acesta în direcția propagandei¹⁸⁵. Lamentările lui N. Protopopescu privind necesitatea de a fi sprijinit în realizarea propriilor sale aspirații politice sunt numeroase, încurajate oarecum de Victor Slăvescu care l-ar fi „somat” să nu-și ascundă niciodată gândul, ci să spună „limpede și deschis”¹⁸⁶, ceea ce denotă locul important pe care electorul l-a ocupat în sistemul de influență al lui Victor Slăvescu în județ; absența economistului din viața politică internă a organizației făcea esențial rolul acestor notabili. N. Protopopescu îi reamintea lui Slăvescu această legătură indisolubilă, că orice succes electoral al lui era o întărire a „D-voastră, căci comitez ca Slăvescan pur, chiar și la centru”¹⁸⁷. Ajuns primar, situația lui N. Protopopescu a fost fragilă, el putându-se sprijini în acțiunea lui politică și administrativă doar pe A. Hartular, ceilalți așteptând ca „să se uzeze”. Dar, în primăvara anului 1931, el își reafirma credința, mulțumit de cum se aranjaseră lucrurile, scriindu-i lui Slăvescu că rămânea „același soldat devotat drapelului și șefului”¹⁸⁸. Activ implicat în campania electorală din iunie 1932¹⁸⁹, electorul mărturisea însă, în toamna aceluiași an, adânci șovăieli față de șef. Declarativ, el își păstra devotamentul față de acțiune [a liderului de organizație – n. mea, Ov. B] și puneă toată nădejdea în Victor Slăvescu, însă el vorbea de marginalizare, cerându-i lui Victor Slăvescu să nu-l mai „umilească” niciodată, fiindcă făcuse mari sacrificii și merita, după părerea lui, să fie tratat altfel¹⁹⁰. Nu știu la ce face referire dinamicul om politic din R.-Sărat; într-o scrisoare fără dată, el conștientiza că îl plictisea pe Slăvescu cu prezentarea frământărilor din organizație, privind înlăturarea sa din funcție, ceea ce ar fi determinat mâhnirea și pesimismul lui¹⁹¹. Răceala dintre cei doi corespondenți s-a accentuat, N. Protopopescu nemaiscriindu-i lui Slăvescu până în februarie 1933; motivul invocat, reprezentat de gândurile „vitrege” ale lui Victor Slăvescu pentru el, cel care-i fusese devotat în momente grele, este urmat de re poziționarea politică: N. Protopopescu afirma că niciodată nu-i cerșise situații și nu intenționa să-l incomodeze cu pretenții absurde; el vorbea de „lichelism politic”,

¹⁸⁵ Răspunsul este probabil o ciornă / o variantă, deoarece el este scris pe spatele scrisorii trimise de N. Protopopescu (Ibidem).

¹⁸⁶ Scrisoare din 25 septembrie 1927, în Ibidem, f. 15.

¹⁸⁷ Scrisoare din 20 noiembrie 1927, în Ibidem, f. 23.

¹⁸⁸ Scrisoare din Urechești, 13 mai 1931 (Ibidem, f. 41).

¹⁸⁹ În scrisoarea din 30 iunie 1932, el menționa activitatea de propagandă, un tipograf făcându-le 10 000 de manifeste cu 3000 de lei, plătite însă de Victor Slăvescu (Ibidem, f. 43).

¹⁹⁰ Scrisoare din 1 noiembrie 1932, în Ibidem, f. 44. Într-o scrisoare nedată, dar apropiată ca moment, cred, plecând de la ton, N. Protopopescu se declara mâhnit după o întâlnire cu Slăvescu, dându-și seama ce puțin însemna sub raport politic; resemnat, el „își face datoria” să-i spună șefului că atunci când prinde o simpatie să o cultive, să n-o îndepărteze chiar dacă îi putea aduce neplăceri; cazul său transpărea din textul moralizator (Ibidem, f. 68). Era și o chestiune de invidie, mulți prieteni, din cei mai slabi chemați acolo unde el nu visase vreodată (Ibidem, f. 83).

¹⁹¹ Ibidem, f. 76-77.

de faptul că nu mai făcea parte din Statul Major al lui Slăvescu¹⁹². Revolta și demnitatea pe care le afirma N. Protopopescu erau însă uitate odată cu revenirea la putere a liberalilor; în ianuarie 1934, el cerea sprijinul lui Slăvescu, ministru de Finanțe în Cabinetul Tătărescu, pentru a intra în Comitetul de direcție la Casa de Economii, ca reprezentat din partea ministerului condus de liderul politic liberal de la Râmnicul Sărat. Ar fi, spune Protopopescu, „completamente satisfăcut”, fiind dispus la recunoștința și devotamentul lui hotărât¹⁹³.

Nu știu cum se termină acest schimb epistolar, întrucât fondul Slăvescu de la Arhivele Naționale Istorice Centrale nu conține și alte scrisori ale celor doi. Cert este că nici Slăvescu nu a mai rămas mult timp la conducerea organizației, orientându-se spre cea de Covurlui, lăsă „moștenire” de socrul său; încă din ianuarie-februarie 1932, el avea convingerea că Tătăranu [Costel Tătăranu ajunsese unul din tinerii apropiați de I. G. Duca – n. mea, Ov. B] nu-i mai era loial; pe de altă parte, I. G. Duca, caracterizat de Slăvescu drept „șopârlă, calculat și oportunist”, îl obliga să reprimească în organizație pe Zamfirescu, în ideea distrugerii georgismului, deși economistul liberal îi arătase anterior primejdia pentru unitatea și liniștea organizației de Râmnic¹⁹⁴. În noiembrie 1933, Costel Tătăranu reușea, împotriva voinței lui Slăvescu, să impună un alt prefect la Râmnic decât cel dorit de liderul organizației¹⁹⁵. Era o revoltă a ierarhiei, din motive de putere și de legitimare pentru I. G. Duca în calitatea lui de președinte liberal, Tătăranu ajungând ulterior președintele organizației liberale de Râmnicu-Sărat¹⁹⁶.

Dependență și licitație locală. Dependența șefilor semnificativ politici de elitele locale, politice, administrative sau profesionale, în constituirea unor structuri județene coerente condiționa astfel activitatea liderului, preocupat să satisfacă anumite pretenții și să menajeze susceptibilitățile liberalilor din teritoriu. Situația de la Râmnicu-Sărat nu era una izolată în contextul partidului liberal interbelic, deși documentele pe care le-am putut consulta nu au fost la fel de generoase în informații. Faptele și atitudinile politice se organizează similar în Vâlcea, sub președinția lui I. G. Duca, bine informat despre evenimentele din județ și din organizație de diverșii „notabili” locali (preoți, învățători ș.a.)¹⁹⁷, în Buzău, cu doctorul C. Angelescu, la

¹⁹² Scrisoare adresată din R.-Sărat, cu data de 12 februarie 1933 (Ibidem, f. 46).

¹⁹³ Scrisoare din București, 5 ianuarie 1934 (Ibidem, f. 48-49).

¹⁹⁴ Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 65. (însemnare din 29 ianuarie 1932).

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 72.

¹⁹⁶ Asra Berkowitz îl descria pe Tătăranu drept un „ambitios și pasionat politician” (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 338-339). Adus în partid de I. G. Duca, Costel Tătăranu a fost desemnat raportor la Mesaj încă din primul său mandat parlamentar (Radu T. Matei, *op. cit.*, p. 160). Ulterior, a devenit unul din cei mai tineri șefi de organizație (*Parlamentul românesc*, anul V, nr. 150, august 1934, p. 8) și s-a apropiat de Gheorghe Tătărescu, din organizația căruia a făcut parte după 1944.

¹⁹⁷ Este cazul dr.-ului Nicolae Cretzulescu din R.-Vâlcea, cu o scrisoare din 10 decembrie 1919 (ANIC, Fond I. G. Duca, dos. 126 /, f. 1-3) sau preotul iconom Gh. Popescu, din Mateești Vâlcea, la 10 iunie 1920 (ANIC, fond I. G. Duca, dos. 249, f. 1). În ambele

Neamț, doctorul Emil Costinescu fiind mai tot timpul la București, în Dorohoi, filiala condusă de Ion I. Pillat, poetul nepasionat de politică¹⁹⁸ sau în Mehedinți, cu Richard Franasovici. Chiar și lideri-electori recunoscuți, precum Manolescu-Strunga în Roman, N. Simionescu-Bârlad¹⁹⁹, Ștefan C. Ioan la Fălțiceni²⁰⁰, Ramiro C. Savinescu la Botoșani²⁰¹, Leonte Moldoveanu la Brăila²⁰², Ion Purcăreanu la Argeș²⁰³ sau Constantin Neamțu la Dolj depindeau de rețeaua locală de „notabili”²⁰⁴.

cazuri, demersul este foarte liber, preotul de exemplu criticând conducerea liberală pentru lărgirea dreptului de vot mai înainte ca poporul să fie pregătit politicește și afirmând că, pentru dragostea ce-i păstrează, îl va urma oriunde va apuca cu singura condiție a strângerii rândurilor și a refacerii partidului din Vâlcea, cu înlăturarea celor (posibila sa ascensiune politică?); mai mult, în condițiile avansului programului țărănist (îmbrățișat de marea parte a învățătorilor și a populației), el nu se sfiește să-i sugereze lui Duca să fie conducătorul acestui partid în Vâlcea, „pentru a avea toată suflarea vâlceană fără nici o excepție”.

¹⁹⁸ Oamenii din teritoriu, „notabili”, trebuiau să dea dovezi de competență; aghiotanții principali ai lui Ion Pillat erau frații Stoianovici, dintre care Nicu Stoianovici a fost de mai multe ori prefect și parlamentar; el a preluat, de altfel, conducerea organizației, după moartea lui Ion Pillat, în 1944 (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 328). În *scrisorile* sale din perioada reorganizării partidului (1929), Ion Pillat remarca faptul că „Tomaziu și Nicu Stoianovici, Remus Bălănescu s-au pus, în urma insistențelor mele, pe lucru serios”; „vom porni prin județ”, scrie el, toată luna august fiind întrebuințată pentru reorganizarea partidului și pentru propaganda „în mare” (Ion Pillat, *op. cit.*, p. 246).

¹⁹⁹ Șeful marginalei organizații din Bârlad a PNL, Nicolae Simionescu-Bârlad fusese licențiat în Drept, devenind, ulterior, avocat înscris la baroul Tutova, localitate unde profesa avocatura (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.). Era un personaj pitoresc, „bun la suflet și rău la gură”, „veșnic gata de un serviciu pentru oricine și de o glumă pe seama oricui”; având o inteligență ascuțită și o mare abilitate politică, își făcea prieteni chiar în opoziție sau în presă, alegându-se mai mereu ca deputat (*Parlamentul*, anul I, nr. 17, joi 8 martie 1928, p. 7).

²⁰⁰ Ștefan C. Ioan, absolvent al Școlii normale la Iași, ulterior licențiat în Litere la Universitatea ieșeană, a fost profesor în învățământul secundar, de latină și franceză la Focșani și la București (la Liceul „Matei Basarab”). Făcea așadar o figură de „dascăl”, având și o operă legată de prolele școlii. Se implicase și administrativ în acest domeniu, alături de Haret, la sfârșitul secolului al XIX-lea, fiind inspector general al învățământului primar și normal, apoi al învățământului secundar sau consilier tehnic la Ministerul Instrucțiunii și Cultelor. Cariera lui îndelungată și capacitatea dovedită încă dinainte de 1914 ca șef al organizației liberale de la Fălțiceni l-au făcut un om cu trecere la conducerea partidului (*Parlamentul*, anul I, nr. 21, joi 5 aprilie 1928, p. 12). Alegându-se de obicei la Fălțiceni, făcând parte după 1901 parte din mai toate legislaturile, a ajuns senator de drept, (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.). Vezi și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 428.

²⁰¹ Născut la Botoșani, în 1872, oraș în care și-a făcut și primele studii, Ramiro Savinescu a obținut licența în Drept la București, profesând ca magistrat și ca avocat, în cadrul Baroul Botoșani, al cărui decan a ajuns. Ca liberal și, mai apoi, șef al organizației locale, el a fost prefect al județului, primar al orașului Botoșani, deputat în același județ (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.; *Figuri politice și administrative ...*, p. 103, Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 763).

²⁰² Fiu de țărani ardeleni, din satul Șinca Veche (ținutul Făgărașului, țara Oltului), cu gimnaziul la Brașov, Leonte Moldovanu s-a refugiat înainte de 1914 în Vechiul Regat,

Elite intermediare, specifice zonei rurale și a micilor orașe, cu o implicare mai curând electorală decât partizană, în sensul că nu convingerile doctrinare reprezentau fundamentul acțiunii lor, electorii organizau viața politică la baza partidelor. Ei erau profesioniștii politicii, dotați cu anumite competențe administrative, valorificate sub forma unor funcțiilor publice precum cea de prefect, primar, consilier local sau județean ș.a., în momentul în care partidul ajungea la putere. Așa cum am afirmat anterior, electorii nu constituiau o caracteristică structurală a liberalilor, majoritatea formațiunilor construindu-și în mod asemător politicile locale. Caracteristica de partid administrativ-guvernamental, pe care o asumau liberalii, spre deosebire de formațiunile de idei clare (precum legionarii sau cuzziștii), făcea însă ca „notabili” și propagandiștii liberali să fie asemuiți mercenarilor, care pândeau sezonul alegerilor, după cum îi prezenta N. Miluțiu, președintele LANC Brașov într-o scrisoare către A. C. Cuza, pe 26 aprilie 1932²⁰⁵. Cazul lui Nicolae Protopopescu nu

unde a absolvit Facultatea de Litere și Filozofie București; în 1899, el a fost numit ca profesor de istorie la Liceul Real din Brăila; redevenind student, la Facultatea de Drept, el a demisionat din învățământ, și după obținerea licenței s-a înscris în Baroul din Brăila, ajungând un jurisconsult și avocat de mare valoare. Naționalist, a scris și la *Neamul Românesc*, și a întemeiat „Liga culturală” din Brăila sau ziarul *Lupta Națională* (1893-1895); deși încă din 1890 în Partidul Național Liberal (*Figuri politice și administrative ...*, p. 80), ales în Parlament la Colegiul II Senat, în 1912, el a rămas un naționalist marcat de României Mari, militând în timpul neutralității pentru intrarea imediată în acțiune, deși articolele ulterioare favorabile în prezentau ca „liberal prin temperament” și ca „liberal doctrinar” (*Parlamentul ilustrat al țării*, Anul II, nr. 5, ianuarie 1935, p. 1 și 5). După război, el a fost primar al Brăilei și șeful organizației județene din Brăila (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.), poziția la care a ajuns croindu-și drumul singur, războindu-se în mod onest cu partidul, înălțând noțiunea de partizan și nefăcând niciodată bisericește. În anii '30, a avut o poziție mai apropiată de rege („Prezidenții. Leonte Moldovanu”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VII, nr. 327, 25 februarie 1934, p. 10). Adversarii îl prezentau ca „satrap”, „marele elector”, „conu Leonte” înconjurat de „libăruși” (în *Dreptatea*, anul II, nr. 147, luni 9 aprilie 1928, p. 3).

²⁰³ Ion Purcăreanu era un apropiat al fraților Brătianu. Cu studii în Drept și practicând avocatura, el amintea multora de oamenii de odinioară, prin ținută și integritate morală (*Parlamentul românesc*, anul V, nr. 133, 12 februarie 1934, p. 9). Deputat de Argeș în mai multe legislaturi, el a ajuns cicepreședintele al Senatului în 1934 (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.).

²⁰⁴ Într-o scrisoare din 19 martie 1929, un „prieten intim”, M. Costea, îi scria lui Manolescu-Strunga despre afacerile locale (era consilier județean), despre presiunile administrative și asupra necesităților financiare pe care trebuia să le acopere liderul din Roman (pentru depuneri la cooperativa agricolă „Floarea” din comuna Averești, pentru plata unui localnic etc.) Cf. ANIC, fond Manolescu-Strunga, familial, dos, 15 / f.d. [1929], f. 1-2. C. Neamțu făcuse apel, pentru reorganizarea forțelor partidului la Georgică Cămărășescu, al cărui renume fusese câștigat cu ajutorul bicepsilor (*Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 10, vineri, 26 aprilie 1929, p. 16).

²⁰⁵ Scrisoarea trimisă poartă ștampila Ligii Apărării Național Creștine – Brașov, zvastica (ANIC, fond A. C. Cuza, dos. 85 / 1932, f. 1).

este singular în negocierea unei poziții avantajoase pentru electorul local. Părăsirea partidului de către un elector liberal, din varii motive, așa cum a făcut Romulus Căndea la Cernăuți, care s-a desprășit de P.N.L. în favoarea național-țărăniștilor²⁰⁶,

²⁰⁶ Romulus Căndea a fost un personaj important în Bucovina interbelică. Sibian de origine, făcându-și studiile la Liceul german evanghelic, el a urmat, înainte de război, Facultatea de Teologie din Cernăuți, unde a și obținut doctoratul *sub auspiciis imperatoris* în 1912). Și-a continuat studiile la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității din Leipzig, obținând un doctorat și în filosofie (1916). Întors în locurile natale, el a fost profesor de istorie bisericească și discipline teologice la Institutul teologico-pedagogic din Sibiu (Mircea Păcurariu, editor, *Dicționarul teologilor români*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 68; la Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 160, Căndea și-ar fi începutul profesoratului la Institutul pedagogic teologic din Caransebeș). După 1919, Romulus Căndea a început o carieră academică de excepție la Universitatea din Cernăuți, ca profesor titular de Istorie bisericească universală la Facultatea de Teologie și, mai apoi, de istorie universală medie, modernă și contemporană la Facultatea de Litere și Filosofie a aceleiași universități. Decan (1923-1924) și rector al Universității din Cernăuți (1925-1926), el a devenit membru corespondent al Academiei Române, în 1929, pentru lucrările sale de istorie religioasă a catolicilor și ortodocșilor din spațiul românesc. Ca o întregire a biografiei sale universitare, după cedarea Bucovinei în iunie 1940, el a fost numit profesor de istorie universală la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cluj (refugiată la Sibiu între 1940 și 1945). A scris, de asemenea, mai multe articole privitoare la reforma învățământului superior și a Universității ca instituție (*Ibidem*). Din perspectivă politică, el s-a înscris în grupul Ion Nistor, fiind ales ca primar al Cernăuților și senator al Universității (în 1928), din partea Partidului Național Liberal. Trecea, de altfel, drept un apropiat colaborator al lui Ion Nistor, pe care-l înlocuia în conducerea organizației liberalilor atunci când acesta lipsea din Bucovina („Sfatul delegaților PNL din Cernăuți”, în *Glasul Bucovinei*, anul XII, nr. 3066, sâmbătă, 12 octombrie 1929, p. 2). În octombrie 1932 apăruseră în ziarele centrale *Cuvântul* și *Curentul* zvonuri despre un memoriu-raport exploziv de 80 de pagini al liberalului din Cernăuți cu privire la starea partidului liberal din Bucovina („Lămuriri ce se impun”, în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3911, duminică, 23 octombrie 1932, p. 1); Romulus Căndea și-a publicat ulterior textul în *Cuvântul Țărănimii*, nr. 353 din 11 decembrie 1932, oficiosul Partidului Național-Țărănesc din Bucovina, care evident nu avea 80 de pagini și conținea o serie de fapte incriminatoare penal la adresa foștilor lui tovarăși de partid. El afirma, spre exemplu, că Ion Nistor intervenise la mitropolit de mai multe ori pentru a se aproba partizanilor lui diferite afaceri necinstite, insistența liderului liberal fiind resimțită de înalta față bisericească, care s-ar fi plâns confidențial că-l terorizează liberalii; un alt liberal important, precum D. Marmeliuc, ar fi luat câte 10–15 000 lei pentru numiri de funcționari în administrația fondului bisericesc; Filaret Doboș, venit înainte de război din Ardeal, foarte bogat, director băncii „Producătorul agricol”, era acuzat pentru dobânzile mari practicate, pentru faptul că intabulase pentru bancă pământ de la împroprietărire, că obligase fondul bisericesc să depună banii la „Producătorul”. De asemenea, 20 000 de țărani erau ipotecați cu polița falsificată a profesorului universitar D. Spănu, în valoare de 500 000 de lei; prof. univ. Ionescu-Bujor, cu 4 milioane lei valoare a casei sale somptuoase; Vasile Ungurean, avocat, fost deputat, fost primar al Cernăuților, senator și rector universitar din „grația”. Partidului Liberal, partidul fiindu-i pedestalul de înălțare la locuri nemeritate

se întâlnesc în dinamica locală a liberalilor români între cele două războaie mondiale. Dar aceste rupturi sunt departe de a reprezenta o regulă, partidul deținând în multe județe „electori” puternici permanenți, oameni care aveau trecere la Centru, fiind apreciați pentru devotamentul lor și care puteau satisface intereselor particulare și publice ale locuitorilor județului²⁰⁷. Avocatul Jean Popescu la Romanați²⁰⁸, Nicolae Racotă²⁰⁹ și Take Slăvescu în Teleorman²¹⁰, N. Budurescu²¹¹ și Mitică Simion la Vâlcea, Petre I. Ghiță, N. Tănăsescu-Săbăreni²¹², Gh. Nazarie, Mihail Plătăreanu în Ilfov, Nicu Guranda (directorul băncii „Petrodava” din Piatra-Neamț, citadela puterii locale)²¹³, Panainte Criveș, Leon Pșepelinschi²¹⁴, Leon Mrejeriu²¹⁵ la Neamț,

(„Răspuns la calomniile d-lui Cădea”, în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3954, duminică, 18 decembrie 1932, p. 2). Liderii P.N.L. din Bucovina au plasat aceste acuze în spațiul răzbunării fostului elector liberal, marginalizat și exclus ulterior de delegația permanentă din Câmpulung (luni 14 noiembrie 1932) din cauza trădării și perfidiei sale („Extra muros”, în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3928, marți, 15 noiembrie 1932, p. 1).

²⁰⁷ C. Enescu, art. cit., p. 515.

²⁰⁸ Jean Popescu era șeful organizației liberale de la Romanați, fiind unul dintre puținii parlamentari liberali de dinainte de 1914 eligibil și în opoziție. Perceput drept un „strașnic conducător de organizație”, știindu-i-se de frică, el îi avea ca patroni pe Istrate Micescu și pe I. G. Duca (în *Parlamentul*, anul I, nr. 10, miercuri, 18 ianuarie 1928, p. 12).

²⁰⁹ Nicolae Racotă, prefect și senator de Teleorman, era considerat ca „adevăratul organizator al finanței teleormănene” (*Figuri politice și administrative ...*, p. 71).

²¹⁰ Născut la Slăvești, în Teleorman, Take Slăvescu a fost avocat, înscris în Baroul de Ilfov, cu studii de drept, litere și filosofie absolvite la ucurești. Însă profesia lui de bază era agricultura (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 788). După 1918, prefect și deputat averescan, el a revenit în 1922 la liberali (la care fusese până în 1914), fiind ales mai mereu ca deputat și senator (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.).

²¹¹ Născut la Râmnicu-Vâlcea, Nicolae Budurescu a fost omul de încredere al lui I.G. Duca, căruia i-a datorat, în parte, cariera sa politică. Absolvent de Drept la Universitatea din București, el a practicat avocatura în capitală, unde era și administrator al mai multor întreprinderi, deși deținea și mari proprietăți în Vâlcea. Ca liberal, el a fost șef de Cabinet la Instrucție, deputat de Vâlcea în 1919, secretar general la Ministerul Muncii (1924) și la Interne (în 1927), deputat în 1931 și subsecretar de stat la Președinția Consiliului de Miniștri (din noiembrie 1933 și până în toamna anului următor). El a fost și un distins scriitor, fost colaborator al revistei *Viața Nouă* și autor al unui volum de poezii, *Poema navelor plecate*, în 1912 (vezi *Parlamentul românesc*, anul IV, nr. 129, 10 decembrie 1933, p. 6; *Figuri politice și administrative ...*, p. 131; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p. sau Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 137). După moartea lui I. G. Duca, s-a dedicat cultului acestuia, scriind, împreună cu I. Nicolescu, un panegiric al fostului lider liberal (*I.G. Duca*, R.-Vâlcea, 1934).

²¹² Care semna ca literat Radu Cosmin, fiind autorul *Satirelor*, apărute la București, în 1916, a celor două volume propagandistice *România la Budapesta*, din 1922, a romanului *Babylon* și a volumului de nuvele *Trei femei*, 1923 (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 224).

²¹³ El a preluat succesiunea după retragerea dr.-lui Costinescu din politica de județ (congresul din noiembrie 1934); evenimentul a fost interpretat în sensul competiției, Guranda fiind acuzat de adversari că a juns prin scamatorii și prin voința dr.-lui Costinescu la conducerea județului. Era un bun organizator și realizator, ambițios și activ,

frații Stoianovici²¹⁶ sau Gheorghe Tomaziu²¹⁷ la Dorohoi, doctorul Tașcu Pucerea în Durostor, Enric Voinescu în Caliacra, Radu Roșculeț la Constanța²¹⁸, Gogu Zamfirescu în Prahova²¹⁹, Mihail Condruș în Maramureș²²⁰ etc. erau personaje

pasionat de sport (de avioane, construind în 1936 chiar un aerodrom), cu o mare proprietate în regiunea Guranda; după 1944, s-a mutat la București, ginerele fiind un militar englez (cu soția la Londra); Guranda a sperat, de altfel, într-o misiune diplomatică în Occident (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 332-333).

²¹⁴ Leon Pșepelinski, un mare avocat, aghiotantul prim al șefului județean de neamț, dr. I. Costinescu.

²¹⁵ Leon Mrejeriu provenea dintr-o familie de plugari, el a urmat școala normală „Vasile Lupu” din Iași (pe care a terminat-o întâiul), devenind învățător și apoi revizor școlar în județele Neamț și Durostor; a întemeiat Asociația învățătorilor din Neamț, al cărei președinte a fost între 1912 și 1936. Democrat convins, omul cu cămașa peste ȋțarii albi” a fost văzut ca o posibilă contrapondere a lui Ion Mihalache, după război (*Parlamentul*, anul I, nr. 19, joi 22 martie 1928, p. 5). Timid politic, nu avea anvergura acestuia, chiar dacă a ajuns deputat în 1922, vicepreședinte al Camerei și prefect între 1933 și 1937. De asemenea, a fost membru și vice-președinte în Centrala Cooperativelor, în Centrala Băncilor Populare, membru în Consiliul Superior al Cooperației și președinte al Uniunii Cooperativelor din România. Ca prefect, s-a evidențiat prin multele construcții școlare din județ. Leon Mrejeriu a fost un devotat luptător al partidului, bun vorbitor, distins intelectual (Nicu Guranda, *op. cit.*, p. 16; Ion Matasă, *Oameni de seamă din trecutul apropiat*, în ANDJ Neamț, fond Ion Matasă, dos. 26 / 1953, f. 112; vezi și *Îndreptarea*, anul XI, nr. 20, duminică 7 Aprilie 1935, *apud Omagiul unei energii: Leon Mrejeriu*, Piatra-N. [eamț], Imprimeria județului Neamț, f.a. [1935], p. 3-5).

²¹⁶ Mai ales Nicu A. Stoianovici se impusese politic, ajungând deputat de Dorohoi în mai multe rânduri, fiind și activ parlamentar, mai ales în ceea ce privea legislația fiscală și în problema cooperației (*Parlamentul românesc*, anul V, nr. 143, 22 aprilie 1934, p. 5).

²¹⁷ Gheorghe Tomaziu era licențiat în Drept și avocat al Baroului de Dorohoi (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.).

²¹⁸ Absolvent de Drept la Universitatea din București, Radu Roșculeț a practicat avocatura în orașul natal, Constanța. Cu o activitate de publicist, el s-a orientat politic spre liberali, ajungând prefect și deputat de Constanța; revista *Parlamentul românesc*, anul II, nr. 9-10, 10 aprilie 1931, p. 6, îi aprecia temperament combativ, atât la tribună, cât și în bancă, manifestat însă sub aspectul cel mai pașnic. A fost decorat cu *Steaua României*, în grad de comandor (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.). Vezi și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 738.

²¹⁹ Gogu Zamfirescu era un elector, unul din cei mai populari și mai activi oameni politici din județ, după cum îl considera un ziar liberal; takist, apropiat de Stelian Popescu, ajutor de primar la Ploiești, deputat, apoi președinte al Uniunii Comercianților și Industriașilor din Prahova, el era pentru comercianții ploieșteni și prahoveni „jelbarul lor gratuit” (*Virtutea*, Ploiești, anul VII, nr. 369, 13 februarie 1926, *apud* Constantin Dobrescu ș.a. (editori), *op. cit.*, p. 99). Ulterior s-a înscris în Partidul Național Liberal, urmându-și patronul politic, atrăgând oameni pentru liberali. S-a manifestat ca disident însă, după 1926, urmându-l pe Ion Ionescu-Quintus.

²²⁰ Mihail Condruș era născut în Tg. Jiu și și-a făcut studiile în afară, obținând licența în științe economice în Germania, și doctoratul la Paris; a oținut și licența în Drept la București, fapt care i-a permis să activeze ca avocat. Înainte de război, el a activat ca jurnalist,

centrale ale politicii locale, ilustrând fenomenul stăpânirii electorale a județului și capacitatea de influență a celor „uitați” de marea politică. Deși era situat la un alt nivel al puterii și autorității, liberalii au oferit finalmente *mitul marelui elector*, prin figura lui Alexandru Constantinescu-Porcu, referentul absolut al reprezentărilor politice din zona politică. Într-o scrisoare trimisă lui Ion Mihalache, un țărănist se felicita că avocatul Gheorghiu, la Cahul, care se conducea în treburile sale ca fostul ministru liberal, fiind „un mare meșter”, activa în cadrul partidului țărănesc. Fapt considerat „o mare minune”²²¹.

Acești veritabili stâlpi ai partidelor erau caricaturizați Constantin Gh. Solomonescu, liberal el însuși²²², într-o serie de schițe satirice desemnate drept „contribuție la cunoașterea alegătorului român” în primul deceniu interbelic. Publicate în revista *Parlamentul*, apropiată de P.N.L., textele conțin personajele fictive, dar Constantin Solomonescu trimitea în mod evident la *tipuri* ale politicii românești postbelice; într-una din schițe, pe care doar o prezint și nu îmi propun să o analizez tipologic, personajul prezentat era „devotatul veșnic și necondiționat econom stavrofor Guță Sacerdoțeanu”, care pregătea cu „duhovnicească binecuvântare” vizita politică, de campanie electorală, în orașul X (de provincie, în mod evident) a deputatului ales acolo. Anunțata vizită a reprezentantului națiunii mobiliza, evident, organizația locală. Electorul era în centrul acestui proces ca organizator, chemând pe șefii de secție, dându-le sarcini precise și făcând un program pentru ca primirea să servească drept model pentru întregul județ. În dimineața zilei respective, adunarea generală se făcea la biserică; în treacăt, electorul preot menționează că va „rasoli” slujba pentru a fi gata devreme, pentru a porni la gară cu drapele și muzica în frunte; orchestra, constituită ad-hoc, cu 2-3 nemți de la o fabrică de cherestea și toboșarul percepției, urma să fie plătită de deputat, cu 1000 lei la reducere, fiind o afacere de „familie”. La gară, ginerele preotului, percepător și, totodată, președinte activ al secției, era cel însărcinat să rostească discursul de bun venit, în care trebuia să i se amintească deputatului de aprobarea ministrului ce trebuia adusă pentru arendarea pe 25 de ani a lotului demonstrativ, pentru a vedea satul cum servește alesul parti-

scriind la *Epoca*, *Lupta și Cuvântul*, dar fiind mai ales corespondent al lui *Le Journal* din Paris (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 212-213); această ultima relație i-a adus, cel mai probabil, Legiunea de onoare (*Anuarul Parlamentar*. 15 iunie 1931, f. p.); făcând politică liberală, el a fost trimis în Maramureș, ca prefect mai întâi, implicându-se ulterior organizațional și fiind ales deputat și senator în județul de la granița nordică a României; foarte voinic, rezolvând multe probleme prin forța sa fizică, el ales chestor al Camerei (Radu T. Matei, *op. cit.*, p. 25).

²²¹ ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 45.

²²² Deși se remarcase ca naționalist înainte de răzoi, pe chestiunea desființării școlilor românești din Brașov, Constantin Gh. Solomonescu devenise liberal și făcea parte din organizația de Ilfov a Partidului Național Liberal. Era avocat, membru al Baroului Ilfov. A fost deputat în două rânduri, prima dată în 1914, ulterior în 1933, retrăgându-se apoi din politică (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 794). Avea un mare talent de povestitor, fiind supranumit „nenea Costică” (*Parlamentul*, anul II, nr. 1, 1928, p. 3).

zanii devotați. Răspunsul deputatului trebuia să fie scurt, arătând ce avea de gând să facă pentru binele poporului. Evident, pentru „bunăvoința” de a fi ascultat și pentru plăcerea făcută prin alegerea fiului preotului ca primar, deputatul trebuia să facă o danie pentru construcția casei parohiale; programul includea și oprirea la primărie, unde se primeau petițiile și diversele „rugări” ale sătenilor; întrucât preotul era și președintele de onoare al I.O.V. local (Societatea pentru Invalizi, Orfani și Văduve de război), era bine, gândea electorul, ca deputatul să avanseze banii pentru pensiile neplătite văduvelor de război. După ce deputatul rostea cuvintele de îmbărbătare și promisiunile guvernului, avea loc gustarea la bodegă „la nepotul său Mitică”, unde alesul dădea o masă tuturor, cu „reducerea” de preț pe tacâm; lumea se îndrepta apoi, cu alai, la gară. Era scoasă pentru aceasta și „țigănimă” („un pol de cap”); în gară cât va sta trenul (ținut de ei), urma să vorbească preotul, arătând marile merite ale deputatului și de interesul purtat de acesta alegătorilor, și ca formă de dar pentru omul de la București, care îi obținuse ordinul „Răsplata Muncii”, clasa I biserică. Scrisoarea program a economului, dezinteresat în politică și nepretinzând niciodată nimic, nici pentru el și nici pentru ai lui, făcând totul pentru țară, se încheia fascinant, cerându-i deputatului să aprecieze modul economicos în care a aranjat totul, „ca pentru ai noștri” și aducându-i aminte, în post-scriptum, de perechea de ciorapi „Adesgo” nr. 12 pentru „fina Mieluța, telefonista, pentru a puncta în războiul personal și politic cu soția învățătorului care era contra partidului”²²³.

Dincolo de pitorescul descrierii și de limbajul colorat, schița exprimă realitatea notabilităților locale care negociază cu reprezentantul puterii favorurile locale. Aflat în competiție la Mehedinți cu Pompiliu Băbeanu, fiul fostului liberal Tache Băbeanu, apropiatul lui Ilariu Isvoranu și ulterior al lui Petre Gârboviceanu, Marius Vorvoreanu, orientat spre I. G. Duca²²⁴ și ulterior spre Richard Franasovici, noul șef liberal al județului, îl întâmpina pe acesta cu 312 delegați ai comunelor, cu 15 000 de oameni participanți la adunare și cu defilarea corpului învățătoarelor, învățătorilor și preoților. Mobilizarea organizației și oficialităților locale trebuia să-i furnizeze omului politic liberal o poziție avantajoasă față de liderul de la București²²⁵.

²²³ Const. Solomonescu, „Stălpii partidelor...”, în *Parlamentul*, anul I, nr. 2, miercuri 9 noiembrie 1927, p. 9; spre deosebire de modelul anterior care se aplica puterii, după același format, sluga plecată Matache Plaivaz, directorul școlii primare, îi trimitea unui om politic denumit generic *Cucoane Bebe* o scrisoare privind revitalizarea opoziției (în *Parlamentul*, anul I, nr. 6, miercuri 7 decembrie 1927, p. 6-7).

²²⁴ Marius Vorvoreanu mărturisind faptul că intrase în partid în 1919, la Iași, în strada Păcurari, avându-l ca „preot” pe I. G. Duca (*Tribuna*, nr. 62 din 18 ianuarie 1926, p. 4, *apud* Tudor Rățoi, *op. cit.*, p. 43).

²²⁵ Vorvoreanu fusese însărcinat cu organizarea congresului formațiunii din Mehedinți, în 26 septembrie 1935 (vezi lucrările acestuia în *Tribuna*, nr. 351 din 7 octombrie 1935, p. 3-6, *apud* Tudor Rățoi, *op. cit.*, p. 97-100). Omul politic liberal era poreclit, cu un termen depreciativ de origine spaniolă, *Cacicul*, adică cel care conducea sau condiționa alegerile dintr-o anumită regiune sau localitate, agentul electoral „împăunat cu succese electorale și isprăvi machiavelice, un mic tiran îngâmfat, care exercita o neînsemnată porțiune din

Preocuparea unor liberali spre realitatea politică a electorilor era reliefată și de Iorgu G. Toma, om politic liberal din Bucovina²²⁶, care avea în revista *Parlamentul* o rubrică permanentă de scene și instantanee politice, intitulată „De vorbă cu alegătorii”, o încercare de a prezenta moravurile politice românești. Micile texte ale liberalului bucovinean includeau cu precădere tipuri de raportări liberale. El ne prezintă o viață de partid neatractivă, cu țărani apatici, rude cu prezumtivii candidați liberali dar care sprijineau, în momentul alegerilor organizate de generalul Averescu, pe reprezentanții guvernului. Jandarmul ca factor electoral determinant și cârciuma ca loc privilegiat al politicii rurale întregau orizontul notabilului liberal²²⁷.

Activitatea electorilor dădea astfel forța partidului pe scena publică, chiar dacă ei activau pregnant și specific în alegeri. Din această perspectivă, România era văzută ca o țară a banchetelor zilnice, a depravării, a bunului plac și a mistificării, în care era imposibil să fii econom, iar legal nu puteai fi din cauza propriilor partizani²²⁸.

Rolul esențial al notabilităților în cadrul politicii generale din România și, mai ales, în interiorul partidului liberal este dat, după Barbara Jelavich, de tradiționalismul societății românești, întrucât ei reprezentau comunitatea și intermediu între satul tradițional și lumea străină. Urmare a istoriei din Balcani, indiferent de autoritatea care stăpânea un ținut, notabilii avuseseră un loc important în administrarea

suveranitatea națională, la un moment dat, dar care isprăvește prost. Se dorea un fel de eminență cenușie, care inspiră calcule și mașinațiuni în tactica electorală, ținând seama de aportul prietenilor politici numai la nevoie, dar scontând în orice moment slăbiciunile și trădările adversarilor (*Ațiunea*, nr. 2 din 24 februarie 1935, p. 1,3, *apud* Tudor Rățoi, *op. cit.*, p. 95-96). Mircea Petrescu îl considera „ispravnicul de la Mehedinți”, „tipul imbecil” (Corvin M. Petrescu, *Alb și negru (caleidoscop politic)*, București, „Tipografiile Române Unite”, 1925, p. 94); și alte caracterizări mergeau pe această linie a unei capacități exclusiv „polițice”: aspectul „cel mai neglijent și mai burghez cu puțință”; obez la o vârstă fragedă; un cerebral, ispititor bagaj de cultură (M. C., „Șarje Parlamentare. A la maniere de ... Ross. Marius Vorvoreanu”, în *Parlamentul*, anul I, nr. 7, miercuri 14 decembrie 1927, p. 2). Licențiat în Drept la București, fost primar al orașului și prefect de Mehedinți, el a fost ales și deputat (*Anuarul Parlamentar*. 15 iunie 1931, f. p.).

²²⁶ Iorgu G. Toma poate fi recuperat istoric în principal ca scriitor și ca ziarist, încă dinainte de război (a scris la *Neamul românesc*, *Vestitorul satelor*, *Revista Bucovinei* și, mai ales, la *Glasul Bucovinei*. Inițial magistrat la Cernăuți, ulterior avocat și implicat în politică alături de liberali, fiind ales și deputat de Cîmpulung Moldovenesc în 1922 (și vicepreședinte al Camerei). Cf. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 855. Pentru ziaristi, el întruhipa tipul bucovineanului sfătos și sincer (*Parlamentul*, anul I, nr. 15, joi 23 februarie 1928, p. 5).

²²⁷ În *Parlamentul*, anul I, nr. 14, 16 februarie 1928, p. 6.

²²⁸ ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 45 v. Existau și acuze între electori privind cheltuirea banilor primiți de la organizațiile de sector. Vezi un raport al unui asemenea elector, președintele organizației Șerban-Vodă, primarul comunei suburbane Șerban-Vodă, trimis președintelui organizației Sectorului III Albastru al Partidului Național Liberal, despre modul în care a activat în zilele de 20 și 22 decembrie 1933, cu prilejul alegerilor generale din acel an, cu sumele cheltuite, acțiunile întreprinse etc. (ANIC, fond Berceanu, pachet I A, dos. 30 / 1933, f. 1-2).

districtului lor; ei își păstrasera o mare parte a prestigiului și autorității lor, ceea ce le permitea adeseori să negocieze cu Centrul, perceput cu neîncredere de săteni²²⁹. Se adaugă structura de cadre a liberalilor, favorabilă încorporării acelor elemente sociale și profesionale locale decisive din perspectiva modernizării politice românești, avocații, învățătorii și preoții.

3.4. Despre ierarhiile interne ale liberalilor români

Capacitatea politică a oamenilor din teritoriu și „trecerea” de care se bucura liderul județean generau un anumit raport între periferia și Centrul partidului, definibil din perspectiva forței electorale a structurii locale. Însă, anumite ierarhii organizaționale se structurau la nivelul partidului liberal într-o manieră diferită de registrul formal al Statutelor formațiunii.

3.4.1. Ierarhia formală în cadrul Partidului Național Liberal

În ordinea statuată a liberalismului politic românesc, organizațiile județene erau egale ca importanță publică. Distinctă de formațiunea județeană Ilfov a PNL, organizația liberală a Capitalei avea însă preeminență în cadrul structurilor partidului. Deși normativ era asimilată cu o filială de județ, motive doctrinare, aspecte pragmatice și realități electorale deopotrivă impuneau organizația politică a Bucureștiului ca fiind esențială pentru partid în ansamblul lui. Definibil ideologic drept o formațiune cu precădere urbană, grupul liberal era legat de aspectele pragmatice, de putere și de influență pe care le presupunea Capitala României Mari. Se adăuga faptul concret că orașul trimitea în Cameră 18 deputați, cei mai numeroși pentru o circumscripție electorală în perioada dintre cele două războaie mondiale. În consecință, Centrul echivala în ierarhia partidului, ca influență și însemnătate, fiecare dintre cele patru sectoare de culoare care alcătuiau organizația Capitalei cu un județ. Președinția structurii liberale a Capitalei era socotită, alături de cea de secretar general al partidului, ca prima demnitate a formațiunii politice a liberalilor²³⁰. Aurelian Bentoiu situa politic această organizație la doar două județe mari la un loc, însă insista asupra semnificației pe care o avea președintele organizației Capitalei în cadrul partidului; nu întâmplător, el făcea referirea directă la desemnarea în această poziție simbolică

²²⁹ Barbara Jelavich consideră că notabili îi apărau pe locuitorii din partea locului împotriva funcționarilor rapaci ai aparatului birocratic central. În ciuda eforturilor propagandistice ale conducerii naționale, majoritatea sătenilor nutreau încă un sentiment de profundă neîncredere față de orașele mari și de reprezentanții acestora, care, în ochii lor, constituiau un mare pericol; funcționarii guvernului cereau taxe și recruți pentru armată, dar ofereau puțin în schimbul acestor sacrificii (Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*, vol. II, traducere de Mihai-Eugen Avădanei, postfață de I. Ciupercă, Iași, Editura Institutul European, 2000, p. 175).

²³⁰ ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 365.

și de putere totodată a doctorului Ion Costinescu, cumnatul fraților Brătianu, ministeriabil și primar general al Capitalei mai mulți ani²³¹.

Locul deținut de organizație în mediile liberale explică atât virulența luptelor pentru funcțiile din cadrul structurii de partid de aici, cât și competiția deschisă între structurile de sector și comandamentul general al organizației de București. Liberalii care dominau „culorile” aveau mereu obiecții față de uzurparea atribuțiilor lor și de controlul Centrului. Constantin (Bébé) Brătianu menționa că fiecare din organizațiile de culoare avusese anterior existența ei independentă, asemănătoare unei organizații județene. După 1918, în dorința coordonării politice, se impusese de la Centru un organ superior care să facă legătura între structurile de sector. Lipsit de o minimă legitimitate democratică, fiind desemnat de forurile centrale ale partidului și nu ales, neavând organisme subordonate direct²³², autoritatea șefului liberal al Capitalei era limitată în realitate. Rolul său se manifesta mai ales cu ocazia alegerilor parlamentare, când candidații celor 4 organizații trebuiau așezați după importanța lor pe lista unică. Imprecizia formală, cu atribuții care să fie evidențiate în *Statutul* grupării, a favorizat competiția pentru putere dintre liderii Capitalei. Dacă inginerul Matak sau Mihail Berceanu erau desemnați drept oamenii șefului²³³, Al.G. Donescu, șeful culorii de Negru, s-a opus deschis dr.-lui I. Costinescu în anii '30²³⁴.

²³¹ El și nominalizează, completat de Asra Berkowitz, liderii de sector din anii '30: la sectorul I Galben (un cartier „burghez”), șefia a fost deținută de dr. I. Costinescu (care succedase lui Emil Petrescu), fiind urmat la rândul de ing. Săbăreanu; la sectorul II verde-roșu („cartier muncitoresc”), președinte era inginerul Alexandru Matak, urmat apoi de Alexandrescu-Rigo; sectorul III Albastru, cu o numeroasă „populație israelită”, era condus de Mihail Berceanu, iar sectorul IV, Negru, de Al. G. Donescu, prezentat ca un avocat și om de afaceri veros, la „Societatea Petrol-Block”; fii lui au scos un ziar săptămânal, *Vestea* (este vorba, evident, despre *Vremea*); a fost înlocuit de Nicolae Trestianu, iar vicepreședinte era un industriaș evreu, Sigmund Birman, plecat apoi în Palestina, amintea în mărturia sa fostul ministru liberal (ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 232; pentru caracterizările sociale ale sectoarelor, vezi ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 351-352).

²³² ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 385.

²³³ Ziaristul Corvin Petrescu îl desemna pe Mihail Berceanu drept „Vespasian”, caracterizat printr-o „superbă suficiență și crasă ignoranță în materie de gospodărie comună” deși era viceprimar al Capitalei (Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 45-46).

²³⁴ În decembrie 1932, un comunicat trimis ziarelor de conducerea liberală anunța că întrunirea delegației permanente a partidului liberal de sub șefia lui I.G. Duca din 21 decembrie luase în discuție un raport al comisiei compusă din Dinu Brătianu, dr. C. Angelescu și Tancred Constantinescu pentru a cerceta situația lui Alexandru Donescu în partid, în urma campaniei pe care acesta o lansase împotriva dr.-lui I. Costinescu, șeful Capitalei, prin intermediul revistei *Vremea*, conform procesului verbal, Al. Donescu declarase că nu avea nici un amestec în acea campanie de presă și că recunoștea șefia de necontestat a dr.-lui Costinescu la Capitală, acordându-i întreg sprijinul său; incidentul era declarat închis. Informația era însă dezmințită de *Viitorul* din 25 decembrie acel an, Al. Donescu recuzând el însuși în *Dimineața* afirmațiile atribuite lui în cadrul ședinței (Al. G.

3.4.2. Ierarhiile Centrului. Organizațiile liberale din noile provincii

Deși Centrul partidului liberal mima echidistanța pe relația cu structurile județene, importanța pragmatică și semnificația simbolică pe care o atașa unor filiale indică un clasament organizațional real al liberalilor ca ordine politică. Transilvania a reprezentat în perioadă spațiul în care conducerea liberală a investit foarte mult organizațional, fapt materializat în practici de promovare politică a liderilor locali la nivel național, prin orientarea prioritară spre structurile de acolo a resurselor partidului sau ale statului, în contextul propriei guvernări, pentru propagandă și fidelizarea unor oameni politici locali. De asemenea, deplasările unor personalități ale partidului peste munți arătau interesul și recunoașterea de care se bucurau aceste organizații. Aspecte de factură ideologică, deopotrivă istorice și de sociologie politică, pe relația cu identitatea națională, cu pregătirea intelectuală sau pentru viața publică a ardelenilor și capacitatea lor de mobilizare politică, i-au determinat pe liderii liberali să privilegieze extinderea partidului înspre Transilvania, încă în perioada imediat postbelică. În iunie 1921, în momentul în care tehnica de impunere a liberalilor în regiune prin fuziune cu formațiunea ce purtase stindardul unirii cu Vechiul Regat a eșuat, urmare a orgoliilor naționalilor conduși de Iuliu Maniu și a incapacității de negociere a liderilor PNL, Ionel Brătianu a făcut o călătorie în Ardeal. Împreună cu o importantă delegație a liberalilor români, din care făceau parte Vintilă Brătianu, I. G. Duca, dr. Angelescu, N.N. Săveanu, J. Th. Florescu, Gh. Gh. Mârzescu, el a mers la Brașov, Târgu Mureș, Cluj, Oradea și în satele românești din zona graniței de vest. Inaugurarea Cercului de Studii al Partidul Național Liberal la Cluj în Sala Mare a Prefecturii din oraș, cu mobilizarea politică a oamenilor din toate păturile sociale, alături de doamne, profesori universitari sau studenți, fiind situați meseriași și muncitori socialiști cu drapele naționale, arăta importanța politică pe care liderii liberali o confereau acestei deplasări, după ce, un an mai devreme, fuseseră create aici primele organizații județene ale partidului²³⁵. În pofida investițiilor constante, rezultatele politice nu au fost însă cele așteptate de

Donescu, „Visul de Crăciun al d-rului Costinescu”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VI, nr. 269, 1 ianuarie 1933, p. 12). Însă *Procesul-verbal* al ședinței Delegației Permanente din 18 ianuarie 1933 consemna o dată în plus „incidentul închis”, Al. Donescu urmând să dea un comunicat în această direcție (Arhiva Saint-George, P. XLI, dos. 25, f. 10). Într-o altă situație, liderii liberali erau nevoiți să schimbe conducerea organizației de sector pentru liniștirea luptelor politice: Em. Dan, șeful organizației de Verde a Capitalei, s-a retras de la conducerea efectivă, rămânând președinte de onoare, în favoarea lui inginerului Matak; în același timp, fricțiunile din organizație au fost înlăturate prin înaintarea lui Mihail Berceanu, până atunci vice-președinte la culoarea de Verde, ca șef peste tineretul general al Capitalei, și prin trecerea lui la Clubul Central al Partidului Liberal („D. Berceanu Mihail”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an V, nr. 233, 10 aprilie 1932, p. 12).

²³⁵ Însemnări asupra acestei călătorii au fost realizate de Gheorghe Mârzescu (ANIC, fond Gh. Mârzescu, dos. 147 / 1921, f. 6-9); în 1920, fuseseră create primele organizații liberale aici, la Brașov, Mureș, Turda, Satu Mare, Cluj (ANIC, fond Consiliul Dirigent, dos. 514 / 1920, f. 80, 82, 84 și 88, *apud* Ștefan Păun, *op. cit.*, p. 83).

conducerea liberală. Organizațiile Partidului Național Liberal erau fragile aici din punct de vedere politic și al cadrelor, în condițiile preponderenței Partidului Național condus de Maniu, iar prima generație de liberali transilvăneni provenea mai ales din cei care se stabiliseră înainte de 1918 în Vechiul Regat, precum Alexandru Lapedatu, Traian Moșoiu, George Cipăianu²³⁶ ș.a. Dificultatea de a fi liberal în Ardeal era și un efect al agresiunii, așa cum afirma Alexandru Lapedatu în cuvântarea rostită la 21 decembrie 1922 în Adunarea Deputaților cu ocazia dezbaterei Adresei de răspuns la Mesagiul Tronului; vorbind în numele cercurilor electorale de peste munți, el constata că cei înscrși în cadrul partidului liberal erau atacați la toate ocaziile, prin presă și întruniri, adesea într-un mod pătimăș și calomnios, sub motivul că, fiind conduși de interese și ambiții personale, ar fi contribuit la distrugerea solidarității de acțiune politică tradițională a românilor transcarpatini²³⁷. Desemnat drept reprezentant al „oligarhiei” din țara „veche”, partidului liberal i se atribuia toate relele și greutățile postbelice și i se contesta orice merit în pofida capacității, experienței și prestigiului: liberalii apăreau ca fiind crescuți în mediul unei vieți politice inferioare, de natură a *balcaniza* stările considerate superioare de peste mulți²³⁸.

Justificând o acțiune de organizare politică, Alexandru Lapedatu observa că Partidul Național Liberal fusese cel din urmă care „a împietat teritoriul dominației ce-și rezervase sieși exclusiv partidul național”²³⁹. În acest context al luptelor politice de după 1921, filialele ardeleni le revenea rolul de a reprezenta lucrarea patriotică a liberalilor, de consolidare și unificare a statului român și de a reprezenta interesele speciale, locale, ale ținuturilor de peste munți, care puteau fi satisfăcute doar prin unificare²⁴⁰.

²³⁶ Gheorghe Cipăianu fusese născut la Cipăieni (județul Turda), dar urmasa Academia de Agricultură din București. A obținut doctoratul la Institutul Agronomic din Leipzig. Înscris în Partidul Național Liberal, competența lui a fost ulterior valorificată în funcția de la director general al Cooperativelor, prefect de Neamț, în 1917, ca secretar general la Ministerul Agriculturii (1919), atunci când a fost supranumit, cu o anumită ironie, „subsecretarul reformei agrare” (*Parlamentul*, anul I, nr. 10, miercuri 18 ianuarie 1928, p. 8) și subsecretar la Agricultură și Domenii în mai multe rânduri (1923-1926, 1928 și 1933), el ajungând și ministru plin al acestui departament (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 197; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.). Gheorghe Cipăianu nu era omul „marilor maniere”, *pozeur* și cu aplomb. Avea multă modestie și o fire echilibrată, fiind reprezentat mai curând ca „omul organizării” (Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 42-44). Vezi și ACNSAS, Fond P 462, dos. Cipăianu Gheorghe.

²³⁷ Solidaritate necesară după socoteala unora, constata cu uimire Alexandru Lapedatu, tot așa de mult ca și pe vremea regimului maghiar (Alexandru Lapedatu, *Politica Partidului Național și organizațiile liberale de peste munți. Cuvântare rostită la 21 Dec. 1922 în Adunarea Deputaților cu ocazia dezbaterei Adresei de răspuns la Mesagiul Tronului de Alex. Lapedatu, deputat de Ceica (Bihor)*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1924, p. 3).

²³⁸ *Ibidem*, p. 11.

²³⁹ *Ibidem*, p. 12-13.

²⁴⁰ *Ibidem*, p. 19-21, Într-un articol aparținând lui Octavian Goga publicat în *Țara Noastră*, poetul afirma că liberalii nu erau iubiți în Ardeal, pentru că descinseseră acolo ca negustori”;

Extinderea organizațiilor liberale în Ardeal s-a făcut cu mari dificultăți. Sub raportul cadrelor, liberalii au profitat de pe urma fuziunii naționalilor cu țărâniștii, mulți dintre politicienii ardeleni din partidul național fiind nemulțumiți de actul din octombrie 1926, mai ales acolo unde organizația țărănistă era inexistentă, și îndreptându-se, în consecință, spre Partidul Național Liberal. Este cazul județului Bihor unde s-au înscris în organizația liberală o serie de personalități de prim rang, precum Iacob Radu, fostul vicepreședinte al organizației Partidului național, sau Ulpiu Traian Gomboșiu, care a adus liberalilor și ziarul local al fostei sale organizații etc.²⁴¹

Slăbiciunea organizațiilor ardeleni a rămas însă importantă, liberalii neavând multă vreme în Ardeal cadre capabile de o acțiune politică sistematică, menită să realizeze mobilizarea partinică și integrarea socială²⁴². Înființarea ziarului *Glasul Ardealului*, în ianuarie 1927, era un semn al necesarei restructurări. În acel început de an, prin vocea lui N. D. Chirculescu, șeful regătean al organizației din Alba, liberalii anunțau înțelegerea ceasului vremii și, în consecință, au amorsat reorganizarea partidului; ținerea congreselor în toate județele era un semn al dorinței de întărire a organizației²⁴³. Vizitele lui Vintilă Brătianu și I. G. Duca în Banat, la Lugoj și Timișoara, N. N. Săveanu la Satu Mare, pentru a pregăti adunările generale ale organizațiilor de aici, demonstau efortul Centrului de a constitui structuri credibile peste munți. Intrarea în Partidul Național Liberal a doctorului Nicolae Zigre, fost ministru al Ardealului, și ulterior a profesorului Gheorghe Bogdan-Duică, care anterior susținuse partidul național, împreună cu Virgil Bărbat, F. Ștefănescu-

replica liberalilor se circumscria canonului lor: partidul liberal pricepuse situația de peste munți, în urma politicii de oprimare economică și socială; întrucât instituțiile economice convergeau spre Budapesta și Viena, Ardealul eliberat politicește urma să fie cucerit și economicște; liberalii doreau doar să dea un caracter național Ardealului (Cf. Nicolae Constantinescu, „Poet și economist”, în *Democrația*, anul XVIII, februarie 1930, p. 21-22). Și Alexandru Vaida-Voevod îi acuza pe liberali că vegheau cu gelozie să nu li se slăbească forța mafiei pe care o instalaseră în noile provincii, „inundate cu funcționari favoriți de la București”. Era lupta pentru hegemonie a „partidului istoric”, furtul de urne, violențe și abuzuri, concluziona omul politic transilvănean (Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, vol. II, p. 77).

²⁴¹ Ion Zăineca, *Aurel Lazăr (1872-1930) – viața și activitatea*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 234, organizația Partidul Național Liberal din Bihor a devenit foarte puternică, chiar dacă nu s-a reușit atragerea lui Aurel Lazăr; ea cuprindea pe generalul Traian Moșoiu, Nicolae Zigre, Vasile Teuca, D. Hurmuzescu, Iosif Tărașu, Ion Fițescu, Tiberiu Moșoiu, Ulpiu Traian Gomboșiu, Petru Fodor, Vasile Bledea, I. Picu Băncilă, Nicolae Turla

²⁴² Dependența de Centru și de oamenii din teritoriu rămăsese majoră în Ardeal; o scrisoare trimisă lui Alexandru Lapedatu în 23 ianuarie 1926, de la Cluj de avocatul dr. Ștefan Fabius, cu prilejul alegerilor comunale, indica slăbiciunea organizației, ideea că peste tot dau de minoritari; în nevoia unei liste cetățenești electorul local aștepta indicații de la Centru, cu privire la direcția politică (ANIC, Fond Lapedatu, dos. 49 / f.d., f. 1-1v.).

²⁴³ „Partidul național liberal în Ardeal”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 1, duminică 16 ianuarie 1927, p. 1. Cu acel prilej, Gheorghe Tătărescu a fost ales președintele organizației de Hunedoara a PNL, în locul lui Alexandru Constantinescu, decedat în anul precedent.

Goangă, D. M. Teodorescu, P. Grimm, toți profesori la Universitatea din Cluj²⁴⁴, a constituit o lovitură de imagine pentru P.N.L., capabili pentru prima dată după unire să invoce discursiv adeziunea unor intelectuali de marcă ai regiunii la liberalismul politic. Înființarea unor bănci, precum „Înfrățirea” la Alba Iulia²⁴⁵ sau „Banca Noastră” la Cluj, ultima având un capital de 3 milioane de lei (obținut prin subscrieri de acțiuni a 500 lei / bucată) și fiind condusă de Alexandru Lapedatu, de dr. Leon și de Honoriu Bănescu, în scopul declarat al ajutorării țăranilor²⁴⁶, exprima aceeași tendință de impunere politică. Dimensiunea începutului, a organizării, domina prin entuziasm anul 1927²⁴⁷.

Intrarea Partidului Național Liberal în opoziție, după demisia guvernului Vintilă Brătianu din noiembrie 1928, a potențat dezideratul de organizare a formațiunii pe relația cu Transilvania. Cu prilejul unei consfătuiri politice din mai 1929 a fruntașilor liberali din Capitală, se hotărâse ca în cursul acelei luni să se desfășoare, în prezența președintelui liberal și a lui I.G. Duca, trei conferințe provinciale: la Sibiu, pentru organizațiile județene din părțile de sud (Alba, Brașov, Făgăraș, Sibiu, Târnava Mare și Târnava Mică); la Cluj, pentru părțile din nord (Cluj, Turda, Năsăud, Someș, Mureș și Hunedoara) și la Timișoara, pentru Banat²⁴⁸. Așa cum declara I. G. Duca la Cluj, Partidul Național Liberal venea în Ardeal, poate mai mult decât în alte provincii, cu ideea desființării granițelor sufletești și materiale. Chiar dacă participarea numeroasă arăta schimbarea receptării partidului la nivelul Ardealului, rezultatele politice au rămas modeste. În anii conducerii lui I. G. Duca, cele mai importante mesaje politice ale reorganizării și reformării partidului priveau, o dată în plus, Transilvania²⁴⁹.

²⁴⁴ Faptul se petrecuse în ședința de marți, 22 martie 1927, a organizației liberale de la Cluj, sub auspiciile lui Alexandru Lapedatu; Gheorghe Bogdan Duică a primit, aproape imediat, conducerea organizației de Mureș a partidului, condusă nominal până atunci de Tancred Constantinescu, președintele activ fiind protopopul Ștefan Russu („O Ședință festivă a partidului la Cluj”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 11, duminică 27 martie 1927, p. 3).

²⁴⁵ În *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 2, duminică 23 ianuarie 1927, p. 1.

²⁴⁶ „Banca noastră”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 14-15, duminică 24 aprilie 1927, p. 7.

²⁴⁷ Mii de noi membri apăreau înfățișați ca venind spre formațiunea liberală, la Cluj, realizându-se împărțirea pe sectoare (vecinătăți), care se întruneau săptămânal la cercul de studii („adunarea de învățătură”) împreună cu membrii organizațiilor din județ, pentru a discuta lucruri care frământau poporul („Viața politică”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 3, duminică 30 ianuarie 1927, p. 3; vezi și *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 5, duminică 13 februarie 1927, p. 3).

²⁴⁸ „Domnii Vintilă Brătianu și I. G. Duca în Ardeal”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 20, duminică 19 mai 1929, p. 3; „Adunare politică la Sibiu”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 23, duminică 9 iunie 1929, p. 1; „Marea adunare a partidului național-liberal la Cluj”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 25, duminică 23 iunie 1929, p. 1-2.

²⁴⁹ La acuza lui Eduard Mirto, ministrul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor, că Partidul Național Liberal a descălecat în Ardeal și stabilise șefia „prin ukazuri”, din 22 de șefi de organizații din Ardeal, 18 fiind regăteni, Eugen Titeanu răspundea că liberalii schimbaseră sistemul, la Alba Iulia nemainfiind invocatul Nae Chirulescu, ci Colpaz (Aurel Buteanu, deputat de Satu-Mare, *Spre o nouă Constituție. Discurs rostit în ședința din 18 dec. 1932 a*

Recunoașterea importanței Ardealului în reprezentările liderilor partidului liberal din perioada interbelică se făcea și în momentul puterii, mai mulți oameni politici semnificativi din provincie găsindu-se în guvernul I. G. Duca, din noiembrie 1933, și în cele care i-au urmat în perioada de până la instaurarea monarhiei autoritare (februarie 1938): alături de prezența devenită tradițională a lui Alexandru Lapedatu, ca ministru de stat mai întâi, ulterior la departamentul Cultelor și Artelor, Gheorghe Cipăianu a ocupat funcția de ministru al Agriculturii și Domeniilor, iar profesorii Tiberiu Moșoiu și Florian Ștefănescu Goangă, precum și Valeriu Roman apăreau în Cabinet ca subsecretari de stat²⁵⁰. Întărirea organizațiilor ardelenale ale

Adunării Deputaților, cu prilejul discuției Adresei de răspuns la Mesajul Regal, Cluj, Editura „Patria”, 1933, p. 19 și 22-24).

²⁵⁰ Tiberiu Moșoiu, pe care am să-l prezint într-un alt capitol al acestei lucrări (*Familii liberale*), a fost subsecretar de stat la Culte, ulterior la Justiție sau Agricultură și Domenii. Florian Ștefănescu Goangă, unul din marii psihologi interbelici, originar din Vechiul Regat, cu studii de drept la București, dar doctorat în psihologie la Leipzig, a fost profesor la Universitatea din Cluj din 1922, înființând aici Institutul de Psihologie Experimentală, comparată și aplicată. De asemenea, a ajuns membru corespondent al Academiei Române și rector al Universității clujene. După 1936, el a ocupat postul de subsecretar de stat la Instrucțiunea Publică (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 810). Valer (Valeriu) Roman, descendent al unor boeri maramureșeni (*Parlamentul românesc*, anul V, nr. 153, 8 noiembrie 1934, p. 16), cu studii universitare de Drept la Cluj, a fost avocat și, după război, profesor suplinitor de drept civil și comercial la Academia Comercială din orașul ardelean. Nu a făcut carieră academică, în pofida colaborărilor la reviste de profil juridic, precum *Curierul judiciar*, *Institutul de Științe administrative* sau *Consiliul legislativ*. Sub raport politic, în preajma unirii din 1918 (la care a participat ca delegat al orașului Gherla), el avea o orientare social-democrată pe care a părăsit-o în România mare pentru a fonda, alături de Iuliu Hațieganu și Valer Pop, mișcarea naționalistă „Acțiunea Românească”. Mutarea și a lui Valer Roman (alături de Valer Pop) la București, unde practica avocatura, a favorizat fuziunea mișcării transilvănenilor cu Liga Apărării Național Creștine a profesorului A. C. Cuza. În 1926, el s-a înscris însă în Partidul Național Liberal, valorizarea lui făcându-se din perspectiva originii sale de ardelean, fiind mobilizat în structurarea organizațiilor de peste munți și fiind ales aici senator de Alba în 1933. Sub raport guvernamental, el a fost secretar general la Ministerul Justiției și subsecretar de stat la Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale (vezi și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 734). Însă a fost un marginal, neputând lucra nici cu Victor Antonescu și nici cu Ion Nistor, care nu i-a dat nici o atribuție (Valeriu Pop, *op. cit.*, p. 203). Nu l-aș trece în această enumerare a ardelenilor ajunși în guvern nici pe Valeriu Pop, cu mari responsabilități ministeriale, în calitate de om al lui Carol al II-lea însă (*Ibidem*, p. 26 ș.a. și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 672) și nici pe profesorul Titu Gane, cunoscut medic pediatru originar din Galați, cu studii în medicină la București, profesor universitar mai întâi la București, ulterior la Cluj (a fost și decan al Facultății de Medicină și Farmacie a Universității de aici, între 1922 și 1923), care a făcut politică liberală și a fost numit ca secretar general la Ministerul Sănătății între 1923 și 1926 sau în perioada 1937-1938. Cf. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 340.

liberalilor s-a realizat în cel moment și prin respectarea obligației asumate în opoziție de conducerea partidului ca toți prefecții să fie originari din județele respective²⁵¹.

Transilvania interesa, astfel, disproporționat sub aspect ideologic și sociologic conducerea liberală; nici o altă regiune istorică nu s-a bucurat de o atenție comparabilă, deși Banatul, organizația de Timiș-Torontal îndeosebi, au avut o bună performanță politică în perioadă.

Colaborarea dr.-lui Aurel Cosma, atras pe poziții liberale de Ionel Brătianu imediat după 1918, a fost considerată suficientă. Personaj de vază în zonă, primul prefect român de Timiș Torontal, cel care prezidase consiliul național pentru unitatea românilor din Banat, ministru al Banatului în guvernul român²⁵², Aurel Cosma a realizat prin acțiunea sa organizatorică o structură liberală puternică prin numărul aderenților. Lipsa de conflicte interne a contribuit la stabilitatea și la forța organizației bănățene a liberalilor români, dar a generat și indiferența relativă a Centrului față de evoluțiile din zonă. În absența unor figuri semnificative și vocale, liberalii bănățenii au rămas neobservați, chiar în momentul guvernării P.N.L.²⁵³. Inclusiv schimbarea la vârf, petrecută în iulie 1930 prin impunerea lui Avram

²⁵¹ În *Glasul Ardealului*, anul VII, nr. 48, duminică 26 noiembrie 1933, p. 1. Dincolo însă de preocuparea liderilor liberali de la București, anumite nemulțumiri în Transilvania au irumput după război, când, pe 17 iulie 1945, consfătuirea finală a fruntașilor organizațiilor din Ardeal și Banat (toate rămase pe linia tradițională a Partidul Național Liberal Constantin I. C. Brătianu), sintetiza anumite solicitări: constituirea unui comitet de conducere compus din 7 șefi de organizații liberale din Ardeal și Banat, avându-l ca președinte pe Al. Lapedatu, care avea ca sarcină principală „de a ajuta și informa conducerea centrală a partidului de toate chestiunile ce privesc organizațiile de peste munți”; nici o hotărâre a Comitetului Central nu putea fi luată fără consultarea șefului și a delegației permanente a organizației respective”. Cei 6 membri se alegeau dintre șefii liberali județeni pe timp de un an, prin rotație, în ordinea alfabetică a județelor, Banatul fiind reprezentant în mod permanent de unul dintre cei trei șefi județeni; promovarea în partid să urmărească meritele și caracterul membrilor, păstrându-se astfel o ierarhie a valorilor”; să nu se mai tolereze pe viitor ca alte persoane străine fără nici o aderență la poporul din Ardeal și Banat să invadeze la anumite momente organizațiile ocupând locul celor care până atunci au activat pe teren în acele organizații; cadrele Partidului Național Liberal din Ardeal și Banat să fie sprijinite ca și acelea din celelalte provincii ale țării, în sensul să li se ofere și lor din multele posibilități ale partidului, satisfacții de ordin moral și material; să se dea tot concursul din partea instituțiilor economico-financiare ale partidului, pentru crearea, menținerea și prosperarea neo-burghezicii din Ardeal și Banat, trebuind creat un Comitet special care să repare greșelile mai vechi ce-au eliminat burghezia română din comerț și industrie, facilitând prosperitatea unor elemente alogene. Reprezentarea în Comitetul Central și Delegația Permanentă, s-a cerut 1/3 din numărul locurilor (Cf. Arhiva S.R.I., dos. 11517, f. 61-62 *apud* Ioan Oprea, *Alexandru Lapedatu și contemporanii săi*, Cluj-Napoca, Editura Albatros, 1997, p. 132-135).

²⁵² „Moartea fostului ministru Aurel Cosma”, în *Glasul Ardealului*, anul V, nr. 32, duminică 9 august 1931, p. 3.

²⁵³ Excepția a constituit-o dr.-ul Aurel Cosma, propulsat ca ministru al Lucrărilor Publice de Ionel Brătianu, funcție în care a rămas doar un an, din 1922 până în 1923.

Imbroane, fost averescan, s-a făcut fără război intern, la propunerea fostului lider, bolnav²⁵⁴, neexistând tensiunea puterii specifică altor structuri liberale: de altfel, Aurel Cosma acceptase demnitatea de președinte de onoare, iar noul șef al organizației era conștient de dificultățile politice ale timpului, cu reculul partidului liberal în perioada postrestaureație, care necesitau forță, curaj și disciplină²⁵⁵. Ruptura între Centru și periferia bănățeană s-a produs în momentul în care Centrul a considerat organizația bănățeană fără relief politic și i-a încălcat autonomia de care se bucurase până atunci. În 1932, I. G. Duca a dorit să-l recompenseze Asra Berkowitz cu funcția de președinte al Banatului liberal, dar și ca formă de a-și întări controlul asupra marginilor partidului. Reacția lui Avram Imbroane, menționată mai sus, a invalidat planul președintelui liberal, la nivelul Banatului păstrându-se un *statu-quo* pentru restul vieții politice parlamentare din România interbelică²⁵⁶.

Investiția Centrului nu a fost însemnată nici pe relația cu Cadrilaterul, o regiune puțin românească etnic, înapoiată economic și social și permisivă față de intruziunile administrative, fapt care îi conferea un loc aparte în proiectele liberale. În condițiile maximizării „zestrei electorale”, a celor care votau întotdeauna cu guvernul²⁵⁷, interesul conducerii liberale pentru constituirea unor organizații liberale puternice a fost minim în întreaga perioadă interbelică. Dobrogea de sud rămânea spațiul exemplar al ingerințelor administrative în alegeri²⁵⁸, ceea ce a diminuat concentrarea pentru o acțiune politică de durată și sistematică. Vizita lui Ion I. C. Brătianu în Durostor, pe 3 octombrie 1921, oficial pentru a impulsiona activitatea organizației liberale de aici, structurate încă din 1919, nu trebuie să înșele. Ideea de a-l impune politic în aceste zone pe N. Petrescu-Comnen și asumarea în anii următori ai conducerii acestei organizații de către George Fotino, aflat mai tot timpul la București, sugera poziția Durostorului în tabloul de grup al familiei liberalilor români. Zona trebuia să reprezente un spațiu formator din punct de vedere politic pentru unele personaje liberale importante ca potențial guvernamental, un fel de trambulină pentru situații viitoare. La conducerea structurilor liberale de aici s-au

²⁵⁴ A și murit un an mai târziu, la 6 august 1931.

²⁵⁵ „Sedința solemnă. Cuvântarea d-lui Dr. Avram Imbroane”, în *Renășterea*, nr. 25 din 20 iulie 1930, *apud* dr. Avram Imbroane, *op. cit.*, p. 280-283.

²⁵⁶ Președinte a rămas preotul Avram Imbroane, avocatul Dimitrie Nistor fiind secretarul general al organizației; șefia formală a deținut-o după 1934 Bébé Brătianu; spre sfârșitul perioadei, apăruse o generație nouă de fruntași, cu avocatul Fărcășanu, fratele lui Mihai Fărcășanu, profesorul Coman, Ing. Suciu, dr. Loeffler și profesorul René Braçay, originar din Alsacia (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 362-363).

²⁵⁷ Vezi zestre electorală la Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice. 1919 – 1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaților din anii 1919-1932*, Editura și tiparul Krafft & Drotleff s.a., Sibiu, f.a., p. 28, și Sorin Radu, *Electoratul din România în anii democrației parlamentare (1919-1937)*, Iași, Editura Institutului European, 2004, p. 125 și urm.

²⁵⁸ Vezi Grigore Gafencu, *Însemnări politice. 1929 – 1939*, ediție Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, p. 142-145, pentru realitățile electorale din zonă.

regăsit astfel oameni trimiși de la București, de multe ori președinți ai altor organizații județene, ceea ce era o formă de a le consolida puterea acestor actori liberali în mecanismele centrale²⁵⁹.

Atragerea de partea liberalilor a unor reprezentanți ai minorităților din provincie, aspectul atomizat și fragmentat al electoratului, volatilitatea politică a liderilor, lipsa de interes pentru o viață politică desfășurată departe de ei, l-au transformat pe doctorul Tașcu Pucerea în omul esențial și suficient al liberalilor în acest județ între cele două războaie mondiale²⁶⁰.

Explicabilă până la un punct pe relația cu Dobrogea de sud, cu regiunea săracă și tradiționalistă dintre Dunăre și Marea Neagră în general, în condițiile unui electorat amorf și ușor modelabil, preocuparea scăzută a liderilor de la București pentru Bucovina arată o altfel de practică politică a Centrului, în condițiile unei societăți coerente în raport cu mecanismele democratice, chiar dacă foarte diferențiată etnic și cultural. Cooptarea principalului om politic al regiunii, Ion Nistor, a condiționat performanțele electorale ale partidului liberal. În rare momente, liderii

²⁵⁹ În 1921, Ionel Brătianu îl impunea la conducerea organizației de Durostor pe N. Petrescu-Comnen, bun cunosător al problemelor Dobrogei, întrucât publicase, în contextul Conferinței de pace de la Paris, cu scop legitimant, lucrarea *La Dobrogea. Essai historique, économique, ethnographique et politique*. Constituirea organizației, prin statute proprii, se făcuse astfel în 1921 (ANIC, fond Ministerul Afacerilor Interne, dos. 502 / 1919, f. 5, apud Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 311). Ulterior, la conducerea organizațiilor liberale de Durostor și Caliacra au ajuns Richard Franasovici, respectiv Vasile P. Sassu și George Fotino (pentru cea mai mare parte a perioadei).

²⁶⁰ Tașcu Pucerea era macedonean ca origine etnică, născut în Perlepe (în Macedonia de azi); licențiat în farmacie, la Universitatea din București, avea – de asemenea – un doctor în chimie, obținut în Franța, la Grenoble. Înainte de război, fusese profesor la Liceul românesc din Bitolia. Aderând la Partidul Național Liberal, el a ajuns prefect și s-a ales deputat de Durostor întotdeauna când liberalii organizau alegerile, cu scoruri foarte mari (*Anuarul Parlamentar*. 15 iunie 1931, București, Tip. „Dimitrie Cantemir”, 1932, f. p.; *Figuri politice și administrative din epoca consolidării*, București, Tipografia „România Nouă” Theodor I. Voinea, 1924, p. 110). Adversarii îl numeau „Satrapul de Silistra”, întrucât controla județul din punct de vedere politic și administrativ, înfeudându-l prin multiplele afacerile pe care le desfășura aici („Alte amănunte din cazierul lui Tașcu Pucerea”, în *Dreptatea*, anul II, nr. 141, luni 2 aprilie 1928, p. 3). F. Brunea-Fox îl caracteriza lapidar ca fiind un „latifundiar dobrogean”, care solicitase sufragiul populației musulmane îndrugând „câteva cuvinte turcești, prinse la variteul cu odalisce și zamparagii din Constanța” (F. Brunea-Fox, *Reportajele mele. 1927-1938*, cuvânt înainte, note, antologie și ediție îngrijită de Lisette Daniel-Brunea, București, Editura Eminescu, 1979, p. 17). Vezi și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 699. În Durostor, organizația liberală s-a construit pe structura grupării politice înființate de dr. Tașcu Pucerea și avocatul C. Tănăsescu, care au înființat Partidul Cetățenesc din Durostor, cu ziarul *Ecoul Silistrei*, ce apărea începând cu 1919; la alegerile din 1919, această formațiune și-a stabilit candidații pe lista propusă de conducerea Partidului Național Liberal, opțiunea politică fiind motivată prin faptul că liberalii ar susține revendicările (*Ecoul Dobrogei*, anul I, nr. 25 din 20 septembrie 1919, apud Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 310).

centrali au părut dornici să reformeze cu adevărat organizațiile bucovinene ale partidului, chiar atunci când, în contextul deținerii puterii, rezultate politice au devenit modeste²⁶¹. Nu au existat „detașări” de oameni politici din România Vechiului Regat în Bucovina. Spre 1932, I.G. Duca s-a implicat în reorganizarea filialelor bucovinene, ca formă de a-și afirma controlul asupra partidului. Alături de o delegație liberală reprezentativă, cu generalul Traian Moșoiu, reprezentând Ardealul, Mihai Negură (din Vaslui), I. Purcăreanu (din Argeș), Ion Inculeț (din Basarabia), Mircea Djuvara (din Oltenia), G. Cipăianu sau Eugen Țiteanu, el a participat la tradiționala întrunire de Duminica Tomei, pe 8 mai 1932, a organizațiilor Partidului Național Liberal din Bucovina²⁶². Însă prestigiul lui Ioan Nistor, prezent cvasipermanent la marile adunări liberale din țară în numele Bucovinei²⁶³, a părut întotdeauna suficient, iar liderii de la Centru nu au dorit să creeze animozități în regiune printr-o acțiune de reformare care putea să submineze poziția liderului liberal al regiunii. O situație asemănătoare s-a instituționalizat în Basarabia, prin „contribuția” lui Ion Inculeț, factotum din perspectiva liberalilor în materie decizională și politică.

Relaționarea Centrului în Dobrogea, Cadrilater, Banat, Bucovina sau Basarabia, cu diferențele ce pot fi stabilite în mod particular pentru anumite zone, demonstrează o arhitectură diferită de cea statutară, democratică formal, mai apropiată de ceea ce adversarii desemnau ca „feudalismul liberal”. Conducerea Partidului Național Liberal privilegia organizațiile liberale județene din Transilvania, din motive ideologice și de vizibilitate publică totodată. De asemenea, ea era interesată de organizațiile liberale

²⁶¹ În confruntarea electorală pentru consiliul județean din Suceava, de sâmbătă 20 octombrie 1928, lista liberală, în frunte cu dr. Teofil Lupu, a obținut un scor inferior celui obținut de național-tărăniști; balotajul din turul al doilea, pe 27 octombrie, a dat câștig de cauză național-tărăniștilor, în pofida apelurilor repetate către alegători și a promisiunilor de natură guvernamentală, care nu mai aveau însă putere de convingere în condițiile erodării guvernării Vintilă Brătianu; discursul liberal bazat pe realizările guvernului și pe necesitatea de a vota oamenii de ispravă nu mai trezea ecou („Apel către alegătorii din județul Suceava”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2785, sâmbătă 13 octombrie 1928, p. 1; „Alegerile pentru consiliul județean din Suceava”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2792, duminică 21 octombrie 1928, p. 2; „Alegerile județene din Suceava”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2793, marți 23 octombrie 1928, p. 1; „Apel către alegătorii din județul Suceava”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2795, joi 25 octombrie 1928, p. 1; „Alegerile județene din Suceava”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2798, marți 30 octombrie 1928, p. 2).

²⁶² „Grandioasa adunare de Duminica Tomei”, în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3783, marți 10 mai 1932, p. 1-4; „Importanța și semnificația adunării din Duminica Tomei”, în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3784, joi 12 mai 1932, p. 1; Duca a dezvoltat cu acest prilej bune relații cu evreii din Bucovina, întărite de vizita la Casa Evreiască; o asociație bucovineană, cu dr. Benno Straucher, Arnold Brandmann (legat de cercurile negustorești și industriale), Frederic Michelsohn, dr. Menczer, îi sprijinea în mod direct pe liberali („Marea adunare din Casa Evreiască”, în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3832, vineri 15 iulie 1932, p. 2).

²⁶³ Vezi, de exemplu, „Marea adunare a partidului național-liberal din Deva”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2614, miercuri 7 martie 1928, p. 2.

tradiționale din Vechiul Regat, o lungă istorie legând pe șefii politici de aici de evoluția istorică a liberalismului românesc. În celelalte spații politice, controlul politic a fost relativ în condițiile în care liderii liberali regionali reușeau o acțiune politică eficientă din perspectivă electorală și de mobilizare politică.

3.4.3. Organizațiile liberale județene și clasamentele lor

Ierarhia stabilită de la Centru, din rațiuni de reprezentare simbolică și de gândire strategică, era dublată de ordinea tradiției și a personalităților în interiorul structurii liberale de partid care se răsfrângea și asupra organizațiilor pe care ei le conduceau. O dată în plus, nu era o ierarhie statuată și nici măcar tradițională. Ea se constituie și se reconstituie în mod permanent între cele două războaie mondiale, într-o legătură relativă cu conjunctura politică, cu performanța electorală și cu centralitatea poziției unui lider de organizație. Mai multe structuri județene își disputau întâietatea informală în cadrul partidului, ca formă de lictare a propriei importanțe a liderului sau a elitei locale în raport cu Centrul, deși criteriile pe deplin validate lipseau din această discuție. Definirea lor drept „citadele liberale” ale Partidului Național Liberal se făcea adeseori patetic, în absența argumentelor de sociologie politică.

Discursiv, cu referire însă mai curând către interiorul organizației, liberalii ilfoveni se proiectau ca alcătuind prima organizație liberală din țară. Calitatea și dinamismul politic sau profesional bucureștean al elitei locale, amintite anterior, cu Ion și Petre Ghiață, până la un moment dat, Iuliu Valaori, Emanoil Slătineanu, Gheorghe C. Nazarie, Mihail Plătăreanu, Bosnief Paraschivescu, Mișu Alexandrescu, I. Mădescu sau inginerul Brabețeanu, erau elementele convocate pentru o astfel de autocaracterizare. În contextul modificărilor statutare prilejuite de reformarea partidului cerută de la Centru, în 1929, I. I. Niculescu Dorobanțu solicita conducerii de la București atribuirea unui același număr de candidaturi locale la viitoarele alegeri ca și Capitalei, rămânând doar 4 mandate la dispoziția direcției Partidului; importantă era și ordinea pe liste, care trebuia să conțină pe foștii miniștri, primarul Capitalei, șeful județului și apoi, intercalat, câte un candidat al județului și unul al Capitalei²⁶⁴. Constituirea cercului de studii al organizației liberale de Ilfov, sub conducerea lui Take Arțăreanu, fiul casierului PNL, Dimitrie Arțăreanu, dar cu implicarea semnificativă a lui Petre I. Ghiață, susținea întâietatea asumată ca organizație²⁶⁵.

²⁶⁴ „Întrunirea delegației permanente a județului Ilfov”, în *Liberalul*, Ilfov, anul IV, nr. 1, 1 aprilie 1929, p. 1.

²⁶⁵ Cercul avea 7 secțiuni (culturală, administrativă, tehnică, sanitară, agricolă, cooperatistă și economico-financiară) și avea rolul de a coordona materialul adunat și pus la punct în secțiuni, pentru alcătuirea programului viitorului prefect liberal de Ilfov; președinții de onoare ai cercului de studii erau I. I. Niculescu-Dorobanțu și Take Arțăreanu, Petre I. Ghiață fiind președinte executiv, iar George Liscen și Valeriu Micu având poziția de secretari (*Liberalul*, Ilfov, anul IV, nr. 1, 1 aprilie 1929, p. 2).

Veleități de recunoaștere politică avea și organizația de Iași a partidului. Două generații de conducători, Gheorghe Mârzescu tatăl și fiul (Georgel), dar și alți liberali de seamă, precum Petru Poni sau A. D. Xenopol, Constantin Stere și, parțial, grupul de la *Viața Românească*, conferiseră județului și oraș, în aprecierile ieșenilor înșiși, statutul de „citadelă politică și intelectuală a liberalismului”. Evenimentele esențiale pentru evoluția istorică a partidului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de la unire la primul congres al organizației din 1892, întăreau această autoreprezentare. De asemenea, rolul de „capitală de război” deținut de oraș, precum și importanța organizației sau presei locale²⁶⁶ în susținerea ideii liberale și naționale de reformă structurală a societății românești după război au părut să indice preeminența filialei ieșene în competiția politică din interiorul Partidului Național Liberal. Exodul intelectualilor din urbea moldavă spre București după 1918, unde s-a constituit o societate *Amicii Iașilor*, și moartea Gh. Gh. Mârzescu în 1926 au restrâns interpretările favorabile cu privire la acest clasament al importanței organizației, în pofida participării *in corpore* a conducerii centrale a partidului la acest ultim eveniment²⁶⁷. Poziția Iașului a decăzut în condițiile în care structura liberală din fosta capitală a Moldovei a cunoscut o perioadă tulbure între 1926 și 1927, atunci când alegerea ca președinte a lui Constantin Crupenski, un moșier „cu pretenție de boier”, a declanșat constatația unor tineri liberali. Victor Iamandi a organizat chiar o „mică răsmeriță” în favoarea istoricului Gheorghe Brătianu, văzut ca personajul capabil să repună Iașul pe harta liberalimului politic românesc. Desemnarea fiului lui Ionel Brătianu ca șef al organizației de către sfatul parlamentar al P.N.L. Iași, la 12 octombrie 1927, a părut să pună capăt crizei din cadrul organizației. Chiar dacă șeful suprem liberal n-a admis procedeul și l-a obligat pe fiul său să facă *mea culpa* și act de supunere lui Crupenski, după cum afirmă Asra Berkowitz în raportul său memorialistic²⁶⁸, decesului marelui lider al partidului în noiembrie 1927 a simplificat, din perspectiva militanților ieșeni, confuzia de putere la nivelul organizației,

²⁶⁶ Mă refer în principal la *Mișcarea*, unul din puținele oficioase ale unei organizații județene liberale cu statut de cotidian. Vezi și capitolul dedicat propagandei liberalilor din cadrul acestei lucrări. Asupra organizației de Iași a partidului, vezi contribuția mea „Tendințe și evoluții în viața politică din Iașul interbelic”, din Gheorghe Iacob (coordonator), *Iașii. Memoria unei capitale*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2008, p. 272-296.

²⁶⁷ Georgel Mârzescu a murit la București în 12 mai 1926, la Sanatoriul Elisabeta. Un serviciu funerar a fost organizat în capitală, cu tragerea a 9 focuri de armă, cu coroane ținute de I. G. Duca, dr. C. Angelescu, Mitileneu sau Buzdugan. Cu același tren care transporta sicriul, au venit la Iași președintele partidului, Ionel Brătianu, I. G. Duca, Alexandru Constantinescu, dr. C. Angelescu etc. („Aducerea corpului lui Gh. Gh. Mârzescu. Solemnitatea funerară de la București. Sosirea la Iași”, în *Mișcarea*, anul XXII, nr. 5687, duminică, 16 mai 1926, p. 1).

²⁶⁸ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 333-335.

Gheorghe Brătianu devenind efigia propriului său tată din perspectivă politică²⁶⁹. Alături de statutul orașului de fostă capitală medievală și modernă, de imaginea cetății culturale și academice pe care o deținea Iașul și de rolul simbolic deținut ca organizația care a găzduit dezbaterile reformelor ce au structurat România după 1918, elita liberalilor ieșeni, cu Osvald Racoviță, fost primar al orașului, Victor Iamandi, C. Dumitriu, Constantin Toma, X. Eraclide, I. Zipa, C. Ifrim, Gh. Vasiliu-Voina, Emil Diaconescu, V. Bulgaru sau Orest Tafrali, și cercul de studii liberale existent aici²⁷⁰ făceau din organizația ieșeană una tutelară pentru întreaga Moldovă, cel puțin. În momentul congreselor de reorganizare din toamna lui 1929, Gheorghe Brătianu a participat la majoritatea întrunirilor din județe, iar cuvântările sale erau sintetizate de oficiosul *Mișcarea* ca reprezentând interesele Moldovei²⁷¹. Pe de altă parte, congresul județean de la Iași cunoștea participarea unor delegații impozante din majoritatea județelor Moldovei, Bucovinei sau Basarabiei; de asemenea, veniseră reprezentanți de la Cluj, în general din mediul universitar, cu Gh. Leon, Dan Partenie sau prof. T. Gane²⁷².

După ruptura din iunie 1930 din cadrul structurii ieșene și a nașterii „georgismului”, ca alternativă la liberalismul politic de până atunci, organizația de Iași a fost „convocată” în areopagul liberal, manieră de a masca pierderea de substanță suferită de partid în ansamblul lui. Situația l-a favorizat pe Victor Iamandi, care nu avea anvergura predecesorului său²⁷³.

²⁶⁹ Vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „<Georgismul>. Înființarea Partidului Național Liberal Gheorghe Brătianu (iunie 1930)”, în *Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» din Iași*, tom XLIX, 2012, p. 145-160.

²⁷⁰ Cercul de studii din localitate avea o tradiție legată de perioada eroică a războiului mondial și o situație favorizantă prin prezența Universității; după 1928, instituția a cunoscut moment de răscruce, abia în luna mai 1929 reluându-și activitățile; sâmbătă, pe 4 mai acel an, avea loc prima adunare în vederea reînceperii ședințelor de cerc; un rol important în coordonarea activității l-au deținut C. Toma și D. Dimitriu. Reunirile aveau loc în fiecare vineri, orele 6 d.a., discutându-se probleme la ordinea zilei, interesând în special Iași („De la Cercul de Studii al Partidului național-liberal din Iași”, în *Mișcarea*, anul XXIII, nr. 102, marți 7 mai 1929, p. 1). Pentru anul 1930, se preconizau ședințe bisăptămânale (miercuri și sâmbătă), pentru a dezbate problemele societății (împărțirea administrativă, chestiunea alegătoarelor, cea a funcționarilor); cf. „Activitatea Cercului nostru de studii”, în *Mișcarea*, anul XXIII, nr. 277, marți, 10 decembrie 1929, p. 1.

²⁷¹ „Dl. prof. Gh. Brătianu și interesele Moldovei”, în *Mișcarea*, anul XXIII, nr. 282, duminică 15 decembrie 1929, p. 1.

²⁷² „Delegații de la Congresul nostru”, în *Mișcarea*, anul XXIII, nr. 264, sâmbătă, 23 noiembrie 1929, p. 2.

²⁷³ Victor Iamandi era ieșean prin naștere, provenind însă dintr-o familie modestă, tatăl său fiind învățător. A obținut licența în Drept și în Litere la Universitatea din Iași, ajungând ulterior avocat și profesor de istorie în învățământul secundar. Pasionat de viața publică, făcând parte din generația care și-a terminat studiile universitare în 1914, el era pătruns de ideea națională, așa cum aceasta era prescrisă în perioadă de A.C. Cuza și Nicolae Iorga, legat de „școala naționalismului cultural”, el a condus centrul studențesc de la Iași între

După Asra Berkowitz, în Moldova și organizația de la Vaslui avea un statut special, fiind, prin tradiție, „cea mai bună și mai populară organizație liberală”; în contextul anului 1907, el menționa pe prefectul liberal de aici, Eduard Ghica, dar și pe doctorul Radovici care au conferit vizibilitate organizației. După război, conducerea organizației vasluiene i-a aparținut lui Vasile P. Sassu, care și-a câștigat popularitatea întrucât constituise anterior o obște de arendare a pământului către țărani. Chiar Ionel Brătianu a candidat la Vaslui pentru a se alege în 1919, într-un moment în care imaginea sa publică avea de suferit ca urmare a greutăților și lipsurilor cunoscute de România în război, iar numele său era supus huirii cotidiene²⁷⁴.

1912 și 1913, făcând politică românească alături de A.C. Cuza, pentru care a luptat în alegerile din 1914 și, ulterior, în Liga culturală, fiind corespondent al *Neamului românesc*. S-a înscris la liberali în contextul luptelor dintre A. C. Cuza și N. Iorga, încă din perioada Parlamentului de la Iași din 1917. Ca redactor la *Miscarea*, pentru care scria articole zilnice, el s-a ridicat până la poziția de director al cotidianului liberal ieșean, ajungând „copilul politic preferat al lui Gheorghe Mârzescu” (*Parlamentul*, anul I, nr. 7, miercuri 14 decembrie 1927, p. 13). Elector esențial al partidului, a fost ales deputat aproape fără întrerupere începând din 1922 („<De ce am combătut Garda de Fier?>”, în *Magazin istoric*, serie nouă, anul XXVI, nr. 10 (307), octombrie 1992, p. 42-44 (fragmente inedite dintr-un jurnal publicat de Marian Ștefan și Gheorghe Neașu). A avut un rol important în „revoluția de la Iași” și înlăturarea de la șefia organizației a lui Crupenski, în favoarea lui Gheorghe Brătianu, pe care-l aprecia ca istoric. Bun orator, el a avut parte de o presă parlamentară favorabilă, Radu T. Matei afirmând că liderul liberal adusese un suflet de „tinerețe creatoare”, Iașul retrăind „o clipă de glorie parlamentară” (Radu T. Matei, *op. cit.*, p. 56; Ioan Dafin, *Figuri ieșene*, ediția a II-a revăzută și complectată, Iași, Viața Românească, f.a. [1926], p. 83-86). După 1930, el a devenit adversarul hotărât al lui Gheorghe Brătianu, căruia îi succedase la conducerea organizației ieșene; refăcând organizația cu elemente noi și având capacitatea să se aleagă deputat și în opoziție (Constantin C. Giurescu, *Amintiri / 1*, București, Editura Sport – Turism, 1976, p. 306). Neavând „stofă de mameluc”, legat de independența de spirit („Parlamentul”, anul I, nr. 7, miercuri 14 decembrie 1927, p. 13), Victor Iamandi a fost „cinstit și sărac, crescut la școala sărăciei lui George Mârzescu”; „singura d-sale avere sunt talentul și catedra”, după cum aprecia un gazetar al epocii (Radu T. Matei, *op. cit.*, p. 160). Nu toate caracterizările îi erau însă favorabile: Petre Pandrea îi arată modestia intelectuală de „profesoară de istorie de la Iași”, liberal de profesie, cam bețiv, cu o soră foarte deșteaptă, Corina (Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, repere biobibliografice de Andrei Pandrea, București, Editura Albatros, 2001, p. 87-88). De asemenea, poziția avantajoasă politic în partid de după iunie 1930 i-a deschis apetitul pentru funcții publice, devenind subsecretar de Stat la Interne (1933-1934), ministru de Stat (din octombrie 1934), ministru al Cultelor (1936-1937). După februarie 1938, s-a integrat regimului carlist, fiind consilier regal și ajungând ministru al Justiției, în 1939. A sfârșit asasinat de legionari (Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, vol. II, partea II, p. 145-146; Eugen Stănescu, Iulia Stănescu, Gavriil Preda, *Liberalii. O istorie în date, documente și personalități. 1875-1947*, Ploiești, Editura Mectis, 1999, p. 314; *Figuri politice și administrative...*, p. 91; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 411).

²⁷⁴ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 335-337.

Mutarea lui Vasile P. Sassu la organizația din Constanța a vulnerabilizat organizația, chiar dacă succesorul lui Sassu, avocatul Mihai Negură, a continuat opera predecesorului său. Lipsită de o adevărată elită locală și de un lider influent la București, organizația nu a mai fost atât de prezentă în spațiul public. S-a adăugat și absența unei publicații cu adevărat relevante, presa locală de partid constituind, de altfel, un criteriu pentru plasarea organizațiilor în ordinea importanței. Așa cum menționa Mihail Romniceanu, presa nu exista decât în județele a căror capitală era mai însemnată. În celelalte, se scotea un ziar numai în timpurile de alegeri²⁷⁵.

În ansamblul politic al României interbelice, multe structuri liberale, cum au fost cele din Covurlui, condusă de Mihail Orleanu, din Buzău, a doctorului C. Angelescu, cea din Gorj, în momentele succesive de conducere a lui C. Neamțu și Gheorghe Tătărescu sau Argeș, pe relația directă cu Brătienii sau Olt, cu familia Alimănișteanu, au revendicat conjunctural recunoașterea lor formală din partea Centrului. Această ierarhie nu este una completă și are, în mod evident, o importanță factură simbolică. Prin urmare, nu știu cuantumul în care ea producea efecte concrete, în planul puterii. Cu atât mai mult, anumite pretenții erau privite ca exagerate dacă nu erau dublate de realitatea unei organizații electorale.

Rezultatele alegerilor generale din decembrie 1928, primele de opoziție reală după stabilizarea politică postbelică, arătasera faptul că suportul electoral al Partidului Național Liberal se concentra în Vechiul Regat, mai ales Muntenia cu zona Brăila-Buzău-Vâlcea²⁷⁶, dar și Moldova cu județele Iași și Covurlui, la care se adăuga Dobrogea, cu organizația de Constanța²⁷⁷. În noile provincii, rezultatul a fost catastrofal, poate mai puțin în Bucovina²⁷⁸. Chiar dacă scorurile electorale au fost altele în aceste provincii la alegerile din 1932, ele începând să existe pe harta liberalismului politic interbelic și în momentul opoziției și nu doar din punct de vedere simbolic, în organizarea unor manifestații sau ca efort al Centrului parti-

²⁷⁵ ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 365.

²⁷⁶ Urmare a dizidenței Quintus dispărea de pe această hartă electorală liberală județul Prahova, tradițional favorabil liberalilor. La alegerile senatoriale, colegiul votului universal, lista liberalilor dizidenți a întrunit mai multe voturi decât lista oficială a partidului, dezbinarea favorizând candidatul național-țărănist (*Viitorul*, anul XXI, nr. 6255, miercuri, 19 decembrie 1928, p. 3; vezi și *supra*).

²⁷⁷ În aceste județe, la care pot fi adăugate Argeș, Bacău, Fălțiceni, Gorj, Neamț, Prahova, Roman, Tutova, Vlașca, liberalii au obținut în mod constant (indiferent de situarea lor la putere sau în opoziție) mandate de deputați (Marcel Ivan, *op. cit.*, p. 15-16). După ordinea voturilor, P.N.L. obținuse mandate în următoarele județe: Vâlcea (21,38%), Iași (17,84%), Constanța (17,08%), Brăila (16,26%), Buzău (15,87%), Vaslui (13,38%), Mehedinți (13,29%), Covurlui (13,18%), Râmnicu-Sărat (12,38%), Dolj (11,93%), Ilfov (11,47%), Ialomița (11,43%), Romanți (10,90%), cf. *Ibidem*, tabloul Va.

²⁷⁸ Liberalii obținuseră 1,77% din voturi în Ardeal, 2,11% în Banat, 3,85% în Basarabia și 6,36% în Bucovina (*Ibidem*, tabloul XII; în Ardeal, numai județele Sibiu (cu 4%) și Brașov (cu 3,5%) au depășit 2%.

dului²⁷⁹, bazinul electoral al liberalilor era confirmat ca fiind Vechiul Regat. Organizațiile județene din Moldova (de la Bacău, Botoșani, Covurlui, Roman ș.a.), din Oltenia (aici evidențiindu-se Teleorman, dar și Dolj, Gorj și Olt) și mai ales din Muntenia, cu Ilfov, Buzău, Dâmbovița, Prahova sau Capitală, cu reala ei importanță electorală²⁸⁰, unde voturile liberalilor „duciști” însumate cu cele ale georgiștilor însemnau mai multe voturi decât cele obținute de PNT, suportau greul electoral al luptei politice²⁸¹. Scrutinurile din 1933 și din 1937, organizate de liberali, confirmă această hartă politică a puterii electorale a partidului, legată de zona urbană a Vechiului Regat²⁸². Tandemul între lideri recunoscuți și electori puternici stabilește astfel clasamentul real al organizațiilor.

3.4.4. Ierarhiile liderilor regionali

Ordinea interesată, simbolică și reală nu privea însă în mod direct organizațiile, în pofida recunoașterii rezultatelor lor politice și a capacității militanților locali. Structurile județene puternice aveau menirea de a conferi liderilor lor autoritate în plan central, în negocierea resurselor și funcțiilor semnificative la București, chiar dacă nu îi propulsau automat în poziții cheie în statul român. Ierarhia informală a organizațiilor era astfel însoțită de una a liderilor locali, deși unele personalități liberale aveau veleități care depășeau propriile structuri sau rolul jucat la Centru, ele luptându-se pentru predominanță regională. Tradițional sau construit, lideri liberali doreau să-și lărgescă autoritatea politică, ca premisă pentru acțiunea politică ulterioară, pentru acceptarea lor de către Centru ca singurii parteneri legitimi pentru negocierea influenței și pozițiilor în momentul puterii. Dificil de statuat pe realitatea Vechiului Regat, în pofida importanței lui Gheorghe Brătianu în Moldova, pentru un timp, a lui Vasile Sassu în Dobrogea, a dr.-lui C. Angelescu pentru o parte a Munteniei ș.a., impunerea unor figuri regionale ținea de practica partidului, de control permanent imposibil al Centrului asupra periferiei partidului.

Retrospectiv, Asra Berkowitz afirmă că partidul avea trei șefi regionali, Alexandru Lapedatu, Ion Nistor și Ion Inculeț, care dispuneau de organizațiile poli-

²⁷⁹ Bucovina (11, 7%) sau Basarabia (9, 8%), la Lăpușna și Orhei. În Ardeal și Banat, P. N.L. nu obținuse decât 8%, rezultate rezonabile fiind obținute la Bihor, Cluj, Hunedoara, Sibiu, Timiș-Torontal sau Turda.

²⁸⁰ Liberalii i-au depășit electoral aici în mod constant pe național-țărăniști în anii '30, chiar în condiții de opoziție politică.

²⁸¹ *Ibidem*, p. 14-16; în condițiile în care Partidul Național-Țărănesc cunoaște o adevărată „hemoragie” de voturi permanente după 1928, în 1932 se ajunge la o anume paritate de voturi efective între cele două partide mari ale perioadei interbelice: Partidul Național-Țărănesc – 14,5%; Partidul Național Liberal – 13,65% (*Ibidem*, p. 11).

²⁸² Partidul Național Liberal era stăpânul politic al orașelor din România mică, inclusiv București; în decembrie 1933, liberalii au avut 62% din voturi la București; chiar în 1932, au avut 39%, față de 23% PNT (C. Enescu, art. cit., p. 515 și 521).

țice din provinciile alipite, fără ca acest fapt să fie prevăzut în statut sau hotărât de un for de conducere superioară²⁸³.

În Basarabia, Ion Inculeț a reușit să se impună drept unicul conducător liberal, fiind mereu reprezentantul provinciei pe banca ministerială și în marile adunări publice liberale. El avea un imens capital simbolic și o mare abilitate politică, în pofida caracterizărilor mai curând negative²⁸⁴. Președinte de onoare al tuturor organizațiilor liberale din provincie, chiar și la Tighina, unde președinte activ era Tancred Constantinescu, un actor de prim rang al Partidului, el desemna șefii județeni, stabilea demnitățile și candidaturile de parlamentar, fără un amestec direct

²⁸³ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 282.

²⁸⁴ Ca și în cazul celorlalți lideri regionali, Ion Nistor și Alexandru Lapedatu, nu îmi propun în cele ce urmează o abordare biografică care să acopere toate fațetele personajului în discuție. Redau doar câteva elemente relevante din perspectiva metodologică asupra, a organizației de partid. Ion Inculeț (1884-1940), născut la Rezeni, în județul Lăpușna, era profesor de carieră. Urmase Facultatea de Științe de la Petrograd (matematică și astronomie), fiind fizician și cercetător al observatorului din capitala Rusiei imperiale, cu mai multe studii publicate de fizică și astronomie. Revoluția l-a proiectat în spațiul politic. În 1917, devenit socialist revoluționar, el a ajuns în Basarabia ca reprezentant al guvernului Kerenski. A avut însă abilitatea de a se adapta realităților politice în schimbare din Rusia și din provincia natală. A fost ales președinte al Sfatului Țării și, ulterior, ministru al Basarabiei în mai multe rânduri ca exponent al provinciei, în cadrul guvernului român. În executivul de la București, el a mai deținut în perioada interbelică portofoliul Sănătății (1926-1928), pe cel al Internelor (1933-1936) și al Comunicațiilor (în 1938). Deputat în toate legislaturile de după 1919, el a fost ales și membru al Academiei Române (*Anuarul Parlamentar*, 15 iunie 1931, f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 420; vezi și * *Figuri contemporane din Basarabia*, Chișinău, Editura „ARPID”, 1939, p. 76; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II, partea II, p. 146; Eugen Stănescu, Iulia Stănescu, Gavril Preda, *op. cit.*, p. 314). Pentru contemporani, Inculeț părea tipul „prostului oportunista”, fiind adeseori considerat „cea mai mizericordioasă figură pe banca ministerială”, prin cinism, prin faptul că nu avea nici un scrupul și nici mărginire, prin lipsa de crez, de idei sau de principii. Era descris drept chintesența instinctului rapace, ca un „acefal, în care numai organele inferioare funcționează”. Din perspectiva lui Corvin M. Petrescu, Basarabia era „un pașalâc”, Inculeț exploatând populația printr-o legiune de clienți; ca urmare, el nu se bucura nici de simpatie, nici de încredere în provincie (Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 25). După noiembrie 1933, atunci când a activat ca ministru de Interne, adversarii îi scriau numele cu „z” final, pentru a vedea în el un zbir asiatic, chiar dacă surâdea mereu și avea fraze calme la atacurile vehemente ale opoziției. Dr. N. Lupu i-a cerut demisia firească după drama de la Sinaia, din decembrie 1933, cu asasinarea lui I. G. Duca, respinsă pe motivul că nu trebuia „să se descompleteze guvernul pentru asta”; Octavian Goga îl caracteriza memorialistic drept „enormul malagheț”, încet la gând și la vorbă, onctuos și șiret, rural în concepții și pântecos în expresii, precaut în aprecieri, neriscând epitete violente; „simt că ar fi în stare să se aranjeze cu oricine de la Carol până la Stalin”, scria poetul (Octavian Goga, *Jurnal politic* (fragmente), în *Precursorii*, ediție și studiu introductiv de Ion Dodu Bălan, București, Editura Minerva, 1989, p. 314).

de la Centru²⁸⁵. Chiar dacă pot evidenția și alți lideri basarabeni, precum Gherman Pânte²⁸⁶, Vasile Bârcă (șeful de la Orhei)²⁸⁷, Sergiu Dimitriu, vicepreședinte la Bălți (președinte fiind dr. Petru Cazacu, o figură ștearsă din punct de vedere politic²⁸⁸), secretar general la Interne în timpul guvernului Tătărescu²⁸⁹, Alexandru Mihăilă la Soroca²⁹⁰, Ion Tomov la Ismail²⁹¹, Gh. I. Spilioti la Cetatea Albă²⁹², nu a existat o

²⁸⁵ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 354-356.

²⁸⁶ Gherman Pânte, deputat al Sfatului Țării din Basarabia și conducătorul Ministerului de Război al Republicii Moldovenești (la 23 de ani), deținuse un rol marcant în unirea acestei provincii cu România și în lupta pentru realizarea reformei agrare. Licențiat în drept al Universității din Iași și una din cele mai populare figuri ale Basarabiei (*Figuri politice și administrative...*, p. 94), ascensiunea sa politică a fost prin urmare rapidă, fiind ales deputat de Lăpușna la 24 de ani, ulterior vicepreședinte liberal al Camerei în 1923, primar al orașului Chișinău la 33 de ani, președintele Camerei de Comerț și Industrie din oraș; în martie 1924, a făcut parte din delegația României în cadrul comisiei româno-rusă de la Viena („Parlamentul”, anul I, nr. 18, joi 15 martie 1928, p. 6; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.; * *Figuri contemporane din Basarabia*, 103-104; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 630).

²⁸⁷ Vasile Bârcă, licențiat al Facultății de drept din Petersburg, avocat, deputat în Sfatul Țării de la Chișinău, președinte al comisiei de unificare după proclamarea unirii, a fost una din figurile centrale al liberalilor în Basarabia. Primar al municipiului Chișinău și director al cotidianului românesc „Basarabia” (**Figuri contemporane din Basarabia*, p. 12), Vasile Bârcă a fost deputat de Orhei, vice-președinte al Camerei Deputaților, ajuns senator de drept (ales consecutiv deputat în 10 legislaturi); în anii '30, el ajunge ministru subsecretar de stat la Interne (1936-1937) Cf. *Ibidem*; vezi și *Figuri politice și administrative...*, p. 86 sau *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.

²⁸⁸ Dr. Cazacu Petre, născut la Chișinău, absolvent al Seminar Teologic din Chișinău, a fost doctor în Medicină la Facultatea din București; medic de plasă, de oraș, spital și județ; medic colonel în rezervă; a fost deputat în Sfatul Țării din Chișinău și a jucat un rol important în guvernul basarabean de la 1918 (director de Finanțe și chiar președinte al Sfatului directorilor generali ai Basarabiei). Ulterior, director general al Serviciului Sanitar și secretar general al ministerului Sănătății, deputat de Bălți în 1931 și 1932, decorat cu *Coroana României*, în grad de mare ofițer și cu *Steaua*, în gradul de Comandor (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.; * *Figuri contemporane din Basarabia...*, p. 27-28; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 180-181).

²⁸⁹ Sergiu Dimitriu, născut la Galați, cu studii de drept la Paris, prefect și deputat (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 272). Asra Berkowitz îl prezintă ca fiind cel mai apropiat colaborator al lui Inuleț, urât la față și la suflet, gheșeftar și hrăpăreț, punându-se în mai toate comisurile de la minister și vămuind fondurile secrete; trimis de Gh. Tătărescu la Buenos-Aires în 1946, atunci când guvernul făcea eforturi pentru cumpărături de porumb pentru a combate foametea, făcuse mari afaceri de comision; rechemat, a rămas în Argentina ca refugiat politic, apropiindu-se ulterior de Peron (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 354-356). Vezi memoriile personajului în discuție, *Din trecut. Memorii*, apărute la Iași, la Editura Institutul European în 2006.

²⁹⁰ Alexandru Mihăilă, fost învățător și agronom, născut în Transilvania maghiară, la Sângeorz-Băi (județul Năsăud), a luat parte la războiul mondial mai întâi în armata austro-ungară, ulterior fiind voluntar în armata română, venind cu legiunile din Rusia; a luat parte la manifestările din Basarabia, după 1917, rămânând aici, ca revizor școlar și drept

concurență reală pentru Ion Inculeț, care a dominat provincia din perspectiva Centrului liberal. Din punctul meu de vedere, afirmația regăsită în Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, care statua trei tabere care concureau pentru poziții în Basarabia, în jurul lui Inculeț, Gherman Pânteă și V. Bârcă²⁹³, mi se pare lipsită de valoare, chiar dacă cel care scrie în volumul coordonat de cei doi istorici comuniști aduce un argument colateral, conflictul din martie 1923, dintre Ion Inculeț și D. Ciugureanu, vicepreședinte al Camerei, care a demisionat de altfel din Partidul Național Liberal și din funcția parlamentară pe care o deținea.

O situație similară era în Bucovina, unde Ion Nistor, mare istoric și profesor universitar la Universitatea din Cernăuți, avea un capital politic și simbolic greu de zdruncinat²⁹⁴. Ca și Ion Inculeț, el desemna șefii organizațiilor județene din

președintele organizației liberale din Soroca; din această poziție a ajuns deputat și prefect (*Anuarul Parlamentar*. 15 iunie 1931, f. p.); afacerile notorii din această poziție, au dus la destituirea sa de către I. G. Duca („Prefecții și deputații liberali în Basarabia”, în *Dreptatea*, anul II, nr. 140, duminică 1 aprilie 1928, p. 2).

²⁹¹ Ion Tomov era absolvent al Liceului din Athena, mare proprietar agricultor și vicepreședintele consiliului de administrație al Casei de Credit din Basarabia; fondator al Casei de Credit a agricultorilor din județul Ismail; președintele organizației liberale din acest județ, ales deputat și senator de Ismail (* *Figuri contemporane din Basarabia...*, p. 134, vezi și *Viitorul*, anul XXII, nr. 6560, sâmbătă, 21 decembrie 1929, p. 3; * *Figuri contemporane din Basarabia...*, p. 134).

²⁹² Gh. I. Spilioti, proprietar și mare filantrop, fost membru al Zemstvei și primar timp de 8 ani al orașului Chișinău, președintele organizației Partidul Național Liberal din Chișinău, apoi la Bălți (*Figuri politice și administrative...*, p. 149).

²⁹³ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. I, p. I, p. 458.

²⁹⁴ Născut în Bucovina, într-o familie de țărani, cu studii la Cernăuți și la Viena, unde și-a luat doctoratul în Filosofie, dar urmând cursuri și la München, Berlin și București, Ion Nistor a ajuns profesor la Universitatea vieneză de istoria Europei sud-estice ca privat docent. Ulterior, a devenit profesor la instituția de învățământ superior din Cernăuți. Atras de idealul național, el a fugit în Regat la începutul războiului, activând în cadrul organizațiilor culturale și politice panromânești. Alegerea lui ca membru al Academiei Române, în 1914 (a mai fost și membru al Academiei Cehe din Praga), i-a întărit poziția de actor public, îndrituit să se pronunțe asupra problemelor națiunii. După martie 1918, el a mers în Basarabia, continuând lupta de conturare a identității românești. După unire, el a devenit personajul central din Bucovina, mai ales după sfârșitul competiției cu Iancu Flondor, de putere și de perspectivă politică asupra regiunii. Aproximându-se de liberali, de Ionel Brătianu în principal, el a aderat la viziunea centralistă a acestora asupra societății României Mari. Director al publicației *Glasul Bucovinei* și președinte al diferitelor instituții culturale cu caracter național („Junimea” și „Codrul Cosminului”), el a dominat viața publică bucovineană în perioada interbelică. Profesor și prim rector al noii Universități din Cernăuți, între 1920 și 1921, ulterior între 1933 și 1936, ministru al Bucovinei, imediat după încheierea conflictului, el a devenit ministeriabilul din cadrul formațiunii liberale bucovinene (fiind în Cabinetele liberale la Lucrări Publice, 1927-1928, ministru de Stat, 1933-1934, al Muncii, 1934-1935 și 1936-1937, al Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, între 1935 și 1936); după 1938, el s-a apropiat de Carol al II-lea, fiind desemnat

Bucovina, distribuia demnitățile publice în momentul puterii și fixa listele de candidați la alegerile parlamentare. Principalii lui colaboratori au fost profesorul Max (Maximilian) Hacman²⁹⁵, poetul G. Rotică, cel care a condus ziarul *Glasul Bucovinei*²⁹⁶, și Dimitrie Marmeliuc, profesor, de asemenea, la Universitatea din Cernăuți²⁹⁷. Ioan

ministrul Cultelor și Artelor, în 1939. Ales parlamentar în toate scrutinurile, el a devenit senator de drept încă din 1928 (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 604; Mușat, Ardeleanu, vol. II, partea II, p. 146; Eugen Stănescu, Iulia Stănescu, Gavril Preda, *op. cit.*, p. 315).

²⁹⁵ Max Hacman a fost legat de Bucovina ca naștere și formare academică, obținând doctoratul la Cernăuți, chiar dacă, ulterior, a făcut studii speciale la Zürich și Berlin. Profesional, a activat ca avocat la Cernăuți și ca bibliotecar; după unirea din 1918 a Bucovinei cu România, el a devenit profesor titular de Drept comercial la Facultatea de Drept a Universității din Cernăuți, decan și rector al instituției de învățământ superior (între 1921 și 1923). Apropiat de Ion Nistor, a făcut politica liberală, fiind trimis în Parlamentul român ca senator al Universității în anii '20. A fost ales senator în scrutinul general din decembrie 1933 (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 385). După 1940, el s-a refugiat la Iași, memoriile sale din acești ani găsimându-se la Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale.

²⁹⁶ Gavril Rotariu, dar care semna doar G. Rotică, un important ziarist și literat al Bucovinei interbelice, a avut înainte de 1918 un traseu specific pentru un intelectual născut în mediul rural, într-o familie de țărani bucovineni. Învățător la Câmpulung Moldovenesc, el s-a atașat luptei de regenerare a culturii române în Bucovina, ajungând secretar al societății „Școala Română” din Câmpulung și contribuind aici la înființarea unei școli românești, a unei biblioteci publice, a unei tipografii și librării. Poeziile sale de tentă sămănătoristă și militante în sens național, publicate atât în reviste sau ziare din Bucovina, cât și în cele din România, i-au adus o anumită notorietate. La începutul războiului mondial, a trecut în Regat, la București și Iași, scriind la ziarele de propagandă românești, mai ales la *România*. Întors în Bucovina, a fost numit profesor de limba română la Școala Normală din Cernăuți. Din perspectivă politică, el s-a apropiat de istoricul Ion Nistor și de liberali, implicându-se mai ales în publicistică, la *Glasul Bucovinei*, unde a ajuns unul din redactorii importanți după 1929. Valoarea jurnalistică a articolelor sale, dar și calitatea de liberal i-au adus și o anumită recunoaștere, fiind ales ca președinte al Sindicatului Ziariștilor din Bucovina și numit și în funcția de inspector general al artelor pentru Bucovina. S-a manifestat ca unul din susținătorii integrării Bucovinei în sistemul administrativ și cultural românesc, chiar dacă a susținut și specificitatea regiunii sale într-o serie de volume care reunesc articolele sale de presă *Cele două Românii* (1919), *Bucovina care s-a dat...* (1919) și *Dintr-un colț al României Mari* (1921). Ca liberal, el a fost deputat și senator în mai multe rânduri (*Parlamentul*, anul I, nr. 7, miercuri 14 decembrie 1927, p. 7; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 744). Ca și Hacman, s-a refugiat în 1940 în România, la București, dar, din câte cunosc, nu a mai fost activ politic, fiind și bolnav.

²⁹⁷ Dimitrie Marmeliuc provenea din mediul rural al Bucovinei, părinții săi fiind plugari. Formarea sa intelectuală a fost însă excepțională, după liceul urmat la Suceava, el ajungând să facă studii la Universitatea din Viena, Facultatea de Litere și Filosofie, obținând aici și doctoratul în filologie clasică. În 1913, fusese trecut în condica celor care urmau să fie promovați doctor sub auspiciis Imperatoris. Războiul a amânat aceste proiecte, iar în 1915 a cerut să fie promovat doctor în mod obișnuit. La Viena, el s-a implicat în mișcarea națională a românilor bucovineni, fiind președinte al Societății

Nistor era reprezentantul cvasipermanent al provinciei în adunările liberale și în cadrul guvernului²⁹⁸.

„România Jună” (1911-1912). Profesor la Liceul din Cernăuți și Câmpulung Moldovenesc, el a trecut în 1915 în Vechiul Regat, angajându-se ca bibliotecar la Academie și coborând la Mișcarea, România și Neamul românesc, în sensul intervenției în volumul mondial de partea Antantei (vezi volumul Pe drumul idealului, din 1919, care adună aceste articole și conferințe, marcate de militantism). Intrarea României în război împotriva Austro-Ungariei l-a determinat să se înroleze ca voluntar în armată, urmând cursurile Școlii de Ofițeri de la Botoșani. A fost rănit în luptele de la Mărășești, fiind decorat, de altfel, pentru vitejie. Odată cu prăbușirea Imperiului Habsburgic, el s-a întors la Cernăuți și s-a implicat în lupta românilor de acolo, apropiindu-se de Ion Nistor, deși Iancu Flondor l-a numit secretar de stat al Apărării Naționale în Directoratul de la Cernăuți. După 1919, el a revenit în spațiul academic, profitând și de penuria de profesori de la Universitatea Cernăuți, după exodul profesorilor străini. Stagiatar, docent și agregat, el a ajuns profesor universitar titular al catedrei de limba și literatura elină de la Universitatea din Cernăuți (poziție pe care a păstrat-o până în 1940), decan al Facultății de Litere și Filozofie până în 1930. A fost unul din importanții folcloriști bucovineni, cu studiul Figuri istorice românești în cântecul popular al românilor, din 1915, în care a reliefat valoarea istorică a baladelor românești. Însă cercetările sale fundamentale au fost cele domeniul studiilor clasice, fiind un elinist și Latinist recunoscut, cu traduceri din Sofocle, Demostene sau Horațius și studii originale asupra lui Homer și Sofocle. Recunoașterea valorii academice a cercetărilor sale a fost reliefată de numirea imediată ca profesor la Universitatea din București, după refugierea sa din 1940. Chiar după „pensionarea” sa din 1947, i-a fost permis să activeze la Institutul de Lingvistică al Academiei, colaborând la Dicționarul limbii române, și în cadrul Societății de Studii Clasice. Dimitrie Marmeliuc a fost însă și un intelectual prezent în spațiul public. Aderând alături de Ion Nistor la Partidul Național Liberal, el s-a ocupat de presa bucovineană a liberalilor, colaborând și fiind director, vreme de mai mulți ani, la Glasul Bucovinei. De asemenea, în plan local, el a ocupat funcția de director al Teatrului Național din Cernăuți (1925-1926) și demnitatea de primar al acestui oraș, în 1933. A fost ales deputat în 1922 și în 1927, iar în 1930 colegiul profesorilor i-a încredințat mandatul de reprezentant al Universității în Senatul României. Cf. *Lui D. Marmeliuc. 20 Octombrie 1936*, f.l., f.e., f.a. [1936]; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.; *Figuri politice și administrative...*, p. 96. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 528-529. Însă, activitatea lui parlamentară era prezentată cu ironie, considerându-se că frecventează Camera „între orele de curs la Universitate”; ca și ceilalți parlamentari bucovineni, Dimitrie Marmeliuc se manifesta mai ales prin liderul Ioan Nistor (în *Parlamentul*, anul I, nr. 9, miercuri 4 ianuarie 1928, p. 10). În anii '30, implicarea lui politică liberal a scăzut întrucâtva, el rămânând însă un militant pentru românism, fiind președintele Ligii Culturale din Bucovina și al celei antirevizioniste regiune. De asemenea, evocările unor figuri majore bucovinene pe care le realizează, a prietenului său căzut în război, scriitorul Ion Grămadă, tatăl istoricului Ilie Grămadă de la Iași (*Eroului de la Ciresoaia: Ion Grămadă*, în 1936), și Petre Liciu (*Un sfert de veac de la moartea lui Petre Liciu*, în 1937, arată sensul unei acțiuni naționale: nevoia de culturalizare a neamului. A fost un militant și după 1940, arătând rolul Bucovinei în construirea identității naționale (*Aspecte din viața culturală a Bucovinei*, 1941; și *Bucovina în cultura neamului*, în 1944.

²⁹⁸ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 353.

Spre deosebire de Basarabia și de Bucovina, în Transilvania existat o competiție pentru hegemonie politică. Desemnat drept „șeful politic al Ardealului liberal” ca urmare a superiorității intelectuale, a capitalului său simbolic de profesor universitar și a apropierii de Ion I. C. Brătianu²⁹⁹, Alexandru Lapedatu s-a confruntat în

²⁹⁹ Alexandru Lapedatu s-a născut în 1876, în județul Brașov, dar părinții săi s-au mutat în vechea Românie. Alături de fratele său, Ion, Alexandru Lapedatu și-a făcut studiile la Iași și la București, luându-și licența în acest ultim oraș, în Istorie și Geografie. Cariera lui academică a fost de excepție. Dincolo de numeroasele lucrări publicate pe istorie medievală, mai curând, cu trimiteri însă și la modernitate (s-a ocupat inclusiv de Alexandru Ioan Cuza), de statutul de profesor titular de istorie a românilor al Universității din Cluj, după 1919, el a fost și un administrator cultural, mai întâi la Comisiunea Monumentelor Istorice, ulterior și la cea din Transilvania, Comisia istorică a României, la Academia Română, unde a fost membru corespondent din 1910, deplin din 1918, ajungând președintele acestui cel mai înalt for științific (1935-1937) și secretarul general al acesteia (1938-1948), la Arhivele Statului (unde a fost director general în 1923), la Universitatea clujeană, ca decan. Formația sa intelectuală și militantismul său au fost bazele recrutării politice, deși *haretistii* Petre Gârboviceanu, administratorul Casei Bisericii, cel care l-a adus la Comisia Monumentelor Istorice, Mihalache Popescu, administratorul Casei Școalelor, sau Iuliu Valaori au avut un oarecare rol; gruparea trecea drept liberală în ochii opiniei publice, deși nu făcea o politică activă de partid (Alexandru Lapedatu, *Scriseri alese. Articole, cuvântări, amintiri*, prefată, ediție îngrijită, note și comentarii de Ioan Opreș, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, p. 210). Legăturile cu Ionel Brătianu au început în perioada refugului de la Iași, provocat fiind de acesta la discuții privitoare la revendicările teritoriale ale românilor; Alexandru Lapedatu a devenit unul dintre familiarii lui, remarcat datorită pregătirii de istoric, și oprit adeseori de Eliza Brătianu la ceai (*Ibidem*, p. 332-333). De altfel, el fost inclus, în calitate de consilier, în delegația României la Conferința Păcii de la Paris (1919-1920) și a participat și la cea de la Geneva (1922). După război, el a cunoscut o perioadă a îndoielilor, dorind, pe de o parte, să se retragă din viața politică (Brătianu i-ar fi spus că intelectualii nu au dreptul să se retragă din viața publică, să se dezintereseze de problema organizării și consolidării noului stat (*Ibidem*, p. 360-361) sau neștiind cum să-i refuze pe Iorga și pe naționaliștii lui Maniu, de care se simțea afîn (*Ibidem*, p. 368-374). Adeziunea la Partidul Național Liberal a fost sinceră și totală, arătându-le Brătienilor loialitate, și nu motivată de un interes personal: avea deja un nume și demnități obținute ca o apreciere a „omului cuminte”. Era însă membru în mai multe consilii de administrație, la „Uzinele de Fier și Domeniile Reșița S.A.”, la „Banca de scont și schimb din Ardeal S.A.” din Cluj și la Societatea „Cartea Românească”. Nu era sărac, având, de asemenea, o casă la Cluj, o vilă la Poiana Brașov și o garsonieră pe Calea Victoriei, deși, de cele mai multe ori, când venea la București era găzduit la Hotelul Splendid (Ioan Opreș, *Alexandru Lapedatu și contemporanii săi*, Cluj-Napoca, Editura Albastră, 1997, p. 5-15 (*Introducere*); vezi și *Parlamentul*, anul I, nr. 15, joi 23 februarie 1928, p. 2). Ca liberal, a fost ales membru al Parlamentului în marea majoritate a legislaturilor interbelice, devenind senator de drept. De asemenea, a ajuns în mai multe rânduri ministru, având ca departament Artele și Cultele (1923-1926; 1927-1928; 1934), plecând și de la poziția foarte importantă de membru în adunarea eparhială a Episcopiei Clujului, în congresul bisericesc al Mitropoliei Transilvaniei și în Congresul național al Bisericii Ortodoxe Române. După 1934, a fost ministru de Stat (vezi și *Anuarul Parlamentar*, 15 iunie 1931, f.

anii '20 pentru înțâietate cu generalul Traian Moșoiu, posesor la rândul său al unui important capital simbolic, ca militar și erou în război, cuceritor al Budapestei, precum și a unor calități reale de organizator și de elector, fiind energic în lupta politică³⁰⁰. Nu întâmplător sub aspectul puterii în Ardeal, Traian Moșoiu și-a asumat președinția organizației Sălaj, județul lui Iuliu Maniu, ca miză personală și publică³⁰¹. Deși confruntarea dintre cei doi lideri liberali a răzbătut rareori în presă³⁰², ea era cunoscută și, probabil, augmentată de jurnaliști, creându-se imaginea unei fracturi largi la nivelul partidului, reflexie a taberelor de la București, întrucât generalul Moșoiu apărea ca fiind un apropiat al lui I. G. Duca, pe când Alexandru Lapedatu se situa în proximitatea familiei Brătianu.

p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 475; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II, partea II, p. 146; Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 124). Erau cazuri în care adversarii îi aduceau omagiul, pentru rolul jucat în viața politică și culturală interbelică; Sever Bocu, național-țărănist, afirma că „Alexandru Lapedatu nu este un produs al politicianismului, al partidismului. Domnia sa nu s-a ridicat, acolo unde e, pe umeri de clanuri provinciale. Domnia Sa are vasta intuiție istorică a problemelor noastre de stat” (*Domnului Alexandru Lapedatu*, în BAR, Secția Manuscrise, Fond Al. Lapedatu, vol. V, p. 18, *apud* Alexandru Lapedatu, *op. cit.*, p. 5 (din *Prefață*); vezi și Ioan Opriș, *Alexandru Lapedatu în cultura românească (contribuții la cunoașterea vieții politice și culturale românești din perioada 1918-1947)*, București, Editura Științifică, 1996.

³⁰⁰ Spre deosebire de Alexandru Lapedatu, caracterizat de Asra Berkowitz ca fiind „prost înconjurat”, ca incapabil să iradieze vre-un fel de simpatie în jurul său și fără însușiri de orator; urmare a conducerii sale, organizațiile liberale din Ardeal nu reușiseră să dobândească mare influență în perioadă (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 356-357).

³⁰¹ „Desmeticirea politică a Ardealului înaintea cu pași repezi. Congresele național-liberale din județele Someș și Sălaj”, în *Glasul Ardealului*?, anul III, nr. 47, duminică 24 noiembrie 1929, p. 3.

³⁰² Un Vladimir Nicoară descria lupta ce opunea în Ardeal „masivitatea fizică și electorală” a generalului Moșoiu blândeții „aparente, sinuoasă și docilă” a lui Alexandru Lapedatu. Alexandru Lapedatu „omul fatal” al organizației Cluj, nu era un fioros, sinistru sau repugnant; dar blând la vorbă, delicat în expresii dărnice în promisiuni, molău la înfățișare, el ascundea sub această aparentă blazare, sub blândețea simulată în vorbă, gest și atitudine, tendința de mic dictator, care nu admitea păreri personale și contraziceri; din acest motiv l-a eliminat din partid pe N. Bănescu, coleg de universitate, fin intelectual și vechi membru al partidului liberal. După mulți contemporani, Al. Lapedatu se temea de eclipsare, el nefiind nici un orator tumultuos și fascinant care să electrizeze masele, nici un elector abil, nici un organizator priceput care să adune în jurul lui soldați devotați. Personalitatea lui nu era acoperită de aureola unei activități productive ca ministru al Artelor și Cultelor. Organizația de Cluj, pe care o conducea direct, se menținea în virtutea unor firești comunități de interese personale, fiind „fără suflet și amenințată de descompunere”. Cotidianul partidului la Cluj, *Națiunea*, amărât și anemic, era în fapt monitorul personal al d-lui Lapedatu, având întotdeauna un clișeu cu șeful, iar doi ziariști profesioniști fiind nevoiți să facă apologia liderului (Vladimir Nicoară, „<Omul fatal>”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 22, vineri, 12 iulie 1929, p. 6).

Moartea lui Traian Moșoiu, pe 5 august 1932³⁰³, a pus capăt disputei, deși nemulțumirile militanților ardeleni (a lui Bogdan-Duică mai cu seamă) față de Alexandru Lapedatu s-au păstrat. În momentul puterii din noiembrie 1933, I. G. Duca se arăta nemulțumit de faptul că ardelenii manifestau „gelozii”, astfel încât nu putuse promova decât 1-2 secretari de stat din Ardeal³⁰⁴. În anii '30, un alt competitor a părut capabil să revendice poziția de șef al Ardealului liberal. Susținut de I. G. Duca, care-i mărturisea, mai curând interesat de perspectiva guvernării, bucuria de a-l vedea apropiat de liberali³⁰⁵, dar mai ales de regele Carol al II-lea, spre care se îndrepta loialitatea sa întreagă, Valeriu Pop s-a înscris în Partidul Național Liberal, pe listele cărui fusese ales ca deputat de Sălaj în decembrie 1933, în luna februarie a anului următor³⁰⁶. Primit cu simpatie atât de Dinu Brătianu, cât și de premierul Gheorghe Tătărescu, ca om al regelui, el a făcut rapid pasul spre o poziție guvernamentală, ca ministru de Stat, în octombrie 1934, și, ulterior, la departamentul de Industrie și Comerț³⁰⁷. Rolul jucat în dezbatarea afacerii Skoda, ca șef al comisiei parlamentare, i-a întărit imaginea de om politic abil și capabil³⁰⁸. Putând afirma cu putere ascendența lui ardeleană, fiind născut în Someș și făcându-și studiile juridice la Cluj³⁰⁹, Valeriu Pop era și președintele influentei Asociații Generale a Românilor Uniți (A.G.R.U.). Alexandru Lapedatu l-a văzut imediat drept un adversar la șefia Ardealului, fiind necesară medierea lui Gheorghe Tătărescu pentru ca relațiile să nu fie de-a dreptul glaciale³¹⁰. Suspiciunea unor lovituri și manevre a crescut însă, pe măsura consolidării situației în partid a noului venit, a capacității sale organizatorice și a sprijinului regelui³¹¹. Conflictul deschis a fost însă evitat, chiar dacă Valeriu Pop s-a considerat neîndreptățit de faptul că Dinu Brătianu, ca președinte al partidului și apropiat de Alexandru Lapedatu, i-a refuzat deținerea șefiei concomitente a două organizații, de Satu Mare și de Alba. Spre deosebire de

³⁰³ Înzmormântarea de la Bellu a fost fastuoasă, la ea participând importanți lideri liberali (I. G. Duca, Alex. Lapedatu), dar și Voicu Nițescu, ministrul Agriculturii, din partea guvernului Vaida („Generalul Traian Moșoiu”, în *Glasul Ardealului*, anul VI, nr. 32, duminică 7 august 1932, p. 1-2).

³⁰⁴ Valeriu Pop, *op. cit.*, p. 46.

³⁰⁵ *Ibidem*, p. 45-46.

³⁰⁶ *Ibidem*, p. 49.

³⁰⁷ Vezi și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 672.

³⁰⁸ Valeriu Pop, *op. cit.*, p. 52-53, 55-61, 68-71, 74, 95-98, 202.

³⁰⁹ Vezi prima parte a memoriilor sale din timpul comunismului, „Din culisele vieții politice. Schiță. 1956”, în *Ibidem*, p. 166-190.

³¹⁰ *Ibidem*, p. 75 și 80. La Conferința ministerială din 28 decembrie 1934, Tătărescu l-a consacrat din nou ca șef al Ardealului pe Lapedatu, desemnându-l pe Valer Pop ca succesor. Ceea ce l-a mulțumit pe primul (*Ibidem*, p. 85).

³¹¹ Vezi participarea Regelui Carol al II-lea la Serbările de la Lugoj pe care le-a organizat Valeriu Pop în octombrie 1934, cu o mare mobilizare a ardelenilor (*Ibidem*, p. 62-67) sau la cele de la Alba Iulia, prilejuite de dezvelirea monumentului lui Horia, Cloșca și Crișan (*Ibidem*, p. 212-213).

situația lui Alexandru Lapedatu, Gheorghe Cipăianu și chiar Bébé Brătianu³¹². După 1936, animozitatea între cei doi competitori a scăzut, în condițiile dezinteresării lui Valeriu Pop de viața de partid.

4. Alte structuri și organizații liberale

Organizațiile județene și mecanismele de conducere statutare nu epuizează discuția asupra structurilor din partidul liberal. Ca în orice formă de asociere a indivizilor, aceștia își construiau identitatea specifică chiar în interiorul grupului liberal; în anii '30, astfel de structurări sunt mai numeroase, fie că mă refer la grupările „H” sau „Părerii libere” sau la cercul de studii *Ion G. Duca*. Faptul arată, pe de o parte, creșterea integrării sociale în P.N.L., sporirea calității politice a noilor veniți, dar sugerează și un anumit grad de destructurare democratică a liberalilor români, în sensul că aceste organisme cu un grad de coagulare mai mare sau mai redusă creează o anumită presiune asupra conducerii și impun un anumit dialog în spațiul public. În cele ce urmează, mă opresc în primul rând asupra *Cercului de studii al P.N.L.*, ca structură a formațiunii liberale deschisă programatic spre lumea intelectuală. De asemenea, am să prezint într-un studiu de caz la finalul acestui capitol, o altă realitate formală a partidului, *Tineretului Național Liberal*. În final, îmi propun să lansez o provocare despre structura potențială a femeilor liberale, pe care nu am putut-o documenta foarte bine, după cum voi încerca să analizez două organizații al căror statut se găsea la confluența dintre partid și mișcări din sfera societății, participarea la prima dintre ele cel puțin nefiind condiționată, până la un punct, de apartenența politică la formațiunea liberală: *grupurile H și Părerii Libere*.

³¹² *Ibidem*, p. 213. Finalmente, Valeriu Pop a optat pentru organizația de Alba, acolo unde, după moartea lui Camil Velican, membrii delegației permanente l-au cerut drept președinte. Organizația de Satu Mare, oferită lui în momentul intrării în partid, a fost condusă de Valer Roman.

4.1. Cercul de studii al Partidului Național Liberal: practici politice și mize simbolice între cele două războaie mondiale³¹³

„Dintre toți partizanii politici, oamenii cu idei sunt cei mai periculoși. Ceea ce îi trebuie unui partid nu sunt ideile, ci disciplina. Iar disciplina s-a dus când fiecare crede că gândește și încearcă să-și impună, sub formă de idei, secrețiile sale cerebrale. De aceea, cu drept cuvânt, partidele creează așa-zisele «cercuri de studii», care, îndeobște, nu sunt altceva decât trenul celor incapabili de a trăi fără «idei». Firește, o elementară prudență îi face pe șefi să-l gareză pe una din liniile moarte ale partidului” (C. Banu)³¹⁴.

Lungul motto care deschide demersul privitor la una din structurile Partidului Național Liberal nu aparține unui adversar al formațiunii liberale. Constantin Banu a fost membru important al partidului, ministru al Cultelor în primul mare guvern de după război al liberalilor și unul dintre fondatorii cercului de studii. El apare de altfel în comitetul de redacție al publicației cercului, *Democrația*, în chiar primul număr al acesteia, regăsindu-se și în grupul redacțional imediat postbelic³¹⁵. În anii '20, el intră într-un con de umbră, dispare din politica liberală de prim-plan și dezamăgit s-a retras din politica militantă. Pentru o scurtă perioadă, s-a apropiat de noua asociație politică înființată de Gheorghe Brătianu în iunie 1930, odată cu Restaurația. Fraza lui anterioară dintr-o carte de maxime și reflecții politice cu caracter normativ, puțin cunoscută în perioadă, exprimă însă o părere dominantă printre contemporani, aceea a inutilității cercului de studii al liberalilor români, prezentat ca „ineficient”, „artificial”, un appendice inutil etc.

În aceste condiții, discuția despre această structură a Partidul Național Liberal pare fără conținut, o inventare a unui subiect, cu atât mai mult cu cât sursele despre această formă a ființării politice a liberalilor români sunt mai curând colaterale, legate de presa timpului și de memoriile diferiților actori implicați. Nu s-a păstrat, după cunoștința mea, un fond de arhivă care să reunească actele și documentele cercului de studii. Din această perspectivă, miza demersului poate fi interpretată ca fiind secundară, dincolo de înțelegerea intrinsecă a vieții de partid, în condițiile în care se știu foarte puține date și fapte despre acest cerc de studii. Dar reprezentat drept o formațiune lipsită de credincioși, o structură a celor interesați de accesul la resursele statului, abordarea și studierea liberalismului trebuie să răspundă întrebării

³¹³ Sub o formă apropiată, acest subcapitol a reprezentat articolul meu publicat în *Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» din Iași*, tom XLVIII, 2011, p. 283-292.

³¹⁴ C. Banu, *op. cit.*, p. 28.

³¹⁵ Vezi Comitetul de direcție pe pagina de gardă a numărului 1, an I, a revistei *Democrația. Revistă economică, politică și socială*, 1 aprilie 1913. Eseist și jurnalist de succes, Constantin Banu a fost unul din comunicatorii importanți ai liberalilor, construind un perspectiva presei liberale un demers extrem de interesant. Alături de Ion Pillat, el a fondat în octombrie 1911 revista *Flacăra. Literară, artistică, socială*, o publicație culturală și politică totodată, de factură antisămănătoristă, al cărui prim editorial a fost semnat de I. G. Duca.

privind rezistența partidului liberal la presiunea din lunga opoziție dintre anii 1928 și 1933. Depărtarea de putere, prin poziționarea agresiv-negativă față de reîntoarcerea lui Carol și impunerea lui ca rege al României, a afectat radical Partidul Național Liberal, dar puțini liberali au părăsit formațiunea liberală. Una din concluziile mele la această interogație vizează tocmai acest cerc de studii, atât de denigrat de adversari, dar apreciat de colaboratori³¹⁶ și prezentat drept o realizare măreață în presa oficială a liberalilor înșiși.

4.1.1. *Geneza și evoluția Cercului de studii al liberalilor români*

Inițiativa înființării unui cerc de studii al partidului a aparținut, după contemporani, lui Vintilă Brătianu. El se consultase, în prealabil, asupra directivelor generale cu Ionel Brătianu, șeful partidului, și cu I. G. Duca, reprezentantul autorizat al noului val generațional al liberalilor români. Era avansată și o dată de înființare, 23 mai 1911, iar istoricul poate stabili contextul imediat al apariției noii structuri, opoziția politică în care partidul liberal intrase în 1910, după preluarea puterii de partidul conservator condus de P.P. Carp. Scopul formal al înființării acestui for de dezbateri a fost exprimat de organizatorii cercului, de Vintilă Brătianu în special, într-un apel răspândit în țară, către organizațiile liberale: cercetarea soluțiilor pentru diversele probleme ridicate de viața complexă a statului modern, dar și întărirea „comunității de vederi și de simțăminte” între liberali, temelia pentru dezvoltarea partidului. Așa cum menționa liderul liberal, erau chemați „la muncă”, pentru prima oară împreună, specialiștii, tehnicienii și tineretul, echipă menită să contribuie la rezolvarea problemelor de organizare politică și să ajute la înfăptuirea programelor de guvernare. Conducător și animat de Vintilă Brătianu, noul organism era gândit de liberali mai ales ca laborator pentru pregătirea reformelor sociale, politice și economice³¹⁷.

Scopul asumat al Cercului, de cercetare a problemelor mari ale societății românești, a presupus încă de la început specializarea în cadrul acestui organism, șase secțiuni urmând să ofere soluțiile pe diferite domenii: *administrativă, culturală* (învățământ, biserici etc.), *economică, financiară, politică și sanitară*. Lucrările se desfășurau la Clubul central, unde funcționau diferitele secții de studii, sub președinția unor specialiști în domeniul respectiv. Erau coordonate de o personalitate care stabilea

³¹⁶ Vezi I. G. Duca, *op. cit.* sau *Vieța și opera lui Vintilă I. C. Brătianu. Văzute de prietenii și colaboratorii săi*, București, Așezământul Cultural Ion C. Brătianu XXXII, Imprimeriile „Independența”, 1936.

³¹⁷ Secretar (V. Brătianu), *Cercul de Studii al P.N.L.*, în *Calendarul Partidului Național-Liberal. 1913*, p. 54-55 (în primul an de activitate, cercul de studii a fost preocupat de: I. chestiunile puse la ordinea zilei de adversarii politici, aflați la guvernare; II. problemele expuse în ultimul program politic al liberalilor, în scopul adunării materialului necesar pentru propaganda ce urma să fie făcută în legătură cu acel program; III. chestiuni de viitor: reforma electorală, activitatea extrașcolară, chestiunea agrară, sanitară etc.); C.D. Dimitriu, *Vintilă Brătianu întemeietorul Cercului de studii al Partidului Național-Liberal*, în *Vieța și opera lui Vintilă I. C. Brătianu...*, p. 207.

directivele generale, fiecare fruntaș înscriindu-se la secția de studiu pentru care avea pregătirea necesară; se făceau referate despre diferite probleme³¹⁸, urmate apoi de o discuție la care participau toți membrii, iar unele din aceste prezentări se concretizau formal în prevederi programatice sau în proiecte de legi, utilizabile în momentul în care partidul era la putere³¹⁹. Din perspectiva pragmatică a lui Vintilă Brătianu, facilitarea și popularizarea discuțiilor era realizată de nou-apărutul *Buletin al Cercului de Studii*, cu apariție lunară, imprimat în 1.500 de exemplare și trimis gratuit tuturor organizațiilor liberale din țară, pentru a fi pus la dispoziția membrilor sau pus în vânzare la depozitarii de ziare și librării³²⁰. Succesul dezbaterilor organizate în cluburile liberale în mediile intelectuale l-a condus pe Vintilă Brătianu spre înființarea, data de apariție a primului număr fiind 1 aprilie 1913, revistei teoretice *Democrația*, subintitulată „revista cercului de studii a Partidul Național Liberal”, ca manieră de a augmenta demersul legitimant al liberalilor români. Schimbarea denumirii și redefinirea scopului revistei în 1913 trebuie puse în legătură cu noua politică instrumentalizată de liberali în acel an, prin programul de reforme propuse ce vizau tocmai „democratizarea” vieții politice și sociale românești. De asemenea, Comitetul Cercului își propunea să constituie o bibliotecă, cu publicații și lucrări referitoare la viața publică în România de la formarea statului român, dar și cu dosare asupra diferitelor chestiuni puse în studiu (materiale cu fișe, sistematice clasate). Așa cum am precizat deja, nu știu situația dosarelor privind problemele discutate; în cazul bibliotecii, Vintilă Brătianu remarcă, cu mândrie, prețioasele daruri de bani, volume și broșuri făcute de membrii partidului și de autorități³²¹.

Importantă din perspectivă organizatorică era situația juridică a Cercului. Deși conceput ca structură de partid, pe lângă Clubul național liberal din București, el nu reprezenta o adunare închisă, rezervată exclusiv liberalilor. Slaba popularitate a partidului liberal printre intelectuali a determinat gândirea Cercului de studii și în registrul propagandistic, ca mijloc de socializare intelectuală sau ca formă de atragere pe pozițiile liberale a unor intelectuali reticenți la adeziunea sau înregimentarea politică directă. Într-un raport al secțiunii culturale a partidului referitor la programul cultural la nivelul societății se menționa necesitatea de a păstra un caracter cu totul obiectiv al discuțiilor, trecând peste „pasiunile mărunte și preocupările personale ale amicilor noștri” (membrii de partid – n. mea., Ov. B.); activitatea din

³¹⁸ Manuscrisul conferințelor trebuia dat înainte cu un timp oarecare (ANIC, fond *Victor Slăvescu*, dos. 212, f. 38).

³¹⁹ Secțiile funcționau în plin numai în lunile de iarnă și când partidul se afla în opoziție, își amintea Asra Berkowitz. Vara, clubul central era pustiu, fruntașii partidului fiind risipiți în țară, la proprietățile lor. Vezi Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, fond *Penal 456*, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 369-371).

³²⁰ V. Brătianu, *Cercul de Studii al P.N.L.*, în *Calendarul...*, p. 56 și 59 (pentru preoți, învățători și institutori abonamentele erau avantajoase).

³²¹ *Ibidem*, p. 59.

secțiune trebuia să devină o mișcare a tuturor oamenilor de bine (din orice partid sau fără o adeziune politică clar exprimată)³²².

4.1.2. Războiul victorios și valorizarea cercului de studii

Cercul de studii desemna, astfel, o formă nouă a acțiunii politice a partidului, o evoluție a concepțiilor și metodelor lui, dorindu-se crearea unei atmosfere favorabile măsurilor liberale de schimbare socială³²³. Războiul mondial nu a împiedicat funcționarea cercului de studii, deși activitatea acestuia a fost diminuată³²⁴. Refugiul de la Iași și, mai ales, ostracizarea liberalilor după pacea de la Buftea-București (din aprilie 1918) au valorizat cercul de studii, conferindu-i aura de după 1918 din punct de vedere ideologic și impunându-l sub raport organizatoric. Ținute cu precădere în casele lui George Mârzescu, important lider și primarul orașului, beneficiind de directă implicare a lui Ionel Brătianu, ședințele periodice ale Cercului în care se discutau reforme structurale pentru societate au exprimat speranța în viitorul României și au mobilizat membrii grupului liberal, aflați în derută în acel an marcat până atunci de mari insuccese politice naționale și partizane³²⁵.

După război, activitatea cercului central a fost reluată în noiembrie 1920, Vintilă Brătianu stabilind, o dată în plus, programul de activitate și rolul acestui organism în condițiile vieții publice extinse. Liderul liberal menționa faptul că funcționarea riguroasă a unui organ de cercetare în România Mare era impusă de situația nouă a societății, de introducerea votului obștesc și a regimului agrar, de urmările războiului mondial. În consecință, reorganizarea Partidul Național Liberal

³²² ANIC, fond Mihail Berceanu, I A, dos. 83 / f.d., f. 1-6.

³²³ C. D. Dimitriu, *op. cit.*, p. 212.

³²⁴ Deschiderea conferințelor cercului de studii s-a făcut miercuri, 12 noiembrie 1914, cu un ciclu asupra problemelor ridicate de războiul actual; în cuvântarea sa introductivă a activității cercului, Vintilă Brătianu sublinia că, în condițiile războiului mondial, caracterul special de preocupări economice, politice și sociale ale unui cerc de studii îi impune să lămurească opinia publică; în atmosfera de cumpătare, calmă și senină a cercului judecarea problemelor astfel încât concluziile să fie folositoare Statului și neamului. Nu surescitare, ci discuție asupra statelor, guvernelor etc.; îndrumarea societății, datorită omului politic conștient de responsabilitatea sa. Enervarea națiunilor pune statul în primejdie. Cercul își îndeplinește misiunea când, în mijlocul unei unități și conștiințe naționale, urmărește diferite chestiuni care se pun în diferite faze ale războiului și le tâlmăcește conform intereselor naționale, apărarea intereselor neamului. În vâltoarea groaznică ce se dezlănțuie și în perioada de așteptare în care ne aflăm, nu putem avea o năzuință mai patriotică de cât ca, în sfera activității și mijloacelor noastre, să contribuim ca România de sus până jos, conștientă de drepturile ei, cunoscătoare a mijloacelor de a le servi, să poată cu judecata limpede ce o dă cumpătarea și temeinicia acestor drepturi, să hotărască ea singură de nevoile ei. În aceste condiții izbândă va fi asigurată, căci din ce în ce mai clar apare că de ea singură depinde soarta statului și neamului nostru” („Deschiderea conferințelor Cercului de studii”, în *Democrația*, anul II, nr. 16, 15 noiembrie 1914, p. 644-646).

³²⁵ C. D. Dimitriu, *op. cit.*, p. 218; vezi și I. G. Duca, *op. cit.*

a prevăzut în 1920, pentru prima oară în mod oficial, crearea unui cerc de studii care să servească „ca laborator al tuturor chestiilor interesând politica de stat”. Cercul nu era legat doar de aspectul nemijlocit al guvernării. Ideea de „tribună liberă” în cadrul Statutului Partidului Național Liberal impunea cercului și rolul de a conferi identitate liberalismului la noi. Achiziționarea obligatorie a revistei *Democrația* sublinia imperativul fundamentării teoretice a organizației liberale, stabilirea cu claritate a valorilor doctrinare, într-o perioadă de expansiune a spațiului public³²⁶. Liberalismul românesc nu trebuia să constituie doar o discuție ipotetică, intelectuală, apanajul mediului savant ca modalitate de studiu liniștit și discuție obiectivă, ci să reprezinte totodată un element al adeziunii intelectualilor la pozițiile liberale, formă a legitimării P.N.L. în societate, și de identificare pentru liberali. Preocupare constantă a liderilor liberali, atragerea tineretului dorea să se constituie în a doua reinventare a partidului prin infuzarea cu tineret, după cea de la sfârșitul secolului XIX a generoșilor (cu V. Morțun, C. Radovici, G. Diamandi, C. Stere etc.)³²⁷.

Politica liberală privind România după 1918 trebuia astfel fundamentată prin activitatea cercului. Dincolo de aspectul formal, rolul sporit al cercului de studii urmărea obiectivul pragmatic de a permite liberalilor să se reprezinte discursiv în noua societate drept efigia profesionalismului și a competenței: cei care contribuiseră la înfăptuirea României Mari urmau să fie realizatorii consolidării interne a țării, afirma Vintilă Brătianu³²⁸. Valorizarea cercului de studii era reconfirmată într-o

³²⁶ Membrii aderenți la Partidul Național-Liberal plăteau drept cotizație o sumă de 50-70 de lei pe an, în care erau cuprinse abonamente la unul din ziarele partidului, cotizația la club și cotizația la cercul de studii (ANIC, fond Brătianu, dos. 121, f. 3-9). Clubul avea obligația de a achiziționa revista cercului de studii.

³²⁷ Ion D. Barzan, „Vintilă Brătianu la Cercul de studii și *Democrația*”, în *Vieața și opera...*, p. 214-215. Ioan Dinescu-Barzan (care semna I. D. Barzan) se născuse în 1872 în București, aici obținând și licența în Drept; magistrat în mai multe orașe, se implicase și în publicistică, scriind la diferite reviste (precum *Convorbiri literare*) și ziare ca *Epoca* sau *Constituționalul*. Ulterior, s-a apropiat de liberali și în special de Vintilă Brătianu (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 273).

³²⁸ Încă din 1920, Vintilă Brătianu trecea în revistă problemele aflate în fața societății românești, precum unificarea constituțională și legislativă, unificarea administrației descentralizate, regimul muncii, unificarea școlară și bisericească, politica statului în chestiunile culturale, buget temeinic, impozite reformate etc. Cercul de studii organiza trei seturi de lucrări, conferințe – cicluri de manifestări – rezultatul lucrărilor, produsul reflecțiilor urmând să fie oferit partidului. Existau astfel de comisii, precum cea de întocmire a Constituției României Mari; comisia administrației locale; comisia financiară; comisia muncii; comisia școlară și bisericească. Pe baza studiilor realizate de comisii, aveau loc discuții în *Comitetul Cercului de studii pentru îndrumarea, unificarea și consolidarea României Mari* asupra unor probleme nelămurite însă de programul Partidul Național Liberal sau proiecte de legi în perspectivă. Vintilă Brătianu, „Programul de activitate al Cercului de studii Central pe anul 1920-1921”, în *Democrația. Revistă economică, politică și socială*, anul VIII, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1920, p. 289-303. Rolul sporit acordat de liderul liberal cercului de studii și responsabilitatea ce-i revenea era în concordanță cu stadiul României, dar și de nevoia de

conferință susținută de același Vintilă Brătianu, în ziua de 17 noiembrie 1926, când întreaga operă de guvernare a Partidului Național Liberal apărea și ca rezultat al activității Cercului de studii. Accentuând diferența de competență și de capacitate politică, liderul liberal aprecia structura intelectuală și de dezbateri a partidului ca fiind „taină” pentru influența în treburile publice a liberalilor români, în raport cu celelalte formațiuni politice prezentate ca zbătându-se în „acțiuni negative, nefolositoare pentru viața țării”³²⁹.

Înmulțirea cercurilor de studii în capitalele provinciilor unite în 1918, Cluj, Cernăuți, Timișoara, Chișinău semnifică încercarea liderilor liberali de a circumscrie identitatea partidului, dar și o formă de „colonizare” simbolică, de extindere a Centrului, de stabilire a ierarhiei prestigiului în partid. Formele de organizare și dezbaterile au fost aceleași cu cele ale cercului central. La Cluj, așa cum menționează d-rul Gh. Leon, profesor la Universitatea din Cluj, organizarea cercului se făcuse pe patru secțiuni, membrii fiind repartizați după specializarea fiecăruia: economico-financiară, juridică, administrativă, politico-socială (în care se dezbăteau și probleme de igienă socială); lipsea secția militară, explicabil pentru Transilvania, cu lipsa ofițerilor români. Fiecare secțiune alcătuiă un program cu probleme generale și speciale de interes național; secțiunile lucrau săptămânal sau cel puțin așa se dorea; pentru studiul problemelor care în localitate nu aveau specialiști, se întrebuițau specialiști din altă localitate³³⁰.

Vintilă Brătianu a rămas în primul deceniu interbelic elementul determinant al Cercului, fiind stimulatorul și îndrumătorul în toate direcțiile de activitate, participând la mai toate ședințele³³¹. Multe telegrame de invitație a membrilor la ședința Comitetului Cercului de studii, ce avea loc în sala Bibliotecii Clubului Central, Calea Victoriei nr. 34, erau semnate personal de dânsul, ceea ce explică activitatea laborioasă a instituției în perioadă³³².

reorganizare și de consolidare internă a partidului după război. Un stat nou, după Vintilă Brătianu, avea cu totul alte nevoi și impunea cercetări, pregătiri și organizări noi; pentru ca un partid politic să-și facă datoria, să slujească interesele obștești, nu trebuia doar să dobândească puterea, că să facă și o operă de construcție, pe care el o pregătea și o propaga în opoziție, dinainte, pentru a o putea aplica cu hotărâre în ziua guvernării. Îndeosebi Partidului Național Liberal îi revenea, prin cercul de studii, consolidarea sufletească a României Mari, prin educație cetățenească, afirma omul politic liberal („Rolul Cercului de Studii al unui partid de guvernământ”, în *Democrația*, anul XIV, nr. 10-11-12, octombrie-noiembrie-decembrie 1926, p. 3).

³²⁹ Ibidem, p. 3-15.

³³⁰ ANIC, fond Brătianu, dos. 476, f. 3.

³³¹ C. D. Dimitriu, *op. cit.*, p. 220.

³³² ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 212, f. 2-3; vezi și *ibidem*, f. 15, 16, 17, 18, 20 cu invitații pentru ședințe ale diferitelor secțiuni (Afaceri Străine și Minoritare, Organizarea Statului și Administrativă etc.).

4.1.3. Festivism și formalism în activitatea cercului de studii al PNL

Festivitățile prilejuite de sărbătorirea a 20 de ani de la înființarea Cercului de Studii al Partidului Liberal și a 18 ani de apariție a revistei „Democrația” au ilustrat locul cercului atât în sistemul identitar al liberalilor români cât și în jocul puterii politice. Punerea în scenă a fost cu adevărat impresionantă în seara zilei de 21 octombrie 1930, un mare banchet politic de peste 100 de tacâmuri, organizat la Hotelul Bulevard din București, numit „masă colegială”, la care au participat toți fruntașii liberali, dorind să arate forța partidului izvorâtă din tradiție, în condițiile Restaurației carliste³³³. I. G. Duca reiterea cercul drept locul unde se precizau principiile conducătoare ale partidului; într-o vreme de relaxare a principiilor, a marilor directive, cercul avea un rol important în păstrarea puterii Partidul Național Liberal³³⁴.

Cu moartea lui Vintilă Brătianu, produsă în decembrie acel an, activitatea Cercului de studii a început să lăncezească, își amintea C. D. Dimitriu; se lucra în câteva secții ale cercului dintr-o anumită rutină dată de tradiție sub președinția celor care păstrau încă tradiția muncii și a priceperii, dar fără să mai fie cineva care să sintetizeze și, mai ales, să dea importanță muncii făcute³³⁵. I. G. Duca și-a asumat mai târziu organizarea cercului de studii, ca formă de revendicare a guvernării³³⁶. Intensificarea activității revistei *Democrația* și a Cercului de Studii al Partidul Național Liberal s-a făcut începând cu ianuarie 1932, în dorința câștigării puterii³³⁷.

Formalismul a dominat însă reorganizarea cercului central de studii al partidului; în momentul puterii, el s-a transformat într-un cerc de propagandă, fapt care a determinat apariția unor spații alternative de dialog în anii '30 (*Părerii libere*, cercul de studii intitulat chiar *I. G. Duca* etc.). În 1935, Mircea Pârvulescu, un tânăr liberal, încerca să stabilească o organizare mai sistematică a cercurilor de studii, la diverse nivele centrală și județeană; după el, organizarea cercurilor județene trebuia să se inspire în linii mari de organizarea cercului de studii central, având aceleași secțiuni

³³³ „Sărbătorirea Cercului de Studii al Partidului Liberal și a revistei *Democrația*”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6816, sâmbătă, 25 octombrie 1930, p. 1; „Sărbătorirea Cercului de Studii al Partidului Liberal și a revistei *Democrația*”, în *Democrația*, anul XVIII, nr. 10, octombrie 1930, p. 5-12. Discursurile lui I. G. Duca, C.C. Dimitriu, N. N. Săveanu sau V. V. Pella exprimau încrederea în faptul că Partidul Național Liberal era un organism puternic, ale cărui rădăcini veneau din trecut, ale cărui aspirații putea să mai mobilizeze conștiințele. Noua generație era chemată să preia discuția.

³³⁴ Ibidem, p. 12.

³³⁵ C. D. Dimitriu, *op. cit.*, p. 222.

³³⁶ Deși I. G. Duca era convins de necesitatea unui laborator central în care „să se întocmească, să se discute și să se confrunte curente de idei, marile postulate sociale, economice și culturale – menite să dea posibilitatea unor realizări armonioase”, aprecia ulterior C. I. C. Brătianu (C. I. C. Brătianu, „Ion G. Duca”, în *Democrația*, anul XXII, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1934, p. 4).

³³⁷ La acel moment, Victor Slăvescu era invitat, prin secretarul general Dim. Th. Arțăreanu (? probabil era o substituie a titularului Gheorghe Tătărescu), să participe la o ședință în acest scop (ANIC, fond *Victor Slăvescu*, dos. 212, f. 13).

pentru evitarea discuțiilor fără obiect precis; periodicitatea manifestărilor cercului, o conferință publică săptămânal în cadrul fiecărei secțiuni, era considerată esențială; deoarece, alături de gazeta județeană, ele susțineau acțiunea consiliilor județene și comunale, atunci când partidul se afla la guvernare, și supravegheau măsurile luate de autorități sau culegeau informații pentru conducerea locală sau centrală atunci când partidul se afla în opoziție. Autorul înțelegea că nu toate organizațiile puteau constitui cercuri de studii propriu-zise, cu atât mai mult cu cât el cobora crearea lor la nivel de organizații comunale; casele de sfat ale Partidului Național Liberal, cu ședințe organizate săptămânal sau la perioade mai lungi, în care să se lectureze gazeta locală, să se comunice, explice și discute circularele primite de la organizația județeană sau să se dezbată chestiunile de interes local, puteau suplini însă cercurile de studii, chiar dacă rolul lor era diferit, de propagandă culturală³³⁸.

Concepția tânărului liberal de la mijlocul anilor '30 arăta rolului real al acestui organism al partidului. Cercurile de studii erau mecanisme de luptă și de prestigiu social și politic totodată. Înființând în februarie 1929 cercul de Studii al P.N.L. din județul Mehedinți, pentru a discuta probleme de interes privind orașul Turnu Severin și județul Mehedinți, Marius Vorvoreanu vorbea despre instituția de educație și cultură, și nu doar organul de propagandă politică³³⁹. Cercurile de studii județene erau în strânsă legătură cu negocierea puterii în cadrul formațiunii liberale, cercul de studii de la Iași, aflat mult timp sub conducerea lui Constantin Toma, fiind recunoscut pentru calitatea academică a discuțiilor sale. Cercul de Studii de la București rămânea însă etalon ca organizare și manieră de desfășurare a activității.

Participarea la lucrările unei secțiuni îți oferea vizibilitate în cadrul formațiunii, ceea ce putea constitui un avantaj în contextul obținerii guvernării. Din acest motiv, numele celor care își asumă coordonarea diverselor paliere profesionale ale cercului de studiu central sunt foarte cunoscute din perspectiva evoluțiilor interbelice. Președinția uneia din secții îți conferea o anumită statură politică națională sau locală (în cazul cercurilor din diferitele orașe), chiar statutul de ministeriabil sau de factor de decizie local, ceea ce explică oarecum mărirea numărului de secțiuni în anii '30. *Secțiunea culturală* (Școala și Biserica) îl avea, astfel, drept președinte pe dr. C.

³³⁸ Unele din aceste case de sfat urmau să se bucure de sprijinul partidului, prin trimiterea în mod gratuit a gazetei politice locale a partidului (completată cu o gazetă săptămânală a partidului, *Poșta Țăranului*, pentru ridicarea politică, economică și culturală a satelor, pentru formarea unui început de bibliotecă poporană la sate), prin înființarea de cursuri serale pentru adulți, ținute de preoți, învățători și chiar notari, plătiți în acest scop de organizația partidului; deși autorul recunoștea că o astfel de implicare ar fi făcut anevoioasă demarcarea dintre atribuțiile statului, ale societăților culturale și ale partidelor politice, el susținea importanța de netăgăduit a proiectului; organizațiile județene își asumau însă obligația să remită lunar rapoarte adresate *Secretariatului central al partidului*, cu problemele tratate în cadrul ședințelor „cercurilor de studii” (în *Democrația*, anul XXIII, 9, septembrie 1935, p. 56-60).

³³⁹ Tudor Rățoi, *op. cit.*, p. 67.

Angelescu³⁴⁰, la *Secția economică și socială. Agricultură*, șef era Gh. Cipăianu³⁴¹, la *Secțiunea Economică și socială. Cooperația*, președinte era N. D. Chirculescu (printre membri se găsea și Vasile Sassu)³⁴², *Secția economică. Comerț* (ca și cea de *Transporturi*) era condusă de dr. I. Costinescu³⁴³, cea de *Industrie și comerț* de Tancred Constantinescu³⁴⁴, *Secțiunea economică și socială. Asistența publică și sănătatea* îl avea drept președinte pe N. N. Săveanu³⁴⁵, *Secțiunea militară. Militară propriu-zisă și industrie de război* avea în frunte pe generalul G. Mărdărescu³⁴⁶. Secțiuni foarte importante erau și cele *Financiară*, condusă de Victor Antonescu³⁴⁷, *Secțiunea Externă și minoritățile. Politica externă și a tratatelor*, avându-l pe Mircea Djuvara ca președinte³⁴⁸, sau cea *Juridică. Principiile generale și codurile*³⁴⁹.

³⁴⁰ Printre membri amintesc pe profesorul Coroiu, N. Cernașescu, C. Gh. Dragu, G. Nichifor, Cristofor Marinescu, I. I. Zamfirescu, Mihail Marinescu, Andrei Nițulescu, I. N. Russu, D. Dima, Lupu Antonescu, C. Capitoliu, Gh. Crețu (cu mențiunea preot), Vasile G. Ispir, P. Dumitrescu, George Fotino, Alex. I. Ștefănescu, Dragomir Hurmuzeanu, I. I. Rășcanu, Paul Rothman (inginer), V. V. Pella, Mircea Djuvara, Alexandru Daia, Anton Ionescu, Bogdan Ștefan, Iosif Marinov, I. I. Pillat, Ștefan Pop, Elisabeta Popescu, Elena Jienescu, Sofia Bâzu, Natalia Negrițescu, C. Gheorghe, I. Teodorescu, V. Micu (institutoare), George Marinescu (directorul Așezământului cultural I. C. Brătianu), Gh. Pietraru (student Teologie), Apostol Emil (student Drept), Mihail Parpală, Gheorghe Selden (avocat), C. Tătăranu, directori de școli, inspectori școlari, Ioan Zurescu, d-na Sofia Popescu (consilieră tehnică), în total vreo 85 de persoane (Biblioteca Națională, Colecții Speciale, fond Saint-George, P. XLI, dos. 28, f. 1-4).

³⁴¹ Printre membrii acestei secțiuni găsim mari proprietari de pământ din partid, precum Emil Emandi, inginerul I. Nicolaescu sau Alexandru Alimănișteanu (Idem, dos. 29, f. 1-2).

³⁴² Ibidem, f. 3-4.

³⁴³ Ibidem, f. 6-7 și f. 14.

³⁴⁴ Era o secție impresionantă prin membrii ei, cu D. Mociorniță (marele industriaș și vicepreședinte), inginerii Al. Teodoreanu, C. Orghidan, Dimitrie Andreescu (secretarul secției), cu profesorul Ludovic Mrazek, cu Mihail Berceanu, I. Irimescu-Cândești, I. Barzan (Ibidem, f. 9-10).

³⁴⁵ Ibidem, f. 15.

³⁴⁶ Erau menționați unii militari de elită, precum Scarlat Petrian, colonel; Al. Cantacuzino-Pășcanu, maior; A. Topliceanu, inginer, Tancred Constantinescu, Alex. Alimănișteanu, D. Mociorniță, Penescu-Kertsch, inginer, Constantin Bușilă, inginer etc. (Idem, dos. 30, f. 1-2).

³⁴⁷ Cu Alexandru Alexandrini, Hurmuz Aznavorian, Radu Colorian, Dan Corbescu, Petre Ghiață, ș.a. (Idem, dos. 27, f. 4-6).

³⁴⁸ Cu Eugen Titeanu, George Fotino, Raul Crăciun, G. I. Rășcanu, Ștefan Pleșoianu, Asra Bercowitz, V. V. Pella, Mihail Oromolu, D. I. Barzan, Ștefan Bogdan, Valeriu Roman, I. I. Pillat, I. Vlessia (Ibidem, f. 50-51). Secțiunea se întrunea în fiecare marți, la orele 18 la Clubul Central din Calea Victoriei (așa cum apare pe o convocare trimisă lui Eugen Titeanu de Dr. Angelescu în numele președintelui partidului). Eugen Titeanu era rugat „să facă cunoscute aceste dispozițiuni prietenilor care se interesează de aceste chestiuni și ar dori să contribuie la activitatea secțiunii noastre” (Ibidem, f. 52).

³⁴⁹ Ibidem, f. 53.

Importanța cercurilor de studii era dată și de faptul că fiecare secție trimitea un număr de delegați (cinci) în Congresul liberal, forul suprem al partidului, ceea ce permitea crearea unui nucleu de presiune important în momentul alegerilor interne³⁵⁰.

Importanța și rolul cercurilor de studii pot fi sintetizate în mai multe registre, structurale pentru fenomenul politic în ansamblul lui. Ele au fost o realitate a spa-

³⁵⁰ O serie de procese verbale, adresate Secretariatului General al partidului (multe apărând ca fiind date lui C. D. Dimitriu), în lunile iunie-iulie 1936, individualizează delegații fiecărei secții pentru congresul partidului din vara celui an. Este un prilej de a sesiza înmulțirea secțiunilor cercurilor de studii, în urma puterii și a fricțiunilor din partid. Cu acel prilej *Secția Militară*, sub vice-președintele secțiunii Gen. Petalla (președintele secțiunii, gen. Mărdărescu, fiind absent), trimitea ca delegați la congres pe g-ral Petalla, ing. Gr. Melinte, prof. I. Gh. Popescu, g-ral Pavel Zota, Ing. Cioc (Biblioteca Națională, Colecții Speciale, fond Saint-George, P. CLXXVII, dos. 2, f. 1); *Secția Administrativă* delega pe H. Aznavorian, R. Patrușiu, Em. Dan, C. Gerota, I. Irimescu-Cândești (Ibidem, f. 2); *Secția de Politică Externă* pe M. Djuvara, Ștefan Pleșoiu, Gr. Duca, prof. Coroiu, Al. Popescu-Necșeu (Ibidem, f. 4); *secția Transporturi*, sub președinția dlui dr. I. Costinescu, ministrul Industriei și Comerțului, pe Tudor Don, ing. Al. Theodorescu, ing. C. Motaș, Radu Polizu Micșunești, Traian Pârnuș, inginer (scris cu creionul peste Gică Diaconescu), cf. Ibidem, f. 5; *Secția Juridică*, pe C. A. Panaitescu, C. Xenii, M. Rădulescu, V. Dongoroz, Al. Ottulescu (Ibidem, f. 7); *Secția Culturală* trimitea 15 delegați, pentru învățământ superior pe Iuliu Valaori, Burilleanu, Dragomir Hurmuzescu, I. Bălăcescu, M. Gheorghiu, pentru învățământ secundar pe Gh. V. Constantinescu, Gh. Poppa Lisceanu, Motomancea, I. Nanu, Petre Partenie, preot, iar pentru învățământ primar pe C. Popescu, Vasile Dumitrescu, C. Vasilescu, Sava Zamfirescu și Popescu Bejenaru (?). Cf. Ibidem, f. 8; *Secția Economică (ramura comercială)* trimitea pe Temistocle Alexandrescu, Luca I. Niculescu, Gh. Dorojan, Saul Focșăneanu, Ion Constanțiu (Ibidem, f. 9); *Secția Muncă*, trimitea la Congres pe N. D. Chirculescu (președintele secției), N. Maxim, P. Alexandrescu-Roman, Ilie Calciu, Ioan C. Nicolaescu (Ibidem, f. 11); *Secția Cooperatie*, pe Mircea Bădărău, I. Simionescu, prof. univ., Gh. Năstase, senator, M. Condruș, Avram Nicolau (Ibidem, f. 12); *Secția Asistența Publică* trimitea la Congres pe P. Ghiață, Tănăsescu Săbăreni, I. Florian, Andreescu Th. Rigo, M. Frigator (Ibidem, p. 13); *Secția Sănătății*, aflată sub președinția lui N. N. Săveanu, trimitea la Congres pe N. N. Săveanu, dr. Andreescu, dr. Marius Georgeșcu, Dr. Poenaru Căpleanu, Dr. Danielopol (Ibidem, p. 14); *Secția Economică, Socială și Industrie*, sub președinția lui Tancred Constantinescu, delegase la Congres pe Tancred Constantinescu, Ludovic Mrazec, ing. Dumitru Andreescu, ing. Ion Dragu, industriașul Dimitrie Mociorniță (Ibidem, f. 15); *Secția Finanțe Publice*, reunită sub președinția ministrului Victor Antonescu, trimitea la Congres pe Gh. Leon, Constant Georgescu, Barzan, Radu Portocală, Matei Sassu, iar *Secția Finanțe Private*, pe Gr. Dumitrescu, Penescu-Kertsch, Tibil C. Moteanu, Dem. I. Nicolaescu (Ibidem, f. 16). *Secția Agricultură*, sub președinția lui Gh. Cipăianu, trimitea la Congres pe Emil Petrescu, George Corbescu, Vl. Mavrocordat, C. Sescioreanu, I. Pădureanu (Ibidem, f. 17). Finalmente, *Secția Minoritară* (C. Brătianu semnează ca președinte) trimitea pe N. Bănescu, Azra Berkowitz, I. M. Dumitrescu, Leon Pșepelinschi, I. Floroiu. Cf. Ibidem, f. 18.

țiului public românesc dintre cele două războaie mondiale, reprezentând structuri partinice căutate de lideri, în dorința creșterii de prestigiu a propriei formațiuni, frecventate de intelectuali și apreciate ulterior în lucrările și în luările de poziție cu caracter memorialistic. Dar această recuperare intelectuală era dublată de convingerea politică a inutilității în fapt a acestor organisme de partid, accesorii utile numai din perspectiva imaginii unei formațiuni care-și clama modernitatea. Cea mai importantă astfel de structură a fost cea alcătuită de liberali la începutul secolului al XX-lea, drept cadru oficial pentru dezbaterile reformelor democratice propuse societății (în principal, este vorba de reforma electorală și de cea agrară). În timp, discuțiile din cadrul ședințelor de cerc nu au fost importante în sine, în pofida valorizării lor ulterioare de către membrii liberali. Multe din ele erau formale, așa cum recunoșteau liberalii înșiși cu privire la documentele rezultate. Nu existau statutar mecanisme clare de circulație a analizelor realizate de cercurile de studii spre domeniul politicii nemijlocite. Doar prezența unor lideri politici importanți conferea speranța preluării ideilor dezbătute în programul de guvernare sau în proiectele legislative.

Încercare de reinventare politică a Partidului Național Liberal ca formulă deschisă, civică și intelectuală, cercul de studii a evoluat însă sincopat pe parcursul perioadei, iar rezultatele au fost diverse. O primă concluzie trimite astfel la faptul că această formă de dezbateri politică a liberalilor români reprezintă conștientizarea complexității crescânde a vieții politice românești și a modernității societății, precum și nevoia impunerii unui anumit model de *politică*, apropiat de manifestarea occidentală. Concurându-i pe liberali din perspectiva puterii și autorității în societate, național-țărăniștii (dar și N. Iorga) au preluat modelul acestora de organizare, înființând la rândul lor cercuri de studii și reviste de reflecție teoretică³⁵¹. După 1930 și înființarea propriei sale formațiuni politice, George Brătianu „recreea” cercul de studii, al cărui director, după model liberal, era el însuși, ca președinte, iar secretar era desemnat C. C. Giurescu. Un al doilea registru trimite la fraza inaugurală a acestui subcapitol, cercul fiind un debușeu pentru intelectualii din partid, mai ales pentru cei tineri, care își vedeau valorizat discursul în mediul politic. Mulți din ei, precum Hurmuz Aznavorian, N. Sibiceanu, Mihail Romniceanu etc., au mărturisit ulterior importanța acestei socializări din mediul familiei politice. În același timp, cercul de studii poate fi gândit în termenii partidului. El reprezenta un spațiu de

³⁵¹ Succesul modelului liberal a făcut ca, ulterior, multe alte formațiuni politice să-și constituie cercuri proprii de studii pe lângă conducerea politică, după cum remarcă cu vădită mândrie de pionier politic C. D. Dimitriu (C. D. Dimitriu, *op. cit.*, p. 208). Pentru situația conservatorilor, vezi „După un an”, în *Democrația*, anul I, nr. 24, 15 martie 1914, p. 1065. În cazul formațiunii lui Iorga, multe din cuvântările politice ale marelui savant apar ca publicații ale cercului de studii al partidului iorghist. Național-țărăniștii erau și ei impresionați de această școală politică a liberalilor, chiar dacă, dată fiind adversitatea politică, au considerat-o un surogat după „veritabilul laborator” care fusese revista *Viața Românească* („Scrisoarea unui național-țărănist”, din 1927, către Ion Mihalache, în ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 45 v.). Național-țărăniștii au înființat, la rândul lor, revista teoretică *Țărănismul*.

prestigiu politic, vehicularea intensă în presa liberală a unor nume importante pentru cultura și știința românească având dublul rol de a valida PNL în spațiul public și de a întări formativ apartenența la formațiunea liberală a simplilor membri. Totodată, atașat unei organizații, cercul de studii stabilea ierarhii interne în partid și propulsa liderul organizațiilor județene în planul central al politicii liberale³⁵².

Deși manifestarea cercului de studii al liberalilor români s-a apropiat rareori de funcția și scopul asumate, analiza acestei inovații politice oferă istoricului posibilitatea să înțeleagă mecanismele de funcționare a PNL, ierarhiile simbolice și de putere care se structurau pe relația cu aspirațiile diferiților lideri centrali și regionali ai formațiunii, raportarea la societatea politică românească, precum și formele de socializare în interiorul partidului.

4.2. Organizațiile liberale de femei

Femeile sunt reprezentate arareori în legătură cu liberalismul interbelic și cu Partidul Național Liberal și în ipostaze pasive, ca public al unei conferințe, sau ca amfitrioane: I. G. Duca ținea o conferință la cercul femeilor liberale, o secție feminină se înființează pe lângă cercul de studii liberale, soțiile liderilor apar la diverse manifestări care celebrează momente sau personalități din istoria partidului, cum este Eliza Brătianu, soția lui Ionel Brătianu, care înființa cercul „Liga națională a femeilor române”³⁵³ etc. Sunt multe femei în istoria liberalismului românesc, plecând de la tabloul lui Constantin (David) Rosenthal și alegoria lui despre „România”, ajungând la Maria Rosetti, Pia Brătianu, Sabina Cantacuzino, Eliza Brătianu sau Elena și Zoe Mărzescu. Nu există însă multe informații despre posibila lor organizare în cadrul liberalismului politic românesc. Liberalii au privit cu suspiciune participarea femeilor la viața politică, viziunea lor fiind mai curând conservatoare în această privință, chiar în condițiile legii administrative a național-tărâniștilor din 1929 care prevedea dreptul femeilor de a alege și a fi alese³⁵⁴. Într-un

³⁵² Din perspectiva raportului Centru-Periferie, era importantă pentru actorii locali dintr-o anumită regiune capacitatea de a aduce un lider liberal semnificativ pentru a conferința în cadrul cercului de studii. Vezi, de exemplu, conferința din 12 februarie 1933 pe care Victor Iamandi a susținut-o la Cernăuți, despre *doctrina liberalismului*. Cf. „Conferințele Cercului de studii P.N.L.”, în *Glasul Bucovinei*, anul XVI, nr. 3991, marți, 14 februarie 1933, p. 3. Mobilizarea liberalilor locali a fost totală.

³⁵³ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 661.

³⁵⁴ În anii '20, în contextul dezbaterilor privind noua Constituție, în partidul liberal se formaseră mai multe tabere: dacă un Gh. Gh. Mărzescu, D. Drăghicescu, N. N. Săveanu sau Ioan Th. Florescu sprijineau acordarea de drepturi politice femeilor, cel puțin pentru alegerile județene și comunale, P. Gârboviceanu sau Vintilă Brătianu susțineau că drepturile de natură politică pentru femei ar fi dus la slăbirea vieții de familie, cu riscuri chiar pentru ordinea socială din mediul rural (Ghizela Cosma, *Femeile și politica în România. Evoluția dreptului de vot în perioada interbelică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, 45-46). În conferința sa de la Institutul Social Român, juristul Mircea Djuvara recunoștea că nu existau impedimente legale pentru acordarea dreptului de vot pentru

interviu luat în acest context al deschiderii către electoratul feminin, I. G. Duca se declara partizan hotărât al drepturilor femeii, dar considera că procesul emancipării trebuia să fie evolutiv și lent, bazat pe dezvoltarea culturală și pe educația politică treptată³⁵⁵. O schimbare de poziție nu s-a produs nici în momentul în care problema a devenit presantă, o dată cu deschiderea spre electoratul feminin de la finalul anilor '20. Ca o consecință directă a acestei neimplicări, a lipsei de „curtoazie” a liberalilor, majoritatea femeilor active din punct de vedere politic, care militaseră în primul deceniu interbelic pentru emanciparea acestei categorii discriminate s-au orientat către Partidul Național-Țărănesc, mai integrativ structural și cultural totodată. Calypso Botez, Margareta Paximade-Ghelmegeanu, Ella Negruzzi, Ortansa Satmary, Eugenia de Reuss Ianculescu, Maria Pop sau Maria Baiulescu, care dăduseră viață anterior diverselor asociații feministe, precum *Asociația pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeii Române*, *Liga Femeilor Basarabene* sau *Uniunea Femeilor Române*, sunt numele vehiculate pentru politica feministă a național-țărăniștilor. În anii '30, liberalii au mizat politic în această zonă pe Zefira Voiculescu, pe Tatiana Iorgulescu, pe Sarmiza Alimănișteanu, pe Maria Pillat, pe Florica Marcotzi, pe Elena Gheorghiadă sau Henrieta Gavrilescu, nume din eșalonul al doilea al activismului politic feminist³⁵⁶. O excepție o poate constitui doar Maria Castano, care scotea la Galați, începând cu 1926, publicația *Ziarul nostru*. Dar, în general, activitatea femeilor liberale avea mai curând un caracter formativ decât politic, fiind centrată pe acțiuni în sfera asistenței sociale, în domeniul cultural-național sau în educarea civică și politică a membrilor diverselor secții de femei din cadrul partidului liberal³⁵⁷.

femei (Mircea Djuvara, „Puterea legiuitoare”, în *Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 149). Legea din august 1929 era totuși discriminatorie în raport cu bărbații, impunând participarea la vot doar a femeilor peste 21 de ani care îndeplineau una din anumite condiții: să aibă cunoștințele ciclului inferior secundar, normal sau profesional; să fie funcționare la Stat, județ sau comună; să fie văduve de război; să fie decorată pentru activitatea din timpul războiului; să fi făcut parte, la promulgarea legii, din conducerea societăților (cu personalitate juridică) cu scop de revendicări sociale, de propagandă culturală sau de asistență socială (C. Hamangiu, *Codul General al României*, vol. XVII, *Legi noi de unificare. 1929-1930*, București, Editura Librăriei „Universala” Alcalay & Co., p. 986).

³⁵⁵ B.A.R., Arh. George și I. G. Duca, I mss. 3, f. 1.

³⁵⁶ Ghizela Cozma, *op. cit.*, p. 66-67; 108-109 și 118-119. Sunt menționate și acțiuni de structurare politică a femeilor liberale, mai ales pe relația cu organizația Capitalie, unde activau Sarmiza Alimănișteanu, Florica Georgescu și Elena Gheorghiadă, ultima fiind directoare a unei școli de fete din București. Un raport din 1934 reliefa creșterea organizatorică a secției feminine a Partidului Național Liberal din Sectorul III Albastru, după 1931. Dacă la începutul anilor '30, la ședințe participau 9 membre, se ajunsese la un număr de 600-700 de persoane în 1934 (*Raportul activității secțiunii feminine a P.N.L. din Sectorul III Albastru, 1931-1934*, București, 1934, p. 9, *apud Ibidem*, p. 128).

³⁵⁷ Erau numeroase conferințe dedicate istoricului și doctrinei Partidului Național Liberal, unor probleme de economie politică, muncă, asistență socială ș.a. (*Ibidem*, p. 128)

4.3. Organizații informale în interiorul partidului. „Tineri” și „bătrâni”

Mult discutată istoriografic pentru evoluția Partidului Național Liberal în deceniul patru al secolului XX, ruptura între „tinerii” și „bătrânii” liberali, în sensul unui clivaj generațional, a unor obiective și practici politice proprii, este dificil de documentat în realitate. Forme informale de asociere au existat însă în partid, mai ales după 1934, deși granițele lor sociale, politice și sensul acțiunii lor nu au avut, după mine, relevanța conferită de istorici³⁵⁸. Dinspre „tinerii” liberali s-a vorbit mai ales de *grupul H* și de *gruparea „Păveri libere”*, structurile „bătrânilor” liberali fiind mai imprecise și plasate, în general, în jurul lui Dinu Brătianu.

4.3.1. Grupul „H”

S-a structurat în posteritatea lui I. G. Duca, ca urmare a temerii mai largi privind marginalizarea tinerilor în condițiile alegerii lui C.I.C. Brătianu ca președinte al partidului liberal. Justificarea pentru coagularea acestui grup s-a construit ulterior, tânărul deputat de Ilfov Petre Ghiață asumându-și rolul de a-i conferi individualitate și respectabilitate, precum și recunoaștere publică. În fapt, informații despre acest grup avem mai puțin în perioadă și mai ales spre sfârșitul anilor interbelici.

După omul politic ilfovean, *bașismului* apăruse sub forma unui grup parlamentar, cuprinzând circa 40 de deputați și senatori, criteriul aglutinării în atitudinea publică nefiind constituit de vârstă, ci de îngrijorarea comună față de situația politică de după asasinarea lui Duca. Așa cum ne dezvăluie autorul menționat, numele grupului a fost dat cu prilejul recepției oficiale date în onoarea lui Louis Barthou, de către deputatul Nae Ionescu, unul din fruntașii grupării, caracterul simbolic trimițând la problema hotărârii și a răspunderilor, cu ideea sprijinirii guvernului Tătărescu dincolo de jocul de partid. Din această perspectivă, grupul se proiecta ca unul cu potențial disident, el încercând să-și construiască legitimitatea politică prin ideea neoliberală, înscrisă în Constituția din 1923, pe care o revendicau plecând de la Ionel Brătianu, Vintilă Brătianu și I. G. Duca. În raport cu discuția doctrinară din acel moment, Petre Ghiață situa grupul H în stânga partidului liberal, considerând perimate principiile liberalismului clasic; neoliberalismul era înfățișat ca expresie a libertăților în domeniul politic, a inițiativei individuale, armonizate cu intervenționismul de stat și naționalismul economic. Formula „prin noi înșine” se integra acestei concepții și trimitea la conceptul de colectivitate națională, *bașistii* dorind primatul elementului etnic românesc în toate ramurile de activitate. Pe relația cu Partidul Național Liberal, ei doreau un ritm susținut al acțiunii de propagandă, iar în

³⁵⁸ Pe interesele cu marea finanță, cu problema vârstei etc., vezi Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal (1944-1948)*, București, Editura Tritonic, 2003, p. 20; Ioan Scurtu, *Istoria României între anii 1919-1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură*, București, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., 1996, p. 135-136; Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România. 1918-1940*, București, 1976, p. 48-49 și 63-69; Florea Nedelcu, *De la Restaurare la dictatură regală. Din viața politică a României. 1930 - 1938*, Editura Dacia, Cluj, 1981, p. 82-86; Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 295 etc.

plan intern, impunerea principiului democratic, ca formă de luptă împotriva liberalilor „bătrâni” și de promovare a elementelor noi în ierarhia partidului și guvernului³⁵⁹. Concluzionând, Petre I. Ghiață considera hașismul ca pe o tendință a liberalilor în care accentul era pus pe *național, politic și etic*, subliniindu-se rostul generației tinere în viața publică și socotind *monarhia* ca punctul fix și vital al întregului echilibru social românesc³⁶⁰.

În dispunerea de roluri din cadrul asociației, Victor Iamandi a reprezentat liantul între diferiții liberali, partizani ai unui model de acțiune socială³⁶¹; preocupat să mobilizeze majoritatea parlamentară în sprijinirea măsurilor guvernului, dezorientată de dualismul Dinu Brătianu-Gheorghe Tătărescu sau de scepticismul deprimant care domnea în organismul liberal după decembrie 1933-ianuarie 1934, el a transformat grupul într-un centru neoficial de putere în partid. În această acțiune de câștigarea influenței, Iamandi a fost secondat de cei doi „P”, așa cum erau considerați în epocă Petre Bejan și Petre Ghiață. Credincioși memoriei lui I. G. Duca, autoreprezentându-se ca „duciști”, ei erau temători pentru posibilele orientări politice ale lui Dinu Brătianu pe direcția georgiștilor, mult mai maleabili față de „vechii” liberali după asasinarea lui I.G. Duca, sau pe relația cu Regele. Preocuparea pentru activitatea legislativă a făcut ca adeziunea la acest grup să vină pe filieră parlamentară, tineri deputați cel mai adesea, și, ulterior, pe relația cu guvernarea, dinspre autoritățile locale (prefecți, primari ș.a.) sau personalități ale guvernării liberale³⁶². Liberalii care se revendicau de la acest grup nu erau foarte cunoscuți; după retragerea lui Victor Iamandi, care s-a retras din postura de membru al guvernului, pentru a nu angaja Executivul, și excluderea lui Petre Ghiață din organizația

³⁵⁹ Petre I. Ghiață, *Democrația creiaătoare*, București, Editura Ideia, f.a. [1938?], p. 41-43.

³⁶⁰ *Ibidem*, p. 45. Într-o asociere interesată, I. Leoneanu aseamăna grupul H, „al tineretului creat și format la școala lui Duca”, cu mișcarea coagulată în jurul lui Ionel Brătianu la începutul secolului, care-i cuprindea pe C. Stere, Vasile Morțun, dr. Radovici, dr. Al. Slătineanu ș.a., în raportarea negativă la stagnarea din perioada de final a conducerii lui D. A. Sturdza (I. Leoneanu, „O etapă în evoluția Partidului Național-Liberal. Grupul H. – P.N. Bejan-P. Ghiață”, în I. Leoneanu, *Portrete literare și politice*, București, 1935, p. 67).

³⁶¹ Carismaticului Victor Iamandi, subsecretar de Stat, a făcut încercările de coagulare a unei atitudini în jurul lui Gheorghe Tătărescu Sărbătorit printr-un banchet, ca exponent al tinerii generații, de un grup de parlamentari și de prieteni (Leonte Moldovanu, N. N. Săveanu, N. Răutu, Ștefan Ioan, dar mai ales Tiberiu Moșoiu, Aurelian Bentoiu, M. Condruș, ing. Petre Bejan, Petre Ghiață, Eugen Titeanu), care mărturiseau că nu era un moment aniversar, unul de final pentru o anume etapă politică, ci mai mult prefața unei activități, Victor Iamandi devenea principiu al capacității, al meritocrației, al generației de luptă („Sărbătorirea d-lui Victor Iamandi”, în *Viitorul*, anul XXVI, nr. 7837, duminică, 4 martie 1934, p. 2).

³⁶² Amedeu Bădescu, *Scurt istoric al Partidului Național Liberal Român*, vol. II, *Tineretul național liberal (1930-1937)*, în BAR, Manuscrise, fond XV, dos. 1281, f. 96-103, *apud* Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II, partea II, p. 112-113. Vezi și *Ploiești*, anul XIII, nr. 533-534, joi, 4 octombrie 1934, *apud* Constantin Dobrescu, ș.a. (editori), *op. cit.*, p. 323.

de Ilfov, Petre Bejan a devenit personajul central al asociației³⁶³. În căutarea de recunoaștere, Victor Slăvescu era indicat eronat ca membru, în fapt, fiind vorba de Take Slăvescu³⁶⁴. În aceste condiții, grupul s-a personalizat întrucâtva, ca suport politic al lui Petre Bejan în cadrul organizației de Prahova. Impunerea lui ca șef al organizației era ipostaziată ca un moment de răscruce, Bejan însuși fiind desemnat ca simbol pentru tineretul liberal.

Analiza hașiștilor scotea în evidență faza critică în care intrase partidul liberal după dispariția lui Ionel Brătianu, deoarece până atunci trăise, venea la putere sau pleca în opoziție, „înfrângea oamenii și evenimentele politice” prin voința „marelui șef”. Partidul trebuise să trăiască prin el însuși, ceea ce a avut drept consecință structurală, ocuparea primelor rânduri de „elemente dinamice pregătite și de inițiativă, elementele de luptă, de progres și evoluție”, dar și inevitabile ciocniri cu „conservatorii” din partid, dizidențe sau nemulțumiri. Rolul lui I. G. Duca era evidențiat, în condițiile în care acesta prevenise ca acest curent al tinerilor liberali să fie utilizat potrivit Partidului Național Liberal; fostul lider reușise, sub dubla presiune a dizidenței georgiste și a nemulțumirii vechilor cadre, să realizeze transfuzia organică cu tineret, să apropie partidului de necesitățile politice. Din această perspectivă, în 1933, la putere ajungea un alt partid liberal, renăscut din gloria trecutului istoric, apt de a merge pe propriile picioare. Cadrele vechi și moravurile lor dispăreau, noua guvernare liberală trebuind să desăvârșească opera de organizare a partidului. Moartea lui I. G. Duca generase teama că partidul liberal urma să revină la formațiunea din 1928, tineretul asumându-și rolul de factor preponderent în guvernare și în viața P.N.L., în dauna vechilor lideri care, cu puține excepții, deveniseră o amenințare pentru tineret, prin metodică și jenanta opoziție. Lupta între tinerii și bătrânii liberali era metamorfozată în viața sau moartea Partidului Liberal³⁶⁵.

Radicalitatea discursivă și lupta „generaționistă” din partid pe care o evocă textul de mai sus depășeau aspectul identitar, el circumscriindu-se, tot mai mult, schimbării formei politice a liberalilor români în contact cu mișcările de extremă. În ianuarie 1937, organizând „războiului electoral”, Petre Bejan împărțea cămăși gal-

³⁶³ I. Leoneanu, *op. cit.*, p. 63.

³⁶⁴ Amedeu Bădescu, *op. cit.*, f. 98-101, *apud* Narcis Dorin Ion, *op. cit.*, p. 21; de asemenea, Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 295. Decăderea numerică a hașiștilor era remarcată indirect de au adept, I. Leoneanu, care afirma că „tăria unei grupări nu stă în titlatură sau în numărul de membri, ci în valoarea personalităților care o compun” (I. Leoneanu, *op. cit.*, p. 67).

³⁶⁵ Din punctul de vedere al hașiștilor, promovând ideea părăsirii guvernării, împotriva intereselor partidului, vechile cadre / „bătrânii” se găseau în ofensivă, scoțând la suprafață „eroii panamalelor de odinioară”, „potențaii trecutului”, „specimene uitate de vremuri și de oameni”; „toți cu un picior în groapă, într-o comunitate valpurgică, își dau mâna ca la umbra unui mit și a unei embleme istorice, să târască fantoma unui trecut desuet, a unor moravuri perimate și a unui partid anchilozat în tipare funeste” (*Biruința*, Ploiești, anul I, nr. 5, 19 martie 1936, *apud* Constantin Dobrescu ș.a. (editori), *op. cit.*, p. 359- 360).

bene și insigne „arcașilor” liberali, împărțiți în sectoare și cantoane; de asemenea, el luase inițiativa constituirii unor organisme de educație a tineretului în spiritul „românismului”, înființând în cursul anilor 1936 și 1937 „Școala de cadre a Tineretului Liberal din Ploiești”, „Tabăra de Muncă și Educație” de la Posești și „Corpul Arcașilor liberali”, inițiative care au generat dezbateri în sânul liberalilor. Constituind formațiuni paramilitare, liberalii se „adaptau” situației politice, recunoscându-și înfrângerea ca forță democratică³⁶⁶.

Prin dinamismul și popularitatea liderilor, capabili și bine pregătiți politic, precum și prin sprijinul dat de Tătărescu personal, *grupul H* a fost influent în perioadă și foarte vizibil în plan public. Cu atât mai mult cu cât Petre Ghiață a editat și un ziar propriu grupului, *Naționalul Nou*, care s-a tipărit chiar după dezavuarea publică a mișcării de către Dinu Brătianu³⁶⁷.

4.3.2. Grupul „Părerii libere”

Prin manifestarea sa, **Grupul „Părerii libere”** a depășit aspectul conjunctural al anilor guvernării Tătărescu. El poate fi privit ca o realitate structurală a partidului liberal, organizat fiind în jurul revistei tineretului liberal cu acest titlu, publicație apărută încă din 1929. Spre deosebire de „hașiști”, recunoscuți prin partizanatul afișat pentru Gheorghe Tătărescu, cei care au dat substanță acțiunii acestui grup (Eugen Țiteanu, Valer Roman, Hurmuz Aznavorian, Gheorghe Vântu, Aurelian Bentoiu, Alexandru Alexandrini, Costel Tătăranu, Radu Portocală, Mircea Cancicov, Dumitru Alimănișteanu, Georgel Gheorghiu, Nicolae Sibiceanu) au dorit să evidențieze independența, libertatea de convingeri și de atitudini, ca și echidistanța față de cei doi poli de putere ai liberalilor români. Mulți dintre ei erau apropiați de familia Brătianu, față de care aveau un sincer respect, memoria lui Ion, Ionel și Vintilă Brătianu constituind (și pentru ei) un factor rememorant și legitimant. Profesioniști remarcabili, în majoritatea lor, foști secretari, șefi ori directori de cabinet ai unor personalități din ierarhia partidului, consilieri și membri în consiliile de administrație ale instituțiilor publice sau de interes public ș.a.), ei au avut relații strânse și cu Gheorghe Tătărescu, care i-a utilizat ca protagoniști ai guvernării. La rândul lor, cei de la „Părerii Libere” erau legați de I. G. Duca, subordonându-i memoria necesităților guvernării, unii din ei datorându-i formarea politică sau fiind susținuți politic de către acesta, promovăți cu ocazia reformei cadrelor întreprinsă în partidul liberal după 1930. Considerat șef al grupului, Costel Tătăranu fusese secretarul lui Duca ș.a. Având bune relații cu dr. C. Angelescu, dr. I. Costinescu, V. V. Sassu, Al. Donescu ș.a., tinerii liberali au creat un *statu-quo* structural în cadrul partidului. Există multe apropieri doctrinare între tinerii de la „Părerii Libere” și „hașiști”,

³⁶⁶ *Ploieștii*, anul XV, nr. 623-624, ediția a II-a, joi, 28 ianuarie 1937, *apud* Constantin Dobrescu ș.a. (editori), *op. cit.*, p. 401-402; Costin Vranceanu, *op. cit.*, p. 121.

³⁶⁷ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 296. Există și ziarul *Liberalul*, cu subtitlul *organ al organizației național-liberale «H»-iste din Capitală*.

amândouă grupurile circumscriind neoliberalismul, modificarea Constituției și privilegierea monarhiei ca bază a societății românești³⁶⁸.

Coeziunea intelectuală i-a făcut pe tinerii de la „Părerii libere” atractivi ca forță a partidului. Gruparea avea aproape 15 reprezentanți în Corpurile legiuitoare, iar cei 4 raportori la Mesaj la Cameră în perioada 1934-1937 au fost membri ai asociației³⁶⁹; de asemenea, din rândurile ei s-au recrutat oratori și raportori ai legilor prezentate. Trei dintre membrii ei, Eugen Titeanu³⁷⁰, D. Alimănișteanu³⁷¹ și Aurelian Bentoiu, au ajuns subsecretari de stat. Mihail Romniceanu, raportor la Mesaj în ultima sesiune legislativă democratică, a devenit ulterior administrator al Băncii Naționale a României³⁷². Puterea grupului a fost dovedită în primăvara anului 1935, cu ocazia evenimentelor Congresului studențesc de la Tg. Mureș. Faptul că subsecretarul de stat la Ministerul Internele, Eugen Titeanu, cel care dăduse autorizația de desfășurare a Congresul, nu a reacționat față de profanarea plăcii comemorative de la Sinaia a determinat excluderea lui formală, cu multă publicitate, din rândurile grupării, el fiind nevoit ulterior să-și înainteze demisia din guvern primului ministru.

³⁶⁸ Amedeu Bădescu, *op. cit.*, f. 101-103, *apud* Narcis Dorin Ion, *op. cit.*, p. 21. Florea Nedelcu, *op. cit.*, p. 85-86. Ca și grupul „H”, cei de la „Părerii libere” aveau relații bune cu Ion Inuleț, elementul de putere pe relația cu Carol al II-lea, dar și formă de control de către rege a diferitelor grupuri din Partidul Național Liberal (Amedeu Bădescu, *op. cit.*, vol. II, în BAR, Manuscrise, fond XV, dos. 1281, f. 96-103, *apud* Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II, partea II, p. 113-114).

³⁶⁹ Mihail Romniceanu a fost raportor la Mesajul Tronului în 1936 (ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 429); Aurelian Bentoiu a fost, de asemenea, raportor general la Buget, ceea ce-l indica drept viitor ministru de Finanțe (ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 236).

³⁷⁰ Eugen Titeanu era licențiat în Drept la Universitatea din București, obținând doctoratul în același domeniu la Paris. Ziarist independent și naționalist inițial, scriind la *Cuvântul*, el s-a reorientat spre liberali la mijlocul anilor '20. I. G. Duca l-a numit director al agenției „Rador”. În 1934, a fost numit ca subsecretar de Stat la Interne, secția presei, propagandei, poliției și ordine publică, din care a fost nevoit să demisioneze. Apropiindu-se de Carol al II-lea, el a devenit subsecretar de Stat al Propagandei, poziție din care a plecat cu mare scandal de corupție și delapidare (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 853). Pamfil Șeicaru i-a realizat un portret interesat, mult mai târziu, e adevărat, arătând pătrunderea și pasiunea lui pentru politică, calitatea jurnalistică pe care a avut-o, cultura lui literară și ascuțimea criticii, inspirația în situații concrete. A fost și un ziarist de talent, creând ziare foarte vândute, precum *Capitala*, pline de senzațional ieftin. Pilot de avion sanitar în al doilea război mondial, ca voluntar, a suportat rigorile regimului comunist înainte de a putea pleca din țară. Deși s-a înscris în efortul publicistic anticomunist, Șeicaru îl bănuie că făcea jocurile Bucureștiului (Pamfil Șeicaru, „Eugen Titeanu (1900-?)”, în *Scrieri din exil*, vol. 2, *Portrete politice...*, p. 362-368).

³⁷¹ Inginer minier, absolvent al Școlii Naționale de Mine de la Paris, Dumitru Alimănișteanu făcea parte dintr-o familie înrudită cu Brătienii, fapt care i-a potențat ascensiunea politică; deputat din 1933, el a fost raportor al bugetului pe anii 1935 /36 și 1936 /37 (Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II, partea II, p. 144; Eugen Stănescu ș.a., *op. cit.*, p. 313).

³⁷² ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 216.

Unitatea „ideologică” a acestui grup le-a permis să negocieze cu factorii puterii în partid. În iulie 1934, opoziția celor de la „Părerii libere” față de „legea deplinelor puteri”, care permitea guvernului să legisla prin decrete-legi în timpul vacanțelor parlamentare, sub rezerva ratificării ulterioare a Camerelor, fundamentată pe teama de ocolire a drepturilor reprezentanței naționale, a obligat factorii decizionali să inițieze discuții cu ei. Atât Gheorghe Tătărescu, ca primul ministru, cât și Victor Antonescu, ca ministru de Justiție, au dorit să-i convingă pe membrii grupării să nu ia poziție față de împotriva legii, în Parlament, chiar dacă se abțineau să o aprobe³⁷³.

Tolerate inițial de conducerea liberală, dată fiind conturul lor imprecis, din punct de vedere politic sau ideologic, cele două grupuri au făcut obiectul discuțiilor din partid, mitul unității și disciplinei prevalând asupra pluralității discursului. Ele au fost desființate prin hotărârea Delegației permanente, din 18 iulie 1935³⁷⁴, deși structura lor informală le-a permis să ființeze în continuare. Dinu Brătianu s-a arătat radical față de grupul „H”, dezavuând ziarul *Naționalul Nou* și pe inginerul P. Bejan, care avuse „o atitudine obraznică și necuviincioasă”³⁷⁵. Într-o consfătuire ulterioară cu Vasile Sassu, Ioan Nistor, dr. C. Angelescu, Mircea Djuvara, Tancred Constantinescu, C. Dimitriu, C. Xeni, V. Slăvescu și G. Cipăianu, din 21 noiembrie 1936, Dinu Brătianu se declara „scârbit” de ceea ce se petrecea în partid. Încercând să-și exercite controlul politic, el acuza grupul „H”, pe care-l considera „condus pe sub mână” de I. Inculeț, de continuarea acțiunii „în scopurile celor care-l compun”, deși era dizolvat formal; Dinu Brătianu n-a vrut să-i primească în audiență pe cei trei vicepreședinți „aleși” ai grupului (Petre Ghiață, Take Slăvescu și Radu Roșculeț), intenționând, ca o măsură de autoritate, să convoace majoritățile. Șeful liberal gândea o luptă pentru unitatea formațiunii cu ajutorul celor care nu făceau parte din grupuri, fiind dispus să demisioneze de la șefie dacă nu putea face ordine în partid. Soluția de compromis în fața unei noi situații de ruptură a venit dinspre Vasile Sassu și Ion Nistor care erau de părere să nu se procedeze public la o atitudine radicală, dar ca fiecare ministru să reacționeze împotriva acestei grupări și să readucă unitatea în partid³⁷⁶. Într-o discuție ulterioară, la Dinu Brătianu acasă (cu M. Cancicov, R. Franasovici, C. Dimitriu, dr. Titu Gane, Al. Dobrescu, Al. Matic, C. Tătaranu, dr. Costinescu și V. Slăvescu), tratamentul diferit aplicat hașiştilor și celor de la „Părerii Libere” arăta natura lor, de grupuri de presiune în direcția puterii. Costel Tătaranu apăra, cu abilitate, grupul „Părerii Libere”, arătând că numai practica grupului „H” era reprobabilă prin caracterul ei personal în jurul lui Petre Bejan și Petre Ghiață³⁷⁷.

³⁷³ Mihail Romniceanu afirma că, deși Tătărescu prezentase proiectul ca izvorând dintr-o necesitate absolută, legea votată a rămas literă moartă, nepromulgându-se nici un decret-lege în timpul guvernării (ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 218-220).

³⁷⁴ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 296.

³⁷⁵ Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 100.

³⁷⁶ Tătărescu, deși „convins de slăbiciunea metodelor de grupuri”, se temea să ia măsuri drastice (*Ibidem*, p. 112-113).

³⁷⁷ *Ibidem*, p. 114.

Tendința tinerilor intelectuali de a se organiza în jurul unor nume de mari personalități liberale, ca principiu de individualizare în partid, s-a păstrat în anii următori, *grupul intelectual „I. G. Duca”*, și mult mai firav, *grupul „C.A. Rosetti”* dovedind propensiunea spre găsirea unei identități clare, în condițiile destrucției formațiunii, a pragmatismului administrativ și a lipsei reperelor clare din punct de vedere ideologic³⁷⁸.

Dincolo de aspectele identitare, grupurile din interiorul formațiunii liberale exprimau, în a doua jumătate a anilor '30, slăbiciunea organizatorică a Partidului, disciplina și unitatea fiind elemente a negocierii politice. Totodată, aceste structuri reprezentau o reacție la tendințele conservatoare din cadrul P.N.L., „revoluția meritocratică” și transparența autorității amorsate de I. G. Duca după preluarea conducerii șefiei fiind continuate de către tinerii liberali legați de amintirea fostului lider³⁷⁹. Unii s-au identificat cu discursul lui Gheorghe Tătărescu, aflat el însuși în căutarea legitimității politice pentru acțiunea de guvernare și care promova valori apropiate de cele ale fostului șef liberal, dar cei mai mulți au fost reticenți în a-și asuma un partizanat manifest. Decăderea vieții politice democratice i-a poziționat mai curând spre Dinu Brătianu decât spre primul ministru, în competiția centrelor de putere din partid³⁸⁰.

³⁷⁸ Deși exista ideea că grupările s-ar fi făcut mai bine în jurul instituțiilor decât al persoanelor, în jurul cercului de studii (Mircea Pârvolescu, „La fine de an”, în *Democrația*, anul XXV, nr. 1-2, Ianuarie-Februarie 1937, p. 65).

³⁷⁹ Manifestările necanonice ale tineretului au fost o constantă în istoria liberală a perioadei; mai multe nemişcări pot fi inventariate, a tineretului național-liberal din Ardeal față de Alexandru Lapedatu (deși, într-o dezmințiere oficială, unii tineri din Ardeal înfierau informațiile inexacte din presa de la București, arătând într-un manifestat semnat de deputatul dr. I. Toma, președintele Tineretului Cluj, inginerul agronom Aurel Lapedatu, avocatul I. Fedorca, dr. I. Galoș, Nicolae Sporea, M. Ciura etc., că tineretul se găsea strâns unit în jurul șefului său, ministrul Alexandru Lapedatu, și că făcea parte integrantă din Partidul Național Liberal; cf. „Dela Tineretul Național-Liberal din Transilvania”, în *Viitorul*, anul XXVI, nr. 7812, sâmbătă, 3 februarie 1934, p. 3), a tinerilor din Prahova, din Ilfov ș.a.

³⁸⁰ Prin Victor Slăvescu, grupul „Părerii Libere” s-a apropiat de pozițiile șefului liberal Dinu Brătianu. Economistul liberal menționa întrunirea din 17 decembrie, cu N. Budurescu, D. Alimănișteanu, C. Tătăranu, Al. Alexandrini, I. G. Vântu, M. Romniceanu, Gr. Duca, Valer Roman, Ion Floroiu, M. Lăzeanu, Hurmuz Aznavorian în această direcție (Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 121-122). Ulterior, și Mihail Romniceanu mărturisea această poziționare în jurul lui Dinu Brătianu; în 1937, la propunerea făcută de Victor Slăvescu și la inițiativa lui Dinu Brătianu, el a fost numit administrator delegat al Băncii Naționale (ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 430-431).

5. Tineretul Național Liberal în România anilor '30. Instituire și practică politică (Studiu de caz)³⁸¹

5.1. Organizarea Tineretului Liberal ca obiectiv politic

Mesajul generaționist este o caracteristică a perioadelor de schimbare politică. Valențele inaugurale ale anului 1918 în istoria românilor au transformat conceputul de generație într-o constantă a luărilor de poziție din spațiul public, indiferent de actorii și de motivele care l-au propulsat. Congruența dintre România Mare și România nouă în spațiul public traducea, în fapt, dorința unei societăți reînnoite, dominată de dinamism sub toate aspectele³⁸². Nu discut aici dimensiunile unui discurs care, pe multiple planuri (intelectual, social, politic), a fost monopolizat ca subiect și ca acțiune publică de către mișcările de extremă dreaptă sau stângă și a condus la negarea celorlalți. Menționez doar faptul că liberalii nu au rămas imuni la această marotă a dezbaterii intelectuale și politice. Prezentându-se ca promotorii reformelor structurale din societate, ei și-au însușit ideologic *tineretea* și *dinamismul* ca vehicul legitimator al acțiunii. Apelul adresat tinerilor pentru o activitate entuziastă în cadrul partidului liberal a fost valorizat ca o reînnoire a proiectului pașoptist de transformare socială în noile condiții de evoluție create prin Marea Unire³⁸³. Însă, în

³⁸¹ Acest text, cu modificările necesare unui articol, a fost publicat mai întâi în *Revista de Istorie Socială*, tom X-XII, 2005-2007, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 263-298.

³⁸² Percepția lui Lucian Blaga că „se puneau temeliile unui alt timp” (Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor. Poeme. Proză*, Chișinău, Editura Hyperion, 1993, p. 255) era una mai largă, iar împlinirea obiectivului de secol XIX al românilor îndemna pe contemporani la redefinirea țării, a națiunii și a societății (Vintilă I. Brătianu, „Problemele ce se pun pentru unificarea și consolidarea României Mari”, în *Democrația*, an VII, nr. 1, februarie 1919, 29). „Putem privi cu încredere în viitor, rostea și Regele Ferdinand Întregitorul, căci temeliile sunt puternice, bazate pe principii democratice ce sunt o cheazășie pentru dezvoltarea firească a unei vieți sănătoase (...). Privind opera istorică înfăptuită în zilele noastre, să ne închinăm forțele noastre, unind cele vechi din vechiul regat cu cel proaspăt ce ne aduceți ce ne aduceți, ca să fim demni de prea frumoasa clădire pe care am zidit-o” (Martha Bibescu, *Un sacrificiu regal. Ferdinand al României*, urmat de *Cuvântări și documente ale Regelui Ferdinand*, București, Editura Compania, 2000, p. 78). Radicalismul tinerii generații era exprimat foarte variat ca forme și motive. Pentru o perspectivă moderată asupra fenomenului, lucrarea lui Mircea Vulcănescu, „*Tânără generație*”. *Crize vechi în baine noi. Cine sunt și ce vor tinerii români?* (ediție îngrijită de Marin Diaconu, București, Editura Compania, 2004) este cea mai utilă, chiar dacă autorul se definește prin raportarea la „tânără generație” (el încearcă să definească *tânără generație*, tendințele tinerilor în plan social, economic și politic, vorbind despre „activismul prin dispare” sau despre „istorismul prin dispare în spiritualitatea tinerii generații” etc.). Asupra ideii de generație, vezi Karl Mannheim, *Le problème des générations*, traduction de l'allemand par Gérard Mauger et Nia Perivolaropoulou, Introduction et postface de Gérard Mauger, Éditions Nathan, 1990.

³⁸³ După Vintilă Brătianu, românii erau pentru „întâiași dată liberi de a-și croi soarta în cadrul intereselor integrale ale neamului” (Vintilă I. C. Brătianu, „Pentru cei mai tineri. Ce

anii '20, concursul tinerilor pentru opera guvernamentală a partidului liberal a lipsit în mare măsură. Regimul „autoritar” practicat „cu atâta pricepere și strălucire” de Ionel Brătianu în plan public și „atmosfera înăbușitoare din interiorul partidului” determinau, în aprecierea ulterioară a lui Sterie Diamandi, ocolirea formațiunii liberale de către elita tânără. Liberalii s-au mulțumit, după același autor, cu racolarea unor „elemente lipsite de personalitate și amor propriu, cu șira spinării plecată, mânate de dorința parvenirii pe calea concesiilor”. Liderul liberal „nu știuse să se coboare în mijlocul generației tinere ca s-o înțeleagă, s-o apropie, s-o îndrume”, concluziona Sterie Diamandi³⁸⁴. Gheorghe Tătărescu, Richard Franasovici, Gheorghe Brătianu, Victor Iamandi ș.a., ca liberali tineri, reprezentau o minoritate în ordinea puterii; impactul lor asupra noii generații, pe care să o aducă aproape de liberalism, a fost redus, în condițiile în care discursul sau atitudinea lor publică nu desemnau partidul și nu erau atractive din punct de vedere intelectual și politic³⁸⁵. Tinerii intelectuali s-au orientat în primul deceniu interbelic mai curând spre național-țărăniști (cazul lui Armand Călinescu, Grigore Gafencu, Mihail Ghelmegeanu, Petre Andrei, M. Ralea etc.). Spre sfârșitul perioadei, opțiunea lor majoritară spre expresiile politice radicale reprezenta un loc comun în plan european.

O acțiune a conducerii partidului liberal care să-i vizeze pe tineri a fost amorsată după 1927, ca parte a reorganizării formațiunii liberale. Întreprinderea liderilor de structurare a unui grup propriu și formele de structurare a unui tineret liberal încerc să le surprind în paginile ce urmează. Demersul, care deține o anumită autonomie față de corpul capitolului privind organizarea liberalilor, este construit în absența a două lucrări contemporane, aparținând unor tineri liberali ai perioadei, pe care nu le-am văzut altfel decât prin lungi citări în alți istorici preocupați de viața politică din perioada interbelică; mă refer la volumul al doilea (sau partea a doua) din lucrarea lui Amedeu Bădescu, *Scurt istoric al Partidului Național Liberal Român*, intitulat *Tineretul național-liberal (1930-1937)*³⁸⁶ și la Petre Ghiață, cu *Generația tânără*³⁸⁷. Fac și precizarea că subiectul a intrat relativ recent în atenția istoricilor,

am văzut în România Mică și ce văd în România Mare”, în *Democrația*, an XIV, nr. 2, februarie 1926, p. 13).

³⁸⁴ Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, București, Editura Gesa, 1991, p. 92-93.

³⁸⁵ Sistemul conservator al selectării cadrelor a subminat puternic din interior: „bătrânii geloși pe situația lor, în care voiau să se eternizeze”, după cum caracteriza imobilismul partidului liberal I. M. Costian, un procarlist însă, referindu-se la Tancred Constantinescu, Gh. Tătărescu, Richard Franasovici care cu greu și-au făcut loc în conducere, dată fiind reticența lui Vintilă Brătianu (vezi și Ion Bitoleanu, *Din istoria României modernă. 1922 – 1926*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 303).

³⁸⁶ Lucrare aflată, cel mai probabil, în Biblioteca Academiei Române, secția Manuscrise, fond XV, dos. 1281; în aparatul critic al lucrării lui Narcis Dorin Ion, *op. cit.*, este menționat (la nota 40 bis.) și un al treilea volum, *Tineretul Național Liberal Român, ianuarie 1937-noiembrie 1947*, loc. cit., dos. 1297.

³⁸⁷ Petre I. Ghiață, *Generația tânără: introducere la istoria unei generații*, București, Editura Ideia, 1939, 78 p.

deși singurul demers pe care l-am întâlnit cu privire la tinerii liberali, deși util fără îndoială, îmi apare ca fiind marcat de partizant politic³⁸⁸.

5.2. Impunerea Tineretului Național-Liberal în discursul ideologic liberal

În primăvara anului 1929, mai multe publicații liberale sau apropiate politic de liberali luau în discuție problema tineretului liberal. Ceea ce transpare în primul rând este caracterul justificativ al textelor. Liberalii explică un proces aflat încă la început și care trezea îndoieli „opinie publice”. Pot presupune, ca un fapt politic, că abordarea dilematică sau defensivă a liberalilor în raport cu structura noului corp politic al partidului ținea și de dorința lor de a-și maximiza prezența în spațiul public printr-o dezbatere care să arate finalmente reformarea formațiunii liberale, adaptabilitatea ei la noua realitate politică.

Necesitatea organizării tineretului național-liberal, în sensul unei structuri distincte în cadrul partidului, a fost exprimată de Constantin Banu, în revista teoretică *Democrația* din februarie 1929, ca parte a reinventării în opoziție a Partidului Național Liberal. El sublinia utilitatea socială și politică a clarificării idealurilor de către tineretul român, conceput generic, în speranța unei implicări energice și continuu a acestuia în mijlocul maselor³⁸⁹. Chemarea „la muncă” a tinerilor avea însă o rațiune evidentă, ea fiind gândită de liberali ca pe un mijloc eficace de a distruge atmosfera negativă din jurul P.N.L., legată de imaginea unei structuri osificate, în care membrii își pierdeau independența și își perverteau personalitatea; era, totodată, și o modalitate de stabilire a identității în opoziție cu Partidul Național-Țărănesc, formațiunea condusă de Vintilă Brătianu și I. G. Duca apărând, pe relație cu popularitatea național-țărăniștilor, ca una a elitelor, nu a numărului și maselor³⁹⁰.

Abordarea problemei tineretului din cadrul revistei *Democrația* este una generală, în sensul în care autorii nu încearcă să precizeze forma acțiunii publice a tinerilor afiliați partidului liberal. Discuția asupra creării unui Tineret Național-Liberal avea, de altfel, un caracter mai curând informal, acest fapt explicând realitatea unei expuneri publice marginale, în lunile martie-aprilie ale anului 1929; mai puțin presa oficială, mă refer la *Viitorul* sau chiar la *Universul*), cât mai ales *Ordinea*, *Mișcarea* de la Iași, *Națiunea* la Cluj sau reviste pro-liberale, cazul publicației *Cronica Politică și Parlamentară*, au fost purtătoarele mesajului reformist liberal³⁹¹.

³⁸⁸ Ioan Todea, *Istoria Tineretului Național Liberal. Făuritorii României moderne, modele pentru tineri (1821-2008)*, București, Editura Orizonturi, 2008.

³⁸⁹ C. Banu, „Mișcarea tinerimii liberale”, în *Democrația*, anul XVII, nr. 2-3, februarie-martie 1929, p. 5-11.

³⁹⁰ Ion Hâncu, „Tineretul și partidele politice”, în Idem, anul XVII, nr. 5, mai 1929, p. 37-38.

³⁹¹ *Viitorul* a reflectat problema mai curând ideologic, la nivelul vag al principiilor, enunțând ideea că Partidul Național Liberal, deși era cel mai vechi partid, rămânea accesibil ideilor noi, corespunzător idealurilor felurite pe care evoluția istorică le-a creat; era o manieră de

Rățiunea pentru care dezbateră transgresează puțin înspre publicațiile centrale ale partidului poate fi intuită, în lipsa unei asumări, prin dorința de a mima neutralitatea implicării tinerilor în politica activă liberală. Trebuie spus, de altfel, că nu toate materialele publicate sunt favorabile identității politice a tinerilor; V. G. Bărcă exprima o idee mai largă, atunci când considera tineretul grupărilor politice drept „o modă”, în absența unor inițiative și reînnoiri doctrinare³⁹². Continuată pe un ton moderat și urban, dezbateră s-a coagulat în jurul tineretului liberal, ca subiect major în acele timpuri de reorganizare a marelui partid³⁹³. O dată în plus, liberalii au reacționat mai curând decât să fie cei care impun termenii discuției publice, în condițiile în care adversarii partidului condus de Vintilă Brătianu au fost interesați să caracterizeze tânăra generație liberală, așa cum se configura ea discursiv, ca fiind compusă din „oamenii bătrâni”, liderii nefăcând altceva decât să-și „adauge” tinerețea foștilor șefi de cabinet³⁹⁴. În condițiile agresiunii propagandistice împotriva liberalismului românesc, tânărul înscris în partid se confrunta cu puternica prejudecată a inferiorizării intelectualului prin practica politică a liberalilor, a „agenturii electorale”. Legat de imaginea junimistă asupra categoriei (de intelectual), liberalul tânăr era reprezentat ca incompatibil cu demersul politicianist, specific culiselor formațiunii politice conduse de Vintilă Brătianu. Neîncrederii manifestate în posibilitatea de ființare a unui tineret al partidului liberal i-au răspuns, în paginile aceleiași *Cronici Politice...*, Petre Ghiață, Mitiță Constantinescu sau doctorul în drept, M. Plătăreanu (care făcea parte din aceeași organizație de Ilfov ca și Petre I. Ghiață): ei au insistat pe postulatul etic al mișcării tinerilor, dar și pe necesitatea colaborării cu „bătrânii”, ca infirmare a acuzelor de parvenitism; de asemenea, ei au salutat apariția „în fațada monotonă, unitară și omogenă a partidului liberal” a „noi ferestre firme luminoase”³⁹⁵. Mijloc de refacere a cadrelor și de însuflețire a doctrinelor,

a sugera o formațiune politică deschisă inovațiilor, plecând de la libertate, egalitate socială și de la marile reforme; tradiționalist, partidul era înfățișat drept un cămin pentru generațiile tinere de avocați, profesori, ingineri. Singura referire concretă, nu întâmplătoare, era revista *Tineretul liberal*, scoasă de grupul de la București din jurul lui Mihail Berceanu, considerată un spațiu pentru manifestațiuni publice civilizate („Generația tânără și partidul liberal”, în *Viețorul*, anul XXII, nr. 6402, joi, 20 iunie 1929, p. 1).

³⁹² Tinerii sfârșeau prin a se depersonaliza, prin a deveni „unele în mâinile unor politicieni, oameni de casă lipsiți de cel mai elementar simț de demnitate”, sau transformați în „nepoții degenerați, verii cu moșteniri atavice sau vechilii care au știut să presteze servicii stăpânilor”, acuza autorul (V.G. Bărcă, „Tineretul partidelor politice”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 3, 15 martie 1929, p. 13).

³⁹³ Vezi Barbu Solacolu, „Tineretul politic”, în *Idem*, anul I, nr. 5-6, vineri 29 martie 1929, p. 18; Dem. Em. Paulian, „Între tineret și... vechile cadre”, în *Idem*, anul I, nr. 8, vineri 12 aprilie 1929, p. 5.

³⁹⁴ N. Davidescu, „Tânăra generație liberală”, în *Idem*, anul I, nr. 9, vineri 19 aprilie 1929, p. 8.

³⁹⁵ Petre I. Gheță, „Acțiunea tineretului liberal”, în *Ibidem*, p. 8; Mitiță Constantinescu, „Gânduri trecătoare ... asupra tineretului liberal”, în *Ibidem*, p. 9; M. Plătăreanu, „În marginea acțiunii tineretului liberal”, în *Ibidem*. Dezbateră a continuat și în numerele următoare ale revistei, cu același N. Davidescu, drept adversar al tineretului liberal (N.

generația tânără era chemată „să dea un plus de vitalitate, să dureze o atitudine activistă în domeniul moralei publice și să anime, rectificând la nevoie, ideile care orientau partidele”; Petre I. Ghiață sugera însă ca pătrunderea tinerilor în viața politică să fie realizată prin structuri individualizate, ca bază morală pentru acțiunea viitoare³⁹⁶. Respectarea disciplinei partidului nu însemna și anularea libertății de gândire și de exprimare, menționa și Hurmuz Aznavorian³⁹⁷.

Un rol esențial în dezbaterea implicării tineretului în politica liberală l-a avut în perioadă ziarul *Ordinea* care a găzduit, sub forma unor interviuri luate de Dinu Aldea și N. Constantinescu în rubrica *Azi ne vorbește...*, o serie de importanți lideri liberali tineri. Pozițiile lor exprimă, în mod evident, un proiect de aducere a tineretului în prim planul vieții politice ca manieră de reformare a partidului. Primul în această ordine discursivă a fost Gheorghe Brătianu, care în martie 1929 făcea o scurtă prezentare a noii direcții a partidului liberal; el individualizează, ca sursă a reorientării politice, câteva figuri de intelectuali credibili ai partidului, precum Constantin Banu, Mircea Djuvara, Ion Pillat sau Gheorghe Brătianu însuși etc., autodesemnați drept frunțași ai întregii generații tinere. Marele istoric lăsa să se înțeleagă acordul care exista în partid cu privire la implicarea tinerilor, plecând de la potențialul lor doctrinar și programatic, și, implicit, o schimbare a vieții politice. Programul cultural enunțat de Ionel Brătianu în 1927, gândit să ofere un suport legitim Partidului Național Liberal după reformele postbelice, devenea posibil prin avântul și idealismul tinerilor, afirma C. Banu; succesiv, Mircea Djuvara adăuga problema restaurării valorilor morale (depreciate în tulburarea economică de după război) ca incumbând noii generații liberale. Tinerii trebuiau să suplinească astfel deficiențele partidului pe relația cu societatea; era și o chestiune de metodă în ceea ce privește propaganda, puterea de muncă, „de jertfă și de abnegație” asociate tinereții trebuind să conducă la întărirea cadrelor și a forței partidului, acolo unde acțiunea pe teren de până atunci nu pătrunsese în profunzimea structurilor sociale ale țării. Prin prisma

Davidescu, „Dilema tineretului liberal”, în *Idem*, anul I, nr. 10, vineri 26 aprilie 1929, p. 3), I. Cătunescu („Pentru a fi”, în *Idem*, p. 7), M. Plătăreanu, „Presa și tineretul liberal”, în *Idem*, anul I, nr. 11, vineri, 3 mai 1929, p. 6. etc.

³⁹⁶ După tânărul om politic, liberalismul nu putea rămâne la vechile formule ale economiștilor clasici, el părăsind, faptic, concepția pasivității în fața desfășurării și dezvoltării fenomenelor economice; era nevoie, după tinerii liberali de definirea concepției asupra cursului burgheziei în plină maturitate și asupra orientării clasei țărănești: ideea solidarismului, dar accentul pe rostul cultural ci civilizator al burgheziei; cea a intensificarea producției agricole, cooperatismul, educația maselor pentru exercitarea conștientă a votului obștesc (Petre I. Ghiață, „Generația tânără și partidul liberal”, în *Idem*, anul I, nr. 8, vineri, 12 aprilie 1929, p. 9).

³⁹⁷ Hurmuz Aznavorian (deputat de Ilfov), *Cuvântare rostită ca raportor la Mesajul Tronului în ședința Camerei Deputaților din 13 decembrie 1935*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, București, 1936, p. 10.

canonului liberal, formarea elitelor muncii și ale culturii, care să poată îndruma masele populare spre o viață nouă, însemna consolidarea României Mari³⁹⁸.

Mai tranșant decât Gheorghe Brătianu, care stabilea mai curând eșafodajul ideologic al tineretului liberal, I. Vasilescu-Valjean vorbea despre întărirea partidului ca răspuns la regimul Maniu. Aderarea elementelor tinere era istoricizată prin rememorarea momentului 1920, atunci când Vintilă Brătianu adusese în partid un grup de intelectuali (medici, profesori, avocați, ingineri etc.) prin apelul la datoria de conștiință pe care o aveau în raport cu societatea. El menționa, ca model de aglutinare, organizarea grupului de tineri bucureșteni din jurul lui Mihail Berceanu (la culoarea de Verde), care scoteau revista *Tineretul Liberal*, având organizația lor proprie și publicând studii de ordin cultural; tineretul se constituia astfel într-o „rezervă” în jurul cadrelor mari³⁹⁹.

Motivația tinerilor liberali care se implicau în viața de partid liberală era enunțată în paginile *Ordinii* de Hurmuz Aznavorian, avocat și publicist cunoscut în perioadă. Demersul său încerca să răspundă discreditului aruncat de ziarele adverse (precum *Adevărul*, *Curentul* ș.a.) asupra P.N.L., care atribuiau tineretului liberal „un oarecare rol” și-l acuzau că servește „interesele personale”, „ambiții politice” ale unora din membrii partidului. Tânărul liberal observa, mai curând, sentimentul profund al utilității noilor veniți în formațiunea liberală. Efortul asociativ al acestora survenea într-un moment de cumpănă pentru liberali, confrunțați cu problema supraviețuirii din punct de vedere politică, după marele succes electoral național-țărănesc din decembrie 1928. Tinerii în discuție erau simpatizanți ai liberalilor, atrași de generozitatea necondiționată de care dăduseră dovadă generațiile de liberali care modernizaseră țara. Deși nu apropiati întotdeauna de linia partidului, ei erau convingși de „datoria națională de a conserva în viața publică” organizația liberală, care nu-și epuizase misiunea istorică. Partidul Național Liberal era un „organism viu, reînnoit cu oameni care au alt contact cu realitatea decât generațiile trecute”, afirma H. Aznavorian; implicându-se în viața de partid și în cea publică partizană, tinerii liberali realizau o paralelă istorică favorabilă cu generoșii care anticipaseră marile reforme, dar și cu cei care se jertfiseră în război pentru a face România Mare. Programul politic al tinerilor liberali era definit de autorul articolului în sensul libertăților individuale și a formării cetățenilor de caracter, opoziția evidentă făcând referire la alegătorii ignorați, și prin urmare manipulabili⁴⁰⁰. În contestația publică pe care o cunoșteau liberalii, intrarea tinerilor constituia un argument pentru idealismul originar al partidului Brătienilor; așa cum menționa Aznavorian, noii

³⁹⁸ „Azi ne vorbește: D. George Brătianu. Tineretul național-liberal”, în *Ordinea*, anul II, nr. 87, marți, 26 martie 1929, p. 1.

³⁹⁹ „Azi ne vorbește: D. Jean Vasilescu-Valjean. Tineretul liberal”, în *Ordinea*, anul II, nr. 92, miercuri, 3 aprilie 1929, p. 1.

⁴⁰⁰ Vezi și preluarea articolului în *Mișcarea*, ziarul organizației liberale ieșene, dornic să evidențieze primatul ideilor lui Gheorghe Brătianu în această direcție („Asupra acțiunii tineretului liberal. Importante declarații ale d-lui H. Aznavorian”, în *Mișcarea*, anul XXIII, nr. 82, joi, 11 aprilie 1929, p. 1).

liberali care făcuseră pasul spre politică erau deja realizați profesional, ceea ce le conferea maturitate de gândire și dezinteresare sub raport pecuniar. Această normă a realizării profesionale ca bază pentru independența morală sau materială și, finalmente, pentru o politică onestă, revenea la Hurmuz Aznavorian într-o cuvântare rostită ca raportor la Mesajul Tronului în ședința Camerei Deputaților din 13 decembrie 1935. Nedumerirea față de violența luptelor politice în condițiile în care oameni cu aceeași pregătire de cultură nu se puteau înțelege pe tărâmul ideilor se adăuga propriului parcurs profesional pentru a justifica întârzierea înscrierii în politica manifestă⁴⁰¹. Aznavorian dădea, totodată, formă unei rețineri a tinerilor față de implicarea în partidul liberal, cu recunoașterea identității fragile a noii structuri, în condițiile dificultății de a statua doctrinar rolul noii generații de liberali, partidul liberal realizând în întregime, așa cum mărturiseau ei înșiși, misiunea sa istorică sub raportul unității naționale. Din această perspectivă, reconcilierea și pacificarea politică, unificarea societății, conservarea și vegherea celor realizate, apăreau mai curând drept consecința unui program decât un proiect autonom în sine, care să reprezinte un element de raliere⁴⁰².

Salutată formal de personalitățile Partidului, constituirea Tineretului a trezit nedumerirea prin susținerea organizării separate, în condițiile în care toți membrii partidului împărtășeau statutar aceleași convingeri și urmăreau același scop politic. Cultura politică centralistă dominantă asupra organizației, formată și consolidată în perioada conducerii formațiunii de către Ion și Ionel Brătianu, contribuia la neînțelegerea unei autonomii în interiorul partidului. Prin urmare, nu toți membrii partidului au fost într-un tot de acord cu exploziva mișcare a tinerilor în cadrul formațiunii liberale. Pledoariile făcute de Gheorghe Brătianu și de ceilalți liberali, în paginile *Ordinii*, erau oarecum temperate de fostul prefect de Vaslui, Vasile Șova, care recunoștea acțiunea Centrului ca fiind mult așteptată, dar solicita tinerilor „luptători” înțelepciune și chibzuință; el sesiza pericolul unei mișcări a tineretului liberal în afara cadrelor partidului (deși tinerii afirmau că tineretul se punea la dispoziția șefilor săi), solicitând implicit ca programul acestei noi orientări a tinerilor să se identifice cu principiile diriguitoare ale partidului; întrebarea apare tranșant, dacă partidul nu va fi o piedică în realizarea programului tineretului liberal, ideea salvatoare fiind aceea că structura partidului va asigura triumful definitiv al luptei și durabilitatea rezultatelor⁴⁰³.

⁴⁰¹ Hurmuz Aznavorian, *op. cit.*, p. 7-8.

⁴⁰² *Ibidem*, p. 10 și urm.; normalizarea vieții publice ca o premisă pentru democratizare și progres.

⁴⁰³ „Azi ne vorbește: D. Vasile Șova, fost prefect (Vaslui). Acțiunea tinerilor liberali”, în *Ordinea*, anul II, nr. 92, duminică 31 martie 1929, p. 1. Problema integrării tinerilor în cadrul formațiunii liberale rămăsese actuală la nivelul anului 1930. Mitiță Constantinescu, considerat factor important în Tineretul Liberal, prezenta rolul structurii tinerilor în contextul crizei politice din vara anului 1930; el reafirma ideea că nu existau două straturi suprapuse înăuntrul partidului liberal, tineri-bătrâni, despărțiți de concepții sau metode politice, ci o singură entitate, cu o tradiție, doctrină și metode unitare; era necesară conlucrarea părților pentru a atinge scopul politic al partidului liberal; dar tinerii nu erau

Multe din luările de cuvânt publicistice favorabile structurării tineretului liberal au caracterul unor asigurări date vechilor cadre asupra unui anumit conformism partinic. Ion Pillat, unul din inspiratorii tendinței reformatoare dar afirmând consecutiv că „tinerii dădeau viață tradiției”, îi prezenta pe aceștia ca nefiind răzvrățiți sau ambițioși, ci legați de „disciplina de cultură” și combativi cu moderație în spiritul generos al liberalismului⁴⁰⁴. De pe o poziție militantă în favoarea restructurării politice a formațiunii liberale, C. Banu sublinia necesitatea formării politice a tinerilor. El considera, în același timp, că viața internă avea de câștigat, vitalitatea și puterea combativă a tinerilor intrați în partid anulând izolarea membrilor și spiritul de anticameră care putea domni, „la un anumit moment”, în alcătuire și în conducere; omul politic liberal remarcă și faptul că împrejurările din ultimii 14 ani stâneniseră viața de partid, în condițiile în care liderii formațiunii și statul lor major luaseră asupra lor toată inițiativa și toată răspunderea cerută de contextul politic. Transformarea participării tinerilor în organism politic desemna refondarea normalității, după Constantin Banu, reluarea de către partid a drepturilor sale firești, de participare la inițiativă și la răspundere. Prin noii liberali, partidul redevenea un centru de acțiune, mai cu seamă pe relația cu masele⁴⁰⁵.

Banchetul dat de Tineretul Liberal în onoarea lui Vinilă Brătianu, miercuri 3 iulie 1929 (cu prezența lui I. G. Duca, Constantin Argetoianu sau Constantin Banu), pentru a-i demonstra „dragostea cu care era înconjurat”, „nevoia de a profita de experiența liderului liberal” după cum precizează publicațiile pro-liberale, evidenția necesara simbioză și se circumscria aceluiași scenariu discursiv al reticenței. Ca lider al partidului, Vinilă Brătianu exprima reticența vechii generații liberale față de acțiunea autonomă a tinerilor; deși a făcut apologia implicării tinerilor în politică, ca pe o datorie într-o țară aflată în cumpănă, politica fiind un mijloc de a realiza binele general, bătrânul lider liberal mărturisea ezitarea de a veni la întrunire, dorind să

dispuși să accepte o subordonare abdicativă, o supunere impusă de disciplina partidului, ci concursul, întâlnirea spontană a tuturor conștiințelor, tineri și înaintași. El făcea diferența față de tineretul național-țărănist, apreciat ca simplu simbrîș de agentură electorală, spre deosebire de tinerii liberali, la care ar fi dominat valoarea, procesul de selecțiune și auto-eliminare („Azi ne vorbește: d. Mițuță Constantinescu, fost deputat”, în *Ordinea*, anul III, nr. 491, luni 28 iulie 1930, p. 1).

⁴⁰⁴ În viziunea poetului, rolul tinerilor era acela de a realiza unificarea sufletească și de a îndulci luptele sălbatice ce se dădeau între partide („Azi ne vorbește: D. Ion Pillat. Tineretul liberal”, în *Ordinea*, anul II, nr. 109, duminică, 21 aprilie 1929, p. 1).

⁴⁰⁵ C. Banu, „Misiunea tinerimei liberale”, în *Democrația*, anul XVII, nr. 2-3, februarie-martie 1929, p. 5-11; vezi și Ion Hâncu, „Tineretul și partidele politice”, în *Democrația*, anul XVII, nr. 5, mai 1929, p. 35-39. În *Părerii Libere*, tinerii liberali afirmau că activitatea lor în partid nu impunea o ucenicie servilă, ci munca demnă pentru cunoașterea, cercetarea și realizarea intereselor actuale obștești. Disciplina partidului, care alături de solidaritate constituie forța partidului liberal, rămânea intactă, afirmau ei, fiindcă ea era necesară, indispensabilă oricărei activități colective (Costin Georgescu, „Rostul și menirea tineretului liberal”, în *Părerii Libere*, anul I, nr. 9, 23 mai 1929, p. 139-141).

cunoască mai întâi roadele acțiunii începute de tineri; el cerea în context tinerilor pregătirea prin cercurile de studii, ca pe o etapă necesară de cunoaștere a politicii militante, și să fie soldați ai partidului⁴⁰⁶.

Acceptând structura autonomă a tinerilor liberali în cadrul partidului, liderii formațiunii accentuau necesitatea de adaptare a tinerilor la nevoile de propagandă în cadrul mentalității electorale rurale, cu orientarea spre lucruri concrete, și nu spre abstracțiuni intelectuale. Odată cu deplasarea centrului politicii dinspre orașe și târguri înspre sate, intelectualul liberal tânăr trebuia să-și modifice atitudinea ca o condiție nemijlocită a reformei, întrucât fără contactul nemijlocit cu mulțimea („opera de educație pentru a-i da posibilitatea să folosească conștient dreptul obștesc”) el risca să rămână „în afara posturilor de comandă și răspundere în guvernarea de mâine” și să permanentizeze sistemul violenței voinței populare; fără militantism electoral și încadrare într-o organizație județeană, intelectualii urmau să rămână marginali sub aspect parlamentar sau administrativ (ca valorificare a propriei personalități prin opera de guvernare)⁴⁰⁷.

Discursul performativ al liderilor cu privire la partid și la ideea liberală nu reușea să ascundă astfel dificultățile intrării tinerilor în partidul liberal. Imprecizia formulelor cu privire la tinerii liberali, în condițiile în care ei și-au păstrat, ca efigie a libertății, o largă autonomie în cadrul formațiunii liberale, iar un statut clar nu este de găsit, au alimentat reticențele vechilor liberali. Statuarea unui raport între tinerii liberali și partid a rămas ca o permanență a luărilor de poziție a tinerilor. În 1933, răspunzând unor aserțiuni din dezbaterile intelectuale asupra reformismului, inginerul Paul Zotta respingea aserțiunea că tineretul era o deviație în istoria Partidului Liberal; în condițiile radicalității discursive din spațiul public, asumată ca marcă identitară de tinerii naționaliști, el respingea frazeologia revoluționară, considerând că vârsta nu era un criteriu aprioric pentru transformarea socială⁴⁰⁸.

5.3. Despre influența unui posibil model în formarea noii structuri

Existența unui model pentru organizarea Tineretului Liberal este dificil de aproximat, chiar dacă lumea românească interbelică este caracterizată prin tendința de integrare a indivizilor în structuri politice, la toate nivelele. Dar în mod evident pentru mine, constituirea Tineretului liberal nu este legată de tentativele mișcărilor

⁴⁰⁶ „Azi ne vorbește: D. Vintilă Brătianu. Tineretul în politică”, în *Ordinea*, anul II, nr. 169, vineri 5 iulie 1929, p. 1; „Tineretul liberal a sărbătorit pe d. Vintilă Brătianu”, în *Universul*, anul XLVII, nr. 152, sâmbătă, 6 iulie 1929, p. 8.

⁴⁰⁷ „Tineretul liberal și masele populare”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 14, vineri 17 mai 1929, p. 8; „Mișcarea tineretului liberal”, în *Mișcarea*, anul XXIII, nr. 79, duminică 7 aprilie 1929, p. 1; reproducerea articolului lui Valeriu Moldovanu din *Națiunea*, care apărea la Cluj).

⁴⁰⁸ „Nu începem prin a fi revoluționari, copii teribili, pentru ca apoi să ne reglăm și să devenim conformi”, afirma sus-numitul tânăr liberal (Ing. Paul Zotta, „Tablou politic al tineretului român”, în *Democrația*, an XXI, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1933, p. 35).

politice extremiste de a ipostazia societatea, mai ales la nivelul anilor '30. În același timp, chiar dacă tinerii liberali înșiși au vorbit despre tradiția revoluționară a partidului, despre entuziasmul care caracterizează liberalismul, nici ideea autofondării nu este credibilă, în condițiile în care această structură apare într-un context politic de opoziție, definit ca unul de cumpănă pentru partid.

O posibilă sursă pentru liderii liberali ar putea-o constitui tineretul național din Transilvania, grupați în cadrul mișcării numite generic „Chemarea”, militantismul acestuia impresionându-i manifest pe unii liberali (precum I.G. Duca)⁴⁰⁹. Deși un tineret național-țărănist apare abia la 23-24 martie 1930, când a avut loc Congresul de înființare a organizației Tineretului Național-Țărănist Român, condusă de Nestor Badea (președinte), Victor Jinga (vicepreședinte), Anton Alexandrescu (secretar general), cu organul de presă *Flamura verde*⁴¹⁰, iar diferențele dintre ramura ardeleană și cea țărănistă au răbufnit adeseori⁴¹¹, liberalii acordau un

⁴⁰⁹ Despre organizația de tineret a național-țărăniștilor, a se vedea discursul lui Iuliu Maniu privind cooperarea între generații, în care afirmă că „organizația de tineret este o datorie de onoare” (în condițiile în care partidul socialist și cel comunist dispun de astfel de mecanisme de integrare a tinerilor), iar rolul tinerilor este să realizeze educația cetățenească, culturală, morală și sportivă, să lupte pentru realizarea integrală a idealului național și înfăptuirea democrației în domeniul politic, sub programul și disciplina Partidului Național-Țărănesc... cu mențiunea că „organizarea tineretului, ca atare, nu se amestecă în lupta de ierarhizare de partid” (Iuliu Maniu, *Testament moral-politic*, realizatorul ediției Victor Isac, București, Editura „Gândirea Românească”, 1991, p. 77-80). „Chemăriștii” erau mai curând modelul de organizare, ei impresionându-l prin fanatismul lor pe Ion Mihalache. Liderul țărănist a încercat să reorganizeze întregul tineret al PNT conform acestui model, în pofida reticențelor exprimate de unii lideri care considerau că tineretul din Vechiul Regat nu era capabil de jertfele pe care le făceau tinerii ardeleni pentru partidul național; aceia erau „adevărați Apostoli fanatici și fără nici un sprijin bănesc, pornesc la drum, umblând pe jos cu sacul cu merinde în spinare, fără să țină în seamă oboseala, privațiunile și timpul ce pierd și fără să se teamă de autorități, pentru a duce în cele mai depărtate sate cuvântul lui Maniu” (*Nota* din 5 iunie 1928 a Serviciului de Siguranță, ANIC, Fond Brătianu, dos. 468, f. 85-86).

⁴¹⁰ *Statutul Tineretului Național-Țărănist Român votat la Congresul general ținut la București la 23-24 martie 1930*, București, 1930, apud Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național-Țărănesc*, ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 209; organizația Tineretului Național-Țărănist din Basarabia se intitula „Obștea Tineretului Moldovenesc”, cea din Ardeal „Chemarea”, iar cea din Banat „Chemarea Banatului”.

⁴¹¹ În decembrie 1929, unul din membrii Tineretului Țărănist Român, N. N. Matheescu respingea pretențiile de hegemonie ale „chemăriștilor” (N. N. Matheescu, „Tineretul Țărănist Român”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 33, vineri 6 decembrie 1929, p. 7); după 1930, tinerii țărăniști au considerat nenorocită fuziunea din 1926 și crearea Partidului Național-Țărănesc; mai ales după venirea la putere din 1928, onorurile, întâietățile fondurile secrete ale ministerului de Interne spre organizațiile „chemariste” și ale *Voinicilor*; critica tinerilor țărăniști a făcut ca Ion Mihalache să impună schimbarea titlaturii (în Tineret Național-Țărănesc) și să convoace un congres al Tineretului Național-Țărănist, indicând ca președinte al congresului pe deputatul Capețineanu, omul

rol major tinerilor național-țărăniști în mobilizarea populară împotriva guvernului Vintilă Brătianu, mai ales în Transilvania. Gruparea „chemăristă” a constituit, cred, modelul de acțiune pentru tinerii liberali. Structurarea acestui grup conține anumite similitudini cu cea Tineretului Liberal, în contextul în care în 1926, Partidul Național condus de Iuliu Maniu suferise o înfrângere politică importantă prin aducerea la guvernare, ca succesiune a liberalilor, a formațiunii conduse de Alexandru Averescu și prin acțiunea lui Vasile Goldiș, Ioan Lupaș și Ion Lapedatu, ce părăsiseră partidul în favoarea Partidului Poporului, determinând o primă ruptură majoră în „blocul ardelenilor” pe relația cu Vechiul Regat. Definit ca o reacție „spontană”, deși îndemnul lui Al. Vaida-Voevod este atotmenționat, demersul lui Viorel V. Tilea, Adam Popa, Emil Pop, Ioan Martaloglu ș.a. de a adresa o „chemare” către tineretul ardelean pentru a se solidariza cu atitudinea democratică a lui Iuliu Maniu a produs efecte politice. Acțiunea începută în 1926 a luat forma grupării „chemariste”, care-și propunea, conform lui Iuliu Maniu, educația cetățenească, culturală, morală și sportivă; statutul stabilea faptul că tinerii chemăriști nu se amestecau, ca organizație, în lupta de ierarhizare de partid⁴¹².

Deși nu individualizează gruparea „chemăristă” ca suport, Mihail Romniceanu menționa că acțiunea lui I.G. Duca de atragere a tinerilor a urmat în fapt modelul Partidului Național-Țărănesc (a lui Virgil Madgearu în special), impresionat fiind de calitatea politică a lui Armand Călinescu, Grigore Gafencu ș.a. Prin intermediul lui I. Fintescu și Costel Tătăranu, liderul liberal a reușit o mișcare similară prin

său (la congres a fost ales ca lider Nestor Bădea, nepotul lui Ion Mihalache, deputat de Putna, cu reale merite însă); însă congresul s-a lovit de refuzul tinerilor din Regat, ce au acuzat că manifestarea fusese mai curând o adunare de șefi de cabinet, după cum se exprima unul din contestarii acestuia, N. N. Matheescu. În aceste condiții, organizația Tineretului Național-Țărănist a fost reprezentativă mai mult pentru Transilvania; unii tineri național-țărăniști au boicotat-o, ei întrunindu-se într-un congres separat, pe 10-11 mai 1930, sub președinția lui N. N. Matheescu, organizația declarându-se independentă (Tineretul Țărănist Independent) și orientându-se spre valorificarea politică a clasei mijlocii de la sate și de la orașe, sub forma radical-țărănismului. Ideea revenirii la un partid de stânga, țărănist, prin desfacerea fuziunii, îi apropie de C. Stere, care i-a sprijinit; ei au editat revista *Renășterea țărănistă*, titlul fiind elocvent pentru programul grupării; au obținut, de asemenea, o victorie surprinzătoare în alegeri agricole din Timiș-Torontal (cu înfrângerea candidatului guvernamental), ceea ce a determinat reacția guvernului. N. N. Matheescu, profesor suplinitor la Academia de Comerț, comisar al guvernului la Societatea de Radio, unde funcționa ca specialist, a avut de suferit ca urmare a independenței, fiindu-i retrase aceste posturi (N. N. Matheescu, „Acțiunea Tineretului-Țărănist Independent”, în *Parlamentul românesc*, nr. 9-10, 10 aprilie 1931, p. 13-14).

⁴¹² Iuliu Maniu, *op. cit.*, p. 78-79; vezi și Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 43-44. Ființarea chemăriștilor amesteca factorul politic cu cel de socializare a tinerilor; prevalența acordată forței fizice, vigorii trupesti era însoțită de militantismul politic, de scopul propagandistic. După N. N. Matheescu, chemăriștii erau organizați în „legiuni”, având o împărțire antidemocratică, quasi-fascistă (în sens corporatist), în intelectuali (*chemăriști*) și *voinici* (țărani și meșteșugari). Cf. N. N. Matheescu, *art. cit.*

aducerea în partidul liberal a lui Eugen Titeanu, Alexandru Alexandrin, Constantin Zamfirescu, Dumitru Alimănișteanu, N. Budurăscu, M. Arțăreanu, Aurelian Benteoiu, Hurmuz Aznavorian, Valer Roman, G. Sescioreanu, I. C. Nicolaescu, Ion G. Vântu, Mihail Fărcășanu, Al. D. Neagu, N. Sibiceanu, Mihail Romniceanu însuși etc.; tineri profesioniști, în sensul confirmării într-o profesie (avocați, economiști, ingineri și ziaști), grupați inițial în jurul revistei *Părerii Libere*, ei își asumaseră un rol politic în demersul liberal privind societatea românească. Întrunirile și articolele din diverse publicații au atras atenția în partid și în afara lui, generând impresia, așa cum se exprima ulterior Mihail Romniceanu, că din această grupare urmau să se recruteze fruntașii partidului în viitor⁴¹³.

5.4. Înființarea Tineretului Liberal

Mai întâi, o precizare de ordin metodologic. Sintagma de „tineret liberal” nu trimite la o realitate unică și coerentă; ea cuprinde diverse structuri ale tinerilor liberali, care nu se revendică de la același program. Există mai multe grupuri de tineri liberali, uniți prin proiectul asemănător, dar care nu acționează unitar în spațiul public din rațiuni de ordin geografic și politic totodată⁴¹⁴. Mai ușor de documentat istoric este grupul de la București, constituit în jurul lui Mihail Berceanu, pentru faptul că presa de partid sau cea a adversarilor face referire cu precădere la acest corp; în același timp, acești „tineri” sunt mai reprezentativi din perspectivă intelectuală, au mai multe mijloace de a-și impune ideile (*Părerii libere*, *Tineretul Liberal* ș.a.) și, în anii '30, ei s-au evidențiat politic și guvernamental. De asemenea trebuie spus faptul că posteritatea lor este cea mai bună, în sensul scrierilor și evocărilor, fiind vorba de Petre I. Ghiță, Mihail Fărcășanu, Amedeu Bădescu, Mircea Ionescu-Quintus, Dinu Zamfirescu, Radu Câmpeanu ș.a.

Există puține referiri la începuturile „Tineretului liberal”. Într-o adunare generală din decembrie 1930 a ceea ce era definit drept „Tineret Liberal”, prima întrunire anuală menționată în presa liberală a noului corp, era rememorat momentul fondator petrecut doi ani mai devreme. Lectura oferită cu privire la această constituire este mai curând obscură, actul neimpresionând în acel început de opoziție a liberalilor. Pe 9 decembrie 1928, 15 tineri, uniți în felul lor de a judeca situația, având convingeri liberale, se adresaseră lui Mihail Berceanu, unul din liderii partidului (mai curând zonal) apropiați ca vârstă, pentru a fi sprijiniți și îndrumați în sensul politicii P.N.L. Faptul particular este suprainvestit ulterior ca o constituire, deși neclaritatea domină povestirea. Evenimentul se confundă cu propriul său

⁴¹³ ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 195-197.

⁴¹⁴ În cadrul manifestării din decembrie 1930, descrisă drept congresul anual al Tineretului Liberal, se vorbește despre participarea unei delegații de 16 persoane de la București, în 7 noiembrie acel an, la Congresul Tineretului Liberal din Ardeal. Prietenile invocate la Cluj sau colaborarea promisă la revista *Tineretul Liberal* nu reușeau să ascundă lipsa de legitimitate națională a tineretului liberal, cantonarea lui mai curând bucureșteană. Crearea unei mari mișcări a tineretului liberal, unificate și coerente, a fost un deziderat al anilor '30.

comentariu, cuvântul rememorativ fiind performativ și nu doar descriptiv. Tinerii sunt prezentați retrospectiv studiind metodic și liniștit problemele mari ale neamului, pregătindu-se pentru viața publică. Ei sunt, evident, purtătorii unei noi mentalități politice, respingând satisfacerea intereselor și ambițiilor personale sau manierele politice, dominate de linguşire și favoritism. Evoluția noului grup se descrie pe sine, fără a prezenta metodele de impunere socială și politică. Din perspectiva „oficială”, propagarea curentului se făcuse „fără artificialitate”, fără reclamă sau propagandă. Dincolo de procesul extinderii și acceptării, bilanțul părea să conteze în acel sfârșit de an, de cezură în istoria postbelică a României o dată cu restaurația. Tineretul liberal număra, după 2 ani, 530 de membri, toți tineri intelectuali; menționarea profesiilor membrilor avea scopul să evidențieze mentalitatea noii elite liberale și competența noului grup în a discuta problemele societății⁴¹⁵. Întrunirile care avuseseră loc până atunci (în număr de 98) și care abordaseră

⁴¹⁵ Conform declarațiilor, existau în cadrul structurii 23 avocați, 14 licențiați în litere, 43 de licențiați ai Academiei Comerciale, 34 licențiați în Drept, 8 ingineri, 6 doctori, 16 absolvenți ai Facultății de medicină, 168 de studenți la drept și academie, 120 de studenți la litere și alte facultăți și restul fiind funcționari cu diferite școli de comerț, belearte etc. (Tineretul liberal, *Dare de seamă a adunării generale din 7 decembrie 1930 cu îndrumări date de I. G. Duca*, București, 1931). Povestirea fondatoare se suprapune peste acțiunea anterioară a tineretului liberal, devenită o realitate, intrând în 1929 în cadrul preocupărilor întregului partid; dovadă sau nu a democratizării formațiunii, a reorganizării ei reale; tinerii purtau cu ei postulatul etic al purificării cadrelor de toate elementele îndoielnice ca pregătire, echivoce ca moralitate, dăduse o dinamică organizațiilor județene; explicația că fără acest suport moral, partidul n-ar fi putut păstra intacte forțele sale pentru a răspunde valului năprasnic al demagogiei național-țărăniște, valoriza demersul tinerilor. Guvernarea de mâine impunea încadrarea tineretului în organizațiile politice județene, în necesarul contact cu masele (Petre I. Ghiață, „Acțiunea tineretului liberal. Democrație și etică politică”, în *Viitorul*, anul XXII, nr.6422, sâmbătă 13 iulie 1929, p. 3). Tineretul liberal devenise mai activ la începutul anului 1930, când conferințele organizației s-au succedat (Valeriu Roman, despre „Rolul tineretului în unitatea sufletească a neamului. Conferințele Tineretului liberal”, în *Viitorul*, anul XXII, nr.6648, miercuri 9 aprilie 1930, p. 2); S. Șerbulescu, „Criza Parlamentului și Dictatura”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6684, joi, 22 mai 1930, p. 2 etc.), în prezența unor lideri ai partidului, precum I. G. Duca, generalul Rădulescu, Ion Pillat, care dădeau valoare lucrărilor și înscriau manifestările Tineretului liberal în acțiunea mai largă a partidului. În aprilie acel an, la o adunare generală a tineretului liberal, cu prezența lui I. G. Duca, profesorul Constant Georgescu, I. Fințescu ș.a., s-a vorbit chiar de un congres al „Tineretului liberal”; a fost un prilej pentru Mihail Berceanu, președintele Tineretului liberal, să facă un istoric al mișcării, care crescuse într-un an de la 15 membri la 430, toți intelectuali cu titluri universitare sau în ultimii ani de studii, scopul mișcării fiind definit tocmai în direcția formării caracterelor, a pregătirii pentru problemele politice și a activității practice. Dispuși să ajute la munca de construcție a partidului liberal, tinerii liberali se supuneau disciplinei morale, urmărindu-și însă scopul de renovare a politicii și a moralei publice. Petre Livezeanu, secretarul general al grupului, făcea și un raport al ultimelor 72 de ședințe („Congresul Tineretului liberal”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6655, joi, 17 aprilie 1930, p. 1).

subiectele majore ale vremii (impozite, monopoluri, constituția, bugetul, reforma agrară, politica externă, „politica drept concepție de viață”, reforma administrativă, biserica, partidele politice, omul politic, programe politice, epopeea războiului de întregire, cu evidențierea rolului lui Ion I. C. Brătianu, datoria „generației”, doctrina tineretului liberal etc.) plasau acțiunea tinerilor în sfera cercului de studii⁴¹⁶. Ideea de școală a caracterelor și a unor noi mijloace de a face politică definea strategic, de altfel, demersul Tineretului Liberal. În „Introducerea” la *Darea de Seamă*, Mihail Berceanu, desemnat în cadrul manifestației drept președinte al structurii, considera asociația ca o formă de pregătire a tuturor celor care fac politică, în condițiile în care, după liberali, sistemul democratic nu dăduse suficiente rezultate din cauza demagogiei oamenilor politici. Prelungind un canon liberal, Berceanu considera educația poporului și continua selecție a cadrelor de conducere ca misiune principală pentru grupul pe care-l reprezenta⁴¹⁷.

Narațiunea de mai sus este evident incompletă; imaginea purității tinerilor care se implicau în politică principal trebuie dublată de interesul vizibil al liberalilor de a-și reformula identitatea de partid în contextul opoziției. În prezentarea publicistică a adunării tineretului liberal din decembrie 1930 și în discursurile participanților era salutăta colaborarea unor lideri ai partidului, precum dr.-ul I. Costinescu, N.D. Chirculescu, C.D. Dimitriu, Ion Inculeț, Mitiță Constantinescu, Constant Georgescu și, mai ales, a lui I. G. Duca⁴¹⁸. Ultimul menționat este considerat de contemporani (aproiați, tineri sau adversari) ca fiind adevărul fondator al noii structuri liberale, în principal ca formă a schimbării imaginii partidului liberal, considerat anchilozat de opinia publică. Un hagiograf al lui Duca, Gheorghe Selten, nu ezită să-l considere de altfel drept „primul om politic care a dat importanță și a susținut tineretul, ce după război avea să devie un element de prefacere socială și de înnoire a unor mentalități și obiceiuri, care nu mai cadrau cu timpul⁴¹⁹. Dar și Hurmuz Aznavorian

⁴¹⁶ În descrierea din cadrul Congresului erau menționate ca desfășurate 8 conferințe despre impozite, 3 despre monopoluri, 4 despre constituție, 20 despre buget; fuseseră apoi discuții consacrate reformei agrare, politicii externe, tineretului liberal, politicii ca și concepție de viață, reformei administrative, congresului bisericesc, partidelor politice, omului politic, programelor politice, lui Ion I. C. Brătianu în timpul războiului, epopeii războiului de întregire, asupra datoriei generației actuale etc; patru conferințe consacrate doctrinei tineretului liberal. Secțiunile discuțiilor din cadrul Congresului (Criza morală, Problema culturală, Finanțele, Bugetul, Agricultura, Industrializarea produselor agricole, Industria națională: dezvoltare imperioasă; industrie înseamnă „știință tehnică aplicată”, capital și muncă) evidențiază această dublare a direcțiilor partidului, și din multe perspective avem de a face cu un cerc de studii (Tineretul liberal, *Dare de seamă* ..., p. 43).

⁴¹⁷ *Ibidem*, p. 7-8.

⁴¹⁸ Mai erau menționați printre participanți Barbu Dumitrescu, N. Fiñescu, generalul Rădulescu, inginerul Moțaș, Grigore Dumitrescu, profesorul Hurmuzescu etc. (*Viitorul*, anul XXII, nr. 6859, sâmbătă, 13 decembrie 1930, p. 3).

⁴¹⁹ Gheorghe Selten, *Viața și opera lui I. G. Duca. Omul politic ca erou*, București, Atelierele „Curierul Judiciar” S.A., 1935, p. 65.

sau Mihail Romniceanu recunoșteau ulterior rolul liderului liberal în constituirea noului corp și în sprijinirea tinerilor⁴²⁰. Din perspectiva publiciștilor de la *Părerile Libere*, intrarea tinerilor în cadrul partidului constituia un proiect politic; deschiderea largă a porților partidului pentru tineret se făcuse dinlăuntru, urmarea necesității politice, legate de schimbarea regimului electoral și de ieșirea de la guvernare. Tinerii conștientizau modificarea organizației și a metodelor, prin lărgirea cadrelor și dorința de a dobândi încrederea masei de către liberali⁴²¹.

Convins că viața politică nu era improvizație, ci „muncă, pregătire, seriozitate și, mai presus de toate, spiritul idealist”⁴²², Duca s-a implicat în reformarea elitei liberale. Personal, el i-a repartizat pe tineri la diferite organizații pentru a cunoaște în mod concret problemele și pentru a-și pregăti intrarea în Parlament⁴²³. Însă, așa cum am evidențiat într-un capitol anterior, acțiunea salutară pentru partid a lui I. G. Duca se înscria jocului politic intern, în sensul că liderul liberal și-a construit prin tinerii liberali (prin reformarea structurii liberale, în general) legitimitatea și susținerea atât de necesare în condițiile unei șefii care nu era bazată pe autoritatea sacrosantă a numelui de „Brătianu”.

Un alt personaj important în această implicare a tineretului liberal a fost Mihail G. Berceanu, în jurul căruia s-a poziționat grupul și care apare drept președintele Tineretului Liberal cu prilejul Congresului din decembrie 1930. Avocat, doctor în drept la Paris și profesor universitar, șef de Cabinet al lui Ionel Brătianu (între 1909 și 1910), prefect de Ialomița, Vaslui și Roman în timpul războiului, ulterior deputat de Ialomița și București, prim ajutor de primar al Capitalei⁴²⁴, el apărea pentru mulți drept „omul” dr.-lui I. Costinescu, cumnatul Brătienilor. Nu știu în ce măsură a existat o concurență în cadrul formațiunii pentru atragerea tinerilor liberali, sau dacă nu cumva Mihail Berceanu coordona activitatea tinerilor liberali ca pe o chestiune pur tehnică, o formă de control politic al lor, o garanție față de apropierea prea

⁴²⁰ Tânăr liberal în 1928-1929, Hurmuz Aznavorian afirma că el și colegii lui (A. Benteoiu, Vintilă Dongoroz, Sescioreanu ș.a.) fuseseră convingși de I. G. Duca. Stima și afecțiunea pentru aceasta, convingerea că indiferența însemna egoism, realizările din trecut ale liberalilor, posibilitățile de dezvoltare personală au fost argumente pentru implicarea politică (Hurmuz Aznavorian, *op. cit.*, p. 7-8).

⁴²¹ Costin Georgescu, „Rostul și menirea tineretului liberal”, în *Părerile Libere*, anul I, nr. 9, 23 mai 1929, p. 139-141.

⁴²² Tineretul liberal, *Dare de seamă...*, p. 53. De asemenea, trebuie menționat sprijinul acordat tineretului de Victor Slăvescu, mai ales prin cercul „Părerile libere” (Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 65).

⁴²³ ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 195-197 (Romniceanu a fost repartizat la Hunedoara).

⁴²⁴ La primăria Capitalei, dăduse dovadă, după Corvin Petrescu, de o „superbă suficiență și crasă ignoranță în materie de gospodărie comună”, fiind „un semn de întrebare și de exclamare” (Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 45-46). Pentru alte informații despre Mihail G. Berceanu, vezi *Figuri politice și administrative...*, p. 131 și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 96. De asemenea, vezi dosarul său la ACNSAS, fond P, dos. 463, Berceanu Mihail.

mare față de I. G. Duca. Cert este că, în notițele sale, pentru diverse conferințe, aflate în fondul personal de la Arhivele Naționale Istorice Centrale de la București, el era preocupat de a defini preocuparea tineretului pentru politică și pentru a descrie noua „elită” liberală⁴²⁵. Tineretul Liberal însemna, după liderul bucureștean, o altă abordare a partidului, locul personalităților, urmând să fie luat de grupe de tineri educați în tradiția cea bună a partidului, cunoscători ai problemelor sociale și politice și capabili de a face sacrificiul necesar pentru restabilirea ordinii morale în țară⁴²⁶.

Tineretul a cărui constituire este descrisă mai sus nu este unitar, congresul din decembrie 1930 purtând de altfel mesajul fundamentării unei coerențe; existența mai multor publicații în zona acestui grup arată dificultatea de impunere a unei structuri reale în planul partidului. Deși din 1929 apărea ziarul *Tineretul Liberal*, care purta pe frontispiciu subtitlul de „organ de expresie intelectuală și politică al tineretului liberal”⁴²⁷, principala publicație în care se regălesc, imediat după înființare, tinerii liberali a fost revista săptămânală *Părerii Libere*. Primul număr al revistei este datat 21 martie 1929, fără a arăta, pe copertă, faptul că aparține tineretului național-liberal. Titulatura revistei induce, în primul rând, condițiile de posibilitate ale tineretului, discuția liberă asupra contingentului; faptul că nu este asumată deschis poate sugera și dorința de a atrage cât mai mulți tineri pe aceste poziții. De altfel I. N. Fințescu preciza, într-unul din numerele mai târzii ale revistei, că publicația era scoasă de un „mănunchi de prieteni”, unii înregimentați în Partidul Național Liberal, alții liberi de orice obligație politică, însă toți, din aceeași generație „dezinteresată”, „cu cultul cinstei și muncii”, profesiile fiind mărturia necesară în această direcție⁴²⁸. Primul număr nu conține astfel un program care să indice apartenența revistei la vreo organizație. O asemenea mărturisire de credință, cu directivele revistei, este regăsită în numărul al doilea al revistei, sub semnătura lui Hurmuz Aznavorian, raportarea fiind făcută la tineret în ansamblu. Punctul de plecare al autorului era constituit din supralicitarea făcută de opinia publică în legătură cu tinerii, ca „salvatori politici”. Respingerea aserțiunii ca insuficientă purta marca moderației liberale, în sensul că, după Aznavorian, tinerețea trebuia dublată

⁴²⁵ Seria de conferințe proprii ale tineretului priveau ideea de școală de caractere, ideologia de generație, propensiunea pentru studiul statului (modernitate, democrație și național), ce însemna să faci politică (alcătuire, ideal, tendință, guvernare, control, susținere și pregătirea opiniei publice), reprezentarea, elitele de conducători (cu virtuțile de altruist, dezinteresat, idealist, patriot, cult, bun și iubitor de oameni, constant, muncitor, devotat, hotărât, îndrăzneț, sobru), rolul partidului liberal în educarea maselor populare, virtuțile civice (munca pentru binele obștesc, dezinteresare personală, om politic ca servitor al neamului). Cf. ANIC, Fond Mihail Berceanu, I A, dos. 76 / f.d., f. 1-4.

⁴²⁶ Note pentru o comunicare din 7 decembrie în ședința generală a *Tineretului liberal*, în ANIC, Fond Mihail Berceanu, I A, dos. 75 / f.d., f. 1.

⁴²⁷ Eu am văzut însă numai numărul 16, din iulie 1930, din anul al II-lea de apariție al publicației (*Tineretul Liberal. Organ de expresie intelectuală și politică al tineretului liberal*, 1930, anul II, nr. 16, iulie).

⁴²⁸ I.N. Fințescu, „Între blocuri și biserici”, în *Părerii Libere*, anul I, nr. 4, 11 aprilie 1929, p. 49.

de cunoașterea actualității pentru a-i da întreaga semnificație politică și socială, precum și de dezinteresare, muncă și devotament pentru binele obștesc. Premisă pentru acțiunea politică, reconcilierea urmărită a tinerilor din toate partidele ținea de patrimoniul ideologic al liberalilor⁴²⁹. Ideea de generație domină, de altfel, primele numere, ca motivație pentru schimbarea politicii după război și pentru o activitate rodnică caracterizată nu de răsturnări, ci de evoluție și colaborarea tuturor⁴³⁰. Pentru a-și defini acțiunea, tinerii liberali au respins conflictul între generații, considerând, ca o profesiune de credință, că nu trebuiau dărmăși idoli sau temple, de cei care nu realizaseră nimic până atunci, ci doar de a adăuga la ceea ce bătrânii au clădit⁴³¹.

Părerii Libere se înscrie în tiparul revistelor politice interbelice cu apariție săptămânală, fiind dominată militantism politic și de preocuparea de a răspunde unor chestiuni ale contingentului. În cele 16 pagini ale publicației, tinerii liberali își propuneau preponderent să radiografeze realitatea, analizele abundând în dauna rubricilor permanente (*Menajeria politică*, *Răsfoind revistele* și *Note săptămânale*)⁴³². Rareori s-a apelat la „seniorii” liberali, în general apropiați ideologic (Victor Slăvescu sau I. G. Duca)⁴³³. Numerele dedicate formării României moderne, cu aniversarea revoluției de la 1848, reconstituiau istoria liberalismului prin republicarea *Proclamația de la Izlaz din 9 iunie 1848*, a articolelor din opera lui Ion Brătianu, Mihail Kogălniceanu, C. A. Rosetti, Eugeniu Carada, Ion Ghika, Dim. Bolintineanu (multe din ele preluate din *Românul*)⁴³⁴; erau semnul asumării de către generația tânără a tradiției partidului, dar și preocuparea de a demonstra viabilitatea curentului liberal, actualitatea principiilor sale și împărtășirea valorilor de noii veniți în spațiul liberalismului românesc. Privilegierea revoluției și a lui C. A. Rosetti de tinerii liberali desemna preocuparea de a se apropia din nou de masele populare și, așa cum menționa Ion Cătunescu, hotărârea de a se orienta politic spre stânga socială⁴³⁵.

Impactul revistei este greu de estimat; tirajul îmi este necunoscut de altfel. Scrisă însă de tinerii liberali, ea a stârnit un anumit ecou, mulți salutând acțiunea sau,

⁴²⁹ H. Aznavorian, „Confesiune de credință”, în *Idem*, anul I, nr. 2, 28 martie 1929, p. 17-18.

⁴³⁰ I. N. Fițescu, „Generația războiului”, în *Idem*, anul I, nr. 3, 4 aprilie 1929, p. 33-34.

⁴³¹ Dan M. Corbescu, „O profesiune de credință”, în *Idem*, anul I, nr. 4, 11 aprilie 1929, p. 50.

⁴³² În toamna lui 1930 a apărut și o rubrică de cronică teatrală. Există și articole legate de explicația unor evenimente și fenomene, precum cel de 1 mai (Val. Mugur, „1 Mai”, în *Idem*, anul I, nr. 7, 2 mai 1929, p. 97).

⁴³³ Colaboratorii permanenți ai revistei erau Al. Alexandrini, D-tru Alimănișteanu, H. Aznavorian, A. Benteoiu, Nic. Besnea, Nic. Budurescu, Dan Corbescu, Gr. Dimitrescu, N. I. Fițescu, C. Fundățeanu, N. Furculescu, C. Moteanu, Val. Mugur, C. I. Nicolaescu, I. Plessia, Mih. Romniceanu, G. Sescioreanu, V. Slăvescu, M. Stati, C. Stoeanovici, C. Tătaranu, C. C. Zamfirescu⁴³³. Ulterior, Alfred Solacolu, inginerul Sergiu Pașcanu, Gh. I. Vântu.

⁴³⁴ *Părerii Libere*, anul I, nr. 11, 9 iunie 1929. Era un număr „roșu”, pentru a arăta opiniei publice că tinerii liberali nu aveau de primit de la nimeni lecții de libertate și democrație: în tradiția și în tiparul marilor înaintași găseau calea adevărată.

⁴³⁵ Ion Cătunescu, „Tradițiunea liberală”, în *Idem*, anul I, nr. 12, 15 iunie 1929, p. 177-178.

dimpotrivă, acuzând tineretul din perspectiva Partidului Național Liberal în ansamblu⁴³⁶. Cea mai serioasă luare de poziție față de tineretul liberal, reliefată ca „deschiderea unei amabile controverse”, i-a aparținut, în prima jumătate a anului 1929, lui Nae Ionescu, cunoscutul filosof naționalist și director de la *Cuvântul*. Mărturisesc că nu am avut acces la discursul lui Nae Ionescu. Multe din afirmațiile filosofului pot fi intuite după răspunsul pe care Eugen Titeanu l-a dat în cadrul revistei; încurajând tânăra generație de a se afirma ca forță care să revoluționeze societatea românească (tineretul „chemărist” era salutat, în anii '20, ca eveniment social), profesorul bucureștean definea tineretul liberal în raport cu structuri similare, devalorizându-l pentru spiritul său moderat, preocupat să se încadreze în tiparele evoluției de până atunci⁴³⁷.

În mod vizibil sub raportul ideilor politice, revista *Părerii Libere* a fost apropiată de I. G. Duca și cred că nu întâmplător redacția publicației se afla pe strada Cometa nr. 26, (administrația pe Cometa 80), aceeași pe care locuia și liderul liberal. După 1934, revista, atât cât a mai apărut, și autorii ei au fost mai curând apropiați de Gheorghe Tătărescu, mulți din cei menționați printre colaboratori având demnități publice în perioadă⁴³⁸.

⁴³⁶ „Revista presei”, în *Idem*, anul I, nr. 3, 4 aprilie 1929, p. 45-46: laudele lui Em. Fagure, în *Lupta de Sâmbătă*; dimpotrivă, Em. Socor, în *Adevărul* de sâmbătă își exprima pesimismul cu privire la tineretul liberal, insinuând că o „gândire liberă” în cadrul partidului liberal constituie un „act de indisciplină”; I.N. Fișescu, „Între blocuri și bisericiuțe”, în *Idem*, anul I, nr. 4, 11 aprilie 1929, p. 49.

⁴³⁷ Tinerii liberali se defineau canonic ca fiind specialiști cu etaje de carieră parcurse sigur sau oameni cu locul bine stabilit printre scriitori; ei nu se constituiau într-o falangă care să năvălească pentru o nouă societate, să genereze metamorfoze forțate; tineretul liberal se încadra, afirma Eugen Titeanu, în ritmul desfășurărilor firești; el nu era preocupat să rupă nici un zăgaz, nu producea nici o prăbușire, nu asedia nici o citadelă. Titeanu era de acord cu afirmația că „tineretul nu acceptă ci cucerește situațiile”, dar nu în sensul ionescian, ci în direcția luptei normale: asprimea împrejurărilor, viitoarele lupte electorale, complexitatea problemelor politice și tehnice constituiau criteriu de selecție pentru a impune cadrele unui partid, utilizate intens și precis; era un examen pentru tineret, întrucât nu era totul să deții o situație, ci să te poți menține și să răspunzi necesităților ei, fiind pregătit corespunzător. Tineretul nu făcea corp aparte în cadrul partidului liberal; nu doar o forță disciplinată ci „difuzat” în organizația partidului, nu acționează cu spirit de corp aparte; nu e un tineret „petiționar” (cu trimitere la „Chemarea” și atitudinea tinerilor magistrați ardeleni față de ministrul Grigore Iunian), ci un tineret cu carieră făcută, nu aspiranți la un loc pe care îl cer politiciii neputând să-l obțină singuri. Liberalii sunt „valori sociale sigure”. Tineretul liberal nu manifesta fanatism, dar nu era nici cenacul literar, cu tot numărul mare de reviste apărut, sau o simplă lămurire ideologică făcută cu talent, în decorul unui turn de fildeș. Tinerii liberali se proiectau prin pana lui Eugen Titeanu ca fiind o „falangă militantă a democrației” (Eugen Titeanu, „Amabilă controversă cu d. Nae Ionescu”, în *Idem*, anul I, nr. 7, 2 mai 1929, p. 98-100).

⁴³⁸ Revista a avut un hiatus în apariție, din 1930 până în 1936, din motive necunoscute nouă. Anul II, nr. 14, din 18 noiembrie 1936, al *Părerilor libere* menționează că revista era un

5.5. O nouă structură politică a liberalilor și evoluții în spațiul Tineretului Liberal

Tineretul liberal s-a integrat acțiunii de opoziție duse de Partidul Național Liberal împotriva guvernării Iuliu Maniu, fapt care întărește motivația politică manifestată a adeziunii la Partidul Național Liberal. Cei care scriu în revista *Părerii libere* preiau și vehiculează temele privind criza politică internă regăsite în discursul Partidului din perioada care a urmat alegerilor din decembrie 1928, precum și reperele gândirii liberale⁴³⁹. Diferențele care apar sunt de natură doctrinară, consensual cu preponderența urbană a membrilor, pe direcția unui demers Industrial sub aspect economic.

Perioada de început a organizației a fost una de acomodare a tinerilor la realitatea politică, în care apartenența la partid este încă discutabilă și trebuie reinventată simbolic, ca în cazul sus-menționatului congres din decembrie 1930. Evenimentele din iunie 1930 au proiectat însă tineretul liberal în prim-planul

bilunar politic, economic și sociale (deși numerele pe care le-am avut la dispoziție pentru acest an arată că ritmicitatea apariției revistei reprezenta o problemă) și prezintă drept secretar de redacție pe Ion Zurescu. Colaboratorii revistei erau mult mai numeroși decât cu 6 ani în urmă, semn al creșterii importanței *Tineretului Liberal*: Roman Alexandrescu, D. Alimănișteanu, Al. Alexandrini, Puîu Angelescu, H. Aznavorian, N. Budurescu, A. Bentoiu, C. Bursan, Traian Berberian, M. Cancicov, C. Cristodorescu, Mircea Costinescu, B. Dumitrescu, Dorel Dumitrescu, Victor Dimitriu, I. Floroiu, N. Furculescu, C. Gerota, G. Gheorghiu, P. Gârboviceanu, Marius Georgescu, Al. Hartular, N. Ionescu, N. Iordăchescu, G. Iosifescu, Mircea Ionescu, H. Lazăr, M. Lăzeanu, C. Moteanu, A. Neagu, I. Nicolaescu, Valeriu Pop, I. Plessia, Traian Pârvu, Radu Patrușiu, R. Portocală, Valeriu Roman, M. Rarincescu, M. Romniceanu, Șerb. Șerbescu, N. Sibiceanu, N. Stoeanovici, Lazăr Simion, G. Sescioreanu, C. Tătăranu, N. Trestianu, Daniel Tecău, I. G. Vântu, Zlotescu, C. Zamfirescu. Însă materialele sunt lipsite de relief, luările de poziție fiind legate de guvernare și de poziționarea față de Carol al II-lea: „Regescul îndemn”, în *Părerii libere*, anul III, nr. XIV, 18 noiembrie 1936, p. 1-2; Valeriu Roman, „Naționalism și democrație”, în *Ibidem*, p. 3-5; I. G. Popescu-Dolj, „Politica monetară a guvernului”, în *Idem*, p. 12-13, Valeriu Roman, „Factorii Unirii noastre naționale”, în *Părerii libere*, anul III, nr. XV, 8 decembrie 1936, p. 1-4; Argentarius, „Gospodărie financiară ordonată”, în *Ibidem*, p. 13-15 etc.

⁴³⁹ Mă opresc aici doar la primul număr al revistei (*Părerii libere*, anul I, nr. 1, 21 martie 1929), în care era ridicată problema demisiilor „în alb” față de partidul național-țărănesc a reprezentanților poporului în Parlament, demagogia adversarilor etc.; ulterior, tinerii liberali au preluat descrierile din presa liberală cu privire la actorii politici (Iorga era desemnat ca „leaderul tuturor majorităților”, fobia față de Soviete și comunism etc., atitudinile față de legea comercializării sau reforma administrativă, dar și-au asumat și unele diferențe față de doctrina liberală, în sensul necesității unei politici industriale de stat (ing. Sergiu Pașcanu); tinerii s-au definit, de altfel, mai aproape de un demers industrial, sub aspect economic, dincolo de perpetuarea unor idei precum armonizarea claselor sociale, conversiunea, politica externă favorabilă menținerii sistemului de la Versailles, politica școlii în maniera dr. C. Angelescu, respingerea regiilor autonome etc.

politicii liberale, pe relația cu discursul liberal în genere, în condițiile în care Carol și-a definit acțiunea ca „reînnoire”, „ritm nou”, dar mai ales în raport cu dubla presiune, organizatorică și ideologică (ca „mișcarea a tinerilor”), exercitată de acțiunea lui Gheorghe Brătianu în vara aceluși an. Atrăși de noul discurs public, dar reținuți prin fidelitatea față de I. G. Duca, cel care-i implicase în politica activă, tinerii au rămas în „vechiul” partid liberal. Absența revistei *Părerii libere* între 23 iunie și 9 octombrie 1930 este, după mine, un semn al tensiunilor din interiorul noului corp. Finalmente, negocierea puterii din interiorul formațiunii liberale le-a oferit șansa să-și redefinească apartenența, iar fidelitatea lor față de conducerea centrală s-a cerut recompensată, în sensul recunoașterii rolului lor în cadrul organizației. Ei au transmis mesajul re poziționării partidului față de rege și totodată au propus, consensual atitudinii lui I. G. Duca, reorganizarea formațiunii liberale, în contextul ideilor autoritare din epocă cu privire la guvernele de personalități, dar și a descompunerii partidelor (cu privire la partidul poporului, dar și a celorlalte forțe politice). Tineretul liberal s-a plasat în postura de mare susținător și beneficiar al procesul de reorganizare internă.

În fața oportunismelor politice, Mihail Romniceanu realiza o critică a instituției partidului, dezvăluind astfel imaginarul tinerilor liberali cu privire la formațiunea din care făceau parte. Ei erau legați de ideea guvernământului prin popor, care presupunea întărirea instituției partidelor politice. În aserțiunea lui Romniceanu, partidele reprezentau adevărate unități de luptă, conduse de șefi de cele mai multe ori bine intenționați și dezinteresați, dar cuprinzând un număr mare de „soldați” al căror singur obiectiv tangibil era cucerirea puterii cu toate avantajele ei. Pe de altă parte, ideologia partidului, în mod logic emanația tuturor membrilor lui, era lăsată pe seama conducerii superioare, căreia i se solicita în schimb aducerea formațiunii la guvernare. Restructurarea partidului domină de altfel discursul tinerilor, în ideea constituirii unei formațiunii politice responsabile, care să inspire opiniei politice neînregimentate, și pentru a nu priva țara de singura conducere posibilă, a șefilor cu experiență ai partidelor actuale. Reforma internă privea transformarea partidului într-o structură modernă, o organizație militantă, cu renunțarea la sprijinul „forțelor electorale” (notabilităților locale – n. mea. Ov.B.) care nu aveau altă justificare decât puterea, și în care aderența să constituie un act concret; „trebuie verificate credințele fiecăruia și eliminați cei care nu sunt de acord cu ideologia partidului”, afirma, în principal, Mihail Romniceanu, pentru ca cei ce „activează” să aducă un real suport partidului; el observa că voturile obținute de partid nu erau consecința întrunirilor de culoare, cu publicul lor mereu același sau a „agitației propagandiștilor” de o moralitate nu totdeauna exemplară, ci aprecierea ideilor promovate de liderii liberali și a puterea lor de realizare. În condițiile în care fruntașii partidului fuseseră cei care câștigaseră efectiv bătăliile politice, formațiunea trebuie să îndepărteze impresia că recompensează „devotamente”⁴⁴⁰.

⁴⁴⁰ Mihail Romniceanu, „Partide și partizani”, în *Idem*, anul II, nr. 27, 9 octombrie 1930, p. 423.

Alegerea lui I. G. Duca în președinte ale Partidului Național Liberal, la sfârșitul anului 1930, a radicalizat discursul tinerilor cu privire la realitatea partidului liberal. Într-o manifestare organizată de Tinerimea liberală pe 8 februarie 1931, în mod formal pentru comemorarea lui Vintilă Brătianu, dar real ca un preludiv al Congresului liberal din 22 februarie acel an și ca manieră de omagiere a noului lider, vorbitorii au reflectat dorința de a stabili o altă sociabilitate politică, din perspectiva grupului de la *Părerii libere*. Răspuns la acuzația informală adusă tinerilor liberali de a fi rebeli față de disciplina de partid, de a fi adus tendințe anarhice în cadrul formațiunii, de a formula, abia intrați în partid, critici și de a solicita anumite revizui, Hurmuz Aznavorian a ridicat problema libertății discuției și a disciplinei în acțiune a membrilor; el reamintea participarea benevolă și conștiința neangajată a celor care intraseră și care servea pentru respingea oricărui interes particular în favoarea ideilor și programului de acțiune al partidului. În mod radical, Hurmuz Aznavorian considera că partidul nu era o proprietate care să aparțină cuiva sau care putea fi transmis prin succesiune. Asociație de oameni liberi, el nu se putea întemeia pe ideea de drept moștenit prin șefie. Menționea că partidul își alegea președintele în mod liber și conștient, după valoarea, trecutul și posibilitățile de realizare în viitor ale omului politic, institua o ruptură cu practica anterioară, opinia publică luând locul culiselor. Abordarea teoretică era dublată de omagiul adus lui I. G. Duca, față de care tinerii își manifestau sentimentele de grațitudine, noului lider datorându-i participarea anticipată la viața publică, prin îndemn și prin ideea pregătirii politice a tinerelor generații pentru a sigura continuitatea în viața publică⁴⁴¹.

Activitatea Tineretului s-a circumscris în anii 1931-1933 demersurilor de reformă internă ale lui I. G. Duca. Susținători ai noului lider, tinerii liberali s-au evidențiat publicistic, doctrinar și organizatoric. Mai ales spre 1933, demersul lor teoretic tinde să monopolizeze activitatea cercurilor de studii⁴⁴². Distinctiv, tinerii

⁴⁴¹ Acuzația nu era una explicită, dar faptul că Hurmuz Aznavorian, cel mai vocal reprezentant al tinerilor liberali, a simțit nevoia să răspundă demonstra importanța acesteia; Aznavorian menționa, construcție metaforică a „acuzării”, imaginea casei – efigie pentru partid care domina mentalitatea liberalilor, tinerilor cerându-li-se să nu ceară încă de la început schimbarea locatarilor; liderul Tineretului Liberal continua însă metafora, refuzând ideea că acea casă aparținea cuiva anume („Înălțătoarea manifestăție de eri a Tinerimii Național-Liberale”, în *Viitorul*, anul XXIII, nr. 6897, duminică, 1 februarie 1931, p. 3).

⁴⁴² Într-o ședință de bilanț ținută în ultima decadă a lunii iulie 1933, prezidată de Mihail Berceanu, I. G. Vântu afirma faptul că după data de 7 noiembrie 1932, Tineretul Național-Liberal ținuse 24 de conferințe publice săptămânale, cu subiecte bine determinate. Enumerarea temelor și a conferențiarilor este, într-adevăr impresionantă, iar lista merită menționată: *Problema reorganizării statului* (I. G. Vântu), *Problema monetară* (Radu Colorian), *Reorganizarea administrativă și a statului*, *Unirea Ardealului* (cu M. Berceanu, Alexandrescu Roman și Valeriu Roman), *Raportul dintre carieră și acțiunea politică a tineretului* (Mihail Romniceanu), *acțiunea politică a Tineretului Național-Liberal* (Radu Dobrescu, Dim. Alimănișteanu, Tănase Ionescu, ing. Andreescu, Petre Ștefănescu, Gil Predescu, Paul Zotta, membri ai T.N.L., și Mihail Berceanu), *Asigurările sociale* (Gill Predescu), *Intervenționism și legislația muncii* (Gill Predescu), *refacerea și modernizarea agriculturii* (ing.

liberali au tins să definească liberalismul de pe pozițiile interesului individual, gândit drept resort al tuturor activităților umane și care sfârșește prin a găsi, fără ajutorul statului sau al altei colectivități, cea mai bună normă de conducere economică. Era un refuz al etatismului și al economiei dirijate, vinovate, după N. Sibiceanu, de a fi întârziat rezolvarea normală a crizei economice⁴⁴³.

În planul politicii nemijlocite s-a evidențiat Eugen Titeanu, ajuns deputat după alegerile din 1932. Cu ocazia debutului său parlamentar, el a fost apreciat chiar de presa în general adversară liberalilor (*Adevărul* sau *Curentul*)⁴⁴⁴. Și Pamfil Șeicaru observa că era „o bună achiziție pentru liberali”⁴⁴⁵.

agronom Ion Berceanu), *Utilitatea psihofizică și orientarea profesională* (dr. S. Cristovici), *organizarea internațională a muncii* (ing. St. Popescu), *planul cincinal și rezultatele lui* (Petre Livezeanu); dacă primul ciclu al conferințelor nu a avut teme care să se înscrie într-o logică a reprezentărilor, ciclul al II-lea, început în februarie 1933, s-a dorit mai aplicat, cu precizarea punctului de vedere al Tineretului asupra problemelor ilustrate de conferențieri; dezbaterile au devenit regula, chiar dacă sunt intercalate și conferințe (Alexandrescu-Roman despre *organizarea republicii germane*, iar Paul Zotta despre *statul corporativ*): I. G. Vântu a deschis problema *generației noi*, într-o serie de articole publicate în *Românul*, ziarul Tineretului Liberal, dezbaterile cuprinzându-i, în mai multe întâlniri, și pe P. Alexandrescu-Roman, prof. Fr. Chiriac, P. Livezeanu M. Berceanu, ing. Andreescu, M. Fărcășanu, M. Romniceanu, Valer Roman, ing. I. Berceanu, G. Predescu; o altă dezbateră a fost lansată, pe parcursul a două ședințe, cu privire la conferința inginerului D. Andreescu asupra valorificării, diversificării și industrializării produselor indigene; alte teme importante au fost cele legate de *naționalism și internaționalism* (conferențiar fiind Sebastian Șerbescu, iar la dezbateri participând P. Alexandrescu-Roman, dr. Cristofovici, Paul Zotta, I. G. Vântu, M. Romniceanu, P. Livezeanu, prof. Dragomir Hurmuzescu etc.), de *tineretul german* (M. Fărcășanu fiind conferențiar), *naționalismul economic* (N. Furculescu), *naționalism și creștinism* (părintele Bulacu), *problema unificării legislative* (Aurel Bentoiu), problema identității, dezvoltată de discursul generaționist al lui I.G. Vântu a revenit mai mereu ca preocupare intelectuală, mai ales pe raportul cu mișcările extremiste (*noia generație și curentele extremiste*, conferința lui Eugen Titeanu, dar participând la discuții Sibiceanu, I. Manolachi, I. Dumitrescu, Paul Zotta și I. G. Vântu), despre *liberalismul economic* (M. Fărcășanu), sau despre *ce este partidul liberal* (M. Romniceanu); Cf. „Ședințele și activitatea Tineretului Național-Liberal”, în *Viitorul*, anul XXV, nr.7649, duminică 23 iulie 1933, p. 1 și 3.

⁴⁴³ N. Sibiceanu, dr. în Drept, „Evoluția liberalismului economic”, în *Democrația*, anul XXI, nr. 6-7, iunie-iulie 1933, p. 19-25.

⁴⁴⁴ „Adevărul”, nr. 15021, din 20 decembrie 1932 și „Curentul”, nr. 1756, din 19 decembrie 1932, apud Eugen Titeanu, *Rechiștorul unui regim nefast. Discursul la Mesaj al d-lui Eugen Titeanu, deputat de Romanați, rostit în ședința din ziua de 16 Decembrie a Adunării Deputaților, București, Imprimeriile Independența, 1932.*

⁴⁴⁵ Pamfil Șeicaru, „Eugen Titeanu (1900-?)”, în *Scrieri din exil...*, p. 365.

5.5.1. Nevoia de organizare.

Structural însă, eforturile pentru construirea unui *Tineret Național-Liberal* la nivelul întregii țări au suferit un eșec. Diferențele și interesele politice regionale au fost mai puternice decât propensiunile unificatoare ale Centrului, individualizat în persoana lui I. G. Duca. O dată în plus, geneza Tineretului Liberal este mai curând policentrică, tinerii care vorbeau în decembrie 1930 în numele organizației *Tineretului* se reprezintă pe sine. Ei nu semnifică o structură națională. Concurențial, aproape în paralel cu întrunirea organizației de la București, pe 8-9 noiembrie 1930, avusese loc la Cluj congresul tineretului ardelean, care s-a dorit un prim congres general al tineretului liberal, cu stabilirea unui comitet central de organizare a tinerimii liberale în general. Prezența lui Ion Pillat, N. D. Chirculescu, dr. Valeriu Roman (transilvănean stabilit în Capitală) sau Costel Tătăranu dinspre structura bucureșteană sau a unor reprezentanți ai tinerilor liberali din Basarabia (județul Ismail, așa cum apare mențiunea în cronica politică a evenimentului) și Banat îndrituia o asemenea abordare. Prezența liderilor ardeleni marcanți ai partidului, precum Alexandru Lapedatu (cel care a și prezidat de altfel congresul), prof. Gh. Bogdan Duică, prof. univ. dr. Titu Gane, prof. Florian Ștefănescu Goangă, prof. Emil Panaitescu, prof. Vasile Candrea etc. arăta finalitatea diferită a procesului de constituire a tinerimii liberale în această regiune: tinerii trebuiau să fie disciplinați și solidari sub steagul partidului, ei urmând a-și face „ucenicia” politică, lucrând la educarea tânărului vot obștesc, activând pentru restaurarea valorilor morale în viața publică sau pentru realizarea programului cultural propus de Ion I. C. Brătianu în 1927. Deși termenii și temele sunt aceleași pe care le întâlnim în cazul discuțiilor din presa centrală, finalitatea manifestării privește controlul exercitat asupra organizațiilor de liderii locali. Era un răspuns la tipul de legitimitate pe care Duca și-o construia în partid în raport cu vechile cadre. Scopul este reliefat de moțiunea finală a congresului, în care se afirma că tinerimea cisalpină a Partidului Național Liberal urma să activeze în cadrul partidului, sub îndrumarea conducătorilor responsabili. Structurarea tineretului nu urma să se desfășoare în manieră autonomă, ci pe județe, cu organe de conducere proprii, dar în disciplina organizației oficiale⁴⁴⁶. Ulterior, în 21 mai 1933, pe relația cu tineretul liberal din Ardeal și din Banat, s-a constituit la Cluj un comitet de îndrumare sub conducerea lui Alexandru Lapedatu, cu câte un tânăr din fiecare județ, delegat de către președintele organizației liberale respective. Programul stabilit cu acest prilej conținea ideea de școală politică a tineretului alături de fruntașii cei mai de seamă ai neamului⁴⁴⁷. Bănățenii revendicău pentru sine cea dintâi manifestare

⁴⁴⁶ Erau reprezentate județele Alba, Arad, Ciuc, Brașov, Făgăraș, Sibiu, Târnava-Mare, Năsăud, Maramureș, Satu-Mare, Someș, Hunedoara; Cf. „Congresul tineretului liberal”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6832, miercuri, 12 noiembrie 1930, p. 2; „Moțiunea congresului”, în *Idem*, anul XXII, nr. 6833, joi, 13 noiembrie 1930, p. 2.

⁴⁴⁷ „Tineretul ardelean în Partidul Liberal”, în *Glasul Ardealului*, anul VII, numerele 20, 21 și 22, duminică 14, 21 și 28 mai 1933, p. 2, 1 și 1-2. La manifestări fuseseră prezenți și I. G. Duca, Mihail Berceanu și Eugen Titeanu, ultimii din partea Tineretului Liberal.

și acțiune a tineretului liberal, în condițiile în care mulți din tineri participaseră la constituirea Partidului Național Liberal din Banat, în 1920; mai mult, reorganizarea partidului după decembrie 1928 apărea ca o operațiune încredințată tinerilor⁴⁴⁸.

5.5.2. *Congresul Tineretului Liberal ca obiectiv politic privind fondarea unei noi sociabilități liberale*

Aspectul teritorial al puterii a făcut imposibil constituirea unui Tineret Liberal în anii '30. Unificarea structurii liberale de tineret a fost astfel un deziderat pentru apropiații lui I. G. Duca în anii '30, în condițiile avansului extremismului în plan public. Într-un articol din *Democrația*, Valeriu Roman considera că viitorul națiunii era legat de modul în care tineretul românesc se definea doctrinar⁴⁴⁹. Militând pentru unificarea structurilor de Tineret, unii intelectuali liberali încercau să evidențieze conformismul tinerilor în materie politică. Inginerul Paul Zotta refuza acuza de deviație pentru Tineretul Național Liberal, încadrându-l în istoria partidului⁴⁵⁰.

Un congres de refondare al Tineretului Liberal, sub aspect național, a fost pregătit în mai multe rânduri, fără ca finalitatea lui, de a arăta forța noului grup, să fie cea dorită de tinerii de la *Părerii Libere* sau a grupului din jurul lui Duca.

Între hârtiile lui Mihai Berceanu, aflate la Arhivele Naționale Istorice Centrale, am găsit un text intitulat *Memoriu asupra oportunității ținerei unui congres al Tineretului Liberal și a chestiunilor de discutat*⁴⁵¹, neoficial și nedatat, dar care poate fi plasat oricând în deceniul patru al secolului XX. Urgența întrunirii era legată de conjunctură, fapt care trimite cronologic, cel mai probabil, la a doua jumătate a anului 1931, deși și guvernarea Gheorghe Tătărescu oferă multiple spații de plasare a documentului. Problemele menționate de Mihail Berceanu erau de ordin constituțional, cu respingerea regimurilor personale guvernamentale și cu necesitatea revenirii la parlamentarism. Dincolo de dezbaterea politică, era asumată și cercetarea cauzelor care aduseseră uzura partidului sub raport electoral. Analiza îndepărtării formațiunii de mase definea o dată în plus tineretul liberal. Cauzele evocate ale declinului demonstau o anume radicalitate a tinerilor în raport cu conducerea liberală: sub aspect psihologic, ei acuzau absența unei atitudini hotărâte în rezolvarea situațiilor politice, precum lipsa de energie în curmarea răului și sancționarea abuzurilor a liderilor, ceea ce făcea ca partidul să nu mai reprezinte o garanție de reabilitare morală a vieții publice; social-politic, tinerii observau că nu exista o orientare precisă pentru un regim efectiv democratic, care să cuprindă în el simplitate, competență și mora-

⁴⁴⁸ Mai ales prin Aurel Cosma-jr. și ziarul *Nădejdea* („Acțiunea Tineretului liberal în Banat”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6417, duminică 7 iulie 1929, p. 3).

⁴⁴⁹ Concepție superioară în planul umanității, liberalismul și Partidul Național Liberal apăreau drept cadrul de realizare a potențialității tinerilor (Valeriu Roman, „Tineretul și curentele extremiste”, în *Democrația*, anul XXI, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1933, p. 8-14).

⁴⁵⁰ Ing. Paul Zotta, „Tablou politic al tineretului”, în *Democrația*, anul XXI, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1933, p. 31-35.

⁴⁵¹ ANIC, Fond M. Berceanu, dos. I A / 56 / f.d., f. 2-3.

litate; de asemenea, din punct de vedere economic, aplicarea socialismului de stat și devierea regimului capitalist de la funcția lui normală și morală afectaseră regimul liberal. Organizarea partidului și mijloacele sale de propagandă constituiau însă principalul reproș, tinerii recuzând cadrele partidului „obosite”, fără pasiune pentru luptă și care nu renunțau la metodele vechi și la mentalitatea antebelică a votului cenșitar.

Construind acest eșafodaj, Mihail Berceanu argumenta nevoia congresului în primul rând pentru ca tineretul liberal să-și demonstreze existența în cadrul partidului; era totodată, un prilej pentru unificarea „generației”, ca formă de presiune în sensul selecționării valorilor. Berceanu dorea ca, prin manifestare, tinerii liberali să spulbere acuzația că reprezentau o dizidență, ei urmând să exprime solidaritatea cu partidul.

Congresul viza în principal trei chestiuni cu trimitere publică: o declarație de principii (sub forma unei moțiuni) cu privire la regimul politic democratic, refuzul marginalității în raport cu partidul, prin respingerea distincției generaționale și remedierea situației partidului liberal, ca proiect reformator major al tineretului liberal unificat, identitar, în sensul că oferea un sens propriei lupte politice, și valorizant totodată, în raport cu cadrele liberale și cu opinia publică; câștigarea încrederii electoratului se putea realiza printr-o politică de interes general, dominată de o concepție clară, cu un ideal constructiv, dezinteresat, și de o acțiune sobră și disciplinată a cadrelor⁴⁵². Crearea unor nuclee de tineri care să angreneze populația țărănească în opera de transformare socială impunea schimbarea metodelor de organizare și a tacticii de luptă electorală, o dată cu implicarea Tineretului Liberal⁴⁵³.

Dincolo de acest text dificil de datat, au existat și gesturi explicite pe direcția unificării. La 15 octombrie 1932 apărea ziarul *Românul*, ca organ al Tineretului liberal, inițial cu o apariție bilunară, iar de la 1 iunie 1933, ca săptămânal. Rațiunea pentru înființarea noii publicații trimitea la dorința de a contopi *Românul* cu *Ardealul liberal*, organul tineretului național-liberal ardelean, ca preambul la un congres de unificare a mișcării.

Importanța Congresului din perspectiva grupului de la București era evidențiată în toamna anului 1933 de „călătoria de studii” făcută în Ardeal de Mihail Berceanu, M. Fărcășanu, I. G. Vântu, P. Livezeanu, I. Dumitrescu și Gill Predescu ș.a. Ei s-au întâlnit la Brașov cu dr. I. Seracin, din partea comitetului de îndrumare a tineretului liberal transilvănean⁴⁵⁴. Demersul asociativ era unul mai vast, grupul bucureștean deplasându-se, în același scop, la Hotin, Vaslui și Rădăuți, iar discuțiile

⁴⁵² Reformele politice necesare în viziunea lui Mihail Berceanu priveau o administrație simplă, o societate bazată pe inițiativă particulară, restabilirea autorității de stat, angrenarea școlii și bisericii în mecanismul statului pentru pregătirea morală și instrucție, înlocuirea socialismului de stat prin liberalism moral, cooperatie, raționalizarea intervenționismului de stat (ANIC, Fond M. Berceanu, dos. I A / 56 / f.d., f. 1).

⁴⁵³ Ibidem.

⁴⁵⁴ „Călătoria de studii a Tineretului Național-Liberal. Manifestația de la Brașov”, în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7687, vineri, 6 septembrie 1933, p. 2.

desfășurându-se mai curând cu liderii organizațiilor respective (maior Florescu, Mihai Negură și Băncescu) decât cu tinerii liberali. La Hotin a fost prezent și Dimitrie Marmeliuc, profesor la Universitatea Cernăuți⁴⁵⁵.

5.5.3. Congresul

Congresul Tineretului Liberal s-a desfășurat, finalmente, în ziua de 14 noiembrie 1933, la Clubul central al partidului, într-un context dominat de preluarea puterii de către Partidul Național Liberal condus de I. G. Duca, după 5 ani de opoziție⁴⁵⁶. Fapt care explica afluența membrilor și entuziasmul în care s-au desfășurat lucrările, dar și absența președintelui liberal, principalul susținător al demersului de unificare a tineretului. Prezența a fost însă semnificativă, lideri liberali marcanți implicându-se chiar în manifestările structurale ale congresului sau în dezbateri: dr. I. Costinescu a fost copreședinte al Secției de probleme sociale, Constant Georgescu s-a plasat pe o poziție similară la Comisia Economică și Financiară, Mircea Djuvara și G. Fotino au condus secția de politică externă, Emanuel Miculescu, prim-președinte onorar al Înaltei Curți de Casație, Bosnief Paraschivescu etc s-au evidențiat la secțiunea juridică; au putut fi remarcați și C. D. Dimitriu, fost ministru sau dr. Titu Gane, de la Cluj. De altfel, delegațiile la manifestare au fost numeroase, cu reprezentarea tuturor regiunilor, cel mai impozant grup fiind cel ardelean, situat în prim-planul congresului ca o materializare a importanței provinciei pentru identitatea liberală și ca o confirmare a propensiunii spre unificare⁴⁵⁷. Bucovina a fost reprezentată prin dr. Tomovici, iar Basarabia prin prof. Pamfil, din Chișinău, implicat în secțiunea culturală. Saluturile din perspectiva regională dădeau dimensiunea națională și doreau să legitimeze realitatea tineretului liberal unificat⁴⁵⁸.

⁴⁵⁵ „Excursiile Tineretului Național-Liberal”, în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7687, vineri, 6 septembrie 1933, p. 2.

⁴⁵⁶ Lucrările acestui congres au fost reflectate în paginile mai multor numere din *Viitorul* („Deschiderea Congresului tineretului Național-Liberal”, în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7746, marți, 14 noiembrie 1933, p. 1; „Lucrările Congresului Tineretului Național-Liberal. Desbaterile secțiunilor”, în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7747, miercuri 15 noiembrie 1933, p. 3; în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7749, vineri 17 noiembrie 1933, p. 3; „Dela Congresul Tineretului Național-Liberal”, în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7755, vineri 24 noiembrie 1933, p. 2).

⁴⁵⁷ Cu dr. Ion Seracin și Al. Jebeleanu de la Brașov, prof. Eugen Daschievici, prof. M. Demetrescu, ambii de la Tg. Mureș, avocat Ion Pădureanu din Blaj, dr. Traian Bejan din Năsăud, Al. Jebeleanu din Brașov, Virgil Năstase, dr. Noveanu și dr. Toma (Cluj), Vasile Moveanu din Arad, salutul organizației tineretului din județul Brașov; Petre Moldoveanu-Cluj etc.

⁴⁵⁸ V. Pintilescu aducea salutul secțiunii feminine a tineretului liberal; Ion Ciolan a vorbit în numele „prietenilor din Ardeal”; Vasile Moveanu din Arad se făcea purtătorul de cuvânt al mulțimii ardeleni; Al. Jebeleanu individualiza în salut organizația tineretului din județul Brașov. Saluturi au mai adresat adunării Petre Moldoveanu din Cluj, G. Matinov din

Alături de reunirea tineretului, Congresul s-a dorit astfel un moment al concordiei și pe relația cu trecutul. Dr.-ul I. Costinescu, însărcinat de șeful partidului liberal să-l suplinească, a legat acțiunea tineretului liberal de figura „mitizată” spre 1933 a lui Vintilă Brătianu. În mod similar, C. D. Dimitriu amintea despre prima mișcare a tineretului liberal, pornită la 1911 sub conducerea fostului lider, sub forma cercurilor de studii care se transformaseră în 20 de ani în „înalte academii politice”.

Oricum, congresul Tineretului a avut multe elemente în comun cu manifestarea similară a partidului, dublând-o în mod formal, încât la momentul noiembrie 1933 identificarea discursului tinerilor liberali cu cel oficial este foarte mare. Lucrările congresului, puțin individualizate în presa partidului, s-au desfășurat pe 10 secțiuni care urmăreau să demonstreze seriozitatea tineretului liberal⁴⁵⁹. Citit de I. G. Vântu, conferențiar universitar, *Raportul general al secțiunilor* relaționa acțiunea tineretului cu programul liberal de redresare a societății românești și semnifica un omagiul „de iubire și de nestrămutat devotament” adus lui I. G. Duca.

Programatic, idealul acțiunii Tineretului Național Liberal era unificarea sufl-tească a tuturor locuitorilor din statul român pe baza unui naționalism generos și ridicarea culturală a țării, înțelegând ca educație a caracterului, redresare morală și instrucție pe baza unei concepții sincer democratice. Definirea tineretului liberal prin raportarea la problemele politice sau de altă natură ale societății românești politice (cu referire la partidele politice, la extremism, la guvernările postbelice, la binomul democrație-dictatură, la lumea rurală) etc. a fost umbrită în cadrul congresului de necesitățile de unificare a tineretului. Construirea organizației unice a tineretului liberal a dominat dezbaterile propriu-zise ale secțiunilor, Eugen Titeanu punând deschis problema generației; ridicată pe ruinele războiului, protestatară în condițiile în care evoluția spre bine părea să se fi închis, tânăra generație trebuia înțeleasă

Tighina, Marinescu din Bălți, prof. Pamfil Chișinău, Crișan din Banat, Aurel Golimaș din Iași, Vlad Vălcu din Dolj și C. Handorean din partea tineretului universitar.

⁴⁵⁹ Așa cum erau anunțate de șeful tineretului liberal, M. Berceanu, în debutul congresului aceste secțiuni erau: secțiunea de *propagandă și organizare*, prezidată de prof. Iancu Botez, senator, cu Petre Livezeanu ca secretar și raportor; secțiunea *problemelor sociale*, cu Mihail Romniceanu și dr. S. Cristofovici, secretar; secțiunea *politicii generale*, prezidată de dr. Ion Seracin, cu dr. Virgil Năstase (de la Cluj) și prof. E. Daschievici (de la Tg. Mureș) drept secretari; secțiunea *economică și financiară* sub președinția lui Constant Georgescu (și N. Furculescu) și secretar pe avocat Radu Colorian; secțiunea *culturală* cu preotul Tc. Gh. Crețu drept președinte, având ca secretari pe prof. Emil Diaconu, M. G. Constantinescu, Gh. Dobrescu și I. Zurescu; secțiunea *juridică*, prezidată de prof. univ. dr. Barbu Dumitrescu și secretar pe avocat Tiberiu Moșoiu; secțiunea *administrativă* prezidată de Valeriu Roman și secretar P. Alexandrescu-Roman; secțiunea *problemelor rurale*, cu Ing. I. Berceanu, și secretar ing. I. Nicolaescu (evidențându-se V. G. Bârcă, delegatul județului Tutova); secțiunea *industrială*, prezidată de prof. univ. I. Arapu, secretari fiind ing. Paul Zotta, D. Andreescu și prof. Mihail Popovici; secțiunea de *politică externă*, cu Mircea Djuvara și G. Fotino, Mihail Fărcășanu fiind referent.

pentru a deveni o generație constructivă și trebuia încadrată sub steagul liberalismului prin acțiunea reală a Tineretului Național Liberal. Sub raportul metodelor politice, definitorie pentru tineretul liberal a fost principiul includerii lumii rurale în acțiunea politică prin organizarea centrelor comunale (cu o activitate specifică, pe linia dezvoltării ateneelor populare și a dezvoltării cooperăției, cu înființarea unei asistențe judiciare și medicale pentru tineret) și transformarea gazetei *Românul* în cotidian fiind definitorii pentru mișcării.

Moțiunea finală a Congresului, citită de Petre Livezeanu și concluziile lui Mihail Berceanu, arătau încrederea tinerilor liberali în evoluțiile politice și în propria lor forță politică. Tineretul Liberal și-a asumat în consecință un rol propagandistic major în campania politică din acel sfârșit de an, fapt evidențiat de Mihail Berceanu la prima ședință după Congres⁴⁶⁰. Pe calea organizării, adunarea generală a Tineretului Universitar Național-Liberal din noiembrie 1933, prezidată de avocatul Alexandrescu-Roman, a elaborat un statut, cu un comitet, președintele noii structuri fiind ales avocatul Mihail Fărcășanu⁴⁶¹.

5.6. Epilog. Congresul Tineretului Național Liberal ca eșec

Deși a impus o anumită direcție politică și organizatorică, manifestarea tineretului liberal din noiembrie 1933 nu a înlăturat preocuparea liderilor liberali locali de a construi organizații de tineret aflate sub control lor direct. Exemplele sunt numeroase în această direcție, de la Tineretul Liberal de Ilfov, condus de I. P. Vlădescu, care avea și un organ de presă propriu, *Tinerimea patriotică*, apărută începând cu 11 noiembrie 1934⁴⁶², la mult mai ilustrativul caz, în sensul creării unei dependențe între factorii locali de putere și tineri, de la Putna. În februarie 1934, în prezența lui Stănculescu, ca reprezentant al T.N.L. din Capitală și a avocatului Alex. Jebeleanu din Brașov, dar și a lui Vasile Stănescu, primarul orașului Focșani și vicepreședinte al organizației județene a partidului, sau a lui Iorgu Gavrilu, de asemenea vicepreședinte P.N.L. și prefect al județului, avea loc un congres al Tineretului Național-Liberal din județ, care alegea ca lider pe inginerul G. N. Chirculescu, fiul lui N. D. Chirculescu, șeful organizației Putna a Partidului Național Liberal. Evidențiind activitatea lui N. D. Chirculescu, reprezentanții organizației nu s-au ferit să declare că alegerea lui G. N. Chirculescu era o cheazășie a conlucrării între cei bătrâni și tineri, dând asigurări că organizația T.N.L. urma să aibă tot sprijinul partidului liberal și a membrilor săi⁴⁶³. Impunerea dualității tată-fiu

⁴⁶⁰ „Ședințele Tineretului Liberal”, în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7757, duminică, 26 noiembrie 1933, p. 2.

⁴⁶¹ „Ședințele Tineretului Universitar Liberal”, în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7758, marți, 28 noiembrie 1933, p. 2.

⁴⁶² „*Tinerimea Patriotică*”, în *Liberalul*, Ilfov, anul V, nr. 8, 10 noiembrie 1935, p. 1.

⁴⁶³ Vicepreședinți ai Tineretului Național-Liberal din Putna au fost aleși prof. Ion Țătu și avocatul Șt. Țolescu, secretari, Gheorghe Gabor și Cicerone Pascu iar casier, Gheorghe Ștefaniu; președinte de onoare a fost ales prof. univ. Mihail Rarincescu („Congresul

la conducerea organizației liberale județene, respectiv a structurii de tineret, trimiterea la caracterul patrimonial al puterii în partidul liberal și la crearea unor dinastii liberale locale ca formă a puterii⁴⁶⁴.

Eșecul Congresului poate fi discutat însă mai curând în registrul politic, decât organizatoric, tinerii liberali nereușind o acțiune coerentă în plan public după dispariția lui I. G. Duca. Materializând un trend al societății, tinerii reprezentanți ai liberalismului românesc au devenit tot mai reprezentativi pentru partid în plan public, tendință care nu a putut fi stopată nici de tragicul asasinat din decembrie 1933. Dar unitatea și forța grupului a lipsit atât în plan doctrinar, cât și politic-administrativ; revenirea spre gândirea liberală de secol XIX, dominată de retragerea progresivă a statului din economie, cu respectarea drepturilor și libertăților⁴⁶⁵, au fost dublate, din rațiuni de putere (faceau parte din guvern) și de convingere, de neoliberalism și de accente autoritariste și naționale în linia antecesorilor (vezi Eugen Titeanu, Victor Iamandi)⁴⁶⁶. Fractura dintre „grupul H” și „Părerii Libere”, susținerea fragmentară a guvernului Tătărescu (care nu provenea, deși se legitima astfel din cadrul tinerilor liberali) sau a proiectului tradiționalist pe relația cu partidul al lui Constantin (Dinu) I. C. Brătianu arată eșecul Tineretului Național Liberal. Tinerii liberali domină dezbaterile liberală⁴⁶⁷, dar, lipsiți de suportul unei acțiuni concertate în spațiul public, ei nu reușesc să confere identitate partidului în anii '30.

tineretului Național-Liberal din jud. Putna”, în *Viitorul*, anul XXVI, nr. 7814, marți, 6 februarie 1934, p. 3).

⁴⁶⁴ La 14 ianuarie 1934, se constituia Tineretul Regional Liberal din Timiș-Torontal, invocându-se inițiativa unui Congres anterior din 11 iunie 1933. În discursul său, Doru Imbroane evidențiază o acțiune a Tineretului național-liberal pe linia trasată de tradițiile glorioasei istorii a partidului. Tineretul bănățean nu urma să constituie o organizație distinctă: „Noi ne confundăm în structura partidului nostru și ne identificăm cu toate aspirațiile, suferințele și bucuriile sale”, afirma fiul lui Avram Imbroane, șeful organizației; crezul tineretului național-liberal din Banat era ordine și disciplină („Cuvântarea d-lui Avram Imbroane, cu ocazia constituirii Tineretului Regional Liberal din Timiș-torontal în ședința din 14 iunie 1934”, în *Renașterea*, nr. 4, din 19 ianuarie 1934, *apud* dr. Avram Imbroane, *op. cit.*, p. 393-397).

⁴⁶⁵ Aurelian Benteoiu, *Responsabilitatea ministerială. Conferința rostită la 6 martie 1935 la Fundația Dales în cadrul Asociației A.M.A.*, București, Cartea Românească, f.a. [1935]; Hurmuz Aznavorian, *op. cit.*

⁴⁶⁶ Eugen Titeanu, *Necesitatea unei politici de stat. Apărarea muncii naționale*, București, Imprimeriile Independența, 1934; Victor Iamandi, *Politica națională de stat. Politica naționalizării orașelor, minoritățile etnice și alte chestiuni*, București, Imprimeriile Independența, 1935; unii vor aluneca, ulterior, spre formulele autoritarismului monarhic, împrumutând din limbajul și retorica mișcărilor totalitare (Idem, *România sub semnul noilor prefaceri. Discursul domnului Victor Iamandi, ministrul Justiției, rostit în ședința din 28 iunie 1939 a Senatului*, București Biblioteca Frontului Renașterii Naționale, Subsecretariatul de stat al Propagandei).

⁴⁶⁷ Tineretul Național-Liberal, *Contribuțiuni, la problema raporturilor dintre creditori și debitori*, București, Reforma Socială, Societate Anonimă. Tipografie & Editură, 1931; I. Petruc, *Rolul tineretului în politică. Conferință ținută la Clubul P.N.L. în ziua de 20 Martie 1932*,

În deceniul al patrulea, în a doua lui parte, tinerii liberali au păstrat ca o trăsătură distinctivă a lor critica lucidă asupra lipsei de reformă și de viziune din cadrul formațiunii⁴⁶⁸. Însă sub raportul culturii lor politice și organizaționale, a modului în care era imaginat Tineretul Național-Liberal, remediile pe care tinerii liberali le propuneau arătau contaminarea lor cu ideile din spațiul autoritarismului, mai ales dinspre Mișcarea Legionară, al cărei impact în sfera tineretului a fost major.

Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, 1932; Eugen Titeanu, *Rechizitoriul unui regim nefast. Discursul la Mesaj al d-lui Eugen Titeanu, deputat de Romanai*, București, Imprimeriile Independența, 1932 Idem, *Demascarea demagogiei național-țărănești. Discursul pronunțat la discuția Proiectului pentru înăsprirea Legii ordinii publice de d-l Eugen Titeanu, Deputat de Romanai*, București, Imprimeriile Independența, 1933; rolul tinerilor este reliefat de poziția lor de raportori la Adresa de răspuns la Mesajul Tronului, de faptul că ei realizează raportarea partidului la celelalte forțe politice după 1933 (C.A. Tătăranu (deputat), *Discuția Adresei de răspuns la Mesajul Tronului. Discursul raportorului C. A. Tătăranu deputat finit în ședința din 17 Decembrie 1934*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1935; Hurmuz Aznavorian (deputat de Ilfov), *Cuvântare rostită ca raportor la Mesajul Tronului în ședința Camerei Deputaților din 13 decembrie 1935*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, București, 1936; Victor Iamandi, *Politica României înăuntru și în afară. Discurs rostit în ședința Senatului dela 29 Noembrie 1936, în numele guvernului, de Victor Iamandi D-l ministrul Cultelor și Artelor, cu prilejul discuției asupra Adresei de răspuns la Mesajul Tronului*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1936;

⁴⁶⁸ Înfrângerea în alegerile din noiembrie 1937 i-a determinat pe tinerii liberali să trimită conducerii partidului un memoriu de analiză a situației formațiunii; ei plecau de la opoziția dintre scăderea popularității partidului liberal în spațiul public, urmare și a guvernării, în raport cu partidului Totul pentru Țară, care polarizase o mare parte a sufragiilor electorale. Cauzele decăderii politice a partidului erau identificate în primul rând în slăbiciunea propagandei, serviciul de propagandă al partidului fiind defectuos, necorespunzător necesităților timpului; cadrele partidului erau inferioare misiunii lor, din cauza lipsei de energie sau a imoralității; în plus, neorganizarea tineretului făcea ca acțiunea lui parțială să fie adeseori paralizată de către organizațiile statutare. Remediile pe care le preconiza memoriul Tineretului Liberal trimiteau la o dublă intervenție: a Centrului, de regenerare a organizațiilor județene și a mecanismelor de conducere la vârf (principiile de bază fiind verificarea cadrelor din teritoriu, ca oameni de acțiune și corectitudine, și preocuparea pentru propagandă), dar și a tineretului, care trebuia să se reorganizeze, prin formarea de structuri de tineret la nivelul fiecărui județ, normele acțiunii acestui grup fiind stabilite de șeful partidului, reprezentanții tineretului făcând propuneri; tineretul trebuia să obțină și o anumită autonomie, prin înființarea unor mecanisme proprii, în principal de propagandă: serviciul presei tineretului (unde erau propuși M. Fărcășanu, G. Dobrescu, M. Parpașă), cercul de studii (P. Zotta), secretariat permanent central (dr. S. Cristoforici), organizația Capitalei (delegații fiind Ion I. Dumitrescu, M. Lehliu, M. Livezeanu, Gil Predescu, R. Coriolan, ing. Andreescu), birou de organizare / propagandă (secretarii dind I. Apostoloiu, G. Berca, D. Giurcă, Pârneci, V. Constantinescu, Moldovanu-Dunăre). Totodată Tineretul Liberal dorea menținerea lui I. G. Vântu care își prezentase demisia după alegeri (ANIC, fond familia Brătianu, dos. 496, f. 1-3).

În 1937, la „Imprimeriile Independența”, tipografia tradițională a liberalilor, era publicată prima *Carte a Tineretului Național-Liberal*⁴⁶⁹, așa cum mărturisește, în cuvântul de deschidere, președintele Tineretului Național-Liberal, I. G. Vântu, deputat. Era o carte de propagandă adresată tinerilor, viitorii luptători ai „armatei” național-liberale, așa cum erau aceștia prezentați, pentru a se arăta vrednici de strămoși și de lozincile acestora „prin noi înșine” sau „îndrăzneală în cele bine chibzuite”. Istoricul Partidului Național Liberal era prezentat pentru învățămintele care puteau fi extrase din această narațiune. Nu fenomenele aduse ca argument în materialul conceput de I. G. Vântu interesează, ci termenii discursului care trimiteau la „taina victoriei național-liberale” (faptul că „cele mai mari acte ale istoriei naționale au fost săvârșite de către Partidul Național Liberal”), posibilă prin lideri, prin „sfîntenia disciplinei”, îndeobște cunoscută, liber consimțită și adânc înțeleasă, care a înlăturat haosul existent în alte partide și prin tineretul formațiunii, gândit ca izvor „de avânt, îndrăzneală și entuziasm la înfăptuiri politice”⁴⁷⁰; în consecință, tineretul național-liberal trebuia să lupte pentru „trezirea” celor ce stau în afara vieții politice, partidul liberal fiind singurul care menținea „cumpăna dreaptă” în fața primejdiilor ce amenințau țara, invocate fiind comunismul național-țăranist, „gardismul”, cuziștii sprijiniți din afară etc. Urmau să fie atrași în această luptă națională, nu „lumea de strânsură”, considerată fără valoare politică, ci oameni hotărâți, suflete neșovăielnice, „caractere dârze”, dorind „unire între frați”, cu care tinerii liberali vroiau să clădească „România de mâine”⁴⁷¹. Termenii denotă o cultură împărtășită cvasimistică și, prin urmare, radicală. Ei au un corespondent directă în metodele de adeziune și acțiune preconizate a fi folosite de tinerii liberali, împrumutate evident din spațiul mișcării de dreapta. Proiectul de statut sub care semnează I. G. Vântu reprezintă, după mine, tendința de legionarizare a tinerilor liberali, în pofida scopurilor democratice enunțate. Fără a realiza o analiză de discurs, ci doar prin prezentarea în *Anexa* de la acest text a unui extras din respectiva lucrare, similitudinile cu *Pentru legionari și Cărticica Șefului de cuib*, apărute cu puțin înainte (în 1934-1936), din dorința lui Corneliu Zelea Codreanu de a structura și prescrie comportamentul legionar, trimit la pierderea identității liberale în anii '30⁴⁷².

Demersul lui I. G. Vântu nu este unul singular. Consensual, apărea în 1938, în prefața unei lucrări de propagandă, dar și de sociabilitate a tineretului național-liberal din județ, scrisă de liderul organizației liberale din județul Mureș, Emil Dandea, conținea aserțiunea că tinerii liberali, conduși în plan local de Vasile Netea, trebuiau să presteze un legământ privind *Patria și Regele*, apoi în ordinea dragostei, către partidul care a servit mai strălucit gloria Patriei și a Regelui. Tineretul care se

⁴⁶⁹ *Cartea Tineretului Național-Liberal*, București, „Imprimeriile Independența”, 1937.

⁴⁷⁰ *Ibidem*, p. 14.

⁴⁷¹ „Cei buni, chiar dacă sunt puțini” erau desemnați ca fiind cei mai buni din localitate, „oameni de sânguință, gospodari liniștiți, cu respect pentru avuția meritată, oameni fără apucături urâte, ca beția, gâlceava, bârfeala sau ura și mai ales pofa nemăsurată de a fi cu orice preț în frunte” (*Ibidem*, p. 19).

⁴⁷² Vezi *Anexa 3* de la finalul acestei lucrări.

înrola în rândurile și în disciplina formidabilului „laborator pentru înălțarea țării” care era Partidul Național Liberal, trebuia să fie exemplul de caracter, activitate și avânt constructiv. Vigoarea morală și fizică a tineretului liberal, capacitatea sa intelectuală și profesională ca și disciplina și organizarea sa roditoare urmau să fie premisele victoriei⁴⁷³.

Ca și în cazul *Cărții Tineretului Național-Liberal*, era menționat un imn al tineretului național-liberal⁴⁷⁴ de profesorul Constantin Asiminei, al cărui refren suna în felul următor:

Hai, tineri liberali, la muncă dar, / Pe brazdă azi, iar mâine la hotar!

*Un neam avem, o patrie și-un steag / ca buni Români noi să muncim cu drag!*⁴⁷⁵

Nu fac nici un comentariu asupra calității acestor texte; ele merită însă discutate din perspectiva valorilor pe care le îmbrățișează și care trimit la cultura politică împărtășită de tinerii liberali mureșeni, care nu pomenesc valorile constitutive ale liberalismului (libertate etc.), ci trimit mai mult la formulele gregare ale mișcărilor de mase. Interesante erau de asemenea poezii propuse în volum, pentru a fi lecturate la întrunirile liberale, majoritatea fiind patriotice: de George Coșbuc *Imn* (cu dedicația *pentru Rege*), *Drapelul*, *Sus inima!*, *Cântec*, *Scut și Armă*, de Andrei Bârseanu, *Pe-al nostru steag...*, I. Nenițescu, *Voința neamului*, Ion Pillat, *Țara*, Al. T. Stamatiad, *Preasfântă și curată*, etc.

⁴⁷³ Tineretul național-liberal Mureș, *Cântece și poezii românești*, cu un cuvânt înainte de d-l dr. Emil Dandea, președintele partidul național-liberal din județul Mureș, Târgu-Mureș, Tipografia com. Târgu-Mureș, 1937, p. 4-5.

⁴⁷⁴ *Cartea Tineretului Național-Liberal*, p. 23-24.

⁴⁷⁵ Noi tineri frați de sânge, vlăstare liberale / Cu steagul țării pășim pe dreapta cale, / Precum au fost bătrânii odinioară scut / Vom fi și noi cei tineri cu gândul la trecut. // Refren: Hai, tineri liberali, la muncă dar, / Pe brazdă azi, iar mâine la hotar! / Un neam avem, o patrie și-un steag / ca buni Români noi să muncim cu drag! / Iubirea de moșie a fost și va fi lege, / precum lozincă sfântă e dragostea de rege. / Credința strămoșească ne strânge la un loc / Și-n suflete ne-aprinde al vijeliei foc. // Refren // Bogată-i țara noastră, cum alta nu mai este, / Comori în glie are, ca țara din poveste. / S-o apărăm de ură, de vrăjbi și de dușmani, / Să-i scoatem la lumină pe bunii ei țărani. // Refren // Noi tineri frați de sânge, vlăstare liberale / Spre zări de propășire deschidem țării cale, / Cu inima-nfocată noi facem jurământ / Să fim uniți deapauri prin vitejesc avânt // Refren (*Ibidem*, p. 23-24; vezi și Tineretul național-liberal Mureș, *Cântece și poezii românești...*, p. 10-11). În aceleași coordonate, un alt cântec era propus cu titlul *Veniți cu liberalii!*, pe melodia ușor schimbată a cântecului *10 Mai*, așa cum este menționat în text, pe versurile lui Victor Lucrețiu (*Ibidem*, p. 12): O Țară avem și-un Rege / Un Neam și-un Ideal, / Spre el ne cârmuește / Partidul liberal...// Veniți cu liberalii, / Cu stălpul în picioare, / Prin el se oșlește / O Românie tare!...; era și o altă poezie (versificație, mai curând) a aceluiași poet (necunoscut) Victor Lucrețiu, *În țara deapauri română...*: Hai tineri cu toți înainte / Partidului brav să-i urmăm, / Și-n țara deapauri română / Cu drag pentru Neam să lucrăm! //... // Cu bravul partid liberal înainte / Nădejdea țării e 'n noi, / Lupta-vom cu sârg pentru țară / lupta-vom ca niște eroi. (*Ibidem*, p. 13).

Derapajul tinerilor liberali din perspectiva gândirii democratice era evidențiat și de practica politică, care anunța acomodarea și chiar integrarea voluntară a multora din ei în diverse forme politice autoritare. Mă refer aici, în primul rând, la regimul de autoritate monarhică, dar, ulterior, prin sprijinirea lui Gheorghe Tătărescu și acceptarea ipostazei de „tovarăși de drum” ai P.C.R., și ai regimului comunist (ing. Petre Bejan, I. G. Vântu ș.a.). Așa cum am prezentat mai sus, în ianuarie 1937, Petre Bejan organiza „războiul electoral”; el împărțea cămăși galbene și insigne „arcașilor” liberali, care, împărțiți în sectoare și cantoane, aveau aspectul formațiunilor paramilitare de care amintește Hans Christian Maner sub denumirea de *armatele de partid*⁴⁷⁶; de asemenea, în scopul educării naționaliste a tineretului, el înființa *școli de cadre* ale Tineretului Liberal din Prahova și *tabere de muncă și educație*.

Valorizarea și revenirea publică a Tineretului Național Liberal în prim planul politicii partidului, de pe pozițiile critice asumate în perioada interbelică, s-a realizat după 1944, mai ales prin grupul din jurul lui Mihai Fărcășanu, tinerii liberali înscriindu-se printre contestatarii credibili ai noului regim instaurat în România cu sprijinul Uniunii Sovietice⁴⁷⁷.

6. Concluzii

Concluziile acestui capitol trimit, în primul rând, la forma organizației liberale. În pofida reprezentărilor celorlalți, liberalii nu alcătuiau un întreg omogen. Mai multe realități structurale diverse coexistă în fapt în cadrul Partidului Național Liberal și pot fi discutate separat până la un punct, fie că este vorba despre organizațiile județene, provinciale, cum ar fi cea a liberalilor din Ardeal, sau despre grupuri din interiorul formațiunii, precum tinerii liberali. Având o istorie cu un grad oarecare de autonomie, ele sunt însă specifice, deși nu obligatorii, fenomenului de integrare politică democratică. Imaginea formațiunii liberale marcate de o disciplină oarbă, bazată strict pe interese materiale, deformează din punct de vedere istoric construcția politică a liberalilor români. Metodologic, abordarea unitară a partidului liberal este dificilă, din rațiuni regăsite în registrul dezbaterii conceptului de putere în societățile moderne (puterea ca relație între diferitele paliere interne) și pe palierul istoric, al legitimității dobândite de diferitele structuri politice ale liberalilor în evoluția lor interbelică.

Într-una din cele mai citite și citate lucrări de politologie, Max Weber stabilea, sub conceptul de *dominație*, trei tipuri ideale de legitimitate, care finalmente structu-
rau partidele politice: a. dominația legal-rațională, cea în care partidul acordă o mare

⁴⁷⁶ Hans Christian Maner, *Parlamentarismul în România (1930-1940)*, traducere de Adela Motoc, prefață de Florin Constantiniu, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 176-178.

⁴⁷⁷ Nu fac aici decât să deschid posibilitatea unei cercetări ulterioare. Tineretul Liberal a fost însă foarte dinamic și vocal în perioada instaurării regimului comunist, prin Mihail Fărcășanu mai ales (vezi Annie Bentoiu, *Timpul ce ni s-a dat*, București, Editura Vitruviu, 2000 ș.a.).

importanță regulilor sale formale și caută să le facă respectate, ceea ce finalmente conduce la o cultură a organigramii și a luărilor de decizii democratice, în care baza are o anumită putere reală; **b.** modelul legat de dominația tradițională, în care formațiunea este structurată de elitele sale cu notorietate / cadrele sale, iar întreaga cultură partizană și regulile formale trimit la puterea normală a aleșilor, membri de drept, adeseori, în instanțele conducătoare; un asemenea partid se apropie de un club ce reunește elitele, club care nu are prea mulți aderenți, dar care se mobilizează pentru a asigura perenitatea lor electorală; criteriul de legitimitate în partid este notorietatea socială și electorală dobândită într-o regiune; **c.** modelul charismatic al dominației, specific partidelor de fideli, complet devotați liderului, acel individ care concentrează aproape toate deciziile și controlează ansamblul vieții partizane; în asemenea formațiuni, cultul șefului este extrem de dezvoltat, opoziția directă față de el fiind un sacrilegiu. Militanții recunosc legitimitatea personală a liderului, construită în timpul unor evenimente istorice când acesta a știut să mobilizeze partidul în numele unui ideal puternic⁴⁷⁸. Din perspectiva metodologică weberiană, diferențele organizaționale între partidele politice sunt legate de *leadership*, de stilul de conducere înscris, în fapt, în istoria și cultura organizației. Cultura politică a organizației liberale nu se concretiza doar printr-un anumit tip de relații de putere, legate de istoria și ideologia partidului, ci se manifestă în sociabilitatea liberalilor români.

În cazul liberalilor români, individualizarea diferitelor organizații nu era o condiție a manifestării plurale în cadrul partidului, a participării la dezbateri și la adoptarea deciziilor ca urmare a diferenței legitime a opiniilor și a intereselor specifice. Nu era o formă de putere. Societatea românească avea un potențial autonomist redus, evoluția istorică lipsită de dimensiunea comunitară modernă, educația redusă a indivizilor și modalitatea de construcție a statului-națiune în acest spațiu, coexistând cu naționalismul și centralismul majoritar al elitelor. Această realitate constitutivă modernității românești a favorizat Centrul și privilegia discursiv și ideologic unitatea națiunii în raport cu diversitatea comunității. Schimbările și direcțiile de dezvoltare în societate au pornit, precumpănitor, din spațiul central de decizie al statului. Reprezentând partidul modernității românești, partidul guvernamental prin excelență, cum singur s-a definit, P.N.L. a practicat în perioada interbelică centralismul din convingere, dar și ca soluție pragmatică de a imagina și realiza unitatea națiunii române. Consensual retoricii publice și practicii guvernamentale, relația centru – periferie în asociația liberalilor români a fost unidirecțională, preeminența conducerii centrale în raport cu periferiile, cu organizațiile locale, chiar în materie de politică și de structurare, fiind de notorietate, chiar dacă nu trebuie fetișizată. Toate partidele au avut în perioadă tendința de profesionalizare și de transformare în partide de alegători, cu concentrarea deciziei la vârf, oligarhizarea inerentă și selecția cadrelor. Mistica liderului central, cel care încarnează toate virtuțile partidului și societății, domina reprezentările liberalilor.

⁴⁷⁸ Max Weber, *op. cit.*, p. 9.

Comparația legitimă. Chiar în lipsa unui demers comparatist larg din perspectiva formațiunilor politice din România interbelică, discuția de mai sus sugerează o explicație cu privire la forța partidului liberal în perioada dintre cele două războaie mondiale. În condițiile unei contestări radicale a liberalismului în general și a formațiunii ca atare, P.N.L. a rămas în avanscena scenei politice, ca partid principal al vieții politice.

Din perspectiva sociologiei politice, organizarea Partidului, marcată de simplitate structurală, oferă un răspuns la interogația de mai sus, prin relativa coerență a liberalilor români în spațiul public. Decantarea instituțională a funcțiilor și practicilor politice în devenirea lor istorică, statuarea disciplinei partinice ca fiind esențială pentru liberalismul politic, chiar înaintea ideii de dezbatere critică, exprima preocuparea liderilor liberali pentru performanța publică, ca formă de impunere a unui program de transformare socială. Organigrama Partidului Național Liberal exprimă unilateralitatea deciziei, de sus în jos, de la președintele neîngrădit statutar de nici un alt actor de putere, secretarul general și casierul fiind ei înșiși dependenți de lider, până la delegația permanentă, comitetul executiv și congresul formațiunii, consultative și formale prin rolul lor de instanțe legitimizeazătoare ale unui proces de democratizare. În această reprezentare asupra organizației, nu existau instituții care să se interpună între lider și militanți, să interfereze determinant cu voința șefului. Activitatea organizațiilor județene era controlată și analizată direct de președinte, fapt care împiedica formarea unei largi elite intermediare cu bază locală, capabilă să negocieze decisiv cu centrul și să-i limiteze manifestarea publică. Singuri, liderii zonali, mai ales cei din noile regiuni unite, deținători ai unui capital simbolic semnificativ ca actori ai procesului politic din 1918, au părut să aibă un potențial mai mare de influențare a politicii generale a liberalilor români, în numele mai multor organizații pe care le gestionau. Slăbiciunea acestor filiale sub raport electoral, calitatea culturii politice a șefilor județeni și atragerea directă a unor cadre locale la Centru le-a redus treptat puterea reală. În rare momente, ele au contestat deciziile factorilor de la București. Cu o legitimitate diminuată față de perioada antebelică, liderii acestor organizații județene sau a celor informale au fost preocupați mai curând să se integreze în elita centrală decât să structureze o realitate alternativă.

În termenii disciplinei tradiționale, organizarea explică buna reacție față de evenimente, faptul că, în partid, „vocile” distincte sunt mai curând presupuse decât apelabile cu ușurință de contemporani și de istorici; de asemenea, tradiția reală sau cea a invocată a liberalilor și structura în sine a formațiunii au minimalizat tulburările organizaționale în perioadă, pasibile să afecteze partidul în întregul lui. În momentul constituirii *georgismului* în iunie 1930, prin părăsirea formațiunii de Gheorghe Brătianu și formularea unui nou proiect politic, liderul ieșean nu a putut „rupe” din partid decât organizația pe care o controla în calitate de președinte județean, neavând mijloacele de a-i atrage în acțiunea sa politică și pe alți lideri liberali din Moldova Vechiului Regat.

Ca principal adversar politic în raport cu liberalii, Partidul Național-Țărănesc avea o altă istorie, în primul rând mult mai recentă. De asemenea, formațiunea era rezultatul mai multor fuziuni, a naționalilor din Ardeal cu conservator-democrații, rămași dezorientați după dispariția fizică a lui Take Ionescu în 1922, asumând o serie de personalități precum Pavel Brătășanu, Gh. Gh. Mironescu ș.a., și, ulterior, cu țărăniștii lui Ion Mihalache și Constantin Stere. Alcătuită în aproape un deceniu de la Unirea din 1918, structura noii formațiuni oferea imaginea arborescentă a conducerii colective. Pe lângă președinte, partidul avea la Centru 4 vicepreședinți (Ion Mihalache, dr. N. Lupu, Pavel Brătășanu și Alexandru Vaida-Voevod), un secretar general (pe Virgil Madgearu) și un casier (Mihai Popovici). Apoi urmau celelalte structuri (comitetul central, dar și anumite comitete regionale și provinciale, de direcție, congresul, organizațiile locale ș.a.)⁴⁷⁹. Dincolo de maniera mai democratică de adoptare a deciziilor partinice, exemplificată prin Iuliu Maniu și celebrele sale „pertractări”, dar și de conceperea președinției formațiunii ca pe un mandat limitat, la conducere succedându-se în perioadă Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod, în 1933, Ion Mihalache și din nou Iuliu Maniu, spre deosebire de gândirea viageră a funcției de către liberali, structura național-țărăniștilor indică rigiditatea partidului în plan politic, multiplele puncte de vedere ale partidului asupra vieții publice și perspectivele doctrinare diferite asupra societății. Noua formațiune nu a cunoscut, de altfel, decât cu mare greutate, stabilitatea structurală sau sub raportul personalităților și cadrelor. După 1926, național-țărăniștii au prezentat imaginea a dizarmoniei conducerii, a incapacității de a reacționa cu rapiditate în fața provocărilor și au ilustrat guvernarea inefficientă, haotică uneori, plecând și de la fracturile din partid între proiecții diferite și interese de grup social sau politic (ardeleni vs. „regășeni”). În același timp, sciziunile unor lideri afectau organizația în ansamblul ei, întrucât dizidențele s-au produs la vârf și au angrenat formațiunea în întregul ei, destabilizând-o pe termen scurt. Noua construcție politică a fost părăsită chiar a doua zi după momentul constituirii ei, în octombrie 1926, de către dr. N. Lupu, care a refondat Partidul Țărănesc; înlocuitorul lui ales în poziția de vicepreședinte, Grigore Iunian, om politic gorjean care fusese la liberali înainte de război, a refuzat la rândul-i mișcarea partinică național-țărănistă în favoarea unei acțiuni personale prin Partidul Radical-Țărănesc. Pe partea de tablou transilvăneană, Alexandru Vaida-Voevod s-a orientat, în anii '30, către înființarea „Frontului Românesc”, preluând o parte din cadrele politice și din electoratul transilvănean al național-țărăniștilor. Fracturile semnificative s-au produs și la nivelul intermediar al comitetelor regionale, cum a fost cazul lui Constantin Stere, care a părăsit Partidul Național-Țărănesc în 1930, în urma celebrului „scandal Stere”, angrenând în această plecare și organizațiile de Basarabia, unde era foarte influent, pentru a forma Partidul Țărănesc Democrat.

⁴⁷⁹ Vezi istoria interbelică a Partidului Național-Țărănesc în Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național-Țărănesc*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 46-48 și, mai ales, 58-62.

Perspectiva comparativă asupra celor două mari partide ale perioadei interbelice explică astfel, după mine, dinamica politică dintre cele două războaie mondiale, marcată de suplețea organizatorică a liberalilor și, în consecință, de actul lor public coerent, cel mai adesea, și rigiditatea structurală a național-țărăniștilor, caracterizați prin confruntări interne permanente, care le-au redus eficiența partinică și guvernamentală.

Organizația este un element important pentru a înțelege *natura socială* a partidelor, chiar dacă „legea de fier a partidelor politice” enunțată de Michels, despre faptul că asociațiile politice secretă în chip natural și ineluctabil o oligarhie birocratică caracterizată, la vârful organizației, de un cerc interior închis de profesioniști, practic inamovibil, introduce o perspectivă negativă asupra grupărilor, echivalând organizarea cu oligarhia. După cum afirmă gânditorul social german, organizarea era sursa din care apărea „dominația aleșilor asupra alegătorilor, a mandatarilor asupra mandataților, a delegaților asupra celor care i-a delegat”. Tendința efectivă în practica democrației, de creare a partidelor din ce în ce mai complexe și diferențiate, a condus la valorizarea competenței unei minorități. Instrumente ale modernității competitive, partidele erau expuse inevitabil derivei oligarhice, după gânditorul german, profesionalizarea făcându-le să funcționeze tot mai mult în folosul liderilor atotputernici; centralizarea și birocratizarea partidelor ca urmare a luptei politice, a necesității de adoptare a deciziilor rapide, dusese astfel la deposdarea de orice putere a bazei partidului⁴⁸⁰. Nu discut și nici măcar nu rezum aici dezbaterea politologică de amploare asupra subiectului⁴⁸¹. Doresc însă să

⁴⁸⁰ După Robert Michels, organizația este sursa de unde se naște dominația aleșilor asupra alegătorilor, a mandatarilor asupra mandataților, a delegaților asupra celor care delegă. „Cine zice organizație zice oligarhie”, conchide el; clasa politică nu se confundă cu poporul, iar alesul cu electorul săi, ceea ce transformă, ineluctabil organizația de vocație democratică într-un organism oligarhic; activitatea partizană descurajează orice participare populară, astfel că „structura oligarhică a edificiului sufocă principiul lui democratic fundamental; inerția maselor și specializarea șefilor se consolidează reciproc; sistemul partizan pare ivit dintr-o intenție democratică, pe care el este acuzat constant că o falsifică, agravând „pasivitatea” maselor și trucând adevăratele mize politice: operațiunea electorală este atât de complicată, încât societatea politică trebuie să ceară sau să accepte serviciile unor antreprenori electorali. Interpunerea între popor și numeroșii săi mandatați a unui terț ale cărui opțiuni el doar le ratifică a redus la minimum responsabilitatea aleșilor în fața alegătorilor și a plasat adevărata putere în mâinile agenților electorali, care sub pretextul de a ajuta opinia derutată devin astfel stăpânii ei; dinspre ideea de partid, (Robert Michels, *op. cit.*). Vezi mai recent, aprecierea că oricât de larg este votul universal el duce la o „poliarhie electivă” (François Châtelet, Èvelyne Pisier, *Conceptiile politice ale secolului XX*, traducere de Mircea Boari și Cristian Preda, București, Editura Humanitas, 1994, p. 125-127).

⁴⁸¹ Vezi o astfel de sinteză a discuției marilor gânditori din sfera partidului politic în lucrarea lui Pierre Bréchon, *op. cit.*, p. 15 și urm. sau în George Voicu, *Pluripartidismul. O teorie a democrației*, București, Editura All, 1998, p. 61, care merge pe importanta analiză privind comportamentele politice din cadrul partidelor a lui Samuel J. Eldersveld, *Political Parties*.

relev reprezentarea existentă la nivelul științelor sociale asupra organizării și organizației, chiar dacă funcțiile partidelor nu sunt doar politice, cu referire la activitatea electorală. Ele au și un important rol de control și de presiune asupra autorității, după cum sunt instanțe de integrare și mobilizare civică pentru impunerea unei măsuri sau sunt actori majori ai socializării. Iar acest lucru se petrece în pofida faptului că acțiunile sociale ale partidelor, precum asistența, întrajutorarea, organizarea de sărbători publice ș.a., sunt reductibile la activități politice, întrucât au o rațiune electorală și țin de imaginea construită a partidului. Prin ritual, partidele impun chiar ideea de politică într-o masă electorală cel mai adesea pasivă și dezinteresată de treburile cetății.

A Behavioral Analysis, Chicago, Rand McNally, 1964, p. 526. Autorul respectiv considera punctul de vedere exprimat de Michels ca fiind excesiv, oferind în replică *modelul stratarhic* pentru explicarea formațiunilor moderne; după el, partidul era un ansamblu deschis, permeabil atât la nivelul de jos, cât și la cel al conducerii executive, rău definit și slab structurat; „un partid este o structură deschisă, permeabilă nu numai la bază ci și la vârf, grijulie să atragă categorii sociale marginale și doritoare să le ofere un mijloc de acces la centrele sale de decizie esențiale, o posibilitate de promovare în cadrul structurii sale. Un partid este de asemenea mai degrabă o structură de control «stratarhic» decât o structură de autoritate de tip elitist”. Dorința de a atrage categorii sociale marginale, cărora să le ofere un mijloc de acces în centrele sale de decizii esențiale, posibilitatea de promovare în cadrul structurii sale, interesul pentru a-și adjudeca oamenii competenți sau reputați social, cu un capital politic în sens real (prin expertiză, negociere, strategie, decizie...) și simbolic (prestigiu social al unei personalități, electoral sau nu) le vulnerabiliza din punctul de vedere al acțiunii politice.

III

„LIBERALUL CA BURGHEZ”

Încercare de descriere socială a Partidul Național Liberal în perioada interbelică

„Ar fi o eroare dacă am considera că clasele sociale sunt, în general, realități precise, bine definite și ale căror limite se pot stabili cu ușurință sau cu oarecare exactitudine. În toate statele din lume, chiar în cele mai înaintate, clasele sociale sunt aproximațiuni vagi. La noi, în stadiul de dezvoltare în care ne aflăm și care nu este din cele mai înaintate, confuziunea, nedeterminarea și mobilitatea claselor sunt și mai pronunțate” (Dimitrie Drăghicescu)¹.

1. Introducere. Aspecte metodologice și surse ale prezentului demers

În 1923, Nicolae Iorga reunea într-un opuscul, *Cine sunt liberalii*², mai multe articole apărute pe parcursul anului precedent în *Neamul românesc*. Analiza politică a marelui istoric este malițioasă și polemică. Adversar acerb, în acel moment, al Partidului Național Liberal, pe care îl acuza că a ajuns la putere prin mijloace nedemocratice, Iorga nu ne spune cine sunt liberalii. El nici nu este preocupat de un asemenea demers, interesat fiind să generalizeze și, finalmente, să caricaturizeze. Filipicele sale se îndreaptă mai mult asupra liderilor Partidului, cărora le condamnă mediocritatea și suficiența³. Întrebarea potențială din titlu rămâne însă ca fiind una esențială pentru Partidul Național Liberal: cine erau membrii partidului sub aspect profesional și social, care erau valorile care îi reuneau și mijloacele prin care sperau să-și atingă dezideratele politice, obținerea guvernării statului și a societății?

¹ D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, f. e., 1922, p. 30.

² N. Iorga, *Cine sunt liberalii, Câteva articole publicate în „Neamul românesc”*, București, Tipografia Soc. Anon. „Universul”, f.a. [1923].

³ „Tineretul crescut de dd. Brătianu-fiii într-o conștiință exagerată a valorii lui. Tineretul numeroasei dinastii întâiu și a familiilor alipite, descendenții acestor *pai* ai eroului creator, coborâtorii mareașalilor cuceritorii pământului românesc”, „beizadele”; „și pe urmă alt tineret, care aduce, fără genealogie, aceleași pretenții... (*Ibidem*, p. 6); liberalii – „niște oameni mediocri, a căror viață nu va lăsa nicio urmă durabilă în dezvoltarea poporului românesc”; Iorga vorbea și despre „întreprinderile la care e amestecat partidul întreg și prin care el trăiește” (*Ibidem*, p. 8).

Abordarea celor care își asumă ideile liberale este legitimă în cunoașterea liberalilor români și deplasează demersul dinspre politic înspre social. Cu atât mai mult cu cât tipul reprezentativ de liberal, *liberalul-generic*, este reprezentat de adversari mai puțin din perspectiva împărtășirii unui discurs, cât exclusiv sub aspectul economic al cointeresei materiale.

Evoluția publică a formațiunii liberale și diversele raportări politice sau de ideologie pe care aceasta le propune societății sunt însoțite așadar de interogații venind dinspre spațiul sociologiei sau psihologiei sociale; acestea stabilesc o grădă diferită de lectură asupra fenomenului partinic și politic, în sensul reprezentanților celor care promovează o anumită doctrină, a celor care își asumă riscurile politice sau sociale ale acțiunii sau plătesc costurile aplicării unor anumite teze-teorii și, finalmente, a celor care beneficiază de pe urma sprijinirii unui demers public.

Plasat discursiv între burghezie și oligarhie, partidul liberal a fost supus unei contestări semnificative între cele două războaie mondiale. Partizanatul și patima politică sunt evidente pentru a nu ridica, din curiozitate intelectuală cel puțin, problema subiectului contestat, natura socială a partidului liberal în perioadă. Orientarea profesională a celor autodesemnați ca liberali oferă istoricului o perspectivă asupra integrării diverselor categorii sociale în spațiul public al modernității politice. Ca metodă, problema „purtătorilor” liberalismului la noi trebuie să depășească însă abordarea din anii trecuți, când eticheta de „burghez” aplicată liberalilor sau Partidului Național Liberal, în condițiile lipsei de substanță a conceptului pentru spațiul românesc, anula de la început orice discuție asupra temei. În prelungirea luărilor de cuvânt interbelice, interesate de condamnarea apriorică a P.N.L., istoriografia de după 1948 i-a plasat ireductibil pe liberali în zona socială a burgheziei, mai curând a burgheziei mari, fără însă să realizeze o analiză sociologică a structurii profesionale a membrilor formațiunii. Identificarea Partidului Național Liberal cu burghezia, cu referire la oligarhie („forma cea mai stabilă a burgheziei românești, din punct de vedere economic și politic”), inducea legitimitatea unui partid al clasei muncitoare și justifica schimbarea socială. Într-un marxism tezig și inevitabil rigid, istorici sau sociologi au considerat monopolul puterii politice deținut de Partidul Național Liberal până în 1928 datorat rolului jucat de capitalul bancar autohton în economia românească. Primul deceniu interbelic însemnase, conform acestei logici, „consolidarea pozițiilor economice și politice ale burgheziei și ale partidului liberal”, „marea finanță național-liberală” controlând „sistemul bancar” în cadrul căruia rolul conducător continua să fie deținut de BNR și de „Banca Românească”⁴. Acest fapt și în condițiile în care, în viziunea acelorși autori,

⁴ Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, București, Editura politică, 1970, p. 16-21, 24-25, 29; Pompiliu Tudoran, *Partidele politice din România în deceniul al patrulea*, rezumatul tezei de doctorat, București, Universitatea din București, 1983, p. 10; Aprecieri similare la Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice*, p. 60-67. Într-o altă lucrare, *Dictatura regală (1938-1940)*, București, Editura 1970, p. 12-13, istoricul menționat sintetizează imaginea publică și istoriografică despre liberali, din punct de vedere social, aceea că dețineau mari proprietăți funciare rurale, dar controlau, în același timp, organizația de credit a României, printr-

războiul mondial și perioada imediat postbelică maximizaseră profiturile burgheziei române prin operațiuni speculative, afaceri „revitaliere” și preluarea unei părți din capitalul străin investit înainte de 1914 în România.

În abordarea mecanicistă a structurilor sociale, lupta politică de la nivelul anilor '30 din partidul liberal era redusă la competiția dintre două tipuri de capitaliști, „bătrânii” liberali („gruparea financiară brătienistă”), legați de finanțe și de

o serie de bănci mari și mijlocii, într-o analiză făcută cu situația din anul 1937, dar în care nu precizează sursele consultate: el arată că liberalii dețineau mai multe societăți financiare, precum „Banca Românească” (cu 350 milioane lei capital), „Prima societate civilă de credit funciar rural” (cu 500 milioane de lei), „Banca Ilfov” (cu 52 milioane), „Banca de control a industriei și comerțului” (cu 25 milioane), „Creditul pentru întreprinderi electrice” (cu 60 milioane), „Casa de împrumuturi pe amanet și de păstrare din România” (cu 40 milioane), Societatea „Letea” (cu 360 milioane capital), „Societatea comunală din București pentru construirea de locuințe ieftine” (cu 50 milioane), „Petrul românesc” (cu 122 milioane), „Creditul minier” (cu 605 milioane), Societatea „Buhuși”, „Cartea Românească” (cu 100 milioane) etc. Cf. Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice*, p. 65; de asemenea, dețineau majoritatea acțiunilor la multe din marile întreprinderi industriale (prin frații Brătianu, Barbu Știrbey, dr. C. Angelescu, Gheorghe Tătărescu, Victor Slăvescu, N. D. Chirculescu, M. Oromolu, Tancred Constantinescu). Partidul Național Liberal ca exponent al burgheziei, își pierdea omogenitatea după Marea Unire, cercul oligarhic brătienist „liberaloid” diluându-se etc.; Partidul Național Liberal ca reprezentantul permanent al burgheziei și al intereselor bancare, având în frunte conducătorii Băncii Naționale și ai principalelor instituții de credit și industriale, este o constantă în analiza istorică asupra vieții politice interbelice din acei ani (Mircea Mușat. Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I. 1918-1933, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 56). Potrivit autorilor, oligarhia financiară română era structurată în jurul grupării brătieniste și ai celorlalți conducători liberali (M. Pherekyde, Alexandru Constantinescu, dr. C. Angelescu, Tancred Constantinescu, N. N. Săveanu, Gh. Tătărescu, V. Slăvescu, N. D. Chirculescu, M. Oromolu), oameni legați de capital, în mari întreprinderi industriale și bănci, membri în diverse consilii de administrație, acționari, posesori de suprafețe întinse de pământ; elita birocrăției civile, militare și bisericești (Mihail Rusenescu, Ioan Saizu, *Viața politică în România. 1922-1928*, București, Editura politică, 1979, p. 52). Chiar istoricul american Keith Hitchins, care însă nu face o cercetare autonomă asupra subiectului și încerca să treacă prin propriul filtru istoriografic o literatură tributară marxismului sociologic, descrie Partidului Liberal ca având ca element dominant „oligarhia financiară”, grupată în jurul „Băncii Românești”, entitate economică și politică, peste care trona Ionel Brătianu. El concluzionează că interdependența sistemului bancar, industriei și puterii politice pe o asemenea scară largă era o consecință a faptului că statul își asumase rolul principal în promovarea dezvoltării economice, ceea ce a condus la scăderea eficienței în dauna birocrăției. După Unire, acele grupuri sociale care-i sprijiniseră tradițional pe liberali, conducătorii băncilor populare, ai cooperativelor rurale, învățătorii, preoții etc., au părăsit partidul în favoarea noilor veniți pe scena publică, mai ales a țărăniștilor, întărind caracterul oligarhic al P.N.L. (Keith Hitchins, *România. 1866-1947*, ediția a II-a, traducere de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 1998, p. 383-384).

consilii de administrație⁵ și „tinerii” liberali, apropiați de capitalul străin, exponenți ai cercurilor bancare din jurul Palatului Regal („Banca de credit român”) și ai întreprinderilor beneficiare de comenzi de stat⁶.

Lipsiți de o bază de date validă, sociologii s-au circumscris unei interpretări de tipul oligarhiei / structură suprapusă societății, chiar dacă au constatat lipsa unei clase burgheze la noi. Interpretările ideologie s-au prelungit și după 1990, istoricii, politologii sau sociologi preluând categoriile vădit politice din interbelic, considerând secolul de liberalism românesc ca fiind unul de „liberism”, un liberalism constituit din fapte politice și nu structurat de factorul economic, precum în Occident. Actorul istoric liberal apare ca fiind legat de buget și, finalmente, drept un agent istoric neproductiv, care nu promovează valorile economice. Existența liberalilor era întemeiată pe un sistem „prebendial”, de exploatare a funcțiilor în stat; blocate de un specific cultural românesc, mecanismele de funcționare ale liberalismului vestic (teoria și practica capitalistă) se întâlneau cu logica unei societăți feudale⁷. Dincolo de evidența istorică a unei elite formată în strânsă legătură cu dezvoltarea statului român de după 1850, dependentă în mare măsură de acesta, o elită de „robe” așa cum o numește Daniel Barbu, a cărei vocație era de a servi administrația în birouri, școli sau tribunale, o intelectualitate de stat, supusă, dependentă, instrumentalizată, caracteristică centrului și estului Europei⁸, caracterizarea

⁵ Analiza lui Al. Gh. Savu pe anul 1937 îi plasa precumpănitor pe cei ca alcătuiau elita politică a liberalilor români ca membri sau președinți de consilii de administrație: Constantin I. C. Brătianu la „Banca Românească” (președinte), „Banca Ilfov” (vicepreședinte), „Prima societate civilă de credit funciar rural” (director general), „Letea” (administrator delegat), Întreprinderile „Em. Costinescu” (membru); pe N. Budurăscu la „Creditul minier” (membru), „Forestiera Lomas” (membru), „Societatea de Petrol Govora” (administrator delegat), SAR pentru cumpărarea zahărului (președinte), „Vulcan” (membru), „Luther” (membru), „Dermata” (membru), „Phönix” (membru); V. Alimănișteanu era la „Creditul minier” (administrator delegat), la „Ancora română” (președinte), la „Societatea de petrol Govora” (administrator delegat); Vasile P. Sassu era membru al consiliului de administrație la „Banca Românească”; poetul I. I. Pillat era membru la „Letea”, la „Cartea Românească”; Alexandru Lapedatu la „Banca Românească”, „Albina”, „Cartea Românească”, „Fabrica de hârtie Zărnești” (vicepreședinte); I. Niculescu-Dorobanțu la „Banca Ilfov” (președinte); chiar I. G. Duca, recunoscut pentru modestia vieții sale materiale, apărea ca vicepreședinte al Consiliului de administrație al „Băncii Generale a Țării Românești”, care dăduse faliment în contextul crizei economice (Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 66).

⁶ Același istoric, Al. Gh. Savu îi menționează pe Gheorghe Tătărescu, președinte la „Banca de credit român” și membru la „Laromet”, pe R. Franasovici membru la „Banca Anglo-Română” și „Phönix”, pe V. Iamandi membru la „Țesătura” Iași, pe R. Irimescu membru la „Româno-Americana” sau pe Aurelian Benteoiu, membru la „Columbia Gramophone” și la „Magazinele generale și antrepozitele Obor” (*Ibidem*, p. 66-67).

⁷ Ștefan Stănciugelu, „Liberalismul românesc. Etape. Efecte perverse”, în *Sociologie Românească*, serie nouă, anul V, nr. 4, București, 1994, p. 380-381.

⁸ Daniel Barbu, *Șapte teme de politică românească*, București, Editura Antet, 1997, p. 21-22. Afirmția autorului în discuție, Ștefan Stănciucelu este însă nefundamentată și, arătând

politicilor publice printr-un interes social definibil ca burghez este o exagerare. Protecționismul vamal al politicii neoliberale este dificil, pentru un istoric, să fie apreciat ca având scopul cinic, din perspectivă morală, de ridicare a burgheziei românești urbane ca formă de ajutor a statului în detrimentul celorlalte categorii sociale. De asemenea, identificarea micului industriaș român cu politicianul liberal care dispune de ceva capital este hazardată, cred, în lipsa unei analize sociologice care să identifice concret situația profesională a membrilor de partid.

Pe de altă parte, reluarea textuală a valorilor sociale ale istoriei liberalismului românesc ca discurs de legitimare a propriei poziții elitare, în sensul de a preamări nivelul de pregătire în școli și universități din Vestul european, contribuția istorică la evenimentele ce au permis instaurarea României moderne sau rolul lor în modernizarea economică a țării, cu crearea sistemului bancar modern, industrializarea etc., este o capcană metodologică, validând istoric sau politic pe liberali din perspectiva unei sociologii a elitelor acestui partid și nu realizând un studiu relevant din perspectiva istoriei sociale⁹.

Imprecizia conceptuală, dar și metodologică, în sensul stabilirii limitelor unei investigații proprii istoriei sociale, plecând fie și de la cele câteva elemente sugerate anterior, arată precaritatea domeniului în discuție în spațiul științelor sociale de la noi¹⁰. Validarea acestui tip de istorie a fost mai curând ambiguă, dictată de contingenta factorului ideologic; subsumată organizării și conștiinței de clasă, dinamica socială era interpretată din perspectiva devenirii istorice, una exemplară

efectele perverse ale capitalismului românesc, el se pliează teoriei interbelice privind clasa suprapusă și de „fară legală” opusă „țării reale”, rurale (vezi Mihai Eminescu sau C. Rădulescu-Motru): „ca agent liberal, pătura de politicieni și-a făurit cadrul de mișcare pentru sine și agenții liberali de la orașe” (funcționari, intelectuali, muncitori); în loc de libertate, țărani primiseră, după autor, indiferența acestei „pături suprapuse”; în mod evident, aparatul de stat era coercitiv ș.a. (Ștefan Stănciugelu, *op. cit.*, p. 384).

⁹ Așa cum remarcă un cercetător francez, Sony Perseil, istoria liberalilor are o anumită *valoare socială*; atributele socio-politice ale acestei elite fiind, în consecință, pozitive, servind interesele unor contemporani chemați să fructifice în diverse moduri (prin comemorări, scoaterea în evidență a „tradiției” liberale) un trecut favorabil; s-a structurat, astfel, un capitalul-simpatie, degajat față de această clasă conducătoare, grație calităților sociale astfel valorizate (Sony Perseil, *Liberal la plural*, traducere de Elena-Zenovia Geană, București, Editura Libertés, 2000, p. 97-98).

¹⁰ Insuficiența și chiar absența preocupărilor istoriografice în domeniul istoriei sociale, în ceea ce privește perioada interbelică, este marcantă; în afara Nataliei Simion care nu reușește să lămurească problema structurii sociale a partidelor politice într-o serie de studii (Natalia Simion, „Structura social-politică a României în perioada interbelică (Contribuții)”, I și II, în *Cercetări istorice* (serie nouă), anul III, 1972, Iași, p. 251-268 și *Cercetări istorice* (serie nouă), anul V, 1974, Iași, p. 203-215), mai pot menționa încercarea istoricului sibian Sorin Radu, marginală însă în raport cu subiectul lucrării (electoratul) și tributară scrierilor interbelice sau celor din perioada comunistă (Sorin Radu, *Electoratul din România în anii democrației parlamentare (1919-1937)*, Iași, Editura Institutului European, 2004, p. 74-91).

din perspectiva statului și a națiunii. Reconsiderarea politicului dintr-un unghi social este însă o întreprindere dificilă istoriografic (de aici preferința constantă pentru istoria instituțională și formulele unice, simplificatoare, precum dezvoltarea organică a națiunii sau determinismul marxist, liberalii suscitând interes din perspectivă socială atunci când ei erau plasați ca reprezentanți ai burgheziei și constituiau un element de condamnare), care conține mai curând necunoscute privind interacțiunea dintre societate în ansamblu și diversele ei componente sociale sau profesionale.

În lipsa studiilor cantitative cu privire caracteristicile sociale ale elitelor în apartenența lor partizană sau de cele de sociologie electorală, istoria socială a liberalilor români se găsește la început, la elementul de fundal al unei societăți preponderent rurale și agrare, dar amorfe politic. Demersul prezent trimite la o analiză parțială și limitată asupra structurii profesionale a liberalilor români, mai ales pentru acele zone pentru care există date. O „călătorie” în marile familii liberale, pentru a prelua sintagma lui Michel Pinçon și Monique Pinçon-Charlot din analiza atât de reușită, ca rezultat și ca metodologie, pe care o reușesc sociologii francezi, cu descrierea modului de viață și al valorilor împărtășite de marea burghezie pariziană¹¹, rămâne un deziderat științific, chiar dacă studiile de istorie socială cunosc în Occident un fenomen de declin, motivat metodologic mai ales¹². Studiile din științele sociale și sursele pentru „burghezia” română de secol XX, relativ puține și disparate, nu îngăduie reconstrucția istorică în sensul unui *pattern* social sau profesional al liberalilor români. De exemplu, știm că Brătienii apreciau viața de

¹¹ Michel Pinçon, Monique Pinçon-Charlot, *Călătorie în marea burghezie*, traducere de Ioana Coșoreanu, prefață de Mihai Dinu Gheorghiu, Iași, Editura Institutului European, 2003. Vezi tentativa de analiză sociologică a elitelor din secolul XX românesc în Mihai Dinu Gheorghiu, Mihăiță Lupu (coordonatori), *Mobilitatea elitelor în România secolului XX*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008, foarte amestecată ca metodologie și rezultate. Mult mai articulată este partea de analiză a electoratului partidelor politice din lucrarea lui Stelu Șerban, *Elite, partide și spectru politic în România interbelică*, București, Editura Paideia, 2006, p. 94-125, trimiteri la lucrări teoretice foarte serioase, dar bazată pe multe conjecturi de factură sociologică (plecând de la voturile permanente ale partidelor, analiza este construită pe kilometri de drumuri, mărimea proprietății ș.a.).

¹² În 2003, un număr special al reputatei publicații americane *Journal of Social History* reunea contribuțiile unor istorici renumiți în cercetarea socialului din spațiul academic anglo-saxon și francez. Concluziile care pot fi trase din articolele lor sunt mai curând pesimiste cu privire la acest domeniu. Vezi Peter N. Stearns, „Social History Present and Future”, în *Journal of Social History*, vol. 37, no. 1, Special Issue (Autumn, 2003), p. 9-19; Jürgen Kocka, „Losses, Gains and Opportunities: Social History Today”, în *Ibidem*, p. 21-28; Hartmut Kaelble, „Social History in Europe”, în *Ibidem*, p. 29-35; Christophe Charle, „French Social History: Crisis or Hidden Renewal?”, în *Ibidem*, p. 57-68; Marcel van der Linden, „Gainging Ground”, în *Ibidem*, p. 69-75; Nicole Eustace, „When Fish Walk on Land: Social History in a Postmodern World”, în *Ibidem*, p. 77-91; Pat Thane, „Social Histories of Old Age and Aging”, în *Ibidem*, p. 93-111; Richard Gassan, „Social History for Beginners: A <Young Scholar> Looks at His New Profession”, în *Ibidem*, p. 157-163; Mark M. Smith, „Making Sense of Social History”, în *Ibidem*, p. 165-186.

familie, de care erau legați cu o „dragoste sfântă”, valorizau ordinea, disciplina, educația și munca, moșia lor de la Florica fiind bine organizată sub raport practic. Ion C. Brătianu sau fiii săi au îngrijit-o direct chiar atunci când dețineau înalte demnități publice¹³. De asemenea, morala lor era de factură „burgheză”, în sensul unor principii bine statuate familial de corectitudine publică. Divorțul Piei Pillat, fiica poetului Ion Pillat, nepotul Brătienilor, de soțul ei, aviatorul Ilie Arapu, pe motivul legăturii pe care o avea cu Mihai Fărcășanu, a condus la marginalizarea „rătăcitei”, dată „afară din casă”, familia nemaiderind să mai aibă de a face cu ea¹⁴. „Tabu-ul clanului” nu a fost încălcat nici o singură dată de părinți, mama ei văzându-l pe furiș, în parc, pentru 5 minute. Reluarea legăturilor s-a produs după doi ani, după ce Pia Pillat s-a căsătorit cu Mihai Fărcășanu¹⁵. Într-un alt registru, în familia Brătianu unui spirit „științific” i se atribuiă dinainte calități de seriozitate, de soliditate, de sinceritate, de străduință, de muncă, care nu se puteau pretinde de la un „spirit literat”, suspectat de ușurință și de deplorabilă fantezie. Ion Pillat afirmă că poet era un termen peiorativ, cu o conotație foarte netă la Florica, aproape de ostracizare. „Singuri, poeții naționali – adică cei care cântaseră sau cântau patria – găseau serioase circumstanțe atenuante în fața arcopagului familial”, afirmă nepotul Brătienilor. În scara ideală a valorilor, alături de poet, așezat destul de jos, erau situați *avocații*, suspectați și ei în ochii Brătienilor, „puritani” din punct de vedere moral, întrucât puteau apăra cauze adverse în scurt timp; la celălalt pol, în sensul cotării înalte, se găseau plasați *inginerul, arhitectul, matematicianul*. Ion Pillat însuși mărturisește că, din respect față de familie, a fost decis mult timp să studieze la Paris ingineria și, mai ales, geologia¹⁶. Pentru Vintilă Brătianu, a publica versuri era o

¹³ Constant Răutu, *Ion C. Brătianu. Omul – timpurile – opera (1821-1891)*, cu o prefață de d-l prof. univ. Al. Lăpedatu, membru al Academiei Române, Tumu-Severin, Institutul Tipografic „Datina”, 1940, p. 216 și urm. Asupra vieții de familie de la Florica, cu „băieții” luând parte la curățarea pomilor și a viei, la îngrijirea cailor pentru a fi ținuti departe de „marasmul trândăviei”, vezi și Cornelia Pillat, *Ofrande. Memorii*, ediția a II-a, îngrijită de Monica Pillat, București, Editura Humanitas, 2011, p. 110.

¹⁴ Această atitudine decisă era în contradicție cu caracterul înțelegător și tolerant al poetului, fiica apreciind că „tata a luat față de mine atitudinile intransigente ale clanului” (Pia Pillat, *Sufletul nu cunoaște distanțele. Pagini de corespondență cu familia Pillat*, ediție de Monica Pillat, București, Editura Humanitas, 2009, p. 252). Ea îi descria pe Brătieni ca putând fi „aprigi și cruzi într-un fel tribal”. „Ei nu erau o familie, ci un trib și, ca trib, tăiau nemilos crengile care-i jenuș și le aruncau, fără imaginație, în flăcările lumii din afară, convinși că vor arde și vor deveni cenușă [inofensivă] crezului lor tribal” (*Ibidem*).

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Ion Pillat, *Mărturisiri*, extras din *Revista Fundațiilor Regale*, nr. 2, februarie 1942, p. 268-269. Pentru Pamfil Șeicaru, calitatea de poet l-a îndepărtat pe Ionel Pillat, foarte apreciat de Ionel Brătianu ca nepot, de o poziție ministerială la departamentul Artelor. Vintilă Brătianu s-ar fi opus unei astfel de posibilități pe motivul că seriozitatea guvernului liberal ar fi fost compromisă prin acceptarea „pe banca ministerială a unui *zeveșec* (sublinierea autorului) care scrie versuri” (Pamfil Șeicaru, „Ionel I. C. Brătianu, arhitectul României Mari (1864-1927)”, în Pamfil Șeicaru, *Scrieri din exil*, vol. 2, *Portrete politice*, ediție îngrijită și

„gravă acuzație”, pusă pe același plan cu delapidarea banilor publici, afirma malițios și Pamfil Șeicaru¹⁷.

Deși atractivă prin imaginea plastică pe care o induce, o astfel de generalizare este periculoasă în direcția construirii unei mentalități a liberalilor români.

Prin urmare, nu voi realiza decât parțial o analiză calitativă a liberalilor români, pentru a ajunge la „familia liberală”, încercând să identific acele caracteristici sociale și psihologice care îi sunt proprii, ci una cantitativă, plecând de la palierul profesional al membrilor de partid liberali din anumite organizații, mai curând din spațiul ardelean, singurul care a putut fi documentat mai bine. Sunt interesat, în principal, de cei care depindeau de profesia lor, dincolo de activitatea politică desfășurată și care le aducea avantaje conjuncturale, cel mai adesea. Din acest motiv, istoria socială a elitelor liberale, oamenii politici care determinau sau influențau decisiv decizia în partid, fiind membrii comitetului executiv, mi se pare acum o opțiune de cercetare mai puțin relevantă. Precum în cazul semnificativ al doctorului Constantin Angelescu, acești liberali cunoșteau un proces de deprofesionalizare accelerată. Abordarea propusă aici nu închide discuția la nivelul unor concluzii. Pe acest palier al cercetării mă voi opri, într-o analiză care mai curând aproximează o realitate de atunci în lipsa unei baze documentare suficiente privitoare la profesiile membrilor de partid, asupra personajelor intermediare din perspectiva liberalilor, la șefii de circumscripții, de sectoare, care s-ar putea diferenția net de categoriile sociale ce și-au acordat sprijinul altor formațiuni politice. Situându-mă la nivelul elitei liberale, locale sau centrale, analiza mea de istorie socială cuprinde și două studii de caz: în primul rând, modul în care liberalii și-au asumat integrarea minorităților etnice în cadrul partidului; secundar, am să iau în discuție mijloacele de finanțare ale formațiunii liberale, una din obsesiile adversarilor lor, abordând – mai curând la nivelul acestui capitol decât în cadrul descrierii făcute structurii de partid a liberalilor – organizația financiară a PNL între cele două războaie mondiale.

Un ultim cuvânt introductiv trimite la sursele acestui demers. Ele sunt, în majoritatea lor, descriptive și nu statistice și pot fi, de asemenea, plasate pe mai multe paliere: în primul rând, este vorba de acele studii și materiale care privesc

prefațată de I. Opreașan, București, Editura Daeculum I.O., p. 70. Ion Pillat, poetul, pe care nora sa (soția lui Dinu Pillat) îl considera „primul evadat din tradiția unei culturi și familii”, avea totuși o „casă cu tabiet burghez”. Cf. Cornelia Pillat, *op. cit.*, p. 134-135.

¹⁷ Scena povestită de marele ziarist interbelic este plină de umor involuntar; lui Vintilă Brătianu, primar general al Capitalei în 1911, i s-a adus la cunoștință că secretarul general al Primăriei și colaboratorul său apropiat, I. Gr. Periețeanu, scria și publica versuri sub pseudonimul *Navis*. În fața ingenuității poetului, măgulit de atenția șefului care l-a întrebat dacă el este în spatele numelui literar, Vintilă Brătianu ar fi afirmat că „cum îți închipui d[umnea]ta că un om serios ca mine poate să-și piardă vremea citind fleacuri? pentru mine un om care scroie poezii este un om de nimic”. El i-a solicitat colaboratorului său să aleagă între a rămâne la primărie și a scrie poezii. Alegerea demnă lui Ionel Periețeanu, care și-a dat demisia, a fost o dovadă pentru liderul liberal că „poezii sunt scrântești la minte” (Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 69-70).

componența socială a parlamentului românesc în perioada interbelică; pe de altă parte, presa diversă a formațiunii liberale a fost preocupată să evidențieze în perioadă, ca reacție a contestării politice, caracterul de formațiune „națională” reprezentat de partidul liberal și a menționat interesat, adeseori, participanții la diverse manifestări liberale prin prisma profesiilor lor; nu în ultimul rând, actele interne ale partidului sau ale unor instituții ale Statului (precum Securitatea Poporului după 1948), identificate la Arhivele Naționale, la Biblioteca Națională, Colecții speciale (Arhiva Saint-Georges) sau la Consiliul Național de Studiere a Arhivelor Securității¹⁸, întregesc, potențial, resursele documentare ale acestui capitol, deși valorificarea lor aici este mai curând parțială.

2. Burghezia românească: o realitate puțin cercetată a științelor sociale

Sub imperiul unor delimitări din științele sociale din Occident, liberalul a fost echivalat din punct de vedere istoric și sociologic, interesat sau nu, cu burghezul. O anumită istoriografie de factură sociologizantă marxistă, dornică de etichete, definea, de altfel, societatea românească interbelică ca pe una „burghezo-democratică”. Nu insist foarte mult aici asupra unui subiect, cel al structurii sociale denumite *burghezie*, și a unui concept, *burghezul*, dificil de altfel de definit și abordat în societățile periferice în raport cu societățile din Vestul Europei. Încercând să sistematizeze un domeniu al marilor teorii sociale, istoricul Alexandru-Florin Platon ajungea la concluzia că burghezia este un adevărat *concept omnibus*, gata oricând de a include toate caracteristicile și definițiile posibile, în cea mai completă dezordine¹⁹. Cuvintele sunt purtătoare de sens, așa cum menționa Paul Ricoeur într-unul din eseurile sale, cu trimitere la discursul ca semnificație²⁰. Conceptului în cauză i-au fost asociate, din motive politice sesizabile, înțelesuri foarte variate, iar respingerea categoriei sociale denumite a reprezentat direcția principală a referințelor. Termenul de *burghezie* nu are o istorie în cultura românească. Cel puțin, eu nu-i

¹⁸ Pentru reconstituirea componenței sociale a Partidul Național Liberal, documentele Securității sunt importante. Instituția realiza, după 1948, fișe personale pentru cei presupuși a fi membri sau simpatizanți ai partidelor istorice; vezi ACNSAS, fond D. 183, vol. I., P.N.L.-P.S.D.I. (în cazul de față Biroul de Securitate Zărnești, Direcțiunea Regională de Securitate Brașov). Documentele din Colecțiile Speciale ale Bibliotecii Naționale, fondul *Saint Georges*, pot fi valorificate din perspectiva studiilor de istorie socială. „Păcatul” lor derivă din faptul că multe pachete sunt incomplete și nu pot conduce decât la reconstituiri fragmentare.

¹⁹ Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, p. 56 (a se vedea utilul capitol al doilea din această lucrare, „Burgheziile europene în epoca modernă: Concepte și metodologii”, p. 47-96, pentru trecerea în revistă a discuțiilor din spațiul occidental privind semnificațiile *burgheziei*).

²⁰ Paul Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, traducere de Vasile Tonoiu, București, Editura Humanitas, 1995, cu capitolul „Funcția hermeneutică a distanțării” și, mai ales, p. 95-98.

cunosc începuturile ca existând mai devreme de mijlocul secolului al XIX-lea, atunci când el pare să reprezinte o preluare a unei realități sociale din Apus, transferată în spațiul românesc o dată cu instituțiile statului occidental. Mihail Kogălniceanu, un cunosător al acelor realități, considera că „burguazie, adică starea de mijloc, puterea cea mai de căpitanie a unui stat nu avem (...) prea o disprețuim pentru ca cineva să vroită să rămâne în ea și să nu se silească la cel întâi prilej și cu orice preț de a se prefăce în boier”²¹. Modernizarea în sine, de factură instituțională și politică, a fost însoțită în spațiul românesc de transformarea limbajului și de importul de termeni, care urmăreau să corespundă unor realități sociale dezirabile. Burghezia a ajuns, în mare măsură, să traducă aspecte din cele mai diverse. Burgheziei românești îi lipsea de altfel ceea ce Caius Dobrescu prezintă ca fiind categoriile fondatoare și fundamentale ale acestei structuri sociale, tensiunea inerentă a începuturilor, constitutivă imaginarului burghez: „burgul fortificat” cu incinta delimitată de ziduri care echivala cu instituirea formală a spațiului public, al libertăților urbane asediate de autoritatea nobiliară și cea în creștere a monarhului centralizator, dar și al ierarhiei interne, având ca suport virtuțile civice²².

Burghezia este, astfel, un obiect inventat al științelor sociale. Indiferent însă de dilemele pe care le am asupra conceptului, el era unul valid în perioadă, chiar în condițiile în care criteriile analizei erau externe, împrumutate din cercetarea și din limbajul politic occidentale²³. Dar, din punct de vedere metodologic, trebuie să mă întreb, o dată în plus, dacă liberalii erau burghezi sau reprezentanți ai burgheziei, așa cum îi desemnau adversarii și cum ei înșiși tindeau de altfel să se autoreprezinte.

Definiții asupra burgheziei cu pretenții de științificitate nu au fost numeroase în spațiul intelectual dintre cele două războaie mondiale, Ștefan Zeletin și Mihail Manoilescu oferind lucrările considerate „clasice” pentru spațiul științelor sociale din perioadă. Ambii cercetători consideră burghezia drept principală categorie socială a modernității, deși obiectul studiului lor este în mare măsură diferit. Dacă Zeletin era orientat spre istoricul dezvoltării României moderne, arătând importanța inevitabilă pe care această „clasă” socială a deținut-o, ca formă de legitimare științifică a ei, Mihail Manoilescu realiza o pledoarie *pro domo* pentru acțiunea unui corp social și, indirect, a unui partid care nu mai exista, ca reprezentare oficială, la

²¹ [Mihail Kogălniceanu], *Tainele inimei*, cap. I, „Cofetaria lui Felix Barla”, în Mihail Kogălniceanu, *Profesie de credință (scrieri literare, istorice și sociale)*, antologie, prefață și note de Geo Șerban, text stabilit de Dan Simionescu, București, 1962, p. 99, *apud* Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 265.

²² După autor, cetatea era expresia concretă a solidarității dintre locuitorii ei, adică dintre *cețățeni* ca oameni egali și liberi; acești *cețățeni* ai republicii ideale, a căror forță rezidă în propria lor virtute și care nu recunoșteau altă autoritate în afara propriei lor conștiințe și a binelui colectiv, erau „semizeii” care au populat imaginarul burgheziei de-a lungul avaturilor modernității (Caius Dobrescu, *Semizeii și rentieri. Despre identitatea burgheziei moderne*, București, Editura Nemira, 2001, p. 219).

²³ Vezi și lucrarea *Politics and Political Parties in Roumania*, London, International Reference Library Publishig Co., 1936, p. 144, sintetizatoare asupra realităților din România timpului.

momentul scrierii lucrării, în 1943²⁴. Nu am de gând să discut cele două abordări, plecând de la ideile și metodologia lor sau de la dezbaterile pe care au generat-o. Mă interesează mai ales cum au definit burghezia cei doi autori, intelectuali marcanți în perioada interbelică, dar nu de factură liberală, amândoi refuzând chiar situația de membri ai Partidului Național Liberal, în pofida faptului că au cochetat cu respectiva posibilitate.

Prin burghezie, Ștefan Zeletin înțelegea „clasa socială care se ocupă cu valorile de schimb, adică cu mărfuri”. Sub raport social, autorul găsea o trinitate „burgheză”, a celor care produc mărfurile (industriașii), a celor care le pun în circulație (comercianții) și a celor care susțin financiar atât circulația, cât și producția (bancherii și finanțistii). Stăpânitoare de capitaluri, aceste profesii ajungeau să identifice burghezia cu „clasa capitalistă”. O dată în plus, nu mă refer la insuficiențele acestei definiri, atât în jos, pe direcția țăranului, sau în sus, intelectualul vânzându-și producția ca pe o marfă. Legat de teoria marxistă a capitalismului material (prin Werner Sombart și Lujo Brentano, care îi oferă principalele sugestii metodologice), Ștefan Zeletin descrie prin succesiunea socială a industriașilor, negustorilor și bancherilor fazele modernității capitaliste, prin capitalismul comercial / mercantil, industrial și bancar. Burghezia în sine era asimilată clasei capitaliste prin aceea că dăduse naștere, în fapt, capitalismului în secolele XV-XVI. Mănuind valorile de schimb, devenită o categorie socială aparte, ea era orientată spre ideile de libertate individuală. Fapt care a generat liberalismul și partidele liberale ca reprezentante ideologice și politice ale burgheziei, conferindu-i acesteia din urmă rolul revoluționar în istorie²⁵.

Abordării sociologizante a lui Ștefan Zeletin, economistul Mihail Manoilescu i-a atașat o analiză a burgheziei în raport cu națiunea; după Manoilescu, prodigioasă în exploatarea materiei, burghezia avea datorii sociale privind solidarizarea cu celelalte categorii sociale. În același timp, economistul cu valențe corporatiste făcea distincții, în sensul anteriorității, între burghezie, capitalism și liberalism²⁶. Dincolo de demersul legitimant, Mihail Manoilescu a fost preocupat să arate, cu mai multă aplicare decât Zeletin, nu atât ce este burghezia sau să justifice existența ei istorică, ci cine sunt burghezii. Definiția formală a burgheziei la care ajunge Manoilescu are ca fundament teoria funcționalist-instituțională din științele sociale și desemnează această categorie din perspectiva statului; după el, burghezia era „clasa socială

²⁴ Mă refer, evident, la lucrările lui Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, din 1925 (vezi Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric* (1925), *Neoliberalismul. Studiu asupra istoriei și politicii burgheziei românești* (1927), studiu introductiv și ediție alcătuită de Cristian Preda, note bio-bibliografice de C.D. Zeletin, București, Editura Nemira, 1997) și Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, studiu critic de Dan Pavel, ediție îngrijită de Leonard Oprea, București, Editura Athena, 1997.

²⁵ Ștefan Zeletin, *op. cit.*, p. 66-67. Atitudinea lui Zeletin față de capitalism este ambivalentă; pe de o parte, îl consideră ca pe un Moloh al omenirii moderne (prin setea de câștig), dar în același timp, un „pedestal al civilizației și gloriei europene” (*Ibidem*, p. 68).

²⁶ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 94-101.

constituită din familiile ale căror capi organizează și dirijează munca și producția națională (burghezi propriu-ziși), precum și din acei care realizează cadrul și condițiile necesare acestor activități, fie în afara, fie înăuntrul statului (pseudo-burghezi)". La această perspectivă instituțională, Manoilescu adaugă imediat, instrumentând economicist problema denumirii, că „burghezia este în mare măsură proprietara mijloacelor de producție”²⁷. Dar Mihail Manoilescu era conștient că această definire era mai curând o introducere decât o concluzie; prin urmare, el a încercat să stabilească formula structurală a României sociale contemporane lui. Baza analizei sale este constituită din recensământul general al populației din 1930, lecturat aproximativ, completat însă cu *Statistica impozitelor directe și indirecte*, pe 1930 și 1931.

Așa cum reiese chiar din definiție, Manoilescu împarte burghezia românească în burghezi propriu-ziși (marii industriași, marii comercianți, bancheri, mari agricultori, proprietari de pământ cu peste 100 ha., inginerii care exercită funcții economice private, economiștii care, de asemenea, exercită funcții economice private și rentierii provenind din categoriile anterioare) și pseudo-burghezie (inginerii și economiștii aflați în serviciile publice, cei care exercitau profesii liberale, precum avocații sau medicii, profesorii universitari și cei din învățământul liceal, înalții funcționari publici, magistrați, ofițerii, ziariștii, scriitorii, artiștii, arhitecți, chimiști, farmaciști, medici veterinari etc.)²⁸. Criteriile împărțirii manoilesciene sunt discutabile. Autorul nu ne spune, de exemplu, în ce fel profesorii, chiar bugetari fiind, pot reprezenta o categorie a burgheziei?; de asemenea, de ce profesorii secundari nu puteau activa și în mediul privat, dat fiind marele număr de școli particulare din perioadă?; chiar observația referitoare la cumulul diferitelor funcții burgheze și pseudo-burgheze, menționată de însuși Manoilescu, trebuie dezbătută, întrucât nu știu în ce măsură era o regulă a societății de atunci ș.a. Dar, aceste interogații nu interesează aici, ca probleme în sine. Plecând de la această taxonomie, Manoilescu ajunge la aspectul cantitativ al burgheziei române. Între cele două războaie mondiale, economistul citat găsește doar 125 000 de burghezi în societatea românească, din care majoritatea o constituia cei plasați în categoria „falsei burghezii” (101 000)²⁹. Și alte observații și concluzii pot fi reținute din analiza

²⁷ *Ibidem*, p. 110.

²⁸ *Ibidem*, p. 157-167; vezi și partea anexă, „Categoriile profesionale burgheze și pseudo-burgheze”, p. 477-515.

²⁹ În categoria burgheziei propriu-zise, Manoilescu număra 3000 de mari industriași, 2000 de mari comercianți, 1500 de bancheri, 10 000 de mari agricultori, 3000 de ingineri particulari, 1500 de economiști particulari și 1500 de rentieri provenind din categoriile anterioare; un total de 22 500 de burghezi „reali”. Pentru pseudoburghezi, cifrele indicau 4000 de ingineri funcționari publici, 4000 de economiști funcționari publici, 14 000 de avocați (din care numai 500 depindeau de bugetul de stat), 6000 de medici, din care 3500 se regăseau în bugetul statului și 3500 erau liber profesioniști, 2500 de universitari, 10 000 de profesori secundari, 6000 de înalți funcționari administrativi, 3000 de magistrați, 19 500 de ofițeri, 1000 de scriitori, ziariști și artiști, toți liber profesioniști, la diverși apărând

manoilesciană. În primul rând, că burghezia însemna, adăugând numărul membrilor de familie, doar 2,5% din totalul populației României și a opta parte din populația orașelor. De asemenea, faptul că burghezia românească era mai curând o pseudo-burghezie (peste 80% din total), aflată în solda statului (63% din total), și totodată o pătură urbană. În fine, pe ansamblu, Manoilescu caracterizează plastic societatea interbelică sub formula structurală a unei Români în care erau mulți proprietari (cca. 3,3 milioane), puțini salariați (aproximativ 1,1 milioane) și burghezi rarissimi (125 000 din total)³⁰.

Mihail Manoilescu sesizează însă că analiza sa cantitativă nu lămurește problema burgheziei românești; el încearcă ulterior, mai curând eseistic însă, o analiză psihologică a grupului social în discuție, printr-o comparație vagă cu „burghezul occidental”, definit global prin dorințe modeste și frici permanente³¹.

cifra de 5000, din care doar 2000 erau legați de bugetul de stat; pensionarii și rentierii alcătuiau cea mai importantă categorie de pseudo-burghezi, cu 26 000, din care majoritatea (23 000) erau situați pe seama statului; totalul arăta cifra de 101 000 (*Ibidem*, p. 163-164).

³⁰ *Ibidem*, p. 165-166. Manoilescu nu poate să nu observe, în termenii superiorității acestei categorii, răspunderile nelimitate ale burgheziei, rolul ei conducător în devenirea societății și în românizarea economiei prin raportare la mărirea acestei structuri sociale (vezi partea a doua, *Funcțiile burgheziei românești*, în *Ibidem*, p. 171-359). Burghezia la Manoilescu apărea drept clasa care a creat la noi instituțiile liberale: „Ea le-a dorit, ea le-a introdus, ei i-au folosit. Burghezia era indicată dar să-i învețe pe români ce este politica și să facă educația națiunii în vederea rolurilor pe care le avea de îndeplinit” (*Ibidem*, p. 264). Spre deosebire de Zeletin, care afirma că stăpânitorii de fapt ai țării noastre sunt deținătorii marii finanțe, puterea politică a burgheziei fiind un derivat al puterii financiare, pentru Manoilescu, cele două izvoare de putere sunt independente, de aici decurgând dubla misiune a burgheziei, formală, instituțională (organizarea și conducerea statului român) și cea spirituală, educația politică a națiunii (*Ibidem*, p. 40).

³¹ *Ibidem*, p. 368. Mulți alți autori (pe care Manoilescu însuși i-a trecut de astfel în revistă; cf. *Ibidem*, p. 363-366) au încercat să surprindă esența acestei categorii, să definească moral burghezul. Ei au vorbit despre spiritul burghez, înclinat spre individual, cu năzuința de a întreprinde, marcat de dorința de câștig, dar și de o viață rațională, cu renunțarea la bucurii în favoarea agonisirii, obsedat de timp; utilitarist, lucrând cu metodă și disciplină, supus autocontrolului și înăbușindu-și fanteziile, neerotic, burghezul era caracterizat prin mediocritate; relațiile umane și sociale depersonalizate de tip burghez erau dominate de raționalism și contractualism. Există o vastă literatură asupra acestui subiect. Menționez doar Matei Călinescu, cu *Cele cinci fețe ale modernității. Modernismul, Avangarda, Decadența, Kitschul, Postmodernismul*, traducere de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu, postfață de Mircea Martin, București, Editura Univers, 1995, și Régine Pernoud, cu *La bourgeoisie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1985. Mă opresc la câteva notații ale lui Constantin Noica, făcute în timpul regimului comunist, ca formă de reflecție asupra perioadei pe care a trăit-o între cele două războaie mondiale (Constantin Noica, *Manuscrisele de la Câmpulung. Reflecții despre țărănime și burghezie*, notă asupra ediției de Vlad Zografi, București, Editura Humanitas, 1997). După Noica, mica burghezie era eternă în istorie, legată de oraș prin meseriaș, negustor etc. (*Ibidem*, p. 23). Legat de ban, spre deosebire de țăran, legat de bun, burghezul deținea valoarea mijloc (banul), dar nu mai știe valorile-scop, ceea ce

Nu redau întregul demers al autorului, ci voi menționa, trecând peste unele chestiuni de metodă și explicații conjuncturale (predestinarea sângelui etc.), doar concluziile studiului său cu valențe descriptive. După Manoilescu, valorile burgheze clasice, caracterizând cu adevărat nivelul de îmburghezire, erau de două feluri, egoiste (securitatea, confortul și rangul social) și ideale (familia, patria și religia). Ierarhia era importantă, întrucât stabilea un tipar social în sine. Din această perspectivă, românii nu păreau predestinați virtuților burgheze, mai precis celor egoiste, ci mai curând celor eroice, având tendința de a aștepta de la stat recunoașterea personală. Lipsit de un real spirit capitalist, burghezul român era, în consecință, preocupat să dobândească un rang (în sens de onoruri în stat, ministru, consul etc), prețuit adeseori mai mult decât averea în sine, aceasta reprezentând un mijloc adeseori pentru dobândirea / „cumpărarea” unei poziții oficiale în administrație; pe locul al doilea al trăsăturilor definitorii a categoriei sociale se plasa, conform autorului, preocuparea românilor de a obține confort, cu înclinație spre lux, spre deosebire de burghezul occidental, marcat de dorința de agoniseală și, implicit, de cea de siguranță. În această ierarhie a burgheziei „adevărate” din spațiul românesc, preocuparea pentru securitatea socială se găsea pe ultimul loc. Orientarea spre averea solidă, capabilă să-i aducă un venit fix pe o durată lungă, nu-l caracteriza decât într-o măsură restrânsă pe „românul” majoritar³², ceea ce îl determina pe Manoilescu să-l definească prin valorile sale eroice sau etice, și nu prin cele mercantile, ca pe un „pseudo-burghez”, capabil să ofere cadrul juridic, administrativ și tehnic necesar manifestării burgheziei în viitor.

Nu intru într-un dialog, peste timp, cu Ștefan Zeletin sau Mihail Manoilescu. Rețin doar faptul că ei considerau societatea românească drept burgheză și apreciau această categorie socială din considerente mai curând ideologice, civilizatorii, decât istorice sau sociologice. Prin natura analizei lor, cei doi cercetători ai socialului interbelic au ajuns să justifice, aproape paradoxal în raport cu scopul „ascuns” al lucrărilor lor, teoria categoriei sociale suprapuse în mod artificial peste societatea rurală românească, forțând drumul unei evoluții spre modernitatea de factură occidentală. Efortul lor constructivist, în ceea ce privește societatea, a avut însă rolul lui în dezbateră doctrinară din societate, definită adeseori ca „marea dezbateră interbelică”.

Liberalii și burghezia între analiză și condamnare. Într-una din puținele lucrări alocate fenomenului politic în România interbelică, P. P. Negulescu reliefa existența partidelor politice prin grupări de cetățeni care să reprezinte părți ale masei

determina după Noica criza societății „burgheze”; burghezul făcea să rățăcească societatea pe care o constituie (*Ibidem*, p. 31). Găsindu-l dezdăcinat, liber să se angajeze în orice, să adopte orice sistem de idei, de aici decurgând slăvirea libertății („aventura burgheză”), Noica scria despre eșecul burgheziei, care a adus tehnicieni, uniformitate, pe planul justiției, administrației, instrucției școlare, serviciului divin.

³² Manoilescu reia un proverb românesc, precum că „mai bine deștept la pagubă, decât prost la câștig”, ca exemplu de inadecvare la lumea modernă (Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 370-393).

naționale, structuri sociale aflate într-o cumunitate de idei cu ele și care să le dea puterea să învingă, pe căi legale, în luptele politice și, implicit, autoritatea să guverneze. Când nu se înalțau pe o asemenea temelie socială, grupările de indivizi nu alcătuiau, după filosoful român, partide politice, ci „coterii” personale sau asociații de interese particulare³³.

Discuția asupra dimensiunii sociale a partidelor fusese lansată la începutul anilor '20 de Dimitrie Drăghicescu, membru al partidului liberal, în lucrarea sa, *Partide politice și clase sociale*. Acesta încercase să structureze teoretic o nouă bază socială a Partidului Național Liberal, în condițiile trecerii de la sistemul electoral dependent, corespondent al votului cenșitar, la democrația participativă de după 1918, cu implicații politice majore asupra lumii rurale. Legat de ideea unui liberalism social, în care burghezia își asocia proletariatul industrial organizat la puterea politică și la conducerea economică a statului, pentru ca burghezia parazită să fie înlocuită cu burghezia tehnică și intelectuală³⁴ și susținând că partidul liberal era principalul reprezentant al burgheziei³⁵, sociologul liberal constata în altă parte că clasele sociale sunt realități mobile și vagi, care tind a se defini și a se delimita, fără ca să reușească vreodată să devie categorii închise și să elimine orice interferență între ele³⁶.

³³ P. P. Negulescu, *Partidele politice*, ediție îngrijită, prefață și note de Nicolae Gogoneață și Ioan C. Ivanciu, București, Editura Garamond, f.a. [1926], p. 347. Analiza filosofului bucureștean se apropie de cea clasică pentru spațiul românesc, regășibilă în studiul lui Dimitrie Gusti din *Partidul politic* (Dimitrie Gusti, „Partidul politic. Sociologia unui sistem al partidului politic”, în *Doctrinile partidelor politice*, ediție îngrijită și note de Petre Dan, București, Editura Garamond, f.a. [1923 pentru ediția originală], p. 7-39).

³⁴ D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 83 găsea trei curenți în sânul partidului liberal la începutul anilor '20: a). pur burghez, al cadrelor vechi; b). democratic, al intelectualilor, care militază în direcția câștigării satelor și al organizării cooperatiste; c). al marii finanțe și al marilor exploatare industriale; nu o despărțire tranșantă: nuanța liberalilor șmecheri, echilibriști încercați, sprijinitori ai marii finanțe și întreprinderi financiare trimite la pierderea simpatiei micii burghezii, a intelectualilor democrați și va însemna eșecul politic al Partidul Național Liberal; va însemna o acțiune indirectă prin corupție.

³⁵ *Ibidem*, p. 35-45. Din punctul de vedere al lui Drăghicescu, clasa burgheză avea o compoziție eterogenă. Ea îi includea, sociologul liberal nejustificându-și însă opțiunea, pe orașenii proprietari mari și mici, industriași mari și mici, patronii de prăvălii sau întreprinderi comerciale, meseriași, salariații statului, pe cei cu profesii libere, pe proprietarii rurali mici și mijlocii, precum și întreaga „albăstrime” de la sate, funcționarii satelor. În acest fel, el ajungea la 20% din totalul populației. Deși considera că valoarea socială și culturală a burgheziei române înțrecea cu mult importanța politică pe care i-o dădea numărul, sociologul liberal recunoștea că această categorie era departe de a avea conștiința de clasă clară și consistentă a burgheziilor statelor din Occident.

³⁶ *Ibidem*, p. 30. După D. Drăghicescu, „până azi, nici un partid politic propriu-zis n-a fost compus exclusiv numai din oamenii unei clase, nici chiar cu majorități din anume clasă. În fond, ceea ce le deosebea nu era clasa de unde se recrutau partizanii, ci anume afinități morale și de doctrină” (*Ibidem*, p. 47).

Cercetarea socială a politicului a fost potențată ulterior de polemica științifică dintre Ștefan Zeletin și Gheorghe I. Brătianu, având ca punct de plecare studiul *Istoria socială* al profesorului de filozofie antică, publicat în 1925³⁷; dacă Zeletin, în refuzul istoriei politice (a istorismului), era tributar sociologiei și marxismului și gândea posibilitatea ca istoria să devină „o știință a cauzalității”, istoricul Gheorghe Brătianu se simțea solidar cu noul curent istoriografic al *Annalelor*. Nu substanța dialogului mă preocupă aici, ci importanța noii direcții; Zeletin publicase cu un an înainte marea sa lucrare, *Burghezia română*, plasând această categorie socială în zona P.N.L., iar Gheorghe Brătianu, în contextul rupturii de partidul „bătrânilor” liberali și a căutării unei noi identități pentru formațiunea pe care o conducea, relua chestiunea socială în *Problema noilor elite și a liberalismului în România*, studiu publicat inițial în 1933 de revista *Libertatea* din București³⁸.

Metodologia abordărilor de mai sus este secundară din perspectivă sociologică, întrucât ele nu se constituie în analize ale unui segment social, profesional, ci sunt demersuri teoretice, ideologice sau ideologizate cel mai adesea asupra unei realități mai curând politice decât sociale. Doresc doar să relev preocuparea pentru istorie socială existentă între cele două războaie mondiale ca fundal științific pentru proiectul ratat al unei abordări și explicări sistematice, chiar empirice, a conceptelor și realităților sociale. Curând, aspectul epistemic al abordării societății politice a fost sufocat de factorul ideologic combatant, iar identitatea socială a liberalismului românesc, ca direcție valabilă de abordare a Partidului Național Liberal, din unghiul structurilor profesionale care-l alcătuiesc, a rămas o potențialitate științifică, cu resurse paupere.

Între cele două războaie mondiale, liberalii au fost plasați interesat, de neutri sau de adversari, uneori s-au reprezentat ei înșiși astfel, într-o anumită zonă a socialului, *burghezia*, și condamnați ca atare. Parafrazându-l pe Gustave Flaubert, pentru care feudalismul nu trebuia explicat ci doar acuzat³⁹, burghezia era condamnată și în spațiul românesc pentru tarele lumii moderne. Pentru o societate românească preponderent rurală, desemnarea liberalilor ca burghezi făcea inutilă analiza socială a partidului lor. Asocierea cu burghezia a fost un loc comun al gândirii intelectuale din perioada interbelică cu privire la liberali. Toate aspectele existenței partidului Brătienilor erau explicate prin rolul atribuit acestei structuri sociale în viața statului.

³⁷ Șt. Zeletin, *Istoria socială. Cum poate deveni istoria o știință a cauzalității. Exponere de principii în vederea întocmirii unui curs de istorie universală*, București, Editura Revistei „Pagini Agrare și Sociale”, f.a. [1926].

³⁸ Gheorghe I. C. Brătianu, *Problema noilor elite și a liberalismului în România*, Extras din revista „Libertatea”, București, Tipografia de Artă și Editură Leopold Geller, 1933; vezi și Idem, *Problema tineretului*, București, 1937.

³⁹ „Feudalitate – Nu trebuie să știi prea bine ce e, dar e obligatoriu să tuni și să fulgeri împotriva ei” (Gustave Flaubert, *Bouvard și Pécuchet. Dicționar de idei primite de-a gata*, traducere, note de istorie literară, notă bio-bibliografică de Irina Mavrodin, București, Editura Allfa, 1997, p. 342).

Registrul teoretizărilor cu privire la această categorie socială și la echivalența ei cu liberalii români îi cuprinde pe Ștefan Zeletin, Mihail Manoilescu, deja amintiți, dar și pe Virgul Madgearu sau Șerban Voinea etc. În abordarea clasică interbelică asupra structurii sociale în discuție, *Burghezia română...*, Zeletin gândea partidele drept „grupări ale unui interes de clasă”, criteriul adeziunii nefiind „principiile”⁴⁰. Urmărind să înțeleagă dezvoltarea societății românești, finalmente pozitivă după autor, prin prisma raportului dintre liberali și burghezie, autorul lega această structură „economică” de gruparea de referință a P.N.L. în anii 1920-1930⁴¹. Fragilitatea categoriei în discuție îl conducea însă pe Zeletin la convingerea că „stăpânitorii de fapt ai țării noastre sunt deținătorii marii finanțe”⁴². La concluzii similare ajungea Virgil Madgearu, care încerca, în studiul său din 1925, *Formarea și evoluția burgheziei românești*, să prezinte evoluția burgheziei române din perspectiva țărănismului. Economistul țărănist considera că România nu avea o conducere burgheză, ci una oligarhică; neinteresat de lichidarea regimului feudal, capitalul occidental organizase în spațiul românesc doar acumularea de capital, prin furt și exploatare, cu ajutorul statului, precum și construcția infrastructurii tehnice și a instituțiilor de credit, lăsând în urmă o oligarhie financiară, care din punct de vedere politic însemna dictatură⁴³. Polemizând la rândul său cu Ștefan Zeletin și cu lucrarea lui din 1925, Șerban Voinea, unul din puținii gânditori marxști din România interbelică, respingea aserțiunea că liberalii reprezentau „burghezia financiară”, susținută de preponderența lor asupra sistemului bancar. El era însă mult mai favorabil ideii vehiculate de Zeletin că Partidul Liberal, departe de a reprezenta burghezia, „a fost și rămâne cel mai tipic reprezentant al oligarhiei”⁴⁴.

Interferarea mediului academic și a spațiului public a circumscris elitei liberale termenul de *oligarhie bancară*. Congruența cvasiștiințifică între partidul liberal și burghezie s-a suprapus și a influențat, sub raportul argumentelor, construcția politică a adversarilor cu privire la liberali. Perspectiva marxistă asupra politicii a

⁴⁰ Ștefan Zeletin, *Burghezia română...*, p. 190.

⁴¹ După autor, această burghezie provenea dintr-un alt grup social cu contururi bine definite, mica boierime românească de secol XIX, a cărei luptă cu marea boierime dăduse forma vieții sociale din România modernă (*Ibidem*, p. 102-103).

⁴² *Ibidem*, p. 194.

⁴³ Implicit, țărănismul desemna democrația din perspectiva economistului și liderului politic țărănist (în Virgil N. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuții la studiul evoluției sociale românești*, ediție, studiu introductiv și note explicative de Ludovic Báthory, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1999, p. 98-122). Într-o lucrare militantă, economistul țărănist aprecia că liberalii își extinseseră continuu organizația economică, formând un imens trust financiar. Ei conduc și controlează un număr din ce în ce mai mare de interpretări din toate ramurile de activitate, „cointerează un număr din ce în ce mai însemnat de oameni, îi aduce în sfera sa de influență și-i disciplinează pentru o acțiune politică unitară” (Idem, *Țărănismul*, București, Tipografia „Reforma socială”, 1925, p. 12-13).

⁴⁴ Șerban Voinea, *Marxism oligarhic. Contribuție la problema dezvoltării capitaliste a României*, București, Editura „I. Brănișteanu”, 1926, p. 221, 224.

avut astfel rangul de explicație absolută în România interbelică, legând partidele de structuri sociale, gândite în bloc și cu o acțiune unitară. Retrospectiv, sunt cel puțin două teme consecutive care compun imaginea burgheziei și a partidului liberal între cele două războaie mondiale. Ele nu sunt exprimate într-un discurs coerent, ca efect al semnificatului și semnificantului, și doar obiectivul lor, de negare a rolului liberalismului în schimbarea socială din spațiul românesc, le conferă unitate, întrucât forja legitimitatea pentru diverșii actori politici din acei ani.

a. Existența unei **burghezii birocratice liberale**, plantă nenaturală în organizația socială a românilor. Apreciind că burghezia românească era în cea mai mare parte „o chestiune artificială ieșită din deținerea puterii de stat”⁴⁵, Andrei Corteanu, conservator și iorghist, redactor la revista *Argus*, considera că singura burghezie reală, îmbogățită prin comerț, industrie și prin speculații financiare, era neromânească, recrutată din rândul elementului evreiesc⁴⁶. Argumentul principal oferit de autor era imaturitatea industriei naționale, aflată „în fașă”, îndeplinirea de către străini a funcțiilor marelui capitalism în domeniul industrial și faptul că burghezia se sprijinea exclusiv pe deținerea puterii în Stat. Pierderea guvernării, aceste observații erau făcute în 1924, în timpul guvernării liberale Ion I. C. Brătianu, însemna, după autor, sfârșitul regimului burghez. Andrei Corteanu afirma că hrănită și întreținută artificial, lipsită de practica profesională a categoriei sociale capitaliste, burghezia română nu avea resurse pentru a supraviețui⁴⁷. Ea reprezenta, așadar, o *burghezie bugetivă*. O perspectivă asemănătoare avea în acei ani Mihail Manoilescu, care aprecia, într-un articol din revista *Revista Vremii* intitulat „Între țărâtime și

⁴⁵ Andrei Corteanu, *Schițe politice și economice. Extrase din Revista Vremii*, București, Colecția Actualități, Cultura Națională, f.a. [1924], p. 8.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 26.

⁴⁷ Andrei Corteanu, „Țărâniștii”, în *Revista Vremii* din februarie 1923, *apud* Andrei Corteanu, *op. cit.*, p. 27. Lipsa burgheziei reale, predominanța pseudoburgheziei, grupată în mai multe partide politice, sub diferite etichete de pură formă, era subliniată și de Filitti, care considera că puterea politică a încurajat, spre a-și crea o clientelă, pornirea tavică spre burse, funcții și pensii, și a risipit banul public în scopuri de demagogie electorală, spre a beneficia și mai departe de bugete tot mai umflate (Ioan C. Filitti, *Rătăcirile unei pseudo-burghezii și reforme ce nu se fac. Comprimarea bugetului și simplificarea aparatului de stat. Armonizarea salariilor și desființarea cumulului pentru o mai bună legislație*, Institutul de Arte Grafice „Bucovina” I. E. Toroușiu, București, f.a., p. 3). Într-o discuție la Mesaj, la 9 februarie 1929, și în dorința de a justifica politica de concesiuni urmărită de noua putere instalată în noiembrie 1928, Mihail Ralea afirma că „burghezia noastră s-a format... exclusiv prin ajutorul statului: este o burghezie bugetară, pe care am întreținut-o 70 de ani cu impozitele noastre ale tuturor” (în Ion Constantinescu, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar. Camera Deputaților. 1919-1939 (note și memorii)*, București, Editura Politică, 1973, p. 219). În anii '30, „burghezia cosmopolită din București”, în sensul de neromânească, era asumată și științific (vezi Mihai Pop, „Semnele formării unei noi burghezii bucureștene”, în *Sociologie Românească*, anul II, nr. 1, ianuarie 1937, p. 27-28).

presudo-burghezie”, din 22 aprilie 1923, situația socială și politică a României Mari ca fiind artificială și anormală prin existența pseudo-burgheziei⁴⁸.

Dublarea perspectivei burghez-birocratice asupra P.N.L. de aprecierea că el reprezintă *burghezia bancară* (Petre Andrei)⁴⁹ nu urmărea decât să scoată în evidență oligarhismul care domina viața publică, falsul liberalism al liberalilor români, politica promovată de aceștia în momentul guvernării comprimând în fapt viața economică, înăbușind toate veleitățile de libertate în favoarea unei păături sociale înguste⁵⁰.

b. Explicația structurală de factură sociologică asupra *burgheziei liberale* era prelungită în direcția politică a partidului, atât în planul intern, cât și extern, pentru a explica „criza formațiunii liberale” și inevitabila ei disoluție, subiectul favorit al adversarilor. Stricta perspectivă socială pe relația cu introducerea votului universal și

⁴⁸ Salvarea, după autor, nu însemna dispariția presudo-burgheziei, ci transformarea ei într-o burghezie adevărată. Conform lui Manoiilescu, atacurile țărăniștilor în spirit de clasă nu făceau decât să întărească oligarhia liberală, solidarizând cu ea toate forțele de conservare (*apud* Mihail Manoiilescu, *Memorii*, vol. I, ediție îngrijită, prefață, note și indice Valeriu Dinu, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 47). Era o pseudo-burghezie formată din oameni politici interesați, membri în diferite consilii de administrație ale societăților anonime, care nu dădeau respectivei asociații nici competență și nici muncă, ci doar instituiau controlul Partidului Național Liberal asupra vieții economice și financiare; era doar specularea autorităților și a publicului consumator, considera și ing. Ștefan Mihailescu, deputat național-țărănist în 1930 („Politica și consiliile de administrație”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul II, nr. 45-46, vineri 28 martie 1930, p. 8-9).

⁴⁹ „M.O.”, nr. 14, 16 ianuarie 1930, partea a III-a, Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 14 decembrie 1929, p. 317-330, *apud* Petre Andrei, *Discursuri parlamentare (1929-1933)*, ediție îngrijită de Doru Tompea și V.F. Dobrinescu, Iași, Editura Ankarom, 1996, p. 284. Petre Andrei considera că forța Partidului Național Liberal în Vaslui era dată, în primul rând, de constrângerea materială (bancară) pe care știa să o folosească în orice ocazie și, în special, cu prilejul alegerilor. După omul politic național-țărănist, liberalii aveau în Vaslui un capital de cel puțin 40 de milioane de lei; el enumera între băncile „liberale”: Banca Populară „Cetatea lui Ștefan cel Mare”, unde M. Negură era președintele consiliului de administrație, iar părintele Manoiilescu și d-ul Bărcă erau membri, „Casa de Credit din Vaslui”, în al cărei consiliu de administrație erau cuprinși Constantin Gheorghiadă, primarul liberal Ioanid, M. Negură, Vasile Sassu, dr.-ul Țaicu fiind directorul băncii), „Federala Spiru Haret”, „Federala Băncilor Populare”, condusă de Gh. Rășcanu, părintele Florea și de Tuchiță Simionescu, „Banca Comercială și Agricolă” din comuna Codăești, condusă de fostul deputat Holban și de Gh. Rășcanu, „Banca de Credit a Agricultorilor”, cu 5 milioane capital ș.a. Pamfil Șeicaru afirma că avantajele pentru personalul politic oferite de consiliile de administrație au schimbat mentalitatea Partidului Liberal: industria și comerțul începuse să-i acapareze atenția în defavoarea marii proprietăți (Pamfil Șeicaru, *Scrieri*, vol. III, selecția textelor, îngrijire și note Victor Frunză, București, Editura Victor Frunză, 2003, p. 60).

⁵⁰ Manoiilescu vorbea despre „naționalismul bancar al liberalilor”, ei reprezentând un grup cu interese limitate, dar cu poftă nelimitate (Mihail Manoiilescu, *op. cit.*, p. 47-48). Vezi și Ștefan Antim, *Alte studii și portrete*, București, Editura „Adeverul” S.A., f.a. [1939], p. 35-39 sau Ion Constantinescu, *op. cit.*, p. 222.

lărgirea participării politice înspre țărănime domină orice analiză de factură politologică sau sociologică asupra liberalilor. Reprezentant al școlii gustiene a anchetelor sociale, Constantin Enescu desemna formațiunea liberală drept „partidul burgheziei orășenești”, caracteristică mai ales pentru România mică, sub regimul electoral al colegiilor restrânse⁵¹. „Partid al marii burghezii”, singurul bine structurat, cu cadre puternice, lipsa de popularitate fiind compensată printr-o puternic edificiu financiar și economic (Pamfil Șeicaru)⁵², formațiunea Brătienilor era acuzată de bazele „pur materiale” ale organizării (Mihail Manoilescu), de „sectarismul” care repugna și îndepărta tineretul doritor de o „Românie mai curată decât cea pe care o moștenise”⁵³. Răspunzând lui Nicolae Iorga, care făcea antiteza între partidele organizate, dar fără popularitate (cu trimitere la liberali), și partidele cu popularitate, dar fără organizație, așa cum considera el Partidul Național-Țărănesc, Petre Andrei refuza „acea organizație strânsă de interese materiale”, care înăbușea gândirea și autonomia morală, vehiculând ideea că Partidul Național-Țărănesc reprezenta, în contrapondere cu Partidul Național Liberal, o comunitate de credințe și idealuri⁵⁴.

Condamnarea publică a liberalilor era, prin urmare, o consecință atât a direcției marxiste care influența în perioadă cercetarea sociologică și care avea tendința să asocieze formațiunilor politice structuri sociale bine delimitate și, prin urmare, motivate în obținerea puterii⁵⁵, cât și a dezbaterii publice, dominată discursiv de „ceilalți”, de adversarii P.N.L. Asaltați de proiecții negative care-i identificau cu bugetul statului, ca fiind cei dependenți de resursele publice, ori cu ușor definibile interese materiale, financiare și industriale, condamnabile din perspectiva unei preponderente populații rurale, liberalii erau desemnați drept cei care întronaseră politica de partid și cu ea politica de afaceri, de abuzuri și de ilegalități în viața publică a României; manifestele îi desenau caricatural-zoologic drept „șobolanii care

⁵¹ Organizațiile rurale liberale apăreau în această schemă interpretativă ca fiind create după 1900, sub influența lui Spiru Haret. Cf. C. Enescu, „Semnificația alegerilor din decembrie 1937 în evoluția politică a neamului românesc”, în *Sociologie românească*, anul II, nr. 11-12, Noiembrie- Decembrie 1937, p. 515.

⁵² Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor național, țărănist și național țărănist*, partea I, partea a II-a, ediția a II-a, îngrijire, note, postfață de Victor Frunză, Editura Victor Frunză, București, 2000, p. 227.

⁵³ Mihail Manoilescu însuși mărturisea preocuparea, de moment, să intre în formațiunea liberală (Mihail Manoilescu, *op. cit.*, vol. I, p. 27).

⁵⁴ „M.O.”, nr. 11, februarie 1929, partea a III-a, Dezbaterile parlamentare, Adunarea Deputaților, ședința din 16 ianuarie 1929, p. 400-407, *apud* Petre Andrei, *op. cit.*, p. 30. Transformarea P.N.L. în obiect de delimitare politică ajungea la nivel local. Petre Drăghici considera, cu privire la județul Sibiu, că, spre deosebire de Partidul Național-Țărănesc, înrădăcinat în tradiția politică din județul Sibiu, partidul liberal nu avusese aderențe organice în județ, el compunându-se din diferiți oportuniști, țărani bogați cointeresați, mari comercianți, industriași, fabricanți și intelectuali pripășiți de la alte partide (Petre Drăghici, *Repriviri politice (1918-1944)*, Sibiu, Tiparul „Progresul”, 1945, p. 8-9).

⁵⁵ Ștefan Zeletin și Dimitrie Drăghicescu erau sociologi, iar istoricul Gheorghe Brătianu era racordat școlii istoriografice din jurul revistei franceze *Annales*, unde influența marxistă era puternică.

rodeau cașcavalul nației” sau ca „șacali ai vieții publice”, efigie a politicianismului românesc⁵⁶. În primul său discurs parlamentar din noiembrie 1926 (publicat ulterior ca broșură cu titlul *O mărturisire de credință*), Mihail Manoilescu afirma că „naționalismul liberal era un liberalism al dividendelor”, iar în partidul liberal, himerele câtorva vizionari serviseră, conștient sau inconștient, ca să acopere egoismul profitorilor⁵⁷.

Importanța faptului discursiv în construirea unei imagini publice intens negative a formațiunii liberale de „castă a puterii” a fost mare în societatea românească. Aceste sintagme nu circulau doar la nivel central, propagându-se în societate, fiind susținute de realitățile locale sau exacerbându-le în limbajul ideologic. Ion Matasă, un avocat și publicist din Piatra-Neamț, personaj politic

⁵⁶ ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dos. 62 / 1930, f. 63-65. Vezi și Alexandru-Florin Platon, „L'insulte par le corps dans le discours politique antisémite. Quelques exemples roumains”, comunicare prezentată în cadrul colocviului *L'insulte (en) politique: haines séculaires et soudaines flambées*, organizat de Institut d'Histoire Contemporaine, Université de Bourgogne, Dijon, mai 2006, text care mi-a fost pus la dispoziție prin amabilitatea autorului. Studiu tipărit în limba română în volumul coordonat de Lucian Leuștean, Petronel Zahariuc, Dan Măță, *In honorem Ioan Ciupercă. Studii de istorie a românilor și a relațiilor internaționale*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2007. Vezi de asemenea, în *Dreptatea*, anul II, nr. 132, vineri, 23 martie 1928, p. 1, o caricatură a lui Vintilă Brătianu înfățișat ca un „șobolan” sau același ziar de partid, anul II, nr. 85, 28 ianuarie 1928, p. 1, în care „reflectoarele adevărului” luminau „roata” de cașcaval devorată de șobolanii liberali și de viermi. Titlul este de asemenea sugestiv: *Reflectoarele adevărului și patriotismul liberal*. Din perspectiva dizidenților din iunie 1930, care mărturiseau discursiv dorința de a purifica partidul, Ion Nistor și anturajul său erau desemnați drept „purceii Bucovinei”, patronul lor sufletește fiind Alecu Constantinescu-„Porcu”; ei ar fi corupt provincia, prin băncile „vintiliste” și prin fond religios; Ion Nistor regizorul șarlataniei „glasiste” (de la ziarul *Glasul Bucovinei*): acuze că a păstrat în nume propriu 6 milioane de lei primite ca subvenție pentru organizarea unei expoziții la Cernăuți, nu i-a depus la BNR, ci la băncile partizanilor politici; locuință fastuoasă; la fel clubul liberal, imobilul intitulat „Casa noastră”, cumpărat de la Banca Țării, institut de credit agricol falimentat („Afacerile grandioase ale d-lui Nistor”, în *Miscarea*, anul XXIV, nr. 14, marți, 9 decembrie 1930, p. 1). Cu prilejul discuției la Mesajul Tronului din decembrie 1932, Eduard Mirto, ministrul Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor în guvernul Maniu afirma despre liberali că „așa anchilozanți în interesele industriale și bancare, nu vă puteți mișca”; conducerea nu are libertatea de acțiune, că în problemele de stat, avea de ales între interesele statului și interesele industriei și băncilor pe care la patronați” (Aurel Buteanu, deputat de Satu-Mare, *Spre o nouă Constituție. Discurs rostit în ședința din 18 dec. 1932 a Adunării Deputaților, cu prilejul discuției Adresei de răspuns la Mesajul Regel*, Cluj, Editura „Patria”, 1933, p. 29). Nu doar adversarii vehiculau aceste apelative zoologice la adresa liberalilor. Nemulțumit de o dobândă mare la un împrumut pe care N.P. Ștefănescu, directorul general al Băncii Românești, i l-a acordat, istoricul C.C. Giurescu amintește depreciativ că acesta era poreclit „Ploșniță” și că avea dinți de aur în față (C. C. Giurescu, *Amintiri / 1*, București, Editura Sport-Turism, 1976, p. 259-260).

⁵⁷ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, vol. I, p. 71.

obscur care se proiectase înainte de război ca liberal, orientându-se după 1918 spre țărăniști, afirma că “nu în mod întâmplător și răzleț frunțașii acestui partid se află în fruntea multor instituții economice de dânsii înjgheate și susținute, iar, prin influența lor politică și tovarășia statului sau comunei, puternic întărite”⁵⁸. În momentul rupturii, dizidenții liberali au împrumutat limbajul adversarilor pentru a justifica propria lor mișcare. Constantin Iarca, disident liberal din Buzău în anii '20 și directorul proprietar al ziarului *Liberalul*, susținea necesitatea unei campanii de purificare a partidului, substituit prin marii bogătași, pentru a reda Partidului Național Liberal rolul de cel mai important instrument de progres pe care îl avusese prin oamenii superiori de dinainte⁵⁹.

Acest demers opoziționist a îngrădit politica și manifestarea publică a liberalilor români pe direcția industrializării. Într-o Românie majoritar rurală, catalogarea partidului liberal ca partid industrial și bancar sau partid al industriei augmenta eticheta socială de „burghez” aplicată liberalului în general. În primul deceniu interbelic, I. G. Duca a fost mai mereu preocupat să înlăture acuzele adversarilor politici, cu pretenții de justificare teoretică, privind natura oligarhică și industrială a partidului liberal, vorbind de Partidul Național Liberal ca apărător al tuturor claselor sociale⁶⁰. Schimbarea de atitudine s-a impus abia în anii '30, contextul crizei economice fiind decisiv în această direcție⁶¹.

⁵⁸ Ion Matasă, *Spre democrație*, în ANDJ Neamț, fond Ion Matasă, dos. 42 / 1914, f. 38-40. În altă parte, el mărturisea că încercase să intre în P.N.L., deși, influențat de scrierile lui Mihai Eminescu, nu simpatiza acest partid; credea însă, că împreună cu alții, să se formeze „stânga acestui partid” (Idem, *Amintiri și comentarii*, în ANDJ Neamț, fond Ion Matasă, dos. 23 / 1973, f. 66). Ulterior, el a fost unul din fondatorii organizației Neamț a Partidului Țărănesc, considerând că liberalii reprezentau un grup „plin de afaceriști, miniștri, deputați, senatori, toți oameni de afaceri” (Idem, *Ziaristica și politica*, în ANDJ Neamț, fond Ion Matasă, dos. 45 / 1970, f. XIII). La finalul anilor '20, el s-a înscris totuși în PNL, ajungând, după 1933, membru în delegația permanentă a liberalilor nemțeni; în context, Ion Matasă aprecia Partidul Național Liberal ca fiind singurul partid pe care se putea bizui țara, la baza lui stând „idei care nu se schimbă după bunul plac al șefilor ori după bătaia vântului” (Nicu Guranda, *Activitatea P.N.L. din județul Neamț în 1934-1935*, Piatra-Neamț, 1936, p. 21).

⁵⁹ Momentul declinului formațiunii liberale era stabilit după 1907, fenomenul accentuându-se la începutul războiului mondial; partidul se transformase într-o mare societate pe acțiuni care nu mai urmărea obiective generale, ci interese particulare. Trebuie spus și faptul că dizidentul buzoian se afla în conflict cu dr. C. Angelescu, unul din cei mai bogați oameni din România Mare („Autoritate liberală”, în *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 1, 13 ianuarie 1929); în mod similar, prin „aristo-bancocrația oculte”, prezenta rațiunea rupturii Virgil P. Andronescu, fost primar al orașului Constanța; el acuza că nici unul din cei 120 de profesori universitari înscrși în partid în 1921 nu fusese promovat la capacitatea unui fotoliu ministerial (Virgil P. Andronescu, *Spre reînnoirea liberalismului românesc. Conferință*, Constanța, Institutul de Arte Grafice al ziarului “Dobrogea Jună”, 1932, p. 5-8).

⁶⁰ El considera sintagmele „partid oligarhic”, „partid industrial” drept simple „formule de atac” sau legende vehiculate periodic de adversari, întrucât Partidul Național Liberal nu

Identificarea liberalilor cu profitorii statului, cu membrii consiliilor de administrație din diferite societăți a rămas însă o constantă a imaginarii publice⁶².

înțelegea să fie apărătorul unei singure clase sociale sau al unei singure ramuri economice; el confirma faptul că prin structura ei, România, în primul rând un stat agricol, trebuia să păstreze acest caracter întrucât agricultura era înțeleasă ca marea majoritate a populației; Duca aducea drept argument al sincerității liberalilor, care nu urmărea să schimbe caracterul agricol, firesc și tradițional, al economiei naționale, trecutul de reforme în favoarea țărănimii; afirmarea opțiunii industriale a partidului liberal era făcută cu grijă, întrucât „nu exista nici o incompatibilitate între dezvoltarea industriei și propășirea agriculturii”, plecând de la bogățiile țării ce nu pot rămâne neproductive. Partidul Național Liberal era, prin urmare, un partid agricol și unul industrial (I. G. Duca, „P.N.L. – partid industrial (o nouă legendă)”, în *Democrația*, anul XV, nr. 4, aprilie 1927, p. 3-6). Duca a revenit la subiect în 1929, respingând insinuările presei național-țărănistă, care caracterizau o dată în plus partidul drept unui burghez și bancar; el reitiera concepția privind progresul tuturor claselor sociale, fără deosebire, în cadrul proprietății particulare, printr-o politică democratică, de ordine, de naționalism și de armonie socială; el încerca să invalideze orice acuză de oligarhism prin emanciparea politică a țărănimii care se datora Partidului Național Liberal (I. G. Duca, „Partid burghez – partid bancar”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6282, miercuri, 23 ianuarie 1929, p. 1; „Doctrina și înfăptuirile partidului național-liberal. Câteva precizări”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6288, joi, 31 ianuarie 1929, p. 1).

⁶¹ În 1933, când în urma crizei economice și a reagrării Vestului s-a impus necesitatea procesului de industrializare, liberalii vor asuma hotărât noua postură; a fost o modificare importantă a tacticii opoziționiste. *Politica industrială. Studii și rapoarte ale comisiilor de secții economice ale Cercului Central de Studii al Partidului Național-Liberal*. „Prin noi înșine”, apărută în 1933 la imprimăriile Partidului („Independența”), dădeau măsura asumării unei identități clare în domeniu. Tancred Constantinescu, președintele secțiunii Economice a Cercului de Studii, vorbea în „Cuvântul înainte” de necesitatea Partidului Național Liberal de a repara greșelile guvernelor trecute și de a pune din nou România în situațiunea de odinioară... (*Ibidem*, p. 4). Considerat partidul industriei, membrii liberali respingeau învinuirea, afirmând însă necesitatea acordării unei mari sollicitudini dezvoltării industriale a țării și politica de armonizare a intereselor tuturor claselor sociale. Partidul Național Liberal „revendică cu mândrie – afirma I. G. Duca – rolul covârșitor pe care marii conducători ai partidului, din trecut, l-au avut în înființarea industriei naționale (*Ibidem*, p. 7). La rândul lor, Constantin I. C. Brătianu și Alexandru Topliceanu acceptau imputarea făcută de adversari, de a fi un *partid industrial și bancar*, după el Partidul Național Liberal fiind singurul partid politic care a înțeles că o țară nu poate să se dezvolte și să trăiască fără industrie. Stadiul de țară agricolă i se părea corespunzător statelor barbare, țărilor sălbatice din Africa (*Ibidem*, p. 11; în raportul lui, Alexandru Topliceanu, considera industria drept principalul izvor de bogăție națională și hotărâtoare armă de apărare în caz de pericol. Era o datorie față de trecut și față de țară pentru Partidul Național Liberal de a o salva, o revalorizare a politicii „prin noi înșine” (*Ibidem*, p. 43).

⁶² Ion C. Brătianu în ședința Adunării Deputaților din 13 ianuarie 1887, răspunzând unei interpelări a lui Titu Maiorescu, privind ordinea publică: „Noi nu avem nici o burghezie, căci burghezia cea veche s-a dus și cea nouă acum se formează; nu avem nici un cler, căci clerul a fost decimat de străini, și d’abia acum se organizează; nu avem nici o magistratură cu tradiții ca în alte țări: magistratura noastră este foarte onorabilă, foarte învățată, dar îi

Evident, liberalii nu sunt victimele inocente ale acestui discurs. Ei se făcuseră odioși multora prin practicile lor politice și economice. Pe de altă parte, nici răspunsul lor nu a fost, în genere, puternic și sistematic. Demersul lor reactiv s-a organizat în jurul unor demonstrații pur raționale, de a arăta normalul acestui fapt economic și realitatea unor național-țărăniști ocupând poziții similare într-o serie de întreprinderi⁶³. Au ridicat, de asemenea, problema moralității politice liberalilor, plecând de la exemplul familiei Brătianu. Amintirea lui Ion C. Brătianu trimițând în judecată o serie de colaboratori, pentru că firmele lor făcuseră afaceri cu statul, sau atitudinea radicală a lui Vintilă Brătianu ca prim ministru în scandalul concesiunilor petrolifere realizate cu deputații Grigore Tollea și I. Irimescu-Cândești, judecata fiind oprită ulterior de guvernul Maniu⁶⁴, erau legate de construcția liberalului dezinteresat material și patriot, care își sacrifică interesele de afaceri personale intrând în minister. Un Ion Brătianu care părăsise o guvernare de 12 ani cu 200 de mii lei datorii (la 1888), Dimitrie A. Sturdza cu averea compromisă a lui la începutul secolului al XX-lea ca urmare a implicării sale politice și greutatea cu care soția lui Vintilă Brătianu plătea datoriile soțului constituiau reperele discursive ale rectitudinii morale a liderilor liberali în raport de bani publici. În opoziție fiind în anul 1932 și asumând o poziție politică etică, liberalii promiteau în momentul guvernării lor controlul averilor tuturor demnitarilor⁶⁵. Dar aceste trimiteri justificatoare la personalitățile proeminente ale partidului erau formale și, prin urmare, slabe ca forță

trebuie consistență ca să poată rezista la un moment dat: critica opoziției trebuie să fie înțeleaptă (*Partidul Național-Liberal față cu grupurile politice de astăzi. Discursurile rostite de D-nul I. C. Brătianu, președinte al Consiliului de Miniștri, și de Domnul Eug. Stătescu, ministru al Justiției, cu ocasiunea interpelării D-lui T.L. Maiorescu relativă la urmările atentatului din strada Vămei în ședința Adunării Deputaților de la 13 ianuarie 1887*, București, Tipografia Curții Regale, F. Göbl fii, 1887, p. 10).

⁶³ Ion Hâncu, „Partidele politice și Consiliile de Administrație”, în *Opoziția*, anul II, nr. 19, 15 februarie 1929, p. 15-16; Idem, în *Opoziția*, anul II, nr. 20, 24 februarie 1929, p. 20-22; Idem, în *Opoziția*, anul II, nr. 21, 3 martie 1929, p. 10-11. Liberalii considerau că o altă legendă trebuia să înceteze, cea privind protecția acordată interesat industriei hârtiei, făcută, după adversari, intereselor întreprinderilor liberale; ei arătau că din 6 fabrici de hârtie, una singură „Letea” (reprezentând 26% din totalul producției) era condusă de liberali; restul: „Bușteni” (în care era implicată familia regală cu 35%), „Fabricile Blank” (40%, cu Câmpul Lung, Petru Falău, Piatra Neamț, Scăeni), aparținând „Băncii Marmorosch Blank” din care făcea parte toată banca ministerială național-țărănistă („O legendă anti-liberală care trebuie să înceteze”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6286, marți, 29 ianuarie 1929, p. 2).

⁶⁴ Vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Demisia guvernului Vintilă I. C. Brătianu (noiembrie 1928). Implicațiile unei schimbări guvernamentale”, în *Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași (serie nouă)*. Istorie, tomul XLVIII – XLIX, 2002 – 2003, p. 149-170.

⁶⁵ *Discursul D-lui C.I.C. Brătianu*, rostit în ședința dela 17 august 1932 a Adunării Deputaților, în *Partidul Național-Liberal și situațiunea țării. Cuvântările rostite de d-nii: I.G. Duca, Const. I.C. Brătianu, Alex. Lapedatu, Ioan Botez și Victor Iamandi – la Discuțiunea Mesajului în sesiunea extraordinară din iulie-august 1932* –, București, Imprimeriile Independența, 1932, p. 30-31.

de convingere pentru un electorat asaltat mediatic de descrierea afacerilor, aflate adeseori la limita licitului, realizate de membrii intermediari ca poziție ai formațiunii liberale.

Ca urmare, ei înșiși obsedați să se definească și influențați de sociologia marxistă, liberalii nu găsesc altă valoare referențială social decât cea burgheză, chiar dacă au fost preocupați să arate legitimitatea acestei principale categorii sociale a modernității în spațiul românesc. Vintilă Brătianu a fost principalul purtător de cuvânt al liberalilor în această direcție. Prin fenomenul de atribuire de rol, specific modului în care oamenii politici simplifică scena socială, liderul liberal a devenit efigia „burghezului”. Adversarii liberalilor s-au întrecut în a-l portretiza negativ, interesați fiind să-i arate caracterul meschin, ursuz, încăpățânat, incapabil instituțional, prin politici haotice pe care le promova și prin cecitatea voluntară față de afacerile colaboratorilor⁶⁶. Fapt care a accentuat înverșunarea lui Vintilă Brătianu pentru a susține cauza „națională” a burgheziei românești.

Pentru el, burghezia era baza statului parlamentar și constituțional, așezat pe votul obștesc, caracterizat prin dispariția privilegiilor, deoarece conducerea lui era asigurată de intelectuali, comercianți, industriași și agricultori, ridicați din burghezime sau chiar din popor. Polemizând cu socialiștii, liderul liberal aprecia că năzuințele muncitorului de la sate și de la orașe erau de a deveni „burghez”, cu posesiune, având îndeletniciri intelectuale în afara celor 8 ore de lucru și trăind o viață confortabilă⁶⁷. Imaginea pozitivă a burghezului implica, potrivit lui Vintilă Brătianu, și transformarea capitalistului rentier, moștenitor al roadelor muncii altora, în burghezul productiv și folositor⁶⁸. Aprecierea ideologică a categoriei sociale era însoțită de liderul liberal prin apologia burgheziei naționale, legată, prin originea sa, de „masele mari”, de unde se alimenta continuu, și de clasele conducătoare prin elementele de elită ieșite din popor, care avea astfel menirea de a crea solidaritatea socială indispensabilă propășirii statului modern⁶⁹.

Mult mai aplecat spre echivalența dintre politic și social, Alexandru Lapedatu aducea drept fapt al diferenței din trecut dintre liberali și conservatori emanciparea clasei țărănești, Partidul Național Liberal susținând țărănimea, în acest raport, doar din perspectiva unei burghezii în formare. Istoricul de la Cluj recunoștea rolul liberalilor în crearea și sprijinirea burgheziei în dezvoltarea ei, afirmând că această categorie socială era o necesitate organică pentru evoluția socială și politică a statului, ea realizând trecerea tranziția de la regimul oligarhic al boierilor la regimul

⁶⁶ Vezi Alexandru-Florin Platon, art. cit.; Pamfil Șeicaru, „Ionel I. C. Brătianu, arhitectul...”, în Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 71.

⁶⁷ Vintilă I. Brătianu, „Burghezia de ieri și de mâine”, în *Democrația*, anul X, nr. 1-2 Ianuarie-Februarie 1922, p. 3 (vezi și Gh. Sbârnea, *Partidele politice din România. 1918-1940. programe și orientări doctrinare*, București, Editura Sylvi, 2001, p. 73).

⁶⁸ *Ibidem*, p. 7.

⁶⁹ *Ibidem*.

de democrație⁷⁰. Asumarea unei politici „burgheze” a fost accentuată de proiectul țărănist al guvernului Maniu, după 1929, care, cel puțin la nivel de retorică publică, tindea să perceapă burghezia urbană drept o „pătură de paraziți netrebnici”, mai ales pe relația cu Vechiul Regat⁷¹.

Dezbaterea asupra burgheziei nu a rămas cantonată la nivelul intelectual sau al liderilor de partid. Semn că termenul de „burghezie” inducea identități puternice, ea a coborât și pe nivelul intermediar al politicii. Ion Matasă, menționat anterior, considera că prin burghezie nu trebuia înțeleasă „o clasă socială, care stăpânește în proprietate particulară instrumentele de producție (pământ, fabrici, ateliere, capital mobilier sub orice formă), ori acei intelectuali, care, fără să fie proprietarii acestor bunuri, beneficiază indirect de ele, ori își însușesc ideea de proprietate și libertate individuală, ca făcând parte integrantă din sufletul lor”; ci întreaga societate de astăzi, „dreptul omului de a trăi liber, de a fi stăpân pe brațele și mintea lui, precum și pe produsul lor”. Organizată democratic, această societate era alcătuită din mai multe clase sociale, „născute din procesul de diferențiere economică”, dar nu era

⁷⁰ El explica și unele acte politice și administrative din trecut prin această prismă, precum stabilirea capitalei Principatelor Unite la București, deoarece aici exista o burghezie națională, spre deosebire de Iași, unde pătura capitalistă era alogenă, precumpănitor evreiască („Discursul D-lui Alex. Lapedatu, în *Partidul Național-Liberal și situațiunea țării...*, p. 50-51). Pe aceeași linie se situa Ioan Botez, profesor la Facultatea de Științe a Universității ieșene și aflat pentru prima dată în Parlament în 1931, din partea Camera de Comerț, circ. I, considerat un „cărturar al Iașilor” (*Parlamentul românesc*, nr. 7, 1931, p. 10; vezi și Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, ediție anastatică, București, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, 1999 [București, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, 1940], p. 120; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, București, Tip. „Dimitrie Cantemir”, 1932, f. p.). Admițând că partidul liberal crease burghezia în spațiul românesc, ca formă de trecere de la sat la oraș, el considera că „burghezia nu era o clasă antinomică, împotriva rurarilor, ci este o funcție fără de care nu poate să trăiască nici o societate omenească” („Discursul d-lui prof. I. Botez, Ședința Senat dela 24 august”, în *Idem*, p. 92-93).

⁷¹ La nivel teoretic în revista *Democrația*, George Popovici ridica problema burgheziei, el arătând că una din principalele caracteristici ale vieții politice de după 1918 fusese concentrarea atenției partidelor politice, a guvernului, spre lumea satului. Compensarea exagerată a neglijenței de dinainte de 1914, motivată de dorința captării voturilor țărănimii, dăduse naștere unei supralicitări de promisiuni rurale, care stătuse la baza oricărei activități politice, în dauna burgheziei; „pătură românească și nemuritoare”, aceasta fusese lăsată complet în părăsire, deși sărăcită, după război, avea nevoie de sprijin pentru a deveni un factor real de energie și producție națională. El acuza Partidul Național-Țărănesc de preocupare de distrugere metodică a burgheziei române de la orașe, ceea ce constituia o „adevărată crimă națională”; falimentul moral și material care pândeia burghezia era însă datorat și tăcerii vinovate și supunerii burgheziei, care așteptase „cu brațele încrucișate” propria ei distrugere. Această analiză exprima decepția față de atitudinea pasivă a unor structuri „burgheze” față de politica agresivă a P.N.L. față de noul guvern și față de identitatea asumată de ei (George Popovici, „Burghezia orașelor”, în *Democrația*, anul XVII, 12. decembrie 1929, p. 29-34).

condusă de o singură clasă în folosul ei; specularea și spolierea se face de al om la om, încheia omul politic nemțean aprecierile lui asupra burgheziei⁷².

Ideile liberale au fost astfel legate de lupta burgheziei urbane apusene împotriva orânduirii feudale; orașul și industria dăduseră în perspectivă istorică burghezia industrială, comercială și bancară. Valeriu Roman conchidea că în lipsa reazemului firesc, din perspectivă socială, al doctrinei liberale, partidul liberal fusese în spațiul românesc instrumentul pentru crearea burgheziei, dar și pentru eliberarea țărănimii de sub jugul latifundiarilor⁷³. Ideea de a armonizare a intereselor industriale cu cele agrare, cu industrializarea consecutivă a agriculturii, în dorința realizării unei bunăstări generale, domină fondul gândirii liberalilor cu privire la burghezie.

Reflecția liberalilor români asupra burgheziei nu a fost însă una consistentă. Într-o țară în care 80% din populație locuia în mediul rural, gândirea lor politică i-a determinat să ignore dezbaterile teoretice din perioadă. Aceasta nu se regăsește, sub aspectul menționat, în publicațiile proprii ale liberalilor români, de natură teoretică, pecum *Democrația*. Spre dezamăgirea lui Ștefan Zeletin, care ar fi afirmat că „mare lucru n-au înțeles liberalii români din lucrările mele, nici mare folos n-au tras pentru clarificarea politică”. Lucrările de analiză sociologică au făcut mai mult rău adversarilor liberalismului, decât să fi adus vreun folos pozitiv liberalilor înșiși, constata și Gheorghe Brătianu⁷⁴.

În perioada de până la al doilea război mondial, puțini au fost accia care au respins, într-o manieră netă, echivalența stabilită între structurile (clasele) sociale și grupările politice. Un A.D. Xenopol aprecia, la începutul secolului XX, că „distincția dintre partidele din țara noastră, ca de altfel din toate țările lumii, se face pe baza ideilor, nu pe baza persoanelor, nici a claselor sociale”⁷⁵. După 1918, Petre P. Negulescu gândea imposibilitatea claselor sociale de a exista ca simple categorii funcționale. Indivizii care le compun „nu se mai disting între ei prin drepturile lor diferite, ci doar prin funcțiile diferite pe care le îndeplinesc în corpul social”⁷⁶, afirma cunoscutul filozof. Analizele lor au fost însă trecute sub tăcere, din rațiuni politice și de atracție intelectuală față de explicațiile schematice și atotcuprinzătoare ale sociologiei marxiste.

⁷² Ion Matasă, *Democrație și dictatură*, Piatra-N.[eamț], Atelierele Tipografice „Înainte”, f.a. [1937], p. 78-79.

⁷³ Valeriu Roman, „Preconizări în politica agrară”, în *Democrația*, an XVII, nr. 6, iunie 1929, p. 25-29.

⁷⁴ Apud Gheorghe I. Brătianu, *Liberalism și democrație*, extras din revista „Libertatea”, București, Tipografia de Artă și Editură Leopold Geller, 1935, p. 13-14.

⁷⁵ A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, București, Editura Albert Baer, 1910, p. 101.

⁷⁶ P. P. Negulescu, *op. cit.*, p. 223.

3. Liberalii ca reprezentanți ai unei „formațiuni bancare”. Organizația financiară a Partidului Național Liberal între cele două războaie mondiale (studiu de caz)⁷⁷

„Cei trei «B», banul, bugetul și birocrăția erau cele trei reazeme de totdeauna ale liberalilor” (Mihail Manoilescu)⁷⁸.

Încercând să explice „realitatea Partidului Național Liberal” în fața anchetatorilor comuniști, Asra Berkowitz, director de publicații liberale după 1916, menționa, alături de structurile politice la nivelul sau cele de propagandă, organizarea financiară a formațiunii din care făcuse parte. Încercând să descopere propria cale de salvare, el nu ezita să utilizeze limbajul marxist al noilor puternici ai zilei, afirmând că dimensiunea financiar-bancară a liberalilor sprijinea pe cea politică și viceversa. Dar intenționat sau nu, Asra Berkowitz făcea trimitere mai curând la organizația specială de partid, cunoscută drept *Casa Partidului Național Liberal* și nu la practici prin care formațiunea politică să fi drenat în folos propriu bani publici. Societate civilă, fără scop lucrativ, această structură mai puțin cunoscută în istoria liberalilor totaliza și administra patrimoniul imobiliar al formațiunii liberale⁷⁹.

În discuția despre structura financiară a organizației liberalilor români între cele două războaie mondiale, am să mă opresc la rândul meu asupra *Casei Partidului*, din rațiuni de cunoaștere istorică. Deși doar într-o măsură redusă îmi propun să reconstitui întreg eșafodajul financiar al Partidului Național Liberal, sunt conștient de faptul că problema este importantă în sine și istoriografic, întrucât orice partid politic își construiește o susținere materială a participării publice⁸⁰. Analiza acestui aspect permite de altfel istoricului accesul la registrul intim al politicului, la implicarea, includerea sau investiția personală a membrilor dar și la diversele ierarhii care caracterizează o asociație. Îngrădită metodologic de istoricii de dinainte și de după 1989 prin clișee și formulări totalizante, privindu-i pe liberali ca reprezentanți ai capitalismului bancar autohton, „natura financiară” a partidului liberal rămâne dificil

⁷⁷ Acest subcapitol are la bază studiu meu, Ovidiu Buruiană, „Organizația financiară a Partidului Național Liberal între cele două războaie mondiale”, publicat în *Revista de Istorie Socială*, tom XIII-XV, 2008-2010, Iași, Editura Polirom, 2011, p. 371-384.

⁷⁸ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, vol. I, p. 168.

⁷⁹ Ca patrimoniu, autorul discută doar despre Institutul Ion Brătianu, Institutul Ion I. C. Brătianu, Biblioteca Ion C. Brătianu, care întrunea aproximativ 50 000 volume privitoare la sud-estul Europei, volume de o rară valoare artistică și culturală; era, fără îndoială, un patrimoniu istorico-cultural și chiar material de o excepțională valoare, dar Asra Berkowitz omite, intenționat sau nu, alte clădiri aparținând liberalilor ca partid (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 274-275).

⁸⁰ Petre Ghiață afirma că „ceea ce face durabilă existența partidelor și le dă autoritate să guverneze efectiv este baza lor economică; fără această armătură materială, care le dă putința să regleze funcționarea structurii economice a însăși organismului social, partidele politice chiar populare au existență efemeră” (Petre I. Ghiață, *Alb și negru. Introducere în știința politicii practice*, București, Editura „Vremea”, 1931, p. 24-25).

de documentat istoric, fapt care explică în parte frecventarea insuficientă a problemei. Sursele sunt disperate, neexistând un fond arhivistic care să păstreze actele *Casei Partidul Național Liberal*. În lipsa lui, în discuția subiectului, am făcut apel la lacunarele informații din presă (mai ales din *Viețitorul*), din memoriile unor oameni politici liberali, precum Victor Slăvescu, dar mai ales la unele acte din fondul Mihail Berceanu, aflat la Arhivele Naționale Istorice Centrale, personajul în sine fiind important pentru funcționarea respectivei organizații.

3.1. Practici financiare în cadrul Partidului Național Liberal. Scurte considerații

Dominația pe care liberalii o exercitau asupra domeniului bancar, primul aspect menționat sau sugerat de Asra Berkovitz, ținea mai curând de practica politică locală; nu știu în ce măsură ea poate fi extrapolată la partid în întregul lui, ca o trăsătură definitorie, în pofida echivalenței făcute interesat între partidul liberal și marea finanță. Existența „băncilor liberale” în fiecare județ poate fi documentată (sucursale ale „Băncii Românești”, „Casei Rurale”, „Creditelor funciare” etc. sau bănci mici, precum „Banca Viilor” la Focșani, Banca „Petrodava” din Piatra Neamț ș.a.), dar ea semnifică, mai curând decât o regulă, o reminiscență a sistemului politic cenșitar de dinainte de război, când asocierile profesionale făceau, în cazul liberalilor, ca organizațiile politice să fie dublate de instituții financiare; cointerestate în viața economică locală, acestea acordau împrumuturi avantajoase partizanilor locali, reprezentând totodată spații de întrunire și de discuție. Numeroasele întreprinderi administrate ofereau totodată, sau puteau realiza acest lucru, liberalilor locuri în consiliile de administrație, posturi bine retribuite care determina un număr de devotați pe care partidul liberal putea conta în momentele de mobilizare politică. Este totodată o forțare de interpretare istorică, întrucât chiar dacă conțin în cadrul consiliilor de administrație membri liberali, nu toate aceste instituții erau gata să susțină necondiționat partidul⁸¹.

Sufragiul universal a relativizat, în bună parte, aceste metode politice; deși, prin Victor Slăvescu, Vintilă Brătianu a extins după război sistemului financiar liberal în Ardeal și Banat (cu sucursale Băncii Românești la Cluj, Sibiu, Timișoara, Oradea, Satu Mare etc.) ca premisă pentru organizarea politică, așa cum sugerează Asra Berkowitz și o serie de contemporani și istorici⁸², rezultatul public a fost modest în

⁸¹ Astfel se prezenta informația că liberalii au transformat Banca Iașilor și Banca Bacăului în sucursale ale lor, plătind 70 000 000 lei pentru a plăti depozitele (Radu Rosetti, *Pagini de jurnal* (selecția textului, introducere și note de Cristian Popișteanu, Marian Ștefan, Ioana Ursu), în *Magazin istoric*, serie nouă, anul XX, nr. 11 (236), noiembrie 1986, p. 45).

⁸² ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 288-289. Vezi cunoscutele imagini construite de I. G. Duca, privind necesitatea reorganizării partidului pe criterii electorale prin înființarea de cluburi-organizații la sate (I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. III, p. 193), dublate de bănci (cu atragerea oamenilor destoinici), create nu numai la orașe, ci și la sate, ca pârgăhii esențiale; după cum se exprima Nicolae Iorga: „în fiecare

termeni de performanță electorală. Nu pentru faptul că s-a lovit de organizația financiară locală a „Băncii Albina”, legată de oameni politici din partidul național transilvănean, ci pentru că votul universal presupunea alte reguli, iar formațiunea condusă de Iuliu Maniu era mai bine plasată, prin tradiție și cadre, în mediul politic de dincolo de Carpați. Prin urmare, deși constituiau o bază potențială pentru manifestarea publică partizană, nu cred că în provincii sau chiar în județele Vechiului Regat organizațiile financiare să fi reprezentat un substitut pentru acțiunea politică nemijlocită. În orice caz, ele sunt, istoriografic, un factor de reținut, mai ales pe relația cu propaganda sau cu „mistificarea” unor voturi, deși nu au dat partidului consistența în electorat, așa cum au clamat contemporani și istorici deopotrivă. Partidul liberal definit „ca partid bancar” este, după mine, o construcție politică a adversarilor, având ca temei prezența unor finanțiști în cadrul formațiunii liberale, utilă în condițiile imaginarului politic tradițional premodern, preponderent rural, care asocia banul cu magia (banul ca „lucru al dracului”) sau cu impunerea fiscală aproape de neînțeles a statului. Nici chiar la nivel central, colaboratorii lui Vintilă Brătianu, personaje precum N. P. (Nae) Ștefănescu⁸³, mulți ani directorul

centru rural mai de seamă, în fiecare oraș apare în ultimul timp câte o sucursală a Băncii Românești. Câteodată apare și câte un club și un ziar al lor” (N. Iorga, „Partidul Liberal se reorganizează”, în *Neamul românesc* din 6 octombrie 1920, *apud* Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Editura Paideia, 1999, p. 132), cu intrarea ulterioară a noilor membri în consiliile de administrație ale băncilor liberale.

⁸³ N. P. Ștefănescu, inginer, cu o carieră profesională ce s-a intersectat cu a fraților Brătianu (absolvent al Școlii Naționale de Drumuri și Poduri, a lucrat sub direcția lui Anghel Saligny), director al *Navigațiunii Fluviale Române* (N.F.R.) și al docurilor din Galați și Brăila, a fost un personaj important al refacerii după război, în serviciul statului, încât propaganda liberală nu a ezitat să îl numească drept „unul din factorii importanți ai țării” (*Figuri politice și administrative din epoca consolidării*, București, Tipografia „România Nouă” Theodor I. Voinea, 1924, p. 133). Contemporanii îl plasează pe poziții decisive la întreprinderile dominate de liberali, multe înființate după 1918, precum „Câmpuri petrolifere Băicoi” (președinte), „Creditul minier” (președinte), „I.R.D.P.” (președinte), „Forajul”, „Petrol Românesc”, „Petrol Govora”, „Sulfobioxid”, „Reșița”, „Industria română de gaz metan”, „Lignitul”, „Lupeni”, „Petroșani”, „Calea” (cariere), „Fabrica românească de locomotive și vagoane Lemaitre”, „Fabricile de mașini And Rieger”, „Șantierele române de la Dunăre”, „Societatea română de materiale de drum de fier”, „Societatea anonimă de întreprinderi electrice *Electrică*”, „Societatea anonimă de electricitate Arad”, „Steaua electrică”, „Moara Românească”, „Zahăr *Chitila*”, „Uzinele chimice române”, „Creditul tehnic”, „Creditul tehnic transilvănean”, „Dâmbovița” (ciment), „Firul” (textile), „Industria casnică română”; „Prejmar” (textile); „România” (navigație pe mare), „S.R.D.” (Societatea de Radiodifuziune); de asemenea, se găsea în consiliile de administrație a unor bănci, precum „Creditul extern”, „Banca Română a Orientului”, „Banca Viticola”, „Creditul funciar rural”, „Dacia Română” („Liberalii, consiliile de administrație și democrația”, în *Dreptatea*, anul II, nr. 349, sâmbătă, 8 decembrie 1928, p. 2; „Lista incompletă a consilierilor de administrație brătieniste”, în *Opoziția*, anul I, nr. 8, 1 decembrie 1928, p. 11-13). Însă numele său a fost legat de „Banca Românească”, unde a fost director, director general până în martie 1933, atunci când a

general al „Băncii Românești”, C.D. Creangă, cel care a condus Banca Generală a Țării Românești⁸⁴, inginerul Gheorghe Popescu „Cocoșatul”, conducătorul Creditului Industrial⁸⁵, George Gheorghiu (fostul secretar general de la Finanțe al lui Vintilă Brătianu)⁸⁶, Mihail Enescu, directorul general al Casei Centrale a

fost cooptat în Consiliul de Administrație al băncii, în care a fost ales apoi vice-președinte și administrator-delegat; a făcut din această instituție financiară prima de profil din țară, fapt care i-a adus încrederea fraților Ionel și Vintilă Brătianu, care l-au întrebuințat în tot felul de misiuni; în locul său, director a devenit Victor Slăvescu (ANIC, Fond Rosetti, dos. 94 / 1932-1934, *Jurnal* (9 mai 1932- 31 decembrie 1934), f. 56-56 v.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 809). A fost, în mare măsură, cel care a salvat „Banca Românească” în timpul crizei, instituția pe care o reprezenta rezistând cel mai bine, plătind mereu cu toate ghișeele deschise și liniștind astfel clienții, în pofida „inimii cât un purice” a directorului, așa cum afirmă Constantin Argetoianu; alături de Tancred Constantinescu și „Creditul Industrial”, s-a opus, în pofida tuturor presiunilor (ale Băncii Naționale, dar și ale regelui), fuziunii într-un cartel / consorțiu bancar (sub numele de „Băncile Române Unite”) care să salveze „Banca Blank”, afirmând că preferă „să moară singur decât cu un cadavru în brațe” (Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. al IX-lea, Partea a VIII-a (1930-1931), ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1997, p. 315; vezi și alte informații despre personaj în *Ibidem*, p. 268; 287; 310-316). Refuzul explicit era un semn al puterii, dar dezvăluie și capacitatea lor economică.

⁸⁴ G. D. Creangă, supranumit „Doctorul”, era devotat statisticii și avea o răbdare „de catâr”, dublată de o „voință de fier” și „îndrăzneală de aventurier”, după cum îl prezintă Corvin M. Petrescu, *Alb și negru (caleidoscop politic)*, București, „Tipografiile Române Unite”, 1925, p. 102; a condus, după război, „Banca Generală”, bancă germană „naționalizată”, din comitet făcând parte Barbu Știrbey, Ion Mitileneu, Ion Callimachi, I. G. Duca, Elias; a fost prima mare instituție financiară afectată de criza economică, în sensul falimentului, din cauza volumului prea mare de angajamente, în pofida participațiilor în afaceri bune (ca Banca Basarabici) și a unui activ suficient ca să poată fi asanată; după Constantin Argetoianu, motivul falimentului a fost politic, Constantin Angelescu, guvernatorul Băncii Naționale, național-țărănist, opunându-se asanării fiindcă era bancă liberală (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. IX, p. 277).

⁸⁵ Gheorghe Popescu, inginer, fost director general al porturilor și al căilor de comunicație pe apă, profesor la Școala Politehnică din București; ulterior, i s-a încredințat direcțiunea generală a „Societății Naționale de Credit Industrial” (*Figuri politice și administrative...*, p. 134; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 676). De pe această poziție, el a intrat adeseori în conflict cu Victor Slăvescu, care nu ezită să-l considere corupt, dispus pentru afaceri oneroase (Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, vol. I, *Octombrie 1823-1 ianuarie 1938*, ediție îngrijită, cuvânt înainte și indice de Georgeta Penelea-Filitti, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 38, 41 ș.a.).

⁸⁶ George Gheorghiu, avocat, secretar general la Finanțe, colaborator al lui Vintilă Brătianu care i-a prețuit capacitatea, sprijinindu-l ca secretar general la agenția de presă „Rador”, șeful secției publicațiilor, informațiilor și propagandei în Institutul Național de Export, raportor de probleme economice la Ministerul de Industrie și Comerț (Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 65; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 354).

asigurărilor sociale⁸⁷, T. Axente, directorul general al Centralei Băncilor Populare⁸⁸, Constant Georgescu, Gheron Netta ș.a. nu au ocupat poziții partinice determinante, ei constituind mai curând o elită administrativă / profesională, legată de partid prin intermediul cercurilor de studii. Sunt numeroase cazurile în care, aflați în fruntea unor instituții financiare, acești „bancheri” au refuzat să acorde credite liberalilor, fapt tradus prin antipatizarea lor chiar în cadrul formațiunii liberale⁸⁹; ei erau, de altfel, desconsiderați și stigmatizați ca „profitori innăscuți”, după cum afirmă chiar Asra Berkowitz⁹⁰. Autorul „mărturisirilor” către Securitatea Poporului recunoștea că partidul avusese mai curând ponoase de la această situație de „partid bancar”, multe adeziuni fiind făcute exclusiv în scopul profitului individual. De asemenea, este greu de documentat aprecierea că personajul intermediar al politicii liberale era omul de afaceri⁹¹. În pofida multiplelor exemple de economiști aflați ca șefi de organizații

⁸⁷ Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 101.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 104. Exista o legătură cu factorul politic, Duca afirmând într-un moment de dispută că „pe mine nu mă poți juca cum vrei, eu te-am numit, eu te dau afară” (Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 49; data de luni 30 iulie 1928).

⁸⁹ Dorind să-și modernizeze casa, C.C. Giurescu solicitase un împrumut, în 1929, de la N. P. Ștefănescu. Grijuliv când dădea împrumuturi, acesta l-a „interogat” / anchetat pe tânărul istoric asupra salariului, vârstei, asupra titlului de proprietate al casei și a cerut, în concluzie, ca polițele să fie girate de socrul lui Giurescu; finalmente, el a oferit împrumutul cu o dobândă foarte mare, de 12%, ceea ce l-a determinat pe tânărul liberal (director al Așezămintelor Brătianu în acel moment) să-l poreclească „ploșniță” (Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 259-260). Slăvescu, participând la parastasul pentru împlinirea unui an de la moartea lui (pe 17 iunie 1937), observa lumea pușină și nota că „se vede că n-a fost simpatizat, chiar dacă a fost stimat” (Slăvescu, *op. cit.*, vol. II, 2 ianuarie 1938 – 31 decembrie 1939, p. 257). În aceleași memorii, eminentul economist liberal menționa multe cazuri în care, ca director al „Societății Române de Credit Industrial”, a refuzat să împrumute afaceriști sau oameni politici liberali; vezi cazul generalului Moșoiu și a unei întreprinderi a acestuia (*Ibidem*, vol. I, p. 41-42), caracterizarea negativă făcută lui Ion Pillat, venit să solicite un credit pentru o fabrică de șampanie de la Azuga (*Ibidem*, p. 39), sau impresia doamnei Sarmiza Alimănișteanu, marcată negativ de denunțarea contului din cauza dispariției gajului (*Ibidem*, p. 41); vezi și caracterizarea făcută lui Avram Imbroane din Banat, prezentat ca „tot vine mereu pe la mine și se jeluie că nu poate obține un credit pentru moara tatălui său” (*Ibidem*, p. 43).

⁹⁰ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 290-291. Moralistul și eseistul C. Banu îi caracteriza ca fiind uneori o calamitate. „Convinsi că dețin adevărul absolut, lipsiți de înțelegerea vieții totalitare a Statului; mărginiți și prezumțioși; utili numai când lucrează în subordine, ei devin, în posturile de comandă, o cauză permanentă de pagube și de încurcături” (C. Banu, *Grădina lui Glaucon sau Manualul bunului politician*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, București, Editura PRO, 1998, p. 38).

⁹¹ Mai ales după moartea lui Ionel Brătianu, s-a acumulat conducerea instituțiilor financiare și a organizațiilor partidului, cu rezultatul descompunerii organizațiilor politice liberale, consideră autorul menționat (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 291). Așa cum încerc să documentez mai departe, membrii Partidului Național Liberal aveau o orientare profesională diferită decât cea de oameni de afaceri.

județene (Mitiță Constantinescu, Victor Slăvescu, Tancred Constantinescu etc., afaceri având însă majoritatea liderilor liberali proeminenți) cred că afirmația de mai sus este mai curând contextuală. În România interbelică, implicarea în „afaceri”, ca membru al consiliilor de administrație sau având propria întreprindere, era o practică politică, indiferent de partid, exceptându-i pe legionari și pe comuniști, care au acuzat, de altfel deopotrivă, legătura între politică și economie.

În aceste condiții, discuția asupra cheltuielilor curente ale partidului depinde, ca modalități majore de subvenționare a formațiunii, de cotizațiile plătite de membrii și de averea imobiliară, aducătoare de profit. Doar amintite în acest text, există evident și alte practici financiare (și politice totodată), legate oarecum de instituțiile partidului, care asigurau fondurile necesare politicii liberale.

3.2. Organizația specială financiară de partid.

Casa Partidului Național Liberal

Asociația publică modernă face statutar referire la un patrimoniu, pe care și-l constituie și care slujește scopurilor asumate de membrii organizației. În cazul liberalilor, averea partidului era structurată sub forma *Casei Partidului Național Liberal*, societate pe acțiuni; respectivă *Casă* era proprietara imobilului de pe Calea Victoriei unde se afla sediul partidului (în fața Cercului Militar) și a unei serii de case mai mici pe strada Edgar Quinet, ale căror prăvălii aduceau chirii însemnate. De asemenea, Societatea avea în proprietate întreprinderile „L' Indépendance Roumaine”, cu un imobil în strada Academiei 17 ce răspundea în Calea Victoriei, în Piața Teatrului Național, cuprinzând clădiri, unde erau instalate ziarele partidului și o tipografie destul de modernă, cu multe linotipuri, mașini plane și o rotativă. Veniturile Societății se compuneau astfel în principal din chirii⁹².

Înființarea și organizarea acestei instituții a partidului o aflăm („mai curând”) dintr-un memoriu remis lui Carol al II-lea pe 17 iunie 1938 de către liderul liberal Constantin I. C. Brătianu, în contextul legii de desființare a partidelor politice și a lichidării bunurilor acestora. Cum aflăm din text, documentul este consecința unei

⁹² Conform unui raport din iunie 1938, alcătuit de Ministerul de Justiție, cu prilejul preluării bunurilor „fostului Partid Național Liberal”, Partidul deținea imobilele *Casei Partidului Național Liberal* din București, Calea Victoriei 34, str. Edgar Quinet no. 2, Calea Victoriei 46 și str. Poincaré 17, achiziționate înainte de 1914, dar cu renovări și adăugiri făcute în 1935/6, evaluate după registre la 7.340.000 lei; aceste imobile aduceau un venit anual de 2 800 000 lei, din care acopereau toate cheltuielile de exploatare, întreținere, impozite și subvenționarea ziarelor liberale. Existau și Efectele Publice, acțiuni și depozite liber evaluate, după registre, la 5 milioane, a căror valoare reală era considerată jumătate (după cum se menționa în Raport). Activul era grevat de o datorie chirografară de 6 milioane lei la Banca Românească. De asemenea, instalațiile tehnice ale Societății „Imprimeriile Independența” reprezentau 15 milioane lei, cu un activ realizabil de aproape 2. 700. 000 lei, grevate însă de o datorie de aproape 13 milioane lei; exploatarea ziarelor *Viiitorul*, *L'Indépendance Roumaine*, precum și a *Gazetei Muncitorului* sau *Poștei Țăranului* era considerată deficitară (ANIC, fond M. Berceanu, dos. I A / 41, f.a., f. 40-41).

audiențe neacordate lui Dinu Brătianu de către rege și sintetizează situația patrimoniului liberal⁹³. Respingând în sine decretul lege de punere sub sechestru a Casei Partidului Național Liberal, președintele liberal menționa confuzia autorităților cu privire la averea partidului. Argumentele sale trimiteau la înființarea și evoluția *Casei*, o instituție independentă de organizația politică, deși numele părea să indice partidul ca posesor. După Dinu Brătianu, societatea era compusă din persoane membre ale partidului, dar care aveau proprietate asupra acțiunilor, ceilalți membri liberali, care nu subscriseseră, neavând nici un drept de posesiune. Prin urmare, *Casa* reprezenta o persoană „civilă”, similară instituțiilor culturale de tipul așezămintelor culturale, capitalul ei aparținând acționarilor. Decretul lege amesteca astfel, neconstituțional din perspectiva liderului liberal, averea unor acționari cu averea unui partid, lichidând o avere privată și schimbând proprietarii acestei averi, clama liderul liberal. Considerată o asociație în afara partidului, *Casa* avea drept scop nemijlocit sprijinirea activității politice a liberalilor, beneficiul subvenționând presa partidului; însă, menționa ultimul din frații Brătianu, sacrificiul acționarilor fusese voluntar, obiectivul urmărit fiind luminarea conștiinței cetățenilor prin presă.

Scopul politic al *Casei*, de sprijinire a propagandei Partidului Național Liberal, transpare atât din puținele mărturii care reflectă funcționarea instituției, cât și din lupta amorsată de grupul Tătărescu pentru controlul ei, spre sfârșitul anilor '30. În raport cu propaganda, în martie 1931, se adopta de exemplu hotărârea ca din beneficiul net pe anul anterior să fie destinată fondului special creat de Așezământul cultural „Ion C. Brătianu” pentru lucrări despre viața și activitatea lui Vintilă Brătianu suma de 100 000; concomitent, ca formă de reconciliere cu Casa Regală, dar și pentru a sugera raporturile trecute dintre Partidul Național Liberal și monarhie, adunarea generală punea în aplicare o propunere a lui Vintilă Brătianu din 1928 să fie destinați câte 100 000 de lei din veniturile *Casei* pentru construirea monumentului Independenței (Regele Carol I) și a celui pentru reîntregirea neamului (Ferdinand I)⁹⁴.

Casa Partidului Național Liberal fusese fundată, ca atare, în 1911 de către Ion I. C. Brătianu și un număr restrâns de amici politici care subscriseseră capitalul necesar constituirii⁹⁵. Cu ajutorul unui împrumut obținut de la Mauriciu Blank

⁹³ Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. II, p. 259.

⁹⁴ Evident, mobilul acestei donații se schimbase („Casa Partidului Național Liberal”, în *Viitorul* anul XXIII, nr. 6944, sâmbătă, 28 martie 1931, p. 3).

⁹⁵ Lista inițială a celor care au scris la aceasta întreprindere liberală, numită „Casa Partidului”, o aflăm dintr-un dosar (purta data de 21 mai 1911, București) aflat în fondul Berceanu la Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 92 / 1911, f. 1-2). Printre contributori, găsim numele cunoscute ale partidului, precum Ion I. C. Brătianu, Vasile G. Mortzun, D. Arăreanu, Em. Porumbaru, Alex. Simionescu, D. Ionescu-Brăila, P. Gârboviceanu, Ion G. Plessia, dr. C. Angelescu, Alex. G. Donescu, I. I. Niculescu-Dorobanțu, D. Iuca, Vintilă I. C. Brătianu și Constantin I. C. Brătianu, Ion G. Duca, Dim. Burileanu, G. Meitani, G. Popa Lisseanu, Pompiliu Eliade, Victor Antonescu, Grigore Duca, dr. I. Costinescu, Emil Costinescu, Spiru Haret,

(directorul „Băncii Blank”), președintele liberal de atunci cumpărase imobilul din Calea Victoriei, datorită fiind plătită ulterior de societarii Casei Partidului. Retrospectiv, Dinu Brătianu afirma că încrederea în fratele său și buna administrație a fondurilor au generat încredere, acțiunile Casei multiplicându-se ca expresie a creșterii partidului. Asociația nu strânsese fonduri prin cotizații, plătite de membrii Partidul Național Liberal, ci numai prin subscrierea voluntară a acționarilor. Ca atare, eu nu știu să existe un act care să impună cumpărarea de acțiuni de către membrii partidului, deși rula zvonuri că senatorii și deputații liberali erau obligați la contribuții pentru Casa partidului, mai ales pentru acoperirea cheltuielilor în alegeri și a celor de propagandă. Casa se întreținuse cu propriile ei fonduri și cu donațiile făcute instituției, sub forma legatelor, de prieteni ai familiei Brătianu⁹⁶.

Fiecare acțiune nominativă costa 500 de lei. După prima emisiune, cea de la fondare, cu 1290 de acțiuni (3870 fiind acordate gratuit, probabil după război, într-o a doua emisiune care acorda câte 3 acțiuni de fiecare acțiune deținută), în perioada interbelică numărul acțiunilor a fost mărit, emisiunea a doua cu plată numărând încă 6492 de acțiuni⁹⁷. Totalul de 11 652 de acțiuni ridicau averea partidului la valoarea

Nicolae Filitti etc., dar și nume precum Gr. L. Trancu-Iași, Pompiliu Ioanițescu (după 1918, în alte partide, precum Partidul Poporului, Partidul Țărănesc, Partidul Național-Țărănesc și Frontul Românesc; ei retrăgându-și participarea), Dem. C. Iarca (ulterior, disident liberal), M. Blank etc. Sumele cele mai mari subscrise aparțineau lui Const. G. Cociaș (100 000 lei subscrși), Ion I. C. Brătianu și Constantin Alimănișteanu (cu 30 000 lei), Alex. I. Filipescu, Ion G. Plessia, Dim. M. Burileanu, I. I. Niculescu-Dorobanțu, Emil C. Petrescu (fiecare cu câte 25 000 de lei); ceilalți frați Brătianu subscriseseră fiecare 20 000 de lei, ca și dr. C. Angelescu, Christ. Tabacovici, C. Basarab Brâncoveanu, Toma Stelian sau Emil Costinescu. Cele mai multe contribuții / subscripții erau de 5 000 de lei. În total, era vorba de 107 depunători, care subscriseseră o sumă de 748 500 de lei, din care se încasase însă, în faza inițială, doar 199 050 lei, mai mare decât suma de care era nevoie absolută cu ocazia semnării contractului definitiv. Ulterior, și alți liberali sau aceiași (precum George G. Danielopol, Alex. Tătăranu, Constantin Alimănișteanu, Constantin Neamțu, căpitanul Gr. Cotrutz, Dimitrie Iarca, Ion D. Procopiu, Jean Th. Ghica, iar pe 10 Iunie 1911 Toma Stelian) au făcut vărsăminte sau și-au mărit contribuțiile, suma finală vărsată ajungând la 231 850 lei (Ibidem, f. 2 v.).

⁹⁶ În document, sunt menționate cazurile Cecilia Petrescu și Alexandru Iliescu (Ibidem, dos. I A 42 / f.d., f. 1-3). Asra Berkowitz afirmă că veniturile asociației erau reprezentate, în afară de chiri, de contribuțiile voluntare, de sumele provenite din colectarea de sume de către unii fruntași financiari ai partidului, din rețineri de 3 mii lei lunar prevalat asupra diurnelor deputaților și senatorilor liberali și din donații ocazionale (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 294-299).

⁹⁷ Într-o ședință extraordinară a Consiliului de Administrație a Casei, care a avut loc în ianuarie 1932, se hotărâse sporirea capitalului social de la 700 000 lei la 25 de milioane, membrii partidului național-liberal fiind invitați să subscrie, până la 15 februarie 1932, un capital de 3 180 000 lei, mai precis 6360 de acțiuni nominative a 500 de lei fiecare, prima rată fiind de 125 de lei / acțiune la care se adăugau 35 de lei de acțiune reprezentând cheltuielile emisiei; restul sumei urma să fie vărsată în trei tranșe până în luna mai 1932, neplata acțiunilor însemnând renunțare irevocabilă; vărsămintele contribuiau la Fondul de

aproximativă de piață de 6 milioane de lei, sumă foarte mare pentru acele timpuri. După un tabel al acționarilor, dar ale cărui date sunt din 1936, cel mai probabil, acționarii *Casei* pot fi plasați în mai multe categorii (în documentul de arhivă, acționarii sunt trecuți în ordine alfabetică)⁹⁸; sunt unii foarte importanți, cu multe acțiuni la activ, la acest nivel incluzându-i pe Dimitrie Th. Arăreanu (administratorul *Casei*), cu 1400 de acțiuni, Mihail Berceanu cu 600, membrii familiei Alimănișteanu, cu 405 acțiuni (cele mai multe însă avându-le Dimitrie C. Alimănișteanu, 240), Const. Orghidan, cu 400 (plătite integral), Tancred Constantinescu, cu 400 (toate la a doua emisiune, cu plată), Alex. Ottulescu, cu 312, Alex. G. Donescu cu 304, Mihail D. Arăreanu, cu 280 (apare însă și Eugenia D. Arăreanu cu 108 acțiuni), dr. C. Angelescu, cu 260 de acțiuni, I. I. Niculescu Dorobanțu, cu 240 (la care se adăugau 43 ca președinte al organizației Ilfov a P.N.L.), Ion Gh. I. Plesia, cu 220, Friederic Michelson, cu 200, dr. I. Costinescu, cu 168 (soția sa, Adina I. Costinescu, născută Brătianu, deținea la rândul ei 50 de acțiuni), Const. A. Constantinescu cu 160, George Assan cu 150 etc.⁹⁹; deși în această categorie regăsim lideri ai formațiunii, majoritatea personalităților centrale dețineau puține acțiuni: Ion Gh. Duca cu 66, Leonte Moldovan cu 80, Const. Neamțu cu 40, Victor Antonescu cu 40, Mihail Oromolu cu 100, Ion I. Pillat cu 34, Emil Dan cu 30, Victor Slăvescu cu 110, Const. Xenii, cu 100, dr. Gh. Leon cu 103, George Cipăianu cu 100 (toate la a doua emisiune). Membrii familiei Brătianu dețineau acțiuni în mod diferențiat: dacă Dinu Brătianu achiziționase 770 de acțiuni, Vintilă I. C. Brătianu avea doar 160, iar Eliza Brătianu (ca moștenitoare a lui I. I. C. Brătianu) doar 125; la rândul lui, Gh. I. Brătianu avea 120 (la care nu a renunțat chiar dacă se găsea pe poziții adverse față de Partidul Național Liberal). Cei mai mulți acționari nu dețineau însă decât 1-2 acțiuni. Dincolo de notorietatea unor nume din cadrul partidului (în general, foarte implicate în *Casa Partidului Național Liberal*), găsim și persoane cu totul necunoscute, din localități „exotice”, precum Techerghiol, Sinoe, Cristești Baia, Alimănești-Olt, Dumbrăveni-Târnava Mică, Băramcea-Cetatea Albă, Ghimeș-Făget Ciuc etc., posesoare de acțiuni, pe care însă mulți nu le achitaseră în

Propagandă al Partidului Național Liberal („Casa Partidului Național-Liberal. Prospect de emisiune”, în *Viitorul*, anul XXIV, nr. 7199, sâmbătă, 30 ianuarie 1932, p. 4).

⁹⁸ „*Casa Partidului Național-Liberal*”: *Tabloul acționarilor cu situațiunea vărsămintelor*, în ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 95 / f.d., f. 1-19.

⁹⁹ Eftimie Antonescu cu 50, H. Aznavorian cu 40, dr. Joseph Berkovitz cu 58, Elly Berkovitz cu 16, Constantin Bursan, cu 40, Constantin Băicoianu, cu 93, Ion Castocopol cu 48, dr. C. Daniel cu 12, Mihail Demetrescu cu 80, Ion Dumitrescu Procopiu cu 48, Ion Dumitrescu Militari, cu 30, Nicolae T. Filitti, cu 90, Hercule Fulga, cu 40, Richard Franasovici, cu 20, Const. Georgescu, cu 40, dr. Dragomir Hurmuzescu, cu 34, Dim. Ionescu Brăila, cu 36, dr. I. Moscu, cu 34, Const. I. Motaș, 130, Dim. Protopopescu, ca moștenitor, 40, Gh. Sescioreanu, cu 30, C. C. Stoicescu, cu 100, Gh. Gh. Tabacovici, cu 160, D. Vasiliu Bolnavu, cu 100 (toate achitate), Leon Walman din Galați, cu 30, Agripa Popescu, cu 60, Gh. Popescu, cu 100 (din care plătise însă, înainte de moarte, doar suma pentru 25), C. Rarincescu, cu 30, M. Rarincescu, cu 30, Matei V. Sassu, cu 80 ș.a.

întregime nici până la 1 iulie 1936. Totodată, așa cum se prezintă cazul Ilfov, o organizație putea achiziționa acțiuni, ceea ce induce problema influenței și recunoașterii între liderii locali ai partidului. Prin președintele său, entitatea numită Partidul Național Liberal deținea, de asemenea, un număr mare de acțiuni (560).

În mod necesar pentru o întreprindere financiară, așa cum prezentau liberalii structura în discuție, acțiunile reprezentau voturi în cadrul Consiliului de Administrație al *Casei*, deși proporția (voturi / acțiuni) este dificil de precizat; există un tablou al celor 390 de acționari prezenți la Adunarea Generală Ordinară din 11 iunie 1935, ceea ce denotă periodicitatea întrunirilor¹⁰⁰. Însă, aspectul economic nu cred să fie determinant, ideea de profit / pierderi nefiind menționată nicaieri. În aceste condiții, pe relația cu micii acționari, este firească interogația dacă nu cumva acțiunile reprezentau o cotizație obligatorie, o manieră de negociere a puterii în organizația locală și în partid. Capacitatea liderilor din teritoriu de a mobiliza membrii partidului pentru sprijinirea acțiunilor de propagandă, de a interesa baza partidului în proiecte pe termen lung, erau probabil valorizate la Centru. Diferite tablouri din județe, aflate în *Fondul Mihail Berceanu* de la Arhivele Naționale Istorice Centrale trimit efectiv la președinții de filiale, ca număr de acțiuni, majoritatea celorlalți membri subscriind un număr redus (în orice caz sub 10), rămânând însă debitori pentru majoritatea sumei¹⁰¹. Aspectul formal este legat și de faptul că lângă unele dintre numele acționarilor apărea indicația, cu creionul, *mort*, fără însă să se spună care a fost viitorul acțiunilor. Întrebările asupra naturii *Casei Partidului Național Liberal* sunt cred legitime și ele se dezvoltă în absența *Statutelor* asociației. În pofida abilității liderilor liberali de a discuta despre o acțiune pur economică, Societatea reprezenta în mod evident partidul. Mihail Berceanu, unul din fondatorii Casei Partidului în 1910, menționează, într-un context neclar (acuză de utilizare incorectă a fondurilor?), că societatea forma o „exteriorizare materială a celui complex de tradițiuni, sentimente, legături sufletești, năzuințe, idealuri și care asigurau într-o formă incompletă, dar legală, continuitatea lor”. Considerându-se deținătorul și beneficiarul unei părți din acel complex de sentimente, tradiții,

¹⁰⁰ ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 95 / f.d., f. 1- 24.

¹⁰¹ Idem, dos. I A 57 / f.d., f. 2-14. De altfel, deținătorii de 1-2 acțiuni, delegau pe liderii de organizație să-i reprezinte la adunările generale extraordinare: cazul procurilor date de deținătorii de acțiuni ale „Casei Partidului Național Liberal” din comuna Alimănești-Olt pentru a fi reprezentați la Adunarea Generală Extraordinară, ce urma să aibă loc în ziua de 1 iunie 1938 (în caz de amânare, la 10 iunie 1938), în localul Societății, Calea Victoriei 34, București (Idem, dos. I A 40 / 1938, f. 1). Vezi și dizarmoniile apărute, în septembrie 1932, în cadrul organizației din Banat condusă de Avram Imbroane, legate de nemulțumirea membrilor liberali obligați să contribuie la Casa Partidului cu anumite taxe („Detractorilor mei”, în *Renașterea*, nr. 40 din 25 septembrie 1932, *apud* dr. Avram Imbroane, *Testament politic. Din publicistica unui liberal bănățean*, ediție îngrijită de Adrian Onică, Roxana Pătrașcu, cuvânt înainte de Mihai Șora, prefață de Constantin Jinga, cronologie de Remus Jurca-Unip, *in memoriam* Horia Musta, Timișoara, Editura Marineasa, 2003, p. 291).

dezinteresare, năzuință de mai bine, care forma mistică partidului liberal, M. Berceanu afirma că niciodată nu avusese intenția de a profita de o parte din veniturile imobilelor sau să se considere proprietar al părții corespunzătoare din acțiuni, din Casa Partidului. Neinclusă în Statut, dar constituind o practică, activele nu aveau nici un dividend, produsul capitalului investit în imobile fiind destinat trebuințelor partidului, menționa liderul liberal în pledoaria sa¹⁰².

Oricum, președintele partidului devenea formal președintele Casei Partidului. Așa s-au desfășurat evenimentele la moartea lui Vintilă Brătianu, totodată și președintele instituției financiare liberale. I. G. Duca, care nu reprezenta un factor important de decizie din punct de vedere economic sau financiar, ca număr de acțiuni, a fost cooptat mai întâi în consiliul de administrație de către adunarea generală extraordinară convocată în 27 martie 1931 și ales, imediat, președinte al acestui for în locul fostului lider liberal¹⁰³.

Un rol important în administrarea averii *Casei Partidului* i-a revenit în perioadă lui Dim. Th. Arțăreanu, directorul societății, aclamat de Duca pentru implicarea sa. Fost stenograf al Camerei, ajuns ulterior senator liberal și vice-președinte al Senatului, el fusese numit director de către Vintilă Brătianu. Discret, tăcut și retras, „conu Take” era perceput ca unul din cei care cunoștea „secretele” mari ale partidului

¹⁰² Mihail Berceanu se simțea jignit de hotărârile Adunării Generale (ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 63 / f.d., f. 1).

¹⁰³ Alături de I. G. Duca, Consiliul de administrație al *Casei Partidului Național-Liberal* era alcătuit în acel moment din dr. C. Angelescu și Constantin Brătianu, ca administratori delegați, din I. I. Niculescu-Dorobanțu și Emil C. Petrescu (vicepreședinți); Victor Antonescu, Dimitrie Th. Arțăreanu, delegat ca director al instituției, Mihail Berceanu, dr. Ion Costinescu, Em. Dan, Nicolae T. Filiti, Leonte Moldovanu, George Mumuianu, Nic. N. Seceleanu, C. Hagi-Teodoraky, ca membri ai consiliului, toți cu participatii semnificative. Cenzori erau prof. George Adamescu, Alex. G. Donescu, Ion I. G. Plessia și Matei V. Sassu, iar cenzori supleanți, Vasile Alimănișteanu, Ion Castacopol, D. Ionescu-Brăila și Dimitrie Iuca („*Casa Partidului Național Liberal*”, în *Viitorul* anul XXIII, nr. 6944, sâmbătă, 28 martie 1931, p. 2). Adunarea generală precedentă a instituției financiare liberale avusese loc pe 3 aprilie 1930; comitetul administrativ îi cuprindea pe Vintilă Brătianu (președinte), prof. C. Argetoianu și Constantin I. C. Brătianu (ca administratori delegați), Dim. Th. Arțăreanu, ca membru în Consiliul de administrație și director al Instituției, din comitetul de direcție făceau parte Emil C. Petrescu și I. I. Niculescu-Dorobanțu (vicepreședinți), prof. G. Popa-Lisseanu și Constantin Bârsan (secretari de birou), G. Ionescu și Ion Castacopol (scrutatori); din comitet, ca membri îi întâlnim pe Victor Antonescu, Mihail Berceanu, dr. Ion Costinescu, Emil Dan, Nic. T. Filitti, Leonte Moldovanu, George Mumuianu, Nic. N. Seceleanu, Constantin Hagi-Theodorachi etc., era menționat (în darea de seamă pe anul precedent) și beneficiul net al instituției, modul de utilizare al fondurilor (mobilier, fond de rezervă, biblioteci, ziare, publicații); erau aleși noi cenzori (prof. G. Adamescu, Alex. G. Donescu, Ion I. Plessia și Matei V. Sassu) etc. („*Casa Partidului Național Liberal* din București”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6645, sâmbătă, 5 aprilie 1930, p. 2).

liberal sau dosarele care puteau face miniștri¹⁰⁴. În pofida aprecierii publice, Victor Slăvescu considera că gestiunea Casei nu fusese una foarte bună. Mai mult, după decesul unor acționari, Arțăreanu a fost acuzat indirect că ar fi pus mâna pe acțiuni, devenind, alături de Mihail Berceanu, principalul acționar al Casei partidului și putând reprezenta, astfel, majoritatea în Adunarea generală a Casei partidului. Se sugera astfel că multe din acțiuni erau subscrise de alte persoane decât cele cărora le aparțineau, fapt care putea perturba activitatea Casei. Descoperirea acestui lucru nu a generat un scandal public, liberalii fiind preocupați la nivelul anului 1933 să acopere subiectul, dar Dim. Th. Arțăreanu a fost înlocuit de la conducerea instituției¹⁰⁵. Fiind vechi fruntaș liberal și având, prin poziția de director al Casei Partidului, intense legături cu toți membrii din țară, plecarea lui Arțăreanu spre formațiunea lui Gheorghe Brătianu a afectat partidul liberal. În scrisoarea publică din ziare, acțiunea lui era motivată de noile metode introduse în conducerea partidului (la începutul lui 1933, administrația Casei Partidului încăpând pe mâna d-rului Costinescu și a „acoliților” lui, cu referire la Mihail Berceanu) și, mai ales împotriva tolerării agitațiilor anti-monarhice¹⁰⁶.

Fără a avea informații precise, situația pare să fi rămas tensionată la nivelul conducerii Casei sub probabilul mandat de director al lui Mihail Berceanu; oricum, spre 1938, în condițiile în care averea partidului era amenințată, directoratul lui N. Budurescu la Casa Partidului Național Liberal s-a desfășurat cu dificultate. M. Berceanu și C. Brătianu ar fi refuzat, constată Victor Slăvescu, să dea din banii partidului aflați pe numele lor la Banca Românească, spre a se constitui o societate pe acțiuni pentru editarea ziarelor *Viitorul* și *L'Indépendance Roumanie*¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Avocat și publicist, mare agricultor, obținând ca membru marcant al partidului liberal, *Steaua* și *Coroana* în gradul de comandor (*Anuarul Parlamentar*. 15 iunie 1931, București, Tip. „Dimitrie Cantemir”, 1932, f. p.), Dimitrie Th. Arțăreanu era considerat un „Sfinx” de observatorii vieții politice, plecând de la situarea sa în proximitatea deciziilor liberalilor (*Parlamentul*, anul I, nr. 12, joi, 2 februarie 1928, p. 6).

¹⁰⁵ El a rămas însă cu o mare avere acumulată, cu galeria de tablouri, vile, vii, menționează Asra Berkowitz, ca epilog al acestui scandal din familia liberală. Și un proces civil al perioadei (dintre Radu Xenopol și Anton Dimitriu) era legat de *Casa Partidului*; de asemenea, în contextul ofensivei declanșate de grupul Tătărescu împotriva conducerii liberale, reprezentată de Dinu Brătianu, Petre Bejan i-a oferit tânărului Arțăreanu postul de director la „Creditul Minier”, cu condiția ca să pună la dispoziția noului pol de putere voturile sale la Casa Partidului (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 295-296).

¹⁰⁶ „Scrisoarea d-lui Dem. Th. Arțăreanu”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VI, nr. 284, 23 aprilie 1933, p. 12. Poziția lui în cadrul Partidului Național Liberal Gheorghe Brătianu a fost marginală, fiul său, Mihail Arțăreanu, avocat, cu studii în științe politice la Paris, fiind președintele organizației georgiste de la Ciuc (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 52).

¹⁰⁷ Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. II, p. 256. Faptul că sumele erau depuse pe numele celor doi, într-un cont comun, apare și la Asra Berkowitz (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 299). În fața presiunilor administrative, o dată cu desființarea partidelor politice, liberalii ideea, în mai 1938, înființării unei instituții numită *Casa*

În 1938, memoriul invocat anterior al lui Dinu Brătianu nu a avut succesul scontat, în pofida argumentelor juridice și constituționale invocate. Averea clubului a fost sechestrată ca formă de întărire a regimului de autoritate monarhică, soarta sumelor și a imobilelor fiindu-mi necunoscută chiar dacă liberalii au înființat peste 3 ani o altă asociație. Ceea ce i-a indignat pe liberali (dr. Costinescu etc.) nu a fost lipsa de răspuns a Regelui, ci rolul neelegant al fostului lider liberal de la Iași Victor Iamandi, ministrul de Justiție la acel moment, în producerea actului, după cum comenta Victor Slăvescu pe 15 iunie 1938. În egală măsură, Gheorghe Tătărescu era perceput de liberali ca factorul esențial în poprirea fondurilor partidului, ei având cunoștință de un refuz al lui Armand Călinescu la sugestia lui Tătărescu de a face același lucru și la Clubul Partidului Național-Țărănesc¹⁰⁸. C.I.C. Brătianu aprecia, în *Memoriile* sale, că guvernul destinat să suprimă partidele politice, sechestraseră, după îndemnul d-lui Tătărescu, Casa Partidului Național Liberal, *pe care vrea dânsul să pună mână*¹⁰⁹. În viziunea bătrânului lider liberal, controlul asupra resurselor și formelor de exprimare a partidului fusese substratul conflictului survenit între el și Gheorghe Tătărescu anterior, care condusese la ruperea relațiilor dintre cei doi¹⁰⁹. Structura financiară și publicațiile partidului au rămas o marotă pentru fostul premier și după război, când, de pe pozițiile demnitarului în guvernul comunist a împiedicat apariția oficiosului *Viitorul*, obligând partidul liberal condus de Dinu Brătianu să înființeze *Liberalul*¹¹⁰.

În 1941, *Casa Partidului Național-Liberal* devenea „Societatea de Cultură Național-Liberală”, societate civilă pe acțiuni, cu sediul la București, cu un capital social de 6 milioane de lei, împărțit în 12000 de acțiuni nominative a 500 de lei. Ea apărea drept continuatoarea *Căsei Partidului Național-Liberal. Societate civilă* (conform Monitorului Oficial, nr. 85 din 17 iulie 1911) odată cu modificarea Statutelor din 8 Iulie 1941 (publicate în Monitorul Oficial, Nr. 182 din 4 august 1941). Capitalul inițial la constituire de 700 000 de lei, fusese mărit prin două emisiuni ulterioare la 6 000 000 lei. Administratorul Societății era Constantin I. C. Brătianu. Într-un extras din Statute, cele din 1941, obiectul societății era de a „dobândi imobile, a achiziționa instalațiuni etc.”, care urmau să fie întrebuințate pentru săli de conferințe, instalarea de biblioteci, de ziare și de publicații cu anexele lor, „pentru a aduna și sistematiza

culturală Ion C. Brătianu, care să aibă proprietatea ziarului *Viitorul* (Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. II, p. 249).

¹⁰⁸ Armand Călinescu ar fi afirmat că prefera să plece din guvern împreună cu Ghelmegeanu într-un asemenea caz (*Ibidem*, p. 257).

¹⁰⁹ C.I.C. Brătianu, Carol II, Ion Antonescu, *Amintiri. Documente. Corespondență*, cuvânt înainte, note, îngrijire de ediție, indici de Ion Ardeleanu, București, Editura Forum-SRL, 1992, p. 22.

¹¹⁰ Considerându-se reprezentantul adevăratului Partid Național-Liberal, Gheorghe Tătărescu a revendicat după martie 1945 atât patrimoniul *Căsei Partidului*, cât și ziarul *Viitorul* (interzis de cenzură în 1 martie acel an), fapt care i-a fost refuzat de Comisia Aliată de Control (*apud* Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal (1944-1948)*, București, Editura Tritonic, 2003, p. 152; vezi și ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 295-296).

în spirit obiectiv și cultural orice material informativ și statistic, referitor la problemele românești de orice natură, de difuza prin orice mijloace rezultatele cercetărilor sale și de a colabora sau aduce sprijinul său la activități sau inițiative similare”. Societatea putea face orice acte de dispoziție în vederea realizării scopului propus (art. 2). Dacă fondul era de 6 000 000 de lei, fiind împărțit în 12 000 de acțiuni a câte 500 de lei fiecare (art. 3), acțiunile erau nominative și indivizibile față de societate, ele nedând dreptul la dividend și neputând fi transmise decât cu aprobarea consiliului de administrație, care putea accepta sau nu pe cesionari, fără a da motive (în orice caz, societatea avea drept de preferință în dobândirea acțiunilor, restituind până la maximum valoarea lor nominală și reducând în proporție fondul)¹¹¹.

Însă istoria postdemocratică a instituției financiare liberale rămâne mai curând neștiută. Dificultățile din perspectivă economică ale partidului liberal după 1944 indică însă că patrimoniul *Casei* a fost inutilizabil în așa-zisa competiție politică care a urmat războiului mondial.

3.3. Alte forme de implicare financiară la nivelul Partidului Național Liberal

Veniturile *Casei Partidului Național Liberal* erau suficiente în general, considera Mihail Romniceanu, pentru acoperirea cheltuielilor Clubului Central și pentru salariile celor câțiva funcționari ai lui; în afară de aceștia, menționa om politic liberal, nimeni în partid nu era remunerat. De asemenea, din aceste venituri se acopereau și eventualele deficite ale ziarelor liberale. Organizațiile județene și sectoarele din București încasau cotizațiile de la membrii lor, suficiente pentru cheltuielile lor curente¹¹².

Diferențiate, în funcție de poziția în care se găsește în raport cu puterea din partid¹¹³, cotizațiile sunt esențiale în context interbelic; ele aveau rolul de a crea sentimentul apartenenței la structura liberală, prin investiția făcută, dar cointeresarea membrilor nu trebuie să eludeze aspectul financiar propriu-zis, asigurarea fondurilor necesare acțiunilor de partid¹¹⁴. Îmbinând cele două fațete ale cotizațiilor, membrii

¹¹¹ ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 44 / f.d., f. 1 și 1 v.

¹¹² ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 371-373.

¹¹³ În perioada 1911-1913, Ionel Brătianu plătea 2500 de lei, Vasile Mortzun 1000, Mihail Berceanu 1000, M. Orleanu, 2000 etc. (ANIC, Fond Mihail Berceanu, I A, dos. 93 / 1911-1912, f. 1-99).

¹¹⁴ Cotizațiile au crescut de-a lungul perioadei: în 1924, Victor Slăvescu (la acel moment directorul „Creditului Industrial” plătea 500 de lei pe întregul an / o dată cu poziția superioară în cadrul partidului contribuția lui a crescut, chitanțele (unele semnate de Dim. Th. Arțăreanu) dovedind acest lucru: ajuns președinte al organizației de Râmnicu Sărat, el plătea drept cotizație pe octombrie 1927, 1000 de lei, ca și anul următor, tot 1000 de lei / lună. El făcea și o donație pentru club de douăzeci de mii de lei, în ianuarie 1928, legat de lupta politică împotriva național-țărăniștilor (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 212, f. 1, 7-12).

din comitetului executiv județean, în cadrul cotizației anuale de 500 de lei pe care o plăteau, aveau obligația de a face abonamente la toate ziarele partidului, de a plăti cotizația la cercul de studii, cotizația la club și cotizația la fondul electoral. În cotizația pentru membrii aderenți, de doar de 50 – 60 – 70 de lei, erau cuprinse abonamente la unul din ziarele partidului, cotizația la club și cotizația pentru cerc de studii¹¹⁵.

În ocazii extraordinare, adică în timpul campaniilor politice („de răsturnare”) sau în perioadele electorale, membrii bine situați ai partidului, care revendicau situații politice, aveau „obligația” de a susține financiar formațiunea. În timpul alegerilor, cheltuielile, constând în principal din cele de transport, de afișaj și de chiriile sălilor de întruniri, erau suportate în primul rând de candidații partidului. Ele nu erau excesive, capitolul cel mai important, din cauza marii întinderi a circumscripțiilor electorale, fiind format de costul transportului echipelor de propagandă în tot județul¹¹⁶. Printre colectorii de bani pentru scopurile politice ale

¹¹⁵ ANIC, fond Familia Brătianu, dos. 121, f. 9. Deși în mod evident era o inadecvare la starea de sărăcie a societății românești, în care politica nu era un spațiu structurat, la intrarea în partid se achitau taxe și, ulterior, se plăteau cotizații; în mod excepțional, pentru a depăși șocul înfrângerii din alegerile generale din 1920 și pentru atragerea de membri din zonele rurale, organizația liberală din Constanța a hotărât să facă înscrieri fără achitarea taxei și cu amânarea plății cotizației (*Liberalul Constanței*, seria a II-a, anul V, nr. 35 din 27 noiembrie 1921, *apud* Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944. Contribuții la cunoașterea problemelor geopolitice, economice, demografice, sociale și ale vieții politice și militare*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2005, p. 315). Necesitatea unei organizații cotizante, ca fiecare partizan să fie prins materialicește și sufletește în acțiune era o problemă și pentru național-țărăniști. Pentru național-țărăniști, măsurarea efectivă a forțelor definitiv angajate prin cotizație și sancțiune, un sectarism pasiv față de formele de față și activ față de realitatea vieții; organizarea și captarea tineretului (ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 45 v.-46).

¹¹⁶ La alegerile din 7-10 iulie 1927, Gheorghe Brătianu a cheltuit 200 000 de lei pentru alegeri și alți 180 000 de lei pentru cumpărarea unui automobil atât de necesar campaniei electorale. Sever Zotta, fruntaș iorghist îi scria în context lui Iorga, pe 12 iulie 1927, că fără bani nu se poate face politică burgheză (Biblioteca Academiei, Corespondență N. Iorga, vol. 339, f. 333 (Sever T. Zotta, Iași, către N. Iorga, la 12 iulie 1927), *apud* I. Ciupercă, *Gheorghe I. Brătianu și succesiunea uriașului. Repere*, în Victor Spinei (coordonator), *Confluente istoriografice românești și europene. 90 de ani de la nașterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, Iași, Universitatea "Al. I. Cuza", 1988, p. 229). Pentru alegerile județene și comunale din 1930, Banca Creditul Prahovei subscrisesse ca fonduri electorale pentru propagandă suma de 200 000 de lei, alte 200 000 de lei fiind subscrise de membrii clubului (doi necunoscuți, ca nume, se înscriaseră cu câte 30 000 de lei). Cf. „Virtutea”, anul XII, nr. 673, 18 ianuarie 1930, *apud* Constantin Dobrescu, Mihai Rachieru, Ioan Șt. Baicu (editori), *Viața politică prahoveană. 1919-1938. Documente*, Ploiești, Scrisul Prahovean-Cerașu, 2000, p. 185-186. În cazul campaniei electorale, candidații erau datori să suporte cheltuielile în întregime. Alegerile pentru Adunarea Deputaților și Senat din 1927 au costat organizația PNL din București, Culoarea de Negru, suma de 154.314 de lei. Cea mai mare parte a sumei fusese achitată de șeful organizației, Mihail Berceanu, aproximativ

Partidului, cei mai importanți erau percepuți ca fiind Tancred Constantinescu, Victor Slăvescu, Costel Tătăranu, ing. Ion Motaș (fost director general la Gaz-Metan), Al. Caribol (fost director la Banca Națională și membru în Consiliu și în Comitetul de Direcție al CEC) etc.¹¹⁷.

100.000 de lei, urmat de A. Micescu cu 30.000 de lei, Emanuel Dan cu 10.000 de lei... până la membri care dăduseră câte 1.000 de lei. Cheltuielile cele mai numeroase au fost cele legate de materialele propagandistice ale partidului și candidaților, afișe, imprimate, automobile, steaguri, bannere. Au mai existat și cheltuieli legate de masa asigurată jandarmilor care au păzit secțiile de votare, masa pentru delegații partidului și judecătorii din comisia de votare, precum și cheltuieli legate de cinstirea alegătorilor (ANIC, Fond Mihai Berceanu, dos. I A 12, f. 1-82).

¹¹⁷ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 296. Propaganda era astfel susținută financiar prin contribuții anuale, altele decât cele care priveau cotizațiile, Casa Partidului etc. Un act din noiembrie 1911, arată sumele de bani pe care membrii Partidului Național-Liberal din diferitele județe se angajau să le verse anual Comitetului Central al Partidului pentru susținerea propagandei generale a formațiunii liberale. Antetul arată un act oficial, însă numele celor care se angajau efectiv în susținerea propagandei partidului apăreau trecute în creion (ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 92 / 1911, f. 3). Sumele plătite în două rate (1 decembrie și 1 iunie ale fiecărui an) nu erau foarte mici pentru lideri: Ion I. C. Brătianu subscria (și vărsa) suma de 2500 de lei, Al. Anastasiu chiar 5 000 de lei, M. Orleanu 2000 de lei etc. În organizațiile județene, sumele erau mult mai mici, în județul Vlașca, lui Nicolae Bălănescu, fost deputat de Giurgiu, încredințându-i-se în 18 februarie 1912 o listă cu 9 persoane, membre ale partidului, care strânseseră suma de 480 de lei, de la 50 de lei la 300 (Idem, f. 5). Impunerile au continuat, ca practică esențială de mobilizare politică, și după război. Ca exemplu a organizării acestor practici financiare interne, redau în cele ce urmează propunerea lui I. G. Duca făcută în ședința Delegației Permanente a Partidului Național Liberal din 18 ianuarie 1933, referitoare la înființarea unui comitet financiar și administrativ, care să centralizeze întreaga gestiune financiară a partidului și să supravegheze administrarea ziarelor și a tuturor mijloacelor de propagandă. Comitetul financiar era singurul în măsură de a fixa și strânge veniturile, a alcătui bugetul tuturor instituțiilor partidului pentru a face față cheltuielilor și a organiza aparatul necesar pentru desăvârșirea operațiilor cu care era însărcinat. Veniturile partidului urmau să fie adunate pe baza principiului contribuțiilor generale, fiecare membru al partidului fiind obligat să dea o anumită sumă pentru susținerea cheltuielilor. Comitetul era compus din șeful Capitalei, secretarul general, casierul general, la care se adăugau M. Berceanu, N. Budurăscu, Tancred Constantinescu și N. Maxim (Biblioteca Națională, Colecții Speciale, Fond Saint-Georges, P. XLI, dos. 25, f. 10-11). Un alt document nedatat, dar încadrabil în discuția de mai sus, ni-l indică pe Angelescu drept director al Casei Partidului (Idem, dos. 27, f. 10); la el urmau să ajungă contribuțiile pe care le solicita I. G. Duca, pentru susținerea acțiunii liberale. Sumele nu erau mici, „donatorii” fiind prezentați în ordine alfabetică: D. Angelescu (directorul Casei Partidului): 500 lei, Al. Alexandrini: 500 de lei; C. Alimănișteanu, 1000 de lei, Victor Antonescu 1000 de lei, G. Assan: 2000 de lei; I. Anastasiu: 500 de lei; Al. Alexandrini (Pietroșani): 1000 de lei; Ioan Botez, profesor universitar, decan la Facultatea de Litere din Iași (senator): 500 de lei; Ferd. Bragalia: 300 lei, Pompiliu Băbeanu: 500 dr. I. Bădărău: 500; dr. I. Bălănescu, decan Facultatea de Medicină: 1000; N. Bănescu, profesor

Existau și alte combinații care aduceau fonduri partidului, precum concesionarea mai mult sau mai puțin legală a unor imobile și activități; la 16 iulie 1934, „Astra Cinematografică” făcea o ofertă Primăriei Brașovului pentru a-i închiria jocurile de noroc pentru Paștele anului 1936, urmând ca Primăria să obțină 40% din încasări, iar 500 000 lei să fie „donați” organizației Partidul Național Liberal din Brașov, în 5 rate¹¹⁸.

* * *

Buna structurare din perspectivă financiară, individualizează partidul liberal între cele două războaie mondiale. În condițiile în care nu pot afirma, dar nici infirma, realitatea unui partid legat de băncile în care se aflau membrii liberali, consider mai curând, că instituția numită *Casa Partidului Național Liberal* arată o filozofie liberală, **capitalistă**, a utilizării judicioase a resurselor, ea constituind un succes de netăgăduit în perioadă. O dată în plus, liberalii au impus formele politice, național-țărăniști constituind la rândul lor o structură similară, aprovizionată, după cum exprimă plastic Pamfil Șeicaru această realitate, de un Virgil Madgearu care dijmua beneficiile realizate de partizani pe seama statului¹¹⁹. În același timp, *Casa Partidului* denotă preocuparea pentru organizarea eficientă a partidului în ansamblu, fapt care explică supraviețuirea și impunerea politică într-un mediu marcat de contestarea generalizată a liberalismului și de populisme de tot felul.

4. Liberalii și profesiunile lor

Analiza profesiunilor pe care le aveau cei care se autodesemnau în perioadă liberali sau erau partizani ai Partidului Național Liberal poate fi realizată în două

Universitatea din Cluj: 500 lei; Honoriu Bănescu: 500 lei; Asra Berkowitz: 500 de lei; etc... în funcție de capacitatea de plată a fiecăruia: Constantin Brătianu dădea 2000 de lei; Ing. Bujoi, de la Petroșani 10 000 lei, Băicoianu și Bălănescu de la Banca Națională: 5000 respectiv 2000 de lei., I. Calimachi: 3000 de lei, iar Em. Catelly (din Basarabia) 100 lei etc. (Ibidem, f. 15-20).

¹¹⁸ ANIC, fond Al. Lapedatu, dos. 180, f. 1-2 (nu cunosc însă dacă oferta a fost acceptată sau nu).

¹¹⁹ Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor național, țărănist și național țărănist...*, p. 248. Informația nu apare însă în lucrarea dedicată de Ioan Scurtu istoriei Partidului Național-Țărănesc (I. Scurtu, *Istoria Partidului Național-Țărănesc*, ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 1994). Informația apare însă într-un volum de documente (*Istoria Partidului Național-Țărănesc. Documente (1926-1947)*, volum alcătuit de Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Alexandru Cebuc, București, Editura Arc, 1994, p. 53), legată de obligarea de către Iuliu Maniu, în momentul ajungerii la guvernare, în 1928, a fiecărui senator, deputat, prefect, primar și ministru să cotizeze lunar cu câte 3.000 de lei la casa partidului. Suma strânsă a fost de peste 60.000.000 de lei și a fost depusă la Banca Națională, reprezentând un fond pentru propagandă al partidului pentru susținerea de acțiuni culturale, gazetele publicate și acțiuni politice).

registre, al elitei liberale și al membrilor „simpli” ai formațiunii, trimițând aici mai ales la cei care nu au avut acces la „marea politică”, în sensul că nu au fost aleși deputați sau senatori în succesivele scrutinuri interbelice. Cel mult, acești membri au aspirat, în momentul guvernării liberalilor, la pozițiile de putere în plan local, acele funcții eligibile de consilier sau de șef numit al unor servicii publice din administrație. Chiar în cazul elitelor liberale, cei care puteau influența decizia partidului pe diferite probleme și îi puteau determina identitatea prin manifestarea lor publică, pot stabili anumite diferențieri între elita centrală, bucureșteană / parlamentară și elitele locale, a căror ascendență socială este marcată provincial, în sensul că acești liberali depindeau de meseriile și afacerile lor, ipostaza lor parlamentară fiind vremelnică. Sursele pentru analiza celor două categorii politice sunt în mare măsură distincte: arhivele Parlamentului, pentru elita centrală; pentru cei care alcătuiau eșalonul doi al politicii liberale, ziarele sunt documente esențiale, publicistica din teritoriu sau cea de la Centru reflectând, în mod surprinzător uneori, în scop de identificare, dar și propagandistic, activitatea organizațiilor locale. O observație privește faptul că nu mă voi opri asupra liderilor partidului, ca șefi de organizații locale, pentru că profesiunile acestora sunt lipsite de o relevanță sociologică. În mod firesc pentru România dintre cele două războaie mondiale, liderii trimit la o elită cultivată, economică, culturală și politică totodată. Ei sunt în mare măsură profesioniștii politici, cei care, după expresia lui Max Weber, trăiau din politică și pentru politică, în sensul că veniturile lor proveneau din activitatea politică, din funcțiile politice pe care le ocupau și care are, în același timp, aveau o vocație, o pasiune politică.

4.1. Profesiunile elitei centrale a partidului liberal în perioada interbelică

Într-un studiu intitulat *Piramida răsturnată. Originea socială a parlamentarilor din România dintr-o perspectivă comparativă*¹²⁰, completat cu un altul *Profesiunile potrivite pentru cariera politică*, sociologul Mattei Dogan realizează cea mai aprofundată analiză a profesiunilor elitei liberale¹²¹. Sursele demersului său sunt reprezentate de datele

¹²⁰ Mattei Dogan, *Piramida răsturnată. Despre originea socială a parlamentarilor din România dintr-o perspectivă comparativă*, în Idem, *Sociologie politică. Opere alese*, traducere Laura Lotreanu, Nicolae Lotreanu, București, Editura Alternative, 1999, p. 173-206. Textul are la bază un studiu preliminar *L'origine social du personnel parlementaire en Roumanie*, publicat în *Revue de l'Institut de Sociologie*, Bruxelles, 1953, 2-3, p. 165-208.

¹²¹ Structura profesională a Parlamentului românesc poate fi analizată, pe diverse perioade, utilizând și alte surse; în primul instituția în sine scotea un buletin în care prezenta noul corp de politicieni parlamentari (vezi Cf. Adunarea Deputaților, Direcțiunea Administrativă, *Apelul nominal cu adresele d-lor Deputați. Sesiunea extraordinară, 1927*, ediție octombrie 1927, Imprimeriile Statului; *Senatul. Lista nominală cu arătarea grupării politice, profesiunei, stării civile și domiciliul domnilor senatori aleși în cursul lunii decembrie, anul 1933. Sesiunea ordinară 1936-1937 (deschisă la 15 noiembrie 1936), 23 noiembrie 1936; Adunarea Deputaților. Lista nominală cu arătarea grupării politice, profesiunei, stării civile și domiciliul domnilor deputați aleși în alegerile din 20 decembrie 1933. Sesiunea ordinară 1935-1936, decembrie 1935, etc., multe din ele identificate*

strânse din arhivele Camerei Deputaților în 1943, atunci când autorul, student în sociologie la Universitatea din București, realiza o cercetare sub îndrumarea profesorului Henri H. Stahl. Observația metodologică a lui Mattei Dogan este că, în majoritatea cazurilor, cei care aspirau la o carieră politică, deși militau într-un partid, acordă prioritate activității profesionale, pentru a-și asigura o situație stabilă înainte de lansarea în politică¹²². Prin urmare, majoritatea reprezentanților politici exercitaseră în momentul primei lor alegeri în Parlament o profesie bine definită, care necesita o anumită formație și care le asigurase existența înainte de a-și fi asigurat o solidă implantare electorală; succesul politic, tradus prin asigurarea unei permanențe parlamentare, a făcut ulterior din politică principala activitate în detrimentul profesiei originale, abandonate periodic mai întâi și apoi definitiv¹²³. Aș

de mine la Biblioteca Arhivelor de Stat din Chișinău). O altă publicație de urmărit, din această perspectivă, este revista *Parlamentul românesc*, cu nr. 21-22, iulie 1931, p. 19, ce conține date despre alcătuirea socială a Parlamentului ales în iunie 1931, sau nr. 134, 21 februarie 1934 (anul V), p. 13, pentru alegerile din decembrie 1933, ambele utile din perspectiva structurii sociale a liberalilor. Raportul de forțe sociale din Parlament este abordat și de alte lucrări ale perioadei, precum Mihai Manoilescu, interesat să demonstreze posibilitatea transformării României în stat corporativ, plecând de la alegerile din iulie 1932 (M. Manoilescu, *România – stat corporativ*, s.l., s.a., p. 15). O abordare de ansamblu a perioadei, pentru întregul interval, aparține lui Mihail Florescu; autorul, cu documentare în arhivele parlamentului, publică lucrarea imediat după sfârșitul celui de-al doilea război mondial, în 1946, la editura Partidului Comunist, iar analiza sa este viciată de condamnarea apriorică a clasei politice antebelice. Vezi Mihail Florescu, *Alegerile parlamentare în lumina cifrelor și a faptelor (1918-1937)*, București, Editura Partidului Comunist Român, 1946, cu date mai ales despre alegerile din 1928 sau 1932. Cifre pentru întreaga perioadă 1922-1937 (7 legislaturi, 4353 parlamentari), am întâlnit și la Natalia Simion, *Observații privind compoziția socială a Partidului Țărănesc*, în „Analele Universității A.I. Cuza din Iași” (serie nouă), tom XIX, 1973, fasc. 1, p. 124. După 1989, una din puținele lucrări utile în domeniu este cea menționată a lui Florian Tănăsescu. O lucrare care atinge subiectul este cea a lui Hans Christian Maner, *Parlamentarismul în România (1930-1940)*, traducere de Adela Motoc, prefață de Florin Constantiniu, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 207-212.

¹²² Mattei Dogan, „Profesiile potrivite pentru cariera politică”, în Idem, *Sociologie politică. Opere alese*, traducere Laura Lotreanu, Nicolae Lotreanu, București, Editura Alternative, 1999, p. 32-33. Vezi și Michel Offerlé, „Professions et professions politique”, în *La profession politique. XIXe-XXe siècles*, sous la direction de Michel Offerlé, Paris, Éditions Belin, 1999, p. 7-35, precum și Mattei Dogan, „Le professions propices à carrière politique. Osmoses, filières et viviers”, în *Ibidem*, p. 171-199.

¹²³ Paralelismul unei activități politice și profesionale a fost posibil în cazul unor avocați, profesori universitari, jurnaliști, chiar industriași, deși, în acest ultim caz, incompatibilități sunt clare și morale mai ales (Idem, „Profesiile potrivite...”, p. 35-36). În România interbelică existau puțini profesioniști ai politicii, indemnizațiile parlamentare fiind insuficiente, iar deseale schimbări de la putere făcând ca un număr mic de deputați să aibă o lungă carieră politică. Mulți parlamentari nu exersau altă profesie decât cea de om politic (indicau „primar” sau „fost prefect”), intrați în viața politică din tinerețe, gravitând

mai adăuga la precauțiile metodologice ale sociologului și politologului francez de origine română faptul că în societatea modernă, chiar în cea periferică, precum cea românească, profesia nu era un indiciu sigur al averii sau al originii sociale.

Studiul de sociologie politică pe care-l realizează Mattei Dogan indică următoarea situație profesională a reprezentanților partidului liberal pe întreaga perioadă 1922-1937, dintr-un total de 1067 deputați: 479 sunt trecuți în analele parlamentare ca avocați (44,9%), 105 apăreau drept proprietari funciari sau „boieri” (9,85%), 65 se declarau mari proprietari (6,1%), 69 erau profesori universitari (6,46%), 53 aveau ca profesori de liceu (4,96%), 45 erau învățători (4,2%), 22 preoți (2%), 8 cooperatori (0,74%), 20 industriași (1,87%), 15 comercianți (1,4%), 21 bancheri (1,9%), 35 ingineri și arhitecți (3,2%), 33 jurnaliști și scriitori (3,1%), 44 medici și farmaciști (4,1%), 3 fuseseră funcționari (0,2%), iar 50 apăreau la rubrica „alții”, Mattei Dogan indicând într-o paranteză că ei erau „rentieri”, „ofițeri în rezervă”, funcționari pensionați ș.a.¹²⁴. Evident, aceste date sunt în mare parte

în rândul șefilor; unii studii în Litere sau Drept dar nu exersau această profesie (Idem, *Piramida răsturnată...*, p. 182-183).

¹²⁴ *Ibidem*, p. 200. Dogan realizează și o prezentare pe legislaturi, eu separând oarecum participarea numeroasă a liberalilor în Parlament în condițiile puterii de cea din perioada opoziției, când prezența liberalilor în Cameră a fost modestă și legată de vizibilitatea politică. După sociologul francez *structura socială a Corpurilor legiuitoare era „oglină”, în linii esențiale, a compoziției sociale a partidului victorios în alegeri*. Astfel în Parlamentul dintre 1922 și 1926, liberalii aveau 228 de deputați, din care avocați: 96; proprietari funciari („boieri”): 27; mari proprietari: 12; profesori universitari: 10; profesori de liceu: 15; învățători: 13; preoți: 6; cooperatori: 2; industriași: 4; comercianți: 7; bancheri: 2; ingineri și arhitecți: 8; jurnaliști și scriitori: 3; medici și farmaciști: 6; funcționari: 2; alții („rentieri”, „ofițeri în rezervă”, funcționari pensionați): 15. Pentru 1927-1928, din 287 de deputați în total, cifrele erau avocați: 131, proprietari funciari („boieri”): 24, mari proprietari: 15, profesori universitari: 17, profesori de liceu: 13, învățători: 14; preoți: 5; cooperatori: 1; industriași: 7; comercianți: 2; bancheri: 10; ingineri și arhitecți: 10; jurnaliști și scriitori: 6; medici și farmaciști: 12; funcționari: 1; alții („rentieri”, „ofițeri în rezervă”, funcționari pensionați): 19. Între 1934 și 1937, liberalii au dominat Camera cu 293 de deputați, dintre care: avocați: 135, proprietari funciari („boieri”): 24, mari proprietari: 20, profesori universitari: 13, profesori de liceu: 16, învățători: 14; preoți: 5; cooperatori: 4; industriași: 7; comercianți: 6; bancheri: 6; ingineri și arhitecți: 11; jurnaliști și scriitori: 15; medici și farmaciști: 13; funcționari: alții („rentieri”, „ofițeri în rezervă”, funcționari pensionați): 4. În perioada 1931-1932, Dogan menționează un total de 202 de deputați liberali, considerând P.N.L. drept actor al puterii, deși liberalii nu dețineau decât 70 de fotolii parlamentare; cifrele nu sunt, prin urmare utilizabile, ele desemnând Uniunea Națională, menționându-le pentru fidelitatea reproducerii. avocați: 89, proprietari funciari („boieri”): 25, mari proprietari: 13, profesori universitari: 26, profesori de liceu: 7, învățători: 3; preoți: 6; cooperatori: 1; industriași: 2; comercianți: 0; bancheri: 3; ingineri și arhitecți: 2; jurnaliști și scriitori: 7; medici și farmaciști: 13; funcționari: 0; alții („rentieri”, „ofițeri în rezervă”, funcționari pensionați): 5. În opoziție, când numărul deputaților a fost redus, aceștia apăreau ca avocați: 7, proprietari funciari („boieri”): 3, mari proprietari: 1, profesori universitari: 0, profesori de liceu: 1, învățători: 0, preoți: 0; cooperatori: 0; industriași: 0; comercianți: 0;

subiective, dat fiind faptul că ele se bazau pe declarația proprie a reprezentanților națiunii, invitați la începutul fiecărei legislaturi de către secretariatele Camerei să completeze un formular, în care una din rubrici necesita indicarea profesiei. Dar, după cum menționează chiar Mattei Dogan, mulți din aleși completaseră respectiva rubrică, cu bună știință, cu una din ocupațiile secundare și nu cu profesia lor principală: unii, care erau și avocați și proprietari funciari, au declarat prima calitate, chiar dacă își trăgeau veniturile din pământurile posedate și nu își exercitau profesia; în mod similar, industriași care aveau și studii de inginerie au preferat să indice mai curând titlul lor academic decât situația de proprietar de întreprindere, deși în viața reală erau mai interesați de aspectul comercial decât de cel tehnic. După cum, pentru unii profesia era „vechea profesie”, întrucât nu-și mai reluseră activitatea după sfârșitul mandatului, situația de parlamentar favorizându-le ascensiunea socială¹²⁵. Aceste lămuriri și reveniri ale autorului arată dificultatea recuperării acestor elite din perspectiva istoriei sociale. Deși rămâne cel mai bun indiciu al compoziției sociale al unui grup, acest indicator nu trebuie absolutizat.

Situația socială a liberalilor este apropiată în cazul senatorilor, unde, pe întreaga perioadă 1918-1937, Mattei Dogan identifică un total de 744 membri ai partidului național liberal, din care 207 se declaraseră avocați (27,8%), 73 proprietari funciari sau „boieri” (9,8%), 66 erau trecuți în registre drept mari proprietari (8,8%), 63 erau profesori universitari (8,46%), 52 profesori de liceu (7%), 28 învățători (3,76%), 49 preoți (6,58%), 9 cooperatori (1,2%), 23 industriași (3%), 9 comercianți (1,2%), 11 bancheri (1,47%), 22 ingineri și arhitecți (2,95%), 13 jurnaliști și scriitori (1,74%), 44 medici și farmaciști (5,9%), 2 funcționari (0,2%), iar la rubrica alții („rentieri”, „ofițeri în rezervă”, funcționari pensionați) apăreau 73¹²⁶.

bancheri: 0; ingineri și arhitecți: 2; jurnaliști și scriitori: 1; medici și farmaciști: 0; funcționari: 0; alții („rentieri”, „ofițeri în rezervă”, funcționari pensionați): 1 (1926-1927, dintr-un total de 16); avocați: 6, proprietari funciari („boieri”): 1, mari proprietari: 1, profesori universitari: 2, profesori de liceu: 0, învățători: 1, preoți: 0; cooperatori: 0; industriași: 0; comercianți: 0; bancheri: 0; ingineri și arhitecți: 1; jurnaliști și scriitori: 0; medici și farmaciști: 0; funcționari: 0; alții („rentieri”, „ofițeri în rezervă”, funcționari pensionați): 1; între 1928-1931 (din totalul de 13 deputați) și avocați: 15, proprietari funciari („boieri”): 1, mari proprietari: 3, profesori universitari: 1, profesori de liceu: 1, învățători: 0, preoți: 0; cooperatori: 0; industriași: 0; comercianți: 0; bancheri: 0; ingineri și arhitecți: 1; jurnaliști și scriitori: 1; medici și farmaciști: 0; funcționari: 0; alții („rentieri”, „ofițeri în rezervă”, funcționari pensionați): 5, între 1932 și 1933, atunci când liberalii au trimis în Cameră 28 de deputați.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 205-206.

¹²⁶ Pe perioade legislative, cu urmărirea separată a momentelor de putere și de opoziție, situația era următoarea: 1922-1926. avocați: 43, proprietari funciari („boieri”): 14, mari proprietari: 12, profesori universitari: 2, profesori de liceu: 9, învățători: 8, preoți: 14; cooperatori: 1; industriași: 5; comercianți: 3; bancheri: 1; ingineri și arhitecți: 4; jurnaliști și scriitori: 0; medici și farmaciști: 6; funcționari: 0; alții („rentieri”, „ofițeri în rezervă”, funcționari pensionați): 8; 1927-1928. avocați: 58, proprietari funciari („boieri”): 27, mari proprietari: 12, profesori universitari: 16, profesori de liceu: 16, învățători: 4, preoți: 10;

După Mattei Dogan, ceea ce distinge un partid de altul în genere nu este doar originea socială a militanților de bază și a electoratului lor, ci mai ales cea a liderilor și a cadrelor. Conform datelor pe care el însuși le furnizează și după demersul comparativ necesar¹²⁷, autorul constata că în România interbelică nu erau diferențe notabile în ceea ce privește originea socială a cadrelor parlamentare, media

cooperatori: 3; industriași: 5; comercianți: 1; bancheri: 2; ingineri și arhitecți: 5; jurnaliști și scriitori: 1; medici și farmaciști: 12; funcționari: 1; alții („rentieri”, „ofițeri în rezervă”, funcționari pensionați): 18; **1931-1932.** avocați: 47, proprietari funciari („boieri”): 10, mari proprietari: 18, profesori universitari: 17, profesori de liceu: 16, învățători: 3, preoți: 8; cooperatori: 1; industriași: 2; comercianți: 1; bancheri: 5; ingineri și arhitecți: 9; jurnaliști și scriitori: 6; medici și farmaciști: 13; funcționari: 1; alții („rentieri”, „ofițeri în rezervă”, funcționari pensionați): 11; **1934-1937.** avocați: 42, proprietari funciari („boieri”): 11, mari proprietari: 24, profesori universitari: 11, profesori de liceu: 9, învățători: 12, preoți: 17; cooperatori: 4; industriași: 8; comercianți: 3; bancheri: 3; ingineri și arhitecți: 2; jurnaliști și scriitori: 6; medici și farmaciști: 13; funcționari: 0; alții („rentieri”, „ofițeri în rezervă”, funcționari pensionați): 11; În opoziție, **1926-1927.** avocați: 4, proprietari funciari („boieri”): 3, mari proprietari: 0, profesori universitari: 7, profesori de liceu: 0, învățători: 0, preoți: 0; cooperatori: 0; industriași: 1; comercianți: 0; bancheri: 0; ingineri și arhitecți: 1; jurnaliști și scriitori: 2; medici și farmaciști: 0; funcționari: 0; alții („rentieri”, „ofițeri în rezervă”, funcționari pensionați): 2; **1928-1931.** avocați: 10, proprietari funciari („boieri”): 6, mari proprietari: 0, profesori universitari: 6, profesori de liceu: 1, învățători: 1, preoți: 0; cooperatori: 0; industriași: 1; comercianți: 0; bancheri: 0; ingineri și arhitecți: 1; jurnaliști și scriitori: 1; medici și farmaciști: 0; funcționari: 0; alții („rentieri”, „ofițeri în rezervă”, funcționari pensionați): 2; **1932-1933.** avocați: 3, proprietari funciari („boieri”): 2, mari proprietari: 0, profesori universitari: 4, profesori de liceu: 1, învățători: 0, preoți: 0; cooperatori: 0; industriași: 1; comercianți: 1; bancheri: 0; ingineri și arhitecți: 0; jurnaliști și scriitori: 2; medici și farmaciști: 0; funcționari: 0; alții („rentieri”, „ofițeri în rezervă”, funcționari pensionați): 1.

¹²⁷ Într-o sinteză privitoare la național-țărăniști, Mattei Dogan găsește următoarele cifre: deputați / pe perioada 1928-1937 (din total de 860): avocați: 357, proprietari funciari („boieri”): 32, mari proprietari: 48, profesori universitari: 51, profesori de liceu: 57, învățători: 80; preoți: 38; cooperatori: 5; industriași și bancheri: 11; comercianți: 4; ingineri și arhitecți: 20; jurnaliști și scriitori: 20; medici și farmaciști: 35; alții (cuprinde 2 cultivatori de teren adevărați): 34 (Mattei Dogan, *Piramida răsturnată*, p. 202). În ceea ce privește senatorii PNT pentru perioada 1928-1937, Dogan găsea următoarea orientare profesională, la totalul de 424 de reprezentanți: avocați: 151, proprietari funciari („boieri”): 25, mari proprietari: 33, profesori universitari: 34, profesori de liceu: 33, învățători: 32; preoți: 36; cooperatori: 5; industriași și bancheri: 9; comercianți: 12; ingineri și arhitecți: 9; jurnaliști și scriitori: 10; medici și farmaciști: 10; alții: 25 (Mattei Dogan, *Piramida răsturnată*, p. 203). Situația celui de-al treilea partid care a guvernat în perioada dintre cele două războaie mondiale, Partidul Poporului condus de genrealul Alexandru Averescu, era oarecum similară, deși analiza era limitată la perioada puterii, 1926-1927. Din totalul de 256 deputați, 98 erau avocați, 22 proprietari, 18 agricultori, 11 profesori universitari, 14 profesori de liceu, 14 învățători, 11 preoți, 5 industriași, 3 bancheri, 4 comercianți, 8 ingineri, 6 jurnaliști, 8 înalți funcționari și generali, iar la capitolul „alții sau non declarați” erau trecuți 17 deputați (Ibidem, p. 204).

avocaților fiind aceeași la P.N.L. și P.N.Ț (44%); este adevărat, notabilitățile sătești (institutorii și preoții) fuseseră mai atașați, în genere, de P.N.Ț, la Camera ei constituind 10% institutori din totalul deputaților național-țărăniști, față de 4% în cazul liberalilor (la Senat, 7,5% față de 3,8%); la fel preoții, restul celor menționați, cultivatorii, cooperatorii și secretarii de primării rurale, fiind în proporții neglijabile (1%) în fiecare din cele două partide.

Reprezentanții țăranimii au fost aleși în momentul în care partidul liberal, dar și în cazul celui țăărănesc lucrurile cunoșteau o aceeași dinamică, organiza alegerile. În momentul opoziției, în care singura situație favorabilă din perspectiva alegerii devenea locul I pe listă, ocupată de un liberal semnificativ, trimis adeseori de la Centru. Cei desemnați drept țărani ajungeau invariabil în postura celor care sprijină un nume, o figură importantă a formațiunii. În alegeri din opoziție, de pe listele Partidul Național Liberal pot identifica doar un singur învățător deputat (nici un preot, secretar de primărie rurală, cultivator). Notabili satelor nu dețineau în interiorul partidelor (nici chiar în PNT) decât o poziție modestă, din punct de vedere numeric, dar mai ales psihologic; în pofida prezenței mai mari a notabilităților sătești în rândurile PNT și a mai multor oameni de afaceri printre deputații național-liberali, parlamentarii celor două partide cu vocație guvernamentală aparțineau, în ansamblu, acelorași categorii profesionale, provenind din aceleași medii sociale. Dispunerea politică a puterii făcea ca România să fie o țară diferențiată social mai ales la nivel retoric. Dispunerea socială a indivizilor, practicile electorale și de guvernare, cultura politică dovedită nu permit o clasificare strictă din punct de vedere social și politic, afirmă și Hans Christian Maner, în pofida tendinței de a le atribui celor două mari partide diferite grupuri de interese (Partidul Național Liberal ca partid al cercurilor financiare puternice din cadrul societății, care dirijau capitalul în manieră capitalistă; Partidul Național-Țărănesc ca formațiune a cercurilor rurale)¹²⁸; apolitismul țăranimii restrângea lupta politică la mediul urban, „burghez”¹²⁹, P.N.L. și P.N.Ț. reprezentând, mai degrabă, două mașinării pentru cucerirea puterii politice¹³⁰.

Dincolo de aceste cifre, Mattei Dogan avertizează că originea socială a unui om politic care accede în funcții înalte nu garantează că el se va continua să se identifice cu mediul său de origine, ceea ce fragmentează și mai mult cercetarea.

În aceste condiții, pentru valabilitatea științifică a descrierilor sociale, analiza cantitativă a „burgheziei” trebuie însoțită de abordarea calitativă a elitelor în discuție. Studiul lui Mattei Dogan este dominat de schematismul inerent studiilor sociologice, chiar autorul recunoscând indirect această stare de fapt. Categoriile sociale pe care le indică nu sunt structurate etans, ele bazându-se pe declarațiile aleșilor dornici de a-și susține imaginea publică. Astfel, dacă avocații constituiau

¹²⁸ Hans-Cristian Maner, *op. cit.*, p. 41.

¹²⁹ Mattei Dogan, *op. cit.*, p. 184-188. Lucrurile stăteau oarecum diferit dacă ne raportăm la partidele minore (Ibidem, p. 189-191).

¹³⁰ Ibidem, p. 194-196.

grupul cel mai numeros din Parlament (42% în Cameră și 29% în Senat, 35,5% pe ansamblul parlamentului (mai mult decât în Franța, 21%, sau Marea Britanie, 23%), fapt specific țărilor din centrul și estul Europei întrucât profesia îmbina cunoștințe de drept public și capacitatea de a se exprima clar¹³¹, nu trebuie omis faptul că mulți din cei care se declarau avocați (după Mattei Dogan, 20%) dețineau terenuri importante, ei fiind din perspectiva averii proprietari funciari; chiar dacă aveau o licență în științe juridice e posibil ca ei nici să nu practice în mod real avocatura. De altfel, categoria proprietarilor funciari poate fi subîmpărțită, criteriul distincției fiind locuința principală, între cei care nu exploatau ei înșiși terenurile, cu domiciliul în București sau în alte mari orașe, având casa la țară (desemnați de Mattei Dogan ca mari notabili sau „boieri”), și cei care locuiau și munceau direct propriul teren. Ca o caracteristică a lumii politice de după război, din perspectiva profesională a parlamentarilor români, avocații au înlocuit proprietarii în virtutea unei filiații, ei fiind adeseori într-o relație de rudenie directă cu „moșierii” ca fii, gineri sau nepoți. Mattei Dogan observa, ca o realitate politică rurală, patronajul exercitat de marii proprietari de pământ asupra lumii rurale, precum și faptul că numărul proprietarilor funciari a fost mai mic în timpul majorităților țărăniști (1928-1931 și 1932-1933)¹³². De asemenea, industriașii, financiarii și comercianții, deși se găseau într-un procentaj mic ca parlamentari, aveau o influență mare. Aproape 20% din parlamentari erau membri în consiliile de administrație ale unor societăți anonime. Unii fuseseră administratori înainte de a deveni parlamentari, datorându-și adesea mandatul faptului că sprijineau material și financiar partidul; alții au pătruns în consiliile de administrație după ce au ajuns în Parlament, fiind implicați în schimburi de beneficii pentru capacitatea lor de interveni ulterior pe lângă puterea publică în favoarea societăților lor (pentru contracte cu statul sau cu municipalitățile, furnituri pentru armată, contracte de lucrări publice)¹³³.

Un grup profesional important ca reprezentare în parlament era constituit din profesori, mai ales din cei universitari¹³⁴. Implicarea extinsă a acestei categorii ȋnea de rolul jucat de profesorii universitari într-o societate nediferențiată, premodernă, în care cultura era puțin răspândită, iar știința de carte avea în continuare un caracter magic. Absența politicienilor profesioniști a făcut ca Universitatea, armata, clerul superior, magistratura, înalta administrație ș.a. să suplinească cadrele politice. Adeseori, profesorii de liceu erau notabili orașelor de provincie.

¹³¹ Ibidem, p. 174. Însemnătatea pe care au căpătat-o avocații în politica occidentală nu era întâmplătoare, mecanismul politicii practicate de partide fiind, de fapt, un mecanism al intereselor (Max Weber, *Politica, o vocație și o profesie*, traducere din limba germană de Ida Alexandrescu, București, Editura Anima, 1992, p. 23).

¹³² Mattei Dogan, op. cit., p. 174-176.

¹³³ Ibidem, p. 179-181.

¹³⁴ Pe ansamblul vieții parlamentare interbelice, procentul profesorilor a fost de 6%; Un procent mai mare s-a înregistrat în legislatura 1931-1932, în condițiile eforturilor lui Nicolae Iorga, șeful guvernului care a organizat alegerile și a propus lista Uniunii Naționale, de a schimba structura clasei politice (11% la Cameră și 9% la Senat). Cf. *Ibidem*, p. 176-177.

Parlamentarii cu profesii liberale (avocați, jurnaliști, medici, farmaciști și ingineri) alcătuiau aproape jumătate la Cameră; cca. 20% aparțineau corpului profesoral (profesori universitari, profesori în învățământul secundar, institutori), iar aproape 25% erau funcționari de stat (profesori, institutori, preoți, funcționari superiori, generali, secretari de primărie, pensionari). Peste 60% dintre ei posedau titluri universitare, în condițiile în care maximum 3% dintre electori beneficiau de o asemenea instrucție¹³⁵; firesc, din perspectiva funcționalității instituției parlamentare, faptul în sine arată o fractură socială la nivelul României interbelice, categorii întregi fiind puțin sau deloc reprezentate.

4.2. Profesiunile membrilor liberali la nivelul organizațiilor județene

Dacă la nivel central, structura socială a partidului liberal inducea un dezechilibru de tipul urban-rural sau profesiuni libere-meserii lucrative, la nivel local, liberalii au fost preocupați într-o măsură mult mai mare să se identifice cu națiunea, prin reprezentarea tuturor categoriilor profesionale în partid. Ziarele liberale prezentau frecvent, în momentul puterii și mai ales al crizei de legitimitate de după noiembrie 1927, pe cei care se înscriau în diversele organizații județene, menționând cu acribie meseriile pe care le aveau noii membri ai formațiunii¹³⁶. Nu știu dacă numele și meseriile prezentate acolo sunt reale (probabil că da) și nu discut motivele celor care se defineau liberali. Nu mă refer aici de apartenență efectivă, de implicare și formalism, dacă nu cumva, pentru unii din noii veniți, în lipsa unor valori care să fie exprimate cu claritate sau a unor personaje charismatice aflate în

¹³⁵ Ibidem, p. 183-184.

¹³⁶ Ziarul *Lumina* din Ploiești prezenta, în februarie 1922, structurarea organizațiilor liberale din suburbiile orașului, trecând meseriile populare pe care le aveau membrii; președintele era industriaș tăbăcar, vicepreședinții pielar sau funcționar în petrol, în organizație înscriindu-se mai ales tăbăcari, opincari, meseriași, comercianți, geambași și 1 plugar (*Lumina*, Ploiești, anul I, nr. 10, 7 februarie 1921, *apud* Constantin Dobrescu ș.a. (editori), *op. cit.*, p. 4. Exemplele sunt numeroase pentru perioada 1927-1928 (*Lumina*, Ploiești, anul VI, nr. 7, 15 aprilie 1927, *apud* Ibidem, p. 129-130. Vezi și numărul 8 al ziarului din 10 mai 1927, în *Ibidem*, p. 132-133). Aceste informații erau preluate la nivel central, de *Viitorul*; mai ales această organizație județeană de Prahova anunța mereu înscrieri în partid: profesori, studenți, meseriași (mecanic, conductor tehnic, desenator, electrician), birjari („Nouă înscrieri în Partidul liberal din județul Prahova”, în *Viitorul* anul XX, nr. 5885, miercuri, 5 octombrie 1927, p. 3; „Scrisori din Câmpina”, în *Viitorul*, anul XX, nr. 5891, miercuri, 12 octombrie 1927, p. 3); relevanța este însă redusă din punct de vedere al istoriei sociale, scopul fiind evident: cel de a crea adeziune prin imitație. Întreprinderea este una regăsită doar la nivelul anilor 1927-1928, eu nemaîntâlnind informații similare pentru altă perioadă; vezi și cazul organizației orașenești Constanța, unde se înscrieseră 5 avocați, 4 profesori secundari, 2 medici (evrei după nume), 2 institutori, 23 comercianți, 26 de funcționari, 28 de meseriași, 12 proprietari, 4 agricultori („Vești din Constanța”, în *Viitorul* anul XXII, nr. 5997, vineri, 17 februarie 1928, p. 3).

conducere, adeziunea nu era doar o chestiune de protecție profesională¹³⁷. Efortul propagandistic liberal era însă evident, în preocuparea de a respinge insinuările și acuzele adversarilor privind natura burgheză și oligarhică a partidului. În anii '30, liberalii au înființat chiar secții muncitorești ale partidului, mai ales în București, cu un mesaj specific, moderat social și național totodată¹³⁸.

Încercările formale sau efective ale liberalilor de a se deschide spre toate structurile societății erau însoțite de realitatea organizatorică a unui partid de cadre. Prin urmare, analiza profesională a membrilor liberali trebuie îndreptată spre cei care se identifică în mod permanent cu partidul liberal, participă la lupta electorală sau se regăsesc ca delegați la diverse manifestări ale partidului, convocate în scopul cuceririi puterii politice sau pentru întărirea coeziunii și socializare, cum au fost în special *Congresele profesionale* din primăvara anului 1933. Datele pe care le utilizez pentru acest studiu sunt parțiale, chiar în raport cu materialul documentar pe care l-am avut la dispoziție, în sensul că mă limitez mai ales la listele cu membrii partidului liberal și cu profesiunile lor din perioada 1927-1933. De asemenea, dețin informații coerente pentru perioada amintită mai ales pentru organizațiile din Ardeal, Banat și Bucovina, care nu sunt evident cele mai reprezentative din perspectiva partidului în integralitatea lui. Din multe puncte de vedere, demersul prezent deschide discuția, iar concluziile sunt unele de parcurs și nu definitive.

4.2.1. Structura socială și profesională a organizațiilor liberale din Ardeal și Banat

În mai 1932, ca dovadă a reorganizării partidului și ca formă de revendicare a guvernării, liderii liberali au organizat la Cluj o mare manifestație politică. Cifra participanților nu contează în sine; fiecare din cele 22 de organizații județene ardelene ale partidului (mai puțin cea din Cluj, ai cărei membri nu apar menționați dat fiind faptul că adunarea s-a desfășurat în orașul lor) au trimis în capitala simbolică a provinciei delegații numeroase la acest „congres” regional, care să susțină ideea reprezentativității și forței structurii județene. Reflectarea acestui moment în presa centrală sau locală, în *Viitorul* sau *Glăsur Ardealului*, a luat și forma menționării ocupațiilor celor prezenți la Cluj, ca manieră de a sugera difuzarea ideilor liberale în structura societății¹³⁹. În cele ce urmează, am să prezint mai mult

¹³⁷ De la Max Weber la Raymond Aron, din *Democrație și totalitarism*, traducere de Simona Ceaușu, București, Editura All, 2001, politologii au arătat faptul că atunci când un partid monopolist își elimină rivalii, el își schimbă în mod implicit și natura. Partidul devine o instanță a statului, iar regulile de recrutare suportă modificări. Statutul de membru conferă privilegii sociale, în paralel cu descreșterea idealismului, ca formă pragmatică de a face loc strategiilor de promovare profesională.

¹³⁸ Vezi „O secție muncitorească a organizației liberale din Dealul Spirii”, în *Viitorul*, anul XXIII, nr. 6906, joi, 12 februarie 1931, p. 2.

¹³⁹ Listele cu delegațiile participante la congres pot fi consultate în *Anexa 5* de la finalul lucrării, așa cum apar ele reproduse în ziarul liberal *Viitorul* („Delegații Congresului Național-Liberal din Ardeal și Banat”, în *Viitorul*, anul XXIV, nr. 7295, 7297, 7298, miercuri 25 mai 1932, vineri 27 mai 1932, sâmbătă 28 mai 1932, p. 2-3).

numeric și mai puțin procentual, dat fiind caracterul nesociologic al abordării, profesiunile liberalilor, nu într-o ordine anume, pentru ca în considerațiile finale să sugerez un tablou social în ceea ce privește alcătuirea partidului liberal.

	avocat	notar public	învățător	profesor	preot	medic	farmacist	proprietar	plugar	industriaș	comerciant	financiar	pensionar	militar (r.)	student
Alba ¹	8	3	5	1	4	1		3		2	1				
Arad	6			3		1		1				1			
Bihor ²	8		1	4	1		1	7	2			1	2	1	2
Brașov ³	14			8	3	5	1	5		1	11	1	5	1	
Ciuc ⁴	3	2	1		1	1		3			1				1
Făgăraș ⁵	5		2	5	3			11		2	2	1	1		2
Hunedoara	8		2	1	8	1	1	2		5	5	3			2
Maramureș ⁶	2			5	4	1		1		1	1	1			
Mureș ⁷	4	2	20	13	7			2		2	4		3		
Năsăud ⁸	6		3	3	1						8	1	3		1
Odorhei	2				1										
Sălaj ⁹	8		5	2	7	1		13						1	
Satu Mare ¹⁰	8		2	7	7	4		8				7			7
Sibiu ¹¹	8		1	1							2		1		
Someș	9	1	5	1	1			3		1		3			1
Târnava Mare	6		3	4	8	1	1	19		1	1		2		
Târnava Mică ¹²	2	1	2	6	5			2				1			
Timiș-Torontal ¹³	12		1	7	2	1		1		1	3				
Trei Scaune	2			1		2									
Turda ¹⁴	3	2	24	5	14	2		13		1	5			1	
Total: 605	124	11	77	77	77	21	4	94	2	17	44	20	17	4	16

1. Lipsesc din tabel pentru organizația Alba: 1 antreprenor, 1 intendent și 1 administrator.
2. Idem, pentru organizația Bihor: 1 funcționar
3. Idem, pentru organizația Brașov: 1 cantor și 1 inginer
4. Idem, pentru organizația Ciuc: 1 funcționar.
5. Idem, pentru organizația Făgăraș: 1 inginer
6. Idem, pentru organizația Maramureș: 1 antreprenor.
7. Idem, pentru organizația Mureș: 2 funcționari și 1 ziarist.
8. Idem, pentru organizația Năsăud: 5 funcționari particulari
9. Idem, pentru organizația Sălaj: 3 ziaști.
10. Idem, pentru organizația Satu Mare: 2 ingineri

11. Idem, pentru organizația Sibiu: 1 funcționar, 1 fost inspector de poliție.
12. Idem, pentru organizația Târnava Mică: 1 inginer agronom
13. Idem, pentru organizația Timiș-Torontal: 1 publicist, 1 director teatru, 1 inginer, 1 arhitect, 1 consilier
14. Idem, pentru organizația Turda: 7 funcționari, 15 meseriași

Datele pentru organizațiile liberale din Ardeal, plecând de la momentul congresului regional din mai 1932, pot fi comparate cu cele furnizate de listele electorale pentru alegerile județene din februarie 1930¹⁴⁰:

	avocat	notar public	învățător	profesor	Proot	Medic	farmacist	proprietar	plugar	industriaș	comerciant	financiar (mai ales ipostaza de econom)	pensionar	militar (r.)
Alba ¹	7		4		9			2			1	6		
Cluj	7		2		2	1		2	16		1			
Făgăraș ²	1		2		4				14	1	2	2		
Hunedoara ³	2		1		2			2			1	18		
Mureș	4		4	3	10			7		1	1	4		1
Năsăud ⁴			2	1	4			4	16					
Sălaj	1		4	1	17			1	10					
Satu Mare	5		1		6				21	1	1			
Târnava Mare	2		2	1	9						4	12		

¹⁴⁰ Vezi **Anexa 6**, conform „Alegerile județene”, în *Glasul Ardealului*, anul IV, nr. 5, duminică, 2 februarie 1930, p. 3-4. În fondul Lapedatu de la Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC, Fond Alexandru Lapedatu, dos. 190, f. 3-4) se găsește și o altă listă legată de alegeri județene (difícil de datat însă), deoarece în creion apar și cifre în fața fiecărui nume, indicând probabil poziția pe buletinele de vot. Ea permite să observăm structura socială a organizației Cluj a liberalilor: Mihali Theodor, mare proprietar; Bănescu Nicolae, profesor universitar; Utalea Octavian, primar al orașului, Negrea Camil, profesor universitar, Pordea Augustin avocat, Meteș Petru, avocat, Șomlea Mihail, farmacist (tăiat cu linie roșie, probabil în urma plecării la georgiști), Mureșan Iosif, mic proprietar, Cărpinișan N., prin notar orașenesc, Iliescu Victor, comerciant, dr. Barițiu Septimiu, medic, dr. Duncu, avocat, Mandeal Anton, director de bancă, Popp Petre, comerciant, Petricaș Aurel, industriaș, Popp Alexandru, avocat, dr. Cioban Virgil, medic, Borzea Vasile, mic proprietar, Olaşu Dim., farmacist, Dan Partenie, avocat, prof. Pehuca Gh.; ea era continuată de o altă listă, cu mulți minoritari, probabil urmare a unui cartel, cu: Nemes Francisc, dr., comerciant, Fekete Nagy Adalbert, pensionar, Kovács Juliu, inginer, Daly M. Joan, măcelar, Berky Josif, plugar, Hevesi Josif, tâmplar, Molnar Jacob, director, Jelen Juliu dr., director, Filip Juliu dr. medic, Babos Carol pantofar, Rosenberger Alexandru, Bernard Agoston dr. avocat, dr. Dobó Ferencz, comerciant, Szilágyi Andreiu, agricultor, Réthy Carol, măcelar.

Târnava Mică ⁵	3		4	6	5	1		2	4		3			
Turda ⁶	2	1	3	1	6			1	9			4		1
Total: 319	34	1	29	13	74	2		21	80	3	14	46		2

1. Lipsesc din tabelul pentru organizația Alba: 1 antreprenor, 1 mecanic, 1 maestru zidar, 1 minier.
2. Lipsește din tabelul pentru organizația Făgăraș: 1 meseriaș.
3. Lipsește din tabelul pentru organizația Hunedoara: 1 muncitor.
4. Lipsesc din tabelul pentru organizația Năsăud: 2 meseriași.
5. Lipsește din tabelul pentru organizația Târnava Mică: 1 meseriaș.
6. Lipsește din tabelul pentru organizația Turda: 1 pantofar.

Plecând de la aceste cifre, unele observații se impun ca necesare. În primul rând, nu am nici un control asupra datelor trecute de redactori, în sensul că nu le pot controla apelând la alte surse istorice. Nu știu sigur dacă sunt prezentați toți delegații participanți sau toți candidații menționați și care este gradul lor de reprezentativitate pentru organizația județenească în ansamblu. Deși cu un grad mai mare de precizie decât în cazul parlamentarilor liberali, meseriile declarate de delegați sunt uneori, cel mai probabil, subiective, ținând de modul în care doreau să se proiecteze participanții în ochii opiniei publice. Este posibil însă, plecând de la obligația declarării profesiei în momentul înscrierii în partid, să existe documente (peste care, din păcate, nu am dat încă) la fiecare organizație care să indice ocupația cu precizie a fiecăruia; „riscul” politicienilor profesioniști, indivizi care exercitaseră o meserie înainte ca viața politică să le acapareze în întregime preocupările, există și la acest nivel, găsind menționat în ceea ce privește ocupația, de altfel, la unii dintre liberalii în discuție, doar *primar*, *consilier comunal* etc. O altă problemă privește profesia trecută, în sensul că *proprietar* sau *plugar*, de exemplu, nu ne spun foarte multe sub aspect practic, tendința fiind de a asimila finalmente cei doi termeni, de a-i suprapune; în mod similar, profesia de *financiar* este una generică, liberalii care asumă o astfel de profesie putând fi director de bancă, funcționar bancar etc; sub raport administrativ, și profesia de *învățător* sau *profesor* este însoțită adesea de mențiunea de *director de școală*, după cum nu fac diferența firească de poziție socială între profesor universitar și profesor, mai utilă însă la nivelul elitei decât în plan local; în cadrul poziției de *prot*, am inclus și funcțiile de *protopop* sau *arhidiacon*, mai importante sub aspect eclezial.

În ceea ce privește raportarea la listele de candidați pentru alegerile județene din 1930, am să fac, dintru început, mai multe aprecieri cu caracter metodologic. În primul rând, comparația nu este într-un tot simetrică. Am liste socio-profesionale doar pentru jumătate (11) din organizații, în celelalte cazuri numele nefiind însoțite de profesia respectivelor candidați. În al doilea rând, nu știu cum a afectat ruptura din iunie 1930, produsă de acțiunea lui Gheorghe Brătianu, organizațiile din Ardeal sub raportul membrilor, a continuității lor în cadrul P.N.L. Apoi, în context electoral, partidul și organizația liberală încearcă să maximizeze impactul unui mesaj, pe liste găsindu-se indivizii cu notorietate. Finalmente, în condițiile

con competiției electorale, tendința de autoreprezentare pozitivă este mai mare, de aici decurgând unele anomalii cu privire la calitatea profesională a candidaților, cu foarte mulți *plugari*, *gospodari* (plasați de mine la categoria *proprietari*) și *economi* (menționați de mine, pentru unitatea celor două tabele, la *financieri*) trecuți pe liste, e adevărat în poziții inferioare din perspectiva alegerii (vezi chiar cazul unui *pantofar*).

Dincolo de aceste precizări, considerațiile mele finale trimit la orientarea socială a liberalilor români. Cea mai importantă, plecând de la analiza cantitativă de mai sus, susține concluzia unei structuri de cadre a partidului liberal. Imaginea de *plugari* sau *agricultori* ca parte a organizațiilor liberale, menționați mai ales în listele electorale, este evident una politică, ideologică, ea neregăsindu-se pe listele de delegați, cu o mai mare reprezentativitate pentru mine și care au o mai mare acuratețe din punct de vedere terminologic. Un al doilea motiv pentru care consider primul tabel mai realist, trimite la implicarea politică permanentă a celor care erau trimiși ca delegați la un astfel de moment. Prin urmare, liderii liberali s-au orientat în Ardeal și Banat mai curând către notabilitățile acestor provincii, către persoanele decisive din mediul rural (proprietari, preoți, învățătorii, medici, ca și financiarii desemnați drept *economi*, comercianți, mulți din ei probabil cu importante raporturi în lumea satului ardelean), capabile de influență locală și de negociere pe relația cu autoritățile, în momentul puterii; dar și categoriile preponderent urbane, industriași, financiarii, profesorii sau studenții, sunt ilustrative prin apetența lor pentru politica liberală. De asemenea, militarii în retragere sau pensionarii au considerat partidul liberal mai potrivit ca spațiu al implicării politice, plecând de la propriile lor năzuințe și reprezentări ale societății românești.

Tipologia profesională trebuie să aibă în vedere județele în discuție, în sensul că găsim preoți înscrși în organizațiile liberale mai ales în județele cu un procent important de credincioși ortodocși (deși nu putem construi o delimitare clară în această direcție, fiind și cazuri de preoți uniți înscrși în organizațiile liberale).

4.2.2 Alte date generale asupra structurii sociale a partidului liberal

Concluziile de mai sus se referă la un spațiu în care organizațiile liberale erau, în general, fragile, aflate într-o competiție dificilă cu partidul național-țărănesc, mult mai impozant numeric și ca rețea a membrilor. Dincolo de aspectul social, calitatea acestor subelite profesionale este importantă, în condițiile în care liberalii respingeau ideea de masificare a propriei formațiuni politice. Pentru o privire mai largă, cu referire la zona Vechiului Regat, am să prezint în continuare situația profesională din organizațiile liberale de Teleorman, Câmpina și Râmnicu-Sărat, în contextul alegerilor județene din octombrie 1927, cu inerentul subiectivism politic al desemnării ocupațiilor candidaților, delegațiile permanente ale organizațiilor de Prahova din 1928, Fălciu, din aprilie 1930, Ilfov, din iunie 1936, precum și statul major al Sectorului III Albastru, București, condus de Mihail Berceanu, într-o prezentare internă.

Depășind repede primul palier al discuției, lipsa de imaginație nedatorându-se, în acest caz, abordării cu valențe sociologice și mai ales modului schematic în care

aceste liste se prezintă ele însele. Structura „de alegeri” a organizațiilor indica un mare număr de „agricultori” și profesioni lucrative, în sensul de manual; organizația Teleorman prezenta următoarea structură socială, plecând de la ocupațiile menționate ale candidaților: 3 avocați, 6 comercianți, 2 industriași și 19 agricultori. În cazul organizației de Câmpina, exista o mai mare diversitate ocupațională: 2 avocați, 1 proprietar, 4 comercianți, 1 inginer, 2 funcționari, 3 meseriași, 1 medic, 1 institutor și 1 preot. Aspectul electoral al meseriilor este, din nou evident, în cazul organizației Râmnicu-Sărat, unde 3 avocați, 1 profesor, 5 comercianți, 1 meseriaș, 1 pensionar, 1 finanțist și 3 agricultori se aflau pe lista partidului pentru consiliul comunal.

Mult mai relevante din perspectiva istoriei sociale a unei organizații sunt datele ce pot fi extrase din menționarea ocupațiilor deținute de membrii delegației permanente a organizației liberale de Prahova, așa cum rezulta ea în urma excluderilor făcute și a vacanțelor produse după momentul I. Ionescu-Quintus, din 1928¹⁴¹. Delegația permanentă prezenta o structură dezechilibrată, în sensul că 23 dintre membri ei se declarau avocați, 10 erau profesori, 4 ingineri, 1 comerciant, 6 proprietari, 2 industriași, 1 preot și 1 un maior în retragere. O dată în plus, acest dezechilibru era dat de faptul că respectivii membri își desemnau una din ocupații, chiar dacă ei nu mai practicau avocatura, spre exemplu.

Aceeași situație o prezintă și alcătuirea ocupațională a Comitetului Județean P.N.L. al Județului Fălciu și din orașul Huși, reunit pentru a se solidariza cu atitudinea promovată de Vintilă Brătianu față de legea „alarmismului” din martie 1930¹⁴² și pentru stabilirea delegației organizației județene care urma să participe la

¹⁴¹ Vezi **Anexa 8**, de la finalul acestui volum, conformă cu articolul „Dela organizația partidul Național-liberal din Prahova”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6286, marți, 29 ianuarie 1929, p. 2.

¹⁴² *Legea pentru apărarea liniștei și creditului țării* fusese votată în Camere la sfârșitul lunii martie și publicată pe 2 aprilie se înscrisă în linia altor măsuri interbelice, de interzicere a răspândirii în public a faptelor neadevărate de natură să producă panică sau care să tulbure siguranța Statului, ordinea publică sau liniștea cetățenilor, precum și informații privitoare la interesele superioare ale Statului, secrete sau declarate astfel de lege (Pentru textul legii din 2 aprilie 1930, vezi *Codul General al României. Colecția Hamangiu*, vol. XVIII (*Legi uzuale, cuprinzând întreaga legislație a anului 1930*), București, Editura Librăriei „Universala” Alcalay & Co., p. 189). Liberalii, și mai ales Vintilă Brătianu, au citit textul acestei legi prin prisma obsesiilor lor privind ordinea constituțională („problema Carol”), precum și a jocului de putere. Ei găseau un obiectiv camuflat al guvernului, cel de a deține o argument legal prin care să intimideze și pedepsească pe toți cei care îndrăzneau să comenteze acțiunea și situația precară a țării. Interpretarea pe care ei o dădeau actului era cea de „nouă lovitură de stat”, întrucât contrar Constituției și fără a îndrăzni să decreteze legal starea de asediu, național-țărăniștii introduceau o stare de asediu de fapt. Campania amorsată cu prilejul discuției legii a permis liberalilor să reitereze imaginea cetății asediate, prin evidențierea cenzurii practicate de putere în raport cu opoziția, și să demitizeze, o dată în plus guvernul Maniu, care venise la putere cu discursul interzicerii cenzurii liberale (Mircea Djuvara, „Noua lovitură de stat”, în *Viitorul*, anul XXII, nr.

lucrările Congresului general liberal din luna mai a acelui an: 9 avocați, 13 plugari, 8 agricultori, 1 viticultor, 2 morari, 1 industriaș, 3 comercianți, 10 profesori, 2 învățători, 1 militar în rezervă, 3 pensionari, 1 financiar, 2 ingineri, 5 proprietari, 1 preot¹⁴³; în condițiile în care documentul era unul public, membrii liberali (sau redactorii ziarului *Viitorul*) au dorit să ofere o imagine avantajoasă din punct de vedere social, menționând acele profesii care să întărească încrederea în partid.

Aceleași logici „democratice”, de impresionare a publicului, i se circumscrie și prezentarea profesională a delegației permanente din organizațiile de Buzău (în anul 1927) sau din Ilfov, din 1936, deși în acest ultim caz meseriile corespund mai curând unei logici a puterii: 20 avocați, 10 profesori, 18 proprietari și agronomi, la care se adaugă 3 agronomi, 4 ingineri, 4 preoți, 1 medic și 1 comerciant¹⁴⁴.

Documentul care se referă la organizația Sectorului III Albastru București este de o cu totul altă factură, întrucât profesiunile menționate alături de numele fruntașilor liberali din organizația respectivă sunt însoțite de precizarea locului de muncă nemijlocit. Sub forma unui album intern, numele fiind însoțite uneori de fotografie, materialul apărut în preajma desemnării listei de consilieri pentru alegerile municipale era menit să-l convingă pe liderul acestui sector, Mihail Berceanu, de valoarea organizației și a membrilor ei. Din perspectiva care mă interesează acum, structura profesională a „statului-major” liberal din sectorul III Albastru prezenta, conform textului, 7 avocați, 1 profesor, 6 medici (din care 1 dentist), 1 preot, 2 comercianți, 2 industriași, 2 ingineri, 5 funcționari, 4 proprietari, 2 financiar, 1 muncitor, 1 ziarist, 3 pensionari (din care 2 apar ca militari în retragere). În mod evident, cadrele liberale din acest sector se recrutau mai ales din zona profesiilor liberale, avocați sau medici; însă, ele erau legate totodată de diferitele servicii publice, ca funcționari ai minicipiului sau ai guvernului. Chiar muncitorul, menționat drept „calificat reprezenant al clasei muncitoare și al lumii

6680, duminică, 18 mai 1930, p. 1; N. G. Vrăbiescu, „Legea pentru apărarea liniștii și creditului public”, în *Săptămâna politică*, seria II, anul I, nr. 31, duminică, 13 aprilie 1930, p. 12-15). Liberalii conduși de Vintilă Brătianu au putut simula un război cu autoritățile național-țărănești. Vezi Ovidiu Buruiană, *Partidul Național Liberal în anii 1927-1933*, teză de doctorat, Iași, 2008, p. 303-306.

¹⁴³ Vezi **Anexa 9** de la sfârșitul acestui material, cf. „Adunarea Comitetului județean P. N.L. din Fălciu”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6657, sâmbătă, 19 aprilie 1930, p. 3.

¹⁴⁴ Vezi **Anexa 10** de la sfârșitul acestui material pentru organizația de Ilfov. În cazul organizației din Buzău, prezentarea este propagandistică, subliniind, prin numărul mare de profesori, mai ales rolul de conducător al școlii românești pe care îl deținea șeful organizației, prof. dr. C. Angelescu: Justin Stănescu, avocat, decanul baroului de Buzău, vicepreședinte organizației Buzău; Alex. Ionescu-Brădeanu, „omul țărânimii din județul Buzău”; Titus Constantinescu, avocat, Virgil Popescu, avocat, președintele organizației orașenești, Alexandru Raiciu, profesor; Gh. V. Stănescu, profesor; Petre N. Oprescu, ajutor de primar al orașului Buzău; Gh. Rășcanu, profesor, fost inspector școlar; Panait Volanescu, profesor, fost inspector școlar; Remus Nestor, avocat; Constantin Tegăneanu, avocat; N. Diaconescu, avocat ș.a. (*Un an dela alegerile generale. Partidul Național-Liberal din Buzău și Luptătorii săi*, Buzău, Tipografia și Legătoria de cărți Dumitru Bălănescu, 1927).

umile”, era omul guvernului în Camera de Muncă. La mulți dintre membrii „statului major”, alături de ocupație, apărea și calitatea de proprietari, ca semnificând un anumit statut social¹⁴⁵.

Măsurătorile nu sunt echivalente, întrucât baza analizei este constituită diferit, din delegațiile județene și din comitete urbane. Într-o măsură mult mai radicală decât în cazul Ardealului, pentru Vechiul Regat trimit mai curând la elitele locale ale partidului, cele care pot fi documentate mai ușor, și nu la structura de ansamblu a organizației liberale. În același timp, este dificil, dacă nu imposibil în condițiile lipsei documentelor specifice ale liberalilor români, de realizat o radiografie socială a organizațiilor județene, care să arate adaptarea structurilor liberale la realitatea economică, socială și culturală a fiecărui județ. De exemplu, spre deosebire de Transilvania, surprinde în cazul organizațiilor din Moldova și Muntenia includerea relativ redusă a preoților în structurile liberale¹⁴⁶. Această realitate poate fi însă explicabilă prin capacitatea de influență publică redusă a ortodoxiei, prin nivelul și tipul politicii din Vechiul Regat, în mod evident diferit față de cel de peste munți, unde biserica a deținut în secolul al XIX-lea un rol decisiv în păstrarea identității naționale a românilor ardeleni.

De asemenea, există diferențe calitative între organizațiile regionale, date de structura societăților în care se găseau. În 1933, organizația Partidului Național Liberal din Soroca era condusă de un institutor, iar biroul de conducere cuprindea 6 proprietari, 6 avocați, 4 institutori, 3 agricultori, 1 comerciant, 1 protoiereu, 1 rabin oficial și 1 medic veterinar. Din cei 69 de șefi de sectoare de la oraș și din județ 30 erau învățători, 13 proprietari, 13 țărani agricultori, 5 avocați, 3 comercianți, 1 ofițer în rezervă, 1 director de ziar, 1 protoiereu, 1 profesor, 1 cooperador. Dintre aceștia 9

¹⁴⁵ Vezi **Anexa 11** de la sfârșitul acestui demers, „*Statul Major al Sectorului III Albastru*”, condus de Mihail Berceanu, după o broșură a lui George S. Anghelovici din 19 februarie 1934, cu dorința de a contribui la Constituirea Consiliului Comunal (Broșură scrisă de mână, cu unele fotografii, adresată lui Mihail Berceanu: *Dacă ași fi ...primar. Dedicată D-lui Mib. Berceanu. Președintele Sect. III albastru. Part. Naț. Liberal. Contribuție la Constituirea Consiliului Comunal ...* de George Anghelovici; în ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 33 / f.d. [1934], f. 1-26). Probabilitățile de Consilieri Comunali pentru Sectorul III Albastru indicau, dacă formațiunea nu-și modifica structura, ținând cont – așa cum se aprecia și în text - de „elementul evreesc”, de „doamnele din organizație” sau „de diverse combinații politice”, finalmente între cei 20 de membri care urmau să se afle pe liste se regăseau 2 financiari, 6 avocați, 1 arhitect, 2 ingineri, 1 medic, 1 preot, 1 comerciant, 2 proprietari, 1 pensionar (militar), 1 meseriaș, 1 profesor, 1 funcționar.

¹⁴⁶ O explicație valabilă poate fi găsită în G. Zane, „Anchetele monografice asupra economiei familiare țărănești ale Seminarului de Economie Politică a Universității din Iași”, în *Sociologie Românească*, An III, nr. 1-3, ian.-mart. 1938, București, p. 549-555. Sociolog de factură țărănistă, el a observat că mulți rurali se împotriveau implicării preotului în activități laice. Vezi Mirel Bănică, *Biserica Ortodoxă Română: stat și societate în anii '30*, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 157.

locuiau în Soroca, iar restul în satele din județ. Din punctul de vedere al structurii etnice 54 erau români, 10 ruși sau ucraineni și 5 evrei¹⁴⁷.

Invocat mai sus, aspectul etnic îmi sugerează un excurs asupra integrării politice a minorităților în cadrul liberalismului românesc.

5. Integrarea minorităților etnic în cadrul liberalismului politic românesc¹⁴⁸

5.1. Prezența minorităților în cadrul P.N.L.

Manifestația politică din mai 1932, de la Cluj, la fiecare din cele 22 de organizații județene ardelenice ale partidului a trimis în capitala simbolică a provinciei delegații numeroase la acest „congres” regional, care să susțină ideea reprezentativității și forței proprii structurii, analizată anterior, este importantă și din dintr-o altă perspectivă a cercetării: încercarea liberalilor de a-i integra pe cei din cadrul minorităților etnice. Din acest punct de vedere, Transilvania reprezintă un loc privilegiat al abordării, în condițiile pluralității culturale și etnice din acest spațiu politic. Analizând delegații P.N.L. care au participat la congresul din fosta capitală a Ardealului, așa cum lista numelor lor este publicată de oficiosul liberal, nu poți să nu remarci absența cvasitotală a cetățenilor de altă etnie decât cea română. Chiar în județe precum Ciuc, Trei Scaune, Mureș, Odorhei, Sălaj, Someș, unde procentul de minoritari era însemnat între cele două războaie mondiale, elitele locale ale liberalilor trimiteau la puținii etnici români din aceste spații. Cu siguranță, unele personalități liberale, altele decât cele care apar în liste, pot fi convocate și invocate pentru a infirma aserțiunea de mai sus. Mă refer în primul rând la dr. Geza Kiss, avocat, doctor în drept și Științe Politice, cu studii la Cluj, Bonn și Paris, deputat de Ciuc (1922-1926) sau senator al aceluiași județ, între 1927-1928 și 1931-1932, conferențiar la Facultatea de Cluj (în 1906), profesor la Academia de Drept din Oradea Mare (1906-1914), fost profesor și rector al Universității din Debrețin (1918-1919) și docent privat de dreptul roman, la Universitatea din Cluj. Liberalii nu ezită să-l prezinte în perioadă drept „reprezentant autorizat al minorității maghiare”¹⁴⁹. Îi pot adăuga pe această listă scurtă pe un Gavril (Gabriel) Mihályi,

¹⁴⁷ Biblioteca Națională. Colecții Speciale, fond Saint Georges, P. CXCIH, dos. 1, f. 4-5.

¹⁴⁸ Vezi și textul meu, Ovidiu Buruiană, „Partidul Național Liberal și minoritarii etnici în România interbelică. Problema naționalismului liberal”, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coordonatori), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. III, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2008, p. 103-116.

¹⁴⁹ *Figuri politice și administrative...*, p. 95. Pentru alte informații vizându-l pe dr. Kiss Geza vezi revista *Parlamentul*, anul I, nr. 4, miercuri, 23 noiembrie 1927, p. 13, *Anuarul Parlamentar...*, f. p. sau Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 465. Geza Kiss a fost cel care a vorbit de *Ideologia și tendințele minorității maghiare* în cadrul conferințelor Institutului Social Român din anii 1922-1923 și reunite, ulterior, în volumul *Doctrinile partidelor politice*, București, ISR, 1923 (vezi reeditarea volumului, București, Editura Garamond, f.a. [1994], p. 315-331).

fost deputat și prefect liberal de Maramureș, sau pe dr. Peter Mihalyi (Petru von Mihalyi, cum apare la Lucian Predescu), de asemenea deputat al aceluiași județ (1922-1926 și 1927-1928), după ce fusese deputat în parlamentul maghiar (1910-1913), „pandant pentru Stere, filomaghiar înainte de război”, după cum îl descria revista bucureșteană *Parlamentul*¹⁵⁰. De asemenea, Arpad de Erney din Gheorghieni, secui de origine, ales deputat, care dăduse „avânt” agriculturii în județele Roman, Dorohoi și Botoșani, așa cum apare menționat într-o operă propagandistică a liberalilor¹⁵¹, sau un Julian Peter, inspector general, fost prefect al orașelor Oradea Mare și Mureș-Turda¹⁵², se înscriau în elita politică și administrativă construită de liberali. Pe relația cu Banatul, un dr. Mihail Kausch (șvab), deputat de Timiș-Torontal între 1922 și 1926, era prezentat ca fiind „fidel partidului liberal”¹⁵³.

Lărgind aria geografică, am întâlnit în cadrul partidului liberal interbelic, uneori chiar la vârf, și pe alți liberali, dacă ar fi să mă refer doar la Richard Franasovici, președintele organizației de Mehedinți, esențial pentru partid în anii '30 pe relația cu regele Carol al II-lea, atunci când din punct de vedere guvernamental a deținut și poziția de ministru al Comunicațiilor, Elly Berkowitz (Bercovici), mare bancher din Capitală, ajuns senator, Israel (Asra) Bercowitz, senator de Timiș-Torontal în 1931-1932, doctor în filozofie la Berna și Paris, conducătorul în fapt al publicațiilor liberale, mai ales al lui *L'Indépendance Roumaine*, sau Hurmuz Aznavorian, unul din tinerii intelectuali liberali ai deceniului 4.

Lideri locali, al căror nume indică o altă origine etnică decât cea românească, pot fi întâlniți în toate noile teritorii românești după 1918. În cazul Basarabiei, Gh. A. Spilioti, primar timp de 8 ani al Chișinăului, președintele organizației Partidul Național Liberal din Chișinău și fost deputat¹⁵⁴, ulterior regăsitibil structurând organizația liberală de la Cetatea Albă, Ion Tomov, fost primar, președintele

¹⁵⁰ *Parlamentul*, anul I, nr. 20, joi, 29 martie 1928, p. 11. Vezi și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 549. Mai există un Teodor Mihalyi, în mod evident român însă (în pofida numelui), care a condus Banca „Someșana” din Dej, membru al comitetului național, cu contribuții la redactarea *Memorandumului*, pe care l-a prezentat împăratului Austro-Ungariei la Viena (a făcut parte din delegație), arestat și condamnat pentru activități românești în Transilvania, deputat în Parlamentul de la Budapesta (până în 1918), președintele clubului deputaților naționalităților din același parlament, vicepreședintele Adunării de la Alba Iulia (1 decembrie 1918), prefectul județului Someș, ulterior, deputat din partea Partidului Poporului (1920-1922), președintele comisiei de unificare; ulterior, a fost membru al Partidului Național Liberal, primar al orașului Cluj (1929) și deputat de Cluj (1931). Cf. *Ibidem*, p. 549.

¹⁵¹ *Figuri politice și administrative...*, p. 98.

¹⁵² *Ibidem*, p. 135.

¹⁵³ *Parlamentul*, anul I, nr. 21, joi, 5 aprilie 1928, p. 4.

¹⁵⁴ Vezi *supra*, subcapitolul privitor la „Ierarhiile liberalilor regionali”, din *Organizațiile liberalilor români...*

organizației la Ismail¹⁵⁵ sau Ludovic Dauș, senator de Cetatea Albă avocat și ziarist, director la Teatrul Național din Chișinău¹⁵⁶ sunt numele cele mai cunoscute.

Trimiterile onomastice minoritare sunt mai numeroase în Bucovina. Dr. Benno Straucher fiind menționat ca „deputat bucovinean de Cernăuți, ales pe listele liberale și nu grație acordului cu UER”¹⁵⁷. Dar, ca mai peste tot, acești liberali bucovineni pe care-i putem socoti din punct de vedere etnic ca aparținând minorităților naționale din provincie (evrei, germani, polonezi, ruteni), sunt membri mai curând de eșalonul doi, rareori ei fiind plasați în poziții eligibile care să le confere, prin alegeri sau desemnare, o dimensiune națională¹⁵⁸.

Liberali de altă etnie decât cea română întâlnim în Cadrilater, dominată politic și administrativ de dr. Tașcu Pucerea. Profesorul Mehmet Fehmi sau agricultorul Isac B. Alhalel, așa cum este menționat, făceau parte din comitetul executiv al organizației liberale din Durostor¹⁵⁹, la Caliacra, ca membri de frunte liberali, întâlnind pe Ahil Pineta, Iordan Mahalinschi, Mustafa Riza, Al. Cuzin, I. Sarmanioti,

¹⁵⁵ Idem.

¹⁵⁶ *Figuri politice și administrative ...*, p. 69; vezi și *Parlamentul*, anul I, nr. 3, miercuri, 17 noiembrie 1927, p. 8.

¹⁵⁷ Idem, anul I, nr. 21, joi, 5 aprilie 1928, p. 6.

¹⁵⁸ La adunarea din 27 februarie 1928 de la Cernăuți, care răspundea campaniei de răsturnare a guvernului Vintilă Brătianu inițiată de național-țărăniști, participaseră astfel și dr. Menczer (avocat), inginerii: Nastasi, Friedl, Otto Deutsch, Kroessel și Laufer, consilier tehnic Maurüber, farmacist Greif (în numele partidului național evreiesc), d. Walzer, dr. Berler-Storojineț, mare proprietar Fischer, comercianții Romanchevici și Drafta etc. (*Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2608, miercuri, 29 februarie 1928, p. 1-3). Între candidații pentru alegerile din decembrie 1928 se regăseau și dr. Salo. Weisselberg, avocatul Vladimir Cozarișciuc și comerciantul dr. Iacob Schnee (*Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2822, joi, 29 noiembrie 1928, p. 2), pentru ca doi ani mai târziu, în alegerile comunale și județene să candideze la Cernăuți, pe lista P.N.L., și dr. Salo Weisselberger, fost primar, fost senator, dr. Salomon Kassner, avocat, membru în delegația permanentă, Arnold Brandmann, fost membru în delegația permanentă; Ilie D. Grill, președintele societății marilor industriști, fost consilier comunal; Ladislaus Mihniewicz notat public, fost consilier comunal; etc. (*Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr. 3178, duminică, 9 martie 1930, p. 1). Similar, între candidații liberali pentru alegerile județene din 4 decembrie 1932 pot fi întâlniți la Cernăuți Teodor Susiac (paroh în Luca), Lazăr Ropceah (director școlar, Plaiul Cosminului), dr. Igo Fischbach (avocat, Sagadura), Ioan Renovici (profesor Liceu Cozmeni) ș.a. Cf. „Lista Partidului Național-Liberal pentru Consiliul județean Cernăuți”, în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3038, duminică, 27 noiembrie 1932, p. 3. De asemenea, comitetul județean liberal din Storojineț cuprindea în aprilie 1932 și pe dr. M. Berler (avocat), dr. M. Bardich (avocat), prof. dr. Weisinger, Titus cav. De Cercavski (la care apare mențiunea de „polonez”), A. Lauferweiler și Dimitrie Voloșciuc, directori de școală, Vasile Colomițchi, Zaharie Evuleț, Axinte Adam, Constantin Uhrin, învățători, Schächt (farmacist), Mendel Rosen, A. Zappler, Hermann Zaharias etc. negustori, ș.a. („Întrunirea comitetului județean P.N.L. din județul Storojineț”, în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3776, marți, 26 aprilie 1932, p. 2).

¹⁵⁹ *Vîitorul*, anul XXII, nr. 6519, duminică, 3 noiembrie 1929, p. 3.

dr. T. Bacevavof etc.¹⁶⁰. Enumerarea lor între elitele partidului nu este gratuită, întrucât mulți dintre ei deveneau parlamentari în momentul guvernării PNL¹⁶¹.

Dar numărul acestor minoritari prezenți în cadrul liberalismului politic românesc rămâne redus pentru întreaga perioadă interbelică. Rațiunile pentru acest refuz al participării și integrării politice sunt mai numeroase, legate în principal de modul în care Partidul Național Liberal se proiecta în spațiul public.

5.2. Imposibila adeziune: text și structura de partid

Programatic, liberalii clamau față de minorități o „politică de simțăminte frățești, fiindcă în conlucrarea armonică a tuturor cetățenilor, partidul liberal vedea cea mai sigură cale cheazășie a încheșării și a pașnicei desvoltări a României întregite”; dar sprijinul și înlesnirile pentru a-și putea cultiva limba, credința și tradițiile culturale, putea fi găsit doar de minoritățile „credincioase statului român”, care se solidarizau „cu marile interese de stat”. În solitudinea statului față de elementul românesc, minoritățile trebuiau să vadă un act de reparațiune și nu unul ostil față de ele¹⁶².

Proclamându-se realizatorii independenței și susținătorii cei mai avizați ai suveranității țării, liberalii considerau astfel că problema minorităților era mai mult de natură etatică decât juridică. Recunoscând formal *Tratatul Minorităților* semnat la Paris în 9 decembrie 1919, ei respingeau în fapt textele internaționale în numele „simțului moral al poporului român”. În discursurile liberale apare deseori ideea că „personalitatea specifică a minorităților” trebuia protejată prin legile generale ale țării, nu într-un spirit de umilire a concetățenilor minoritari sau dintr-o frică de presiunile externe, ci din dezideratul statului drept garant al fericirii tuturor cetățenilor, fără deosebire de origine etnică, limbă sau religie. Propunându-și întărirea legăturilor sentimentale, culturale și economice între minoritari și poporul majoritar, și refuzând ideea unei asimilări forțate, liberalii nu admiteau desolidarizarea minorităților de interesele comune ale Statului.

Formalismul unor astfel de prevederi care urmăreau „încadrarea cetățenilor minoritari în comunitatea națională și etatică” nu era, cred, de natură să-i atragă pe

¹⁶⁰ În *Văitorul*, anul XXII, nr. 6520, luni, 4 noiembrie 1929, p. 3.

¹⁶¹ În noiembrie 1919, la primele alegeri organizate pe baza votului universal și în care P.N.L. a obținut majoritatea absolută (15 mandate din cele 23 repartizate Dobrogei), în Durostor, parlamentari au devenit N. Petrescu-Comnen, dr. Tașcu Pucerea, Petre Missir, Mahmud Fehmi Mustafa, Sadca Mahmud; la Caliacra, au fost aleși deputați Ahil Pineta, Ermil Pangrati, Chiurd Ali Memet și Mustafa Reza Hagi Memet (T. Ionescu, „Statistică electorală. Alegerile din noiembrie 1919”, în „Buletinul statistic al României”, seria a IV-a, XV, nr. 3, 1920, p. 19, *apud* Valentin Giorbea, *op. cit.*, p. 312).

¹⁶² *Statutele și manifestul program al Partidului Național-Liberal votate în Congresul general din București în zilele de 1,2,3 și 4 Mai 1930*, București, Imprimeriile Independența, 1930, p. 21-45; *Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr. 3219, marți, 6 mai 1930, p. 1-2; Gh. Sbârnea, *Partidele politice din România. 1918-1940. programe și orientări doctrinare*, București, Editura Sylvi, 2001, p. 105-108.

cetățenii de altă etnie. La congresul din 1-4 mai 1930, în cadrul Secțiunii pentru minorități, al cărei președinte era Ioan Nistor, Valeriu Roman fiind raportorul proiectului de rezoluție, Kiss Bela din Ciuc a cerut explicit ca discuțiile să fie mai aplicate, extinse la unele chestiuni de detaliu¹⁶³.

În plus, politicile culturale și școlare din anii '20, cu „ofensiva culturală” și „românizarea” instituțiilor din noile provincii, promovată în principal de ministrul Instrucțiunii Publice, dr.-ul C. Angelescu¹⁶⁴, sprijinirea indirectă a mișcărilor naționaliste cu rezultate dezastruoase sub raportul imaginii (așa cum s-a întâmplat în decembrie 1927 cu incidentele de la Oradea Mare), precum și anumite măsuri economice din anii '30 care mărturiseau neîncrederea față de minoritari¹⁶⁵, despărteau ideile programatice de practica guvernamentală a liberalilor români, adesea neliberală.

Relații politice bune cu unele structuri politice ale minorităților, mai ales evreii și germanii, traduse în acorduri de colaborare electorală, au fost sincopate. Dincolo de atragerea unor lideri ai acestor comunități pe poziții guvernamentale, înțelegerile sunt pentru mine mai curând o expresie a puterii decât urmarea unei deschideri spre problema minorităților a liberalilor. Adaptarea mesajului lor de alegeri la realitățile din noile provincii, cu trimitere la cetățenii de alte naționalități, textul din manifestele electorale fiind adeseori bilingv în aceste zone¹⁶⁶, era o formă a modernității discursive, fără o finalitate politică manifestă, materializată în rezultate politice clare.

Organizarea partidului după 1918 întregeste interpretarea sub raportul structurii etnice. Abordarea minorităților de către Centru a fost tratată diferit, în funcție de modul în care liderii liberali au tratat propria extensiune politică. Liberalii au investit foarte mult din punct de vedere organizațional pe relația cu structurile lor din Transilvania. Aspecte ideologice, deopotrivă istorice pe relația cu românismul, cât și de sociologie politică, pregătirea politică sau intelectuală și capacitatea de mobilizare a populației ardeleni, îi determinau să orienteze importante resurse de încredere în spațiul transilvănean. A fost o investiție constantă către elitele românești¹⁶⁷. Imposibila implicare ideologică a minorităților în partidul liberal

¹⁶³ „Congresul partidului liberal”, în *Universul*, anul XLVIII, nr. 99, duminică, 4 mai 1930, p. 3.

¹⁶⁴ Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare. 1918-1940*, traducere din engleză de Vlad Russo, București, Editura Humanitas, 1998, în special p. 41-63.

¹⁶⁵ Vezi, mai mult ca spirit al legii, „Legea pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi”, Colecția C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi uzuale*, vol. XXII (1934), Monitorul Oficial și Imprimeriile Statutului, Imprimeria Centrală, București, 1935, p. 510-513, precum și „Regulamentul legii pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi din 31 ianuarie 1935”, în *Ibidem*, vol. XXIII (1935), Monitorul Oficial și Imprimeriile Statutului, Imprimeria Centrală, București, 1936, p. 19-24.

¹⁶⁶ Textul esențializat în limba română era, tradus, pe verso, în limba rusă în Basarabia (ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dos. 62 / 1930, f. 55 și 55 v., 58 și 58 v.). Variante cu „care a dat drept de vot tuturor cetățenilor, indiferent de naționalitate sau avere” (pe verso în limba rusă) Cf. ANIC, *Ibidem*, f. 59.

¹⁶⁷ Vezi *supra*, subcapitolul privitor la „Ierarhiile Centrului” din *Organizațiile liberalilor români...*

ardelean era dublată de dificultatea de a fi liberal în Ardeal, efect al agresiunii, așa cum afirma Alexandru Lapedatu în cuvântarea rostită la 21 decembrie 1922 în Adunarea Deputaților cu ocazia dezbaterii Adresei de răspuns la Mesagiul Tronului; desemnat drept reprezenant al „oligarhiei” din țara „veche”, partidului liberal i se atribuia toate relele și greutățile postbelice sau i se contesta orice merit în pofida capacității, experienței și prestigiului: liberalii apăreau ca fiind crescuți în mediul unei vieți politice inferioare, de natură a *balkaniza* stările considerate superioare de peste mulți¹⁶⁸. Dinspre Centru, rolul organizațiilor ardelenene era stabilit, în contextul luptelor politice de după 1921, de a reprezenta lucrarea patriotică a liberalilor, de consolidare și unificare a statului român și de a reprezenta interesele speciale, locale, ale ținuturilor de peste munți, care puteau fi satisfăcute doar prin unificare¹⁶⁹.

Preocuparea scăzută a liderilor de la București pentru Bucovina, Basarabia, Banat sau Cadrilater, interesați fiind doar de rezultatele electorale, a favorizat acordurile liberalilor cu reprezentanții minorităților în plan local, ca formă a compromisului politic și a conviețuirii¹⁷⁰. Acest tip de politică a diminuat concentrarea pentru o acțiune politică de durată și sistematică de atragere a minoritarilor pe poziții liberale și a favorizat o politică de alianțe electorale cu aceștia¹⁷¹.

Sub raport identitar, liberalii s-au îndreptat mai curând spre cei care se defineau ca aparținând națiunii române, deși evoluaseră până la începutul secolului XX într-un spațiu istoric și geografic diferit, cel al Balcanilor. Integrarea politică a aromânilor a constituit un succes pentru liberali, deși nu cunosc un proiect coerent în această direcție¹⁷².

¹⁶⁸ Alexandru Lapedatu, *Politica Partidului Național și organizațiile liberale de peste munți. Cuvântare rostită la 21 Dec. 1922 în Adunarea Deputaților cu ocazia dezbaterii Adresei de răspuns la Mesagiul Tronului de Alex. Lapedatu, deputat de Ceica (Bihor)*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1924, p. 11.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 19-21.

¹⁷⁰ De exemplu, liberalii stabiliseră bune relații cu evreii din Bucovina, întărite de vizita lui I. G. Duca, din iulie 1932, primit la Casa Evreiască („Marea adunare din Casa Evreiască”, în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3832, vineri, 15 iulie 1932, p. 2).

¹⁷¹ Vezi cartelurile electorale încheiate pentru alegeri locale sau generale chiar cu Partidul Maghiar în Transilvania, din 1924, 1926, 1927 etc. (Réka Horváth, „Schița reprezentării politice a minorității maghiare din România între 1920-1940”, în *Cultură politică și comportament electoral în România în perioada democrației parlamentare (1866-1937) – între specificul național și modelele europene*, volum editat de Sorin Radu, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2006, p. 271-275. De asemenea, vezi alianțele cu sașii, în Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni. 1918-1944*, Sibiu, Editura Hora, 2001, p. 167. Pentru vechea Românie, este de semnalat încercarea liberalilor de a-i integra pe țigani / romi în anii '20, cu prelungiri în deceniul următor (*Minoritățile etnoculturale. Țigani din România (1919-1944)*, editori Lucian Năstase, Andreea Varga, Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru Dezvoltare Etnoculturală, 2001, p. 126, 131-132).

¹⁷² Vezi *Anexa 13* de la finalul acestui volum, documentată și realizată de Ionuț Nistor, căruia îi mulțumesc și pe această cale pentru permisiunea de a integra respectivele date în cadrul prezentei lucrări.

Autoplasarea Partidul Național Liberal, din unghiul identității politice, ca partid administrativ al statului național este esențială, după mine, pentru a explica lipsa de aderență a minoritarilor la ideile liberalilor români. Din partea liderilor liberali, interesul pentru atragerea minoritarilor în cadrul partidului sau pe poziții liberale a existat, ca formă de creare simbolică a unității românești. Însă, în contextul moderației liberale¹⁷³, dorința de integrare a cetățenilor de altă etnie nu a generat un proiect coerent. Politic, normalitatea unei relații s-a manifestat mai curând performativ, programatic și declarativ, sau conjunctural, în contextul alegerilor, și mai puțin sub forma unei atitudini constante față de minoritari. Liberalii nu au investit nici structural și nici doctrinar pe relația cu minoritățile etnice. Alăturată neîncrederii funciare a minoritarilor după 1918 în partidele românești, această descriere și situare a Partidului Național Liberal explică, după mine, absența cetățenilor de altă etnie din rândurile formațiunii, deficitul lor de integrare în societatea românească finalmente. Partidul Național Liberal era o formațiune administrativă, aspirând notabilitățile locale, chiar minoritare uneori, în momentul puterii, ceea ce pune sub semnul întrebării structurarea solidarităților transetnice plecând de la valorile liberale, mai curând nedefinite pentru societatea interbelică.

¹⁷³ O moderație reală, în pofida unor excese discursive. Vezi I. D. Barzan, redactorul revistei teoretice a cercului de studii *Democrația*, care se înscria direct conceptualizării exclusiviste a națiunii: într-o conferință ținută la Ateneul Român la 10 februarie 1924, el sintetiza că „evreii subminează națiunea română” Cf. I. D. Barzan, „Evoluția și reînvierea ideii naționale”, în *Democrația*, anul XII, nr. 7-8, iulie-august 1924, p. 47-71; sau Gh. N. Dragomirescu care încerca să demonstreze că problema fundamentală a unei democrații perfecte era reprezentat de „repausul regenerator al instinctului etnic”, „puntea omogenă dintre Stat și Națiune” (Gh. N. Dragomirescu, „Soluțiile bio-politice al democrației perfecte (VI)”, în *Democrația*, an XXIV, nr. 4, aprilie 1936, p. 33-34); norma naționalului și primatul românismului au fost vehement susținută de noii sau tinerii purtători de cuvânt ai liberalilor români în anii '30, atunci când competiția politică cu mișcările radicale naționaliste tindea tot mai mult să delegitimeze Partidul Național Liberal: Eugen Titeanu, *Necesitatea unei politici de stat. Apărarea muncii naționale*, București, Imprimeriile Independența, 1934 (discurs în ședința Adunării Deputaților din 3 martie 1934); Victor Iamandi, *Politica națională de stat. Politica naționalizării orașelor, minoritățile etnice și alte chestiuni*, București, Imprimeriile Independența, 1935; Valeriu Roman, *Doctrina liberală și realizările Partidului Național-Liberal în România*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1936 (discurs rostit în ședința Senatului din 25 Noembrie 1936, cu prilejul discuției asupra răspunsului la Mesajul Tronului); George Fotino, *Naționalism – Democrație Națională – Armonie Socială – Monarhism. Politica Partidului Național-Liberal. Discurs rostit la Congresul P.N.L. din jud. Caliacra (28 iunie 1936)*, București, Imprimeriile „Independența”, 1936 (mai ales p. 8-10);

6. Concluzii

Partidul Național Liberal s-a orientat pragmatic socio-profesional între cele două războaie mondiale spre anumite categorii dinamice ale lumii românești urbane și rurale. Nu discut aici implicarea acestora în politică sub raportul motivației; ei semnifică o realitate socială, care poate fi analizată politologic, în sensul unui partid de cadre, interesat să atragă acele notabilități locale, precum profesorii¹⁷⁴, învățătorii (mai ales prin Petre Gârboviceanu)¹⁷⁵ și preoții, dar și inginerii¹⁷⁶ sau medicii, importanți în zona provincială ca potențiali agenți de influență¹⁷⁷. Doctrinar și

¹⁷⁴ Mai ales profesorii universitari au fost atrași spre Partidul Național Liberal; cf. Maria Someșan, „Profilul politic al corpului universitar”, în Idem, *Universitate și politică în deceniile 4-6 ale secolului XX. Episoade și documente*, București, Editura Universității din București, 2004, p. 60-65.

¹⁷⁵ Fiu de preot, cu studii teologie și filozofie la Leipzig, licențiat în teologie și doctor în filozofie, ajuns profesor de Filozofie la Seminarul Central și la de Limba Română la Școala Normală, înscris în Partidul Național Liberal încă din 1888 și ales în Parlament în 1895, în județul Mehedinți, la colegiul III, Petre Gârboviceanu era un haretist, unul din intimii colaboratori ai omului politic liberal. Cu influență în mediile bisericești, după ce fusese raportor la legea cultelor, redactor la revista *Biserica Ortodoxă Română*, prim administrator al Administrației Casei Bisericii, cu un mare rol în organizațiile profesionale ale învățătorilor, el a fost intens curtat politic după 1918, pentru suprafața sa politică pe relația cu corpul didactic, el a rămas la liberali, Ion I.C. Brătianu oferindu-i conducerea organizației Mehedinți a Partidului (Constant Georgescu, „Activitatea politică și parlamentară a D-lui P. Gârboviceanu”, în *Omagiu lui P. Gârboviceanu. După 41 de ani de servire în Școală și Biserică. Oferit, la Seminarul Central, cu prilejul sărbătoririi sale, de la 30 ianuarie 1929*, București, Tipografia C. Văcărescu, 1929, p. 319-324.; vezi și „Curriculum Vitae”, p. 343). Nu era „iubit” la Centru, fiind considerat o fire rece și calculată, chiar dacă era foarte disciplinat față de conducere (*Parlamentul*, anul I, nr. 17, joi 8 martie 1928, p. 2; vezi și *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 152, 16 octombrie 1934, p. 14). Rolul lui în cadrul formațiunii liberale a fost imens, el controlând *Uniunea Învățătorilor din România*, structura profesională a învățătorilor creată în 1912 după moartea lui Spiru Haret și preluarea vechii *Asociații generale a învățătorilor*, prin Ion Mihalache, de iorghiști și, între cele două războaie mondiale, de țărăniști. Sărbătorirea lui cu prilejul retragerii din învățământ, pe 30 ianuarie 1929, a fost, prin urmare, impozantă, transformată în eveniment național (a fost reflectată în *Viitorul* din 30 ianuarie 1929 și 2 februarie 1929, precum și în *Poșta țărânului* sau în *Tribuna* de la T.-Severin condusă de Tiberiu Axente). În volumul scos cu acel prilej scriind cuvinte elogioase Patriarhul Miron Cristea, dr. C. Angelescu sau Alexandru Lapedatu.

¹⁷⁶ Mihail Manoilescu afirma că „mai toți inginerii, între care și șefii lui, erau înfeudați, direct sau indirect, Partidului Liberal” (Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, ediție îngrijită, prefață, note și indice Valeriu Dinu, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 27).

¹⁷⁷ Ei s-au regăsit, într-o proporție redusă și la cârf, învățătorii reprezentând 5,5% dintre deputații liberali și 4% din senatori (preoții desemnau 3,6% în Camera și 6% la Senat). Cf. Mattei Dogan, *Piramida răsturnată...*, p. 177-179 și 181. Vezi și *Nota* din 12 ianuarie 1928 a Direcției Siguranței Generale, Inspectoratul General de Siguranță Iași, cu privire la consfătuirea din 29 decembrie 1927 a învățătorilor din orașul Dorohoi, la care au

moral, liberalii se îndreaptă spre cei cu profesiile liberale. Încă din secolul al XIX-lea, idealul liberal atrăsese grupuri sociale specifice, iar partidul liberal se identificase cu anumite categorii profesionale, în general urbane, mai dinamice din punct de vedere societal, sub raport politic, cultural, și capabile de mobilizare¹⁷⁸. În condițiile crizei de legitimitate din anii 1928-1933, liberalii s-au orientat în mod coerent spre susținerea drepturilor funcționarilor, atât cei publici, cât și cei particulari (apărarea acestui grup birocratic esențial modernității statului a fost asumată discursiv și în legătură cu problema națională în Ardeal)¹⁷⁹, comercianților sau meseriașii¹⁸⁰, ipostaziindu-se în apărătorii lor firești în condițiile supralicitării votului obștesc, preponderent rural. De asemenea, partid guvernamental, liberalii au atras o serie de magistrați importanți și de ofițeri în retragere (precum generalii Traian Moșoiu sau Gheorghe Mărdărescu), care au văzut în formațiunea liberală un factor de stabilitate și de progres¹⁸¹. Simpatie condamabilă din perspectiva adversarilor, cu atât mai

participat avocatul Gh. Gh. Tomaziu, prefectul la moment al județului, și vicepreședintele organizației liberale din localitate (ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dos. 35 / 1928, f. 1); de asemenea, discursiv, liberalii se laudau mereu că spre ei se îndreaptă învățătorii, ca elemente luminate ale lumii satelor, în opoziție cu masele ce se îndreptau spre Partidul Național-Țărănesc și dădeau măsura demagogiei acestui partid.

¹⁷⁸ Vezi și Anthony Polonsky, *The Little Dictators. The History of Eastern Europe Since 1918*, Routledge & Kegan Paul, London and Boston, 1975, p. 78.

¹⁷⁹ „Retragerea funcționarilor și scăderea salariilor”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6514, luni, 28 octombrie 1929, p. 1; „Partidul Național-Liberal față de chestiunea funcționarilor și a pensionarilor publici”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6528, joi, 14 noiembrie 1929, p. 2 (comitetul central al partidului însărcinând pe Vintilă Brătianu cu prezentarea unui memoriu către Regentă). Pentru a sugera amploarea demersului în favoarea funcționarilor, o să prezint doar titlurile articolelor apărute în decurs de două luni (ianuarie-februarie) din anul 1931, ca efort de a fideliza această categorie profesională: „Agitația funcționarilor publici”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6874, sâmbătă, 3 ianuarie 1931; „Problema funcționarilor”, în *Viitorul*, anul XXIII, nr. 6888, miercuri, 21 ianuarie 1931; „Interzicerea congresului funcționarilor”, în *Viitorul*, anul XXIII, nr. 6896, sâmbătă, 31 ianuarie 1931; „Nu se mai plătesc salariile funcționarilor”, în *Viitorul*, anul XXIII, nr. 6909, duminică, 15 februarie 1931. Vezi și unele broșuri sau luări de poziție parlamentare (N. D. Chirculescu, *Situația funcționarilor particulari față de legislația muncii. Conferință ținută la sediul asociației în ziua de 28 Iunie 1928*, Institutul de Arte Grafice „Îndreptarea”, f.a. [1928]). Marii funcționari: Madgearu botezase pe marii funcționari de stat, puși în slujba liberalilor, cu numele de *liberaloiși* (Mihail Manoilescu, *Memorii...*, vol. I, p. 72).

¹⁸⁰ „Comercianții amenință cu închiderea prăvăliilor”, în *Viitorul*, anul XXIII, nr. 6904, marți, 10 februarie 1931, p. 2.

¹⁸¹ Dintre magistrați, trebuie menționați: Oscar Niculescu, fost prim-președinte al Înaltei Curți de Casație și Justiție, senator de drept, cooptat ca membru în Consiliu de administrație al Băncii Românești (Cf. *Miscarea*, anul XXIV (s.n.), nr. 1, duminică, 23 noiembrie 1930, p. 2). Em. Miclescu, fost președinte la Înalta Curte de Casație, fost ministru al Justiției în guvernul care făcuse primele alegeri pe baza votului universal, se înscria la începutul anului 1932 în Partidul Național Liberal, găsind aici partidul de ordine, pulsul conștiinței naționale, oameni de valoare conduși de o tradiție structurată de

mult cu cât, magistrații și ofițerii considerau „un joc nevinovat” ajutorul la „trucarea” scrutinurilor, considera un țărănist la alegerile din 1927 într-o scrisoare către Ion Mihalache¹⁸².

6.1. Eșecul integrării lumii rurale

În România politică a anului 1918, clivajul structural dintre lumea urbană și cea rurală, pentru a prelua termenul clasic al comparatistului norvegian Stein Rokkan¹⁸³, a cunoscut un moment de răscruce. Tânăr liberal la acel moment, Gheorghe Tătărescu publica o broșură în care surprindea viața politică românească, marcată de participare limitată, de drepturi cetățenești rezervate unui corp electoral redus la marii proprietari rurali și la burghezia urbană, a avocaților, medicilor, intelectualilor și comercianților. Societatea politică nu trecea de barierele orașelor. „Dincolo de acestea se întind, nemărginit, hotarele apatiei și ale diferenței, care apasă țăranimea noastră, surdă la ecourile, chiar cele mai puternice, ale luptelor din oraș”, concluziona cel care-și obținuse doctoratul la Paris cu o lucrare despre regimul electoral și parlamentar în România¹⁸⁴.

Specifică societăților în curs de dezvoltare, după cum amintește Samuel Huntington, diferența rural-urban nu era doar politică, ci trimitea la o sumă de reprezentări și de condiții sociale sau economice. În condițiile în care partidele erau în mare măsură creația oamenilor din mediul urban, în care conducătorii proveneau din intelectualitatea occidentalizată, iar recrutarea activiștilor se făcea precumpănitor printre funcționari, proprietari și specialiști, organizarea lumii rurale, ca premisă a integrării și participării țăranilor, a devenit o condiție a succesului procesului de modernizare în ansamblul său. Pentru ca un partid să aibă succes, el trebuie să organizeze populația tradițională de la sate, concluziona politologul american; sursa modernității politice este orașul, dar sursa stabilității era satul¹⁸⁵.

marii cârmaci Ion și Ionel Brătianu și cei care au știut întotdeauna să se identifice cu aspirațiile, nădejile și sufletul poporului („Primirea d-lui Em. Miclescu în Partidul Național-Liberal”, în *Viitorul*, anul XXIV, nr. 7203, joi, 4 februarie 1932, p. 2; „Cuvântarea d-lui Em. Miclescu cu prilejul primirii sale în partidul Liberal”, în *Viitorul*, anul XXIV, nr. 7205, sâmbătă, 6 februarie 1932, p. 2).

¹⁸² ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 45.

¹⁸³ Vezi, de exemplu, Stein Rokkan, Derek Urwin, Franck H. Aarebrot, Pamela Malaba, Terje Sande, *Centre-Periphery Structures in Europe. An ISSC Workbook in Comparative Analysis*, Campus Verlag, Frankfurt / Main – New York, 1987.

¹⁸⁴ Gheorghe Tătărescu, *Răspunderile*, Botoșani, Tipografia „Reînvierea”, 1918, în Gheorghe Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, ediție îngrijită de Sanda Tătărescu-Negropontes, cuvânt înainte de Nicolae-Șerban Tanașoca, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 31.

¹⁸⁵ Samuel P. Huntington, *Ordinea politică a societăților în schimbare*, traducere de Horațiu Stamatîn, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 372. „Democrația burgheză, cum se numește în Apus, ascunde în fond amânarea revendicărilor țăraniste” (C. Rădulescu-Motru, „Țăranii și democrația (scrisoarea patra)”, în *Ideea Europeană. Socială, Critică, Artistică & Literară*, anul V, nr. 129, duminică, 7-14 octombrie 1923, p. 2).

Participarea politică extinsă de după primul război mondial a deplasat centrul de greutate, cel puțin din perspectiva luptei electorale, spre sat, fapt care impunea regândirea mesajului și a strategiilor elaborate pentru atragerea de simpatizanți și de voturi. Liberalii au vorbit de moștenirea lui Spiru Haret privind emanciparea socială, economică și culturală a săteanului român, ca formă de a-l transforma în actor al vieții publice¹⁸⁶. Dar adaptarea lor la noile realități s-a făcut cu greutate. În alegerile din 1919, insuccesul electoral din Vechiul Regat, spațiul politic în care PNL sperase la o majoritate serioasă pe considerentul recunoștinței pentru reformele precedente¹⁸⁷, le arătașă liberalilor imaturitatea politică a lumii țărănești, tradiționale, și le-a potențat reticențele față de votul universal¹⁸⁸.

Organizarea lumii țărănești a reprezentat o chestiune stringentă pentru liderii liberali nu doar din cauza electoratului rural, care se îndrepta cu precădere spre noile formațiuni, țărăniști sau averescani, ci mai ales în nevoia de a opri hemoragia de cadre liberale care se metamorfozase după război în armătura noului Partid Țărănesc al lui Ion Mihalache¹⁸⁹. Însă, în lipsa de performanță politică a celorlalți actori publici pe relația cu sistemul politic românesc și în condițiile incapacității satului de a ieși din subdezvoltare, în absența unor politici rurale coerente a statului, a investițiilor reale insuficiente în satul românesc, determinarea liberalilor a diminuat pe parcursul deceniului al treilea al secolului XX¹⁹⁰. Populismul politic și ideea de eficiență electorală au înlocuit acțiunea politică nemijlocită în lumea satului, în condițiile în care probleme lumii rurale au fost compensate administrativ (prin

¹⁸⁶ Discursul D-lui Alexandru Lapedatu, în PNL și situațiunea țării, p. 48-50.

¹⁸⁷ I. G. Duca, *Memorii*, vol. IV, *Războiul*, partea a II-a (1917-1919), București, Editura Machiavelli, 1994, p. 231. Vezi și Impopularitatea Partidului Național Liberal la sate greu explicabilă, în condițiile în care inițiativa reformei agrare și a reformei electorale se datora lui Ionel Brătianu; masele nu-și dau seama de dimensiunea unei realizări politice; marii realizatori politici sunt impopulari (Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor naționale, țărăniști și național țărăniști...*, p. 230).

¹⁸⁸ Vintilă I. Brătianu, *Din învățămintele votului obștesc*, în „Ideea Europeană”, anul II, nr. 43, din 13-20 iunie 1920, p. 1-2.

¹⁸⁹ D. Drăghicescu observa acest fapt, al recrutării exclusive a conducătorilor Partidului Țărănesc din mica burghezie, din elemente care până mai ieri erau cu Partidul liberal (D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale și un apel către tineretul liberal, către tinerimea cultă și către socialiștii și lucrătorii din România Mare*, Editura «Independența», București, 1921, p. 93).

¹⁹⁰ David Mitrany, *The Land & the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform*, Greenwood press Publishers, New York, 1968 [Gale University Press, 1930], mai ales „Social and Political Effects of the Reform”, p. 460-566. Vezi și Idem, „The Agrarian Question in Eastern Europe. Not Capitalism, not Socialism”, în *Man, State, and Society in East European History*, edited by Stephen Fischer-Galati, Pall Mall Press, London, 1970, p. 293-307. Fără a mă referi strict la spațiul românesc, vezi Stephen F. Williams, *Liberal Reform in an Illiberal Regime. The Creation of Private Property in Russia. 1906-1915*, Hoover Institutions press, Stanford University, Stanford California, 2006, p. 251, pentru eșecul previzibil pentru schimbarea socială reală al măsurilor insuficiente.

creditul cooperatist, conversiunea datoriilor agricole)¹⁹¹. Faptul a favorizat dezvoltarea sistemului clientelar. Liberalii au rămas, ca norme de organizare a satului, la mentalitatea colegiilor restrânse, cu secții în care cei care participau urmăreau un interes personal în funcție de buget, după cum remarcă observatorii. Partidul Național Liberal a înființat cluburi în toate comunele rurale, înscriind ca membri sate și regiuni întregi, dar singura lor legătură cu Partidul erau carnetele de membru cu tricolor distribuite: posesorii acestora erau adeseori devotați propagandiști ai altor cauze politice. Liberalii s-au mulțumit cu această integrare simbolică și cu socializarea politică primară, redusă la broșuri și la manifestările timide¹⁹².

Semn al pragmatismului lor politic, ei s-au adaptat cu eficiență la realitatea societății rurale românești, ieșite târziu din medievalitate, în care elementele de status, de factură premodernă, erau dominante¹⁹³. Cu un control scăzut al condițiilor care îi guvernează viața¹⁹⁴, trecută de la dependență la statism¹⁹⁵,

¹⁹¹ Kurt W. Treptow, „Populism and Twentieth Century Romania Politics”, în *Populism in Eastern Europe. Racism, Nationalism, and Society*, edited by Joseph Held, Boulder, Columbia University Press, New York, 1996.

¹⁹² Instrucțiunile către președinții Comitetelor comunale, șefi de sectoare și secții de votare, date de George Nazarie, deputat de Ilfov, secretarul general al organizației liberale din acest județ în vederea alegerilor generale pentru Cameră și Senat, mărturiseau formalismul organismelor liberale din mediul rural: propaganda politică la sate trebuia intensificată; comitetele comunale trebuiau verificate și completate, acolo unde era nevoie; conducătorii comitetelor comunale trebuiau să alcătuiască tablouri nominale cu toți alegătorii, așa cum se găsesc în listele electorale; sătenii alegători, pe comune și grupe de săteni, urmau să fie lămurii cu privire la situația politică; în prima perioadă de propagandă, nu erau necesare întrunirile mari, care deveneau utile numai atunci când alegătorii individuali erau pregătiți pentru manifestările de masă. Cadrele PNL trebuiau să pună în evidență realizările guvernării și să combată adversarii, orbi și de rea credință, al căror trecut era dovada neputinței și a primejdiei pe care o constituiau pentru țară și neam (*Liberalul*, Ilfov, anul VII, nr. 17, 10 octombrie 1937, p. 2). Activitatea în cadrul organizațiilor era diversă, dar numărul acțiunilor nu era foarte mare. În al doilea deceniu interbelic organizația din județul Fălciu, pe lângă întrunirile stature și cele legate de campania electorală a organizat un congres în 1935 atunci când N. N. Tiron și-a dat demisia din funcția de președinte, edita ziarul *Poporul* și a organizat o serie de activități culturale în orașul Huși (Biblioteca Națională. Colecții Speciale, fond Saint Georges, pachetul XLVI, dosar, 13, f. 1-21).

¹⁹³ *Political Development in Eastern Europe*, edited by Jan F. Triska and Paul M. Cocks, foreword by Gabriel Almond, Praeger Publishers, New York, London, 1977. Ian D. Armour, *A History of Eastern Europe. 1740-1918*, Hodder Arnold, London, 2006, p. 193 și urm. despre modernizarea politică precedent modernizarea relațiilor sociale și realizând, în consecință, o integrare precară. Vezi suprapunerea procesului de *Westernization* peste o societate tradițională la Dinko Tomasic, „The Structure of Balkan Society”, în Reinhard Bendix and Seymour Martin Lipset (eds.), *Class, Status and Power. A Reader in Social Stratification*, Free Press, New York, 1965, p. 622.

¹⁹⁴ Alina Mungiu-Pippidi, Gérard Althabe, *Secera și bulldozerul. Scornicești și Nucșoara. Mecanisme de aservire a țărânului român*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 11-12.

comunitatea rurală oferea imaginea unui comportament de tip parohial¹⁹⁶. Afirmatia este valabilă pentru începutul anilor '20 cu precădere, țărani înțelegând foarte puțin din participarea politică imediat după război¹⁹⁷. Însă atunci s-au structurat comportamentele și practicile politice pe relația cu lumea satului ale liberalilor români. În condițiile în care satul românesc era structurat majoritar drept „comunități de consens tacit”¹⁹⁸, pentru liberali a devenit fundamentală captarea „notabililor” locali, a oamenilor „vizibili”, precum primarii, notarii, învățătorii, preoții, țărani înstăriți, mari proprietari, funcționari, cârciumari. Având autoritate, exercitând o influență legitimă în lumea satului, acești „țărani colțați” (N.Iorga)¹⁹⁹ erau mediatorii

¹⁹⁵ George H. Hodos, *The East-Central European Region. An Historical Outline*, Praeger Publishers, Westport, Connecticut, London, 1999, p. 49.

¹⁹⁶ Conform abordării clasice a lui Gabriel Almond și Sidney Verba, societățile parohiale erau acele comunități în care informații politice sunt limitate, iar contactul cu elementele politice (partide, instituții guvernamentale) este redus și cel mai adesea efectuat printr-un mediator (Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, traducere și studiu introductiv de Dan Pavel și prefețele autorilor la ediția din 1963 și reeditarea din 1989, București, Editura Du Style, 1996, p. 47-48).

¹⁹⁷ Era o „necunoaștere absolută”, după Alexandru Marghiloman, unii venind la vot fără să cunoască măcar listele de candidați (Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, *România și primul război mondial (1914-1919). Războiul (1918-1919). România politică după întregire (1920-1924). Adenda (1897-1911)*, ediție și introducere de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1995, p. 330-331). Într-un mod similar se exprima și Dimitrie Drăghicescu: „Dacă s-ar fi făcut un plebiscit, un plebiscit absolut liber, fără nici un fel de propagandă sau presiuni pro sau contra, sunt convins că majoritatea țărănimii ar fi votat contra” (cu privire la dreptul de vot – n. mea, Ov. B). Cf. D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 38.

¹⁹⁸ După conceptul lui Ferdinand Toennies, „Estates and Classes” în Seymour Martin Lipset (eds.), *op. cit.*, p. 49. În aceste grupuri mici, presiunea spre conformism este mare, realizându-se o aliniere a voturilor în funcție de liderii comunitari (Sidney Verba, *Small Groups and Political Behavior. A Study of Leadership*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1961, p. 22-23). Era vorba de colectivități adesea izolate, cu rivalitățile locale reduse, în care diferențierea politică era limitată, iar capacitatea de penetrare a partidelor politice a fost redusă. În monografia închinată comunei Gigherea, din județul Vâlcea, autorul rezuma fenomenul politic interbelic: „Politică militantă nu s-a făcut niciodată în sat. Din considerație pentru avocatul Al. B. Iliescu, fiu al satului și cititor de așezăminte publice, locuitorii au dat partea cea mai mare de voturi partidului național liberal, dar n'a fost vorba de organizație puternică. (...) Uri politice pronunțate și crime comise din aceste uri nu s'au cunoscut, deși starea de spirit în vremea alegerilor a fost – ca pretutindeni - în fierbere. Satul nostru n'a fost niciodată divizat și nici abisuri între locuitori n'a reușit să creieze politica” (Preot Florian Stănescu Gigherea, *Monografia comunei Gigherea*, Tipografia «Unirea», R. Vâlcii, 1946, p. 54). Vezi și conceptul de *vot colectiv*, mai important decât cel *vot individual*, pentru lumea satului românesc, în Alina Mungiu-Pippidi, *op. cit.*

¹⁹⁹ Formula lui Iorga este mult mai restrictivă însă, el referindu-se la „țărani” înstăriți care hotărau alegerile. Cf. *Politica realităților. Unde suntem și încotro mergem. Discursul d-lui Prof. N. Iorga. Rostit la adunarea comitetului executiv al partidului național în ziua de 21 Septembrie 1930. După note stenografice*, „Tiparul Românesc” Institut de arte grafice, f.a. [1930]. Cercul de

indispensabili din perspectiva liberalilor, cei care puteau negocia legitim cu puterea avantaje pentru comunitate în schimbul voturilor celor pe care-i controlau și cărora le traduceau, în limbajul lor, fenomenul politic²⁰⁰. Cooptarea acestor lideri mediatorii și fidelizarea lor a circumscris acțiunea liberală față de integrarea politică a ruralilor²⁰¹.

Integrarea interesată material sau ideologică a acestor intermediari a transformat, într-o oarecare măsură, partidul liberal, forța rețelelor rurale devenind importante pentru succesul politic. Deși aflați în plan secund, acești notabili au dobândit un capital social semnificativ în acest raport cu politicienii centrali, devenind indispensabili, „maîtres de granit”²⁰². În personalizarea politicii românești, construită în jurul unui lider, trăind prin el și având puține lucruri ideologice, aceste relații între oamenii politici centrali și actorii locali alcătuiau o rețea de patronaj, cu patroni și clienți. Ca și comunitatea pe care o reprezenta, clientul vedea în omul politic, parlamentar, pe acel cineva capabil să-i ofere ajutor punctual sau personal și nu pe cineva care trebuia să fie un legiuitor al națiunii sau un gestionar al afacerilor publice²⁰³.

studii al Partidului Național, no. 3, p. 24. Dincolo de cei enunțați în text, așa include în această categorie a mediatorilor rurali și alți indivizi cu profesii publice, precum preceptorul, ceferistul, agentul cadastral, agentul sanitar, denumiți în jargonul epocii „albăstrimea satelor”, prin simplul fapt că depindeau în bună măsură de bugetul statului, iar numirea lor în funcție și avansările erau atribuții ale guvernului puteau ajunge implicați în procesul electoral. Este „burghezia rurală” de care amintește Ștefan Antim („Burghezie...Rurală”, în Ștefan Antim, *Scrieri politice*, ediție îngrijită și prefăcută de Victor Rădescu, ed. a 2-a, București, Editura Do-MinoR, 2005, p.242-247.

²⁰⁰ Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *op. cit.*, pp. 33-72.

²⁰¹ Îndrumările pentru acțiunea de propagandă, în 1926, date în cadrul organizației Buzău a Partidul Național Liberal, îi vizau mai ales pe intelectualii satelor: ei erau cei care trebuiau lămurii, plecând de la deosebirile doctrinare dintre partide; că Partidul Național Liberal a urmărit de la început întemeierea în România Mare a unei puternice și sănătoase democrații pe baze naționale, de ordine, de progres și de armonie socială. Explicarea celor patru principii fundamentale stabilea, după liberali, de la sine deosebirile dintre ei și celelalte partide politice; credința în superioritatea ideii era dublată de propaganda negativă; celelalte partide trebuiau arătate ca propovăduind lupta de clasă, dezordinea și internaționalismul; Partidul Național Liberal „reprezintă cu adevărat ceea ce se găsește în mintea și în sufletul țaranului român”; procesul de lămurire a conștiinței țărănești („Îndrumări pentru acțiunea de propagandă”, în *Liberalul*, Buzău, dr. C. Angelescu, anul III, nr. 2, 5 decembrie 1926).

²⁰² Nan Lin, *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge University Press, New York, 2001. Yves Pourcher, *Les maîtres de granit. Les notables de Lozère du XVIIIe siècle à nos jours*, nouvelle édition mise à jour, paris, Plon, 1987.

²⁰³ Vezi modelul de patronaj politic la Marios Castambeys, *Power and Patronage in Early Medieval Italy. Local Society, Italian Politics and Abbey of Farfa. C. 700-900*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo, 2007. Asupra conceptelor de „personalizare a politicii” și de „clientelism”, în Gerd Meyer, „Formal and Informal Politics: Questions, Concepts and Subjects”, în Gerd Meyer (ed.), *Formal Institutions and Informal Politics in Central and Eastern Europe. Hungary*,

Susținuți de liberali, acești notabili reprezentau o efigie a „politicianismului acut”, pentru unii contemporani; reduși la un grup de familii asociate cluburilor, care părăsiseră munca efectivă și preocupările gospodărești, ei făceau politică la cârciumă, când erau în opoziție, și, când erau la putere, din aceeași cârciumă combinată cu primăria unde țineau discursuri, invectivează pe adversar, își laudă ciocanul, firește, și pun la cale teorii abstracte asupra „libertății”, „dreptății” și democrației²⁰⁴.

Mărturisesc că nu am instrumentarul teoretic și conceptual necesar pentru a analiza calitatea acestor elite intermediare a liberalilor, astfel nu fac decât să inventariez aici termenii de „elite iresponsabile” sau „elite de pradă”, ultima formulă aparținând sociologului american Barrington Moore Jr., cu referire la un grup care care face puține servicii populației subordonate și extrage un surplus destul de mare pentru a crea sărăcie pe o scară masivă și care nu ar exista dacă populația de sub ea ar fi lasată în voia soartei²⁰⁵. Mai curând, aș trimite la ideea de comunitatea familială specifică Balcanilor, *zadruga*, și la agenții comunității, care formează un fel de elită „prebendială”, neopatrimonială²⁰⁶.

În anii '30, atunci când elementele de tip parohial au intrat în recesiune, fiind înlocuite cu cele de tip dependent și civic, dezamăgirea țăranilor care vedeau în

Poland, Russia and Ukraine, Barbara Budrich Publishers, Opladen & Farmington Hills, 2006, p. 36, respectiv p. 45-48. Mărturie a modului în care își reprezentau propriul rol, acești notabili aveau uneori convingerea impunității lor ca urmare a serviciilor aduse patronului din punct de vedere politic. Într-o scrisoare adresată, în ianuarie 1927, lui Victor Slăvescu, șeful organizației județene din Râmnicu Sărat, R. Banciu, învățător din Budești și președinte al structurii liberale din comună îi scria despre doi din acești agenți electorali care solicitau să nu mai fie cercetați de către jandarmi întrucât ei erau liberali și partidul era la putere ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 214, f. 22-24.

²⁰⁴ N. Davidescu, „Dilema tineretului liberal”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 10, vineri 26 aprilie 1929, p. 3. Într-o replică la aserțiunea lui Ion Mihalache, care îi considera pe proprietarii mijlocii, fruntașii satelor, speculanți și un mijloc de opresiune al țăranilor, Gheorghe Tătărescu îi desemna ca pe care, prin munca lor, au ajuns să prospere, „moșneni și răzeși din care s-au tras familiile de preoți, de învățători și de mici funcționari și o bună parte din ofițerii cari au condus oștile neamului în războiul cel mare”; erau „rezerva mare de energie, de putere și de continuă înprospătare a claselor noastre conducătoare”, conchidea omul politic liberal (Gh. Tătărescu, în discuția la Mesajul Tronului din 14 decembrie 1922), Cf. Gh. Tătărescu, *Fragmente*, fl., f.a. [1929?], p. 13-14.

²⁰⁵ Barrington Moore Jr., *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt*, M.E. Sharpe, White Plains, 1978, p. 445-446, *apud*, Mungiu-Pippidi, *op. cit.*, p. 108-109.

²⁰⁶ *Communal Families in the Balkans: The Zadruga. Essays by Philip E. Mosely and Essays in His Honor*, edited by Robert F. Byrnes, Introduction by Margaret Mead, University of Notre Dame Press, Notre Dame London, 1976, mai ales p. 58 și urm.; vezi și Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats. The Ottoman Route to State Centralization*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1994, p. 55-56.

politică prilejul satisfacerii unor interese pur economice²⁰⁷ a condus la vulnerabilizarea sistemului democratic.

6.2. Structuri sociale și identitatea liberală: Partidul Național Liberal ca partid „burghez”?

Burghezia drept clasă socială specifică modernității este un construct ideologic specific paradigmei interpretative marxiste a evoluțiilor din spațiul Europei occidentale²⁰⁸. În pofida asumărilor intelectuale, universalitatea conceptului și a teoriei economice, sociale și istorice dezvoltate de Karl Marx în a doua jumătate a secolului al XIX-lea este discutabilă. De altfel, cercetătorii din științele sociale occidentale au renunțat tot mai mult la termenul de „clasă” pentru a desemna grupurile în societatea modernă²⁰⁹. Conceptul este, în orice caz, neoperațional în raport cu societățile „întârziate” din centrul și estul Europei. În spațiul românesc, desființarea, ca urmare a Convenției de la Paris din 1858, a privilegiilor, aspectul extern de apartenență socială de până atunci a românilor, face dificilă abordarea juridică asupra acestor structuri. Criteriile interne, care într-o enumerare insuficientă trimit la tipul proprietății, mediul de proveniență (urban-rural, locuință), atitudinea față de sănătate, vestimentație, alimentație, anturajul, cultura ca arsenal ideatic și științific, ocupația, concepția asupra familiei, cu raportarea la rolul femeii în societate, la locul copiilor, modul de a petrece timpul liber (voiajuri, vacanțe, sporturi practice), devin decisive în coagularea socială și în stabilirea unor categorii sociale. Raportarea la conveniențele sociale, precum și imaginea pe care individul o are despre el însuși (autopercepția) oferă relevanță socială. Itemii de analiză menționați mai sus lipsesc în cercetările de profil asupra structurilor sociale. Chiar dacă, așa cum am menționat anterior, conceptul de *burghezie* era utilizat în perioadă și desemna o realitate precisă, este foarte important modul în care-l operaționalizăm noi, ca istorici. După mine, este dificil de a discuta despre o burghezie românească, în sens numeric și ideologic totodată. Chiar statistica lui Manoilescu cu privire la pauperitatea cantitativă a burgheziei române nu ne spune foarte mult sub raport social, întrucât mulți visează să fie „burghezi”, imită „modul de viață burghez”, așa

²⁰⁷ Constantin V. Micu, „Viața politică a unui sat din Năsăud”, în *Sociologie Românească*, anul II, nr. 9-10, septembrie-octombrie 1937, p. 459-465 (o cercetare asupra satului Șanț din județul Năsăud).

²⁰⁸ De altfel, în cunoscutul Dicționar Blackwell, burghezie apare ca fiind „termenul marxist pentru clasa capitaliștilor, extins adesea în așa fel încât să includă și grupurile profesionale și manageriale legate prin interese economice directe sau prin legături sociale cu proprietarii de capital (David Miller (coord.), *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, introducere la ediția românească de Alan Ryan, traducere din engleză de Dragan Stoianovici, București, Editura Humanitas, 2000, p. 88).

²⁰⁹ Vezi, de exemplu, Mohamed Cherkaoui, *Stratificarea*, în *Tratat de sociologie*, sub coordonarea lui Raymond Boudon, traducere din franceză de Delia Vasiliu și Anca Ene, București, Humanitas, 1997, p. 111-174; Peter Burke, *Istorie și teorie socială*, traducere din engleză de Cosana Nicolae, postfață de Sorin Antohi, București, Humanitas, 1999, p. 72-75 și 169-172.

cum și-l reprezintă plecând de la anumite reprezentări culturale urbane; burghezia ține mai curând de o stare de spirit, nu de o profesie și putem, în general, vorbi de o burghezie reală și de una virtuală (ca vocație și manifestare). Dificultatea de a studia tipologia strategiilor identitare (sub aspect social) sau autoînstituirea imaginărilor a burgheziei²¹⁰ mă conduc spre o anumită concluzie sub aspectul structurilor sociale: indiferent cum se organizează societatea românească interbelică, ea era meritocratică în partea de modernitate urbană, acest fapt presupunând educație, libertăți etc. În același timp, o cercetare validă trebuie să concentreze criteriile, să depășească viziunile schematice, în direcția observării mai multor straturi sociale, chiar nedenumite, în căutarea acelor nuclee din societate care oferă modelul de urmat. Există o multitudine de categorii care nu pot fi încadrate, deoarece se operează cu criterii diverse, și, în același timp, întâlnim întrepătrunderea diverselor categorii sociale într-un mecanism mai complex decât sistemul claselor sociale. Metodologic, eu aș vorbi din perspectivă socială mai curând de indivizi și grupuri decât de categorii bine definite în convingerea că apartenența implică un *rol social*, un *mod de viață*, o anume *distanță față de restul societății*.

În abordările interbelice, burghezia este înfățișată ca fiind mai curând citadină, eterogenă social (cu elemente de moșieri, industriași etc.), compozită ca origine, puțin consolidată din perspectivă economică, creată și dependentă de puterea centrală; ea reprezintă finalmente o categorie a ordinii legale, administrative și fiscale, chiar dacă rangofilia românilor, la care se referă Mihail Manoilescu, poate fi extrapolată societăților imature sub raport democratic sau modern, fragile din punct de vedere comunitar, unde totul era legat de proximitatea situării în preajma statului, ca distribuitor unic de resurse.

România dintre cele două războaie mondiale era o țară lipsită de burghezie²¹¹, dar care cunoștea, la nivel teoretic, al dezbaterii intelectuale, toată semnificația negativă asociată acestei structuri sociale în spațiul occidental. Desemnarea liberalilor ca structură politică burgheză era ideologizată și constituia un argument puternic în disputa politică a perioadei, în condițiile în care, paradoxal, sensul termenului rămânea imprecis. Însă această echivalență între politică și structura socială/profesională a liberalilor este mai curând problematică, tendința de autonomizare a celor două paliere fiind evidentă după 1918, ca urmare a creșterii complexității sociale. Specialist în finanțe, director al Băncii Românești, Constantin Crețeanu îi spunea lui Radu Rosetti că Banca mergea foarte bine și că era de dorit ca

²¹⁰ La care se referă Caius Dobrescu în *op. cit.*, p. 216.

²¹¹ Preluând aforismul lui P. P. Carp, Ștefan Antim afirma că burghezia fusese anulată de funcționarism, ca fapt al românului care se naște bursier, trăiește funcționar și moare pensionar („Funcționarismul”, în Ștefan Antim, *op. cit.*, p.247-255). Era un fapt al impunerii modernității de factură vestică peste o societate agrară, tradiționalistă, și al realității că schimbarea politică a statului a premers transformările economice și sociale (Kenneth Jowitt, „The Sociocultural Bases of National Dependences in Peasant Societies”, în Idem (editor), *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1978, p. 1-30).

politicienii să nu mai intervină pentru a scoate băncile din faliment (cu trimitere mai ales la provincie)²¹². Chiar în partid, existau mulți liberali care contestau această îngemănare între politică și afaceri, care pleca de la vârf. Ion Matasă, deși aprecia rolul liberalilor în înființarea și susținerea unor instituții economice, mai ales Banca Națională și Creditul urban, care ajutaseră la prosperitatea generală a societății, acuza tendința noii generații de liberali (de politicieni în general, în condițiile votului universal) de a intra fără capital în consiliile de administrație ale societăților făcute de alții, punând influența lor politică drept miză socială. Dubla personalitate a omului politic, politician și afacerist, „cu două fețe” și „cu patru mâini” cu rezultate în trecut, conferea o proastă imagine publică partidului, chiar dacă liberalul nemțean se referea la acei politicieni care figurau ca „onorabili simbriași” în afacerile altora²¹³.

Descrierea mecanismului prin care forța economică era convertită în influență politică rămâne dificilă, în pofida construcțiilor politizate²¹⁴, și nu poate fi redusă la aspectul bancar, al împrumuturilor preferențiale sau al polițelor „în alb”, scadente a doua zi după alegeri etc.

²¹² Radu Rosetti, „Pagini de jurnal” (selecția textului, introducere și note de Cristian Popișteanu, Marian Ștefan, Ioana Ursu), în *Magazin istoric*, serie nouă, anul XX, nr. 11 (236), noiembrie 1986, p. 45.

²¹³ „Omul de afaceri poate reprezenta în politică breasla din care face parte, dar politica țării trebuie ferită de acei oameni politici care sunt intrați personal în afacerile altora, în care ei figurează ca onorabili simbriași. În chip firesc, interesele omului de afaceri sunt de natură să întunece și să stingherească pe cele generale, la care e chemat omul politic. Cum interesul personal primează de obicei, fața omului de afaceri în politică primează, păstrând totuși tuspătru mâinile. Omul politic trebuie să fie îndrumător, el să arate numai calea, pe care să se îndrepte energiile și să le îmboldească. Pentru a fi îndrumător trebuie să ai tărie morală, fără care nu se poate înțelege și nu trebuie să se înțeleagă om politic” (Ion Matasă, *Democrație și dictatură...*, p. 19-20).

²¹⁴ Vezi, de exemplu, prezentarea lui Andrei Corteanu, politician și publicist conservator, care considera că modernitatea românească fusese reprezentată de metamorfozarea tineretului intelectual, școlit în Apus, într-o mare burghezie birocratică; funcțiile politice superioare, creditul, întinsul domeniu al statului, întreprinderile cerute de modernizarea țării era principalele pârghii ale transformării sociale și ale puterii în stat. „Puterea aducea avere liberalilor, averea aduce putere liberalilor”, concluziona el (A. Corteanu, *op. cit.*, p. 23; 55-56). În mod similar, În 1934, Gh. Zane considera că în ultimele decenii, marea industrie recrutase un corp ales dintre fruntașii vieții politice, pe care l-a anexat consiliilor de administrație, salariindu-l fabulos, cu rolul aparent de figurație decorativă, dar în fapt cu menirea de a constitui armătura sa politică, în vederea apărării intereselor și mării privilegiilor ei. Majoritatea acestor oameni politici (adversari adesea) nu avea investiții, sau le aveau doar ca justificare a prezenței lor în consiliul de administrație sau ca remunerare pentru serviciile prestate. La recrutarea acestor „rentieri politice”, societățile industriale și bancare un singur criteriu: ponderea politică (*Pentru biruința țărănismului. Contribuțiile Cercului de studii al Partidului Național-Țărănesc din Iași la revizuirea programului*, cu introducere de prof. N. Costăchescu, Iași, 1934, p. 176-177, *apud* S. A. Madievski, *Elita politică a României (1866-1918)*, Chișinău, Editura „Logos”, 1993, p. 52-53).

Prin orientarea profesională a membrilor săi, prin profilul sociologic al votanților²¹⁵, dar și prin aspectul asumat discursiv și guvernamental de partid al modernității românești, Partidul Național Liberal era un partid urban și administrativ, adresându-se în special unor categorii socio-profesionale capabile să susțină modernizarea statului. Ei își recrutau aderenții mai ales din mediul urban funcționaresc și din cele industriale, comerciale și financiare, cele mai pregătite din perspectiva lumii moderne, proces care a facilitat adversarilor desemnarea partidului ca unul de „burghezi și bancheri”²¹⁶. Demersul era departe însă de a fi volițional, chiar dacă ei înșiși se includeau social astfel, ca partid al progresului social, acele categorii fiind cele capabile să susțină un anumit demers politic și întâlnindu-se în discursul liberal, orientat spre viitor, și în acțiunea pragmatică a acestui partid; dar nu există o structură exclusivă care să se îndrepte spre liberali²¹⁷. Nu pot reține, în cazul liberalilor, mizantropia structurală față de țărani, în pofida distincției urban-rural caracteristică modernității după comparatistul norvegian Stein Rokkan²¹⁸. Partidul liberal era „burghez”, doar pentru că adresabilitatea mesajului său era una preponderent urbană, modernitatea fiind echivalată, în mare măsură, cu orașul. Într-o societate rurală, liberalii continuă să se sprijine pe elita de factură urbană, intelectuală și mai ales economică.

²¹⁵ După Stelu Șerban, votul electoratului liberal avea cea mai mare corelație cu populația rezidentă în sate mici ca teritoriu, mărime demografică, dar alfabetizate și cu un grad mare de credit cooperatist. Liberalii obținuseră scoruri mari în zonele cu valori mari ale ocupațiilor neagricole, privite ca aparținând micii burghezii. alăturat faptului că PNL avea cel mai mare procent de populație urbană, profilul sociologic al votanților liberali, infirma după autor, teza partidului de clasă al burgheziei (Stelu Șerban, *op. cit.*, p. 96-100).

²¹⁶ André Tibal, *La Roumanie*, préface de M. Augustin Gauvain, membre de l' Institut, avec huit planches hors textes et culs-de-lampe de Mlle Magada Iorga, Paris, Les Éditions Rieder, 1930 (*Les états contemporains*, collection dirigée par P. Caron et M. Lhéritier), p. 69. Clasa la putere în țările din centrul și estul Europei nu era burghezia, ci birocrăția (Joseph Rothschild, *East Central Europe between Two World Wars*, University of Washington Press, Seattle and London, 1974, p. 17). Vezi și Robert Bideleux and Ian Jeffries, *A History of Eastern Europe*, Routledge, New York, London, 1998, p. 426-427, care afirmă că reformele politice și neo-mercantilismul motivat de naționalismul economic a creat în acest spațiu o birocrăție decât o burghezie.

²¹⁷ George Popovici, „Burghezia orașelor”, în *Democrația*, anul XVII, nr. 12, decembrie 1929, p. 29-34; vezi și Mihail Berceanu, „Rolul cultural al orașelor”, în *Democrația*, anul XV, nr. 5, mai 1927, p. 11-16.

²¹⁸ După Stein Rokkan, în încercarea de explicație genetică a partidelor politice ajunge la ideea că partidele sunt expresia conflictelor centrale ale unor societăți și contribuie la pacificarea lor progresivă; a deosebi partidele după cele patru conflicte (stat-biserică, centru-periferie, patroni-muncitori, sat-oraș) care caracterizează societățile moderne; caracterizarea nu poate fi făcută doar după organizarea lor internă, ci după tipul de conflicte și de clivaje pe care le prezintă; a fost continuat ca abordare de Daniel-Louis Seiler (*apud* Pierre Bréchon, *Partidele politice*, traducere de Marta Nora Țârnea, Adina Barvinschi, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004, p. 21 și, pe larg, p.104-110).

Urbanitatea afirmată a liberalilor nu eludează faptul unei compoziții eterogene a grupării liberale, actorii politici definindu-se tot mai puțin în termenii stratificării sociale tradiționale, tinzând să-și asume alte identități. Unitatea socială a unui partid nu era o realitate nici măcar la nivelul elitei, chiar dacă aici întâlnim metode de socializare multiple²¹⁹, ci un efect retoric care contribuia la distribuția maniheistă a valorilor politice în societate.

²¹⁹ Imaginea unității grupurilor sociale este relativă chiar la nivelul elitei: imagini ale vieții sociale comune a liderilor liberali sunt rare, chiar dacă astfel de elemente cotidiene pot fi strânse de istoric. La data de 17 decembrie 1931, Victor Slăvescu nota: „la 8 ½ seara, masă la Ormolu. Erau de față: Duca, Inculeț, Chirculescu, Franasovici, Tătărescu, Strunga, Budurescu, Maxim, V. Iamandi, eu, Dimitriu, Stelian Popescu”; a doua zi, 18 decembrie același an, memorialistul nota: „dejun la Tancred Constantinescu cu Duca, Cipăianu, Dinu Brătianu, Victor Antonescu și Lièvre, procuratorul general al *Căsuței Louis Dreyfus* (...). Seara, masă colegială la *Enescu* a tuturor parlamentarilor liberali... Tașcu-Pucerea a dat lui Duca o amintire, compusă dintr-un iatagan (lupta), o cămilă (răbdarea) și o farfurie (puterea), care reprezintă simbolul șefiei. S-a făcut mare haz” (Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 62). Pe 22 decembrie 1931, apărea mențiunea că Slăvescu cinase la Strunga cu Inculeț și doamna și Georges Tătărescu (*Ibidem*, p. 63).

IV

„FAMILIILE” LIBERALILOR ROMÂNI Relații și practici de putere în cadrul partidului liberal

„Politica a ajuns la noi un fel de profesiune monopolizată, iar toți aceia care se ocupă de dânsa se consideră ca aparținând unui clan aparte, în afară și deasupra restului populației țării...” (St. Antim)¹.

Societatea politică modernă este caracterizată, îndeobște, de competiția deschisă pentru putere și de disoluția modelului de tip parohial, pentru a mă situa în paradigma lui Gabriel Almond și Sidney Verba cu referire la constituirea arhaică a autorității și la reprezentarea politică în comunitățile tradiționaliste. Raționalitatea atribuită modernității implică meritul și capacitatea drept factori principali în procesul selectării elitelor politice, precum și în stabilirea ierarhiei sociale. Modernitatea poate fi definită astfel prin meritocrație, în pofida ambiguității termenului din urmă și a modelului pe care îl induce, deoarece societatea europeană de după 1700 a metamorfozat tradiționalul și religiosul în forme la fel de puternice și de prezente². Capitalizarea simbolică a familiei, a unui nume, moștenirea unei situații, cazul Brătienilor în perioadă, au fost perpetuate și după 1918 în cazul vieții politice românești. Afirmația își păstrează valabilitatea chiar dacă un Grigore Filipescu de

¹ St. Antim, *Alte studii și portrete*, București, Editura „Adeverul” S.A., f.a. [1939], p. 207. Vezi și Ștefan Antim, *Scrieri politice*, ediție și prefață de Victor Rizescu, ediția a 2-a revizuită, București, Editura, Do-MinoR, 2005.

² Alexis Nous, *Modernitatea*, traducere din limba franceză de Viorica Popescu și Gheorghe Crăciun, Pitești-Brașov-Cluj-Napoca, Editura Paralela 45, 2000 (mai ales p. 73-77 și 84-86). Asupra metamorfăzării sacralului în societatea modernă, lucrarea cea mai utilă din punctul meu de vedere îi aparține lui Marcel Gauchet, *Dezvrăjirea lumii. O istorie politică a religiei*, traducere și postfață de Vasile Tonoiu, București, Editura Științifică, 1995. La nivel de definiții, vezi Philippe Bénéton, „Meritocrație”, în *Larousse, *Dicționar de sociologie*, traducere de Mariana Țuțuianu, completări privind sociologia românească de dr. Maria Larionescu, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 163-164; Jean Baechler, „Modernitatea”, în *Ibidem*, p. 178-179. Pentru *cultura politică* parohială, precum și pentru cea *dependentă*, caracteristică societăților tribale și periferice, vezi Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, traducere și studiu introductiv de Dan Pavel și prefețele autorilor la ediția din 1963 și reeditarea din 1989, București, Editura Du Style, 1996, p. 47-49.

exemplu, fiul liderului conservator Nicolae Filipescu, sau alți copii de oameni politici, prevalându-se de recunoașterea socială sau notorietatea deținute prin părinți, nu au făcut carieră în spațiul public între cele două războaie mondiale. Această singularitate în ordinea guvernării a determinat, după mine, impactul pe care *dinastia Brătianu* l-a avut în imaginarul societății politice interbelice.

Modalitatea de negociere sau de distribuire a puterii și influenței într-un partid politic dă măsura modernității acestuia; nu încerc însă, în cele urmează, să construiesc neapărat un tipar sociologic sau politologic pentru scena politică românească și să stabilesc gradul de structurare democratică a unei formațiuni, în sensul afirmației că Partidul Național Liberal ar fi un partid nemodern față de Partidul Național-Țărănesc sau alte forțe politice (Partidul Poporului, Partidul Național al lui N. Iorga etc.). Întreprinderea antropologică este riscantă metodologic în condițiile în care nu țin cont de durabilitatea organizației liberale, singura care oferă prin vechimea sa posibilitatea unei analize pe verticală a fenomenului „aristocrațiilor politice”, sau de cultura politică a românilor, tradusă adeseori prin personalizarea partidelor și a politicii însăși. Ascensiunea socială prin intermediul relațiilor de rudenie, viața politică și de partid care nu era bazată, întotdeauna pe valori precise, dă caracterul patrimonial al puterii în societate, prelungire a unor mentalități premoderne în România. Din această perspectivă, investirea în politică era determinată de dorința indivizilor de recunoaștere într-o lume nestructurată după calapod occidental și ridică problema calității elitelor românești. Reflexul unor înrudiri în viața publică din România interbelică, sub forma unor „familii” politice, este indiscutabil; el poate fi observat și cercetat mai facil în cazul partidului liberal, acolo unde genealogia personală a deținut un rol privilegiat în ascensiunea politică, iar cultul Brătienilor, pe care îl abordez în altă parte, avea un caracter instituțional³. În mod evident după mine, mecanismele de selecție a elitei în cadrul Partidul Național Liberal demonstrează o gândire nedemocratică, liberalii perpetuând o cultură anterioară modernității, cea a familiilor, a clanului.

Legăturile de rudenie reprezintă o altă istorie contemporană, *dinastiile* politice fiind puțin abordate sau deloc de istorici sub raportul practicilor sau sub aspectul puterii simbolice în societate. Pe de altă parte, așa cum voi arăta mai jos, nu știu în ce măsură aceste practici centrale se continuă la nivelul intim al politicii, al partizanilor simpli sau dacă ei își construiesc identitatea politică familial, din tată în fiu, prin apartenența la partid.

³ Această gândire de tip patrimonial era specifică și ardelenilor; nepoții lui Iuliu Maniu dețineau roluri politice în spațiul public în pofida insuficienței și incapacității lor cunoscute de contemporani; de asemenea, la moartea lui Gheorghe Buzdugan în octombrie 1929, ca regent era impus Constantin Sărățeanu, rudă a lui Mihai Popovici, la rândul lui căsătorit cu o nepoată a lui Alexandru Vaida-Voevod etc. Pamfil Șeicaru nu ezită să considere că „nepotismul” a fost „una din scăderile cele mai mari ale șefului Partidului Național-Țărănist” (Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor național, țărănist și național țărănist*, partea I, partea a II-a, ediția a II-a, îngrijire, note, postfață de Victor Frunză, Editura Victor Frunză, București, 2000, p. 246).

Prin analiza de față urmăresc în mod secundar mecanismul puterii simbolice. Îmi propun, mai curând, descrierea pozitivă a acestor „familii” liberale, arătând relațiile dintre membrii lor și realizând, totodată, o clasificare a acestor raporturi în ordinea puterii. Din punct de vedere formal, elementul de început este constituit de *dinastia Brătianu*, pe relația cu diferitele ei ramuri și mai puțin pe prezentarea figurilor proeminente ale familiei, Ionel, Vintilă și Dinu Brătianu, exercițiul general al istoricilor români care abordează fenomenul politic a liberalismului românesc.

1. Familia Brătianu

Locul central deținut de Brătieni în evoluția politică a României de după 1848 i-a determinat pe mulți contemporani să prezinte evenimentele din perioada interbelică, mai ales cele din primul deceniu de după Marea Unire, prin prisma unei familii și a orgoliului acesteia în raport cu puterea politică sau cu persoana monarhului. „Dinastia de Argeș” care „biruise cu totul dinastia de Hohenzollern”, pentru a prelua cunoscuta afirmație a lui Nicolae Iorga, era un loc comun al dezbaterii publice⁴. Dominația politică fără precedent în România modernă izvoara din dinamica internă a partidului liberal, care se supunea aceleași reguli de discurs „familiar”, al recunoștinței față de rolul istoric al Brătienilor din postura de lideri ai liberali români. Supremația familiei Brătianu în cadrul formațiunii îi permitea lui Pamfil Șeicaru să identifice ironic o ramură principală a *familiei*, guvernamentală, și una de *branche cadette*, ai cărei reprezentanți se regăseau în Parlament⁵. Observatorii oarecum neutri ai spațiului public concureau cu adversarii liberalilor în a oferi imaginea dominației unui clan, care își urmărea cu tenacitate interesele prin consilii de administrație etc., transformând țara într-o vastă asociație a membrilor aceleiași familii și anulând autonomia partidului, devenit „anexă a politicii personale” a Brătienilor⁶.

⁴ Analizele lui Nicolae Iorga sau Pamfil Șeicaru asupra acestei realități, decelabile în articolele din presa perioadei, dar și din lucrările cu caracter memorialistic, au un caracter oarecum „clasic” din perspectivă istorică pentru a insista aici.

⁵ Pamfil Șeicaru se referea la Ionel, Vintilă și Bébé Brătianu în guvern și la Constantin (Dinu) Brătianu, Gheorghe Brătianu, Al. Algiu, Alexandru Alimănișteanu, Virgil Alimănișteanu, Constantin Alimănișteanu, Ion Niculescu-Dorobanțu, Mircea Djuvara și Ion Pillat ca figuri parlamentare (Pamfil Șeicaru, *Dinu Brătianu și Partidul Liberal în 1944 (1866-1950)*, în *Scrieri din exil*, vol. II, *Portrete politice*, ediție îngrijită și prefațată de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I. O., 2002, p. 101-108).

⁶ Partidul, mai cu seamă de la război încoace, căpătase aspectul unei „satrapii de familie”, afirma un articol din revista *Opoziția*, din cauza „tendenței de tiranică acaparare”, prin care nepoți, veri, cumnați, frați împărțeau țara între ei pe județe, pe planuri industriale și pe sfere economice; reacția țării, prin ostracizarea partidului liberal, îl situa pe acesta la o „răspântie politică” în 1928 (*Opoziția*, anul I, nr. 7, 24 noiembrie 1928, p. 15). Ideea de clan nu este doar o invenție a celorlalți. Memorialistic, chiar membrii familiei se reprezentă astfel, plecând de la o morală proprie (vezi *supra*, capitolul despre *Liberalul ca*

La nivel istoric, prin membrii ei, cei trei fii ai marelui om politic de secol XIX Ion C. Brătianu, Ionel⁷, Vintilă și Constantin (Dinu), și prin relațiile de rudenie stabilite, familia Brătianu a dominat structura liberală și guvernarea țării, până la desemnarea lui Gheorghe Tătărescu de către regele Carol al II-lea, ca prim-ministru. Alianțele matrimoniale au deținut rolul lor în consolidarea puterii în cadrul partidului și în dezvoltarea misticii din jurul *Brătienilor*; rudele directe sau noile rubedenii fiind interesate de promovarea imaginii pozitive a marii familii politice drept manieră proprie de recunoaștere și de validare socială.

Descendenții celor trei frați Brătianu s-au evidențiat politic într-o măsură diferită, vremurile, mai ales al doilea război mondial și impunerea regimului comunist în România, creând o cezură în evoluție și succesiune. Dacă Gheorghe Brătianu, fiul lui Ionel Brătianu din prima și formală sa căsătorie cu Maria Moruzi, a fost în prim-planul vieții publice, politice sau intelectuale, verii săi direcți pe relația cu Constantin (Dinu) Brătianu sau cu Vintilă Brătianu au fost mai puțin implicați. Dintre fiii lui Dinu Brătianu, Ion (Oni), Constantin (Dinki) și Dan Brătianu, doar ultimul a avut veleități politice⁸, ca și Vintilă V. Brătianu, sau „Vintilică”, așa cum

burghez), de la petrecerea sărbătorilor și a timpului liber, în care familia și Florica, ca spațiu central al Brătienilor, jucau rolul principal, la susținerea reciprocă în societate. Ostracizarea lui Gheorghe Brătianu, după iunie 1930, a fost înțeleasă de unii membri ai clanului, ca o consecință a faptului că s-a rupt de familie, de rigorile și de directivele stabilite de șeful ei, unchiul său Vintilă Brătianu (Pia Pillat, *Sufletul nu cunoaște distanțele. Pagini de corespondență cu familia Pillat*, ediție de Monica Pillat, București, Editura Humanitas, 2009, p. 274).

⁷ Diminutivul numelui de Ion I. C. Brătianu avea scopul de a-l diferenția de tatăl său.

⁸ Dan Brătianu (1 septembrie 1913-16 decembrie 1986) a fost legat de aspirațiile tatălui; cu studii la București (de Drept și Economie politică), el devenea director al băncii „Creditul Industrial” și unul dintre liderii Tineretului Național-Liberal; s-a implicat în acțiunile tineretului și după impunerea regimului comunist, mai ales în manifestația din 8 noiembrie 1945; după moartea lui Jean Popescu, Dinu Brătianu l-a delegat pe fiul său să conducă organizația de Romani (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 342-343). Arestat, pe 15 august 1952 și anchetat timp de 16 luni, după mărturia soției sale, Dan Brătianu a fost trimis la spart piatra în lagărul de la Capul Măia; bolnav de tuberculoză pulmonară, el a fost transferat la Spitalul închisorii Văcărești și diagnosticat cu moarte iminentă, ceea ce le-a determinat autoritățile comuniste să îl elibereze în anul 1955. Însănătoșit cvasimiraculos după ieșirea din închisoare, Dan Brătianu a suportat șicanele comuniștilor, care nu i-au recunoscut studiile; a fost nevoit să lucreze ca necalificat, specializându-se ulterior în meseria de tinichigiu; „reabilitat” în 1977, el a primit din partea statului comunist o pensie lunară de 2000 de lei (Oana, văduvă Delhansa, căsătorită în 1976 cu Dan Brătianu, în *Viitorul*, anul XXXII, serie nouă, nr. 9, 9 aprilie 1990, p. 4, *apud* Florian Tănăsescu, Nicolae Tănăsescu, *Constantin (Bébé) Brătianu - istoria P. N. L. la interogatoriu*, cuvânt înainte de Radu Ciuceanu, Pitești, Editura Paralela 45, 2005, p. 183-185).

era cunoscut în epocă băiatul unic al lui Vintilă Brătianu⁹; ei s-au evidențiat în activitatea politică a tineretului liberal abia după 1944.

Pentru perioada interbelică, nu atât legăturile pe verticală ale *marii familii* au contat în raport cu partidul, chiar dacă ele rămân potențial importate, cât mai ales cele privitoare la familia extinsă, raportările genealogice pe orizontală fiind favorizate de numărul mare de copii ai lui Ion C. Brătianu, băieți și fete deopotrivă. Întrebarea legitimă pentru un cercetător este legată de conjuncturalul faptului istoric sau de existența unui proiect politic de dominație, pe relația cu reprezentanții de frunte ai partidului în contractarea căsătoriilor. Bărbații Brătianu din generația a doua construiseră, voluntar sau nu, o structură de putere familială: Vintilă Brătianu era căsătorit cu Lia, fiica lui Anastase Stolojan, om politic important pentru liberalismul românesc de secol XIX, iar Constantin I. C. (Dinu) Brătianu se căsătorise cu Alexandrina (Adina) Costinescu, fiica lui Emil Costinescu, apropiat politic de asemenea al lui Ion Brătianu. Excepția o constituie Ionel Brătianu ale cărui căsătorii au avut loc în afara cercului liberal, mai întâi cu Maria Moruzi, legătură oficială impusă și efemeră, și, apoi, în 1907, cu Eliza Știrbey, sora lui Barbu Știrbey, divorțată de Alexandru Marghiloman, o femeie de o remarcabilă inteligență, pasionată de politică și care a încercat să construiască relații de putere în cadrul partidului, folosindu-și marea ei influență¹⁰. Băieților din familie li s-au adăugat, sub raport politic, surorile. Căsătorită cu dr. C. Cantacuzino, sora cea mare a fraților Brătianu, Sabina, pare să fi fost singura care nu se legase politic, în pofida pasiunii ei pentru fenomenul public, decelabil în *Memoriile* sale¹¹. În rest, Maria s-a căsătorit cu Ion N. Pillat, Tatiana (*Tați*) cu Ilie I. Niculescu-Dorobanțu, iar Pia cu Alexandru Alimănișteanu. Toți aceștia au deținut un loc important în politica liberală de început de secol XX, înființând adevărate rețele de putere locale, în județele

⁹ Vintilă V. Brătianu (1914-1994) era absolvent al Politehnicii din Zürich. Participant la al doilea război mondial ca pilot de vânătoare în escadrila Popișteanu, el a preluat șefia organizației Olt a partidului de la unchiul său Alexandru Alimănișteanu (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 344). Condamnat în contumacie în 1946 la muncă silnică pe viață pentru activități anticomuniste desfășurate în timpul războiului, „Vintilică” a fost nevoit să fugă în Statele Unite; în 1947, el s-a stabilit în Franța, revenind în țară abia în 1990, fiind președinte al Consiliului Național al Partidului Liberal⁹³.

¹⁰ Eliza Știrbey a trăit între 1870 și 1957. Regina Maria afirma despre ea că, „cu toată înfățișarea ei cam severă, avea când râdea un mod încântător de a-și încreți nasul. Era în Elisa Marghiloman ceva neasemănat de sincer, care mă atrăgea, dar avea și ceva țepos care stânjenea întrucâtva apropierea de ea” (Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. II, București, Editura Eminescu, 1991, p. 32).

¹¹ Preocuparea pentru politică era recunoscută printre contemporani. Pentru nepoții ei, *Mătușa Bi* avea un caracter constructiv, organizatoric și despotic. „Vrea întotdeauna să aibă dreptate”, exclama Nicolae I. Pillat (Nicolae I. Pillat, *Silhouette din familia Brătianu*, traducere de Miruna Lepuș, ediție îngrijită și note de Silvia Colfescu, București, Editura Vremea, 2008, p. 85 și urm.). Însă soțul ei, doctorul Cantacuzino era în mare măsură dezinteresat de implicarea publică. Vezi și portretul ei realizat de Cornelia Pillat, în *Ofrande: memorii*, ediție de Monica Pillat, București, Editura Humanitas, 2011, p. 124-126

Dorohoi, Ilfov sau Olt, dar jucând un rol marginal din perspectiva guvernamentală a partidului. Întrucât familiile Pillat și Alimănișteanu constituie ele însele o parte a demersului privitor la familiile liberale, o să încerc să-l prezint lapidar, în dorința de a înțelege cultura politică a liberalilor români și beneficiile publice pe care le aducea apropierea / asocierea cu familia Brătianu, pe I. I. Niculescu-Dorobanțu. Cazul lui este excentric din perspectiva genealogică a acestui capitol, întrucât din căsătoria lui cu Tatiana Brătianu nu a rezultat nici un copil.

1.1. Ilie I. Niculescu-Dorobanțu

Ilie I. Niculescu-Dorobanțu, care a trăit între 1872 și 1943, avea supranumele de „Pământ”, în primul rând pentru faptul că era mare proprietar de terenuri agricole, având reședința moșiei la Dârvari, în județul Ilfov¹²; ca politician, adversarii îl descriau ca pe unul care a monopolizat „prostia”; chiar Corvin M. Petrescu, ziarist apropiat totuși de P.N.L. într-o perioadă¹³, îl caracteriza drept un personaj care „nu cugetă, nu raționează”, ci doar „rumegă, digeră și secretă,” neavând preocupări de ordin spiritual sau intelectual. Atunci când relația cu familia Brătianu i-a adus anumite funcții publice, precum cea de prefect de Ilfov (în mai multe rânduri, atât în perioada anterbelică, cât și în anii '20), I. I. Niculescu-Dorobanțu era reprezentat ca omul instinctelor primare de pradă, de acumulare și de acaparare¹⁴. Deși membrii organizației liberale de Ilfov au construit interesat, pentru avantajele recunoașterii la Centru, un cult al personalității în jurul șefului local, desemnându-l în 1936 președinte pe viață al filialei¹⁵, rațiunea unică pentru care I. I. Niculescu-Dorobanțu

¹² Ilie I. Niculescu-Dorobanțu era absolvent al Școlii Superioare de Științe Politice din Paris, după ce anterior obținuse o diplomă în Drept (Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, ediție anastatică, București, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, 1999 [București, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, 1940], p. 603). Asupra biografiei sale, prezentate encomiastic, vezi *Sărbătorirea D-lui Senator I. I. Niculescu-Dorobanțu*, în „Liberalul”, Ilfov, anul VI, nr. 11, 8 mai 1936, p. 1; *Figuri politice și administrative din epoca consolidării*, București, Tipografia „România Nouă” Theodor I. Voinea, 1924, p. 105; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, București, Tip. „Dimitrie Cantemir”, 1932, f. p.

¹³ Corvin M. Petrescu făcuse studii secundare în Franța și Elveția, diplomat al Colegiului din Geneva; Facultatea de Drept de aici; după 1906, s-a implicat în presă, mai ales cea a liberalilor (*L'Indépendance Roumaine*); spre 1928, el s-a apropiat de național-țărăniști, scriind la *La Roumanie* și la *Adevărul*; implicarea lui în opera propagandistică liberală s-a materializat, spre 1925, în mai multe lucrări: *Opera Partidul Național-Liberal*, Gheorghe Tătărescu ș.a. (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 652).

¹⁴ Corvin M. Petrescu, *Alb și negru (caleidoscop politic)*, București, „Tipografiile Române Unite”, 1925, p. 52-53. Involuntar, și cei din familie îi prezintă primitivitatea. Vezi Nicolae I. Pillat, *op. cit.*, p. 38.

¹⁵ Portretul lui I. I. Niculescu-Dorobanțu era realizat periodic în *Liberalul* de Ilfov, personajul fiind prezentat ca bun gospodar, ca prefect între 1922 și 1926 (*Liberalul*, anul I, nr. 1, 1 august 1926, p. 1), ca iubitor al țăranilor și de dreptate (Petre I. Ghiață, „Portret. Un caracter: I. I. Niculescu-Dorobanțu”, în *Liberalul*, anul II, nr. 5, 1 decembrie 1927)

a deținut roluri politice și administrative în județul Ilfov timp de 20 de ani, ca lider politic, senator și prefect al județului Ilfov sau ca președinte al Societății Centrale Agricole din România (între 1911 și 1941), a fost rudenia directă, interesul și aptitudinile politice ale celui în cauză fiind reduse.

În cazul căsătoriei dintre Tatiana Brătianu și I. I. Niculescu-Dorobanțu pot descrie o influență politică punctuală prin lipsa de copii. Celelalte alianțe matrimoniale au avut o dezvoltare radială, cu o largă recunoaștere socială, sub forma unor familii autonome, legate însă de *marea familie*. Este cazul familiilor Pillat, Alimănișteanu și Costinescu.

1.2. Familia Pillat

Familia Pillat nu contează din perspectivă istorică și politică în analiza de față doar prin căsătoria dintre Maria (*Mărința*) Brătianu, sora mai mică a fraților Brătianu, persoană veselă și activă spre deosebire de retrasa Tatiana, cu Ion N. Pillat, proprietar agricol în județul Dorohoi, cu moșia de la Miorcani, aproape de Prut, și om politic liberal, deputat în mai multe rânduri¹⁶. Primul născut al familiei,

etc.; la 12 martie 1936, I. I. Niculescu-Dorobanțu a fost sărbătorit, cu mare fast, la împlinirea a 35 de ani de activitate politică, ca șef al organizației liberale din județul Ilfov; absența miniștrilor, dar prezența președintelui partidului, Constantin I. C. Brătianu, dădea măsura confruntării interne din partide; dar dimensiunea și mesajul manifestării demonstau forța organizației conduse de Niculescu-Dorobanțu, „părintele județului Ilfov”, cum îl numește unul din participanți; un alt participant consideră că „era cea mai frumoasă zi din viața sa” („Sărbătorirea D-lui Senator I. I. Niculescu-Dorobanțu”, în *Liberalul*, Ilfov, anul VI, nr. 11, 8 mai 1936, p. 1). Ziarul organizației din Ilfov a liberalilor români îi dedicase, și anterior, un număr festiv *Lui I. I. Niculescu-Dorobanțu. 35 de ani de activitate politică închinăți Partidului Național-Liberal*, cf. *Liberalul*, Ilfov, anul V, nr. 8 (număr festiv în 12 pagini), 10 noiembrie 1935). Petre I. Ghiață, unul din cei care au susținut acest cult, găsea două trăsături majore pentru liderul său de partid, persistența și cinstea, dovedite ca prefect al județului Ilfov (1922-1926), atunci când a sprijinit în mod direct școala și corpul dascălesc (Petre I. Ghiață, *Ilie I. Niculescu-Dorobanțu*, în „*Liberalul*”, anul I, nr. 1, 1 august 1926). Deși îi cânta osanale în anii '20, autorul menționat a ajuns la o ruptură violentă 10 ani mai târziu (vezi *supra*).

¹⁶ Descrierea Mariei Brătianu, căsătorită Pillat, este, adevărat, una subiectivă, realizată de fiul ei, Nicolae, într-o lucrare cu caracter memorialistic; fiul este preocupat să arate un personaj dinamic: „Mami a fost însăși viața în tot ce are mai mareț și mai frumos, mai vesel și mai trist, mai harnic și mai plin de abnegație, mai inteligent și mai neprevăzut. Dacă ar fi fost bărbat, ar fi fost un mare om politic prin chiar pasiunea ideilor, prin combativitatea opiniilor, prin verticalitatea caracterului...” (Nicolae I. Pillat, *op. cit.*, p. 33). Nicolae Pillat îi lauda, de altfel, implicarea fermă în viața culturală și în mișcarea feministă din perioada interbelică, faptul că a prezidat opere de binefacere (*Ibidem*, p. 37-38); a fost președinta Societății muzicale *Cântarea României* și a înființat cercul *Liga națională a femeilor române* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 661). Vezi și Cornelia Pillat, *op. cit.*, p. 126 și 131-134), care o prezintă drept „extrem de conștiincioasă, dar și pasională”, supusă și veselă. Asupra lui Ion N. Pillat, vezi fiul său Nicolae I. Pillat, *op. cit.*, p. 49-54.

cel care a fost poetul I. I. Pillat, interesează aici în sensul proiectării lui politice. Absolvent de Drept la Paris, deși nu profesat niciodată ca avocat, avea să facă politică de tânăr, intrând în Partidul Național Liberal după întoarcerea de la Conferința de pace din Paris (1919). Încă de atunci, s-a văzut numit președinte al organizației partidului din județul Dorohoi, pe locul rămas vacant prin „abdicarea” tatălui său. Politica era pentru el o obligație morală față de unchiu Brătianu, după cum singur mărturisește epistolar. Virtutea tradiției invocată mai sus nu l-a scutit de apostrofările adversarilor de beneficiar moral al relațiilor sale familiare¹⁷, ca „nepot al Brătienilor”, ca „poet”, ca veleitar politic. Asra Berkowitz îl prezintă ca fiind talentat, dar fără însușiri politice, fără prestață sau calități oratorice, moștenind conducerea organizației liberale locale împreună cu moșia de la Herța¹⁸. Lui însuși, spectacolul vieții politice i se pare lamentabil, mai ales în mediul provincial de la Dorohoi, de unde și sfatul dat fiului său, Dinu Pillat, de a nu urma acest drum¹⁹. Acțiunile politice erau o corvoadă; „dacă nu erau ele...” este o frază care apare de mai multe ori în scrisorile către apropiați²⁰.

Finalmente, el trezea bănuiala că nu avea nici o ocupație permanentă, făcând însă mici afaceri de intervenție pe lângă instituții de credit; pentru Victor Slăvescu, el era „nepotul familiei Brătianu”²¹.

Ion I. Pillat s-a căsătorit cu Maria Procopie-Dumitrescu, pictoriță, cu care a avut doi copii: mai sus menționatul Dinu, care nu a mai putut face politică, în

Mult mai în vârstă decât Maria Brătianu, diferența fiind de cca. 10 ani, era un om voinic, cu o mare poftă de mâncare („de om tânăr”), pasionat de agricultură, pe care o făcea modern pe moșia sa de la Miorcani (mii și mii de hectare”), în pofida studiilor militare în Franța, la Saint-Cyr, unde fusese coleg de promoție cu Berthelot; nu le refuza nimic celor trei copii, în pofida unui caracter dificil, de o mare nervozitate. Căsătoria dintre cei doi a fost „aranjată”, Cornelia Pillat, soția lui Dinu Pillat, întrebându-se asupra acceptării „maichii” a acestui gest. Finalmente, „viața disciplinată” a acesteia, „plină de îndatoriri”, a fost elementul decisiv pentru care a acceptat îndemnul părinților de a se căsători cu Ion N. Pillat, necunoscut bucureștenilor, dar „cel mai tânăr deputat” și „cu faima unor întinse moșii în Dorohoi și Botoșani” (Cornelia Pillat, *op. cit.*, p. 126 și 130).

¹⁷ Ion Pillat, *Scrisori (1898-1944)*, ediție îngrijită, datarea scrisorilor, note, cronologie, postfață (*Istoria unei ediții*), schiță bio-bibliografică de Cornelia Pillat, București, Editura Du Style, 1998 (Ion Pillat, *Opere*, vol. VII); vezi și „Parlamentul”, anul I, nr. 10, miercuri 18 ianuarie 1928, p. 2.

¹⁸ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 328.

¹⁹ Dinu Pillat, *Itinerarii istorico-literare*, ediție alcătuită, prefață și bibliografie de George Muntean, București, Editura Minerva, 1978, p. 28.

²⁰ Ion Pillat, *op. cit.*, p. 251; Idem, *Mărturisiri*, extras din *Revista Fundațiilor Regale*, nr. 2, 1942; Dinu Pillat, *op. cit.*; portretul pe care i-l realizează fratele său este întrucâtva diferit, Ion I. Pillat apărând ca patriot, pasionat de politică încă de mic (Nicolae I. Pillat, *op. cit.*, p. 59-69).

²¹ Cazul fabricii de șampanie „Rhein” față de „Creditul Industrial”, povestit de Victor Slăvescu pentru 17 septembrie 1926 (Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, vol. I, octombrie 1923 – 1 ianuarie 1938, ediție îngrijită, cuvânt înainte și indice de Georgeta Penelea-Filitti, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 39).

condițiile impunerii regimului comunist, și Pia Pillat, căsătorită la rândul ei, într-un al doilea mariaj, cu Mihail Fărcășanu, personaj important în acțiunea liberală de după 1945²².

1.3. Familia Alimănișteanu

Ultimul dintre copii lui Ion C. Brătianu, Pia (*Lelița*)²³, era căsătorită cu Alexandru Alimănișteanu, consfințind astfel o politică matrimonială, întrucât ruda prin alianță a Brătienilor era membru al unei importante (prin influența economică și socială) familii din Olt, din satul Alimănești. Cu studii temeinice în științe economice, parcurse la universitățile din Paris, Berlin și Londra, el a fost mai puțin vizibil în spațiul public, deși era președintele organizației de Olt a partidului liberal și, din această perspectivă, ales de mai multe ori ca deputat și senator. Redactorii de la revista *Parlamentul* îl caracterizau ca fiind un vechi parlamentar, un „agregabil tovarăș de vorbă”, dar care nu era foarte prezent în Cameră, neținând nici un discurs și nefiind inițiatorul vreunei legi. Marele respect de care se bucura era construit pe înrudirea cu fetișizata familie a Brătienilor²⁴. Mare proprietar rural, membru în consiliul eparhial de Argeș și în consiliul mitropolitan, el era însă implicat și în domeniul bancar, fiind președintele Consiliului de administrație la „Casa de Credit”, sucursală a „Creditului Rural” condus de Constantin I. C. Brătianu, vicepreședintele „Băncii Uniunii” din Slatina, vicepreședinte la „Moara Olteanca” (donație a lui Al. I. Ilescu), directorul general la „Banca Viticolă” ș.a.²⁵. Stima de care s-a bucurat în cadrul familiei a făcut ca el să fie înmormântat la Florica, în 1946²⁶.

Alături de Alexandru Alimănișteanu, familia îi cuprindea pe Constantin Alimănișteanu, cunoscut inginer de mine în perioada de până la primul război mondial, cu studii liceale și universitare la Paris, directorul Industriei, comerțului și minelor în cadrul diverselor guvernări liberale, prefect de Ilfov în 1907 și deputat de Muscel în mai multe rânduri²⁷, pe Vasile Alimănișteanu, proprietar și inginer agricol,

²² Nicolae I. Pillat, *op. cit.*, p. 65. Fără a prezenta biografia lui Mihail Fărcășanu, trebuie amintit faptul că el a ajuns șeful tineretului liberal după 1940, cu un mare rol în presa liberală, prin *Liberalul*. Fugit din țară în 1946, condamnat la moarte în contumacie, Fărcășanu a fost unul din cei mai activi politicieni români în exil, conducând secția română a postului de radio *Europa Liberă*.

²³ Pia Brătianu era o figură mai curând introvertită, fapt care reiese și din memoriile ei scrise spre 1940 (*Trecutul viu. Schițe și amintiri*, București, Editura Cartea Românească, 1940).

²⁴ În *Parlamentul*, anul I, nr. 14, joi 16 februarie 1928, p. 5.

²⁵ *Figuri politice și administrative...*, p. 82; *Anuarul Parlamentar...*, f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 25; vezi și Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea II (1933-1940), p. 144 sau Eugen Stănescu, Iulia Stănescu, Gavril Preda, *Liberalii. O istorie în date, documente și personalități. 1875-1947*, Ploiești, Editura Mectis, 1999, p. 313.

²⁶ Cornelia Pillat, *op. cit.*, p. 122.

²⁷ Constantin Alimănișteanu a demarat sondajul pentru căutarea apelor arteziene în Bărăgan și a condus și controlat exploatarea miniere în timpul guvernărilor liberale; era foarte

cu studii în Belgia, deputat și senator liberal, prefect de Olt de două ori până în 1926²⁸ sau pe Virgil Alimănișteanu. Acesta din urmă, inginer de mine, cu studii la Liège, și diplomă de inginer electrician, s-a aflat în perioadă în conducerea mai multor întreprinderi dominate de liberali, precum societatea „Lignitul”, „Creditul minier”, „Petrolul românesc”, „Petrol Govora”. Deși nu s-a evidențiat în politica manifestă a formațiunii liberale, un număr din ziarul național-țărănist *Dreptatea* îl prezenta drept „subșeful și moștenitorul partidului”²⁹, pe relația cu organizația din Olt. În strânsă legătură cu numele de Alimănișteanu, din alte generații politice, mai rețin un Dumitru Alimănișteanu, tânăr liberal, care a urmat de asemenea Școala națională de mine, fiind inginer, evidențiat mai ales după 1933, când a fost ales deputat, raportor al bugetului general pe 1935/1936 și 1936 / 1937 și subsecretar de stat la Finanțe³⁰, precum și pe un al doilea Constantin Alimănișteanu, greu de plasat de către mine în arborele genealogic al Alimăneștilor întrucât din punct de vedere politic sau economic el apare legat de organizația din Constanța³¹.

Din perspectiva relației de rudenie cu familia Brătianu, județul Olt apărea ca fiind dat de zestre de către frații Brătianu cumnatului lor, Alexandru Alimănișteanu.

apropiat de gândirea lui Vintilă Brătianu, împreună cu care a redactat și raportul comisiei însărcinate cu studiul regiunilor pretolifere (între autori, se găsea și L. Mrazec); a scris, de altfel, mai multe lucrări în domeniul exploatarei petrolului, *Studiu asupra legii minelor* (1895), *Combustibilii minerali în România* (1896), *Considerațiuni generale asupra întocmirii legii minelor* (1897), *Rolul elementului românesc în exploatarea bogățiilor noastre petrolifere* (1900), *Chestiunea concedării terenurilor petrolifere de pe proprietățile Statului și a conductelor transportului petrolului* (1900), *Capitalurile străine în România și unele măsuri pentru atragerea lor* (1901), *Aplicarea legii încurajării industriei* (1902), *Patruzeci de ani în industria petrolului* (1906). Cf. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 25.

²⁸ Vasile Alimănișteanu a fost deputat al P.N.L. de Olt în 1927, senator în 1931 și 1933 (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 25). În 1931, el apare ales ca senator independent (*Anuarul Parlamentar...*, f. p.).

²⁹ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 25. Ales uneori ca deputat de Olt sau consilier județean, Virgil Alimănișteanu apărea și ca membru în consistoriul eparhial Argeș, membru în Camera Agricolă Olt, membru în Uniunea Camerelor Agricole, membru în Camera de Comerț, administrator delegat al „Băncii Uniunii” din Slatina, administrator delegat la „Moara Olteanca”, delegat „Creditul Rural”, la „Casa Rurală de credit”, președintele Comitetului școlar. Vezi și *Dreptatea*, anul II, nr. 119, joi 8 martie 1928, p. 2.

³⁰ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 25; vezi și Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 144; Eugen Stănescu ș.a., *op. cit.*, p. 313.

³¹ Deputat de Constanța, între 1922 și 1926, senator al aceluiași județ în 1931 și 1933, raportor al proiectului de lege pentru desființarea regiilor autonome în primăvara anului 1934, Constantin Alimănișteanu apare drept un fruntaș al Partidul Național Liberal, cu studii făcute în străinătate, mare ofițer al Coroanei, dar în același timp, o personalitate economică și socială a județului dobrogean, director general la „Băncii Românești” din orașul Constanța și agricultor în stil mare. El era desemnat de altfel mai mult agricultor și de un comerț agreabil în societate (*Figuri politice și administrative...*, p. 79; *Anuarul Parlamentar...*, f. p.; *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 143, 22 aprilie 1934, p. 11).

Acesta și-ar fi construit aici o rețea de putere prin aducerea tuturor rubedeniilor în fruntea județului și prin sacrificarea unor vechi fruntași, precum George Danielopol, M. Vlădescu-Olt, Alex. Ghirgiu, Alex. Beetti, Jack Floreșcu și, în special, frații Protopopescu, fiii fostului său socru și șef Take Protopopescu³².

1.4. Familia Costinescu

Familia Costinescu se circumscrie scenariului politic al alianțelor familiale. Emil Costinescu, a cărui fiică Alexandrina s-a căsătorit cu al doilea băiat al familiei, a fost unul din tinerii colaboratori ai lui Ion C. Brătianu în dezvoltarea politică a partidului liberal, făcând parte din *oculta* care a sprijinit „însăunarea” celui de al treilea Brătianu, Ion I. C. (Ionel), la conducerea formațiunii. Redactor economic de la *Românul* lui C.A. Rosetti, el era un combativ parlamentar pe probleme financiare, ministru de Finanțe în mai multe guverne liberale. Din punct de vedere social, era fondator și director al Băncii Naționale a României, prim director al „Băncii Generale” din București, proprietarul unei mari întreprinderi de cherestea și a unei fabrici de cuie, construite de el lângă Sinaia³³. Având interese financiare și în județul Neamț, Emil Costinescu a patronat, ca președinte de onoare, organizația liberală de aici, pe care a preluat-o efectiv în 1908, la moartea corifeului liberal al zonei, Nicu Albu. Fiul său, Ioan E. Costinescu, doctor în medicină la Paris, înscris de timpuriu în partid, a „moștenit” organizația de Neamț, înainte de decesul tatălui său (din 1921). Încă din 1913, Emil Costinescu a renunțat la funcția de președinte al organizației județene în favoarea fiului său, mutare oficializată în ședința din 11 aprilie 1914 a comitetului județean al partidului liberal din Neamț. Întrucât practica medicina în Capitală, el a ocupat simultan și funcția de președinte al organizației București, ajungând din această postură chiar primar al Capitalei (1926-1928) și ministru în mai multe departamente după 1934, în special la Muncă, Sănătate și Ocrotiri Sociale, dar și la Industrie și Comerț³⁴. A murit în închisoare, în timpul

³² *Dreptatea*, anul II, nr. 119, joi 8 martie 1928, p. 2.

³³ Pamfil Șeicaru, *Scriseri*, vol. III, selecția textelor, îngrijire și note Victor Frunză, București, Editura Victor Frunză, 2003, p. 60; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 228. Imaginea pe care o realizează Sabina Cantacuzino lui Emil Costinescu, în vizitele pe care acesta i le făcea lui Ion C. Brătianu, merită reprodușă: „Venea la noi ca să lucreze cu tata și mai ales ca să iasă la aer bun și întăritor, căci era veșnic suferind și ipohondru. Bărbat frumos, blând, plăcut, care asemenea luptase dărz cu viața în copilărie și prima tinerețe. Ne povestea cum își făcuse singur studiile și cum învățase pantofăria și confecționase botinele surorilor lui. Iubea mult copii și după ce a răsfățat pe ai amicilor, a fost un părinte bun și un bunic ideal. Și dânsul a muncit cu devotament în Partidul Liberal; ani de zile a dus pe umeri *jurnalul Românul*. Familia Rosetti lipsea în străinătate” (Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu*, vol. I, îngrijire de ediție, Introducere și Note de dr. Elisabeta Simion, București, Editura Albatros, 1993, p. 67).

³⁴ *Figuri politice și administrative...*, p. 76; *Parlamentul*, anul I, nr. 23, joi, 15 iulie 1928, p. 2; *Anuarul Parlamentar...*, f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 228. Despre fiul cel mare al lui Emil Costinescu, care studia medicina, Sabina Cantacuzino povestește că avusese în

regimului comunist, „pentru păcatul de a fi fost ministru”, cum remarcă unul din colaboratorii săi de la Neamț³⁵.

* * *

Genealogia politică a familiei Brătianu cuprindea pentru perioada interbelică și pentru istoria României, în principal, ramura lui Ion C. Brătianu. **Constantin Brătianu** (sau **Bébé**, pentru a fi deosebit de Dinu Brătianu), născut la 20 mai 1887 ca fiu al generalului Constantin Brătianu, rudă de gradul I (văr primar) cu Ion C. Brătianu, era, prin urmare, vărul fraților Brătianu și nu nepotul lor, în special al lui Ionel Brătianu, așa cum îl prezintă diverse biografii. De profesiune agricultor, avea însă studii juridice la București și un doctorat în drept internațional la Paris, susținut în 1913; făcuse campania din Bulgaria și, ulterior, a lucrat, deși informațiile sunt mai curând neclare pentru mine, la Institutul Pasteur din București la produsul antiholeric (!). Intrarea în politică s-a făcut pe neașteptate, întrucât nu avea „vre-o aptitudine sau aplecare specială”, Ionel Brătianu cerându-i să fie colaboratorul său personal în condițiile guvernării. Ca șef de Cabinet al primului ministru, a participat la marile decizii din preajma și din timpul primului război mondial (tratativele cu aliații, călătoriile la Petrograd, Consiliile de Coroană ș.a.), însoțindu-l pe Ionel Brătianu, ca secretar al delegației române, la Conferința de pace de la Paris. Deputat cu o prezență discretă în perioada 1922-1926 și după 1933, vorbind pentru prima dată în Cameră în ianuarie 1935 și dovedind unele calități oratorice³⁶, el a fost numit, în 1927, ca subsecretar de Stat la Președinția Consiliului de Miniștri, după ce liderul liberal desființase, în august 1927, două subsecretariate la ministerul Finanțelor și la cel al Comunicațiilor. Membru în Delegația Permanentă a partidului, în 1933, Bébé Brătianu a revenit în prim-planul vieții politice după ce l-a înlocuit temporar și, ulterior, definitiv pe Gheorghe Tătărescu ca secretar general al P.N.L., din 1934 și până în 1947³⁷; sub raport politic, el devenise în 1936, președintele organizației liberale din Banat³⁸.

De dimensiuni mult peste cele normale și având, pentru contemporani, o „intelență rară”, Bébé Brătianu a jucat pe lângă Ion I. C. Brătianu rolul de „eminență cenușie”; ministrul căruia îi făcea o vizită, ca subsecretar de stat la președinția Consiliului de miniștri, tremura, pentru că „vărul Brătianu” era vestitorul

tinerețe o viață „cam zglobie”, după care se potolise, trecând examenele cu felicitări, ceea ce-l îmblânzise chiar pe Vintilă Brătianu „foarte opus la început unei astfel de tovarășii” (Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, vol. I, p. 179).

³⁵ Ion Matasă, *Ziaristica și politica*, în ANDJ Neamț, fond Ion Matasă, dos. 45 / 1970, f. V-VI.

³⁶ Radu T. Matei, *Aspecte parlamentare. 1934-1935*, cu o prefață de George Fotino, București, Tip. „I. C. Văcărescu, 1935, p. 161.

³⁷ După 1947, s-a întreținut reparând ceasuri. Arestat pe 6 mai 1950, el a fost transferat la închisoarea de la Sighet, unde a fost deținut până 1955. Eliberat, a murit însă un an mai târziu, în ianuarie 1956, la Spitalul Colțea.

³⁸ ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 305 și urm. Vezi și Florian Tănăsescu, Nicolae Tănăsescu, *op. cit.*, p. 248-258.

nemulțumii stăpânului; acest rol a diminuat în timpul conducerii lui Vintilă Brătianu, mult mai direct ca raportare la colaboratorii sau prietenii politici³⁹.

2. Părinți și copii în cadrul Partidului Național Liberal

Relațiile de rudenie constituiau o practică pentru liberali atât pe verticală, cât și pe orizontală. Cele mai multe dintre familiile politice din interiorul formațiunii liberale se constituie însă pe relația părinte – copil, adeseori fiul moștenind, în mod direct sau indirect, alături de numele utilizabil ca vehicul în propria carieră publică, și organizația condusă de tatăl său. Impunerea dualității tată-fiu la conducerea structurilor liberale județene, respectiv a organizației de tineret, trimitea la caracterul patrimonial al puterii în partidul liberal și la crearea unor dinastii liberale locale ca formă de existență fizică, corpusculară, a puterii. Spre ilustrare, am să mă refer cu precădere în cele ce urmează la familiile Săveanu, Chirculescu, Moșoiu sau Mârzescu și mai puțin la familia Sassu, spre exemplu, cu cunoscutul om politic liberal Vasile P. Sassu și fiul său, Matei, propulsat ca prefect la Brăila și potențial președinte al organizației de acolo, în dauna lui Radu Portocală⁴⁰. După cum, trimerile la familiile Nicolaescu sau Ionescu-Quintus sunt minimale, motivul principal fiind reprezentat de documentarea lacunară în această fază a cercetării. O ultimă precizare este impusă de ordinea prezentării acestor cazuri de transfer al puterii în cadrul partidului, privilegiind familiile marcante în viața publică, pentru acțiunea unuia dintre membrii ei cel puțin.

2.1. Familia Mârzescu⁴¹

Nume însemnat al Iașului, Mârzeștii au reprezentat totodată una din puținele familii politice românești cu două generații de membri în guvern⁴². Tatăl, Gheorghe Mârzescu, a fost unul din liberalii moldoveni importanți în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Cu studii la College de France și licența în Drept la Paris, el a

³⁹ În *Parlamentul*, anul I, nr. 9, miercuri, 4 ianuarie 1928, p. 2.

⁴⁰ Radu Portocală, nepot dinspre mamă, văr oarecum cu Mircea Djuvara, apropiat de Gheorghe Tătărescu, urma să devină șeful organizației, căzând de acord cu Șerban Răducanu, Leonte Moldovanu și V. Demetrescu-Brăila, ultimul devenind președinte de onoare (Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 152); Radu Portocală scrisese *Scănteietoarea personalitate a lui Alexandru Djuvara. Semănătorul teoriei funcțiunii sociale a proprietății*, f.l., f.e., 1943.

⁴¹ Asupra familiei Mârzescu, cu precădere asupra fiului, Georgel Mârzescu, vezi subcapitolul meu, Ovidiu Buruiană, *Gheorghe (Georgel) Gh. Mârzescu. Schiță de portret a unui liberal ieșean*, în Gheorghe Iacob (coordonator), *Iași. Istoria unei capitale*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2008, p. 284-286. Vezi o genealogie a acestei familii în Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească (1866-1900)*, București, Editura All, 1998, p. 88.

⁴² „Mârzescu, tatăl și fiul. Disciplina de partid și simțul politic al lui Georgel Mârzescu”, în *Mișcarea*, anul XXII, nr. 5687, duminică, 16 mai, 1925, p. 1.

fost numit la întoarcerea în țară profesor de drept civil la Universitatea ieșeană⁴³. Apropiat de Mihail Kogălniceanu și de gruparea liberalilor moderați din fosta capitală a Moldovei⁴⁴, Gheorghe Mârzescu a fost un personaj incomod pentru conducerea de la București a liberalilor români, împotrivindu-se autoritarismului acesteia și neglijării intereselor Iașului în politicile guvernamentale; în pofida faptului că a fost ministru încă din 1869, al Instrucțiunii Publice și al Cultelor în guvernul Dimitrie Ghica (a mai adevănit această funcție în 1897), el a făcut parte din grupul facționistilor de la Iași, din opoziția unită față de guvernul Ion C. Brătianu (1887-1888) și, mai ales, din mișcarea *drapelistă* a lui P. S. Aurelian⁴⁵. Chiar manifestând dizidența, influența lui Gheorghe Mârzescu în intelectuala organizație ieșeană a fost semnificativă, fiind perceput ca un „mare elector”. Fiul său cel mare, Gheorghe Gheorghe Mârzescu, numit „Georgel” de contemporani tocmai pentru a-l deosebi de tatăl său, a moștenit așadar o adevărată situație în partid, la nivel local și central. Însă, în cazul lui, meritele politice personale au fost determinante într-un anumit tip de ascensiune presupus de organizația liberală. Licențiat în Drept al Universității din București⁴⁶, la rândul lui, profesor de Drept civil la Universitatea din Iași, Georgel Mârzescu i-a datorat tatălui intrarea în politică, fiind numit șef de cabinet al acestuia în 1896, atunci când Gheorghe Mârzescu ocupa funcția de ministru al Instrucțiunii și Cultelor. În organizația ieșeană, el a deținut multă vreme o poziție de secund al lui Constantin Stere. Încurajat tacit de „ambitiosul” moldovean, după cum îl numește Ion Dafin, tânărul Georgel Mârzescu a deținut un rol important în schimbarea de generații petrecută la nivelul liberalismului ieșean. În fruntea tinerilor liberali radicali și reformiști din partid, el a contestat principial, cu convingere și fățiș, considerând că îndeplinește o datorie de bun liberal, după cum au caracterizat cei mai mulți observatori demersul său, vechea conducere concentrată în jurul lui Petru Poni (cu Nicu Gane, Const. Climescu, Pandele Zamfirescu, C. B. Penescu, Ath. Gheorghiu, Gh. Săndulescu, Petru Fântănar). Incapacitatea lui Petru Poni de a menține echilibrul în cadrul organizației, dată fiind ascensiunea lui Ionel Brătianu în planul general al partidului, l-a adus la președinția organizației pe Constantin Stere, în dauna lui Mârzescu. Conducerea uriașului om politic născut în Moldova de peste Prut nu a fost tocmai ușor de suportat, dat fiind faptul că Stere, considerându-se providențial și având o foarte bună imagine de democrat, s-a comportat ca adevărat „stăpân” în cadrul organizației. Înaintea lui,

⁴³ Vezi mai multe informații în Vasile I. Botez, „Câteva amintiri din trecut despre Gheorghe Mârzescu”, în *Mișcarea*, anul VII, nr. 103, miercuri 13 mai 1915, p. 1; Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, Iași, Tipografia „Lumina Moldovei”, 1923, p. 171

⁴⁴ Ion Dafin, *Iașul cultural și social. Amintiri și însemnări*, vol. II, Iași, Editura „Viața Românească” S. A., 1928, p. 96.

⁴⁵ Vezi mai multe despre acțiunile politice ale lui Gheorghe Mârzescu, în Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România. De la origini până la 1918*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 160, 227, 251-253, 263, 328.

⁴⁶ Cu o teză despre *Condițiunea juridică a streinilor din România*, București, Tipografia Curții Regale, 1897.

nici un membru din club, chiar dintre cei mai bătrâni, nu puteau să-și spună cuvântul în toată libertatea, cum fusese până atunci, aprecia un fin observator al mediului intelectual și politic ieșean, Ion Dafin. Doar rolul uriaș al grupului de la Iași în promovarea reformelor propuse de liberali în 1913, entuziasmul lui Stere fiind determinant, a păstrat unitatea organizației⁴⁷. Mulți dintre liberalii ieșeni se orientaseră însă spre Georgel Mârzescu, apreciat tot mai mult pentru caracterul său democrat și liberal totodată. El a fost cel care a înființat ziarul *Mișcarea*, în 9 septembrie 1909, care a devenit rapid oficiosul P.N.L. Iași⁴⁸. Încă din timpul neutralității, atunci când Stere a făcut o atât de evidentă și zgomotoasă poziție distinctă față de linia primului ministru Ionel Brătianu, Gheorghe Gh. Mârzescu, fiul fostului lider Gh. Mârzescu, a fost privit ca adevărat șef al organizației ieșene⁴⁹. În opoziție cu Constantin Stere și plecând de la calitățile personale ale noului lider sau de la amintirea tatălui său, președinția lui Georgel Mârzescu a fost idealizată de toți liberalii ieșeni, care au creat un adevărat cult în jurul lui.

Mărturiile contemporanilor concordă în a-l prezenta pe Georgel Mârzescu ca pe unul din oamenii politici ai noii Românie. Adversar al lui Ionel Brătianu, Nicolae Iorga îl idealizează pe Mârzescu în figura omului „cel mai înțeleghător, cel mai liber față de șeful în fața căruia ceilalți stăteau tâmpiți și încremeniți și, adaug, cel mai sincer dintre conducătorii liberali”⁵⁰. Moartea surprinzătoare a omului politic liberal, în mai 1926, „la vârsta când puterile nu sunt slăbite, dar o experiență prețioasă li se adaugă” (George Mârzescu era născut în 1876), era definită de marele istoric ca fiind „o pierdere pentru țară”. Sub emoția morții omului politic ieșean, N. Iorga afirma că „Partidul de care se legase și pentru că era o datorie moștenită de la simpaticul și spiritualul său părinte (Gh. Mârzescu – n. mea, Ov. B.), nu mai avea om ca dânsul”. În mod evident, ascensiunea politică s-a datorat tatălui într-o mare măsură: în 1896, la 20 de ani, el a fost numit șef de Cabinet la Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, condus de tatăl său în acel moment, hotărându-l astfel dedicarea către politică, pe care a făcut-o alături de Ionel Brătianu. Dar, după cum remarca același Iorga, tânărul om politic a căutat să îndreptățească această favoare „prin muncă încordată și printr-un sentiment deosebit al răspunderii cuvintelor și acțiunilor sale”. Discursurile serioase, precum și faptele determinate de o convingere profundă, făcuseră din el, spune Iorga, un „om de autoritate”. Zgârcit cu laudele față de liberali, Iorga nu ezită să-l aprecieze pe Mârzescu pentru demnitatea sa, dovedită mai ales față de șeful său, pentru hotărârea, dar și pentru atitudinea curtenitoare față de adversari, „cu care putea rămâne personal prieten”. „Georgel

⁴⁷ Ion Dafin, *op. cit.*, vol. II, p. 135-137 și 147-148.

⁴⁸ Gheorghe Gheorghe Mârzescu a scris articolul editorial, „Mișcarea”, în *Mișcarea*, anul I, nr. 1, duminică, 14 septembrie 1909, p. 1, în care asumă pentru această publicație apărarea ideilor liberale.

⁴⁹ Ion Dafin, *op. cit.*, vol. II, p. 89.

⁵⁰ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ediție Valeriu și Sanda Răpeanu, București, Editura Minerva, 1976, p. 633. Vezi frumoasele pagini despre Gh. Mârzescu din Ion Dafin, *op. cit.*, vol. I, Iași, Editura „Viața Românească” S. A., 1928, p. 95-110.

Mărzescu oferea speranța unei vieți politice normale”, concluzionează Iorga, regretându-i moartea⁵¹.

Oricum, amintirea lui a fost puternică pentru contemporani. Lăudându-i sinceritatea, prietenia, inteligența scăpărătoare, puterea de muncă de neînchipuit, Ion Dafin într-o carte dedicată personalităților ieșene afirma că „și totuși nu ne putem deprinde cu lipsa lui (...). Și astăzi parcă-l așteptăm să vie în mijlocul nostru, să-l privim cu dragoste, să-l urmărim fără nici o condiție, convinși fiind că prezența sa nu poate fi de cât folositoare”. Credința și dragostea cu care slujise Partidul Național Liberal, pentru care își dezvăluise inteligența și forța de muncă, disciplina, personalitatea sa pe care o imprima tuturor actelor politice, tactul și democratismul său de care dăduse dovadă atât în 1907, ca director al Prefecturii Iași, cât și în disputa cu vechea generație liberală, activitatea ministerială practică îl făceau pe George Mărzescu la mijlocul anilor '20 „factorul cel mai indispensabil în Partidul Național Liberal, pentru care viitorul îi pregătea o situație ce nu putea fi râvnită de oricine⁵².

Ieșenii îl rețineau și pentru perioada în care fusese primar al Iașilor (1914-1916), când alcătuisese un bun program de activitate edilitară, amânat însă de război, pentru ajutorul pe care-l dăduse orașului ca ministru de Interne (1918-1919), impunându-i ministerului de Război recunoașterea plății ce se cuvenea Iașilor pentru lucrurile consumate de armată în timpul șederii la Iași⁵³, precum și pentru

⁵¹ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. III, Ediție critică, note și comentarii Valeriu și Sanda Răpeanu, Galați, Editura Porto - Franco, 1997, p. 157. La unison, presa acelor zile a deplâns, la unison dispariția fizică a liderului liberal: „puternic temperament politic”, omul în care partidul liberal „punea cele mai mari speranțe”; de la el se aștepta tot mai mult normalitatea politică, „în nota de civilizație care-i caracteriza întreaga acțiune, într-o epocă dominată de demagogie și egoism care trivializau luptele politice” (*Universul*); „era liberal, dar problemele politice el le examina și din punctul de vedere al interesului general și al principiilor superioare; deși își iubea partidul cu pasiune, își stima adversarii, „câștigându-le astfel simpatiile și fiind cel mai agreat de către adversari dintre toți miniștrii liberali” (*Adevărul*). Erau evidențiate sărăcia lui, deși era membru al unui partid bogat (*Îndreptarea*, *Argus*), sau lipsa de fanatism de partid, lealitatea față de adversari, largimea de vederi și corectitudinea în viața publică (*Lupta*); regretul pentru dispariția sa prematură era exacerbat de epoca pe care o cunoștea România, „când oamenii de seamă în viața publică erau puțini” (*Dimineața*). Reprezenta un liberal iubit, întrucât era un liberal sărac, un liberal cinstit, aprecia și *Cuvântul*. Citatele sunt preluate după Ioan Lăcustă, „Cuvinte lămuritoare”, în Gheorghe Gh. Mărzescu, *Fapte și impresii zilnice (1917-1918)*, ediție îngrijită și note de Ioan Lăcustă, București, Editura Curtea veche, 2004, p. 25-26. Într-o scrisoare pe care îngrijitorul ediției a primit-o de la Jeanne Marzesco, nepoata omului politic ieșean, apare informația că, după moarte, casele Mărzescu de la Iași au fost vândute Partidului Liberal, ca să plătească notele de la hotelul „Capșa”, unde locuia la București (*Ibidem*, p. 28).

⁵² Ioan Dafin, în *Figuri ieșene*, ediția a II-a revăzută și complectată, Iași, Viața Românească, f.a. [1926], p. 76-79.

⁵³ *Opinia*, anul XV, nr. 3578, joi, 7 martie 1919, p. 1.

concursul acordat, din poziția lui de ministru al Justiției, lui Constantin Toma, primarul liberal al urbei după 1922, sub forma creditelor, ajutoarelor și finanțărilor pentru refacerea și renașterea orașului. Acțiunea sa, alături de Olga Sturdza, în cauza orfanilor de război îl făcea de asemenea un personaj dezirabil pentru ieșeni. Cultul său a fost promovat însă interesat de liberalii ieșeni, ca formă de impunere în plan local, dar și la nivelul central al partidului. Regretul real manifestat la moartea marelui om politic⁵⁴ a fost succedat de avalanșa de evenimente convocate să-l transforme pe G. G. Mărzescu în simbolul capacității și meritocrației din partid: pelerinajele anuale la mormânt ale liderilor liberali din întreaga Moldovă sau chiar de la București⁵⁵. Inițiativa ridicării unei statui la Iași a fostului lider, dezvelită cu mare fast în septembrie 1936, marca hotărârea liberalilor ieșeni de a face din G. G. Mărzescu o personalitate marcantă a istoriei⁵⁶.

⁵⁴ Vezi cuvântările lui Ion I. C. Brătianu, ale prim președintelui Curții de Casație, Gh. Buzdugan, și ale lui Ion Petrovici, ministru, la moartea lui (în *Democrația*, anul XIV, nr. 6-7, Iunie-Iulie 1926, p. 3-9).

⁵⁵ La un an și jumătate după dispariția fizică a liderului ieșean, Victor Iamandi, într-un discurs ținut în Adunarea Deputaților, comemora pe marele om politic ca pe un „desăvârșit caracter”, „necontestat îndrumător al unei generații”, cel care cinstise prin talentul său Parlamentul; el concluziona că Georgel Mărzescu fusese un cult pentru politica nouă și acțiunea de regenerare (*Viitorul*, anul XX, nr.5897, joi, 20 octombrie 1927, p. 3; „În amintirea lui G. G. Mărzescu”, în *Viitorul*, anul XX, nr.5899, sâmbătă, 22 octombrie 1927, p. 1). Statornicind o tradiție, anual la mormântul lui avea loc un pelerinaj; în aprilie 1929, la parastasul organizat pentru Gh. Gh. Mărzescu, participaseră mai ales lideri locali: Gh. Brătianu, Const. Toma, D. Dimitru, Osvald Racoviță, Victor Iamandi, Ion Botez și Eduard Lăzărescu, Xenofon Eraclide, Ion Zippa, prof. V. Bulgaru, prof. Em. Diaconescu etc. („La mormântul lui G. G. Mărzescu”, în *Mișcarea*, anul XXIII, nr. 93, joi 25 aprilie 1929, p. 2). Lupta opoziționistă de după 1928 a accentuat manifestarea cultică pentru Georgel Mărzescu, întrucât punea într-o lumină favorabilă organizația liberală ieșeană („G. G. Mărzescu în timpul războiului”, în *Mișcarea*, anul XXIII, nr. 109, vineri 17 mai 1929, p. 1; George G. Maxim, „În amintirea lui G. G. Mărzescu”, în *Mișcarea*, anul XXIII, nr. 111, duminică 19 mai 1929, p. 1). În context, C. Dimitriu și N. D. Chirculescu, foști miniștri și colaboratori ai liderului ieșean, au participat la momentul comemorativ din 1929 („Oaspeții Iașului”, în *Mișcarea*, anul XXIII, nr. 107, miercuri 15 mai 1929, p. 1). La manifestarea din mai 1930, același N. D. Chirculescu era prezent din partea direcției centrale a partidului. Pe lângă notabilitățile ieșene, indiferent de partid, se evidențiau delegații din Basarabia (cu Ion Inculeț), Tutova (cu N. Simionescu), Fălciu (N. N. Tiron), Vaslui (M. Negură). Cf. *Viitorul*, anul XXII, nr. 6680, duminică, 18 mai 1930, p. 2. Dublând faptul simbolic de evenimentul politic, congresul organizației județene din noiembrie 1929, desfășurat pe fundalul amintirii lui Gh. Gh. Mărzescu, hotăra punerea unei plăci comemorative la fosta locuință a liderului ieșean, eveniment la care a participat și I. G. Duca („În amintirea lui Gh. Gh. Mărzescu”, în *Mișcarea*, anul XXIII, nr.264, sâmbătă, 23 noiembrie 1929, p. 1-2).

⁵⁶ Comitetul de inițiativă pentru înălțarea statuii, din care făceau parte I. Inculeț, Gheorghe I. Brătianu, prof. Eugen Herovanu, Osvald Racoviță, Eduard Lăzărescu, dar și prefectul național-țărănist V. Petrovanu, C. Toma fiind secretar, s-a întrunit pe 4 aprilie 1929 la

2.2. Familia Săveanu

Nicolae Săveanu sau „bătrânul Săveanu”, așa cum era cunoscut, fusese un politician de marcă în România Veche, fiind prezentat retrospectiv, în raport cu fiul său, N. N. Săveanu, ca „o forță, un caracter, un om”; în orice caz, deși lipsit de cultură, era un bun organizator, bun cunoscător al oamenilor și cu o enormă autoritate locală în zona Vrancei; el a reușit să realizeze o structură politică unitară și disciplinată; în termenii presei partidului, el era înfățișat ca „ziditor” al unei „cetăți liberale” în județ, una din cele mai formidabile organizații liberale din țară, fapt dovedit de faptul că aici veneau să se aleagă personalitățile liberale de seamă, precum Barbu Ștefănescu Delavrancea. Ca șef al fiefului său electoral, autoritatea bătrânului lider căpătase proporții uriașe. Foarte respectat și având strânse legături la Centru, el făcuse pentru regiune și oraș lucruri uimitoare sub raport gospodăresc; din perspectiva adversarilor, autoritarismul și practicile sale de mare elector îi adusesese cognomene de genul *bătrânul satrap*, *suveică*⁵⁷, *vulpe bătrână*, *hoți de cai*. Ca mulți oameni politici marcanți de dinainte de război, avea o atitudine patriarhală față de organizația locală și față de județ⁵⁸.

Fiul său, N. N. Săveanu, sau Nicușor Săveanu, cum mai era numit, făcea figură de om politic occidental, ca manieră de a vorbi, ca prezență, ca rafinament al dialogului, prin cunoașterea enciclopedică și prin spiritul deschis. Absolvise Literele la București și a fost profesor de limbă și literatură franceză, dar și de filozofie la Focșani, deși nu a rămas multă vreme acolo. Memoria și recunoștința liberalilor față de tatăl său l-au atras spre o carieră politică la București. Așa cum afirma Corvin M. Petrescu, ajunsese de la început în prim planul partidului liberal, „fără să se agite

Palatul mitropolitan, sub președinția Î.P.S.S. Mitropolit Pimen al Moldovei. Suma strânsă se ridica la 1 769 029 lei, la care se adăuga 100 000 lei subscriși de Primăria Comunei Iași, iar statuia urma să aibă înălțimea totală de 8 m, din care statuia singura avea 2,50 m; sculptorul francez urma să primească suma de 280 000 de franci francezi. În aprilie 1929, a fost contactat în acest scop sculptorul francez Ernest Dubois, cel care realizase și statuile lui Ion C. Brătianu și Take Ionescu din București. („Statuia lui Gh. Gh. Mârzescu”, în *Mișcarea*, anul XXIII, nr. 78, sâmbătă, 6 aprilie 1929, p. 1; vezi și „Statuia lui G. G. Mârzescu la Iași”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6348, vineri, 12 aprilie 1929, p. 3). Statuia a fost dezvelită cu mare fast pe 27 septembrie 1936 în Piața Cuza-Vodă, la manifestare participând liderul partidului liberal, Dinu Brătianu, premierul Gheorghe Tătărescu, Victor Slăvescu ș.a. (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 212, f. 22).

⁵⁷ „Suveica” era un procedeu electoral care presupunea schimbarea hainelor și votarea repetată.

⁵⁸ N. Șt. Graur, *Figuri politice putnene*, Focșani, Tipografia, Librăria și Legătoria de Cărți Alexandru N. Leon & Co., 1920, p. 55-57. Imediat după moartea lui, un comitet condus de primarul Iorgu G. Poenaru, îndatorat politic familiei Săveanu a strâns fondurile necesare ridicării unui bust omagial, lucrare finalizată în 7 decembrie 1924 (Sorin Tudose, „Cum erau parlamentarii de viață veche: Apostoleanu, Orleanu și Mincu, deputații vechiului Focșani”, în *Ziarul de Vrancea* din 19 decembrie 2012, <http://www.ziaruldevrancea.ro/educatie/87508-cum-erai-parlamentarii-de-vita-veche-apostoleanu-orleanu-saveanu-si-mincu-deputatii-vechiului-focsani.html> (accesat 2 iunie 2013)).

foarte mult” și fără să recurgă la „mijloacele aflate la mare cinste la ariviști”⁵⁹. În Capitală a fost însă un marginal, un personaj secundar, neavând acele aptitudini pentru a se impune, în pofida celor care-i apreciau modestia caracterului. Era un om subțire și zâmbitor, cu calități de cuvîntă, curtoazie și de politețe, știind să se facă simpatic și inspirând încredere⁶⁰. În pofida carierei parlamentare neîntrerupte dintre cele două războaie mondiale (a obținut, de altfel, statutul de senator de drept), nu a fost un orator de forță, fiind lipsit de originalitate după aprecierile cele mai diverse. Deși avea o „vorbă sprintenă și elegantă”, după cum amintește Ion Petrovici în *Memoriile sale*⁶¹, cuvântările lui nu erau gustate de galerie⁶². Lipsa de activitate la centru, pe relația cu partidul, faptul că nu prea era văzut în marile întruniri liberale și nici nu era nici un mare elector, sau cu parlamentul, explica pentru mulți faptul că nu a fost ministeriabil decât temporar, la ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale (între 1923 și 1926). Poziția de președinte al Camerei, în mai multe legislaturi liberale, datorată civilității sale și în dorința de nu tensiona situația politică⁶³, era departe de a compensa aspirațiile lui N. N. Săveanu.

Preocupat excesiv de activitatea politică bucureșteană, el a fost deposedat de fieful său electoral. Neîncercător în sine, lipsit de reacție și acceptând compromisuri înjositoare, singur și izolat, Nicușor Săveanu a pierdut, la începutul anilor '20, competiția politică cu N. D. Chirculescu, cel care s-a întronat șef al organizației de Putna⁶⁴. Pentru contemporani, era o mare deosebire între tată și fiu, puținele calități politice ale lui Nicușor Săveanu determinând considerații că „n-ar fi însemnat nimic fără tatăl său” sau că „a rămas pe drum fără ajutorul tatălui”⁶⁵.

Politica personală a lui N.D. Chirculescu din a doua parte a anilor '30, pe relația cu regele Carol al II-lea, l-a readus pentru scurt timp în avanscena organizației liberale de Putna, ca reprezentant al conducerii partidului, mai ales al lui Dinu Brătianu. El a încercat în deceniul al patrulea al secolului trecut să treacă funcția de președinte al organizației locale către fiul său. Într-o notiță referitoare la situația partidului în Putna, din 28 ianuarie 1938, Constantin C. Giurescu, fost lider al organizației georgiste din județ și potențial lider al formațiunii locale după reunificare, prezenta situația familiei Săveanu: tatăl, N. N. Săveanu, își dăduse demisia din calitatea de președinte al organizației încă din iunie 1936, lăsând locul fiului său Radu Săveanu; ulterior, chiar dacă nu mai avea nici un interes politic față de județul Putna, fiind senator de drept, își dăduse toate silințele pentru a asigura

⁵⁹ Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 31-33.

⁶⁰ „Prezidenții. N. N. Săveanu”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VII, nr. 327, 25 februarie 1934, p. 10; *Anuarul Parlamentar...*, f. p.

⁶¹ Ion Petrovici, *De-a lungul unei vieți. Amintiri*, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 128-129.

⁶² Radu T. Matei, *op. cit.*, p. 17.

⁶³ Referirea, valabilă pentru anul 1927, este, după mine, caracteristică tuturor parlamentelor liberale (*Parlamentul*, anul I, nr. 1, miercuri 2 noiembrie 1927, p. 9).

⁶⁴ N. Șt. Graur, *op. cit.*, p. 59-62.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 55-57.

șefia, chiar după unificare, fiului său; Radu Săveanu, avocat⁶⁶, avusese însă slabe performanțe ca manager politic, cât timp a deținut conducerea, provocând, după Constantin C. Giurescu, o mare spărtură în partid, care explica rezultatul slab în alegerile din 1937⁶⁷. Chiar înainte de reunificarea oficială, pe 16 ianuarie, două treimi din membrii delegației permanente a organizației județului se pronunțase pentru C. C. Giurescu, fapt reconfirmat de cei 6 membri ai comisiei pentru aplicarea pe teren a întregirii partidului. Constantin I. C. Brătianu, președintele partidului, înclina de asemenea, pentru schimbarea conducerii, ceea ce a provocat demisia din partid a lui N. N. Săveanu, ca mijloc de presiune asupra organizației județene și a președintelui liberal⁶⁸.

2.3. Familia Chirculescu

Nicolae D. Chirculescu era prahovean prin naștere, fiind născut la Aricești, în 1874. Cu studii de Drept la București, el s-a stabilit la Focșani, ca magistrat și, ulterior, avocat, devenind fruntaș al baroului Putna⁶⁹. Înalt, bine făcut, cu față de om serios, așa cum este descrisă fizionomia sa, el semnifica pentru contemporani adevăratul tip al politicianului, veșnic în luptă, aflat neconținut în contact cu mulțimea. Cei care l-au cunoscut îl caracterizau drept un bun orator pe relația cu alegătorii, fiind persuasiv și foarte combativ în polemici⁷⁰. La începutul anilor '20, el apărea celorlalți ca „omul indicat să ajungă și dacă n-ar fi fost dinastia Săveanu în județ, ar fi ajuns de mult șef”⁷¹.

Ambiția și capacitatea sa politică l-au determinat să se opună „dinastiei” locale și acțiunii în cadrul strâmt al disciplinei de partid, înfățișându-se ca un „veșnic revoltat” și vinovat, din perspectiva unora, pentru scăderea electorală semnificativă a partidului liberal în județul Putna, considerat anterior „citadelă liberală” prin

⁶⁶ Radu Săveanu fusese căsătorit cu Ioana Dumitrescu. El este prezentat plastic de Constantin Argetoianu ca fiind „vicios”, „dar cam prostănac”, „îndestul ca să o ia de nevastă” pe cea care-l înșela adeseori. Legătura Ioanei Săveanu cu prințul Nicolae, incidentul arestării lui Radu Săveanu de către garda Palatului și scandalul care a urmat l-au silit pe tânărul Săveanu să ceară divorțul, silit în această direcție și de ai lui (Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. al IX-lea, Partea a VIII-a (1930-1931), ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1997, p. 379-380). Tribunalul de Ilfov a pronunțat divorțul în aprilie 1928 (ANIC, fond Casa Regală. Carol II, dos. 65 / 1931, f. 16, *apud* Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. III, *Carol al II-lea*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 42).

⁶⁷ La alegerile din noiembrie 1937, organizate de guvernul Tătăreșcu, din 5 locuri de deputat arondate județului, liberalii obținuseră doar 1.

⁶⁸ ANIC, Fond Familia Brătianu, dos. 479 / f.d., f. 4; Eugen Stănescu ș.a., *op. cit.*, p. 315.

⁶⁹ *Anuarul Parlamentar...*, f. p. Vezi și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 189.

⁷⁰ Corvin Petrescu îl prezintă ca având o „popularitate profundă în toate structurile sociale”, bucurându-se de simpatii unanime”, având un „simț particular al marilor conducători” (Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 38-39 și p. 126-127).

⁷¹ N. Șt. Graur, *op. cit.*, p. 17.

acțiunea bătrânului Săveanu. Finalmente, el a dovedit că era cel mai important om politic liberal din județ, *conu' Nicu Chirculescu* pentru apropiați, dovedind că se putea face ceva unde toți credeau că este apanajul unor „anumiți oameni”⁷². Compromisurile politice făcute cu N. N. Săveanu au împiedicat rupura organizației și i-au permis lui Nicolae Chirculescu să acceadă la București. Senator și deputat în mai toate legislaturile în care scrutinul era organizat de un guvern liberal, desemnat chiar raportor al proiectului de Constituție din 1923, el nu s-a evidențiat însă ca parlamentar, ci mai curând ca ministeriabil, la Muncă, Cooperație și Asigurări Sociale⁷³, ajungând unul din liderii recunoscuți ai partidului.

După 1930, a fost atacat de georgiști, dornici de a arăta meritele profesorului V. G. Ispir, șeful Partidului Național Liberal-Gheorghe Brătianu din județ, și caracterizat, sub titlul *Șeful*, ca fiind străin de Putna, venit de pe alte meleaguri în oraș și, în consecință, neprinzând rădăcini și dispus să se despartă de județ la prima ocazie; de altfel, georgiștii îl acuzau că își aducea aminte de oraș numai în opoziție, când venea de două ori pe lună și lansa mesaje politice doar împotriva lui N. N. Săveanu⁷⁴.

După 1932, s-a apropiat de regele Carol al II-lea, însă Mircea Mușat și Ion Ardeleanu îl prezintă, evident greșit, ca făcând parte din gruparea carlistă a lui Ioan Th. Florescu⁷⁵.

Deși ascensiunea lui politică se datorase meritelor proprii, Nicolae D. Chirculescu era dependent de modelul „instituțional” liberal al puterii în organizație;

⁷² *Ibidem*, p. 15-17. Tonul laudativ al lui Ștefan Graur în caracterizarea lui N.D. Chirculescu era întrucâtva domolit de mențiunea că, după un principiu din partidul liberal, se lansase în afaceri, făcând întreprinderi alături de evrei. El era, în perioadă, președinte al Comitetului de conducere al Monopolului alcoolului, președinte al Consiliului superior al Oficiului central al Asigurărilor Sociale sau președinte al „Băncii Agricole” (Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 162; Eugen Stănescu ș.a., *op. cit.*, p. 326). De asemenea, era trecut ca administrator sechestru al societății „Țișța”. În presă se afirma că a vândut casele Chirculescu din Focșani la un preț supraevaluat Ministerului Muncii pentru o școală de ucenici (*Parlamentul*, anul I, nr. 18, joi 15 martie 1928, p. 5).

⁷³ Sunt mai multe studii publicate de Nicolae Chirculescu pe acest domeniu, arătând o anume competență. Vezi *Cuvântarea D-lui N. D. Chirculescu, deputat de Putna. Concepția despre un partid politic a țărăniștilor** Lipsa de program și de concepții sănatoase a partidului țărănist (după note stenografice). *Discuția Adresei de răspuns la Mesagiul Tronului în Adunarea Deputaților*, Focșani, Atelierele Grafice „Învățătorul Român”, S.A., 1923; *Situația funcționarilor particulari față de legislația muncii. Conferință ținută la sediul asociației în ziua de 28 Iunie 1928*, Institutul de Arte Grafice „Îndreptarea”, f.a. [1928]; *Asistența muncitorească. Conferință ținută la 28 / III / 931 în Aula Fundației Carol I, sub auspiciile Institutului Social Român*, București, Imprimeriile Independența, 1931; *Partidul Liberal și problemele muncitorești. Unificarea asigurărilor sociale. Discurs rostit în ședința dela 1 aprilie 1933 a Adunării Deputaților cu prilejul discuțiilor asupra legii pentru unificarea asigurărilor sociale*, București, Imprimeriile Independența, 1933.

⁷⁴ *Gândul Vrancei*, anul I, nr. 2, 10 iulie 1930 (ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dos. 60 / 1930, f. 15-16).

⁷⁵ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 162.

el a încercat în anii '30 să-și propulseze fiul, inginerul G. N. Chirculescu, ca succesor la conducerea organizației Putna, impunându-l mai întâi la conducerea structurii Tineretului Național Liberal din județ⁷⁶.

2.4. Familia Constantinescu-„Porcu”

Reprezintă unul din cazurile clasice ale analizei mele, întrucât tatăl, Alexandru C. Constantinescu a fost una din figurile legendare ale Partidului Național Liberal, prin umorul, bonomia împăciuitoare și prin butadele sale. Cea mai cunoscută dintre „vorbele sale de duh” rămâne cea rostită în momentul instrumentării procesului privind vinovații pentru intrarea României în războiul din 1916; întrebând fiind asupra ocupației, el a răspuns „fost și viitor ministru”⁷⁷. Supranumit „Porcul”, poreclă atribuită în special fizicului său, dar tradusă pentru contemporani prin afacerile făcute în nume propriu sau în numele partidului, Alexandru Constantinescu a fost un recunoscut jurist, cu un doctorat făcut la Paris, avocat al statului și cu numeroase articole în revista de specialitate *Dreptul*. După cum afirma Constantin (Bébé) Brătianu, deși era unul din cei mai des și violent combătuți oameni politici, în pofida raporturilor strânse pe care le avea cu adversarii, slăbiciunile sale nu se deosebeau de acelea a celor mulți, numai că le punea în evidență⁷⁸. De altfel, la moartea sa, petrecută în 18 (sau 21?) noiembrie 1926, fiul nu a moștenit o mare avere, spre dezamăgirea adversarilor care speculasera mult pe această chestiune⁷⁹. Viața politică pierdea însă o „incontestabilă forță”, considera *Universul*, într-un număr special, referindu-se la inteligența ageră, spirit precis sau la „energia hotărâtă” acelui care era perceput ca un „adevărat om de guvern”, fiind ministru în mai multe

⁷⁶ Vicepreședinți ai Tineretului Național-Liberal din Putna au fost aleși prof. Ion Țătu și avocatul Șt. Țolescu, secretari, Gheorghe Gabor și Cicerone Pascu iar casier, Gheorghe Ștefaniu; președinte de onoare a fost ales prof. univ. Mihail Rarincescu („Congresul tineretului Național-Liberal din jud. Putna”, în *Viitorul*, anul XXVI, nr. 7814, marți, 6 februarie 1934, p. 3).

⁷⁷ Pentru această efigie a ministrului, vezi *Parlamentul*, anul I, nr. 4, miercuri, 23 noiembrie 1927, p. 14-15.

⁷⁸ ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 320.

⁷⁹ Moartea lui Alexandru Constantinescu a produs un reviriment în opinia publică, disprețuitoare până atunci față de presupusele practici ale omului politic liberal. Deși nu cred că putem vorbi despre o reabilitare, averea modestă lăsată moștenire fiului său și participarea masivă a celor pe care conu Alecu îi ajutasă au schimbat imaginea omului politic liberal. Vezi și Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. al VIII-lea, Partea a VII-a (1926-1930), ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1997, p. 77-78; În legătură cu momentul morții sale, Constantin Argetoianu o plasează pe la jumătatea lui noiembrie, iar *Universul* pe 18 noiembrie; la Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 215, apare 21 noiembrie ca fiind data decesului.

rânduri⁸⁰ și un cunoscut „om de partid, prin capacitatea organizatorică și elocința sa⁸¹. *Conu Alecu* a fost perceput, astfel, ca omul politic cel mai activ, cel mai expeditiv și cel mai ingenios în rezolvarea problemelor practice mari și mici; iar utilitatea sa practică pentru viața politică a partidului era considerată incomparabilă, fiind unul din apropiații lui Ionel Brătianu⁸²; „om de bine și de merit, atât de iubit de unii, atât de criticat de alții”, Alexandru Constantinescu întruchipa tipul muncitorului, inamicul declarat al șicanelor și „zgârie hârtiilor”⁸³. Petre Pandrea chiar îl numește la un moment dat, și nu cred că era o ironie a cunoscutului „mandarin valah”, „binecuvântatul Alexandru Constantinescu-Porcu”⁸⁴. A avut un singur fiu, pe Constantin Al. (Atta) Constantinescu, care a moștenit de la tatăl său bonomia, proporțiile, la rândul lui fiind foarte gras, și șefia organizației de Bacău⁸⁵. Fiul își obținuse doctoratul în Drept la Paris, fiind însă mai puțin avocat și agricultor, chiar dacă a păstrat moșia tatălui său din județul moldav, cu conacul de la Răcăciuni. Căsătorit, pentru un timp, cu Nadejda, cea de-a treia fiică a lui Barbu Știrbey⁸⁶, el a fost secretar de Legație, deputat de Bacău în 1933, însă din postura de președinte al organizației georgiste din județ (formațiune în care conducea concomitent și organizația de Rădăuți), el alăturându-se, în iunie 1930, acțiunii

⁸⁰ A fost ministru al Agriculturii și Domeniilor, în mai multe rânduri (1909-1910, 1914-1916, 1918 și 1922-1926), ministru de Interne (1916-1918) și al Industriei și Comerțului, între 1918-1919.

⁸¹ „Moartea lui Al. Constantinescu”, în *Universul*, anul XLIV, nr. 270, joi, 18 noiembrie 1926, p. 1; ediție specială.

⁸² D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 76-77. Vezi și Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 77, care îl prezintă ca fiind omul legat de „bucătăria de amănunt” al lui Ionel Brătianu, cel pe care liderul îl chema în condiții dificile.

⁸³ Ion Th. Florescu, *Gânduri de altădată*, București, „Tiparnița”- Institutul de Arte Grafice, 1940, p. 159-162. Un protret surprinzător de pozitiv, venit din partea cuiva care „nu l-a cunoscut și nici nu știa dacă l-a văzut vreodată”, în Victor Eftimiu, sub titlul „Conu Alecu”, în *Fum de fantome. Evocări*, București, Editura Casei Școalelor, 1940, p. 165-168. El în prezintă pe omul politic liberal ca pe un „ocrotitor al intelectualilor”, pe care-i ajută „fără să-i jignească” (chiar dacă nu se prea încurca în forme, lucrând arbitrar), care dăruia prompt, părintesc, „fără aere de binefăcător”. A întemeiat de altfel un cămin pentru intelectuali săraci la Sâmbăta de Sus, în județul Făgăraș. Eftimiu îi aprecia „rara inteligență bucureșteană”, expresiile plastice, autoritatea potentatului român care nu știa de frică și care nu se emoționa la amenințările de șantaj.

⁸⁴ Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, repere biobibliografice de Andrei Pandrea, București, Editura Albatros, 2001, p. 237.

⁸⁵ În *Parlamentul*, anul I, nr. 7, miercuri, 14 decembrie 1927, p. 12.

⁸⁶ Pamfil Șeicaru, „Ionel Brătianu, arhitectul României Mari”, în *Scrieri din exil...*, vol. II, p. 67. Vezi și Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 78. Informații despre personaj și în Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 215.

demarate de fiul lui Ionel Brătianu. A fost decorat cu *Coroana României*. *Ofițer cu spade* și cu *Steaua* în rang de *ofițer*⁸⁷.

2.5. Familia Moșoiu

Generalul Traian Moșoiu a fost, pentru toți cei care l-au cunoscut, una din figurile originale ale epocii interbelice, care au ieșit în relief și la propriu, dată fiind monumentalitatea fizică a personajului. Ardelean, fost sublocotenent în armata austro-ungară, din care a demisionat pentru a trece Carpații în Vechiul Regat, el a fost primit în armata română, unde a urcat treptele carierei militare, evidențiindu-se în primul război mondial prin energia sa, capacitatea de a înflăcăra trupele, iscusința dovedită în calitate de comandant și îndrumător de oameni. Înalt, corpulent, părând „cioplit în piatră”, după cum îl descriau partizanii, spre deosebire de adversari care îi asemanau fizicul cu cel al unui „tătar obez”⁸⁸, era prezentat de propaganda liberală drept „apostolul eliberării Ardealului” (Corvin M. Petrescu)⁸⁹, rezolvând probleme prin autoritatea sa în timpul războiului cu Ungaria, mai ales pe relația cu șovăielnicul Iuliu Maniu⁹⁰. După război, ostașul popular s-a convertit, din motive pe care nu le cunosc, într-un „om politic popular”, realist și pragmatic după cei mai mulți analiști, veșnic în acțiune. De o sinceritatea brutală, el nu era foarte diplomat, în sensul că „gândea cu voce tare”. Fără să fie preocupat să placă sau dacă încurcă, avea o anumită șiretenie și abilitate politică. A fost un mare elector al perioadei din perspectiva liberalilor, cu o mare rezistență fizică, mișcându-se bine printre cetățeni, ca odinioară printre soldați, impunând disciplină în organizație, ținând discursuri în cuvinte simple, precise, rostite cu glas tunător și oferind imaginea unui „tip prelungit în viața publică al profesiei ostășești”⁹¹. Inițial ministeriabil, în Cabinetul Ion I. C. Brătianu din 1922, la Lucrări Publice și la Comunicații, nu a mai avut anvergură politică națională după 1926, deși era senator de drept; a rămas un mare elector și animator de mase, mai ales pe relația cu organizația liberală de Bihor și cu politica liberală din Transilvania, concurându-i lui Alexandru Lapedatu titlul de „președinte al Ardealului liberal”⁹².

⁸⁷ *Anuarul Parlamentar...*, f. p. Vezi și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 215. Destinul său a fost tragic: ministru al Lucrărilor Publice și Comunicațiilor (1943-1944) în perioada guvernului Ion Antonescu, el a fost arestat și condamnat la 5 ani de închisoare de către autoritățile comuniste. Se pare că s-a sinucis, la doi ani după ce a ieșit din închisoare, în 1954.

⁸⁸ Ion Dragu, „Traian Moșoiu”, în *Parlamentul*, anul I, nr. 14, joi 16 februarie 1928, p. 9.

⁸⁹ Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, 1925, p. 47-50; Constantin Kirîțescu, „Generalul Traian Moșoiu”, în *Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 266-269; vezi și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 571.

⁹⁰ Pamfil Șeicaru, *Scrieri din exil*, vol. I, *Figuri din lumea literară*, ediție îngrijită și prefăcută de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I. O., 2002, p. 16-18.

⁹¹ Ion Dragu, *art. cit.*, p. 9-10.

⁹² *Anuarul Parlamentar...*, f. p. Portretul pe care i-l creionează Radu Rosetti, în momentul morții sale (31 iulie 1932) este unul sugestiv: „voluminos ca talie, bând și mâncând foarte bine, era atunci (se referă la momentul în care l-a cunoscut, 1904 – n. mea, Ov. B.) un

În contradicție cu tatăl său, Tiberiu Moșoiu era un om de vastă cultură, cu un doctorat în Științe Juridice la Bruxelles și profesor universitar de Drept roman la Facultatea de Drept din Oradea și, după mutarea acesteia la Cluj, la Universitatea clujeană. Era însă perceput prin prisma tatălui, de la care moștenise organizația liberală de Bihor și postura de deputat cvasipermanent al celui mai mare județ al țării, ca intelectual inadaplat la viața politică; interesat sau nu, cei care îl prezintă în perioadă considerau la unison că nu avea calități pentru a face o carieră politică și că urma să eșueze, întrucât era inaccesibil maselor⁹³.

2.6. Familia Imbroane

Importanța acestei familii în viața politică și publică a Banatului și a României este datorată lui Avram Imbroane, implicat activ în lupta românilor bănățeni și

bun comandant de companie, cam brutal și care se îngrijea bine de bunăstare a oamenilor din compania sa. Tot așa s-a arătat în război: de o energie câte odată sălbatecă, curajos, îngrijindu-și bine oamenii. S-a apucat apoi de politică – Ionel și Vintilă Brătianu îl socoteau ca un bun ministru de resort – și de afaceri; la acestea din urmă mai bine nu se apuca” (ANIC, Fond Rosetti, dos. 94 / 1932-1934, *Jurnal* (9 mai 1932 – 31 decembrie 1934), f. 24 v.). Traian Moșoiu a fost subiectul mai multor studii și monografii, de o factură encomiastică: Alexandru Dragomirescu, Cantemir Moșoiu, *General Traian Moșoiu*, Ploiești, Editura Printeuro, 2000; Constantin I. Stan, *Generalul Traian Moșoiu ostașul și omul politic (1868-1932)*, Editura Casei Corpului Didactic „I. G. Dumitrașcu”, Buzău, 2003; Gheorghe Tudor Bihoreanu, Constantin Moșincat, Ioan Tulvan, *Generalul Traian Moșoiu, arhanghel al bătăliei pentru Ardeal*, Oradea, Editura Imprimeriei de Vest, 2002; Gheorghe Calcan, *Generalul Traian Moșoiu în epocă și în posteritate*, Ploiești, Editura Universității Petrol-Gaze din Ploiești, 2006.

⁹³ *Parlamentul*, anul I, nr. 11, miercuri, 25 ianuarie 1928, p. 6; *Anuarul Parlamentar...*, f. p.; *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 141, 25 martie, 1934, p. 16; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 571. În mare măsură, ei s-au înșelat, dincolo de timiditatea evidentă a personajului. În mod evident, primele succese pe linie universitară au fost favorizate de statura impozantă în Ardeal a generalului Traian Moșoiu. Revenit în țară în 1928, Tiberiu Moșoiu fusese numit imediat conferențiar la Facultatea de Drept din Oradea, pentru ca ulterior să ajungă profesor titular de Drept roman. Însă calitățile lui academice erau indiscutabile, el rămânând titularul catedrei și după mutarea Facultății orădene la Cluj, în 1934, până spre 1946. În mod similar, deși aici influența tatălui a fost mult mai pregnantă, el a fost ales deputat de Oradea prima dată în iulie 1927, dar și-a păstrat poziția de putere pe parcursul anilor '30, când a evoluat spre Gheorghe Tătărescu. El a fost implicat atât în plan administrativ, ca primar la orașului Oradea (1933-1935), cât și sub raport guvernamental, pe poziții de subsecretar de stat la Culte, ulterior la Justiție sau Agricultură și Domenii. Orientarea lui politică drept tătărescian după 1938 a fost recompensată cu numirea ca guvernator al Băncii Naționale a României între 1946 și 1947. A sfârșit tragic la Sighet, după ce a fost arestat în 1950, fără a se cunoaște însă data morții. Vezi o utilă biografie a personajului în Luminița Zamfira Vinturachi, „Tiberiu Moșoiu (1898-1953?)”, în Livia Giurcuța (coord.), *Raze de lumină în cultura oradeană interbelică*, Oradea, Editura Primus, 2010, p. 117-170.

ardeleni pentru unirea cu Vechiul Regat, mergând chiar în Rusia, unde se aflau în captivitate mulți ardeleni⁹⁴. Participant la Conferința de pace de la Paris, din 1919-1920, Avram Imbroane a rămas pe „baricadele” luptei naționale după război, editând mai multe publicații românești, printre care *Banatul* sau *Banatul Românesc*. Doctor în Teologie al Universității din Cernăuți, cu studii de sociologie și sociologie în Germania, la München, Berlin, Breslau și Posen înainte de război, Avram Imbroane a fost unul din personajele cele mai importante din Banatul interbelic. Recunoscut ca un mare publicist și propagandist, Avram Imbroane a fost ales în mai multe rânduri deputat de Timiș-Torontal, fiind desemnat vice-președinte al Camerei în 1927. Înscriș în Partidul Poporului condus de generalul Averescu, șef al organizației din Banat a acestei formațiuni, el a avut o traiectorie politică apropiată inițial de Constantin Argetoianu. Urmându-l pe acesta, el a trecut la liberali în 1927. Urmare a retragerii motivată de boală a lui Aurel Cosma, el a devenit în 1930 președinte al filialei P.N.L. de Timiș-Torontal. Foarte implicat în politică, în pofida antecedentelor intelectuale, obținând un mandat parlamentar și în 1931, atunci când liberalii au susținut guvernul Iorga, el a fost și subsecretar de stat la Culte în primul guvern Tătărescu, între 1934 și 1936⁹⁵. Investiția în politică a fost evidențiată prin încercarea de a-și impune fiul, pe Doru Imbroane, la succesiunea organizației. Acesta pusesse bazele tineretului liberal din județul Timiș-Torontal și din Banat încă din 11 iunie 1933, inițiativă materializată însă abia la începutul anului 1934⁹⁶. Însă, existența unor competitori la șefia organizației, precum dr. Asra Berkowitz sau Richard Franasovici, a făcut dificilă „moștenirea” directă pe această relație, dificultăți pe care Avram Imbroane le mărturisea public⁹⁷.

2.7. Familia Nicolaescu

Constantin I. Nicolaescu nu a fost un personaj important al partidului liberal, în pofida faptului că a ajuns președinte al Senatului în două rânduri în anii '20 (1922-1926; 1927-1928). Jurist și fost președinte al Comitetului Agrar, președinte de onoare al organizației Dâmbovița, condusă de frații Dimitriu, el avea un trecut de credință față de partid, care s-a cerut (și a fost) recompensat. Era un personaj șters,

⁹⁴ Vezi panegericul pe care Sever Bocu l-a publicat la moartea lui Avram Imbroane, în 23 septembrie 1938. În *Vestul*, anul IX, nr. 2242, 1938, p. 1.

⁹⁵ *Anuarul Parlamentar*. 15 iunie 1931, f. p. Vezi și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 419.

⁹⁶ *Cuvântarea d-lui Avram Imbroane, cu ocazia constituirii Tineretului Regional Liberal din Timiș-torontal în ședința din 14 iunie 1934*, în „*Renășterea*”, nr. 4, din 19 ianuarie 1934, *apud* dr. Avram Imbroane; *Testament politic. Din publicistica unui liberal bănățean*, ediție îngrijită de Adrian Onică, Roxana Pătrașcu, cuvânt înainte de Mihai Șora, prefață de Constantin Jinga, cronologie de Remus Jurca-Unip, *in memoriam* Horia Musta, Timișoara, Editura Marineasa, 2003, p. 393-397; vezi și „*Parlamentul*”, anul I, nr. 12, joi 2 februarie 1928, p. 6. Una din puținele monografii despre acest important personaj bănățean este mai veche, din 1978, a lui Theodor N. Trăpcea, *Avram Imbroane*, apărută la Timișoara.

⁹⁷ Vezi dr. Avram Imbroane, *op. cit.* Finalmente, s-a ajuns la soluția de compromis, cu Constantin (Bébé) Brătianu ca președinte.

neaspirând la postura de ministeriabil⁹⁸. Însă fiul său, Ionel Nicolaescu, avocat la „Creditul Industrial” și moștenitorul Hotelului și Restaurantului „Capșa”, originar din Dâmbovița, a ajuns președintele acestei organizații în 1944, e adevărat într-un moment de mare divizare a liberalilor⁹⁹.

2.8. Ion Ionescu-Quintus și organizația liberală din Prahova

Cazul Ionescu-Quintus rezumă dificultatea moștenirii organizației și a unei poziții politice în cazul unei organizații foarte competitive, aflate aproape de Centru, cu mulți pretendenți la conducere¹⁰⁰. Tatăl, Ion Ionescu-Quintus, a fost un avocat și un literat de valoare, ca epigramist mai ales, ziarist, cu numeroase colaborări la *Adevărul literar*, *Adevărul ilustrat*, *Universul*, *Viitorul* ș.a., bibliofil, amator de artă avizat, având în casa sa din Ploiești pânze de Grigorescu, Luchian, Andreescu și Gh. Petrașcu (a doua colecție de tablouri Petrașcu, după colecția Zambaccian)¹⁰¹. O soră a lui, Ana, se căsătorise cu Constantin Stere, într-o a doua căsătorie pentru acesta din urmă. I. Ionescu-Quintus a fost mulți ani președintele organizației liberale de Prahova, fiind ales de 9 ori deputat în acest județ pe listele partidului și obținând poziția de vicepreședinte al Camerei Deputaților în 1923. Sub conducerea lui, organizația de Prahova reprezentase una din cele mai puternice structuri județene ale Partidul Național Liberal¹⁰². După 1926, a fost însă eliminat din prim-planul vieții partidului și al organizației de către „tinerii liberali”, în frunte cu Dem Nicolaescu, constituind, în replică, o mișcare foarte activă de dizidență liberală în Prahova. Prieten cu I. G. Duca, el a revenit în anii '30 ca președinte de onoare al organizației, în încercarea liberalilor prahoveni de a strânge rândurile după „defecțiunea” Gheorghe Brătianu. Marginalitatea tatălui în partid, marea rivalitate în cadrul organizației Prahova între „tinerii” și „bătrânii” liberali, cu competiția din anii '30 între Dimitrie I. Nicolaescu și Petre Bejan, precum și moartea prematură a lui Ion Ionescu-Quintus, în septembrie 1933¹⁰³, au făcut ca orice succesiunea familială din perspectivă politică să nu fie posibilă, în pofida veleităților politice pe care fiul, Mircea Ionescu-Quintus, le-a avut. Acesta a ținut, de altfel, în 1936 o cuvântare la dezvelirea bustului lui I. G. Duca în Ploiești, din partea Tineretului Național Liberal. Implicarea lui majoră în spațiul public s-a produs abia după 1945¹⁰⁴.

⁹⁸ În *Parlamentul*, anul I, nr. 1, miercuri, 2 noiembrie 1927, p. 9.

⁹⁹ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 344.

¹⁰⁰ Vezi și *supra*, în capitolul privitor la *Organizația de partid a liberalilor români*.

¹⁰¹ În *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 85, 17 octombrie 1929, p. 2.

¹⁰² *Figuri politice și administrative ...*, p. 83; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 435; Costin Vrâncanu, *O istorie a liberalismului politic în Prahova. 1875-1948*, Ploiești, Editura Ploiești-Mileniul III, 2007, p. 149.

¹⁰³ „Înmormântarea lui I. Ionescu-Quintus”, în *Viitorul*, anul XXV, nr. 7696, sâmbătă, 16 septembrie 1933, p. 3.

¹⁰⁴ Un caz de o amploare mult mai redusă l-a constituit și Alexandru Paleologu. Tatăl lui, Mihail Paleologu, un avocat celebru în perioada interbelică și fost șef de cabinet al ministrului liberal Emil Costinescu, l-a orientat spre politica liberală, făcută însă după

2.9. Familia Ghiăț

Familia Ghiăț constituie un al doilea caz eșuat din perspectiva succesiunii, motivul principal fiind constituit de competiția imposibilă pentru putere cu I. I. Niculescu-Dorobanțu, un reprezentant prin alianță al familiei Brătianu¹⁰⁵. Chiar în contextul interbelic marcat de disputa generațiilor, încercarea de preluare a puterii organizaționale de către tânărul Petre I. Ghiăț a fost semnificată ca o „nerăbdare”.

Tatăl său, Ion Ghiăț, fusese apropiat în tinerețe de socialism și de Alexandru G. Radovici, scriind ocazional la *România muncitoare*. A intrat în partidul liberal în 1899 odată cu grupul „generoșilor”, devenind un personaj local important din perspectiva partidului. Absolvent al Școlii Normale Superioare din București, el s-a evidențiat ca haretian, fiind institutor, director de școală, revizor, inspector general al școlilor din România sau comisar al guvernului la Centrala Cooperativelor; meritele sale indiscutabile de elector liberal, dar și poziționarea firească în direcția noului scop politic definit de Ionel Brătianu, cel al ofensivei culturale, l-au apropiat ulterior de conducerea organizației liberale de Ilfov, fiind numit prefect al județului în 1927-1928 și între 1933 și 1935¹⁰⁶. Având exemplul implicării tatălui său și pasionat de gazetărie încă din copilărie¹⁰⁷, Petre I. Ghiăț a investit foarte devreme în politică timpul și inteligența sa. Beneficiind de recunoașterea socială și politică a tatălui, dar și prin meritele proprii, el a ajuns foarte repede în prim-planul acțiunii liberale. S-a înregimentat în formațiunea Brătienilor încă în primul an al majoratului său, în 1919. Prima lui perioadă este marcată de ziaristica de partid, Petre I. Ghiăț fiind o vreme funcționar în *Direcția presei* din Ministerul de Interne sau având colaborări la diferite jurnale ale timpului¹⁰⁸. În a doua parte a anilor '20, el s-a evidențiat în teritoriu, în acțiunea de reorganizare a partidului demarată după pierderea puterii în noiembrie 1928. Beneficiind de rețelele electorale ale tatălui său printre intelectualii zonei rurale, Petre I. Ghiăț s-a individualizat ca unul din liderii organizației Ilfov și unul din tinerii reprezentativi pentru generația liberală nouă¹⁰⁹.

1945 („Alexandru Paleologu: Nu cred în aptitudinile de justiție, corectitudine, și creație, ale omului care disprețuiește literatura”, interviu de Tudorel Urian, în *România literară*, nr. 9 / 2004. Vezi și Mihai Sorin Rădulescu, *Genealogii*, București, Editura Albatros, 1999, p. 198-200.

¹⁰⁵ Vezi și *supra*, în capitolul privitor la *Organizația de partid a liberalilor români*.

¹⁰⁶ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 356. Ion Ghiăț a avut și o activitate publicistică importantă, fiind autor al mai multor căți didactice.

¹⁰⁷ Fiind elev în clasa a II-a de liceu, scosese timp de 5 ani o revistă numită *Școlarii*.

¹⁰⁸ Cu colaborări semnificative la *Adevărul*, *Dimineața*, *Văitorul*, dar și ca director la *Ideea țărănească*, din Mehedinți, *Ideea*, *Naționalul*, *Naționalul nou*, *Politica vremii* și *Informația* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 356-357). Pe direcția propagandei liberale, vezi și unele broșuri, precum *Falimentul bolșevismului*, 1926, *Politica culturii și cultivarea maselor*, din 1928, scrisă împreună cu Iorgu Stoian etc.

¹⁰⁹ „Petre I. Ghiăț”, în *Liberalul*, Ilfov, anul I, nr. 3, vineri 10 septembrie 1926, p. 1. Un articol din 1927, îl prezintă laudativ ca pe reprezentantul tinerilor, „stegarul”, „deprins dintr-o blagoslovită familie de bătrâni și credincioși liberali” (Gh. C. Nazarie, „Stegarul: Petre I. Ghiăț”, în *Liberalul*, Ilfov, anul II, nr. 1, 4 iulie 1926, p. 1).

La această poziție a contribuit, alături de capacitatea sa politică, capitalul intelectual semnificativ, de neeludat de contemporani, datorat doctoratului obținut în Drept la Universitatea din București, unde avea și o licență în Filozofie și Litere sau calitatea de profesor de filosofie la Seminarul Pedagogic Central și, ulterior, de istoria doctrinelor politice la Institutul Regal de Științe Administrative și Politice. Recunoașterea politică națională a urmat imediat, el fiind ales în Parlament în 1931¹¹⁰, deputat și în 1932 sau 1933. Familia Ghiăț a intrat însă, în prima parte a anului 1935, într-un conflict de putere cu liderul de Ilfov, I.I. Niculescu-Dorobanțu. Vicepreședinte al Camerei Deputaților (din 1934), apropiat de Gheorghe Tătărescu și membru al grupării „H”, el a considerat că poate reitera schimbarea generațiilor la putere petrecută în organizația de Prahova a liberalilor români¹¹¹. Deși mai curând apatic, puțin preocupat de politica generală sau locală, Niculescu-Dorobanțu era totuși un reprezentant al *familiei*. Confruntarea dintre cele două tabere a fost scurtă. Exclus din partid împreună cu o serie de partizani (în iunie 1935)¹¹², Petre Ghiăț și-a văzut încheiată cariera politică, chiar dacă el mai poate fi menționat ca prezență publică¹¹³.

2.10. Familia Pella

Sus-numita familie reprezintă un exemplu mai curând excentric din perspectiva analizei de mai sus; relația familială nu a presupus succesiunea

¹¹⁰ *Anuarul Parlamentar*. 15 iunie 1931, f. p.

¹¹¹ Unde Petre Bejan îl înlocuise pe mai vârstnicul Dem. I. Nicolaescu (vezi *supra*, în capitolul privitor la *Organizația de partid a liberalilor români*).

¹¹² Ruptura produsă în organizația de Ilfov de acțiunea lui Petre Ghiăț a fost mare; I. I. Niculescu-Dorobanțu s-a mobilizat și a reeditat ziarul *Liberalul*, a cărui apariție fusese întreruptă în ultimii ani; primul număr, unul special, fiind dedicat excluderii și demonizării familiei Ghiăț și partizanilor ei de către credincioșii lui I. I. Niculescu-Dorobanțu (*Liberalul*, Ilfov, anul V, nr. 1, sâmbătă 15 iunie 1935).

¹¹³ Plecat din formațiunea liberală, s-a retras în scris, publicând diferite monografii nu foarte originale ale personajelor importante ale zilei sau reflecții politice cu tentă morală: *Oameni și fapte*, București, „Ideia”, f.a.; *Alb și negru. Introducere în știința politicii practice*, București, Editura „Vremea”, 1931; *Arta politică*, București, Editura „Cugetarea”, f.a. [o altă ediție, adăugită, București, Editura „Ideia”, poartă data martie 1938]; *Democrația creatoare*, București, Editura Ideia, f.a. [1938?]; *Valori conducătoare*, București, Editura Ideia, f.a. [1941]; *Istoria doctrinelor politice*, București, Editura „Ideia”, 1938; *Ionel Brătianu*, București, Editura Clujana (colecția Figuri reprezentative), f.a. [1946]. După război, a înființat un Partid Popular Țărănesc, redenumit ulterior Partid Popular Românesc, definit ca o mișcare țărănească, condusă de delegații satelor, mai ales de învățători. Structură politică dispărută după alegerile din 1946, în condițiile în care petre I. Ghiăț a refuzat propunerea lui Ralea de a se alia cu Frontul Plugarilor, condus de Petru Groza (Gheorghe Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice din România (1944-1947)*, București, Fundația Academia Civică, 1996, p. 174-176. Ascuns multă vreme, a fost arestat abia în 1956 (vezi și Valentin Saxone, *Speranțe în întuneric*, ediția a doua, revizuită și adăugită de Liana Saxone-Horodî, București, Fundația Culturală Libra, 2006).

organizațională, cât favorizarea politică a fiului, în propulsarea propriei cariere în afara politicii. Vespasian I. Pella fusese o figură importantă a României de până la 1914, cu o evoluție publică tipică pentru mulți români din prima parte a modernizării societății. Doctor în Științe Juridice la Bruxelles, ulterior un cunoscut și bogat avocat, el s-a implicat în viața publică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea ca ziarist, cu colaborări mai ales la publicații din Buzău, dar și în politică. Deputat și senator, el a făcut politică liberală locală, fiind ales și primar de Râmnicu-Sărat la un moment dat. Deși atras, după 1908, de mesajul înnoitor al lui Take Ionescu, trecând la conservator-democrați, el a păstrat relații foarte bune cu liberalii. Fiul său, Vespasian V. Pella, care și-a dobândit la rândul său doctoratul la Paris, după studii juridice universitare la Iași, a fost numit, la întoarcerea în țară, profesor agregat și, ulterior, profesor de drept penal și de procedură penală în cadrul Universității din orașul moldav, transferându-se în anii '30 la instituția omologă din București. A devenit rapid un jurist cunoscut, director al *Revestei de Drept Penal și știință penitenciară*, cu numeroase studii și monografii de specialitate publicate în reviste din țară sau străinătate¹¹⁴, cu un parcurs academic de excepție, chiar în competitivă lume universitară românească¹¹⁵. Dar ambiția lui profesională a fost

¹¹⁴ Vespasian Pella devenise doctor în Drept la Paris cu teza *Des incapacités résultant des condamnations pénales en droit international* (1920). Dintre lucrările lui, amintesc aici doar *Aperçu sur la criminalité collective. L'esprit de corps et les problèmes de la reponsabilité pénale* (1920), *Studii penale. O nouă teorie asupra complicității la infracțiunile neintenționate și responsabilități penale pentru fapta altuia* (1921), *Vagabondajul și cerșetoria* (1921), *Specula ilicită de monedă* (1921), *Libertatea presei în noua Constituție* (1923); *La criminalité collective des États et le droit pénal de l'avenir* (1925), *La Codification du Droit international* (1928), *La répression de la piraterie* (1928); *La répression des crimes contre la personnalité de l'État* (1931), *La protection de la paix par le droit interne* (1933), *Améliorations de l'administration pénitentiaire et infractions de droit international* (1935), *La guerre-crime et les criminels de guerre: réflexions sur la justice pénale internationale, ce qu'elle est ce qu'elle devrait être* (1946). Aceste lucrări îl plasează drept unul dintre fondatorii dreptului internațional penal și promotor al justiției penale internaționale (Mircea Dușu, *Vespasian V. Pella (1897-1952)*, București, Editura Univers Juridic, 2012; vezi și *Vespasian V. Pella – în slujba științei dreptului și a cauzei păcii*, ediție îngrijită și studiu introductiv de: prof. univ. dr. Gheorghe Sbârna, Ploiești, Editura Karta-Graphic, 2011, mai ales prefața, p. 5-44, pentru datele bio-bibliografice.

¹¹⁵ A fost membru fondator al Asociației Internaționale de Drept Penal din Paris, în 1924. De asemenea, a devenit membru corespondent al Academiei Române, în 26 mai 1941. Membru în mai multe asociații internaționale prestigioase de profil, precum Societatea de Studii Legislative, Societatea de Legislație Comparată, Societatea Americană a Legilor Internaționale, sau în Consiliul de Direcție al Societății Generale a Închisorilor din Franța. Pe lângă faptul că fusese profesor agregat la 23 de ani (1921-1924) și profesor titular (1924-1935) la catedra de Drept penal și procedură penală din cadrul Universității din Iași, profesor la aceeași catedră a Universității din București (până în 1948), Vespasian V. Pella a fost profesor invitat la Institutul de Înalte Studii internaționale din Paris (în 1928), la Institutul Universității de Înalte Studii Internaționale din Geneva (în 1929) sau la Academia de Drept internațional de la Haga (în 1926, 1930, 1935 și 1939). În

diplomația și, din acest motiv, el a făcut politică liberală, ales deputat la 25 de ani la Râmnicu-Sărat (1927), ulterior devenind senator de Odorhei, în momentul puterii liberalilor¹¹⁶.

2.11. Familia Cosma

Familia Cosma întrunește doar parțial criteriile pentru a fi inclusă în cadrul analizei prezente, întrucât nu am întâlnit o filiație directă, ci una mediată, în sensul că discutăm cu precădere de relația unchi – nepot de frate. În al doilea rând, raportul de putere în organizație nu a semnat neapărat o moștenire, o luptă de impunere a propriei rubedenii în poziția de lider. Familia Cosma deținea un mare capital simbolic în Banat și nu numai, prin rolul pe care Aurel (Traian) Cosma, cunoscut de contemporani și drept Aurel Cosma senior, doctor în Drept la Budapesta și avocat, l-a deținut în lupta pentru identitate națională înainte și în contextul anului 1918. Președinte al Partidului Național-Român din Banat, el a fost primul prefect român al județului Timiș-Torontal în cadrul României Mari. Ulterior, fondator și președinte al organizației Partidului Național-Liberal din Banat, deputat și senator liberal de Timișoara în mai multe legislaturi, a fost propulsat la nivel guvernamental de Ionel Brătianu care l-a desemnat drept ministru al Lucrărilor Publice în 1922 (până în 1923). S-a retras de la conducerea organizației liberale în 1930, fiind foarte bolnav, murind de altfel, un an mai târziu, pe 31 iulie 1931¹¹⁷. Mai exista un Aurel Cosma în organizația liberală din Banat, desemnat ca Aurel Cosma junior, nepotul celui alt Aurel Cosma, tutelat de acesta după moartea prematură a tatălui său. La rândul său, era licențiat în Drept la București și doctor în Științe economice și politice la Facultatea de Drept din Paris cu o teză despre Mica Înțelegere (*La Petite Entente*). Implicarea în politică s-a datorat unchiului său, care l-a

afara lucrărilor de mai sus pentru acest parcurs academic, vezi și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 646.

¹¹⁶ *Anuarul Parlamentar...*, f. p. Vezi *Parlamentul*, anul I, nr. 7, miercuri, 14 decembrie 1927, p. 2. Cariera lui diplomatică a fost importantă: secretar general al Biroului Internațional pentru unificarea dreptului penal. Delegat al României la Conferința Dezarmării (1932-1934). Delegat al României în Comisia Regimului Apelor Dunării (1933-1935). Ministru plenipotențiar la Legația României din Olanda (1936-1939). Ministru plenipotențiar la Legația României din Elveția. Delegat al României la Societatea Națiunilor. Vice-Președinte al Asociației Internaționale de Drept penal (1924-1939). Președinte al Comisiunii Juridice și Constituționale a Adunării Societății Națiunilor (1938). Prim-Agent al Guvernului român pe lângă Tribunalul Arbitral româno-bulgar (1941). Președinte al Asociației Internaționale de Drept penal (1946-1952). Expert și consultant juridic în dreptul internațional penal al O.N.U. (1948-1952).

¹¹⁷ Meritele sale îl făcuseră cetățean de onoare al orașului Timișoara (*Anuarul Parlamentar...*, f. p.; vezi și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 224), dar, mai ales, Fondul familial „Aurel Cosma” de la Arhivele Naționale. De asemenea, monografia lui Vasile Dudaș, *Aurel Cosma (1867-1931)*, Timișoara, Editura Mirton, 1998 este una utilă, în pofida tonului laudativ.

numit prin decizie funcționar al prefecturii, într-un post creat anume pentru el¹¹⁸, și l-a propulsat în Parlament în 1927 drept cel mai tânăr deputat, la 26 de ani. Însă Aurel Cosma junior nu a fost preocupat de competiția internă pentru puterea organizațională. Reales deputat în momentul guvernării liberalilor, el s-a orientat către acțiunea de politică externă a României, participând la mai multe conferințele internaționale ale perioadei. De asemenea, pasiunea pentru jurnalism, el studiind la Paris, în paralel, și cursurile de ziaristică la „L' école du Journalisme”, și literatură l-a făcut să accepte poziția de director al ziarului liberal din Timișoara, *Nădejdea*. Însă marea lui reușită în acest domeniu a fost fondarea revistei literare *Luceafărul*, cu un tiraj de 5000 de exemplare¹¹⁹. Din câte cunosc, el nu a ridicat pretenții la șefia organizației în anii '30, deși s-a aflat, prin nume cel puțin, în prim-planul acțiunii politice liberale din Banat.

3. „Frații”. Legăturile politice pe orizontală

Participarea mai multor membri ai unei familii la viața publică românească a fost statuată în cazul liberalilor încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, prin frații Golești și, mai ales, prin familia Brătianu. Dar, în această categorie a relațiilor care structurează premodern influența organizațională în cadrul formațiunii politice a liberalilor români, familiile politice nu sunt la fel de proeminente sub raportul implicațiilor asupra puterii, fiind deseori lipsite de solidaritate. Nu au existat confruntări pentru întâietatea politică în spațiul liberalismului, precum cea dintre frații Brătianu, Dimitrie și Ion C. Brătianu, de după 1885, dar nici o susținere nemijlocită și manifestă ca formulă de putere. „Eficiența” politică limitată sau diminuată în cadrul P.N.L. poate fi explicată prin faptul că rareori frații activau în cadrul aceleiași organizații județene. Deficitul instituțional în sensul puterii sugerează faptul că implicarea politică familială presupunea, în proporții diferite, o anume contagiune competițională, dar și o mutație de prestigiu simbolic, de recunoaștere sau avantaje personale presupuse din punct de vedere public pentru fratele mai puțin vizibil. Era o formă de propulsare a celui alt la o poziție importantă, deși nu determinantă, în organizație.

Mai multe familii politice din cadrul partidului se circumscriu ultimului scenariu de influențare a politicii liberalilor și a organizațiilor locale. În primul rând, trimit la cei trei frați din generația a doua de existență a familiei Brătianu care au

¹¹⁸ Cornel-Florin Seracin, prefață la Aurel Cosma jr., *Correspondență*, Timișoara, David Press Print, 2012.

¹¹⁹ Avea și preocupări de istoria finanțelor României, pregătind o lucrare cu titlul *O contribuție la viitoarea legislație bancară în România*, de istoria relațiilor internaționale (*Le petite antante. L' origine, l' histoire, l' extension et l' avenir de la Petite Entente*, Paris 1926; *Acordurile de la Locarno*, Timișoara, 1926 ș.a.) sau a presei (*Istoria presei române din Banat*, I, Timișoara, 1932); a fost ales deputat și în 1933 (*Parlamentul*, anul I, nr. 18, joi 15 martie 1928, p. 12; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 224).

construit politica liberală în perioada interbelică. Mai puțin proeminente, dar eficiente ca rețele de putere în plan local, au fost familiile Dimitriu, Manolescu, Bogdan, Donescu, Moșoiu și, parțial, Tătărescu, pe care am să încerc să le surprind în continuare prin scurte prezentări.

3.1. Familia Dimitriu

Importanta familie din județul Dâmbovița își datora recunoașterea publică lui Constantin D. Dimitriu, om politic din elita guvernamentală a partidului. Licențiat în Drept, dar absolvent și al Facultății de Litere și Filozofie din București, el a fost un cunoscut avocat în Târgoviște, orașul său natal. Sub aspect „literar”, în sens de participare la viața culturală, a colaborat cu articole cu caracter istoric la revistele *Convorbiri literare* și *Vieața*, ultima aflată sub direcția lui Alexandru Vlahuță și dr. Urechia¹²⁰. Activitatea politică i-a asigurat vizibilitatea publică, plecând de la rețeaua de putere constituită în organizația de Dâmbovița a partidului liberal, pe care a girat-o în toată perioada interbelică. Mare proprietar în județ, important om de partid, definindu-se drept devotat al lui Ion I. C. Brătianu, el a fost ales deputat și senator în toate legislaturile de după 1918, fiind chiar președintele Senatului la un moment dat. De asemenea, importanta forță electorală locală l-a făcut ministeriabil, participând în mai multe rânduri la alcătuirea guvernelor. A colaborat, de altfel, la elaborarea reformei electorale și a reformei administrative¹²¹. Imaginea lui publică nu era întotdeauna foarte bună, mulți considerând că nu era o mare inteligență. Supranumit „Dovlecel”, cu trimitere la aspectul său fizic rubicond, C. D. Dimitriu constituia subiectul a numeroase glume, potențate de surzenia lui¹²². Dimensiunea puterii era invocată de mulți observatori în condițiile dominației pe care o exercita în județul Dâmbovița, unde el însuși și, consecutiv, fratele său, Ion D. Dimitriu, desemnat secretar general al organizației liberale¹²³, au monopolizat pozițiile publice în momentele puterii. Acest al doilea frate nu a avut aspirații centrale, ocupând, mai mereu în momentul guvernării liberale, funcția politică și administrativă de prefect al județului, poziție din care a girat mari și acuzabile, de adversari, afaceri

¹²⁰ *Figuri politice și administrative ...*, p. 66. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 272. Vezi și Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 145.

¹²¹ *Anuarul Parlamentar*. 15 iunie 1931, f. p.; C. D. Dimitriu a fost ministru al Comunicațiilor (iunie 1927-noiembrie 1928), apoi la Muncă, Sănătate și Ocrotiri Sociale (noiembrie 1933-februarie 1934). A fost și vicepreședintele Institutului Național de Științe Administrative (vezi și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 272).

¹²² „Ești fericit când n-aiuzi”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 4, 22 martie 1929, p. 15. Vezi și Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. al VIII-lea, Partea a VII-a (1926-1930), ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1997, p. 141-142.

¹²³ Vezi informația despre alegerea fratelui lui Constantin Dimitriu ca secretar la organizației în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6505, vineri, 18 octombrie 1929, p. 3.

materiale¹²⁴. Familia Dimitriu poate fi inclusă și la categoria descendenței familiale, organizația de Covurlui a partidului liberal apărând condusă după 1944 de Dimitrie Dimitriu, fiul fostului om politic și ministru liberal de la Dâmbovița, Constantin D. Dimitriu¹²⁵.

3.2. Familia Manolescu

Similar se prezentau faptele și pentru alte familii liberale, unul din membri constituind motorul ridicării întregii familii la rangul de familie politică. A fost cazul familiei Manolescu care datora mult din punct de vedere politic celui de-al doilea fiu al doctorului Nicolae Manolescu, Ion, cunoscut în viața politică drept Ion N. Manolescu-Strunga, adăugirea fiind datorată tatălui său, cunoscut medic în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cel care fundase „Băile Strunga”, deținute de omul politic liberal în perioada interbelică¹²⁶.

Ion N. Manolescu-Strunga a fost unul din politicienii liberali reprezentativi în plan local. Pasionat de politică, se înscrisese în Partidul Național Liberal de tânăr, mergând pe urmele tatălui său. Doctorul Nicolae Manolescu se alesese în două rânduri ca deputat liberal, fără însă să aibă o activitate notabilă în domeniul politic, ci mai curând înclinându-se în fața politicii integratoare a liberalilor pe direcția elitelor profesionale și a notabilităților locale. Lipsa de entuziasm a tatălui m-a împiedicat, de altfel, să-i plasez pe Manolești în subcapitolul precedent, organizația politică neconstituind în mod direct o moștenire familială.

I. Manolescu-Strunga avea o serioasă pregătire economică, făcând Universitatea din Viena și obținând doctoratul în științe economice și financiare la Berlin, în 1910. Formația sa de economist l-a predispus lumii afacerilor, el înființând

¹²⁴ Plecând de la conflictele inerente dintr-o organizație și de la controlul pe care președintele structurii îl avea asupra județului atunci când partidul era la guvernare, Ion Stavri Brătianu se referea la organizația Dâmbovița, condusă de C. Dimitriu și care pusese prefect chiar pe propriul frate; județul fusese acaparat de două familii, conchidea el, comitetul executiv local devenind ficțiune, afacerile cu case cumpărate la suprapreț de stat sau cu terenuri ce nu au ajuns la țărani, fiind scoase de sub incidența exproprierii fiind numeroase și scandaloase (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 212 / 1924, f. 45-45 v.).

¹²⁵ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 340.

¹²⁶ Nicolae Manolescu era buzoian și obținuse doctoratul la Facultatea de Medicină din București. A lucrat și la spitale din Paris și Viena. Profesor la clinica de oftalmologie a Facultății de Medicină din București, medic primar al Serviciilor de boli de ochi și urechi la Spitalele Colțea, Brâncovenesc și Filantropia, el a fost unul din fondatorii (și primul președinte) „Societății studenților în medicină”, al revistei *Apărătorul sănătății* (în 1890); implicat în viața medicală, el a condus revistele *Analele medicale române*, *România medicală*, dar și Asociația Generală a Medicilor; a fost de asemenea, director general al Serviciului Sanitar (1903-1904), introducând ambulanțe sanitare în mediul rural. A fost liberal, fiind deputat de Roman în 1895 și 1901 (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 517). Băile Strunga nu mai există astăzi, dar pământul pe care s-au aflat odinioară băile aparține și acum urmașilor lui Ion Manolescu-Strunga.

și conducând numeroase societăți comerciale și industriale, deținând la Strunga una din cele mai frumoase și moderne exploatații agricole¹²⁷. Deși controversat ca om de afaceri, politicul și pasiunea pentru lupta electorală l-au adus în atenția publică. A fost un lider local eficient în termenii politici interbelici, dezvoltând rețele clientelare solide în filiala Roman, pe care a condus-o în întreaga perioadă, și alegându-se chiar în condițiile în care nu liberalii erau organizatorii alegerilor¹²⁸.

În timp ce presa de partid îi lăuda abilitatea politică¹²⁹, adversarii sau chiar observatorii neutri îl prezentau despre „satrap” sau voievod local („Voevod de Roman”), care făcea ce voia, invita administratori de întreprinderi ale statului sau particulare la el acasă pentru a rezolva diferite probleme de afaceri, numea prefecți și destitua funcționari, oricare ar fi regimul la putere¹³⁰. Foarte voinic, rezolva multe probleme „cu pumnul”, mai ales în timpul campaniilor politice, ceea ce i-a adus faima de mare elector. Provoca de multe ori incidente electorale, atribuindu-le foarte vocal competitorilor politici, terorizând populația județului Roman și fiind urât de unii săteni¹³¹. Într-o scrisoarea de protest trimisă primului-ministru cu ocazia alegerilor locale din primăvara anului 1930, în care acuza abuzurile și violențele electorale ale autorităților locale („acte de ticăloșie”, „violență”, și „banditisme ale reprezentanților guvernului”), I. Manolescu-Strunga ajungea la următoarele descrieri: „... se afirmă că sunt unul din conducătorii care în timpul guvernării libérale am violentat acțiunea Partidului Dvs.; (...) totuși fără posibilitate de desmințire (...), în afară de zădărnicierea uneori a întrunirilor Dvs., de împiedicarea propagandei, de gonirea – prin cuvinte, iar nu prin agresiune – a celor ce vă reprezentau politica și a unui singur caz de lovire ...și ciocnirile fără importanță în ziua alegerilor...”, perso-

¹²⁷ Mulți afirmau că singura slăbiciune era reprezentată de ferma de la Strunga și de găinile aduse din Germania (cu 200 000 lei), mâncate de țigani, ceea ce a constituit subiectul delicios al ziarelor și revistelor (*Cronica Politică și Parlamentară*, anul III, nr. 84, duminică 6 decembrie 1931, p. 12; vezi și *Parlamentul*, anul I, nr. 1, miercuri 2 noiembrie 1927, p. 15). Era membru în Consiliul general al Casei centrale de cooperatie și de improprietărire, în consiliul de administrație al Centralei obșteilor sătești, deținea trustul peștelui „Frigul” (care avea monopolul bogățiilor bălților și distribuția acestora), ceea ce a fost subiectul a numeroase scandaluri financiare (Mihail Florescu, *Alegerile parlamentare în lumina cifrelor și a faptelor (1918-1937)*, București, Editura Partidului Comunist Român, 1946, p. 36). I. Manolescu-Strunga a scris și numeroase studii pe probleme agricole (vezi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 517).

¹²⁸ Vezi alegerile din decembrie 1928, chiar dacă mandatul de senator obținut a fost invalidat pe criteriu de vârstă, întrucât avea doar 39 de ani.

¹²⁹ *Anuarul Parlamentar...*, f. p.; o lucrare propagandistică liberală din 1924 (*Figuri politice și administrative*, p. 78), lăuda marea popularitate în județ, dobândită încă de tânăr.

¹³⁰ În *Cronica Politică și Parlamentară*, anul III, nr. 84, duminică 6 decembrie 1931, p. 12; vezi și *Parlamentul*, anul I, nr. 1, miercuri 2 noiembrie 1927, p. 15.

¹³¹ Radu T. Matei, *op. cit.*, p. 32; Vezi incidentele grave din alegerile locale din ianuarie-februarie 1930, în care Manolescu-Strunga a fost oprit să intre în unele sate, automobilul său fiind atacat cu ciomege (ANIC, Fond Ministerul Justiției, Comisia Centrală Electorală, dos. 4 / 1930, f. 10-13 v.).

najul nu recunoștea nimic (!)¹³². Petre Comarnescu, căsătorit un timp cu fiica vitregă a acestuia, Gina, ne oferă portretul dual al unui „naiv în viața familială”, dar „rechin ca politician”¹³³.

Pe relația cu Centrul, Manolescu-Strunga nu a fost proeminent în sens politic. Dispus la tranzacții și speriat de intransigența Brătienilor, el s-a apropiat de I. G. Duca, ajungând chiar vicepreședinte al Camerei fără voia lui Vintilă Brătianu în 1927¹³⁴, și, ulterior, de Gheorghe Tătărescu, în guvernul căruia a fost subsecretar de stat la Agricultură și Domenii (noiembrie 1933-octombrie 1934) și ministru al Industriei și Comerțului (octombrie 1934-august 1935)¹³⁵.

Fratele lui I. Manolescu-Strunga, Dimitrie N. Manolescu, a urmat mai curând cariera tatălui, fiind un reputat oculist, docent al Universității din București, cu studii serioase în oftalmologie la Paris, Viena și Freiburg. Profesor la Universitatea de medicină din Iași, ulterior transferat la cea din București, director al Institutului Clinico-oftalmologic și membru al Consiliului Sanitar-Superior, el a fost puțin implicat în viața politică¹³⁶. Ales senator de Arad pe listele liberale în 1927 și în 1931, s-a impus spre 1934 zvonul că urma să devină „șeful” acelei organizații transilvănene¹³⁷; fapt nematerializat după știința mea, din motive care îmi scapă și care țin mai curând, cred, de inapetența politică a celui care era fratele lui I. Manolescu-Strunga.

3.3. Familia Bogdan

Familia Bogdan a fost una de notorietate în mediul partidului liberal, faptul datorându-se mai puțin competențelor organizaționale, parlamentare sau guvernamentale ale membrilor ei, cât investiții sau convertirii capitalului simbolic propriu de factură universitară în spațiul confruntării politice. Se adăuga ascendența lor ardeleană, semnificativă pentru liberali în perioadă, și faptul că erau înrudiți, prin sora lor Ecaterina (Catinca), cu Nicolae Iorga. Din perspectiva implicării politice, discuția se reduce doar la doi dintre membrii numeroasei familii Bogdan (care avuse 11 copii): Gheorghe Bogdan-Duică și Ștefan I. Bogdan, frații mai mici ai eminentului slavist Ioan Bogdan, profesor și decan al Facultății de Litere de la Universitatea din București, membru și președinte al Academiei Române.

¹³² ANIC, fond Manolescu-Strunga familial, dos. 13 / f.d., f. 1.

¹³³ Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, vol. I. 1923-1947, ediție îngrijită de Traian Filip, Mircea Filip și Adrian Munțiu, prefată de Acad. Dan Grigorescu, București, Editura Noul Orfeu, 2003, p. 153.

¹³⁴ În *Parlamentul*, anul I, nr. 10, miercuri 18 ianuarie 1928, p. 11.

¹³⁵ A mai fost ministru secretar de Stat în 1937. Cf. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 517; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 146; Eugen Stănescu, Iulia Stănescu, Gavriil Preda, *op. cit.*, p. 314.

¹³⁶ În timpul războiului, Dimitrie Manolescu a fost medic colonel în Dobrogea și în Moldova (*Anuarul Parlamentar...*, f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 516).

¹³⁷ *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 156, 10 decembrie 1934, p. 9.

Gheorghe Bogdan-Duică era al doilea copil al familiei și a fost, la rândul său, o personalitate a culturii române. Licențiat în Litere la București, cu studii la Pesta, Iena și Viena, doctor în Litere, profesor la Brașov și ulterior la București, unde a predat cursuri de limba germană la Colegiul Sf. Sava, Gheorghe Bogdan a rămas în memorie ca profesor universitar de „Istoria literaturii române moderne” și suplinitorul disciplinei „Estetică” la Universitatea din Cluj, al cărei rector a deținut-o pentru un timp; ca și fratele său, a ocupat un fotoliu de academician. La București, el s-a aflat inițial în preajma lui Maiorescu, fiind redactor și critic la *Convorbiri literare*, colaborând și la *Tribuna* din Sibiu; multe alte ziare și reviste, precum *Gazeta Bucovinei*, *Semănătorul*, *Lucașfărul*, *Vieța Nouă*, *Românul* din Arad, *Gazeta Transilvaniei*, *Societatea de mâine*, revistă de stânga înființată de Ion Clopoșel ș.a., i-au găzduit însă foiletoanele despre reviste, cărți și autori¹³⁸. Era un prodigios istoriograf literar, bibliograf și monografist, realizând lucrări despre Gheorghe Lazăr, Simion Bărnuțiu, Ionescu de la Brad etc. Dar, așa cum îl prezintă Sextil Pușcariu, care pare să-l fi cunoscut bine, era dezordonat în cercetare, multe din studiile sale rămânând neterminate. Din punctul de vedere al contemporanilor lui, Bogdan Duică nu excela nici administrativ, nici sub raport didactic, ca profesor, din cauză că nu-și făcea regulat cursurile, că era cantonat în amănunte și nu oferea o viziune generală asupra literaturii române¹³⁹. Era un politician de conjunctură în Ardealul românesc de după 1918, fără opțiuni politice clare. În consecință adeziunile sale partinice puteau fi „reformate” cu ușurință. Admirator, inițial, al partidului a lui Ion Mihalache, a fost nemulțumit însă de alianța acestora cu ardelenii, pe care-i considera antiregăteni și cărora nu le putea „ierta” faptul că erau majoritar uniți, legați de Vatican, el fiind un ortodoxist sub raport politic și bisericesc. El s-a orientat către P.N.L., atras fiind de lozincă „ofensivei culturale”, promovate de liberali după 1927. Constantă pentru Gh. Bogdan-Duică a fost însă opțiunea naționalistă, chiar cu idei antisemite, asociindu-i pe evrei cu comuniștii și considerând direcția nouă, „umanitaristă”, din spațiul politicii ca fiind înșelătoare¹⁴⁰. Calitatea lui de literat i-a orientat pe liberali să-l facă colaborator la *Națiunea*, organul partidului liberal din Cluj. Totodată, el a devenit președinte al organizației Mureș, fără ca această investire să însemne și adaptarea lui Bogdan-Duică la viața politică și să-i aducă necesara competență; de multe ori, în campania electorală, el avea controverse literare cu adversarii politici, cazul romancierului M. Gașpar, din județul Caraș. După cum menționa un observator, putea să fie candidat în oricare județ, oricum nu făcea politică locală nicăieri¹⁴¹. Om de bibliotecă, îngropat în mormane de tipărituri, gras,

¹³⁸ *Anuarul Parlamentar*, 15 iunie 1931, f. p. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 111; Sextil Pușcariu, *Memorii*, ediție de Magdalena Vulpe, prefață de Ion Bulei, note de Ion Bulei și Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978, p. 819 și urm.; Ion Clopoșel, *Amintiri și portrete*, Timișoara, Editura Facla, 1973, p. 185-188.

¹³⁹ Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 819-824.

¹⁴⁰ P. P. Panaiteșcu, *Pagini de Jurnal (1921-1927)*, ediție îngrijită de Silvia Panaiteșcu, Cluj, Editura Dacia, 1974, p. 13; Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 819-824.

¹⁴¹ *Parlamentul*, anul II, nr. 2-3, 1928, p. 10.

cu picioarele umflate de flebită, Gheorghe Bogdan-Duică era un politician mediu, cu o fire susceptibilă de a se lăsa lesne „lucrat”, amăgit de cunoscuți, de familiari, publiciști și politicieni. Nu știa să negocieze, „să tragă sfori”, iar politica nu i-a adus mulțumirea personală nici în partidul liberal; a solicitat mereu un rol conducător, așteptând să fie desemnat ministru al Instrucțiunii Publice. Pe de altă parte, Bogdan-Duică nu era un om de partid, prefectul județului Mureș, unde era șeful organizației locale, Francisc Porubsky, militând să-l înlocuiască de la conducere¹⁴². Nu era deprins cu restrângerea libertății personale și cu disciplina liberalilor, care nu tolerau spiritele independente, intrând în conflict cu Alexandru Lapedatu, liderul politic neoficial al Ardealului liberal și exprimând, în mai multe rânduri, intenția de a părăsi partidul¹⁴³. A murit pe neașteptate, în septembrie 1934, la Brașov, pe când mergea să prezideze examenul de bacalaureat¹⁴⁴.

Fratele său, Ștefan Bogdan, „Ștefi chimistul” cum îl prezintă Sextil Pușcariu, avea la rândul său, studii universitare sistematice la Zürich, Berlin și Geneva, obținând titlul de chimist și de doctor în Fizică. Docent la Geneva, el a fost numit, după întoarcerea în țară, profesor de chimie la Școala de Poduri și Șosele și de fizică experimentală la Facultatea de Medicină din București¹⁴⁵. La rândul său, s-a apropiat de liberali, deși el l-a convins, după mine, și pe mai cunoscutul său frate să se înscrie în partid. Ales senator de Ilfov, Gheorghe Bogdan Duică a fost orientat de liderii liberali, plecând de la originea lui ardeleană, spre fragilele organizații transilvănene, ca șef al organizațiilor de la Ciuc și Trei Scaune. Județe unde a și fost ales deputat atunci când partidul liberal organiza alegerile¹⁴⁶. Nu avea capacitatea politică necesară pentru a transforma filialele pe care le conducea în structuri eficiente pentru liberale; mulți observatori îi negau, de altfel, orice calitate politică, descriindu-l drept „chimistul politic”¹⁴⁷ sau „smecherul Ștefi, om de învârteală la liberali”¹⁴⁸, fără a-i aduce însă acuzații concrete.

3.4. Numeroasa familie liberală Donescu

Dacă familia Bogdan este importantă din perspectiva liberalilor pentru investirea capitalului intelectual în acțiunea partidului, fără a dubla aspectul academic de competența politică, o adevărată familie politică, marcantă pentru viața publică a Capitalei, a fost **familia Donescu**. În perioadă, a fost reprezentată de frații Alexandru G. Donescu, Vladimir A. Donescu și Constantin Donescu (Titu), ultimii

¹⁴² T. Miron, „G. Bogdan Duică”, în *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 152, 16 octombrie 1934, p. 16.

¹⁴³ Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 819-824.

¹⁴⁴ Ion Clopoșel, *op. cit.*, p. 185-188.

¹⁴⁵ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 111.

¹⁴⁶ *Anuarul Parlamentar...*, f. p.

¹⁴⁷ În *Parlamentul*, anul I, nr. 6, miercuri, 7 decembrie 1927, p. 4.

¹⁴⁸ C. Argetoianu, *op. cit.*, vol. IX, Partea a VIII-a (1930-1931), ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1997, p. 229.

doi constituind direcția, director respectiv șef de redacție, cunoscutei reviste *Vremea*¹⁴⁹. Dintre ei, se detașează Al. G. Donescu, asupra căruia mă opresc în cele ce urmează, și Vladimir Donescu, ziarist și avocat, având propensiuni politice, fiind șeful de cabinet al generalului Traian Moșoiu, ministrul Lucrărilor Publice în guvernul Ion I. C. Brătianu (1922-1926)¹⁵⁰.

Alexandru G. Donescu, avocat în cadrul baroului Ilfov, a fost unul din fruntașii politici ai Capitalei, implicându-se în viața publică încă dinainte de război. Șef la sectorul de Negru, primar general al Bucureștilor după 1934, el era opusul „electorilor” antebelici, campaniile sale politice caracterizându-se prin lipsa exceselor¹⁵¹. Dimensiunea lui politică a rămas locală, deși a fost deputat de Ilfov în mai multe rânduri. Se spunea despre el că făcea politica practică a instituțiilor financiare liberale și că ar fi participant la numeroase întreprinderi petrolifere, cum ar fi „Petrol Bloc”¹⁵². În orice caz, jocul politic stratificat pe care l-a practicat prin intermediul revistei *Vremea* și al fraților săi, îl arată ca un politician important pentru Capitală, și nu numai, fiind adversarul desemnat în interiorul partidului al doctorului I. Costinescu, șeful general al organizației Capitalei. La mijlocul anilor '30, el s-a apropiat de Carol al II-lea, fiind foarte apreciat de rege pentru implicarea în festivitățile care îi structurau, simbolic, domnia (mai ales „Luna Bucureștiului”, care preceda Serbările Restaurației).

3.5. Familia Tătărescu

Din perspectiva istoricilor, notorietatea acestei familii numeroase este circumscrisă lui Gheorghe Tătărescu. Personajul politic în sine a fost unul central al perioadei interbelice, cu prelungiri și în România de după al doilea război mondial. Deși nu îmi propun neapărat un portret al lui, o să schițez câteva trăsături care îl individualizează și îl fac, totodată, reprezentativ pentru cea de-a treia generație de liberali români, evidențiate așadar după atingerea idealului pașoptist la 1918, statul național și unitatea românilor. Cu dublă ascendență, țărănească, a unor moșneni din Gorj, și boierească, prin mamă, foarte ambițios, el ilustrează între cele două războaie mondiale procesul formării unei elite politice românești în virtutea principiului meritocratic al selecționării valorilor. Doctor în drept la Paris, cu o teză intitulată *Le régime électoral et parlementaire en Roumanie*¹⁵³, Gheorghe Tătărescu s-a făcut remarcat și ca autor dramatic, scriind piesa de teatru *Când vine vișorul*, dar mai

¹⁴⁹ Pericle Martinescu, *Umbre pe pânza vremii*, București, Editura „Cartea Românească”, 1985, p. 111-125.

¹⁵⁰ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 281.

¹⁵¹ *Parlamentul românesc*, anul III, nr. 2, 30 ianuarie 1932, p. 15.

¹⁵² *Figuri politice și administrative...*, p. 84; În *Parlamentul*, anul I, nr. 10, miercuri 18 ianuarie 1928, p. 13; *Anuarul Parlamentar...*; f. p.

¹⁵³ Publicată la Paris, la editura M. Giard et E. Brière, în 1912. Vezi traducerea în limba română, cu titlul *Regimul electoral și parlamentar în România*, traducere de Delia Rozdălescu, București, Editura Fundației Pro, 2004.

ales ca publicist, în calitate de colaborator la oficiosul liberal, *Voința Națională*¹⁵⁴. Pasiunea sa fundamentală a fost însă politica. Cu reale însușiri de orator, având o notă care amintea, pentru cei care l-au cunoscut, de oratoria franceză¹⁵⁵, el s-a înscris în Partidul Național Liberal în 1912, îndată după reîntoarcerea în țară, atras de personalitatea lui Ion I. C. Brătianu și de I. G. Duca. Dar, după Pamfil Șeicaru, el nu reprezenta în partidul liberal decât pe tatăl lui, generalul Nicolae Tătărescu, ales senator în 1914¹⁵⁶. Cariera lui politică a fost însă fulminantă: bun elector, ales mai mereu deputat începând cu 1919, el este identificabil cu precădere în poziția de ministeriabil; încă din 1923, ajuns subsecretar la Ministerul de Interne și lucrând direct cu Ionel Brătianu, Gheorghe Tătărescu oferea și rezumă retrospectiv imaginea omului de stat¹⁵⁷. În anii '30, el a ajuns președinte al Consiliului de Miniștri, chiar dacă a intrat în dispută cu familia Brătianu. Cariera lui în partidul liberal fusese legată, într-o mare măsură, de persoana lui I. G. Duca, pe care l-a fetișizat și care i-a apreciat inteligența, temperamentul vioi, talentul oratoric parlamentar, entuziasmul și devotamentul pentru partid. Convins că Tătărescu reprezenta imaginea omului politic modern, care cutreieră țara pentru a lua contact direct cu alegătorii, Duca l-a proiectat pe Tătărescu ca exponent al tinerilor liberali, iar după moartea lui Vintilă Brătianu, ca secretar general al Partidul Național Liberal, în 1931. Ceea ce semnifica pentru unii, inclusiv pentru personajul în discuție, un indiciu succesoral cu privire la șefia partidului¹⁵⁸. Timpurile nu au avut răbdare cu Gheorghe Tătărescu, în pofida succeselor indiscutabile ale guvernării sale din 1934-1937. Carlismul manifest de după 1937 i-a adus o marginalitate politică severă în timpul regimului Antonescu din partea foștilor parteneri politici. Fapt care l-a orientat, după 1944, spre o înțelegere perdantă pentru imaginea lui publică cu comuniștii.

¹⁵⁴ Gheorghe Tătărescu a făcut liceul Sf. Sava, obținând licența la Facultatea Juridică din București (*Anuarul Parlamentar...*, f. p.).

¹⁵⁵ Constantin C. Giurescu, *Amintiri / 1*, București, Editura Sport-Turism, 1976, p. 305-306; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 836.

¹⁵⁶ Necunoscând amănunte despre această situație părinte-copil în partidul liberal, nu am trecut această relația la categoria respectivă. De altfel, mă îndoiesc de o moștenire directă (ea nu exista ca atare, Nicolae Tătărescu fiind un fost militar, legat de sociabilitatea de tip cazon), același ziarist interbelic vorbind de faptul că tatăl intervenise pe lângă Grigore Iunian, liderul organizației liberale la acel moment, să-l ajute pe fiul său să-și facă o situație. Cf. Pamfil Șeicaru, „George Tătărescu. Anexă la *Dosarul istoric* întocmit de Al. Crețianu (1886-1957)”, în *Scrieri din exil*, vol. 2, *Portrete politice*, ediție îngrijită și prefată de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I. O., 2002, p. 311.

¹⁵⁷ Laur Preda, *Figuri în relief*, cu prefața de Dr. Alex. Vaida Voevod fost Președinte al Consiliului de Miniștri, Iași, Tipografia „Presa Bună”, 1936, p. 63-67. Vezi demnitățile publice ocupate în Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 836.

¹⁵⁸ Vezi și Nicolae-Șerban Tanașoca, „Cuvânt înainte”, în Gh. Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, ediție îngrijită de Sanda Tătărescu-Negrôpontos, cuvânt înainte de Nicolae-Șerban Tanașoca, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. XII-XIII.

Însă, pentru contemporani, nu doar Gheorghe Tătărescu a contat din perspectiva numeroasei familii, de 11 copii, a generalului Nicolae Tătărescu. Fratele său, Ștefan, fost colonel activ și tânăr liberal, deputat al acestui partid în 1927, singurul însă care interpela guvernul „cu adevărat”¹⁵⁹, a avut rolul său interbelic, materializat în acțiuni și orientări politice din cele mai diverse. După momentul său liberal, datorat poziției fratelui său, el s-a manifestat pentru Carol și a avut în anii '30 o atitudine progermană și pronazistă¹⁶⁰.

Deși majoritatea membrilor de sex masculin ai familiei îmbrățișaseră, pe urmele tatălui, cariera armelor¹⁶¹, preocuparea pentru politică a fost la fel de mare, un al treilea frate fiind de menționat în planul local al politicii. Emanuel N. Tătărescu, cel mai mic dintre frații cunoscuți de mine ai familiei, cu studii în Germania, cu o carieră de ofițer la care a renunțat, în 1921, în favoarea conducerii institutului de arte grafice „Samitca” din Craiova, transformat ulterior în Societatea anonimă „Scrișul Românesc”, devenită una din importante edituri interbelice. Din perspectivă politică, ca liberal, el a fost un personaj important pe plan local, craiovean, fiind membru în delegația permanentă a organizației municipale a PNL, consilier comunal, primar al orașului între 1927 și 1928 și chiar deputat liberal, în alegerile din 1933¹⁶². Însă anvergura sa politică a fost redusă, iar Emanuel Tătărescu

¹⁵⁹ Interesat fiind, mai ales, de problema aviației (*Parlamentul*, anul I, nr. 15, joi, 23 februarie 1928, p. 3). El a fost ales și senator de Sălaj, pe listele Uniunii Naționale, în 1931 (*Anuarul Parlamentar...*, f. p.)

¹⁶⁰ Trecut în rezervă, ca locotenent colonel, Ștefan Tătărescu a fost obsedat de pericolul sovietic ce amenința societatea românească; el a fost director al mai multor societăți cu tentă militară, precum „Liga Apărării Naționale” sau „România Aeriană”, care reunea militari în rezervă sau activi. Alături de Maior N. Vlădescu și Căpitan Gh. Cristescu din marele Stat major, Ștefan Tătărescu scrisese *Sovietele în fața Războiului de mâine*, s.e., 1929 (mai apare cu o carte, mai curând un roman despre primul război mondial, scos la editura fratelui său, „Scrișul Românesc” din Craiova, *O țară însăngerată*, despre care am însă puține date). La începutul anilor '30, dezamăgit de regimul carlist și atras de ascensiune lui Hitler în Germania, el a înființat (în 1932) un Partid Național Socialist Român, al cărui lider și doctrinar a fost. Ștefan Tătărescu a scris *Creș nou (ideia național-socialistă)*, București, Tipografia Capitalei Stoica Theodorescu, 1932, inspirată din scrierile lui Hitler. În iunie 1932, această formațiune participat la alegerile din București împreună cu Liga Apărării Național Creștine a lui A. C. Cuza, cu fostul profesor ieșean ocupând primul loc pe listă. Rezultatele electorale au fost însă mai mult decât modeste. Stanley G. Payne, în *A History of Fascism, 1914-1945*, London, Routledge, 2001, p. 282-284, vedea însă structura sa politică ca pe o potențială concurență pentru Garda de Fier. Ceea ce nu s-a întâmplat, dată fiind componența preponderent militară a formațiunii.

¹⁶¹ Nicolae Șerban-Tanașoca, *op. cit.*, p. X. Elemente de biografie despre Gheorghe Tătărescu, cu atingere asupra familiei, și în Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal (1944-1948)*, București, Editura Tritonic, 2003, p. 17-18, autorul menționând discuții cu Sanda Maria Tătărescu-Negropontes, fiica omului politic liberal. Un al doilea frate, Alexandru Tătărescu, ajunsese la gradul de general.

¹⁶² Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 836.

a fost preocupat mai curând de lumea afacerilor și a culturii, fiind membru în consiliul de administrație al Teatrului Național din Craiova, administrator delegat al societății „Lumina” etc. Ca reprezentant al industriilor, el a fost ales în comitetul de direcție al Camerei de Comerț și Industrie.

3.6. Familia Moșoiu

Numele acestei familii a mai apărut în cadrul acestui capitol în contextul analizei structurii tată-fiu, ca formă de ființare a puterii organizaționale liberale și de investiție în politică a celei de-a treia generații liberale. Ea figurează și la nivelul acestui palier întrucât fratele lui Traian Moșoiu, Aurelian, s-a implicat în politica liberală, în organizația de Prahova. Mai curând profesor decât politician, cu studii foarte serioase de Litere, Filosofie și Drept (acestea din urmă neterminate însă) la Universitatea din București, Aurelian Moșoiu era un foarte bun latinist, profesor pentru o scurtă perioadă la Craiova și apoi la Ploiești, pentru restul vieții sale¹⁶³. Implicarea în politică a fost mai curând o includere simbolică a unui nume, ca formă de putere pentru organizație în ansamblu, o caucionare a unor proiecte locale. Aurelian Moșoiu a fost ales ca senator în două legislaturi, în momentul în care liberalii au organizat scrutinul electoral, în 1922 și în 1927. De asemenea, în aproape întreaga perioadă interbelică a făcut parte din comitetul executiv al organizației liberale din Prahova, ca vicepreședinte, fără însă o activitate deosebită și fără să se implice în jocurile politice de putere și dizidență din cadrul filialei.

În anii '30, după dispariția fratelui său și în raport cu competiția liberală, el a avut o atitudine consensuală cu a nepotului său Tiberiu Moșoiu, fiind mai curând adeptul discret al lui Gheorghe Tătărescu. De altfel, după 1945, el este întâlnit ca președinte de onoare al organizației P.N.L. Prahova (Gheorghe Tătărescu)¹⁶⁴.

4. Relații de rudenie și organizațiile privite ca *dote politice*

Practica politică liberală cunoștea și un alt tip al relațiilor de rudenie. Considerate adeseori drept patrimoniu familial, organizațiile puteau fi „înstrăinate” în

¹⁶³ Participarea la războiul mondial și, mai ales, devotamentul pentru școală au fost răsplătite prin numeroase distincții: Ordinul „Coroana României”, ci grad de cavalier, Ordinul „Steaua României” în grad de ofițer, medalia „Răsplata Muncii pentru Construcțiuni școlare”, „membru al Ordinului Coroana României în grad de comandor” (1926) și „Răsplata Muncii pentru 25 ani în serviciul Statului”. Cf. Gheorghe Calcan, Cantemir Moșoiu, *Profesorul și senatorul Aurelian Moșoiu, o personalitate a lumii prahovene*, Ploiești, Editura Printeuro, 2003. Vezi și Gheorghe Calcan, Cantemir Moșoiu, *Aurelian Moșoiu – profil biografic*, în C. Plinius Caecilius Secundus, *Panegiricul Împăratului Traian*, traducere de Aurelian Moșoiu, ediția a III-a îngrijită de Gheorghe Calcan și Cantemir Moșoiu, Ploiești, Editura Printeuro, 2002, p. 14-16.

¹⁶⁴ A ocupat funcția doar un an, decedând în 1946. Pentru participarea politică vezi Costin Vrâncanu, *op. cit.*, passim.

favoarea rudeniei venite în familie prin alianță matrimonială. În orice caz, căsătoriile între liberali, între copiii unor liberali sau mariajul unui liberal cunoscut cu fiica altuia, sunt prea numeroase pentru a nu constitui o regulă de putere. Familia Ion C. Brătianu, în care fiii și fiicele marelui om politic de secol XIX s-au căsătorit cu progeniturile unor membri de vază ai formațiunii, sugerează faptul că identitatea publică a liberalilor se construia și prin intermediul descendenței. Cu atât mai mult cu cât, pe lângă familia Brătianu, sunt alte câteva familii încadrabile, categorial, unui tip de sociabilitate. Mă refer în primul rând la familiile Orleanu - Victor Slăvescu, Monteoru - dr. C. Angelescu sau la cazul generalului Arthur Văitoianu - Richard Franasovici.

4.1. Familia Orleanu

Familia Orleanu avea drept figură marcantă pe Mihail G. Orleanu, important actor al politicii liberale la începutul secolului XX¹⁶⁵. Doctor în drept la Paris, procuror și magistrat mult timp, el alesese să facă politică liberală pentru o carieră politică și guvernamentală, rămânând un avocat distins în baroul de Galați. Șef al organizației liberale de Covurlui, senator de drept, ministru la Industrie și Comerț în primul guvern prezidat de Ion I. C. Brătianu (noiembrie 1909-decembrie 1920), în această calitate impunând legea de organizare a meseriilor, denumită de adversari *legea scelerată*, dar dovedită utilă și salutară din perspectiva liberalilor, președinte al Camerei Deputaților după război (calitate în care i-a oferit Coroana reginei Maria în cadrul ceremoniei de la Alba Iulia din 1922), Mihail Orleanu a fost unul din fruntașii partidului după 1918, având un statut politic recunoscut de influent lider liberal, pe relația cu trecutul său politic și cu realitatea unei organizații puternice la Galați¹⁶⁶. Fiica sa, Valentina Orleanu, s-a căsătorit cu Victor Slăvescu, important economist și finanțist, unul din „tehnicienii” și intelectualii liberali cu mare potențial guvernamental în perioada interbelică¹⁶⁷. Mulți l-au considerat drept fiul sufletesc al lui

¹⁶⁵ În familia politică Orleanu este de menționat, în secolul al XIX-lea, un Gheorghe Orleanu, probabil unchiul lui Mihail G. Orleanu, primul lider al organizației Partidului Național Liberal Putna, pe care de altfel se pare că a și înființat-o spre 1880. A fost deputat și primar al orașului Focșani (Sorin Tudose, „Cum erau parlamentarii de vîșă veche: Apostoleanu, Orleanu și Mincu, deputații vechiului Focșani”, în *Ziarul de Vrancea* din 19 decembrie 2012, <http://www.ziaruldevrancea.ro/educatie/87508-cum-erau-parlamentarii-de-vita-veche-apostoleanu-orleanu-saveanu-si-mincu-deputatii-vechiului-focsani.html> (accesat 2 mai 2013).

¹⁶⁶ *Figuri politice și administrative...*, p. 44; *Anuarul Parlamentar...*, f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 621.

¹⁶⁷ Victor Slăvescu făcuse studii economice la Paris, cu Paul Leroy Beaulieu, Charles Gide și Charles Rist; dar ambianța academică franceză nu l-a satisfăcut; a trecut în Germania, unde a studiat cu Wilhelm Lexis, Gustav Cohn și Lujo Brentano, la Universitățile din Göttingen și München, luându-și doctoratul în 1914 la Universitatea de studii economice și industriale din Halle, cu o teză privind *chestiunea agrară în România*. Din 1915 își făcuse „ucenicia” la Banca Românească, pentru ca, în 1923, să ajungă director general la

Vintilă Brătianu, Slăvescu fiind pătruns de „sfințenia” idealului protecționist vintilist, cum a fost caracterizat ulterior, atunci când a devenit ministru al Finanțelor în Cabinetul Tătărescu. Sprijinit de Vintilă Brătianu, care i-a văzut capacitatea la „Banca Românească” și la „Creditul Industrial” (în ultima funcție, un rol în numirea sa avându-l și Tancred Constantinescu¹⁶⁸), Victor Slăvescu s-a implicat în viața politică, devenind liderul organizației de Râmnicu-Sărat a P.N.L., o structură marginală ca importanță în partid sub raport electoral sau al vizibilității publice. Căsătoria cu Valentina Orleanu, din 1922, alăturată capacității administrative dovedite, a însemnat un factor al propulsării în prim-planul partidului, ca ministeriabil¹⁶⁹, dar și ca șeful organizației de Covurlui, Mihail Orleanu rămânând în anii '30 doar președinte de onoare. Pe termen lung, succesiunea în afara familiei directe la puterea locală a însemnat dezbinarea organizației, întrucât fiul fostului lider și cumnatul lui Victor Slăvescu, Mihai (Mișu) Orleanu, s-a apropiat ideologic și organizațional de Legiunea Arhanghelul Mihail, devenind un competitor pentru liberali în alegerile din decembrie 1937¹⁷⁰.

4.2. Grigore Monteoru, organizația de Buzău a Partidului Național Liberal și dr.-ul C. Angelescu

Doctorul Constantin Angelescu a fost unul din cei mai importanți lideri liberali ai perioadei interbelice. Ministru al Instrucțiunii Publice în toate guvernele liberale dintre cele două războaie mondiale, cu o operă importantă în planul legislativ școlar și al practicii ministeriale, el a deținut, pentru o scurtă perioadă, după asasinarea lui I. G. Duca, și funcția de prim ministru al guvernului României. A fost, cu siguranță, o personalitate remarcabilă a spațiului public românesc, fiind unul din cei mai renumiți medici chirurghi ai perioadei¹⁷¹. Implicarea politică s-a

„Societatea Națională de Credit Industrial”, la recomandarea lui Vintilă Brătianu. Era profesor universitar (de monedă, credit, schimb și studiul și tehnica băncilor) la Academia de Înalte Studii Comerciale din București, precum membru al Academiei Române (corespondent din 1936 și definitiv din 1939). Cf. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 788. Era membru al societăților elitiste (și masonice totodată) „Marea Finanță”, „Jockey Club”, „Rotary”, ceea ce denotă importanța lui în anumite cercuri (Georgeta Penelea-Filitti, „Un împătimit al muncii : Victor Slăvescu”, în Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 20-21).

¹⁶⁸ În *Parlamentul*, anul I, nr. 14, joi, 16 februarie 1928, p. 3; *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 135, 3 martie 1934, p. 7.

¹⁶⁹ Vezi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 788, pentru funcțiile deținute.

¹⁷⁰ Nu pot afirma întrutotul că Mihai Orleanu s-a îndreptat spre legionari ca urmare a dezamăgirii pe linia Partidului Național Liberal. A doua fiică a lui Mihail Orleanu s-a căsătorit cu Al. Ghica, care a devenit ulterior șeful Siguranței legionare în timpul regimului național-legionar din 1940-1941. Chiar Mihail Orleanu afirma că „viitorul aparține Gărzii de Fier” (Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 186).

¹⁷¹ Craiovean ca origine, provenind dintr-o familie de comercianți din Craiova, mama cu ascendență ardelenască (Nicolae Peneș, *Dr. C. Angelescu. Povestea unei vieți*, București, Editura Monteoru, 1998, p. 26), Constantin Angelescu a făcut studii strălucite de

produs după căsătoria sa cu Virginia Monteoru, fiica lui Grigore Monteoru, important membru liberal, care i-a lăsat o avere imensă, sporită ulterior la o bogăție de proporții legendare prin avariția și zgârcenia personajului¹⁷². Ca și averea, dr. C. Angelescu și-a sporit importanța politică, ajungând unul din cei mai importanți oameni politici ai României ante și postbelice. Adversarii au acuzat că foaia dotală cu care îl „fericise” bătrânul Grigore Monteoru în momentul căsătoriei îi includea și pe alegătorii din Buzău¹⁷³. În mod cert, cuprindea o poziție de forță în organizația județeană, primirea sa ca membru trezind suspiciuni oamenilor politici locali în condițiile în care noul venit avea o mare superioritate materială și politică, prin sprijinul socrului. Nicu Constantinescu, un puternic stâlp al organizației liberale buzoiene afirma: „să-l primim.. dar nu prea știm pe cine primim”; bogat și șiret, știind să sprijine partidul prin subvenții pentru propagandă și presă, dr. C. Angelescu a primit porecla de „șarpele cu clopoței”¹⁷⁴. Considerat de mulți un venetic sau „ginerile vădov al defunctului Grigore Monteoru”, impunerea sa drept

medicină la Paris, devenind doctor în Medicină al Universității din marele oraș în 1897; a fost intern în mai multe spitale mari din Capitala Franței timp de 4 ani; întors în țară, chirurg la Spitalul Brâncovenesc și, apoi, la Spitalul Filantropia, el a fost numit în 1903 profesor titular la Facultatea de Medicină și director al Clinicii de Chirurgie din București, la Colțea (*Anuarul Parlamentar...*, f. p.). A publicat în reviste prestigioase în domeniul chirurgiei (*Mercure médical*, *Les Annales de Médecine*, *La Gazette des Hopitaux* ș.a.; a ținut numeroase comunicări în cadrul societăților științifice din Paris, de biologie, de anatomie și de chirurgie, atrăgând atenția specialiștilor; a lucrat cu mari medici-profesori francezi, precum Perrier („Spitalul Lariboisière”), Marchand („Spitalul Saint-Louis”), Terrillon („La Salpêtrière”) etc.; a fost membru al „Societății Naționale de Chirurgie” din Paris, al „Societății Internaționale de chirurgie” de la Bruxelles, al „Societății Internaționale de Chirurgie” din Paris (C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 329; vezi unele informații biografice și în Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 34 și Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 144-145).

¹⁷² Avere care cuprindea, printre altele, moșiile Sărata-Monteoru, Nenciulești, moara cu aburi de la Stâlpul, hotelul din stațiunea Sărata-Monteoru (C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 329). Dr. Constantin Angelescu deținea în perioadă imobile în București (printre care și „Lido”), moșii (Joseni, Stâlpul, satul Ogrăzi), vii (oferite zestre fiicei sale Ioana la căsătoria cu Ștefan Ghica-Budești, membru corespondent al Academiei (BAR, Secția MSS, *Fond dr. C. Angelescu*, II, Acte 1-4,3). În stațiunea Sărata-Monteoru, el a construit un cazinou ultramodern și un celebru parc englezesc, inaugurat în 1904 (Nicolae Peneș, *op. cit.*, p. 40; Ion Zamfirescu, *Întâlniri cu oameni: întâlniri cu viața*, București, Editura Eminescu, 1990, p. 31). De asemenea, era un mare capitalist, deținând terenuri petrolifere la Beciu și pe Valea Prahovei și fiind președinte la „Steaua Română” („Profesorul în viața politică”, în *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 5, 10 februarie 1929, p. 1). Nu numai averea era legendară, ci și faptul că personajul era zgârcit și avar (Vezi Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 204-205).

¹⁷³ D.I.G., „Ne turtiși fesu, Doctore!”, în *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 1, 13 ianuarie 1929. Chiar și unul din puținii biografi ai dr.-lui C. Angelescu, Nicolae Peneș, afirmă că „trebuia să continue activitatea socrului” (Nicolae Peneș, *op. cit.*, p. 36).

¹⁷⁴ „Profesorul în viața politică”, în *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 5, 10 februarie 1929, p. 1.

șef al filialei Buzău a partidului liberal în dauna numelor consacrate ale partidului a însemnat sciziunea organizației, plecarea unor vechi membri ai partidului, precum Constantin Iarca, Nicu Constantinescu, C. Sărățeanu, Ștefan Periețeanu-Buzău. Maniera în care a fost impus dr. Angelescu de către Ionel Brătianu arăta voința acestuia din urmă de a domina partidul¹⁷⁵. Parte a grupului „tinerimii generoase” Radovici-Morțun, dr. C. Angelescu s-a apropiat de altfel de Ionel Brătianu¹⁷⁶, având o carieră parlamentară¹⁷⁷ și, mai ales, guvernamentală formidabilă, legată mai ales de politica școlară în România Mare. Această ultimă perspectivă a fost legată de mulți de ascendența soției sale, soacra sa, Eliza Monteoru, fiind soră cu soția lui Spiru Haret, Ana. Din acest moment, a pus stăpânire pe dr. C. Angelescu „demonul politicii”, după cum numește C. Kirițescu patima personajului în discuție de a continua acțiunea haretiană¹⁷⁸. A aspirat la conducerea partidului liberal, după dispariția mai multor lideri marcanți în anii '20. Pentru mulți liberali, erau greu de uitat zilele negre din Moldova, atunci când, descurajat în fața ofensivei victorioase a germanilor, dr. C. Angelescu l-a criticat pe Ionel Brătianu ca singur vinovat de

¹⁷⁵ Excluzii din organizație, care s-au grupat în jurul ziarului *Liberalul*, scos de C. Iarca, motivau ruptura și prin faptul că liderii partidului ar fi renunțat la principiile liberalismului, prin renunțarea la preeminența individului și pătrunderea pe făgașul socialist, ar fi transformat partidul politic într-un ordin monastic, obligat să susțină total ideile șefului (*Liberalul*, Buzău, C. Iarca, XV, sâmbătă 15 mai 1910, p. 1).

¹⁷⁶ Pamfil Șeicaru, *Scrieri*, vol. III, p. 27.

¹⁷⁷ A fost ales mereu, după 1911, ca deputat sau senator de Buzău, devenind în consecință senator de drept.

¹⁷⁸ C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 330. Dr. C. Angelescu a știut să se înconjoare de profesioniști în domeniul învățământului, precum Iuliu Valaori (secretar general al Ministerului Instrucțiunii Publice), Constantin Kirițescu (director general al învățământului secundar), polivalent, se pare de origine albanez, în tinerețe socialist, Petre Ghițescu (director general al învățământului primar și normal-primar), Ilie Purcariu (director general al învățământului profesional); ei erau totodată liberali convinși și devotați dr. C. Angelescu; vezi Constantin Kirițescu, *op. cit.*, cu interesante contururi pentru Iuliu Valaori (p. 244-249) și dr. C. Angelescu (p. 328-354); Petre Ghițescu era considerat omul de casă al d-rului Angelescu (în *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 10, 31 martie 1929, p. 1). Preocuparea de a fi continuatorul lui Haret a făcut să fie „omul construcțiilor școlare” („omul cărămidă”); adversarii vorbeau însă de „insomniile” create de umbra lui Spiru Haret, omul reformei românești care nu lasă pe dr. C. Angelescu să doarmă, întrucât nici o piață publică nu avea o statuie a marelui reformator școlar; în contrapartidă, numeroase școli au primit numele „dr. C. Angelescu” (*Parlamentul*, anul I, nr. 11, miercuri 25 ianuarie 1928, p. 3); adversarii l-au acuzat și pentru „tărârea învățătorilor pe panta politicii de partid”, precum și pentru asaltul politic asupra băncilor populare („Când politica de partid se amestecă în conducerea băncilor populare”, în *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 6 2 februarie 1929, p. 1). Opera sa școlară a fost, poate pe bună dreptate, intens criticată, plecând de la diluarea calității învățământului, de la realizarea îndoielnică a celor 6000 de construcții școlare, multe din fictive etc. Mai trebuie spus că dr. C. Angelescu, ajuns repede ministru, în 1914, la Lucrări Publice și Comunicații (1914-1916), nu s-a evidențiat la acest minister, dat fiind și contextul războiului mondial.

dezastrul țării, deși la rândul lui militase pentru o grabnică intrare în război; după cum, el cochetase cu Partidul Muncii înființat de foști liberali la Iași în 1917. Trimiterea lui ca ministru plenipotențiar al României la Washington avea rolul, după mulți observatori politici, de a păstra partidului un om de valoare¹⁷⁹. La acest motiv al înfrângerii personale în competiția pentru șefia partidului, s-au adăugat caracterul șovăitor, în dorința de a fi popular cu orice preț¹⁸⁰, precum și orientarea carlistă din anii '30, estompată, dar care nu a înșelat pe nimeni.

Lipsit de mize politice majore în deceniul al patrulea interbelic, dr. C. Angelescu a lăsat conducerea organizației de Buzău a partidului liberal finului său, Justin Stănescu. Avocat, cu o serioasă cultură juridică, decan al Baroului Buzău, avocat la societatea „Steaua Română” și la alte societăți, acesta era un luptător politic local de temut, primar al orașului Buzău și un important elector¹⁸¹. Deși mulți îl prezentau drept un bun orator parlamentar (fiind ales de mai multe ori deputat), nu avea anvergură, stând întotdeauna liniștit în băncile majorității și luând rareori cuvântul, mai curând ca „galerie”. Erau un modest deputat de Buzău și nu o vedetă națională, sintetiza revista *Parlamentul*, în anii '20, poziția lui Iustin Stănescu¹⁸². Sprijinit de dr. C. Angelescu, devenit director al oficiosului liberalilor buzoieni, *Liberalul*, Justin Stănescu a ajuns președintele real al organizației, stăpânind în fapt județul¹⁸³.

4.3. Richard Franasovici și impunerea sa politică

Richard Franasovici a fost născut la Turnu Severin, provenind dintr-o familie cu origini sârbe care obținuse relativ târziu cetățenia română, ceea ce explică, de altfel, și numele familial, de rezonanță sud-slavă¹⁸⁴. A fost un personaj controversat, implicat în mari scandaluri de corupție în anii '20, atunci când a fost secretar general și, ulterior, subsecretar de Stat la ministerul de Interne, între 1923 și 1926¹⁸⁵. În

¹⁷⁹ Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, vol. II, îngrijire de ediție, studiu introductiv și note dr. Elisabeta Simon, Editura Albatros, București, 1996, p. 203. A fost probabil momentul în care a fost învățat de M. Ferechide că „independența” nu are ce căuta la liberali (Victor Rodan, Tudor Șoimaru, L. G. Legrel, *În balat și în papuci*, prima serie, caricaturile de A. Dragoș și I. Anestin, București, Editura Vremea, 1933, p. 17).

¹⁸⁰ Vroia să fie la București amabil, îndatoritor cu toată lumea (Nicolae Peneș, *op. cit.*, p. 49).

¹⁸¹ *Figuri politice și administrative...*, p. 87; *Anuarul Parlamentar...*, f. p.; Vezi și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 803.

¹⁸² *Parlamentul*, anul I, nr. 17, joi, 8 martie 1928, p. 10.

¹⁸³ *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 3, 30 ianuarie 1929, p. 1.

¹⁸⁴ Vezi informații despre tatăl său, ca șef-inspector al Inspectoratului de Navigație Fluvială, în *Amintirile Sub - Chirurghului Constantin Florescu*, Turnu-Severin, Tipografia „Minerva” Ath. Bejan, 1936, p. 9. Nu am nici o explicație cu privire la obținerea târzie a cetățeniei române, alta decât condițiile de acordare a împământării de până la primul răzoi mondial.

¹⁸⁵ Numele lui Franasovici era asociat în perioadă mai ales cu „afacerea pașapoartelor”, care a trezit nemulțumirea vocală în partid a lui Ionel Brătianu. Ca subsecretar de stat într-un

același timp, Richard Franasovici stârnea admirația chiar și unui „adversar implacabil și absolut” al P.N.L., după cum se autocaracterizează Isac Peltz, care vedea în omul politic liberal o figură de „prinț singular”, elanuri de meridional, îndrăgit de magia cuvântului și onest, cinstit, gentleman, politicos cu toată lumea, care nu știa să mintă¹⁸⁶. În condițiile Restaurației, Richard Franasovici a întruchipat omul politic modern și frecventabil din partidul liberal condus de Duca, prin spiritul său realist și energic. Georgiștii, „geloși” pe revenirea în prim-planul acțiunii publice a lui vechilor liberali, considerau că Franasovici era candidatul pentru un viitor guvern al „preferaților” (lui Carol al II-lea, n. mea, Ov. B.)¹⁸⁷. Avocat de succes¹⁸⁸, cariera lui fulminantă în cadrul partidului liberal se cere explicată, cu atât mai mult cu cât pornirile sale politice inițiale au fost conservatoare sau de nuanță conservatoare, aderând la partidul conservator-democrat condus de Take Ionescu. Căsătoria lui cu Mary, fiica din prima căsătorie a generalului Arthur Văitoianu, a determinat trecerea la liberali, unde a acces rapid la funcții importante din perspectiva partidului, director al ziarului *L'Indépendance Roumanie* și șef al organizației județene Mehedinți a P.N.L. Ulterior, el a fost ales deputat în toate legislaturile începând cu 1919¹⁸⁹. În pofida talentului său politic și a situației sale ca om de lume cu multiple relații în protipendada bucureșteană, Richard Franasovici a fost legat la începuturile carierei sale de faptul că era nepot prin căsătorie al generalului Văitoianu. Arthur Văitoianu a fost un personaj cu reale calități politice, în pofida carierei militare. O schiță biografică, alcătuită de fiica sa (a doua), Maria Maltezian, pentru Arhivele Naționale Istorice Centrale¹⁹⁰, prezintă ascendența germană pe linie paternă, mama sa fiind

minister pe care-l conducea mai mult prin delegație șeful liberal, Richard Franasovici a acordat, contra unor avantaje personale, pașapoarte unora care doreau cetățenia română. Un alt „gheșeft” a fost vehiculat în presă în octombrie 1934, atunci când, Franasovici, ca ministru al Comunicațiilor s-ar fi înțeles cu firma „Renault” pentru cumpărarea autobuzelor necesare Căilor Ferate (serviciile auxiliare automobile nou înființate) deși alte firme oferiseră condiții de plată mai avantajoase și prețuri mai ieftine (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. X, p. 372).

¹⁸⁶ I. Peltz, „Richard Franasovici”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 34, vineri, 13 decembrie 1929, p. 3 (pentru Peltz, tipul liberal, intrat în credința obștească, era amputat voluntar, meschin ca apariție fizică și spirituală, reținut la vorbă și la gest, prezumțios la superlativ, otrăvit de miasmele propriului său organism); *Parlamentul*, anul I, nr. 12, joi, 2 februarie 1928, p. 5. Vezi și la Pamfil Șeicaru, care îl prezintă ca „un om de o nuanțată inteligență, prietenos”, cu un doctorat strălucit la Paris, prețuit de Ionel Brătianu pentru „tactul și priceperea lui în tehnica administrativă” (în *Istoria partidelor național, țărănist și național țărănist*, p. 377).

¹⁸⁷ În *Parlamentul românesc*, nr. 1, 18 ianuarie 1931, p. 12.

¹⁸⁸ Richard Franasovici a absolvit liceul la Sf. Sava, București, și-a dat licența la Facultatea de Drept din București și și-a obținut doctoratul la Paris (*Anuarul Parlamentar...*, f. p.); vezi și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 333).

¹⁸⁹ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 145; Eugen Stănescu ș.a., *op. cit.*, p. 314.

¹⁹⁰ ANIC, fond General Arthur Văitoianu, dos. 23 / f. D., f. 1-15; vezi și Corvin M. Petrescu, *op. cit.*, p. 27 sau Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 879.

Maria Missir, dintr-o cunoscută familie românească din Galați, și atracția pentru modelul german de organizare; însă, în contextul războiului, familia Văitoianu a distrus tablourile împăratului Wilhelm și a lui Moltke. Bun soldat, cu o carieră strălucită în arma geniului, decorat de mai multe ori¹⁹¹, el a fost gândit ca o soluție politică după război la dorința multora de neutralitate a spațiului politic. Senator de drept pentru aportul militar din timpul războiului mondial, el a fost numit ministru de Interne și interimar la Justiție în guvernul generalului C. Coandă, ulterior ministru de Război în guvernul Ion I. C. Brătianu și prim-ministru pentru campania primelor alegeri organizate pe baza votului universal în noiembrie 1919. Înscris în Partidul Național Liberal, Artur Văitoianu a continuat să fie în prim-planul guvernării, ca ministru al Afacerilor Interne în guvernul Ion I. C. Brătianu (din 1922), trecând apoi, din 29 octombrie 1923, la Comunicații. Poziția lui a fost întărită de numirea lui ca prim-ministru *ad-interim*, în august 1925, în condițiile în care Ionel Brătianu era suferind și plecase la băi în străinătate. Afacerile fratelui lui Arthur Văitoianu și atitudinea din timpul revoltei de la Tatar-Bunar au generat suspiciunea lui Ionel Brătianu asupra capacității lui și a condus la marginalizarea fostului militar. În contrapartidă, Văitoianu l-a sprijinit, după iunie 1930, pe Gheorghe Brătianu în structurarea unui nou partid liberal¹⁹².

Implicat el însuși în afaceri nu tocmai curate, suferind de pe urma degradării imaginii publice a socrului său, Richard Franasovici s-a menținut cu dificultate în sfera puterii partidului, poziția sa de ministeriabil fiind mai mereu contestată, mai ales în 1927-1928¹⁹³. Doar rolul asumat o dată cu revenirea lui Carol în țară i-a conferit o poziție cheie în cadrul partidului, ca negociator al reproprierii de putere¹⁹⁴.

¹⁹¹ ANIC, fond General A. Văitoianu, dos. 23 / f.d., f. 16-17.

¹⁹² În noul partid, Arthur Văitoianu a fost formal șef al organizației liberale de Prahova; după 10 februarie 1938, el figurează în guvernul Patriarh Miron Cristea, ca ministru de stat (*Anuarul Parlamentar...*, f. p.; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 145).

¹⁹³ Susținerea lui I. G. Duca a fost decisivă în această direcție. Vezi Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. VIII, p. 142. Însă marginalitatea lui era greu de contestat, Franasovici căutând și alternative politice, omul politic de la Breasta fiind una dintre ele (*Ibidem*, p. 271).

¹⁹⁴ Cariera lui politică a fost spectaculoasă, plecând și de la poziția pe care soția sa a deținut-o în cercul intimilor Elenei Lupescu. Ca atare, el a fost ministru al Lucrărilor Publice și Comunicațiilor (1933-1937), ministrul de Interne în guvernul Tătărescu care a organizat alegerile nedecise din decembrie 1937. O dată cu impunerea regimului carlist, a preferat să se implice în diplomație, ca ambasador la Varșovia și la Paris. După război, apropiat de Tătărescu, el a fost ministru plenipotențiar la Berna, reprezentant al guvernului român la Londra, membru al delegației României în cadrul Conferinței de pace de la Paris, demisionând o dată cu venirea Anei Pauker la conducerea ministerului de Externe. A ales să rămână în străinătate după acest moment. Ca personaj politic a avut o anumită decență, în 1934, după asasinarea lui I. G. Duca, el respingând, se pare, sugestia regelui de a deveni primul ministru al guvernului liberal (Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 377). Constantin Argetoianu afirmă chiar că decretul regal de numire a lui Franasovici fusese chiar semnat, dar Franasovici „îndrăzneț numai în umbră”, temător față de rezistențele din partid, l-ar fi propus pe Gheorghe Tătărescu (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. X, p. 270-272).

* * *

Sunt și alți liberali a căror ascensiune politică este explicabilă prin intermediul unor căsătorii avantajoase. Victor Antonescu a fost unul din ei, ca ginere al venerabilului corifeu liberal Gheorghe Matei Corbescu, la un moment dat directorul de la *L'Indépendance Roumanie*¹⁹⁵. Denumit de amicii săi *Tutore*, jurist, doctor în drept la Paris (1895), diplomat al Școlii de Științe politice din Paris, Victor Antonescu a fost, așa cum se exprimau observatorii, financiar prin vocație¹⁹⁶. El a ajuns profesor la Școala de Finanțe și la Școala superioară de științe de stat, ulterior predând drept constituțional la Facultatea de drept din București. Înrudirea avantajoasă i-a adus rapid recunoașterea politică, el fiind numit ca ministru la Justiție (1914-1916) și Finanțe (1916-1917). A devenit o vedetă a partidului în noiembrie 1918, atunci când s-a întors în țară cu un avion pentru a sugera regelui Ferdinand, din partea primului ministru francez Georges Clémenceau, denunțarea tratatului de la Buftea București și reintrarea României în conflict de partea Antantei. S-a remarcat ca șef al organizației de Teleorman, fiind deputat în mai multe legislaturi. Personalitate simpatică, după faimosul „e lată rău” prin care a caracterizat situația după Consiliul de Coroană de la Sinaia din 1916, el a fost însărcinat în anii '20 cu tratarea împrumutului de stabilizare în străinătate, ceea ce indica un posibil fotoliu ministerial la Finanțe. În condițiile preponderenței lui Vintilă Brătianu, s-a orientat către diplomație, cu mai multe tentative ca ministru al României la Paris (1922-1924) și, ulterior, la Geneva. Atitudinea lui rezervată în criza liberalilor de după asasinarea lui I. G. Duca, când a refuzat luarea lui în discuția pentre președinția Consiliului de Miniștri¹⁹⁷, i-a adus recunoștința lui Gheorghe Tătărescu care l-a păstrat ca ministru de Justiție (1933-1935), numindu-l apoi la Finanțe (1935-1936), Externe (1936-1937) și guvernator al Băncii Naționale¹⁹⁸.

Sub aspectul relațiilor de putere, rudenia era înlocuită uneori prin prietenie, ca influență indirectă. Relațiile de prietenie ale tatălui cu unul din membrii familiei Brătianu puteau avea repercusiuni pozitive asupra carierei fiului; este cazul lui I. G. Duca, tatăl lui fiind un apropiat al lui Ionel Brătianu, care i-a oferit ulterior șansele necesare pentru a-și dovedi capacitățile politice. Similară a fost și ascensiunea poli-

¹⁹⁵ Victor Antonescu s-a căsătorit cu Eliza Corbescu, apropiată de regina Maria. De altfel, pe moșia sa din Vitănești, Teleorman, a construit o copie fidelă a Capei „Stella Maris” din castelul reginei de la Balcic.

¹⁹⁶ Raporturile cu Aristotel Galiatzos, apropiatul marelui comerciant de armamanent Sir Basil Zaharof, erau considerate de mulți o dovadă a capacității sale de a face avere.

¹⁹⁷ Vezi Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 377.

¹⁹⁸ Asupra lui Victor Antonescu, vezi și *Dreptatea*, anul II, nr. 85, sâmbătă, 28 ianuarie 1928; *Parlamentul*, anul I, nr. 14, joi, 16 februarie 1928, p. 6; *Anuarul Parlamentar...*, f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 40; Vezi și Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 145 sau Eugen Stănescu ș. a., *op. cit.*, p. 313.

tică a lui Mircea Djuvara, fiul lui Alexandru Djuvara, bun prieten cu Ionel Brătianu, sprijinit de liderul liberal, după moartea timpurie a tatălui¹⁹⁹, în cadrul partidului și în plan politic²⁰⁰.

5. Concluzii

Deși individualizate mai ales la liberali, din motive care țin de durată mare de existență a organizației lor politice, relațiile de familie ca trambulină pentru impunerea publică nu sunt proprii doar spațiului românesc. Fără a încerca o analiză comparativă cu alte societăți politice, trebuie să menționez că autorii care abordează modernitatea în zona Balcanilor s-au oprit inevitabil la rolul familiei „intime” și al rudeniei în această zonă a Europei, esențial pentru a explica realitatea socială și

¹⁹⁹ Moarte cauzată de sănătatea șubredă. Elisa Brătianu, Ion I.C. Brătianu, *Memorii involuntare*, texte stabilite, note și prezentare de Marian Ștefan, București, Editura Oscar Print, 1999, p. 55-56; Alexandru Djuvara avea doctoratul în Franța; era reprezentat ca doctrinarul ideilor ce călăuzeau acțiunea politică de partid (ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 397). Asupra lui, vezi și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 275.

²⁰⁰ Evident însă, și Mircea Djuvara avea mari calități personale, o inteligență vie și o știință a dreptului puțin obișnuită, chiar dacă, urmare a sprijinului acordat, arareori ieșea dintr-un „comod mamelucism”, după cum arătau analiștii partidului liberal. Licențiat în Litere și în Drept la București, doctor în Drept și în Filozofie la Paris, profesor la Universitatea din București, cu *Teoria generală a Dreptului* și suplinitor la Catedra de Drept Constituțional, colaborator la mai multe reviste de profil juridic și filosofic din străinătate, vicepreședinte al Institutului Internațional de Filozofie, Drept și Sociologie Juridică (*Parlamentul*, anul I, nr. 16, joi, 1 martie 1928, p. 3; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 276), Mircea Djuvara a fost și conducător al mai multor societăți economice, precum „Societatea Tramvaelor” (*Anuarul Parlamentar...*, f. p.). În plan politic, dincolo de alegerea ca deputat în diferitele alegeri organizate de liberali (vice-președinte al Camerei Deputaților între 1933 și 1936), a fost membru al delegației române la Conferința de pace din 1919-1920, delegat la Liga Națiunilor și mai ales ministru al Justiției, între august 1936 și februarie 1937 (Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 145; Eugen Stănescu ș.a., *op. cit.*, 1999, p. 314; vezi și studiul introductiv al lui Nicolae Culic, „Mircea Djuvara – teoretician și filosof al dreptului”, în Mircea Djuvara, *Eseuri de filosofie a dreptului*, studiu introductiv, selecția textelor și note: Nicolae Culic, București, Editura TREI, 1997, p. 9-13). Această implicare extinsă i-a prilejuit lui Petre Pandrea o filipică la adresa celui considerat „un liberal” (spre deosebire de el care era un „om liberal”) „angrenat într-o sută de comitete și comiții, la STB, la BNR, la B[anca] R[omânească] (prescurtare în text – n.me, Ov. B), la Creditul Carbonifer, la Creditul Miner”. „Dar unde nu era angrenat, filosofic?”, se întreba retoric și ironic ziaristul. „În Parlament, în delegația permanentă a Partidului Liberal, la Dolj, ca șef de organizație politică liberală, și la Universitate, ca șef de catedră, la tribunal, cu o droaie de clienți, la Institutul social gustian, în saloane și la recepțiile ministerului de externe, la legații și pe la diverși prieteni”. El concluziona că „uicuitatea nu-i stătea rău. Nu-i stătea nici bine. Ubicuitatea era vacuitate” (Petre Pandrea, *op. cit.*, p. 239).

politică de aici, prin definirea unei *the ruling class* specifice²⁰¹. Barbara Jelavich, în *Istoria Balcanilor*, își construiește explicația despre politica în țările din zonă într-un mod antropologic, având ca premisă cultivarea pământului. Ocupație principală din punct de vedere economică, agricultura și creșterea vitelor dăduseră în timp naștere unei culturi politice specifice, legată de tradiționalism, de rezistență la schimbare și de neîncrederea în „autoritățile tiranice”, în lumea modernă implicit. Alături de căsătorie, ca instituție fundamentală pentru acest spațiu cultural se individualizase practica nașilor de botez, cei care răspundeau practic de bunăstarea finilor lor. În unele zone, în special în Grecia (dar vezi și cazul românesc, al lui Ion Th. Florescu²⁰², al lui Mihai Orleanu²⁰³, dar și al lui Ion Mihalache), un lider politic local putea avea nenumărați fini și fine; familiile acestora îi sprijineau candidatura, iar el le apăra, în schimb, interesele pe lângă administrație. Aceste relații de factură simbolică slujeau astfel unui scop practic, de reprezentare politică și de putere, ducând la apariția unor familii politice locale și transformându-i pe politicieni într-un popor *sui-generis*²⁰⁴.

²⁰¹ Asupra clasei conducătoare, vezi teoretizările lui C. Wright Mills, *The Power Elite*, New York, Oxford University Press, 1957 (eu am văzut ediția franceză, *L'élite du pouvoir*, traduit par André Chassaigne, Paris François Maspero, 1969); R. Putnam, *The Comparative Study of Political Elites*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1976; Tom B. Bottomore, *Elites and Society*, Harper & Row, New York, 1979; vezi și unele încercări de teoretizare în spațiul românesc în Marius Tudor, Adrian Gavrilă, *Democrația la pachet. Elita politică în România postcomunistă*, București, Editura Campania, 2002 (mai ales p. 27-90 pentru teoriile domeniului).

²⁰² Celebrul elector Jean Th. Florescu era un fost judecător, ulterior devenit avocat și om politic takist, mai apoi liberal, care își făcuse o clientelă personală, mai ales în rândurile micilor comercianți din București, pe care o sporea prin toate metodele, inclusiv prin botezat și cununat (Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, vol. III, 1901-1910, ediția a doua, București, Editura ziarului „Universul”, 1936, p. 36-37).

²⁰³ În momentul puterii, liderii organizațiilor județene erau asaltați de cereri de intervenție din partea finilor; un funcționar, registrator la Curtea de Apel, secția II din Galați i se adresa lui Victor Slăvescu, președintele Partidului Național Liberal din Covurlui, amintindu-i că era liberal cu tradiție („din tată în fiu am fost și suntem liberali”), M. Orleanu cunoscând și botezând pe mulți din familie; el solicita intervenția la Minister pentru o avansare, el cu familia și cunoscuții urmând să-și facă „datoria ca întotdeauna” (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 216 / 1929-1930, f. 22 și 22 v.).

²⁰⁴ Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*, vol. II, traducere de Mihai-Eugen Avădanei, postfață de I. Ciupercă, Iași, Editura Institutul European, 2000, p. 175. Vezi și alte analize pentru această arie, precum cea a lui William Joseph Edgar, *The Politics of Westernization: Eleuterios Venizelos's Third Administration of Greece, June, 1917-November, 1920*, UMI, 1992, în care este prezentat un politician din circumscripția Attica, Demetrios Rallis, care avea peste o mie de copii botezați (p. 8); Richard Clogg, *Parties and Elections in Greece. The Search for Legitimacy*, Durham, North Carolina, Duke University Press, 1987, p. 6-9; Tatiana Konstantinova, *Bulgaria. 1879-1946. The Challenge of Choice*, New York, East European Monographs, Boulder, 1995, p. 46-47; Georges Castellan, *History of the Balkans. From Mahomed the Conqueror to Stalin*, New York, East European Monographs, Boulder,

Bazat pe cultul personalității și pe loialitate, patronajul politic era văzut ca altruist și binefăcător, generând cultură de clan și fenomene de nepotism²⁰⁵. Așa cum sublinia Max Weber cu privire la dominația de factură tradițională, societățile segmentare erau conduse de șefi de linii ereditare la un sistem de „seniorii feudale”²⁰⁶.

Parohialismul unor astfel de lumi, întârziate sub raportul occidentalizării, determinant în favorizarea practicilor politice bazate pe relații de rudenie, nu explică însă suficient la impunerea tipului de elite descris. Sociologul german, citat anterior, identifica drept regulă a modernității ascensiunea și selectarea personalului politic pe motive mai curând tradiționale. Liderii aveau tendința de a promova persoane din cercul lor de putere, fiind dominați de „emoție” în acest proces, simpatia subiectivă pentru o persoană, fundamentându-și foarte rar alegerea pe elemente cu caracter apreciativ-rațional; din punctul lui de vedere, dexteritatea pur profesională de a îndeplini funcțiile necesare era o chestiune cu totul secundară²⁰⁷.

Privitor la liberalii români, înainte de concluzii, dar în raport cu cele sugerate mai sus, am să fac două precizări, anunțând astfel o direcție de cercetare a subiectului. Ca o observație empirică, relațiile de familie care susțin raporturi de putere în cadrul partidului liberal sunt mai numeroase, în regiunea Vechiului Regat, în Muntenia și Oltenia cu precădere, fapt explicabil prin tradițiile culturale sau religioase din zonă. De asemenea, bazate pe relațiile familiale, situațiile de putere de la vârful partidului descriu finalmente o sociabilitate liberală și, este de presupus, se regăseau la baza formațiunii, în practicile simplilor membri de partid. Nu au realizat o cercetare sistematică în această direcție, chiar dacă, în documentarea acestei lucrări, am întâlnit menționate astfel de cazuri la nivelul sectoarelor sau altor organisme liberale.

1992; John K. Cox, *The History of Serbia*, Greenwood Press, London, 2002, p. 52. Sub raport teoretic, vezi *Political Development in Eastern Europe*, edited by Jan F. Triska and Paul M. Cocks, foreword by Gabriel Almond, Praeger Publishers, New York, London, 1977; Ian D. Armour, *A History of Eastern Europe. 1740-1918*, Hodder Arnold, London, 2006, p. 193 și urm.

²⁰⁵ Plamen K. Georgiev, *Corruptive Patterns of Patronage in South-East Europe*, V. S. Verlag, Wiesbaden, 2008, p. 67 și urm.

²⁰⁶ Max Weber, *Économie et société*, tom premier, Paris, Plon, 1971, capitolul III, „Les types de domination”, p. 279.

²⁰⁷ Idem, „Class, Status, Party”, în Reinhard Bendix and Seymour Martin Lipset (eds.), *Class, Status and Power. A Reader in Social Stratification*, Free Press, New York, 1965, p. 68. Cercetătorul german se întâlnea în această afirmație cu Robert Michels, care identificase, la rândul său, ca un element al oligarhizării partidelor politice, nepotismul (*Partidele politice. Studiu sociologic al tendințelor oligarhice din democrația modernă*, traducere de Andreea Năstase, București, Editura Antet, 2011, p. 60). Vezi și Jacques Coenen-Huther, *Sociologia elitelor*, traducere de Mihai Ungurean, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 167-168 care, analizând selecția, reproducerea și circulația elitelor, ajunge la concluzia că legăturile de sânge sau de apartenență etnică sunt determinante pentru procesul de recrutare sau, mai curând, pentru cel de *cooptare* în cadrul acestei clase conducătoare.

Ce reprezintă, așadar, moștenirea unei funcții sau situații politice în cazul liberalilor români? Din punctul meu de vedere, semnifica o rețetă de recunoaștere socială, într-o societate nestructurată, nediferențiată încă din punct de vedere profesional, în care rolurile politice nu sunt clar atribuite, pentru a prelua formularea lui Max Weber²⁰⁸, și în care funcția politică îți oferă totul. Într-o țară periferică, poziția politică înseamnă negocierea accesului privilegiat la resurse și la recunoaștere socială. Implicarea în politică era, pe de altă parte, rezultatul culturii politice de factură tradiționalistă ce domina societatea, pe liberali în mod direct, care adeseori au perceput participarea activă sub raport organizațional ca pe o datorie, familială sau intelectuală²⁰⁹, chiar dacă menținerea era dificilă în condițiile concurenței acerbe din perioada interbelică. Așa cum remarca Ștefan Antim între cele două războaie mondiale, drepturile moștenitorilor erau „revizuite cu migăleală”, iar meritele lor trecute „printr-o sită cu atât mai deasă, cu cât și locul în care sunt surprinși e mai de văză”²¹⁰.

²⁰⁸ Max Weber, *Économie et société*, tome deuxième, Paris, Plon, 1971, p. 330.

²⁰⁹ Conform lui Constantin Xenii, mulți au făcut în România ante și interbelică politică fără vocație; intraseră în politică din considerații străine de orice înclinație pentru treburile publice, pentru că moșteniseră prin tradiția familiei boierești legături și avere, considerând astfel dreptul de a conduce ca pe un privilegiu firesc și convenit. Ei au făcut politică fiindcă făcuseră și strămoșii lor și fiindcă de „putere” se legau onoruri și avantaje nedespărțite de numele familiei lor. Alții, în lipsă de nume, moștenind averi importante, găseau în emoțiile politicii corectivul lipsei de ocupație și perspectivele facile ale situațiilor proeminente. A treia categorie de oameni politici o formau copiii și urmașii bărbatilor iluștri, cu un capital moral moștenit fără munca personală, care le dădea un avans covârșitor asupra rivalilor, mai ales într-o țară fără o opinie publică formată, în care prestigiul moștenit al numelui sau averii întunecă ușor valoarea personală a începătorilor. N-a fost urmaș al unui mare om de stat care să nu fi intrat în politică pe poarta numelui moștenit și care să nu fi găsit rezervat fotoliul primelor rânduri, constata omul politic takist și liberal. „O atmosferă gata pregătită exagera apoi debuturile chiar mediocre ale noului venit, care își vedea realizate cele mai îndrăznețe aspirațiuni de mărire” (Constantin Xenii, *Take Ionescu*, notă asupra ediției Liliana Scarlat, București, Editura Profil, 1999, p. 67).

²¹⁰ Șt. Antim, *op. cit.*, p. 25.

LIBERALII ROMÂNI ȘI PROPAGANDA POLITICĂ

Despre mijloace propagandistice, publicații și cultul liderului în cazul Partidului Național Liberal între cele două războaie mondiale

„Ca să-și mențină și să refacă în continuu priza asupra maselor un partid nu se poate mărgini să înfăptuiască, ci trebuie să știe a prezenta sub forma cea mai vie înfăptuirile, atenției populare” (Petre I. Ghiață)¹.

Pentru majoritatea cercetătorilor din științele sociale care s-au ocupat de spațiul politic, propaganda reprezintă un rău necesar în lumea contemporană². Modernitatea omologhează valorile discursiv, iar convingerea celorlalți asupra adevărului cuprins în proiectul tău de fericire socială a apelat adeseori, pe lângă neutralitatea informației, la comentariul interesat asupra faptelor și ideilor, la vizual sau la ritualul politic. Noile forme de legitimitate statuate de pătrunderea progresivă a maselor în spațiul politic³, bazate pe reprezentativitate, au făcut din persuasiune

¹ Petre I. Ghiață, *Alb și negru. Introducere în știința politicii practice*, București, Editura „Vremea”, 1931, p. 86.

² Literatura asupra propagandei politice este foarte vastă, plecând de la lucrările clasice ale lui Jean-Marie Domenach, *La propagande politique*, Paris, Presses Universitaires des France, 1950 (vezi traducerea românească aparținând Danci Lungu și lui Dan Lungu, *Propaganda politică*, Iași, Institutul European, 2004; Jacques Ellul, cu *Propagandes*, Paris, Armand Colin, 1962 sau Idem, *Histoire de la propagande*, Paris, Presses Universitaires de France, 1976, vezi și lucrările mai recente, precum David Wedgood Benn, *Persuasion and Soviet Politics*, Basil Blackwell, Oxford, 1989, Garth S. Jowett, Victoria O'Donnel, *Propaganda and Persuasion*, 2nd edition, Sage Publications Inc., Newbury Park, London – New Dehli, 1992, Robert Jackall (ed.), *Propaganda*, London, MacMillan Press Ltd., 1995; James Chapman, „The Power of Propaganda”, in *Journal of Contemporary History*, vol. 35 (4), 2000, p. 679-688; *La propagande: images, paralos et manipulation*, sous la direction de Alexandre Dorna, Jean Quellin, Stéphane Simonnet, Paris, L' Harmattan, 2008 etc.

³ Ceea ce în general este desemnat în științele sociale prin termenul de *Mass Politics*, vezi *Mass Politics. Studies in Political Sociology*, edited by Erik Allardt and Stein Rokkan, with a Foreword by Seymour M. Lipset, The Free Press New York, Collier Macmillan Limited London, 1970.

un element central al efortului permanent de impunere și negociere a puterii de către diverșii actori publici.

Din perspectiva ideologică a unei țări preponderent tradiționale și rurale și marcați de autoritarismul guvernărilor lor modernizatoare, liberalii români au resimțit un deficit de legitimitate în România dintre cele două războaie mondiale. Actul propagandistic devenea esențial în aceste condiții pentru susținerea acțiunii politice a partidului în societate. În același timp, prin intermediul publicațiilor și manifestelor editate sau prin punerile în scenă a manifestărilor lor publice, ei determinau participarea, integrarea și socializarea politică de factură liberală. După mine, nici o altă formațiune politică nu a fost preocupată în perioadă mai mult decât liderii Partidului Național Liberal de ceea ce ei denuneau plastic drept „luminarea votului obștesc”, cu referire la noile categorii de alegători din lumea satului românesc.

În acest capitol, nu analizez demersul propagandistic al liberalilor în ansamblul lui. Întreprinderea indică o cercetare autonomă, vastă ca întindere și ca metodă asumată totodată. Cu trimitere în principal la presă și circumscriindu-mă partidului liberal, mi-am propus, mai curând, să prezint unele mijloace ale efortului liberalilor pentru a-și impune discursul în direcția societății și de a stabili agenda celorlalți. În raportarea la alte forme și mijloace propagandistice, cum ar fi manifestările, ritualurile, statuile, albume, fotografiile, discurile radio ș.a., abordarea mea va fi lapidară, din rațiuni legate în principal de documentare. Metodologic, interpretarea calitativă a mesajului legitimator va fi omisă în acest capitol, nefiind interesat aici de discursul liberalilor în sine, cu temele lor majore, recurențele lingvistice ș.a.⁴ De

⁴ Din perspectiva științelor umane, trimiterea se face, evident, la analiza de conținut (*content analysis*), în sensul definiții acestei metode de O. R. Holsti, ca fiind „tehnica de a face interferențe în identificarea obiectivă și sistematică a caracteristicilor de care dispun mesaje” (O.R. Holsti, *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*, 1969, p. 14, *apud* J. J. Van Cuilenburg, O. Scholten, G. W. Noomen, *Știința comunicării*, ediția a II-a, versiune românească și studiu introductiv de Tudor Olteanu, București, Editura Humanitas, 1998, p. 126-127; vezi și Melvin L. DeFleur, Sandra Ball-Rokeach, *Teorii ale comunicării de masă*, traducere și prefață de Ducu Harabagiu și Cătălina Harabagiu, Iași, Editura Polirom, 1999, Patrick Charaudeau, „Le discours propagandiste. Essai de typologisation”, în *La propagande: images, paroles et manipulation*, p. 111-126). Ca obiect al analizei, conținutul manifest al mesajelor este dublat de preocuparea pentru tehnica frecvenței, a valenței sau a intensității anumitor cuvinte / teme în text, iar, ulterior, pentru „încărcătura evaluativă” a textelor; dincolo de analiza elementelor textuale, este important emitențul în sine, motivele și concepțiile sale, precum și recepția, „lectura” mesajului în sens general (Thierry Lefebvre, „L'Influence par la parole”, în *Ibidem*, p. 127-139). În evaluarea actorilor politici trebuie urmat, mai curând, un model instrumental decât unul reprezentational, considerând intenția lor nu întru totul echivalentă cu conținutul mesajului, acesta depinzând și de contextul social iar mesajul fiind încadrat astfel unui proces de persuadare socială. Vezi pentru un astfel de demers, studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Partidul Național Liberal și contestarea legitimității (1927-1928). Practică administrativă și canon politic”, în *In honorem Ioan Ciupercă. Studii de istorie a românilor și a*

asemenea, nu voi zăbovi nici asupra modului în care textul liberalilor era receptat și relecturat în perioadă, generând mobilizare politică, ca formă de a măsura impactul acțiunii de persuasiune.

În același timp, nu pot oferi lucruri valide istoriografic asupra emitenților majori ai discursului propagandistic al liberalilor, deși unele realități sunt intuibile istoric. Chiar dacă un Ionel Brătianu a fost interesat marginal de propaganda politică, demersul lui cultural din martie 1927 institua un nou obiectiv politic pentru Partidul Național Liberal și a reprezentat, totodată, o sursă și o motivație pentru multiplicarea mijloacelor persuasive ale liberalilor români. Într-un alt registru al propagandei, liderul liberal a fost cel care a impus anumite celebrări, în jurul familiei sale mai ales, deși el nu a construit voluntar, din câte cunosc, un demers politic legitimant în sine. De asemenea, I. G. Duca poate fi plasat în postura de inspirator al propagandei liberalilor români, fără să pot certifica acest lucru prin documente, ci doar pe baze conjecurale, memorialistice și istorice totodată⁵. Propaganda liberalilor poate fi cu greu gândită ea însăși ca fiind unitară și compactă, unipolară. În România interbelică, realitatea mai multor centre de emiterie a mesajului liberal arată o competiție pentru discurs, deși diverșii actori își propunea un același scop, reprezentarea publică pozitivă a lor și a formațiunii însăși⁶. Din perspectivă organizatorică, liberalii dețineau o *Direcțiune a Propagandei*, structură pe lângă Delegația Permanentă a partidului. Condusă formal de președintele partidului,

relațiilor internaționale (Lucian Leuștean, Petronel Zahariuc, Dan Măță – coordonatori), Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2007, p. 236-264.

⁵ În cazul lui I. G. Duca din postura de decident în direcția propagandei liberalilor români, fapt asupra căruia voi reveni pe parcursul acestui capitol, vezi rolul jucat în timpul războiului mondial. I. G. Duca, *Memorii*, vol. IV, *Războiul*, Partea a II-a (1917-1919), ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1994 și Stelian Neagoe, „Octavian Goga, tribun al luptei pentru unitatea românilor (studiu introductiv)”, în Octavian Goga, *Ne învață Mărășeștii...*, ediție, studiu introductiv și note de Stelian Neagoe, Iași, Editura Junimea, 1983, p. 16-21. Constantin Kirîșescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1919*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 348 și urm.

⁶ Este cazul publicației *La Roumanie Nouvelle*, editată lunar din 1923 de către cunoscutul om politic Jean Th. Florescu cu mari, laudabile, dar nerecompensate cheltuieli, cum se exprimau ironici adversarii liderului liberal, sugerând dorința acestuia de a fi din nou ministru (*Parlamentul*, anul I, nr. 9, miercuri, 4 ianuarie 1928, p. 16). Era subintitulată revistă de „propagandă națională”, fiind orientată mai ales către mediul parizian. Printre redactori se aflau Francis Lebrun, Ion Olimp și Edmond Guérive (Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, ediție anastatică, București, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, 1999 [București, Editura Cugetarea – Georgescu Delafra, 1940], p. 744; vezi și ANIC, fond Jean Th. Florescu, dos. 14 / 1927, cu o scrisoare a lui Georges Bienaimé către Jean Th. Florescu privind presa și opinia publică din Franța asupra României după moartea regelui Ferdinand și Idem, dos. 15 / 1927, cu un articol pentru revistă trimis de Georges Le Fèvre). Demersul omului politic liberal nu pornea de la conducerea PNL, reprezentând o modalitate de a ridica miza unei discuții, dar fiind și o formă de valorizare proprie în cadrul formațiunii liberale.

multe din documentele consultate de mine, provenind de la acest organism, poartă semnătura liderului, dar concret de secretarul general, *Direcțiunea* era responsabilă cu coordonarea acțiunilor politice în momentele de cumpănă cum ar fi alegerile sau campaniile de răsturnare; în rest, instituția avea o activitate puțin vizibilă⁷. Prin urmare, o coordonare de ansamblu și permanentă a manifestărilor liberale, la nivelul central sau local al mijloacelor și metodelor de propagandă este dificil de presupus. După cum afirma Mihail Romniceanu despre organizația de propagandă locală, însărcinată de menținerea legăturilor cu populația satului, această structură depindea de preocuparea președintelui organizației județene de a-și completa rețeaua⁸.

⁷ Această *Direcțiune* îi trimitea, de exemplu, indicații liderului organizației Râmnicu-Sărat, Victor Slăvescu (textul poartă semnătura lui Vintilă Brătianu), alături de un număr de exemplare din declarația făcută de Vintilă Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri la Consfătuirea din 17 mai 1928, la București (redată după notele stenografice în nr. din 19 mai al ziarului *Văitorul*), pentru lămurirea prietenilor și a opiniei publice asupra situației politice. Victor Slăvescu era „invitat” să întrunească pe toți președinții de organizații din județ și să citească această declarație, dându-li-se și un număr de exemplare pentru a fi distribuite tuturor comunelor comunale (ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 212 / f.a., f. 37). Direcțiunea Propagandei trimitea, în 12 iunie 1930, sub semnătura lui Vintilă Brătianu, o scrisoare circulară adresată președinților organizațiilor județene, cu privire la hotărârile comitetului central în raport cu schimbarea ordinii constituționale; liderilor locali li se solicita să lămurească membrilor înțelesul atitudinii conducerii de la București, dar forma în care se făcea solidarizarea cu poziția Centrului rămânea la aprecierea factorilor județeni (ANIC, fond Casa Regală-Probleme Interne, dos. 3 / 1930, f. 1). Dar cele mai multe convocări, cu precizări de întruniri, erau semnate de I. G. Duca (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 212, f. 6).

⁸ Propaganda directă, specifică lumii interbelice, reprezenta o diferență față de votul censitar, care presupunea o propagandă restrânsă, în condițiile numărului mic de alegători, legați de familii și cunoștințe personale. Votul universal făcea improprii vechile metode electorale, cu propaganda făcută mai ales în perioadele electorale și în timpul celor de răsturnare, rari fiind șefii de organizații care continuau și în intervalul dintre două alegeri, și atunci numai dacă personal domiciliau în județ. Dintre liderii locali, Romniceanu îl prezintă doar pe Vasile P. Sassu, un entuziast, care a înțeles valoarea colegiului al III-lea (ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 405-407). Propaganda la sate era cea mai importantă în contextul votului universal și presupunea metode deosebite față de cele de la orașe, și era făcută de președinte și comitet, aleși din persoanele cu oarecare situații în sat (materială sau morală, mici proprietari săteni, comercianți locali, preoți sau învățători). Dacă șeful organizației județene știa să aleagă pe acești propagandiști locali, persoane cu influență în sat, se ajungea la succesul campaniilor politice; este cazul dr.-lui C. Angelescu (Buzău), Vasile Sassu (Vaslui) sau M. Orleanu (Covurlui), pe care îi menționează Romniceanu; organizația locală menținea contactul cu sătenii prin legăturile zilnice ce se formau în sat, prin cuvinte de îndrumare politică (nu întruniri); în perioadele de alegeri, sătenii dacă aveau încredere în comitetul local veneau să discute și să-și fixeze atitudinea (Ibidem, f. 407-408). Liderul liberal, individualizând propaganda, menționează și pe acei electori care aduceau un mare contingent de voturi

Precizările metodologice de mai sus arată constrângerile unui domeniu de cercetare și justifică, cred, focalizarea interesului asupra presei ca principal mijloc propagandistic în perioadă. De altfel, până la fenomenul propagandistic legionar, textul scris a deținut rolul major ca formă de influențare a opiniilor politice. Cultivarea trecutului și, în condițiile personalizării politicii românești interbelice, cultul liderului liberal (prezentat la finalul acestui capitol printr-un studiu de caz), direcții tematice ale propagandei liberalilor, sunt ilustrate în paginile care urmează pentru centralitatea lor discursivă. Referirea la acest subiect rămâne însă marginală și fragmentară aici, ea regăsindu-se secvențial, pe relația cu anumiți lideri centrali și locali, în capitolele și subcapitolele precedente.

1. Presa liberalilor

Presa – reductibilă forță de activism politic, dar poate transforma mediocritățile în personalități, și invers (Petre I. Ghiață)⁹.

Prin prisma precizărilor de metodă anterioare, presa apărută în strâns raport cu acțiunea Partidului Național Liberal este mai curând descrisă și nu analizată în acest capitol. În cele ce urmează, încerc să realizez un inventar al publicațiilor liberalilor, nici acesta complet, care poate însă deschide calea spre o cercetare ulterioară având drept scop evidențierea manierei în care cei care au editat respectivele ziare și reviste au folosit autoritatea titlului publicației, au tematizat evenimentele, felul în care au utilizat ilustrația, au stabilit forma și formatul informației, cu știrile pe care le-au reținut, modul în care le-au ierarhizat, rubricația, punerea în formă a enunțurilor și titlurile, pentru a ajunge, în final, la nivel al lexicului și al sintagmelor verbale. Din punctul de vedere al metodei, mă situez mai curând la nivelul lucrării din 1922 a lui Nicolae Iorga (*Istoria presei românești*) cu privire la presa românească de până la primul război mondial, decât pe palierul abordărilor recente asupra subiectului din științele sociale¹⁰. Ceea ce mă preocupă majoritar este realitatea publicațiilor care aparțineau, explicit sau nu, liberalilor, într-un efort fie și parțial de a percepe fenomenul propagandei liberale la adevărata lui dimensiune.

În istoriografia românească, nu există o abordare autonomă asupra presei românești interbelice, și cu atât mai puțin asupra presei liberalilor, care să evidențieze tirajul, numărul cititorilor, politica ziarului, finanțarea etc. Referirile istoricilor la acest subiect sunt marginale, în preocuparea lor de a oferi imaginea completă a

liberale: în Hunedoara, unde activa M. Romniceanu, era cazul primarului Moșuț, din Săcămaș, de care satul asculta fără discuție (Ibidem, f. 409).

⁹ Petre I. Ghiață, *op. cit.*, p. 92.

¹⁰ Vezi utila lucrare din această perspectivă a lui Maurice Mouillaud și Jean-François Tétu, *Presa cotidiană*, traducere de Valentina Pricopie, București, Editura Tritonic, 2003.

unei societăți¹¹. Sub raportul surselor, asupra organizării publicațiilor editate de liberalii români, cel mai avizat purtător de cuvânt este Asra Berkovitz, deși imaginea pe care acesta o oferă în fața anchetatorilor Securității este grevată de contextul închisorii, al fricii și dorinței de a „corespunde” cu cerințele ideologice ale noilor puternici ai zilei¹². Informații restrânse pot fi găsite în fondurile Mihail Berceanu și Ministerul Propagandei Naționale, Presa Internă, de la Arhivele Naționale Istorice Centrale.

O încercare de sinteză asupra publicațiilor liberalilor a fost realizată în perioadă de unul din reprezentanții tinerilor liberali, Mircea Pârvulescu, în revista cercului de studii „Democrația”¹³; analiza lui nu are însă un aspect descriptiv, ci prescriptiv, el prezentând, în linii esențiale, oficioasele partidului și propunând, la nivelul anului 1935, măsuri pentru o propagandă cu un impact mult mai mare, în condițiile în care, așa cum menționează în preambulul textului său, „în ultimul timp s-a pus chestiunea revizuirii presei liberale”.

1.1. Liberalii și presa. O scurtă caracterizare

Publicațiile au constituit pentru liberalii români un mijloc privilegiat de a-și propaga discursul politic. Interesul lor pentru presă deriva atât din fondul doctrinar liberal, structurat în jurul principiilor dialogului civil, libertății cuvântului și autonomiei gândirii¹⁴, cât și din pragmatism politic, în dorința de a institui o nouă realitate politică și socială. Limitarea prin cenzură generalizată a demersului publicistic a fost practică rareori de liberali, în pofida acuzelor și chiar în contextul

¹¹ Mă refer la lucrarea lui Ioan Scurtu, Ion Bulei, *Democrația la români. 1866-1938*, București, Editura Humanitas, 1991 (capitolul despre presă, *ca a patra putere în stat*, p. 190-206), și la subcapitolul „Presa” din partea a V (dedicată *culturii, învățământului, științelor și tehnicii, literaturii și artelor*) din *Istoria Românilor*, vol. VIII, *România Întregită (1918-1940)*, prof. univ. dr. Ioan Scurtu (coordonator), dr. Petre Otu (secretar), București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 646-652. Lucrarea cu valențe de enciclopedie, *Istoria jurnalismului din România în date. Enciclopedie cronologică*, Marian Petcu (coord.), Iași, Editura Polirom, 2012, este, din păcate, inutilizabilă, fiind o simplă înșiruire de date și de titluri de ziare.

¹² ACNSAS, dos. P 456, vol. 2, f. 300-322.

¹³ Mircea Pârvulescu, „Presa liberală”, în *Democrația*, anul XXIII, nr. 10-11, octombrie-noembrie 1935, p. 63-67.

¹⁴ Florea Ioncioaia afirmă că „mult timp, presa scrisă a reprezentat simbolul unei lumi: cel al democrației liberale după model englez” (Florea Ioncioaia, *Introducere în presa scrisă*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2000, p. 5). Vezi și capitolul al doilea al lucrării, „Industria libertății: note pentru o istorie a presei scrise”, mai ales p. 28-30, în *Ibidem*, și Henri-Jean Martin, *Histoire et pouvoirs de l'écrit*, avec la collaboration de Bruno Delmas, Éditions Albin Michel, Paris, 1996, p. 381 și urm., „L'ère du journal”. Din motive ușor identificabile, în secolul al XIX-lea, liberalii au fost concurați doar de socialiști în privilegierea demersului de presă (vezi pentru spațiul românesc Pamfil Șecaru, *Istoria presei*, ediție îngrijită de George Stanca, Pitești, Paralela 45, 2007, p. 243-247).

tendențelor autoritare din anii '30, ea fiind, cred, o modalitate de negociere a influenței și a ființării opoziției în momentul guvernării Tătărescu¹⁵.

Conceperea de către liberali a presei scrise ca mijloc modern de informare și propagandă, dar și ca factor de presiune în direcția establishmentului politic conservator din Principate, prin conturarea unei opinii publice, ținea de reflexul dobândit în Occident de tinerii români aflați la studii. În contextul anului 1848 și al unei prese politice libere, revoluționare, s-au individualizat figurile mitice ale jurnalismului liberalilor, în persoana lui Mihail Kogălniceanu¹⁶ și, mai ales, a lui C. A. Rosetti, cel care, prin *Pruncul român* și, ulterior, prin *Românul*, a generat „o școală a ziariștii românești”, așa cum mărturiseau contemporanii¹⁷. Investiția masivă în editarea de jurnale a devenit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea o marcă a liberalilor români. *Voința Națională*, *L'Indépendance Roumanie*, *Viitorul*, *Liberalul*, *Democrația* ș.a. mărturiseau dorința lor de a se face auziți, ca preambul și justificare pentru acțiunea politică nemijlocită. Evocând în fața anchetatorilor din Securitatea Poporului evoluția presei liberale timp de aproape un secol, Asra Berkowitz scria despre fondurile însemnate alocate activității de presă, despre ziariștii implicați, despre intelectualii angrenați în acest demers jurnalistic, despre tipografia modernă și

¹⁵ În 1927, încetarea temporară a apariției ziarelor de partid *Neamul Românesc* și *România* îi prilejuia unui gazetar de la revista. El sugera că motivul „cenzurii guvernului”, invocat de publiciști și de oamenii politici deopotrivă, nu era real, trimițând astfel spre dificultatea susținerii financiare a ziarului de partid. Mai ales formațiunile de opoziție nu puteau asigura subvenții suficiente, în condițiile „scumpetei extraordinare a tiparului”. Iar „partizanii cei mai devotați politic” nu erau „devotați” și sub raport financiar. El concluziona că presa partidelor mici era „osândită la apostolat”, întrucât nu aveau nici mase de cititori, nici protectori darnici, iar abonații puțini nu erau conștiincioși. „Silită să trăiască din firmituri”, această presă era obișnuită „să dispară pentru totdeauna sau intermitent când fondurile s-au sleit” (Fresco, „Dispariții de gazete”, în *Politica*, an II, 1927, nr. 356, p. 3).

¹⁶ Cel care făcea o bună analiză din perspectivă națională a publicațiilor românești (Mihail Kogălniceanu, „Jurnalismul românesc în 1855”, în *România literară*, anul I, nr. 1, 1855, p. 52-54, 66-67, 77-78, *apud Istoria presei românești*, antologie de Marian Petcu, București, Editura Tritonic, 2002, p. 29-38).

¹⁷ C. A. Rosetti era considerat de contemporani „adevăratul creator al ziarismului politic la noi” (N. Boedeanu, „Discursul presei la înmormântarea lui C. A. Rosetti”, în *Moartea și înmormântarea lui C. A. Rosetti. Testamentul său și omagii aduse memoriei sale*, București, 1885, p. 71 *apud C. A. Rosetti. Gânditorul. Omul*, studiu, antologie și note de Radu Pantazi, București, Editura Politică, 1969, p. 357-358; sintagmă preluată, mai apoi, de istoricii literari (Radu Pantazi, „Personalitatea lui C. A. Rosetti. Scrierile sale”, studiu introductiv, în *Ibidem*, p. 27). Vezi și „Cuvântare rostită la aniversarea *Românului*”, în *Banchetul oferit lui C. A. Rosetti cu ocaziunea aniversării a XXV-a a fondării „Românului” la 27 septembrie 1881*, p. 84-94, *apud Ibidem*, p. 315-320. Asupra rolului ziarului *Românul*, vezi și N. Iorga, *Istoria presei românești*, cuvânt înainte de Alexandru Condeescu, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 1999, p. 132-135, sau Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 203-204

despre vastul imobil destinat ziarelor liberale¹⁸. Nu trebuie omiși din enumerare profesioniștii care au condus aceste publicații, de la sus-menționații redactori și directori de publicații din secolul XIX la Jean Procopiu, George Corbescu, Alexandru Mavrodî, N. Maxim, Grigore Tăușan, Constantin Banu, I. D. Barzan sau Asra Berkowitz însuși în prima parte a veacului al XX-lea.

După mine, mai important decât educarea sau punerea în contact a indivizilor cetățeni cu faptul public ca formă de mediere a cunoașterii¹⁹, presa contribuia la crearea solidarității liberale, perpetuând valorile și discursul liberal. Model de a tematiza realitatea, de a o „comunica”, ziarul poate fi gândit ca o tribună internă, care permitea liberalilor vizualizarea reciprocă, cu sentimentul că făceau parte dintr-o mare asociație; prin actele politice ale liderilor, dar și prin menționarea numelor unor membri simpli de partid, cum ar fi listele de nume ale celor care aderau la partid, publicațiile aveau rolul de a legitima condiția politică „liberală”. Simbol al spațiului public, presa avea astfel un important rol în integrarea politică a liberalului, îl plasa pe individ într-un anumit mediu, îi oferea imaginea apartenenței sale politice și culturale, întărind astfel coeziunea și soliditatea pactului social. Mobilizarea membrilor era obținută și prin acțiunea de strângere a de informații pentru denunțarea regimului politic sau partidului advers, ca formă de refuz al „lumii dezorganizate”. Pe de altă parte, presa constituia un factor de coordonare a partidului, în condițiile

¹⁸ Analiza asupra presei liberale constituia un capitol al întrebărilor anchetatorilor comuniști; răspunsurile lui Asra Berkowitz sunt problematice prin faptul că autorul încerca să se acomodeze cu noul regim și ținde să scrie ceea ce el consideră convenabil noilor puternici ai zilei; însă dintre toate anchetele de acest tip în care au fost implicați liderii liberali, cea a lui Berkowitz rămâne cea mai importantă în domeniul presei, dată fiind implicarea anterioară a acestuia în conducerea diferitelor publicații liberale (vezi ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 300-322). El nu ezită a afirma că liberalii „nu au avut o presă cu răsunet în opinia publică”, că ei nu editaseră „ziare care să fie citite”. Motivele prezenței reduse era cauzate, după „mărturisirile” autorului, de concepția de presă de partid, care presupunea îngustime, egoism sectar, conținutul referindu-se la rivalitățile cu adversarii politici, la interesele exclusive ale unei coterii politice și reflectând setea de putere și dorința de a alunga cât mai repede pe concurenți în exploatarea acestei puteri (Ibidem, f. 301). Oricum, într-o analiză a presei politice, Ioan Scurtu menționa faptul că, în total, Partidul Național Liberal deținea 54 de periodice, cu 84 900 de exemplare; spre comparație, Partidul Național-Țărănesc avea 46 periodice cu cca. 83 000 de exemplare; dacă *Viitorul* scotea 20 000 de ziare zilnic, la care se adăuga *L'Indépendance Roumaine*, cu 6000, *Dreptatea* (oficiosul Partidului Național-Țărănesc) avea un tiraj de 15 000 exemplare, iar *Indreptarea* Partidului Poporului 10 000 exemplare; un număr semnificativ de exemplare (15 000) aveau ziarele *Neamul Românesc* (condus de N. Iorga) și *Aurora* dr.-lui N. Lupu (Ioan Scurtu, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 201; cifrele au fost preluate de autor după Nicolae Dascălu, „Evoluția statistică a presei în România interbelică”, în *Revista istorică*, nr. 7 / 1981).

¹⁹ Istoricul ieșean Florea Ioncioaia apreciază că presa scrisă are patru funcții dominante: de informare și publicitate, de educație, de divertisment și de comunicare (Florea Ioncioaia, *op. cit.*, p. 15-19).

societății românești, liberalii din teritoriu trebuind să urmărească directivele transmise prin oficiosele formațiuni.

Prin publicațiile oficiale sau oficiose ale partidului se coordona astfel activitatea de propagandă și ele desemnau propaganda permanentă. Această funcție era cu atât mai semnificativă cu cât în societatea românească tradițională, cu o știință de carte limitată, cuvântul tipărit avea o anume magie. Mihail Romniceanu remarca succesul pe care-l aveau manifestele electorale și ziarele la țărani, dornici de material de citit și care colecționau cu aviditate orice tipăritură²⁰.

În dorința de a sistematiza informațiile privind presa liberală, am realizat o anume taxonomie a publicațiilor, dincolo de distincția necesară dintre reviste și ziare sau cea implicită dintre publicații declarat de partid și cele care mimează independența politică. Criteriile unui asemenea demers sunt legate de importanța lor în ordinea discursului, plecând de la centralitatea informației vehiculate și de la rolul în propaganda liberalilor, până la circulația ziarului și relevanța redactorilor pentru geneza unui anumit tip de mesaj. Astfel, voi analiza publicațiile liberalilor, cele mai importante dintre ele, din perspectivă politică și geografică, ca presă centrală, regională, locală și specifică. O ultimă mențiune privește faptul că unele ziare sunt incluse în acest capitol având în vedere apartenența celor care scriu la formațiunea liberală, prin temele susținute și nu prin asumare directă.

1.2. Presa centrală a liberalilor români

Existența unei presei politice centrale pleacă de la premisa că informațiile sau comentariile din cadrul acesteia sunt trecute prin grila de lectură a partidului și sunt supuse controlului acestuia. În mare măsură, mă refer la presa responsabilă cu emiterea discursului oficial al liberalilor, care arată direcția partidului și poate fi utilizată în circumscrierea manifestării publice a Partidului Național Liberal. Câteva publicații aparțin cu certitudine acestui spațiu esențial al organizării și propagandei politice: *Viitorul*, *L'Indépendance Roumanie* și, oarecum diferit în raport cu definiția anterioară, *Ordinea*.

1.2.1. Oficinosul *Viitorul*

Pentru perioada interbelică, *Viitorul* a fost semnat drept principalul ziar politic al liberalilor, „oficinosul”, iar rolul lui în cadrul structurării formațiunii depășea poziția unei simple publicații de partid. Anunțând începutul unui puternice activități politice pe tot cuprinsul țării, cu întrebuintarea tuturor mijloacelor pentru intensificarea propagandei și difuzarea programului, Mihail Berceanu, a cărui poziție în partid crescuse în anii '30, menționa că evenimentele în perspectivă impuneau o activitate foarte strânsă și viguroasă, iar pentru această campanie *Viitorul* avea o funcție de prim-ordin, deoarece prin el urma să se conducă lupta; prin ziar se sublinia ritmul acțiunii, prin el se păstra legătura între conducerea centrală și cele

²⁰ ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 409.

mai îndepărtate colțuri, realizându-se astfel „unitatea frontului liberal”. *Viitorul* trebuia să se găsească oriunde vibra un suflet și o credință liberală, preciza liderul liberal²¹. Campania de presă susținută prin ziarul *oficios* era considerată, de către conducerea formațiunii liberale, mijlocul politic cel mai potrivit și mai eficace pentru atingerea scopurilor politice, mai ales pe direcția mobilizării interne; de asemenea, urmărind mesajele transmise prin ziar, membrii trebuiau să împărtășească viziunea P.N.L. asupra realității în cercul lor de apropiați, creând alinierea politică pe orizontală față de atitudinile liberalilor. Ei aveau libertatea de a culege din el tot ce credeau că putea susține cauza partidului²². Rolul major al *oficiosului* a fost demonstrat în condițiile izolării și a fragmentării politice a P.N.L. din zilele Restaurației (iunie 1930), atunci când partidul a luptat pentru propria supraviețuire. Pentru a fi la curent cu directivele și cu nota exactă a acțiunii partidului, Vintilă Brătianu recomanda, într-o scrisoare către președinții organizațiilor județene din 12 iunie 1930, ca în afara comunicărilor trimise direct, membrii liberali să urmărească zilnic *Viitorul*, acolo găsim orientările necesare „în toate chestiunile la ordinea zilei” și față de „toate faptele noi ce s-ar produce”²³.

Publicația era esențială astfel pentru ființarea politică a liberalilor. Abonamentul la ziar, parte a cotizației pe care fiecare membru o plătea către organizația de partid, inducea sentimentul apartenenței și al identității politice. Mai ales în perioada de început a ziarului, abonamentele erau urmărite de altfel cu cea mai mare atenție, prezentându-se situații cu acei partizani care refuzaseră ziarul sau cu cei care întârziaseră plata abonamentelor²⁴.

Înlocuind *Voința națională*, fără relief politic la începutul secolului XX în sensul militantismului modern²⁵, *Viitorul* a apărut propriu-zis din 5/18 noiembrie 1907, ca semn al unui nou început sugerat de „tinerii” liberali din jurul lui Ionel Brătianu, după evenimentele traumatizante social din lumea rurală românească a celui an.

²¹ ANIC, Fond Berceanu, I A, dos. 82 / f.d., f. 1.

²² Scrisoarea către „Stimata Domn”, fapt care denotă trimiterea ei standardizată către liderii semnificativi ai formațiunii, poartă antetul Secretariatul General al Partidul Național Liberal, din București, calea Victoriei nr. 34 (Idem, dos. 84 / f.d., f. 1).

²³ ANIC, fond Casa Regală. Carol II, Probleme Interne, dos. 3 / 1930, f. 2.

²⁴ ANIC, fond M. Berceanu, dos. I A 91 / 1910, f. 1-2.

²⁵ *Voința Națională*, ca ziar liberal, apăruse la București din 10 iulie 1884 (data de final a ziarului este de 13 aprilie 1914). Este dificil de a-l considera un *oficios* liberal, avându-l ca redactor principal, între 1888 și 1894, pe Barbu Ștefănescu Delavrancea și ca secretar de redacție pe Al. G. Djuvara; printre colaboratori întâlnim însă pe D. A. Sturdza, A. D. Xenopol, dar și I.L. Caragiale sau I. Slavici, mai ales pentru partea literară a publicației (I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești. 1790-1990*, ediția a II-a revizuită și completată, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996 [ediția I, 1987], p. 525; vezi, ca semnalare, și Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 909). La începutul secolului, direcția ziarului fusese încredințată lui Ion Nădejde, „nepotrivit – după Pamfil Șeicaru – pentru scrisul vior, colorat, cerut de un ziar”. Ca urmare, publicația a dispărut agonizant după câțiva ani (Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 257).

Actul constitutiv al ziarului menționa înființarea societății anonime pe acțiuni *Viitorul. Ziar de informațiuni*, care avea drept scop întreținerea și exploatarea organelor de presă pentru „îndrumarea și luminarea maselor populare, pentru propagarea ideilor naționale și stimularea ori cărei activități individuale și sociale, în cadrul intereselor generale ale țării, lupta pentru cât o mai desăvârșită consolidare a unității sufletești a neamului și a Statului Român”. Sediul asociației se găsea la București, iar capitalul social, de 3 milioane, era împărțit în 3000 de acțiuni a câte 1000 de lei valoare nominală, subscrisă în întregime²⁶. Liberalii înființaseră o asociație formală în toată regula, înscrisă la Tribunal și la Camera de Comerț și industrie din București, cu un Consiliu de administrație care funcționa pe o durată de 4 ani, cu o Adunare Generală, cu cenzori și supleanți²⁷.

Conform unui raport din 1 iunie 1933, *Viitorul* se tipărise în atelierele proprii până în anul 1919. În acel an, la propunerea lui I. G. Duca și a lui Vintilă Brătianu, direcțiunea Partidului Național Liberal a contopit într-o singură întreprindere tehnică atelierele *Viitorul* cu cele ale ziarului *L'Indépendance Roumanie* sub formă de societate anonimă pe acțiuni, numită *Întreprinderile Independența*. Scopul era mai puțin economic, cât ideologic, materializarea promisiunii programatice a partidului privind implicarea muncitorilor în întreprinderile unde lucrează și participarea lor la beneficii. Asociația rezultată urma să fie independentă, acoperindu-și cheltuielile, iar beneficiul să fie distribuit, în parte, între acționari și muncitori. Ziarele care constituiseră fundamentul întreprinderii, prin aportul și instalațiile lor, beneficiau, în calitate de acționare, de un tratament excepțional, fixându-li-se prețul de tipar cel mai mic (50% în raport de alte publicații), un mare avantaj față de piața tipografică. Nevoia să se adreseze ulterior Tipografiei de la *Universul* pentru tirajul *Viitorului*, 5500 de foi zilnic cu 4 pagini, cu două schimbări pentru provincie, liberalii plăteau un preț cu 423 000 lei pe an mai mare, în afară de micile comisioane, față de situația trecută²⁸.

²⁶ Într-o informație ulterioară probabil, legată de devalorizarea monedei naționale în perioada interbelică, găsim informația că asociația avea un capital social de 6 milioane, împărțit în 6 000 de acțiuni a câte o mie de lei valoare nominală, subscris în întregime. 30% din capitalul subscris (adică 1, 8 milioane de lei) era depus la Banca Națională a României, iar restul era depus la Casieria societății, la cererea Consiliului de administrație (ANIC, fond M. Berceanu, dos. I A / 58, f.a., f. 1).

²⁷ Idem, dos. I A 68, f. 1 și 1 v.

²⁸ Idem, dos. I A / 21, f.a., f. 1-2. Instalațiile tipografice și presa liberală erau valoroase în sine; preluând bunurile „fostului Partid Național Liberal”, conform unei decizii din mai 1938, Ministerul de Justiție evalua instalațiile tehnice ale Societății „Imprimeriile Independența” la 15 milioane lei, cu un activ realizabil de aproape 2. 700. 000 lei, grevate însă de o datorie de aproape 13 milioane lei. Exploatarea ziarelor *Viitorul*, *L'Indépendance Roumaine*, precum și *Gazeta Muncitorului* sau *Poșta Țăranului* erau considerate deficitare (Idem, dos. I A / 41, f.a., f. 40-41).

Direcția noului oficios fusese încredințată inițial lui Constantin Banu, lider liberal, dar și om de presă, orator și scriitor de talent²⁹, care dăduse ziarului de partid o bună calitate culturală³⁰, păstrată în bună măsură și după finalul primului război mondial. Sub raport politic, rolul lui I. G. Duca, preocupat de presă și dovedind vocație în anii studenției, atunci când colaborase la *Universul* pentru politică externă³¹, a fost însemnat, ca asumare a unei noi direcții de generația tânără a liberalilor români; preocupările guvernamentale de după 1914 l-au determinat însă pe Duca să lase conducerea editorială a ziarului lui Alexandru Mavrodi, adus de la *Adevărul* și care a devenit unul din cei mai importanți oameni de presă din perioada interbelică în sensul instituțional, nu și prin scris³². Energic, recunoscut prin capacitatea sa organizatorică în mediul jurnalismului românesc, acesta a reușit să facă din *Viitorul* o publicație cu un caracter politic pregnant, cu două ediții pe zi în momentele importante ale vieții publice. Ziarul a fost condus, de altfel, de personaje importante din perspectiva partidului, Nicolae Maxim preluând direcția publicației după 1930³³. Materialele din *Viitorul* erau semnate rareori, cu precădere articolele politice de fond aparținând liderilor liberali (Vintilă Brătianu, I. G. Duca), care întăreau o linie politică în momentele de criză, sau textele cu caracter economic și cultural. Identitatea jurnaliștilor de la oficiosul liberal poate fi aflată, cel mai adesea, prin mărturiile indirecte ale contemporanilor³⁴; numele cele mai vehiculate în raport cu *Viitorul* în perioada interbelică sunt cele ale lui administratorului publicației, Stoian Georgescu, apoi Grigore Tăușan (care semna sub pseudonimul *Petronius* o tabletă în

²⁹ El a scos, de altfel, o revistă culturală săptămânală foarte importantă în perioadă, *Flacăra*, despre care voi face referire mai jos.

³⁰ Pamfil Șeicaru aprecia foarte mult inteligența, gustul literar rafinat și cultura lui Constantin Banu; el îi remarcă în redacția de la început, alături de Grigore Tăușan, Bartolomeu (Bartu) Cecropide, A. Savela, pe poetul Ion U. Soricu, pe Ion Minulescu, care îngrijea colțul literar al ziarului, și pe Pompiliu Păltânea, corespondent la Paris și care trimitea scrisori dominate de informația culturală (Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 256-257). Pentru evoluția interbelică a lui I.U. Soricu, vezi și *Ibidem*, p. 290.

³¹ Vezi I. G. Duca, *Lumea la început de veac*, ediție, postfață, note de Damian Hurezeanu și Nicolae C. Nicolescu, București, Editura Eminescu, 1994.

³² Vezi un portret al lui Alexandru Mavrodi în subcapitolul dedicat ziaristilor liberali. Trecerea conducerii ziarului către Alexandru Mavrodi a făcut parte din transformarea pe care a cunoscut-o *Viitorul* în 1914, gestionată de Ionel Brătianu, care a dorit să de-a oficiosului liberal un caracter politic mai accentuat. Alexandru Mavrodi fusese cea de-a doua soluție, după ce un alt bun redactor, Iosif Nădejde, refuzase preluarea (Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 282-283).

³³ Nicolae Maxim era ieșean (născut în 1885), cu studii juridice; ziarist profesionist, dar și om politic liberal, el a fost succesiv prefect al Iașilor, secretar general (1922-1924) și subsecretar stat (1933-9 iunie 1934) la Ministerul Muncii și Ocrotirilor sociale; deputat de Hotin și de Ilfov, în 1931; a fost și președinte al Consiliului de administrație al Casei Pensiiilor (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 535; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.)

³⁴ *Politics and Political Parties in Roumania*, with 20 Photographs and a Genealogical Tree, 1936, International Reference Library Publishing Co., London, p. 359-360.

ideea de satiră)³⁵, criticul Mihail Dragomirescu (considerat reprezentantul cultural al Partidul Național Liberal)³⁶, Aurel Marcu³⁷, Alexandru Săndulescu³⁸, Raoul V. Culiănu³⁹, Al. Gruia, Aurel Savela, secretarul ziarului⁴⁰, Honoriu Bănescu (semnatarul mult timp al foiletonului din ziua de marți)⁴¹, Ion Totu⁴², Ștefan Vlădescu⁴³, Alexandru Cazaban etc.

³⁵ Grigore Tăușan (24 ianuarie 1874 în București-1953) a fost licențiat în drept și filozofie al Universității din București. Fost profesor de filozofie, el a ajuns chiar director general al Casei de Credit și Ajutor a Corpului Didactic. Doctor în drept la Bruxelles, diplomat al Școlii de la Hautes Etudes (unde a fost elev al lui Henri Bergson), a fost un moralist de tip francez, om de litere și publicist de valoare; sub pseudonimul Petronius, a scris „Notele zilnice” din ziarul *Văitorul*, rubrică aflată pe prima pagină a oficiosului liberal. Scriitor cunoscut în epocă, Grigore Tăușan a publicat lucrări filosofice, precum *Filosofia lui Plotin*, *Morala lui Kant*, *Trei probleme filosofice*, *Evoluția sistemelor de morală*, *Opiniile unui singuratic* ș.a.; directorul general al „Casei de Credit a Corpului didactic”; membru al Comitetului de lectură al Teatrului Național, al Ateneului, al comitetului Sindicatului ziariștilor și colaborator la numeroase reviste literare și filosofice, cum au fost *Convorbiri literare*, *Revista generală a învățământului*, *Mișcarea*, *Secolul*, *Voința Națională*, *România nouă*, *Rampa*, *L'Indépendance Roumanie*; a fost ales, în 29 mai 1939, membru de onoare al Academiei Române (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 837; *Figuri politice și administrative...*, p. 132; Mihail Straje, *Dicționar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime ale scriitorilor și publiciștilor români*, București, Editura Minerva, 1973, p. 708).

³⁶ Mihail Dragomirescu (1868-1942) a fost profesor de estetică la Facultatea de Litere a Universității din București și ulterior la seminarul pedagogic universitar, cu studii de estetică la Paris și la Berlin; a avut o intensă activitate publicistică, fiind redactor și inițiator de ziare și reviste (cu multe pseudonime, a scris în *Convorbiri literare*, *Convorbiri critice*, *Luceafărul* din Sibiu, *Țara noastră*, *Flacăra*, *Capitala*, *Revista critică*, *Analele liberale*, *Buletinul Institutului de Literatură*, *Ritmul vieții*” ș.a.); cf. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 288; Mihail Straje, *op. cit.*, p. 234.

³⁷ Aurel Marcu se născuse în Ardeal, la Arad (în anul 1880); a făcut studii însă în Vechiul Regat, fiind licențiat în Drept; a fost avocat la ministerul de Interne și la cel al Agriculturii; ca ziarist, după 1899, a scris la *România Jună* și, ulterior (de la 1900), la *Voința Națională* și la *Văitorul*. A murit în 20 septembrie 1937 (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 521).

³⁸ Alexandru Săndulescu (născut în 1890, la Călărași), licențiat în drept, absolvent al Facultății de Litere și Filozofie a Universității din București, s-a evidențiat mai curând ca ziarist, fiind redactor la *Văitorul* și președintele sindicatului ziariștilor; om politic liberal, a fost senator de Sălaj (ales în decembrie 1933), chestor la Senat și chiar vicepreședinte al Senatului în 1936; era perceput drept un hâtru, bun de glume (*Parlamentul românesc*, anul V, nr. 144, 6 mai 1934, p. 5). El a scris, alături de Bibi Georgescu, opera de propagandă liberală *Figuri politice și administrative în epoca consolidării*, apărută la Tipografia „România Nouă” Theodor I. Voinea, în 1924.

³⁹ Raoul V. Culiănu, născut la Iași (în 1897), era licențiat în Drept și a practicat și avocatura (fiind procuror al Tribunalului din Cluj) alături de ziaristică; a fost redactor la *Văitorul* și *Argus* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 241).

⁴⁰ Aurel Savela a fost un publicist cunoscut al perioadei, cu colaborări importante la *Facla*, *Revista critică* etc. (Mihail Straje, *op. cit.*, p. 632).

⁴¹ În *Parlamentul*, anul I, nr. 4, miercuri, 23 noiembrie 1927, p. 15.

Absența explicită a liderilor din paginile ziarului nu reprezenta dezinteresul conducerii liberale pentru mesajul transmis prin *Viitorul*. Ionel Brătianu avusese, e adevărat, o antipatie față de presă, deprecîind, după Ion Totu, acest angrenaj al politicii moderne într-o țară dominată de analfabetism și considerându-se mai presus de a face apel la concursul presei. Însă, spre deosebire de fratele său, Vintilă Brătianu, ca și I. G. Duca de altfel, gîndea diferit problema publicațiilor partidului; deși era, după același autor mai sus menționat, insensibil la atacurile presei, citînd, de altfel, doar *Viitorul* și *Universul*, el a avut o „mare slăbiciune” pentru *Viitorul*; departe de imaginea sectarului feroce, fratele mai mic al lui Ionel Brătianu mergea zilnic în strada Edgar Quinet, unde se afla sediul ziarului, pentru a discuta cu ziaristii sau pentru a scrie sau dicta articolul politic; de asemenea, își asuma răspunderea publică pentru atacul violent al ziarului împotriva cuiva, indiferent cine dintre redactori era autorul incriminat. Timpul petrecut la *Viitorul* constituia „cele mai plăcute ore din viața lui”, după cum aprecia ulterior Ion Totu⁴². O parte din viață și-o petrecuse în redacția publicației, rememora și Grigore Tăușan, în panegiricul rostit la moartea liderului liberal, vizitele cotidiene ale lui Vintilă Brătianu în fiecare dimineață, cu reveniri, uneori, spre seară; se comportase ca un ziarist profesionist, considerînd gazeta „prima grijă” și fiind un cunoscător îndeaproape al „fabricii de gînduri și concepții, de polemici și de luptă”⁴³. În 1923, răspunzînd lui Virgil Madgearu, care acuza tonul violent al oficiosului liberal, Vintilă Brătianu mărturisea că nu putea face momentan „ceea ce am făcut în timpul opozițiunii, să mă duc în

⁴² Ion Totu, născut în 6 ianuarie 1895, la București, a fost licențiat în litere al Universității din București, implicat în presă și ajungînd în anii '30 prim redactor politic al ziarului *Viitorul*, șef al cenzurii (1934) și deputat de Roman (1934-1937); intrat în presă în 1913, la *Universul*, a fost „racolat” imediat după război de liberali, la *Viitorul*, fiind numit și șef al Serviciului Presă al Președinției Consiliului de Miniștri între 1920-1921; a fost codirector al publicației *Semnalul* (în 1938), scoțînd între cele două războaie mondiale revista *Cronica politică și parlamentară* (despre care voi discuta în acest capitol) și *Viața de azi*; a fost, de asemenea, corespondent al ziarului *L'Europe Nouvelle* din Paris și a colaborat la *Universul literar*, *Arhiva* din Iași, *Cele trei Crișuri*, *Ramuri* din Craiova etc. (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 858; vezi, pentru informații parțiale, și *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 132, 4 februarie 1934, p. 16).

⁴³ Ștefan Vlădescu era originar din Moldova, cu studii juridice la Iași, ulterior redactor la *Evenimentul*, secretar de redacție la *Mișcarea* (1914-1916), șef redactor la *Opinia*. Imediat după război, s-a alăturat lui Pamfil Șeicaru și Cezar Petrescu, ca redactor șef la *Bucovina*. În 1921, s-a mutat la Timișoara ca prim redactor al *Banatului românesc*; aici, el a înființat primul sindicat al ziaristilor bănățeni. Ulterior a înființat *Cuvîntul Banatului*. La sfîrșitul lui 1923, a preluat direcția ziarului *Nădejdea*, organul oficial al Partidul Național Liberal din Banat, fiind totodată, din 1928, și redactor politic la *Viitorul* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 904). A murit în 1931.

⁴⁴ Ion Totu, ziarist, fost deputat, *Vintilă Brătianu. Figuri reprezentative*, București, Editura Clujana, f.a. [1946], p. 12.

⁴⁵ Gr. T. [Grigore Tăușan], „Vintilă Brătianu la *Viitorul*”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6870, duminică, 28 decembrie 1930, p. 2.

fiecare zi la *Viitorul*⁴⁶. Rolul important al lui Vintilă Brătianu în politica ziarului era dat, în afara articolului de fond, de inspirarea campaniilor de presă și de informațiile furnizate pentru diverse materiale politice și economice⁴⁷.

Era un ziar bine făcut din punct de vedere profesional, aprecia retrospectiv A. P. Samson, un jurnalist din acea vreme, și reprezenta o formulă modernă în raport cu vechile foi liberale⁴⁸. Această impresie a fost întărită după ianuarie 1932, atunci când tinerii intelectuali de la *Părerii Libere* au trecut în coloanele *Viitorului*, dând un caracter mai dinamic publicației. Ziar politic, oficiosul liberal conținea însă o pagină literară la care colaborau uneori scriitori și graficieni de valoare, precum Ion Minulescu, Claudia Millian, M. Sorbul, M. Dragomirescu, Iser, dar și oameni de știință ca I. Simionescu⁴⁹.

Tirajul mare al *Viitorului*, după știința mea cel mai mare pentru un ziar de partid, dă măsura interesului pe care conducerea liberală îl avea pentru diseminarea mesajului partidului și pentru crearea solidarității. Deși Asra Berkowitz amintea *Viitorul* cu 3-4000 de foi tipărite zilnic pentru București și tot atâtea pentru restul țării⁵⁰, analize istorice mai recente indică un tiraj de 20 000 de exemplare zilnic pentru oficiosul liberal⁵¹.

Ziarul și-a modificat puțin ținuta pe parcursul perioadei interbelice, consecvența editării și a formatului lui întărind funcția identitară a publicației cotidiene pe relația cu membrii de partid⁵².

⁴⁶ „Prima interpelare în chestiunea leului”, ședința din 1 februarie 1923 a Adunării Deputaților, în Virgil Madgearu, *Turtuica economică. Patru discursuri parlamentare și un cuvânt de încheiere de V. N. Madgearu, deputat*, București, Editura „Dreptatea”, f.a. [1928], p. 8.

⁴⁷ Gr. Tăușan (profesor, director al Casei de credit a Corpului didactic, ziarist), Vintilă Brătianu la redacția *Viitorului*?, în *Vieașa și opera lui Vintilă I. C. Brătianu. Văzute de prietenii și colaboratorii săi*, Așezământul Cultural Ion C. Brătianu XXXII, București, Imprimeriile „Independența”, 1936, p. 479. În legătură cu violența campaniilor jurnalistice orchestrate de Vintilă Brătianu, vezi Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 294. Ziaristul l-a antipatizat pe liderul liberal din perspectivă politică (la un moment dat, el aflându-se alături de național-țărăniști) și umană, prezentându-l ca pe „cel mai pătimăș om politic”, al cărui sectarism „nu cunoștea limite”. După el, campania violentă instrumentată de Vintilă Brătianu prin oficios „nu avea nici scuza convingerii, nici a forme”, considerând că toate mijloacele de atac împotriva adersarilor erau bune (Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 294).

⁴⁸ A. P. Samson, *Memoriile unui gazetar (1927-1937)*, București, Editura Cartea Românească, 1979, p. 112-113.

⁴⁹ I. Hangiu, *op. cit.*, p. 521.

⁵⁰ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 301.

⁵¹ Ioan Scurtu, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 201.

⁵² În anii '30, după dispariția fizică a „sectarului” Vintilă Brătianu și a campaniilor sale „triviale” de acuze „deșănțate” prin *Viitorul*, Pamfil Șeicaru era impresionat de urbanitatea de stil a publicației, de lipsa de „sectarism” (Pamfil Șeicaru, „George Tătărescu. Anexă la *Dosarul istoric* întocmit de Al. Crețianu (1886-1957)”, în *Scrieri din exil*, vol. 2, *Portrete politice*, ediție îngrijită și prefată de I. Oprișan, București, Editura Sacculum I. O., 2002, p. 318). Mircea Părvulescu discuta, la nivelul anului 1935,

Impactul mare pe care îl avea publicația este sugerat indirect, prin preocuparea adversarilor partidului de a-i obstrucționa apariția, prin restrângerea mijloacelor financiare și tipografice. În 1938, cu interzicerea partidelor și a propagandei de partid și cu preluarea mijloacelor și bunurilor acestora, și după al doilea război mondial, *Întreprinderile de Cultură Național Liberală*, cărora legal le aparținea *Viitorul*, au fost puse sub administrație forțată. Conducătorul energic al Tineretului Liberal, Mihail Fărcășanu⁵³, *Viitorul* însuși a fost interzis definitiv de regimul comunist, după mai multe ordine de suspendare temporară⁵⁴.

1.2.2. L'Indépendance Roumaine

L'Indépendance Roumaine a apărut încă din 1875, fiind una din cele mai vechi publicații din România. Fundat ca ziar independent de Frédéric Damé, profesor francez și om de litere, el a devenit ulterior oficios de limbă franceză al partidului și guvernelor liberale. În timpul războiului mondial, ziarul s-a aflat sub direcția lui Ion (Jean) Procopiu, unul din intimii lui Ionel Brătianu, ca ilustrare a

necesitatea unor mici modificări ale publicației oficioase, precum accentuare a nuanței culturale a ziarului pentru numărul de duminică, revenirea la vechiul obicei de a se da, în fiecare număr, o anumită cronică de specialitate, totdeauna aceeași în aceeași zi și acordarea unui spațiu tipografic mai mare informațiilor din provincie (Mircea Pârvulescu, art. cit., p. 64).

⁵³ Asra Berkowitz îl descrie pozitiv, ca având studii serioase la Berlin și în Anglia, dar fiind lipsit de simț politic (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 310).

⁵⁴ După ianuarie 1946, în condițiile interzicerii *Viitorului*, liberalii au scos un nou ziar, condus de Asra Berkowitz, intitulat *Liberalul*. După directorul lui, era un ziar de opinie publică, cu largă difuzare și care constituia o ruptură oarecum de vechea practică a presei liberale; din redacție făceau parte Ion Zurescu ca redactor-șef (fost și la *Viitorul*) și o serie de tineri liberali cu studii strălucite, precum Dan Amedeu Lăzărescu (care semna *Daniel Sibastru*), Paul Dumitriu (cu pseudonimul *Polyb*), Dima R. Anastasescu, Marmeliuc; colaboratori permanenți erau C. C. Zamfirescu, Mihai Romniceanu, profesorul Grințescu, agronom, inginerul Ion Motaș, prof. univ., Șerban Cioculescu etc.; încercând să nu provoace autoritățile la măsuri de forță, publicația și-a moderat tonul, respectându-și adversarii, evitând atacurile personale; de altfel, au fost puțini cei din direcția partidului care să scrie în noul oficios. Ziarul s-a evidențiat mai ales prin campania împotriva *fripturiștilor* Gh. Tătărescu, Petre Bejan, apoi Ghelmegeanu, Ralea, grupul de la Fundații, în frunte cu Gh. Călinescu, Ion Pas și Voitec sau chiar Mihail Sadoveanu. Tonul atrăgător și viu au contribuit la răsunetul ziarului, deși difuzarea era legată mai ales de București; publicația liberală a ajuns la 70 000 de exemplare tiraj zilnic, deși, în mod oficial, cu hârtia pusă la dispoziție de autorități nu se puteau scoate decât 20 000; *Liberalul* a putut să se susțină prin propriile mijloace și să ramburseze partidului cele 40 de milioane puse, dintru început, la dispoziția sa. În toamna lui 1947 (în noiembrie), cenzura și arestările unor oameni politici liberali a făcut ziarul inoportun, marcând astfel dispariția presei liberale (Idem, f. 310-317; ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f.369-371).

importanței pe care o dobândise publicația pentru propaganda liberală⁵⁵; moartea sa i-a adus la conducere pe George (Gheorghe) Matei Corbescu și Richard Franasovici, mai curând oameni politici decât jurnaliști⁵⁶, și, după 1927, pe dr. Asra Berkowitz, unul din principalii ziariști români ai perioadei interbelice; acesta condusese, de altfel, ziarul și în perioada anterioară, alături de Enric Algazi, plecat ulterior la parizianul *La Temps*, Gheorghe Matei Corbescu reprezentând directorul formal⁵⁷. Printre ziariști, regăsim nume importante ale perioadei precum Sebastian Șerbescu, Grégoire (Grigore) Caracostea, Edmond Guérive, Henri Durand, George Nenîșor sau d-na Rose Chaies⁵⁸. Existau și colaborări din partea unor ziariști din străinătate, obținute uneori chiar prin intermediul lui Nicolae Titulescu. Unii dintre redactorii publicației, precum Algazi, Șerbescu și Berkowitz, erau totodată

⁵⁵ Ion Procopiu (1863-1918) făcuse studii la Școala Politehnică și Institutul Agronomic din Paris. Director al ziarului *L'Indépendance Roumanie*, el a fost și președinte al sindicatului ziariștilor, reprezentând această asociație la Congresul internațional al presei de la Berlin; a activat în cadrul Partidului Național Liberal, fiind deputat de Teleorman (era născut la Roșiorii de Vede). Ca jurnalist a colaborat și la *Gazeta* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 695; Mihail Straje, *op. cit.*, p. 575).

⁵⁶ Gheorghe Matei Corbescu a făcut studii de drept la Paris, obținând doctoratul în științe juridice. Fruntaș al partidului liberal, el a deținut mai multe funcții publice. A fost, astfel, șeful de cabinet al lui Ionel Brătianu ca ministru de Interne (în 1907), prefect de Fălciu (1908-1910), prefect al Capitalei (1914-1916), director general al P.T.T. (în 1916), prefect al orașului Iași, în timpul refugului în Moldova (1916-1918), înalt comisar al guvernului pe lângă armatele aliate, deputat al Capitalei (1919-1920) și primar al Capitalei (1922-1923); ulterior deputat de Ilfov. După Lucian Predescu, el fusese directorul publicației de limbă franceză a partidului și între anii 1912-1913 (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 220). Adversarii politici îl desemnau un „venerabil corifeu liberal” și pentru faptul că era socrul lui Victor Antonescu (în *Dreptatea*, anul II, nr. 85, sâmbătă, 28 ianuarie 1928, p. 2).

⁵⁷ După chemarea lui Enric Algazi la Paris ca redactor la ziarul *Le Temps*, în 1918, Asra Berkowitz a devenit conducătorul în fapt al ziarului *L'Indépendance Roumaine*. Însă între 1919 și 1923, George Corbescu apărea drept director al publicației, iar din 1924 și până 1927, Richard Franasovici; după 1927 (până în 1937), Asra Berkowitz a fost în postura formală și reală de director al publicației, așa cum arăta un raport din 8 octombrie 1941 al Direcțiunii Generale a Poliției către Cabinetul Secretarului General din Ministerul de Interne; după această dată s-a încheiat o convenție între ziar și Ministerul Justiției, devenită proprietara ziarului, semnată Victor Iamandi, prin care acesta era însărcinat cu conducerea ziarului (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 488 verso).

⁵⁸ *Politics and Political Parties in Roumania*, p. 361. Sebastian Șerbescu deținea un doctorat în științe juridice la Paris; în timpul șederii la Paris, care s-a suprapus peste cel al războiului mondial (era născut în 1895), el a organizat și condus biroul de presă și propagandă română, colaborând la diverse reviste franceze. În țară, el a întemeiat și condus mulți ani agenția de presă „Orient-Radio” (*Rador*); de asemenea, a scos revista *Fapta*, și, împreună cu Grigore Gafencu, *Revista Vremii*; era colaborator la *Journal des Débats* din Paris și la *l'Europe Centrale* din Praga (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 775). Henri Durand era născut în România (la Călărași, în 1875) și licențiat în drept la București, dar reținut de Predescu drept ziarist, redactor de la începutul carierei, la *L'Indépendance Roumanie* (*Ibidem*, p. 298).

corespondenți ai unor ziare și agenții de presă din străinătate, din Paris, Londra, Bruxelles, Elveția și Italia, având contacte personale cu un mare număr de ziaristi și participând la conferințe internaționale și ședințele Ligii Națiunilor de la Geneva, pe diverse probleme. Ei au încercat, astfel, să angreneze opinia publică în jurul ziarului și să susțină, nemijlocit, politica și prestigiul Partidului Național Liberal.

Ziarul *L'Indépendance Roumaine* fusese un mijloc de expresie esențial pentru liberali înainte de 1916, când limba franceză forma o a doua limbă maternă a elitei politice și culturale românești, și în perioada războiului, mai ales a refugiului de la Iași, în condițiile prezenței misiunii franceze în România. Tirajul său a crescut atunci de la media de 3-4000 la 7-8 000 de exemplare zilnic, după Asra Berkowitz⁵⁹. După război, scăderea prestigiului limbii franceze în mediile elevate ale societății a transformat publicația într-un mijloc de propagandă pentru străinătate⁶⁰; însă, *L'Indépendance Roumaine* a reprezentat și o formă a liberalilor de a crea presiune asupra adversarilor politici, prin legăturile personale pe care unii din redactori le aveau în străinătate și prin numele de ziaristi și diplomați francezi convocate să colaboreze (cum a fost Henri Prost după război). La nivelul anilor '30, Mircea Pârvulescu susținea reformarea oficiosului francez al partidului. Momentele sale de glorie apunând în mod evident, ziarul trebuia să-și găsească alte temeuri de viață, cum ar fi legătura de ordin politic a Partidului Național Liberal, ca principal partid de

⁵⁹ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 301. Cifrele sunt diferite în altă parte a anchetei (Ibidem f. 218), respectiv 7 000 de exemplare zilnic în timpul războiului (spre deosebire de perioada de pace, în care nu depășeau 5000). Cifra de 6000 de exemplare este preluată de mine din Ioan Scurtu, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 201.

⁶⁰ Într-un memoriu către Ionel Brătianu, Asra Berkowitz arată că menirea ziarului nu putea fi decât aceea de a informa străinătatea despre politica României. Ionel Brătianu l-ar fi întrebat despre posibilitatea răspândirii unui ziar editat la București în cercurile politice occidentale, ca să poată exercita o influență asupra opiniei publice internaționale. Ideea era de a pătrunde în redacțiile pariziene, pentru cei câțiva zeci de membri ai comisiei pentru politică externă și financiară din Camerele franceze, diplomații, oameni politici și financiari (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 304-306). Transformarea scopului ziarului, în contextul votului universal, într-un organ pentru informarea străinătății asupra politicii externe a României a fost făcută, se pare, chiar la sugestia lui Berkowitz, devenit intimul liderilor liberali, al lui Ionel și Vintilă Brătianu, I. G. Duca și Gh. Gh. Mărzescu, fiind foarte apreciat pe probleme externe (Ibidem, f. 218). Venirea lui Octavian Goga la conducerea Consiliului de Miniștri, în decembrie 1937, și legile rasiale adoptate de noul guvern, unele vizând ziarisții evrei, au obligat partidul să-l aducă la conducerea ziarului pe profesorul de limba și literatura franceză de la Universitatea din București, A. Munteanu; Asra Berkowitz pensionându-se cu acordul partidului (Idem, f. 307). După război, echipa redacțională s-a schimbat, întrucât francezul Edmond Guérive fusese petainist, iar Bebe Miculescu, cronicar monden, scosese sub regimul Ion Antonescu o publicație de limba franceză, *Bucarest*, printre noii colaboratori, de după 1944, s-au numărat Henri Prost, guvernator la „Creditul ipotecar rural francez”, apoi consilier economic la legația franceză, și profesori de la Institutul Francez din Bulevardul Dacia (Ibidem, f. 308-309).

guvernământ, cu reprezentanții corpului diplomatic și consular din țară și cu cercurile politice din străinătate, legătura economică și culturală cu străinătatea. Cotidianul de 4 pagini urma, în viziunea autorului materialului, să-și păstreze caracterul politic și informativ, dar activitatea economică (întreprinderi și produse de interes pentru noi și pentru străinătate) și culturală (nu doar traduceri, dări de seamă despre viața culturală românească, ci cunoașterea culturii străine) trebuia prezentată separat, prin suplimente (de 2 pagini interioare), joi și duminică. Ideea era să se lărgească aria cititorilor, prin numerele speciale ale gazetei, admițându-se chiar abonamente separate, pentru fiecare din aceste numere. Până la obținerea noilor colaboratori, metamorfoza publicației trebuia să se facă treptat, îndrumându-se articole de specialitate spre cele două numere săptămânale⁶¹.

Importanța lui *L'Indépendance Roumanie* rămăsese întreagă în perioada interbelică, așa acum o dovedește faptul că, în primul an al guvernării lor, național-țărăniștii au înființat un oficios propriu pentru spațiul francez, *Nation Roumanie*, condus inițial de Grigore Gafencu și, ulterior, de G. G. Mironescu, care ținea de Ministerul Afacerilor Străine. Dar publicația național-țărănistă a fost una anemică, așa cum o caracteriza un ziarist al timpului, și a decăzut rapid, o dată cu diluarea guvernărilor P.N.Ț.⁶².

* * *

Din rațiuni de emitent al mesajului, dar având în vedere și impactul publicistic și politic, am integrat în categoria presei centrale a liberalilor atât revista teoretică a Cercurilor de Studii ale partidului *Democrația*, cât și ziarele independente *Universul*, *Națiunea* și *Ordinea*, ultimul legat de preocuparea liberalilor de a destructura popularitatea adversarului național-țărănist și a prințului Carol după 1928.

1.2.3. Un eșec de presă al liberalilor: *Națiunea*

Națiunea reprezintă unul din eșecurile majore interbelice ale liderilor liberali în materie de presă⁶³. Apariția ziarului în martie 1923, primul număr purtând date de 10 martie, a fost mai curând conjuncturală, motivată de dezbaterile din jurul adopțării Constituției de după Marea Unire. Opoziția politică puternică a adversarilor față de autoritarismul liberal în materie constituțională l-a determinat pe I. G. Duca

⁶¹ Mircea Pârvulescu, art. cit, p. 64.

⁶² *Săptămâna politică*, seria II, anul I, nr. 2, duminică 24 februarie 1929, p. 22. Dar chiar și Grigore Gafencu, în *Însemnări politice. 1929-1939*, ediție Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, p. 221.

⁶³ Alte eșecuri importante fuseseră înregistrate imediat după 1919, în dezorientarea politică a liberalilor provocată de aplicarea votului universal și de reculul lor electoral. Ei au cumpărat în 1920, ziarele *Izbânda*, care apărea dimineața, și *Avântul*, publicație de după amiază, cu scopul de a face concurență ziarului *Adevărul*. Așa cum precizează Pamfil Șeicaru, după o agonie de un an, cele două publicații au dispărut (Pamfil Șeicaru, *Istoria presei*, p. 286-287).

să propună conducerii partidului crearea unui cotidian „independent” combativ, adresat intelectualilor (se subintitula, de altfel, *Foaia intelectualității*), prin care să fie câștigată opinia publică pentru proiectul guvernamental. Liderul liberal a apelat în acest scop la Tudor Arghezi, un fost coleg de liceu, cunoscut pamfletar la acel moment și ziarist la revista *Facla* condusă de N.D. Cocea⁶⁴, punându-i la dispoziție resurse financiare importante. Depărtat de problemele politice ale vremii, neprețut ca organizator, Tudor Arghezi a eșuat însă în întreprinderea sa, deși tirajul a fost semnificativ (2000 de exemplare). Ziarul, cotidian la început (în perioada martie-aprilie, când au apărut 21 de numere), a devenit un săptămânal „confidențial”, după Pamfil Șeicaru, care-l prezenta drept o „mare dezamăgire”, o „foaie banală, mediocră, dezorientată, fără vigoare”, clasată finalmente ca „lipsită de interes”. Chiar articolele lui Arghezi erau monotone și fără culoare. Ziarul a dispărut și în forma sa de hebdomadard după doar o lună și 5-6 numere, după numărătoarea lui Lucian Predescu⁶⁵.

1.2.4. Publicația de „mână stângă” a liberalilor români: *Ordinea*

Ordinea reprezintă, după mine, unul din cele mai interesante cazuri de presă din România interbelică⁶⁶. Publicația este strâns legată de intrarea liberalilor în opoziție, în noiembrie 1928, ziarul fiind înființat o lună mai târziu, în decembrie acel an, de Tancred Constantinescu împreună cu Stelian Popescu. Deși numele celor doi oameni politici și de presă nu este menționat în caseta redacțională, publicația neangajând formal pe nimeni, Pamfil Șeicaru nu ezită să o numească „ziarul de șantaj al lui Tancred”, ca o consecință a faptului că, din poziția anonimă a acționariatului, *Ordinea* împingea violența până la formele cele mai triviale⁶⁷. Din această perspectivă, a contemporanilor și istorică deopotrivă, în aparență ca fiind o ironie deviza de pe frontispiciul primului număr, cel din 11 decembrie 1928: „noi ziariști, cei dintâi, trebuie să cerem libertatea de a scrie, dar nu și dreptul de a calomnia”.

Directorul și editorialistul ziarului, Mihail Burilleanu, nu era un publicist foarte cunoscut. Lucian Predescu îi alocă doar câteva rânduri în *Enciclopedia Cugetarea*, menționând prezența lui ca redactor politic mai întâi la *Universul* și apoi la *Viitorul*,

⁶⁴ Cocea fusese, de asemenea, coleg în liceu cu I.G. Duca (ca și Gala Galaction), dar alunecase spre stânga politică și a fost evitat.

⁶⁵ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 586. Pamfil Șeicaru, *Istoria presei*, p. 295-296. Vezi și I. Hangiu, *op. cit.*, p. 301.

⁶⁶ Vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Presă liberalilor români între cele două războaie mondiale. Cazul ziarului *Ordinea*”, în *Analele Științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași* (serie nouă). Istorie, tomul LIV-LV, 2008-2009, p. 267-285.

⁶⁷ Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 243; faptul că aparținea lui Tancred Constantinescu și în Stelian Popescu, *Amintiri*, îngrijire de ediție, prefată și note de Ioan Opriș, București, Editura Albatros, 2000, p. 316; vezi și ziarul georgist, de opoziție, *Gândul Vrancei*, anul I, nr. 2, 10 iulie 1930, p. 1.

dar greșind anumite date care privesc viața și data morții⁶⁸. Jurnalist ca profesie, Burilleanu fusese, înainte de 1914, redactor la *Universul*, *Epoca*, *Minerva*, ultima fiind publicația lui Grigore Cantacuzino de la care a demisionat în momentul aflate despre legăturile ziarului cu germanii. Ulterior, s-a apropiat de liberali, ajungând șef de cabinet al ministrului Alexandru Radovici. După război, a fost prim redactor politic la *Viitorul*, însă o ceartă cu Vintilă Brătianu l-a împins la demisie și spre *Îndreptarea*, oficiosul Partidului Poporului, publicație la care a fost cooptat și în calitate de administrator delegat. După pierderea guvernării de către Alexandru Averescu, în 1927, el s-a întors spre liberali⁶⁹.

Publicația nu avea girant responsabil, pentru că, așa cum se menționează în primul număr, autorii răspundeau „înaintea conștiinței lui și-n fața legilor țării”. Ea încerca în acest mod să inducă o aparență de onorabilitate și de independență, care n-a înșelat însă pe nimeni. Motivele apariției ziarului erau exprimate cu claritate în articolul de deschidere al publicației și se circumscriau temerii că guvernarea național-țărănistă putea să reprezinte încă un experiment politic „ieșit astfel decât se așteptau să iasă cei care l-au propus”. Potențialul de afectare a intereselor Statului conducea la ideea de *ordine*. Fără a mărturisi direct, dar fiind explicit în formulări, ziarul era strâns legat de lupta împotriva național-țărăniștilor, mai ales a transilvănenilor, considerați vinovați, prin mentalitatea lor deosebită și superioritatea afișată față de ceilalți români, de obstacolele ridicate în calea unificării societății după 1918⁷⁰.

Ordinea a clamat echidistanța față de politic și, cel puțin, în primele numere și-a apropiat acest deziderat jurnalistic: în paginile ziarului, au fost prezenți în cadrul rubricii care deschidea publicația „Azi ne vorbesc...”, atât naționaliști antisemiți, precum profesorul N. C. Paulescu, cât și comuniști (avocatul Cruceanu)⁷¹, național-țărăniști (D.R. Ioanițescu susținând libertatea alegerilor⁷²) sau ulterior Octavian Goga, Alexandru Averescu, G. Tașcă, ultimul, iorghist, cu poziții apropiate de liberali. Curând însă, publicația a adoptat o fătășă atitudine partizană, în sensul susținerii evidente a poziției publice a liberalilor. „Inventată” de Tancred Constantinescu, *Ordinea* a reliefat ca formă și discurs mentalitatea unui anumit grup, cel din jurul lui

⁶⁸ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 146 (anul morții apare ca 1930). Mihail Straje folosește aceeași sursă (*Enciclopedia Cugetarea...*) pentru prezentarea directorului de la *Ordinea* (Mihail Straje, *op. cit.*, p. 110).

⁶⁹ Serviciile aduse acestora i-au adus recompense simbolice, Mihai Burilleanu fiind ofițer al ordenelor „Coroana României” și „Steaua României” (Alexandru Anestin, „Moartea lui Mihail Burilleanu”, în *Ordinea*, anul IV, nr. 835, duminică, 13 septembrie 1931, p. 1).

⁷⁰ „De ce apare *Ordinea*”, în *Ordinea*, anul I, nr. 1, marți, 11 decembrie 1928, p. 1. „Deși am trăit sub stăpânire străină, noi cei care descălicăm azi aici venim în mijlocul d-voastră cu o mentalitate europeană. Ca unii cari am învățat să facem o politică mai înaltă, vom căuta să nu ne coborâm noi la nivelul fraților regăjeni, ci să-i ridicăm pe ei până la noi”, ar fi spus în 1919 un om politic din Ardeal.

⁷¹ În *Ordinea*, anul I, nr. 2, miercuri, 12 decembrie 1928, p. 1.

⁷² „Alegeri libere?”, în *Ordinea*, anul I, nr. 3, joi, 13 decembrie 1928, p. 1.

Vintilă Brătianu. Nu înseamnă că ziarul exprima direct punctele de vedere ale fostului premier, ci mai curând pe cele ale anturajului acestuia. Vintilă Brătianu a fost prezentat drept principala victimă a alegerilor din 1928, în condițiile în care combaterea și denigrarea liderului liberal constituiseră tactica majoră a noului guvern. Încrâncenarea lui Vintilă Brătianu și ideea de opoziție totală au găsit în *Ordinea* suportul acțiunii violente discursiv a liberalilor în societatea politică. Publicația a fost cea care a purtat mesajul virulent anticarlist al lui Vintilă Brătianu, găzduind calomniile la adresa fostului principe moștenitor privind relațiile „galante” din trecut, dar și disponibilitatea acestuia de a trata cu comitetul executiv comunist, pentru a i se permite accesul la Odessa⁷³, fotografii cu ex-prințul alături de „princesa” Lupescu și de cheflii cu care-și petrecea nopțile în localurile vivante de pe Coasta de Azur⁷⁴. Pe relația cu noua putere politică, cotidianul a condamnat actele guvernului Maniu, „anarhia oficializată”, a cerut desființarea gărzilor cetățenești, a „voinicilor”, prezența ca forțe paramilitare⁷⁵ etc. Mesajul în sine, politic partizan, impresiona însă prin construcția calomniatoare a campaniilor de presă și prin agresivitatea materialelor sau caricaturilor publicate, care doreau să se constituie în „demascarea unui regim”. Radicalitatea tonului și a fondului din *Ordinea* nu avea egal în presa independentă. Campania antiguvernamentală de calomnii și acuze privea fapte și personaje, zvonurile de culise predominând asupra știrilor, informațiile subterane încercând să inducă ideea cunoașterii intime asupra „afacerilor” guvernului și Partidului Național-Țărănesc, cu „apetitul milenar” și milionar a oamenilor regimului Maniu⁷⁶. Nu am să descriu în amănunt demersurile *Ordinii* în direcția realităților politice adverse Partidului Național Liberal, întrucât ele ocupă aproape în întregime paginile ziarului. Am să menționez, în cele ce urmează, doar campaniile „spectaculoase”, din perspectiva unui cititor peste ani, prin sintagmele și caracterizările pe care le-au impus sau pe care au încercat să le acrediteze în spațiul public: *Dobrescu-Taxy* (după numele primarului general național-țărănist al Capitalei, Dem. I. Dobrescu), *M. Popovici-Chibrît* (ministrul de Finanțe fiind acuzat de perceperea unui comision propriu, prin intermediul fraților Honigman, în contractul

⁷³ Mihail Burilleanu, „Când aventurierii vor să aprindă noi torțe”, în *Ordinea*, anul I, nr. 4, vineri, 14 decembrie 1928, p. 1.

⁷⁴ „Un prinț care-și plânge țara în fața unei sticle de șampanie”, în *Ordinea*, anul II, nr. 75, marți, 12 martie 1929, p. 1.

⁷⁵ În *Ordinea*, anul I, nr. 5, sâmbătă 15 decembrie 1928, p. 3-4.

⁷⁶ *Ordinea* publica periodic numele unor fruntași național-țărăniști din consiliile de administrație din care făceau parte („*Ordinea*, anul II, nr. 63, marți, 26 februarie 1929, p. 3); de asemenea, deschiderea cazinourilor era desemnată drept afacere de comision („Când regimul și-a pierdut rușinea”, în *Ordinea*, anul II, nr. 105, miercuri, 17 aprilie 1929, p. 4); până și Iuliu Maniu era găsit cu afaceri, împrumutând bani de la Banca Națională pentru a-și exploata mina (*Ordinea*, anul II, nr. 316, marți, 24 decembrie 1929, p. 4). Și Nicolae Titulescu era acuzat că încasează mari sume de bani de la guvern (de un milion lei / lună), de mulți ani (în *Ordinea*, anul II, nr. 39, marți, 29 ianuarie 1929, p. 1).

suedez al chibriturilor)⁷⁷, *Madgearu-Anquetil* (după numele unui ziarist francez, de la *La Rumeur* din Paris, cu care omul politic țărănist avusese legături în timpul opoziției față de împrumutul preconizat de liberali, și care jurnalist, informa *Ordinea*, fusese implicat în scandaluri financiare și arestat la Paris)⁷⁸, abonamentele „obligatorii” ale instituțiilor statului la oficiosului transilvănean al PNT, *Patria*⁷⁹ etc. Directorul general al C.F.R., Stan Vidrighin, a fost unul din subiectele facile și favorite ale *ziarului* pe parcursul anilor 1929-1930, plecând de la salariul uriaș luat de un funcționar al statului, calomnierea găsind susținerea opiniei publice într-o Românie aflată în pragul crizei economice⁸⁰. Oamenii noului regim, chiar și unii ziariști străini favorabili, erau plasați în mijlocul unor evenimente compromițătoare pentru situația politică și pentru moralitatea lor, mărturiile și conexiunile în trecut făcute de reporterii Ordinii urmărind să-i proiecteze pe național-țărăniști în afara spațiului comun al societății⁸¹.

⁷⁷ *Ordinea* încerca să acrediteze ideea că țara condusă de aventurieri internaționali, cum ar fi Chira de Bellagio, care făcea afaceri de comision împreună cu Mihail Popovici, ministrul de Finanțe, poreclit de liberali „Chibrit” (*Ordinea*, anul II, nr. 60, vineri, 22 februarie 1929, p. 1; *Ordinea*, anul II, nr. 154, marți, 18 iunie 1929, p. 4.; „Puroiul a început să curgă”, în *Ordinea*, anul II, nr. 160, miercuri, 26 iunie 1929, p. 4; *Ordinea*, anul II, nr. 177, duminică, 14 iulie 1929, p. 4) sau de „misteriosul” Barbu Ionescu, apreciat drept impostor. Campania s-a păstrat și în anii următori, conform „Demascarea unui șarlatan. Madgearu-Berlami a căzut în cursă”, în *Ordinea*, anul IV, nr. 666, duminică 22 februarie 1931, p. 1; „Împrumutul rușinii s-a semnat”, în *Ordinea*, anul IV, nr. 679, marți 10 martie 1931, p. 1 (cu referire la „trădătorul” Mihai Popovici) etc.

⁷⁸ În *Ordinea*, anul II, nr. 47, joi, 7 februarie 1929, p. 4; vezi și *Ordinea*, anul II, nr. 52, miercuri, 13 februarie 1929, p. 4.

⁷⁹ *Ordinea*, anul II, nr. 100, joi, 11 aprilie 1929, p. 4.; adresă semnată de directorul ziarului *Patria* către prefeții din Ardeal, obligați să se aboneze la oficiosul național-țărănist, pentru suma de 6600 / an (mai mult decât la *Universul* și *Dimineața*), din care 5000 de lei pentru casa partidului; banii propriu-ziși pentru abonament erau trecuți în bugetul primăriilor.

⁸⁰ Menționarea repetată a salariului, cu precizarea că era mai mare decât al unui Regent, urmărea să impună concluzia că rolul lui Vidrighin era cel de „a aranja” afacerile familiei Maniu-Boilă (*Ordinea*, anul II, nr. 298, marți, 3 decembrie 1929, p. 4). Calomnierea a luat forme diverse: de la scormonirea trecutului, cum că ar trădat ungarilor interesele orașului Timișoara, până la scrisori deschise adresate directorului general al CFR (*Ordinea*, anul II, nr. 236, sâmbătă, 21 septembrie 1929, p. 4).

⁸¹ Campania a fost de o violență discursivă greu de imaginat: Constantin Stere a fost subiectul continuu al denigrării, fiind desemnat ca „trădătorul Stere”, „conspiratorul nebun”; acuzele au fost potențate de rolul omului politic basarabean în impunerea reformei administrative și de proclamarea lui ca senator de drept (Mihail Burilleanu, „De ce-l atac pe D. C. Stere”, în *Ordinea*, anul I, nr. 3, joi, 13 decembrie 1928, p. 1; vezi și *Ordinea*, anul II, nr. 58, miercuri, 20 februarie 1929, p. 1; „Moartea civilă a trădătorului Stere”, în *Ordinea*, anul II, nr. 183, duminică, 21 iulie 1929, p. 1; opoziția generalilor care luptaseră în război, comitetul cavalerilor ordinului „Mihai Viteazul”, care puneau probleme morale, erau evident lăudați („Trădătorul Stere declarat inamic al Patriei”, în

Demascarea afacerilor făcute de național-țărăniști sau a național-țărăniștilor înșiși nu era unicul scop al *Ordinii*. La fel de radical, ei încercau să decredibilizeze politica guvernului Maniu pe relația cu școala, prin acuze de politizare a învățământului⁸², cu economia⁸³ sau cu cultele din Ardeal⁸⁴.

Ordinea, anul II, nr. 187, vineri, 26 iulie 1929, p. 4); subsecretar de stat la ministerul de Interne, Eduard Mirto, în 1906 cetățean italian, apărea drept condamnat de tribunal, fiind achitat de Curtea de Apel din care făcea parte și Gheorghe Buzdugan (în *Ordinea*, anul I, nr. 17, marți, 1 ianuarie 1929, p. 1); Grigore Antipa, pus în fruntea Comisiei pentru modificarea legii comercializării, fusese un apropiat de apropiat de Mackensen (în *Ordinea*, anul II, nr. 23, miercuri, 9 ianuarie 1929, p. 4); Virgil Madgearu era acuzat de plagiat (în *Ordinea*, anul II, nr. 30, joi, 17 ianuarie 1929, p. 1), Pamfil Șeicaru era considerat „șantajistul moralist”, implicat în tot felul de scandaluri (vezi Mihail Burilleanu, „Uliul”, în *Ordinea*, anul II, nr. 34, marți, 22 ianuarie 1929, p. 4; „Hiena”, în *Ordinea*, anul II, nr. 36, joi, 24 ianuarie 1929, p. 4; „Pamfil Șeicaru complice cu Zăgănescu și Alexandrescu”, în *Ordinea*, anul II, nr. 37, sâmbătă, 26 ianuarie 1929, p. 4); Alexandru Vaida Voevod, pe relația cu condiția de președinte al juriului la un concurs de frumusețe organizat de Emanuel Socor, era fotografiat ca idol al femeilor și expus pe Calea Victoriei; insinuirile potrivit cărora s-ar fi aflat singur, într-o cameră secretă cu cinci copile îmbrăcate sumar (*Ordinea*, anul II, nr. 83, joi, 21 martie 1929, p. 1; *Ordinea*, anul II, nr. 98, marți, 9 aprilie 1929, p. 4 etc.); au existat și sugestii de homosexualitate la adresa lui Vaida, pentru perioada petrecută în Anglia; Aurel Dobrescu, subsecretarul de Stat de la Domenii, s-a aflat în centrul unor campanii ale *Ordinii*, el fiind urmărit pe parcursul mai multor săptămâni, prin articole, facsimile: el apărea drept siluitor de femei, obligat să întrețină un copil, iar în casa lui s-ar fi petrecut „sinucideri” misterioase („Tragedia zilei”, în *Ordinea*, anul II, nr. 37, sâmbătă, 26 ianuarie 1929, p. 1). De altfel, Aurel Dobrescu l-a dat în judecată pe Mihail Burilleanu, care a scris o serie de articole cu titlul „Acuz” (*Ordinea*, anul II, nr. 58, miercuri, 20 februarie 1929, p. 1); Voicu Nițescu era acuzat că exploata un debit de tutun, care era un drept al văduvelor, orfanilor și invalizilor de război (*Ordinea*, anul II, nr. 171, duminică, 7 iulie 1929, p. 4). D. R. Ioanițescu, poreclit „Durac”, a făcut de asemenea articolele defăimătoare ale *Ordinii* (*Ordinea*, anul II, nr. 271, vineri, 1 noiembrie 1929, p. 4). Pe relația cu străinătatea, ei au exprimat dubii asupra ziariștilor străini invitați de guvernul Maniu pentru a observa scrutinul electoral din 1928; Albert Dubarry, directorul ziarului *La Volonté*, era dovedit în Franța ca „hoț de portofele”, conform facsimilului reprodus după *Action Française* (în *Ordinea*, anul I, nr. 12, duminică, 23 decembrie 1928, p. 4).

⁸² La Cahul, cei de la *Ordinea* acuzau Ministerul Instrucțiunii că ar fi obligat elevii să cânte *Marșul triumfal al democrației* (Internaționala țărănistă), după rugăciunea zilnică, ceea ce demonstra sistemul sovietic al național-țărăniștilor; versurile făceau apel la Partidul Național-Țărănesc și la liderii național-țărăniști: Născut partidu-i din durerea / Poporului de atâta vreme sugrumat, / De cei de pân' acum la cârma țării, / Organ de libertate ne-a lăsat! / / Dar azi, Maniu, Mihalache și Vaida, / Au pus pe cei mișei la locul lor, / De-acum nespărat va fi de nimeni / Și suveran poporul muncitor! etc. (în *Ordinea*, anul I, nr. 5, sâmbătă, 15 decembrie 1928, p. 4).

⁸³ Era condamnată politica economică a guvernului Maniu, cu neglijarea industriilor („Azi ne vorbește: un industriaș”, în *Ordinea*, anul I, nr. 17, marți, 1 ianuarie 1929, p. 1); legea petrolului, din 1929, era văzută drept „vânzarea petrolului” și considerată „o crimă

Susținându-și titulatura, ziarul a încercat să ipostazieze „ordinea” care să apere România Mare. Prin ziaristi ei, publicația respingea „politica de concesii față de minorități” a guvernanților în Ardeal, precum și atitudinea „regionalistă” (descentralizatoare), considerând că „acolo stăpânesc străinii”⁸⁵. Anarhia și disoluția autorității statului, acuzată de publicația în discuție, cu imaginea de impact asupra cititorilor (mai ales din mediul urban din Vechiul Regat) a voinicilor care pălmuiau ofițerii regăteni în Transilvania⁸⁶, avea o finalitate imediată. Denunțând regionalismul sau incompetența guvernanților, ei exercitau o presiune asupra Regenței, culpabilizată în *Ordinea* pentru renunțarea la prerogativele constituționale, întrucât nu făcea nimic pentru a opri anarhia⁸⁷. „Regența este avizată”, „Datoria Regenței” erau titluri prin care se cerea forului instituțional să „repare” greșeala săvârșită în noiembrie 1928 prin impunerea / acceptarea demisiei guvernului liberal condus de Vintilă Brătianu⁸⁸.

Restaurația nu a schimbat radical poziția publicației, deși este ușor observabil tonul mult mai moderat față de adversarii politici ai liberalilor; ziarul a rămas, sub tutela lui Tancred Constantinescu, la dispoziția conducerii liberale, ca mijloc important al propagandei opoziționiste. *Ordinea* a prezentat cu promptitudine manifestările publice ale partidului și a constituit, în general, prin articolul de fond, un seismograf pentru atitudinea lui Vintilă Brătianu față de problemele cotidiene. Ziarul a continuat lupta de „demascare” a național-țărăniștilor, pe relația cu „afacerile” acestora, creând chiar o rubrică intitulată „Pentru Regele Carol al II-lea”, o

împotriva Patriei”, luând României posibilitatea de a se apăra (*Ordinea*, anul II, nr. 81, marți, 19 martie 1929, p. 1) / mai mult capitaliștii străini, în folosul cărora fusese promulgată legea il sărbătoriseră pe trădătorul „Madgearu-Anquetil” (*Ordinea*, anul II, nr. 246, joi, 3 octombrie 1929, p. 4).

⁸⁴ Ei au acuzat că funcționarii ortodocși din Ardeal erau convertiți cu forța la catolicism (*Ordinea*, anul II, nr. 172, marți, 9 iulie 1929, p. 4).

⁸⁵ Cu imaginea românului „rob și slugă la bulgar” în Cadrilater (în *Ordinea*, anul II, nr. 24, joi, 10 ianuarie 1929, p. 4), a comuniștilor unguri în Valea Jiului, după incidentele de la Lupeni (campania s-a întins în mare pe toată luna august 1929; vezi în *Ordinea*, anul II, nr. 198, joi, 8 august 1929, p. 1 etc.), a ucrainenilor care „stăpâneau” Bucovina (*Ordinea*, anul II, nr. 220, marți, 3 septembrie 1929, p. 3) ș.a. Apelurile dramatice abundă de altfel în *Ordinea*: „pierdem Dobrogea..., colonizarea și românizarea Dobrogei iremediabil compromise” (*Ordinea*, anul III, nr. 468, miercuri, 2 iulie 1930, p. 1 și 3), „Basarabia în primejdie” (cu acuza că național-țărăniștii au făgăduit Moscovei „plebiscit” pentru Basarabia, în *Ordinea*, anul II, nr. 46, miercuri, 6 februarie 1929, p. 4).

⁸⁶ În *Ordinea*, anul II, nr. 218, sâmbătă 31 august 1929, p. 4.

⁸⁷ Candidatura fiului Regentului la Cameră, ca independent, dar fără să-i fie opus ceva, era pentru redactorii de la *Ordinea* o recompensă (în *Ordinea*, anul II, nr. 24, joi, 10 ianuarie 1929, p. 4; vezi și *Ordinea*, anul II, nr. 135, duminică, 16 iunie 1929, p. 1 sau numărul 217, de vineri, 30 august 1929, p. 4).

⁸⁸ *Ordinea*, anul II, nr. 269, joi, 31 octombrie 1929, p. 1. Mai ales momentul retragerii din Parlament a liberalilor a constituit o presiune asupra înaltului for, din perspectiva ziarului *Ordinea* (Mihai Burilleanu, „Cu cine este Regența?”, în *Ordinea*, anul II, nr. 179, miercuri, 17 iulie 1929, p. 1).

continuare a vechii politici de dinainte pe relația cu Regența, Suveranul fiind acum cel informat că pe banca ministerială a fost cocoțat un om „bănuit de crime” etc.⁸⁹; în mod evident, publiciștii *Ordinii* au sărbătorit demisia guvernului național-țărănist⁹⁰, formă de a marca succesul unei campanii de presă. Publicația liberalilor și-a asumat și campania agresivă a conducerii partidului împotriva lui Gheorghe Brătianu, *Ordinea* fiind cea care a impus spațiului publicistic porecla de „Lebaudy al II-a”, dată fiului lui Ionel Brătianu⁹¹.

⁸⁹ Într-o încercare de apropiere față de noul rege, ziarul dorea să arate că nu mai mergeau la fel de bine afacerile guvernanților după Restaurație (*Ordinea*, anul III, nr. 484, duminică, 20 iulie 1930, p. 1). La doi ani de la apariția *Ordinii*, care coincideau cu preluarea puterii de național-țărăniști, ziarul a prezentat „marea frescă” a hoștilor, nebuniilor, a dezertărilor și a trădărilor / afacerile membrilor cabinetului, campanie reluată, cu adnotări și completări în numerele care au urmat (*Ordinea*, anul III, nr. 491, luni, 28 iulie 1930, p. 3). Poate mai mult decât Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod era denigrat în paginile *Ordinii*, fiind arătat cum în 1917 depunea un memoriu la cancelăriile de la Budapesta, Viena și Berlin, prin care solicita detronarea dinastiei române și anexarea României la Austro-Ungaria (*Ordinea*, anul III, nr. 541, joi, 25 septembrie 1930, p. 4).

⁹⁰ Demisia guvernului Mironescu a determinat apariția unei ediții speciale, Burilleanu cerând răspunderea pentru toți cei care „au adus țara în sapă de lemn” („De ce a demisionat guvernul Mironescu”, în *Ordinea*, anul IV, nr. 703, duminică, 5 aprilie 1931, p. 1; „Dreptate”, în *Ordinea*, anul IV, nr. 718, sâmbătă, 25 aprilie 1931, p. 1; I. B., „Panegeric la moartea politică a lui Mihai Popovici”, în Idem; „Guvernul Maniu-Mironescu să fie pus sub urmărire”, în *Ordinea*, anul IV, nr. 722, joi, 30 aprilie 1931, p. 1; Mihai Burilleanu, „Parlamentul rușinei naționale a fost dizolvat”, în *Ordinea*, anul IV, nr. 724, luni, 4 mai 1931, p. 1; „Parlamentul jafului a murit urlând”, în *Ordinea*, anul IV, nr. 725, miercuri, 6 mai 1931, p. 1; „Opera de legiferare a trecutului trebuie înlăturată în bloc”, în *Ordinea*, anul IV, nr. 732, miercuri, 13 mai 1931, p. 4; Mihail Burilleanu, „Da, ne-au guvernat hoști”, în *Ordinea*, anul IV, nr. 738, miercuri, 20 mai 1931, p. 1). Dar dincolo de aprecierea pentru gestul regelui și de atacurile împotriva viesparului de intrigi de la Bădăcini sau de dorința pedepsirii foștilor guvernanți, în august 1931, tot mai clar Mihail Burilleanu afirma că salvarea țării stătea doar într-o guvernare liberală (*Ordinea*, anul IV, nr. 802, miercuri, 5 august 1931, p. 1).

⁹¹ Numele era dat după „împăratul Saharei”, un francez care se autointitulase astfel spre hazul cancelariilor occidentale. Cf. *Ordinea*, anul III, nr. 474, miercuri, 9 iulie 1930, p. 4. *Ordinea* a găzduit caracterizările negative privindu-l pe Gheorghe Brătianu, venite dinspre oameni politici liberali, Ion Inuleț și mai ales Victor Iamandi. Câteva titluri sunt, cred, edificatoare: Victor Iamandi, „George Brătianu compromite Coroana” (*Ordinea*, anul III, nr. 494, vineri, 1 august 1930, p. 1); „Pășania lui Lebaudy al II-lea la Bălți” (Idem, p. 3); „Cine vrea să înlătore partidele ca să moralizeze țara” (*Ordinea*, anul III, nr. 499, joi, 7 august 1930, p. 1); Victor Iamandi, „George Brătianu profanează memoria lui G. G. Mărzescu” (în condițiile în care ziarul *Mișcarea*, fondat de Mărzescu, conținea injurii la adresa lui Vintilă Brătianu și I.G. Duca (*Ordinea*, anul III, nr. 508, sâmbătă, 16 august 1930, p. 4); Inuleț afirma că „băiatul care poartă numele lui Ion I. C. Brătianu nu seamănă nici pe departe cu ilustrul său tată. El n-are nici sufletul cinstit al acestuia, nici cunoașterea oamenilor, și mai ales însușirile ce se cer unui conducător de partid și de

Dincolo de faptele prezentate în sine, utilizarea mesajului *Ordinii* nu era unul manifest. Ziarul era, în sine, benign pentru național-țărăniști, numărul de cititori direcți fiind restrâns. Însă „anchetele” ziarului condus de Mihail Burilleanu reprezentau o sursă de „informații” pentru alte publicații apropiate de liberali, mult mai vizibile, care multiplicau, deresponsabilizându-se, zvonurile și calomniile la adresa adversarilor partidului condus de Vintilă Brătianu. În *Văitorul* sau în *Universul*, multe din știrile negative sau „murdare” erau prezentate implicit, sub formule acoperitoare de genul „așa cum ne informează confratele de la *Ordinea...*”, dar generau, finalmente, „evenimente” și îndoială publică.

Reacția național-țărăniștilor față de distorsiunile sau „dezvăluirile” *Ordinii* s-au articulat la nivel publicistic, guvernamental sau parlamentar⁹². Disputa verbală dintre *Ordinea* și *Dreptatea* a luat forme verbale agresive și degradante, redactorii oficiosului PNT fiind considerați adeseori „stârvuri” și plasați ei înșiși în diferite contexte de corupție⁹³. Respingerea publicației „de mâna stângă” a liberalilor de către presa moderată, în general antiliberală, *Adevărul* și *Dimineața* mai ales, dar și *Curentul* sau *Cuvântul*, a credibilizat, paradoxal, cotidianul liberal, care s-a ipostaziat într-o cruciadă pentru „adevăr” împotriva jurnaliștilor apărători ai „bunelor intenții politice”; prin publicarea filă cu filă a unui dosar al Legației germane din București, în care se arăta sumele enorme vărsate de germani pentru cumpărarea formatorilor de opinie, „conștiințelor în România”, după cum numea *Ordinea* pe acei ziariști, precum Constantin Graur, care „frecventaseră” cercurile germanofile în anii 1915-1916, se

țară” („Domnul care n-are morală”, în *Ordinea*, anul III, nr. 527, duminică, 7 septembrie 1930, p. 4). Dar Victor Iamandi a fost vârful de lance al campaniei împotriva lui Gheorghe Brătianu, reluând cuvintele lui Ionel Brătianu despre fiul său („Spulberarea unei legende. Ce credea Ion I. C. Brătianu despre George”, în *Ordinea*, anul III, nr. 529, miercuri, 10 septembrie 1930, p. 4), sau prezentându-i cariera la Universitate („Cum a ajuns George Brătianu la Universitate. Fapte și constatări”, în *Ordinea*, anul III, nr. 534, miercuri, 17 septembrie 1930, p. 1).

⁹² Luările de poziție ale național-țărăniștilor în Parlament erau prezentate plastic de Mihail Burilleanu în formule precum că „Porcul îmbrăcat în piele de leu a sughițat” (*Ordinea*, anul II, nr. 39, marți, 29 ianuarie 1929, p. 1). În 1932, în dezbaterile Mesajul la Senat, acuzat că ducea un război de stradă împotriva ziarului *Ordinea*, cu confiscări etc., Virgil Madgearu, ministrul Industriei și Comerțului în guvernul Vaida, motiva demersul său prin aceea că ziarul era „canalul de scurgere a celor mai multe calomnii care s-au debitat de când există România noastră”, un fel de pornografie politică, și că Partidului Național Liberal i-ar fi fost rușine să întrebuințeze, în România veche, o asemenea gazetă (*Discursul D-lui Alex. Lapadatu*, rostit în ședința din 18 august 1932 a Senatului, în *Partidul Național-Liberal și situațiunea țării. Cuvântările rostite de d-nii: I.G. Duca, Const. I.C. Brătianu, Alex. Lapadatu, Ioan Botez și Victor Iamandi – la Discuțiunea Mesajului în sesiunea extraordinară din iulie-august 1932* –, București, Imprimeriile Independența, 1932, p. 47. Momentul în care se produce schimbul de replici parlamentare decredibilizează informația lui Lucian Predescu (*op. cit.*, p. 620), după care ziarul fondat de Mihail Burilleanu s-a transformat la 12 februarie 1932 în *Ordinea Nouă*, sub conducerea lui Alexandru Anestin).

⁹³ *Ordinea*, anul II, nr. 126, joi, 16 mai 1929, p. 1

crea o formă de presiune asupra acelor publicații. Prin găzduirea semnăturilor, ziarele erau acuzate implicit de manipulare posteveniment, cu referire la faptele politice cotidiene. Amintirea zilelor neutralității și ale conflictului mondial, cu toate clipele de înălțare pentru unii dintre români și de decădere morală pentru alții (redactori care se acomodaseră în diferite grade cu regimul de ocupație), era o comparație favorabilă liberalilor finalmente, momentul războiului și al Unirii fiind intim legat de partidul condus atunci de Ionel Brătianu⁹⁴.

Procese pentru calomnie sau pentru atacuri contra membrilor Regenței, a principelui Nicolae în special, au abundat în perioadă, fapt care denotă impactul însemnat al publicației în structurarea imaginarului politic⁹⁵. Publicația a fost confiscată în mai multe rânduri, interzicerile ei pentru injurii continuând și după iunie 1930. Excluderea *Ordinii* din spațiul ziaristic în ianuarie 1931 a determinat emoție publică și solidarizarea previzibilă a jurnaliștilor de la *Viitorul* sau *Universul*, dar și a politicienilor liberali și a celor din Partidul Poporului, care s-au adresat Regelui, considerând interzicerea apariției publicației ca pe o formă de cenzură, o reacție administrativă ilegală și exagerată a guvernului Maniu sau Mironescu față de denunțarea răului în opinia publică. Aderența politică la acest mesaj a adunării sindicatului ziaristilor (controlat însă de liberali), prin votarea telegramei trimisă Regelui în varianta propusă de Mihail Burilleanu⁹⁶, conferea legitimitate acestei construcții de presă a guvernului intolerant și abuziv față de opoziție și de Constituție. Un număr „ocazional și unic”, scos pe 4 ianuarie 1931 sub titulatura de „Ordinea încătușată”, demonstra o dată în plus profesionalismul propagandei liberale⁹⁷. Scrisorile deschise de susținere publicate în *Ordinea*, aparținând unor invalizi de război pentru a maximiza emoțional efortul de „demascare”⁹⁸, nu puteau totuși să ascundă caracterul calomniator al publicației.

⁹⁴ Vezi de exemplu, *Ordinea*, anul III, nr. 468, miercuri, 2 iulie 1930, p. 1.

⁹⁵ Este cazul lui Aurel Dobrescu, în care verdictul tribunalului a fost prezentat de *Ordinea* ca un caz de răsturnare morală; deși apărut de doi dintre cei mai buni avocați pledanți liberali, Radu D. Rosetti și I. Vasilescu-Valjean, Mihail Burilleanu a fost condamnat la 15 zile de închisoare și 1 leu despăgubire pentru calomnie (*Ordinea*, anul II, nr. 135, duminică, 26 mai 1929, p. 3; *Ordinea*, anul II, nr. 143, miercuri, 5 iunie 1929, p. 1).

⁹⁶ Mihail Burilleanu, „O telegramă a *Ordinii* către Rege”, în *Ordinea*, anul IV, nr. 626, luni, 5 ianuarie 1931, p. 1; Idem, „În pragul dezastrului”, în *Ordinea*, anul IV, nr. 627, marți, 6 ianuarie 1931, p. 1; Idem, „Pentru adevăr, dreptate și libertate!”, în *Ordinea*, anul IV, nr. 629, vineri, 9 ianuarie 1931, p. 1; „Cazul *Ordinii* la Sindicatul ziaristilor”, în *Ordinea*, anul IV, nr. 643, marți, 27 ianuarie 1931, p. 1; în mod evident, autoritățile erau deranjate de campania agresivă a ziarului. În ianuarie 1931, prefectul de Iași trimitea chestorului o notă strict confidențială, în conformitate cu ordinul telegrafic al ministerului de Interne, în care solicitat confiscarea ziarului *Ordinea* la sosirea în gară, de la chioșcuri, cu promptitudine, dar și cu tact, spre a se evita orice scandal sau aglomerație de public (ANDJ-Iași, fond Prefectura Județul Iași, dos. 2 / 1928, f. 230).

⁹⁷ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 620.

⁹⁸ *Ordinea*, anul II, nr. 148, marți, 11 iunie 1929, p. 1.

Moartea lui Mihail Burilleanu, bolnav de septicemie, în septembrie 1931⁹⁹, nu a schimbat oficial linia publicației; profesorul universitar Mihail Dragomirescu a preluat direcția începând din 11 noiembrie 1931, pe frontispiciul ziarului el apărând ca director, iar Mihail Burilleanu ca fondator¹⁰⁰. Totuși, tonul demersului acuzator a scăzut, iar atacurile au devenit mai mult politice, în pofida păstrării notei lor personale¹⁰¹. După mine, *Ordinea* decade ca importanță în cadrul discursului liberal după 1932, în condițiile jocului politic stratificat practicat de liberali pe relația cu regele Carol al II-lea și chiar cu Partidul Național-Țărănesc. Liberalii nu au mai investit efectiv în ziar. Impactul ei fusese însă semnificativ, Petre Pandrea povestind hotărârea lui Virgil Madgearu, secretarul general al Partidului Național-Țărănesc, de a organiza „serios”, în condițiile căderii primului guvern Maniu, presa național-țărăniștilor după modelul *Ordinea*; campania împotriva lor îl impresionase într-atât pe liderul național-țărănist, prin textul și fotografiile acuzatoare, cu vilele corifeilor național-țărăniști, care „dovedeau” capacitatea lor de a fura din banii publici etc., încât a cumpărat publicația în 1932¹⁰².

Mai multe aspecte pot fi adăugate pentru a întregi cunoașterea publicației, dincolo de temele pe care și le asumă conducerea ziarului. În primul rând, *Ordinea* a avut un rol în dezbateră implicării tineretului în politica liberală, ceea ce-i conferă, cel puțin în perioada de început, statutul de mijloc al reformării Partidului Național Liberal, dar și de semn al încercării lui de reînnoire. Ziarul a găzduit în primăvara anului 1929, sub forma unor interviuri luate de Dinu Aldea și N. Constantinescu în rubrica *Azi ne vorbește...*, o serie de importanți lideri liberali tineri (Gheorghe Brătianu, Mircea Djuvara, I. Vasilescu-Valjean, Hurmuz Aznavorian, Mitiță Constantinescu ș.a.), care exprimă, în mod evident, un proiect de aducere a tineretului în prim planul vieții politice ca manieră de reformare structurală și morală a partidului¹⁰³.

⁹⁹ Alex. Anestin, „Moartea lui Mihail Burilleanu”, în *Ordinea*, anul IV, nr. 835, duminică, 13 septembrie 1931, p. 1. Semnificativ, la înmormântare, numai *Universul* și *Viiitorul* au depus coroane.

¹⁰⁰ *Ordinea*, anul IV, nr. 883, miercuri, 11 noiembrie 1931, p. 1.

¹⁰¹ Atacurile au fost îndreptate mai ales împotriva lui Iorga, văzut ca poligraful dezinteresat, ca mare autor, dar lipsit de idei (*Ordinea*, anul IV, nr. 903, joi 3 decembrie 1931, p. 1; Mihail Dragomirescu, „1600 de cărți și nici o idee”, în *Ordinea*, anul IV, nr. 913, joi 17 decembrie 1931, p. 1 etc.).

¹⁰² Petre Pandrea, publicist în *Adevărul*, *Dimineața* și, ocazional, în *Dreptatea*, apropiat de național-țărăniști și de Madgearu în special, căruia îi scria uneori și discursurile, afirmă că național-țărăniștii au cumpărat pur și simplu gazeta, prin Mihai Popovici, numindu-l însă la direcția ei pe un „ofițer-aventurier”, Virgil Cărciu. Dar, așa cum se exprimă memorialistul, „gazeta a murit odată cu Burilleanu”, național-țărăniștii nereușind decât să realizeze o „fișică ilustrată confidențială” (Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, repere biobibliografice de Andrei Pandrea, București, Editura Albatros, 2001, p. 320).

¹⁰³ „Azi ne vorbește: D. George Brătianu. Tineretul național-liberal”, în *Ordinea*, anul II, nr. 87, marți, 26 martie 1929, p. 1. „Azi ne vorbește: D. Jean Vasilescu-Valjean. Tineretul liberal”, în *Ordinea*, anul II, nr. 92, miercuri 3 aprilie 1929, p. 1. Vezi și preluarea

Pe de altă parte, finanțarea *Ordinii* este mai curând obscură, în condiții în care nu am găsit o relație directă cu Casa Partidului Național Liberal, instituția care finanța în mod obișnuit publicațiile partidului. Pot doar bănuî și sugera fondurile asigurate de Tancred Constantinescu în perioada cât fusese ministru al Industriilor și Comerțului. În al doilea rând, redactorii și corespondenții români și străini ai ziarului sunt greu de descifrat. Numele lui Dinu Aldea sau Nicolae Constantinescu¹⁰⁴ sunt printre puținele care apar alături de cele al redactorului M. Burilleanu, cel care scrie, fără întrerupere, articolul de deschidere, și ulterior, al lui Mihai Dragomirescu. Informațiile pe care ziarul le furniza erau contradictorii, ca sursă cel puțin. În mod evident, *Ordinea* beneficia de legăturile liberalilor cu anumiți corespondenți și ziariști străini. Apoi, funcționarii proliberali din administrație le-au pus la dispoziție tot felul de dosare, spre nemulțumirea național-țărăniștilor¹⁰⁵. Dar, așa cum arată multe din

articolului în *Mișcarea*, ziarul organizației liberale ieșene, dornic să evidențieze primatul ideilor lui Gheorghe Brătianu în această direcție („Asupra acțiunii tineretului liberal. Importante declarații ale d-lui H. Aznavorian”, în *Mișcarea*, anul XXIII, nr. 82, joi, 11 aprilie 1929, p. 1). „Azi ne vorbește: d. Mitiță Constantinescu, fost deputat”, în *Ordinea*, anul III, nr. 491, luni 28 iulie 1930, p. 1

¹⁰⁴ Dinu Aldea era pseudonimul ziaristului Dumitru Antohi, născut la Focșani, stabilit ulterior la Milano, unde a fost prim-redactor la ziarul *Rassegna Italo-Romana* și colaborator al ziarului *Argus* din București. A scris și la ziarele *Adevărul*, *Lupta* și *Mișcarea* de la Iași (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 38; vezi și Mihail Straje, *op. cit.*, p. 25). N. Constantinescu a fost mai curând scriitor și dramaturg decât jurnalist, deși a colaborat la mai multe reviste, *Epigrama* (unde semna „Cossy”), *Comedia*, *Rampa*. Alte pseudonime erau „Nicon”, „Nicolae Nicon” etc. A fost directorul teatrului Alhambra și a scris mai multe piese de teatru și operete (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 217; Mihail Straje, *op. cit.*, p. 169).

¹⁰⁵ Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor național, țărănist și național țărănist*, partea I, partea a II-a, ediția a II-a, îngrijire, note, postfață de Victor Frunză, Editura Victor Frunză, București, 2000, p. 243; Virgil Madgearu declara în Camera că „toți funcționarii ministerului de Finanțe, de la secretar general până la ultimul agent de percepție, sunt agenți liberali (în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6276, miercuri, 16 ianuarie 1929, p. 3); era o cointerensare, după un contemporan, deoarece funcționarii făceau parte și din consiliile de administrație ale diferitelor instituții economice (Ion Constantin, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar. Camera Deputaților. 1919-1939 (note și memorii)*, București, Editura Politică, 1973, p. 120); personalul administrației, pus în slujba opoziției liberale, „învechit în rele, exploatare fără cruțare al privilegiilor sale și adversar instinctiv al oricărei cârmuiri de stânga” (Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 186), poate fi însă o afirmație discutabilă, justificativă a propriei incapacități guvernamentale. Cu atât mai mult cu cât analiza devenea sistemică la sociologul și omul politic țărănist Petre Andrei, care vorbea despre un „clan politic dominant în stat, care a îngenucheat orice caracter în toate direcțiile; s-a creat o administrație în Țara Românească, care era oglinda politicii însăși, o administrație oligarhică, trufașă cu cei mici, ca și cu cei din opoziție și servilă cu cei de la guvern. Această administrație avea conștiința că servește un partid politic, încât și astăzi, funcționari înalți și demnitari de-ai statului iau dosarele de la Minister și noaptea pe întineric pătrund cu ele în casele politicianilor care i-au numit în slujbă” („M.O.”, nr. 15, sâmbătă 9 februarie 1929, partea a III-a, Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 19

proces de calomnie pierdute în instanță, informația constituia cu predilecție o invenție mediatică, scopul ziarului nefiind cel de a informa, cât de a calomnia și a sluji drept „sursă” pentru celelalte publicații liberale, mai credibile și, implicit, mai influente.

Ordinea dovedește, după mine, vastitatea demersului de presă al liberalilor români în perioadă. Evident, este o pervertire a presei, dar, nu-i așa, moralitatea în politică este uneori un lucru greu de definit.

* * *

Felul în care erau redactate ziarele de partid ale liberalilor nu le dădeau caracterul unor mijloace de propagandă în mase. După Mihail Romniceanu, nici *Voința Națională* și nici *Viitorul* ulterior nu fuseseră scrise într-un fel care să atragă marele public, fiind mai mult monitoare ale deciziilor partidului, care cuprindeau, în afară de acestea, rezumatul diferitelor întruniri ale diferitelor organizații. Circulația ziarelor oficioase era redusă la membrii de partid, în afară de cazurile în care publicau o declarație importantă sau un articol în care se lua o poziție într-o chestie de mare însemnătate. Romniceanu afirma un fapt comun tuturor celorlalte formațiuni: adevărata propagandă se făcea prin ziarele de mare tiraj, cu interese proprii în spațiul public, *Adevărul*, *Dimineața*, precum și de *Lupta* în cazul Partidului Național-Țărănesc, *Universul* pentru Partidul Național Liberal, atât timp cât Stelian Popescu, directorul marelui cotidian a fost în bune relații cu formațiunea liberală¹⁰⁶.

ianuarie 1929, p. 485-491, *apud* Petre Andrei, *Discursuri parlamentare (1929-1933)*, Ediție îngrijită de Doru Tompea și V.F. Dobrinescu, Iași, Editura Ankarom, 1996, p. 41). Deși generalitatea este problematică, în anii '30, în condițiile guvernărilor național-țărănesti, sunt totuși multiple informații de funcționari care transmiteau informații liberalilor. În septembrie 1933, un director al P.T.T. (N. Dumitrescu după semnătură) îi remitea ministrului de resort un memoriu în numele funcționarilor din instituție prin care încerca să dovedească, ceea ce poate fi o răzbunare administrativă, faptul că directorul general, ing. I. Pitulescu, și consilierii lui (unul din ei „membru pe față al partidului ducist”) erau agenți liberali, servind interesele partidului prin trimiterea de documente interne lui N.N. Săveanu și N. D. Chirculescu (ANIC, fond Casa Regală-Diverse, dos. 4 / 1933, f. 4). Acest gen de acuze am întâlnit și la 9 aprilie 1932, când un fost agent al Siguranței, contactat de un N. S. Petrescu, fost funcționar la Marele Stat Major al Serviciului Secret alături de Moruzof, înălțurat pentru că sustrăgea diverse lucrări și le dădea lui I. G. Duca pentru folosința partidului liberal în serviciul căruia fusese 15 ani, începând ca agent informator al lui Ionel Brătianu, îi propusese să lucreze în chestiuni informative, îndreptate împotriva mai multor personalități politice; el trimitea o scrisoare lui Pangal (Ibidem, f. 7-8). Virgil Madgearu botezase pe marii funcționari de stat, puși în slujba liberalilor, cu numele de *liberaloiși* (Mihail Manolescu, *Memorii*, vol. I, ediție îngrijită, prefată, note și indice Valeriu Dinu, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 72).

¹⁰⁶ ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 402-403. Omul politic liberal considera că propaganda prin presă a existat mai ales după 1945, în pofida obstacolelor legate de lipsa de hârtie, de cenzură, cu *Viitorul* scris de Mihail Fărcășanu și cu *Liberalul*, care au adoptat un ton lipsit de solemnitatea vechiului organ de presă și care aveau tiraje de 70

Publicațiile de informare generală mărturisesc sensibilități politice, descrierea pozitivă fiind legată de judecăți de valoare, deși nu sunt grevate de angajamente politice clare. *Universul* era desemnat între cele două războaie mondiale drept „ziarul

000 de exemplare, nemaintâlnite la un ziar politic (Idem, f. 404). După Asra Bekowitz, și *Dimineața* sau *Adevărul* se găseau în sfera de interese a liberalilor, în condițiile în care unii corifei ai partidului, precum I. G. Duca, Gh. Gh. Mărzescu sau Al. Constantinescu-Porcu, au avut compartimentele lor în cadrul publicațiilor. Așa cum rememorează cunoscutul ziarist liberal, frații Honigman, apoi Brănișteanu, Kalman Blumenfeld (care iscălea *Scrutator*) etc. își aveau intrările lor la Interne și Externe, atunci când la putere era Partidul Național Liberal. I.G. Duca a încercat o lovitură în materie de presă, dând, ca ministru de Interne, câteva milioane lui Pamfil Șeicaru (pe atunci la *Cuvântul* lui Titus Enacovici) ca să facă să apară *Curentul*, în credința naivă că acest ziar va sprijini partidul liberal. Pamfil Șeicaru a scos ziarul, dar l-a utilizat pentru a realiza cea mai vastă operă de șantaj prin presă, acumulând în două decenii o avere considerabilă (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 302-303). Pe relația cu *Curentul*, Stelian Popescu, om de presă și cunosător al culiselor acesteia, confirmă subvenționarea din gros a ziarului de către I.G. Duca, „faimosul” Șeicaru fiind omul lui (Stelian Popescu, *op. cit.*, p. 275. Asemănător prezintă faptele și Nechifor Crainic, care, invitat să scrie la noua publicație, a ezitat să-i dea concursul, bănuind că fondurile ziarului ascund un substrat anticarlist (Nechifor Crainic, *Zile albe-șile negre, Memorii (I)*, Ediție îngrijită de Nedic Lemnaru, Casa Editorială „Gândirea”, București, 1991, p. 207). Aceste raporturi neprincipiale în materie de presă sunt oarecum confirmate din alte surse. Mihail Manoilescu considera că, prin dr.-ul N. Lupu, Duca avea relații bune cu adversarii din presă ai Partidul Național Liberal, redactorul politic de la *Adevărul*, Kalman Blumenfeld spunându-i intim „Jean”. Duca a fost toată viața răsfățatul personal al *Adevărului*, chiar când acest partid ataca Partidul Liberal și pe Brătieni, concluziona economistul (Mihail Manoilescu, *op. cit.*, vol. I, p. 76). Relațiile personale dintre unii lideri și presa „neutră” erau înfierate în septembrie 1930 de N. Maxim, șeful de la *Viitorul* și de Victor Slăvescu, indignați că discuțiile avute în comitetul director al partidului fuseseră date la *Dimineața* (Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, vol. I, octombrie 1923-1 ianuarie 1938, ediție îngrijită, cuvânt înainte și indice de Georgeta Penelea-Filitti, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 54). Favorurile presei din Sărindar” (*Adevărul*, *Dimineața*, *Lupta* etc.) erau cumpărate cel mai adesea și se refuzau uneori. A fost cazul unui ziarist de la *Adevărul*, căruia Alexandru Constantinescu-Porcul, ministru al Industriei și Comerțului, i-a respins o cerere; în fața amenințării de denigrare, „Conu Alecu” l-a chemat înapoi pe ziarist, a cerut apoi să vină directorul serviciului de măsuri și greutate și i-a cerut să-i dea ziaristului o balanță de precizie pentru ca acesta să-i cântărească dimineața atributele virilității, ca să vadă respectivul ziarist că nu îi este frică de injurăturile din *Adevărul* (în *Parlamentul*, anul I, nr. 4, miercuri 23 noiembrie 1927, p. 14; în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul III, nr. 85, duminică 13 decembrie 1931, p. 12). După informația lui Armand Călinescu, ziarele *Adevărul* și *Dimineața* au fost cumpărate în 1936 de un consorțiu compus din industriași metalurgiști (printre care și Malaxa), cu o structură liberală, deși și țărăniștii doreau să le cumpere, însă Madgearu, deși sprijinit de Auschnitt, nu a reușit împrumutul la Paris). Cf. Armand Călinescu, *Însemnări politice. 1916-1939*, ediție Al. Gh. Savu, București, Editura Humanitas, 1990, p. 324.

burgheziei românești”, „sursa de idei” a acesteia, iar apropierea de liberali a fost semnificată drept legitimă¹⁰⁷.

1.2.5. Liberalii români și necesitatea publicației de mare tiraj: *Universul*

Universul a reprezentat, poate, ziarul cel mai important al perioadei interbelice. În cele ce urmează, nu propun analiza acestei publicații, ca întreprindere de presă, ci doresc doar să-l plasez între mijloacele propagandistice liberale, prin directorul lui, dar și prin mesajul transmis. Având cel mai mare tiraj în societatea românească (cca. 200 000 de exemplare zilnic)¹⁰⁸, *Universul* era atractiv pentru politicienii dornici să impună un anumit proiect politic. A fost condus în perioada dintre cele două războaie mondiale de Stelian Popescu și a exprimat cu fidelitate, dar și cu moderație, punctul de vedere al liberalilor, mai ales între anii 1927 și 1930, atunci când a însoțit nemijlocit campaniile politice ale P.N.L., preluând canonul liberal sau contribuind la difuzarea cultului lui Ionel Brătianu¹⁰⁹. Mulți din redactorii

¹⁰⁷ C. A. Donescu, „O sărbătoare a presei”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VI, nr. 291, 11 iunie 1933, p. 1.

¹⁰⁸ După Ioan Scurtu, marile cotidiene centrale, neangajate politic, aveau tiraje de 200 000 *Universul* 100 000 exemplare *Dimineața*, 50 000 *Adevărul*, 40 000 *Curentul* lui Pamfil Șeicaru (Ioan Scurtu, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 202).

¹⁰⁹ Au prezentat astfel, pe larg, toate manifestările, luările de poziție și congresele județene liberale din toamna anului 1929 (M. Negrea, „Interview cu d. Vintilă Brătianu”, în *Universul*, anul XLVII, nr.111, duminică, 19 mai 1929, p. 7; „D. Vintilă Brătianu la Sibiu”, în *Universul*, anul XLVII, nr.125, miercuri, 5 iunie 1929, p. 4; „Întrunirea liberalilor din Covurlui”, în *Universul*, anul XLVII, nr.131, miercuri, 12 iunie 1929, p. 8 ș.a.). De asemenea, au exprimat punctul de vedere al liberalilor în prezentarea măsurilor guvernului Maniu; vezi, de exemplu, în 1929, modul în care prezenta reforma administrativă propusă de guvernul Maniu ca fiind „răsbunare, autonomie, regionalism” (T. V., „Anteproiectul reformei administrative”, în *Universul*, anul XLVII, nr. 92, luni 22 aprilie 1929, p. 13; „Ante-proiectul de reformă administrativă este neconstituțional”, în *Universul*, anul XLVII, nr. 93, miercuri, 24 aprilie 1929, p. 11) sau „cazul Stere” („Recompensele și onorurile acordate trădătorului C. Stere”, în *Universul*, anul XLVII, nr. 96, duminică 28 aprilie 1929, p. 9); Iuliu Maniu era considerat ca fiind „omul nefast” (Stelian Popescu, „Omul nefast”, în *Universul*, anul XLVII, nr. 240, joi, 17 octombrie 1929, p. 1). Stăruința asupra figurii lui Ionel Brătianu deriva și din admirația pe care Stelian Popescu o avea pentru marele om politic liberal („Doi ani dela moartea lui Ion I. C. Brătianu”, în *Universul*, anul XLVII, nr.274, luni 25 noiembrie 1929, p. 1; Stelian Popescu, „Ion I. C. Brătianu în adevărul său aspect”, în *Ibidem*; I. G. Duca, „Brătianu la Consiliul de Coroană din Cotroceni”, în *Ibidem*; Miron Cristea Patriarh, „Două prorocii. O amintire”, în *Ibidem*; George Derussi, „Pentru ce Ion C. Brătianu a fost neîncercător. Duplicitatea politicii bulfare și prudența lui Ion I. C. Brătianu”, în *Ibidem*, p. 3; „Ion I. C. Brătianu și Maica Sa”, în *Ibidem* (text preluat și de *Mișcarea*); Gh. Manolescu, medic, „Florica”, *Ibidem*, p. 3.

ziarului, Henric St. Streitman, Bartu (Bartolomeu) Cecropide¹¹⁰, vicepreședintele Sindicatului Ziariștilor din București, sau Mihail Mora, era considerați „oamenii partidului liberal”¹¹¹.

Rolul lui Stelian Popescu în ipostazierea *Universului* ca ziar liberal a fost decisiv. Proprietar și director al publicației după martie 1915, takist ca orientare politică înainte de războiul mondial, Stelian Popescu se apropiase de partid după moartea lui Take Ionescu, atunci când o parte din prietenii politici ai fostului lider conservator au venit în formațiunea liberală, precum Constantin Disescu, profesor universitar de drept constituțional și fost ministru, cu rol în redactarea și modificarea textelor constituționale, Mihai Oromolu, guvernator al B.N.R. sau Constantin Xeni. Ministru de Justiție în guvernarea liberală din 1927-1928, el a rămas apropiat de partid, deși afilierea sa partinică rămâne discutabilă¹¹².

¹¹⁰ Bartolomeu Cecropide era născut la Brăila, fiind ziarist inițial la ziarul socialist „România muncitoare”; ulterior a scos *Dunărea de Jos*, după care s-a mutat la București. Ziarist la *Viitorul*, în momentul înființării sale, el l-a urmat pe Toma Stelian în editarea publicației antantofile *Naționalul*. A murit în 1931 ca prim-secretar de redacție la *Universul* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 182); *Parlamentul ilustrat*, nr. 15-16, din 7 iunie 1931, p. 13, scria atunci de moartea a doi ziariști liberali, întrucât murise în același timp și Ștefan Vlădescu).

¹¹¹ Henric Streitman avea studii tehnice (fizică, chimie și politehnică) în Elveția și Germania, dar filozofie și sociologie la Roma; consilier tehnic în direcția presei de la Ministerul Afacerilor Străine, Streitman a fost publicist și moralist, deținând pentru o perioadă funcția de prim redactor la *Viitorul*, unde semna *Alceșt*; cf. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 818; Mihail Straje, *op. cit.*, p. 684-685; *Parlamentul*, anul I, nr. 3, miercuri, 17 noiembrie 1927, p. 12-13). După Octavian Goga, se considera „omul partidului”, era un apropiat al lui I.G. Duca („zicea noi și era perfect devotat”), fiind unul din intermediarii mesajelor acestuia (Octavian Goga, *Precursorii*, ediție și studiu introductiv de Ion Dodu Bălan, București, Editura Minerva, 1989, p. 298-299); Pentru Mihail G. Mora, avocat și publicist, vezi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 567 și Mihail Straje, *op. cit.*, p. 684-685.

¹¹² Stelian Popescu este una din personalitățile majore ale perioadei interbelice și nu poate fi circumscris în totalitate unui demers privind Partidul Național Liberal. Fiul unui preot-învățător din Prahova, licențiat în drept, profesând ca judecător, apoi ca avocat al Societății petrolifere Câmpina și al ziarului *Universul* (condus atunci de Luigi Cazzavillan), el devenea în martie 1915, în circumstanțe neclare, coproprietar și director al publicației (Stelian Popescu, *Memorii*, București, Editura Majadahonda, 1994; Idem, *Amintiri...*; Ioan Oprea, *Procesul ziariștilor „naționaliști”. 22 mai-4 iunie 1945*, București, Editura Albatros, 1999, p. nota 1, p. 49-50; Pamfil Șeicaru, *Istoria presei*, p. 241-243, 275-276). Nu insist aici asupra biografiei sale și nici a controverselor, scandalurilor în care a fost implicat. Bibliografia acestui subiect poate fi construită în jurul scandalului de calomnie provocat de Victor Eftimiu (*Jos laba de pe tricolor. Demascarea lui Stelian Popescu*, ediția a II-a, București, 1936; Mircea Damian, *Stelian Popescu din toate punctele de vedere*, București, Editura Lumea Românească, 1937; Stelian Popescu, *Justiția stigmatizează pe calomniatorul Victor Eftimiu. Răspuns ticăloasei colecții de calomnii și minciuni răspândite de broșura: „Jos laba de pe tricolor”*, București, Tipografia „Universul”, 1936). Asupra afilierei lui politice vezi și ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 341.

Tributar ziarului de tiraj pentru răspândirea mesajului său politic, partidul liberal a răsplătit sprijinul în momentul puterii. Spre exemplu, în 1927, Stelian Popescu devenea ministru de Justiție, iar ginerele său, Popescu-Necșești, obținea un subsecretariat; principalii redactori de la *Universul* (Ioan Zaharof, Romulus Seišanu, Nicolae Batzaria, H. Streitman, Mihail Mora) au fost aleși deputați în diverse scrutini interbelice. Existau și avantaje de ordin economic, precum scutiri de vamă pentru importul hârtiei și mașinilor, fonduri secrete sau concesiuni de păduri pentru societatea „Drajna” (administrată de Stelian Popescu)¹¹³. Victor Slăvescu nota, în noiembrie 1933, solicitarea redactorului de la *Universul*, Ion Floroi, privind postul de comisar al guvernului la „Reșița”¹¹⁴.

1.2.6. *Democrația. Revista Cercului de studii al Partidului Național-Liberal*

Proiect mai vechi al liberalilor, cu precădere al lui Vintilă Brătianu, *Democrația* continua publicația inițială a Cercului de Studii al liberalilor români, *Buletinul Cercului de Studii al Partidului Național-Liberal*, înființat, ca și respectiva instituție a dialogului politic, în 1911¹¹⁵. Schimbarea denumirii și redefinirea scopului revistei în 1913 trebuie puse în legătură cu noua politică instrumentalizată de liberali în acel an, prin reformele propuse ce vizau tocmai democratizarea vieții politice și sociale românești. În numărul inaugural al noii publicații se menționează acest aspect sub forma cerinței ca masele să participe efectiv la conducerea afacerilor publice¹¹⁶. Rolul declarat al revistei era acela de a fundamenta actul guvernării, prin pregătirea operei administrative și a „reformelor reclamate de legea generală a progresului”. Publicația nu era legată doar de aspectul nemijlocit al puterii. Ideea de „tribună liberă” în cadrul programului Partidului Național Liberal impunea *Democrației* și rostul de a conferi identitate liberalismului la noi; achiziționarea obligatorie a revistei sublinia imperativul fundamentării teoretice a organizației liberale într-o perioadă de expansiune a spațiului public. Liberalismul românesc nu trebuia să constituie doar o discuție ipotetică, intelectuală, modalitate liniștită de studiu și discuție obiectivă, apanajul mediului savant, ci să reprezinte, totodată, un element al adeziunii intelectualilor la

¹¹³ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 302.

¹¹⁴ Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 67.

¹¹⁵ Vezi *Buletinul Cercului de Studii al Partidului Național-Liberal*, București (1912).

¹¹⁶ Comitetul, „Cuvânt înainte”, în *Democrația. Revistă economică, politică și socială*, anul I, nr. 1, 1 aprilie 1913, p. 1-3. Pe lângă publicarea de broșuri speciale a conferințelor susținute, redacția revistei propunea să facă să apară regulat un rezumat și o dare de seamă analitică a subiectelor tratate în acele conferințe; dar, deschizând un câmp nou de manifestare pentru acei care preferă această modalitate de expunere a ideilor lor, revista urmărea să completeze opera începută. În condițiile în care participarea maselor la viața publică era din ce în ce mai mare și mai efectivă, orice operă durabilă avea nevoie, în perspectiva liberalilor, de sprijinul opiniei publice. Complexitatea vieții statelor moderne, impunea celor din conducere, considerau ei, luminarea opiniei publice. Criteriul discuției, contactul strâns și statornic dintre națiune și clasele conducătoare, devenea esențial pentru progresul social și politic.

pozițiile liberale, formă a legitimării P.N.L. în societate. Prin revista *Democrația* ne aflăm în fața unui liberalism matur, supus însă unei contestări generalizate în societate. Cercul de Studii și revista reprezentau astfel o modalitate de a atrage elita pe pozițiile discuției liberale. La lucrările organizate de Cercurile de studii, mai ales la dezbaterile organizate de cel central, de la București, participau și intelectuali civici, nu doar membrii de partid.

Succesul revistei în perioada antebelică și cea a războiului (*Democrația* a apărut până în preziua ofensivei românești din august 1916) a fost însemnat, în contextul dezbaterii reformelor structurale, politice și economice¹¹⁷. Publicația dezvăluia sensul discuțiilor privind transformarea socială la nivelul formațiunii de guvernământ, principalul susținător politic al schimbării.

După 1918, bulversarea scenei politice ca urmare a votului universal a modificat perceperea *Democrației*. Publicul esențial de până atunci al revistei, cel urban și cu o bună pregătire intelectuală, a devenit minoritar și, mai mult, s-a dispersat spre noii actori politici din societate. Revista a continuat să apară cu ritmicitate și consecvență, fapt care o transformă într-o instituție a perioadei. Dar, rolul ei s-a modificat, fiind orientată mai curând spre partid, spre fundamentarea politicilor lui și spre conferirea de identitate membrilor, și mai puțin către societate. La această modificare de rol a contribuit și faptul că însărcinările de stat l-au determinat pe Vintilă Brătianu, factorul determinant de până atunci al publicației, să se retragă de la conducerea nemijlocită a activităților desfășurate de cercul de studii al partidului. Liderul liberal a încredințat în 1922, în momentul ajungerii la guvernare, direcția *Democrației* publicistului și avocatului Ioan Dinescu Barzan, lăsându-i moștenire și obiectivul de absorbire a tinerilor intelectuali în cadrul partidului, prin intermediul celor două instituții, cercul de studii și revista. Preocupare constantă a liderilor liberali, atragerea tineretului dorea să se constituie în a doua reinventare a partidului prin infuzarea cu tineret, după cea de la sfârșitul secolului al XIX-lea a generoșilor (cu V. Morțun, C. Radovici, G. Diamandi, C. Stere etc.)¹¹⁸.

Dacă în primul an de apariție, Comitetul de direcție a revistei era restrâns, incluzând doar pe Em. Porumbaru, I. Procopiu, C. Banu, Vintilă I. Brătianu, G.G. Danielopol și I.G. Duca¹¹⁹, el a fost lărgit după 1918 ca semn al noilor vremuri la 15 membri, aleși prin vot din tabloul de colaboratori ai revistei¹²⁰.

¹¹⁷ „După un an”, în *Democrația*, anul I, nr. 24, 15 martie 1914, p. 1064-1065.

¹¹⁸ Ion D. Barzan, „Vintilă Brătianu la Cercul de studii și *Democrația*”, în *Vieața și opera...*, p. 214-215. Ioan Dinescu-Barzan (care semna I. D. Barzan) se născuse în 1872 în București, aici obținând și licența în Drept; magistrat în mai multe orașe, se implicase și în publicistică, scriind la diferite reviste (precum *Convorbiri literare*) și ziare ca *Epoca* sau *Constituționalul*. Ulterior, s-a apropiat de liberali și în special de Vintilă Brătianu (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 273).

¹¹⁹ Vezi Comitetul de direcție pe pagina de gardă a numărului 1, an I, a revistei *Democrația*, revista cercului de studii al Partidului Național-Liberal.

¹²⁰ Într-o adresă către Victor Slăvescu, din 10 martie 1927, i se anunța alegerea comitetului de redacție din colaboratorii revistei (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 212 / 1924, f. 4-

Creșterea rolului lui I. G. Duca în cadrul partidului a făcut ca el să preia în 1927 directoratul revistei, I. D. Barzan rămânând secretar de redacție. Adunarea Generală a Cercului de Studii desemna în acel an un nou Comitet de Direcție care să îngrijească mai departe apariția revistei, incluzându-i pe Mircea Djuvara, Constant Georgescu, Vespasian Pella, V. Ispir, V. Slăvescu sau I. Matei. Situația s-a prelungit și după impunerea ca președinte al partidului a lui I. G. Duca, în decembrie 1930¹²¹.

Festivitățile prilejuite de sărbătorirea a 20 de ani de la înființarea Cercului de Studii al Partidului Liberal și a 18 ani de apariție a revistei „Democrația” au ilustrat locul publicației în sistemul identitar al liberalilor români. Punerea în scenă a fost cu adevărat impresionantă în seara zilei de 21 octombrie 1930, un mare banchet politic de peste 100 de tacâmuri, organizat la Hotelul Bulevard din București, numit „masă colegială”, la care au participat toți fruntașii liberali, dorind să arate adaptabilitatea partidului¹²². I. G. Duca reitiera *Democrația* ca locul unde se precizau principiile conducătoare ale partidului; într-o vreme a Restaurației de relaxare a principiilor și a

5). În perioada de după 1919, revista prezenta pe coperta internă, alături de Comitetul de direcție al revistei (alcătuit în 1923, de exemplu, din Al. Alimănișteanu, I. D. Barzan, N. Petrescu-Comnen, Mircea Djuvara, D. Gălășescu-Pyk, D. I. Niculescu și D.D. Tănăsescu), colaboratorii principali ai revistei, în ordine alfabetică: dr. C. Angelescu (ministru instrucției publice), Emanoil Antonescu (profesor universitar, deputat), A. Alexianu, C. Banu (ministru Cultelor), N. Bănescu (profesor universitar, deputat), I. D. Barzan (avocat, publicist), Vintilă I. Brătianu, N. N. Botez (senator), Al. Constantinescu (ministru Domeniilor și Agriculturii), Ing. Tancred Constantinescu (directorul general al C.F.R.), N. Petrescu-Comnen (avocat, deputat) ș. a. Cf. *Democrația*, anul XI, nr. 2, Februarie 1923. Lista colaboratorilor a adăugat, pe parcursul vremii, noi nume sau, dimpotrivă, s-a diminuat; dintre numele importante care apar printre colaboratori: Nic. Constantinescu, Paul Kuzminsky, avocat și publicist, profesor universitar Gh. Leon etc. În 1927, lista colaboratorilor îi cuprindea, potrivit încadrării pe secții, pe George Cernat, I. Cătunescu, Const. D. Dimitriu, Constant Georgescu, Horia Furtună, prof. univ. dr. Dragomir Hurmuzescu, Vasile Gh. Ispir, prof. univ. Gh. Nichifor, Ioan I. Pillat, G. Popa Lisseanu ș. a.. Cf. ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 212 / 1924, f. 4-5.

¹²¹ În *Democrația*, anul XIX, nr. 1, Ianuarie 1931. Semn al schimbării generațiilor în partid, Comitetul de redacție era alcătuit în 1932 din Mihai Arțăreanu, Ion D. Barzan, Nicolae Budurăscu, Mitiță Constantinescu, Mircea Djuvara, N. Furculescu, Constant Georgescu, Nic. Maxim, Vespasian V. Pella, Ion I. Pillat, Ion I. Plessia, Ștef. I. Pleșoianu, Mihail Romniceanu, Victor Slăvescu, Const. A. Tătăranu, Valer Roman și Const. C. Zamfirescu (*Democrația*, anul XX, nr. 5, 15 Maiu 1932).

¹²² „Sărbătorirea Cercului de Studii al Partidului Liberal și a revistei *Democrația*”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6816, sâmbătă, 25 octombrie 1930, p. 1 și 3; „Sărbătorirea Cercului de Studii al Partidului Liberal și a revistei *Democrația*”, în *Democrația*, anul XVIII, nr. 10, Octombrie 1930, p. 5-12. Discursurile lui I. G. Duca, C. C. Dimitriu, N. N. Săveanu sau V. V. Pella exprimau încrederea în faptul că Partidul Național Liberal era un organism puternic, ale cărui rădăcini veneau din trecut, ale cărui aspirații putea să mai mobilizeze conștiințele. Noua generație era chemată să preia discuția.

marilor directive, revista avea un rol important în păstrarea puterii Partidul Național Liberal¹²³.

Celebrarea a 20 de ani de existență a revistei în 1932, într-un moment în care Partidul Național Liberal revendica din nou puterea, a fost prilejul de a reafirma forța partidului. Amploarea mobilizării, cu participarea a 400 de persoane¹²⁴, plasa revista în centrul unui joc al puterii în spațiul public. I. G. Duca echivala, în discursul său, reușita revistei cu cea a partidului, *Democrația* având scopul „să menție veșnic trează flacăra credințelor național-liberale”. Elaborarea, precizarea și răspândirea doctrinei liberale erau condiția ființării formațiunii pe scena publică, într-o vreme în care preocupările doctrinare erau reduse în general în spațiul românesc¹²⁵.

În analiza sa asupra publicisticii liberale, tânărul liberal Mircea Pârvolescu, impresionat de lunga și „chibzuită” activitate a revistei cercului de studii, scotea *Democrația* din orice discuție critică, considerând defectele minore, marginale, legate de calitatea foarte bună a hârtiei tipărite care impunea un cost mare sau de adresabilitatea revistei, gândită de mulți membri ai Partidul Național Liberal ca fiind organ exclusiv al cercului central. El propunea, pe lângă *Democrația*, editarea de către cerc a unei „biblioteci” sau a unei „colecții” de studii, cu publicarea unor conferințe din revistă sau ale cercurilor provinciale de studii (sub forma unor broșuri) etc.¹²⁶.

Revista teoretică a liberalilor, ca și cercul de dezbatere politică a cărui reflectare este, reprezintă conștientizarea complexității crescânde a vieții politice românești, precum și nevoia impunerii unui anumit model de *politică*, apropiat de manifestarea occidentală. Concurendu-i pe liberali din perspectiva puterii și dorind guvernarea societății, național-țărăniștii, ca și N. Iorga de altfel, au preluat modelul acestora de organizare, înființând la rândul lor cercuri de studii și reviste de reflecție teoretică¹²⁷.

¹²³ *Ibidem*, p. 12.

¹²⁴ Dintre care amintesc pe Ion D. Barzan, Constant Georgescu, din partea revistei, dr. N. Gheorghiu, rectorul Universității București, prof. I. Nisipeanu, prof. Gh. Costescu, Eugen Titeanu, I. Botez, dr. Cazacu etc. Menționarea cu grijă în paginile revistei a multora dintre invitați, profesori universitari și secundari, institutori, medici, avocați, ingineri, urmarea, probabil să arate intelectualismul partidului, largă susținere din partea societății „conștiente”

¹²⁵ I. G. Duca, „Misiunea istorică a generației actuale”, în *Democrația*, anul XX, nr. 5, 15 mai 1932, p. 3. Rolul mobilizator, militant al *Democrației* este ilustrat și de mesajul cu care I. G. Duca deschidea numărul din martie 1932; acolo, el prezenta hotărârea noului comitet de „a-și încorda puterile” pentru a da „Democrației” o cât mai intensă activitate, ca o mărturie a nevoilor liberalilor de a-și adapta doctrina la nevoile societății. Rolul revistei apărea acela de a lămuri, o dată în plus, credințele partidului și să le adapteze prin studii, discuții și controverse la necesitățile momentului (I. G. Duca, „Cuvânt înainte”, în *Democrația*, anul XX, nr. 1-3, 15 Martie 1932, p. 3-4).

¹²⁶ Mircea Pârvolescu, art. cit., p. 63-67.

¹²⁷ Ion Mihalache scotea foaia *Țărănismul*, iar Partidul Poporului *Comoara*, sub direcția lui Mihail Sadoveanu, care pentru trei numere a „mâncat” multe milioane de la bugetul statului, atunci când Averescu a fost șeful guvernului, și împrăștiată mai ales prin

1.3. Presa specifică a liberalilor români

Sub această etichetă desemnez acele publicații liberale care se adresau direct unui anumit mediu social sau profesional. Din rațiuni de organizare a materialului, dar și de cunoaștere istorică, mă refer în paginile care urmează doar la *Poșta Țăranului* și mai puțin la ziarul *Românul* al Tineretului Național-Liberal sau la *Gazeta Muncitorului*, săptămânal care apare începând cu 30 august 1936 și adresat în anii '30, evident, lumii urbane muncitorești¹²⁸.

Poșta Țăranului desemnează un demers de presă original al liberalilor români, structurat după 1918 cu scopul de a-și apropia politic țărănimea, electoratul majoritar al României votului universal. Primul număr al ziarului, cu apariție săptămânală, datează din ianuarie 1924. Editorialul semnat de „Alecă Poștașu” exprimă în mod concret adevărate scopuri ale liberalilor: era o gazetă „anume pentru oame-nii de la țară”, scrisă în dorința de a furniza informații specifice satelor. Asumarea programatică de mai sus conținea acuza directă că unele gazete care circulau în mediul rural erau tipărite exclusiv pentru lumea urbană: limbajul prețios, deslușit cu greu de săteni, menit mai curând „să impresioneze”, și temele orientate predilect spre senzational erau proiectate ca „bazaconii” din perspectiva ruralului românesc; rousseaunian, simplitatea invocată în editorial era ridicată la rang de adevăr. *Poșta Țăranului* oferea, din această perspectivă, o individualizare prin exces, întrucât cei care tipăreau ziarul erau „îndemnați de Duhul Sfânt și de dragostea purtată satelor”, propunând lucruri adevărate și sfaturi folositoare; declarativ, era o gazetă scrisă de țărani pentru țărani. Numele sub care semnav redactorii publicației sugerau apartenența la lumea rurală sau la valorile ei (prețuirea muncii, simplitatea, credința etc.), cu respingerea adiacentă a înșelăciunii, prin făgăduieli, sau de pricopseală, pe care o inducea uneori cuvântul scris într-o societate tradițională: „Nae Ispravnicu”, „Moș Dorogan”, „Alecă Grămăticu”, „Ion Cepeleac”, „Ion Plăeșu” etc.¹²⁹.

reprezentanții forței publice la sate, jandarmi, după cum observa malițios un jurnalist (*Parlamentul*, anul I, nr. 11, miercuri, 25 ianuarie 1928, p. 15).

¹²⁸ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 344. În raport cu specializarea presei liberale, trebuie menționat faptul că unele organizații județene ale tinerilor liberali aveau propria publicație; cazul de la Prahova, și în contextul veleităților de putere ale grupului din jurul lui Petre Bejan, după preluarea conducerii partidului liberal de către I. G. Duca, unde exista ziarul *Biruința*, înființat în 1931. Dincolo de menționarea unei publicații locale, specializarea presei liberale ținea de anumite grupuri din interiorul formațiunii care conștientizau faptul că pentru a „exista” trebuia să deții o publicație. *Tineretul Liberal. organ de expresie intelectuală și politică, al Tineretului Liberal*, apărută în 1929, cu redacția și administrația în București, Calea Griviței 80, abonamentele anuale costau 100 de lei (îndoit pentru instituții și autorități), scos la Tipografia „Bucovina”, I. E. Torouțiu din București, era o astfel de text (ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 217 / 1930).

¹²⁹ Alecă Poștașu, „De ce tipărim *Poșta Țăranului*”, în *Poșta Țăranului*, anul I, nr. 1, 1-7 ianuarie 1924.

Demersul competitiv al liberalilor, în raport cu publicațiile asemănătoare ale celorlalți, era prezentat ca o problemă de cunoaștere, ca o cheie prin care țărani puteau cunoaște lumea exterioară lor. Publicația îmbina însă aspectele practice din spațiului spiritual sau material al satului cu cele politice de interes general sau particular, liberal: folclorul, poezii și desene umoristice, poveștile morale, sfaturile privind muncile agricole, prețurile „pe bucate și pe vite în câteva orașe”, preziceri calendaristice, dar și îndemnuri pentru ateliere de fierărie, dulgherie, croitorie la sate, ca partea a modernizării; datinile și obiceiurile creștinești, prezentarea lăcașurilor de închinăciune (despre Putna) sau articolele despre menirea femeii în societate se alăturau informațiilor din lumea cărților și a cărturarilor, sfaturilor doctoricești și ale medicului veterinar, „lucrurilor știute și neștiute”¹³⁰. Informațiile politice, chiar prezentate sub forma „sfaturilor politice” date de un țaran „alegător bătrân” (care figura politica drept „o știință grea... care îl învață pe om cum trebuie să cârmuiască o țară, un județ, sau o comună”¹³¹), își pierdeau neutralitatea, înfățișarea realităților românești fiind făcută „canonic”, din perspectiva Partidului Liberal. Dacă inițial, era lăudată politica fiscală a lui Vintilă Brătianu, sub forma luptei pentru economii, împotriva risipei, și se ofereau informații despre activitatea guvernului sau despre românii din ținuturile dezrobite (sub forma inspecțiilor guvernamentale / liberale, a măsurilor luate de un ministru liberal sau altul)¹³², ulterior, radicalitatea contestării liberalilor a determinat un demers deschis proliberal. Prin evidențierea întrunirilor liberale și prin punerea în pagină a discursului formațiunii, publicația se încadra astfel luptei împotriva național-țărăniștilor, apelați ca „a treia pacoste pentru țărani”, după secetă și lăcuste etc., ca „bolșevicii noștri”, cei care deveniseră „ciocoi” și uitaseră satul natal din viteza automobilele lor, cei care aveau legături cu

¹³⁰ În continuare, referințele sunt, în majoritatea lor, tot la primul număr al publicației: Moș Dorogan, „Din poznele săptămânii. Mândro...”, în *Poșta Țăranului*, anul I, nr. 1, 1-7 ianuarie 1924, p. 1; „Un adevăr și cinci minciuni”, în *Ibidem*; „Calendarul plugarului. Ce trebuie să facă plugarul în luna lui Ianuarie”, în *Idem*, p. 2 (în numerele următoare ale publicației, informațiile au devenit foarte precise în această direcție, a agriculturii practice: vezi de exemplu, Lazăr Șoimu, „Pomi de pe marginea drumurilor, Cum trebuie să îngrijim vița de vie în anul întâi după sădire, De ale plugăriei: povețe, leacuri, îndemnuri, arătări și știri privitoare la starea roadelor pământului”, în *Poșta Țăranului*, anul II, nr. 60, duminică, 15 februarie 1925, p. 2); Florica, „La sfat cu femeile. Menirea gospodinei”, în *Idem*, p. 2; Alecu Grămăticu, „Din lumea cărților și a cărturarilor”, în *Idem*, p. 3 (despre Ion Creangă și despre cărțile românești din Ardeal); „Lucruri știute și neștiute”, *Idem*, p. 4 (evident, informații diverse, tip magazin); vezi și Al. T. Iosfachi, Bordești, „Cum să ne petrecem sărbătorile”, în *Poșta Țăranului*, anul IV, nr. 184, duminică, 5 iunie 1927, p. 1.

¹³¹ Un alegător bătrân, „Lămuriri despre politică. Ce este politică?”, în *Poșta Țăranului*, anul I, nr. 1, 1-7 ianuarie 1924, p. 1.

¹³² „Ce aduce risipa și ce aduce economia”, în *Poșta Țăranului*, anul I, nr. 1, 1-7 ianuarie 1924, p. 1; „Ce se lucrează la Ministere”, în *Idem*, p. 2; „De la frații din ținuturile desrobite. Ardealul. Inspecțiile d-lui prim-ministru”; Vasile Suceveanu, plugar știutor de carte, „Bucovina. Măsurile luate de d-l ministru Nistor”, în *Idem*, p. 3).

advenștii¹³³. În preajma alegerilor din iunie 1927, gazeta înlătura orice disimulare a mesajului: țărani trebuiau să-și pună încrederea în liberali și, mai ales, în Ion I. C. Brătianu¹³⁴. Mesajul direct însoțea însă o expunere mult mai subtilă, de factură istorică recuperativă: multe articole din *Poșta țăranului* evocau „chipuri de români care au muncit pentru binele țării”, prezența fiind mai ales liberalii sau apropiații lor¹³⁵, sau explicau semnificația unor date importante din calendarul identitar național prin prisma rolului avut de P.N.L.¹³⁶. Poveștile cu tâlc politic, pe care I. Irimescu-Cândești le publica în paginile ziarului¹³⁷, arătau dorința liberalilor de a realiza o propagandă eficientă în spațiul rural, în condițiile contestării lor violente și a lipsei de impact a acțiunii directe, chiar masive prin numărul materialelor. Însă *Poșta Țăranilor* s-a impus și prin aspectul dinamic al raportării la țărani. Dacă inițial

¹³³ „Ce urmăresc bolșevicii noștri”, în *Poșta Țăranului*, anul II, nr. 60, duminică, 15 februarie 1925, p. 1; „Părătorii gazetei noastre”, în *Poșta Țăranului*, anul II, nr. 62, duminică, 1 martie 1925, p. 1 (cu referiri directe la un deputat țărănist „pus de bancherul străin Blank și de acel doctor deochiat care poartă numele dihăniei mănăstire de oi”, dar și la Stere, „omul nemților”; dar mai ales la naționali din Transilvania, care erau încuscriți cu ungurii, moșieri din Ardeal „noi am primit scrisoare de la frații noștri ardeleni care se plâng că domnu Ghiulea Maniu, fiind trăit între boierii unguri, apoi el și-au uitat datoria lui de român ardelean”; se împotrivesc unirii sufletești a românilor, n-a fost prezent la încoronare, n-a vrut să voteze legea de împroprietărire a țăranilor și și-a trimis iscoadele în satele ardelenesti să spună că țăranii moldoveni și munteni sunt țigani). Într-un articol din februarie 1927, național-țărăniști erau prezenți alegoric, prin povestirea spusă de un bătrân despre băiatul lor „înciocoit” care o ducea bine de când partidul zis țărănist și-a dat coatele cu bancherii evrei pentru a lupta uniți în alegeri împotriva creștinilor din alte partide („Bătrânii noștri”, în *Poșta Țăranului*, anul IV, nr. 168, duminică, 13 februarie 1927, p. 1).

¹³⁴ Gh. D. Grigorescu-Maia, „În cine să-și pună țăranii încrederea. Îndemnul unui învățător din Ilfov”, în *Poșta Țăranului*, anul IV, nr. 186, joi, 18 iulie 1927, p. 1. Este o construcție cunoscută, legată de cultul lui Ionel Brătianu, salvatorul națiunii, bazată pe relația cu tatăl său, relația familială putând avea un impact mare în lumea satului: „născut, crescut și trăiește numai și numai pentru soarta țării. Părintele săi Ion C. Brătianu, care a cârmuit țara cu atâta pricepere și înțelepciune, a lăsat fiului său moștenire priceperea asta de a stăpâni țara... Părintele său, Ion Brătianu, i-a arătat calea ce trebuie să urmeze în viață, l-a învățat cum să conducă țara, întocmai după cum l-a învățat Ștefan cel Mare pe fiul său, Bogdan (...). Când nevoia e mai mare pentru popor, gândul ne zboară la Ionel Brătianu (...) Partidul lui, partidul Liberal, e mare, puternic, cu oameni pricepuți, cu dragoste și iubire de țară, cu chibzuință, nu pripiți... singurii care se gândesc la țărani”

¹³⁵ „Dinicu, zis și Constantin, Goleșcu” (*Poșta Țăranului*, anul I, nr. 1, 1-7 ianuarie 1924, p. 1); Mihail Kogălniceanu, „prietenu țăranilor”, Spiru Haret („La mormântul lui Spiru Haret”, în *Poșta Țăranului*, anul II, nr. 77, duminică, 14 iunie 1925, p. 1).

¹³⁶ Vezi, de exemplu, „Ce ne învață ziua de 10 Mai”, în *Poșta Țăranului*, anul IV, nr. 180, duminică, 8 Mai 1927, p. 1, 10 mai, cu povestirea războiului de independență și reliefaarea rolului lui Ion C. Brătianu, alături de cel al regelui Carol în acest act.

¹³⁷ Vezi de exemplu „Când coada vrea să ia locul capului”, în *Poșta Țăranului*, anul IV, nr. 171, duminică, 6 Martie 1927, p. 1.

textul era impersonal, adresându-se prin intermediul ziarului întrebări mai mult retorice privind dragostea de patrie și iubirea în familie¹³⁸, ulterior corespondența directă cu sătenii (care solicitau lămuriri de la conducerea ziarului pentru problemele lor concrete) a constituit o manieră de cointereseare în lectură. Dialogul epistolar oferă indirect o imagine privind aria de răspândire a gazetei: distribuția ziarului se făcea mai ales în județele Vechiului Regat (Dâmbovița, Prahova, Olt, Constanța, Vâlcea, Ialomița, Tulcea, Roman, Romanați, Mehedinți, Argeș, Buzău). Alexandru Alimănișteanu sau Alecu Zamfirescu, șeful partidului liberal din Râmnicu Sărat până la venirea la conducere a lui Victor Slăvescu, legați de organizațiile de la sud de Carpați, erau de altfel prezentați drept sprijinitori de frunte ai gazetei¹³⁹.

Conducerea ziarului era asigurată de Alexandru Cazaban, fost redactor la *Universul* și *Viitorul*, colaborator și la alte publicații politice și literare ale vremii. Pasionat vânător, Cazaban era și un scriitor popular de talent, cunoscând bine viața și limbajul țăranilor, lucru observabil în povestirile publicate. De pe poziții sămănătoriste evidente, el milita pentru armonie în lumea rurală între categoriile sociale¹⁴⁰. Pamfil Șeicaru, care pare să-l fi cunoscut foarte bine, ni-l prezintă imediat după Război ca un apropiat al liderului țăranist Ion Mihalache. Ruptura dintre cei doi s-a produs în momentul în care Mihalache, ajuns ministru la Agricultură și Domenii în primul guvernul Vaida (1919-1920), l-a disponibilizat pe Cazaban din postul ministerial de inspector de vânătoare, o sinecură în realitate. Recunoscându-i capitalul cultural, liberalii l-au contactat imediat și i-au oferit funcția de redactor la *Viitorul*; ulterior, în preocuparea pentru extinderea influenței politice în mediul țăranilor români, liderii P.N.L. l-au desemnat pe Alexandru Cazaban ca director al publicației *Poșta țăranilor*. Reușita a fost deplină, ziarul ajungând, după Pamfil Șeicaru, „unica foaie pentru lumea satelor bine făcută și scrisă pe înțelesul tuturor”¹⁴¹. Chiar și Asra Berkowitz, critic în general față de liberali la sfârșitul anilor '40 din postura de deținut politic al regimului comunist, aprecia inițiativa liberalilor, considerând-o drept o „reușită parțială”. Fostul ziarist liberal menționa că publicația reușise să câștige circa 20 000 de abonați, ceea ce era foarte mult pentru societatea interbelică¹⁴².

¹³⁸ Alegeri imposibile între părinți și copii etc. (Ion Ceplac, „Feșii mei”, în *Poșta Țăranului*, anul I, nr. 1, 1-7 ianuarie 1924, p. 4).

¹³⁹ *Poșta Țăranului*, anul IV, nr. 177, duminică, 17 aprilie 1927, p. 3; „În cinstea unui om cinstit”, în *Poșta Țăranului*, anul IV, nr. 183, duminică, 29 Mai 1927, p. 1. Și Asra Berkowitz menționează impactul mare al ziarului în județele din Oltenia și Muntenia, pătrunzând în parte și în Moldova, dar mai redus peste Carpați (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 321-322).

¹⁴⁰ Mihail Straje, *op. cit.*, p. 133, Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 180; Al. Cazaban, „Grija unui stăpân față de sluga lui credincioasă”, în *Poșta Țăranului*, anul IV, nr. 168, duminică, 13 februarie 1927, p. 1.

¹⁴¹ Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 216.

¹⁴² ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 321-322. Cuvinte laudative avea față de publicație și Aurelian Benteoiu (ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Benteoiu Aurelian, f. 235).

Poșta Țăranului era în mod cert o publicație pentru țărani, cu trimiteri evidente la lumea satului și la problemele și mentalitățile ei, cu privilegierea muncii și a tradiției creștine, cu snoavele, cântecele și doinele ei, cu povestiri cvasireligioase moralizatoare, dar și cu reticența față de străini, cu atitudinea depreciativă la adresa evreilor și Țigănilor etc. Impactul politic al publicației, din perspectiva Partidului Național Liberal, este dificil de estimat, în lipsa unor analize interbelice de profil sociologic. Liberalii au situat însă permanent *Poșta Țăranului* în centrul sistemului lor propagandistic pe relația cu satul românesc. Reclama făcută, spre 1927, la fabrica *Letea*, condusă de Constantin I. C. Brătianu, arăta susținerea financiară directă a publicației.

În anii '30, Mircea Pârvulescu propunea restructurarea presei centrale a partidului din perspectiva succesului acestei publicații. Deși *Viitorul* întrunea aprecierile analistului, lunga existență adaptată nevoilor politice și funcția sa identitară punând oficiosul la adăpostul unor schimbări prea accentuate, el propunea înființarea unei gazete de propagandă politică inteligentă, organ săptămânal, care să strângă rândurile și să creeze noi aderențe. În condițiile în care lectura oficiosului *Viitorul* nu putea fi impusă tuturor membrilor partidului, *Poșta Țăranului*, chiar dacă se adresa strict lumii rurale, constituia modelul pentru noua întreprindere de presă propusă. De nuanță culturală, cu o ținută mijlocie, dar conținând articole și pentru cititorii mai pretențioși, aceasta avea drept public țință preoții, învățătorii, proprietari mici și mijlocii de la sate (*fruntașii*), precum și micii industriași și comercianți, funcționarii publici și particulari. *Poșta Țăranului* urma să devină o anexă obligatorie a gazetei politice, ca supliment gratuit, urmând să fie inclusă, cu timpul, în noua publicație, ca pagină agricolă¹⁴³.

1.4. Presa regională

Denumirea acestei categorii a presei promovate de liberali își are originea în însăși titulatura ziarelor. Cele mai cunoscute publicații liberale încadrabile în acest grup, *Glasul Bucovinei* și *Glasul Ardealului*, sugerează o abordarea generală a problemelor unei regiuni, în numele celor „care nu au cuvânt”. Ele denotă astfel o ambivalență susținută interesat de liberali, care derivă din înființarea lor nu ca ziare partizane, ale unei formațiuni politice, adresându-se membrilor de partid, ci ca tribună a românilor din acele zone istorice, unite cu Vechiul Regat în 1918. Inclusiv publicațiile liberale apărute ulterior în aceste regiuni mărturiseau dorința pentru o adresabilitate mai generală către publicul românesc, care dilua demersul strict de partid în favoarea mesajului persuasiunii, a unei poziții mai nuanțate și mai credibile.

Directivile pentru Presa din Basarabia a Partidului Național Liberal, date în 1919, stabileau scopul și mesajele care trebuiau transmise prin ziarele liberale din Bucovina, Basarabia, Banat și Ardeal. Scrise majoritar în limba română, putând însă apărea și în cea a minorităților, cu dorința solidarizării acestora cu statul român, aceste publicații uzitau de mesajele naționale și de critica regionalismului promovat

¹⁴³ Mircea Pârvulescu, art. cit., p. 63-67.

de unele forțe politice, pe chestiunea politică, bisericească sau chestiunea economică. Se dorea, în acest fel, o presă serioasă, fără violență de limbaj și polemică, care să urmărească, afirma documentul, pe „informarea și îndrumarea în chestiunile mari la ordinea zilei” a populației. Deși aceste directive denotă controlul exercitat de la Centru asupra propagandei din teritoriu, Comitetul de direcție al publicațiilor având responsabilitatea să discute în detaliu chestiunile propuse la București, nu se dorea totuși ca partidul să aibă la dispoziție „monitoare oficiale” în aceste regiuni, fără nici o libertate de acțiune. Gazeta trebuia să fie „plăcut și interesant”, chiar dacă chestiunile discutate necesitau încadrarea în linia partidului, însă fără laude personale sau pledoarii *pro domo*. Crearea unui ziar politic care să fie căutat de toți cititorii, prin „materia variată și interesantă ce cuprinde”, avea drept model *Înfrățirea* de la Cluj, acolo unde partea polemică era redusă strict și concentrată în anumite rubrici. Publicațiile urmau, de asemenea, să-și asigure colaboratori pentru chestiunile economice, financiare, culturale, sociale etc.¹⁴⁴.

Situarea publicațiilor regionale în prim-planul presei liberalilor ținea astfel de un interes politic manifest, în sensul că intermediiau discursul Centrului, adăugându-i însă, într-o manieră adeseori nepolitică, specificul zonei. Rețeaua de distribuție locală, moștenire a situației favorabile de după Unire, maximiza demersul liberalilor în acele zone în care construirea organizațiilor P.N.L. s-a făcut anevoios.

O ultimă precizare trimite la regiunile Vechiului Regat, unde existau publicații care, prin tradiție, își asumaseră un rol regional de reprezentare a partidului liberal. Nu vor fi tratate în acest subcapitol, deși un ziar precum *Mișcarea*, apărut la Iași până în 1930 ca organ al clubului liberal local, devenise organ național în timpul rezistenței din capitala Moldovei (1916-1918).

1.4.1. Glasul Bucovinei

Glasul Bucovinei a constituit, în majoritatea perioadei interbelice, publicația liberalilor bucovineni. Ea reprezenta, totodată, un element al patrimoniului național, întrucât fusese primul cotidian român apărut la Cernăuți și organul de presă al românilor din această parte a țării în marile zile ale unirii de la 1918. Grupul din jurul istoricului Ioan Nistor, care editase atunci ziarul, căpătase recunoașterea publică drept *glasuști*. Subtitulatura publicației, de *organ național românesc*, trimitea inevitabil la recunoașterea dobândită la sfârșitul războiului mondial. Prezentarea

¹⁴⁴ *Directive pentru Presa din Basarabia a Part. Național-Liberal* (ANIC, fond M. Berceanu, dos. I A 102 / 1919, f. 1-8). Asupra ziarului *Înfrățirea*, scos la Cluj, în 1920, ca ziar liberal, vezi Pamfil Șeicaru, *Istoria presei*, p. 290. Directorul acestei publicații care a apărut între 1920 și 1924, a fost Dimitrie Tomescu, scriitor, originar din Craiova, unde făcuse critică literară în revista *Ramuri* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 855). Pentru Pamfil Șeicaru, D. Tomescu era o autoritate în critica literară. Secretar de redacție al ziarului a fost Ioan (Jean) Dragu, iar între colaboratori regăsim, ca formă de impunere în societatea clujeană / transilvăneană, pe Virgil Bărbat, Cezar Petrescu, Demostene Botez ș.a. (I. Hangiu, *op. cit.*, p. 244).

publicației sub semnul națiunii era dublată de rolul jucat de unii lideri liberali bucovineni în procesul propriu-zis de unire (Ion I. Nistor, Dimitrie Marmeliuc etc.) și care puteau mobiliza în mod legitim în direcția reprezentativității¹⁴⁵.

În toamna anului 1928, opoziția incipientă pe care o cunoșteau liberalii după demisia guvernului Vintilă Brătianu, a făcut din celebrarea a zece ani de apariție a *Glasului Bucovinei* un prilej de a evidenția caracterul de conștiință națională românească în regiune pe care și-l aroga publicația¹⁴⁶. Agapa prietenească organizată pe 28 noiembrie a acelui an la localul ziarului a fost suprainvestită simbolic prin participarea fondatorilor publicației, Sextil Pușcariu și Ion Nistor, fiind prezenți, de asemenea, Ion Inuleț, doctorul Aurel Morariu, directorul Institutului „Glasul Bucovinei” și al ziarului totodată, Dimitrie Marmeliuc, redactorul șef, A. Dorofteiu, directorul tehnic Al. Parzer, redactorii A. Mohoreanu, Șt. Georgescu, N. Ionescu, N. Ungureanu, M. Snider, D. Toroușiu, G. Dumitrescu, N. Simionescu, T. Cernăuțeanu etc. și întreg personalul de la mașini. Participarea intelectuală impunătoare, cu profesori universitari de la Cernăuți, cum ar fi rectorul V. Șesan, V. Grecu sau Al. Ieșan, mărea impresia de eveniment major pentru istoria Bucovinei. Așa cum menționa cu mândrie Aurel Morariu, misiunea *Glasului Bucovinei* era răspândirea ideii de ordine și cultură în acest colț de țară¹⁴⁷.

În contextul aniversar, Sextil Pușcariu rememora înființarea ziarului, a cărui idee o lansase încă din 1913, împreună cu I. Nistor și Titu Maiorescu. Însă abia la 19 octombrie 1918 a fost scos primul număr, în lipsa lui Iancu Nistor, aflat în Basarabia¹⁴⁸. Ilustrul lingvist revenea, în *Memoriile* sale, asupra momentului fondator, amintind că planul gazetei fusese structurat în 13 octombrie 1918, în vâltoarea luptelor unioniste din acel moment și în dorința unei manifestări a românilor, sub forma revistei politice care să apară de trei ori pe săptămână. Spre deosebire de *decenalia*, în *Memorii*, primul număr purta data de 22 octombrie 1918, el apărând ca

¹⁴⁵ Ion I. Nistor, „Zece ani dela Unire”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2821, miercuri, 28 noiembrie 1928, p. 1; „Conferința d-lui prof. univ. și fost ministru Ion I. Nistor cu ocazia comemorării a zece ani dela unire...”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2823, vineri, 30 noiembrie 1928, p. 1-2; „Serbarea Unirii Bucovinei”, în *Idem*, p. 2; D. Marmeliuc, „Unirea Ardealului”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2825, duminică, 2 decembrie 1928, p. 1 etc.

¹⁴⁶ „Zece ani de la apariția ziarului *Glasul Bucovinei*”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2816, miercuri, 21 noiembrie 1928, p. 1.

¹⁴⁷ Fotografia de grup din fața restaurantului hotelului „Central” din Cernăuți îi reunea, în acel moment aniversar, pe Ion Nistor, pe prof. univ. dr. Sextil Pușcariu, pe rectorul Universității din Cernăuți, prof. V. Șesan, pe dr. Aurel Morariu, Max. Hacman, D. Marmeliuc, V. Marcu, F. Doboș, V. Ungureanu, Al. Ieșan, N. Cotoș, E. Popovici, pe profesorii universitari V. Loichiță, Ionescu Bujor, M. Coroamă, conf. univ. N. Grămadă, pe consilierul superior administrativ N. Flondor, directorul general Tovarnițchi și a. Mai fuseseră prezenți, așa cum apar ei într-o enumerare, inspectorul general financiar N. Prelici, consilierii comunali B. Grigoroviță și N. Balmoș, redactorul șef Aurel Dorofteiu, farmacistul Constantinescu-Frunză etc. (*Idem*).

¹⁴⁸ *Idem*.

scris, aproape în întregime, de profesorul cernăuțean. Entuziasmul și consensul național domină însă începuturile în descrierea lui Sextil Pușcariu, care-i caracterizează cu duioșie pe colaboratori. Îi menționez, întrucât mulți din ei au făcut, ulterior, parte din Partidul Liberal. Numele publicației fusese dat de juristul Vasile Bodnărescu, redactorii fiind „recrutați” în special dintre profesorii Universității din oraș: lingvistul și filologul Alexe (Alec) Procopovici, profesor la Universitățile din Cernăuți și din Cluj, un „fanatic glasist” după Pușcariu, latinistul Radu Sbiera, profesorul de drept comercial și internațional Max Hacman, președintele „Societății pentru Cultură”, Dimitrie Marmeliuc, inteligent, „cu pana ușoară”, „intrepid și curajos”, dar „prea încântat de sine”, poetul Gavril Rotică, literatul *Glasului*, ale cărui articole erau scrise cu vervă; profesorul de latină și bizantinologul Vasile Greciuc (Grecu), „blând și fanatic pentru cauză”, Gheorghe Tofan, cu un „simț al realității foarte dezvoltat”, ambițios și activ. Bătrânul consilier Bejan, președintele celor mai multe societăți românești din regiune, primise să fie redactorul foii. Impactul publicației a fost mare în societatea bucovineană în condițiile în care presa românească din Bucovina nu avea o atitudine clară despre fenomenul politic, mulți fiind încă toamna anului 1918 loiali față de Coroana austriacă¹⁴⁹. Structurarea vieții politice post unire a transformat ziarul. Dimensiunea partinică a devenit rapid esențială, după apropierea lui Sextil Pușcariu de Ion Nistor și depărtarea de Iancu Flondor. În februarie 1919, *Glasul* devenise oficiosul Partidului Democrat al Unirii, iar mai mulți membri ai grupului, Alec Procopovici, D. Marmeliuc, Aurel Morariu, jurist și om politic, colaborator apropiat al lui I. Nistor, susțineau ideea partidului puternic¹⁵⁰.

Ideea de a trimite gazeta în cercurile sociale diverse a rămas constantă și după Unire. Prințul Carol însuși apărea ca fiind „abonat” la *Glasul Bucovinei*, prin faptul că Ioan Nistor îi trimitea zilnic ziarul la Cotroceni¹⁵¹. Problemele editoriale ivite în anii interbelici au ridicat problema unei tipografii proprii, prin înființarea Institutului de Editură „Glasul Bucovinei” (fusesse propus și titlul de „Cosminul” pentru tipografie)¹⁵², condus, așa cum am afirmat mai sus, de dr.-ul Aurel Morariu.

Formatul publicației era, în general, de 4 pagini, evenimentele politice sau culturale impunând conjunctural sporirea numărului de foi. Prețul ziarului era unul modic, cu diferențieri pentru zona urbană și rurală; abonamentul anual costa 500 de lei (300 de lei pentru 6 luni), pentru țărani prețul fiind de 300 de lei anual, respectiv 160 de lei pentru jumătate din an. Un rol foarte important îl juca ediția de duminică a ziarului, pentru care exista și posibilitatea abonării separate (120 de lei / an; 70 de lei / 6 luni etc.); pentru Cernăuți, ziarul era adus în mod gratuit la domiciliul abonatului. În încercarea de adaptare la viața socială de după 1918, *Glasul Bucovinei*

¹⁴⁹ Sextil Pușcariu, *Memorii*, ediție de Magdalena Vulpe, prefată de Ion Bulei, note de Ion Bulei și Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978, p. 318-327.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 348-351.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 368.

¹⁵² *Ibidem*, p. 369.

scotea numere speciale pentru țărani. Ziarul includea și legende populare, cu o rubrică intitulată „De-ale Poporului”¹⁵³, informații culturale sau economice de interes larg¹⁵⁴, știri diverse din țară sau din lume¹⁵⁵, multe reclame etc. De altfel, adresabilitatea publicației era una generală, urbană și rurală, intelectual orășenească și țăărănească totodată.

Sub aspect politic, *Glasul Bucovinei* a propagat mesajele Partidului Național Liberal, preluând și difuzând temele politice centrale, preocupat fiind să explice faptele și acțiunile conducerii de la București¹⁵⁶. Portavoce a liberalilor în Bucovina, ziarul era lipsit de relief, depersonalizarea pe relația cu Centrul mergând până la a oferi informații despre evoluția bolii soției lui Vintilă Brătianu, Lia, după o operație de apendicită¹⁵⁷. Prezentarea figurilor de mari oameni politici (Spiru Haret, Alexandru Constantinescu și mai ales Ionel Brătianu), legați mai mult sau puțin de Bucovina, a fost făcută în registrul patrimonializării naționale a liberalismului românesc, formă de impunere a lui plecând de la personalizarea spațiului public¹⁵⁸.

¹⁵³ Spre exemplu, mici povestiri precum „Țiganul cu pască la sfințit”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2617, sâmbătă, 10 martie 1928, p. 3.

¹⁵⁴ „Prețul banilor”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2617, sâmbătă, 10 martie 1928, p. 3; „Repertoriul Teatrului Național”, în Idem, „Sezătoare antialcoolică”, în Idem; „Expoziția invalizilor de război”, în Idem.

¹⁵⁵ „Bandiții mexicani jefuiesc un tren”, „Tifos la Iași”, „Lupi în satul Toporăuți”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2617, sâmbătă, 10 martie 1928, p. 3. etc. (despre miri / tuberculoză, arestări etc.).

¹⁵⁶ Vezi momentul demisiei guvernului Vintilă Brătianu („Cauzele demisiei guvernului”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2804, marți, 6 noiembrie 1928, p. 1; Vasile Oprea, „Demisia guvernului”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2807, sâmbătă, 10 noiembrie 1928, p. 1. anterior, în timpul guvernării, ziarul prezenta *in extenso* discursurile primului ministru, activitatea de la București a Partidului Național Liberal sau reușitele guvernului („Congresul Partidului național-liberal dela Brașov”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2603, joi, 23 februarie 1928, p. 2; „Cum îngrijește guvernul de țăărime” (Deputat D. Marmeliuc, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2567, vineri, 6 ianuarie 1928, p. 1; „Cum e apreciată România în străinătate”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2574, marți, 17 ianuarie 1928, p. 1 (interviuri acordate ziarului *Viitorul* de Ion Nistor și de Constantin Argetoianu, miniștri), imaginea celorlalte provincii (Interviuri acordate *Glasului Bucovinei* de ministrul Lucrărilor Publice, Ion Nistor, în care descrie starea de lucruri din Ardealul „serios, cuminte și constructiv” („Impresii din Ardeal”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2743, miercuri, 22 august 1928, p. 2) sau din Basarabia („Basarabia, țara viitorului”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2763, marți, 18 septembrie 1928, p. 1) și să critice opoziția național-țăărănistă, conform canonului stabilit de oficiosul liberal *Viitorul*.

¹⁵⁷ „Starea sănătății d-nei Lia Brătianu, foarte bună”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2571, vineri, 13 ianuarie 1928, p. 1.

¹⁵⁸ Articolele se înscriseră unui cult al personalității. Cu referire la Ion I. C. Brătianu, frazele din *Glasul Bucovinei* nu aveau nimic cu o prezentare „liberală”: „ne închinăm și ne vom închina dea pururea memoriei lui” („Ion I. C. Brătianu”, în *Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr. 3378, duminică, 23 noiembrie 1930, p. 1; Vezi și reflectarea parastasului de la Florica de după doi ani de la dispariție sau a celui din 1932 (în *Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr. 3379,

Discuția realităților românești urmărea cel mai adesea presa centrală, prin preluarea fondului unor articole din *Viitorul*, *Ordinea*, dar și din *Universul*¹⁵⁹; trimiterile locale sunt puține și legate, mai cu seamă, de acțiuni politice directe, precum implicarea organizațiilor P.N.L. din Bucovina în alegeri (generale sau județene-comunale), dar și de poziționarea religioasă a liberalilor din zonă ca reprezentanți ai ortodoxismului față de uniți sau față de național-țărăniști¹⁶⁰. Deși radicalismul a devenit norma editorială pe relația cu reprezentanți provinciali ai noii guvernări de după noiembrie 1928, individualizarea publicației nu s-a făcut pe deplin nici în momentul opoziției¹⁶¹. Ca element propagandistic inovator în direcția persuasivității, ziarul a publicat în paginile sale scrisorile unor țărani dezamăgiți de guvernarea național-țărănistă¹⁶². Abordarea activității politice a liberalilor din Bucovina a rămas la nivelul descrierii unor manifestări locale sau provinciale și la prezentarea pe larg a întrunirilor liberale din țară cu scopul de mobilizare a partizanilor prin sugerarea apartenenței la o mare familie. S-a adăugat cultul lui Ioan Nistor ca lider al partidului liberal local. Figura națională a liberalilor bucovineni, prin rolul deținut în evenimentele din 1918, prin postura de profesor universitar și de participant activ la viața politică de după război, deținător al unui capital simbolic impozant, istoric, intelectual și politic totodată, Ioan Nistor a fost supraprezentat în cadrul publicației.

Dincolo de aceste carențe indicate retrospectiv, Ioan Nistor considera la aniversarea a 10 ani de la apariție, că ziarul reprezenta o reușită atât pe direcția materială, prin numărul mare de cititori care consolidau situația financiară, cât și pe cea intelectuală, prin cei 12 profesori și doctori care scriau în paginile lui și care

marți, 25 noiembrie 1930, p. 2, respectiv *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3936, vineri, 25 noiembrie 1932, p. 1). Asupra celorlalți oameni politici liberali amintiți, vezi „La patru ani dela moartea lui Alexandru Constantinescu”, în *Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr. 3374, marți, 18 noiembrie 1930, p. 2; „Spiru Haret”, în *Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3954, duminică, 18 decembrie 1932, p. 1

¹⁵⁹ Vezi „*Ordinea și legalitatea noiei democrații*”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2812, vineri 16 noiembrie 1928, p. 2; „Ziarul *Ordinea* pune câteva întrebări primului ministru”, în *Glasul Bucovinei*, anul XII, nr. 3069, joi, 17 octombrie 1929, p. 2.

¹⁶⁰ Ei au acuzat, de exemplu, noile autorități de după noiembrie 1928 de suprimări și reduceri în bugetul fondului bisericesc și al eparhiei Bucovinei pe 1930 („Prigoana bisericii ortodoxe de către uniți”, în *Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr. 3143, duminică, 26 ianuarie 1930, p. 1) ș.a.

¹⁶¹ Th. Sauciu Săveanu – numit director regional pentru Bucovina, însemna - din perspectiva publicației - „o palmuire a demnității naționale”; într-un mod similar era prezentat D. Moldovan pentru Basarabia, „deși dezertor din armata română” („Imoralitatea ne guvernează”, în *Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr. 3127, sâmbătă, 4 ianuarie 1930, p. 1). O anumită apropiere de problemele locale s-a produs spre 1931, cu raportarea negativă la socialiști, desemnați drept „baronii roșii” („Cine-i George Grigorovici”, în *Glasul Bucovinei*, anul XIV, nr. 3418, duminică, 18 ianuarie 1931, p. 1; „Baronii roșii”, în *Glasul Bucovinei*, anul XIV, nr. 3420, miercuri, 21 ianuarie 1931, p. 1).

¹⁶² „Scrisoarea unui țăran amăgit care s-a deșteptat”, în *Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr. 3131, sâmbătă, 11 ianuarie 1930, p. 1.

reușiseră „să atragă și alții”¹⁶³. În martie 1928, tirajul publicației ajungea zilnic la 8-10 000 de exemplare¹⁶⁴. În vara anului 1932, publicația mărturisea însă unele dificultăți materiale, un *Apel către cititori* vorbind de marile cheltuieli pentru scoaterea gazetei; încercând să sensibilizeze publicul pe relația cu marile jertfe morale și materiale din trecut, autorul *Apelului* desemna ziarul drept singurul cotidian românesc din Bucovina. Rugămintea adresată abonaților să-și plătească abonamentul, unui având restante de mai mulți ani, indica gravitatea situației¹⁶⁵.

1.4.2. *Glasul Ardealului*

După modelul publicației bucovinene, liberalii au hotărât înființarea la Cluj a unui ziar regional, *Glasul Ardealului*, subintitulat și *Foaie săptămânală pentru popor*. Primul număr al publicației apărea 16 ianuarie 1927, rațiunile impunerii noului organ de presă fiind intrarea în opoziție (în raport cu guvernul Averescu) și, mai ales, tentativa de organizare modernă a Partidul Național Liberal peste munți, în sensul democrației participative și persuasive.

Editorialul primului număr al ziarului, „Batem la ușă”, mărturisea această intenție partizană. *Glasul Ardealului* nu se declara în mod deschis o publicație politică a liberalilor; în același limbaj eufemistic și metaforic întâlnit la *Poșta țărânului* sau la publicația omonimă bucovineană, redacția asuma scopul de a răspândi, „cu gândurile cele mai curate”, lumină, învățătură, sfaturi și îndemnuri folositoare pentru cititori; ideea de a da poporului „hrana sufletească” era contextuală, înscriindu-se ofensivei culturale propusă de Ionel Brătianu după 1927 ca nouă etapă de evoluție a P.N.L., de transformare socială și de modernizare a societății românești. Mesajul subsidiar lansat privea căutarea politică a ardelenilor din ultimii 7 ani, la răstăcirea lor prin „întuneric”, la „risipirea pe poteci colțuroase”, „izbindu-se unul de altul”, fără o „călăuzire înțeleaptă”, „limpede grăitoare și hotărâtă”. Dublând tonul cvasireligios atotprezent în text, „a asculta povața Sfintei Scripturi”, limbajul simplității sugera adresabilitatea publicației spre lumea rurală. Mesajul solidarității și comunității românești în Ardeal se împletea cu imaginea noului început în viața neamului, dar și cu amintirea faptelor unui alt trecut, cel al românilor de peste Carpați, în care

¹⁶³ „Zece ani de la apariția ziarului Glasul Bucovinei”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2816, miercuri, 21 noiembrie 1928, p. 1.

¹⁶⁴ ANIC, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa Internă, dos. 143 / 1928-1929, p. 92. Un an mai târziu, în 1929, publicația *Glasul Bucovinei* era trecută într-o statistică a aceluiași minister ca având doar 4-5000 de exemplare zilnic, redactor responsabil fiind Dimitrie Sidorciuc. Diferența de tiraj poate fi explicată, intuitiv, plecând de la schimbarea puterii politice: pe de o parte, fondurile pentru apariția ziarului s-au redus, pe de altă parte, cel care avea responsabilitatea trimerii cifrelor la București era altcineva, un național-țărănist, interesat să diminueze (așa cum este posibil ca în 1928, un liberal să le fi crescut). Vezi pentru cifre Idem, dos. 141 / 1929-1933, f. 189.

¹⁶⁵ Era conținută și amenințarea că de la 1 august 1932, administrația urma să sisteze expedierea ziarului către abonații care nu-și plătiseră abonamentul (*Glasul Bucovinei*, anul XV, nr. 3844, sâmbătă, 30 iulie 1932, p. 1).

personalitățile liberale deținuseră un rol de seamă. Conform canonului liberal, ziarul chema la „muncă cinstită, curată și fără de patimă”, propunându-și a propovădui cuvântul culturii naționale¹⁶⁶.

Glasul Ardealului a urmărit, așadar, identificarea principalelor trenduri ale satului și s-a definit ca un ziar pentru țăranul din Ardeal¹⁶⁷. Rubricile permanente circumscriau această identitate a publicației: „Predici și îndemnuri pentru creștini”, „Foița *Glasului Ardealului*”, cu evocarea unor mari figuri istorice românești (Constantin Brâncoveanu, Cuza Vodă, Ecaterina Teodoroiu, Tudor Vladimirescu, Mihai Viteazul, dar și Carol I sau Ferdinand¹⁶⁸ etc.) sau momente decisive pentru devenirea națională (unirea de la 1859¹⁶⁹), „Știri politice din lume”, „Știri și fapte din lumea întreagă”¹⁷⁰, „Din minunile științei”¹⁷¹, „Sfaturi și îndemnuri pentru plugari” (privind muncile câmpului), „Sfaturi și îndrumări doftoricești”. Pildele incluse în paginile publicației, având teme moral-civice, cum ar fi despre ultraj sau dezertare¹⁷², și cântecele din popor susțineau caracterul cultural al publicației.

Numeroasele articole și predici pentru creștini arăta însă că țăranul vizat de *Glasul Ardealului* era românul ortodox. Echivalența stabilită între religia majoritară și românism determina o excludere explicită, materializată adeseori prin note critice pe relația cu uniții și cu celelalte confesiuni din Ardeal, cu o mai mare tendință spre prozelitism („pocăiții” ș.a.¹⁷³). Direcția imprimată de Alexandru Lapedatu, liderul politic al Ardealului și ministru al Cultelor în mai multe guverne liberale, tindea să

¹⁶⁶ Asupra canonului liberal, vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, *op. cit.*

¹⁶⁷ Ziarul se proiecta ca prieten al țăranului ardelean, sfătuitor binevoitor și tovarăș de învățătură, prin sfaturile folositoare pe care le oferea în treburile economice și prin favorizarea cunoașterii altor popoare, pentru „a se împrieteni cu progresul” și a-și ușura munca („Batem la ușă”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 1, duminică, 16 ianuarie 1927, p. 1).

¹⁶⁸ „Constantin Brâncoveanu”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 1, duminică, 16 ianuarie 1927, p. 2-3; „Cuza Vodă”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 2, duminică, 23 ianuarie 1927, p. 1; „Sublocotenent Ecaterina Teodoroiu”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 7, duminică, 27 februarie 1927, p. 1; „Mihai Viteazul, apărătorul creștinătății”, în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 7, duminică, 19 februarie 1928, p. 2; „Fundațiunea Regele Ferdinand I”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 8, duminică, 6 martie 1927, p. 1; „Regele Carol I”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 17, duminică 8 mai 1927, p. 1.

¹⁶⁹ „Unirea din 1859”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 2, duminică, 23 ianuarie 1927, p. 1.

¹⁷⁰ Despre Cehoslovacia, întărirea bulgarilor, supărarea Rusiei pe Italia, despre Japonia și împărțatul acestei țări, cea mai bogată țară din lume etc. (în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 1, duminică, 16 ianuarie 1927, p. 4).

¹⁷¹ „Minunea veacului”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 8, duminică, 6 martie 1927, p. 3 (despre radio).

¹⁷² Avocatul A. Stătescu, Cluj, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 12, duminică, 3 aprilie 1927, p. 1.

¹⁷³ Bapțiștii sau pocăiții era adeseori desemnați drept comuniști (!), văzuți îndubitabil drept o primejdie pentru națiunea română (Pocăiții, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 42, duminică, 30 octombrie 1927, p. 1; vezi *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 7, duminică 19 februarie 1928, p. 2; R.C. Bănățeanul, „Primejdia baptistă”, în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 2, duminică, 15 ianuarie 1928, p. 1);

asocieze aceste confesiuni cu secte străine care urmăreau ștergerea caracterului național al provinciei¹⁷⁴ și să confere liberalismului românesc de aici o caracteristică anticomunistă și antimaghiară radicală. Alături de antisemitismului difuz sau radical uneori¹⁷⁵, caracterul cvasireligios al *Glasului Ardealului* ridică atât problema liberalismului profesat în afara discursului central al partidului românesc, cât și a metodelor sale. Prin titlul ziarului, calchiat după oficiosul liberal din Bucovina, liberalii au încercat probabil, în primul rând, să creeze o solidaritate între liberalii români. Dar dacă publicația apărută la Cernăuți avea un caracter istoric, apărută fiind în zilele Uniunii pentru susținerea drepturilor românilor din fosta provincie habsburgică, ziarul transilvănean era mai politizat, urmărind îngrădirea național-țărăniștilor „regionaliști” și identificarea discursivă a liberalilor cu „adevăratul glas al Ardealului”¹⁷⁶.

Desemnarea lumii rurale drept public țintă a ziarului liberal este dovedită și de faptul că abonamentul la publicația ardeleană, care apărea săptămânal, mai ales duminica, costa doar jumătate pentru săteni, preoți și învățători¹⁷⁷.

Spre deosebire de Bucovina, unde latura politică poate fi totuși considerată secundară, *Glasul Ardealului* a încercat să edifice, în legătură cu satul transilvănean, majoritar românesc, organizație liberală reală peste Carpați. Cele mai multe articole erau legate de viața cotidiană a țăranului ardelean, dar reflectarea vieții politice s-a făcut din perspectiva liberalului român, cu perpetuarea acelor elemente definite anterior ca alcătuind canonul liberal pe relația cu viața publică. Reflectarea activității politice locale era, ca și în cazul omologului bucovinean, minoritară în raport cu discursul Centrului și cu evidențierea acțiunilor sale, menite să sporească încrederea

¹⁷⁴ Tematica religioasă este dominantă în cadrul publicației, plecând de la primul număr („Lumina lui Hristos”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 1, duminică, 16 ianuarie 1927, p. 2). Dimensiunea ortodoxă agresivă este dată și de jocul politic în condițiile în care mulți național-țărăniști aparțineau confesiunii greco-catolice „Ce este Concordatul”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 14-15, duminică 24 aprilie 1927, p. 6; „Arhieriei români pe calea greșită”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 9, duminică, 4 martie 1927, p. 1).

¹⁷⁵ Reflectând evenimentele de la Oradea Mare, din decembrie 1927, într-un material al ziarului se concluzionează că „poporul jidovesc din această țară este o pedică în calea propășii noastre naționale”; evreii erau prezentați „cu ochii ațintiți dincolo de granițele țării și nu cruțau mijloacele să ne hulească țara”; pornirea tinereții era astfel îndreptățită sufletește, formele acțiunii nefiind bune, din cauză că făceau rău țării („Vorbura studentească”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 49, duminică, 18 decembrie 1927, p. 1); într-un alt număr, evreii unguri reprezentau subiectul contestării ziarului („Cum ne iubesc străinii”, în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 12, duminică, 12 martie 1928, p. 1).

¹⁷⁶ Pe relația cu național-țărăniștii, era readus în memorie momentul 1916 și atitudinea ambiguă a unor lideri ardeleni, ideea Ardealului de sine stătător la 1 decembrie 1918, refuzul Constituției în 1923, neparticiparea la încoronare și alte sărbători naționale (Gavrila Căndea, econom de pe câmpie, „Pentru ce nu pot merge cu partidul d-lui Maniu”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 25, duminică, 3 iulie 1927, p. 1).

¹⁷⁷ În *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 1, duminică, 16 ianuarie 1927, p. 1. Inițial, publicația de 4 pagini costa 2 lei, prețul abonamentului anual fiind de 120 de lei.

ardelenilor în Partidul Național Liberal¹⁷⁸. Întâlnirile liberale din diverse județe și organizații, desemnate drept „adunări populare”, erau redată în scopul de a simula majoritatea și a arăta „mișcarea vie în păturile largi ale poporului din toate părțile Ardealului pentru a se alătura la Partidul Național Liberal”¹⁷⁹. Analiza politicii ardelenilor a fost cu totul deficitară, publicația fiind tributară discursului promovat de *Viitorul*, chiar și pentru informații privind zona proprie de răspândire¹⁸⁰. Ziarul a

¹⁷⁸ Reflectarea întrunirii de la București din iunie 1927, cu celebrele cuvinte rostite de Ionel Brătianu ca semn al omnipotenței sale, „ni s-a întâmplat uneori să renunțăm la guvern, nu ni s-a întâmplat nici odată, însă să cerem guvernul și să nu reușim...Ei bine în împrejurările de azi cerem guvernul” („Cuvântul domnului Ion I. C. Brătianu”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 23, duminică, 19 iunie 1927, p. 3); „Sporesc rândurile noastre”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 25, duminică 3 iulie 1927, p. 3 (cu trecerea unor organizații iorghiste la liberali etc.); mai ales pe parcursul anului 1928 planul politic central domină luările de poziție ale *glasistilor* din Cluj („Marea adunare de la Focșani”, în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 6, duminică, 12 februarie 1928, p. 1; „La Iași. Răspunsul partidului liberal”, în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 8, duminică, 26 februarie 1928, p. 1; adunarea național-țărăniștilor de la București era remarcată sub titlul „Secera și ciocanul”, în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 13, duminică, 1 aprilie 1928, p. 1 etc.). Există o continuitate a practicii de a reliefa viața organizației centrale și după 1930: „Partidul liberal și guvernul dlui Iorga. Declarațiile dlui Duca”, în *Glasul Ardealului*, anul V, nr. 25, duminică, 21 iunie 1931, p. 3; „Viața politică din țară de la noi. Numai pentru țară. Cuvântarea rostită în Parlament de dl. Ion Duca, președintele Partidului Național Liberal”, în *Glasul Ardealului*, anul V, nr. 27, duminică, 5 iulie 1931, p. 3 etc.

¹⁷⁹ „Partidul național liberal în Ardeal”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 1, duminică, 16 ianuarie 1927, p. 1.

¹⁸⁰ Tendința de centralitate a *Glasului Ardealului* s-a menținut pentru întreaga perioadă studiată, condamnarea regimului Maniu cu privire la taxe, la faptele miniștrilor, la anarhia care favoriza bolșevismul pe relația cu Basarabia, cu „afacerile” regimului, cu disputele de la București, dreptul de vot femeilor, cazul Cornescu de la Târgoviște, problema Regenței etc. („Miniștrii opresc trenurile. Isprava dlui Bocu”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 1, duminică, 6 ianuarie 1929, p. 2; „Primejdia din Basarabia”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 8, duminică, 24 februarie 1929, p. 1; „Solia Reginei. Părerile M- S. Reginei Maria despre întregirea Regenței și rușinoasele socoteli ale guvernului”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 42, duminică, 20 octombrie 1929, p. 1; după declarațiile date ziarului *Universul* etc. Orientarea asupra evenimentelor transilvănene a fost firavă, tratamentul la care erau supuși regătenii în Transilvania sau implicarea unor preoți în politică de partea național-țărăniștilor fiind blamată (Cu referire la un an de opoziție, 1929, multe din titluri erau ca acestea: „Regăteni alungați”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 2, duminică, 13 ianuarie 1929, p. 1; „Regătenii”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 9, duminică, 3 martie 1929, p. 1 etc.); dar, de multe ori, chiar materialele incriminatoare despre național-țărăniștii ardeleni vin dinspre București, de la *Viitorul* sau *Ordinea* („Voinicii de la Blaj”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 19, duminică, 12 mai 1929, p. 1; „Cine este dl. Bocu”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 24, duminică, 16 iunie 1929, p. 1; „Trafica dlui Voicu Nițescu”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 28, duminică, 14 iulie 1929, p. 1).

reluat formule și forme de la Centru, cu mici adăugiri locale¹⁸¹, care nu reușeau să-i ascundă deficiențele. Informațiile proprii erau la nivelul unor zvonuri sau acuze, rareori reușindu-se perspectiva proprie asupra evenimentului¹⁸².

Glasul Ardealului a suferit, în aceste condiții de informare precară, sub raportul imaginii, propaganda fiind redusă la un set de valori ușor apelabile care să definească ritualic liberalismul, prin evidențierea istoriei familiare a meritelor istorice ale liberalilor români (Partidul Național Liberal ca întemeietor al României Mari, apărătorul drepturilor poporului, scutul dinastiei, slujitorul neamului etc.)¹⁸³ sau prin transportarea în Ardeal a cultului lui Ionel Brătianu, formă de legitimare a organizațiilor locale prin figura unui fondator național. A defini Partidul Național Liberal

¹⁸¹ Problema raportului dintre liberali și Carol al II-lea sau cazul Gheorghe Brătianu, al dizidenței în general, și pe relația cu Ioan Th. Florescu, care încercase să plece cu toată organizația Târnava Mare („Întrebare țărănească din Ardeal pentru dl. Gh. Gheorghe Brătianu. De ce cauți să strici moștenirea lăsată de tatăl tău Partidul național-liberal și Coroana”, în *Glasul Ardealului*, anul IV, nr. 28, duminică, 20 iulie 1930, p. 5; „Zdrobeală zadarnică”, în Idem, p. 3, pentru relația Ioan Th. Florescu).

¹⁸² Pentru momentul mai 1928, cu adunarea național-țărănistă de la Alba Iulia din mai informațiile proprii ale ziarului (care priveau faptul că armata ungară era masată la graniță pentru a interveni în România pe 6 mai 1928, despre Carol și „uneltirile acestuia etc.) sunt dificil de verificat („Apa trece, pietrele rămân”, în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 19, duminică, 13 mai 1928, p. 1) și au indus și perspectiva Centrului. Chiar informațiile calomnioase despre unii lideri național-țărăniști nu erau întrutotul proprii („A vorbit un domn...”, în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 4-5, duminică 5 februarie 1928, p. 1, cu un material împotriva lui Vaida Voevod, acuzat că în 1916, la Viena nu a acordat ajutor unor preoți români internați acolo; sau că Palatul d-sale avea monograma de *Vaida Sandor*, unii lideri erau acuzați că s-au înfrățit cu străinii, fiind reprezentați în consiliile unor întreprinderi și bănci, numai pentru a da credibilitate; Cf. „Cine se înfrățește cu străinii”, în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 6, duminică, 12 februarie 1928, p. 1).

¹⁸³ „De ce sunt eu național-liberal. Crezul partidului Național-Liberal”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 18, duminică, 15 mai 1927, p. 1; „Crezul partidului Național-Liberal”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 19, duminică, 22 mai 1927, p. 1. Liberalii erau prezentați drept cei care făcuseră votul obștesc și împroprietărirea, ca cei cu vechime în lupta națională pe care o duceau din 1848, fiind legați de toate marile înfăptuiri ale neamului (A. Pora, „Votul obștesc”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 2, duminică, 23 ianuarie 1927, p. 1; Idem, „Împroprietărirea țăranilor” (în mai multe numere succesive, *Glasul Ardealului*, nr. 5, 6, 7); „Partidul liberal și războiul din 1916”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 20, duminică, 29 mai 1927, p. 1). Istoria lor devenea, prin urmare, exemplară, demnă de știut pentru națiunea română din Ardeal („Zemislirea partidul național-liberal”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 21, duminică, 5 iunie 1927, p. 1; „Cele dintâi biruințe politice. 1856-1881”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 22, duminică 12 iunie 1927, p. 3; „Din trecutul și munca partidului liberal”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 43, duminică 27 octombrie 1929, p. 1 (despre rolul lui Ion C. Brătianu și a lui C. A. Rosetti în cadrul revoluției de la 1848) sau „Din Trecutul partidului național-liberal. Ion I. C. Brătianu și intrarea României în lupta pentru dezrobirea Ardealului”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 48, duminică 1 decembrie 1929, p. 1, cu evidențierea rolului liberalilor în război etc.

pentru ardeleni, ca preocupare, a însemnat o campanie masivă și puțin persuasivă, după mine, multe articole exprimând mesajul prin titlul¹⁸⁴, iar rubrica permanentă *Încrестări* prezentând exclusiv figuri de lideri liberali¹⁸⁵ etc.

Chiar în condițiile în care avea drept director un profesionist, Octavian Buzea, succesul pe care l-a avut în perioadă *Glasul Ardealului* este discutabil, atât în termeni de impact politic, în condițiile slabei preocupări pentru individualizare, cât și de profitabilitate de presă. În aprilie 1927, după primele luni de apariție a publicației, s-a pus problema difuzării publicației, chiar în condițiile în care era ziarul era considerat drept central pentru propaganda liberală din Transilvania. Deși se afirma că numărul abonaților creștea mereu, conducerea publicației luase decizia de a face înlesniri celor care trimiteau cinci abonamente anuale (ei primeau ziarul gratuit întregul an). În mod asemănător, cei care vindeau în mediul rural mai mult de 10 foi (gazeta costa doar 1 leu), își păstrau 30% din câștig, vizați fiind oamenii „pricepători de la sate” (preoți, învățători, negustori)¹⁸⁶. Erau și unele strategii mercantile de impunere pe piață, precum facilități pentru vânzătorii de ziare, mai ales cei din sate, sau pentru cei care plăteau suma integrală a abonamentului până la o anumită dată, 1 februarie, ei primind o carte de citit¹⁸⁷.

Intrarea în opoziție a făcut însă din *Glasul Ardealului* o piesă esențială a propagandei liberale în Ardeal. Ziarul își mărea numărul paginilor, prețul rămânând cel vechi, iar cuprinsul era dominat de învățături folositoare; *Glasul...* devenea astfel, așa cum menționa nota inserată în ziar, cea mai bogată și cea mai ieftină gazetă din Ardeal¹⁸⁸. Informațiile disparate mă împiedică însă să ajung la concluzii ferme în legătură cu publicația în discuție (poate asta sugerează chiar precaritatea ziarului?). Cunoscut, de exemplu, faptul că Octavian Buzea era directorul ziarului *Glasul Ardealului*, dar nu am alte date despre el, după cum nici numele redactorilor nu-mi sunt familiare.

1.5. Presa organizațiilor județene

Într-o circulară către prefecți, din 19 aprilie 1929, Direcțiunea Presei și Informațiilor de la Ministerul Propagandei Naționale solicita un tablou exact cu

¹⁸⁴ „Partidul Liberal, Partidul liberal și reforma agrară; Faptele partidului liberal; Partidul liberal întărește regatul României” (Vezi *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 24, 25, 27, din duminică 26 iunie, 3 iulie, 17 iulie 1927).

¹⁸⁵ „Alexandru Lapedatu”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 37, duminică, 15 septembrie 1929, p. 1; „Dl. I. G. Duca”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 36, duminică, 8 septembrie 1929, p. 1; „Omul Școlii. Dr. C. Angelescu”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 38, duminică, 22 septembrie 1929, p. 1;

¹⁸⁶ „Gazeta noastră”, în *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 16, duminică, 1 mai 1927, p. 4.

¹⁸⁷ „Către cititori”, în *Glasul Ardealului*, anul II, nr. 7, 19 februarie 1928, p. 3.

¹⁸⁸ „Către cetitori”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 32, duminică, 11 august 1929, p. 1. În anul al doilea de apariție a publicației, a existat o altă o mărire a numărului de pagini la 6, 8 sau chiar 10 pagini, abonamentul anual ajungând și el la 200 de lei pe an, preoții, învățătorii, notarii și țărani urmând să plătească doar 120 de lei din această sumă.

toate ziarele, revistele și publicațiile ce apăreau în județul respectiv, cu informații despre denumirea, localitatea în care apărea respectiva publicație, periodicitatea, data apariției, nuanța politică sau categoria ziarului (independent eventual), numele proprietarului sau directorului, tirajul; administratorilor de ziare li se reamintea necesitatea de a se conforma strict unui ordin emis anterior (în 4 ianuarie acel an – n. mea, Ov. B) de a trimite regulat exemplare din publicații la nivel central și de a comunica la timp apariția și încetarea apariției foii pe care o dețineau. Scopul mărturisit al unui astfel de efort era de a rezuma articolele pentru buletinele de presă și de a furniza date pentru statistici¹⁸⁹. Conform unui astfel de document, *Tabloul* ziarelor liberale din țară era unul fragmentar în momentul alcătuirii lui, nemenționat, dar intuibil în primăvara-vara lui 1929. Astfel, găsim inventariate ca ziare liberale, nu neapărat în ordinea alfabetică a județelor *Democratul* la Botoșani, *Basarabia economică și socială* la Bălți, *Viitorul Fălțicenilor* la Fălțiceni, *Viitorul Făgărașului* la Făgăraș, *Marea Neagră* la Constanța, *Glasul Poporului* și *Învățătorul ialomițean* în județul Ialomița, *Târnavă* la Târnavă Mică, *Dreptatea* la Chișinău, *Mehedințul* și *Tribuna* în Mehedinți, *Liberalul* la Cahul, *Viitorul* la Tutova, *Lumina*, *Virtutea* și *Scânteia* în Prahova, *Lupta* la Tulcea, *Nădejdea* în Timiș, *Dunărea de Jos* și *Expresul* la Brăila, *Democratul* la Vaslui, *Carpații* la Brașov, *Straja* și *Liberalul* la Dolj, *Sentinela de Vest* în Bihor, *Glasul Bucovinei* la Cernăuți etc.¹⁹⁰. Date privitoare la tiraj, apariție sau directorii publicației, chiar incomplete, sunt furnizate de un alt act emis de aceeași instituție centrală, Ministerul Propagandei Naționale¹⁹¹. Astfel aflăm că *Liberalul* apărea din 1925 la Tecuci, însă neregulat, având ca director sau ca proprietar pe A. Mihăilescu; *Democratul* vasluian, înființat din 1924, avea, de asemenea, o apariție episodică; un ziar de alt nivel era *Marea Neagră*, care apărea zilnic la Constanța, din anul 1923 și avea ca proprietar pe Stelian N. Ștefănescu; tirajul său de 2-3000 de exemplare îl situează printre publicațiile importante ale liberalilor din regiunea Dobrogei; existau și alte publicații în zonă, precum *Voința Dobrogei*, editat de Clubul Național-Liberal, cu un tiraj de 1-1500 de exemplare și având ca director pe N. Timiraș, cu primul număr în 1928, sau *Liberalul Constanței*, ultimul „liberal-național”, cu apariții neregulate, dar datând

¹⁸⁹ ANIC, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa Internă, dos. 141 / 1929-1933, f. 1. Circulare similare, cu mențiunea urgent, găsim și la 1 octombrie 1929 sau 16 decembrie 1930 (Idem, f. 205 și 231).

¹⁹⁰ Idem, dos. 143 / 1928-1929, f. 232-256. Încercări de sistematizare de acest fel, am găsit și la nivelul anului 1928; un document intitulat *Tabloul Ziarelor liberale care apar în Țară*, realizat de ministerul de Interne, indica drept presa liberală pe județe următoarele publicații: *Democratul* (Botoșani), ziarul *Basarabia economică și socială* (Bălți), *Viitorul Fălțicenilor* (la Fălțiceni), *Viitorul Făgărașului* (Făgăraș), *Marea Neagră* (la Constanța), *Glasul Poporului* și *Învățătorul ialomițean* (în Ialomița), *Târnavă* (Târnavă Mică), *Dreptatea* (la Chișinău), *Mehedințul* și *Tribuna* (în Mehedinți), *Liberalul* (la Cahul), *Viitorul* (Tutova), *Lumina*, *Virtutea* și *Scânteia* (în Prahova), *Lupta* (în Tulcea), *Nădejdea* (Timișoara), *Dunărea de Jos* și *Expresul* (la Brăila), *Democratul* (Vaslui), *Democratul* (Brașov), *Straja* și *Liberalul* (Dolj), *Sentinela de la Vest* (la Bihor) sau *Glasul Bucovinei* la Cernăuți (Ibidem, p. 232-256).

¹⁹¹ Idem, dos. 141 / 1929-1933, f. 6-204.

din 1920; cu un tiraj declarat de 1000 de exemplare, el era condus de Traian Berberian. La Făgăraș, apărea lunar, din 1928, *Țara Oltului*, condus de Gh. Alexandrescu și având un tiraj de 1200 de exemplare; la Buzău, Prefectura numea drept ziare liberale *Curierul* și *Mișcarea Tineretului Liberal*, cu apariții bilunare, conduse din 1929, de Tegăneanu și I. Diaconescu, cu un tiraj de 1000 de exemplare; tot un ziar liberal de tradiție era la Buzău săptămânalul *Liberalul*, înființat în 1892, condus de C. Iarca, cu un tiraj de 1200. La Brăila erau menționate *Expresul*, săptămânal, cu apariții din 1905, proprietar și director fiind Sotir Constantinescu, care reușea să scoată 3000 de exemplare pe număr, și *Dunărea de Jos*, care apărea zilnic din 1920, condus de Leonte Moldovanu și Anastase Petrescu, cu un tiraj de 1500 de exemplare¹⁹². La Piatra Neamț, avocatul I. Matasă scotea săptămânal ziarul *Avântul*, încă din 1928, cu un tiraj de 800 de exemplare. La Huși, *Poporul*, bilunar, cu un tiraj de 1000, cu apariție încă din 1918, îl avea proprietar pe Neculai N. Tiron (St. Filon fiind director); la Botoșani, apărea bilunar, din 1922, *Semănătorul*, cu 3000 de exemplare lunar. La Ploiești (la 20 iunie 1929) era amintit în principal, *Lumina*, cu apariție lunară, din 1926, editat de Clubul Partidului Liberal, cu 2000 de exemplare; la Dorohoi, *Gazeta Dorohoiului*, săptămânal, din 1917, condus de Neculai Stoianovici, cu 2000 de exemplare; în Vlașca, *Trei Stejari*, cu apariție lunară din 1 martie 1929, avându-l pe I. I. Ionescu ca proprietar și un tiraj de 500-2000 de exemplare; în Mehedinți, ziarul oficial al Partidului Național Liberal era *Voința*, anunțat a apărea la 20 mai a.c. / 1929, cu un tiraj de 2000 de exemplare; mai exista din 26 octombrie 1928 și săptămânalul *Tribuna*, condus de George Focșan, ca director-proprietar, și un tiraj de 2000 de exemplare; la Tulcea, apărea, din 1923, la 15 și 30 ale fiecărei luni ziarul *Plugul*, condus de Ioan N. Drăghici, cu 1-2000 de exemplare; cu mai mare tradiție, fiind înființat în 1910, mai apărea și săptămânalul *Lupta*, scos de Theodor Economu, cu un tiraj de 5000 de exemplare; la Satu Mare, bilunarul *Gazeta Sătmărulei*, înființat în 1928, condus de dr. Ioan Suța, ca proprietar și director, cu un tiraj de 800 de exemplare; exista din 1926, cu un tiraj de 1500 de exemplare, și ziarul lunar *Baia Mare*, condus de dr. Aurel Nistor; la Slatina, *Vremea Nouă*; la Turnu Măgurele și Roșiori de Vede, apărea din 1918 neregulat *Victoria*, săptămânal, condus de T. Slăvescu și I. Anagnoste, cu 1500-2000 de exemplare; în Vâlcea, *Îndrumarea Vâlcei*, cu apariția la R. Vâlcea, bilunar, din 1927, proprietar / director fiind Vasile Săndulescu, cu un tiraj de 3000 exemplare; la Galați, *Voința liberală*, ca ziar zilnic, din 1928, condus de avocatul Emil Codreanu, cu 2000 de exemplare zilnic.

¹⁹² Din rațiuni de documentare, am informații pentru *Dunărea de Jos*, oficiosul organizației din Brăila, cu an de apariție 1921 (primul număr din 4 aprilie), având ca directori succesivi pe Leonte Moldovan, Liviu Opriș, Bartolomeu Cecropide și Anastase Petrescu, iar ca redactori pe Apostolache Dinu, Jacques Davidsohn, Radu Voiculescu, Damian Albu, Eugen Vasiliu, I. Nițescu și S. Păstorescu (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 297). Eu am văzut mai multe numere din anul XIII (1935) al publicației, începând cu nr. 2730 din 23 martie 1935.

În mod evident, din această enumerare tehnică de publicații declarat liberale sau identificate astfel de autoritățile prefecturii, asumarea unei direcții politice nu este întotdeauna mărturisită. Chiar dacă cel mai adesea trimiterea se face la un județ sau o regiune, există numeroase cazuri în care titulatura trimite la o particulă specifică Partidului Național Liberal, precum *liberalul*, *liberală* etc. Apartenența la proiectul politic liberal, prin preluarea numelui oficiosului partidului, se regăsea, de asemenea, în mai multe organizații. La Focșani, încă din 1921, *Viitorul* era un ziar liberal bilunar, în 2000 de exemplare, în 4 pagini. O altă apariție este menționată în același tabel pentru Putna, *Viitorul Putnei*, cu apariții neregulate la Focșani, încă din 1925, și condus de Pavel Tomescu. Foaia liberală în Durostor, *Viitorul Silistrei*, care avea în acel an cu un tiraj de 1000, apărea neregulat din 1921, sub direcția unui comitet și având drept girant pe Petre Enuță; la Ismail, *Viitorul Ismailului*, săptămânal, avându-l ca director pe Ioan Tomov, cu 2000 de exemplare zilnic. La Orhei apărea din 1925 *Viitorul Orheiului*, săptămânal, condus de un comitet cu N. Săndulescu, C. Roșca și G. Plămădeală, cu 1500 de exemplare pe număr. La R. Sărat este menționat *Viitorul Râmnicului*, condus de N. Protopopescu, având drept anul apariției 1928 și un tiraj de 2000 de exemplare. Pentru Argeș, la 6 septembrie 1929, apărea trecut *Viitorul Argeșului*, cu apariție neregulată, aflat însă în anul al optulea de existență, condus de un comitet, cu 1-2000 de exemplare; în Muscel / Câmpu Lung, *Viitorul Muscelului* era legat de ciclul electoral („cu apariție de alegeri”), prezentând evenimentele politice importante. La Bârlad, era menționat *Viitorul Scrisul Nostru*, condus de D. Lupașc.

Cazuri interesante erau înregistrate prin preluarea unor sintagme definitorii pentru ceilalți. La Hunedoara, săptămânalul liberal, proprietatea Clubului Partidului Liberal din Deva, condus de Mircea Oprea, apărut din 1921, purta numele *Dreptatea*, fapt care a obligat filiala Partidului Național-Țărănesc să propună pentru oficios titlul de *Solia Dreptății*. Situația era oarecum similară în Lăpușna, unde oficiosul liberal, care apărea zilnic la Chișinău, din 1921, condus de I. Inculeț și I. Costin, ca proprietar și director, cu un tiraj de 3000, se intitula tot *Dreptatea*. De altfel, apelul la denumirile specifice lumii rurale (*plugul*, *semănătorul* etc.) era frecvent, caz de identificare precară cu un anumit electorat.

Mărturisesc că nu am decât informații lacunare despre toate aceste publicații, pentru a confirma dacă aparțineau sau nu organizațiilor liberale locale. De altfel, datele sunt puține în lipsa unei lecturi directe a ziarelor. Lipsesc din această enumerare, fără a mă interesa motivele, o serie de publicații recunoscute ca fiind ale liberalilor, care se regăsesc pe alte tablouri de ziare și reviste, cum ar fi cel al Prefecturii Iași din 30 decembrie 1929, care răspundea unei solicitări a Ministerului Afacerilor Străine, Direcției Presei și Informațiilor a sus-numitului Minister. Documentul oferă date interne despre probabil cel mai cunoscut oficios de organizație liberală din România ante și interbelică, *Mișcarea*, ziar cotidian înființat încă din 1909, cu primul număr din 14 septembrie, ca publicație de după amiază (apărea la orele 15). Condus la acel moment de Eduard Lăzărescu, dar având printre fondatori pe Gh. Gh. Mărzescu și grupul de entuziaști din jurul său, *Mișcarea* avea un tiraj de

4750 de numere zilnic, iar continuitatea și periodicitatea apariției sale, precum și aureola dobândită în timpul refugiului de la Iași din timpul primului război mondial, îi conferea o mare autoritate atât între ziarele liberale, cât și în raport cu presa ieșeană¹⁹³. Ziar local de partid, preocupat să răspundă atacurilor adversarilor politici, să cultive imaginea liderului de organizație și să multiplice mesajul central, *Mișcarea* avea totuși un rol de reprezentare politică pentru întreaga „Moldovă liberală”, consensual cu poziția de precădere pe care o avea în regiune liderul organizației de la Iași¹⁹⁴.

De asemenea, sunt omise din enumerările de mai sus o serie de publicații pe care eu le-am găsit empiric sau întâmplător, fără a porni de la un document central precum cel al Ministerului. Este cazul *Glasului Mureșului*, organul de presă al organizației Mureș, al ziarului *Tribuna Nouă*, săptămânal care apărea, cu întreruperi, din 1923 la Arad și care reapărea la 18 martie 1928, ca organ al Partidul Național Liberal și aflat sub conducerea unui comitet¹⁹⁵, al publicației *Banatul*, care aparținea liberalilor bănățeni¹⁹⁶.

La nivelul lui 1936, în contextul congresului din acel an, liberalii înșiși erau preocupați să centralizeze informațiile privitoare la presa județeană. Ca urmare a unei hotărâri luate în cadrul Delegației Permanente din 22 august și unei telegramme circular emise de Secretariatul General al P.N.L. din 2 septembrie (cu numărul 46), purtând semnătura lui C. D. Dimitriu, președinții de organizații erau rugați să comunice, în trei zile (demonstrând urgența reorganizării? - n. mea, Ov. B), ziarele sau publicațiile național-liberale care existau în județ, cu prezentarea condițiilor de apariție: dacă apăreau sub directă conducere și răspundere a organizațiilor oficiale ale partidului sau erau organele unor personalități sau grupări afiliate politic la partidul liberal; dacă din punct de vedere tactic, aceste publicații corespundeau

¹⁹³ În raport cu celelalte publicații ieșene, *Mișcarea* era depășită de ziarul *Opinia* al fraților Bădăraș (înființat în 1904) cu un tiraj de 15 000 de exemplare sau de *Lumea* lui I. Hefter cu 18 000 de exemplare (ANIC, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa Internă, dos. 141 / 1929-1933, f. 2-4 și 98).

¹⁹⁴ Pentru asumarea rolului de reprezentare pentru organizațiile din Moldova, vezi spre exemplu „Activitatea liberală la Vaslui”, în *Mișcarea*, anul XXIII, nr. 36, joi, 14 februarie 1929, p. 2. Activitatea ziarului a diminuat după 19 ianuarie 1930, deși faptul nu trebuie corelat în mod necesar cu preluarea și mutarea gazetei la București, în iunie 1930, de către Gheorghe Brătianu, atunci când devenea *Buletin Săptămânal de Propagandă și Informare* și cotidian din noiembrie 1930, organ oficial al georgiștilor, autointitulat tribună privind renovarea ideilor liberale. După iunie 1930, organizația liberală ieșeană a reînființat *Liberalul*, exprimând însă regretul liberalilor pentru dispariția unuia din ziarele tradiționale ale organizației, marcă tradițională a Iașilor („Dispariția *Mișcării*”, în *Liberalul*, Iași, anul VIII, nr. 321, duminică, 5 aprilie 1931). Informații despre *Mișcarea* și în *Politics and Political Parties in Roumania*, p. 366-367 sau în ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 401-402.

¹⁹⁵ ANIC, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa Internă, dos. 143 / 1928-1929, p. 90. Vezi și *Viitorul*, anul XXI, nr. 6234, duminică, 25 noiembrie 1928, p. 2.

¹⁹⁶ Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 291. Scos în 1919, ziarul avea drept redactor în acel an pe Camil Petrescu.

întotdeauna intereselor și acțiunii partidului etc.¹⁹⁷. Centralizatorul răspunsurilor indica mult mai puține publicații, decât cele plasate în sfera partidului în deceniul anterior. În ordinea din document, ele erau: *Liberalul* (Ilfov), *Viitorul Vâlcei* (Vâlcea), *Avântul Argeșului* (Argeș), *Viitorul Putnei* (Putna), *Gazeta Liberă* (R. Sărat), *Glasul Mureșului* (Mureș), *Viitorul Fălticeniilor* (Baia), *Poporul* (Fălciu), *Răsunetul* (Năsăud), *Glasul Bucovinei* (Bucovina), *Astra Ciucului* (Ciuc), *Tribuna* (Mehedinți), *Națiunea română* (Cluj), *Presa* (Bacău), *Voința Ialomiței* (Ialomița), *Lupta* (Tulcea), *Gazeta Sătmăruului* (Satu Mare), *Dreptatea* (Hunedoara), *Renașterea*, (Timiș Torontal). Nu aveau asemenea instrumente de presă județele: Tutova, Trei Scaune, Dolj¹⁹⁸. Chiar la Ciuc, președintele Cristea recunoștea că nu exista o astfel de publicație, *Astra Ciucului* fiind afiliată organizației, dar urmând să apară una bilingvă, româno-maghiară¹⁹⁹. În mod similar la Râmnicu-Sărat, organizația liberală nu avea, decât în mod sporadic (după necesități), o gazetă oficială; pentru nevoile de propagandă curentă, liberalii se serveau de o gazetă locală *Gazeta liberă*, scoasă de un profesionist, subvenționată de liberali și afișând independența. Celelalte partide nu au nici atât, afirmă C. A. Tătăranu. Sistemul era mai comod, mai ieftin și mai eficace, iar această aparență de independență formală făcea propaganda mai pregnantă²⁰⁰. În Argeș, Honoriu Bănescu menționa, pe 8 septembrie, că alături de *Viitorul Argeșului*, apărea sporadic gazeta *Avântul Argeșului*, organ personal al unui membru al organizației care își exprima pe această cale nemulțumirea²⁰¹. În Fălciu, N. N. Tiron preciza că publicația *Poporul*, care apărea încă din 1918, era proprietatea lui, tipărită prin grija unui comitet, ca organ oficial la liberalilor de la Huși. Director delegat era, din 1934, Ionel Corlățeanu, care purta și răspunderea acestei publicații; prin sânguința lui, gazeta se tipărea bilunar, în condiții bune²⁰². La Vâlcea, în afară de ziarul oficial, *Viitorul Vâlcei*, apărea și ziarul independent *Îndrumarea Vâlcei*, aflat sub influența liberalilor²⁰³. În mod similar la Satu Mare, alături de *Gazeta Sătmăruului*, săptămânalul oficios al partidului în județ, mai apărea cotidianul *Frontul*, aflat sub conducerea unui comitet, din care majoritatea erau membri ai partidului liberal²⁰⁴. O gazetă semioficială este de menționat și în Ialomița, *Sirena*, care aparținea lui C. Petrescu, președintele Camerei de Comerț din Călărași, care scria conform directivelor liberale²⁰⁵. Nu știu dacă, în comparație cu rapoartele Direcțiunii Presei și Informațiilor de la Ministerul Propagandei Naționale, făcute în deceniul anterior, presa județeană de partid a liberalilor români cunoștea un declin real. Este posibil ca multe informații oferite instituțiilor centrale cu privire la multitudinea publicațiilor

¹⁹⁷ Biblioteca Națională, Colecții Speciale, Fond Saint Georges, P. XX, dos. 2, f. 2.

¹⁹⁸ Ibidem, f. 1.

¹⁹⁹ Ibidem, f. 3.

²⁰⁰ Ibidem, f. 8-9.

²⁰¹ Ibidem, f. 4.

²⁰² Ibidem, f. 5.

²⁰³ Ibidem, f. 11.

²⁰⁴ Ibidem, f. 21.

²⁰⁵ Ibidem, f. 25 și 27.

liberale în anii '20, să fie subiective, legate de dorința perfecților național-țărăniști de a se valoriza prin dificultățile politice reale sau imaginate cu care se confruntau în județ din partea liberalilor. Pe de altă parte, analiza făcută de liberali este în mod evident incompletă, chiar dacă oferă relații despre practici propagandistice alternative, ea referindu-se la un număr redus de județe și organizații liberale.

* * *

Chiar în condițiile cunoașterii incomplete a presei liberalilor, pot extrage câteva afirmații cu caracter conclusiv. În mod evident, datele sunt doar parțial credibile și greu verificabile, în lipsa arhivelor propriu-zise ale acestor publicații. Există variații însemnate de tiraj (de cca. 4000 de exemplare, în cazul *Glasului Bucovinei*), în funcție de cine declară cifrele. La nivelul anilor 1928-1929, schimbarea puterii politice a produs un tablou sensibil diferit al presei liberale; spre deosebire de anul puterii, fondurile pentru apariția ziarelor liberale s-au redus în 1929, prin pierderea accesului la resursele administrative ale statului; pe de altă parte, cel care avea responsabilitatea trimerii cifrelor la București, un național-țărănist, putea fi interesat să diminueze cifrele, așa cum este posibil ca în 1928, un liberal să le fi crescut.

Înșiruirea ziarelor liberale și din prezentarea lor lapidară ne dezvăluie o apariție a lor mai curând problematică, conjuncturală, în perioadele de criză (alegeri, campanii de răsturnare), motivele fiind decelabile în dorința de impunere în societatea locală, dar și de negociere a influenței în cadrul partidului a celui care susținea intelectual și material publicația. Nu există un proiect al propagandei liberale prin presă și nici un control unic de la Centru, chiar dacă anumite directive și tentative de organizare a unor mecanisme de conducere sunt decelabile la nivel interbelic. Doar după părăsirea puterii în noiembrie 1928 liberalii au fost preocupați, în necesitatea de a construi noua atitudine politică, de multiplicarea modalităților de exprimare publică prin intermediul reapariției unor ziare locale de partid, precum *Tribuna Nouă* la Arad, *Straja* în Dolj²⁰⁶ sau *Liberalul*, oficiosul organizației din Ilfov²⁰⁷, sau a celui de la Buzău²⁰⁸; însă, în această enumerare, *Deșteptarea Dâmboviței*

²⁰⁶ *Viitorul*, anul XXII, nr.6414, joi 4 iulie 1929.

²⁰⁷ Care reapărea începând cu 1 aprilie 1929 („Reapărem”, *Liberalul*, Ilfov, anul IV, nr. 1, 1 aprilie 1929). *Liberalul* era o publicație bilunară care avea drept director pe I. I. Niculescu-Dorobanțu, șeful organizației liberale de Ilfov. Era gratuit pentru săteni, costând în fapt 2 lei, iar abonamentul pe un an 500 de lei; apărea de regulă în opoziție, după retragerea guvernului liberal Ion I. C. Brătianu în martie 1926 sau după pierderea alegerilor din decembrie 1928. În articolul program, editorialistul afirmă că ziarul continua tradiția publicistică de la Oltenița și își propunea să oglindească întreaga viață culturală, economică, agricolă și socială a județului Ilfov; în același timp, ziarul era preocupat să poarte cuvântul Partidul Național Liberal din Ilfov; tonul justițiar, de opoziție aș zice predomină materialele (articolul-program era scris sub pseudonimul de *Ion cel Drept*), înfierarea abuzurilor administrației, denunțarea politicilor dăunătoare „intereselor mari ale neamului românesc”, fiind dublată de dorința de a arăta țărănimii ilfovene și cine sunt diriguitorii (Ion cel Drept, „Cuvânt înainte”, în *Liberalul*, anul I, nr. 1, 1 august 1926, p.

de sub conducerea lui C. A. Dimitriu, publicație apărută în octombrie 1929²⁰⁹, sau *Parlamentul ilustrat al țării*, revistă liberală mai curând locală, apărând la Brăila, se încadrau unui joc de putere internă, ultima din ele fiind preocupată în anii '30 de evidențierea lui Leonte Moldovanu.

În același timp, presa locală și-a asumat perpetuarea unei identități mai curând bucureștene a partidului și mesajul Centrului, ca formă de situare ideologică în câmpul puterii. Vezi cazul decesului lui Ionel Brătianu, când presa de partid din județe sau cea regională a „împrumutat” direct din articolele din *Viitorul*, atât ca tonalitate cât și ca fond al evocării²¹⁰. De asemenea, ziarele mici țineau contactul membrilor cu problemele centrale și permitea vizualizarea lor reciprocă, ca formă de întărire a încrederii.

În afara unor excepții notabile (*Mișcarea* în principal), presa locală nu avea altă individualitate decât cea conferită de liderul județean al partidului, apărută fiind la dorința acestuia, susținându-i obiectivele politice, ceea ce denotă o anume fragilitate; la nivelul anului 1936, Mircea Pârvulescu afirma nevoia unui mare avânt pe care să-l ia presa județeană, sub forma unor gazete săptămânale²¹¹.

Slăbiciunea publicațiilor de provincie ale partidului era legată și apariția unor disensiuni în interiorul organizațiilor; adeseori, cei excluși plecau cu publicația organizației. Alături de cazul cunoscut al ziarului *Mișcarea* la Iași, greu de înlocuit după ruperea organizației ieșene, *Liberalul* de Iași neavând aceeași anvergură, pot invoca și situația *Liberalului* de Buzău, organ autorizat al partidului liberal din Buzău, ziar de politică militantă și de propagandă liberală, așa cum era definită publicația în

1). Publicația se adresa mai mult intelectualilor de la sate, „falanga luminătorilor țărănimii” cum sunt desemnați într-un articol, învățătorii, preoții, fruntașii gospodarilor-țărani, care trebuiau să înțeleagă că numai prin mijlocirea unei gazete pot dăinui temeinic legăturile sufletești și politice între membrii partidului liberal („Contribuția intelectualilor pentru apariția *Liberalului*, în *Liberalul*, anul I, nr. 1, 1 august 1926, p. 1).

²⁰⁸ Ziar considerat clandestin de disidenții liberali din județ care aveau un ziar cu nume identic; cf. *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 3, 30 februarie 1929; vezi și *Liberalul*, Buzău, dr. C. Angelescu, anul V, nr. 1, 25 noiembrie 1928. De asemenea, la Buzău a apărut și un ziar care păstra o oarecare autonomie față de partid, *Mișcarea liberală*, scos de un grup de tineri avocați liberali; publicația era salutăată de ziarul liberalilor disidenți din Buzău (*Liberalul*) ca semn al mișcării de regenerare și purificare a partidului după pierderea alegerilor. Dar, conducătorii ziarului au respins felicitările lui C. Iarca, afirmând că ei rămân soldați disciplinați și credincioși ai partidului („Reacțiune politică”, în *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 13, 16 mai 1929, p. 1, și *Liberalul*, Buzău, anul XXXVII, nr. 14, 1 iunie 1929, p. 1).

²⁰⁹ „Un an dela apariția revistei *Deșteptarea Dâmboviței?*”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6846, vineri 28 noiembrie 1930, p. 2.

²¹⁰ Vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Partidul Național Liberal la sfârșitul anului 1927”, în *Istorie și conștiință. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2001, Supliment al *Analelor Științifice ale Universității Al. I. Cuza. Seria Istorie*, tom XLVI – XLVII, 2000-2001, p. 330-344.

²¹¹ Mircea Pârvulescu, art. cit., p. 63-67.

„Cuvântul înainte” din primul număr după ruptura unor membri ai partidului local, precum Constantin Iarca, directorul oficiosului liberal, Nicu Constantinescu, C. Sărățeanu, Ștefan Periețeanu-Buzău de partea recunoscută oficial a organizației²¹². *Gazeta liberală*, publicația oficială a organizației partidului din Buzău, nu a fost susținută de același interes precum ziarul disidenților, o adevărată tribună de propagandă pentru aceștia și prin urmare, cu o apariție, mult mai regulată²¹³. Radicalizarea luptelor politice l-a determinat pe Dr. C. Angelescu să înființeze, sub îngrijirea unui comitet și sub redacția avocatului C. Tegăneanu, o foaie cu același nume, *Liberalul*, „pentru a servi ca armă de luptă în județ împotriva tuturor aceloră (...) care sapă la temeliiile satului nostru și pentru a contribui, pe cât puterile ne va ajuta la creionarea unei atmosfere sănătoase, pe care purtătorul de cuvânt al neamului nostru întreg să o propage”²¹⁴. Lupta împotriva ziarului condus de Constantin Iarca, apelând adeseori la un limbaj trivial (*Liberalul* lui Constantin Iarca era o parodie, o „scofală la bătrânețe”; un „pamflet cu înjurături”²¹⁵ etc.), arăta dificultatea impunerii în spațiul public buzoian a propriei publicații.

²¹² Constantin Iarca, directorul *Liberalului* de Buzău, era un mare viticultor din zonă, nemulțumit de monopolul băuturilor încercat de guvernul liberal înainte de război; după 1928, îl găsim ca președinte al Consiliului de administrație al Societății comunale de electricitate Buzău, președintele sindicatului agricol și viticol din Buzău, dar și în Liga Agrară constituită de Constantin Garoflid. Potent din punct de vedere financiar, el a fost, probabil, principalul susținător al ziarului (chiar dacă uneori, pe frontispiciul ziarului, apărea că acesta se afla sub conducerea unui comitet). Nemulțumirile erau legate de impunerea dr. Constantin Angelescu, considerat de mulți un venetic („ginerile vădov al defunctului Grigore Monteoru”), drept șef al filialei în dauna numelor consacrate ale partidului; se adăuga și maniera în care a fost impus dr. Angelescu de Ionel Brătianu care demonstra voința acestuia din urmă de a domina partidul („Reapariția *Liberalului*”, în *Liberalul*, Buzău, C. Iarca, XIV, nr. 1, duminică 22 noiembrie 1909, p. 1). Ulterior, cei excluși și-au motivat demersul disident și prin faptul că liderii partidului păreau să fi renunțat la principiile liberalismului, legate de preeminența individului, și pătrunseseră pe făgașul socialist; mai mult, Ionel Brătianu ar fi transformat partidul politic într-un ordin monastic, obligat să susțină total ideile șefului (*Liberalul*, Buzău, C. Iarca, XV, nr. 11, sâmbătă 15 mai 1910, p. 1).

²¹³ După dispariția fondatorului publicației, noul lider al disidenților liberali, G. I. Dunka, înscris în formațiunea condusă de Gheorghe Brătianu și președinte al organizației georgiste din Buzău, a transformat ziarul în oficiosul noului partid. Dunka fusese exclus din partid, împreună cu D. Dănescu și cu dr. Oroveanu în ședința Comitetului județean al partidului din Buzău, din 1 august 1926 (*Liberalul*, Buzău, dr. C. Angelescu, anul III, nr. 2, 5 decembrie 1926, p. 1).

²¹⁴ Justin Stănescu, „La datorie”, în *Liberalul*, Buzău, dr. C. Angelescu, anul III, nr. 1, 28 noiembrie 1926, p. 1.

²¹⁵ Cf. *Liberalul*, Buzău, dr. C. Angelescu, anul V, nr. 2, 7 decembrie 1928, p. 1.

1.6. Revista revistelor „liberale”

Îmi este dificil să prezint alte reviste înregimentate în spațiul liberalismului politic în afara *Democrației*, subintitulată, de altfel, publicație a cercului de studii al partidului. După model occidental, independența unei publicații era legată de neutralitatea politică, fapt care îi asigura obiectivitatea și credibilitatea. Prin urmare, deși adeseori simpatiile politice ale celor care publică în reviste sunt abia mascate, nu am întâlnit reviste care să se declare în perioada interbelică drept publicații „liberale” sau care să susțină explicit poziția partidului condus de vreun Brătianu sau de I. G. Duca. Discuția asupra revistelor „liberale” pleacă în consecință de la o serie de conjeturi privind colegiul lor redacțional, colaboratorii, precum și de la recurența unor teme în paginile respectivelor publicații. Deși situarea acestor reviste ca liberale poate fi considerată discutabilă, nu voi face din aceasta o miză a demersului, după cum nu îmi propun o istorie a acestor publicații, posibilă cred; mă interesează mai ales modul în care liberalii au valorificat șansele de discurs în societate, ca pe o manieră de a depăși, mai ales după 1928, o anumită izolare publică. Publicațiile în discuție nu se adresează toate celor preocupați de viața politică, unele având domeniul cultural ș.a. drept referențial. Ordinea în care prezint inventarul acestor reviste presupune vizibilitatea acestor publicații, prin numele pe care le conține caseta editorială și prin implicarea în dezbaterea realității politice contemporane. Din această perspectivă, revistele cu tendințe culturale vor fi prezentate în arriere planul capitolului.

1.6.1. *Cronica politică și parlamentară*

A apărut începând cu 1 martie 1929, în contextul de efervescență politică generat de noile direcții impuse de Partidul Național-Țărănesc în viața publică (împrumutul de stabilizare, noua lege a minelor, cu egalitatea de tratament pentru capitalul românesc și străin în concesionarea terenurilor petrolifere, de noua lege administrativă, care acorda parțial drept de vot femeilor ș.a.). În „Cuvântul de deschidere” din primul număr al revistei, redactorii refuzau partizanatul politic și se declarau adepți obiectivității, atât de necesară publicisticii românești, după cum se precizează. Ei promovau ideea de dialog în spațiul public, nu numai în Parlament, ca formă de a depăși radicalismele politice²¹⁶. Cel puțin la început, echidistanța a fost susținută în raport cu diferite tendințe și forțe structurate din societate, iar

²¹⁶ Redactorii acuzau oamenii politici că, orbiți de patima luptelor pentru putere, au mers până acolo încât au rupt și relațiile personale („Cronica”, „Revista noastră”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 1, 1 martie 1929, p. 1); în numărul al doilea al revistei, secretarul de redacție al revistei, V. G. Bărcă, a fost nevoit să reitereze atitudinea echidistantă politic a revistei, dorința de a contribui la civilizarea luptelor politice, care „au degenerat de la controversile doctrinare la frământarea maselor lesne încrezătoare, transformându-le în tabere de luptă unde se asmuțesc patimi și se răscolesc instincte primare” (V. G. Bărcă, „Atitudinea noastră față de partidele politice”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 2, 8 martie 1929, p. 1).

revista a cuprins cu onestitate nume din diverse spații politice, liberali și național-țărăniști deopotrivă, precum Ion Sân-Georgiu, Victor Slăvescu, Petre Andrei, Octavian Goga, Voicu Nițescu. Publicația a dorit să tematizeze realitatea în jurul opiniilor adversarilor politici cu privire la problemele identificate drept centrale pentru societate, cum erau, la acel moment, efectele stabilizării, primejdia comunismului²¹⁷ etc. Orientarea proliberală a *Cronicii*... este dată de rubricile permanente, privind cronica internă și cea externă (ultima deținută de dr. Asra Berkowitz, directorul de la *L'Indépendance Roumaine*), și de micile știri cu privire la viața politică, preocupate să sugereze incapacitatea național-țărăniștilor. Redactorul șef al revistei a fost Ion Totu, ulterior ziarist la *Viitorul* (secretarul de redacție fiind V. G. Bârcă, de asemenea liberal), care se ocupa de *Cronica internă*. Legat de repertoriul politic liberal, el deplângea, în chiar primul număr al publicației, „lipsa omului de mare autoritate” care fusese Ionel Brătianu, „șeful unui partid politic puternic”, „omul care a prezidat războiul de întregire al neamului” și „mai presus de toate acestea”, „omul providențial, întruchipând, în linii clasice, exemplarul cel mai superb și mai caracteristic românesc, cu toate însușirile ca și cu toate defectele inerente rasei”²¹⁸. De altfel, prin redactori, prin tonul general, prin ideile pe care le respiră, revista era astfel percepută ca una liberală, iar directorul revistei *Parlamentul* nu a ezitat să o catalogheze astfel²¹⁹.

Orientarea fătîșă a revistei s-a modificat în iunie 1929, atunci când Ion Totu s-a retras de la conducerea publicației. Noul director general, Al. Drăgulescu-Dralex, a recuzat „caracterul personal” al revistei, a reafirmat lipsa oricărei protecții politice și dorința publicației de a fi folositoare binelui public și social; clamând neutralitatea, el l-a învinuit pe Ion Totu de devalorizarea independenței publicației, devenită

²¹⁷ Vintilă Brătianu și Mihai Popovici (ministru de Finanțe în guvernul Maniu) erau puși într-un dialog imaginar cu privire la stabilizare și la creditul Statului (în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 1, 1 martie 1929, p. 8-9); despre comunism, au discutat în numărul al doilea al revistei, I. G. Duca și dr. Vaida-Voevod („Comunismul în România”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 2, 8 martie 1929, p. 8-9); despre legislația muncitorească N. D. Chirulescu și Ion Răducanu (fostul ministru liberal al Muncii, Cooperației și Asigurărilor Sociale și ministru la zi al acelui minister), în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 5-6, vineri 29 martie 1929, p. 8-9.

²¹⁸ Ionel Brătianu era „în concepția absolută a cuvântului, adevăratul conducător de neam și de mase” Ion Totu, „Lipsește azi omul de mare autoritate”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 1, 1 martie 1929, p. 14. Ideea de „unire a tuturor forțelor vii ale acestui popor”, ca singură cale de consolidare a României întregite și pentru a înlocui lipsa omului de mare autoritate care ne lipsește”, ținea, de asemenea, de gândirea liberalilor români.

²¹⁹ „O punere la punct”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 2, 8 martie 1929, p. 11, revenirile asupra independenței politice au fost frecvente, redacția „Cronicii politice și parlamentare” afirmând faptul că revista nu se bizuia pe un sprijin material al partidelor politice („Ciitori și revista noastră”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 3, 15 martie 1929, p.1).

„revistă întreținută”, de partid²²⁰. Încercând să-i definească identitatea, noul director o numea „revistă a tinerilor” și, ulterior, în cadrul ei s-au regăsit o serie de tineri liberali, precum Eugen Titeanu, Valeriu Roman etc.; dar publicația a scăpat oricărui control de partid, prin noii redactori, Mihail Polihroniade, Scarlat Callimachi, Radu Budișteanu etc., ea căpătând un caracter filomonarhic, în sensul Restaurației carliste; atitudine care i-a adus suspendarea și confiscarea de către Cabinetul țărănist, în mai multe rânduri, la începutul anului 1930. Filonul antinațional-țărănist s-a păstrat în condițiile eroziunii guvernării Maniu, dar tinerii radicalizați care semnav articolele revistei s-au pronunțat împotriva partidelor politice în general, ei cerând, o dată cu Restaurația, „moartea vechilor partide politice²²¹. Discursul elitist și procarlist a atras publicației campania negativă a *Viitorului*, așa cum acuza, în decembrie 1929, Al. D. Dralex²²².

O astfel de publicație, cum a fost *Cronica...*, a avut pentru liberali o miză mai curând indirectă și intuibilă decât certificată de contemporani sau de istoricii de presă; ea s-a constituit într-o tribună credibilă pentru liberali, în dorința lor de a construi o altă relație de putere cu național-țărăniștii, fapt care denotă pluralitatea și stratificarea abordării lor.

1.6.2. Săptămâna politică

Apărută sub direcția lui Constantin Argetoianu, revista în discuție a fost una din puținele hebdomadare favorabile Partidului Național Liberal în spațiul public

²²⁰ Al. Drăgulescu-Dralex, „Îndrumarea revistei noastre”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 17, vineri, 7 iunie 1929, p. 1.

²²¹ Constantin Vicol, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul II, nr. 63, vineri, 5 decembrie 1930, p. 11. Carol al II-lea un al doilea Vlad Țepeș al românilor care va ști să trimită pe hoți în pușcărie și pe incapabili la casele de corecțiuni (Scarlat Callimachi, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul II, nr. 51, vineri, 9 mai 1930, p. 2. Radu Budișteanu, „Omul pe care-l vom avea”, în Idem, p. 3; Scarlat Callimachi, „Scrisoare deschisă către A.S.R. Principele Nicolae”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul II, nr. 54, vineri, 30 mai 1930, p. 1-2; E. Oteteleşanu, fost secretar general al ministerului instrucțiunii, „Prințul Carol, exponentul generației sale”, în Idem, p. 4; Raul Siniol, „Domni pribegi”, în Idem, p. 7); după iunie 1930, salutând entuziast actul întronării principelui Carol, consacându-i chiar numere întregi (în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul II, nr. 56, vineri, 13 iunie 1930).

²²² El nu ezita să pună campania de presă pe seama fostului colaborator al revistei, Ion Totu, devenit redactor al „Informațiilor”, și a dorinței acestuia de a șantaja pe național-țărăniștii V. Potârcă, D. R. Ionițescu etc. („Atitudinea *Viitorului*”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 33, vineri, 6 decembrie 1929, p. 2); atitudinea a fost reafirmată la celebrarea unui an de apariție a revistei (în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul II, nr. 41, vineri 28 februarie 1930, p. 12). Revista a avut mari dificultăți începând cu 1931, aparițiile fiind cel mai adesea neregulate; în 1933, primul număr anual al revistei apărea duminică 5 noiembrie 1933, publicația schimbându-și titulatura în *Cronica Politică – Parlamentară – Economică – Socială – Literară* (anul V, nr. 98, duminică 5 noiembrie 1933); a revenit pentru a constata, ca o inevitabilitate, revenirea la putere a celor pe care-i combătuse și denigrase în ultimii ani ai revistei, liberalii.

interbelic. Trebuie realizată însă distincția dintre cele două apariții ale revistei, seria a doua a revistei, începând cu februarie 1929, fiind cea încadrabilă luptei politice a liberalilor români. *Săptămâna politică* a fost scoasă inițial ca revistă a grupului intelectual din jurul omului politic de la Breasta, cu Alexandru Periețeanu, Costin Sturdza, Al. Radian, N. Ottescu, Dinu Arion, Victor Duculescu etc., pentru a materializa anumite intenții politice de orientare conservatoare, tradiționalistă. Evident pentru contextul jurnalistic interbelic, în primul număr, din 21 noiembrie 1926, redacția exclude orice apartenență politică, orice militantism manifest ca pe o condiție a „desăvârșitei” imparțialități; redactorii afirmă că „noțiunile de luptă și de partid atrag după ele noțiunile de patimă și de parțialitate”, iar ceea ce-i animau erau „instinctiva depărtare de minciunile vorbăriei goale, un spirit de realism ce prețuiește mai mult un pas făcut înainte decât înfloritele mirajuri ce se zugrăvesc pe un orizont inaccesibil”²²³. Numărul 29 al *Săptămânii Politice*, din 15 iunie 1927, încheia, în atmosfera tensionată de schimbarea guvernului Averescu, primul an de existență al revistei. Intrarea lui C. Argetoianu în Cabinetul liberal Ion I. C. Brătianu și, ulterior, în Partidul Național Liberal au făcut ca intențiile de reorganizare și de reapariție a publicației în toamna aceluia an să nu mai fie posibile²²⁴. Revenirea revistei în februarie 1929, ca serie a II-a, a fost realizată într-o formă de politică asumată, atât prin cei care publică în cadrul ei, cât și de context public, de opoziție a Partidului Național Liberal, poziție care se anunța diferită față de tot ceea ce cunoscuse formațiunea până atunci. Caracterizarea de „revista unui partid” pornește de la *Cuvântul înainte*, scris de I. G. Duca la reapariția publicației. Liderul liberal exprimă cu claritate scopul revistei, în acele „vremuri de dibuiri și de experiență”; prin revistă se dorea urmărirea „de aproape” a „ce se gândește și ce se înfăptuiește”. Dar, cercetarea evenimentelor și analiza cauzelor urmau să fie făcute, recunoaște I. G. Duca, cu mentalitatea unor oameni care au un anumit crez politic²²⁵. Astfel definită, revista a fost un vehicul de discurs pentru liberali în negarea actelor și practicilor guvernului Iuliu Maniu. Deși sunt prezenți printre redactori, însuși Constantin Argetoianu publicând considerații asupra situației politice, prietenii directorului sunt eclipsați, ca număr și ca vigoare a criticii, de publiciștii liberali, precum Victor Slăvescu, dr. I. Costinescu, Mircea Djuvara, Ion I. Nistor, Constant Georgescu, Mitiță Constantinescu sau tinerii Alexandru Alexandrini, Menelas Ghermani, Barbu Solacolu, Valeriu Roman, Radu Dumbravă, Radu Patrulius, N. Budurescu, Petre I. Ghiță, Raul Crăciun, Eugen Țiteanu ș.a., care se exprimau deseori după tipare cvasioficiale, propagandistice. Individualizarea revistei, prin tinerețea și dinamismul redactorilor, era astfel anulată de amprenta militantă, apropiată de cotidienele liberale, ea perpetuând temele de opoziție ale liberalilor.

²²³ *Săptămâna politică*, anul I, nr. 1, duminică, 21 noiembrie 1926, p. 1.

²²⁴ *Săptămâna politică*, anul I, nr. 29, miercuri 15 iunie 1927, p. 1; vezi și Al. Periețeanu, „Intransigență”, în Idem, p. 2-3.

²²⁵ I.G. Duca, „Cuvânt înainte”, în *Săptămâna politică*, seria II, anul I, nr. 1, duminică, 17 februarie 1929, p. 1.

Lipsa de măsură a liberalilor în exprimarea discursivă a cauzat și dispariția rapidă a publicației, la nivelul anului 1929. Ea rămâne însă, din perspectiva propagandei, ca un efort de a echilibra dezbaterea publică, dominată în perioadă de atitudini antiliberale.

1.6.3. *Parlamentul*

Parlamentul îl avea ca director pe G. Hârsu, jurnalist important între cele două războaie mondiale, mai curând antiliberal prin colaborările sale jurnalistice. Licențiat în Drept, intrase în presă înainte de răzoi, ca redactor la *Neamul Românesc*, cotidianul lui Nicolae Iorga; ulterior, a scris în *România*, iar după război a condus revistele *Pedamentre* și *Opoziția*, violente uneori împotriva P.N.L., în momentele de directorat ale lui G. Hârsu²²⁶. Dar, în primul număr al *Parlamentului*, apărut miercuri 2 noiembrie 1927, în care publicau Tudor Teodorescu-Braniște, C. Gangopol, îi regăsim și pe Radu Patrulius, deputat liberal de Hunedoara în 1927, Vasilescu-Valjean, Horia Furtună, Ion Dragu, preocupat de figura lui Ion I. C. Brătianu, I.U. Soricu sau N. Maxim, viitorul director al oficiosului *Viitorul*, publiciști liberali ca scriitură și apartenență anterioare. Revista se dorea însă una de specialitate, la dispoziția tuturor celor care aveau ceva de spus despre parlamentarism, într-o perioadă în care utilitatea instituției era pusă în discuție; totodată, directorul revistei G. Hârsu propunea revista ca pe o formă de educație cetățenească, pentru materializarea votului universal. Publicația se dorea o oglindă fidelă a vieții politice și parlamentare, a culiselor sale²²⁷. După 1928, *Parlamentul* s-a îndepărtat vizibil de pozițiile partidului liberal, găsim și o anumită neutralitate binevoitoare pentru național-țărăniști. În anii '30, poziția revistei a fost mai curând oscilantă, în funcție de puterici zilei.

1.6.4. *Parlamentul românesc*

Parlamentul românesc, subintitulată „revista lumii politice”, a apărut la începutul anului 1931 sub direcția lui N. Russu Ardeleanu, un publicist filoliberal recunoscut²²⁸. Publicația avea o periodicitate diferențiată, în funcție de programul instituției pe care o avea ca obiect de analiză: săptămânală în timpul sesiunii și bilunară în vacanțele parlamentare. Ștefan Antim, Constant Georgescu, cu un material despre Vintilă Brătianu ca parlamentar, A. Dragoș, J. Paleologu dădeau viață primului număr al revistei și ilustrau perspectiva formațiunii conduse de I. G. Duca asupra evoluțiilor din planul public²²⁹. Ulterior, alți liberali s-au înscris la

²²⁶ Ca mulți alți jurnaliști români, a avut și funcții administrative, probabil sinecuri, în momentul puterii PNT, ca inspector în Ministerul Muncii sau ca redactor și sub-director în Direcția Presei. Cf. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 390.

²²⁷ G. Hârsu, „Rostul *Parlamentului*”, în *Parlamentul*, anul I, nr. 1, miercuri, 2 noiembrie 1927, p. 1.

²²⁸ Se născuse în Ardeal, dar trecuse în Vechiul Regat, unde a fost redactor la *Universul*, apoi la *Minerva*, *Epoca*, *Românul*, *Renașterea* etc. (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 747).

²²⁹ *Parlamentul românesc*, nr. 1, 18 ianuarie 1931.

cuvânt, Alexandru Topliceanu și, mai ales, Ion Totu, care realiza *Cronica politică*. Cu un tiraj mare pentru o astfel de publicație, de 3000 de exemplare pe primul număr, revista se adresa elitei politice a României, mai ales parlamentarilor. La aniversarea a trei ani de apariție, la sfârșitul lui decembrie 1932, redactorii revistei N. Rusu Ardeleanu, N. Porsenna, I. U. Soricu, H. St. Streitman sau Al. Topliceanu, clamau echidistanța politică și rolul deținut în structurarea politicii la noi²³⁰.

1.6.5. Opoziția

Între cele două războaie mondiale, liberalii au încercat să folosească majoritatea revistelor teoretice pentru a-și populariza mesajul și pentru a perpetua propriul sistem de putere, întrucât acestea se adresau acelei opinii publice care conta drept masă critică în spațiul politic. Este cazul revistei *Opoziția*, apărută în octombrie 1928 în condițiile iminentei schimbări politice, apropiată fiind programatic de național-țărăniști. Gândită de directorul ei, Niculae Davidescu²³¹, ca „tribună de libertate morală”, de la care orice om de cultură și de inteligență avea, după câteva decenii de activitate publică încercată, datoria să se exprime „în slujba obștei acestei țări”, publicația era o revistă a intelectualilor, în dorința celui iluzoriu control pe care această categorie a dorit să-l exercite asupra vieții publice, ca manieră critică și obiectivă de raportare la putere și la politică în general²³². Salută de C. Rădulescu-Motru, revista a reunit numele lui Tudor Arghezi, George Călinescu, dar și I. U. Soricu, G. Hîrsu, apropiați de liberali, sau chiar liberali, chiar dacă disidenți, precum I. Ionescu-Quintus. În decembrie 1928, N. Davidescu nu mai apare drept directorul revistei, „fiind mult mai preocupat aiurea”, după cum se exprimă în câteva rânduri de pe ultima pagină, noua redacție fiind preluată de G. Hîrsu²³³. Tonul publicației s-a modificat, fiind mult mai nuanțată față de liberali, pe parcursul anului 1929 tot mai mulți liberali sau intelectuali apropiați lor scriind în cadrul ei (Al. Topliceanu, Victor Slăvescu, Barbu Solacolu etc.). În primăvara anului următor, G. Hîrsu demisionează la rândul său de la conducerea revistei, invocând incompatibilitatea de a fi totodată și directorul revistei *Parlamentul*. *Opoziția* reafirma la începutul anului 1929 disponibilitatea de a găzdui orice colaborare onestă, indiferent de opțiunile politice, în dorința de a lupta pentru reinstaurarea intelectualilor la conducerea vieții

²³⁰ „Noi...”, în *Parlamentul ilustrat*, anul III, nr. 41-44, 31 decembrie 1932, p. 29.

²³¹ Niculae Davidescu avea veleități reale de scriitor, chiar dacă nu terminase Facultatea de Litere din București. S-a făcut remarcat însă în presă, inițial apropiat de conservatori sau de sămănătoriști, cu colaborări la *Sămănătorul*, *Vieța nouă*, *Luceafărul*, *Flacăra*, *Vieța românească*, *Steagul*, *Naționalul*, *Aurora*, *Cuvântul liber*, *Adevărul literar și artistic*, *Universul* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 258).

²³² „Dreptul la NU al intelectualilor”, în *Opoziția. Politică. Socială. Culturală*, anul I, nr. 1, 13 octombrie 1928, p. 7-8; Idem, p. 13, vezi și N. Davidescu, „Controlul intelectualilor în viața publică”, în *Opoziția. Politică. Socială. Culturală*, anul I, nr. 2, 20 octombrie 1928, p. 1-2.

²³³ *Opoziția*, anul I, nr. 10, 15 decembrie 1928, p. 16.

publice²³⁴. Revista își prezenta în numărul următor redactorii permanenți (Mihail Manoilescu, I. A. Basarabescu, Gr. L. Trancu-Iași, P. Ciorăneanu, S. Grosman, Clarnet, T. Teodorescu-Braniște, I. Ionescu-Quintus, Enric Oteteleşanu, G. Hârsu, George Silviu, Ion Călugăru, N. Maxim, V. Slăvescu, Radu Patrulius, Barbu Solacolu, Constant Georgescu, Manuel Mencovici, Romulus Dianu, Sergiu Dan, Dan I. V. Gruia, I. U. Soricu, N. N. Matheescu, Maximilian Costin, George Popovici și Alexandru Topliceanu), menționând că secretarul de redacție era Camil Ring. Multiplele semnături de liberali arată deplasarea revistei spre susținerea pozițiilor partidului condus de Vintilă Brătianu²³⁵.

1.6.6. *Flacăra. Literară, artistică, socială*

Revista *Flacăra* este legată de personalitățile lui Constantin Banu, un foarte apreciat politician și scriitor în perioadă²³⁶, și a lui Ion Pillat, „influența ocultă”, după cum denumeste George Călinescu prezența în redacție a nepotului Brătienilor²³⁷. Apărută înainte de război, la 22 octombrie 1911, ca săptămânal literar, artistic, social, ea a devenit sinonimă cu modernitatea presei literare la noi. Publicație de mare tiraj și, implicit, de succes (40 000 de exemplare după George Călinescu, „doar” 15000-20000 după fondatorul Constantin Banu), ea îndemna pe oamenii politici la literatură și pe scriitori la politica liberală a directorului, așa cum se exprimă criticul literar Valeriu Răpeanu²³⁸. Seria a doua a revistei, începută la 19 mai 1922, a avut impact în mediile intelectuale.

Nu există o angajare politică manifestă pentru partidul liberal, în pofida numelor directoare, dar *Flacăra* exprimă o literatură a deschiderii, antisămănătoristă pe alocuri, care reprezenta ideologic un fundament pentru liberalism. Așa cum mărturisea Constantin Banu, într-un interviu în *Adevărul* prilejuit de împlinirea a 25 de ani de la apariția revistei, „nu s-a gândit să facă politică, deși poate că, indirect, *Flacăra* a fost de un mic folos și partidului din care făceam parte”²³⁹. I. G. Duca înțelesese însă acest lucru imediat și a inaugurat revista cu un articol semnat de el, intitulat „Un vis”. Pentru Duca, apariția în România a unei reviste literare și artistice constituia „un act politic în cel mai înalt înțeles al cuvântului”, în credința exprimată

²³⁴ *Opoziția*, anul II, nr. 19, 15 februarie 1929, p. 20.

²³⁵ *Opoziția*, anul II, nr. 20, 24 februarie 1929, p. 1.

²³⁶ Pamfil Șeicaru îl descria drept „unul din rari oameni politici liberali care unea un real talent de orator cu alese însușiri de scriitor” (Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 256).

²³⁷ George Călinescu, *Istoria literaturii române dela origini până în prezent*, București, Editura Semne, 2003 (ediție facsimil, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941), p. 633.

²³⁸ Valeriu Răpeanu, „Introducere”, în C. Banu, *Grădina lui Glaucon sau Manualul bunului politician*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Valeriu Răpeanu, București, Editura PRO, 1998, p. 7. Vezi și I. Hangiu, *op. cit.*, p. 184-186 sau Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 324-325. Pentru aprecierea lui Călinescu, vezi George Călinescu, *op. cit.*, p. 633.

²³⁹ „Cu dl. Const. Banu evocând trecutul”, în *Adevărul*, 21 noiembrie 1936, p. 3, *apud* Valeriu Răpeanu, *op. cit.*, p. 9 (nota 2).

manifest că menirea neamului românesc nu putea fi decât una culturală. Respingerea autonomiei culturalului / culturii, pleca deci din convingerea că arta trebuia să se democratizeze (titlul revistei trebuia de altfel pus în legătură cu evenimentele din 1907), dar și că politica, dominantă aproape exclusivă a vieții naționale, trebuia să fie însoțită de preocupări culturale, teren în cuprinsul căruia patimile politice să piardă ceva din înverșunarea lor și sufletele să se simtă înfrățite în slăvirea acelorași idealuri. Prin urmare, *Flacăra* putea reprezenta o platformă culturală pentru activitatea politică²⁴⁰.

1.6.7. Ramuri

O altă revistă culturală, de bună factură, care exprimă indirect liberalismul politic, a fost *Ramuri*, editată la Craiova de Constantin Șaban-Făgețel (după numele localității din Olt în care s-a născut și care a semnat ca scriitor C. Ș. Făgețel). Personalitatea directorului revistei este controversată. Animator al vieții culturale din Oltenia, politician liberal dar scriitor tradiționalist, C. Șaban-Făgețel a suportat o dublă dominație: a lui Constantin Neamțu în plan politic (mulți l-au considerat „supus plecat” al liderului din Dolj²⁴¹) și a lui N. Iorga în registrul cultural-instituțional. Revista avea de altfel mai curând rolul de tribună pentru marele savant, fiind considerată ca având o orientare sămănătoristă de către istoricii literari²⁴². Două motive în afara fondului m-au îndemnat să o menționez, cu rețineri e adevărat, în inventarul publicațiilor liberale. Pe de o parte, afirmația lui Zigu Ornea, precum că fruntașul liberal local era interesat să se prezinte în fața liderilor partidului drept un animator cultural²⁴³, iar în al doilea rând faptul că C. Șaban-Făgețel era directorul Institutului de Arte Grafice „Ramuri”, unde s-au publicat multe din lucrările de propagandă ale formațiunii liberale.

²⁴⁰ Ibidem, p. 10.

²⁴¹ *Parlamentul*, anul I, nr. 7, miercuri, 14 decembrie 1927, p. 13.

²⁴² I. Hangiu, *op. cit.*, p. 353-354. Constantin Șaban-Făgețel era licențiat al Școlii Superioare de Comerț, vicepreședinte al Camerei de Comerț, președinte al Sindicatului Presei din Craiova. Politician liberal, a fost tradiționalist ca scriitor (culegeri populare etc.), semnând și în *Neamul românesc* al lui Nicolae Iorga (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 314; Mihail Straje, *op. cit.*, p. 261-262). Avea, de altfel, relații foarte bune cu Nicolae Iorga, editându-i o parte din studii; dificultățile financiare l-au făcut, se pare, să treacă la liberali, Iorga denumindu-l „scontist” (poate în raport cu „Banca Comerțului din Craiova”, condusă de C. Neamțu), dar colaborând interesat, în continuare, la *Ramuri* (G. Hârsu, „Scontistul”, în *Parlamentul*, anul I, nr. 21, joi 5 aprilie 1928, p. 13). Vezi și Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 270.

²⁴³ Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Editura Eminescu, 1980, p. 107.

1.6.8. Foaia Tinerimii

Asumând o publicație strict culturală, dispărută în 1924²⁴⁴, *Foaia Tinerimii* era o revistă culturală cu tendințe liberale care l-a avut drept director, după 1928, pe Vladimir Al. Donescu. Subintitulată „revistă de cultură generală”, ea se adresa cu precădere, așa cum subliniază și titlul, generației tinere²⁴⁵ și nu era în mod vădit partizană politic. Articolul dedicat memoriei lui Ion I. C. Brătianu, imediat după moartea liderului liberal, poate ține de emoția contextului²⁴⁶. Am plasat această publicație aici, în cadrul capitolului privind propaganda liberală, deoarece directorul revistei provenea dintr-o familie ai cărei membri făceau politică liberală în Capitală, Alexandru G. Donescu fiind chiar primar al Bucureștilor, Vladimir A. Donescu însuși era scriitor, avocat și om politic, fiind șef de Cabinet al ministerului de Lucrări Publice condus de generalul Moșoiu²⁴⁷. Se adaugă faptul că publicația în discuție anunță revista *Vreamea*, mult mai importantă din perspectiva presei și propagandei liberale.

1.6.9. *Vreamea*. Politică-Socială-Culturală

Înființarea în decembrie 1927 a Societății anonime române „Vreamea”, avându-l ca președinte al consiliului de administrație pe Al. G. Donescu, avocat și deputat liberal de Ilfov, fost primar al Capitalei, iar ca vicepreședinte pe I. Al. Vasilescu-Valjean, avocat, deputat și fost director general al Teatrelor, este legată după mine

²⁴⁴ O revistă cu același titlu apăruse anterior, la București, între 1919 și 1924 (I. Hangiu, *op. cit.*, p. 196). În 1926 erau sărătoriți 10 ani de apariție a publicației.

²⁴⁵ S-a implicat, de altfel, în dezbaterile tinerii generații, cu privire la specificul național și la rolul intelectualilor în viața publică; vezi Iorgu Stoian, „D-l Nae Ionescu și generația tânără”, în *Foaia Tinerimii*, anul XII, nr. 21-22, noiembrie 1928, p. 163, cu trimitere la *Manifestul Crinului Alb*.

²⁴⁶ Redacția își afirma echidistanța față de luptele politice. Dar găsea drept îndatorire elementară să comemoreze „pe acela care a condus cu atâta glorie destinele neamului românesc”; Ionel Brătianu apărea drept „conducătorul vieții noastre politice, bărbatul de Stat care a prezidat realizarea idealului nostru Național, reforma agrară și votul universal”; deși se aprecia că opera realizată de I. I. C. Brătianu nu putea fi examinată, în acele momente, „în tot complexul și grandoarea ei”, se afirma că „generațiile viitoare vor pomeni în cuvinte pline de admirație de contribuția ilustrului dispărut la propășirea de azi a Țării noastre”; erau enumerate și calitățile fostului lider liberal: „dragoste de Patrie fără margini”, „putere de muncă în slujirea neamului până la sacrificiu”, „energie în realizarea aspirațiilor poporului, fără slăbiciune”; toate aceste însușiri „mărețe” de om politic încadrate într-o „elocință nebiruită și de o inteligență scilpitoare”; faptele „mărețe” îl scoteau pe Ionel Brătianu din panteonul național și îl plasau alături de Cavour, Bismarck, Pasic, Poincaré („Doliul Țării. Ion I. C. Brătianu”, 211); Peretz Eques individualiza în paginile revistei figura marelui Brătianu și a harnicilor lui colaboratori, care au consolidat România Mare într-o epocă de extraordinară dezordine estetică, morală, intelectuală și politică („Figura lui Ion I. C. Brătianu”, în *Ibidem*).

²⁴⁷ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 281. Vezi și mențiunea din Mihail Straje, *op. cit.*, p. 228.

de moartea lui Ion I. C. Brătianu, moment în care contestarea politică a liberalilor s-a radicalizat²⁴⁸. Revista cu titlul de mai sus a apărut în februarie, anul următor, avându-l ca director pe Vladimir Al. Donescu și ca director literar pe Valjean. Deși pe frontispiciu apărea ca *Vremea. Politică – Socială – Culturală*, era o revistă preponderent adresată intelectualilor din București, dezbătând teme la modă în acel moment, curente literare etc. Ca adresabilitate, *Vremea* urmărea mai ales publicul tânăr, conținând în anii '30 anchete despre „tânăra generație”²⁴⁹. Între 1928 și 1931, revista a conținut o importantă pagină culturală („Vremea literară”), redactată de Camil Baltazar și de Alexandru Sahia (1931) la care au colaborat scriitori importanți ai timpului în variate direcții: proză, teatru, critică, interviuri eseistică (Gh. Brăescu, Mircea Ștefănescu, Victor Ion Popa, Camil Petrescu, Eugen Lovinescu, Eugen Jebeleanu, Octav Șuluțiu, Petru Comarnescu, H. Papadat-Bengescu, G. Călinescu, Șerban Cioculescu, cu o cronică literară, Geo Bogza, I.M. Sadoveanu, F. Aderca, Pompiliu Constantinescu, Ion Călugăru, Ionel Jianu, Mircea Eliade, Mihail Sebastian, Mihail Polihroniade, care avea o cronică externă în paginile revistei, Ion Pillat, Alex. Talex, Emil Cioran etc.²⁵⁰). Publicarea notelor de călătorie ale lui Eliade în India, ale lui Georges I. Duca în Statele Unite de unde trimitea pentru *Vremea* „Imagini fugare. Două lumi” sau din Japonia, consacrarea unui număr lui Goethe (cu prilejul centenarului morții marelui poet german), la care au colaborat F. Aderca, Pompiliu Constantinescu, Liviu Rebreanu etc. arată marea deschidere culturală a

²⁴⁸ *Foaia Tinerimii* anul XI, nr. 23-24, decembrie 1927; membrii consiliului de administrație au fost S. Birman, mare industriaș, administrator delegat al Societății Textila „Franco-Română”; Vladimir Al. Donescu, avocat și directorul revistei *Foaia tinerimii*, S. Christodorescu, avocat, senator de Ialomița, Radu Cătuneanu, avocat și N. A. Nicolaescu, subdirector al băncii „Creditul Bucureștean”; foarte importantă pe relația cu Partidul Național Liberal este alegerea conducerii partidului liberal din capitală, în urma congresului din 24 noiembrie 1929: președinte era ales dr. I. Costinescu (totodată și președintele culorii de Galben), vicepreședinți: Al. G. Donescu (președintele culorii de Negru) și I. Vasilescu-Valjean (președintele organizației de Albastru), secretar general fiind avocatul Paschievici; membrii comitetului executiv erau Em. Dan, Dim. Th. Arțăreanu, Mircea Poenaru-Bordea, Sig. Birman, dr. Anton Ionescu, Mihail Berceanu, Iordache Minculescu și Dem. Atanasescu (în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 91, joi, 28 noiembrie 1929, p. 3).

²⁴⁹ Ancheta „Vremea”, „Ce credeți despre tânăra generație”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VI, nr. 269, 1 ianuarie 1933, p. 12; întrebările vizau existența tinerei generații cu o mentalitate distinctă de a celorlalte, misiunea, realizările de până acum etc.

²⁵⁰ I. Hangiu, *op. cit.*, p. 526-527; Mircea Eliade a colaborat cu peste 200 de articole (vezi, de exemplu „Kipling a mințit”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an V, 10 aprilie 1932, p. 5); Ionel Jianu scria cronică dramatică a revistei, George I. Duca, cu un foileton privitor la călătoriile sale în Statele Unite; Alexandru Talex a publicat „Scrisori inedite ale lui Vasile Pârvan”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an IV, nr. 209, 18 octombrie 1931, p. 4; Mircea Damian a publicat fragmente din *Celula nr. 13*, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an V, nr. 277, 28 februarie 1932, p. 8; Tudor Vianu despre „Actorul și Drama”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an V, nr. 236, 8 mai 1932, p. 8 etc.

revistei²⁵¹. Diversitatea materialelor și a numelor pe care le găzduiește revista pare să sfideze de altfel orice consens, în cadrul ei întretându-se opinii și puncte de vedere diferite asupra culturii românești. Eclectismul revistei a făcut-o neimportantă pentru istoricii culturali, Zigu Ornea plasând revista, la care „stăpâni erau frații Donescu”, între publicațiile culturale minore²⁵². Pericle Martinescu ne prezintă o altă perspectivă, a unei reviste dinamice, caracterizate prin sobrietate și eleganță, tipărită pe hârtie semivelină, cu scriitori tineri; de negăsit în afara Bucureștilor, săptămânalul „magazin” avea totuși un tiraj semnificativ de 25 000 de exemplare, deși în prima perioadă de apariție a avut o înfățișare mai modestă, compusă din 4 sau maximum 8 pagini; la începutul anilor '30, formatul revistei s-a mărit, la 12-16 pagini, cu numere speciale care conțineau 36-40 de pagini. Succesul publicației s-a datorat și împrejurărilor de ordin administrativ, având asigurată baza economică-financiară, prin Banca „Creditul bucureștean”, și o tipografie proprie. După criticul literar, conducerea publicației a fost, de asemenea, un element al succesului, frații Vladimir, director, și Constantin Donescu (Titu), șef de redacție, deși aparțineau unei familii politice, fiind suficient de „luminați” de a nu lega întrutotul revista de un angajament politic ferm. Alături de ei, s-a manifestat Mircea Ștefănescu și Ion Anestin, coordonator, machetator, ilustrator, creator grafic, cu un rol important în înființarea revistei²⁵³.

Subtextul politic a dominat în realitate fondul revistei, cel puțin în prima parte de apariție, până în 1933 (perioada de glorie a revistei fiind situată, după același Pericle Martinescu, între 1933 și 1938), conotațiile sale publice conferindu-i, în scopul atragerii spațiului cultural bucureștean pe platforma P.N.L., o poziție centrală în dispunerea eforturilor liberale. Desigur, revista avea o mare autonomie, iar mesajul prezenta, în dorința credibilității, distanță față de perspectiva strict partinică. Dar analiza politică este făcută de pe poziții, care retrospectiv, îmi apar drept liberale și determină întrebarea legitimă dacă nu cumva prezența scriitorilor recunoscuți nu era o manieră de a mări impactul mesajului liberal. În materialul de prezentare, Vladimir Donescu definea hebdomandarul ca interpret fidel al ritmului vremii prin informația felurită și precisă. El insista pe faptul că *Vremea* nu era un organ de partid; în dorința îndreptării situației, publicația își propunea să constate și să critice cu nepărtinire tot ce apărea morbid în organizarea socială²⁵⁴. Din al doilea

²⁵¹ *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an V, nr. 230, 20 martie 1932.

²⁵² Z. Ornea, *op. cit.*, p. 141.

²⁵³ Pericle Martinescu, *Umbre pe pânza vremii*, București, Editura „Cartea Românească”, 1985, p. 111-125.

²⁵⁴ Vladimir Al. Donescu, „Vremea”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 1, joi, 23 februarie 1928, p. 1. Mereu în perioadă, *Vremea* a fost acuzată de poziții liberale, redacția căutând să sugere echidistanța; în primăvara anului 1930, atunci când revista se înscria demersurilor liberalilor de obținere a puterii, redacția încerca să răspundă „unor personalități politice” care se întrebeau asupra rolului și menirii publicației; ea reafirma faptul că nu era încătușată prin nici un fel de obligații față de partidele politice, proclamând totodată, „fără șovăire”, principiul de bază al libertății de gândire și de acțiune, potrivit propriilor convingeri; nici unul din redactori nu era înfeudat unui partid

articol al revistei însă, scris de I. Vasilescu-Valjean, se desprindea lupta împotriva național-țărăniștilor, împotriva ideii de „revoluție”, conceptul fiind legat, după omul politic liberal, de „revolte simulate” și „cuvinte mari aruncate de la tribună”, care vorbeau de „noua cartă a libertăților”, de „mișcarea maselor populare” de lupta satului împotriva orașului. Politica de expediente, lipsită de impulsurile afective ale mulțimii, considera Valjean, caracteriza „imensa mlaștină politică românească” și nu era capabilă să anime o mișcare cu caracter colectiv²⁵⁵. Interviu dat publicației de Constantin Argetoianu dubla dimensiunea mesajului liberal, după omul politic ajuns în Partidul Național Liberal, politica trebuind să fie o îndeletnicire a oamenilor cu o experiență multiplă care au ajuns să se așeze deasupra contingentelor și intereselor, deasupra patimilor în genere, și nu o profesie²⁵⁶. Oamenii politici liberali s-au regăsit cu precădere de altfel la această rubrică de interviuri intitulată „Cu oameni mari despre lucruri mici”; în numerele care au urmat începutului, N. Constantinescu i-a intervievat pe C. Dimitriu, Istrate Micescu, Valjean, Stelian Popescu, Gheorghe Tătărescu, I. Nistor, Ion Inculeț, generalul Traian Moșoiu, Jean Th. Florescu etc.²⁵⁷. Prezentarea realităților anului 1928 purta, de asemenea, textul liberal, prin termeni și mesaj, cu reliefaarea negativă a întrunirii de la Alba Iulia, a „micului” parlament național-țărănesc, în care opoziția era asigurată de Iuliu Maniu și în care articolele erau votate prin ridicare de „mâini, cruci sau de Dumnezeu”, a campaniei de răsturnare a național-țărăniștilor, „papagalii vieții noastre politice”, care repetau același refren, sau cu prezentarea pozitivă a activității lui Vintilă Brătianu pentru încheierea împrumutului etc.²⁵⁸.

Moderarea tonului în raport cu național-țărăniștii, după noiembrie 1928, a permis și prezentarea unor figuri de politicieni ardeleni (mai ales Iuliu Maniu sau

politic, iar colaboratorii vremelnici nu avuseseră pretenția să imprime o direcție tineretului care conducea gazeta („*Vremea* în fața partidelor politice”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an III, nr. 107, 27 martie 1930, p. 1). La aniversarea a patru ani de apariție, redacția revistei clama „aceeași independență de acțiune”, „aceeași hotărâre și obiectivitate în atitudine” („După patru ani...”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an V, nr. 277, 28 februarie 1932, p. 1).

²⁵⁵ Valjean, „Revoluție...”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 1, joi, 23 februarie 1928, p. 1.

²⁵⁶ N. Constantinescu, „Cu oameni mari despre lucruri mici. C. Argetoianu”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 1, joi, 23 februarie 1928, p. 1.

²⁵⁷ După noiembrie 1928 au fost intervievați și Gr. Trancu-Iași, dr. N. Lupu, Constantin Garoflid (ultimul de Mihail Polihroniade).

²⁵⁸ c.a. d., „Aspecte parlamentare. Excluderi...retrageri și trimiteri”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 1, joi, 23 februarie 1928, p. 3; Vr., „După marea adunare *Alba Iulia*”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 12, 10 mai 1928, p. 1; „Micul parlament”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 20, 5 iulie 1928, p. 1; „Un succes al țării”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 23, 26 iulie 1928, p. 1; C. A. Donescu, „Răsturnarea guvernului”, în Idem.

Ștefan Cicio Pop, de către Tudor Teodorescu-Braniște²⁵⁹); reacția împotriva guvernării național-țărănistă a fost importantă mai curând la nivelul moralității publice a noilor veniți la putere pentru „a-i civiliza” pe regășeni, decât prin discuția unor acte ale guvernării. C. A. Donescu a devenit editorialistul revistei, criticându-i pe noii guvernanți pentru prelungirea „beției puterii”, pentru starea de provizorat continuu cauzată de lipsa unui proiect de guvernare, prin discuțiile inutile la unele acte firești ale administrației, care denotau nehotărârea lui Iuliu Maniu²⁶⁰, pentru discordia din sânul Partidului Național-Țărănesc, cu nemulțumirea tot mai vizibilă a lui Ion Mihalache împotriva „ardelenilor” din guvern²⁶¹ etc. În condițiile reinvențării politice a liberalilor, pe care *Vremea* o reflectă prin prezentarea congreselor județene și a altor întruniri, C. A. Donescu considera, la sfârșitul anului 1929, că regimul național-țărănist era pe sfârșit, poporul român fiind sătul de nepriceperea guvernanților²⁶². Cu atât mai mult, numărul omagial dedicat lui Ion I. C. Brătianu, scotea în evidență măreția omului politic liberal, „omul de stat”, „românul care vorbea...și judecata sufletului lui se înălța astfel mai presus de abilitatea diplomatului”, „tehnicianul”, omul cu viziunea viitorului, „sfinxul” etc.²⁶³. În primăvara lui 1930, *Vremea* a urmat tendința radicalizată a presei liberale de solicitare a puterii. În interviurile tot mai frecvente luate unor oameni politici liberali, Victor Slăvescu, generalul Arthur Văitoianu, dar și dr. N. Lupu, dispus (din nou) să se alinieze

²⁵⁹ Tudor Teodorescu-Braniște, „Iuliu Maniu”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 51, joi, 14 februarie 1929, p. 6; Idem, „Ștefan Cicio Pop”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 56, joi, 21 martie 1929, p. 6.

²⁶⁰ „Stare de provizorat”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 48, 24 ianuarie 1929, p. 1; C. A. Donescu, „Discuție inutilă”, în *Ibidem*, p. 4 etc.

²⁶¹ C. A. Donescu, „Victoria Domnului Ion Mihalache”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 85, 17 octombrie 1929, p. 1.

²⁶² C. A. Donescu, „Candidații la guvernarea țării”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 87, 31 octombrie 1929, p. 1.

²⁶³ *Vremea* se încadra practicilor culturale liberale ale cultului personalității fostului lider promovat de liberali. Acest număr festiv (*Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an II, nr. 90, 21 noiembrie 1929) cuprindea articole scrise de Valjean („Omul de stat”, p. 1), C. A. Donescu („Ion I. C. Brătianu”, p. 1), Mihail Polihroniade („Tehnicianul”, p. 2), generalul Traian Moșoiu („Ion I. C. Brătianu și armata desrobitoare”, p. 4), I. G. Duca, dr. C. Angelescu („Ion Brătianu și Războiul”, p. 4), Octavian Goga („Viziunea viitorului la Ion Brătianu”, p. 5), Horia Furtună („Câteva amintiri despre Ion I. C. Brătianu”, p. 5), dr. N. Lupu („Sfatul lui Ion Brătianu”, p. 5), C. Argetoianu, Al. G. Donescu („Tactica lui”, p. 5), C. Kirișescu (cu un fragment din *Istoria Războiului pentru întregirea României*), C. Xenii („O mică amintire”, p. 5); pentru tonul general al abordării, de evocare a omului providențial în raport cu măruntii epigoni, elocvent este Mihail Polihroniade, care-l consideră un „neasemuit meșteșugar care a clădit noul stat român”; el și dorea ca „cei ce au rămas pe urma lui să nu-i răvășească opera. Iar în clipele grele prin care trece astăzi sau va trece în viitor neamul nostru, sufletul românesc va adresa spre cer o singură rugă: «Hărăzește-ne Doamne un alt meșteșugar care inspirat de spiritul lui, să clădească pe temelile lui, să continue opera lui».

politicii PNL²⁶⁴, precum și în articolele de analiză a deficiențelor guvernului Maniu se observă nerăbdarea puterii²⁶⁵.

Restaurația carlistă din iunie 1930 și frământările succesive din cadrul partidului liberal i-au determinat pe frații Donescu să se reorienteze politic. În consecință, în vara celui an, revista familiei a asumat o anumită distanță față de partid; redactori care, până atunci, susținuseră activ cauza lui Vintilă Brătianu, cântau osanale noului monarh, criticând pe conducătorii partidului, pe membrii corupți, vinovați de scăderea prestigiului partidului²⁶⁶. Racordarea la tendința autoritară și antipartinică a vieții publice pe care o dezvoltă *Vremea* a ținut însă doar până la clarificarea liberală din toamna anului 1930. Deși mult mai moderată, susținerea acordată liberalilor îi păstrează între mijloacele lor de influență, de difuzare a discursului partidului. Însă în mod evident, ea sprijinea poziția unui anumit grup din interiorul Partidului Național Liberal, cel legat de frații Donescu și interesele lor la nivelul politic al Capitalei. Revista a fost implicată în „războiul” contra doctorului I. Costinescu, ceea ce a atras reacția Delegației Permanente a partidului la sfârșitul anului 1932. Retractarea lui Al. G. Donescu, dezmințită imediat în paginile revistei, a lăsat însă confruntarea deschisă, deși cu o tonalitate mult mai joasă²⁶⁷. Marginalizarea omului politic liberal a făcut însă revista mai detașată de lupta politică și mai critică față de unele acțiuni liberale, în primăvara și vara anului 1933. Campania de răsturnare a guvernului Vaida a fost adeseori plasată în zona preocupărilor mărunte²⁶⁸, iar marota publicației a devenit necesitatea împăcării între liberali (duciști și

²⁶⁴ Mihail Polihroniade, „De vorbă cu D-l Victor Slăvescu”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an III, nr. 101, joi, 13 februarie 1930, p. 5; „De vorbă cu D-l Gen. Arthur Văitoianu!”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an III, nr. 105, joi, 13 martie 1930, p. 5; „De vorbă cu D-l dr. Lupu”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an III, nr. 108, joi, 3 aprilie 1930, p. 3.

²⁶⁵ „Înfrângerea guvernului, în faza decisivă”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an III, nr. 108, 3 aprilie 1930, p. 1; C. A. Donescu, „Un idol mai puțin: Iuliu Maniu”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an III, nr. 109, 10 aprilie 1930, p. 1).

²⁶⁶ Devenit actorul major în societatea românească, Regele ocupase și centrul politic al revistei; efigie a stabilității restituite, cel care reprezenta siguranța în stat, stabilitatea legislativă, Regele a fost susținut de *Vremea*, care a lăudat ideea „guvernului personal” sau realizarea de economii prin dispariția politicianismului neînțelegător (Vladimir Donescu, „În preajma unui guvern în afară de partidele politice”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an III, nr. 122, 17 iulie 1930, p. 1; C. A. Donescu, „Spre un guvern personal al Regelui?”, în *Idem*).

²⁶⁷ Al. G. Donescu, „Visul de Crăciun al d-rului Costinescu”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VI, nr. 269, 1 ianuarie 1933, p. 12; dr. Costinescu era acuzat ulterior de antidinasticism („D-rul Costinescu, vechiu dinastic”, în *Idem*, an VI, nr. 272, 22 ianuarie 1933, p. 12.) sau de faptul de a fi provocat, prin practicile lui, plecarea din partid a lui Dem. Th. Arțăreanu, vechi și important liberal („Scrisoarea d-lui Dem. Th. Arțăreanu”, în *Idem*, an VI, nr. 284, 23 aprilie 1933, p. 12).

²⁶⁸ C. A. Donescu, „Acțiunea d-lui Titulescu”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VI, nr. 284, 23 aprilie 1933, p. 1.

georgiști)²⁶⁹. După 1934, orientarea spre literatură a *Vremii* a fost accentuată de cooptarea unor tineri scriitori la unii consacrați, de la Mircea Eliade la Alex. Talex, Felix Aderca, Liviu Rebreanu ș.a.²⁷⁰.

* * *

Există și alte reviste culturale care susțin demersul politic liberal, direct sau nemărturisit, însă mai puțin centrale din perspectiva notorietății și vizibilității. Înființarea lor a fost legată de anumite conjuncturi politice, de guvernare cel mai adesea, și au avut o apariție efemeră. O astfel de revistă cu potențial de propagandă liberală a fost *Solia Moldovei*, înființată în 1927 la Iași de Constantin N. Ifrim, cunoscut liberal ieșean. Pragmatic, el a realizat acest demers de presă în contextul ofensivei culturale promovată de guvernul Ion I. C. Brătianu și continuată după venirea fratelui său la conducerea Consiliului de Miniștri. Înscriindu-se declarativ propagandei pentru culturalizare, publicația lunară, cu un tiraj de 5-10 000 de exemplare (ultima cifră pentru 27 mai 1929)²⁷¹, era un element important de putere locală.

Însă, dincolo de multitudinea de reviste încadrabile categoriei în discuție, liberalii conștientizau la mijlocul anilor '30 importanța unor reviste de specialitate și pe alte domenii profesionale, altele decât palierul cultural. Acestea, fără a face parte din presa propriu-zis liberală, trebuiau să fie depedende în parte din discursul canonic liberal, păstrându-și însă și o mare independență, în scopul de a atrage colaborări străine. Cel puțin două erau registrele pe care doreau să le acopere liberalii cu publicații cvasiprofesionale: economia, de unde și necesitatea unei reviste economice, după modelul săptămânalului *Argus*, de natura *Buletinului Economic Românesc* sau chiar a revistei *Excelsior*, revistă economică și financiară săptămânală care se bucura de un mare număr de colaborări liberale; în al doilea rând, liberalii considerau necesară impunerea unei reviste edilitare, cu caracter cultural (*Vremea* era menționată ca model posibil), care să se ocupe de manifestările culturale din țară, de prestațiile stațiunilor balneoclimaterice etc. Aspecte puțin abordate în presa oficială și a căror tratare urma să deschidă partidul spre spațiul public²⁷².

1.7. Forța și impactul presei liberalilor români. O direcție de cercetare

Forța presei generată sau influențată de partidul liberal era dată, în primul rând, de masivitatea ei, deoarece multiplica textul partidului și îl ducea în toate colțurile țării și la nivelul diferitelor categorii sociale sau profesionale. În lipsa unor

²⁶⁹ C. A. Donescu afirma chiar că problema unui Cabinet liberal nu se punea decât după împăcarea celor două partide („O necesitate”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an VI, nr. 294, 2 iulie 1933, p. 1).

²⁷⁰ I. Hangiu, *op. cit.*, p. 526-527.

²⁷¹ ANIC, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa Internă, dos. 141 / 1929-1933, f. 2-4 și 98.

²⁷² Mircea Pârvolescu, „Presa liberală”, în *Democrația*, anul XXIII, nr. 12, decembrie 1935, p. 45-47.

metode directe pentru a studia receptarea demersului de presă al liberalilor români în perioada interbelică, mă voi referi indirect la subiect, având ca punct de plecare modul în care liberalii reușeau să genereze dezbateri publică prin intermediul mesajului construit de legăturile lor personale cu oameni politici și ziariști străini. Declarațiile acestora, preluate prompt de presa liberalilor, au fost o formă de presiune semnificativă asupra factorilor puterii din România, fie că mă refer la Rege, la Regența din perioada 1927-1930 sau la ceilalți competitori politici. În al doilea rând, la acest nivel al analizei, am să mă refer la cei doi ziariști, Asra Berkowitz și Alexandru Mavrodî, care au gestionat publicațiile centrale ale P.N.L., determinând astfel o anume identitate liberală în perioada interbelică. În final, am să amintesc câteva elemente privitoare la finanțarea presei liberale.

1.7.1. Raporturile cu jurnaliștii străini

Adversarii P.N.L., național-țărăniști mai ales, au acuzat adeseori legăturile interesate pe care le-au structurat liberalii cu „presa” din străinătate în susținerea propriului discurs. Ei afirmau că articolele presei pariziene, mai ales din *Le Temps*, ziar important în peisajul publicistic francez, întrucât inspira multe alte publicații pentru articolele de politică externă, erau manipulate de legația română de la Paris, figurând la capitolul „propagandă” a d-lui Diamandy (ministru plenipotențiar al României în Franța) și la capitolul „publicitate” al ziarelor respective. În afara discursului de competiție, aceste raporturi au fost reale și au deținut locul lor în propaganda liberală, în prescrierea sau condiționarea comportamentului politic al adversarilor P.N.L.

Multe din aceste legături ale liberalilor cu presa franceză fuseseră stabilite în timpul războiului mondial și postconflict, la Conferința de Pace. Alexandru Vaida-Voevod, participant la negocierea tratatelor, observa bunele relații pe care liberalii le realizaseră cu Jean Vigneau, redactor la *Presse Parisienne*, cu Robert De Flers, cu *Pertinax* (marchizul de Geraud), unul din principalii comentatori de politică internațională din presa franceză, cu René Pinaud, colaborator al revistei *Revue de deux Mondes*, cu Tavernier, de la *Le Temps*, care „își făcea datoria ca angajat al lui Brătianu, executând rolul de corespondent la Iași și la Paris”, cu Gustave Hervé, cu Huard, redactor de asemenea la *Le Temps*, cu Steed și Clemence Rose, de la *Times*, cu Herbert Adams Gibbons, publicist american, etc.²⁷³

Dar, încă din 1913, I. G. Duca reușise, având legături cu redacția ziarului *Le Temps*, să introducă drept secretar de redacție pentru chestiunile Orientului pe Enric Algazi, până atunci secretar de redacție la *L'Indépendance Roumaine*, oficiosul francez al Partidului Național Liberal. Ulterior, ca ministru de Externe între 1922 și 1926, liderul liberal a făcut să fie numit Asra Berkowitz drept corespondent pentru

²⁷³ Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol. II, prefată, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 99-108.

România al unor publicații franceze. La rândul lui, Sebastian Șerbescu (care semna „S.S.”) a fost corespondentul pentru România al lui *Journal des Debats*²⁷⁴.

Colaborarea interesată între liderii liberali și ziariștii străini este demonstrată de mărturia cu caracter financiar, care arătau importanța propagandei externe pentru construcția simbolică a liberalilor ca singuri reprezentanți ai națiunii. Menționând servicii prezente și viitoare, ziaristul P. Guerin îi trimitea, în martie 1924, o scrisoare lui Duca, ministrul Afacerilor Străine, prin care îi solicita trimiterea celor 2000 de franci promiși anterior; inventariind adresa făcută Legației României din capitala franceză, rămasă însă fără răspuns, el îi reamintea „amabila promisiune” de stipendiere și solicita, până la reglementarea definitivă a situației, o alocație anuală de 10 000 de franci, plătită în jumătate la 6 luni. Speranța de a nu fi abandonat complet se sprijinea, după cum singur mărturisea, pe „devotamentul cu care apăra cauza României, interesele și viața românilor”²⁷⁵.

Construcția liberalilor pe relația cu exteriorul a cunoscut un maximum în perioada contestării accentuate a P.N.L., după noiembrie 1927, atunci când sistemul politic românesc cunoștea o dezvoltare democratică accentuată, în care orice discurs venit din Franța mai ales își puna amprenta asupra jocului politic intern. Structură a influențării puterii, relația privilegiată, dar costisitoare, a liberalilor cu presa din afara țării a involuat în anii '30, în condițiile noului actor politic major de pe scena publică, mai puțin sensibil la o astfel de propagandă. Legăturile cu unii jurnaliști au fost păstrate și au devenit, din perspectiva noului regim de după 1945, capete de acuzare pentru unii dintre acești ziariști liberali.

Un alt mijloc de influențare al presei străine a fost, între cele două războaie mondiale, agenția *Rador* (Radio Orient), fondată în 1921 și condusă în anii '20 de Nicolae Dianu, fost director al presei în Ministerul de Externe, pe timpul lui Duca, și apropiat al liberalilor. Fapt care i-a adus multe acuze din partea adversarilor P.N.L.²⁷⁶.

1.7.2. Ziariști „liberali”

Traietoriile intelectuale și morale ale unor personaje semnificative în mass-media perioadei, așa cum au fost ziariștii „liberali”, dezvăluie un mecanism al puterii

²⁷⁴ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 380.

²⁷⁵ Ziaristul francez menționa că ultimul ajutor data din noiembrie 1923 (ANIC, fond I. G. Duca, dos. 58 / 1924, f. 1).

²⁷⁶ „Partidul Național-Tărănesc și presa franceză”, în *Dreptatea*, anul II, nr. 66, miercuri 4 ianuarie 1928, p. 1; „Cine defăimează Partidul Național-Tărănesc în străinătate”, în *Dreptatea*, anul II, nr. 70, luni 4 ianuarie 1928, p. 1. Nicolae Dianu făcuse un doctorat în drept la Paris, dar se orientase spre diplomatie, făcând parte din legațiile României la Paris, Praga, Roma, Stockholm și Santiago de Chile (fiind chiar și ministru plenipotențiar, la Moscova, sau director al protocolului). El a ocupat, de asemenea, funcția de director al „Presei și Propagandei” în Ministerul Afacerilor Străine și, în 1927, pe cea de director general la Președinția Consiliului de Miniștri (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 268).

sau al propagandei și, totodată, imaginea spațiului atât de dinamic și divers al jurnalisticii românești de după 1918. Nu am să insist asupra subiectului și nici nu am să realizez anumite tipologii, dificile la acest moment al cercetării, chiar dacă, anterior, am realizat scurte biografii ale redactorilor importanți din cadrul unor publicații aparținând liberalilor. În paginile următoare, mă voi opri la doi dintre cei mai cunoscuți și influenți jurnaliști care și-au legat numele de acțiunea propagandistică sau de informare a partidului liberal. Este vorba, în primul rând, de Israel (Asra) Berkowitz, directorul de la *L'Indépendance Roumanie* și de la *Liberalul*, după 1944, cu mențiunea că portretul lui este construit mai ales de agenții Siguranței Statului/Securității Poporului sau de el însuși, într-o autobiografie justificativă și autoacuzatoare pe alocuri. În al doilea rând, mă voi opri asupra lui Alexandru Mavrodi, „eminența cenușie” a partidului liberal la începutul anilor '30.

Israel (Asra) Berkowitz se născuse la Bârlad, într-o familie de intelectuali evrei, având inițial o formație și evoluție tipică din perspectiva comunitară înfățișată; tatăl său, mare învățat în științele ebraice, îl pregătise pentru o carieră teologică²⁷⁷. La îndemnul doctorului Niemerower, șef rabinul cultului mozaic, și sprijinit de organizațiile de binefacere evreiești, a fost trimis în Germania, la Frankfurt (pe Main), unde a făcut liceul israelit; ulterior, a obținut doctoratul în Litere și Filozofie în Germania, cu o teză privind *Știința de stat la Fichte*; a urmat și Institutul de Sociologie al profesorului René Worms la Paris. Colaborarea ocazională la mai multe publicații franceze și germane i-a deschis apetitul pentru acțiunea de presă. Întors în țară în 1914, o dată cu declanșarea conflictului din Europa, el a ajuns redactor și, apoi, redactor principal la ziarul *La Roumanie*. Mobilizat atunci când România a intrat în război la serviciul sanitar²⁷⁸, el a fost recuperat în 1917 de Ionel Brătianu pentru *L'Indépendance Roumaine*, alături de Enric Algasi. Locul deținut în cadrul propagandei liberalilor și buna cunoaștere a culiselor din politica externă l-au propulsat pe Asra Berkowitz printre apropiații liderii liberali, atât frații Ionel și Vintilă Brătianu, cât și I. G. Duca sau Gh. Gh. Mărzescu sfătuindu-se cu el în adoptarea anumitor decizii politice sau guvernamentale. Era „intimul lui Duca”, nota Stelian Popescu, dezaproband ceea ce apărea drept o legătură „ocultă”²⁷⁹. Rolul jucat de Asra Berkowitz, care l-a valorizat de altfel pentru liberali, nu corespundea în mod necesar capacității jurnalistice a personajului în discuție, cât abilității sale de a se mișca prin lumea fluidă a presei românești și internaționale. Activitatea ziaristică și publică a lui Berkowitz a fost rezultatul legăturilor cu partidul liberal. Alături de Mircea Djuvara, Ion Pillat sau V. V. Pella, din poziția de director la *L'Indépendance Roumaine*, el a fost trimis, cu mijloace financiare importante, la conferințele internaționale (ale Societății Națiunilor mai ales) pentru a cunoaște oamenii politici și ziariști străini. Apărarea guvernării Brătianu și a intereselor liberalilor era scopul său principal. Berkowitz a fost, după mine, un releu în receptarea

²⁷⁷ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 215.

²⁷⁸ Ibidem, f. 217; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 96.

²⁷⁹ Stelian Popescu, *Amintiri...*, p. 265.

informațiilor care interesau partidul și, totodată, un difuzor pentru informațiile pe care liberalii le doreau să le comunice ca parte a jocului puterii și influenței. Asra Berkowitz era în perioadă corespondent pentru *Le Temps* în ceea ce privește evenimentele din România și era prieten cu Alfred Helfer, fostul director la *Le Moment*. Ca ziarist de limbă franceză, cunoștea mediul jurnalistic francez, având relații întinse cu mulți publiciști utili cauzei liberalilor, cunoscuți în voiajuri sale pariziene anuale; stabilise, de asemenea, legături și cu oamenii politici francezi, precum Louis Marin Barthou, Aristide Briand, Paul Boncour, Solomon și Théodor Reinach, Leon Blum, avocatul Tarrés, Grumbach, frații Sarau, Delbos etc.²⁸⁰. Concentrat pe spațiul francez, considerat esențial din punctul de vedere al liberalilor români, Berkowitz avea legături reduse în lumea anglo-saxonă, deși furnizase corespondențe pentru *The Times* între 1929 și 1930. Cunoștea, de asemenea, o serie de directori de ziare anglo-saxoni, corespondenți pentru Balcani, oameni politici, financiari sau profesori universitari de la Cambridge și Oxford²⁸¹.

Asra Berkowitz scria, de asemenea, cronica de politică externă și diferite articole de politică externă la *Adevărul* și *Dimineața*, al căror coproprietar era Elly Bercovici, rudă de a sa, fiind în bune relații cu Emil Socor, Blumenfeld Scrutator, Honigman Emil Fagure etc., ziariști influenți ai perioadei interbelice²⁸².

Cu toată situația proeminentă de ziarist, nu a făcut parte formal din nici o organizație liberală, nefiind legat de vre-un for politic oficial al partidului. Însă, recunoaștere a activității sale jurnalistice, el a fost impus de două ori ca senator al județului Timiș Torontal (în 1931 și 1937), fără o participare notabilă la dezbaterile parlamentare, după cum singur mărturisește. În temnițele comuniste, el vedea retrospectiv situația de senator liberal ca pe un sacrificiu, întrucât fusese nevoit să renunțe la mai multe corespondențe străine, bine remunerate²⁸³. Prin intermediul

²⁸⁰ El însuși nominalizează, printre ziariștii francezi, pe Edouard Tavernier, René Brant și André Tardieu (de la *Le Temps*), Pertinax (de la *Echo de Paris*), Blumel (de la *Le Populaire*), d'Ormesson (de la *Le Figaro*), fratele marchizului d'Ormesson care a fost reprezentantul Franței la București timp de un an, Jean Touvenin și I. Dreyfus (de la *L'Intransigent*), Albert Nussset (de la *Agence Avala*), Gabriel Perri (de la *L'Humanité*), Lauzel și Du Bouchet (de la *Le Petit Parisien*). Cf. Ibidem, f. 125-126.

²⁸¹ Cum ar fi, în propria sa enumerare, Walter, editorul lui *Times*, lordul Lloyd, Scotus Viator, pe Atlee și pe lordul Thomson, pe Anthony de Rothschild și Anthony Eden ș.a. (Ibidem, f. 126). Dintre americani, îi cunoștea pe corespondentul lui „Associated Press” pentru Balcani, Mills și I. Kohler și pe șeful biroului lui „United Press” de la Berlin, Kuh (Ibidem, f. 129). Israel (Asra) Berkowitz fusese arestat pe 18 august 1949 de către S.S.I., autobiografia lui poartă data de 21 august 1949. Acuzat de spionaj cu legația engleză și cea americană din București, folosit ca martor în procesul de spionaj Mugur-Nora Samuelli, al oficiilor de informații anglo-americane. Rolul său important după 1944, ca principal comunicator la Partidului Național Liberal, prin experiența sa jurnalistică, legăturile cu ziariști din străinătate; a difuzat la radio declarațiile lui Dinu Brătianu, făcute pentru *Times* din Londra (Ibidem, f. 9-10).

²⁸² ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 489-490.

²⁸³ Ibidem, f. 219.

unui alt ziarist cu veleități de politician, Ștefan Vlădescu, el a urmărit, totuși, un anumit joc politic pe relația cu organizația din Banat a partidului, așa cum l-a acuzat direct sau voalat Avram Imbroane²⁸⁴.

Venirea lui Octavian Goga la conducerea Consiliului de Miniștri, în decembrie 1937, și măsurile antisemite adoptate de acesta l-au obligat pe Asra Bekowitz să se pensioneze formal, cu înțelegerea partidului, el obținând de la *Casa Partidului Național Liberal* un venit de 12 000 lei pe lună²⁸⁵; rolul său a reînceput după război, în condiții modificate radical de impunerea regimului comunist.

Alexandru P. Mavrodi, în a cărui fișă biografică apar ca date limită decembrie 1873 și 24 septembrie 1934, a rămas în memoria contemporanilor mai ales ca director al *Viitorului*, drept președinte al Societății „Radio” și al Sindicatului Ziaristilor, ales în această ultimă poziție cu unanimitatea voturilor colegilor săi ziaristi²⁸⁶, dar și ca director general al teatrelor și om politic liberal. Influența politică pe care a ajuns să o dețină pe relația cu Carol al II-lea a făcut ca numirea lui, în timpul guvernării Partidul Național-Tărănesc din 1930-1931, ca director la Regiei Autonome a Teatrului (director al Teatrului Național), primul director în accepția culturală și profesională a termenului, ridicat mai sus de un post politic, să constituie pentru mulți o indicație asupra unui viitor guvern liberal²⁸⁷; fapt care nu s-a întâmplat decât doi ani mai târziu. Absolvent de Conservator, Alexandru Mavrodi fusese un actor mediocru la Teatrul Național din Iași, colaborând concomitent la ziarul *Evenimentul*, organ al partidului conservator local, dar și la alte publicații ieșene, precum *Ordinea* și *Opinia*; ulterior, el s-a mutat la București, făcând mai ales ziaristică activă, mai întâi ca redactor politic și cronicar dramatic la *Adevărul* (unde semna Alexandru Fronda / Fronnda sau Mircea Aldea), apoi la *Viitorul*²⁸⁸, înscriindu-se și în cadrele partidului liberal; cei care l-au cunoscut atunci îl descriu drept un gazetar vioi, care exploata cu dibăcie culisele politice. În 1914, Al. Mavrodi a fost promovat de guvernul liberal drept director al Teatrului Național, unde s-a dovedit un bun manager, impunând, după mărturia lui Ion Petrovici, disciplina corpului actoricesc²⁸⁹; a continuat să activeze, mai mult ocult însă, în cadrele partidului

²⁸⁴ Vezi mai multe articole publicate de acesta în *Renașterea* (apud dr. Avram Imbroane, *Testament politic. Din publicistica unui liberal bănățean*, ediție îngrijită de Adrian Onică, Roxana Pătrașcu, cuvânt înainte de Mihai Șora, prefață de Constantin Jinga, cronologie de Remus Jurca-Unip, în *memoriam* Horia Musta, Timișoara, Editura Marineasa, 2003, p. 304-305; 307-309 sau 310-311).

²⁸⁵ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 307.

²⁸⁶ *Parlamentul*, anul II, nr. 2-3, 1928, p. 10; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 534.

²⁸⁷ Paul B. Marian, „Alexandru Mavrodi”, în *Cronica politică și parlamentară*, anul III, nr. 71, duminică, 8 februarie 1931, p. 10; „Parlamentul românesc”, anul II, nr. 20, 6 iulie 1931, p. 10.

²⁸⁸ Mihail Straje, *op. cit.*, p. 430.

²⁸⁹ Competența dovedită atunci s-a adăugat motivațiilor politice și personale care l-au determinat pe Carol al II-lea să-l impună național-țărăniștilor, la începutul anului 1931 (Ion Petrovici, *Prin meandrele trecutului. Evocări inedite. Pagini memorialistice*, cu o prefață de Mihai Gafița, București, Editura Cartea Românească, 1979, p. 145-146). În mod similar,

liberal, fiind elementul de legătură al liberalilor pe relația cu Camarila. A rămas director al Teatrului Național sub toate guvernele care s-au succedat în acei ani de după Restaurare, Iorga, Maniu sau Vaida. Venirea liberalilor la putere în noiembrie 1933 l-a propulsat ca subsecretar de stat la ministerul de Interne (cel mai probabil la indicația lui Carol al II-lea). Pamfil Șeicaru afirmă că la originea ascensiunii sale neverosimile s-ar fi aflat faptul că se afla în posesia scrisorilor de dragoste ale regelui Ferdinand către actrița Elvira Popescu, trimise în timpul refugiului de la Iași, din 1916-1918²⁹⁰. Ca om politic, a fost deputat de Oravița în 1922²⁹¹, deputat de Ilfov în 1931, senator ulterior la colegiul universal Romani, în decembrie 1933. *Anuarul Parlamentar* din 1931, ca și Lucian Predescu, îl prezintă, după perioada ieșeană, cu doctorate în drept la Paris și în filozofie la Bonn, fapt greu de confirmat după mine²⁹². Ca director la *Viitorul*, el s-a impus nu datorită însușirilor jurnalistice, nefiind – după Pamfil Șeicaru – capabil să depășească „linia unui reporter mediocr”, cât mai ales prin faptul că era un abil regizor al slăbiciunilor oamenilor politici, colecționând faptele compromițătoare ale trecutului lor²⁹³. Apreciindu-i prestația, cunoscutul ziarist interbelic îl definea ca fiind „un om de o mare siguranță în gesturi, în atitudini, semeț și prudent în același timp, știind să oblige și să rămână obligat, având o sigură intuiție politică”²⁹⁴.

1.7.3. Finanțarea publicațiilor „liberale”

Abordarea surselor și căilor specifice de susținere materială pentru ziarele „liberale” depășește, o dată în plus, cadrul propus pentru acest demers plasat preponderent în registrul descriptiv. Mai curând deschid o direcție de cercetare, sugerând aici doar câteva aspecte legate de finanțarea publicațiilor prin care încercau liberalii își transmiteau mesajul, ca modalitate de a evidenția importanța pe care o acordau presei.

Publicațiile proprii liberalilor erau finanțate, cel mai adesea, prin Casa Partidului Național Liberal, organizație financiară creată în scopul sprijinirii propagandei formațiunii. În același timp, așa cum am afirmat deja, cotizațiile plătute de membri formațiunii acopereau în principal plata abonamentelor la ziarele partidului.

Pamfil Șeicaru îl apreciază, cu surprindere, pentru autoritatea cu care a condus teatrul, distanțând vechile camaraderii și impunându-se printr-un inteligent tact (Pamfil Șeicaru, *Istoria presei*, p. 283).

²⁹⁰ Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor național, țărănist și național țărănist*, p. 296-297.

²⁹¹ *Figuri politice și administrative...*, p. 79.

²⁹² *Anuarul Parlamentar...*, f. p.; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 533-534. Vezi și panegiricul din *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 153, 8 noiembrie 1934, p. 8.

²⁹³ Pamfil Șeicaru, *Istoria presei*, p. 283. Cunoscutul ziarist afirmă (mai curând greșit, întrucât plasează decesul în 1938) că, la moartea lui, prima grijă a lui Armand Călinescu a fost să pună mâna pe arhiva fostului director de la *Viitorul* (*Ibidem*, p. 184).

²⁹⁴ Pe seama acestei intuiții, Pamfil Șeicaru a pus și apropierea de prințul exilat Carol, făcându-i acestuia diferite servicii, valorizate ulterior (*Ibidem*, p. 284).

Tirajele semnificativ diferite ale aceleiași publicații în ani apropiați, precum și înființarea de noi periodice sau dispariția altora erau legate de sursele administrative. În momentul puterii, dr. Angelescu trimitea o telegramă către prefecți prin care îi anunța hotărârea ca toate comunele urbane și cele rurale, precum și toți membrii partidului Național-Liberal care ocupau o funcție publică trebuiau, în mod obligatoriu, să se aboneze la ziarele *Viitorul* și *Poșta Țăranului*. Persoanele fizice urmau să plătească 600 lei, respectiv 100 de lei anual, iar primăriile, preturile, prefecturile, băncile populare, cooperativele etc. câte 1000 de lei anual. De asemenea, ca formă de a suplimenta finanțarea, autoritățile județene (primării, prefecturi, judecătorii, societăți etc.) urmau să își facă toate „publicațiunile” (anunțurile – n. mea, Ov. B.) cerute de lege prin *Viitorul*²⁹⁵.

Într-un alt registru, al influenței în zona culturală, partidul stipendia în momentul guvernării publicațiile capabile să creeze o bună imagine liberalilor. Plecând de la informații găsite la secția manuscrise a Bibliotecii Academiei Române, fondul Alexandru Lapedatu, Ioan Opreș prezintă susținerea pe care ministrul Culturii și Cultelor a acordat-o, în timpul ministeriatului său, presei culturale periodice din diverse colțuri ale țării; multe dintre revistele enumerate aveau o factură liberală pronunțată, precum *Junimea literară* din Cernăuți, al cărei redactor șef, Ion Nistor, a primit o subvenție de 50 000 de lei în anul 1925; în mod similar, guvernul susținea financiar *La Roumanie Nouvelle*, condusă de Jean Th. Florescu, stipendiată cu 20 000 de lei în același an, dar și *Deșteptarea sătenilor*, scoasă la Bogdănești (Fălțiceni), *Beiușul* lui Nerva Traian Cosma, *Dreptatea* la Chișinău, *Sentinela de Vest*, *Gazeta Maramureșului* etc.²⁹⁶.

Existau însă și alte surse de finanțare, care explică diferențele prezente și subliniate între oficioasele județene. Cea mai directă, mai ales pe relația cu presa locală, era contribuția financiară a liderilor județeni care foloseau ziarele ca pe o tribună a propriilor jocuri politice în cadrul organizației sau pe relația cu Centrul. Era cazul *Liberalului* scos de I. Niculescu-Dorobanțu, avantajat de apropierea de București, publicația lui putând fi citită la Centru, dar și a ziarului ieșean *Mîșcarea*, în termeni de tradiție.

2. Alte mijloace propagandistice

Mijloacele propagandistice liberale nu s-au redus la presa periodică editată sau influențată de liberali. Căile de influențare a spațiului politic au fost diverse, particularizate pe anumite medii sociale sau profesionale, cu trimitere mai curând la lumea rurală, dar și spre îngusta zonă intelectuală și academică a societății. Ca text,

²⁹⁵ Biblioteca Națională, Colecții Speciale, Fond Saint Georges, P. XLI, 27, f. 7. Abonamentele la *Poșta Țăranului* se făceau numai de la primăriile și fruntașii liberali din comunele rurale.

²⁹⁶ Ioan Opreș, *Alexandru Lapedatu în cultura românească (contribuții la cunoașterea vieții politice și culturale românești din perioada 1918-1947)*, București, Editura Științifică, 1996, p. 107-108.

mă refer în principal la broșuri sau calendare și, respectiv, la volumele de discursuri sau demersurile cvasiștiințifice privind personalitățile liberale, structurate prin intermediul unor instituții esențiale din perspectiva pluralității culturale în lumea modernă occidentală, *Fundațiile culturale Ion și Ion I. C. Brătianu*. Instituții care, până atunci, fuseseră un apanaj al regilor și principilor României.

Dincolo de aceste forme oarecum clasice ale propagandei politice, liberalii, mai ales în segmentul de tineret, au dezvoltat în anii '30 și mijloace propagandistice în sfera carității, precum donațiile către instituții de binefacere sau de asistență socială²⁹⁷.

O ultimă observație, cu caracter metodic, trimite la faptul că manifestările propagandistice nu derivau întotdeauna dinspre liberali; între cele două războaie mondiale, mulți români, legați de percepția partidului atotputernic politic și bogat financiar, se ofereau să construiască imaginea pozitivă a formațiunii, din credința în liberalism sau în speranța de înavușire personală. Era situația unui învățător din comuna Docuzel, județul Constanța, „adept și partizan al oamenilor valoroși din care e compus P. N. L.”, care trimitea în 1924 o scrisoare tuturor deputaților liberali pentru a le propune editarea unui studiu asupra P.N.L., publicând totodată și fotografii, cu biografiile tuturor noilor parlamentari într-un volum elegant. Tirajul era stabilit la câte un număr pentru fiecare parlamentar care voia să colaboreze cu el la această operă de propagandă, mai precis la acei deputați și senatori dispuși să plătească în avans 1000 de lei, din care, justificativ, urmau să se editeze manuale mai ieftine, pentru a fi împrăștiate ușor în popor; învățătorul în cauză avea convingerea că nici un parlamentar nu putea refuza un asemenea demers, în condițiile în care, deși sub Partidul Național Liberal se săvârșiseră toate actele mari naționale, „doritorii de măririi nemeritate caută pe toate căile să ne defăimeze în fața poporului...”; el își propunea să ducă o campanie de desmințire contra răuvoitorilor

²⁹⁷ Tineretul Liberal dona o sumă de 51 000 lei unor mari mutilați din Căminul Invalizilor, câte 3000 de lei de fiecare copil (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 216 / 1929-1930, f. 19); alte donații erau făcute de Banca Națională, Banca Românească, vizând, de Crăciun sau de Paști, personalul sanitar sau cumpărarea unor produse (Ibidem, f. 20). Și la Ploiești, după 1930, activitatea intensă a cercului de studii al partidului din Ploiești, cu conferințe pe teme medicale, științifice, istorice, literare la casa de sfat și de citire, a fost dublată de acordarea de ajutor de boală sau moarte sau de scăderi fiscale (Arhivele Naționale Prahova, fond nr. 265, dos. 5 / 1930, f. 10-12. *apud* Constantin Dobrescu, Mihai Rachieru, Ioan Șt. Baicu (editori), *Viața politică prahoveană. 1919-1938. Documente*, Ploiești, Scrisul Prahovean-Cerașu, 2000, p. 192). Inginerul Petru N. Bejan, directorul exploataților petrolifere și de foraj „Foraj Lemoine” (cu capital româno-franco-belgian) a înființat o cantină muncitorești (cu preț de 15 lei), la care se organizau duminica ceaiuri literare și dansante, reprezentații teatrale, cor etc. (*Ploieștii*, anul IX, nr. 374, duminică, 18 mai 1930, *apud* Ibidem, p. 193; *Curentul Prahovei*, anul I, nr. 58, 22 februarie 1932, p. 3, *apud* Ibidem, p. 256).

partidului²⁹⁸. Nu știu cum s-a materializat o asemenea inițiativă, volumul în discuție neapărând însă, după știința mea.

2.1. Broșuri, calendare și alte materiale electorale

Alegerile constituie procesul esențial al sistemului democratic, sub raportul participării politice, al integrării și al performanței unei structuri politice. Chiar în condițiile unui regim marcat de o cultură politică și de practici mai curând autoritare, așa cum a fost cel românesc în perioada modernă, susținerea populară putea fi măsurată de factorul constituțional (regele, Regența) prin scrutinurile electorale, chiar în absența mecanismului reprezentativ de desemnare a guvernului. „Dați-mi guvernul și vă dau parlamentul”, ar fi rostit la un moment dat omul politic conservator P.P. Carp, sintetizând formalismul mecanismului electoral. Dar, dacă rezultatele votului erau previzibile, guvernul obținând majoritățile necesare cel mai adesea, scorul electoral indica pentru toți actorii politici o anumită susținere publică pentru un partid sau pentru o personalitate, o creștere a adeziunii la un program politic. De asemenea, capacitatea politică a unei formațiuni putea fi verificată în perioadele dintre alegeri de participarea la diversele manifestări politice, care arătau puterea de mobilizare a unei formațiuni, dar și recunoașterea publică de care se bucura aceasta, chiar pervertită fiind într-o anumită măsură de practicile politicianiste de cumpărare a celor care veneau la adunări.

Din acest motiv al puterii în România interbelică și al fundamentării ei pe anumite curente de opinie în societate, liderii liberali au fost preocupați să dezvolte atât practici cât și materiale propagandistice bazate pe reprezentările și comportamentele politice ale românilor. Efortul Centrului se organiza mai ales ca demers electoral, prin comitetul pentru alegeri și secretariatul general al partidului,

²⁹⁸ ANIC, Fond Victor Slăvescu, dos. 212 / 1924, f. 33; exemplele sunt mult mai numeroase: undeva în timp, în anii '30, Victor Slăvescu, președintele organizației Covurlui, primea o scrisoare purtând mențiunea *confidențial urgent* și antetul ziarului cultural „Ogorului învățământului român”, din București, în care comitetul de redacție al ziarului îi propunea să cumpere pentru biblioteca organizației sau pentru membri, la un preț modic de 100 de lei partitura, câteva exemplare din „valoaroasa lucrare muzicală *Poemul I. G. Duca* a profesorului Alexandru Nicolescu de la Liceul Mihai Eminescu din București”, închinată memoriei marelui dispărut; tipărit la editura ziarului, „în semn de respect față de cel ce a fost pentru țara noastră marele om de stat I. G. Duca”, „de adâncă piozitate”, poemul era prezentat drept o capodoperă, elogiile menționate, venind din partea unor personalități ale lumii muzicale (printre care și George Enescu), precum și menționarea execuției lucrării la Ateneul Român, la Radio etc. fiind argumente în această direcție. Un alt tip de argumentație trimitea la personalitățile liberale (Gheorghe Tătărescu, primul ministru, dr. C. Angelescu, ministrul Educației Naționale sau Richard Franasovici) care primiseră cu emoție lucrarea (Ibidem, f. 36). De altfel, și *Albumul ilustrat al Partidului Național-Liberal. Portrete și Biografii*, care apărea la București, Tip. „Gutenberg”, 1915-1916, apare editat și colecționat de Vasile C. Metaxa, publicist, și nu știu în ce măsură el a fost o comandă de partid.

dar și în mod cotidian, dincolo de momentele critice de ființare a partidului, precum criza regală de la finalul anilor '20 și începutul deceniului următor. Deși propaganda liberalilor nu semnifica o formă permanentă și coerentă, acțiunea era una de amploare, materializată într-un mare număr de manifeste, broșuri sau afișe scoase în mari cantități la tipografia de la *Viitorul*, în care era prezentată partea pozitivă / programatică de partid, dar și evidențiate greșelile celorlalți²⁹⁹. Fotografiiile liderilor trimise peste tot în țară întregau acest demers, în condițiile locului deținut de imagine într-o lume românească dominată de oralitate și vizual și în care personalizarea politicii făcea din liderul formațiunii un vehicul pentru impunerea în societate. Membrii înșiși se identificau cu figura șefului de partid.

2.2.1. Broșurile liberalilor

În perioada dintre cele două războaie mondiale, broșurile propagandistice au deținut un rol important în comunicarea permanentă pe care partidul liberal a structurat-o pe relația cu societatea. Spre deosebire de presă, ziare sau reviste, legate de conjuncturalul cotidian, de competiția politică imediată, broșurile sintetizau perspectiva proprie partidului într-o problemă dată. Mai mult decât articolele periodicelor, ele nu urmăreau doar să influențeze în contextul alegerilor sau să atragă indivizii neutri sau indecizi politici pe poziții liberale; într-o mare măsură circumscriu doctrina liberalilor români și structurează adversitățile politice, chiar dacă mesajul este mediat, la fel ca în cazul publicațiilor de natură jurnalistică. Documentele care însoțesc textul propriu-zis al acestor „cărțuții”, fotografii, acte fondatoare, scrisori etc., sunt selectate astfel încât să potențeze un demers dorit clarificator, menit nu atât să informeze, cât să ajute la identificarea individului cu o anumită politică publică. Proprii membri erau situați în centrul atenției de către conducerea partidului. Ele construiesc identitatea partinică, prin explicarea de către Centru, prin secretariatul general, el este emitentul cel mai adesea, a atitudinii partidului față de evenimentele în curs. Metodologic, fac o diferență între broșuri și diferitele texte sau discursuri, multe parlamentare, aparținând diversilor lideri liberali care sunt publicate autonom ulterior, chiar dacă ele au circulație similară și o funcționalitate apropiată. Ele sunt legate însă de un context politic clar definibil și nu știu ce impact puteau avea într-o situație diferită. După cum nu includ în acest subcapitol manifestele politice, asociate în general broșurilor, dar al căror grad de articulare era mai redus; redactate foarte scurt, în cuvinte pe înțelesul tuturor, ele aveau rolul de a rezuma realitatea politică, acțiunea partidului liberal și scopurile lui în lozinci de efect³⁰⁰.

Aceste broșuri sunt de mai multe tipuri și, deși nu îmi propun aici o clasificare riguroasă a lor, am să le prezint le diferențiat pe trei categorii în funcție de

²⁹⁹ ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 402.

³⁰⁰ Așa cum rememora Mihail Romniceanu, manifestele nu conțineau atacuri la adresa adversarilor, lăsate mai mult pentru propaganda orală, în cadrul întrunirilor (ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 409).

adresabilitate și de mesaj. În primul rând, liberalii au articulat prin aceste broșuri un demers identitar, menit să transmită membrilor de partid anumite valori definitorii, ca răspuns la contestarea lor vehementă de după primul război mondial, dar și ca formă de modernizare a formațiunii, de întărire organizațională. Micile broșuri de ideologie, de doctrină liberală, cu prezentarea trecutului istoric devenit tradiție glorioasă, a prezentului și a viitorului formațiunii, dar și de disciplină politică liberală aveau ca temă definirea *liberalismului*³⁰¹. Al doilea palier pe care s-au construit aceste broșuri este mai curând liniar, al reliefării pragmatice și programatice a realizărilor administrative liberale din momentul guvernării³⁰². Al treilea registru al discursului broșurilor este cel de competiție, demascator, mergând până la injurie și pamflet. În prezentarea lapidară a acestui tip de texte, am să le omit pe cele cu caracter demascator, pe relația cu principele Carol³⁰³, foarte elaborate în general, și am să mă refer, cu precădere, la acele broșuri adresate de liberali lumii satului, în încercarea lor de a influența politic electoratul majoritar din perspectiva numărului.

Broșurile „populare”, adeseori nesemnate sau având ca autor figuri „generice”, aveau rolul de a explica atitudinea partidului față de anumite evenimente, analizau partinic situația politică și încercau, cel mai adesea, să demaște pe cei „vinovați”. Legate mai ales de perioada de opoziție a partidului (1928-1933), ele preluau

³⁰¹ ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 402. Aceste broșuri care precizau „îndatoririle unui bun liberal” sunt numeroase în perioadă; *Istoricul Partidului Național-Liberal*, Chișinău, Tipografia „România Nouă”, 1918, *Partidul Național-Liberal către săteni*, București, Tip. „Independența”, f. a. [1919], *Partidul Național-Liberal către muncitorime. Prin democratism la desrobirea neamului*, București, Imprimeriile „Independența”, 1919, *Istoricul Partidului Național-Liberal dela 1848 și până astăzi*, București, Imprimeriile „Independența”, 1923, *Figuri politice și administrative din epoca consolidării*, București, Tipografia „România Nouă” Theodor I. Voinea, 1924; Corvin M. Petrescu, *Opera PN-L*, 1925, *Ce-a făcut Partidul Național-Liberal dela întemeierea lui și până astăzi. 1848-1927*, Imprimeriile „Independența”, București, f.a. [1927]; *De ce sunt Național-Liberal? Crezul meu*, Imprimeriile „Independența”, București, f.a., C. Rădulescu-Furtună, *Țara Românească, noile partide și marele partid național-liberal*, București, Imprimeriile „Independența”, 1933; C. Achim, *Liberalismul. Broșură de propagare a acestei idei în masa poporului*, București, 1934; Valeriu Roman, *Doctrina liberală și realizările Partidului Național-Liberal în România*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1936. Există o continuitate din acest punct de vedere după 1945, când efortul de legitimare a liberalilor a fost mare, în pofida mijloacelor adesea insuficiente și a condițiilor vitrege. Vezi *Ce este liberalismul și ce reprezintă Partidul Național Liberal în viața poporului român*, Institutul de Arte Grafice Tiparul Românesc, București, 1946.

³⁰² [Leon Mrejeriu], *Activitatea desfășurată în județul Neamț dela 15 noiembrie 1933 până la 20 septembrie 1934. Raport adresat ministrului de Interne cu No. 13108 din 20 septembrie 1934 de Leon Mrejeriu, prefectul județului Neamț, f.l., f.e., f.a.*; Partidul Național-Liberal, *Către alegătorii Sectorului I Galben, Patru ani de guvernare și gospodărire național-liberală. 15 noiembrie 1933 - 13 noiembrie 1937*, București, f.a. [1937] etc.

³⁰³ *Acte și Documente. Uneltirile împotriva Dinastiei. Abdicarea fostului Principe moștenitor. – Complotul dela Londra. – Echivocul național-tărănist*, București, Imprimeriile „Independența”, 1930.

argumentele din studiile serioase publicate în *Viitorul* sau în revista teoretică a partidului *Democrația* privind taxele (devenite „biruri”, în momentele respective), scumpirea traiului (evident, sub forma că „național-țărăniști scumpesc traiul”), scumpirea tutunului și chibriturilor, mărirea dobânzilor („scumpirea banilor”), cheltuielile publice („banul obștească”) etc., dar erau adaptate mediului rural prin limbaj și expunere, fiind însoțite adeseori de imagini caricaturale. Astfel construite, broșurile dețineau un loc privilegiat ca impact, prin accesibilitatea mesajului, liberalii fiind prezentați în comparație ca cei care duseseră țara de la prăpăd la înflorire, pe când național-țărăniștii au dus-o la ruină, și prin circulație; pe pagina de gardă a unei broșuri din 1929, *După nouă luni de guvernare național-țărănistă. Cum a fost înșelată lumea. – Făgădueli mincinoase. – Nădejdi deșarte*³⁰⁴, apărea acest îndemn „cetitorule, după ce-ai citit această broșurică, dă-o mai departe unei rude sau unui prieten, ca s-o cetească și el!”. Formula constituia o practică dezvoltată în opoziție³⁰⁵ și trimite la valorizarea unui adevăr. Necunoscând eficiența acestor broșuri, pot afirma doar că prin tehnicile persuasive dezvoltate, broșurile ilustrau orientarea liberalilor către lumea rurală în România interbelică. Așa cum încercau să arate într-o broșură, 1930, *Situațiunea Politică Văzută de un Țăran*³⁰⁶, „scrisă” de Ion Florescu, țăran din comuna Călinești-Muscel, invalid de război, ei încercau să proiecteze faptul, prin punerea în oglindă a guvernării liberale și a celei național-țărăniste, că avusese rolul semnificativ în ridicarea satului românesc.

2.2.2. Calendarele

Multitudinea unor astfel de tipărituri în perioadă demonstrează locul pe care-l dețineau în cadrul propagandei Partidului Național Liberal (și nu numai, majoritatea partidelor utilizând acest mijloc pentru a se impune). Tărajele menționate, 30 000 de exemplare pentru un calendar din 1913, sunt impresionante și pentru orice altă perioadă istorică. Calendarele politice nu au, de astfel, o specificitate temporală, ele fiind o modalitate de răspândire a culturii în premodernitatea românească. Erau o formă de propagandă mai ales în mediul rural, unde știința de carte era redusă. În

³⁰⁴ Apărută la Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, 1929.

³⁰⁵ În momentul guvernării, răspândirea broșurilor se făcea adeseori prin mecanism administrativ. Cazul broșurii *De ce sunt Național Liberal. Crezul meu*, răspândită prin intermediul celor puși de guvern, precum prefectul (A.N.D. J. Iași, Fond Prefectura Județului Iași, dos. 38 / 1927, f. 16-17). În 1932, a fost editată o broșură similară, *Prăpădul cărmuirii național-țărăniste. După doi ani de guvernare național-țărănistă. Cum a fost înșelată lumea. Făgădueli mincinoase. – Nădejdi deșarte. – Pungășii și hoții*, editată tot la Cernăuți, la Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, având pe pagina de gardă îndemnul mobilizării: „Cetitorule, răspândiți broșurica din mână în mână, din casă în casă!”.

³⁰⁶ Ion Florescu, invalid din război, mare mutilat, țăran din comuna Călinești-Muscel, 1930. *Situațiunea Politică Văzută de un Țăran. Demisiunea din partidul Național-Țărănesc. Scurtă comparație a partidelor politice. Prietenul fals. „Negustorul Politic”. Credința în starea politică viitoare. Răspuns unei grave ofense, f.l., f.a. [1930]. El afirma în text că își dăduse demisia din Partidul Național-Țărănesc.*

același timp, ele erau atractive pentru țărani întrucât îmbinau aspectul funcțional, cotidian, cu cel propagandistic. Informațiile pe care le furnizau calendarele sunt diferite după 1918 de cele din perioada antebelică, ceea ce denotă o încercare de adaptare la noile condiții create de votul universal; dacă în *Calendarul Partidului Național-Liberal* din 1913 spațiul acordat politicului predomină, liberalii fiind interesați mai ales de a difuza un mesaj cu privire la reformele propuse în acel an, la necesitatea lor și la activitatea liderilor politici³⁰⁷, calendarele politice ale Partidul Național Liberal de după război prezintă diferențe notabile sub unghiul propagandei. Informarea unui public nu foarte clar precizat din perioada antebelică a fost înlocuită cu mesajul persuasiv îndreptat hotărât spre lumea satelor. Calendarul pe 1919, intitulat *Partidul Național-Liberal către săteni. Calendarul alegătorului sătean pe anul 1919*, București, Imprimeria „Independența”, publicat în 1919, trimite explicit la lumea satului prin titlu, dar și prin sfaturile practice date pe fiecare lună pentru agricultori (cu prezentarea vremii, a unor elemente de astronomie, răsăritul-apusul soarelui, și de astrologie, cu zodiile, cu prezentarea unor prevestiri și credințe despre vreme, cu literatură morală, poezii cu tentă religioasă, fragmente din viața lui Isus, poezii patriotice, poezii religioase, informații de cultură generală, glume, legende germane despre Maica Domnului etc, calendar economic cu sfaturi practice³⁰⁸). Însă țăranul român nu era văzut atât în ipostaza de agricultor, cât în cea de alegător majoritar, iar publicația trebuia să-l convingă despre rolul Partidului Național Liberal în istoria recentă a românilor. Din punct de vedere politic, prin războiul victorios aureolat de Unirea românilor, cu asocierea figurilor monarhice de cele ale partidului, cât și din perspectiva transformărilor sociale (împroprietărirea, votul etc.), liberalul era înfățișat drept „prietenuțului poporului”.

În *Calendarul Partidului Național-Liberal pe anul 1935*, redactat de dr. Octavian Buzea, directorul ziarului *Glasul Ardealului* din Cluj, se exprimă explicit rostul

³⁰⁷ Element al cultului pentru liderul Ionel Brătianu, *Calendarul* începea cu „Primul discurs al d-lui Ioan I.C. Brătianu, șeful partidului național-liberal, rostit la întrunirea liberală dela 21 Noembrie 1895, la Tg.-Jiu, când își punea pentru prima oară candidatura de deputat” (p. 32-35); mai erau incluse în acest calendar mai multe studii specifice mai curând revistei *Democrația* decât unei publicații de popularizare, precum materialele lui G. Diamandi și D. Arăreanu despre reforma electorală, studiul lui G.D. Creangă despre politica economică liberală (p. 136-139), cel al lui Spiru Haret cu privire la țăranii arendași (p. 122-126), unele reflecții ale lui I.G. Duca despre necesitatea adaptării la vremuri (51-53) cugetări și șarje politice etc., precum și documente inedite din epoca emigrațiunii sau programele recente ale partidului. Existau și informații care interesau lumea religioasă românească, precum calendarul ortodox și alte diverse calendare, ținerea sărbătorilor legale și Domnești, sărbătorilor religioase din cadrul Bisericii Ortodoxe, Catolice și cele din calendarul evreesc, posturilor; de asemenea, erau incluse în aceste calendare povestiri moralizatoare cu tentă religioasă, legende, informații din sfera științelor naturii, poezii de George Coșbuc etc. (vezi *Calendarul Partidului Național-Liberal*, 1913)

³⁰⁸ Vezi mai ales Partidul Național Liberal, *Calendarul organizației județului Mureș pe anul mântuirii 1938*, București, Tipografia Cărilor Bisericești.

acestor calendare: intrarea în zeci de mii de case țărănești, ca un sfătuitoar tovarăș zilnic al gospodarului, ca o formă de luminare a poporului țărănesc, în condițiile pătrunderii restrânse în mediul lor a ziarelor orășenești la sate, cuprinsul acestora fiind îndepărtat de preocupările rurale. Urmărind să croiască drum „înțeleșului adevărat al politiciii”, fiind conceput canonic drept „o călăuză patriotică și cetățenească, cu îndrumări asupra drepturilor și datoriilor țăranului față de țară și față de el însuși”, „propovăduind încrederea în viitorul neamului”³⁰⁹, calendarul se dorea astfel o carte de învățătură liberală.

În anii '30, ca emitent, calendarele erau mai curând opera organizațiilor județene și nu a Centrului. *Calendarul organizației județului Mureș pe anul mântuirii 1938*, aflat se precizează la a doua ediție, în care caracterul practic și religios al calendarului se împletea cu evidențierea unor realizări locale și naționale ale Partidul Național Liberal³¹⁰, se înscria unui astfel de demers.

Calendarele de mai sus aveau caracterul unor publicații. Un alt tip de calendare, mult mai economic sub raportul prețului, dar și limitat ca mesaj sau ca expunere grafică era calendarul unor sectoare politice, cum era cel din Apahida în 1937: pe o singură pagină de format mare, calendarul reunea caracteristicile unui calendar religios, cu sărbătorile prevăzute peste an, cu cele politic: sărbătorile naționale, regale și zilele mai ale neamului românesc; de asemenea, existau unele informații utile, precum târgurile din județul Cluj. Fotografiile confereau relevanță mesajului din perspectivă liberală, aspectul cunoașterii vizuale a personalităților liberale, aflate într-o anumită dispunere (liderii partidului, Dinu Brătianu, șeful partidului, prof. Alexandru Lapedatu, șeful Ardealului liberal și Gh. Tătărescu, primul ministru, apoi figurile liberale din județ, cu prof. dr. Titu Gane, secretar general al Ministerului Sănătății atunci, deputatul Petre V. Bucoveanu, șeful sectorului, sau fotografia Tineretului Universitar Liberal din sectorul Apahida) împletindu-se cu prezentarea unora din realizările liberalilor din zonă (Banca Populară Cooperativă, Biblioteca „Alexandru Lapedatu” din Apahida, fondată și instalată de Petre V. Bucoveanu, dispensarul „Prof. Dr. Titu Gane”, fondat și instalat de același Petre V. Bucoveanu)³¹¹.

³⁰⁹ *Calendarul Partidului Național-Liberal pe anul 1935*, p. 31.

³¹⁰ *Calendarul organizației județului Mureș ...*: „Expunerea d-lui prim ministru Gh. Tătărescu asupra celor patru ani de guvernare liberală (1933-1937)” (p. 9-19); „Cum au fost ajutate satele din jud. Mureș în cei patru ani de guvernare liberală. De ce vă cerem votul pentru partidul național liberal” (p. 25-50); „Ce s-a făcut sub guvernarea liberală la Târgu-Mureș. După patru ani (comunicarea făcută de d-l Emil Dandea Comisiei interimare a Municipiului)”, p. 93-103.

³¹¹ Erau trecuți și medicii care acordau consultații (pe zile), precum și informația (scrisă cu roșu) privind gratuitatea (apărea și mențiunea „fără bani”) consultațiilor și medicaamentelor pentru toți sătenii (ANIC, Fond Lapedatu Alexandru, dos. 190 / f.d., f. 2). Insistența pe figura doctorului Petre V. Bucoveanu, deputat în cel moment, mă conduce la presupunerea că el era, în fapt, autorul acestui calendar.

2.2. Așezămintele Partidului Liberal

Trebuie să mărturisesc, dintru început, că nu am identificat vre-un fond documentar specific fundațiilor liberale. Prin urmare, menționarea aici a acestor instituții, chiar cu insuficiența de informare documentară (mai ales în ceea ce privește Fundația Ion C. Brătianu), ține de dorința de a evidenția dimensiunea unei propagande și nu neapărat pentru cunoașterea istorică în sine. Pentru moment, mă interesează doar registrul instituțional, de mijloc al propagandei și de sociabilitate liberală, și nu materializarea cercetărilor/cultului, prin inventarierea manifestărilor organizate sau a volumelor editate cu discursurile și articolele celor doi Brătianu³¹². Liberalii au înființat sau au susținut două mari fundații în perioada interbelică, cu rol propagandistic evident, în condițiile în care ele perpetuau prin manifestare, publică și publicistică, cultul liderilor fondatori ai partidului. Este vorba de *Așezământul cultural Ion C. Brătianu*, respectiv de *Așezământul cultural Ion I. C. Brătianu*. Din rațiunea expusă anterior, la care se adaugă și faptul că intersectează într-o măsură mai mare perioada lucrării, referirea din această parte a lucrării se face mai ales la această ultimă fundație.

Întemeierea *așezămintelor* liberale se făcuse în contextul emoțional al dispariției fondatorilor României moderne, dorindu-se perpetuarea prezenței lor prin evocări pioase și prin publicarea participării lor discursive la construcția publică a societății. Dincolo de cultivarea memoriei, de întreținerea cultului *marii familii*, a Brătienilor, fundațiile aveau rolul de a întări solidaritatea membrilor partidului în jurul numelor și figurilor foștilor lideri, ipostaziați ca întruchipând valorile liberale. Asra Berkowitz menționa în fața anchetatorilor comuniști contribuțiile însemnate ale băncilor și întreprinderilor industriale sau donațiile din partea membrilor familiei Brătianu, incluzând aici și pe I. Niculescu-Dorobanțu, cumnatul fraților Brătianu³¹³. Dar problemele financiare ale celor două *Așezăminte* au fost constante pentru ca o astfel de aserțiune să fie adevărată în întregime³¹⁴.

³¹² Unele dintre acestevolume publicate se regăsesc în *Anexele* acestei lucrări.

³¹³ ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 322. După C.C. Giurescu, *Așezământul Ion C. Brătianu* fusese întemeiat de familia Brătianu (cei trei frați, Sabina Cantacuzino și Sarmiza, căsătorită Alimănișteanu), precum și de mai mulți membri liberali pentru a publica documente și studii privind istoria modernă a românilor (1821 și 1918), perioadă în care Ion C. Brătianu avusese un mare rol (Constantin C. Giurescu, *Amintiri / 1*, București, Editura Sport-Turism, 1976, p. 206).

³¹⁴ Pe 14 ianuarie 1934, într-o discuție cu Radu Rosetti, surprins că biblioteca Ion I. C. Brătianu era închisă, Eliza Brătianu se plânga de insuficiența fondurilor, cei 300 mii de lei anual ajungându-i doar pentru cumpărarea de cărți, pentru plata personalului și pentru utilitățile fiindu-i necesari alți 700 000 de lei (ANIC, Fond Rosetti, dos. 94 / 1932-1934, *Jurnal* (9 mai 1932 – 31 decembrie 1934); dos. 101 / 1938-1943, *Jurnal* 1938-1943, f. 112 v.). Ca o paranteză, contabilitatea *Așezământului* cădea în sarcina contabilității Băncii Românești, prin Constantin Saragea, un foarte bun specialist, după cum îl prezintă C. C. Giurescu (Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 207).

Hotărârea pentru înființarea asociației în memoria lui Ionel Brătianu fusese hotărâtă imediat după moartea fostului președinte, din rațiuni nemărturisite, dar facil sesizabile, de a realiza continuitatea cu instituția creată pentru Ion C. Brătianu și care urma să cerceteze, sub raport istoric, perioada contemporană cuprinsă între 1889 și 1927. Prevăzut în *Statutul Așezământului Ion I. C. Brătianu*, scopul oficial al acestei construcții culturale era stabilirea congruenței între acțiunea liberalilor și evoluția societății românești; în termeni partizani, se preconiza „întărirea simțământului național al poporului român prin publicarea actelor și documentelor relativ la istoria României de la 1891 înainte”, prin publicare lucrărilor științifice și de popularizare a cunoștințelor istorice, sociale și economice, prin organizarea și întreținerea unei biblioteci publice „Biblioteca Ion I. C. Brătianu” (art. 2); asociația își avea sediul în București³¹⁵, dar se preconiza extinderea, prin filiale, și în județe (art. 3), iar membrii fondatori erau membrii familiei, colaboratorii principali ai lui Ion I. C. Brătianu, precum și persoanele sau instituțiile care contribuiseră cu cel puțin 20 000 de lei la crearea fondului social al Așezământului (art. 5. a.)³¹⁶. Consiliul de administrație, care urma să funcționeze până în 1935, după acel an, el reînnoindu-se prin adunarea generală ordinară cu o treime, era compus din cel mult 9-15 membri aleși de adunarea generală a asociației (art. 10); el desemna din sânul său un președinte, doi vice-președinți, cu rol de reprezentare, un secretar (art. 13), și, la fiecare doi ani, un comitet de direcție (alcătuit din 5 membri), pentru gestionarea afacerilor curente ale Așezământului (art. 15). Legătura dintre cele două așezăminte culturale liberale, cu trimitere la fundațiile Ion C. Brătianu, respectiv Ion I. C. Brătianu, se făcea prin comitetele de direcție care aveau obligația să se întrunească ori de câte ori era nevoie de conlucrare (art. 20). Consiliul de administrație numea un director pe o perioadă de 5 ani, drept factor executiv al deciziilor adoptate de comitetul de direcție (art. 22-23)³¹⁷.

Fundațiile Ion C. Brătianu și Ion I. C. Brătianu dețineau un rol important în construcția propagandistică a liberalilor români, volumele și manifestările organizate sub egida lor (și despre care dețin informații disparate) orientând interesul public spre opera liderilor liberali. Preocuparea pentru eficiența acestor instituții, pentru un management profesionist, a generat chiar posibilitatea ca directorul să nu fie un liberal, ca membru de partid. Cele două *Fundații* au avut drept diriguitori științifici, printre alții, pe istoricii Constantin Giurescu (tatăl) și C. C. Giurescu sau pe profesorul Ion Marinescu. În *Amințirile* sale, C. C. Giurescu rememorează modul în

³¹⁵ Sediul Așezământului se găsea într-un imobil din Strada Doamnei (într-o odaie la etaj) aparținând Băncii Naționale care nu mai există astăzi, fiind dăruit pentru a se degaja fața noului edificiu al Băncii Naționale a României.

³¹⁶ Membrii donatori cei care urmau să facă o donație de cel puțin 50 000 de lei (art. 5. b.); membrii urmau să plătească o cotizație de 200 de lei anual (art. 9), veniturile putând fi obținute și din veniturile capitalului, venituri create prin legat, donații sau subvenții, vânzarea publicațiilor, din încasări de la conferințe sau serbări (art. 8). Cf. *Statutul Așezământului Ion I. C. Brătianu*, în ANIC, fond Brătianu, dos. 138, f. 17-30.

³¹⁷ ANIC, fond Brătianu, dos. 138, f. 17-30.

care i s-a propus de către Iuliu Valaori, la Facultate, și a acceptat în primăvara anului 1926, funcția de director al *Așezământului cultural Ion C. Brătianu*, fără nici o obligație politică, de tipul înscrierii în Partidul Național Liberal sau judecării evenimentelor petrecute printr-o anumită prismă. Valaori a întărit că ceea ce solicitau conducătorii politici ai Așezământului era publicarea după criterii științifice a actelor vremii și studii obiective referitoare la evenimentele și personalitățile de atunci³¹⁸. Director al primului așezământ, tânărului istoric i s-a încredințat astfel și conducerea celui de al doilea, fapt care sugerează perspectiva globală a liberalilor asupra acestor așezăminte. Încă de la început, autonomia conducerii a fost subminată de Eliza Brătianu, în principal, gardian al cultului pentru marele om politic dispărut și care a încercat să transforme *Așezământul cultural Ion I. C. Brătianu* (mai ales) într-un mijloc al acțiunii sale politice și al valorizării proprii în societate. Ea a încercat să-l impună

³¹⁸ Unele lucrări erau importante sub aspect științific, în pofida disprețului pe care-l afișa ulterior Asra Berkowitz, care, plecând de la o lucrare a profesorului universitar de la Cluj Nicolae Bănescu despre Vintilă Brătianu scrisă excesiv laudativ și în absența oricărui spirit critic, vorbea despre impactul limitat al publicațiilor în spațiul intelectual și restrângea activitățile celor două Fundații la tendința de a preamări (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 322-324). Nu știu să existe un catalog al tuturor publicațiilor editate prin cele două fundații. Menționez aleatoriu că pagina de gardă a unei lucrări comemorative prilejuite de împlinirea a 50 de ani de la dispariția lui Ion C. Brătianu, în 1941 (este vorba despre *La moartea lui Ion C. Brătianu. Articole din presă, telegrame, scrisori*, apărută la editura „Cartea Românească”, București) apare mențiunea LIV, ceea ce indică a 54-a publicație a fundației. C. C. Giurescu, directorul Așezămintelor între 1926 și 1930, amintește un volum de acte, telegrame, scrisori, rapoarte, dezbateri parlamentare etc., privind pe Ion C. Brătianu în timpul războiului pentru independență, bibliografia războiului de independență, alcătuită de Ion C. Băcilă (*Bibliografia Războiului pentru Independență (1877-1879)*, București, 1927, 52 p.), un volum de documente inedite privind pe Tudor Vladimirescu, adunate de Emil Vărtosu, 1821. *Date și șapte noi*, București, 1932, LXI+253 p. + 12 planșe (aici este, evident, vorba despre o greșală cronologică, volumul apărând în 1932, atunci când C. C. Giurescu nu mai era directorul Așezământului), un volum de documente inedite referitoare la refugiații moldoveni în Bucovina la 1821 și 1848 (volum alcătuit de Teodor Bălan, *Refugiații moldoveni în Bucovina. 1821 și 1848*, București, 1929, XXXII+148 p.), un al treilea volum de documente inedite privind ocupația austriacă în Principatele Române în timpul Războiului Crimeii (acte găsite în arhivele vieneze de profesorul Mihai Popescu; este vorba de volumul *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848-1859. Acte din Arhivele dela Viena*, București, 1929, XXVI+347 p.) etc. (C.C. Giurescu, *Amintiri / 1*, București, Editura Sport-Turism, 1976, p. 206-207). La Așezământul Ion I. C. Brătianu, în perioada directoratului lui C. C. Giurescu până în iunie 1930, s-au publicat *Istoria Basarabiei*, alcătuită de prof. univ. Ștefan Ciobanu, membru activ al Academiei, și volumul *Unirea Bucovinei*, de prof. univ. Ion (Iancu) Nistor; lucrările cuprindeau câte un studiu și documente esențiale; un volum legat de unirea Transilvaniei (Ion Lapedatu) nu s-a reușit însă. La aceste titluri, pot adăuga publicarea volumelor de discursuri parlamentare ale lui Ion I. C. Brătianu și Vintilă Brătianu sau ascrisorilor fraților Golești, îngrijite de George Fotino. Pe baza unei pagini de gardă, am reconstituit, în *Anexa* de la finalul cărții, lucrările editate până în anul 1936.

mai întâi la conducerea instituției pe protejatul ei, George Fotino, fapt respins însă de președintele Consiliului celor două Așezăminte, Vintilă Brătianu³¹⁹. După 1930, ca parte a războiului politic împotriva lui Gheorghe Brătianu, soția fostului lider a solicitat, mai mereu fără succes, eliminarea din Consiliu a fiului celui dispărut³²⁰.

În aceste condiții, „Biblioteca Ion I. C. Brătianu” a fost transformată de Eliza Brătianu în proiectul său pe relația cu partidul și cu memoria lui Ion I. C. Brătianu³²¹. Deși avea un statut distinct, plecând de la donația făcută de soția fostului lider al partidului în decembrie 1929³²², Biblioteca, a cărei inaugurare oficială a avut loc la 7 ianuarie 1931, cea efectivă producându-se un an mai târziu³²³, era legată de

³¹⁹ Aflând de intenția Elizei Brătianu de a-l înlocui de la conducerea uneia din *Fundații*, C. C. Giurescu i-a scris imediat o scrisoare lui Vintilă Brătianu, în care considera că numirea lui Fotino la *Așezământul Ion I.C. Brătianu* însemna un vot de blam pentru el și își dădea demisia de la conducerea celor două așezăminte. Vintilă Brătianu a răspuns imediat că nu știa nimic, că nu poate fi vorba de plecarea lui, că nu fusese înștiințat de numirea lui Fotino. Giurescu a rămas mai departe directorul celor două Așezăminte, Fotino a fost numit director al Bibliotecii, atunci înființate ca instituție separată (și avea sediul chiar în locuința lui Ion I. C. Brătianu, ca și cabinetul noului director) Cf. Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 118-120.

³²⁰ Pe 14 ianuarie 1934, într-o discuție cu Radu Rosetti, Eliza Brătianu solicita și schimbarea consiliului, cu eliminarea lui Gh. Brătianu, Victor Antonescu și dr.-lui Angelescu. Însă cu Dinu (Brătianu – n. mea, O. B.), om neciut și încăpățânat, nu era nimic de făcut, constata ea cu amărăciune (Radu Rosetti, dos. 94 / 1932-1934, *Jurnal* (9 mai 1932 – 31 decembrie 1934); 101 / 1938-1943, *Jurnal* 1938-1943, f. 112 v.). Era o încercare mai veche a Elizei Brătianu, montată de Fotino pe relația cu Gheorghe Brătianu (care oricum nu participa la ședințele *Așezămintelor*), Încă din 21 martie 1931, ea sugera comitetului Așezământului I.I.C. Brătianu demisia tuturor membrilor forului conducător și reconstituirea ulterioară fără fiul fostului lider. Dar la adunarea generală din 24 martie, Dinu Brătianu, Victor Antonescu și Tancred Constantinescu s-au opus, Gheorghe Brătianu era totuși un simbol, iar comitetul a fost finalmente convocat pentru a se coopta I.G. Duca în locul lui Vintilă Brătianu (Radu Rosetti, *Pagini de jurnal* (selecția textului, introducere și note de Cristian Popișteanu, Marian Ștefan, Ioana Ursu), în „Magazin istoric”, serie nouă, anul XXI, nr. 1 (238), ianuarie 1987, p. 34-35).

³²¹ Imaginea Elizei Brătianu, de femeie inteligentă și de admirabilă soție, a însoțit în perioadă cultul lui Ionel Brătianu, dacă nu la nivelul unor lucrări autonome, cel puțin la nivelul presei liberale / sau proliberale, prin evidențierea acțiunii ei pentru perpetuarea memoriei lui Ion C. Brătianu („O însemnată danie a d-nei Eliza Brătianu”, în *Universul*, anul XLVII, nr. 85, duminică, 14 aprilie 1929, p. 7); „O mare româncă: Doamna Elisa I. Brătianu”, în *Universul*, anul XLVII, nr. 88, joi, 18 aprilie 1929, p. 1).

³²² Sau în aprilie / mai 1929, atunci când apare că Eliza Brătianu donase „Bibliotecii” o porțiune din propriul imobil din str. Lascăr Catargiu, nr. 5 (două corpuri de clădire), cu obligația ca Așezământul să construiască pe cheltuiala sa după planurile și sub direcția arhitectului Petre Antonescu (planuri aprobate în prealabil de ea).

³²³ Folosesc „deschidere oficială” și „deschidere efectivă” plecând de la menționările lui I. G. Duca, la cele două conferințe ale lui asupra lui Ion I. C. Brătianu (*Ion I. C. Brătianu. Aspecte și amintiri*, respectiv *Ion I. C. Brătianu și cărțile lui*) publicate în I. G. Duca, *Portrete și*

Așezământ, considerată „fundatie mamă”, fiind obligată să îi prezinte un raport anual asupra activității³²⁴. Eliza Brătianu s-a îngrijit în mod deosebit de Bibliotecă, ea urmând să facă parte pentru tot restul vieții sale din comitetul desemnat de „Așezământ” pentru administrare; beneficiind de unu-două etaje, cuprinzând o sală de bibliotecă cu un birou pentru bibliotecar și săli pentru depozite de cărți și toate piesele anexe pentru funcționarea bibliotecii, înzestrată cu toate instalațiile necesare (calorifer, lumină electrică, mobile), „Biblioteca Ion I. C. Brătianu” era formată inițial doar din marele număr de cărți ce aparținuseră lui Ionel Brătianu, aflate la Florica și dăruite Așezământului de Constantin și Vintilă Brătianu (circa 5800-6000 de volume)³²⁵; ea a ajuns să cuprindă 25 000 de volume, adunate din danii făcute de diverși oameni politici și de cultură sau din achiziții supervizate de Eliza Brătianu. La începutul anului 1932, biblioteca „Ion I. C. Brătianu”, care organiza în februarie acel an o expoziție cu cărți rare³²⁶, avea o sală de lectură luxos și modern mobilată, un salon de reviste și trei săli de depozite la etaj. Consiliul administrativ al bibliotecii, condus de Vintilă Brătianu și ulterior de I. G. Duca, delega un director, care a fost în întreaga perioadă interbelică George Fotino, protejatul permanent al Elizei Brătianu, „bărbat chipeș”, cum îl caracterizează C. C. Giurescu, cu studii la Roma, Florența sau Paris și fost, pentru scurtă vreme, secretarul lui Ionel Brătianu³²⁷. Văduva fostului lider liberal s-a preocupat de sporirea și clasarea cărților

amintiri, ediția a V-a, București, Editura Humanitas, 1990 (folosirea integrală a ediției a IV-a, București, Editura Cartea Românească, 1932), p. 40-58 și 59-77.

³²⁴ ANIC, fond Brătianu, dos. 138, f. 30-37.

³²⁵ ANIC, fond Brătianu, dos. 138, f. 1-16; vezi și „O însemnată danie...”, în *Universul*, anul XLVII, nr.85, duminică, 14 aprilie 1929, p. 7. Eliza Brătianu s-a bucurat, de altfel, de o imagine foarte bună, ca fiind o mare româncă, soție și femeie (vezi *Universul*, anul XLVII, nr.88, joi 18 aprilie 1929, p. 1).

³²⁶ „Expoziția de cărți rare de la Biblioteca Ion I. C. Brătianu”, în *Viitorul*, anul XXIV, nr.7207, marți, 9 februarie 1932, p. 1.

³²⁷ Gheorghe / George I. Fotino (1896-1969) nu a fost un om politic proeminent (apărea drept tânăr intelectual bine pregătit, dar ezitant în viața publică), deși a condus, ca și cunoscător al realităților din județele sud-dunărene, organizația de Caliacra a partidului liberal (din 1932, cf. „Acțiunea”, anul III, nr. 11 din 23 mai 1932, *apud* Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944. Contribuții la cunoașterea problemelor geopolitice, economice, demografice, sociale și ale vieții politice și militare*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2005, p. 329), județ în care a și fost ales deputat în 1933 („Parlamentul românesc”, anul V, nr. 141, 25 martie 1934, p. 20). Fire blajină, contemplativă, amator de cărți istorice, Fotino refuzase importanta organizație, sub aspect dimboloc, de Muscel, unde era dificil de luptat cu național-tărăniștii conduși de Ion Mihalache (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 345-346). Făcuse studii strălucite în Drept, litere și filozofie la Universitatea București, apoi la Roma, Florența și devenise doctor în drept al Universității din Paris (cu o teză privind istoria vechiului drept românesc); era, de altfel, membru al Societății pentru istoria dreptului din Paris. În țară a ajuns profesor universitar de drept românesc la București și membru corespondent al Academiei Române, bucurându-se de sprijinul aproape necondiționat al Elizei Brătianu, care l-a susținut „cu o

în specialitatea istoriei și geografiei poporului român și a sud-estului european, precum și de organizarea unor manifestări cu tentă științifică. Susținerea unor conferințe și prezentarea unor expoziții periodice au început în ianuarie 1931³²⁸.

Din perspectiva contemporanilor, mă refer la Radu Rosetti sau la Asra Berkowitz, *Biblioteca* a atras cu precădere interesul, științific și bibliografic deopotrivă, deși beneficiarii ei aparțineau, prin pregătire cel puțin, unei elite restrânse³²⁹.

* * *

În analiza demersului liberalilor de influențare a societății sau de constituire a unei identități specifice ei, un loc aparte trebuie alocat cultului Brătienilor, în principal lui Ionel Brătianu, regăsibil în abordarea publicațiilor liberale pe care am propus-o mai sus. Dată fiind specificitatea tipului de abordare, am să-l descriu în continuare autonom, mai curând ca pe un studiu de caz.

dragoste de mamă” (după Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. II, 2 ianuarie 1938-31 decembrie 1939, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 258).

³²⁸ Uneori, această implicare nu era una benefică pentru bibliotecă. La 6 martie 1934, ea mărturisea lui Radu Rosetti, în condițiile unor dificultăți financiare, că biblioteca Ion I. C. Brătianu nu era o bibliotecă pentru cetitori ci una care strângea cărți pentru viitor, ceea ce-l determina pe Rosetti să exclame în scris: „curioasă mentalitate!” (ANIC, Fond Rosetti, dos. 94 / 1932-1934, *Jurnal* (9 mai 1932 – 31 decembrie 1934); 101 / 1938-1943, *Jurnal* 1938-1943, f. 121).

³²⁹ Asra Berkowitz afirma, de altfel, că singura fundație ce reprezenta un interes național era *Biblioteca Ion I. C. Brătianu* (trecută apoi Academiei); de la fondul inițial de carte, de 3000 de volume aparținând lui Ionel Brătianu, biblioteca adunase ulterior, după o prețioasă selecție realizată de Eliza Brătianu, dar și prin donațiile unor particulari (Constantin Argetoianu, printre ei), cca. 50 000 de volume privind istoria sud-estului european; existau multe ediții princeps (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz B. Israel, f. 324-325). El ridică unele obiecții cu privire la utilitatea acestei biblioteci, în condițiile în care și Academia și Fundațiile dețineau propriile biblioteci; mai mult, *Biblioteca* nu era o instituție populară; constituia însă un adevărat tezaur, alcătuită după sistemul cel mai modern; Charles Diehl și Em. De Martonne avuseseră multă admirație pentru acest așezământ, după cum rememorează ziaristul liberal (*Ibidem*, f. 325-326).

3. Propagandă și politică în cadrul Partidului Național Liberal. Despre cultul Brătienilor³³⁰

„...A recunoscut în fața mea că Brătienii formează a doua dinastie și că el nu vedea nimic rău în aceasta” (Ferdinand, ca prinț moștenitor, într-o întrevedere cu Mariu Theodorian Carada, rămas impresionat de simpatia acestuia față de Brătieni)³³¹.

Fundațiile discutate anterior circumscriu aspectul instituțional-organizatoric al cultului familiei Brătianu. Ele susțin și potențează un anumit text în care se preamărea rolul marii familii politice în evoluția istorică a României. Demersul legitimant construit în jurul lui Ion I. C. Brătianu a instituționalizat în perioada dintre cele două războaie mondiale, cu prelungiri până astăzi³³², cultul familiei Brătianu și, totodată, al locului sacru în geografia simbolică liberală, Florica. Situată la un nivel fără precedent pentru spațiul politic „laic” românesc, discuția a fost întreținută cu grijă de liberali, prin manifestări comemorative ritualizate prin repetiție și simboluri, la cercurile de studii, cu ocazia parastaselor anuale, cu prilejul celebrării de mari momente din istoria modernă a românilor, prin construirea de statui ca reper imagistic esențial al noii simbolistici politice etc., prin memorialistică sau presă.

3.1. Cultul lui Ionel Brătianu

Dincolo de accentele funerare, legate și de emoția conjuncturală produsă de moartea celui care fusese artizanul României Mari, pe care le-am surprins anterior în

³³⁰ Loc central al propagandei liberale în perioadă, cultul Brătienilor a mai constituit subiectul a două studii ale mele: Ovidiu Buruiană, „The Cult of Brătianu between the Two World Wars in Romania. Actors, characters, means and forms of expression”, în *Transylvanian Review*, vol. XIX, Supplement, No. 5: 2, 2010, „Recent Studies on Past and Present, II, Power, Belief and Identity”, p. 173-194; Idem, „Din antropologia gesturilor prestabilite. Cultul familiei Brătianu în România interbelică”, în Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coordonatori), *Istoria recentă altfel. Repere culturale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 239-252.

³³¹ M. Theodorian-Carada, *Efemeridele. Însemnări & Amintiri. 1908-1928*, Tipografia „Serafica” Săbăoani-Roman, 1937, p. 51.

³³² Reprezentanțele prezente asupra familiei Brătianu sunt duale: pe de o parte, există o literatură a memoriei, de evocare, marcată de ipostaziere pozitivă și de dorința de valorizare prin apartenența la *marea familie*: Nicolae I. Pillat, *Siluate din familia Brătianu*, traducere de Miruna Lepuș, ediție îngrijită și note de Silvia Colfescu, București, Editura Vremea, 2008; Pia Pillat, *Sufletul nu cunoaște distanțele. Pagini de corespondență cu familia Pillat*, ediție de Monica Pillat, București, Editura Humanitas, 2009; Cornelia Pillat, *Ofrande: memorii*, ediție de Monica Pillat, București, Editura Humanitas, 2011; pe de altă parte, abordările istorice, foarte puține ca număr de altfel, și care împrumută limbajul eroizant al liberalilor cu privire la creatorii României moderne.

descrierea diverselor publicații ale liberalilor români³³³, la nivel discursiv există o anume continuitate, cauzată de locul central deținut deja de imaginea lui Ionel Brătianu în propaganda liberală. Demersurile oficiale de după 1918, vizând legitimarea aspirațiilor la putere și afirmând legătura indisolubilă între dezvoltarea istorică națională și cea a Partidului Național Liberal, fuseseră dublate de evidențierea rolului deosebit deținut de Ion I. C. Brătianu în structurarea României Întregite. Ulterior, cele două s-au contopit în cultul liderului, simbol al partidului și al țării. Președinte al Camerei în anii 1927-1928, liderul liberal N. N. Săveanu afirma că „Brătianu e încă așa de o covârșitoare personalitate, numele lui e legat de atâtea evenimente însemnate, trăite de neamul nostru, încât, fără a mai aștepta judecata istoriei, se cuvine a-i recunoaște, chiar de acum, imensele servicii ce a adus Țării”³³⁴.

Cultul lui Ion I. C. Brătianu fusese, de asemenea, „importat” de liberalii din noile provincii ale României Mari, ca formă proprie de legitimare și de recunoaștere socială. Imaginea omului providențial, „cel mai mare bărbat de stat”, „geniul neamului care veghea neconținut asupra țării românești, sufletul conducător al țării”, din relatările presei de partid, din broșurilor despre marele om politic liberal sau chiar din cântecele dedicate lui³³⁵, îmbrăca aspecte cumva similare devoțiunii populare. Printr-un proces comun tuturor eroizărilor, liderul cobora de pe soclu și devenea omul obișnuit și intim, „fratele” celor simpli: își plătea bilet de tren ca orice călător; avea o „străicuță țărănească” lucrată de iubita sa mamă; gospodar la Florica, se scula la ora 4, schimba vorbe amicale cu slugile sale, mângâia vitele, pe care le cunoștea pe nume, dădea grăunțe la păsări; apoi, la masa de scris, planifica fericirea patriei. Și era de la sine înțeles că Ardealul fusese dintotdeauna scump sufletului său, biseriцуa lui Horia din Albac, mutată la Florica, jucând un rol central în această construcție simbolică³³⁶. Mitul excelenței lui Ionel Brătianu are deci o geneză antumă. Oficializat însă în momentul morții, el a fost amplificat în anii următori, din rațiuni politice evidente, legate de dificultatea autopromovării și re-legitimării partidului în perioada când se afla în opoziție.

³³³ Vezi și studiul meu, „Partidul Național Liberal la sfârșitul anului 1927”, în *Istorie și conștiință*. Supliment al revistei *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași* (serie nouă), tom XLVI-XLVII (2000-2001), pp. 330-343.

³³⁴ N. N. Săveanu, *Cuvântări. Rostite ca președinte al Adunării Deputaților. 1927-1928*, „Cartea Românească”, București, 1928, p. 5.

³³⁵ Iată o mostră de folclor popular, din campania pentru alegerile din iulie 1927, „aparținând” preotului Ion Opincă, *Cântecul lui Ion Brătianu* (din *Glasul Ardealului*, anul I, nr. 26, duminică 10 iulie 1927, p. 2), sugerând prin versuri (!?), dar și prin pseudonimul autorului, legătura dintre liderul liberal și lumea satului: *Frunză verde măgheran / Să trăiască Ion Brătianu!... / Numai singurul Brătian / Are milă de țaran!... // La guvern povara-i grea / Brătianu-i speranța mea... // Dacă vreți ca să 'nflorească / Țara noastră românească / Țineți cu credință tare / La Ion Brătianu cel mare*.

³³⁶ „Pentru pomenirea marelui Ion I. C. Brătianu”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 48, duminică 1 decembrie 1929, p. 3; „Doi ani de la moartea lui Ion I. C. Brătianu”, în *Glasul Ardealului*, anul III, nr. 46, duminică 17 noiembrie 1929, p. 1.

În anii care au urmat, remarcăm două demersuri esențiale pentru sublinierea valorii pe care figura dispărutului trebuia să o aibă pentru întreaga țară:

3.1.1. Cultul central al lui Ionel Brătianu

Unul central, concretizat în actele liderilor de partid sau ale familiei, în acțiunile *Așezămintelor Ion I. C. Brătianu*, rolul decisiv în această operă de evocare publică a personalității marelui lider fiind deținut de I. G. Duca. Dacă presa liberală sau proliberală, în principal *Universul*, și revista cercului de studii, cu numere speciale în luna noiembrie a fiecărui an, tematizau memoria lui Ionel Brătianu, cu diferitele sale ipostaze (perioada războiului, tratatele de pace, vizitele în Ardeal etc.), lucrările³³⁷, broșurile apologetice³³⁸, parastasele și conferințele au implicat, cel mai adesea, o regie partinică eficientă, mărturie a importanței pe care cultul fostului lider îl deținea atât în imaginarul istoric al P.N.L., cât și în formarea solidarității și identității liberale³³⁹. Pentru că manifestarea cultică din jurul Brătienilor nu era destinată doar „exteriorului”, adularea șefului oferind Partidului Național Liberal o imagine de sine și furnizându-i un solid principiu de coagulare. Constituirea unui grup social presupune un numitor comun, anumite afinități sau valori, o anume experiență socială, deci niște *criterii identitare*. Conform lui David Kertzer, ritualul joacă un rol politic semnificativ în obținerea solidarităților de această factură, chiar și în absența consensului; este un prilej de influențare a opiniilor pe care le au oamenii despre evenimente, despre strategiile politice și despre conducători; prin ritual, oamenii își formează o părere despre ceea ce consideră ei că ar fi o instituție politică adecvată, despre ce calități ideale ar trebui să aibă un lider politic etc. Înțelegerea politicului este mediată de simboluri, iar ritualul, ca formă de reprezentare simbolică, este un

³³⁷ V. Negreanu și A. Drăgulescu (antologatori), *Ion I. C. Brătianu, Cuvintele unui mare român. Fragmente din discursuri. 1914-1927*, prefața Horia Furtună, Editura Ramuri, Craiova, f.a. [1928-1929]; I. G. Duca *Portrete și amintiri*, București, 1932; Alexandru I. Teodorescu, *Ion C. Brătianu și fiii săi, Ionel și Vintilă. Două conferințe*, Așezământul Cultural Ion C. Brătianu, XV, Imprimeriile Independența, București, 1938; Petre Gheață, *Ionel Brătianu*, Cluj, 1946 etc.

³³⁸ Mircea Djuvara, *Ion I. C. Brătianu*, Imprimeriile Independența, București, 1928; pe relația cu Ionel Brătianu, eminentul istoric Nicolae Bănescu dovedea o imposibilă obiectivare, el scriind o broșură de 196 p., *Ion I. C. Brătianu. 1864-1927*, publicată la Craiova în 1931 (la Editura Ramuri), lipsită de orice spirit critic.

³³⁹ La împlinirea unui an de la moarte, Ion I. C. Brătianu era prezentat în Bucovina drept cel mai mare român și om de stat al timpului nostru; dacă la București, la parastasul de la biserica Amzei urmau să participe doar membrii familiei Brătianu și liderii organizațiilor național-liberale, fiecare șef de organizație liberală din oraș sau sat era invitat să facă un parastas la biserica din localitate, ulterior urmând să se întâlnească la Casa partidului pentru comemorare („Parastas pentru Ion I. C. Brătianu”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2816, miercuri 21 noiembrie 1928, p. 1). Ceea ce s-a și întâmplat, cel puțin pe relația cu orașele mari din provincie („Parastas pentru Ion I. C. Brătianu în Cernăuți”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2817, vineri 23 noiembrie 1928, p. 1; „Comemorarea morții lui Ion I. C. Brătianu în țară”, în *Glasul Bucovinei*, anul XI, nr. 2820, marți 27 noiembrie 1928, p. 1).

instrument important în construirea unei realități politice³⁴⁰. Cinstirea memoriei fostului lider ținea, totodată, de o logică a puterii, de poziționarea în partid. Conferința comemorativă pe care I. G. Duca a ținut-o, de exemplu, în ianuarie 1931, cu prilejul deschiderii Bibliotecii „Ion I. C. Brătianu”, din cadrul Fundației Brătianu, reflecta experiența personală a celui care fusese un colaborator apropiat al Brătienilor (Ion I. C. Brătianu și Vintilă Brătianu), sugerând astfel continuitatea principiilor de conducere și legitimitatea acestora³⁴¹.

3.1.2. Cultul particular al liderului

A existat, totodată, și un cult particular, prestat de membrii de partid; căci pentru liderii locali, amintirea lui Ionel Brătianu era pretextul unei noi competiții interne, care să reazeze ierarhiile simbolice; toți revendicându-se de la marele șef, supralicitau posteritatea acestuia, îi fetișizau numele și făceau imposibilă orice formă de obiectivare³⁴². Un volum omagial, care să unifice și să canonizeze memoria lui Ionel Brătianu, nu a fost scris niciodată, în pofida faptului că proiectul existase totuși; de asemenea, nu cunosc (spre deosebire de tatăl său, cu monumente în multe orașe din Vechiul Regat) nici o ridicare a unei statui care să vizualizeze uriașa personalitate a omului politic; excepție face monumentul din 1937, ridicat în apropierea casei sale din Piața Amzei și inaugurat în noiembrie anul următor³⁴³. Voluntară sau nu, disiparea amintirii lui Ionel Brătianu în diverse publicații, articole și manifestări a multiplicat efigia marelui conducător; astfel, descrierea vizitelor acestui „întemeietor de țară” în diferite locuri din România întregită ori diversele sale gesturi, politice sau culturale, dădeau fiecărei reușite o notă pregnantă de *fapt*

³⁴⁰ David Kertzer, *Ritual, politică și putere*, traducere de Sultana Avram și Teodor Fleșeriu, cuvânt înainte de Radu Florescu, Editura Univers, București, 2002, p. 91. Așa cum afirma și Murray Edelman, miturile și metaforele le permit oamenilor să trăiască într-o lume simplificată, cu soluții aidoma. În mod previzibil, se preferă câteva arhetipuri, între care cel al eroului mântuitor și atotștiutor are un impact major (Murray Edelman, *Politica și utilizarea simbolurilor*, traducere de Ruxandra Nichita, Editura Polirom, Iași, 1999, pp. 174-176).

³⁴¹ „Sedința comemorativă dela Biblioteca Ion I. C. Brătianu”, în *Viitorul*, anul XXIII, nr. 6878, vineri 9 ianuarie 1931, p. 1.

³⁴² De exemplu, Nicolae Filitis, proprietarul moșiei Rădulești, organiza o serbare culturală la Fierbinți (județul Ilfov), pentru a inaugura, în prezența lui Constantin I. C. Brătianu, I. G. Duca, dr. C. Angelescu, C. Dimitriu și a lui I. I. Niculescu-Dorobanțu, un așezământ „Ion I. C. Brătianu” (în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6690, joi 29 mai 1930, p. 3). Jean Th. Florescu, care avea să părăsească formațiunea liberală pe considerentul osificării ei, contribuia la mitul lui Ionel Brătianu prin perpetuarea imaginii sale din timpul războiului, aceea de *Sfinx*, de *taclturn*, dar și de *părinte al țării* (Ion Th. Florescu, *Gânduri de altădată*, „Tiparnița” – Institutul de Arte Grafice, București, 1940, p. 148). Un liberal din Brăila, Berman Margulies, folosește termeni precum „viață de titan”, „marele ctitor al neamului românesc”, „figură luminată de o neștearsă aureolă”, amintirea lui fiind un *monument sacrat* (Berman Margulies, *Ionel I. C. Brătianu. Cuvinte de amintire*, Brăila, 1934, pp. 9-13).

³⁴³ Vezi Biblioteca Națională, Colecții speciale, fond Brătianu, dosar 1-2 / 1937-1938.

memorabil. Finalmente, prin inventivitatea ritualurilor laice care îl aveau în atenție, Ion I. C. Brătianu era atotprezent.

Existența unui cult al lui Ionel Brătianu poate părea legitimă, dacă ne gândim la prestația lui personală și la însemnătatea partidului său în istoria noastră, dar și la cultura politică românească, în care valorile erau puternic personalizate. Dar augmentarea acestui demers postum metonimizant, mă determină să mă întreb asupra realității de dincolo de limbaj, asupra a ceea ce spun cei care „vorbesc” în interiorul discursului. O hermeneutică a luărilor de cuvânt de după noiembrie 1927 ne lasă impresia că liberalii conștientizau deficitul de legitimitate în care intraseră. Identificându-se cu fostul lider, în care văzuseră un factor cert de coeziune și o sursă autonomă de putere, urmașii Vizirului realizau, după moartea acestuia, precaritatea politică a P.N.L.-ului. După moartea lui Ion I. C. Brătianu, Partidul Liberal pierduse, va spune ulterior Pamfil Șeicaru, „acea siguranță interioară care-i dădea curajul să nesocotească opinia publică”³⁴⁴. Relația dintre memoria lui Ion I. C. Brătianu și nostalgia puterii pierdute explică, dincolo de măreția evidentă a personajului, evoluția cultului său. Dacă în perioada imediat următoare decesului, nimeni nu pune sub semnul întrebării memoria eroului, în anii de opoziție, sacralizarea postumității sale s-a transformat într-o practică de putere bine individualizată. Considerând că biografia lui era un bun de patrimoniu, aparținând tuturor, indiferent de orientarea politică, liberalii reacționau vehement la orice punere în discuție a rolului pe care Brătianu îl jucase în edificarea României Mari³⁴⁵. Prin urmare, Ionel Brătianu nu era doar un capitol prestigios din istoria P.N.L., ci

³⁴⁴ Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor național, țărănist și național țărănist*, ediția a II-a, Editura Victor Frunză, București, 2000, p. 231.

³⁴⁵ William Martin, directorul ziarului *Journal de Genève*, scrisese o carte *Les Hommes d'État pendant la guerre* în care un capitol, nu foarte măgulitor, îi era dedicat lui Ionel Brătianu și românilor în general: bunăoară, participarea la Primul Război Mondial fusese o lamentabilă aventură a unui popor amorf, iar Basarabia dată nouă ca „bacșiș” etc.; protestul principal a venit din partea văduvei fostului lider liberal, Elisa Brătianu, care publica în *L'Indépendance Roumanie* o scrisoare de protest; vezi Elise J. Brătianu, „Lettre ouverte à M. William Martin. Publiée dans *L'Indépendance Roumaine* du 22 Septembre 1929” (*Les hommes d'Etat pendant la Guerre*); alte reacții la Gheorghe I. Brătianu, „Cine a făcut România Mare”, în *Miscarea*, anul XXIII, nr. 145, 29 iunie 1929, p. 1; „Cine a făcut România Mare?”, în *Universul*, anul XLVII, nr. 136 și 141, 17 și 23 iunie 1929, pp. 1-2 și 6 (cu prezentarea răspunsului dat de Asociația „Cultul Patriei” articolului consacrat serbărilor de zece ani de la Unire din revista *Cele trei Crișuri*, nr. 5-6, mai-iunie a.c., scris de Sever Bocu, ulterior cu protestul federației generale a demobilizaților, al Ligii culturale din Craiova și al Uniunii ofițerilor de rezervă din Dolj). Și liberalii din provincie se făceau apărătorii memoriei Vizirului, ei vorbind de o *condamnatio memoriae* practică de regimul național-țărănist; se dădeau drept probe rebotezarea străzilor ce purtau numele lui Brătianu în unele orașe ardelen, cu înlăturarea portretului său din primăria Câmpulung Moldovenesc etc. („Lupta contra portretului lui Ion I. C. Brătianu”, în *Glasul Bucovinei*, anul XIII, nr. 3346, marți 14 octombrie 1930, p. 3).

un argument forte și un precedent pozitiv care justifica, parcă de la sine, revenirea liberalilor la guvernare.

După Restaurația din iunie 1930, gradul de implicare în cultul lui Brătianu era și un barometru al popularității liberale, evident scăzute în prima parte a deceniului 4. Situația se modifica însă, din perspectiva afluenței, spre sfârșitul anului 1933, când se remarcă oameni absenți în anii din urmă; erau de fapt „vânători de locuri sau de situațiuni”, după cum remarcă malițios generalul Radu Rosetti, apropiat al familiei³⁴⁶. Rememorarea lui Ionel Brătianu a rămas deci, dincolo de fascinația pentru unul din marii oameni politici români, o modalitate de a prezerva identitatea partinică în condițiile mai vitrege ale carlismului.

3.2. Cultul familiei Brătianu

Trimis al guvernului Averescu ca reprezentant la centenarul nașterii lui Ion C. Brătianu, sărbătorit cu mare fast de liberali la 21 mai 1921, Ion Petrovici, ministru al Lucrărilor Publice în acel moment, povestește evenimentul în *Amintirile sale*, dar în termeni de operetă bufă. Toate organizațiile județene liberale își trimiseseră delegații de 3-4 persoane, cu mâncare de acasă pentru dejunul la care urmau să participe în parcul la Florica. Ajuns acolo cu trenul ministerial și întâmpinat de Vintilă Brătianu și de nepotul Brătienilor, poetul Ion Pillat, demnitarul a fost informat, „aproape în șoaptă”, că urma să ia masa cu Ionel Brătianu. În fața neînțelegerii, Ion Pillat i-a deslușit ulterior „misterioasa” frază. Sărbătorirea urma să se facă multicentric, ca și festinul de după manifestarea comemorativă în sine, în care cele trei mese distincte sugerau pe de o parte integrarea tuturor, dar și diferența specifică. Prima masă avea loc, cu mâncare proprie, pe iarba din parcul conacului, ca o serbare populară deschisă tuturor neofitiilor; cea de a doua, constituită dintr-un bufet rece, se desfășura pe terasa casei de la Florica, la ea participând fruntașii partidului, găzduiți de Vintilă și Dinu Brătianu; finalmente, în ultimul cerc, masa restrânsă („Sfânta sfintelor”) din interior, prezidată de Ionel și soția lui, unde participau musafirii de rang înalt (mitropoliții, reprezentanți ai guvernului etc.), dintre fruntașii liberali fiind prezent doar Mihail Pherekide, colaboratorul lui Ion C. Brătianu din România mică³⁴⁷. Dincolo de ironia autorului, registrele diferite ale comemorării și scara ierarhică prezentată de Ion Petrovici indică ritualul din jurul *marii familii*, care îi avea în centru pe Ion C. Brătianu și pe fiul său, Ion I. C. Brătianu, ca figuri tutelare ale României moderne, ultimul ocupând atunci și postul de mare pontif al cultului. Scena evocată indică aspectul instituțional-organizatoric al cultului, cu o privire specială spre geografia simbolică a brătienismului, în care *Florica* trecea, evident,

³⁴⁶ A.N.I.C., fond Rosetti, dosar 94 / 1932-1934, *Jurnal* (9 mai 1932 – 31 decembrie 1934), f. 98.

³⁴⁷ Ion Petrovici, *De-a lungul unei vieți. Amintiri*, Editura pentru literatură, București, 1966, pp. 302-306. Vezi discursul ținut cu acest prilej, „Ion C. Brătianu. Discurs rostit cu prilejul centenarului nașterii la Florica în ziua de 21 mai 1921”, în *Momente solemne*, București, Casa Școalelor, 1943, p. 21, *apud Revista de istorie și teorie literară*, vol. 40, nr. 1-2, ianuarie-iunie 1991, p. 163-165.

drept „capitală” a liberalilor de pretutindeni. Aceste suprasemnificări bazate pe mobilizarea corpurilor erau dublate de narativizări repetate, comemorările ingenios ritualizate, cercurile de studii, parastasele, memorialistica, ziarele și așezămintele culturale „textualizând” și fixând mesajele vizuale, prin definiție mai spontane dar și mai efemere³⁴⁸ etc.

Fie că este vorba de reușitele lui Vintilă sau Dinu Brătianu, fie că sunt elogiute femeile familiei, Pia și Eliza, spre a spori, și în acest fel, „cota” Vizirului, toți apropiații sunt folosiți ca semnificanți în cultul marelui om³⁴⁹. Zeificat de colaboratori și considerat invincibil de adversari, Ion I. C. Brătianu joacă în această dispunere rolul de pivot, el autoglorificându-se, indirect, ca administrator al posterității tatălui (vezi momentele 1903 și 1921), ca fiu devotat față de memoria părintelui *formator, sever și drept*; memorizarea lui Ionel Brătianu aspira imaginea și evocarea celorlalți contemporani, a fratelui său în principal, al cărui cult minor se înfiripa tot în beneficiul figurii tutelare. *Așezămintele Ion I. C. Brătianu* s-au ocupat, poate nu întâmplător, și de publicarea cuvântărilor și a discursurilor lui Vintilă Brătianu, iar *Viața și opera lui Vintilă I. C. Brătianu văzute de prietenii și colaboratorii săi*, apărută la Imprimeriile „Independența” în 1936, apărea tot sub sigla *Așezământului cultural Ion*

³⁴⁸ I. G. Duca, *Ion C. Brătianu. Din ciclul de conferințe „Fondatorii României moderne” – 12 Mai 1932 –*, „Cartea Românească”, București, 1932; idem, *Amintiri. Conferință ținută la Cercul Analelor Române*, ediția I, Editura „Cultura Națională”, București, 1933. Vezi și volumul comemorativ la împlinirea a 50 de ani de la moartea lui Ion C. Brătianu, apărut în cadrul Așezământului cultural care-i purta numele, *La moartea lui Ion C. Brătianu. Articole din presă, telegrame, scrisori*, „Cartea Românească”, București, 1941, prefată de Gheorghe I. Brătianu. Volumul reprezenta o retrăire a morții eroului, relatarea evenimentului în presa românească și străină a timpului, din perspectiva ceremoniei, a delegațiilor prezenți la funeralii, a telegramelor primite din diverse părți ale lumii, a cuvântărilor, articolelor elogioase, din presa străină și românească. Lucrarea prezintă o fascinantă punere în scenă – incomparabilă după mine – în istoria modernă a românilor; țin să evidențiez lucrarea Sabinei Cantacuzino, *Din viața familiei I. C. Brătianu*, vol. I-II, îngrijire de ediție, studiu introductiv și note de Elisabeta Simon, Editura Albatros, București, 1993 și 1996, precum și discuția pe care a generat-o: vezi Severa Sihleanu, *Note și desmințiri asupra „Amintirilor” D-nei Sabina Cantacuzino*, Tiparul „Cartea Românească”, București, 1938.

³⁴⁹ Imaginea pozitivă a Elizei Brătianu, aceea de femeie inteligentă și de admirabilă soție, a însoțit cultul lui Ionel Brătianu dacă nu în lucrări autonome, atunci măcar în presa liberală sau proliberală, prin evidențierea activității depuse pentru perpetuarea memoriei lui Ion C. Brătianu; un exemplu ar fi dăruirea unei porțiuni din imobilul situat pe strada Lascăr Catargiu nr. 5 pentru construcția unei mari biblioteci de 5.800 de volume, în cadrul Așezămintelor Ion I. C. Brătianu; vezi „O însemnată danie a d-nei Eliza Brătianu”, în *Universul*, anul XLVII, nr. 85, duminică 14 aprilie 1929, p. 7 și „O mare româncă: Doamna Elisa I. Brătianu”, în *Universul*, anul XLVII, nr. 88, joi 18 aprilie 1929, p. 1. Pia Brătianu este elogiată atât în memoriile Sabinei Cantacuzino, cât și în presa liberală pentru educația imprimată fiilor ei. Vezi „Ion I. C. Brătianu și maica sa”, în *Mișcarea*, anul XXIII, nr. 266, marți 26 noiembrie 1929, p. 1 (cu publicarea scrisorii lui Ionel Brătianu către fiul său George, în care îi vestește moartea Piei Brătianu).

C. Brătianu. La rândul său, istoricul Gheorghe Brătianu, reprezentând a treia generație politică a familiei, „se construiește” prin raportare la figura paternă și zeificată a lui Ionel Brătianu; și pentru a fi acceptat ca descendent veritabil, alegea să publice acte sau scrisori private, care îl consacrau drept urmaș ideatic și nu doar biologic al Vizirului³⁵⁰.

Ionel Brătianu a fost cel care a impus, prin acțiunea și atitudinea sa, imaginea noii aristocrații politice. „Teama că vreo greșală a lui ar putea știrbi ceva din strălucirea numelui purtat cu atâta glorie de tatăl său sau ar putea compromite rezultatul operei întemeietorilor României l-a urmărit, spune I. G. Duca, de-a lungul întregii sale vieți”, slujindu-i drept „îndreptar în toate faptele sale”³⁵¹. Acest model de dominație charismatică, considerat instabil ca tipar de legitimitate (Max Weber), a funcționat bine în perioada dintre cele două războaie mondiale, președintele partidului reușind să încarneze permanent moștenirea părintelui fondator³⁵². Greu de explicat prin competența politică a ultimului din frații Brătianu – dezinteresul acestuia față de viața publică fiind de notorietate –, alegerea lui Constantin I. C. Brătianu la conducerea Partidului Liberal, în ianuarie 1934, se înscria, potrivit liberalilor, în aceeași „genealogie” de prestigiu. Dinu Brătianu era înfățișat drept „al cincilea din acest neam hărăzit de Dumnezeu” care lua conducerea partidului³⁵³. După interregnul I. G. Duca la conducerea partidului, Dinu Brătianu era cel care concentra toate însușirile politice ale neamului, asumându-și răspunderea partidului și dovedind caracterul dat de acei care „au învățat școala demnității de la cei patru Brătieni”. Calea lui era croită astfel de iluștrii înaintași³⁵⁴. Conducerea partidului era un monopol de familie și certifica realitatea unui fapt cultic, considerat de la sine înțeles de liberali. De exemplu, Alexandru Lapedatu îi mărturisea lui N. Iorga adâncul său devotament față de această familie, nemărginita lui admirație față de ea; susținerea lui Dinu Brătianu, deși acesta nu avea veleități de politician, se circumscrie acestei antropologii politice, potrivit căreia *leadership*-ul nu era viabil dacă nu era întemeiat pe consangvinitate³⁵⁵. Brătienii au rămas pe poziții chiar după 1945, când a te recunoaște liberal devenise extrem de neconvenabil. În Expunerea rostită de Gheorghe Tătărescu în fața Congresului General al Partidul Național Liberal, la 1 iulie 1945, înainte de a fi ales liderul partidului rămas în istoriografie ca

³⁵⁰ „După doi ani”, în *Mișcarea*, anul XXIII, nr. 265, duminică 24 noiembrie 1929, p. 1; „În zile grele. Între două revoluții”, în *Mișcarea*, anul XXIII, nr. 266, marți 26 noiembrie 1929, p. 1 (cu poetul Alexandru Vlahuță povestind despre Ionel Brătianu) ș.a.

³⁵¹ I. G. Duca, *Portrete și amintiri*, ediția a V-a, Editura Humanitas, București, 1990, p. 55.

³⁵² Max Weber, *Politica, o vocație și o profesie*, traducere din limba germană de Ida Alexandrescu, Editura Anima, București, 1992, p. 9.

³⁵³ „Noul șef al partidului liberal”, în *Parlamentul românesc*, anul V, nr. 131, 18 ianuarie 1934, pp. 4-6. Textul nu este semnat, dar o notă a redacției revistei ne dezvăluie că era vorba despre un fruntaș liberal.

³⁵⁴ Ibidem.

³⁵⁵ N. Iorga, *Memorii*, vol. VI, *Încercarea guvernării peste partide (1930-1932)*, București, 1939, p. 397 (notă din mai 1932).

P.N.L. Gheorghe Tătărescu, omul politic gorjean se dorea a fi, la rândul său, expresia unei continuități, el venind după Ion Brătianu întâiul și Ion Brătianu al doilea³⁵⁶.

În anii '30, confrunțați cu cultul politic regal și cu dorința lui Carol al II-lea de a transforma sistemul politic, liberalii au reafirmat perenitatea „menirii” familiei Brătianu, care ținea de evoluția modernă a României³⁵⁷. Cu prilejul reunificării din 1938, ziarele liberale reitau creația Brătienilor, cu Ion Brătianu, cel care a ridicat „steagul libertății cetățenești”, Ionel, Vintilă și Dinu Brătianu, care crescuseră în atmosfera de sacrificii inspirată de tatăl lor, reprezentaseră și reprezentau „cea mai formidabilă forță pe care se rezema țara și neamul”³⁵⁸. Într-o competiție simbolică, deși nu știu ca demersul să fie unul instituțional și sistematic, al conducerii formațiunii liberale, au apărut în perioadă mai multe volume, reunind discursurile lui Ionel sau Vintilă Brătianu, sau lucrări encomiastice privitoare la istoria membrilor familiei Brătianu³⁵⁹.

În plan antropologic, devotamentul față de Brătieni mergea până la fizionomie, așa cum reflecta sarcastic o revistă antiliberală, barba – ca accesoriu facial – fiind lăsată moștenire de bătrânul Ion Brătianu și transmisă odată cu partidul lui Ionel Brătianu³⁶⁰.

Panteonul liberal cuprindea și alte personalități, precum D. A. Sturdza sau I. G. Duca. Însă autonomia imaginii acestora în perioada interbelică era limitată, ei înșiși plasându-se – mai ales I. G. Duca – în intimitatea familiei; se defineau, întâi de toate, drept colaboratori și discipoli ai „marilor bărbați”, această apropiere – descrisă ca un fel de înrudire sau consubstanțialitate *sui generis* – asigurându-le o legitimitate greu de concurat. Deși au apărut și mitologii secundare, cum a fost

³⁵⁶ Gheorghe Tătărescu, *Discursuri – Program, Expozeuri, Cuvântări*, București, f.l., f.a. [1946], p. 15.

³⁵⁷ Mircea Pârvolescu, „La fine de an”, în *Democrația*, anul XXV, nr. 1-2, Ianuarie-Februarie 1937, p. 63-64.

³⁵⁸ Revenit în partid în ianuarie 1938, Gheorghe Brătianu, cel mai tânăr membru politic al Brătienilor, se adăuga panteonului liberal din poziția de salvator „dezinteresat, plin de avânt”, dată fiind răspântia politică pentru viața partidului liberal („Brătienii și Partidul Liberal”, în *Liberalul*, Ilfov, anul VIII, nr. 1, vineri 21 ianuarie 1938, p. 1).

³⁵⁹ Nu am să reiau volumele de documente publicate în cadrul *Așezămintelor*; mă opresc doar la „producția” de lucrările privitoare la fondatorul familiei: Grigore Tăușan, *Ion C. Brătianu (1821-1837)*, s.l., Așezământul Cultural „Ion C. Brătianu”, Imprimeriile „Independența”, 1937; Ion Fruma, *Ion C. Brătianu la Sibiu (1850-1851)*, București, Imprimeriile „Independența”, 1938; Constantin Răutu, *Ion C. Brătianu. Omul – timpurile – opera (1821-1891)*, cu o prefață de d-l prof. univ. Al. Lăpedatu, membru al Academiei Române, Turnu-Severin, Institutul Tipografic „Datina”, 1940; Pamfil C. Georgian, *Întemeierea dinastiei române. 1866*, Așezământul Cultural „Ion C. Brătianu”, București, Editura Cartea Românească, 1940; Idem, *Pietre de granit la temelia României. Din cugetările lui Ion C. Brătianu*, București, Editura Cartea Românească, 1941.

³⁶⁰ Și purtată de lideri liberali, precum Gh. Cipăianu, Ludovic Mrazec, Ion Nistor, Vasile Sassu etc. (*Cronica Politică și Parlamentară*, anul II, nr. 51, vineri 9 mai 1930, pp. 8-9).

aceea dedicată lui I. G. Duca, ea se subsuma totuși cultului brătienist, socotit a fi tot una cu marea legendă a partidului. De asemenea, sărbătorirea centenarului lui D. A. Sturdza, în februarie 1933, avea loc în Biblioteca Ion I. C. Brătianu, eminentul om politic liberal de la întretărirea secolelor XIX-XX fiind inevitabil evocat prin raportare la *familie*. „Ales” de Ion C. Brătianu drept succesor la conducerea partidului și „demn urmaș” al liderului fondator, el se bucurase de considerația lui Ionel Brătianu, care dăduse un banchet în onoarea lui într-un moment de mare tensiune³⁶¹ etc. Comemorarea la Academie a fostului președinte liberal și secretar al acestui for, din 19 mai 1933, nu aduna decât lume puțină, dintre liberali fiind prezenți doar Duca și d-na Sabina Cantacuzino; „ziarele nu se interesau de acela care a fost temutul stăpân al țării”, remarca Nicolae Iorga³⁶². Un cult al amintirii și al rememorării periodice s-a configurat și în jurul lui Spiru Haret³⁶³, Alexandru (Alec) Constantinescu-Porcu – mai curând prin ipostaza sa legendară, a acțiunilor și a vorbelor sale memorabile (în sensul „de duh”) –, Eugeniu Carada și, mai ales, G. G. Mărzescu, fostul lider de la Iași. Cultul *colaboratorului* lui Ionel Brătianu din perioada critică a războiului și, ulterior, din vremea consolidării României Mari fusese încurajat mai curând de organizația locală a partidului; inițial, după 1926, valorizarea lui Mărzescu fusese o formă de propulsare indirectă a „ieșeanului” George Brătianu, succesorul la conducerea organizației locale, fiul preluând simbolic postura de colaborator al tatălui; mai târziu, transformarea lui Georgel Mărzescu în exponent al meritocrației din partid urmărea să îngrădească posibilitățile de acțiune ale aceleiași fiu al lui Ionel Brătianu, în condițiile în care tânărul se apropiase de Carol II. Regretului real manifestat la moartea marelui om politic i-a urmat avalanșa de

³⁶¹ Evenimentul s-a petrecut în primul deceniu al secolului XX. Tinerii liberali, sprijiniți de Oculta partidului (în frunte cu Eugeniu Carada, guvernatorul Băncii Naționale, și Mihail Pherekyde), doreau schimbarea lui D.A. Sturdza, mai curând conservator, cu scăderi politice în chestiunea națională (vezi atitudinea ambiguă față de românii ardeleni, de la susținere la denunțarea mișcării lor), la care se adăugau stilul lui politic „ticăit” și boala sa nervoasă, cu dinamicul Ion I. C. Brătianu, fiul liderului fondator al grupării. Doar moderația, răbdarea și tactul politic al acestuia din urmă, deferența lui față de fostul colaborator al tatălui său, au evitat o confruntare directă și au condus la o succesiune fără tulburări în partid (Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România. De la origini până la 1918*, București, Editura Enciclopedică, 1996, pp. 334-344). Pentru modul în care liberalii au interpretat momentul peste ani vezi „În memoria lui D. A. Sturdza – cu prilejul centenarului de la nașterea sa – Cuvântări rostite în Biblioteca Ion I. C. Brătianu (25 februarie 1933)”, în *Democrația*, anul XXI, nr. 2, februarie 1933, pp. 5-31.

³⁶² N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, *Sinuădarea partidelor (1932-1938)*, București, 1939, p. 88.

³⁶³ Spiru Haret făcea obiectul unui alt gen de cult, cel al omului politic liberal, cărturar, apropiat de țărani, pe care dorea să-i lumineze. Un număr întreg din *Democrația* îi era dedicat (*Democrația*, anul XX, nr. 12, decembrie 1932). Însă colaboratorii fostului ministru al Instrucțiunii Publice (dr. C. Angelescu, P. Gârboviceanu, I. Valaori, A. Lupu-Antonescu, Gh. Belu Paladi, I. Ghiață, I. G. Rășcanu, prezentându-i viața și opera, scoteau în evidență faptul că acțiunea sa fusese parte integrantă din doctrina partidului național.

evenimente „convocate”: pelerinajul anual al liderilor centrali și locali la mormânt, statuia construită la Iași de sculptorul francez Ernest Dubois și dezvelită cu mare fast pe 27 septembrie 1936 etc.

Tributari mesianismului politic al unei familii care acționa, pentru a aminti sintagma utilizată de I. G. Duca, *sub speciae eternitatis*³⁶⁴, liberalii au sfârșit prin a totemiza memoria Brătienilor, transformând-o în reper identitar, sursă de autoritate și ghid de conduită publică. Faptul cu pricina părea excepțional, adversarii neîntârziind să-l condamne. Bunăoară, omul politic conservator Nicolae Filipescu îi acuza, încă din 1894, că „aveau apucăturile sectelor religioase: ei au ritul, disciplina, ceremonialul religiei lor. Ei au cultul morților, pelerinaje la mormintele străbunilor, adorația sfinților”³⁶⁵. Canonizarea celor dispăruți, complacerea într-un „spirit sectar”, mentalitatea și modul aparte de a fi al Brătienilor au fost incriminate constant și după război, când opozanții vorbeau de un clan liberal bazat nu numai pe relații de rudenie, ci și pe alegerea acelorași profesii ori pe urmarea unei linii politice neschimbate. Zeloasa celebrare a memoriei liderilor și cultivarea trecutului ca factor legitimant indica – pentru mulți observatori – anularea rațiunii în fața obiectului adorat. Mai mult, în viața publică, fetișismul liberalilor traducea, potrivit unui disident liberal, nesiguranța partidului, fuga de schimbare și de provocări. Șeful P.N.L., conchidea el, „e numele Brătianu”, moștenit din tată în fiu; el ar fi adus toată nenorocirea, întrucât lipsea partidul de idealuri cetățenești, transformându-i pe membrii săi în slugi³⁶⁶.

Pe de altă parte, încercând să ofere Brătienilor o dimensiune națională, afirmând că ei aparțineau mai întâi țării, liberalii au fost supuși unui proces de expropriere simbolică. În decembrie 1931, în condițiile contestării partidelor de către noii actori grupați în jurul poziției carliste, Al Pilescu afirma că marele Ion C. Brătianu și Ionel I. C. Brătianu fiul au fost oameni care în multe împrejurări s-au ridicat deasupra partidului lor, în contra partidului³⁶⁷.

³⁶⁴ I. G. Duca, *op. cit.*, p. 42.

³⁶⁵ Nicolae Filipescu, *Discursuri politice*, vol. I, 1888-1901, Editura Minerva, București, 1912, p. 98, *apud* Vistian Goia, *Destine parlamentare. De la Mihail Kogălniceanu la Nicolae Titulescu*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2004, p. 172.

³⁶⁶ „Fetișism liberal”, în *Liberalul*, Buzău (director C. Iarca), anul XXXVII, nr. 2, 20 ianuarie 1929, p. 1.

³⁶⁷ Momentul exproprierii era adus ca argument, Brătianu trebuind să invoce posibilitatea plecării lui din fruntea partidului. Reacția liberalilor arăta agresiunea la care erau supuși, din perspectivă socială, ei reafirmând, prin Tony Iliescu mai ales, că proprietarii din Partidul Național Liberal nu au opus rezistență la congresul din 1913 din sala de la Liedertafel; spre cinstea lor, ei înțelegeau importanța reformelor și dând concursul binevoitor în Camera de Revizuire de la București, dar mai ales la Iași și sacrificându-și proprietățile lor pentru marea cauză, exproprierea pentru utilitate nu socială, ci națională (vezi discuția în Dr. Al. Pilescu, *Discurs ținut la Discuția generală a Adresei de răspuns la Mesajul Tronului în ședința Senatului de la 8 Decembrie 1931*, București, 1932, p. 8-11).

La un alt nivel al memoriei, cultul liderilor se continuă în privilegierea locului sacru al liberalilor, Florica, devenită spațiu simbolic al formării și reculegerii lor.

3.3. Geografii identitare: Florica

Cultul liderilor se continuă în fetișizarea reședinței lor de la Florica, devenită un fel de memorial al partidului. Și pe măsura trecerii timpului, zona cu pricina ajungea să cumuleze o putere cu semnificare tot mai mare: era loc de reflecție pentru bătrânul Ion C. Brătianu, adăpost pentru mereu strămtoratul C. A. Rosetti, tărâm al copilăriei pentru frații Brătianu; aceeași Florica ipostazia România întregită, grație bisericii lui Horea, adusă și ea acolo, și tot Florica era știută ca necropolă a fondatorilor României moderne: Ion C. Brătianu, Ionel și Vintilă Brătianu. Memoria celui mai puternic dintre Brătieni, Ionel, cântărea totuși mai mult, o dată plecat *ad patres* obținând un statut preferențial în cultul familiei. Moartea Vizirului era aceea care ridicase Florica de la rangul de mausoleu partinic la acela de panteon al istoriei noastre moderne³⁶⁸.

În epocă, tocmai depărtarea de zbuciumul lumesc al Bucureștilor dădea Floricăi o aură de mister și de oarecare austeritate, recomandând-o cumva ca relicvariu și destinație de pelerinaj. Autoizolarea de la Florica fusese, mai întâi, o practică politică a lui I. C. Brătianu, chiar dacă ea trezea nemulțumirea contemporanilor. Mihail Kogălniceanu remarcă faptul că, „în timp ce politicienii moldoveni și-au lăsat casele în Iași în cântecul cucuvelei pentru a veni în Capitală, primul ministru se duce la Florica spre a-și îngriji de vie”³⁶⁹. Retragerile lui Ionel la Florica, înaintea marilor decizii pentru țară, constituiau un adevărat ritual. Iar după decesul lui, liberalii marcanți mergeau periodic la cripta Brătienilor, perpetuând corporal și vizual fidelitatea față de gesturile-tabu, aducătoare de bine. Cripta de la Florica devenea „sfântă” pentru liberali, așa cum mărturisea Mircea Djuvara, aici dormindu-și „somnul de veci”, „în trei morminte așezate sub aceiași boltă”, „trei figuri care niciodată nu se pot șterge din amintirea națiunii române”, aceea a lui Ion Brătianu, „cel care a pus temelia”, aceea a lui Ion I. C. Brătianu, fiul său, „care, cu preț de sânge, a ridicat monumentul măreț și nepieritor al Statului tuturor Românilor”, și aceea a Piei Brătianu, „soția celui dintâi și mama celui de al doilea, care le-a dat sprijinul și căldura inimii sale eroice, ca o pildă neștearsă de ce trebuie să fie sufletul unei femei”³⁷⁰. Cu toate că nu și le-a dorit, lui Vintilă Brătianu i s-au făcut funeralii

³⁶⁸ Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, Editura Gesa, București, 1991 (reproduce ediția din 1935), p. 97. Nici istoricii nu se pot îndepărta de aceste reprezentări, Anastasie Iordache începându-și lucrarea despre Brătieni cu un capitol introductiv intitulat *Cu umbrele străbunilor pe plaiuri de legendă* (Anastasie Iordache, *Dumitru Brătianu: diplomatul, doctrinarul liberal și omul politic*, București, 2004).

³⁶⁹ Apud Vistian Goia, *op. cit.*, p. 171-172.

³⁷⁰ Mircea Djuvara, „Ion I. C. Brătianu”, în *Democrația*, anul XXV, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1937, p. 5 (numărul era dedicat memoriei lui Ionel Brătianu, de la a cărui moarte trecuseră 10 ani).

naționale. Mai mult chiar, deși el voise ca mormântul să se găsească la Mihăești (dintr-un sentiment de pietate filială și frățască?), familia l-a dus la Florica³⁷¹. Murind, Brătienii confiscau practic memoria colectivă a partidului, ei putând fi invocați într-o manieră asemănătoare „citului de autoritate”: numele lor făcea inutilă orice argumentare, conferind infailibilitate celui ce-l invoca.

I. G. Duca ni-l prezintă pe Tache Protopopescu, înainte de o operație foarte dificilă în străinătate, mergând la Florica la mormântul lui Ion C. Brătianu³⁷². Iar Grigore Trancu-Iași afirma, vorbind despre înmormântarea lui Ionel Brătianu, că a fost „pentru întâia oară la Mecca liberalilor”³⁷³. Florica era ctitoria unde Ionel Brătianu putea fi cunoscut în intimitatea lui, constata și Stelian Popescu³⁷⁴. Chiar pentru un politician versat precum Constantin Argetoianu, călătoria la „Mecca liberalilor” (așa cum o numește la rândul ei și cum pare să se fi impus în imaginarul politic al timpului) era un moment semnificativ³⁷⁵. Ziaristul A. P. Samson își amintea și el că invitația de a participa la comemorarea morții lui Ionel Brătianu, la Florica, trebuia considerată o supremă favoare³⁷⁶. Vizita la Florica rămânea o amintire de neuitat, așa cum se întâmpla, în toamna anului 1926, cu fostul rector al Universității din Iași, dr. N. Leon. Aflat în sanctuarul Brătienilor, alături de familia lui Alexandru Alimănișteanu (Virgil Alimănișteanu era ginerele său), Leon era fascinat de Ionel Brătianu și impresionat de camera de dormit a marelui Ion C. Brătianu, care îi amintea de locuința lui Goethe de la Weimar; aici se păstrau cu sfințenie toate obiectele marelui dispărut, în dispunerea din timpul vieții acestuia, ca niște epifanii ale fostului „drept grăitor”. Concluzia profesorului ieșean – că dacă ar fi avut fericirea să-l cunoască pe Ionel Brătianu cu ceva timp în urmă (20 de ani), cu siguranță ar fi devenit cel mai înfocat liberal și unul din cei mai devotați soldați ai lui³⁷⁷ – demonstrează fascinația pe care o exercita acel ambient. Florica mai avea și darul de a absolvi vinovățiile, Ionel Brătianu fiind gata să uite, după război, atitudinea filogermană a scriitorului D. D. Pătrășcanu. Dorea să îl aducă înapoi în partid pentru că fusese un bun elector la Bacău; ba mai umblase și cu petiții pe la

³⁷¹ N. Iorga, *Memorii*, vol. VI, p. 38.

³⁷² I. G. Duca, *op. cit.*, p. 28.

³⁷³ Grigore Trancu-Iași, *op. cit.*, p. 38.

³⁷⁴ Stelian Popescu *Amintiri*, îngrijire de ediție, prefață și note de Ioan Opriș, Editura Albatros, București, 2000, p. 235.

³⁷⁵ Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. VIII, partea a VII-a (1926-1930), ediție și indici de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1997, pp. 94-95.

³⁷⁶ A. P. Samson, *Memoriile unui gazetar (1927-1937)*, Editura Cartea Românească, București, 1979, p. 255.

³⁷⁷ Prof. dr. N. Leon, *Note și Amintiri*, Editura „Cartea Românească”, București, 1933, pp. 238-240.

ministere, în sprijinul unor eroi ca Aurel Vlaicu. Și în dezacord cu Vintilă Brătianu, Ionel Brătianu susținea că pentru el D. D. Pătrășcanu fusese musafir la *Florică*³⁷⁸.

În construcția simbolică a acelui reper identitar, Ion Pillat a avut un cuvânt greu de spus, în calitate de mare poet al Floricăi. Abordând-o ca loc al memoriei juvenile, Pillat o vede strâns legată de neamul Brătienilor: adunând laolaltă, metaforic desigur, cele mai tipice trăsături românești, absolut consonante cu relieful și cu istoria țării. Florica, o „adevărată școală de suflet și de caracter”, concilia deci autobiografia cu interesul politic³⁷⁹. Iar prin evocarea lui Ion, a Piei Brătianu și a lui Ionel, cititorului i se dădea șansa de a intra, alegoric vorbind, într-o familie generică și ideală, a cărei poveste se confunda cu nașterea României Mari. În volumul *Pe Argeș în sus*, poetul nu este atras „către îmbrățișarea trecutului în generalitatea lui, cât către acela al unei familii”, remarca Tudor Vianu într-un volum *Studii și portrete literare* (1938)³⁸⁰.

* * *

În cazul liberalilor români, panteonizarea părinților fondatori ai modernității noastre era un element de putere și, totodată, un aspect al culturii lor politice; căci adularea șefilor transformați, din rațiuni de legitimitate, în simboluri transpartinice, s-a răsfrânt și asupra tuturor, liderii județeni având tendința de a se impune ei înșiși ca „viziri”, ca „părinți” ai organizațiilor locale³⁸¹. Or, Max Weber găsea liderul

³⁷⁸ Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah*, repere biobibliografice de Andrei Pandrea, Editura Albatros, București, 2001, p. 80.

³⁷⁹ Dacă Sabina Cantacuzino, sora cea mare a Brătienilor, a fost unul din „gardienii” cultului Floricăi, nemulțumită că Eliza (văduva lui Ionel Brătianu) „omorâse Florica”, prin interesul ei material față de proprietate (Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, vol. II, p. 252-262), Ion Pillat a fost marele ei poet. Ion Pillat, *Florică. Viea și casa Brătienilor. Donă conferințe de Ion Pillat*, „Informația Zilei”, București, 1944 (Așezământul Cultural Ion C. Brătianu); idem, „Mărturisiri”, extras din *Revista Fundațiilor Regale*, nr. 2, 1942.

³⁸⁰ Apud Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, Editura Eminescu, București, 1980, p. 576. Poezia *Odaia bunicului*, scrisă din 1929 și considerată o izbândă lirică a simbolismului autohton, descrie acest cult în ton elegiac, cu preocuparea de a reface atmosfera Floricăi: „Nu s-a clintit nimic și recunosc iatacul / Bunicului pe care, viu, nu l-am cunoscut. / Rămase patu-i simplu și azi nedesfăcut / Și ceasul lui pe masă și-a mai păstrat tic-tacul. // ... A scârțâit o ușă... un pas ... și-aștept năuc / Să intre-aici bunicul dus numai până-n vie.” (*Ibidem*, p. 577). Vezi și poezia „Toamna la Florica” (*Ibidem*, p. 580-581).

³⁸¹ Maniera de raportare la lideri una care ținea de valorificarea, aproape cultică, laudativă la personalitățile partidului: Ion Niculescu Dorobanțu (vezi *supra*, capitolul alocat „Familiiilor” liberalilor, Dumitru Iuca (Corvin M. Petrescu, „Siluete”. D. Iuca, *Ministru Sub-Secretar de Stat al Ministerului de Interne*, f.l., f.a.), Leonte Moldovanu, Dr. V. Demetrescu-Brăila, Șerban I. Răducanu (Berman Margulies, *Profiluri. Ion G. Duca, Leonte Moldovan, D-r V. Demetrescu-Brăila, Șerban Răducanu*, Brăila, 1934. Leonte Moldovanu s-a bucurat de o „atenție deosebită” în județ, fiind adeseori sărbătorit; în martie 1932, cu prilejul împlinirii vârstei de 67 de ani (!) și a 42 de ani (!) de activitate publică, în cinstea lui era dat un

carismatic ca fiind o formă de putere și legitimare specifică unei lumi modernizate, dar îndatorată încă unor coduri culturale anacronice³⁸². Iar dificultatea liberalilor de a se impune într-o societate predominant rurală, care mima democratizarea, i-a obligat să mizeze pe șeful salvator de Națiune; figurii guvernamentului ales prin vot i s-a opus figura eroului mesianic, care încarna „aspirațiile adevărate ale poporului”; paradoxal, mitul politic al omului providențial, care își impune voința sa întregii

banchet la inițiativa frunțașilor liberali din județ, la care au participat 150 de persoane; desemnat „drept părinte al orașului și județului Brăila”, Leonte Moldovanu căpăta virtuți tutelare: „nume nepieritor”, cel care a luptat pentru împroprietărire și votul universal, „adevărat agitator în chestia națională”, care a făcut din catedră un apostolat, omagiat pentru ceea ce a făcut pentru țărani, pentru pensionari, învățători etc., cel care a muncit cu devotament necondiționat pentru partid și pentru orașul său (Tr. Moldovan, „Sărbătorirea d-lui Leonte Moldovanu la Brăila”, în *Viitorul* anul XXIV, nr. 7234, vineri, 11 martie 1932, p. 3), frații Lapedatu (*Fraților Alexandru și Ion I. Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani. XIV.IX.MCMXXXVI*, București, M.O., Imprimeria Națională, 1936; greu totuși încadrabilă la ideea de cult al liderilor, fiind mai mult o volum științific omagial, manifestarea a fost însă impunătoare, la Brașov, 200 de participanți (Tiberiu Moșoiu, Emil Panaiteșcu, Emil Dandea, Vasile Netea, Petre Mihaly, Gh. Cipăianu, Ion Boeriu, Titu Gane, Partenie Dan etc. l-au omagiat în marele banchet organizat în sala „Transilvania” (vezi și Ioan Oprea, *Alexandru Lăpedatu și contemporanii săi*, Cluj-Napoca, Editura Albastră, 1997, p. 118-119), D. Marmeliuc (*Lui D. Marmeliuc. 20 Octombrie 1936, f.l., f.e., f.a. [1936]*; Ion Th. Florescu („Sărbătorirea d-lui Th. Florescu pentru 25 de ani de activitate politică. Banchetul oferit de cetățenii Capitalei”, în *Viitorul*, anul XXI, nr. 5081, sâmbătă, 28 ianuarie 1928, p. 2) sau Gheorghe Tătărescu (Idem, *G. Tătărescu. Ministru secretar de stat al Ministerului de Interne. Ziaristul – Autorul Dramatic – Omul politic – Omul de stat*, București, „Tipografiile Române Unite” S.A., 1925: cultul lui Gheorghe Tătărescu se afla oarecum la început în primul deceniu interbelic, el prinzând contur în anii '30 și după război, în condițiile apropierei de putere; Ion Th. Grigore, profesor, Partidul Național Liberal, Organizația de Prahova, *Gheorghe Tătărescu în galeria marilor conducători ai Partidului Național-Liberal. Conferință ținută în ziua de 4 septembrie 1945 la Cerceul de studii al organizației*, Ploiești, Tipografia „Lumina”, f.a. [1945], în care șefii liberali sunt adevărați eroi, pentru că existența lor este un șir de episoade dramatice, tot atâtea cât a fost marile lor realizări. Liderii zonali sunt proiectați în poziția de mari personalități de către presa liberală locală. Adeseori, ei sunt prezentați în raport cu „Sfânta Familie”, ca fiind crescuți „la școala și în altarul Brătienilor” (Vasile Sassu despre I. I. Niculescu-Dorobanțu). Dar adeseori această perspectivă însemna o formă de poziționarea membrilor unei organizații față de lideri. Casele de sfat, întâlnite adesea în raport cu numele unor lideri liberali (Casa de sfat „I. G. Duca”, Casa de sfat „dr. Emil Costinescu”) nu sunt legate întrutotul de propagandă.

³⁸² Max Weber, *op. cit.* Vezi, mai recent, și Charles Lindholm, *Charisma*, Willy-Blackwell, 1994; Christopher G. Flood, *Political Myth. A Theoretical Introduction*, Garland Publishing, Inc., New York and London, 1996, p. 41; Chiara Bottici, *A Philosophy of Political Myth*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Cape Town, Singapore, Sao Paulo, 2007, p. 151-176 și 201; Jaepil Choi, „A Motivational Theory of Charismatic Leadership: Envisioning, Empathy, and Empowerment”, în *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 2006, vol. 13, nr. 1, p. 24-43, cu descrierea celor trei componente principale ale conducerii carismatice.

societății, este asociat, afirmă Jean-Jacques Wunenburger, cu triumful idealurilor democratice³⁸³. După același autor, guvernarea-model, numai cu ajutorul unor legi raționale, este un ideal regulativ pentru gândire și mai puțin pentru practică; democrația presupune, într-adevăr, reinventarea sacralului în persoana *Poporului*, a *Patriei* și mai ales a *Conducătorului*³⁸⁴. Liberalii au creat deci conștient un cult exagerat pentru Ionel Brătianu, căzându-i, până la urmă, victime. Instrument de apărare a unei solidarități partinice intrate în criză, idolatrizarea lui postumă trăda, totuși, o cultură politică paternalistă.

4. Considerații finale privind propaganda liberalilor

În condițiile precauțiilor metodologice asumate în preambulul acestui capitol, nu voi ajunge, la finalul lui, la lucruri definitive.

Vastitatea demersului propagandistic prin publicații al liberalilor români, de negândit în alte perioade istorice, era consecința directă a fenomenului modern de *mass-politics* și de largire a participării publice. Manifestările și publicațiile liberalilor, fie că discutăm de presa de buna calitate sau de cea de „scandal”, demonstrează dorința lor de a se impune în plan politic; un efort cu atât mai necesar, în condițiile în care Partidul Național Liberal cunoștea un fenomen de izolare politică după război, promovat de noii actori publici, țărâniștii agrarieni, naționaliștii sau chiar regele Carol al II-lea, care-i contestau participarea. Se adăuga, ca determinant ideologic al demersului liberal, societatea preponderent rurală și tradiționalistă românească, puțin permeabilă la valorile proprii liberalismului. Diversitatea și anvergura mijloacelor propagandistice ale liberalilor români în perioadă suplinea faptul că efortul uriaș întreprins de partid era nesistematic și neunitar. Desele referiri politice ale liderilor la necesitatea întăririi acțiunii în mase, la reorganizarea presei liberale³⁸⁵ etc., sugerează o anumită slăbiciune a demersului propagandistic. Însă, în absența instrumentarului conceptul și mai ales a bazei documentare valide prin care să măsoare eficacitatea propagandei dezvoltate de liberali în mod autonom sau concertat, pornind de la *Direcția Propagandei*, orice apreciere concludivă este prematură sau preliminară. Pot afirma însă faptul că modelul propagandistic liberal presupunea individualizări importante, în funcție de mediul social, politic sau etnic

³⁸³ Jean-Jacques Wunenburger, *Omul politic între mit și rațiune. O analiză a imaginii puterii*, traducere de Mihaela Căluț, Editura Alfa Press, Cluj-Napoca, 2000, p. 85.

³⁸⁴ *Ibidem*, p. 86.

³⁸⁵ În întrunirea delegației permanente din iunie 1933, premergătoare a debutului campaniei de răsturnare a guvernului național-țărănist, I. G. Duca solicita tuturor organizațiilor și prietenilor politici să ducă lupta „cu toată hotărârea și în toate straturile sociale”. Șefii de organizații județene, cei de sectoare sau de organizații comunale trebuiau „să țină veșnic trează conștiința publică...” ș.a. (Biblioteca Națională a României, Colecții Speciale, fond Saint Georges, P. XIV, dos. 3, *Partidul Național Liberal. Programe și declarații. 1916-1933*, f. 58.

în care era construit, chiar dacă aş evita să prezint, la nivelul întreprinderii prezente o fractură rural-urban.

În orice caz, oraşul şi-a pierdut în perioadă statutul antebelic de spaţiu electoral şi decizional esenţial, chiar dacă el rămâne semnificativ prin faptul că rămâne locul unde se cristalizează opţiunile politice. Mediul urban avea o predispoziţie mai ridicată spre diferenţierea politică pe criterii ideologice. Integrarea politică se făcea într-un mod direct şi nu prin intermediul mediatorilor, a liderilor locali, chiar dacă oamenii cu influenţă au existat şi aici. Loc al modernităţii, al cafenelelor, berăriilor şi tavernelor, al circulaţiei libere a ideilor, oraşul însemna din perspectivă propagandistică, cu precădere, spaţiul presei şi al manifestărilor politice.

În mediul rural, propaganda de la om la om, prin persuasiune şi prin promisiuni era esenţială, mijloacele ei cunoscând diferenţe faţă de mijloacele clasice, difuzarea discretă a lozincilor din presa partidului făcându-se prin contribuţia rubedeniilor şi prietenilor³⁸⁶. Notabilii locali aveau un rol decisiv în transmiterea informaţiei politice, în traducerea limbajului la nivelul lumii rurale şi, finalmente, în convingerea sătenilor. Cărciuma şi primăria reprezentau, pe rând sau conceomitent, spaţiul liber şi cel al puterii în transformarea ţăranului în alegător „fidel”. Era o socializare primară, nu de circulaţie a ideilor, de împărtăşire a unui discurs şi de asumare a unei identităţi liberale. Chiar şi în acest spaţiu secundar al propagandei, există anumite diferenţieri geografice. Mihail Romniceanu observa că, şi atunci când discursul liberal se baza pe prezentarea propriilor realizări, generale (împroprietărirea, acordarea votului etc.) şi locale (şcoli, dispensare etc.), sau pe atacuri violente la adresa adversarilor, trebuiau reţinute sensibilităţile locale. În Ardeal, menţionează liderul bucureştean, un liberal nu trebuia să atace, chiar în întrunirile proprii ale formaţiunii, pe ardelenii din alt partid, pentru a nu trezi reacţiunea regională. El amintea că Eugen Titeanu a provocat o mare indignare la Deva, în mijlocul prietenilor politici, atacându-l pe Octavian Goga³⁸⁷.

Oprindu-mă în acest demers doar asupra unor manifestări „intelectuale” ale propagandei, sunt conştient că am lăsat nediscutată problema adunărilor populare, hotărâtoare din punct de vedere politic, prin ritual şi prin mobilizarea produsă, mai ales în perioadele de „ruptură” politică, alegerile locale sau parlamentare, crize politice sau campanii de răsturnare³⁸⁸. Şi în cazul liberalilor români putem vorbi despre participare spontană, voluntară, sinceră³⁸⁹. Formalismul domina adeseori

³⁸⁶ ACNSAS, fond Penal 204, vol. 3, dos. Bentoiu Aurelian, f. 236.

³⁸⁷ ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 413.

³⁸⁸ Vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Ritualul politic în România interbelică. Congresul Partidului Naţional Liberal din mai 1930”, în *Ideologii politice şi reprezentări ale puterii în Europa*, Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Liviu Pilat (editori), Iaşi, Editura Universităţii Alexandru Ioan Cuza, 2009, p. 329-362.

³⁸⁹ Vorbind despre aspectul hotărâtor al adunărilor din perioada alegerilor, Mihail Romniceanu amintea faptul că din cele 70 de comune (2 plăşi) de care se ocupa în judeţul Hunedoara, pentru alegerile din noiembrie-decembrie 1933, vizitase peste 40. Desfăşurate de multe ori în curţi, dacă partidul era în opoziţie, sau în localul şcolii, atunci când

aceste adunări, ele ratându-și în mare măsură rolul de socializare și de integrare politică în dauna dorinței organizatorilor de a trezi anumite reacții la nivelul factorilor constituționali. Dincolo de calitatea participanților, plățiți pentru a participa și acționa³⁹⁰, practicile și comportamentul liderilor liberali dădeau uneori adunărilor impresia unui joc al elitelor, invalidant pentru ritualul politic la nivelul societății. Ion Matasă, un liberal din județul Neamț, rezuma aceste adunări în câteva cuvinte: „fruntașii unui partid batjocoresc pe fruntașii altui partid, se înjură unii pe alții, iar după întrunire, are loc un banchet. Despre programe, doctrină, nevoi generale, mai puțină vorbă”³⁹¹.

Propaganda liberalilor din anii interbelici redă, prin urmare, gândirea și practicile lor politice. Așa cum am sugerat într-un capitol anterior legat de organizarea partidului, în condițiile în care formațiunea liberală se prezenta ca fiind plurală, în sensul structurilor care o alcătuiau, propaganda nu poate aborda în mod global, ci policentric; ea avea mai multe surse și scopuri diferite în funcție de emitent, dacă era promovată de la centrul partidului sau slujea și obiectivelor unui grup sau lider local. Propaganda a reprezentat o problemă a puterii liberalilor în raport cu societatea, dar și o reflecție a relațiilor dintre liderii și structurile partidului.

organizau scrutinul, întrunirile se bucurau, remarcă tânărul lider liberal, de participarea țăranilor, din convingere sau curiozitate; era o modalitate de a înțelege pulsul politic local, deși sătenii erau întotdeauna deferenți, chiar politicoși cu oaspeții care veneau să-i viziteze. Modul în care reacționau, prin aprobări sau tăceri semnificative, era relevant (ACNSAS, fond I 3051, dos. Romniceanu Mihail, f. 411). Romniceanu făcea deosebirea față de adunările de la orașe, metodele politice privilegiind aici întrunirile mai întâi în cartierele periferice, apoi în centrul orașului, cu mulțimi tot mai mari; dacă la sate, arta oratorică consta în a vorbi cât mai simplu, pe înțelesul tuturor, evitând chiar cu grijă, oratoria mai înaltă, la orașe, mai ales la centru, se căutau vorbitorii care să ridice, prin cuvinte înaripate, tonusul general observa liderul liberal (Ibidem, f. 413). Prin Al. Matak (în sectorul III), liberalii își diversificaseră propaganda pe relația cu muncitorii de la atelierele C.F.R. (Ibidem, f. 414).

³⁹⁰ Vezi mai multe în subcapitolul „Adunările electorale” al lucrării lui Sorin Radu, *Electoratul din România în anii democrației parlamentare (1919-1937)*, Iași, Editura Institutului European, 2004, p. 155-174.

³⁹¹ Ion Matasă, *Cum trebuie înțeles naționalismul – Conferință* –, Piatra-N[eamț], Atelierele Tipografice „Victoria” – S. Löbensohn, 1933, p. 3.

VI

DIZIDENȚII

Despre marginalii, exclușii din Partidul Național Liberal
și despre alternative liberale în spațiul politic românesc

„Nimic mai sterp în politică decât așa-zisele «atitudini morale», care țin să se afirme ca o veșnică protestare împotriva oamenilor, moravurilor și a împrejurărilor. Aplaudate de câțiva naivi, nesocotite de marea mulțime, disprețuite de oamenii de acțiune, ele nu sunt în realitate decât «neputințe morale». Politica nu e «atitudine» ci «acțiune». Iar scopul fiecărei acțiuni nu poate fi decât succesul [...]. Amatorii de «ideologii», când sunt sinceri, cred în acțiunea ideilor și-n atotputernicia ei. Dar se înșală. Numai legată de acțiunea lucrurilor, acțiunea ideilor devine evidentă și se poate impune” (C. Banu)¹.

1. *Dizidențele liberale. Punerea problemei*

În iunie 1930, Partidul Național Liberal a fost zguduit din temelii de revenirea în țară a fostului prinț moștenitor Carol și de încoronarea lui ca rege, sub titulatura de Carol al II-lea. Procesul Restaurației a fost însoțit, în aceea lună de vară, de apariția unor dizidențe în cadrul partidului liberal. Imaginea unității indestructibile a formațiunii și a „disciplinei oarbe” a liberalilor, construită după război, s-a destrămat o dată cu excluderea din partid a lui Gheorghe Brătianu și, ulterior, a lui Constantin Argetoianu, în iunie, respectiv, octombrie 1930.

În afara oricăror referințe teoretice și într-o definiție introductivă, dar operațională din punct de vedere istoric, dizidenții sunt cei care articulează un discurs public de contestare a autorității legitime și a unei stări de lucruri existentă la nivelul Partidului Național Liberal. Demersul lor vizează restructurarea liberalismului oficial, a practicilor asociate acestuia și, formal, nu urmărește crearea unui grup de presiune. Dizidența este văzută însă, din perspectiva celor care o alcătuiesc, ca o platformă pentru puterea în partid, chiar dacă ea nu este, aproape niciodată, o justificare pentru trădare.

¹ C. Banu, *Grădina lui Glaucon sau Manualul bunului politician*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, București, Editura PRO, 1998, p. 60 și 66.

Structural, formațiunea liberalilor cunoscuse *dizidența* în perioada anterioară Restaurației. Mai ales după moartea lui Ionel Brătianu în noiembrie 1927, în condițiile vidului de putere produs de dispariția unui lider cu o mare suprafață, pozițiile divergente la nivel central, privitoare la guvernare sau la modul de conducere a formațiunii, și o anumită disoluție organizațională în teritoriu au atras atenția contemporanilor². Era un spectacol al pozițiilor ireconciliabile ale liderilor, dizidențelor, excluderilor și reprimirilor, cum jubilau interesat adversarii, caracterizând viața liberală în termenii confruntării pentru a sublinia fragilitatea guvernării Vintilă Brătianu și lipsa suportului politic real în interiorul formațiunii pentru noua conducere. Dincolo de abordările de presă ale național-țărăniștilor în principal, disputele pentru putere pot fi documentate pentru organizațiile liberale din Teleorman, Gorj, Satu Mare, Constanța și Prahova. Aceste cazuri nu sunt identice, deși împreună sugerează greutatea de a păstra disciplina și coeziunea formațiunii în condițiile unei importante contestări locale și centrale a tipului de *leadership* de până atunci, bazat pe meritele din trecut ale unor lideri naționali și pe ascultarea necondiționată a celor din teritoriu față de Centru. Dacă în organizațiile din Teleorman, Gorj sau Mehedinți, întâlnim mai ales confruntări generaționale pentru influența locală, a vechilor electori împotriva unor tineri liberali cu stagii ministeriale (ca subsecretari de stat cel mai adesea)³, la Constanța sau la Prahova refuzul autorității trimitea la practicile de putere din partid.

Impunerea de către liderii de la București a fostului ministru Vasile P. Sassu ca șef al organizației Constanța, în condițiile în care el cumula și funcția de lider al organizației de Vaslui, a determinat reacția de revoltă a unui grup de importanți notabili locali, cu Virgil Andronescu, fost primar și senator în exercițiu, Ion N. Roman, fost prefect, senator, și deputatul Popa, cel mai mare proprietar din județ. La începutul lunii decembrie 1927, Virgil Andronescu, I. N. Roman și Paul Dobrescu au trimis o scrisoare de protest conducerii centrale, lui Vintilă Brătianu personal, acuzând încălcarea statutului partidului prin confirmarea lui Vasile Sassu la conducerea organizației (la 5 decembrie 1927). Ei îl convinseră pe cunoscutul avocat și profesor de drept civil la Universitatea din București, Istrate Micescu,

² Vezi studiul meu despre complicatul an 1928 din perspectiva Partidului Național Liberal, „Demisia guvernului Vintilă I. C. Brătianu (noiembrie 1928). Implicațiile unei schimbări guvernamentale”, în *Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași* (serie nouă). Istorie, tomul XLVIII-XLIX, 2002-2003, p. 149-170.

³ În organizația Teleorman se confruntau N. Racotă și Victor Antonescu, ultimul sprijinit de o facțiune takistă intrată în partid („Se decompun”, în *Dreptatea*, anul II, nr. 69, sâmbătă, 7 ianuarie 1928, p. 2); la Gorj, mai tânărul Gheorghe Tătărescu încerca să iasă de sub tutela lui Constantin Neamțu, directorul „Băncii Olteniei” și marele elector al județului (în *Dreptatea*, anul II, nr. 149, joi, 12 aprilie 1928, p. 3). Pentru Mehedinți, Richard Franasovici se manifesta tot mai independent față de impunerile de la Centru (cf. Tudor Rățoi, *Partidul Național Liberal în Mehedinți (1875-1947)*, Craiova, Editura de Sud, 1999, p. 60-61). Vezi și „Scandal între liberalii sătmăreni”, în *Dreptatea*, anul II, nr. 243, luni, 6 august 1928, p. 2.

decanul baroului Ilfov, să accepte conducerea organizației constănțene ca formă de a-și maximiza propria poziție pe plan local și central⁴. Abil față de jocurile politice locale, însă dornic să dețină o poziție de forță în partid, Istrate Micescu a acceptat conducerea oferită, dar a condiționat-o de ratificarea prealabilă a Delegației permanente centrale a liberalilor. Ceea ce, finalmente, nu s-a întâmplat⁵.

În dificultățile ulterioare decesului lui Ionel Brătianu, atitudinea „independentă” a membrilor a fost sever sancționată, în interesul unității și disciplinei de partid. I. G. Ducă a transmis protestatarilor un răspuns nefavorabil pentru numirea lui Istrate Micescu, respingându-se recunoașterea – la nivelul organizației centrale – altui comitet județean decât cel condus de Vasile P. Sassu⁶. Mai mult, Virgil Andronescu, Paul Dobrescu, căpitanul Stelian Stănescu și Grigore Roșu, cei care votaseră moțiunea prin care se solicita proclamarea lui Micescu drept șef al organizației, au fost excluși pentru „fapte repetate de tulburare, nedisciplină și imoralitate”, prin decizia comitetului județean, confirmată ulterior și de direcțiunea centrală a partidului⁷.

Repercusiunile asupra politici liberale, locale și centrale, au fost importante. Conform unei note informative de partid din 11 iulie 1928 (prin urmare, posibil discreditoare la adresa celor excluși, găsind o justificare pentru decizia comitetului central al PNL), dizidenții constănțeni ajunseseră la o înțelegere cu deputatul Lepadatu pentru trecerea la național-țărăniști, fiind nevoie doar de confirmarea conducerii PNȚ⁸. Din motive pe care nu le cunosc, acest traseu nu a putut fi parcurs, exclușii structurând însă în 1930 organizația locală a formațiunii conduse de Gheorghe Brătianu. Pe de altă parte, atitudinea dură și nedemocratică a conducerii centrale l-a dezamăgit pe Istrate Micescu, el fiind tentat să plece din partidul liberal; deși vice-președinte al Adunării deputaților, el nu a mai prezidat ședințele Camerei

⁴ Rațiunea alegerii lui Istrate Micescu este dată de întrunirea grupării dizidente din 8 ianuarie 1928, atunci când V. Andronescu susținea „alegerea în fruntea organizației a unei personalități „cu multă trecere și autoritate pe lângă cei mari” (*Dobrogea jună*, anul XXIV, nr. 5 din 10 ianuarie 1928, *apud* Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944. Contribuții la cunoașterea problemelor geopolitice, economice, demografice, sociale și ale vieții politice și militare*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2005, p. 324).

⁵ În perioadă, circula informația că Istrate Micescu ar fi refuzat și postul de ministru pentru șefia organizației de la Constanța (N. Constantinescu, „Cu oameni mari despre lucruri mici. Istrate Micescu”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 5, joi, 22 martie 1928, p. 1). Asupra eșecului grupului din jurul lui Micescu, vezi și *Dreptatea*, anul II, nr. 71, miercuri, 11 ianuarie 1928, p. 2-3.

⁶ Constituirea unei conduceri paralele le apărea liderilor de la București ca un „act nesperios și profund regretabil în împrejurările de astăzi” (*Dacia*, anul XV, nr. 6 din 11 ianuarie 1928, *apud* Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 325).

⁷ *Viitorul*, an XXI, nr. 5982, duminică, 29 ianuarie 1928, p. 3. Confirmarea excluderii în *Viitorul*, an XX, nr. 5992, vineri, 10 februarie 1928, p. 3. Un caz oarecum similar la organizația Dâmbovița a Partidul Național Liberal (în *Viitorul*, an XX, nr. 5944, marți, 13 decembrie 1927, p. 4).

⁸ ANIC, fond familia Brătianu, dos. 468, f. 150.

și nici nu a mai participat la ședințe⁹. Cunoscutul avocat și jurist a rămas un marginal în partid, în anii '30 el orientându-se politic spre georgiști și, ulterior, spre formulele carliste de putere¹⁰.

Cea mai importantă dizidență liberală din anii '20, întrucât s-a constituit ca o organizație liberală separată și a afectat scorurile electorale locale ale P.N.L., a fost structurată de Ion Ionescu-Quintus în cadrul organizației din Prahova a liberalilor români. Colaborator fidel al fostului lider județean, Alexandru Radovici¹¹, Ionescu-Quintus devenise după război, în 1919, președinte al filialei liberale din Prahova, el reprezentând o instituție locală în sine, ca elector performant, capabil să controleze politic județul. În contextul votului universal și al bulversării realității puterii de după 1918, faptul fusese determinant pentru conducerea centrală a partidului¹². Însă stilul său de conducere, bazat pe controlul administrației, l-a adus în conflict cu o grupare preponderent urbană a organizației, coalizată în jurul lui Dem. I. Nicolaescu. Importanța simbolică și electorală a filialei prahovene a partidului a determinat încercarea de mediere a conflictului de către Centru. Însuși Ion I. C. Brătianu, alături de I. G. Duca, Ion Inuleț și Gheorghe Tătărescu au participat la congresul județean din noiembrie 1926, prezență motivată și de înscrierea grupării takiste din jurul lui Stelian Popescu în organizația de Prahova. Compromisul rezultat, cu instituirea funcției de președinte de onoare pentru I. Ionescu-Quintus, Dem. I. Nicolaescu câștigând poziția de lider deplin, chiar dacă în comitet partizanii aparțineau ambelor grupări, nu l-a mulțumit pe fostul șef al organizației¹³. Marginalizat, el a încercat să forțeze după moartea lui Ionel Brătianu o rediscutare a situației din partid, convocând nestatutar congresul județean, la care au participat, cu precădere, doar proprii adepți. În pofida medierii încercate o dată în plus de la Centru, prin N. Chirculescu și N.N. Săveanu, ruptura s-a oficializat în februarie 1928, prin excluderea în fapt a celor care încălcaseră Statutul organizației. Liberalii cunoșteau o dizidență importantă în Prahova, avându-l ca vector de imagine și de influență pe Ion Ionescu-Quintus, dar cuprinzând o serie de factori administrativi și politici semnificativi în regiune, precum Spirea Sorescu, ales senator în 1927 și fost prefect

⁹ „Informații”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an I, nr. 3, joi, 8 martie 1928, p. 3.

¹⁰ Deși tratează doar episodic implicarea politică a lui Istrate Măcescu, vezi și lucrarea apologetică în bună măsură a lui Mircea Duță, *Istrate N. Măcescu. O legendă a vieții juridice românești. Viața. Opera. Moștenirea*, București, Editura Economică, 2000.

¹¹ Intellectual socialist, cu studii juridice la Paris și la Bruxelles, trecut la liberali o dată cu „trădarea” generoșilor, Alexandru Radovici a ajuns ca membru al P.N.L., șef al organizației Prahova, primar al orașului și ministru în guvernul Ionel Brătianu la Industrie și Comerț (1914-1916).

¹² Costin Vrâncianu, *O istorie a liberalismului politic în Prahova. 1875-1948*, Ploiești, Editura Ploiești-Mileniul III, 2007, p. 57-58. În momentul puterii, din martie 1922, I. Ionescu-Quintus a fost, de altfel, recompensat pentru acțiunea de reorganizare a formațiunii în Prahova și pentru scorul electoral prin desemnarea lui ca vice-președinte al Camerei Deputaților.

¹³ *Ibidem*, p. 72-77.

în guvernarea liberală anterioară (1922-1926), Gogu Fotescu, deputații N. Constantinescu-Bordeni și Gogu Zamfirescu, dr. I. Negrutzi etc.¹⁴ Deși noul grup liberal era unul manifest politic, având chiar un oficios (*Viitorul Prahovei*) ca mijloc de difuzare a mesajului, nu cunosc un proiect coerent al celor grupați în jurul lui Ionescu-Quintus. Ei materializau o fractură la nivelul județului între influența liberală în mediul urban, semnificativă pentru partidul oficial din jurul lui Dem. I. Nicolaescu, și controlul organizațiilor rurale ale liberalilor prahoveni, unde-l regăsim pe fostul lider, devenit dizident față de P.N.L. De altfel, la alegerile locale din octombrie 1928, Ionescu-Quintus s-a aliat electoral cu țărăniștii d-rului N. Lupu, reușind, prin scorul electoral obținut, să facă irelevantă victoria grupării liberale oficiale în fața național-țărăniștilor¹⁵. În 1930, dizidenții liberali din Prahova, cu N. Constantinescu-Bordeni în prim-plan, dar fără I. Ionescu-Quintus, au aderat la formațiunea lui Gheorghe Brătianu¹⁶.

Ca o concluzie parțială, aceste sciziuni au afectat marginal Partidul Național Liberal. Dependenți de un context de putere și de o rețea clientelară locală, figuri precumpănitor administrative, nici Virgil Andronescu și nici Ionescu-Quintus nu aveau anvergura națională de a pune în discuție fundamentele doctrinare sau politice ale partidului; nici nu își propuneau, de altfel, așa ceva. „Dizidența” lor era un răspuns la marginalizarea personală pe care au cunoscut-o, generatoare de o revoltă față de impunerea Centrului în dauna organizației județene. După momentul de revoltă, de răzvrătire, ei nu s-au integrat altor formațiuni de factură țărănișto-conservatoare, naționalistă, socialistă etc., ci au tins, mai mult sau mai puțin direct, să se întoarcă în cadrul P.N.L.¹⁷.

Însă în anii '30, după revenirea lui Carol II și instaurarea unui nou tip de sociabilitate politică în jurul noului rege, contestarea Partidului Național Liberal a fost mult mai articulată organizațional și ideologic, cu atragerea unor intelectuali din

¹⁴ *Ibidem*, p. 82-84. Vezi și „Armonia liberală e... deplină”, în *Dreptatea*, anul II, nr. 293, joi, 4 octombrie 1928 sau publicații locale, precum *Informatorul*, Ploiești, anul I, nr. 28 10 septembrie 1927; *Lumina*, Ploiești, anul I, nr. 10, 7 februarie 1928, *apud* Constantin Dobrescu, Mihai Rachieru, Ioan Șt. Baicu (editori), *Viața politică prahoveană. 1919-1938. Documente*, Ploiești, Scrisul Prahovean-Cerașu, 2000, p. 140.

¹⁵ Costin Vrâncănu, *op. cit.*, p. 87-88. Scorurile electorale ale dizidenților au fost modeste, în scdere, și la alegerile locale din martie 1930, ei blocându-i însă pe liberalii din jurul lui Dem. I. Nicolaescu, atât electoral, cât și în raport cu centrul partidului.

¹⁶ Pe ansamblu, organizația liberală din Prahova a fost probabil una din cele mai afectate, după cea din Iași, desigur; pe lângă dizidenții Gogu Fotescu sau Spirea Sorescu, care s-au alăturat imediat noului concurent liberal, o serie de lideri și de tineri s-au îndreptat spre fiul lui Ionel Brătianu, precum Constantin Papazopol, primarul orașului Văleni etc. (*Informatorul*, anul V, nr. 8, 21 iunie 1930, *apud* Constantin Dobrescu ș.a. (editori), *op. cit.*, p. 194).

¹⁷ Ion Ionescu-Quintus s-a întors de întors de altfel în 27 mai 1932, el oferindu-și bunele oficii pentru a media disputa dintre Dem. I. Nicolaescu și tânărul și impetuosul tânăr liberal, inginerul Petre Bejan, care-și acuza liderul de partid de metode anacronice de conducere și de a realiza mobilizarea politică (Costin Vrâncănu, *op. cit.*, p. 103).

spațiul civic sau prin reformularea principiilor liberale. Mai ales dizidența Gheorghe Brătianu, dar punctual și cea a lui Ion Th. Florescu, a generat concurența reală în spațiul politic al liberalismului, cu crearea unor formațiuni integratoare pe direcția liberală.

Contextul Restaurației a deținut un rol semnificativ în constituirea acestor dizidențe și el trebuie explicat. Pe lângă aprecierea noului Rege, dornic să lovească într-un Partid Național Liberal ostil și să reducă posibilitatea de opoziție a lui Vintilă Brătianu, noile grupări au beneficiat de simpatia interesată a adversarilor politici, mai ales a național-țărăniștilor, surprinși de forța de adaptare a partidului Brătienilor, după decembrie 1928, și speriați de propria eroziune politică. Scăderea potențialului de decizie publică a liberalilor le dădea speranța păstrării guvernării¹⁸.

Nu numai național-țărăniștii sau cei care sprijineau manifest proiectul politic carlist au clamat destrămarea formațiunii care structurase în mare măsură societatea românească. Tentația de a exclude Partidul Național Liberal condus de Vintilă Brătianu din spațiul public a fost mare la acel moment¹⁹. Cultul politic premodern al unității și autorității, practicat anterior și de partidul Brătienilor ca formă de impunere a propriilor acte, contribuia la convingerea multora că, împotrivindu-se noului Rege, liberalii acționau împotriva intereselor naționale. Desemnați ca „reprezentanți ai României vechi”, „bătrâni intriganți” ai culiselor politice care urmau să dispară cu necesitate o dată cu venirea noului Rege²⁰, ei constituiau, implicit, cauza primă a dificultăților pe care le cunoștea societatea. Obsedați de posibila unanimitate care să se coaguleze în jurul „Craiului Nou”, presa și formațiunile politice deopotrivă au dorit construirea unui nou partid liberal avându-l în frunte pe Gheorghe Brătianu. O generație liberală nouă era cerută pentru însănătoșirea „bătrânului” organism liberal. Legitim prin numele pe care-l purta, prin cariera științifică și prin prestigiul de savant în domeniul istoriei neamului, prin poziția politică deținută, de șef al celei mai importante organizații din Moldova istorică, George Brătianu a fost privilegiat în abordările publicistice și politice, acțiunea sa

¹⁸ Victor Iamandi îi acuza pe național-țărăniști, în 1930, că găsiseră un teren mai favorabil pentru sfărâmarea forței politice a liberalilor, datorită schimbărilor în ordinea constituțională; ei stimulasera, în acest scop, ambiții politice și realizaseră tovarășii cu adversarii firești. Finalmente, eșuaseră, provocând indirect „procesul de limpezire interioară a partidului liberal și eliminarea excrescențelor morbide din partid” (*Discursul D-lui Victor Iamandi*, rostit în ședința din 22 august 1932 a Adunării Deputaților, în *Partidul Național-Liberal și situațiunea țării. Cuvântările rostite de d-nii: I.G. Duca, Const. I.C. Brătianu, Alex. Lapadatu, Ioan Botez și Victor Iamandi – la Discuțiunea Mesajului în sesiunea extraordinară din iulie-august 1932* –, București, Imprimeriile Independența, 1932, p. 86).

¹⁹ Vezi abordarea pe larg a problemei în articolul meu, Ovidiu Buruiană, „Partidului Național Liberal în perioada post Restaurație (iunie 1930). Rezistență și adaptare politică”, în *Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași*” (serie nouă). Istorie, tomul LVI-LVII, 2010-2012 (în curs de apariție).

²⁰ A. de Herz, „Aspecte Parlamentare”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul II, nr. 56, vineri, 13 iunie 1930, p. 9.

căpătând conotația unei revoluții în cadrul liberalismului românesc. Sprijinirea fiului lui Ionel Brătianu a fost manifestă, publicistic și administrativ, cum au acuzat ulterior liberalii rămași în jurul lui Vintilă Brătianu și I. G. Duca. Supuși blamului public și unui linșaj mediatic, „vechii” liberali nu au ezitat să vorbească despre agresiunea violentă discursiv împotriva lor²¹.

Din perspectivă istorică și politologică însă, îmi este greu să regăsesc o criză organizațională a partidului liberal, care să explice evoluțiile cunoscute în spațiul liberalismului românesc de după anul 1930. De altfel, apariția „spontană” a dizidențelor liberale ridică mai multe probleme de abordare și de interpretare, pe care voi încerca să le sistematizez în cele ce urmează, plecând de la cele mai cunoscute, partidul format în jurul lui Gheorghe Brătianu și gruparea de la „Omul Liber” constituită în jurul lui Jean Th. Florescu, considerată de mulți observatori, cu malițiozitate, ca „al treilea partid liberal”²². Zona mea de interes este reprezentată mai puțin de istoria formațiunilor liberale nou create, deși acestea sunt vag cunoscute chiar multor istorici și ar merita o tratare separată. Ceea ce mă preocupă aici este realitatea rupturii, gândită ca o modalitate de înțelegere a structurii partidului liberal, a legitimității sale în spațiul public, și consecutiv, a eșecului dizidențelor în anii '30.

Dizidența reprezintă istoria mai puțin a unei instituii în spațiul public ca forță autonomă, cât procesul unei revolte împotriva ordinii recunoscute; expresie a marginalizării, ea nu a fost abordată în teoria politică. Marii teoreticieni ai partidului

²¹ Liderul liberal de la Timișoara, Avram Imbroane observa atacul formidabil împotriva partidului liberal; el recunoștea că nu era primul, ci doar cel mai concentrat, întreaga presă având reclamă gratuită pentru transfugi, pentru acțiunea celor nerăbdători, preocupăți de perspectivele satisfacerii ambițiilor personale, așa cum se exprima el. Partidul liberal trecea cel mai greu examen politic, fiind asaltat, ca niciodată în istoria sa, de intrigă, de momeli și perspective, concluziona omul politic bănățean („Partidul Liberal și opinia publică”, în *Renașterea*, nr. 24 din 3 iulie 1930, *apud* dr. Avram Imbroane, *Testament politic. Din publicistica unui liberal bănățean*, ediție îngrijită de Adrian Onică, Roxana Pătrașcu, cuvânt înainte de Mihai Șora, prefată de Constantin Jinga, cronologie de Remus Jurca-Unip, în *memoriam* Horia Musta, Timișoara, Editura Marineasa, 2003, p. 280-281). La rândul său, într-una din discuțiile Camerei la Mesaj, în 1931, acuzat că liberalii au coborât trecutul și simbolurile partidului prin cartelul electoral cu guvernul Iorga, I.G. Duca afirma că „d-voastră ați sperat cu toții, după 8 Iunie anul trecut, că steagul partidului național liberal va rămâne înclinat pentru totdeauna în viața politică a acestei țări” („Partidul Național-Liberal și Coroana”, în *Viitorul* anul XXIII, nr. 7021, joi, 2 iulie 1931, p. 1).

²² Alte dizidențe nu sunt cunoscute în Partidul Național Liberal, deși unii autori discută și despre unele facțiuni locale, despărțite în acel moment de vechea formațiune, precum Partidul Liberal din Constanța, condus de C. Chiriac sau Partidul Tineretului Liberal din Prahova; în ultimul caz, cred că este mai curând o confuzie cu acțiunea întreprinsă de inginerul Petre Bejan (Pompiliu Tudoran, *Partidele politice din România în deceniul al patrulea*, rezumatul tezei de doctorat, București, Universitatea din București, 1983, p. 11).

politic, de la Moisei Ostrogorski, Robert Michels la Maurice Duverger²³, refuză abordarea autonomă a subiectului, totul fiind prezentat din perspectiva organizației: de la un punct, o dizidență uzurpă un drept al organizației. Dizidența este, în mare măsură, procesul unei exproprieri politice. Dar pentru a exista, ea trebuie să concentreze elementele puterii unui partid: formalismul, cultura organizațională, exercițiul puterii (dimensiunea teleologică) și racordarea ideologică. Este tentantă tratarea sociologică a „dizidenței” în termeni psiho-medicali, ca o devianță, în raport cu norme instituite, sau ca alienare, refuz și ruptură; dar, în fapt, dizidența este o chestiune de putere, de refuz al disciplinei organizației și, mai ales, a autorității liderului.

2. „Georgiștii”. Partidul Național Liberal Gheorghe Brătianu

„Ca de atâtea ori în istorie, când copii distrug ceea ce au zidit părinții, Gheorghe Brătianu a săpat la temelia Partidului Liberal, a slăbit Partidul Liberal, divizându-l, dezorientându-l, paralizându-i efectiv posibilitatea de mișcare și de manevră. Prin aceasta, consolidând pe dușmanul ireconciliabil al partidului creat și mărit de înaintașii săi...” (Amedeu Bădescu)²⁴.

Ca subiect al istoriei politice, Gheorghe Brătianu ridică dificultăți de abordare. În primul rând, de natură subiectivă. Demersul reconstituitiv și analitic al activității în plan politic al celui care era fiul lui Ionel Brătianu și, totodată, marele istoric, membru al Academiei Române la 30 de ani și profesor la cea mai veche instituție de învățământ superior din țară, Universitatea de la Iași (ulterior, și la cea din București), este marcat de empatia istoricilor cu personajul în discuție. Plasat mult timp la indexul istoriografiei ca reprezentant al burgheziei liberale și al orientării germanofile a unei părți a oamenilor politici în preajma celui de-al Doilea Război Mondial, Gheorghe Brătianu a fost recuperat în ultima parte a perioadei comuniste,

²³ Vezi, în principal, Robert Michels, *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, translated by Paul Eden and Paul Cedar, The Free Press, New York, Collier-MacMillan Limited, London 1966 [1915] (ediția românească, în traducerea Andreei Năstase, *Partidele politice. Studiu sociologic al tendințelor oligarhice din democrația modernă*, a apărut în 2011 la Editura Antet din București); Moisei Ostrogorski, *La démocratie et l'organisation des partis politiques*, Paris, 1902; Maurice Duverger, *Les partis politiques*, Paris, Librairie Armand Colin, 8-édition, 1973; pentru referințe mai apropiate din științele politice Pierre Bréchon, *Partidele politice*, traducere de Marta Nora Țârnea, Adina Barvinschi, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004 și George Voicu, *Pluripartidismul. O teorie a democrației*, București, Editura All, 1998 mi-au fost de ajutor în definirea problemei.

²⁴ Amedeu Bădescu, *Scurt istoric al Partidului Național Liberal Român*, vol. I, 1928-1934, în Biblioteca Academiei Române, Arhiva Istorică, fond XV, dos. 1053, f. 9, apud Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal (1944-1948)*, București, Editura Tritonic, 2003, p. 15.

într-un efort mai general al regimului de integrare a elitelor interbelice în eposul național-ceaușist²⁵; după 1990, studiile despre Gheorghe Brătianu s-au înscris, în mare măsură, aceluiași trend, sfârșitul tragic în închisoarea comunistă de la Sighet impietând asupra abordării neutre a activității politicianului liberal și determinând tonul apologetic al textelor²⁶. Există, în același timp, o fragilitate metodologică a discutării cazului reprezentat de Gheorghe Brătianu și de Partidul Național Liberal

²⁵ Studiile serioase și oneste nu au lipsit, mai ales venite din partea istoricului ieșean Victor Spinei, „Gheorghe I. Brătianu între vocația istoriei și tentațiile vieții politice”, în volumul pe care l-a coordonat, dedicat lui Gheorghe Brătianu (*Confluente istoriografice românești și europene. 90 de ani de la nașterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1988, p. 241-356), dar și dinspre I. Ciupercă, „Gheorghe I. Brătianu și succesiunea uriașului. Repere”, în *Ibidem*, p. 221-240. De asemenea, V. Răpeanu, „Gheorghe I. Brătianu”, studiu introductiv, în Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, ediție Valeriu Răpeanu, București, 1980, p. V-LXXVI.

²⁶ Vezi studiul lui Șerban Papacostea, „Gheorghe I. Brătianu: istoricul și omul politic”, în *Revista Istorică*, serie nouă, tom 4, 1993, nr. 1-2, ianuarie-februarie (număr dedicat memoriei lui Gheorghe I. Brătianu, „marele istoric român căzut la datorie în anii represiunii comuniste” de către Institutul de istorie „N. Iorga”, București), p. 19-32; așa cum indică încă de pe copertă, numărul era unul omagial, Gheorghe Brătianu fiind prezentat din perspectiva tragicului sfârșit. Perspectiva „savantului-soldat” a fost îmbrățișată și de Ion Toderașcu în studiul introductiv „Gheorghe I. Brătianu. Un savant și un soldat”, în Gheorghe I. Brătianu, *Cuvinte către români. Zece conferințe și prelegeri*, ediție, studiu introductiv, note și indice de Ion Toderașcu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1996, p. I-LXII. La rândul lor, Petre Otu și Aurel Pentelescu, în *Gheorghe I. Brătianu. Istorie și politică*, București, Editura Corint, 2003 sau Aurel Pentelescu, *În fața istoriei. Gheorghe I. Brătianu (1898-1998). La 50 de ani de la moartea sa*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2003 construiesc un mesaj asemănător, recuperator-moral al marelui istoric; o perspectivă neutră, dar referitoare, mai mult, la perioada anilor 1945-1949, care a putut fi surprinsă prin documentele aflate în fondul Gh. Brătianu din Arhiva SRI (ulterior Arhiva CNSAS), ne-o oferă Claudiu Secașiu, în „Contribuții privind biografia istoricului Gheorghe I. Brătianu (anii 1945-1953)”, în *Revista Istorică*, serie nouă, tom IX, 1998, nr. 5-6, mai-decembrie, București, Editura Academiei Române, p. 321-341. Bazându-se pe același fond documentar al Arhivelor CNSAS, dar preocupați de a reda calvarul savantului din anii instaurării regimului de „democrație populară”, cercetătorii Aurel Pentelescu și Liviu Țăranu oferă un studiu introductiv asupra lui Gheorghe Brătianu, dominat însă de subiectivitate („Martiriul și moartea unui mare savant – Gheorghe I. Brătianu (1898-1953)”, în *Gheorghe I. Brătianu în dosarele Securității. Documente. Perioada domiciliului obligatoriu. Arestarea. Detenția. Moartea (1947-1953)*, selecția documentelor, studiu introductiv, note și addenda Aurel Pentelescu, Liviu Țăranu, prefață Acad. Dinu Giurescu, București, Editura Enciclopedică, 2006, p. 11-46). La ora actuală există o organizație, *Societatea Academică „Gheorghe I. Brătianu”*, care derulează ședințe comemorative (vezi Ovidiu Pecican, „Liberalism și militantism”, în *Observatorul cultural*, an 11, 2010, nr. 552, 29 aprilie-5 mai, p. 30). Asupra partidului înființat de Gheorghe Brătianu, o lucrare foarte recentă, din 2013, aparține Gabrielei Gruber, *Partidul Național Liberal – Gheorghe Brătianu*, prefață de Vasile Ciobanu, Iași, Editura Institutul European, 2013, pe care nu am văzut-o încă.

georgist, cum a fost cunoscută formațiunea sa încă din perioada interbelică. Acțiunea lui depășește clasică istorie politică orientată spre biografic, spre evoluția particulară, autonomă, a marilor personalități. Poate mai mult decât în cazul lui Nicolae Iorga, un alt mare istoric al perioadei, capitalul simbolic științific al profesorului ieșean, potențat de cel al numelui, a fost investit în spațiul public, cu efecte însemnate asupra actorilor puterii. Din această perspectivă, a unei istorii mai curând culturale a politicului, analiza asupra lui Gheorghe Brătianu ca om politic trimite la societatea românească dintre cele două războaie mondiale, văzută în ansamblul ei, cu întârzierea de dezvoltare a vieții publice, cu mecanismele adeseori premoderne de recunoaștere socială și de plasare a intelectualului în câmpul puterii²⁷. Prin urmare, în analiza *georgismului*, descrierea „pozitivistă” a faptelor privitoare la constituirea și evoluția publică a primei dizidențe liberale importante de după 1918, trebuie însoțită de abordarea modalității în care „savantul” Gheorghe Brătianu este proiectat în prim-planul politicii în perioada interbelică, în condițiile apetenței lui reduse, până atunci, pentru manifestarea publică de acest tip.

2.1. Realitatea unui nou partid liberal. Faptele

Revenirea surprinzătoare în România a prințului Carol și încoronarea lui sub numele de Carol al II-lea (iunie 1930) au determinat ruptura de Partidul Național Liberal a celui care era fiul lui Ionel Brătianu, personajul central al politicii românești în deceniul al treilea al secolului XX²⁸. Chemat de Carol, tânărul profesor universitar a venit în mare grabă la București pentru a se întâlni cu prințul exilat, manifestându-și devotamentul față de acesta și de acțiunea sa. Întâlnirile pe care

²⁷ Există o bibliografie occidentală importantă în această direcție, a rolului public-politic al intelectualului, venită mai curând din domeniul sociologiei și care trimite la responsabilitățile intelectualului în secolul XX. Vezi Gyorgy Konrad, Ivan Szelenyi, *The Intellectuals on the Road to Class Power. A Sociological Study of the Role of the Intellectuals in Socialism*, Yale University, 1978; Andras Bozoki (ed.), *Intellectuals and Politics in Central Europe*, Budapest and New York, Central European University Press, 1999; Mark Lilla, *The Reckless Mind: Intellectuals in Politics*, New York, 2001 etc.; vezi și Catherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, traducere de Mona și Sorin Antohi, București, Humanitas, 1994 sau Mihai Dinu Gheorghiu, *Intellectualii în câmpul puterii. Morfologii și traiectorii sociale*, Iași, Polirom, 2007.

²⁸ Ion I. C. Brătianu, refondatorul formațiunii liberale în anii premergători Primului Război Mondial, a fost omul politic care a gestionat atât crearea României Mari în 1918, cât și, ulterior, construirea noului stat prin reforme și politici de integrare (perioada este cunoscută în istoriografie drept „decada brătienistă”). De asemenea, el este cel care a determinat și excluderea lui Carol în ordinea succesiunii la tronul României (actul din 4 ianuarie 1926). Moartea liderului liberal în noiembrie 1927 a creat un vid de putere și a declanșat criza regală, încheiată cu actul Restaurației carliste. Vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Partidul Național Liberal la sfârșitul anului 1927”, în *Istorie și conștiință*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2001, Supliment al *Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași*” (serie nouă). *Istorie*, tom XLVI-XLVII, 2000-2001, p. 330-344.

Gheorghe Brătianu le-a avut cu liderii propriei formațiuni, Vintilă Brătianu sau Ion Inceuleț, au exprimat mai curând diferendul decât preocuparea de a se ajunge la o poziție negociată²⁹.

2.1.1. *Congresul de la „Frascati” și înființarea unui nou partid național liberal*

Urmare a acestei atitudini, de recunoaștere și de sprijinire simbolică a Restaurației, Gheorghe Brătianu a fost exclus din partidul liberal la 9 iunie 1930, fermitatea etică a lui Vintilă Brătianu prevalând, în comitetul de direcție al partidului reunit de urgență, asupra oricăror calcule politice privind unitatea partidului sau asocierea dintre liberalismul românesc și numele de *Brătianu*. Or, eliminarea dintr-o structură din care faci parte în mod voluntar induce ca atare marginalitatea într-un spațiu de manifestare până atunci familiar. Și cu toate că se subsuma discursului majoritar al momentului, dar situându-se în afara poziției oficiale a partidului liberal, radical anti-Carol, situația politică a lui Gheorghe Brătianu devenise foarte fragilă în zilele Restaurației. Din perspectiva noului rege, nu existase o conspirație internă (așa cum au revendicat mulți contemporani) vizând aducerea lui pe tron, mișcare care să-l plaseze favorabil pe tânărul profesor universitar într-o acțiune de durată după iunie 1930³⁰. Guvernul de concentrare dorit de Carol pentru a sugera unanimitatea schimbării în ordinea monarhică era o întreprindere mai curând punctuală și a eșuat în fața jocului practicat cu abilitate de Iuliu Maniu și de Partidul Național-Țărănesc. Sub raport simbolic, fiul lui Ionel Brătianu nu putea fi legat decât de partidul liberal, orice altă apartenență reducându-i semnificativ capitalul politic. Momentul de cumpănă al propriei evoluții a fost depășit prin întâlnirea pe care a avut-o, imediat după eliminarea din partid, cu o serie de lideri liberali de rangul al doilea (Istrate Micescu, Jean Th. Florescu, Ion Sân-Georgiu, Ștefan Tătărescu, Al. G. Donescu,

²⁹ Atitudinea lui Gheorghe Brătianu din acele zile cunoaște mai multe momente confuze, chiar la nivelul propriului discurs justificator, ținut ulterior la Iași: contactarea sa de către A.S.R. Principele Regent Nicolae; mijlocul de transport pentru a ajunge la București (cu automobilul, așa cum menționează Victor Slăvescu, în *Note și însemnări zălmice*, vol. I, ediție îngrijită, cuvânt înainte și indice de Georgeta Pencelea-Filitti, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 51, sau cu aeroplanul, așa cum precizează Constantin Argetoianu, în *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. X, partea a VIII-a (1932-1934), ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1997, p. 39, în al doilea caz punându-i-se la dispoziție un avion al armatei); faptul că nu a stabilit o legătură telefonică directă cu Vintilă Brătianu, aducându-l pe acesta în fața faptului împlinit, la București întâlnindu-se mai întâi cu un agent devotat al Regelui, Gabriel / Gavrilă Marinescu (cf. Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I. C. Brătianu*, vol. II, îngrijire de ediție, studiu introductiv și note dr. Elisabeta Simon, București, Editura Albatros, 1996, p. 246), și după aceea cu unchiul și cu șeful său de partid etc. Evident, întrebarea majoră era reprezentată de motivația ascunsă a convocării, aici interpretările fiind multiple.

³⁰ Vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Partidul Național Liberal și actul Restaurației (iunie 1930). Problema puterii sub regele Carol al II-lea (I)”, în *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași*, tom XLII, 2005, p. 271-294.

Athanasie Constantinescu, Costin Sturdza și George Slama), deoarece a permis articularea unui demers coerent cu privire la ruptură. Dezacordul față de impunerea conducerii centrale liberale nu mai era individual, ci colectiv. El exprima o frustrare mai generală și putea constitui o platformă pentru reunirea nemulțumiților din partid. Tot în ziua de 9 iunie acel an, întrunirea organizației Partidul Național Liberal din culoarea de Albastru a Bucureștilor, structură aflată sub conducerea lui Al. Vasilescu-Valjean, a protestat oficial împotriva hotărârii Comitetului Executiv liberal de a nu recunoaște noua regalitate instituită în persoana lui Carol al II-lea. În context, *Moțiunea* adoptată cu acest prilej considera excluderea lui Gheorghe Brătianu ca fiind „nedreaptă și nulă”³¹. Evident, organizația liberală din Iași (și, se pare, cea din Covurlui, deși aici lucrurile sunt mai curând confuze în lipsa unei poziții manifeste a liderilor) a avut o poziție similară, membrii comitetului județean ieșean considerând că Gheorghe Brătianu exprimase poziția majorității membrilor organizației³².

Apelul lansat de Gheorghe Brătianu în ziua de 11 iunie 1930 către membrii Partidului Național Liberal contura poziția sa după excludere și sciziune. Restabilirea „raporturilor firești cu Coroana”, care domina mesajul, era justificată de tradiție, amintirea rolului jucat de bunic și de tată (Ion C. Brătianu și Ion I. C. Brătianu) pe lângă Carol I și Ferdinand I ipostaziind Partidul Național Liberal ca „cel mai statornic apărător al Coroanei și al Dinastiei” și delegitimând astfel atitudinea lui Vintilă Brătianu sau I.G. Duca. Argumentului conjunctural i se adăuga unul structural, nevoia de a impune o înnoire profundă de metode și de concepții în cadrul partidului. „Reîntoarcerea la un liberalism sincer și sănătos, care să însemne mai multă libertate de conștiință și o descătușare a energiilor individuale comprimate în anii din urmă”, suplinea gestul singular din momentul Restaurației și era menit să ofere explicația internă revoluției dorite în partid³³.

Momentul oficial al rupturii și al nașterii unei noi structuri politice s-a consumat câteva zile mai târziu, pe 15 iunie 1930, deși poziția conducerii centrale a liberalilor români se nuanșase declarativ în raport cu noul Rege. Însă, din perspectiva celor care o contestaseră pentru atitudinea adoptată în zilele Restaurației, întoarcerea în partid nu mai era posibilă. Pentru Gheorghe Brătianu, o asemenea acțiune, chiar trecând peste aspectele de orgoliu personal alimentate de entourageul lui, putea compromite cariera sa politică³⁴. Din rațiuni de legitimitate, el și-a convocat apropiații la București, adunare rămasă în memoria contemporanilor drept

³¹ *Dreptatea*, anul IV, nr. 798, miercuri, 11 iunie 1930, p. 4.

³² La întrunirea organizației din Covurlui, Gheorghe Brătianu lansa un apel prin care chema partidul să restabilească raporturi firești cu purtătorul Coroanei; în *moțiunea* adoptată, membrii delegației permanente dezaprobau lupta dusă împotriva Regelui și subliniau necesitatea ca partidul să revină la tradiția monarhică, mai ales după actul încoronării, realizat „cu forme legale” (apud *Dreptatea*, anul IV, nr. 800 și 801, din 13 și 14 iunie 1930, vineri-sâmbătă, paginile 1 din fiecare număr).

³³ Partidul Național Liberal, *Apelul D-lui Gheorghe Brătianu lansat în ziua de 11 Iunie 1930 către membrii Partidului Național Liberal*, Cluj, f.a. [1933], p. 3-4.

³⁴ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 269.

„congresul de la Frascati”. În afara vorbitorilor, participanții sunt greu de identificat, ca nume și ca număr. Ca supoziție, în condițiile unei manifestații organizată într-un timp foarte scurt, ei erau mai ales prietenii politici ai lui Gheorghe Brătianu, intelectuali care au considerat că se pot individualiza în plan politic și, finalmente, membrii liberali din București, în special din structurile conduse de Alexandru Vasilescu-Valjean și Vasile Pană Buescu (sectoarele Albastru și Negru). De altfel, confuzia a fost majoră, la nivel simbolic încercându-se inducerea ideii de regăsire a Partidului Național Liberal. În sala „Frascati” se desfășurase și adunarea finală a delegaților reuniți în congresul liberal din luna mai a aceluiași an³⁵; în plus, Gheorghe Brătianu revendica partidul ca atare, desemnând întrunirea din iunie drept congres în dorința de a conferi legitimitate formațiunii politice născându prin actul rupturii sale. „Cucerirea” Partidului Național Liberal printr-o acțiune „de jos” a fost miza enunțată a manifestării, proiectată ca o reacție a membrilor formațiunii față de criza de conducere creată în partid prin politica liderilor „vechi” față de restaurație. În contextul adunării, unii liberali au acuzat „eclipsa de conducere a partidului condus de Vintilă Brătianu”, „voința unei vieți publice noi” și adeziunea la formațiunea născândă a unor întregi filiale ale partidului liberal sau a unor profesori universitari (declarația ultimă fiind citită de C.C. Giurescu)³⁶. Întrunirea nu avea un program de fractură, altul decât problema Restaurației. Apelul semnat de vicepreședintele organizației liberale din culoarea de Negru, Vasile Pană Buescu, pentru întrunirea de duminică, 15 iunie 1930, trimitea la conducătorii organizațiilor liberale din țară și capitală „care urmau să-și rostească cuvântul lor de dragoste și devotament către M. S. Regele Carol II”³⁷. Entuziasmul febril față de noul rege, în pofida ploii de vară din acea zi, a caracterizat discursurile lui I. Al. Vasilescu-Valjean, cel care a deschis întrunirea, colonelului Ștefan Tătărescu (fratele lui Gheorghe Tătărescu), Ion Sân-Georgiu, Horia Furtună, V. Ispir, Constantin Ifrim de la Iași, Șaban Făgețel din Dolj, preotului Vasilescu (din Prahova) sau istoricului C.C. Giurescu. Alegerea noului șef nu a surprins pe nimeni. Gheorghe Brătianu aducea cu sine numele care să confere individualitate noii formațiuni, dar și un capital simbolic important care, investit în politică, putea produce adeziuni semnificative. Ideea de continuitate cu vechea tradiție liberală a fost, de asemenea,

³⁵ Vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Ritualul puterii în România interbelică. Congresul Partidului Național Liberal din mai 1930”, în *Ideologii politice și reprezentări ale puterii în Europa*, studii reunite de Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Liviu Pilat, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza” Iași, 2009, p. 329-362.

³⁶ Sub raportul organizațional puteau fi menționați Nunucă Protopopescu (Satu Mare), Manolescu (Dâmbovița), Jima Niculescu (Ialomița), Cămarășescu (Gorj), M. Băileanu (Mehedinți), Popescu-Ilența (Putna), Dumitrescu Agraru (Fălțiceni), Zamfirescu (Râmnicu-Sărat), Marin Popescu (Olt), N. Zigre (Bihor), D. Blaga (Cluj), Aurel Milea (Someș), C. Zaharescu (Durostor), Cioc (Teleorman), Athanasie (Cerna-Vodă), Al. Crihan, V. Pană-Buescu și dr. Atanasie (sectoarele Capitalei).

³⁷ Cf. Direcției Generale a Poliției Capitalei, nota din 14 iunie 1930 (ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dos. 60/1930, f. 8).

esențială pentru noua conducere³⁸. Într-o forțare istorică și ideologică evidentă, Constantin Ifrim considera că, dacă ar fi trăit, Ionel Brătianu ar fi făcut gestul fiului, pentru că nu socotea intangibil *actul de la 4 ianuarie*³⁹.

Invocarea tatălui a fost făcută și de Gheorghe Brătianu în discursul său ca președinte al noii formațiuni, întrucât el reprezenta sursa majoră de legitimitate și de proiectare a puterii. Noul lider asocia două simboluri ale discursului liberal, Ionel Brătianu și Monarhia, investite ca „tradiție profund monarhică a tatălui”, drept o condiție a existenței politice a Partidului Național Liberal și o modalitate de devalorizare a celorlalți. Gheorghe Brătianu a încercat să-și motiveze gestul de ruptură prin inadaptarea formațiunii conduse de Vintilă Brătianu la noile realități. Exacerbarea luptei politice și criza economică din societatea românească făcuseră din revenirea lui Carol, în perspectiva lui, o soluție cvasi-mesianică, intransigența liberalilor semnificând, după marele istoric, „o acțiune de învrăjpire națională”. Justificatori, termenii discursului lui Gheorghe Brătianu sunt totodată cei ai ordinii instituite prin Restaurare. În registrul acelei „histoire-bataille” naționale, a luptei arhetipale dintre bine și rău, imaginile creionate textual erau menite să-i marginalizeze pe vechii liberali, prezentați drept adepți ai „războiului civil” și ai conspirației antinaționale. Expectativa față de Rege preconizată de comitetul central din 9 iunie 1930 al Partidului Național Liberal însemna „rămânerea în umbră”, ca o forță a răului ce pândește „cu neîncredere și cu ură” greutățile posibile ale viitorului. Regele, ca simbol tangibil, și poporul, prezentat mai curând în termeni medievali și nu de voință națională, erau sursele puterii în societate. Inadecvarea în raport cu această realitate politică, făcea necesară reformarea vechii formațiuni liberale, reconstruirea ei în fapt.

Gheorghe Brătianu preconiza, astfel, o acțiune în cadrul organizațiilor oficiale ale liberalismului românesc. Această perspectivă asumată inițial era susținută de cultura politică a liberalilor români, dominată de ideea disciplinei și a unității partidului în jurul familiei Brătianu; în argumentația de început a georgiștilor, fiul liderilor fondatori nu putea fi exclus printr-un vot convențional, „smuls în pripă”, „sub presiune și teroare”. Gheorghe Brătianu încerca să sublinieze faptul că mișcarea pe care o structura nu putea fi socotită o disidență, ci înnoirea organismului politic liberal, restaurarea integrală a valorilor morale și a libertății de gândire. El se proiecta ca salvatorul liberalilor români, cel care ridică steagul secular al partidului în numele tineretului și al adaptării la spiritul democratic al vremii⁴⁰.

³⁸ „Congresul de la Frascati (București)”, în *Mișcarea Liberală. Buletinul Săptămânal de Propagandă și Informații al Partidului Național-Liberal de sub șefia D-lui Gheorghe Brătianu* (în continuare *Mișcarea Liberală...*), anul I, nr. 1, joi, 21 august 1930, p. 3.

³⁹ Prin *actul de la 4 ianuarie 1926*, dat sub guvernul Ion I. C. Brătianu, Parlamentul dominat de liberali ratifica renunțarea la tron a prințului moștenitor Carol în favoarea fiului său minor, Mihai.

⁴⁰ „Discursul d-lui Gheorghe Brătianu (Frascati)”, în *Mișcarea liberală*, anul I, nr. 1, joi, 21 august 1930, p. 3-4.

Așa cum iterează discursiv Gheorghe Brătianu, liberalii care se găseau la Frascati pe 15 iunie 1930 aveau credința că erau încă în partid, discutând de restaurarea prestigiului tradițional al acestuia sub o nouă orientare și conducere; ideea de salvare a formațiunii liberale din greul impas în care fusese aruncată de conducătorii tradiționali, prin conflictul deschis cu Regele și cu sentimentul unanim al Națiunii, conferea actului de ruptură un statut generos, de impuls refondator al grupului liberal. Marginalitatea politică și dificultățile de exprimare publică în care se găsea Partidul Național Liberal condus de Vintilă Brătianu și I. G. Duca, precum și anumite presiuni dinspre organizațiile județene liberale, l-au îndemnat pe fiul lui Ionel Brătianu să încerce substituirea în fapt a vechii formațiuni cu promisiunea noului început. El dădea numele de „partid național liberal” adunării pe care a organizat-o, mizând și forțând totodată dezagregarea vechiului partid.

2.1.2. Consolidarea în teritoriu

După adunarea de la Frascati, conotată drept moment inaugural, o serie de întruniri publice ale susținătorilor noii atitudini liberale au avut loc în orașele României, în vara anului 1930, mai ales acolo unde existaseră nemulțumiri în perioada anterioară față de conducerea centrală, manifestându-se chiar veleități de autonomizare. Constanța, Ploiești, Cluj, Bălți, Craiova, București, sectorul de Galben, Tecuci, Găești (în Dâmbovița), Galați etc. au fost bornele organizării noii formațiuni⁴¹. Tendința de instituționalizare a unui alt partid era evidențiată prin

⁴¹ Întrunirea de la Constanța a fost prima organizată, pe 29 iunie 1930, alegerea nefiind întâmplătoare; aici existau nemulțumiri semnificative și personalități liberale vizibile local care se împotriviseră conducerii centrale, fiind excluse din partid sau marginalizate, precum Istrate Micescu, marele orator și jurisconsult, Virgil Andronescu, fostul primar al orașului, Ion N. Roman, V. Ispir ș.a. La Ploiești, unde georgiștii s-au întâlnit o săptămână mai târziu, pe 6 iulie, ființase de asemenea o puternică disidență constituită în jurul lui I. Ionescu-Quintus, care a refuzat însă să participe la noua mișcare; însă Ștefan Tătărescu, Ion Verzea, Ion Papazol, Ion Sân-Giorgiu, N. Constantinescu-Bordeni, C. C. Giurescu, George Valentin Bibescu s-au regăsit pe noua platformă politică; la Cluj, în 13 iulie 1930, s-au întâlnit cu Gheorghe Brătianu liderii noii orientări a PNL din Transilvania, precum Ștefan Fabius, Amos Frâncu, Petre Meteș, N. Plopșor, N. Zigre, Octav Boeriu. Primul congres regional al noului partid a fost considerat cel de la Bălți, din 27 iulie, la el participând Eusebiu Popovici de la Bălți, avocatul Cerescu din Hotin, Vasile Secară din Soroca, Vidrașcu de la Tighina, dr. Sârbulescu din Lăpușna, Sărățeanu din Ismail, Popovici din Cahul și protoereul Bălțeanu; ca invitați, îi regăsim pe Xenofon Eraclide din cadrul organizației Iași, profesorul Tafrali, Sterie Diamandi, Gheorghe Flondor, C. Ifrim, Damian Bogdan, Constantin Toma. Întrunirea din 3 august de la Craiova a reprezentat una din marile manifestații ale noului partid, cu impact public, la ea ținând discursuri, printre alții, factori locali (Dem. Stoenescu sau Făgețel) și centrali ai formațiunii, precum Victor Papacostea, profesorul Matei, Horia Furtună, Sân Georgiu, Plopșor, Vasilescu-Valjean, Istrate Micescu, C. Toma, arhitect Cantacuzino, C. Ifrim, Radu Budișteanu și Gheorghe Brătianu însuși. Întruniri de o amploare redusă au fost organizate și în Sectorul de Galben (miercuri 6 august), la Tecuci (10 august, considerat drept congres), cu

statutul de „congrese de înființare” conferit unor adunări locale relative ca semnificație. Călătoria întreprinsă în Transilvania, în iulie 1930, de Gheorghe Brătianu cu un grup de prieteni politici (arhitectul G. M. Cantacuzino, Alexandru Rosetti, Victor Papacostea și C. Hențescu) mărturisea nevoia de manifestare națională a noii mișcări. Dinamica deosebită a acestor acțiuni de organizare reprezenta încercarea de valorificare a momentului favorabil din plan politic, dominat de confuzia ce domnea în teritoriu în cadrul Partidului Național Liberal, de sprijinul simbolic interesat al Regelui și de suportul logistic oferit de autoritățile administrative⁴². Din acest motiv, congresele de înființare s-au precipitat în lunile aceluși an, având loc chiar mai multe adunări într-o zi. Modul în care se constituiau organizațiile județene ale noului partid este ilustrat de procesul-verbal de la Dorohoi: partizanii noului lider formau un comitet de acțiune, care începea o mișcare energică în interiorul vechii organizații liberale pentru a-i atrage pe membrii săi la mișcarea georgistă⁴³. La Iași și în Covurlui s-a renunțat la organizarea congreselor, deoarece georgiștilor le-a plăcut să creadă că „toată masa liberală” a trecut de partea lui Gh. Brătianu⁴⁴. Întrunirile nu au fost lipsite de incidente, precum cazul menționat de Inspectoratul Regional de Poliție București, cu privire la întrunirea din 6 iulie de la Ploiești, unde indivizii care strigasera „Trăiască dl Vintilă Brătianu” au fost maltratați; de cealaltă parte, un grup de „liberali-vintiliști” îl bătuseră pe directorul ziarului local „Acțiunea Prahovei”, care se declarase georgist⁴⁵.

Substituirea conducerii liberale a partidului nu a fost un succes în cadrul filialelor județene pentru grupul din jurul lui Gheorghe Brătianu. Destul de curând, alături de începutul organizării nemijlocite, luările de cuvânt au desemnat realitatea unei formațiuni distincte de cea a vechilor liberali. Vorbitoarii sunt aceeași, Vasilescu-Valjean, Horia Furtună, Istrate Micescu și Gheorghe Brătianu – un semn al dorinței de a controla mesajul noii mișcări. Tradiția și succesiunea, plecând de la familia Brătianu, atitudinea față de Restaurație a conducerii, nevoia de înnoire a partidului liberal, ca idei și metode, rezumă, în această primă fază de existență, noua identitate și lupta politică a formațiunii conduse de Gheorghe Brătianu. Nu a existat

participarea lui Valeriu Bulgaru, sau Găești (Dâmbovița, 17 august), cu prezența avocatului Ionescu-Pătroaia (în *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 1, joi, 21 august 1930, p. 4-15). O altă întrunire importantă a avut la Galați, marți 26 august, cu fostul deputat C. Ignat, inginerul Deleanu, dr. Răutu ș.a.

⁴² Călătoria, având ca țel final regiunea munților Apuseni, se făcuse cu două automobile, un Rolls Royce al lui Gheorghe Brătianu (deși fusese afectat anterior de un accident la Pașcani) și o altă mașină, americană, a arhitectului G.M. Cantacuzino (Constantin C. Giurescu, *Amintiri* / 1, București, Editura Sport-Turism, 1976, p. 195 și 255-258).

⁴³ *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 2, joi, 28 august 1930, p. 15.

⁴⁴ *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 4, sâmbătă, 20 septembrie 1930, p. 3; Victor Iamandi, rememorând ruptura produsă în 1930, afirma că în organizația vechilor liberali rămăseseră abia zece sau cincisprezece tovarăși (în *Viiitorul*, anul XXIV, nr. 7356, sâmbătă, 6 august 1932, p. 2).

⁴⁵ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. I, dos. 60 / 1930, f. 11.

un program, ci mai mult o atitudine. De asemenea, discursul nu precizează lupta pentru guvernare ca fiind esențială, cabinetul Maniu și național-țărăniștii nefiind obiect al criticii georgiștilor. Prezentarea lui Gheorghe Brătianu ca un „Făt Frumos așteptat de Țară – Ileana Cosânzeana ca să fie mântuită”⁴⁶ era metaforică și, mai curând, abstractă, în pofida textului folcloric. Programul s-a structurat pe parcurs, în această fază a coagulării tendințele fiind multiple și adeseori contradictorii, în funcție de modul în care noii liberali înțelegeau liberalismul și propria lor menire publică. Deși mulți au acuzat sărăcia ideilor, realitatea unui nou Partid Național Liberal era dificil de contestat, mișcarea condusă de Gheorghe Brătianu reunind notorietatea și experiența politică a unor lideri și electori liberali (Constantin Toma, Constantin Ifrim, de la Iași, I. Vasilescu-Valjean la București, C. Ignat, inginerul Deleanu de la Galați, N. Zigre la Oradea, Virgil Andronescu la Constanța, N. Constantinescu-Bordeni în Prahova, Iuliu Coste la Timișoara etc.), cu capitalul simbolic al unor tineri intelectuali de valoare (C.C. Giurescu, Alexandru Rosetti, Victor Papacostea ș.a.). Alegerile care au urmat în anul 1931 au oferit legitimitate electorală noii formațiuni.

Hotărârea cu care Gheorghe Brătianu s-a pronunțat pentru noul rege, în conflict cu atitudinea partidului, a condus la excluderea sa. Dar „a tăia craca putredă”, după cum s-a exprimat Vintilă Brătianu, nu a fost un lucru simplu, în condițiile în care Partidul Național Liberal era măcinat de nemulțumirile mai multor organizații, determinate de ambiții și resentimente locale; pe de altă parte, discursul public dominat de cerința înnoirii conducerii cu caracter „autocrat” și de acuzele la adresa influenței exercitate de cercurile bancare, grupate în jurul Băncii Naționale, și-a pus amprenta și asupra membrilor de partid ca atare, mai cu seamă asupra tineretului liberal. Gheorghe Brătianu a reușit astfel să-i adune în jurul său pe nemulțumiții organizațiilor județene. Foarte importantă a fost mobilizarea celor care se plasau în zona liberalismului politic în mod pasiv, mai curând civic, dar care nu agreau forma „bancară” a partidului. Intelectualii care au aderat la inițiativa lui Gheorghe Brătianu în urma apelului lui C. C. Giurescu, mulți din ei fără o implicare politică semnificativă până atunci, subliniau necesitatea reînnoirii ideologiei și a programului Partidului Național Liberal, revenirea la ideile generoase care marcaseră începutul acestei formațiuni, ca formă de a depăși „scleroza bancară” care o amenința⁴⁷.

⁴⁶ Ștefan Anastasiu la congresul din Tighina (26 august 1930), în *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 3, joi, 4 septembrie 1930, p. 8.

⁴⁷ Restaurarea integrală a valorilor morale și a libertății de gândire, neafectate de preocupări exclusiv personale sau materiale, erau idei care se structurau intelectual în jurul lui Gheorghe Brătianu, văzut ca „noul stegar al liberalismului”; fiul lui Ionel Brătianu reprezenta, conform aderenților, garanția cea mai sigură că idealul etic profesat se va împlini. Apelul, larg răspândit prin ziare, era iscălit de 32 de persoane, multe dintre ele provenind din mediul universitar: C.C. Giurescu, profesor la Universitatea din București, Alexandru Rosetti, conferențiar la Universitatea din București, Scarlat Lambrino, profesor la Universitatea din București, Vintilă Mihăilescu, docent la Universitatea din București, Petre P. Panaitescu, conferențiar la Universitatea din București, Radu Vulpe, docent la

Implicarea lor evidențiază dorința de schimbare a vieții politice, în ideea de a face să predomine talentul, energia și moralitatea, considerându-se că intelectualii erau purtătorii ideilor dezirabile în societate.

2.2. Rațiunile unui gest de ruptură

Momentul rupturii intervenite în PNL a fost disputat și reinterpretat, ca orice eveniment inaugural ce oferă maximum de legitimitate. Preambul al acestei discuții și al lecturilor diferite și divergente purtate de liberali ca elemente de discurs public în anii '30, excursul asupra lui Gheorghe Brătianu, gândit ca scurtă incursiune biografică, este o necesitate metodologică, deoarece trimite, adesea, la eșafodajul argumentativ al părților („vechii” și „noi” liberali) aflate, foarte curând, într-un conflict total.

2.2.1. Gheorghe I. C. Brătianu. Scurtă perspectivă biografică

Gheorghe Brătianu s-a născut la 3 februarie 1898 (21 ianuarie după stilul vechi), la Ruginoasa, ca fiu al lui Ion I. C. Brătianu și al Mariei Moruzi-Cuza, căsătoriți legal în scopul legitimării copilului. Deși începutul ar putea indica o astfel de abordare, nu am să insist pe biografia, cunoscută de altfel, a marelui istoric⁴⁸. Din perspectiva evenimentelor care interesează aici, două serii de fapte merită, cred, menționate în legătură cu viața lui Gheorghe Brătianu. În primul rând, faptul că a fost crescut de mama lui și de familia acesteia, tatăl recăsătorindu-se cu Eliza Știrbei. Nu a

Universitatea din București, Iosif Gabrea, docent la Universitatea din București, Grigore Florescu, doctor în litere, asistent universitar, Victor Papacostea, profesor la Seminarul Central, Gheorghe Lazăr, profesor la Seminarul Pedagogic Universitar, Grigore Niculescu, profesor la Liceul „Gh. Lazăr”, dr. N. Colfescu, ing. Șt. Gheorghiu, C. Sassu, doctor în Litere, Paul Nicorescu, profesor la Universitatea din Iași, preotul Vasile Radu – viitor traducător, împreună cu Gala Galaction, al Bibliiei –, profesor la Universitatea din Chișinău, Constant Grecescu, asistent universitar, Dim. Mazilu, asistent universitar, Marin Popescu-Spineni, profesor secundar, Radu Perianu, profesor secundar, Vasile Cristescu, profesor secundar, membru al Școlii Române din Roma, Emil Vărtosu, profesor secundar, Traian Cristescu, doctor în Litere, profesor secundar, Ion G. Berceanu, inginer-agronom, Aurelian Sacerdoțeanu, doctor în Litere, profesor la Școala superioară de arhivistică și paleografie, Ion C. Băcilă, profesor secundar, Const. Preda, institutor, licențiat în Litere, Dan M. Iliescu, învățător, licențiat în Litere, D. Bodin, Ion Vărtosu, Victor Dumitriu, Ștefan Popescu etc. „Odată cu Gheorghe Brătianu începe o nouă eră în viața politică a țării, cu primirea intereselor statului, moralitate în viața publică, ceea ce conferea un mare rol intelectualilor ca purtătorii cuvântului bun în păturile largi ale poporului. Ideea de implicare în făurirea unei lumi noi mai bună și mai luminoasă”, menționa C.C. Giurescu în *Apel* („Manifestul profesorilor către intelectuali din întreaga țară”, în *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 2, joi, 28 august 1930, p. 13-14; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 253-254).

⁴⁸ Deși unele amănunte sunt discutabile (căsătoria de conveniență dintre părinții lui Gheorghe Brătianu la presiunea lui Sebastian Moruzi etc.), cea mai completă biografie a istoricului o regăsim în Victor Spinei, *op. cit.*, p. 242-263. Vezi, de asemenea, și Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 236-246.

întreținut relații cu tatăl său în mod constant decât după decembrie 1909, moment în care, după o tentativă de asasinat, Ionel Brătianu a cerut să-și vadă fiul. Raporturile stabilite cu Brătienii au fost în general bune, mai ales Sabina Cantacuzino fiind percepută drept protectoarea tânărului⁴⁹. Se adaugă și capitalul simbolic dobândit de Gheorghe Brătianu prin participarea ca voluntar la războiul mondial și, mai ales, prin formarea sa intelectuală sau poziția academică. Gheorghe Brătianu a făcut studii strălucite de istorie, după cele de drept, finalizate la Universitatea din Iași. Cursurile urmate la Paris (la Sorbona, École Pratique des Hautes Études și École des Chartes), care i-au permis obținerea licenței în Litere, teza de doctorat în istorie susținută la Cernăuți și, ulterior, în capitala Franței, cercetarea academică de valoare indiscutabilă și cariera universitară pe care a început-o la Iași, la 25 de ani, i-au conferit o anvergură de tânăr savant, ales ca membru corespondent al Academiei încă din 1928, la propunerea lui Nicolae Iorga⁵⁰.

În 1926, imensul prestigiu al tânărului de 28 de ani a fost convertit în capital politic, Gheorghe Brătianu devenind membru al organizației ieșene a Partidului Național Liberal. Un an mai târziu, la 12 octombrie 1927, deși tânărul profesor universitar se afla la Paris, comitetul județean al PNL Iași îl desemna drept președinte al organizației locale, înlocuindu-l pe Constantin Crupenski, numirea fiind validată în decembrie același an, de Vintilă Brătianu, în contextul morții lui Ionel Brătianu și a necesității de a menține unitatea partidului⁵¹.

2.2.2. *Lectura „georgistă” asupra rupturii*

Decelabilă încă din momentul Frascati, motivația gestului lui Gheorghe Brătianu apare cantonată, dinspre georgiști, în limitele raționalității politice și ea poate fi descrisă pe cel puțin două paliere: a acțiunii din zilele de 6-8 iunie 1930 și a atitudinii față de partid în ansamblu.

⁴⁹ Nu comentez aici diferitele afirmații care se pot face în legătură cu acest aspect, faptul că Gheorghe Brătianu, crescut între femei, „era moale” (după cum îl caracterizase Ionel Brătianu într-o discuție cu Sabina Cantacuzino, nemulțumit că fiul său nu fusese dat la o școală publică) și timid, fiind împins la acțiune politică de soția sa, Elena Sturdza, cu care se căsătorise la sfatul mamei sale, fără ca Ionel Brătianu să fie într-un tot de acord, dar nici neputându-se opune. Plecând de la notațiile Sabine Cantacuzino, Petre Otu afirmă chiar că acțiunea lui din 6-8 iunie 1930 i-a fost inspirată în totalitate de soția ambițioasă și voluntară („Cuvânt înainte”, în Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 7). Asupra raporturilor din familie, cu relația intimă dintre Elena Brătianu și generalul Mihail Racoviță, chiar în anii comunismului, în timpul domiciliului forțat pe care l-a cunoscut Gheorghe Brătianu între 1947 și 1950, vezi și *Gheorghe I. Brătianu în dosarele Securității...*

⁵⁰ Vezi, Lucian Nastasă, „G. I. Brătianu – drumul spre împlinirea unei vocații”, în Victor Spinei (coord.), *op. cit.*, p. 195-206; I. Ciupercă, *op. cit.*, în *Ibidem*, p. 221-240; Anișoara Popa, „Gh. I. Brătianu, profesor la Universitatea din Iași”, în *Ibidem*, p. 207-220; Victor Spinei, *op. cit.*, în *ibidem*, p. 244-263.

⁵¹ Pentru mai multe detalii, vezi Ovidiu Buruiană, *Partidul Național Liberal la sfârșitul anului 1927...*, p. 340.

În 18 iunie 1930, la clubul liberal din Iași, Gheorghe Brătianu prezenta în fața propriilor susținători versiunea sa asupra despărțirii de partidul liberal. În momentul reîntoarcerii lui Carol, el se afla la Iași, pregătind Congresul profesorilor de istorie, în calitate de președinte al Comitetului de organizare. Chemat la București, la ora 5 dimineața de A.S.R. Principele Regent Nicolae, la solicitarea Principelui Carol abia sosit în țară, i s-a pus la dispoziție avionul (prin grupul de aviație de la Iași) sau automobilul ca mijloace de transport. Loial partinic, el l-ar fi anunțat telefonic, prin Ion Inuleț, pe Vintilă Brătianu că seara urma să ajungă la București. Întâlnirea cu unchiul său nu a fost calmă, deși Gheorghe Brătianu l-a informat mai curând doar despre chemarea Prințului Regent, considerând că *ar fi fost o necuviință să nu răspundă* (subliniere în text); el își justifică gestul și prin interesul pe care partidul îl avea într-o legătură cu Carol, în cunoașterea intențiilor acestuia. Replica lui Vintilă Brătianu arată însă tensiunea momentului, el spunându-i fiului lui Ionel Brătianu că „te voi vedea mâine și te voi judeca după faptele tale!” Potrivit lui Gheorghe Brătianu, întâlnirea de la Cotroceni, cu Regentul Nicolae și cu Principele Carol, s-a înscris în limitele normalității politice, prin ideea formării unui guvern de concentrare, din care tânărul profesor universitar urma să facă parte. Faptul că Gheorghe Brătianu îl prezintă pe principele Carol ca fiind fără resentimente la adresa liberalilor – pentru atitudinea acestora în timpul crizei regale – constituia justificarea *à posteriori* a propriei acțiuni. Consultările liderului de la Iași de a doua zi dimineața cu Dinu Brătianu și Constantin (Bébé) Brătianu, în scopul de a transmite lui Vintilă Brătianu mesajul princiar de conlucrare non-partizană, trecând peste vechea adversitate, au trezit bănuielele liderului liberal cu privire la adevărata miză a întâlnirii. El nu a mai acceptat să-și reîntâlnească nepotul, convins de abilitatea lui Carol care, conștient de puterea și importanța Partidului Liberal, realizase prin Gheorghe Brătianu o manevră de poziționare publică, arătându-și dorința de unitate politică și generozitatea regală față de adversari. Pe 9 iunie, în Comitetul Central al partidului, liderului de la Iași i s-a cerut (singurul căruia i se solicita o asemenea afirmare) solidarizarea cu actul de la 4 ianuarie 1926. Declarația trimisă comitetului, prin care și-a exprimat solidaritatea cu Partidul Național Liberal, dar se împotriva „acțiunii de învrăjpire națională”, a constituit premisa și, totodată, justificarea excluderii⁵². Autosituarea în postura victimei politice – în sensul că acțiunea lui ar fi fost cea corectă în formă și în fond –, iar conducerea liberală comițând abuzul moral, anunța a doua parte a explicației. Gheorghe Brătianu se prezenta drept cel care dorea reformarea unui partid liberal, anacronic și depășit de evenimente. Această a doua parte a explicației se structurează treptat, pe măsură ce lupta politică împotriva „vechilor liberali” s-a radicalizat.

⁵² „Partidul Național-Liberal și regele Carol al II-lea. Impresionanta expunere a d-lui prof. Gheorghe I. Brătianu”, în *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 136, vineri, 20 iunie 1930, p. 1; vezi și *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 4, sâmbătă, 13 septembrie 1930, p. 16.

2.2.3. Gheorghe I. Brătianu, „Succesorul”

Lectura „tradițională” asupra rupturii, în sensul că ar proveni dinspre liberalii din jurul lui Vintilă Brătianu, a fost mult mai elaborată. Scopul ei era de a delegitima acțiunea lui Gheorghe Brătianu, prezentând-o ca „trădare”, „impostură” și „veleitarism”. În subtext, acuzele la adresa celui plecat din partid s-au structurat până la nivelul invectivelor, ziarul *Ordinea* condus de Dimitrie Burilleanu, dar având suportul financiar de culise al lui Tancred Constantinescu⁵³, fiind purtătorul unui mesaj extrem de radical la adresa „georgiștilor”.

Din rațiuni ce țin de subiect, nu mă opresc asupra textului de presă care-l demonizează pe Gheorghe Brătianu (într-o manieră trivială cel mai adesea), ci asupra unei broșuri apărută în preajma alegerilor generale din iulie 1932, moment de apogeu al tensiunii și competiției dintre cele două partide liberale. *Acte, explicațiuni și precizări asupra cazului Gheorghe Brătianu. Demascarea impostorului*, tipărită la Iași, era menită să invalideze pretențiile competitorului liberal chiar în locul în care recunoașterea sa publică, profesională și politică, era maximă. Dincolo de calomniera lui Gheorghe Brătianu, considerat „impostor” pentru că pretindea denumirea de Partid Național Liberal pentru mișcarea pe care o conducea și pentru revendicarea tradiției, broșura exprima cel mai concentrat punctul de vedere al vechilor liberali cu privire la evenimentele din iunie 1930. Nu știm cine este autorul broșurii. Unele amănunte din text și faptul că ea apărea la Iași ne duc cu gândul la Victor Iamandi, noul lider local. El își asumase lupta împotriva predecesorului său, fiind mandatat în acest sens de conducerea centrală a partidului⁵⁴. După autorul / autorii materialului, acțiunea „trădătorului” din vremea Restaurației își avea geneza în 1927. În pofida reticențelor majore ale lui Ionel Brătianu, Gheorghe Brătianu solicitase – conform textului acuzator – poziția de șef al organizației liberale de la Iași numai pe considerentul numelui și al relației filiale cu președintele partidului⁵⁵. Rechizitoriul

⁵³ Asupra ziarului *Ordinea* vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, „Presă liberalilor români între cele două războaie mondiale. Cazul ziarului *Ordinea*”, în *Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași* (serie nouă). *Istorie*, tom LIV-LV, 2008-2009, p. 267-285.

⁵⁴ Unele argumente (mai ales cele privitoare la obținerea „fără merite” a catedrei universitare, natura raporturilor dintre tată și fiu etc.) apăruseră anterior sub semnătura lui Victor Iamandi în ziarul bucureștean *Ordinea* (vezi Victor Iamandi, „Cum a ajuns G. Brătianu la Universitate. Fapte și constatări”, în *Ordinea*, anul III, nr. 534, 11 septembrie 1930, p. 1-2; Idem, „Spulberarea unei legende”, în *Ordinea*, anul III, nr. 529, 10 septembrie 1930, p. 4).

⁵⁵ PNL, *Partidul Național Liberal. Acte, explicațiuni și precizări asupra cazului Gh. Brătianu. Demascarea impostorului*, Iași, Institutul de Arte Grafice Brawo, 1932, p. 5-6. Cuvintele lui Ionel Brătianu adresate lui Victor Iamandi cu privire la Gheorghe Brătianu sunt discutabile (ele sunt asumate la cinci ani după rostirea lor), dar se încadrau ca formă și fond în maniera de gândire a liderului liberal: „Ceiace ați făcut la Iași este nu numai o neîngăduită greșeală, este o adevărată provocare față de mine: întâi ca șef de partid care nu pot accepta asemenea procedee și apoi ca părinte care, cunoscându-l bine pe Gheorghe, nu-i voi permite niciodată să-și înceapă cariera politică în asemenea

pus pe seama lui Ionel Brătianu structura textul de condamnare a fiului. El concentra toate temele dezvoltate cu violență de ziarele liberale: punerea sub semnul întrebării a prestigiului profesional, ambiția politică nejustificată prin merite personale, ci doar prin numele de „Brătianu”, slăbiciunea sa de caracter de care profitau cei care îl înconjurau („oculta bizantină” care dorea să facă din el, cu orice preț, o „personalitate cârmuitoare a partidului”). Ambiției nejustificate a lui Gheorghe Brătianu de a ajunge conducătorul partidului național liberal doar pe baza eredității, liberalii îi opuneau incompetența, mediocritatea fostului lider de la Iași, dovedită cu ocazia Congresului din mai 1930, favoritismul de care se bucurase la obținerea catedrei universitare și, mai ales, faptul că atenta la tradițiile partidului, premisă a succeselor politice din istoria modernă a românilor⁵⁶. Pentru a-l denigra și mai mult,

împrejurări necorecte și nedemne. Dvs. nu-l cunoașteți pe Gheorghe. Eu l-am consiliat, încă din anul trecut, să nu se amestece în politică, ci să rămână la catedra care i s-a dat numai ca o obligație pentru dânsul de a dovedi ulterior prin muncă și lucrări serioase că o merită. I-am spus că, totuși dacă vrea să facă politică, aceasta trebuie să se întâmple mai târziu, când va dovedi că reprezintă ceva prin propriile lui străduințe, când maturitatea îi va defini și personalitatea și capacitatea sa în această direcție, iar ca o primă ucenicie l-am sfătuit să se înscrie în organizația de la Fălticeni și nu la Iași unde situația e cu desăvârșire anevoioasă. Nu-i era permis tocmai lui Gheorghe Brătianu să încalce drepturile și meritele altora, atunci când prin nimic nu făcuse dovada că are aptitudini pentru politică și locuri de răspundere. Numele pe care-l poartă nu poate constitui, nici într-un caz, titlul necesar, pentru a obține situațiile politice care se cuceresc treptat prin acțiune, merite reale și sacrificii (...), șefia sa de astăzi, smulsă prin mijloace incalificabile, nu voi admite-o nicio dată! E bine să luați la cunoștință că atâta timp cât eu voi trăi, nu-i voi tolera să ia prin uzurpație o situație de președinte de organizație pentru care nu are nici chemarea, nici pregătirea și nici meritele corespunzătoare. Dacă veți persista în această chestiune, voi face să apară o scrisoare a mea, prin care, public, în calitate de șef de partid și de părinte îl voi dezavua cu toată hotărârea...” (*Ibidem*, p. 31-32).

⁵⁶ *Ibidem*, p. 36-37, conform vechilor liberali, în cadrul congresului din mai 1930 Gheorghe Brătianu fusese însărcinat să alcătuiască raportul pentru învățământ; însă acesta a fost respins de Vintilă Brătianu (și de dr. C. Angelescu) ca fiind o „compoziție puerilă”; datorită numelui, i s-a menținut calitatea de raportor, dar era pus să refacă raportul; în comisie, textul rezoluției a fost citit însă de Ion Pillat; Gheorghe Brătianu s-a considerat vexat și s-a plâns unor prieteni că este „maltratat” de conducere; invalidarea științifică a lui Gheorghe Brătianu făcea mai puțin recurs la opera istoricului (deși se vorbește de o pregătire limitată în momentul obținerii catedrei universitare, la o discutabilă teză de doctorat susținută la Cernăuși și la câteva broșuri fără vreo importanță deosebită, *ibidem*, p. 38). Pe de altă parte, la Congresul din mai 1930, partidul lăsase opiniei publice impresia de monolit, proiectul lui Ionel Brătianu referitor la Carol al II-lea fiind însușit de urmașii săi; chiar și liderul organizației de la Iași, Gheorghe Brătianu, se exprimase, așa cum a susținut ulterior Victor Iamandi, nefavorabil oricărei schimbări în ordinea constituțională (Victor Iamandi, *Discurs rostit în numele guvernului, la discuția adresei de răspuns la Mesajul Tronului în Ședința Camerei de la 17 Decembrie 1934. După note stenografice, în Politica națională de stat. Politica naționalizării orașelor, minoritățile etnice și alte chestiuni*, București, Imprimeriile „Independența”, 1935, p. 71).

liberalii „vechi” au menționat, în culise și neoficial, influența „femeilor” în acțiunea publică a lui Gheorghe Brătianu, deteriorarea raporturilor acestuia cu *familia*, potențarea ambițiilor de mărire și instigarea împotriva partidului fiind cauzate de preocupările soției istoricului și de anturajul feminin de la Iași⁵⁷.

Plecarea din partid a lui Gheorghe Brătianu a constituit, în mod evident, un șoc pentru liberali, în condițiile numelui pe care îl purta cel plecat și a sfărâmării mitului disciplinei și unității formațiunii. Liberalii nu au uitat această „trădare” chiar peste ani, Petre I. Ghiață, un apropiat al lui Gheorghe Tătărescu, considerând că Gheorghe Brătianu debutase în viața publică în calitatea sa de descendent al omului care, alături de regele Ferdinand, fusese ctitorul României întregite. Pe acest temei unic, ajunsese fără examene și fără lucrări, profesor universitar la 30 de ani, iar liberalii ieșeni, ca omagiu, îl aleseseră șef de organizație; adoratorii îl numeau deja „Delfinul”, iar el asumase veleități de conducător. Dar, observa acidul memorialist, „Succesorul” nu rostise nici un mare discurs, nu făurise nici un program, nu slujise partidul în împrejurări grele. Faptul că, în afara numelui ilustru, Gheorghe Brătianu n-adusese nimic care să justifice ascensiunea și ambițiile politice, era chintesența contestării lui publice⁵⁸.

2.3. Dincolo de text. Posibila explicație a dizidenței

Limitele interpretării istorice sunt evidente în condițiile în care evenimentul în sine se supune unor lecturi atât de antagonice, iar orgoliile sau vanitățile persoanelor pot fi doar bănuite. Din perspectiva partidului liberal, excluderea lui Gheorghe

⁵⁷ De altfel, Sabina Cantacuzino i-a dedicat un capitol, în *Memoriile sale*. Prezentarea este, cel mai adesea, negativă, influențată de poziția publică a fiului lui Ionel Brătianu. Sora mai mare a Brătienilor considera drept rea influența femeilor asupra timidului George Brătianu (soția acestuia, Elena Sturdza, mătușa acesteia Olga Sturdza), prin preocuparea de a-l propulsa pe istoric în poziții importante în stat; convingerea că Gheorghe Brătianu era mai mare decât tatăl și bunicul lui; de aici decurgând și actele de răzvrătire din iunie 1930 față de Vintilă Brătianu și față de partid (Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 243). Problema „femeilor” ca *factotum* în acțiunea lui Gheorghe Brătianu din acele zile nu era prezentă doar la nivelul presei de scandal: Vintilă Brătianu afirma, la 7 iunie 1930, în întâlnirea cu nepotul său, că era „o lichea, un ambițios, rău sfătuit de nevastă-sa”, că acceptase șefia de la Iași în pofida sfatului lui Ionel Brătianu, finalmente că nu se putea conta pe el (Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 51; asupra acestui din urmă aspect, vezi și Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 245; prea tânăr, prea nou intrat în politică; el a profitat de moartea tatălui și, fără a mai consulta pe noul șef, s-a proclamat singur, împins de nevastă și de câțiva amici; având greutăți la guvern, Vintilă Brătianu i-a cedat). Constantin Argetoianu îl prezenta în acele zile pe Gheorghe Brătianu dezorientat ca un copil, „luat de valuri”; soția sa, Elena Sturdza, se învârtea la Iași în mediul „cuconetului carlist”, condus de „prințesa Cănanău” (căsătorită a treia oară cu Dimitrie Suțu, colonel în rezervă, prieten devotat al Prințului), cu prințesa Valentina Suțu, prințesa Alice Sturdza, născută Cantacuzino, prințesa Olga Sturdza, născută Mavrocordat etc. (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 38-39).

⁵⁸ Petre I. Ghiață, *Oameni și fapte*, București, „Ideea”, f.a., p. 91-93.

Brătianu poartă, pentru mine, semnul conjuncturalului, al tensiunii acelor zile. Prin îndepărtarea nepotului său, fiul aceuia care în mare măsură patronase actul din 4 ianuarie 1926, Vintilă Brătianu a dorit să dea, în momentul crizei Restaurației, exemplul suprem, care să marcheze atitudinea partidului față de un act pe care-l considera o mare greșeală, întrucât arunca țara într-o aventură politică. Nu știu în ce măsură președintele liberal avea informații certe despre o afiliere a lui Gheorghe Brătianu la mișcarea carlistă, că ar fi complotat direct pentru aducerea prințului Carol sau, mai mult, că fusese în străinătate pentru a se întâlni cu cel exilat. Sabina Cantacuzino dă, în *Memoriile* sale, drept convingere acest fapt, plecând de la evitarea familiei de către Gheorghe Brătianu atunci când acesta venea la București în perioada premergătoare actului din iunie 1930⁵⁹. Nu am găsit nici o informație care să confirme o astfel de supoziție⁶⁰. În mod cert însă, chemarea lui Gheorghe Brătianu la București de către Carol, chiar în seara Restaurației, trezise suspiciunile liderului liberal în legătură cu participarea „Delfinului” la aducerea rebelului prinț pe tronul tatălui său. Ulterior, s-a mers pe suprainterpretarea gesturilor și declarațiilor făcute de personajul în discuție, în radicalitatea ce a dominat discursurile cu privire la evenimentele în curs.

Rămâne însă un element al discuției care necesită o explicație, poziția lui Gheorghe Brătianu în cadrul formațiunii liberale. Rațiunile gestului făcut de Gheorghe Brătianu în 1926, de intrare în organizația județeană Iași, sunt greu de precizat, ele găsindu-se după mine la intersectarea mai multor interogații: dacă inițiativa a fost a sa în întregime sau presiunile au venit și din alte direcții, din mediul în care se formase tânărul istoric sau de la interesații puterii din partid. Deși textul-acuză pe care liberalii „vechi” i l-au atribuit lui Ionel Brătianu este dificil de susținut, ideea-cheie era aceea că marele om politic se opusese intrării fiului său în politica activă și fusese dezamăgit de modalitatea prin care Gheorghe Brătianu devenise șeful organizației ieșene⁶¹. În același timp, în pofida contestației ulterioare, Gheorghe Brătianu

⁵⁹ Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 246.

⁶⁰ Singura indicație în memorialistică am întâlnit-o la Mihail Manoilescu, un carlist convins la acel moment, care afirmă că, asaltat de mesaje de la Carol, Gheorghe Brătianu i-ar fi răspuns prințului, pe 9 mai 1930, „că atunci când s-ar pune problema, el nu s-ar ralia la punctul de vedere al Partidului Liberal” (Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, ediție îngrijită, prefață, note și indice Valeriu Dinu, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 185). Deși un astfel de răspuns și o atitudine procarlistă sunt posibile, la fel de probabil putea circula doar ca zvon, pus în circulație de carliști, dornici de a arăta susținerea de care se bucura ideea de Restaurație. În orice caz, deși Sabina Cantacuzino afirma că Vintilă Brătianu nu avea nici o probă materială care să-i întărească suspiciunea față de nepotul său, bazându-se doar pe niște „indicații destul de sigure” (Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 245-246).

⁶¹ În 1920, exprimând în fața lui Ionel Brătianu temerea că istoricul Gheorghe Brătianu va fi prins în mrejele politicii, fiind răpit astfel istoriografiei române, marele om politic a răspuns că nu-l va lăsa pe fiul său să facă politică atâta timp cât va trăi el (*Academia Română, Discursuri de recepțiune, LXXXI. Nicolae Iorga istoric al românilor*, discurs rostit la 26 mai 1943 în ședința publică solemnă de Gheorghe I. Brătianu. Cu răspunsul d-lui Alex. Lapedatu, *apud*

era fiul celei mai distinse figuri politice din țară, ridicându-se totodată prin însușirile lui intelectuale și morale la o poziție publică care-i aducea recunoașterea socială imediată⁶². Cultura politică dominată de mitul „dinastiei Brătianu” și de ereditate politică pe care o susținea a conturat credința tuturor că Gheorghe Brătianu era destinat să devină șeful partidului și a determinat, cred, atât acțiunea lui, cât și a celor care l-au urmat.

Faptul că fiul lui Ionel Brătianu era liderul predestinat al Partidul Național Liberal era un loc comun al discursului politic al anilor '20⁶³. În aceste condiții, Gheorghe Brătianu fusese propulsat în fruntea organizației liberale ieșene, cu o miză internă privind forța organizației ieșene, poziționarea ei în cadrul partidului și, probabil, ca o miză personală pentru unii liberali locali. Victor Spinei afirma, în urma unei discuții cu profesorul Const. C. Angelescu, că principalul susținător al alegerii lui Gheorghe Brătianu ca președinte al organizației fusese, în octombrie 1927, Constantin Toma, unul din cei mai importanți electori ieșeni⁶⁴. Dar și Victor Iamandi, unul din criticii violenței ai liderului ieșean după iunie 1930 și care, retrospectiv, considera drept greșeală aducerea lui Gh. Brătianu la conducerea organizației numai pe baza descendenței, se regăsea în 1927 în tabăra susținătorilor

Academia Română, *Discursuri de recepție*, vol. VI (1936-1948), ediție Dorina N. Rusu, București, Editura Academiei, 2005, p. 441); Victor Spinei, *op. cit.*, p. 264; Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 246.

⁶² Ioan Dafin, *Figuri ieșene*, ediția a II-a revăzută și complectată, Iași, Viața Românească, f.a. [1926], p. 359. Ștefan Zeletin îi scria lui Gheorghe Brătianu, într-o epistolă neexpediată (și publicată după moartea sa în 1934), că „ești vlăstarul, căruia în ordin de descendență îi cade pe umeri marea sarcină istorică de a continua o operă începută. Nu te lăsa ispitit de cei ce vâslesc împotriva istoriei, strânge cohortele răzlețe ale acestei admirabile armate politice, care nu are azi nevoie, pentru a fi la înălțimea trecutului, decât de un comandant (...). Înțelege-vei că în tradiția familiei Brătianu nu este de a scrie istorie, ci de a crea istorie?” (Cezar Papacostea, *Ștefan Zeletin. Viața și opera lui*, București, 1935, p. 18-19, apud Victor Spinei, *op. cit.*, p. 275).

⁶³ În noiembrie 1927, un redactor de la revista *Parlamentul* îl vedea pe Gheorghe Brătianu încă prea tânăr pentru a fi uns cu atribuțiile șefiei; dar el se pregătea pentru a călca pe drumul moale pe care tatăl său îl așterne; era destinat să devină într-o zi șeful partidului, șeful țării; I. G. Duca avea, din perspectiva acestui redactor, rolul de a prelungi interregnumul prezumtiv (*Parlamentul*, anul I, nr. 2, miercuri 9 noiembrie 1927, p. 10). Vezi și în interiorul familiei, un Nicolae I. Pillat, care-l descria pe vărul său drept „omul care va lua în mâini frăiele destinului țării sale” (Nicolae I. Pillat, *Siluate din familia Brătianu*, traducere de Miruna Lepuș, ediție îngrijită și note de Silvia Colfescu, București, Editura Vreamea, 2008, p. 104). După iunie 1930, această idee de predestinare a fost preluată de adepții lui ca formă de legitimare a propriei acțiuni (Partidul Național Liberal, *Apelul D-lui Gheorghe Brătianu lansat în ziua de 11 Iunie 1930 către membrii Partidului Național Liberal*, Cluj, f.a. [1933], p. 5).

⁶⁴ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 264.

istoricului. Peste ani, el recunoștea credința pe care o avea atunci că fiul lui Ionel Brătianu era moștenitorul firesc al conducerii partidului⁶⁵.

Ca personaj politic menit să joace un rol important în evoluția României, Gheorghe Brătianu a fost astfel proiecția celorlalți, dar și consecința profundului său proiect de responsabilitate socială. Așa cum scrie Pamfil Șeicaru, Gheorghe Brătianu „credea în misiunea Partidului Liberal, al cărui trecut îl cercetase cu pasiunea iubitoare a celui care caută blazoanele politice ale familiei”⁶⁶. Ceea ce explică acțiunea sa din 1928-1930, dar și acceptarea unui adevărat cult al personalității în anii următori, în discrepanță cu modestia și timiditatea comportamentală de care dăduse dovadă până atunci în spațiul politic⁶⁷. Totodată, poziția lui Gheorghe Brătianu fusese mai curând periferică în deciziile partidului până în 1930, din motive care țin, cred, de reticențele lui Vintilă Brătianu asupra sa, privitoare la tinerețea sau la lipsa lui de experiență politică. După ce era felicitat de președintele partidului pentru rezultatul din alegerile din decembrie 1928, când Partidul Național Liberal câștigase la Iași aproape 18% din totalul voturilor⁶⁸ și după ce obținuse unul din cele mai bune rezultate ale liberalilor în alegerile locale din martie 1930 (Gheorghe Brătianu fusese ales în Consiliul Municipal, alături de Orest Tafrali și Emil Diaconescu)⁶⁹, Gheorghe Brătianu s-a văzut în cadrul congresului PNL din mai 1930 într-o postură umilitoare pentru el: era obligat de unchiul său, pe motive de superficialitate, să refacă raportul Comisiei pentru învățământ⁷⁰.

⁶⁵ Înscris în Partidul Național Liberal, Gheorghe Brătianu „izbutea în scurtă vreme, prin numele pe care îl avea, să fie înconjurat de încredere și de simpatie”; ceea ce arată scopul propulsării lui Gheorghe Brătianu în fruntea organizației (Victor Iamandi, *op. cit.*, p. 69).

⁶⁶ Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor naționale, țărănist și național țărănist*, ediția a II-a, îngrijire, note, postfață de Victor Frunză, București, Editura Victor Frunză, 2000, p. 329. Într-o consfătuire din 17 septembrie 1931, Gheorghe Brătianu preluase public cuvintele tatălui său, rostite de acesta la 7 septembrie 1913, precum că „misiunea istorică a partidului național liberal îi dictează o muncă mare și stăruitoare” (ANIC, fond Brătianu, dos. 540, 1931, f. 6). Era în primul rând o formă de legitimare, prin situarea în posteritatea politică a lui Ionel Brătianu; dar, totodată, era o substituie a tatălui său; Ionel Brătianu a trăit acut faptul că era succesorul celui care fondase România modernă, simțindu-se obligat să activeze politic și fiind mereu preocupat de menirea sa și a partidului pe care l-a condus.

⁶⁷ Acest tip de adulare a conducătorului de partid era înscris însă în tiparul epocii, fiind un rezultat al inapetenței românilor pentru idei și a personalizării excesive a vieții politice.

⁶⁸ *Mișcarea*, anul XXII, nr. 286, duminică, 16 decembrie 1928, p. 1.

⁶⁹ *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 61, duminică, 16 martie 1930, p. 1.

⁷⁰ Informația nu apare decât în mod polemic și ofensator în *Acte și explicațiuni...*, p. 36-37. Dar, Gheorghe Brătianu nu apare, într-adevăr, între raportorii comisiei pentru cultură, deși inițial rolul lui era important. Ulterior, el a construit un răspuns avantajos la acuza „vechilor” liberali, generator de revoltă, de reacție, susținând că raportul lui însemna în fapt o critică judicioasă a politicii școlare a doctorului Constantin Angelescu (Pamfil Șeicaru, *Serieri*, vol. III, selecția textelor, îngrijire și note Victor Frunză, București, Editura Victor Frunză, 2003, p. 149).

Deși Vintilă Brătianu a acceptat în noiembrie 1929 să fie nașul gemenilor lui Gheorghe Brătianu, Ion și Ioana⁷¹, fiul lui Ionel Brătianu a acuzat animozitatea familiei față de dânsul, ceea ce este dificil de acceptat, dar și de contestat. La această supoziție genealogică s-a adăugat rivalitatea reală sau imaginară pe care tânărul istoric de la Iași o resimțea în raport cu I.G. Duca, concurând cu el pentru succesiunea lui Vintilă Brătianu. În prezența lui Constantin Argetoianu, Gheorghe Brătianu explica îndepărtarea sa din partid prin jocul politic al lui Duca; acesta nu căutase, în fața unchilor care nu-l puteau suferi, decât pretextul pentru excludere⁷². „Justificarea Duca” era extinsă, în războiul total dintre formațiunile liberale din anii 1931-1932, și la ezitarea tatălui său, din octombrie 1927, de a aproba desemnarea fiului ca șef al liberalilor ieșeni, prin aceea că „se temea de intrigile pe care încă de pe atunci d. I. G. Duca le pregătea împotriva sa”, prevăzând în el „o piedică la șefia lui viitoare”⁷³. Generalul Arthur Văitoianu, fost apropiat al lui Ionel Brătianu, trecut în 1930 în tabăra lui Gheorghe Brătianu, făcea și el în fața lui Radu Rosetti un lung rechizitoriu împotriva lui I. G. Duca, pe care îl acuza că îl îndepărtase pe G. Brătianu de partidul liberal, ca să fie el mai sigur de șefie; mai mult, Duca l-ar fi „montat” în acest scop pe Vintilă Brătianu, punându-l în conflict cu nepotul său⁷⁴. De altfel, Gheorghe Brătianu a dezvoltat o adevărată obsesie Duca, duritatea replicilor și imprecățiilor aducându-i în pragul duelului; refuzat însă de șeful vechiului partid liberal. Ulterior, acuzațiile grave contra lui I. G. Duca, devenit premier, l-au transformat pe Gheorghe Brătianu într-unul dintre vinovații morali ai asasinatului din 29 decembrie 1933⁷⁵.

Convins că avea de îndeplinit o datorie, în tradiția familiei, lucru ce revine mereu în cuvântările sale, nemulțumit pe de altă parte de rolul marginal pe care îl deținea în conducerea partidului, deși era superior prin inteligență și cultură multor frunțași liberali, Gheorghe Brătianu a fost atras, prin familia soției sale, în proiectul

⁷¹ Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 245; Victor Spinei, *op. cit.*, p. 267. Sabina Cantacuzino trebuia să fie, inițial, nașa unuia din gemeni; dar, îmbolnăvindu-se de pneumonie, Vintilă Brătianu a asumat întregul rol de părinte spiritual pentru nepoții săi, Ion și Ioana Brătianu.

⁷² Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. IX, p. 39.

⁷³ Gh. I. Brătianu, „Pentru dl I. G. Duca”, în *Mișcarea*, XXIV, 182 (s.n.), duminică, 5 iulie 1931, p. 1; Victor Spinei, *op. cit.*, 264.

⁷⁴ Radu Rosetti, *Pagini de jurnal* (selecția textului, introducere și note de Cristian Popișteanu, Marian Ștefan, Ioana Ursu), în *Magazin istoric*, serie nouă, anul XX, nr. 11 (236), noiembrie 1986, p. 42.

⁷⁵ Incidentul se petrecuse în ședința Camerei Deputaților din 30 ianuarie 1931. Procesul verbal al duelului refuzat fusese încheiat de generalul Gh. Mărdărescu și Gh. Tătărescu, din partea lui I.G. Duca, și generalul Soutzo și colonelul D. Sturdza, martorii lui Gheorghe Brătianu („D.I.G. Duca a fost descalificat”, în *Mișcarea*, XXIV (s.n.), nr. 182, duminică, 5 iulie 1931, p. 4. Vezi și Victor Spinei, *op. cit.*, p. 274. Tensiunea dintre cei doi pretendenți legitimi la conducerea liberalilor români a fost atât de mare N. Iorga a considerat drept curaj (deși în subtext se citește necuviința) faptul că Gheorghe Brătianu a trimis condoleanțe Nadei Duca după asasinarea lui I. G. Duca la Sinaia (N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, *Sinuciderea partidelor (1932-1938)*, București, 1939, p. 124.

readucerii principelui Carol în România. Rolul de intermediar jucat de colonelul Paul Teodorescu, comandantul regimentului 6 „Mihai Viteazul”, a fost vehiculat de mulți, deși este dificil de precizat amploarea raporturilor dintre fiul lui Ionel Brătianu și cel al lui Ferdinand în anii Regenței⁷⁶. Pamfil Șeicaru sau Constantin Argetoianu insistă pe abilitatea regelui care a speculat, pentru a lovi în puternicul partid liberal, nemulțumirea lui Gheorghe Brătianu. În anturajul prințului se conta pe Gheorghe Brătianu și se punea preț pe numele lui⁷⁷. S-a adăugat, și elementul nu este de neglijat, deoarece el a deținut o mare amploare în dezvoltarea ulterioară a mișcării georgiste, percepția diferită a liberalismului.

2.4. Noul partid. Organizare și identitate

„Ucenicia” făcută în cadrul partidului liberal și faptul că era înconjurat de politicieni experimentați, precum avocatul ieșean Constantin Toma, l-au ajutat pe tânărul Gheorghe Brătianu să conștientizeze că, în pofida grației regale, a bunăvoinței publice sau a sprijinului interesat al adversarilor de ieri, noua mișcare era fragilă și neimportantă politic fără o organizație puternică și fără o identitate care să constituie element de mobilizare pentru partizani. Deși unii apropiați făceau o paralelă între georgism și fenomenul Averescu de după război⁷⁸, liderul desemnat a trecut, prin urmare, la construirea unui partid în adevăratul sens al cuvântului. Înființarea imediată a cercului de studii menit, sub președinția personală a lui Gheorghe Brătianu, să revizuiască programul întocmit de foștii conducători ai partidului, prin cercetarea obiectivă a societății și prin propunerea de mijloace pentru scoaterea țării din haosul moral și dezastrul material, evidențiază această tendință. Noua structură marca și diferența față de trecut, referenții Cercului fiind invitați să lase la o parte preocupările de erudiție inoperantă și, eliberați de obsesia intereselor personale și bancare, să studieze și să critice în toată libertatea „șubredul organism de Stat și marea noastră dezorganizare socială”⁷⁹.

2.4.1. Structuri și adeviziuni la noua formațiune

Înființarea structurilor județene, așa cum se petrecuseră lucrurile în vara anului 1930, era inefficientă fără organizarea lor judicioasă. În luna august a acelui an, o circulară adresată de comitetul conducător al „partidul național-liberal” tuturor

⁷⁶ Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 246; Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 329.

⁷⁷ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. IX, p. 39. Jocul politic făcut de Carol era plastic redat de cunoscutul memorialist politic: „[...] în caz de luptă, un Brătianu alături de Pretendent ar fi făcut bine în străinătate. Cu nișcă bunăvoință și cu obișnuita confuzie a francezilor în afacerile orientale, Parisul ar fi putut chiar crede că Ion Brătianu redivivus era alături de Carol, împăcat și mulțumit”.

⁷⁸ Afirmația îi aparținea lui C.C. Giurescu, într-o scrisoare trimisă la Paris istoricului literar Basil Munteanu (B. Munteanu, *Correspondențe*, ediție Ioan Cușa, E. Munteanu, Paris, Editura Ethos, 1979, p. 433).

⁷⁹ *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 1, joi, 21 august 1930, p. 15-16.

filialelor prevedea constituirea sectoarelor, organizațiilor comunale, organizarea congresului județean și, pe cale de consecință, de alegeri pentru comitetul județean, delegația permanentă și pentru funcția de președinte al organizației. Momentul final al construcției politice era octombrie 1930, atunci când urma să se desfășoare congresul general al noii formațiuni⁸⁰.

Uniformizarea structurilor locale devenise esențială din perspectiva mișcării ca factor de presiune publică. Recomandările privind modul de funcționare a mecanismelor de partid au fost prezentate detaliat de dr. Ștefan Anastasiu, cunoscut elector liberal al Capitalei, având drept model organizația Sectorului 4 Verde, condusă de arhitectul Cantacuzino; demersul semnifica o tentativă de a explica termenii organizării (*sector, circumscripție, secție, stradă*), ceea ce indica o cunoaștere relativă a vieții de partid de către cei vizați. În mare, ele respectau principiile vechiului partid liberal și ideea acestuia de structurare electorală⁸¹.

⁸⁰ Adresa prevedea *in extenso*: 1) cerința de a intensifica propaganda, în oraș și în județ, acestea fiind împărțite în sectoare, fiecare sector având conducătorul său efectiv și procedând la întemeierea organizațiilor comunale (fiecare comună având comitetul său); 2) necesitatea de a organiza congresului județean (alcătuit din membrii comitetelor din oraș și județ, cu alegerea comitetului județean al delegației permanente și a șefului organizației), care trebuia să aibă loc până la 1 octombrie a.c. (datele fixate, obligatoriu într-o zi de sărbătoare, trebuiau comunicate la Centru, pentru stabilirea ordinii congreselor); 3) convocarea comitetului executiv provizoriu al Partidul Național Liberal la București (Calea Victoriei 10, clubul central), pentru ziua de 4 septembrie a.c. ora 10 dim.; un delegat al comitetului județean urma să prezinte un raport scris asupra activității desfășurate în oraș și județ și un tablou cu numele membrilor comitete comunale și a conducătorilor de sectoare; 4) congresul general al Partidul Național Liberal era prevăzut pentru octombrie; 5) editarea unui *Buletin de Informații*, săptămânal, cu dări de seamă asupra mișcării, informații și instrucțiuni privind organizarea, în interesul lămuririi și îndrumării organizațiilor până la apariția foii zilnice. Finalmente, ca manieră de control, săptămânal trebuia trimisă la centru o dare de seamă asupra activității și progreselor organizației în cursul celor 6 zile (Ibidem, p. 16).

⁸¹ Astfel se preciza faptul că *sectorul* era condus de un președinte, ajutat de 2 vicepreședinți, un secretar general, un secretar de ședință, și un casier contabil, statul major fiind alcătuit din toți șefii de circumscripție, la care se adăugau un număr de 8 personalități cu mare proeminență politică, cetățeni din sector (comitetul executiv al sectorului, din care președintele își alegea Delegația permanentă); *circumscripția*, corespunzând circumscripției electorale și circumscripțiilor de poliție, era condusă de un șef și un subșef, un secretar contabil și din toți capii secțiilor; *secția* condusă de un cap de secție cu un stat major alcătuit din toți capii străzilor; *strada* avea un delegat, informatorul cel mai important. Fiecare dintre conducători deținea un carnet de organizare cu limitele sectorului / circumscripției / grupul de străzi ce le aparținea și erau obligați să trimită președintelui copia cu numele și adresa exactă a tuturor membrilor. *Județul* era împărțit în sectoare, care corespundeau plășilor administrative, circumscripțiile fiind formate din comune sau grupări de comune. Secțiile urmau să fie formate din comune, strada fiind înlocuită cu satul (Dr. Anastasiu, „Considerațiuni asupra organizării electorale a Partidului Național-Liberal”, în *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 3, joi, 4 septembrie 1930, p. 5-6); conform

Organizarea partidului s-a făcut însă cu dificultate, delegații organizațiilor județene provizorii din întreaga țară reunindu-se joi, 4 septembrie, la Clubul Central al Partidul Național-Liberal, cu dorința manifestă de a grăbi procesul în condițiile contextului politic confuz din toamna anului 1930. Dinspre presa noului partid, s-a vorbit de 200 de delegați reprezentând 71 de județe, consfătuirea fiind prezidată de Gheorghe Brătianu, asistat de I. Al. Vasilescu-Valjean, Istrate Micescu și Constantin Toma. Rapoartele asupra situației politice, citite de reprezentanții structurilor locale, doreau să demonstreze faptul că majoritatea vechilor organizații liberale trecuseră sub conducerea lui Gheorghe Brătianu. Se stabilea chiar și o medie de 70-75%, în Ardeal fiind vorba chiar de 85%. Dar însărcinarea lui Vasilescu-Valjean cu conducerea Secretariatului General pentru secția politică (mai ales cu oficiosul partidului), a lui C. Toma, pe baza experienței din trecut, cu Secretariatul General pentru secția organizării și a lui Istrate Micescu cu organizarea oficiului de studii reprezentau recunoașterea întârzierii de constituire în realitate a noii structuri politice⁸².

În mod evident, cifrele și procente vehiculate mărturiseau mai curând entuziasmul și optimismul începuturilor. În săptămânile care au urmat Restaurației, atragerea membrilor „vechiului” Partid Național Liberal a fost o miză a acțiunii georgiste. Propagandistic, ei au prezentat organizații întregi trecute sub noul steag, deși numele care însoțesc adeziunea la noul partid sunt cele secundare în cadrul organizației respective⁸³. Însă, aflată în derută, așa cum se exprimau georgiștii, conducerea „vintilistă” (cei apropiați de Vintilă Brătianu) a reușit să păstreze

autorului, sectorul 4 avea 20.894 alegători bărbați și 1212 femei, locuind pe 321 străzi; 412 persoane făcând parte din organizație (comitetul executiv: 23 de cetățeni, 9 circumscripții: 27; 41 de secții: 41 plus 2 suburbane, 321 de străzi: 321 delegați plus suburbani), din aceștia, președintele a format *echipa de propagandă*. Contra cost (200 de lei), Clubul central pune la dispoziția filialelor registre model-tip imprimate, destinate a servi la înscrierea membrilor (până la 18 000); erau necesare două registre: unul rămânea la organizația locală și unul trimis completat la Clubul Central (Idem, anul I, nr. 8, sâmbătă, 11 octombrie 1930, p. 16; plata se făcea d-lui N. Angelescu, Clubul Național Liberal, Calea Victoriei nr. 16, sc. A).

⁸² „Consfătuirea delegațiilor județene”, în *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 4, sâmbătă, 13 septembrie 1930, p. 3-4.

⁸³ „Întreaga organizație Național-Liberală dela Dorohoi a trecut sub șefia d-lui Gh. I. Brătianu”, în *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 2, joi, 28 august 1930, p. 15, organizație cu Remus Bălănescu, avocat, fost primar al orașului Dorohoi, fost deputat, Romulus Bălănescu, avocat, fost senator și primar al orașului Darabani, Ioan Capră, avocat, fost senator și prefect al județului, Bosie, avocat, șeful sectorului Mihăileni, Ioan Ungureanu, mare proprietar Șendriceni, Gheorghe Ciudin, mare proprietar, Gh. Manoliu, fost revizor școlar, proprietar, Octav Grigorescu, avocat, preot, Const. Bantaș-Herța, Teodorescu, învățător, fost revizor școlar, Ioan Atanasiu, fost inspector școlar, fost senator, D. Romanescu, fost inspector școlar, președintele asociației învățătorilor, Const. Lavronski, institutor, fost revizor școlar, Cezar Șerbu, profesor secundar, Mihai Rizac, învățător, fost subrevizor școlar, Mihai Barbu, învățător, Iancu Lupașcu, proprietar în Zamostea, I. Rapaport; au aderat și alți 10 învățători din regiunea Săvenilor.

organizațiile care manifestau îndoieli și înclinau spre Gheorghe Brătianu⁸⁴. Dizidenții liberali locali și intelectuali neînregimentați politic au aderat cu entuziasm la gruparea noului lider liberal. Din prima categorie, importante s-au dovedit organizațiile de Constanța, prin intermediul lui Virgil Andronescu, de Prahova, cu rolul major al N. Constantinescu-Bordeni, și de Buzău ale noului partid; dacă în cazul primelor două, cei excluși sau marginalizați s-au grăbit să urmeze noul purtător de steag liberal, în cazul județului Buzău organizația georgistă s-a structurat pe o veche dizidență liberală⁸⁵ condusă de inginerul George Dunka, fost prefect al județului Buzău, fost vice-președinte al Senatului, în continuitatea acțiunii de dizidență față de impunerea doctorului C. Angelescu drept șef al filialei în dauna lui Constantin Iarca⁸⁵.

Puține cadre liberale de marcă ale vechiului partid au fost finalmente atrase: în prima fază doar Istrate Micescu, I. Vasilescu-Valjan, membru important al Baroului București și autor dramatic totodată⁸⁶, avocatul Constantin Toma, fost vicepreședinte

⁸⁴ Prin pana lui Constantin Toma (în ziarul *Lumea*), georgiștii sugerau că delegația permanentă a vechiului partid național din Chișinău mandatase pe Ion Incuț pentru a înlătura pe Vintilă Brătianu de la șefia partidului și de a rezolva astfel criza de conducere de la București; mai mult, acesta s-ar fi declarat georgist („Dl. Incuț și Dl. Vintilă Brătianu”, în *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 3, joi, 4 septembrie 1930, p. 15-16). Adevărul era parțial, în condițiile în care a existat o contestare puternică a conducerii vintiliste venită dinspre elitele liberale din Basarabia (vezi Arhivele Naționale, fond Casa Regală, dos. 73 / 1930, f. 1-6); dar nu cunosc să se fi pus problema adeziunii la P.N.L. Gheorghe Brătianu, memoriul protest fiind încadrabil în jocul puterii din Partidul Național Liberal dintre I. G. Duca și Vintilă Brătianu.

⁸⁵ Dizidența îi cuprindea pe George Stamboliu, fost magistrat, fost primar și senator, preotul Chiril Popescu, secretarul organizației, Floru Constantinescu, vechi liberal, avocat Virgil Popescu, fost primar al orașului Buzău, dr. Toma Murgu, medic la Mizil, Aurelian Arsenescu, inginer, fost director general la P.T.T., avocații D. Dănescu, Vasile Vasilescu, Gh. Marinescu, foști deputați. „Întrunirea de la Buzău”, în *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 3, joi, 4 septembrie 1930, p. 10-14; Grupați în jurul lui Gheorghe I. Dunka, georgiștii se revendicau de la N. I. Constantinescu, cunoscut liberal din secolul XIX, care-i alăturase proiectului politic al liberalilor pe Gr. Monteoru, Anton Carp (fost director al Băncii Naționale), Procopie Cazoti, Păcleanu, mari proprietari, Constantin Iarca, Săche Cătuneanu, Haret însuși; conform dizidenților, aceștia erau mari înaintași care făcuseră din Buzău o cetate a liberalismului; venirea la conducerea organizației județene a doctorului C. Angelescu, care s-a înconjurat imediat de tinerii lipsiți de seriozitate și ariviști, precum Brădeanu ș.a., însemnase deturnarea partidului liberal. Ca formă de legitimare, georgiștii păstrasă vechiul organ de presă al liberalilor buzoieni, „Liberalul”, cu apariție încă din secolul al XIX-lea (Flor Constantinescu, „Un adevăr”, în *Liberalul*, Buzău, C. Iarca, anul XXXIX, nr. 3, 15 februarie 1931).

⁸⁶ Alexandru Ion Vasilescu-Valjean a fost un caz în politica românească interbelică. Cu studii juridice serioase, obținând un doctorat la Paris, el a fost magistrat timp de mai mulți ani în Argeș și la București și ulterior avocat, inclusiv al Ministerului de Domenii (între 1921 și 1928 și, ulterior, între 1931-1932). De altfel, el a și publicat studii de drept, mai ales în prima perioadă a carierei (teza de doctorat publicată la Paris, în 1906; Vasilescu Al. Jean,

al organizației ieșene, primar al orașului la un moment dat, C.N. Ifrim de la Iași, cu calități reale de administrator și de elector, apropiat anterior, ca și C. Toma, de Gheorghe Gh. Mârzescu, Ion Sân-Georgiu, Horia Furtună, V. G. Ispir, profesor universitar de la Facultatea de Teologie, pot fi invocați pentru a arăta structurarea georgiștilor pe fundamentele organizaționale ale vechiului P.N.L.; nici cele două nume semnificative din perspectiva elitei liberale, adăugate ulterior, generalul Arthur Văitoianu, fost prim ministru, și Constantin Banu, fost ministru al Cultelor, director al revistei *Flacăra*, care s-a încadrat georgiștilor în aprilie 1931⁸⁷, nu au putut contrazice realitatea unei noi formațiuni. Cu atât mai mult cu cât generalul Văitoianu sau Constantin Banu fuseseră marginalizați în Partidul Național Liberal la finalul anilor '20⁸⁸.

- împreună cu Al. Neagu, M. Durma, G. Filip, *Legea asanării datoriilor agricole*, București, Editura Vremea, 1932). A fost un avocat cu clientelă numeroasă, remarcându-se oratoria sa (vezi, mai ales, *Donă pledoarii. Crima din str. G-ral Angelescu. Crima din strada Militari*, București, Editura Vremea, f.a. /1936 etc.). Ca politician liberal, Vasilescu-Valjean a reprezentat o legendă, cea a electorului bucureștean, fiind și președinte performant al sectorului de Albastru. Recunoașterea calității sale politice s-a materializat în alegerea lui ca deputat, chiar vice-președinte al Camerei în 1927. A existat un al doilea Vasilescu-Valjean, dramaturgul, cu piese jucate pe scenele românești, și directorul general al teatrelor (în 1923). El însuși se situa într-o triplă ipostază, între teatru, politică și avocatură. Îmi este dificil însă să-l reprezint ca pe un adept al liberalismului: piesele sale sunt de factură sămănătoristă mai curând, chiar dacă umorul său este plasat în succesiunea lui Caragiale (vezi I. Valjan, *Generația de sacrificiu*, ediție de Despina Vasilescu-Valjan, prefață de Valeriu Râpeanu, București, Editura Vremea, 1998). Pe de altă parte, din perspectivă politică, el a fost un monarhist și l-a urmat, pentru un timp, pe Gheorghe Brătianu. După 1931, el s-a orientat spre grupări politice de factură conservator-agrară, mai întâi alături de Constantin Argetoianu, apoi de Octavian Goga. Însă a refuzat naționalismul antisemit al acestuia, formând spre 1935 un Partid Național Agrar (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 888). Soarta lui a fost comună cu a întregii elite interbelice, sfârșind în închisorile comuniste, ca și fiul său, cu studii la Oxford, sau ginerele său (Pamfil Șeicaru, *I. Vasilescu-Valjean (1881-1960)*, în *Scrisori din exil*, vol. I, *Figuri din lumea literară*, ediție îngrijită și prefată de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I. O., 2002, p. 292-294). Vezi și memoriile sale, mai curând literare, I. Valjan, *Cu glasul timpului. Amintiri*, text stabilit de Despina Vasilescu-Valjan și Ion Potopin, cuvânt înainte de Șerban Cioculescu, note și comentarii de Ion Potopin, București, Editura Eminescu, 1987 (o a doua ediție în 1996).
- ⁸⁷ *Dreptatea*, anul IV, numerele 896 și 948, din vineri, 3 octombrie, și marți, 2 decembrie 1930, paginile 4 ale fiecărui număr; *Miscarea*, nr. 111, marți, 7 aprilie 1931, p. 1 (în scrisoarea de adeziune sunt și unele critici asupra tendințelor autoritare ale regelui)
- ⁸⁸ Generalul Văitoianu se considera o victimă, un marginalizat în cadrul P.N.L. Momentul decăderii sale s-a produs în toamna anului 1924, când, lăsat ad-interim la președinția Consiliului de Miniștri pe timpul cât Ionel Brătianu se dusesese la băi la Pistian (în Cehoslovacia), a trebuit să gestioneze criza de la Tatar-Bunar. Văitoianu nu cercetase cu adevărat situația din sudul Basarabiei, reacționând ca un militar; Brătianu, care se gândise până atunci, după unii apropiați, la Arthur Văitoianu ca la un posibil succesor la șefie, a fost total nemulțumit de lipsa de tact și de viziune politică a generalului. Acesta nu

Rezultatele au fost însă notabile pe relația cu o serie de tineri intelectuali care nu făcuseră politică anterior: C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, A. Sacerdoțeanu, E. Vărtosu, C. Grecescu, Mihai Antonescu, Matei Gh. Cantacuzino, Victor G. Papacostea, Radu Vulpe, arheologul C. Nicolăescu-Plopșor, Alexandru Rosetti, conferențiar universitar, Tudor Arghezi (cooptat pentru scurtă vreme, pe relația cu *Mișcarea Liberală*), Ilie Minea, Orest Tafrali, Emil Diaconescu, pictorii Octav Băncilă, Gh. Popovici, E. Bardasare, poetul Mihai Codreanu, juristul P. Dragomirescu⁸⁹, profesorul universitar Ștefan Ciobanu din Chișinău⁹⁰, Al. (Alec) Procopovici (profesor la Universitatea din Cernăuți și vechi membru liberal, încă din 1923), Grigore Nandriș (devenit președintele organizației din Cernăuți a partidului georgist)⁹¹, profesorul universitar de drept administrativ Paul Negulescu, Ștefan Șendrea⁹², scriitorul Mihail Sadoveanu, economistul George Strat etc. Găsindu-se pasiv în zona liberalismului civic, ei au văzut în Gheorghe Brătianu, respectiv în mișcarea inițiată de el, posibilitatea integrării politice și de participare la „facerea istoriei”, în sensul determinării evenimentelor publice.

Motivele adeziunii concrete a acestor intelectuali la liberalismul georgist sunt diverse, o tipologie a lor fiind dificil de realizat. În termenii sociologiei politice, aş trimite mai curând la procesul de aliniere a opțiunilor politice pe orizontală, cu presiunea mediului profesional și de vârstă, în contextul inaugural al Restaurației, marcat de entuziasmul noului început, cu marginalizarea vechilor actori politici, cu dorința de a impune moralitatea și dezinteresul în viața publică și, mai ales, cu promisiunea unei transfigurări sociale de proporții. Termenii inițiali ai discursului au fost generaționali; „e nu numai lupta dintre două concepții morale și politice, e și procesul dintre două generații”, după afirma C. C. Giurescu, personajul decisiv al integrării intelectuale din faza de început⁹³. Luările de cuvânt ale georgiștilor sunt

înțelesese adevărata miză a provocărilor Cominternului în tulburările provocate în Basarabia. Întors din străinătate, liderul liberal a procedat la remanierea guvernului, mutându-l pe fostul general la ministerul Comunicațiilor; în condițiile „afacerii pașapoartelor”, în care era amestecat și fratele generalului, ca și ginerele, Richard Franasovici, primul ministru a dorit chiar măsuri mai radicale împotriva colaboratorului său; numai solidarizarea lui Al. Constantinescu-Porcu a făcut ca nemulțumirea lui Ion I. C. Brătianu să nu aibă efecte majore, aprecia peste ani Bébé Brătianu (ACNSAS, fond Penal 446, vol. 3, dos. Brătianu Constantin, f. 342). Constantin Banu cunoscuse la rândul său, un fenomen de marginalizare în partid, distanțându-se el însuși de vechea conducere încă din primăvara anului 1930. După unele ziare, el avusese o întrevedere cu Carol la Paris, declarând ulterior unor apropiați că era „fericit de a-l fi văzut pe Prințul nostru, într-o perfectă stare fizică și cu o gândire cumpănită care-l onorează (...) animat de sentimente mărețe, întărite printr-o inteligență cu adevărat creatoare” („Audiența d-lui Banu la principele Carol”, în *Cuvântul*, anul VI, nr. 1816, miercuri, 14 mai 1930, p. 4).

⁸⁹ *Mișcarea*, Iași, anul XXIV, nr. 136, vineri, 20 iunie 1930, p. 1.

⁹⁰ În *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 3, joi, 4 septembrie 1930, p. 15.

⁹¹ În *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 28 bis, duminică, 28 decembrie 1930, p. 1.

⁹² *Mișcarea*, anul XXVI, nr. 417, joi, 14 aprilie 1932, p. 1.

⁹³ Vezi scrisoarea citată către Basil Munteanu, în B. Munteanu, *op. cit.*, p. 433.

dominate de obiectivul restaurării virtuților publice, convingere într-o cauză, moralitate și dezinteres, ca formă de delimitare față de ceilalți, percepți anacronici, anchilozăți în interesele lor materiale⁹⁴. Ulterior, alături de profesarea unei alte implicări publice sau încurajarea speranțelor de schimbare socială și strâns legat de acest tipar al identității, construcția doctrinară a georgiștilor a presupus valorizarea liberalismului original, dorința de apărare tradițiilor liberale, în măsură să-i atragă pe cei dezamăgiți de politicile P.N.L.⁹⁵

În mare măsură, coeziunea grupului georgist în voutele evenimentelor din anii '30 a fost asigurată de prestigiul științific al lui Gheorghe Brătianu și de solidaritatea intelectuală a acelor tineri. Recrutarea din mediul academic, în special a istoricilor, a atras nemulțumirea lui Iorga, care a avut cuvinte grele l-a adresa fostului său protejat, a istoricilor, intelectualilor în general, ce se coagulasera în jurul profesorii universitar de la Iași⁹⁶.

⁹⁴ La momentul comparațiilor, mișcarea din jurul lui Gheorghe Brătianu a fost asemănată cu *Junimea*, ca necesitate de a structura etic și ideologic societatea românească. Faptul le-a adus una din cele mai importante înscriseri sub raportul impactului public: cea a geografului Simion Mehedinți, fost conservator, ulterior membru în Partidul Țărănesc, rudă cu C. C. Giurescu, care aderă în noiembrie 1933, apreciind că Gheorghe Brătianu și tineretul din jurul său vor putea să realizeze ceea ce n-a putut împlini *Junimea* și Petre Carp pentru binele acestei țări" (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 335; *Mișcarea*, anul XXVII, nr. 868, luni, 6 noiembrie 1933, p. 1). Marele geograf a fost ales deputat de Neamț în alegerile din decembrie 1933, însă a păstrat un scurt timp mandatul de deputat, demisionând în martie 1934 (*Mișcarea*, anul XXVII, nr. 944, joi, 15 martie 1934, p. 1).

⁹⁵ George Strat, care aderase în februarie 1936, și-a motivat decizia prin liberalismul profesat de formațiunea condusă de Gh. Brătianu. În scrisoarea de adeziune, cunoscutul economist găsea diferențe nete între liberalismul promovat de partidul georgist și cel al vechiului partid liberal, o „parodie și tristă caricatură a ideologiei ce stă de mai bine de trei sferturi de veac la temelile României moderne (...)”. După el, „liberalismul nu va putea învinge greutatea ceasului de față decât rămânând credincios originilor lui, creând cu duh național acea burghezie autohtonă care să desăvârșească opera abia începută a înaintașilor, spre a aduce la o viață cu adevărat liberă un întreg popor abrutizat de moliciunea politică și abuzurile unei administrații năvălitoare” (*Mișcarea*, nr. 1455, sâmbătă, 22 februarie 1936, p. 1).

⁹⁶ Pentru Nicolae Iorga, Gheorghe Brătianu era din punct de vedere politic „fără prestanță personală ... fără elocvență și la dispoziția tuturor intrigantilor abili în a-i măguli vanitatea tinerească” (N. Iorga, *Doi ani de Restaurație. Ce a fost, ce am vrut, ce am putut, în România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, București, Editura Pro, 1999, p. 405-406). Într-o discuție cu Vasilescu-Valjean, tânărul istoric de la Iași îi apărea lui Iorga ca fiind condus de generalul Arthur Văitoianu și de C. C. Giurescu, care determinau atitudinea „acestui timid convins că are un mare drept părintesc și o mare misiune națională” (Idem, *Memorii*, vol. VI, *Încercarea guvernării peste partide (1931-1932)*, București, 1939, p. 147). La unison cu „vechii” liberali, Iorga prezenta acțiunea lui Gheorghe Brătianu drept o „aventură”, liderul ieșean strângându-și în jur „pe toți fugarii”, „concentrare a aristocrației

Gheorghe Brătianu a încercat să evite asocierea formațiunii pe care o conducea cu un club intelectual, în sens social sau profesional. Noul lider afirma primatul principiilor democratice în selecția membrilor și a cadrelor partidului, precum și o acțiune tot mai largă în mase, ca formă de integrare politică; partidul își propunea constituirea unei elite pe criteriul valorii și a capacității individuale, care să se regăsească la baza democrației și a liberalismului, văzută ca „școală a energiei individuale”. Elita de producători și de intelectuali, mult clamata *pătură mijlocie* cu rădăcini înfipite în toate straturile națiunii, independentă economic față de tutela apăsătoare a socialismului de stat sau de presiunea marilor întreprinderi anonime, ca hipertrofie a capitalismului, era cea căutată din punct de vedere social, pentru a fi reazămul formațiunii⁹⁷. Dar Partidul Național Liberal Gheorghe Brătianu era un partid al intelectualilor, în sensul conducerii lui mai ales de către intelectuali, profesorii universitari, avocații, preoții, ofițerii cu grad superior dominând organele centrale, precum și în comitetele organizațiilor județene; muncitorii și țăranii apar menționați la întrunirile Partidul Național Liberal Gheorghe Brătianu, dar ei nu sunt prea activi din punct de vedere politic, similar majorității organizațiilor politice din perioada interbelică. Din punct de vedere electoral și structural, Partidul Național Liberal Gheorghe Brătianu semnifica o formațiune de cadre, majoritar urbană.

Cu o identitate precară și lipsit de un mesaj coerent, noua construcție politică a cunoscut probleme, similare cu marele partid liberal sub raportul membrilor și a organizațiilor, ceea ce demonstra o bază de recrutare și de simpatie oarecum similară. Organizații georgiste puternice au existat mai puțin în provinciile unite cu România în 1918, în special în Transilvania. Influența lor era importantă în județele din Vechiul Regat, precum Prahova, Putna, Iași, Vlașca, Ilfov, Caliacra, Vâlcea și Olt, beneficiind aici de cadre puternice noi sau preluate de la „brătienști”, dar și de insuficiența liderilor liberali locali, opusă competenței liderilor georgiști: în Putna, filială pe care o asumase după 1931 întrucât soția sa avea o vie în apropiere de Odobești, C. C. Giurescu s-a dovedit mult mai performant în termeni electorali și organizatorici decât vechii liberali. El a creat, în timpul scurt al vizitelor duminicale efectuate în localitățile județului, structuri în toate comunele și în toate orașele județului⁹⁸. Organizatori eficienți în termeni politici s-au dovedit a fi Constantin

intelectualizate”; Inculeț discuta în aceeași termeni, de adunare a „ciocoilor”, „prinți strănși în jurul lui Brătianu tânărul” (*Ibidem*, p. 16).

⁹⁷ Gheorghe I. Brătianu, *Problema noilor elite și a liberalismului în România*, extras din revista „Libertatea”, București, Tipografia de Artă și Editură Leopold Geller, 1933, p. 12-13 și 15.

⁹⁸ Artur Văitoianu era președinte de onoare al organizației liberale de Putna. Constantin C. Giurescu, în *op. cit.*, p. 229-230, rememora despre organizația de Putna ca având multe cadre tinere, cu profesori la școlile secundare din Focșani (Constantin Chifu, doctor în filosofie la Berlin, Neculai Rădulescu, Ion Diaconu etc.), învățători și preoți din târgurile și satele județului, avocați (Petre Băeșu, cel mai de seamă dintre tinerii avocați ai orașului, după cum îl caracteriza, viitor deputat), podgoreni (Romulus Negutz), farmaciști (Ioan Huzum etc.). Pe de altă parte, coeziunea noilor filiale era deseori deficitară, secretarul general al organizației din Dolj, arheologul C. Nicolăescu-Plopșor propunând ca regulă

Toma sau Constantin Ifrim la Iași, N. Constantinescu-Bordeni, șeful organizației Prahova⁹⁹, Atta Constantinescu la Bacău¹⁰⁰, Iuliu Coste la Timișoara, Nicolae Zigre la Oradea¹⁰¹, Ion Gheorghe Maurer, șeful organizației de Târnava, Măcelariu, șeful de la Sibiu, Constantin Turtureanu la Tecuci sau avocatul Ștefan Fabius¹⁰², președintele organizației de Cluj, unde îl avea ca vicepreședinte pe farmacistul Mihai Șomlea, un foarte bun elector local.

Congresul proiectat în octombrie 1930 nu a mai avut însă loc, el fiind înlocuit, din necesități pragmatice, cu o întrunire a Comitetului Executiv al P.N.L. (Gheorghe Brătianu), în 6 noiembrie acel an, menită să marcheze sfârșitul etapei de constituire a noului partid. Chiar dacă dificultățile organizării rămăseseră mari¹⁰³, iar

practica organizării unor congrese anuale la nivelul organizațiilor județene, pentru reconfirmarea sau adaptarea conducerii la situația din teren (*Mișcarea*, anul XXVI, nr. 434, joi, 12 mai 1932, p.2).

⁹⁹ N. Constantinescu-Bordeni fusese născut la Bordeni (județul Prahova); fiu de învățător, absolvise Facultatea de drept a Universității din București și ajunsese un cunoscut avocat local, în Baroul Prahova; se implicase în politica liberală încă de tânăr, din 1912, devenind deputat în legislatura 1922-1926. A fost ales în Parlament și în 1932, respectiv 1933-1937. Vezi Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 160; Eugen Stănescu ș.a., *op. cit.*, p. 325; Costin Vranceanu, *O istorie a liberalismului politic în Prahova. 1875-1948*, Ploiești, Editura Ploiești-Mileniul III, 2007, p. 150-151; *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, București, Tip. „Dimitrie Cantemir”, 1932, f. p.; Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, ediție anastatică, București, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, 1999 [București, Editura Cugetarea-Georgescu Delafras, 1940], p. 218.

¹⁰⁰ După Pamfil Șeicaru, intrarea lui Atta Constantinescu, fiul lui Alexandru Constantinescu-Porcu, în formațiunea nou înființată a avut o mare însemnătate întrucât avea un mare simț de organizare și o mare energie politică (Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 329).

¹⁰¹ Nicolae Zigre era născut la Oradea. A avut o carieră de excepție în domeniul juridic, fiind doctor în drept, șeful Baroului Oradea și vicepreședinte al Uniunii Avocaților din România. Inițial, apropiat de național, președinte al organizației Bihor a partidului național, prefect de Bihor (1919-1920), el a trecut ulterior la liberali (din motive pe care nu le-am documentat), având un rol în crearea organizațiilor liberale ardelen; cariera politică și-a construit-o pe această conexiune, el fiind secretar de stat la ministerul de Interne în 1927; deputat (1922-1926) și senator (1927-1928), chiar vicepreședinte al Senatului în acea legislatură. După episodul georgist, el s-a apropiat de Carol al II-lea, ajungând, și ca urmare a preocupării pentru viața religioasă ortodoxă, fiind membru al Sinoadelor bisericii din Arad și Oradea, ministru la Culte și Arte în anul 1939. Cf. Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 925; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, vol. II, partea a II-a, p. 161.

¹⁰² Ștefan Fabius avea un doctorat în Drept la Sorbona. A fost foarte important în organizarea judiciară a Transilvaniei după 1918. Din punct de vedere politic, l-a secondat pe Alexandru Lapedatu în cadrul organizației de Cluj a partidului liberal (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 312).

¹⁰³ Ideea de disciplină s-a impus la Consfătuirea președinților de organizații județene ai P. N. L. (la mijlocul lunii februarie 1931), profesorul universitar Petre Dragomirescu subliniind că în etapa de organizare în care se afla partidul, era necesar ca membrii lui să se supună conducerii fără șovăire” (*Mișcarea*, anul XXV, nr. 69, marți, 17 februarie 1931, p. 1);

programul bazat pe principii clare urma să înlăture imaginea că dizidența plecase mai curând de la o atitudine, partidul trebuia să asume anumite acte publice, precum participarea la proximele alegeri parțiale, reintrarea în Parlament a georgiștilor și reacția față de părăsirea guvernării de către Iuliu Maniu (octombrie 1930).

Primul congres general al partidului, care să adopte programul și statutul noului partid, s-a desfășurat un an mai târziu, în zilele de 7 și 8 noiembrie 1931, în contextul scorului foarte bun la alegerile din iunie 1931, organizate de guvernul Iorga. Adunarea a fost intens pregătită, încă din octombrie anul precedent anunțându-se secretarul general al Congresului, în persoana lui Constantin Toma, domeniile de activitate și președinții comisiilor¹⁰⁴. Numărul delegaților a fost impresionant (759), toate județele țării fiind reprezentate, cei mai mulți venind din Constanța, Mehedinți, București (sectoarele de Galben și de Albastru), Bălți, Brăila, Putna, Dâmbovița, Covurlui, Tecuci, Buzău, Romanai și Timiș-Torontal¹⁰⁵. În mod similar construcției simbolice a unității țării și partidului realizate în perioada de dinainte de 1930, un salut al reprezentanților regiunilor unite cu România în 1918 era adus de Nicolae Zigre în numele Ardealului, de Iuliu Coste pentru Banat, de Ștefan Ciobanu pentru Basarabia și de Grigore Nandriș în numele Bucovinei.

Desfășurarea Congresului a presupus elementele specifice unor astfel de întruniri, cu prezentarea rapoartelor de activitate, votarea programului și adoptarea Statutului.

Organizarea statuată în Congresul liberalilor georgiști se inspira mult din cea a vechiului partid liberal, așa cum prevedeau Statutele acestuia adoptate în mai 1930. Proiectul de Statut, prezentat în Congres de Dimitrie Cioc, preciza de altfel că noul Partid Liberal a păstrat din formele de organizare ale celorlalți „principiul democrat al alegerii”, dar și ierarhia care făcuseră din Partidul Liberal „cel mai de ordine și de disciplină organism al vieții noastre politice”; însă, ca aspect delimitativ, alegerea reprezentanților partidului trebuia să aibă la bază criteriile muncii și meritului personal. Noutățile cuprinse în proiect priveau mai ales ponderea acordată diverselor organisme, organizația satească, admisă și în statutul din mai 1930, devenind „prima celulă a organismului (...) politic”, în timp ce organizația de sector era „organ de control și de propagandă electorală”, precum și agent de legătură între organizația județeană și cea comunală¹⁰⁶; o altă deosebire privea alcătuirea

tendența de autoritate a trezit însă suspiciuni în unele filiale. Memoriul lui Eduard Slavcovschi către Gh. Brătianu (din iunie 1931) descria tensiunea din organizația sectorului Albastru, condus de C. Slama, mulți reclamând încălcarea principiilor democratice de conducere (ANIC, Fond Casa Regală, dos. 12 / 1933, f. 1-10).

¹⁰⁴ Gheorghe Brătianu (Politică economică), Arthur Văitoianu (Administrație), Arthur Văitoianu (Apărare națională), C. Bașu (Politică generală), C. C. Giurescu (Cultură), P. Dragomirescu (Justiție și Legislație), Gh. Ghișescu (Finanțe publice și private), C. Ionescu-Olt (Organizarea partidului); cf. *Mișcarea*, anul XXV, nr. 274, miercuri, 21 octombrie 1931, p. 2.

¹⁰⁵ *Mișcarea*, anul XXV, nr. 290, luni, 10 noiembrie 1931, p. 7-8.

¹⁰⁶ *Idem*, p. 1.

comitetelor județene ale partidului liberal georgist, din ele făcând parte, ca membri de drept, toți preoții și învățătorii din județul respectiv înscriși în partid, indiferent dacă erau sau nu președinți ai organizațiilor sătești sau comunale.

Conform prevederilor noului Statut, Comitetul Central a fost completat cu 40 de membri de drept, șefi de organizații județene, parlamentari, foști miniștri, generali și profesori universitari, printre care Arthur Văitoianu, Atta Constantinescu, Constantin Toma, Constantin Banu, C. C. Giurescu, N. Zigre, G. M. Cantacuzino, Gh. Ghițescu, Valeriu Bulgaru, Al. Procopovici, C. Ionescu Olt, V. Pană Buescu, G. Slama etc.¹⁰⁷.

În noiembrie 1931, s-a încercat, o dată în plus, definirea formațiunii conduse de Gheorghe Brătianu. Așa cum afirma Atta Constantinescu, raportorul Comisiei pentru politica generală, noua formulă politică era națională, liberală și monarhică; spre deosebire de vechiul Partid Național Liberal, care-și păstrase ordinea și disciplina, dar pierduse spontaneitatea și coeziunea spirituală, partidul liberal condus de Gheorghe Brătianu se autoreprezenta ca fiind dinamic, reactiv față de evenimente și adaptat timpurilor.

2.4.2. Identitatea noii formațiuni

Așa cum am sugerat mai sus, identitatea noilor liberali s-a construit în oglindă, reactiv, referința negativă fiind reprezentată de formațiunea condusă de Vintilă Brătianu și I. G. Duca, vehiculul istoric al liberalismului politic românesc. Noii liberali revin public obsesiv asupra acestei probleme, semn al „tineretii” lor. Faptul denotă însă și o identitate în esență discutabilă și labilă, care se cerea mereu confirmată, întrucât valorile în jurul cărora se organizează discursul identitar nu determinau automat mobilizarea politică, fiind abstracte intelectual sau marcate de imprecizie¹⁰⁸.

Definirea partidului georgist a cunoscut mai multe etape, nu atât de evoluție, cât de reflecție asupra semnificației liberalismului promovat de noua mișcare, și mai multe probleme pe care le ridică în mod structural o astfel de interogație: locul libertății și autorității în cadrul doctrinei și practicii noii formațiuni, devenirea liberalismului românesc etc. În mod necesar, liberalii grupați în jurul lui Gheorghe Brătianu au discutat despre renovarea liberalismului sau chiar despre întoarcerea acestuia la adevăratele lui rădăcini de raționalitate și practică politică. Aleși în Parlament pe listele liberale, după alegerile din decembrie 1928, Gheorghe Brătianu sau C. Ignat (de la Galați, intrat în Cameră prin optarea d-lui Orleanu pentru locul de senator) nu au renunțat la mandate, în ideea că ei reprezintă *adevăratul* partid liberal, deși discursiv s-au referit la propria organizație ca la una nouă¹⁰⁹. La

¹⁰⁷ *Idem*, p. 5.

¹⁰⁸ Spre exemplu, vicepreședintele organizației Cluj, Mihai Șomlea, tipărea un manifest pe 25 august 1933, în care solicita, într-un limbaj cvasireligios (al „mântuirii”), modificarea Constituției și introducerea pedepsei cu moartea pentru toți criminalii periculoși omului și Statului, pentru asigurarea trăinicieii întregirii de neam și țară (Partidul Național Liberal, *Apelul D-lui Gheorghe Brătianu ...*, p. 10-11).

¹⁰⁹ A. Topliceanu, „Un exemplu”, în *Parlamentul românesc*, nr. 3, 6 februarie 1931, p. 10-11.

Consfătuirea președinților de organizații județene ai P.N.L., din februarie 1931, Gheorghe Brătianu reitiera ideea că partidul pe care îl conducea reprezenta „înnoirea necesară a ceea ce a fost și trebuie să fie P.N.L.”¹¹⁰. Ceea ce însă trebuia să semnifice noua formațiune a constituit discursiv în raport cu două teme majore:

a. criza vechiului partid liberal, care determinase ruptura din 1930. În faza de început a georgismului, purtătorul de cuvânt cel mai coerent al discursului liberal nu a fost, poate paradoxal, Gheorghe Brătianu, ci Al. Vasilescu-Valjan. Într-un articol publicat în *Miscarea Liberală*, el oferea justificarea acțiunii politice începută de Gheorghe Brătianu prin necesitatea reînnoirii Partidul Național Liberal în ceea ce privește concepțiile și conducerea. În logica acestui discurs, întoarcerea principelui Carol nu apărea ca fiind decisivă pentru noua formațiune, ci reprezentase doar prilejul pentru partidul liberal de a lămuri conflictele interne, adânci și permanente, „ce mocneau, care-i falsificau ființa, făcându-l steril în timpul guvernării, de rea credință în timpul opoziției și odios, în orice vreme, în ochii opiniei publice”. Acuzele „noilor” liberali vizau practicile politice ale liberalismului românesc: 1. monopolizarea conducerii partidului prin dreptul de a gândi al unuia, membrii fiind umiliți și terorizați de frica răspunderilor; Cercul de Studii era redus la o simplă „secție de notariat”, chemată să înregistreze și să consfințească hotărârile șefului; 2. patriotismul „fals și agresiv”, verbal, izvorât din fantezia oscilantă a lui Vintilă Brătianu în funcție de „legi economice cu tâlc”; 3. încremenirea vechilor liberali, „beneficiarii tuturor situațiilor plăcute, robiți de maiestatea împietrită a formulelor ce debitau și amețiți de aroma atotputerniciei lor”. Această situație justifica, din perspectiva lui Vasilescu-Valjean, acțiunea lui Gheorghe Brătianu, de regenerare a vechiului partid istoric, cu întoarcerea la idealismul începuturilor. Nu doar materialismul membrilor și formalismul conducerii constituiau elementele de diferențiere între liberali, ci și metodele politice. Autoritatea șefilor și unitatea de acțiune a partidului care să derive din consensul unei elite de intelectuali și specialiști, libertatea discursului și idealismul cu privire la democrația în interiorul partidului rezumau astfel necesitățile organizaționale ale „georgiștilor”. Noua formațiune însemna părăsirea „disciplinei dușmănoase ce steriliza sufletul”, „paraliza voința” și, totodată, recăpătarea dreptului de a gândi, puțința de a avea, pentru aproapele tău, o activitate folositoare pe care s-o duci până la capăt¹¹¹.

Problema identității noului partid generase astfel o lectură proprie asupra devenirii P.N.L. după război. În perioada care a urmat sciziunii din iunie 1930, georgiștii au teoretizat „criza” Partidului Liberal de dinainte de Restaurație, ca formă de a desemna acțiunea lui Gheorghe Brătianu drept o consecință necesară la derapajul politic pe care îl cunoscuse liberalismul românesc. În termeni cvasisociologici, adepții noii direcții analizau evoluțiile din anii '20, marcate de hipertrofia partidului: lipsit de un adversar competitiv și condus de un lider abil, puternic și

¹¹⁰ *Miscarea*, anul XXV, nr. 69, marți, 17 februarie 1931, p. 1.

¹¹¹ I. Al. Vasilescu-Valjean, „Pentru Ideea Liberală”, în *Miscarea Liberală*, anul I, nr. 1, joi, 21 august 1930, p. 1-2.

autoritar, formațiunea liberală devenise arbitrul situației politice; în aceste condiții, democrația în partid a fost mimată, considera unul dintre cei care încearcă să justifice o atitudine de ruptură, Costin I. Georgescu: singurul criteriu al ierarhizării în „vechiul” partid liberal, bazat pe tradiție și impus de necesitatea disciplinei, rămânea vechimea și favoritismul¹¹².

Disciplina strictă a liberalilor era explicată în acest context prin cointeresarea în afaceri a membrilor. După Virgil Andronescu, partidul liberal reușise întronarea feudalismului politic, sprijinit pe puterea bancară; el cunoscuse o polarizare între o aristo-bancocrație ocultă și restul membrilor, „o falangă de castrați intelectual și ploșnițe”, profitori de acțiuni ale societăților industriale, înființate pentru pricopseală¹¹³.

Georgiștii îi prezintă astfel pe membrii liberali ca supuși alienării politice, modalitate de a-l proiecta pe fiul lui Ionel Brătianu drept *salvatorul* unei armate dezorientate. În condițiile în care Gheorghe Brătianu proiecta competiția politică din spațiul liberalismului în paradigma generaționistă, tinerii liberali rămași în partidul condus de Vintilă Brătianu erau descriși ca fiind lipsiți de camaraderie și solidaritate între ei și față de cei din provincie, transformați în „recruți docili”, „resemnați la stagiul tradițional” și care-și epuizaseră energia în „contemplarea trecutului”¹¹⁴.

Din perspectiva georgiștilor, insuficiența structurală a partidului fusese potențată de criza de șefie, de autoritate, izbucnită după moartea lui Ion I. C. Brătianu. Însă atitudinea lor față de Vintilă Brătianu era mai curând ambivalentă, întrucât ei nu trebuiau să eludeze faptul că acesta aparținea familiei politice esențiale din perspectiva liberalismului românesc. Liderul liberal era prezentat, pe de o parte, ca incapabil să înțeleagă noua realitate a țării, atât cea economică, cât mai ales cea politică, marcată de dispariția Regelui Ferdinand și de forța de necontestat a Partidului Național-Țărănesc. În consecință, el se afla în imposibilitatea de a reforma partidul în interior și în manifestarea lui publică. „Pensionarea cadrelor vechi” sau a celor compromise, modificarea radicală a programului, realizarea contactului permanent cu baza formațiunii, renunțarea la pretențiile de hegemonie și tutelă asupra vieții publice, cu stabilirea unor raporturi de loialitate și de egalitate cu celelalte partide politice, se dovediseră – apreciau georgiștii – peste puterile bătrânului lider liberal. Campania furioasă prin presă și întruniri în toată țara împotriva guvernului național-țărănesc, dar în subsidiar și atacurile sterile împotriva Regenței, tot mai insubordonate jocului liberal, arătau inadecvarea vechiului Partid și îl târăseră, după Costin I. Georgescu, într-o opoziție fără speranță. În același timp,

¹¹² Costin I. Georgescu, „Criza Partidul Liberal” (I), în *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 8, sâmbătă, 11 octombrie 1930, p. 5-6.

¹¹³ Virgil P. Andronescu (deputat), *Spre reînnoirea liberalismului românesc. Conferință*, Constanța, Institutul de Arte Grafice al ziarului „Dobrogea Jună”, 1932, p. 5-8. Virgil Andronescu era el însuși un exclus în anii '20, iar discursul său poate apărea ca o justificare *à posteriori* a unei situații date. Georgist la momentul în care definea partidul liberal, el căuta o motivație pentru dizidență.

¹¹⁴ Costin I. Georgescu, „Criza Partidul Liberal” (II), în *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 9, sâmbătă, 18 octombrie 1930, p. 2-4.

în discursurilor competitorilor liberali, lui Vintilă Brătianu i se recunoșteau deschise calitățile (probitate, bună credință și patriotism de necontestat), fapt prin care îl transformau într-o victimă, înconjurat fiind de o camarilă interesată și profitoare, care reprima cu severitate sălbatică răsvrătirile și dădea un caracter opresiv disciplinei. I. G. Duca era demonizat, înfățișat ca șeful de stat major al „vintiliștilor”, care se impusese în prim-planul conducerii speculând neloial slăbiciunile șefului și încercând să-l compromită¹¹⁵. Mai ales după moartea lui Vintilă Brătianu, în decembrie 1930, și alegerea lui I. G. Duca drept președinte al partidului liberal, georgiștii au construit ideologic *ducismul*, un set de idei și de practici asociate pentru a-i desemna radical negativ pe ceilalți. *Duciștii* reprezentau curentul celor ce merseră contra restaurării, efigii ale sistemului financiar-bancar (de „tiran harpagon”), figuri de feudali egoiști, de actori politici de întruniri și de alegeri, dar fără credință și fără remușcări, care puteau ușor zăpăci spiritul maselor prin vorbiri meștejugite cu intenție de amăgire¹¹⁶.

Radiografie subiectivă a evoluțiilor de după momentul rupturii, încercând să arate dreptatea și victoria noului conducător, textul este important pentru că renunță, cel puțin în parte, la afirmațiile privind trecerea în *corpore* a liberalilor la noul partid. El îi prezintă pe cei de dincolo ca pe niște soldați obosiți de tantieme, de jetoane de prezență și de comisioane, care nu mai doresc să lupte, legați doar prin interese de Vintilă Brătianu și I.G. Duca, prin avantajele oferite de instituții liberale sau ancorati suflatește istoric de partidul liberal. În același timp, acest discurs analiză îi pozitivează pe georgiști, ca fiind cei care nu mai trăiau „conflictului dintre conștiință și disciplină”, care părăsiseră „tirania”, ajungând la o „disciplină fără tiranie”, care clamaseră anterior egalitatea, cu „dreptul la concurență în orice manifestație și pe orice teren”¹¹⁷.

Imaginea pe care liberalii dizidenți o construiesc despre ei înșiși poate fi rezumată de un fragment al lui Virgil Andronescu: „Nu înțelegem să fim liberali sectari, încăpățânați, idolatri împietriți, căzuți în admirație, în năucia imitației unui trecut desigur prea glorios, pe care nu noi îl vom scobori din mărimea înaltă...vom munci a ridica liberalismul la înălțimea acelor înaintași ce pot fi socotiți părinți ai patriei,, liberalismul nu numai gardianul unui cimitir politic, deși în el se află mormintele celor mai iluștri pe care-i admirăm; noi trebuie să dovedim că vrem un stat viu...”¹¹⁸. Prin urmare, georgistul se reprezenta ca un om politic liber și convins, dinamic, respectuos cu trecutul glorios, dar refuzând să fie preotul unui cult al vremurilor bune de odinioară, privind înainte cu încredere în misiunea sa.

b. problema liberalismului românesc în general. Refuzul practicilor politice ale vechilor liberali era însoțită de invocarea liberalismului original, cel care asigurase progresul societății românești după ruptura fanariotă. Revenirea la

¹¹⁵ Ibidem, p. 3.

¹¹⁶ Virgil Andronescu, *op. cit.*, p. 9-11.

¹¹⁷ Ibidem, p. 13.

¹¹⁸ Ibidem, p. 30.

liberalismul de secol XIX avea un pronunțat caracter identitar, separând ideologic noua formațiune de vechiul partid și de liberalismul profesat doctrinar de ceilalți.

Delimitarea ideologică în sensul liberalismului asumat a fost încercată discursiv imediat după sciziune. Era și un răspuns la criza de legitimitate a Partidului Național Liberal pe scena publică în primul deceniu interbelic, atunci când părea că-și epuizase misiunea istorică, de la 1848. Referirea la pașoptism avea darul de a asocia georgismului entuziasmul și dinamismul combativ al liberalilor din jurul lui Ion C. Brătianu sau Mihail Kogălniceanu. Bunicul său a fost pentru Gheorghe Brătianu o referință absolută, profesională, ca istoric, în primul rând, dar și din perspectiva omului politic post Restaurație totodată¹¹⁹. Preocupat să înțeleagă rolul familiei sale în dezvoltarea României moderne, Gheorghe Brătianu a fost inevitabil atras de cel care fondase dinastia politică de care aparținea el însuși. În al doilea caz, spre deosebire de Ionel Brătianu, a cărui relație tensionată cu noul rege de după iunie 1930 fusese de notorietate, memoria părintelui său fiind invocată strict în competiția pentru legitimitate în spațiul politic al liberalismului, Ion C. Brătianu putea fi plasat mult mai util public. În condițiile în care Carol al II-lea avea la rândul-i o admirație uriașă pentru întemeietorul regalității românești, binomul Carol I - Ion C. Brătianu era mult mai avantajos politic în condițiile Restaurației ca proiecție a continuității (Carol al II-lea și Gheorghe Brătianu) decât cel alcătuit de Ion. I. C. Brătianu și regele Ferdinand după război.

Discursiv, georgiștii au iterat necesitatea „cele de-a treia revoluții liberale”, după cele din 1848 și 1918, de adaptare a liberalismului la noua realitate, cu revenirea Partidul Național Liberal la originile sale democratice și radicale, prin deschiderea către toate păturile societății în sensul naționalismului constructiv¹²⁰. Momentul 1913 era revendicat retoric, ca asumare a adevăratului liberalism politic, în succesiunea lui Ionel Brătianu, dar și ca dorință de valorizare prin impunerea unui nou proiect politic și social¹²¹.

Identitatea programatică a noului partid s-a construit însă cu dificultate. În prima fază a Restaurației, accentul a fost pus pe întărirea Coroanei și a Dinastiei și reînnoirea partidului, ca alternativă față de vechii liberali¹²². Dar, după momentul inițial al sciziunii și, mai ales, după insuccesul de a se substitui conducerii Partidului Național Liberal, necesitatea de a se individualiza în spațiul public a fost văzută drept o condiție a supraviețuirii politice. Soluțiile la problemele concrete ale

¹¹⁹ Gheorghe Brătianu avea o admirație pentru Ion C. Brătianu, asemănat, pentru realismul său politic, cu cancelarul Germaniei Bismarck. Vezi Gheorghe I. Brătianu, *Bismarck și Ion C. Brătianu*, București, 1936.

¹²⁰ Victor Papacostea, *Problema Partidului Liberal*, București, Editura „Bucovina”, f.a. [1937], p. 12. Vezi și Nicolae-Șerban Tanașoca, „Cuvânt înainte”, în Gheorghe Tătărescu, *Mărturie pentru istorie*, ediție îngrijită de Sanda Tătărescu-Negropontes, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. XIV.

¹²¹ *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 253, sâmbătă, 8 noiembrie 1930, p. 1; *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 1, supliment, miercuri, 22 noiembrie 1930.

¹²² *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 148, vineri, 4 iulie 1930, p. 1.

societății românești, mai ales cu privire la cele economice, oferite dinspre noul grup nu sunt numeroase dintru început și nu sunt radical diferite de cele ale grupului din jurul lui I. G. Duca. Grigore Gafencu chiar sugera că, dincolo de furia luptei politice demarate, programul georgist mergea pe linia veche a PNL¹²³. Elementele de diferențiere au derivat dintr-o paradigmă a liberalismului clasic european structurată de intelectualii din jurul lui Gheorghe Brătianu, legitimată prin apelul la acel ipotetic fond liberal autohton de secol XIX¹²⁴. Deși nu țin încă loc de program sau doctrină a noii formațiuni, ele se regăsesc schițate în cadrul numeroaselor întruniri publice din vara lui 1930: economii bugetare, care să ușureze sarcina contribuabilului și să asigure stabilizarea monetară, colaborarea cu capitalul străin, mai ales în domeniul industriei petroliere, dezvoltarea agriculturii, obținerea de credite pentru toate ramurile de producție, folosirea rațională a bogățiilor subsolului și încurajarea comerțului etc. Similar vechilor liberali, la adunarea-congres de întemeiere a organizației de la Cluj, Gheorghe Brătianu aducea în discuție ideea de armonie socială, fără deosebire de clasă, de confesiune sau de origine etnică¹²⁵. Presiunea publică din toamna acelui prim an de ființare a noului partid, cu participarea georgiștilor la lucrările Parlamentului, i-a obligat să-și structureze ideile într-un program, chiar în absența unui Congresului care să le valideze oficial¹²⁶.

În ședințele comitetului executiv din 6 și 7 noiembrie 1930, ei au adoptat un set de principii diriguitoare, menite să lege noua formațiune de un proiect de societate. În pofida a ceea ce au clamat anterior, documentul, intitulat *Principiile diriguitoare ale Partidului Național-Liberal de sub conducerea d-lui Gheorghe I. Brătianu*, nu este spectaculos în sine sau novator din punct de vedere programatic, textul materializând discursurile publice anterioare. A avut însă rolul de a conferi identitate partizanilor în creștere și de individualiza noua formațiune.

¹²³ „Programul său se confundă cu programul lui Duca: întinerirea cadrelor, moralizarea partidului, schimbarea politicii economice” (Grigore Gafencu, *Însemnări politice. 1929-1939*, ediție Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, p. 28).

¹²⁴ Era o racordare la discuțiile care aveau loc pe plan european cu privire la destinul liberalismului în societățile europene, dominate în contextul crizei economice de un val de etatism și de reglementare. Vezi studiul, Ovidiu Buruiană, *Liberalismul românesc și identitatea sa europeană*, în Ion Agrigoroaiei (coord.), Ovidiu Buruiană, Gheorghe Iacob, Cătălin Turluc, *România interbelică în paradigma modernizării. Studii*, Iași, Editura „Universității Alexandru Ioan Cuza”, 2005, p. 224-270.

¹²⁵ *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 158, miercuri, 16 iulie 1930, p. 1.

¹²⁶ Înființarea, în august 1930, Cercului de studii al partidului la clubul central de pe Calea Victoriei, cu Gheorghe Brătianu președinte și C.C. Giurescu secretar general, arăta – dincolo de structurarea organizatorică de factură liberală – această nevoie programatică (C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 195). Ulterior, în luna septembrie 1930, Comitetul Central al partidului, dăduse anumite directive în ceea ce privește programul, pe trei domenii: economic (colaborarea cu capitalul străin, rezolvarea problemei datorităților agricole, stimularea investițiilor), administrativ (modificarea legii administrative) și cultural (învățământul). Vezi *Mișcarea*, anul XXIV, marți, 9 septembrie 1930, p. 1.

Actul programatic includea ca direcție principală dinasticismul, în credința că Regele este garanția unui regim de stabilitate și de continuitate a vieții de stat. Multe din îndrumări erau mai curând formale, precum sprijinirea Bisericii ortodoxe, instituție considerată factori principal de educație și de înălțare sufletească a neamului. Conform documentului, fapt specificat nu excludea egalitatea confesională, etnică și de clasă. De asemenea, se preciza continuitatea în politica externă, sprijinirea armatei etc. Ca soluții de ordin economic, georgiștii făceau trimitere la problema finanțelor publice, unde propuneau echilibrarea reală și severă a bugetului, cu simplificarea aparatului de stat, cu reducerea cheltuielilor bugetare și desființarea regiilor autonome care aveau o exploatare deficitară; de asemenea, scăderea impozitelor și împărțirea lor „dreaptă” (se sugera în program că impozitele urmau să fie stabilite în funcție de posibilitățile de plată ale contribuabililor) era gândită mai mult ca o soluție de a introduce justiția socială. Sub raport industrial, documentul făcea trimitere la descătușarea energiilor economice și restrângerea, în limite normale, intervențiilor statului; capitalul străin urma să se bucure de egalitate de tratament, de colaborare sinceră și serioasă, pentru a stimula formarea economiilor în lăuntrul țării, în paralel cu o politică comercială și vamală chibzuită. Dezvoltarea industriei naționale, prin raționalizarea producției, exprima mai curând un deziderat, în lipsa oricăror lămuriri. Pe direcția socială, îngrădirea șomajului prin mari lucrări de utilitate publică, cum ar fi căile de comunicații, și realizarea de asigurări sociale pentru muncitori se înscriau în noile tendințe keynesiste ale epocii. Cu referire la lumea satului, măsurile propuse erau minime, legate de stabilizarea proprietății rurale, asanarea datoriilor agricole, stabilirea unui preț minimal al grâului, înlesnirea creditării prin crearea unui credit agricol funcțional, înlăturarea cametei etc. Intervenția semnificativă sub raportul societății se orienta în practica administrativă, georgiștii pronunțându-se pentru scoaterea politicii din administrație, cu selectarea unui corp de funcționari destoinici și specializați, cu adoptarea unei noi legi administrative bazată pe o largă descentralizare care să stimuleze viața locală, majoritatea impozitelor urmând să rămână la acest nivel. În același timp, politica de descentralizare se circumscria unității naționale, statul rămânând fundamentul de ordine și autoritate. De semnalat era și atitudinea în problema aromânilor, ei propunând imigrarea elementului românesc din afara granițelor și colonizarea acestuia în țară¹²⁷.

¹²⁷ Problema culturală, esențială după ei (susțineau că era importantă înfăptuirea integrală a programului cultural al lui Ion I.C. Brătianu din 1927), se reducea la chestiunea învățământului (care trebuia consolidat în adâncime), iar soluțiile erau de asemenea minime în acest mai curând proiect de program: corpul didactic trebuia mai bine selectat și retribuit. Vezi *Principiile diriguitoare ale Partidului Național-Liberal de sub conducerea d-lui Gheorghe I. Brătianu*, Constanța, Editura „Dobrogea Jună”, 1931, p. 3-6, 7; „Îndrumările trimise organizațiilor județene în vederea modificării programului Partidul Național-Liberal”, în *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 5, sâmbătă, 20 septembrie 1930, p. 1-2; Gheorghe Sbârnea, *Partidele politice din România. 1918-1940: programe și orientări doctrinare*, București, Editura Sylvi, 2001, p. 291.

O gândire structurată, care să denote alternativa coerentă la liberalismul pragmatic practicat de Vintilă Brătianu, a fost exprimată de Gheorghe Brătianu în discursul la Mesaj din decembrie 1930. Pronunțându-se asupra crizei economice în spațiul românesc, el afirma că amploarea acesteia fusese cauzată de drumul greșit impus economiei naționale după război, prin intervenția Statului în toate ramurile de producție, din interese de dominație politică sau în scopuri fiscale, dar lipsită de o idee directoare¹²⁸. Statul apărea drept o „hidra fiscală”, un organism monstruos, incapabil de orice efort sănătos al cărui intervenționism paralizase industria sau comerțul și înăbușise în fașă orice efort de muncă sănătoasă, constructivă de după război. În postura de principal client și alimentator al industriei și comerțului, statul român devenise un paravan la adăpostul căruia se ascundeau, în atmosferă de cinism și de dogmă, interese lăaturalnice. Excesul de control determinase venalitate și corupție în anii '20¹²⁹. În contrapartidă, tânărul lider politic saluta dispariția mentalității xenofobe privind capitalul străin, ca urmare a legii țăraniste a „porților deschise”, și propunea intensificarea astfel a producției.

În cadrul congresului partidului în 8 noiembrie 1931, prevederile programatice au rămas în mare măsură aceleași, deși ele sunt mai elaborate acum și sugerează politici publice, semn al maturizării și stabilizării organizatorice a georgiștilor. De altfel, actul adoptat trimitea la ideea „programului de guvernământ”. Fundamental, statul, ca reprezentant al intereselor generale, avea doar dreptul de supraveghere, de control și de coordonare a unor proiecte majore pentru societate în ansamblul ei¹³⁰.

¹²⁸ Valeriu Bulgaru, prof. univ., „Factorul moral în noua orientare economică”, în *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 1, sâmbătă, 22 noiembrie 1930; Horia Furtună, „Spre vremuri noi”, *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 13, duminică, 7 decembrie 1930. În sensul liberalismului etic, georgiștii au respins însă capitalismul sălbatic, monopolul bancar asupra societății, cu amestecul finanței anarhice și hrăpărețe în industrie și comerț, dar și în politică sau în presă. Din punctul lor de vedere, secolul al XIX-lea însemnase răsturnarea idealului individualist-egoist și înlocuirea lui prin cel solidarist-colectivist.

¹²⁹ „Intervenționismul Statului”, în *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 16, joi, 11 decembrie 1930.

¹³⁰ Capitalul străin trebuia atras pe picior de absolută egalitate cu cel românesc. În domeniul agrar, georgiștii prevedeau regularea datoriilor agricole pe termen lung cu dobândă mică, dar impuneau și crearea unui institut de conversiune a datoriilor astfel reglementate în măsura și cadrul posibilităților de credit, cu instalarea unor măsuri normale pentru înlesnirea circulației pământurilor pe baza caracterului național al proprietății rurale. Se propunea stabilirea pe viitor a unui regim de libertate între creditor și debitor, revenindu-se la principiile normale ale dreptului. Se dorea astfel înlăturarea imixtiunii Statului în gospodăria privată economică; Statul, cu instituțiile sale și băncile, trebuia să părăsească ideea „de a fi negustori în dauna comerțului” și să garanteze pe viitor a libertății absolute a circulației bunurilor prin desființarea tuturor măsurilor respective legiferate și de ordin administrativ, în contradicție cu principiul cererii și ofertei. Revizuirea în acest scop a tuturor monopolurilor de stat cu caracter privat economic, care nu aveau la bază un interes general de apărare națională, de ordin social și care nu erau în legătură cu legile stabilizării sociale (revizuirea radicală și imediată a regimului industriilor cartelate). Intervenția statului se reducea la sprijinirea creșterii producției agricole, sporirea

În anii '30, programele georgiștilor au suferit puține modificări, chiar dacă ele au fost marcate de naționalism, ca reacție la avansul radicalismului etnic în societatea românească și europeană a aceluși deceniu. Însă abordarea lor politică, decelabilă din astfel de texte, a fost mai curând una moderată, bazată pe compromis și pragmatism. Preocupările privitoare la securitatea statului i-au condus la propuneri de limitare a libertăților civile și de discriminare pozitivă a românilor în dauna minorităților, priviți cu tot mai multă neîncredere. În programul politic al PNL Gheorghe Brătianu din 1936 se prevedea ca securitatea statului să fie garantată prin întrebuițarea exclusivă a elementului național în administrație, precum și în întreprinderile pentru apărarea națională¹³¹. Minoritarii nu mai erau văzuți ca fideli față de statul român. Georgiștii propuneau tratarea diferită a lor, în funcție de momentul așezării în România. Ideea de apărare etnică, cu naționalizarea orașelor și a ținuturilor de la graniță, era dublată de necesitatea unei politici aplicate a imigrării prin colonizarea cu români, de preferință aduși de peste hotare¹³². Românii trebuiau favorizați în regiunile preponderent minoritare¹³³, minorităților fiindu-le recomandată cooperarea socială și economică¹³⁴. Protecția reală a muncii naționale

exportului de produse agricole, acordarea de prime producătorilor agricoli pentru tipurile superioare. Pentru sectorul industrial, documentul prevedea valorificarea optimă a bogățiilor subsolului, încurajarea industriei naționale și favorizarea în special a ramurilor industriale pentru export, în paralel cu libertatea circulației nestingherite a bunurilor, desființarea măsurilor restrictive pentru comerț, revizuirea tarifelor vamale și de transport; se menționa și necesitatea unei infrastructuri rutiere și feroviare, precum și a celei fluviale, care să permită ieftinirea transporturilor; din punct de vedere social, se prevedea o legislație protecționistă pentru muncitori, cu dreptul acestora de organizare sindicală, unificarea asigurărilor sociale, asigurarea pentru șomaj, locuințe ieftine, instituții de credit muncitorești. În domeniul sănătății-învățământ, se urmăreau investiții în resurse umane și materiale (spitale, maternități, școli, înzestrarea universităților și școlilor superioare cu mijloace de lucru, crearea de licee de selecție pentru elevii foarte buni, complementar cu învățământul practic la sate, de tipul școlilor agricole și meșteșugărești. Programul clama egalitatea tuturor cetățenilor, indiferent de etnie, confesiune, considerându-se problema minorităților ca fiind de ordin cultural și confesional, nu etnic. În același timp, ideea de sprijinire a bisericii ortodoxe, pentru rolul pe care-l avea în viața sufletească a neamului, rămânea prioritară. O dată în plus, chestiunea administrativă rămânea importantă, reforma în domeniu neînsemnând revenirea la legea din 1925, ci o largă descentralizare și micșorarea impozitelor. Vezi *Mișcarea*, anul XXV, nr. 290, luni, 10 noiembrie 1931, p. 1-6; Const. Zotta, Gr. C., N. Tulceanu, *Partidele politice din România, istoricul și programele lor*, București, Tipografia „Revistei Geniului”, 1934, p. 63-81.

¹³¹ Gh. Sbârnea, *op. cit.*, p. 294.

¹³² *Programul de înfăptuire al Partidului Național Liberal*, București, 1937, p. 8.

¹³³ Gheorghe Brătianu, *Problemele politicii noastre de stat*, București, 1935, p. 37-38.

¹³⁴ Dobrogea era dată de exemplu de conlucrare. Cf. *Ibidem*, p. 25-26. El recomanda însă dislocarea minorităților din comerțul noilor provincii românești prin colonizarea cu elementele etnice românești rămase dincolo de graniță, mai ales aromânii din Macedonia (Idem, *Problema noilor elite și a liberalismului în România*, București, 1933, p. 12) Într-un mod

presupunea, de asemenea, naționalizarea progresivă a factorilor de energie, îndeosebi a industriei petrolului, cu conservarea resurselor de petrol printr-o exploatare rațională și cu perfecționarea exploatării¹³⁵.

Sub raport doctrinar-ideologic, Gheorghe Brătianu a avut un rol determinant în anii '30, fiind unul dintre cei mai articulați gânditori sociali și politici ai perioadei¹³⁶. Mai multe intervenții ale sale în dezbaterile publice, materializate în broșuri, arată maturizarea politică a fiului lui Ionel Brătianu, capacitatea lui de a structura direcții politice care-l individualizau alături de formațiunea pe care o conducea¹³⁷. Temele majore ale abordărilor sale teoretice sunt reprezentate de *politica de stat, noile elite ale societății românești, problema liberalismului*. Nu fac aici o analiză detaliată a luărilor de cuvânt ale lui Gheorghe Brătianu, ci o să structurez câmpul lui de gândire în sensul ideilor forță, capabile să individualizeze un personaj și formațiunea politică pe care aceasta o conduce. Din punctul de vedere al liderului liberal, problema fundamentală a statului român în deceniul patru, mai importantă chiar decât cea națională, era legată de sistemul constituțional, care trebuia modificat profund și radical¹³⁸. Întărirea constituționalismului presupunea, după omul politic liberal, implicarea instituției regale în viața publică și reformarea practicilor politice, cu respingerea înțelegerii dintre partide în perioada anterioară „numirii la guvern”. Democrația parlamentară, respectul literei și spiritului Constituției se adăugau respectului legilor, ca măsuri menite să întărească statul român¹³⁹.

În *Liberalism și democrație*, el susținea însă necesitatea ca democrația, „o formulă politică”, să fie susținută de măsuri din spațiul liberalismului social și economic. Prezentând anumite contagiuni cu fascismul mussolinian, liderul liberal recomanda, în condițiile României interbelice, suspendarea temporară a democrației și a liberalismului politic, pentru ca liberalismul economic și social, susținut de clasa de mijloc, să se poată înrădăcina¹⁴⁰. Clasa de mijloc a fost marota liberalismului politic românesc. Gheorghe Brătianu gândea această categorie socială în strânsă legătură cu fenomenul de modernizare și de transfer de populație dinspre rural spre urban. Desprinzându-se de antecesorii săi, el extindea ideea de burghezie. Elita socio-politică autohtonă de producători și de intelectuali nu era restrânsă la spațiul urban,

similar se pronunța C.C. Giurescu (C.C. Giurescu, *Discursul rostit în ședința Camerei din 30 August 1932*, București, 1932, p. 12-13).

¹³⁵ Gh. Sbârnea, *op. cit.*, p. 295. În 1937, georgiștii propuneau chiar o protecție vamală strictă pentru dezvoltarea industriilor românești.

¹³⁶ Vezi reflecțiile repetate în această direcție ale lui Stelu Șerban, din *Elite, partide și spectru politic în România interbelică*, București, Editura Paideia, 2006, mai ales partea a II-a, *Divergențe ideologice și programe pragmatice*.

¹³⁷ Asupra învățării politice în cazul lui Gheorghe Brătianu, devenit un orator tot mai bun și tot mai profund, vezi Victor Spinei, *op. cit.*, p. 288.

¹³⁸ Gheorghe Brătianu, *Problemele politicii noastre de stat*, București, 1935, p. 60.

¹³⁹ Idem, *Probleme politicii noastre de stat*, București, 1937, p. 10-21, 36.

¹⁴⁰ Idem, *Liberalism și democrație*, extras din revista „Libertatea”, București, Tipografia de Artă și Editură Leopold Geller, 1935, p. 9-10, 20.

ca în abordările teoretice ale liberalilor din trecut, ci cuprindea și categoriile mijlocii ale mediului rural¹⁴¹. Văzută inevitabil ca sprijinitoare a liberalismului, această stare mijlocie era investită cu independență economică, fapt care susținea dezrobirea ei de tutela socialismului de stat și o ajuta să evite presiunea capitalismul hipertrofiat reprezentat de marile întreprinderi anonime¹⁴².

Ca o concluzie la această lungă prezentare a încercării de stabilire a identității doctrinare a grupării liberale conduse de Gheorghe Brătianu în anii '30, gândirea lor a evoluat în limitele apărării democrației liberale și a naționalismului moderat¹⁴³. Mai mult decât vechii liberali, georgiștii s-au regăsit pe poziția celor care susțineau liberalismul, ca ideea fundamentală de construcție a României moderne, supus acuzațiilor și aflat în defensivă în plan european. Din perspectiva lor, marele contract social, revoluția înfăptuită fără vărsare de sânge între 1913 și 1923 de conducătorii liberalismului din generația trecută, îi obliga sub raport doctrinar. Împotriva „colectivismului” și refuzând „standardul mediocrității”, Gheorghe Brătianu deplângea excesul etatic și a fost unul din cei care a susținut cel mai coerent libera concurență. Demagogia era văzută drept „tiranie a mulțimii”, înăbușind procesul de selecție umană a elitelor, „caracteristica esențială și permanentă a ideii liberale”¹⁴⁴. Într-o manieră singulară, liderul liberal refuza intervenționismul, solicitând reîntoarcerea liberalismului „la înțelesul originilor sale”. Proprietatea individuală, garanție a existenței românești, conducea la menținerea liberalismului economic, unica formă în care putea fi salvat liberalismului politic, cu așezământul său monarhic constituțional și cu regimul parlamentar¹⁴⁵.

Delimitându-se de puternicii concurenți din spațiul ideologic al liberalismului, dar și în opoziție față de politicile intervenționist-etatiste ale guvernului condus de Gheorghe Tătărescu, Victor Papacostea nu ezita să considere că Partidul Liberal înjosise tânăra societate românească prin practicile autoritare¹⁴⁶ și că tinsese să

¹⁴¹ Gheorghe Brătianu, *Problema noilor elite și a liberalismului în România*, extras din revista „Libertatea”, București, Tipografia de Artă și Editură Leopold Geller, 1933, p. 6.

¹⁴² *Ibidem*, p. 13. Orientându-se spre mediul rural, Gheorghe Brătianu construia o variantă de agrarianism, în sensul poporanismului, plecând de la firea individualistă a plugarului român, fapt care impunea constituirea unei proprietăți mijlocii mai bine echipate. Pentru pătura mijlocie de la orașe, el preconiza învățământul tehnic aplicat unor scopuri practice (*Ibidem*, p. 7-11).

¹⁴³ Vezi cuvântările lui Gheorghe Brătianu din preajma alegerilor din decembrie 1937 (în *Idem*, *Problemele politicii...*, p. 1-16).

¹⁴⁴ *Idem*, *Liberalism și democrație...*, p. 14.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 16-18 și 20.

¹⁴⁶ Victor Papacostea, *op. cit.*, p. 4. El acuza „regimul polițist ignobil”, actele de teroare, cenzura etc.

devină un mijloc de dominație economică, de adevărată exploatare în slujba unor întreprinderi și grupuri financiare¹⁴⁷.

2.5. Scurtă istorie a Partidului Național Liberal Gheorghe Brătianu în anii '30

Nu îmi propun, în cele ce urmează, o abordare curpinzătoare a faptelor și evenimentelor care alcătuiesc evoluția din deceniul patru a georgiștilor. Doresc să schițez, mai curând, o istorie a succeselor georgiștilor, atâtea câte au fost, dar și a frământărilor, îndoielilor de care au fost cuprinși dizidenții după primele insuccese politice, mergând până la părăsirea formațiunii pe care au valorizat-o la un moment dat. În această descriere, am inclus și mijloacele pe care le-au avut la dispoziție pentru acțiunea publică nemijlocită, întrucât ele sugerează un tip de construcție politică și de evoluție.

2.5.1. Partidul Național Liberal Gheorghe Brătianu și participarea la viața public

Entuziasmul organizatoric și de mobilizare al începuturilor, sprijinul simbolic al Regelui Carol al II-lea, dar și propria capacitate politică i-au adus pe „georgiști” în prim-planul scenei politice, ei fiind în situația de a negocia participări la guvern, portofolii și programe politice, impunându-și finalmente cuvântul în spațiul public. Dar, din perspectiva sistemului politic românesc interbelic, momentele de maximă recunoaștere și de impact în societate pentru formațiunea condusă de Gheorghe Brătianu au fost reprezentate de alegerile generale din perioada 1931-1933. Istoricul asociază recunoașterii, de obicei, alte politici promovate, precum opoziția constituționalistă din anii guvernării liberale Tătărescu, pe relația cu Cabinetul și pe cea cu Regele, și mai ales momentul scrutinului din 1937, atunci când formațiunea condusă de Gheorghe Brătianu a încheiat cu Iuliu Maniu și Corneliu Zelea Codreanu acel pact de neutralitate în alegeri, mult discutat și disputat pe relația cu scorurile obținute de legionari. Dar, scrutinele din perioada de început a georgismului, care i-au validat public, au arătat eficiența lor politică și capacitatea lor de mobilizare a unui electorat mai curând pasiv până atunci.

2.5.2. Alegerile din anii 1931 și 1932. Obținerea legitimității

În a doua jumătate a anului 1930, liberalii grupați în jurul lui Gheorghe Brătianu au fost priviți cu neîncredere, deși cu simpatie de actorii politici, în condiție adversităților pe care majoritatea o resimțeau față de vechiul partid liberal¹⁴⁸. Finalmente, recunoașterea în spațiul public a noii formațiuni a întârziat, în condițiile

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 6-8.

¹⁴⁸ N. Iorga menționa faptul că Gheorghe Brătianu fusese primit cu aplauze în Cameră (N. Iorga, *Memorii*, vol. VI, p. 27). În același timp, din rațiuni de orgoliu personal, Iorga nu ezita să-i desconsidere ca reprezentând o grupare intelectuală, de prințșori, beizadele etc. (vezi mai sus).

în care raportarea noilor veniți la național-țărăniști sau la guvernul Maniu a fost mai curând precară și însușind adeseori pozițiile carliste¹⁴⁹. În alegerile parțiale desfășurate în 29 ianuarie 1931, scorul obținut de georgiști a fost considerat foarte bun, deși el nu era încurajator, arătând slăbiciuni organizatorice¹⁵⁰. Dacă efortul de organizare și de formulare a programului politic al partidului georgist lăsase puțin spațiu pentru exprimarea opiniilor față de guvernarea Maniu, partidul bucurându-se de sprijinul tacit al național-țărăniștilor¹⁵¹, în 1931, revirimentul Partidului Național Liberal condus de I. G. Duca i-a obligat pe georgiști la o atitudine mult mai tranșantă și față de guvernarea național-țărănistă Gh. Gh. Mironescu. Apropiată ca substanță de cea a liberalilor „duciști”, acuzând la rândul lor lipsa de coeziune a Cabinetului, obsesia național-țărăniștilor de a dărâma edificiul anterior realizat de liberali etc., critica georgiștilor avea nu atât rolul de a solicita guvernarea, cât de a-i individualiza politic.

Credibilitatea noului partid rămânea însă îndoielnică; național-țărăniștii considerau că formațiunea de sub conducerea lui Gh. Brătianu era nu atât o forță de guvernare pentru viitor, cât „o contrapondere fericită a acțiunii Partidului Liberal vechiu”, acea forță care îl va sili sau să reîntre „în rolul și atribuțiile pe care acest Partid liberal le are, sau astfel, încetul cu încetul, să cedeze tot mai mult terenul pe care-l are, altor oameni, cu alte metode și cu alte concepții”; ei afirmau că ramura liberală se despărțise de vechiul trunchi nu atât pe chestiuni de ideologie, cât pe o chestiune de reacțiune morală împotriva atmosferei pe care a avut-o în vechiul partid¹⁵².

Reduși la postura de factor de presiune spre conformism a vechilor liberali, georgiștii aveau însă convingerea rolului lor, de continuatori ai vechilor liberali în noul context al domniei lui Carol al II-lea, pe care nu-l lăsaseră prizonier național-țărăniștilor¹⁵³. După demisia guvernului Mironescu și declanșarea crizei de guvern (4 aprilie 1931), Gheorghe Brătianu a crezut că a sosit momentul recompensei politice din partea Regelui. În ședința din 5 aprilie 1931 a comitetului central al partidului pe care-l conducea, el asuma răspunderea guvernării pentru formațiunea sa, deși, cum

¹⁴⁹ Ion Sân-Georgiu, „Demisia guvernului Iuliu Maniu”, în *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 8, sâmbătă, 11 octombrie 1930, p. 1-2.

¹⁵⁰ Georgiștii au obținut locul II în județele Caraș (1982 voturi), Vlașca (cu 2829 voturi) și Putna (cu 5105 voturi); locul V în Teleorman (4390 voturi) și VI în Bihor (3198 voturi).

¹⁵¹ După cum îi acuzau constant liberalii din jurul lui Vintilă Brătianu: *Viitorul*, anul XXII, numerele 6770 și 6846, duminică 31 august, respectiv vineri, 28 noiembrie 1930, paginile 4 ale fiecărui număr.

¹⁵² Aurel Buteanu, deputat de Satu-Mare, *Spre o nouă Constituție. Discurs rostit în ședința din 18 dec. 1932 a Adunării Deputaților, cu prilejul discuției Adresei de răspuns la Mesajul Regal*, Cluj, Editura „Patria”, 1933, p. 6-7.

¹⁵³ Așa cum îi prezenta Gheorghe Brătianu unchiului său propria poziție din zilele Restaurației („Partidul Național-Liberal și regele Carol al II-lea. Impresionanta expunere a d-lui prof. Gheorghe I. Brătianu”, în *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 136, vineri, 20 iunie 1930).

reitera presei străine, era dispus și pentru un guvern de concentrare¹⁵⁴. Obsesia identității și orgolioasa competiție cu „duciștii” au făcut imposibil orice acord, Iorga nefiind acel mediator capabil pentru a amorsa o acțiune comună¹⁵⁵. Gheorghe Brătianu a refuzat proiectul guvernului de Uniune Națională, dorit de rege, în condițiile în care în spațiul public exista tendința de a trata diferit cele două partide liberale¹⁵⁶. Eșecul pentru georgiști a fost mare, așteptările de a fi adus la guvernare fiind dublate de credința că rămânerea lui I. G. Duca în opoziție însemna sfârșitul partidului liberal tradițional prin trecerea la noua formațiune liberală a tuturor liberalilor¹⁵⁷.

Deși Gheorghe Brătianu a încercat să transforme refuzul de a participa la guvernul Iorga într-o problemă identitară, vorbind despre moralitatea noii formațiuni în fața ipocriziei conducerii vechiului partid liberal¹⁵⁸, nemulțumirile au

¹⁵⁴ Gheorghe Brătianu preciza că, de la înființare, partidul parcusese trei etape: de formare, de alcătuire a programului și a treia în care cerea guvernarea (*Mișcarea*, anul XXV, nr. 111, sâmbătă, 7 aprilie 1931, p. 1). Vezi și „Partidul Național-Liberal își asumă răspunderea”, în *Liberalul*, Buzău, C. Iarca, anul XXXIX, nr. 6, aprilie 1931, p. 1; „Declarațiile făcute presei străine”, în *Ibidem*, „D-l George Brătianu expune acțiunea partidului național-liberal în desfășurarea îndelungatei crize de guvern”, în *Liberalul*, Buzău, C. Iarca, anul XXXIX, nr. 7, mai 1931, p. 1 (întrunirea comitetului executiv central din 19 aprilie 1931); după cum mărturisea un liberal buzoian, partidul liberal reinnoit aștepta cu încredere să fie chemat la cârmă (Gh. Maxen-profesor, „Experiența bătrânilor... duciști?”), în *Liberalul*, Buzău, C. Iarca, anul XXXIX, nr. 7, mai 1931).

¹⁵⁵ Solicitarea lui de a primi același număr de locuri ca și „vechiul” partid liberal a fost primită cu multe rezerve (N. Iorga, *Doi ani de restaurație...*, în *România contemporană*, p. 425-427). Nu trebuie uitat nici faptul că la moartea lui Vintilă Brătianu, Gheorghe Brătianu a revendicat zgomotos șefia, considerându-l un profitor pe I. G. Duca.

¹⁵⁶ Însărcinat de Rege cu formarea Cabinetului, Nicolae Titulescu oferise un număr egal de portofolii celor două partide mari (Partidul Național-Țărănesc și Partidul Național Liberal tradițional), iar pentru partidele mici propusese câte un loc fără portofoliu. Liderii formațiunilor mici (Gheorghe Brătianu, Octavian Goga și dr. Nicolae Lupu) au respins în bloc formula, ei realizând în 15 aprilie 1931 un pact având la bază principiul egalității de tratament a actorilor politici (*Mișcarea*, anul XXIV, nr. 118, vineri, 17 aprilie 1931, p. 1). Ulterior, Constantin Argetoianu, ca factotum în guvernul Iorga, a mers spre Duca, oferindu-i acestuia 71 de locuri în Cameră, spre deosebire de Gh. Brătianu, căruia i-a oferit doar 30.

¹⁵⁷ Această apreciere nu era lipsită de teme; în momentul respectiv, „tinerii” liberali dar și I. Inculeț, Gh. Tătărescu și R. Franasovici s-au pronunțat pentru o împăcare cu Gh. Brătianu și pentru participarea la orice combinație guvernamentală cerută de Rege (ANIC, fond D.G.P., vol. I, dos. 4 / 1930, f. 39-40; Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. IX, p. 199-200; *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 120, duminică, 19 aprilie 1931, p. 1).

¹⁵⁸ Era o problemă de demnitate și crez al partidului liberal, tovărășia cu vechea conducere liberală, care a terfelit numele Suveranului, fiind – după ei – o imposibilitate morală; spre deosebire de „ceilalți liberali”, care au primit pomana guvernului și au renunțat la existența partidului în alegeri, abandonând drapelul, programul de conduită, memoria lui Ion C. Brătianu, a lui Ionel. Noii liberali, ca „străjeri neclintii ai numelui, cinstei, demnității

fost importante printre partizani, incapabili să înțeleagă nuanțele în comparație cu discursul predominant de până atunci, care prezenta formațiunea drept una aflată sub grația Regelui: un guvern de uniune națională dorit de rege (pentru cei mai mulți observatori ai spațiului public era un „guvern al Regelui”) era boicotat de carliști¹⁵⁹. Sfârșirea acelei tangibile promisiuni a guvernării și răcirea relațiilor dintre Gheorghe Brătianu și Carol al II-lea au determinat părăsirea structurii politice conduse de tânărul profesor universitar de către unele personalități de prim-plan, precum I. Al. Vasilescu-Valjan, Istrate Micescu, Horia Furtună, Ștefan Tătărescu sau C. Stănescu. *Viitorul* din 9 mai 1931 aducea la cunoștință, cu satisfacție, că „elemente de seamă ale grupării (georgiste –n. mea, Ov.B.) s-au întrunit (...) la dl. Valjean și, constatând că a merge pe liste separate înseamnă a pune gruparea în dezacord cu îndemnul regal, au luat hotărârea de a se desface de dl. Gh. Brătianu și a candida pe listele guvernului”¹⁶⁰. Scrisoarea adresată de grupul disident șefului partidului, semnată de 65 de persoane, mulți din ei fondatorii noului partid la 15 iunie 1930, motiva decizia retragerii prin faptul că Gheorghe Brătianu se înconjurase de o camarilă, *familia mai de aproape*¹⁶¹. Dacă fractura carliștilor pe relația cu atitudinea lui Gheorghe Brătianu față de proiectul lui Carol al II-lea afecta imaginea publică indusă până atunci, de formațiune „regală”, alte plecări au fost dureroase din perspectiva structurii de partid și a raportării la „vechii” liberali. Lideri precum Vasile G. Ispir, șeful organizației de Putna și C. Ignat, liderul georgist de la Covurlui, se întorceau în partidul liberal condus de I. G. Duca, în cazul lui C. Ignat, chiar cu majoritatea membrilor¹⁶². Hemoragia de membri a continuat pe parcursul anului 1932, în octombrie, o grupare condusă de profesorul universitar

partidului liberal”, se doreau „singura armată de rezervă („Partidul național-liberal n-a acceptat cartelul propus de guvern”, în *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 140, vineri, 15 mai 1931, p. 1); vezi și *Manifestul Partidul Național-Liberal*, în „*Liberalul*”, Buzău, C. Iarca, anul III, nr. 8, 15 mai 1931).

¹⁵⁹ Constantin Argetoianu, *Memorii...*, vol. IX, p. 237, 239; N. Iorga, *Memorii*, vol VI, p. 94, 99, 100.

¹⁶⁰ *Viitorul*, anul XXIII, nr. 6977, sâmbătă, 9 mai 1931, p. 3; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 256.

¹⁶¹ Aprecieri că „șeful a fost condus de familia mai de aproape, de gen. Văitoianu și de (...) C.C. Giurescu” îi aparținea lui Al. Vasilescu-Valjean (Iorga, *Memorii*, vol. VI, p. 147).

¹⁶² C. Ignat caracteriza mișcarea condusă de Gh. Brătianu drept una cu „caracter personal” (*Viitorul*, anul XXIII, nr.6974, miercuri, 6 mai 1931). Întoarceri la partidul liberal se înregistrau și cu sectoarele din organizația Iași, Bivolari, Nicolina, Tătărași (*Viitorul*, anul XXIII, nr.6881, marți, 13 ianuarie 1931, p. 3). În același timp, un număr important de georgiști din Ialomița se reîntorceau în vechiul partid, motivând demersul, alături de refuzul liderului de a participa la guvernul de uniune națională cerut de rege, prin impunerea în fruntea organizației a lui C. Banu, peste voința organizației (*Viitorul*, anul XXIII, nr.6978, duminică, 10 mai 1931, p. 4). În timpul campaniei electorale din 1932, *Viitorul* anunța desprinderi din organizația georgistă de București: Gh. Panaitescu, E. Slavcovschi, I. Voicu și alți membri demisionau, nemulțumiți de faptul că președintele G. Slama încercase să impună noi reguli organizatorice. Era un val mai mare de demiteri, la Iași, Suceava, Galați, Ialomița, Tutova (*Viitorul*, anul XXIII, nr. 7338, joi, 16 iulie 1932, p. 3).

Ștefan Ciobanu, din organizația Chișinău, nemulțumit de colaborarea lui Gheorghe Brătianu cu Iuliu Maniu, părăsind partidul pentru a fuziona cu gruparea lui Grigore Iunian¹⁶³.

Alegerile desfășurate în iunie 1931 au confirmat însă partidul condus de Gheorghe Brătianu ca realitate electorală și politică, în pofida pierderilor de imagine prin plecarea unor lideri, a procedeele electorale tradiționale utilizate sub tutela ministrului de Interne, Constantin Argetoianu, sau a contestațiilor discursive ale celorlalți liberali (ăflași în Cartel cu guvernul), care clamau că rezultatele georgiștilor se datorau, în mare parte, substituirii firmei partidului, în condițiile în care Partidul Național Liberal de sub conducerea lui I.G. Duca nu participase la scrutin¹⁶⁴. Georgiștii au obținut 173 586 voturi, reprezentând 5,93% din totalul voturilor exprimate, fapt care îi transforma în a treia forță în alegeri și îi îndreptățea să trimită în Legislativ 12 deputați¹⁶⁵. Rezultatele bune înregistrate în județe precum Iași (19,77%), Covurlui (14, 94%), Baia (12,70%), Dolj (12,61%), Romanși (12,22%), Cahul (11,99%), Tecuci (11,21%), Prahova (11,10%), Bacău (10,93%), R. Sărat (10,82%), Constanța (10,79%) sau Brăila (10,68%) indică puterea politică a partidului, poziționată geografic în Vechiul Regat¹⁶⁶.

Atitudinea față de guvernarea Iorga a fost negativă, deși moderată ca formulări, ținând de firea lui Gheorghe Brătianu, de recunoștință față de cel care îi fusese mentor profesional la un moment dat. S-a adăugat și nevoia de timp pentru reorganizarea partidului, după plecările din primăvara lui 1931; congresul din 6-8 noiembrie acel an a arătat forța noii formațiuni, prin mobilizarea membrilor și documentele asumate ca program cu acest prilej. Criza politică din iunie 1932, generată de demisia lui Nicolae Iorga de la președinția Cabinetului ministerial, a părut să răstoarne situația favorabilă a georgiștilor oținută în anul precedent. Gheorghe Brătianu acceptase participarea la guvernare, într-un ipotetic guvern Titulescu; acord cu atât mai convenabil noii formațiuni cu cât I. G. Duca anunțase opoziția fermă a PNL față de noua formulă preconizată. Dorința de a ajunge la putere a georgiștilor și încrederea mare în forțele lor îl determina pe Gheorghe

¹⁶³ ANIC, fond Casa Regală, dos. 31 / 1932, f. 1-2.

¹⁶⁴ Vezi, de exemplu, *Acte, explicațiuni și precizări privind...*, dar și oficiosul *Viitorul* din perioadă (*Viitorul*, anul XXIII, nr. 6997, miercuri, 3 iunie 1931, p. 1).

¹⁶⁵ Gh. Brătianu (Iași, Covurlui și Bacău), Gh. Ghișescu (Baia), Gh. M. Cantacuzino (Dolj), N. Voiculescu (Romanși), N. Constantinescu Bordeni (Prahova), C. Zamfirescu (R. Sărat), Șt. Popovici (Cahul), C. Turtureanu (Tecuci), V. Andronescu (Constanța) și Radu Lascu (Brăila). În situația de a alege, Gh. Brătianu a optat pentru mandatul din județul Covurlui; locurile rămase vacante în județele Bacău și Iași au fost ocupate de Atta Constantinescu, respectiv C. Toma. Partidul a trimis în Parlament și un senator, Dimitrie Verdeanu în județul Baia. *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 161, joi, 11 iunie 1931, p. 1 și 4.

¹⁶⁶ La polul opus, în județele Caliacra, Alba, Gorj, Hunedoara, Sălaj, Storojineș etc. georgiștii primiseră mai puțin de 2% din voturile exprimate (Marcel Ivan, tabloul Vc.). La Putna, C. C. Giurescu a pierdut la câteva voturi; ceea ce nu s-a mai întâmplat în alegerile ulterioare, când a fost ales deputat (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 257).

Brătianu să-i sugereze diplomatului însărcinat cu formarea guvernului alcătuirea unui cabinet restrâns, în lipsa participării marilor partide, doar cu acei care-și exprimaseră adeziunea față de politicile de ieșire din criza de autoritate din vara anului 1932¹⁶⁷.

Poziția favorabilă concertării politice, într-un guvern de coaliție, s-a păstrat și față de Alexandru Vaida Voevod, noul lider desemnat cu formarea guvernului după eșecul lui Nicolae Titulescu. Însă propunerea făcută de acesta lui Gheorghe Brătianu să preia conducerea Ministerului Afacerilor Străine i-a nemulțumit pe georgiștii, întrucât sugera marginalizarea lor politică în raport cu sistemul interbelic al puterii și mulțumirii partizanilor. Refuzul premierului ardelean de a le oferi departamentul Internelor pentru generalul Văitoianu și, ulterior, perspectiva unui guvern covârșitor național-țărănist, în care noii liberali să fie „o anexă lipsită de orice posibilitate de control asupra acțiunii electorale”, l-au determinat pe Gheorghe Brătianu să respingă propunerea de colaborare și să îmbrățișeze ideea de opoziție¹⁶⁸.

Alegeri din 18 iulie 1932 au fost corecte din perspectiva georgiștilor, iar scorul obținut, cel mai mare din istoria lor, îi plasa o dată în plus pe locul al treilea pe țară, cu un procentaj de 6,53 și cu 14 deputați trimiși în Parlament¹⁶⁹. Aproximarea procentajelor, între alegerile din 1931 și cele din 1932, în județe precum Iași, Covurlui, Prahova, Tecuci, confirma influența reală a noii formațiuni și geografia ei electorală, legată de zona Moldovei (Iași, Putna, Covurlui, Bacău, Baia, Tecuci), Muntenia (Prahova, Ilfov, Teleorman), Oltenia (Dolj) și Dobrogea (Constanța).

În raport cu noua guvernare național-țărănistă, georgiștii au făcut, pe parcursul anului 1933, o opoziție ce poate fi caracterizată drept moderată, ei neieșind în evidență cu nimic¹⁷⁰; doar la nivelul discursului public, urmare a crizei economice, și-au făcut loc elemente de naționalism economic și etnic.

¹⁶⁷ *Mișcarea*, anul XXVI, nr. 458, sâmbătă, 11 iunie 1932, p.1; în *Viitorul*, anul XXIV, nr.7305, duminică, 5 iunie 1932. Se pare însă că Gheorghe Brătianu a solicitat 4 ministere și 100 de locuri în parlament, promisiune imposibilă de făcut pentru premierul desemnat, Alexandru Vaida Voevod (N. Iorga, *Memorii*, vol. VI, p. 414).

¹⁶⁸ *Mișcarea*, anul XXVI, nr. 458, sâmbătă, 11 iunie 1932, p.1.

¹⁶⁹ Pe județe, rezultate foarte bune fuseseră obținute în Putna 16,57%, Iași 15,93%, Covurlui 15,53%, Prahova 14,60%, Constanța 14,36%, Tecuci 11,93%, Ilfov 10,82%, Bacău 11,81%, Dolj 11,77%, Ialomița 10,17%, Baia 10,13%, Teleorman 10,04%; cf. Marcel Ivan, tablou Vc.; cei 14 deputați fuseseră aleși la: Gheorghe Brătianu ales în Ilfov, Iași, Covurlui și Constanța (a optat pentru Constanța); C. Toma (Iași), C.C. Giurescu (Putna), C. Deleanu (Covurlui), N. Constantinescu-Bordeni (Prahova), Atta Constantinescu (Bacău), C. Turtureanu (Tecuci), G.M. Cantacuzino (Dolj), C. Banu (Ialomița), Gh. Ghițescu (Baia), D. Cioc (Teleorman), Gh. Dunka (Buzău), V. Papacostea (Caliacra); cf. Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 301-302; *Mișcarea*, anul XXV, nr. 494, vineri, 22 iulie 1932, p. 4.

¹⁷⁰ Vezi poziția față de greva de la Atelierele Grivița, georgiștii înscriindu-se pe linia guvernului și condamnând acțiunea muncitorilor ca fiind de inspirație comunistă (*Mișcarea*, anul XXVI, nr. 657, sâmbătă, 18 februarie 1933, p. 1).

Sfârșitul anului 1933, cu aducerea vechilor liberali conduși de I. G. Duca în postura de a organiza alegerile pentru structurarea unei alte majorități politice, a schimbat însă datele politice pentru georgiști.

2.5.3. Față în față cu guvernarea rivalilor

Desemnarea lui I. G. Duca în poziția celui însărcinat de factorului constituțional cu formarea unui nou guvern, în noiembrie 1933, a fost o lovitură majoră pentru georgiști, întrucât însemna invalidarea acțiunii lor publice din ultimii ani de către rege. Obligarea lui I. G. Duca de către Carol al II-lea înspre un guvern de colaborare cu Gheorghe Brătianu a fost o umilire pentru ambii competitori și s-a finalizat cu un eșec previzibil, întâlnirea materializând dezacordul ideologic și personal deopotrivă¹⁷¹. Pe de altă parte, forța dovedită a vechiului Partidul Național Liberal putea să reprezinte o presiune pentru structurile georgiștilor, mulți membri care îl urmaseră pe Gheorghe Brătianu din oportunism putând fi atrași acum de „binefacerele” puterii celorlalți.

Motivarea refuzului de a participa alături de vechii liberali la guvernare includea două aspecte, etic și politic-național, georgiștii referindu-se la imoralitatea aducerii la putere a celor care complotaseră împotriva Regelui, care se împotriviseră în zilele dificile ale Restaurației¹⁷². Ideile de guvern al camarilei sau impus din afară, cu subordonarea economică a României față de puterile străine, au predominat în discursul apropiaților lui Gheorghe Brătianu, mărturisind înfrângerea politică și frustrarea resimțită¹⁷³. Duritatea discursivă a presei georgiste împotriva Cabinetului condus de I. G. Duca și, implicit, chiar împotriva Regelui a determinat guvernul să suspende ziarul *Mișcarea* pentru două săptămâni, după 19 noiembrie până pe 5 decembrie 1933, ceea ce a putut fi citit și în grila obstrucționării campaniei politice a opoziției. Scena cu Gheorghe Brătianu și generalul Văitoianu vânzând pe stradă ziarul suspendat de guvern¹⁷⁴ reiterea opoziția liberală din primăvara anului 1930, după adoptarea de către guvernul Maniu a „legii alarmismului”, sau din iunie același an, atunci când, după Restaurație, liberalii cunoșteau moartea civilă. Alături de dizolvarea Gărzii de Fier, față de care georgiștii au protestat, socotind-o o încălcare a legilor și creând primejdia nesocotirii drepturilor cetățenilor și precedentul dizolvării unui partid politic¹⁷⁵, abuzurile împotriva liberalilor georgiști au fost cele care au creat un climat tensionat în campania electorală. Violențele fizice la care au

¹⁷¹ Scena este povestită, cu amănunte diferite, dar cu același rezultat, de mai mulți memorialiști: Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I., p. 69; Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. X, p. 259.

¹⁷² *Mișcarea*, anul XXVII, nr. 866, marți, 14 noiembrie 1933, p.1; Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. X, p. 256.

¹⁷³ Articolele din *Mișcarea*, din acea perioadă, aveau titluri precum: *Țara sub guvernul de sdrențe al Camarilei, Guvernul conspirației, Guvernul călău al conștiinței naționale etc.*

¹⁷⁴ N. Iorga, *op. cit.*, vol. VII, p. 121.

¹⁷⁵ România își pierduse calitatea de stat de drept, reprezenta o concluzie a georgiștilor (*Mișcarea*, XXVII, nr. 877 și 878, marți și miercuri, 12 și 14 decembrie 1933, paginile 1).

fost supuși redactorii oficiosului *Mișcarea*, culminate cu arestarea lui Gheorghe Brătianu, chiar dacă doar pentru jumătate de oră (în 13 decembrie 1933), au creat emoție în opinia publică, făcând guvernul odios o dată în plus și generând un val de simpatie pentru georgiști¹⁷⁶. Ei erau reprezentați și s-au autoreprezentat ca victime politice ale liberalilor guvernamentali, care încercau să-i invalideze și din punct de vedere electoral prin mijloacele represive ale autorității. Faptele nu se suprapuneau decât în parte acestei lecturi, I. G. Duca dorind să evite pe relația cu Gheorghe Brătianu orice contestație virulentă din partea acestuia. Campania electorală din decembrie 1933 a fost însă restrictivă față de georgiști. Ziarele locale ale partidului au fost împiedicate să apară în județe precum Botoșani, Iași, Oltenia etc.; de asemenea, manifestele electorale ale partidului au fost confiscate prin cunoscutele mecanisme administrative¹⁷⁷. În aceste condiții și proiectându-se ca lider simbolic al opoziției oprimate, Gheorghe Brătianu a adresat șefilor de partid o scrisoare prin care propunea retragerea din alegeri a opoziției sau o atitudine comună pentru supravegherea corectitudinii scrutinului. Dar principalii adresați ai scrisorii, liderii național-tărăniști, au respins retragerea de la alegeri, fiind favorabili doar unei poliții comune în alegeri și încunoștințării regelui despre abuzurile guvernamentalelor¹⁷⁸.

Rezultatele alegerilor nu le-au fost la fel de favorabile georgiștilor în comparație cu anii precedenți. Cu 4, 96% din voturile exprimate, ei s-au situat pe locul al patrulea ca procente, reușind totuși să trimită 10 deputați în Parlament¹⁷⁹. Cauzele insuccesului electoral au fost multiple, deși ei au acuzat cu precădere acțiunile administrative îndreptate împotriva lor. Părăsirea formațiunii de o serie de lideri de suprafață ai mișcării, totodată buni organizatori sau electori, mulți reînțorși în tabăra vechilor liberali, uzura politică legată de restrângerea entuziasmului inițial al partizanilor și de pierderea încrederii în potențialul de victorie al lui Gheorghe Brătianu în fața dinamismului politic dovedit de „vechii” liberali, dificultățile structurale ale organizației ș.a. trebuiesc inclus, de asemenea, în explicația îndepărtării evidente a georgiștilor de putere, a ieșirii lor din prim-planul vieții publice.

¹⁷⁶ Gheorghe Brătianu a fost nevoit să se prezinte ulterior la Parchet, unde a declarat că era hotărât să se apere prin mijloace proprii împotriva abuzurilor autorităților; el a trimis și o scrisoare de protest Regelui (*Mișcarea*, XXVII, nr. 878 și 879, din joi și vineri, 14 și 15 decembrie 1933, paginile 4, respectiv 1). Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. X, p. 265.

¹⁷⁷ *Mișcarea*, anul XXVII, nr. 874, vineri, 8 decembrie 1933, p. 1,2.

¹⁷⁸ ANIC, fond DGP, vol. I, dos. 71 / 1932, f. 8. La propunerile lui Gheorghe Brătianu privitoare la un protest comun la Rege și organizarea apărării la urne, Constantin Argetoianu mărturisea că a dat un răspuns de circumstanță, socotind prima inițiativă ca inutilă și pe a doua ineficace (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. X, p. 265).

¹⁷⁹ Gh. Brătianu (Iași), Gh. Deleanu (Covurlui), C. C. Giurescu (Putna), S. Mehedinți (Neamț), Al. Procopovici (Câmpulung), C. Zamfirescu (R. Sărat), Atta Constantinescu (Bacău), Radu Lascu (Brăila), N. Constantinescu-Bordeni (Prahova), A. Neguș (Brașov); vezi și Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Editura Paideia, 1999, p. 280.

Ei au rămas marginali din punct de vedere politic pe parcursul guvernării PNL Gheorghe Tătărescu, chiar în condițiile contestării totale a celorlalți. Deși la rândul lor se îndepărtau programatic de liberalismul clasic, în fața derapajelor administrative ale celorlalți, ei aveau convingerea, exprimată de Gheorghe Brătianu în ședința Comitetului Central al partidului, din octombrie 1933, că Partidul Național Liberal urma să existe și să biruiască prin georgiști, „sau nu va mai fi în viața politică a României”¹⁸⁰. Excluderea radicală a celorlalți a fost însă nuanțată de realitatea vechiului partid liberal, împărțit structural, deși schematizarea este evidentă, între cei apropiați președintelui Constantin-Dinu Brătianu și cei grupați în jurul premierului. Guvernul Gheorghe Tătărescu era desemnat drept un „guvern personal”, care instaurase un „regim de silnicii”, în care libertatea individuală era o ficțiune, iar principiile constituționale nu erau respectate, fapt care înscrisa partidul liberal condus de Gheorghe Brătianu în rândul formațiunilor democratice și constituționaliste.

Însă chiar convingși fiind că sub firma națională și liberală se permitea înstăpânirea unui regim de dictatură și de arbitrar, georgiștii nu au demarat după 1933 o campanie de răsturnare a guvernului. Conștienți de propria lor slăbiciune politică, ei vizau în această competiție perpetuă a discursurilor confirmarea propriei lor identități liberale, o justificare în fond a actului de ruptură din iunie 1930. Această potențare verbală a condus la pactul din 25 noiembrie 1937, încheiat cu Iuliu Maniu și Corneliu Zelea Codreanu. Lupta împotriva guvernului Tătărescu, în care nu regăseau o atitudine liberală, ci mai curând tendințele autoritare ale regelui, descrie perioada ulterioară anului 1933 din perspectiva liberalilor georgiști și explică toate alianțele pe care le-au amorsat. Împotriva autoritarismului guvernamental, ei au realizat alianțele cele mai diverse.

2.6. Mijloacele politice ale georgiștilor

Acțiunea publică a Partidului Național Liberal de sub conducerea lui Gheorghe Brătianu în anii '30 a fost determinată de mijloacele lor politice. Formați în sociabilitatea liberală din primul deceniu interbelic și marcați de succesele politice ale formațiunii dominate de personalitatea lui Ionel Brătianu, georgiștii s-au inspirat direct de la „vechii” liberali atât sub raport organizatoric, cât și ca manifestare publică. Comparându-se mereu cu ceilalți liberali, partizanii lui Gheorghe Brătianu pierdeau din vedere că nu aveau capacitățile financiare sau umane ale acelorora de care se despărțiseră în iunie 1930.

2.6.1. Capacitatea politică și organizatorică a georgiștilor. Atragerea tineretului universitar

Alegerile din decembrie 1933 au arătat limitele structurii politice numită Partidul Național Liberal Gheorghe Brătianu. Organizarea partidului în teritoriu depindea de marii electori, de resursele pe care aceștia le puteau mobiliza la

¹⁸⁰ Mișcarea, anul XXVII, nr. 837, vineri, 6 octombrie 1933, p.1.

momentul scrutinurilor. În conjuncturile favorabile ale guvernărilor național-țărăniște, rezultatele electorale le dăduseră speranțe privind potențialul de creștere al formațiunii. Campania politică în contextul vitreg al scrutinului organizat în decembrie 1933 de I. G. Duca și Gheorghe Tătărescu a demonstrat însă vulnerabilitatea georgiștilor. Absența avantajelor pe care le deținuseră în anii anteriori, raportul favorabil cu Coroana, atitudinea binevoitoare a guvernelor național-țărăniște, entuziasmul începutului, încrederea tinerilor intelectuali, la care se adăugau uzura politică, lipsa resurselor financiare și a cadrelor cu suprafață risca să îi transforme pe georgiști într-o mișcare minoră a politicii românești. Rețeaua organizațională era deficitară în multe județe, procesul de constituire a filialelor nefiind finalizat¹⁸¹. Formațiunea condusă de Gheorghe Brătianu nu dispunea de o Casă a partidului, suportul financiar necesar unei bătălii electorale în condiții ostile. În același timp, în lipsa perspectivelor unei participări la guvernare nu se putea baza pe instituții economice particulare, dispuse să susțină logistica unei construcții de durată. Nici relațiile cu tinerii nu erau statuate, deși noul grup se definea ca o mișcare a înnoirii, animată de avânt generațional și de dinamism. La începutul anului 1934, reorganizarea a fost demarată, ca formă de mobilizare a membrilor și de întărire a partidului, dar și ca acțiune publică.

Adunările regionale organizate în a doua jumătate a anului 1934, la Timișoara (august), Iași (septembrie), Chișinău (octombrie) și Craiova (noiembrie) arătau eforturile mari ale liderilor (mai ales Gheorghe Brătianu, C.C. Giurescu și Constantin Toma), care s-au deplasat mereu în teritoriu, pentru a oferi încredere partizanilor în lupta politică. Deși întrunirile publice au urmărit să dovedească în mod oficial activitatea partidului și acțiunea sa de „veghe”, de informație și de luptă pentru restaurarea moralității și normalului¹⁸², aspectul intern a fost dominant. El a reieșit cu claritate din faptul că demonstrația de la București din 2 decembrie 1934, considerată drept moment culminant al manifestărilor publice din acel an, a fost asumată de membrii georgiști ca al doilea Congres general al P.N.L.¹⁸³. Condamnarea rostită de Gheorghe Brătianu împotriva servilismului și ineficienței guvernului Tătărescu, a sistemului de guvernare, dar și împotriva Coroanei, precum și defilarea demonstrativă a 40 000 de oameni (după aprecierile *Mișcării*) în fața

¹⁸¹ La ședința Comitetului Central din 9 mai 1934, au participat noi lideri județeni, precum V. Daschievici (Alba), Gh. M. Cantacuzino (Dolj), D. M. Sturdza (Neamț), V. Ionescu (Suceava); reprezentanții județelor Baia, Constanța, Maramureș, Rădăuți, Storojineț și Turda nu au participat; procesul de reorganizare nu era terminat nici în județele Câmpulung Moldovenesc, Vaslui și Hotin (*Mișcarea*, anul XXVII, nr. 985, joi, 10 mai 1934, p. 3).

¹⁸² *Mișcarea*, anul XXVII, nr. 1123, joi, 15 noiembrie 1934, p.1 (obiectivele mărturisite la întrunirea de la Craiova).

¹⁸³ În condițiile în care cenzura și starea de asediu erau în vigoare, liderii partidului au intervenit pe lângă Prefectura Poliției Capitalei, dar și pe lângă Rege, pentru a obține aprobare pentru desfășurarea manifestării. Acordul instituției includea promisiunea că va fi un congres „inofensiv, fără manifestații de stradă” (ANIC, fond familial Brătianu, dos. 497, f. 2; Idem, fond Casa Regală, dos. 19 / 1934, f. 7).

statuii lui Ion C. Brătianu din centrul Bucureștilor încercau să dea imaginea unei adunări impozante și să demonstreze forța partidului¹⁸⁴.

Dificultățile partidului au rămas însă mari în perioada următoare, atât organizatorice, plecările din partid fiind constante ca urmare a opoziției și a anticarismului tot mai evident al liderului¹⁸⁵, cât și ideologice, în necesitatea definirii formațiunii pe o scenă politică efervescentă. Greutățile financiare ale georgiștilor au fost reliefate de campania „Leul pentru «Mișcarea»”, inițiată de conducerea ziarului central al partidului în mai 1935, chiar dacă această acțiunea avea și un rol de mobilizare a partizanilor și de integrare politică a simpatizanților. Demersul, care stabilea o cotizație lunară pentru susținerea oficiosului partidului, încerca astfel să contureze un „instrument de verificare și control sigur, privitor la mersul fiecărei organizații comunale și la modul cum își fac șefii datoria”¹⁸⁶.

Crearea organizației tineretului universitar georgist a dovedit incoerența în acțiune a georgiștilor; deși prin apelul la tineretul universitar se urmărea o refondare simbolică a partidului, întrunirea inaugurală a fost convocată și amânată de mai multe ori¹⁸⁷. Ședința de constituire a avut loc finalmente în februarie 1935, la ea participând liderii formațiunii (Gh. Brătianu, A. Văitoianu, P. Negulescu, C. C. Giurescu, V. Bulgaru, I. Sân-Georgiu, M. Arăreanu, V. Papacostea, C. Ionescu-Olt). Mihai Antonescu, liderul organizației din județul Argeș, a fost ales președinte al nou înființatei structuri¹⁸⁸. Dar abia în iunie 1936 au fost alese organele de conducere ale tinerilor georgiști: Delegația Permanentă și Comitetul Central

¹⁸⁴ În pofida interdicției formulate de autorități de a rosti discursuri publice, Gheorghe Brătianu a acuzat curajos linguișirea și servilismul primului ministru, amintind în context cuvintele celebre ale lui Lascăr Catargiu, care a știut să se opună regelui Carol I în condiții similare: „Măria Ta, aiasta nu se poate!”; era o condamnare a „amestecului în cârmuire a celor care nu pot cârmui”, a favorisimelor police regale (*Mișcarea*, anul XXVII, nr. 1138, marți, 4 decembrie 1934, p. 1-3). Vezi momentul surprins și de N. Iorga, *Memorii...*, vol. VII, p. 201.

¹⁸⁵ Discursul violent anticarlist al lui Gheorghe Brătianu din decembrie 1934 fusese o surpriză chiar pentru apropiați (Arthur Văitoianu sau Constantin Toma), iar dezamăgirea unor lideri ai partidului a răbufnit, așa cum menționa o notă trimisă regelui (ANIC, fond Casa Regală. Carol II, dos. 19 / 1934, f. 12-12v.). În octombrie 1935, a fost exclus din partid Ion Sân-Georgiu (președintele organizației de Târnava Mare), carlist important, deși acțiunea sa era considerată problematică încă din septembrie 1933 (A.N.I.C., fond familial Brătianu, dos. 479 / 1934, f. 3).

¹⁸⁶ *Mișcarea*, anul XXVIII, nr. 1282, sâmbătă, 22 iunie 1935, p. 1. S-a considerat că dacă o comună nu achita cotizația era un semn că „într-un punct al județului (...) firul e rupt”; în contrapartidă, dacă unele comune trimiteau sume mai mari, însemna că sunt bine organizate, că președintele lor păstrează un contact mai strâns cu oamenii de sub comanda sa. Publicarea în ziar a sumelor colectate era o modalitate de presiune, de solidarizare cu partidul, de mobilizare, cu atât mai mult că acțiunea era investită ca indicator al conștiinței civice a Partidul Național Liberal.

¹⁸⁷ ANIC, fond D.G. P., vol. I, dos. 60 / 1930, f. 17.

¹⁸⁸ *Mișcarea*, anul XXVII, nr. 1197, marți, 26 februarie 1935, p. 4.

Executiv (cu Mihai Antonescu, președinte, P. Voiculeț, Gh. Florescu, M. Dumitrescu, C. Milea, S. Popa, I. Culacov, membri, O. Constantinescu și I. Limbăgeanu, secretari), preconizându-se totodată și crearea unui cerc de studii pentru studenții din capitală¹⁸⁹. În condițiile violenței politice din anii 1936-1937, constituirea în iulie 1937 a „secției de luptă a tineretului național-liberal”, în paralel cu organizația tineretului universitar (deși, prin completarea unor dispozițiuni din legea învățământului universitar, din 24 martie 1937, se interzicea activitatea politică a studenților, înscrierea în partide sau asociații politice¹⁹⁰), exprima tendința spre militantism și radicalism, precum și contaminarea cu unele idei și practici din spațiul extremei drepte (marșurile de la Brănești, tabăra de vară de la Florești-Prahova, propagandă directă, pe oameni)¹⁹¹.

2.6.2. Mijloace de propagandă

Pornită public dintr-o atitudine și constituită în jurul discursului și imaginii lui Gheorghe Brătianu, mișcarea georgistă a făcut apel la propagandă ca modalitate de impunere într-o societate în care partidele erau văzute drept corupte de putere, alcătuite din interesați urmărind exclusiv binefacerile guvernării și angrenate în dispute finalmente sterile din perspectiva intereselor generale. Din această perspectivă, în maniera Partidului Național Liberal, presa politică și culturală, cercul de studii¹⁹² sau casele de sfat¹⁹³ au constituit semnul angajării georgiștilor pentru propagarea propriilor idealuri și programe politice.

Revista *Mișcarea Liberală*. *Buletinul Săptămânal de Propagandă și Informații al Partidul Național-Liberal de sub șefia D-lui Gheorghe Brătianu* a constituit principala manieră de transmitere a mesajului despre noua formațiune până la apariția ziarului *Mișcarea* ca oficios. În 16 pagini, săptămânal (din 21 august 1930), publicația încerca să prezente manifestarea publică a Partidul Național Liberal georgist, evidențiindu-se rubrica de polemică și identitate politică *Revista presei*, scrisă de Tudor Arghezi. O serie de portrete ale conducătorilor (Gheorghe Brătianu, I. Al. Vasilescu-Valjean, Ion Sân-Georgiu, Horia Furtună, Istrate Micescu, Constantin Toma, V.G. Ispir,

¹⁸⁹ *Mișcarea*, anul XXVII, numerele 1542 și 1547, vineri, 19 iunie și joi, 25 iunie 1936, p. 2 și 2.

¹⁹⁰ *Codul General al României. Colecția Hamangiu*, vol. XXV, partea I, 1937, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1938, p. 725 (articolul 15).

¹⁹¹ Era mai curând organizația tineretului georgist din Capitală, condusă de M. Sturdza (*Mișcarea*, anul XXXI, nr. 1903, sâmbătă, 13 noiembrie 1937, p. 1).

¹⁹² Cercul de studii înființat în august 1930 îl avea drept președinte pe Gheorghe Brătianu, iar ca secretar pe C.C. Giurescu (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 257).

¹⁹³ Prima „Casa de Sfat” a fost inaugurată la 1 octombrie în Culoarea de Negru, la inițiativa lui Vasile Pană-Buescu, șeful organizației, în casele unui comerciant, N. Niculescu. Pe lângă această Casă de sfat, exista permanent un serviciu de asistență juridică și medicală, pus la dispoziția cetățenilor, în mod gratuit, zilnic; acolo se puteau consulta consulta diferite reviste și ziare; întruniri săptămânale, cu membrii comitetului organizației sectorului de Negru, chestiuni de interes general și local, a asigura spiritul de solidaritate politică și socială între membri (*Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 7, sâmbătă, 4 octombrie 1930, p. 7-8).

C.N. Ifrim, Constantin Giurescu ș.a.), puțin utilizabile pentru o analiză serioasă, întrucât prezentarea personajelor este propagandistică, erau utile în configurarea reprezentărilor partizane.

Trimiterile la manifestările publice al georgiștilor și raportările la celălalt partid liberal, construite pe dihotomia vechi-nou¹⁹⁴, erau însoțite de abordări pragmatice cu privire la problemele la ordinea zilei, în încercarea de a oferi o identitate precisă formațiunii. Însă nivelul intelectual ridicat al articolelor¹⁹⁵ făcea din *Mișcarea Liberală* o publicație mai curând de reflecție, care cu greu putea induce mobilizarea partizanilor. Înființarea unui ziar cotidian devenise presantă pentru georgiști în vara anului 1930, din rațiuni organizatorice și politice. Discuțiile asupra publicației au privit atât titlul sau politicianul responsabil (Horia Furtună a fost desemnat finalmente), cât și momentul apariției, 15 noiembrie fiind cel pentru care s-a optat, o dată cu deschiderea lucrărilor Legislativului¹⁹⁶.

Publicat începând cu 22 noiembrie 1930, oficiosul noii formațiuni s-a numit *Mișcarea*, preluându-se astfel denumirea sub care apăruse până atunci publicația liberalilor ieșeni. Mutarea titlului publicației ieșene la București, sublinia, așa cum mărturisea în chiar primul număr Gheorghe I. Brătianu, ideea de reluare a tradiției, de continuitate cu momentul războiului, atunci când ziarul devenise expresia voinței partidului liberal din întreaga țară¹⁹⁷. Cotidianul se afla sub conducerea lui Dem. Teodorescu, ca redactor-șef, și Ion Pas, în calitate de secretar de redacție, printre redactori regăsind pe L. Kalustian, C. Spina, C. Scharff, E. Bradu etc.; condiția de mare ținută intelectuală a ziarului a fost susținută prin colaborările lui Tudor Arghezi, G. Călinescu, Emil Cioran (în faza inițială), C. C. Giurescu, Ilie Minea, Victor Papacostea, P. P. Panaitescu etc.¹⁹⁸.

Vechiul model al publicațiilor și propagandei partidului liberal era evidențiat și de ziarele organizațiilor județene, plecând de la denumirea de *Mișcarea* (*Mișcarea Albei*, *Mișcarea Argeșului*, *Mișcarea Bacăului*, *Mișcarea Banatului*, *Mișcarea Constanței*, *Mișcarea Făgărașului*, *Mișcarea Mehedințului*, *Mișcarea Mureșului*, *Mișcarea Muscelului* etc.)

¹⁹⁴ Această idee de reînnoire a partidului se regăsește în majoritatea materialelor. Vezi, de exemplu, Al Rosetti, „La om nou, legi nouă. Discurs rostit la Congresul din Craiova (3 august 1930)”, în *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 2, joi, 28 august 1930, p. 1-2.

¹⁹⁵ Henri George Meitani, avocat al Ministerului de Domenii și al Societății de Credit Funciar Urban, proiecta o adevărat conferință în paginile revistei despre convertirea datorniilor agrare în titluri de credit; la fel, arhitectul G.M. Cantacuzino despre orașele României Mari.

¹⁹⁶ ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dos. 60 / 1930, f. 12.

¹⁹⁷ Gheorghe I. Brătianu, „Spre fapta nouă”, în *Mișcarea*, anul XXIV (s.n.), nr. 1, duminică, 22 noiembrie 1930, p. 1. La Iași a rămas un ziar (începând cu numărul 264 din 23 noiembrie 1930) cu denumirea de *Mișcarea Moldovei*, cu apariții neregulate însă, și mai curând săptămânal decât cotidian așa cum își propunea inițial (Victor Spinei, *op. cit.*, p. 286-287; I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești. 1790-1990*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 290-291; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 558).

¹⁹⁸ L. Kalustian, *Simple note*, II, București, 1982, p. 193-198, *apud* Victor Spinei, *op. cit.*, p. 287. Ulterior, direcția ziarului a revenit lui Constantin Hențescu.

apărute mai ales în perioada anilor 1931-1935, sau de revista teoretică *Ideea liberală*, al cărei director era I. Ionescu-Olt¹⁹⁹.

2.6.3. Cultul lui Gheorghe Brătianu

La consfătuirea delegaților județeni ai partidului din 4 septembrie 1930, noua formațiune s-a conturat pe linia condamnării vechiului partid pentru antidinasticism, chiar după „formală” recunoaștere de către vechii liberali a Regelui, așa cum apreciau georgiștii. Importante erau însă delimitările față de programul vechilor liberali, directivele fiind colaborarea cu capitalul străin, rezolvarea prin măsuri prudente și serioase a problemei datoriilor agricole, modificarea legii administrative, consolidarea în adâncime a învățământului, intensificarea învățământului practic²⁰⁰. Banchetul de la restaurantul „Luzana”, care a urmat consfătuirii, a reliefat, dincolo de program și de discursurile oficiale, cultura politică a membrilor noului partid. Obținerea puterii și recunoașterea socială urma să aibă drept eșafodaj cultul liderului mesianic, mai întâi cel al lui Regelui, „siguranța și nădejdea țării”, după Gheorghe Brătianu, și apoi, mult mai elaborat, cultul fiului lui Ionel Brătianu. Similar celorlalte formațiuni din spațiul politic românesc, georgiștii urmau să „trăiască” prin șeful lor; în condițiile puternicei personalizări politice a scenei publice, Gheorghe Brătianu era factorul legitimant și elementul de coeziune al mișcării apărute postrestaurație.

Noul lider devenea astfel o construcție intelectuală, cumulând discursiv trăsăturile personajului mitic. El era, totodată, „continuatorul”, fiul tatălui său, „succesorul” (I. Al. Vasilescu-Valjean), „adevăratul descendent” (Istrate Micescu), ipostaziind „adevărata tradiție a liberalismului românesc”, dar și un factor inaugural, care clădește înlăturând răul din societate. Deși, Gheorghe Brătianu nu a fost întrutotul de acord, întrunirile publice cunoșteau paricidul ritual, o exorcizare a răului din perspectiva georgiștilor: afișele îl înfățișau pe balaurul Vintilă străpuns de lancea Sfântului George Brătianu²⁰¹. Calitatea eroică a liderului era întărită de Constantin C. Giurescu, care îl prezintă drept un „cavaler fără frică și fără prihană”, întrupare a tinereții generoase și creatoare²⁰². Ideea de revoluție a țării, de înnoire,

¹⁹⁹ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 287. Ilustrare a preluării unui model al liberalilor „vechi”, în 1937, georgiștii au înființat pentru mediul rural un supliment al ziarului central al partidului, intitulat *Mișcarea Satelor* (după calapodul *Postei țăranilor*).

²⁰⁰ „Consfătuirea delegaților județene”, în *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 4, sâmbătă, 13 septembrie 1930, p. 3-4.

²⁰¹ Mătușa lui, Sabina Cantacuzino, era indignată de faptul că lui Vintilă Brătianu i se spunea în aceste întruniri *Smintilă Brătianu*, iar nepotul său nu a protestat, se indigna memorialista (Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 246).

²⁰² „Banchetul de la Luzana”, în *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 4, sâmbătă, 13 septembrie 1930, p. 4-7. În contrapondere, Vintilă Brătianu și I.G. Duca erau reprezentați ca fiind niște pontifi ai farsei politice, lipsiți de idei și de prestigiu (Horia Furtună), cu niște soldați obosiți de tanieme de jetoane de prezență și de comisioane, care nu mai doresc să lupte (I. Al. Vasilescu-Valjean). Figurativ, ideea de continuitate era sugerată prin afișele, broșurile

generată prin gestul curajos de ruptură din iunie 1930, îi conferea lui Gheorghe Brătianu virtuțile etice ale salvatorului mesianic, cel care anunța o nouă eră pentru societate²⁰³. Misiunea istorică asumată de regenerare a țării, postura de „învățător al neamului”, ca mare intelectual într-o societate marcată de caracterul magic al științei de carte, atrăsese mii de oameni care nu făcuseră niciodată politică, așa cum remarcă I. Al. Vasilescu-Valjean²⁰⁴. Unificator al societății, Gheorghe Brătianu dădea sens, după realizarea statului național, unui nou ideal, cel al organizării statului român pe baze moderne²⁰⁵.

2.6.4. Alianțele politice. Încercarea Frontului constituțional

Demersul politic major al georgiștilor în plan public după 1933 a fost încercarea de a structura opoziția împotriva guvernului Tătărescu, dar și împotriva Regelui, printr-un *front constituțional*. Dar, dintre actorii publici credibili, numai generalul Averescu a răspuns favorabil acestei acțiuni²⁰⁶. La 12 mai 1934, publicațiile

ș.a. în care portretele lui Ion C. Brătianu, Ionel Brătianu și George Brătianu se aflau pe același plan.

²⁰³ În persoana lui Gheorghe Brătianu se arătau „zorii unei zile mai fericite”, de la care se aștepta mântuirea; era mântuitorul vremii, omul de nădejde trimis de sus (imprecizia era, probabil, involuntară, nefiind specificat dacă era vorba de Dumnezeu sau de Rege), Cf. N. Marcea, „Ne trebuie unire (Glasul satelor)”, în *Liberalul*, Buzău, C. Iarca, anul XXXIX, nr. 4, 1 martie 1931, p. 1. Al. Rosetti îl compara pe noul lider cu Mihail Kogălniceanu și cu rolul acestuia pe lângă Cuza („La om nou, legi nouă. Discurs rostit în Congresul din Craiova (3 august 1930)”, în *Mișcarea Liberală*, anul I, nr. 2, vineri, 28 august 1930).

²⁰⁴ Valjean, „Țara care se înnoiește”, în *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 1, duminică, 22 noiembrie 1930, p. 1.

²⁰⁵ C. C. Giurescu impunea ideea că cei grupați în jurul lui Gheorghe Brătianu reprezentau o generație, a cărei datorie era să dea sens unui nou ideal, întrucât societatea românească de după război nu a mai trăit sub regimul unui ideal clar gândit și statornic urmărit; realizarea statului național nu trebuia să fie un scop în sine: acum trebuia realizată organizarea statului român pe baze moderne, fapt care impunea existența unei generații etice (C. C. Giurescu, „Datoria generației noastre”, în *Mișcarea*, anul XXIV, nr. 1, duminică 22 noiembrie 1930, p. 1).

²⁰⁶ Folosesc această sintagmă, de „actori credibili”, întrucât la această mișcare anticarlistă s-a raliat la un moment dat și Grigore Forțu, împreună cu Blocul Cetățenesc pentru Mântuirea Țării, sau Mihail Stelescu și Cruciada Românismului. Acceptați de Gheorghe Brătianu, faptul a fost de natură să arunce o umbră asupra colaborării cu mareșalul Averescu, dar și asupra relațiilor din interiorul formațiunii georgiste, mai ales Arthur Văitoianu dezaproband radicalismul și anarhismul anticarlist sau antilupist al noilor intrați; vezi scrisorile trimise lui Gheorghe Brătianu de Alexandru Averescu (Biblioteca Academiei Române, Secția Manuscrise (în continuare BARM), Cor. G.I.B., S. 2 (2) / CDIII, *apud* Victor Spinei, *op. cit.*, p. 414), respectiv de Grigore Forțu (BARM, Cor. G.I.B., S. 27 (1) / CDIII, *apud* Victor Spinei, *op. cit.*, p. 414-415). Asupra refuzului celorlalți competitori politici de a accepta o astfel de construcție vezi Hans-Christian Maner, *Parlamentarismul în*

centrale ale Partidului Poporului și georgiștilor publicau un comunicat prin care se anunța hotărârea șefilor celor două formațiuni politice de a adopta o atitudine comună față de evenimentele politice și față de „posibilitatea unor împrejurări grave ce se pot ivi în viața noastră politică”. Înțelegerea fusese discutată încă din octombrie 1933, dar ea lua forma acordului politic de combatere a guvernului Tătărescu în primăvara anului următor²⁰⁷, precum și direcția unei uniri între cele două formațiuni. La începutul anului 1935, atunci când a fost redactat un al doilea manifest comun, după cel din 11 mai 1934²⁰⁸, fuziunea era socotită definitiv realizată, *Mișcarea* urmând să devină oficiosul noii grupări. Georgiștii aveau de altfel preeminență, ei asumând în proiect conducerea majorității organizațiilor locale; în noua schemă de organizare, consecință a regresului politic al partidului condus de Alexandru Averescu, averescanii aveau mai mult un rol decorativ, calități de „președinte de onoare” al diverselor filiale. Anunțul oficial a fost amânat în așteptarea unui moment prielnic care însă nu a mai venit, ulterior intervenind suspiciunile și nemulțumirile reciproce²⁰⁹.

Practica și atitudinea tot mai pronunțat anticarliste, adoptate după 1934 de Gheorghe Brătianu, marcate de atacurile dure împotriva Elenei Lupescu²¹⁰, dar mergând până la abținerea de a participa la festivitățile din octombrie 1935 de la Peleş²¹¹, l-au izolat pe acesta în plan public. Chiar în sânul propriei formațiuni, în

România (1930-1940), traducere de Adela Motoc, prefață de Florin Constantiniu, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 150-151.

²⁰⁷ Înțelegerea fusese încheiată prin intermediul soției lui Gheorghe Brătianu, Elena Sturdza (ANIC, fond familial Alexandru Averescu, dos. 107, f. 1-2). Asupra acordului și a termenilor lui vezi ANIC, fond familial Alexandru Averescu, dos. 49, f. 2) și *Mișcarea*, anul XXVII, nr. 986, sâmbătă, 12 mai 1934, p. 1-2.

²⁰⁸ Asupra acestui nou manifest din 25 ianuarie vezi articolul secretarului general al partidului poporului, Alexandru Otetelișanu, „Acordul”, în *Mișcarea*, anul XXVIII, nr. 1203, marți, 5 martie 1935, p. 1; ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dos. 68 / 1934, f. 21-23.

²⁰⁹ ANIC, fond Familia Brătianu, dos. 479. f. 9. Vezi notele din 7 ianuarie și 11 ianuarie 1935, ACNSAS, fond P. 356, Ancheta Brătianu I. Gheorghe, vol. 2, f. 3-4. Vezi și N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 163. Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 297. Asupra cauzelor imposibilității de a se ajunge la fuziune vezi schimbul de scrisori între cei doi lideri politici publicat de Victor Spinei (BARM, Cor. G.I.B., S 2(5) / CD III, respectiv BARM, COR. G.I.B., S 4 (3) / CD III, *apud* Victor Spinei, *op. cit.*, p. 426-428).

²¹⁰ Duritatea acuzelor la adresa amantei lui Carol al II-lea, potențată de Atta Constantinescu, l-a determinat pe Mihail Manoilescu, el însuși anticarlist la acea dată, să-i atragă asupra faptului că riscau să-l compromită pe rege: „el trebuia să știe ca istoric că metresele regale constituie probleme de stat, care se tratează cu toată seriozitatea și discreția problemelor de stat, iar nu cu o vulgară publicitate” (Mihail Manoilescu, *op. cit.*, vol. II, p. 359).

²¹¹ La această ceremonie prilejuită de aniversarea nașterii reginei Maria nu participaseră, de altfel, nici alți lideri politici, precum Alexandru Averescu, Dinu Brătianu, A. C. Cuza, Nicolae Iorga, Ion Mihalache sau Alexandru Vaida-Voevod (vezi Victor Spinei, *op. cit.*, p. 295).

pofida dimensiunii morale pe care o susținea, oameni politici de suprafață precum Constantin Toma sau C.C. Giurescu s-au distanțat de formulările liderului²¹².

Eșecul georgiștilor de a ajunge la alianțe viabile a arătat capacitatea lor redusă de negociere din perioadă: izolați doctrinar într-un spațiu al liberalismului politic greu de înțeles pentru o societate românească tradițională, în cea mai mare parte a ei, manifestând o anumită superioritate morală și politică, Gheorghe Brătianu și adepții lui erau puțin frecventabili pentru celelalte forțe politice.

* * *

În 1937, la sfârșitul ciclului politic dominat formal de liberali în plan parlamentar și de Gheorghe Tătărescu din perspectiva guvernului, regresul georgiștilor în plan public era evident. În pofida modernității campaniei lor electorale din acel sfârșit de an, cu folosirea radio-ului pentru expunerea mesajului politic și a aeroplanului pentru răspândirea manifestelor²¹³, teama față de posibila perpetuare a guvernării tătăresciene s-a tradus ca disperare. Pactul de alegeri cu Corneliu Zelea Codreanu și cu Iuliu Maniu, materializând anumite simpatii anterioare²¹⁴, a generat confuzie printre georgiști și a legitimat legionarismul. Partidul Național Liberal Gheorghe Brătianu a obținut doar 3,89% din totalul voturilor exprimate în alegeri, locul 6 pe țară. Formațiunea georgistă ar fi putut trimite 16 deputați în Cameră, în condițiile în care nici un partid nu beneficia de prima majoritară. Alegerile arătasera însă, dincolo de scorul dezastruos, fracturile interne din partid, viziunile diferite privind evoluția mișcării și chiar lipsa de încredere în orizontul politic al alternativei liberale²¹⁵.

2.7. Sfârșitul dizidenței. Reîntregirea liberală²¹⁶

În noile condiții politice de după alegerile din decembrie 1937, la 9 ianuarie 1938, Gheorghe Brătianu trimitea o scrisoare unchiului său, Dinu Brătianu, șeful

²¹² Ioan Sân Georgiu îi scria regelui, în februarie 1935, că poate conta pe loialitatea integrală a lui Giurescu și a grupului său față de Rege, istoricul de la București solicitându-i lui Gheorghe Brătianu temperarea campaniei anticarliste și amenințând cu plecarea (ANIC, fond Casa Regală, dos. 6/1935, f.7-11).

²¹³ *Mișcarea*, anul XXVIII, nr. 1931, vineri, 17 decembrie 1937, p. 1. Pentru a atrage electoratul, georgiștii au deschis la București dispensarul „Mihail Sturdza”, unde se acordau gratuit populației nevoiașе consultații și tratamente medicale (*Mișcarea*, anul XXVIII, nr. 1930, joi, 16 decembrie 1937, p. 2).

²¹⁴ Momentul decembrie 1933, cu protestul față de decizia desființării Gărzii de Fier, precum și dispoziția dată de Corneliu Zelea Codreanu ca legionarii să-i susțină în alegeri pe Gheorghe Brătianu în Vechiul Regat și pe național-țărăniști în Ardeal, este o dovadă în acest sens.

²¹⁵ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 333-334.

²¹⁶ Vezi și Ovidiu Buruiană, Ovidiu Buruiană, *Partidul Național Liberal în anii 1927-1933*, teză de doctorat, Iași, 2008, p. 571-575.

Partidul Național Liberal, prin care se declara de acord cu reunificarea partidului²¹⁷. Paranteza georgistă se închidea în evoluția Partidul Național Liberal o dată cu hotărârea Delegației permanente a Partidul Național Liberal din 10 ianuarie 1938 de a-i încadra pe foștii georgiști în ideologia și doctrina partidului, cu supunerea lor la tradiționala disciplină a P.N.L. și respectarea tuturor ierarhiilor „actuale”²¹⁸. În ziua următoare, Secretariatul general transmitea instrucțiuni președinților organizațiilor județene pentru a lua legătura cu conducătorii organizațiilor georgiste și a restabili raporturi cu aceștia²¹⁹. Ziarul *Mișcarea*, reapărut pentru o săptămână, pe 13 ianuarie, anunța pe membrii și simpatizanții partidului condus de Gheorghe Brătianu despre reîntregire și despre necesitatea de a urma cu credință și devotament pe președintele partidului, Constantin I. C. Brătianu. Organizarea partidului urma să dea fiecăruia locul cuvenit muncii și capacității²²⁰.

O comisie alcătuită din Gheorghe Brătianu, Constantin (Bébé) Brătianu și Vasile P. Sassu s-a ocupat efectiv de întregire, la nivelul Delegației Permanente, a Comitetului Central sau a diferitelor organizații județene²²¹. Cooptat în Delegația permanentă, Gheorghe Brătianu devenea vicepreședinte al partidului, funcție creată special pentru el și care anunța succesiunea, Gheorghe Tătărescu rămânând secretar general al partidului²²².

Problema reunificării partidului fusese una importantă în anii '30, în condițiile în care miturile unității, al disciplinei liberale și cel al excelenței familiei Brătianu erau esențial sub raport identitar. Contacte, tatonări sau legături între diferiți lideri au fost stabilite sau realizate imediat după fractura produsă de Restaurație²²³. Mai

²¹⁷ „Prietenii mei împreună cu mine, înțeleg îndeajuns atitudinea ce o impun interesele superioare pentru ca să te încredințez că vom lupta cu tot devotamentul pentru binele țării și al Partidului Național Liberal sub conducerea D-tale și că-ți vom da concursul nostru în îndeplinirea marei sarcini a cărei răspundere o porți” (ANIC, fond familial Brătianu, dos. 486 / 1937-1939, f. 5). Copia dactilografiată a scrisorii și în BARM, Cor. G. I. B., S 6 / CDIII, *apud* Victor Spinei, *op. cit.*, p. 429-433.

²¹⁸ Biblioteca Națională, Așezămintele I. C. Brătianu, Colecții Speciale, fond Saint Georges, dos. CCII / 1, f. 45. Vezi și *Viitorul*, anul XXX, nr. 9003, miercuri, 12 ianuarie 1938, p. 1.

²¹⁹ Biblioteca Națională, Așezămintele I. C. Brătianu, Colecții Speciale, fond Saint Georges, dos. CCII / 2, f. 1.

²²⁰ *Mișcarea*, anul XXVIII, nr. 1939, joi, 13 ianuarie 1938, p. 1.

²²¹ ANIC, fond familial Brătianu, dos. 488 / 1938, f. 245.

²²² ANIC, fond familial Brătianu, dos. 479 / 1934, f. 8.

²²³ Nefăcând o istorie în sine a Partidului Național Liberal Gheorghe Brătianu, nu îmi propun să prezint toate aceste legături. De semnalat însă reluarea legăturii lui Gheorghe Brătianu cu Sabina Cantacuzino încă din noiembrie 1930, el scriindu-i mătușii sale cu rugămintea de a-i facilita accesul la Florica, unde mult mai răzbunătoarea Eliza Brătianu, soția lui Ionel Brătianu, îi interzicea accesul la mormântul tatălui său (BARM, Cor. G.I. B., S. 7 (11) / CD III, *apud* Victor Spinei, *op. cit.*, p. 397-398). De asemenea, Gheorghe Brătianu avea bune relații cu o serie de lideri ai fostei lui formațiuni politice, mai ales cu dr. C. Angelescu, pe lângă care a realizat multiple intervenții pentru apropiați de ai lui (vezi respectivele scrisori în Victor Spinei, *op. cit.*, p. 406, 411, 418 ș.a.).

mult, deși discursiv îi reprezentau pe cei din „vechiul” partid liberal ca fiind adevărații liberali, au existat cazuri de non-combat, precum cel din alegerile parțiale de la Ilfov, din 1934, când georgiștii nu au prezentat un candidat împotriva lui Dinu Brătianu²²⁴. Dar actul din ianuarie 1938 nu s-a făcut fără rezistențe, nemulțumirile fiind mari, atât dinspre vechii liberali, cât și dinspre tineretul georgist, pe chestiuni de principii și de putere. Și pe teren, reîntregirea s-a făcut cu dificultate, unii georgiști clamând întâietatea în organizațiile comasate (C.C. Giurescu, Victor Papacostea, C. Hențescu, Constantinescu-Bordeni și Mihai Antonescu). Pentru cumnatul său, Mihail Sturdza, reîntregirea însemna „prăpădul”²²⁵. Mulți dintre georgiști s-au regăsit ulterior în proiectul autoritar al lui Carol al II-lea, în pofida interdicției exprimate de conducerea partidului (Arthur Văitoianu, C. C. Giurescu ș.a.)²²⁶.

Un document aflat la Secția Manuscrise a Bibliotecii Academiei Române, nesemnat (dar emitentul se afla situat în zona conducerii), fără adresant (probabil, Gheorghe Brătianu) și nedatat (plasabil în perioada anterioară reunificării) lua în discuție problema refacerii partidului liberal, din perspectivă georgistă. Reticențele georgiste erau exprimate cu claritatea: criteriile învechite de activitate din Partidului Național Liberal, imposibilitatea unei guvernări alături de vechii liberali, care ar fi condus la demonetizarea lui Gheorghe Brătianu; probabilitatea unirii în condiții compatibile cu demnitatea și ambiția șefului era precară, reîntregirea putând deveni o „îmbrățișare sugrumătoare”. Multiple îndoieli erau astfel exprimate în calea fuziunii cu un adversar mai tare, care, din perspectiva georgiștilor, avea polițe de plătit. Polarizarea bunelor credințe și entuziasmelor cerea, conform analizei, un Gheorghe Brătianu intransigent, îndrăzneț și sistematic doctrinar, avantajele șefului fiind nu numai numele și prestigiul istoric sau tradiția, ci și faptul că era lipsit de orice pată a unei guvernări anterioare. De asemenea, era tânăr și aparținea noii generații²²⁷. Georgismul nu dispărea chiar în condițiile reunificării.

3. Gruparea „Omul Liber” și Partidul Liberal Democrat

După iunie 1930, acuzele la adresa practicilor politice ale liberalilor, la adresa tipului lor de disciplină și dependență, explicate prin cointeresarea în afaceri sau prin conformism politic, au devenit un loc comun al discursurilor publice. Gesturile și actele de dizidență au însoțit uneori acest discurs. Dar, în anii premergători actului

²²⁴ ANIC, fond Casa Regală. Carol al II-lea, dos. 19 / 1934, f. 18 v.

²²⁵ ANIC, fond D. G. P., vol. I, dos. 120 / 1938, f. 6. El și-a depus, de altfel, demisia din partid la 26 ianuarie 1938 (BAMR, Cor. G. I. B., S 47 (3) / CDIII, *apud* Victor spinei, p. 430), revenind ulterior asupra acestui act (*Ibidem*, p. 300).

²²⁶ Biblioteca Națională, Așezămintele I. C. Brătianu, Colecții Speciale, fond Saint Georges, dos. XIX / 4, f. 43.

²²⁷ BAR, Arh. Gh. I. Brătianu, III, Varia 16; ANIC, Fond Familia Brătianu, dos. 478, f. 1-18. (f. 17-18 pentru ultima parte a unirii).

Restaurației, atunci când unitatea ce părea indestructibilă a Partidului Național Liberal le conferea liberalilor o mare autoritate publică și forță decizională, puține au fost acele acțiuni care să pună în discuție sociabilitatea liberală. Una din manifestările opoziționiste de înainte de iunie 1930 la adresa conducerii liberale i-a aparținut lui Jean Th. Florescu, mișcarea conturată în jurului lui și a ziarului pe care el îl publica, *Omul Liber*, fiind vizibilă însă, mai mult, după Restaurație.

„Uitarea” acestei formațiuni marginale, care a purtat totuși un mesaj al dizidenței, a fost o realitate încă din epocă, când au fost tratați mai curând tangențial și în cheie ironică. Și istoriografic, menționarea „noilor” liberali este precară, rezultat al unei dificultăți evidente de informare, dar și a lipsei de impact public a mișcării. Liberalii din jurul lui Vintilă Brătianu și I. G. Duca au desconsiderat inițiativa lui Ion Th. Florescu. Spre deosebire de Gheorghe Brătianu, blamabil prin ceea ce făcuse, dar căruia nu i se putea contesta decât cu rea-voință pregătirea, capacitatea științifică, prestigiul academic, apartenența la o mare familie politică, elemente care puteau atrage încrederea celorlalți, Ion Th. Florescu nu era privit individual, autonom, puținii atrași de mișcarea lui având convingerea că acesta reprezintă, pe relația cu Carol al II-lea, o trambulină pentru situații proprii. În același timp, el a atras nemulțumiții sau exclușii din Partidul Național Liberal pentru că purta mesajul revoltei împotriva vechii conduceri și le oferea șansa revenirii într-o formă de sociabilitate liberală.

3.1. Fișa biografică a lui Ion (Jean) Th. Florescu

Informațiile despre personajul central al mișcării sunt lacunare, chiar *Memoriile* lui Ioan Th. Florescu, publicate în 1940, fiind orientate mai curând înspre partea literară a propriei activități²²⁸. Conform lui Lucian Predescu, fusese născut în decembrie 1871 la Râmnicul-Vâlcea, iar ca studii, era licențiat în drept al Universității din București și, apoi, drum comun multor tineri români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, doctor al Universității din Paris. Revenit în țară, își construise o carieră în magistratură, ca judecător de instrucție și ca autor al unor studii pe teme de criminalistică. Ulterior, a devenit un nume ca avocat pledant în București, fiind ales decan al Baroului din capitală în 1924. Era un mare pasionat de literatură și de artă, locuința lui constituind, după cei ce l-au vizitat, un veritabil „muzeu de artă”, cu covoare scumpe, statui de marmură, tablouri și fotografii cu dedicație. Se implicase în politică alături de conservatori, devenind rapid deputat de Ilfov (prima oară în 1904) și consilier municipal la București. După 1908, el a aderat la acțiunea lui Take Ionescu, care înființase Partidul Conservator Democrat, fiind considerat primul aghiotant al șefului și „decemvir” al Ligii Culturale care milita, sub patronaj takist, pentru unitatea românilor²²⁹. Patru ani mai târziu, în 1912, el a trecut însă la Partidul Liberal, pe listele căruia a fost deputat și chiar vicepreședinte

²²⁸ Ion Th. Florescu, *Gânduri de altădată*, București, „Tiparnița”- Institutul de Arte Grafice, 1940.

²²⁹ Fusese implicat, ca reprezentant al studenților români, în grupul decemvirilor care duseseră studenților francezi răspunsul la Memorandumul privitor la situația românilor ardeleni.

al Camerei în Parlamentul de la Iași (1916-1917). Marea Unire l-a găsit ca membru al Comitetului național de propagandă de la Paris, apropiat o dată în plus de Take Ionescu. Jurisconsult de frunte, iscusit legiferator, Ioan Th. Florescu a fost ministru de Justiție în guvernul Brătianu, din 1922 și până în octombrie 1923, moment din care a început declinul său în cadrul Partidului Național Liberal. El a rămas în primul planul politicii liberale și românești, pe relația cu șefia organizației de Târnava-Mare, dar și prin înființarea în 1923, în manieră takistă, a unei bune reviste de limbă franceză, *La Roumanie nouvelle*, revistă lunară la care colaborau oameni politici din Franța și Spania, cu precădere. Era o formă de propagandă națională, susținută de liberali, ca modalitate de a atrage diferiți occidentali influenți pe poziții românești. În 1929, ca formă de protest față de atitudinile conducerii liberale, dar și reacție la marginalitatea sa în partid, înființase cotidianul politic *Omul Liber*. După Restaurarea din iunie 1930, atunci când dizidența sa a devenit vizibilă, el a fondat și condus Partidului Liberal-Democrat, cu o atitudine radicală față de „vechiul” *establishment* liberal. Apropierea de Carol II-lea, precum și calitatea de membru activ al Academiei diplomatice internaționale din Paris, i-au adus ca recompensă, în octombrie 1935, însă doar la începutul războiului civil spaniol, postul de ministru plenipotențiar al României la Madrid, clasa I²³⁰.

3.2. Explicația unei marginalizări politice

Fișa biografică a lui Ion Th. Florescu este evident insuficientă, articolul de *Enciclopedie* reținând cu precădere și neutru faptele. Imaginea personajului rămâne să fie reconstituită din textele de epocă, care ne oferă un al Jean „Tehaș” Florescu. El era „marele stăpân al maselor populare”, cel mai autentic „tribun al poporului”, omul politic „cu verb impunător”, orator distins și popular, dramatic și patetic, convingător, vibrant atunci când vorbea despre Rege, neam și țară. Figură cunoscută și populară, strângând prietenește și cordial mâinile celorlalți, „plastronat și superb”, cum îl descriu contemporanii, el era mereu aflat „în admirația unui milion de cuscii, cumnați, veri și cumetre”, cărora Jean Th. Florescu le patronase nunți sau botezuri. Se spunea despre el că avea 365 de fini, după principiul „mărit

²³⁰ Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 327. Ales membru al Parlamentului de 12 ori, el devenea în anii '30 senator de drept. Insignifiant politic în deceniul al patrulea, a fuzionat ulterior cu diferite grupări (liga contra cametei etc.) într-un partid național al luptătorilor, al cărui președinte a fost. Informații lapidare despre Ioan Th. Florescu și în *Figuri politice și administrative din epoca consolidării*, București, Tipografia „România Nouă” Theodor I. Voinea, 1924, p. 68, în N. Constantinescu, *Cu oameni mari despre lucruri mici. Jean Th. Florescu*, în „Vremea. Politică-Socială-Culturală”, an I, nr. 37, joi 1 noiembrie 1928, p. 4, *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, București, Tip. „Dimitrie Cantemir”, 1932, f. p.; *La Roumanie Nouvelle* era o revistă lunară de propagandă națională; redactorii ei erau Francis Lebrun, Ion Olimp și Guerive (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 744); ANIC, fond Jean Th. Florescu, dos. 14 / 1927 (scrisoare a lui Georges Bienaimé către Jean Th. Florescu privind presa și opinia publică din Franța asupra României după moartea regelui Ferdinand) și Idem, dos. 15 / 1927 (un articol pentru revistă trimis de Georges Le Fèvre).

fete frumoase și botez băieți voinici, viitori membri ai partidului liberal”. Romulus Dianu îl găsea înimitabil, Grigore Trancu Iași sau D. R. Ioanițescu fiind departe de performanțele lui Tehaș. Era „electorul”, „Jean cel șmecher”, „l'enfant terrible” al periferiilor, „bonvivantul mahalalei bucureștene”²³¹. Caracteristicile de mai sus ni-l dezvăluie, chiar și parțial, pe Ion Th. Florescu ca omul popular al timpurilor politice dinaintea războiului, al votului cenșitar²³². După 1918, din perspectiva practicii politice, Jean Th. Florescu nu mai regăsea acel mediu familiar, al colegiilor restrânse, când cunoștea ca nimeni altul, așa cum mărturiseau contemporanii, pe toți alegătorii din București, cu pasiunile și slăbiciunile lor²³³. „Eliminarea” sau, mai curând, decăderea lui în cadrul partidului liberal își avea, cred, fundamentare în neadaptarea lui la modificarea scenei politice produsă de votul universal.

3.3. Depărtarea de partidul liberal

Popularitatea politică a lui Ion Th. Florescu, care se păstrase după 1918 în medii restrânse la București, dar și județul Târnava Mare, a cărui organizație liberală îi fusese încredințată, nu-i mai aducea o poziție avantajoasă în partid sau guvern. Considerându-se un „exilat”, după ce părăsise departamentul Justiției în octombrie 1923 în favoarea mult mai influentului Gh. Gh. Mârzescu, el a fost obsedat de ideea obținerii unui nou portofoliu ministerial. Din varii motive (jocurile politice conjuncturale, cu atragerea în partidul liberal al fostului takist Stelian Popescu, puternicul director al cotidianului *Universul*), acest lucru nu s-a produs. Mișcarea de la *Omul Liber*, din jurul ziarului cu același nume înființat și condus de Ion Th. Florescu în 1929, reprezenta o grupare redusă, legată exclusiv de persoana liderului și exprima oficial delimitarea de practicile politice liberale. Dar nemulțumirea față de tutela brătienistă asupra Partidului Național Liberal, sugerată ca motiv pentru ruptură²³⁴, era dublată de înlăturarea lui din fruntea organizației de Târnava Mare, urmare a politicii de reorganizare dusă după 1928 de conducerea centrală, de impunere a elementelor locale în fruntea structurilor județene de peste munți. Ion Th. Florescu se considera creatorul acestei organizații, iar adeziunea celor câțiva

²³¹ *Figuri politice și administrative...*, p. 68. Romulus Dianu, *Al treilea partid liberal*, în „Parlamentul românesc”, nr. 2, 27 ianuarie 1931, p. 5. Pentru filosoful Ion Petrovici, Ioan Th. Florescu era „faimosul elector al Capitalei” (Ion Petrovici, *Prin meandrele trecutului. Evocări inedite. Pagini memorialistice*, cu o prefață de Mihai Gafița, București, Editura Cartea Românească, 1979, p. 33). Era unul din pușinii oameni politici capabili să se aleagă chiar în opoziție fiind (*Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, f. p.). vezi și Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, vol. III (1901-1910), București, Editura ziarului „Universul”, 1930, p. 189.

²³² În *Parlamentul*, anul I, nr. 6, miercuri 7 decembrie 1927, p. 7.

²³³ În *Cronica Politică și Parlamentară*, anul I, nr. 10, vineri 26 aprilie 1929, p. 15.

²³⁴ În ziarul său, *Omul Liber* care apare începând cu 21 noiembrie 1929, Jean Th. Florescu considera că Partidul Național Liberal este o casă în care oamenii respirau un aer îmbăcșit și că era momentul „să se deschidă ferestrele pentru a intra aer proaspăt și cură; ideea era că partidul trebuia renovat din interior, el nu trebuia „să fie expresia unei familii, ci a tuturor celor capabili” (Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 204).

liberali din Târnava Mare la atitudinea lui de dizidență poate sugera existența unui abuz al liderilor partidului²³⁵.

Distanțarea de partid a fost însă mai mult formală, Ion Th. Florescu intervenind pentru a ajuta juridic în campania electorală diferiți liberali implicați în lupta politică de alegeri²³⁶. Însă, în momentul Restaurației, el a transformat ostracizarea în capital politic, prezentându-se ca omul care ridicase drapelul de la *Omul Liber* și revendicând întâietatea contestării autoritarismului brătienist. Ulterior, s-a articulat atitudinea procarlistă, devenită hotărâtoare după iunie 1930, formațiunea definindu-se ca „profund dinastică și nețărmurit devotată Regelui României, strălucit simbol al neamului”²³⁷.

3.4. Ficțiunea celui de-al treilea partid liberal

Momentul nașterii noii structuri politice este legat de întoarcerea lui Carol și de tendința de destructurare a Partidul Național Liberal sub presiunea opiniei publice. Ca și Gheorghe Brătianu, în imitarea acestuia în fapt, Ion Th. Florescu a organizat pe 15 iunie 1930, în aceeași dată cu adunarea georgiștilor de la „Frascati” și tot de la ora 10, o manifestație paralelă în sala „Amiciția”, ulterior desemnată congresul grupului „Omul Liber”. Problema legitimității în spațiul liberalismului devenise esențială în contextul izolării vechilor liberali; manifestația adepților liderului de la „Omul liber” a fost convocată în grabă, fiind anunțată cu doar două zile înainte. „Marea întrunire cetățenească”, așa cum a fost ea desemnată de participanți, nu aducea însă recunoașterea atât de căutată de Ion Th. Florescu. Deși ziarului grupului, „Omul Liber”, invoca participarea a mii de cetățeni, din toate grupuri sociale, veniți din Capitală și delegați din unele județe (deși în altă parte se discuta doar despre zonele din împrejurimi), care s-au reunit în pofida timpului

²³⁵ Adrian Voinea, „Răsvrătitul”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul II, nr. 51, vineri 9 mai 1930, p. 12. După iunie 1930, Ion Th. Florescu a tradus totul prin tirania exercitată de Vintilă Brătianu în partid, el având rolul de victimă în condițiile în care milita pentru democratizarea partidului, și mai puțin prin acțiunea sa din 4 ianuarie, învăluită în conformism și creație pentru a sugera dizidența: motivul autoexcluderii din partid ar fi fost marginalizarea dictată de Vintilă Brătianu, prin ordinul dat unui „zapciu” „faimos”, „arivistul necunoscut în acel județ” (profesorul Titus Gane de la Cluj), ajutorul său din Târnava Mare, ca să fie „decapitat” de șefia locală (cei 10-12 inși care formau delegația permanentă fiind terorizați de șeful absolutist), fără judecată, deși fusese ales de 2000 de partizani cu 6 luni mai devreme; potențând prima marginalizare, un al doilea motiv a fost reprezentat de interzicerea de a participa la Congresul din mai 1930 de la București (Ion Th. Florescu, „Suntem o avangardă”, în *Omul Liber*, anul II, nr. 174, miercuri, 25 iunie 1930, p. 2; vezi și cuvântarea susținută la întrunirea din Șerban-Vodă, culoarea Albastru, la începutul lunii iulie, „Pentru o eră nouă”, în *Omul Liber*, anul II, nr. 182, vineri, 4 iulie 1930, p. 1).

²³⁶ Cazul de la Buzău, al comerciantului Iordache Marinescu, la rugămintea dr. C. Angelescu (scrisoare din 20 februarie 1930, ANIC, fond Jean Th. Florescu, dos. 20, f. 1-2).

²³⁷ Const. Gr. C. Zota, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 41.

ploios pentru a manifesta public entuziasmul lor vibrant pentru Carol al II-lea, adunarea a fost mai curând modestă ca relevanță²³⁸. Vorbitorii erau, în majoritatea lor, necunoscuți din punct de vedere politic (inginerul Nicolae Ciat, avocatul Aurel M. Iliescu, fost deputat și senator, dr. Ion Jianu, fost deputat de Mehedinți, prof. univ. Constantin Simpson, prof. Popescu-Pasăre, fost senator, avocatul Tudor Teodorescu Delaroman, avocatul Dumitrescu-Dunăre ș.a.) și legați de „marele elector”; de altfel, în luările de cuvânt din acea zi, liderul grupului făcea obiectul unui cult asociat Regelui, ca fiind singurul fruntaș liberal care făcuse în orice timp faima și popularitatea partidului și care înțelesese chemarea vremii; el apărea ca purtătorul de steag liberal, ridicat pentru apărarea domniei lui Carol al II-lea²³⁹. Personalizarea dizidențelor arăta faptul că ele respirau politic nu prin idei, ci prin liderii care întruchipau promisiunea unor avantaje viitoare. Ca și în cazul georgiștilor, programul noii formațiuni s-a conturat pe parcurs.

Scenariul adunării de la „Amiciția” se înscria tiparului liberal al unor astfel de întruniri. Ca și în cazul „congresului” de la Frascati, sugerarea unanimității crea recunoașterea publică. Reprezentanții teritoriilor alipite, Basarabia, Ardeal, precum și cei ai Moldovei, Olteniei și Munteniei, sau telegramele din 22 de „organizații liberale dizidente” dădeau impresia de scindare a partidului liberal²⁴⁰. Concurându-l

²³⁸ Întrunirile paupere ca public au fost subiectul deriziunii Tineretului Liberal, care s-a raportat la Jean Th. Florescu ca incapabil să umple prima pagină a propriului ziar cu relatarea întrunirii organizate de „Omul Liber” în 15 iunie, fiind nevoie să includă și un articol senzațional „Un cadavru găsit pe șosea”, ceea ce pentru tinerii liberali reprezenta un simbol. Cf. *Tineretul Liberal. Organ de expresie intelectuală și politică al tineretului liberal*, 1930, anul 2, nr. 16, Iulie (ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 217 / 1930, f. 6).

²³⁹ Întregul discurs al participanților la manifestările „Omului liber” se concentra în jurul lui Ion Th. Florescu, căruia i se rememora permanent activitatea prodigioasă pentru partid și țară, contribuția avută anterior la prosperitatea partidului liberal în Capitală și în Ardeal, serviciile pe care le adusese țării ca ministru al Justiției, apărarea pe care o făcuse intereselor românești în parlamentul francez, în epoca armistițiului, foloasele aduse de revista sa în limba franceză, *La Roumanie Nouvelle*. Conform propriilor lui partizani, acțiunea benefică a lui Florescu fusese uitată din momentul când a avut curajul să nu primească de a fi raportorul legii actului de la 4 ianuarie 1926 și de a nu vota legea nedreaptă. A scos cu sacrificii imense, ale sale și a câtorva prieteni, jurnalul *Omul Liber*, ca apărător al democrației și al dreptății claselor urgite („Discursul d-lui Dr. Ion Jianu rostit în ziua de 15 iunie 1930 la Congresul grupului *Omul Liber*, din sala Amiciția”, în *Omul Liber*, anul II, nr. 177, sâmbătă 28 iunie 1930, p. 3).

²⁴⁰ Era cazul fostului vice-președinte al Senatului, George Dunka de la Buzău, singura semnificativă din punctul meu de vedere; de menționat sunt și adeziunile dizidenților liberali de la Soroca, cu Vasile Secară (fost prefect), a unor cadre liberale de la Vaslui, cu Ion Ciugir, de la Târgu-Mureș, în numele cărora semna dr. Corneliu Albu, fost primar al orașului, avocat, fost notar public, a doctorului George Zahareanu din București, a lui Mircea Cătuneanu, întemeietorul partidului liberal din Cetatea Albă. Colonelul Adamovici, care vorbise din partea Basarabiei, mai mult a grupului de la Tighina în fapt, critica realitățile basarabene ale P.N.L.: Tancred Constantinescu era șeful inexistent de la

pe Gheorghe Brătianu, Ion Th. Florescu se reprezenta drept cel îndrituit să reformeze partidul liberal, plecând de la relația specială construită cu Regele, dar și pentru faptul că venea din lumea eroică a „bieților” excluși, oameni curajoși care refuzaseră disciplina oarbă în dorința libertății discuției și a opiniilor; el aducea, în sprijinul afirmației sale de reformator liberal, argumentul moralității, cei eliminați din partid rămânând liberali „în purgatoriul disidențelor”, fără să se ducă la alte partide, „fără să audă simfonia ispitelor și șoapta corupătoare a promisiunilor”²⁴¹. Însă, deși considera că părăsise vechiul partid liberal, el nu a refuzat demnitățile de deputat și de senator obținute norocos după moartea lui Vintilă Brătianu și câștigate de Partidul Național Liberal în decembrie 1928. Similar lui Gheorghe Brătianu, el avea convingerea că mai făcea încă parte din partid, că el reprezenta partidul²⁴².

Argumentele utilizate de adepții „Omului Liber” erau astfel apropiate celor utilizate de georgiști. La adunarea de la „Amiciția” s-a vorbit despre „marele luptător pentru dreptate, democrație și susținător al Tronului”, „exponent al maselor largi”, Ion Th. Florescu, care, prin acțiunea grupului de la „Omul Liber”, silise pe conducătorii partidului liberal „să-și modifice atitudinea urâtă față de Regele iubit de popor”. Exprimarea devotamentului față de rege, considerat „salvatorul unui popor”, cel care era însemna o „eră nouă de învioreare a vieții publice”, urmarea necesitatea ca noul monarh să-i identifice ca oameni de valoare și dornici de muncă, pentru a porni cu ei reconstrucția țării. Denunțarea liberalilor pentru incapacitatea lor de înțelegere a vremurilor postrestaureției era însoțită dinspre Ion Th. Florescu de poziționarea față de Partidul Național Liberal și de familia Brătianu. Mesajul opoziționist față de Brătieni îl viza mai ales pe liderul în exercițiu al formațiunii liberale (Vintilă Brătianu), ale cărui practici autoritariste erau blamate, și mai puțin pe Ionel Brătianu, ceea ce creează contradicții aparente de discurs. Ion Th. Florescu se declara împotriva monopolului brătienist, dar se alătura

Tighina; Ion Inuleț, care descălecăse în Basarabia trimis de Kerenschi, apărea ca „nepatriot”, întrucât nu stătuse la Chișinău, ci la București, și nu cunoștea, prin urmare, cu adevărat problemele Basarabiei sau iubirea basarabenilor pentru Rege. Conducând formațiunea „tiranică”, „imorală” și incorect politic, el nu avea în jurul său decât o suită infimă de politicieni, lipsită de curaj, în caracterizarea noului aderent al lui Jean Th. Florescu.

²⁴¹ „Partidul să-și pregătească veșmintele reîntineririi”, considera liderul grupului (Ion Th. Florescu, „Crepusculul unui Zeu”, în *Omul Liber*, anul II, nr. 168, miercuri 18 iunie 1930, p. 1).

²⁴² Secundus, „De-alungul zilelor”, în *Vremea. Politică-Socială-Culturală*, an IV, nr. 159, 15 ianuarie 1931, p. 1. Ideea salvării Partidul Național Liberal era una esențială, partidul liberal apărând ca fiind al tuturor, al acelor care l-au ridicat prin jertfe, nu prin comisioane și tantieme: identitatea liberală nu se putea manifesta în afara partidului. Ion Th. Florescu a încercat să impună credința politică drept motiv al reperii de partid; „Omul Liber” însemna o reacție a acelor care nu-și putuseră spune cuvântul în fața conducerii tiranice și care aveau simțul datoriei față de Țară, Tron și Partid (Colonel Adamovici, „O chemare și un strigăt suprem”, în *Omul Liber*, anul II, nr. 169, joi 19 iunie 1930, p. 1).

cultivării memoriei lui Ionel Brătianu, „neuitatul nostru șef”, ca formă de legitimare față de liberali²⁴³.

Rezultatele adunării de la „Amiciția” nu au fost de natură să ofere mari speranțe politice. Moțiunea adoptată de cetățenii Capitalei și delegații din toate părțile României, așa cum se prezenta în ziar, îl delega pe „tribunul poporului” Ion Th. Florescu să meargă la Regele Carol II pentru a-i duce omagiul respectuos, dragostea nețărmurită și declarația de supunere fără condițiuni a noului grup. De asemenea, liderul, cunoscând nevoile reale ale țării, urma să le expună Majestății Sale, împreună cu credința pe care o are poporul că alinarea nu poate veni decât de la Rege²⁴⁴.

Soluția de potențare publică identificată de Ion Th. Florescu pentru sine și pentru cei din jurul lui, apropierea de Gheorghe Brătianu, a fost însă un eșec, georgiștii neluându-i în nici un calcul politic. Acest fapt l-a determinat pe Ion Th. Florescu să încerce să obțină prim-planul în zona liberală pe relația cu Regele. Dar mijloacele omului politic erau mai curând discursive, iar licitația a cuprins rescrierea evenimentelor trecutului și evidențierea propriilor merite, considerând că atitudinea opoziționistă față de conducerea partidului cu privire la actul din ianuarie 1926 putea fi considerat drept începutul dizidenței și excluderii sale²⁴⁵. În pofida clamatei

²⁴³ „Crepusulul zeului tiraniei”, după cum caracteriza Ion Th. Florescu atitudinea lui Vintilă Brătianu și a Partidului Național Liberal. Vintiliștii erau descriși ca „întunecații pontifi ai urii”, care acceptau directivele „severului și tenebrosului nostru fost-șef”, cel care ordona, după paravan, execuțiile capitale îndată ce era contrazis într-una din ideile care au pus stăpânire pe meditațiile sale solitare. Vintilă Brătianu era înfățișat, de altfel, drept cel care uitase „legăturile cele mai sfinte ale sângelui și serviciile cele mai însemnate ale unui devotament neprecupețit” (Ion Th. Florescu, „Crepusulul unui Zeu”...). După profesorul Constantin Simpson, clubul liberal era un sindicat de exploatare a mulțimilor, un cuib de vipere, din care oamenii cinstiți (Toma Stelian, Jean Th. Florescu) fuseseră înlăturați; chiar Take Ionescu fusese distrus politicește de ura liberală, afirma profesorul, „admirând” curajul lui I. Th. Florescu de a se rupe din partidul liberal cel slugarnic (Ibidem, p. 2).

²⁴⁴ „Marea întrunire cetățenească din Sala Amiciția”, în *Omul Liber*, anul II, nr. 168, miercuri 18 iunie 1930, p. 1-3.

²⁴⁵ Conform propriei mărturii, desemnat drept raportor al legii din 4 ianuarie 1926, privind succesiunea la Tron, Ioan Th. Florescu refuzase să colaboreze la săvârșirea nedreptății; ceea ce condusese la ostracizarea sa în partid, pentru că nu urmăse cu sfințenie ordinul ce nu se discută al șefului suprem. Faptul l-ar fi făcut să se întrebe asupra patriotismul și democratismului oamenilor de la conducere, ce sugrumau orice convingere proprie și orice conștiință curată. După moartea lui Ionel Brătianu și, ulterior, retragerea de la putere, el încercase prin ziar să evidențieze necesitatea libertății de gândire și de comunicare în partid, conducerea fără teroare, armonie între discursuri și fapte, schimbare de metode și moravuri, având chiar o discuție cu Vintilă Brătianu, prim-ministru atunci, la Royat, pentru o guvernare mai democratică (Ion Th. Florescu, „Suntem o avangardă”, în *Omul Liber*, anul II, nr. 174, miercuri 25 iunie 1930, p. 2). Peeminența în câmpul politic liberal, în competiția cu georgiștii pentru favorurile regale, pleca chiar de la cele două adunări „liberale” desfășurate pe 15 iunie la sălile „Frascati” și „Amiciția” din București,

întăietăți în raport cu Gheorghe Brătianu, problema lui Ion Th. Florescu stătea în credibilitatea lui în raport cu ceilalți liberali. Din perspectiva puterii în momentul Restaurației, Carol nu-l putea valoriza pe Ion Th. Florescu, întrucât prestigiul acestuia era redus în comparație cu renumele intelectual al profesorului universitar de la Iași, membru corespondent al Academiei Române totodată. Chiar pentru ceilalți liberali, problema asocierii ulterioare cu grupul condus de Ion Th. Florescu sau Partidul Liberal Democrat a fost neglijată, plecând de la valoarea politică a șefului de la „Omul Liber” și de la slăbiciunea organizatorică. El conta doar în contextul negocierilor și a legitimității în spațiul liberalismului românesc.

Dacă celelalte partide au privit inițial cu simpatie mișcarea condusă de Ion Th. Florescu, dar atât, conștiente de faptul că liderul noii grupări nu fusese în partidul liberal „nici Spartacus, revoltatul, nici Aristide din Atena, valoarea jertfită”, vechii liberali au tratat totul mai curând cu ironie, în contextul contrazicerilor personajului. Ion Th. Florescu era „veselul și permanentul amant al mahalalei noastre politice”, „plecat din partid după moartea lui Ionel Brătianu, venit în Cameră după moartea lui Vinilă Brătianu și făcând în Cameră declarația că vine în Parlament ca șef al unei grupări independente”²⁴⁶. Încercarea lui Ion Th. Florescu, la rândul lui, de a folosi marca liberală a fost un prilej pentru mulți să considere ironic că vorbește în numele „Partidului Național Liberal al III-lea”²⁴⁷. Competiția de impunere în societate a fost o cursă pierdută de la început, rețeaua de putere a grupului de la „Omul Liber” fiind precară, fără oameni care să construiască un partid și fără un proiect de societate atractiv.

analizate sinoptic de M. M. Simson, fost senator: erau primele manifestări politice produse după proclamarea lui Carol drept rege și purtau același mesaj de devotament cu noul monarh și de desolidarizare față de față de vechiul partid liberal, care nu înțelegea cursul evenimentelor, pulsul națiunii și care promova sclavia. Diferențele semnalate de autor aveau valoare identitară și doreau să confere formațiunii conduse de Ion Th. Florescu întăietate și valoare politică în spațiul contestatarilor vechiului partid liberal. După autor, întrunirea de la sala „Amiciția” avusese caracterul unei chemări leale făcute de un om care sfârșeamă lanțurile aservitoare ale unui partid autocrat, fără scopurile ascunse de a acapara el conducerea fostului partid, intenția de a se despărți de vechea „monarhie” brătienistă a partidului liberal, promisiune a unei vieți politice noi, eliberate de tutela de familie sau de dinastie, sau de instituțiile financiare liberale, cu respectarea meritelor politice. El declara că nu viza puterea legată de buget, care să alimenteze partizanii, ci susținea ideea unei revoluții morale. În aceste condiții, neafirmându-și categoric dizidența, adunarea georgiștilor de la sala „Frascati” apărea ca fiind una comună ca scop. Întrunirea era plasată drept una adjuvantă, o mișcare venită să întărească legitima acțiune întreprinsă de *Omul Liber* în decembrie 1929. Revolta lui Gh. Brătianu împotriva unchiului autocrat era cotate doar ca un gest frumos.

²⁴⁶ „Încătușat” în partidul liberal, „omul liber” avea datoria să nu accepte mandatul câștigat prin luptă de partidul din care nu mai făcea parte, considera Alexandru Topliceanu (A. Topliceanu, „Un exemplu”, în *Parlamentul românesc*, nr. 3, 6 februarie 1931, p. 10-11). Vezi și Romulus Dianu, „Al treilea partid liberal”, în Idem, nr. 2, 27 ianuarie 1931, p. 5.

²⁴⁷ În *Cronica politică și parlamentară*, anul III, nr. 69, duminică, 25 ianuarie 1931, p. 13.

3.4.1. Încercarea organizării. Adeziuni și cadre

Transformarea grupului „Omul Liber” în partid s-a făcut pe nesimțite, întrunirea de la „Amiciția” fiind proiectată drept congres; într-o cuvântare a lui Ion Th. Florescu de la începutul lunii iulie a acelui an se vorbea chiar despre comitetul partidului liberal, grupat în jurul ziarului *Omul Liber*. După iunie 1930, noul lider a folosit denumirea de Partid Național Liberal, fără a se înregistra însă la Tribunal. Înființarea unui „partid” propriu s-a produs la 12 noiembrie 1931, o dată cu întrunirea comitetului executiv al grupării, sub titulatura de Partid Liberal Democrat, cu filiale în 18 județe și cu sediul la Ploiești²⁴⁸.

Adeziunile la noua construcție, prezentate în ziar prin prisma disputei cu vechiul partid liberal (*Lupta contra tiraniei*), au fost puțin numeroase, venind mai curând dinspre micii proprietari și meseriași bucureșteni, atașați de Ion Th. Florescu, „electorul”²⁴⁹. Multe din ele, trimiteau la culoarea de Albastru din organizația liberală de București, locul unde activase cel mai mult Ion Th. Florescu și unde au avut loc cele mai multe din întrunirile noii formațiuni²⁵⁰. Ideea de organizare domină discursul în condițiile apropierii alegerilor municipale din vara anului 1930, unde au participat cu liste la culorile de Galben și de Negru. Masele de liberali nu i-au urmat, deși consfăturile cetățenești încercau să ofere reprezentarea unei forțe politice²⁵¹. Alături de Capitală, o importantă zonă de adeziune a reprezentat-o județul Târnăva Mare, unde organizația dizidentă preluase de fapt pe structura partidului liberal, cu preoți, directori de bănci, casieri la băncile din

²⁴⁸ Emilian Bold, Ion Agrigoroaiei, *Partidele politice burgheze din România (1918 - 1938)*. Uz intern, Iași, 1977, p. 60.

²⁴⁹ Spre exemplificare, reproduc lista aderenților publicată într-un singur număr: Ioan Vasiliu (locotenent în rezervă, proprietar), Iosif Goldenberg (comerciant și proprietar), Niculae Al. Mihail (proprietar și comerciant), P. Marinescu (pensionar proprietar), Const. Pavelescu (proprietar), Al. Marinescu (diplomat al școlii de meserii), M. Marcus (comerciant și proprietar), Anghel Gheorghe (proprietar, antreprenor), Lambru Paraschivescu (pensionar), N. Mitulescu (șef mecanic fabrica de sticlărie), V. Teodorescu (farmacist), Th. Ghențulescu (agricultor proprietar), Gh. Brânzaru (comerciant proprietar), Dim. S. Cosman (proprietar), în *Omul Liber*, anul II, nr. 176, vineri, 27 iunie 1930, p. 4; lărgirea organizației s-a făcut mai ales în București, așa cum evidențiază și un raport al Direcției Generale a Poliției din 20 iulie 1930 (ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dos. 83 / 1930, f. 93-94).

²⁵⁰ „Agapa politică a liberalilor dizidenți din culoarea de Albastru”, în *Omul Liber*, anul II, nr. 182, vineri, 4 iulie 1930, p. 3. Noua formațiunea avea reprezentare și în culoarea de Negru, o agapă organizată pe terasa grădinii Mișu Dobrogeanu din calea Văcărești, de un grup de membri ai societății „Generozitatea”, luând forma unei manifestații politice prin numărul de participanți („Ion Th. Florescu în mijlocul cetățenilor din Negru”, în *Omul Liber*, anul II, nr. 184, duminică 6 iulie 1930, p. 4).

²⁵¹ „Consfătuirea cetățenească a grupării <Omul Liber>”, în *Omul Liber*, anul II, nr. 190, duminică 13 iulie 1930, p. 3.

localitate, profesori, proprietari din zonă etc.²⁵². Unele rezultate pe linia organizării au fost obținute și la Ploiești, mai multe întruniri desfășurate acolo arătând existența unei structuri politice proprii²⁵³.

Conducerea partidului ilustra însă slăbiciunea noii formațiuni, în afară de Ion Th. Florescu și dr.-ul Ion Jianu, reprezentat ca al doilea om al grupului, elita noului partid fiind cvasinecunoscută²⁵⁴.

Structura noii formațiuni o imita pe cea a vechiului partid, cercul de studii cu ședințe sale săptămânale fiind manifestarea publică cea mai vizibilă, chiar dacă aparținea mai curând ziarului. Ședințele care aveau loc în fiecare joi seară în saloanele de la *Omul Liber*, conduse de dr. Ion Jianu, cu aceeași vorbitori ca la întrunirea de la „Amiciția” (Gh. C. Petrescu, avocatul Theodorescu Delaroman, dr. Eraclie Sterian, Dunka), sau alți „intelectuali”, „muncitori și comercianți”, arătau totuși lipsa resurselor umane și faptul că Partidul Liberal-Democrat rămânea mai mult un grup în jurul unui ziar și mai puțin un partid capabil să solicite puterea²⁵⁵.

3.4.2. Programul

Obiectivele afirmate ale mișcării de la „Omul Liber” erau desolidarizarea de „atitudinea dușmănoasă și nedemnă față de Rege” a conducerii partidului liberal, precum și de lupta pentru întronarea în țară a unei „politici noi de libertate, cinste și democrație”. Misiunea „noilor” liberali era aceea de a continua lupta în capitală, ca

²⁵² „Partidul liberal din Târn.-Mare de sub șefia D-lui I. Th. Florescu manifestă pentru Rege”, în *Omul Liber*, anul II, nr. 189, sâmbătă 12 iulie 1930, p. 4.

²⁵³ *Virtutea*, Ploiești, anul XIV, nr. 953, 21 aprilie 1932, p. 1, *apud* Constantin Dobrescu ș.a. (editori), *op. cit.*, p. 263-264.

²⁵⁴ Ion Jianu, originar din T.-Severin, medic chirurg, profesor la Universitatea din București, fondator al societății internaționale de chirurgie ortopedică; recunoscut în străinătate; deputat (1923-25) (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 455-456). Mircea Mușat și Ion Ardeleanu afirmă, deși probele documentare nu sunt dezvăluite (se invocă ANIC, fond Casa Regală, dos. 10 / 1935, f. 12., că după 1933, Ion Th. Florescu a avut drept colaboratori pe Nicolae D. Chirculescu (?), președintele comitetului de conducere al „Monopolului alcoolului”, președintele Consiliului superior al oficiului central al asigurărilor sociale, președintele Băncii Agricole, senator și deputat în mai multe rânduri, avocatul Ioan Crețoiu, fost secretar al Camerei Deputaților în 3 legislaturi, avocatul Ioan M. Diaconescu, senator în 1927-1928, Emil Marinescu, din Buzău, care absolvise Școala Superioară de Artilerie și Inginerie Marină, și el senator în 1927 și din 1933, Horațiu P. Lazăr, doctor în științe juridice al Universității din Paris, deputat din 1933, medicul Pavel G. Negrea, șeful organizației Făgăraș, economistul Nicolae Rizescu-Brănești, cu studii economice la Leipzig, deputat al județului Dâmbovița în 1932, Sebastian Șerbescu, doctor în Științe Juridice al Facultății de Drept din Paris, Petre Ugliș, ofițer în legiunile de voluntari din Italia (în primul război mondial), senator din 1933, Mihai Voia, fost prefect la județul Prahova, în 1925 și 1931 (Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II, partea II, p. 161-162; vezi și Eugen Stănescu, Iulia Stănescu, Gavriil Preda, *op. cit.*, p. 327.).

²⁵⁵ „Ședința cercului de studii al ziarului <Omul Liber>”, în *Omul Liber*, anul II, nr. 172, duminică 22 iunie 1930, p. 3.

și în fiecare oraș din țară, „pentru schimbarea moravurilor politice ticăloase care au dus țara la ruină, demoralizare sufletească care face ca nici un cetățean să nu mai aibă încredere în politică”. Ei trebuiau să practice o democrație sinceră, să lupte pentru alegeri cu adevărat libere, ștergând astfel stigmatul că liberalii făcuseră alegeri cu jandarmi și cu urne furate²⁵⁶.

Programul noii formațiuni a fost stabilit mai târziu, el neavând elemente specifice și putând fi caracterizat drept populist. Se preconiza astfel, reducerea impozitelor la „valoarea reală a veniturilor actuale”, scăderea datoriilor de orice fel (orășenești și rurale) sau amânarea achitării lor pe un termen lung cu plata ulterioară în rate și cu o dobândă de 5% pe an, suspendarea execuțiilor silite, îmbunătățirea stării sanitare la sate, „aducerea din străinătate a unor capitaluri ieftine pentru crearea unor societăți în asociație cu Statul pentru ca sătenii să poată să-și clădească „locuințe eftine și igienice” și să nu mai trăiască „în bordee de pământ sau ca fiarele în vizuini”, „dreptate mai multă și mai efină pentru toți și cultură la sate prin șezători și școale pentru adulți”, încurajarea agriculturii prin transporturi cu tarife scăzute pe calea ferată, prețuri minimale fixate la cereale, pedepsirea miniștrilor găsiți vinovați chiar și numai pentru cazuri de risipă și neglijență. Erau și anumite prevederi programatice care arăta publicul țintă al formațiunii, funcționarii, liber profesioniștii și meșteșugarii; pentru ei, Partidul Liberal Democrat solicita desființarea impozitului global, atunci când categoriile profesionale mai sus menționate nu aveau alt venit decât salariul și onorariul, o lege de pensionare sau de asigurare a funcționarilor comerciali, întărirea și purificarea administrației, prin crearea prefectului și subprefectului inamovibil, scoși definitiv din politică etc. Există o diferență și în sensul liberalismului, revizuirea tarifelor de protecție vamală a unei industrii spoliatoare a publicului consumator, demonstrând depărtarea de politica „prin noi înșine” a lui Vintilă Brătianu²⁵⁷.

3.5. Participarea la viața publică a noii formațiuni

Ion Th. Florescu era conștient de slăbiciunea politică a forței pe care o reprezenta, în condițiile în care singura legitimitate era dată de gestul sciziunii și de bunăvoința regală. Audiența la rege sau o telegramă a Regelui către d. Ion Th. Florescu, trimisă de Puiu Dumitrescu (secretarul particular al lui Carol al II-lea), simulau recunoașterea și puterea potențială²⁵⁸.

Raportarea la cealaltă formațiune liberală dizidentă, condusă de Gheorghe Brătianu, a rămas dificilă, în condițiile marginalității grupării din jurul ziarului „Omul Liber”. Din perspectivă structurală și de impact, apropierea de mișcarea fostului șef al organizației liberale de la Iași era dezirabilă, cei de la „Omul liber”

²⁵⁶ Ioan Th. Florescu, „Crepusculul unui Zeu”...

²⁵⁷ Industria era descrisă ca „jefuind pur și simplu”. Articolul prevedea „împiedicarea trusturilor care scumpesc viața punând obstacole liberei concurențe” (Const. Gr. C. Zota, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 40-41).

²⁵⁸ Olimp Ioan, „Regele la lucru”, în *Omul Liber*, anul II, nr. 172, duminică 22 iunie 1930, p. 1.

evidențind unitatea de mesaj și de scop asumat, pe relația cu regele și cu vechiul Partid Național Liberal. În direcția valorizării și legitimității proprii, excluderea lui Gh. Brătianu era prezentată drept confirmarea afirmării curajoase a lui Ion Th. Florescu, exemplificarea justelor plângeri anterioare²⁵⁹. Superioritatea afișată era însoțită de invidia față de vigoarea politică a georgiștilor și acceptarea lor în spațiul public. Spre deosebire de Gheorghe Brătianu, Ion Th. Florescu nu fusese nici măcar exclus din partidul liberal. În *Omul Liber*, acest fapt apărea ca o „conspirație”: bucurându-se de onorurile unei excluderi cu forme și cu publicitate, de care trebuia să fie mândru, fiul lui Ionel Brătianu se afla mai aproape de succesul politic; așa cum singur mărturisise, liderul celui „de-al treilea partid liberal, neavând „moaște sfinte la Ierusalim”, fusese stălcit în întuneric, fără vorbă și fără judecată, adică fără aplicarea statutelor. Autosituându-se ca precursor sau avangardă, în raport cu georgiștii, „pontatorii cu trei tablouri”, grupul de la „Omul Liber” desemna deficitul major de legitimitate resimțit. Ei i-au acuzat, de altfel, pe adepții lui Gheorghe Brătianu că vor să facă tăcere în jurul lui Ion Th. Florescu²⁶⁰. Obscuritatea în care acționa grupul l-a determinat pe Nicolae Alexandrescu să ceară egalitate de tratament cu georgiștii, să revendice propria porție de injurii și să acuze *Vîitorul* de discriminare, din cauză că nu sufla nici un cuvânt de puternica organizare din București a lui Ion Th. Florescu, care făcea opinie separată de Gheorghe Brătianu în contra „despoticei conduceri a partidului”. Era adus și argumentul că direcția partidului uitase că Ion Th. Florescu era un fost ministru, urmat de zeci de parlamentari care protestează ca și Gheorghe Brătianu în contra insultelor aduse Coroanei de către conducerea liberală²⁶¹.

Deși adversitatea între „moștenitorii” Partidului Național Liberal era evidentă, mai ales dinspre „Omul Liber”, formele au fost totuși păstrate. Întrebat despre posibila fuziune dintre cele două grupări liberale dizidente, Ion Th. Florescu prezenta imaginea a două divizii care atacă pe două flancuri cetatea tiraniei²⁶². Dar, în anii următori, relațiile între cele două dizidențe liberale au rămas reci, în pofida tentativelor regale de a le obliga la conlucrare, ca manieră de a unifica dizidențele liberale. Într-o scrisoare trimisă lui Carol al II-lea în contextul crizei politice din primăvara lui 1931, I. Th. Florescu se lamenta că, deși sugestia regelui era clară, de apropiere între organizația dinastică „Omul Liber” și gruparea liberală a lui Gheorghe Brătianu, iar formațiunea pe care o prezida era puternică, mai ales în Capitală („ca unul ce cultiva de peste 27 de ani cetățenii Capitalei”), contactul cu generalul Văitoianu, reprezentantul georgiștilor, eșuase; acesta respinsese condiția formulată de Jean Th. Florescu privind intrarea în guvernul de uniune națională dorit de Rege, ceea ce condusesese la suspendarea negocierilor²⁶³.

²⁵⁹ Ion Th. Florescu, „Suntem o avangardă”, în *Omul Liber*, anul II, nr. 174, miercuri, 25 iunie 1930, p. 2.

²⁶⁰ *Ibidem*.

²⁶¹ Nicolae Alexandrescu, „Mistificările <Vîitorului>”, în *Omul Liber*, anul II, nr. 182, vineri, 4 iulie 1930, p. 1.

²⁶² În *Omul Liber*, anul II, nr. 174, miercuri, 25 iunie 1930, p. 4.

²⁶³ ANIC, fond Casa Regală, dos. 10 / 1931, f.1-2.

În toamna lui 1930, în condițiile imposibilității unui acord cu Gheorghe Brătianu, pentru un front împotriva „vechiului” Partid Național Liberal, Ion Th. Florescu s-a apropiat de Nicolae Titulescu, ca fiind cel mai probabil viitor prim-ministru, dar și ca fost apropiat al lui Take Ionescu, într-o încercare de recuperare a takismului politic²⁶⁴. Alegerile parțiale din ianuarie 1931 au arătat însă adevărata dimensiune a noului partid și a determinat ridiculizarea lui Ion Th. Florescu ca „omul singur”: dr. Jianu, opus lui Dumitru Iuca la Vlașca, nu obținuse decât 154 de voturi, față de cele 20 000 ale candidatului liberal, deși ziarul *Omul Liber* vorbise cu emfază eroică în campanie de „lupta de la Vlașca”²⁶⁵.

În alegerile anilor 1931-1932, Ion Th. Florescu s-a orientat spre alianțe electorale și spre depunerea de candidaturi în anumite județe, acolo unde existau șanse de reușită. Propria popularitate și cartelul cu Liga Cametei, a lui Emanuel (Nolică) Antonescu, i-au adus, spre surpriza multora, mandatul de deputat la Târnava Mare²⁶⁶. A fost ales deputat și în 1932, guvernul Vaida Voevod facilitându-i reușita.

Grupul de la „Omul Liber” sau Partidul Liberal-Democrat a constituit și în anii următori un spațiu de atragere a nemulțumiților. Un raport al Direcției generale a Poliției menționa, în 27 februarie 1932, posibilitatea ca Dori Popovici să se înscrie în formațiunea condusă de Ion Th. Florescu, el urmând să organizeze această grupare în fiecare județ din Bucovina²⁶⁷.

Populismul a caracterizat formațiunea în anii de criză economică, Jean Th. Florescu făcându-se purtătorul de cuvânt al datornicilor urbani și rurali. Întrunirile Partidului Liberal Democrat au fost, cel mai adesea, convocate în jurul ideii de prelungire a moratoriului asupra datoriilor atât rurale, cât și urbane, pentru ca orașenii să nu fie discriminați. Dr. Jianu recunoștea, la o întrunire din 6 martie 1932,

²⁶⁴ Aladin, „Ceva despre d-l Jean Th. Florescu”, în *Păreri libere*, anul II, nr. 28, 16 octombrie 1930, p. 436.

²⁶⁵ După cum ironiza campania ziarului *Omul liber* liberalul Alexandru Topliceanu, „Un exemplu”, în *Parlamentul românesc*, nr. 3, 6 februarie 1931, p. 14.

²⁶⁶ În *Parlamentul ilustrat*, nr. 15-16, 7 iunie 1931, p. 15; Emanuel N. Antonescu, avocat, președintele Baroului București, om politic conservator înainte de război, deputat, profesor universitar la Facultatea de Drept a Universității București (din 1904); înfiinșase o Ligă contra Cametei la începutul anilor '30, scriind mai multe texte despre datoriile persoanelor fizice din acei ani: *Memorandumul Ligii contra Cametei*, în 1930, *Datoriile urbane*, în 1932 etc. (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 39); s-a aflat, înainte de 1930, în cercul colaboratorilor de la ziarul *Ordinea*, unde a publicat (în vara-toamna anului 1929) mai multe materiale despre camătă, problema datoriilor particulare și despre casa de amortizare a datoriilor particulare sau despre agricultură.

²⁶⁷ ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dos. 83 / 1930, f. 95. Raportul menționează, de asemenea, că informația a produs satisfacție în Asociația proprietarilor ipotecati.

că la manifestarea organizației din Sala Transilvania, din București, participau mai ales „oameni care mâine vor fi aruncați în stradă din casele lor”²⁶⁸.

Refuzul de a participa la alegerile din decembrie 1933, manifestul lansat către prietenii politici motivând abținerea prin faptul că „intrarea în lupta electorală însemna sporirea violențelor și dureroaselor atacuri îndreptate în contra fraților noștri liberali”²⁶⁹, semnifica ercunoașterea incapacității politice tot mai evidente a formațiunii conduse de Ion Th. Florescu și a anunțat dispariția ei ulterioară²⁷⁰.

4. Dizidențele liberale din anii '30. Concluzii

Într-o prelegere pentru studenți din 1919, care a făcut carieră în științele sociale, *Politica, o vocație și o profesie (Politik als Beruf)*, Max Weber identificase trei tipuri ideale de legitimitate, caracterizând culturile organizaționale, în funcție de

²⁶⁸ ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dos. 83 / 1930, f. 96: notă din 6 martie 1932, de la întrunirea din sala „Transilvania” din București.

²⁶⁹ În *Parlamentul românesc*, anul IV, nr. 129, 10 decembrie 1933, p. 16.

²⁷⁰ Formațiunea s-a destrămat treptat, după numirea lui I. Th. Florescu ca ministru al României în Spania (iunie 1935). Între 27 ianuarie-30 iunie 1935, un al doilea organ de presă *Politica Nouă* este menționat în legătură cu democrat liberalii (Eugen Stănescu, Iulia Stănescu, Gavril Preda, *op. cit.*, p. 318). Gruparea a încercat să revină după 1946, în contextul dramatic pentru societatea românească al impunerii regimului comunist. Într-o consfătuire din decembrie acel an, ținută în casele lui Jean Th. Florescu, amicii politici ai fostului lider (prof. univ. Simson, Sebastian Teodorescu, fostul primar al Chișinăului, dr. Eraclie Sterian, avocatul Tudor Teodorescu Delaroman) au pus problema revenirii în viața politică a lui Jean Th. Florescu, cu reparația ziarului *Omul Liber* și cu încercarea de propagandă printre foștii membri. Jean Th. Florescu încercase, de altfel, să ia contact cu alți fruntași politici, D.R. Ioanițescu, Emanoil Antonescu și Constantin Argetoianu. Cf. ANIC, Fond Direcția Generală a Poliției, dos. 83 / 1930, f. 97 (notă din 18 decembrie 1946); dar, din ce cunosc la acest moment, doar ultimul a răspuns favorabil propunerii. Din urmărirea pe care o făcea Corpul Detectivilor, printr-o adresă din 31 decembrie 1946, trimisă Direcției Generale a Poliției (înregistrată cu data de 3 ianuarie 1947), aflăm că gruparea „Omul Liber” își continuase campania de organizare în timpul Sărbătorilor, caracterizată drept „intensă” de sursa „serioasă” Bucur. Respectivul aprecia că noul organism politic era doar o creație brătienistă menită a servi ca o remorcă a partidului liberal dinist, utilizată pentru a prezenta opiniei publice internaționale un bloc al opoziției. În acest scop, Jean Th. Florescu avusese întrevederi pozitive cu Constantin Argetoianu și cu Istrate Micescu pentru discuția unui program (Ibidem, f. 98). În urma unei audiențe de prezentare la Suveran, o înțelegere cu C. Argetoianu părea a fi încheiată, ea urmând să fie făcută publică la începutul lui februarie 1947. După sursa menționată, președintele „Omului Liber” solicitase șefia organizației de Capitală și un departament în guvernarea viitoare, fiindu-i promis doar departamentul și șefia organizației de Târnava Mare (Ibidem, f. 99, notă din 29 ianuarie 1947). După toate probabilitățile, Ion T. Florescu a murit ca victimă a Securității în 1950.

leadership: *dominația legal-rațională*, *dominația tradițională* și cea *charismatică*²⁷¹. Deși se revendica de la primul model, cu o mare importanță acordată regulilor formale și educației politice a cetățenilor pentru a convinge că idealul formațiunii era fundamentat pe adevăr, Partidul Național Liberal întrunea mai ales ultimele două tipuri de dominație. Partid de cadre, el era structurat de elitele sale notorii, iar cultura partizană și regulile formale trimiteau la puterea normativă a aleșilor în partid, capabili să prescrie regulile de funcționalitate ale grupului. În plus, P.N.L. semnifica un partid de fideli, devotați liderului, cultul șefului luând forme complexe, iar opoziția față de el fiind considerată un adevărat sacrilegiu. Militanții se recunoșteau în președintele partidului, legitimitatea personală a acestuia, construită în timpul unor evenimente istorice când liderul a știut să mobilize societătatea și să mizeze pe soluțiile câștigătoare, fiind decisivă pentru formațiune în ansamblu. În cazul liberalilor, forța politică a liderului era potențată și de faptul că el încarna moștenirea părintelui fondator al partidului.

Tripla legitimitate, a tradiției sale, a liderului atotputernic și a capacității elitelor administrative, precum și lipsa unui concurent postbelic credibil au făcut ca formațiunea liberală să nu cunoască dizidențe semnificative anterioare anului 1930.

În termenii structurii de partid, sciziunile au lipsit din istoria formațiunii; înainte de 1914, ele fuseseră descurajate de Carol I, în nevoia acestuia de control al spațiului politic prin sprijinirea pe organizații politice puternice, disciplinate și conduse cu o mână forte: doar P. S. Aurelian, și gruparea „drapelistă”, sau Dumitru Brătianu au reușit să obțină cunoașterea publică a dizidenței lor; ei au revenit însă după o scurtă perioadă în partid, încât cu greu se poate vorbi, după finalizarea procesului de instituționalizare partinică²⁷², de o fractură structurală a liberalilor. La începutul conflictului mondial, în simplificarea ideologică din timpul neutralității României, o personalitate puternică a partidului, precum Toma Stelian, ministru al Justiției între 1907 și 1910, a încercat să creeze o dizidență în jurul ziarului, deschis antantofil, *Naționalul*, manifestarea atitudinii sale de frondă în raport cu Ionel Brătianu a avut însă drept rezultat scoaterea din viața politică a fostului ministru²⁷³.

²⁷¹ Max Weber, *Politica, o vocație și o profesie*, traducere din limba germană de Ida Alexandrescu, București, Editura Anima, 1992, p. 9-10.

²⁷² Care după mine se încheie pe la 1890, mai precis odată cu congresul de la Iași (în sensul unei organizații cu statute clare, cu o viață politică internă autonomă). Vezi infra, capitolul 1.

²⁷³ Pentru „drapelisti” și P. S. Aurelian, vezi Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România. De la origini până la 1918*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 319-329; Șerban Rădulescu-Zoner (coordonator), *Istoria Partidului Național Liberal*, cuvânt înainte de acad. Constantin Bălăceanu-Stolnici, București, Editura All, 2000, p. 97-98; cazul Toma Stelian, retrospectiv în Nicolae Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. III, Ediție critică, note și comentarii Valeriu și Sanda Răpeanu, Galați, Editura Porto-Franco, 1997, p. 135-136; încercarea sa din perioada neutralității de a scoate ziarul *Naționalul*, împreună cu doi redactori de la *Viitorul*, Bartu Cecropide și N. Dașcovici, deosebit ca poziție de linia partidului și cu eliminarea ulterioară din viața politică, era rememorată și de Asa Berkowitz, cunoscutul ziarist interbelic (ACNSAS, fond Penal 456, vol. 2, dos. Berkowitz

Discuția asupra reformelor ce urmau să fie adoptate în România la sfârșitul războiului a creat, de asemenea, o anumită presiune dinspre stânga asupra Partidului Liberal. Un grup de parlamentari liberali, precum George Diamandi, Grigore Iunian, dr. N. Lupu, Mihai Macovei, M. Carp, Grigore Trancu-Iași, Jean Atanasiu, Nunucă Protopopescu²⁷⁴, fondaseră în aprilie 1917 un *partid al muncii*, situându-se ideologic favorabil unor măsuri guvernamentale largi, economice și politice, în favoarea muncitorilor și țăranilor. Ironizat plastic de N. Iorga, care-i prezintă ca pe niște tineri influențați de împrejurările din Rusia, a căror singură tendință era de „a nu lăsa o clipă în pace guvernul liberal”²⁷⁵, Partidul Muncii a arătat mai curând dezorientarea elitei liberale, o dată cu retragerea în Moldova și rămânerea unor lideri la București (C. Stere, D. D. Pătrășcanu, C. Iarca și Pompiliu Ioanițescu de la Buzău etc.)²⁷⁶, decât nevoia de democratizare a P.N.L. Mai curând un grup decât un partid, el nu a supraviețuit războiului mondial, personalitățile care-l alcătuiau orientându-se spre formațiuni agrariene, cel mai adesea, sau chiar conservatoare.

În primul deceniu interbelic, dizidențele față de Partidul Național Liberal avuseseră un caracter local, fără anvergură națională, fragmentând organizațiile unde ele s-au produs (mai ales Prahova, Constanța și Buzău), dar neafectând coeziunea structurii de partid.

Formal, este greu să vorbim despre dizidențe și la momentul 1930, întrucât dizidenții, Gheorghe Brătianu mai ales, au considerat acțiunea lor ca pe o reinstituire a partidului, o refondare, o întoarcere la adevăratul lui sens de evoluție, rătăcit de liderii de după 1927, Vintilă Brătianu și I. G. Duca. La moartea lui Vintilă Brătianu, în decembrie 1930, fostul șef al organizației ieșene a solicitat efectiv conducerea întregului partid liberal, legitimat prin faptul că era purtătorul numelui Brătianu²⁷⁷ și de poziția pe care o avea în câmpul politic pe relația cu regele Carol al

B. Israel, f. 277). Pentru figura luminoasă a lui Toma Stelian, vezi și Petre Pandrea, *Memorii mandarinului valah*, repere bibliografice de Andrei Pandrea, București, Editura Albatros, 2001, p. 231, și parțial în Pamfil Șeicaru, *Istoria presei*, prefață de George Stanca, Pitești, Editura Paralela 45, 2007, p. p. 273.

²⁷⁴ Ion Agrigoroaiei, *Marea Unire – obiectivul fundamental împlinit și începuturile unei noi perioade istorice*, în Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă. O perspectivă asupra strategiei dezvoltării*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1993, p. 302-303 și 305-310.

²⁷⁵ „...Cu fantasticul Gh. (Georges) Diamandy, care apărea în Cameră în costum de mujic, cu bluză fără guler legată la mijloc [...], cu rotundul și veselul domn Grigore Trancu-Iași, căruia-i stătea în față, ca un contrast izbitor, mica înfățișare ascuțită, gata de harță, a d-lui Grigore Iunian, plus doi mehedinenți dintre cari unul era d. Tilică Ioanid, ba chiar generosul socialist dr. Ioan Cantacuzino...” (N. Iorga, *România contemporană...*, p. 205).

²⁷⁶ Pamfil Șeicaru, *Serieri...*, vol. III, p. 26-27. Vezi I. G. Duca, *Memorii*, vol. IV, *Războiul*, Partea a II-a (1917-1919), ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1994, p. 120-121 și Gh. Gh. Mărzescu, *Fapte și impresii zilnice (1917-1918)*, ediție îngrijită și note de Ioan Lăcustă, București, Editura Curtea Veche, 2004, p. 39 și urm.

²⁷⁷ Gheorghe Brătianu l-a considerat totdeauna pe I. G. Duca drept un *uzurpator*, în pofida meritelor și dreptului nediscutat de nimeni de a fi conducătorul Partidului Liberal,

II-lea. El a preluat de altfel încă din iunie 1930 titulatura și tradiția partidului, ceea ce a creat cu adevărat presiunea politică: nu atât plecarea din partid, cât uzurparea a fost cea care a trezit revolta liberalilor și reacția lor extrem de violentă discursiv, cu invective în presa timpului care afectau familia însăși a celui plecat. Liderii vechiului partid, mai ales Dinu Brătianu, i-au acuzat pe georgiști de impostură și de excrocherie politică pentru motivul că și-au însușit o firmă care nu le aparținuseră²⁷⁸.

Deși prin discursul stigmatizant, dizidențele trimit la modul de structurare a partidului, ele nu există ca atare decât din momentul venirii lui Carol în țară. Evenimentul extern formațiunii a determinat ruptura, la care s-a adăugat o presiune publică fără precedent asupra unor lideri liberali, precum Gheorghe Brătianu, privind transformarea partidului liberal într-un actor politic comod Restaurației. O directivă pentru dizidență, finalmente. Legitimitatea inițială a fiecăruia din cei doi competitori s-a constituit în raport cu noua autoritate publică. Ambele grupuri care părăsesc partidul se identifică prin Carol al II-lea, primele întruniri având loc sub semnul carlismului declarat și manifest (telegrame către rege, răspunsul regal, menționarea triumfătoare a audiențelor la monarh); în context, depărtarea de vechii liberali avea sensul de învinovățire a lor pentru „miopia dovedită” în problema Carol. Delimitarea ideologică față de vechiul partid s-a structurat treptat spre sfârșitul anului 1930, deși elementele ei preexistă, în contextul instituționalizării formațiunilor dizidente: de la revolta în numele dinasticismului la lupta împotriva Partidului Național Liberal ca esență a tiraniei conducerii, a plutocrației și a feudalismului politic. Identitatea noilor competitori produsese, de asemenea, o lectură proprie asupra devenirii partidului după război, modalitate de a respinge acuzele că dificultățile pe care le cunoștea Partidul Național Liberal în acele luni s-ar datora „sciziunii”, „răsvrătirii”. Prezentarea „crizei profunde a Partidului Liberal” de dinainte de Restaurație era o modalitate de a justifica o acțiune. Demersul întreprins de Gheorghe Brătianu și Ion Th. Florescu putea căpăta astfel statutul de consecință a crizei, de reacție, și atributul de *salvator* al liberalismului românesc. Motivele determinante ale situației dificile a liberalismului politic românesc erau legate succesiv de hipertrofia partidului și de criza de șefie (autoritate), de scadența experiențelor economice și financiare, de incapacitatea de reformare a partidului din interior, cu păstrarea vechilor cadre (care trebuiau pensionate) și a celor compromise, incapabile

recunoscut de Ion Brătianu (Ionel) și de Vintilă Brătianu. Nu întâmplător, Dinu Brătianu a fost cel care l-a proclamat șeful partidului pe I. G. Duca, o modalitate de a sugera faptul că numai din perspectiva numelui de familie purtat, Gheorghe Brătianu nu putea revendica faptul că reprezenta tradiția.

²⁷⁸ Liberalii invocau tradiția, faptul că dizidențele politice anterioare, P. S. Aurelian și „drapeliștii”, Take Ionescu și „conservatorii-democrați” (cu succese electorale formidabile), Alexandru Marghiloman și partidul conservator-progresist, Octavian Goga, cu realitatea recentă a partidului „național agrar”, Grigore Iunian și partidul Țărănesc Radical, dr. N. Lupu, în pofida contribuției majore la crearea Partidului Național-Țărănesc, își numise partidul numai „țărănesc”, marcau o diferență față de partidul din care plecaseră (Victor Iamandi, *Discurs rostit în numele guvernului...*, p. 73-75).

de un contact real cu masa, sau cu încremenirea programatică. Se adăuga manifestarea publică a liberalilor vintiliști, incapabili – prin pretențiile de hegemonie și tutelă asupra celorlalte partide – de stabilire a unor raporturi de loialitate și de egalitate cu ceilalți actori politici. Era evidențiată astfel diferența specifică față de ceea ce întruchipa partidul: discursul puterii lui Vintilă Brătianu cu naționalismul economic și sociabilitatea liberală marcată de apelul constant la unitate și disciplină; în acest context, lupta pentru renovarea liberalismului a devenit esența depărtării de trecut a dizidenților.

În pofida mesajul acuzator al structurii liberale, dizidenții liberali din anii '30 nu au inovat sub raportul structurii sau legitimității în partid; ei au reprodus, în termeni organizaționali, instituțiile, metodele de luptă și chiar discursuri ale partidului din care plecaseră; mai mult, dizidențele lor s-au structurat în jurul unui cult al personalității liderului, gândit drept vehiculul de imagine pentru noua formațiune: atât Jean Th. Florescu, cât mai ales Gheorghe Brătianu s-au considerat în perioadă urmașii lui Ionel Brătianu; susținute de opinia publică, mișcările revendicau în fapt autoritatea liderului liberal, putând fi citite astfel ca un paricid simbolic. Autoritatea epistemică și deontică totodată (în termenii lui J. M. Bochenski)²⁷⁹ a lui Vintilă Brătianu se prăbușise după Restaurație și după metamorfozarea sistemului politic, cu Carol al II-lea devenit actorul decisiv în jocul puterii. Ceea ce i-a determinat pe noii veniți să se autopropună drept noii legatari ai conducerii, restaurarea, în fond, a relației dintre regele Ferdinand și Ion I. C. Brătianu.

Justificarea pentru revoltă, lupta împotriva disciplinei „oarbe”, a „tiraniei”, masca în fapt competiția pentru putere din partid. Nemulțumirile în cadrul formațiunii liberale erau mai vechi, mulți așteptând prilejul pentru o altfel de acțiune politică. Venirea lui Carol și procesul Restaurației le-a oferit un pretext, o legitimare pentru a părăsi partidul. Succesul dizidenților a fost însă relativ, favorizat în 1930 de faptul că uzura vechiului partidul făcea din dizidență un mesaj general de înnoire, de atragere a nemulțumiților, dincolo de diferențe concrete doctrinare și de animozități personale. Experiențele politice anunțate de Rege, privind înlocuirea vechilor elite, lăsau, de asemenea, loc speranțelor și interpretărilor pentru cei naivi în politică. S-a adăugat, imediat după Restaurație, faptul că înșiși liderii centrali ai partidului și șefii organizațiilor au acționat neunitar față de evenimente. Atitudinea finală a lui Vintilă Brătianu de concesie, de resemnare și de împăcare cu situația creată, în absența unui plan coerent care să ofere o soluție politică viabilă la o rezistență fără orizont, a recreat vechile solidarități. Partidul nu a fost părăsit de liderii lui teritoriali. Nici Gheorghe Brătianu, și cu atât mai puțin Jean Th. Florescu, nu ofereau o alternativă reală la partidul liberal, din punctul de vedere al puterii politice. Competiția discursurilor nu putea să le confere o poziție dominantă în spațiul liberalismului,

²⁷⁹ Autoritate în sensul că face apel atât la propoziții și o poziție simbolică, cât și la directive sau reguli de comportament, legate de un obiect practic (J. M. Bochenski, *Ce este autoritatea? Introducere în logica autorității*, traducere din limba germană de Thomas Kleininger, București, Editura Humanitas, 1992, p. 82 mai ales).

atât timp cât nu era dublată de dimensiunea structurală și politică. Cele două personalități dizidente nu aveau posibilitatea să influențeze în mod semnificativ factorii puterii.

Deși reduceau posibilitățile de manevră în spațiul public și impuneau schimbarea în interiorul formațiunii, în raport cu noua generație, dizidențele nu au afectat substanțial structura Partidului Național Liberal. Lupta pentru legitimitate a fost importantă, radicală ca discurs, atacul împotriva lui Gheorghe Brătianu luând forme grave, atingând prestigiul moral și științific al acestuia, dar metodele politice ale partidului liberal au rămas neschimbate în fond. Fenomenul dizidenței a provocat elita vechiului partid la reformarea cadrelor sale. În condițiile în care noii veniți se legitimau prin forța de schimbare a tineretului și a intelectualității, liberalii au procedat, sub conducerea energică a lui I. G. Duca, la regândirea strategiei politice. Noua generație politică liberală a devenit foarte agresivă în plan public.

Foarte curând, în aprilie 1931, atunci când s-a consumat prima criză majoră de guvern de după Restaurație, Gheorghe Brătianu, și mai puțin Jean Th. Florescu a cărui politică este inspirată direct de Carol al II-lea²⁸⁰, au conștientizat periferia politică. Dependent de modelul de putere liberal, moștenit în mare măsură de la tatăl său, Gheorghe Brătianu ratase șansa de a reforma cu adevărat partidul, de a-i conferi o altă legitimitate. Nemulțumirea difuză sau directă din partid nu putuse fi mobilizată în direcția unei adevărate rupturi. Avantajele anului 1930 au fost anulate de alianțe conjuncturale, de plecările nemulțumiților, înstrăinați și mai mult de avantajele guvernării, precum și de erodarea partidului și caracterelor produsă de disputele politice.

Evoluția dizidenților este interesantă în al doilea deceniu interbelic, dar paranteza pe care ei au deschis-o a fost dublată de încercarea de revenire în cadrul partidului. Mesajul lor rămâne însă important pentru liberalismul interbelic și pentru structura liberală, arătând nevoia de schimbare.

Dizidența nu era o soluție, în absența perspectivelor sau a potențialului de a constitui o organizație credibilă, ea conducând în fapt la marginalizare în spațiul public. Însuși I. G. Duca, în a doua parte a anului de răscruce pentru liberali, 1930, atunci când poziția lui Vintilă Brătianu era foarte slabă, a evitat cu abilitate presiunea unor membri de partid care îndemneau la uzurpare, la revoltă. Iar în anii '30, în pofida susținerii serioase din afara partidului (Carol al II-lea) și din interior (I. Manolescu-Strunga, Victor Iamandi, Petre Ghiață, Petre Bejan, cei care alcătuiau grupul „H”), Gheorghe Tătărescu a rămas în cadrul formațiunii liberale, sperând să monopolizeze organizația din interior. Într-o societate precum cea românească între cele două războaie mondiale, cu un electorat puțin pregătit pentru viața politică democratică, partidele organizate erau totuși vehiculele credibil ale reprezentării intereselor specifice; ele erau purtătoare de mesaj în spațiul public. Dizidenții i-au

²⁸⁰ Într-o scrisoare el menționează că „așteaptă cu încredere și devotament sfatul înțelept al Majestății Voastre” pentru a vedea ce atitudine să adopte într-o negociere politică (scrisoare din 10 aprilie 1931, în ANIC, fond Casa Regală, dos. 10 / 1931, f. 2).

atras pe unii marginali, pe cei eliminați anterior din partidului liberal, la care se adăugau potențialii liberali din societate, intelectualii dornici de a transforma participarea la viața publică în premisa transfigurării ei în spațiul raționalității și al excelenței.

ÎNCHEIERE

Liberalii români și cultura lor politică

„Democrația este mai degrabă o cultură decât un ansamblu de instituții” (Guy Hermet)¹.

Această carte nu are concluzii evidente, în sensul în care nu există (nici nu pot exista, de altfel) propoziții ultime pentru cunoașterea istorică a liberalilor români. Ajuns la finalul unui demers în care mi-am propus să-i analizez pe liberali în mediul lor politic, trebuie să mărturisesc că nu pot să-i descriu într-o manieră care să fixeze imaginea lor într-un cadru restrâns și definitiv. Chiar presupunând, metodologic, că nu putem stabili personaje generice (de tipul *omul medieval*, *omul modern* ș.a.), ci identificăm tipuri umane aflate în anumite sociabilități și care asumă o identitate definită drept liberală. Simplificând și acceptând lipsa de uniformitate a grupurilor politice, care asumă în interiorul lor autonomii „controlabile”, cultura politică a liberalilor români nu este unitară, reprezentările asupra lor fiind multiple, în funcție de nivelul politic cercetat, elite-membri, sau de momentul istoric la care îmi opresc analiza.

Într-o lucrare de politologie devenită clasică, *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, apărută în 1963, Gabriel A. Almond și Sidney Verba afirmău că la nivelul oricărei societăți există un set de cunoștințe, atitudini și valori care influențează modul de raportare față de instituțiile și sistemul politic. De acordul dintre valorile culturale și instituțiile politice depinde, după cei doi cercetători, stabilitatea și funcționarea sistemului². Spre deosebire de ancheta sociologică întreprinsă de cei doi autori, cultura politică a liberalilor români nu se lasă ușor descifrată, chiar recuperând manifestarea publică a PNL, practicile interne din partid sau subculturile de solidarizare.

¹ Guy Hermet, *Cultură și democrație*, traducere din limba franceză de Claudiu Soare, București, Editura Pandora-Mariana și Ovidiu, 2002, p. 15.

² Vezi traducerea în limba română, Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, traducere și studiu introductiv de Dan Pavel, București, CEU Press, Editura Du Style, 1996, p. 50 (pentru trimiterea din text, vezi și capitolul final al lucrării *Cultură civică și stabilitate democratică*).

„Fiecare societate este susținută mai ales de imaginea pe care și-o face despre ea însăși”, considera Émile Durkheim la începutul secolului XX³. Subiacență manifestărilor publice, raportarea la sine și raportarea la ceilalți actori politici, așa cum se regăsesc ele în textul și discursul liberal, conturează sistemul referențial al liberalilor români, modul în care „brătienștii” concepeau politicul. Reprezentările liberale sunt esențiale, pe de o parte, pentru gândirea partidului în sine și, în al doilea rând, a societății politice românești. Iar practicile aparent cele mai obiective, chiar cele regăsite în domeniul economic sau social, sunt construite pe bază de scheme, de judecăți culturale. Ele se supun unor sisteme de reprezentare, de percepere, de clasificare și de apreciere.

La nivelul elitei liberale, cultura politică poate fi descrisă, îmbrăcând faptul discursiv, ca fiind una de factură democratică, participativă. Mai ales generația Unirii a rămas fidelă marilor reforme adoptate după război, în pofida neîncrederii în procesul rapid în care se solicita democratizarea. Într-una din ședințele Camerei din martie 1928, liderul Partidului și șeful guvernului în acel moment, Vintilă I. C. Brătianu, releva atașamentul liberal față de valorile politice și sociale ale democrației. Discuția pe care președintele liberal a purtat-o cu Nicolae Iorga este relevantă, după mine, din perspectiva culturii politice liberale și am să încerc să o sintetizez în continuare. Tradiționalist, Iorga considera democrația sau liberalismul ca fiind ineficiente societal. În viziunea istoricului, guvernarea nu trebuia legată de doctrine, ci doar de puterile omenești, oneste și realizatoare de energii. Exemplele oferite erau Italia și Portugalia, acolo unde un singur om salvase societatea, după părerea lui Iorga. El găsea posibilă refacerea României numai prin curățirea patimilor și unirea în liniște și muncă. Acuzând vechea politică, „împotriva căreia s-a ridicat o generație întreagă”, Nicolae Iorga cerea imperativ punerea valorilor (a oamenilor utili) la locul unde puteau să producă, transgresând partidele. Unirea formațiunilor care făcuseră războiul putea stăvili, după Iorga, curentele politice care nu cunoșteau măsura. Marele istoric aprecia că votul universal integral provocase neplăceri partidului liberal; pe de altă parte, aprecia el, exproprierea aruncase pe țăran într-o situație nouă, fără școli și unelte, fiind mai curând o nenorocire.

Răspunzând acestei aserțiuni, care concentra un curent de gândire mai larg, de factură conservatoare, Vintilă Brătianu a protestat împotriva examenului pesimist făcut de marele savant. Ca formă de legitimare, primul ministru solicita încredere în viitorul României. El cerea de la adversari înțelegerea timpurilor și reafirma credința în votul obștesc și reforma agrară, care produsese inevitabil, ca orice revoluție, perturbații. Dar rolul național, social și economic al acestor măsuri nu putea fi eludat conform liderului liberal, iar speranța că – în condițiile bunei îndrumări –

³ Émile Durkheim, *Formele elementare ale vieții religioase*, traducere de Magda Jeanrenaud și Silviu Lupescu, cu o prefață de Gilles Ferreol, Iași, Editura Polirom, 1995, p. 27. Vezi și Paul Ricoeur, în *Eseuri de hermeneutică*, traducere de Vasile Tonoiu, București, Editura Humanitas, 1995, p. 280, care afirmă că orice grup durează, dobândește consistență și permanență grație imaginii de sine stabile și durabile pe care și-o dă.

prosperitatea urma să rezulte din aceste reforme domină fundalul discursului său. Vintilă Brătianu reprezenta cauza liberală prin ridicarea culturală a poporului, pentru a-l face autonom și compatibil cu instituțiile democratice ale statului⁴. Discursul public prezintă asumarea societății democratice, a sistemului modernității. După mine, dincolo de anumite convingeri personale, există în cazul oamenilor politici liberali un spațiu al mimării culturii civice. Modul în care ei s-au raportat la opoziție, marginalizând-o, încercând prin intermediul discursului să impună un canon care să blocheze orice schimbare în cadrul sistemului, subordonarea administrației, ceea ce a permis adversarilor politici să vorbească despre un partid-stat, „luminarea” maselor încercată prin „educarea votului obștesc” și care a fost mai mult o strategie de mobilizare pasivă decât o acțiune eficientă de implicare, dar mai ales lipsa unor practici democratice pe relația cu proprii membri de partid, formațiunea fiind dominată de centralism și autoritarism, conduc la o asemenea concluzie.

În discursul său parlamentar, liderul liberal observa indirect falia între modernizarea instituțională, a statului, și rămânerea în urmă a indivizilor, cetățeni doar în mod formal. Armonizarea instituțiilor de tip occidental, importate în Principate, cu atitudini și comportamente premoderne, care supraviețuiesc în România interbelică, era problema democrației românești. Modelul politic apusean, marcat de guvernare reprezentativă, drepturi și libertăți civile, partide, alegeri, separația puterilor în stat, devenise după 1848 un ideal-tip pentru elita românească. Mediul cultural al societății era însă diferit, populația alcătuită din țărani trăind după alte norme. tradiționale. Sistemul politic modern semnifica doar o parte restrânsă a societății, adeseori redusă la lumea urbană.

Cultura politică a liderilor liberali nu se regăsea la nivelul reprezentărilor pe care le aveau membrii de partid asupra sistemului politic. Deși semnificând o formațiune preponderent modernă, liberalii aveau ca referent o societate săracă și incultă, absorbită de grijile vieții individuale și în care lipsea dimensiunea asociativă; cetățenii clamați discursiv nu se interesau de problemele vieții colective, fiind inerti și pasivi, ceea ce făcea regimul partidelor puțin eficient ca funcționare. Partidele politice, instituții esențiale ale democrației, nu reușeau să asigure întotdeauna integrarea și reprezentativitatea necesară, determinând imaginea *războiului* politic creionată de P.P. Negulescu. Ele nu puteau realiza echilibrul puterii, esența regimului constituțional. Așa cum afirma filosoful român, guvernele erau uneori la fel de arbitrar ca în regimul absolutist; neluând parte la viața publică, masa națională făcea singură din executiv arbitru al afacerilor publice, adunările naționale fiind alese „fiindcă o cereau constituțiile”, ele deținând în realitate o putere redusă față de guvern, „stăpânul absolut al jocului”. În absența opiniei publice luminate și stăruitoare, capabilă să exercite o presiune pașnică, partidul de la guvern era tare pentru că era la guvern, iar partidul din opoziție nu putea să-l controleze și să-i îngrădească

⁴ „Sedința Corpurilor Legiuitoare din 30 martie 1928”, în *Viitorul*, anul XXI, nr. 6036, duminică, 1 aprilie 1928, p. 1.

activitatea⁵. Rolul liberalilor în impunerea acestei realități a fost însemnat, Ionel Brătianu (și *brătienismul*) oferind un model de putere destructurant pentru sistemul politic românesc⁶. Imaginați ca *acționari ai puterii*, ascendentul liberalilor asupra guvernării a fost asumat de ceilalți actori politici, deși forța P.N.L. era dată de cultura lor organizațională și de structurarea partidului.

În *Meseria și vocația omului politic*, din 1919, Max Weber observa profesionalizarea politicii în epoca modernă; politica devenise, după marele sociolog german, o activitate principală pentru un număr tot mai mare de persoane, în timp ce altădată ea privea notabilitățile care exercitau și alte activități; din această perspectivă, partidele trebuie gândite ca întreprinderi politice, organizații cu adeziune liberă care caută să-și propulseze conducătorii la putere și care permit militanților apărarea unei cauze sau obținerea unor avantaje personale din fidelitatea lor față de lider; tot mai organizată și birocratizată, din cauza exigenței competiției electorale, formațiunea politică este mai puțin bazată pe o dominație charismatică, dată de devoțiunea față de șef, sau tradițională, plecând de la încrederea în cei mai prestigioși și notabili, cât mai ales pe obținerea unei anumite recunoașteri în spațiul social, tradusă în beneficii concrete⁷.

⁵ P. P. Negulescu, *Partidele politice*, ediție îngrijită, prefață și note de Nicolae Gogoneață și Ioan C. Ivanciu, București, Editura Garamond, f.a. [1926], p. 248.

⁶ Sterie Diamandi nu ezită să-l considere responsabil pe Ionel Brătianu de violența politică din România interbelică; după el, liderul liberal improvizase formule ministeriale lipsite de orice bază electorală (cazul guvernului Averescu din 1926) în dauna unei normale dezvoltări a vieții politice: ostracizarea opoziției condusese la exasperare și degenerase în mișcări cu caracter cvasi revoluționar. Cf. Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, Editura Gesa, București, 1991 (reproduce ediția din 1935), p. 91. Majoritatea actorilor din societatea românească priveau partidele prin abilitatea membrilor lor de a-și vedea de interese lor private, ci nu gândeau formațiunile politice drept instituții. Presiunea regală în anii '30, plecând de la viziunea personalistă asupra puterii a lui Carol II, a afectat, inevitabil, trăinicia partidelor, întrucât regele nu a folosit puterea în scop benign pentru instituționalizarea vieții politice, ci a gândit-o prin preocuparea sa de a fi un idol pentru un popor care nu era învățat să gândească democrația.

⁷ Max Weber, *Politica, o vocație și o profesie*, traducere din limba germană de Ida Alexandrescu, București, Editura Anima, 1992, p. 30. Această situație ar fi cu atât mai acută în spațiul Europei Centrale și de Est. După Petia Guerguieva, partidele politice din acest spațiu erau organizații cu slabă implantare socială, fără structuri partizane dezvoltate, fără un proiect politic clar și care, în majoritate, urmăreau interese economice legitimate în numele intereselor naționale; politica era o afacere de persoane, iar partidele considerate înainte de toate, ca fiind mașini politice cu clientelă, create pentru a-și alege conducătorii și pentru a-i menține la putere; doctrinele și ideologiile au fost, finalmente, secundare (Petia Guerguieva, „Rolul partidelor politice în Europa Centrală și de est în perioada interbelică”, în Jean-Michel de Waele (ed.), *Partide politice în Europa centrală și de est*, traducere din franceză de Ramona Coman, Ana Maria Dobre, Dorina Iuga și Ninucia Pilat, postfață de Cristian Preda, București, Editura Humanitas, 2003, p. 54-55).

Este foarte tentant să prezint asemănător lucrurile în cazul liberalilor români, cu atât mai mult cu cât deținerea îndelungată a puterii nu a însemnat și impunerea culturii liberale. Gândire de receptare în societatea românească, tradusă adeseori imperfect sau limitat, redusă la câteva formule politice, liberalismul românesc a fost mai curând politic, definibil prin acțiunea tangibilă a unui partid, și mai puțin civic sau teoretic. Liberalii au adunat în partid puțini intelectuali majori ai perioadei interbelice, cu relevanță necontestată în spațiul public, pentru a impune un proiect liberal de societate. Evident, discuția legitimantă a fost semnificativă, dar ea a fost restrânsă la nivelul unei anumite elite. Pentru cei mai mulți indivizi din societate, ideile nu aveau eticul drept vehicul, ca în Occident, ci erau purtate exclusiv de oameni, având doar „valoarea pe care le-o poate conferi întruparea lor într-o experiență istorică și politică dată. „Nu au răsunet în afara persoanelor sau grupurilor pe care le animă”, după cum afirmă Daniel Barbu⁸. Mulți membri ai partidului liberal s-au identificat în epocă cu liderii politici, cu familia Brătianu, în special, sau cu numele Partidului Național Liberal, fapt care le contura strategia în câmpul intelectual și politic al vremii; ei nu s-au definit, prin urmare, de la ideea liberală și aveau, într-o măsură redusă, o cultură politică democratică. În termenii lui Gabriel Almond și Sidney Verba, și cu precauții metodologice, aș defini-o mai curând drept o cultură politică dependentă, cu elemente participative, în care membrii erau adeseori percepuți clientelar, în care chestiunile de persoane informale păstrau o importanță foarte mare, iar partidul exista mai ales prin liderul central⁹. Pentru observatorii străini, partidul liberal, chiar cu caracteristici foarte bine determinate, corespunzând unui grup social bine definit („burghezia”), părea inseparabil de dinastia Brătienilor; ca și în alte țări din Estul Europei, caracterul de clan domină analiza partidelor, ele apărând ca fiind constituite din indivizi legați de un șef sau de o familie prin legături de devotament personal și, de asemenea, prin interesul carierei lor. Fidelitatea față de șef sau de o anume familie era mai reală și mai accesibilă decât fidelitatea față de idei sau de un program; șeful partidului conducea trupele la cucerirea puterii, ceea ce însemna onoruri sau beneficii; imaginea luptei era politice era transpusă adeseori în limbajul militar¹⁰.

⁸ „Istoria ideilor nu este, adesea, mai mult decât o simplă funcție iconografică a istoriei politice” afirmă politologul român (Daniel Barbu, „Pesimismul luminat, sau despre posibilitatea gândirii de stânga”, prefață la Norberto Bobbio, *Liberalism și democrație*, traducere de Ana-Luana Stoicea, București, Editura Nemira, 1998, p. 7-8).

⁹ Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *op. cit.*, p. 50. Nu era doar cazul liberalilor. Vezi și cazul Maniu-Mihalache pentru național-țărăniști și, cu atât mai mult, formațiunile conduse de Alexandru Averescu sau Nicolae Iorga, existând doar prin personalitatea conducătorilor lor.

¹⁰ După profesorul André Tibal, aceste clanuri sau partide se manifestau ca niște „bande” cucerind puterea, care însemna onoruri și avantaje materiale; de aici decurgea fidelitatea față de persoană care ținea, în spiritul lor, un loc mai important decât fidelitatea față de program (André Tibal, Institutul des Hautes Études Internationales et Centre Européen de la Dotation Carnegie, Cours de M. Le Professeur Tibal, *Problèmes Politiques Contemporains de l'Europe Orientale*, 1929, mercredi, 6 mars 1929, 15e leçon, p. 3). Vezi și

În aceste condiții, liberalismul românesc este legat de practica puterii politice și de statul liberal român. Exercițiu al puterii care constituie una din principalele resurse ale conservatorismului liberal din perioada interbelică¹¹.

Dar îmi este dificil să privesc partidul liberal ca pe o simplă asociație pentru cucerirea și exploatarea puterii, ca pe o rețea de plasament pentru proprii membri sau ca instituție de protecție socială. Petre I. Ghiață afirma că adevărata coeziune a unui partid era dată de încercarea unei serioase înfrângeri. Organismele politice a căror închegare se funda numai pe juxtapunerea intereselor materiale erau destinate, după gânditorul liberal, să se destrame la cel dintâi prilej în care aceste interese păreau compromise. „Fără suflul idealist nici o operă nu poate avea trăinicie, concluziona el¹². Nu putem explica Partidul Național Liberal, mai ales pentru perioada de lungă opoziție, 1928-1933, doar prin prisma acestor interese tangibile din punct de vedere material ale membrilor. Dincolo de aspectele practice, printre care și selecția personalului politic, a elitelor politice, profesioniștii guvernării și ai reglării sociale¹³, partidul realizează educația politică a aderenților și partizanilor și; el „vinde” o tradiție politică, anumite simboluri (imaginea liderilor, trecuți sau prezenți etc.), acțiuni de comunicare care contribuie la asimilarea valorilor de referință sau a unei ideologii. Este o funcție latentă de sociabilitate, de crearea unor legături sociale, prin activitatea pe care o desfășoară pentru aderenții și militanți. Partidul reiterează marea familie, pierdută o dată cu modernitatea, oferă un sens realității sociale, politicului și societății. O reprezentare simbolică a ordinii instituționale ca totalitate integrată¹⁴.

Cine erau, finalmente, liberalii? Întrebarea care a străbătut această carte nu poate primi, cred, un răspuns clar. Așa cum am afirmat anterior, o analiză de tip holist este neproductivă chiar în abordarea de istorie socială pe care am încercat-o mai sus, întrucât nu va aduce decât false certitudini cu privire la liberalii români din

Idem, *La Roumanie*, préface de M. Augustin Gauvain, membre de l'Institut, avec huit planches hors textes et culs-de-lampe de Mlle Magada Iorga, Paris, Les Éditions Rieder, 1930 (*Les états contemporains*, collection dirigée par P. Caron et M. Lhéritier), p. 74.

¹¹ Sonny Perseil, *Liberal la plural*, traducere de Elena-Zenovia Geană, București, Editura Libertés, 2000, p. 67. Georges Burdeau: noțiunea însăși a liberalismului datorează, în mentalitatea comună, cea mai mare parte a conținutului său formulelor guvernamentale ale statului liberal, stilului de viață economică cărui i-a fost cadru și tipului de raporturi sociale a căror instaurare a favorizat-o” (*Le libéralisme*, Paris, Le Seuil, 1979, p. 115).

¹² Ghiață gândea, de asemenea, coeziunea trainică a unui partid asigurată prin eliminarea progresivă a elementelor centrifugale. Aceasta presupunea atentă purificare. Din păcate, a încercat acest fapt personal, în 1936, fiind exclus din organizația de Ilfov a Partidului Național Liberal (Petre I. Ghiață, *Alb și negru. Introducere în știința politicii practice*, București, Editura „Vremea”, 1931, p. 23).

¹³ Pierre Bréchon, *Partidele politice*, traducere de Marta Nora Țârnea, Adina Barvinschi, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004, p. 119-125.

¹⁴ Peter L. Berger, Thomas Luckmann, *Construcția socială a realității. Tratat de sociologia cunoașterii*, traducere și note de Alex. Butucelea, București, Editura Univers, 1999, p. 90-91.

perioada interbelică. Motivele adeziunii la Partidul Național Liberal, ca și practica lor politică, sunt diverse, iar identitatea liberală nu se negocia social, ci individual.

Discursul oficial îl contura ideologic pe liberal ca fiind acel membru al partidului care împărtășea un discurs circumscriind elementele canonului liberal privind trecutul, prezentul și viitorul societății și partidului. Definirea liberalului se făcea, ca într-o litanie, prin apartenența individului la națiunea română, apoi la partidul care „eliberase” națiunea de toate robiile grele din trecut: politică, „a neamurilor străine” sau a votului „boieresc”; economică, prin reforma agrară; culturală, prin sprijinirea școlii (liberalii apăreau ca militând împotriva robiei întinericului minții prin răspândirea învățaturii); reprezentând un partid „de ordine și de înfrățire”, liberalul apărea ca un apostol al egalității, al luptei pentru ruperea zăgazurilor între frații români, de orice natură erau acestea¹⁵.

La nivelul superior al elitei partidului, într-o conferință susținută după război la Clubul central al formațiunii, Vintilă Brătianu încercase să prescrie comportamentul omului politic liberal (și nu numai). Apreciată drept o „manifestare exterioară a solidarității sociale și naționale, a patriotismului”, implicarea *liberalului* în viața publică desemna o triplă activitate individuală: de la cea din cadrul cercului de studii, unde fiecare urma să contribuie, după specializare și pricepere, la cercetarea nevoilor obștești și la rezolvările pentru înfăptuirea lor, la cea de execuție în sfera partidului, de ajutorare a propagandei și în viața proprie a partidului, și – în final – de aplicare a soluțiilor în momentul conducerii unor interese obștești. Dincolo de acțiunea dezirabilă, Vintilă Brătianu preciza că „omul politic serios” trebuia să își aibă independența asigurată printr-o ocupație profesională și continuă, chiar dacă respingea teoria plutocratică, precum că doar cei cu un anume venit pot face politică; respingând așteptarea guvernării, ca mobil pentru activitatea omului politic, Vintilă Brătianu recunoștea necesitatea, pentru formațiunile serioase, de personal retribuit care să-și consacre toată acțiunea vieții interne a partidului, mobilizării generale și permanente a forțelor etc. Idealul de politician era conturat, în acel context dominat de votul universal și de dorința de desființare a „parazitului politic”, în liniile „soldatului”, care avea o ocupație menită să-i asigure existența proprie, dar își putea consacra în mod continuu o parte din timpul lui grijii obștești. Legat de propria profesie, cetățeanul politic al votului obștesc nu avea totdeauna nevoie, în viziunea lui Vintilă Brătianu, să facă politică militantă, în sensul luptei politice, chiar dacă lua parte activă la viața partidului său. Plecând de la ideea unei propagande serioase, posibile numai cu oameni convinși, care să cunoască principiile și programele, să știe să nu angajeze partidul decât cu răspundere în

¹⁵ Aparținând Centrului, mai mult sau mai puțin evident, discursul nu ajută la înțelegerea modului în care erau relecturate ideile liberale în societate. *De ce sunt Național-Liberal? Crezul meu*, Imprimeriile „Independența”, București, f.a.; Gheorghe Bumbesci, Radu Grigorescu, *De ce sunt liberal*, f.l., f.a. [1946] (probabil cei doi autori fac parte din Partidul Național Liberal Gh. Tătărescu); vezi și Rădulescu-Furtună, C., *Țara Românească, noile partide și marele partid național-liberal*, București, Imprimeriile „Independența”, 1933.

limita soluțiilor pe care el crede că le poate da, liderul liberal respingea „agentul electoral plătit” sau trepădușii vieții politice. Omul politic participant la viața de partid în organizațiile locale era ipostaziat în agent de propagandă, în contact continuu cu masele populare pentru a le cunoaște psihologia. După prealabila pregătire în viața publică locală și cunoașterea principiilor conducătoare ale chestiunilor sociale, ale dreptului în aplicația vieții de stat, financiare, culturale etc., omul politic putea accede la poziția de om de stat, în posturi de decizie politică¹⁶.

În limbajul liberalilor, partidul era conceput ca o școală politică pentru aderent, locul privilegiat de înțelegere a realității politice și de formare civică. Dar însușirea sau împărtășirea unui discurs nu este suficientă în portretizarea liberalilor dintre cele două războaie mondiale. Practica este cea care definește, finalmente, omul politic liberal.

Unul dintre cei care au încercat să ofere un răspuns la întrebarea privitoare la identitatea liberalilor, din perspectiva activității lor concrete, a fost Constantin Banu, el însuși liberal o perioadă, om de cultură apropiat al lui Ionel Brătianu, ministru al Cultelor chiar între 1922 și 1923, înscriindu-se însă, la începutul anilor '30, în formațiunea condusă de Gheorghe Brătianu. În lucrarea sa, *Grădina lui Glaucon sau Manualul bunului politician*, apărută în 1937 în seria *Scritori români contemporani* a Fundației pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, C. Banu se dovedește un moralist, opera în cauză fiind o culegere de aforisme privind viața politică și politicienii timpului său. Spectacolul vieții politice văzut din culisele lui, pe care care-l redă sub forma unor observații sentențioase, cu caracter antic, au fost publicate, majoritatea, sub pseudonimul Glaucon, în revista *Flacăra*, pe care el însuși a fondat-o. Nu știu dacă se raportează la liberali, dacă el descrie tipuri politice liberale, așa cum permite interpretarea faptului că a fost membru al Partidul Național Liberal, sau dacă Banu reflectă la moravurile oamenilor politici în general. Personajele pe care liderul liberal le reprezintă trimite, în mod cert, la oamenii politici pe care Banu i-a cunoscut bine, iar aceluiași nume le sunt atribuite calități asemănătoare, constante. Identificarea lor, deși nu voi face aici așa ceva, presupune însă stabilirea cu claritate a poziției lui C. Banu în partid. Lucrarea este, în mare măsură, expresia dezamăgirii omului uitat, fără o pasiune deosebită pentru lupta politică și care reflectă lucid, în propria accepție, la evoluțiile din spațiul public. Subiectivismul se întrezărește însă în scrisul său, urmare a înlăturării pe care a cunoscut-o: I. G. Duca a devenit ministru înaintea lui, Alexandru Mavrodi a preluat

¹⁶ Vintilă Brătianu încerca să prescrie și manifestarea publică a omului politic liberal, acesta trebuind să-și limiteze darul oratoriei la o prezentare mai frumoasă, mai interesantă și mai distractivă a unui fond bine studiat și bine ordonat; trebuie să dispară omul politic „dădăcit” care așteaptă de la bunăvoința și grija altora acțiunilor și a sarcinilor sale zilnice (Vintilă Brătianu, „Activitatea individuală a omului politic”, în *Democrația. Revistă economică, politică și socială*, anul VIII, nr. 9, septembrie 1920, p. 209-219).

direcția oficiosului partidului *Viitorul*, urmându-i la conducere „și poate înlăturându-l”, așa cum se exprimă Victor Eftimiu¹⁷.

Liberalul-generic pe care-l reprezintă C. Banu este, în primul rând, efigia mediocrității și al non-intelectualității; preocupat de bani, el marginalizează pe omul de talent sau inteligent, obligat să se mulțumească cu roluri de mâna a doua¹⁸. Dispus să facă orice pentru a parveni, el era lipsit de coloană vertebrală¹⁹. Deși nu face o astfel de apreciere, Constantin Banu îl asociază pe liberalul român burghezului din abordările estetice occidentale²⁰.

Lucrarea lui Constantin Banu nu reprezenta unicul demers în perioadă de a-i caracteriza pe partizanii familiei Brătianu. Întreprinderile de acest fel au fost numeroase și au conturat discursiv și vizual agresiunea celorlalți împotriva liberalilor. Caricaturizarea membrilor importanți ai P.N.L. a fost o practică a perioadei. Din perspectiva unora, preocuparea pentru material a liberalului dădea

¹⁷ Victor Eftimiu, „Constantin Banu”, în *Amintiri și Polemici*, București, Editura Cultura Românească S.A.R., p. 219-222. „A murit uitat de toată lumea, după ce se retrăsese discret din viața publică”, îl deplângea Constantin Kirițescu; prezentat ca având temperament de artist, ușor colorat de nuanța „boemei”, de om neînarmat de a duce lupta până la capăt prin toate mijloacele; a strălucit ca profesor secundar (n-a ajuns la Universitate) și a părăsit corpul didactic pentru literatură. Implicat în politică, a ajuns imediat în primele rânduri, mai ales după 1907. Ministeriatul său la Culte și Arte, din 1922-1923, a fost însă fără strălucire, fapt care i-a grăbit declinul (Constantin Kirițescu, *Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 303-305; vezi și *Figuri politice și administrative din epoca consolidării*, București, Tipografia „România Nouă” Theodor I. Voinea, 1924, p. 77). A creat revista *Flacăra*, pe care a condus-o mulți ani, cu mulți cititori, însă sub îndrumarea ocultă a lui Ion Pillat (Nicolae Iorga, în *Istoria literaturii românești contemporane*, partea a doua, *În căutarea fondului*, ediție Rodica Rotaru, București, Editura Minerva, 1985, p. 231-233 și 287-289, *apud* Valeriu Râpeanu, *Introducere*, în C. Banu, *Grădina lui Glaucon sau Manualul bunului politician*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, București, Editura PRO, 1998, p. 12-13). Ziarist, redactor șef la *Voința Națională*, oficiosul liberalilor, din 1903, atunci când Vintilă Brătianu luând conducerea ziarului. A introdus cronică literară în publicație și a adus colaborarea unei serii de intelectuali precum Petre Locusteanu (cel care l-a însoțit și la *Flacăra*), N. Gane, Brătescu-Voinești, Șt. O. Iosif, Ilarie Chendi, Mihail Sădoveanu etc („Cu dl. Const. Banu evocând trecutul”, în *Adevărul*, 21 noiembrie 1936, p. 3, *apud* *Ibidem*, p. 11 (nota 1).

¹⁸ „În orice partid, bogăția te impune mai mult decât inteligența și talentul” (C. Banu, *op. cit.*, p. 56). În orice partid omul de talent, la urma urmei e acceptat dacă se mulțumește cu rolul de mâna a doua. E maximum de concesione, pe care mediocritatea o poate face superiorității” (*Ibidem*, p. 138).

¹⁹ Arthur Văitoianu rostise mult mai plastic această frază, precum că „în politică ești obligat să mănânci nu numai șopârle, dar și crocodili” (Constantin C. Giurescu, *Amintiri / 1*, București, Editura Sport-Turism, 1976, p. 256).

²⁰ Vezi Matei Călinescu, *Cele cinci fețe ale modernității. Modernismul, Avangarda, Decadența, Kitschul, Postmodernismul*, traducere de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu, postfață de Mircea martin, București, Editura Univers, 1995

viață figurii lui o caracteristică tip: *Sperchez sau Liberalul născut, iar nu făcut* a fost titlul unei serii de articole publicate de Raoul Siniol în 1930²¹.

Asemenea caracterizări sunt, finalmente, rodul competiției politice, și nu reușesc să explice foarte multe. Motivele adeziunii la formațiunea liberală sunt diverse. Eu nu pot decât să încerc o variantă de răspuns, plecând de la două serii de factori. În primul rând, caracterul politic al liberalismului românesc, definibil prin acțiunea tangibilă a unui partid și lipsit de dimensiunea civică, spontană. Marea familie²² și PNL, ca etichete ale performanței în spațiul public, reduceau înțelesul liberalismului românesc la chestiuni de persoane. Liberalii nu s-au definit de la valorile liberale, care trimiteau la o gândire de receptare în societatea românească, tradusă adeseori imperfect sau limitat și redusă la câteva formule politice.

În al doilea rând, formațiune de cadre, cu o „armată permanentă” formată din notabili, Partidul Național Liberal reprezenta mai puțin asocierea indivizilor care

²¹ Probabil este vorba despre Iulian Siniol (Isac Eskenasy), poet și romancier evreu foarte apreciat, din Turnu Severin, cu studii la București și Paris, apropiat de cenaclul lui Macedonski și colaborator la *Adevărul* (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 785). După moralistul de ocazie, „în colectivitatea ciracilor lui Vintilă”, omul se depersonaliza, se topea „în conglomeratul pestriț al vânătorilor de bunuri pământești și dispăre, ca și cum n-ar fi existat”. El era moștenitor a o seamă de vicii și stigmate perpetuate din generație în generație prin înaintașii săi, „care dacă nu trăiau încă sub zodia sifilisului, în schimb iubeau cu patimă drojdia de pe fundul zăcătorilor”. Liberalul era înfățișat ca purtând „cu fudulie” obraznicia rânjetului înfumurat, „rânjet care impune celor umiliți și amărâți”, dar care provoca indignarea și scârba celor cu bun simț. Inteligența lui se manifesta „indecent în cadrul trivialităților”, „intinzându-se numai până la *satisfacere*, excluzând însă din vocabularul curent *a produce*”. Nu citea, convins că educația se făcea în pragul cârciumei, la club și la localul de vot. Nu muncea, fiindcă orice efort avea repercusiuni asupra organismului destul de trudit în nopțile „la botul calului”. „Parazit prin instinct și practică laborioasă”, el specula bunăvoința sau lașitatea celor cu influență, rezultatul fiind întotdeauna „o slujbuliță” sinecură sau o răsplătă în bani. „În societatea celor mari se strecoară invizibil, înfingându-și colții în cutele cele mai ascunse ale pielei și... ciupește”. Cu inferiorii, *Sperchez* devenea primejdios. „Asemenea unui cancer învechit, se pluralizează până la limita materiei sensibile”. Admiratorii săi, întrucât erau și din aceștia, se recrutau „în lumea celor fără căpătâi”, a vânătorilor de slujbe, a naivilor și a multora dintre aceia „pentru cari glasul adevărului se găsește în vin, iar materia cenușie formează un obiect neglijabil”. Îmbrăcat fercheș, „la haină neagră și ghetre albe”, svârlea de la tribună cunoscutele farse vintiliste: *onestitate*, economie, progres, conștiință (Raoul Siniol, „*Sperchez sau Liberalul născut, iar nu făcut*”, în *Cronica Politică și Parlamentară*, anul II, nr. 58, vineri, 31 octombrie 1930, p. 12).

²² Aderiunea la liberalism a lui I. Vasilescu-Valjan explicată prin forța politică a lui Ion Brătianu care l-a acaparat chiar pe regele Carol. „Amintirea lui Ion Brătianu stăruie încă vie în mintea fiecărui român și va stărui veacuri de aici înainte...”, afirma el, amintind de adevăratul cult pentru Ion Brătianu pe care l-a avut tatăl său (I. Valjan, *Cu glasul timpului. Mărturie*, text stabilit de Despina Vasilescu-Valjan și Ion Potopiu, cuvânt înainte de Șerban Cioculescu, Note și comentarii de Ion Potopiu, București, Editura Eminescu, 1987, p. 154-159).

împărtășeau un același discurs. Uneori, apartenența semnifica o relație pur pragmatică, putând fi explicată prin interesul de a face parte dintr-un partid administrativ/guvernamental²³. Cel mai adesea, credința în capacitatea liderilor de a ține partidul la putere îi transforma pe fruntași în niște convinși, chiar dacă demobilizau propagandistic adeseori, caracterizați drept apatici și imobili, pasivi prin urmare în raport cu agitatorii de profesie²⁴.

Urmare a acestei încercări cu privire la adeziune, interogația privitoare la rămânerea acestor notabili în cadrul formațiunii liberale în condițiile opoziției îndelungate de după 1928 rămâne validă. O dată în plus, răspunsul nu este facil. Supuse derivei oligarhice, întrucât sunt instrumente ale democrației competitive (Robert Michels), și chiar depozitând baza de orice putere, partidul nu înseamnă doar un organism de cucerire al puterii; el reprezintă și o microsocietate alternativă, cu multe asociații-satelit care furnizează servicii pentru membrii lor. Un anume tip de sociabilitate liberală, care include ritualurile politice, discursul, valorizarea în cadrul organizațiilor ș.a., este, probabil, ceea ce i-a determinat pe membri să urmeze steagul partidului dus de Ionel Brătianu, mai întâi, și, ulterior, nu foarte sigur, de Vintilă Brătianu și I. G. Duca, în ceea ce a constituit cea mai lungă opoziție din istoria modernă a liberalilor români.

²³ Nicolae Piticariu din Galați îi scria, în 9 iunie 1936, „onoratului domn Șef” Victor Slăvescu, la acel moment președintele organizației liberale din Covurlui, ca „partizan al partidului”, cu rugămintea de a-i da „un mic ajutor de orice natură, fiind lipsit de mijloace și neavând de lucru” (ANIC, fon Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 4).

²⁴ Liberalii apăreau ca acționari ai puterii. După cum sintetiza Nicolae Iorga această preponderență liberală, expresie la moment a forței politice a lui Ion I. C. Brătianu, „vine la putere când vrea, stă cât vrea, pleacă când vrea și aduce pe cine vrea”. Ascendenta asupra guvernării, care trimite mai curând la cultura lor organizațională și la structurarea partidului, nu a însemnat însă și impunerea culturii liberale (N. Iorga, *România contemporană dela 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, Editura îngrijită, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, Editura Pro, București, 1999, p. 264).

ANEXE

Lista anexelor

1. Cartea de membru al Partidului Național Liberal deținută de Victor Slăvescu.
2. Componenta Comitetului Central al Partidul Național Liberal, conform ședinței din 29 decembrie 1930 convocată pentru proclamarea noului președinte, după moartea lui Vintilă Brătianu
3. Publicații ale Tineretului Liberal din anii '30 care sugerează alunecarea lor spre formulele autoritare ale timpului
4. Avera lui Ion I. C. Brătianu (cu comentarii)
5. Delegații participanți la Congresul Național-Liberal din Ardeal și Banat (de la Cluj, din mai 1932).
6. Listele liberalilor pentru alegerile județene din februarie 1930, excluzând acele organizații în care lista candidaților nu era însoțită de specificarea profesiei
7. Listele liberalilor în alegerile pentru Consiliile județene din octombrie 1927.
8. Membrii Delegației Permanente a organizației liberale de Prahova în urma excluderilor făcute și a vacanțelor produse după momentul I. Ionescu-Quintus (din 1928)
9. Membrii Comitetul județean P.N.L. din Fălciu și din orașul Huși în 1930, reuniți pentru a se solidariza cu atitudinea lui Vintilă Brătianu față de legea „alarmismului” și a stabili delegația din județ participantă la lucrările Congresului din luna mai a aceluiași an
10. Membrii Delegației permanente a organizației Ilfov a Partidului Național Liberal, conform congresului județean din iunie 1936
11. „Statul Major al Sectorului III Albastru”, condus de Mihail Berceanu, după o broșură a lui George S. Anghelovici din 19 februarie 1934, cu dorința de a contribui la Constituirea Consiliului Comunal
12. Moțiune semnată de 55 de membri militanți ai organizației Mehedinți în contextul Restaurației, ca susținere pentru Vintilă Brătianu
13. Tablouri cu macedoromânii aflați pe raza diverselor inspectorate regionale de poliție și atitudinea lor politică
14. Publicațiile liberalilor. Propagandă prin știință

Anexa 1

Cartea de membru al Partidului Național Liberal deținută de Victor Slăvescu¹

¹ ANIC, fond Victor Slăvescu, dos. 214 / 1926-1939, f. 103.

**Componența Comitetului Central al Partidul Național Liberal,
conform ședinței din 29 decembrie 1930 convocată pentru proclamarea
noului președinte, după moartea lui Vintilă Brătianu¹**

Alba: N. D. Chirculescu
Arad: Mihai Mărcuș
Argeș: Ion Purcăreanu
Bacău: Nicolae Botez
Bălți: dr. Petre Cazacu
Bihor: general Traian Moșoiu
Botoșani: Ramiro Savinescu
Brăila: Leonte Moldovanu
Brașov: Alexandru Lapedatu
Buzău: dr. C. Angelescu
Cahul: C. I. Rădulescu.
Căliacra: Vasile P. Sassu
Câmpulung: C. Leontieș
Cernăuți: Romul Căndea
Caraș: Petre Corneanu
Cetatea Albă: G. Spilioti
Ciuc: Geza Kiss
Cluj: Alexandru Lapedatu
Constanța: Vasile P. Sassu
Covurlui: M. Orleanu / prin scrisoare
Dâmbovița Constantin I. Nicolaescu (președinte de onoare); Constantin C. Dimitriu,
președinte executiv.
Dolj: Constantin Neamțu
Dorohoi: Ion I. Pillat
Durostor: dr. Tașcu Pucerea
Făgăraș: Mihail Oromolu
Fălciu: N.N. Tiron
Gorj: Constantin Neamțu
Hotin: Gheorghe Tătărescu
Hunedoara: Gheorghe Tătărescu
Iași: Victor Iamandi
Ismail: Ion Tomov
Lăpușna: I. Inculeș
Maramureș: Gavriil Mihaly

¹ „D. Duca a fost proclamat președinte al Partidul Național-Liberal. ședința de ieri a Comitetului Central”, în *Viețorul*, anul XXII, nr. 6871, marți, 30 decembrie 1930, p. 1.

Mehedinți: Richard Franasovici, președinte activ; Petre Gârboviceanu (președinte de onoare)

Mureș: Gheorghe Bogdan Duică

Muscel: Constantin I. C. Brătianu

Năsăud: Laurențiu Oanea

Neamț: dr. I. Costinescu

Odorheiu: Augustin Pordea

Olt: Alexandru Alimănișteanu

Orhei: Vasile Bârcă

Prahova: Dem I. Nicolaescu

Putna: Nic. D. Chirulescu, președinte activ; N. N. Săveanu, președinte de onoare

Râmnicu-Sărat: Victor Slăvescu

Roman: I. Manolescu-Strunga

Romanați: I. G. Duca, președinte activ Romanați, Jean Popescu, vicepreședinte

Rădăuți: dr. I. Nistor

Sălaj: Traian Moșoiu

Satu Mare: dr. Teofil Dragoș

Severin: Cornel Corneanu

Sibiu: Ion G. Duca

Someș: C. C. Brătianu

Soroca: Alexandru Mihăilă

Storoieneț: Ion Nistor

Suceava: Ion Nistor

Târnava Mică: G. Cipăianu

Timiș Torontal: dr. Aurel Cosma, președinte de onoare, dr. Avram Imbroane, președinte executiv

Tecuci: Anghel Mihăilescu

Teleorman: Victor Antonescu

Tighina: Tancred Constantinescu

Trei Scaune: dr. Ștefan Bogdan

Tulcea: Gheorghe Șerban

Turda: G. Cipăianu

Tutova: Nicolae Simionescu

Vâlcea: Ion G. Duca, executiv; Constantin G. Dissescu, președinte de onoare

Vaslui: M. Negură, avocat / prin scrisoare.

Vlașca: Tony Iliescu, președinte de onoare; Dumitru Luca, președinte activ

Ilfov: I. I. Niculescu Dorobanțu, fost senator, fost prefect

Capitală (Galben): Emil C. Petrescu, președinte de onoare; președinte delegat d. Ionescu-Brăila

Capitală (Negru): Al. G. Donescu

Capitală (Verde): Emanoil Dan

Capitală (Albastru): Radu Dobrescu, președinte de onoare.

Anexa 3

Publicații ale Tineretului Liberal din anii '30 care sugerează alunecarea lor spre formulele autoritare ale timpului

Vrem să formăm o grupă de tineret liberal! Primești să ne fii șef?

Așa se vor strânge în jurul unui tânăr inimos, pornit pentru lucruri trainice, alți tineri până la 20, din care se vor hotărî să fie: unul secretar, altul stegar, și un al treilea curier.

* * *

Cel rânduit șeful grupei, dacă e un om mai de seamă din secția comunală, va organiza fără întârziere, grupa întregă.

În sfârșit, oricine, cu de la el putere, e liber să-și organizez grupa, cu care se va prezenta la șeful secției comunale a partidului nostru, spre a fi recunoscut ca atare și totdeauna să [fie] întărit. I se va da dreptul de funcționare, cu toate celelalte urmări ale acestui fapt, după cum se prevede în prezenta carte la sfârșitul ei.

Șeful de grupă este călăuzitorul. El trebuie să dea dovada priceperii politice. În adevăr, nu poate fi o probă mai doveditoare decât să organizezi și să conduci oameni, pe care ia-i convins să te urmeze.

Dacă vei izbuti să strângi în jurul tău 10 până la 20 de tineri, care să se arate fără șovăire, devotați ai partidului național-liberal, înseamnă că ești sorocit să conduci o secție, un sector și chiar un județ. Nimic nu se opune la ridicarea meritată a unui șef de grupă;

În fiecare localitate toți șefii de grupe aleg șeful de secție, iar în postul rămas vacant se rânduește un nou șef de grupă. În acest mod, se vede limpede înnoirea conducerii de jos în sus, nu ca organizațiile extremiste, de sus în jos, șeful fiind impus tuturor fără drept de protestare.

Este adevărat, că organizarea liberală se întemeiază și ea pe disciplină, dar o disciplină cu atât mai severă, cu cât este mai liber consimțită. Deaceia, mai înaintea oricărui act public, șeful grupei se va convinge de disciplina tinerilor săi prieteni. Oamenii îndoelnici n-au ce căuta în partidului nostru.

Istoria partidul național-liberal stă mărturie. Ceiace a constituit forța acestui partid nu este numai valoarea luptătorilor și ci credința și disciplina lor.

Libertatea de cuvânt cea mai largă nu e o abatere dela disciplină, fiindcă numai printr-o bună cumpănire se poate descoperi calea gândurilor bune. Însă odată ce s-a hotărât calea, nimic nu va trebui să o schimbe. Cu forțe unite, fiecare la postul său, vom împlini, rolul ce ni-a fost dat, asemenea celor mai neînsemnate roțițe dintr-o uzină.

Disciplina liberală ne oprește să pierdem vremea, discutând cu adversarii chestiuni despre care noi suntem deplin convinși. Argumentele noastre sunt faptele, este întreaga istorie a României din ultimii 90 de ani. Să nu ne lăsăm ademeniți de frumusețea înșelătoare a programelor ticluite cu scop nemărturisit, și care se reduc la scorniri ale unor minți rătăcite.

Să nu ne amăgească succesele trecătoare ale unor adversari porniți pe căile demagogiei. Tot ce se adună prin minciună, se spulberă ca nisipul în vânt. Nu trebuie să uităm că facem parte dintr-un partid de guvernământ, și că, prin urmare suntem în măsură să împlinim mai repede făgăduelile noastre.

Nu trebuie deci să făgăduim lucruri ce nu se pot îndeplini. Avem un program naționalist pentru ocrotirea tuturor intereselor românești, mândrindu-ne cu cele mai îndrăznețe reforme în slujba Țării.

Respectăm libertatea fiindcă este calea pentru înlăturarea oricărui om de muncă, iubitor de ordine.

Suntem democrați, adică înseamnă că vrem să fim conduși de cei mai buni dintre noi, cu voia celor mulți deprinși să-și aleagă oameni pentru conducere.

Apoi suntem pentru armonia socială, adică împotriva învrăjbirii locuitorilor, precum se știe că doresc extremiștii, fiind speculatorii celor naivi.

Nimeni ca partidul liberal n-a favorizat muncitorimea, înființându-i case de asigurări, căminuri, dispensare, cantine etc. Deasemeni școala, biserica și armata, au fost totdeauna sprijinite și ocrotite.

Dacă mare este mulțumirea noastră pentru îndeplinirile partidul național-liberal, mai mare va fi mulțumirea conducătorilor noștri, când ne vor vedea recunoscători și strânși cu încredere în jurul lor. Nu trebuie să ațipim în mulțumirea datoriei împlinite, fiindcă multe mai sunt de îndeplinit. Peste grijile noastre de fiecare zi, trebuie să ne stăpânească grija viitorului țării noastre. Să ne stăpânească gândul că suntem datori să păstrăm țara noastră cât mai înstărită în hotarele dobândite cu prețul unor jertfe ce sunt fără seamăn.

Știm bine că un lung drum avem de străbătut. Îl vom străbate fără șovăire ca pe un drum cunoscut. El e unul singur: drumul datoriei împlinite față de Țară și Rege.

Prieteni vom fi oricui poartă grija sfântă a intereselor naționale.

Porunca de totdeauna să ne fie aceasta: PATRIA ÎNAINTE DE TOATE!

Nu suntem și nu vrem să fim dușmanii nimănui, dar vom fi mai mult prietenii acelora lângă cari, prin silinți comune, țara noastră a biruit, desăvârșindu-și unitatea noastră națională. Altă politică externă, partidul național-liberal, n-a cunoscut și nu va cunoaște. Prietenie neclintită aliaților noștri din timpul marelui războiu. Iată glasul conștiinței noastre ca neam întregit în hotarele sale firești.

Stăruim cu toată hotărârea sufletului nostru de Români în ideea de dreptate.

Trăim în respectul dreptului internațional. Predicăm respectul semnăturilor puse pe tratate, dar prea sunt covârșitoare răspunderile față de viitorul țării noastre ce s-a ridicat prin sacrificiile a zeci de generații, pentru a nu crede mai ales în lozinca „PRIN NOI ÎNȘINE”, crezul partidul național-liberal.

În casa noastră, adică în țara strămoșilor noștri, suntem liberi să ne apărăm interesele naționale, călăuzindu-ne după cuvintele, pe totdeauna înțelepte, spuse de vitejii noștri străbuni Români: „SALVAREA PATRIEI ESTE LEGEA TUTUROR LEGILOR”.

Trebue să fim treji în orice clipă pentru a găsi sprijin în propriile noastre puteri. Aceasta e tradiționala politică a partidul național-liberal.

Se cere să fim gata. Nu, desigur, pentru a lovi în vre-unul din vecinii noștri, dar pentru a ne apăra oricând, împotriva oricui ne-ar ataca.

Tineretul național-liberal reprezintă avangarda celui mai vechi partid românesc, care, spre deosebire de altele, a luptat prin propriile sale forțe, pentru înlăturarea (? – n. mea, O.B.) neamului.

Începând cu revoluționarii dela 1848 și până astăzi, crezul partidul național-liberal a fost ridicarea și întărirea României.

Tineretul național-liberal nu uită că România este un stat de țărani. Deaceia și membrii acestui tineret sunt, în covârșitoarea lor majoritate, dela țară.

Ei înțeleg să lupte pentru ridicarea satelor, pentru guvernarea țării și de către fiii de țărani, dar ridicându-se prin merite personale, ca să poată fi înadevăr de folos.

Spre deosebire însă de cei care țipă, „stat țărănesc”, tineretul național-liberal înțelege sfatul țărănesc nu prin guvernarea surtucarilor pe spatele și în numele țăranilor, așa cum se petrece când vin la cârmă național-țărăniști. Guvernare democratică, deci și prin țărani în raport cu marea lor majoritate.

Însă, pentru a se ajunge la acest lucru necesar, trebue luminată clasa țărănească și întărită ca viață economică, adică organizarea prin cultură a unei forțe sătești, care să poată lua parte la conducerea țării, prin ea însăși.

Protecția agriculturii dovedită în această guvernare (1933-1937) va trebui continuată, prin mijlocul cooperației, în care tinerimea liberală vede adevărata cale a statului țărănesc de mâine

Drepturi și datorii

Conform noului proiect al tineretului național-liberal alcătuit de d-l I. G. Vântu, președintele tineretului național-liberal pe țară, pentru reorganizarea pe **grupe și secții**, ziarul „Românul” va publica pe rând grupele și secțiile din fiecare județ, având aprobarea cuvenită.

Grupa o formează mai mulți tineri dintr-o comună. Grupa nu are comitet.

Fiecare partizan al grupe, după ce a stat mai mult timp în grupă și după ce s-a lămurit asupra programului, poate să se desprindă din ea și să se formeze o altă grupă în care el va fi șef, aceasta e bine să se facă **în totdeauna** prin bună înțelegere, ținând seamă de disciplina partidul național-liberal.

Dacă într-un sat sau comună sunt mai multe grupe și deci formând o singură secție, șeful secției va fi șeful primei grupe ce s-a înființat.

Șeful grupe, când își recrutează partizanii, trebue să aibă grijă de ales tinerii cei mai destoinici din sat. Dacă un membru din grupă nu se poate înțelege cu ceilalți, el va trebui să părăsească grupa, dându-și demisia.

Şeful de grupă va căuta să păzească grupa de agenţi provocatori, sau spioni politici.

O grupă nu poate niciodată obţine victoria fără înţelegerea deplină a tuturor. Deaceia se recomandă o strânsă prietenie şi disciplină.

În campania electorală, nici şeful de grupă nici partizanii săi nu vor face făgădueli. Ei vor arăta faptele frumoase pe care le-a săvârşit partidul naţional-liberal, va face apoi şcoala semnelor nostru electoral cu toţi oamenii din sat, arătându-le cum să voteze.

În ziua alegerii, toţi şefii de grupă dintr-o secţie, împreună cu toţi membrii lor se vor duce la secţia de votare, grămadă, având semnul partidului făcut pe o placardă.

Şeful sau oricare membru al grupărei, care îşi va însuşi banii streini, sau va mânui în chip necinsut banii tineretului naţional-liberal, va fi exclus definitiv din organizaţie.

Fiecare şef de grupă trebuie să fie demn şi să se dovedească un om de faptă.

Şeful de grupă trebuie să aibă iniţiativa (adică începutul de faptă). El va lucra când nu există ordin, având grija să înalţe prestigiul grupei prin iniţiativa sa.

Toate iniţiativele vor fi raportate centrului.

Duminica şi în celelalte sărbători, grupele vor pleca în marş pentru a cunoaşte satele învecinate. Marşul se va face în ordine cântându-se IMNUL TINERETULUI NAŢIONAL-LIBERAL, pe care trebuie să-l cunoască fiecare membru al grupei.

Se vor face discuţiuni despre nevoile satului ca: îngrijirea vitelor, îngrijirea pământului, preţul cerealelor etc., dar toate se vor dezbate cunoscându-se chestiunile, fără a spune lucruri nefireşti ori nepotrivite¹.

Organizarea tineretului naţional-liberal

O grupă a tineretului naţional-liberal este formată din 10 până la 20 de tineri, ce nu pot depăşi vârsta de 35 de ani.

Fiecare tânăr va semna un formular de înscriere conform modelului de mai jos

Tineretul Naţional-Liberal

Judeţul...

Secţia....

Grupa Nr...

Data ...

Domnule Preşedintele,

Subsemnatul..... de ani ... din comuna Jud. Voind să activez politicteşte în cadrele organizaţiei ce d-voastră cu onoare conduceţi, vă rog să binevoiţi a aproba înscrierea mea în Tineretul naţional-liberal.

Semnătura

D-lui Preşedinte al Tineretului naţional-liberal

După complectarea grupei, se va întocmi **procesul-verbal** de mai jos:

¹ Cartea Tineretului Naţional-Liberal, Bucureşti, „Imprimeriile Independenţa”, 1937, p. 21-22.

Tineretul Național-Liberal

Județul...

Secția....

Grupa Nr...

Data ...

Proces Verbal

Subsemnații domiciliați în comuna jud. ne-am constituit într-o grupă de luptă a tineretului național-liberal, pentru reușita ideilor ce însuflețesc această organizare politică.

Numărul membrilor din grupă este de ...

Șeful grupei ...

Secretar-casier....

Stegar....

Curier....

De față fiind domnii.....

Semnătura membrilor.....

Toate grupele dintr-o Comună vor primi un număr de ordine.

Grupa nu are comitet.

Ea are: Un șef de grupă;

Un stegar;

Un curier.

Șeful de grupă conduce conform dispozițiilor dela centru.

Secretarul se ocupă cu înscrierea nouilor membri, cu corespondența, cu încasarea cotizațiilor, și a abonamentelor la ziarul „Românul”, publicația Tineretului național-liberal.

Stegarul face parte din garda drapelului secției.

Curierul face legătura între membrii grupei și între grupele din secție sau județ. Fiecare membru din grupă este obligat:

1. Să fie disciplinat,
2. Să fie gata oricând,
3. Să vorbească ce trebuie și când trebuie,
4. Să cunoască bine programul partidului,
5. Să ajute camarazii căzuți în nevoie,
6. Să se călăuzească în viață după ideea de onoare, de bine și de adevăr.

Toate grupele dintr-o comună formează o secție, care va purta numele comunei.

Fiecare secție va avea un drapel (trei culori: roș, galben și albastru), fără nici un fel de prescripție pe el. Mărimea lui va fi 50 / 35 cm.

Bățul drapelului va fi vopsit galben, culoarea primului an.

Toți stegarii din grupele secției formează garda drapelului.

Fiecare membru din grupă va primi o insignă și o carte de membru, conform modelului ce se va da de Organizația Centrală Tineretul național liberal, Calea Victoriei 34 Etaj II, București I.

Şefii de grupă dintr-o secţie vor întocmi rapoarte care vor fi înaintate şefului de secţie, care la rândul său le va trimite delegatului cu conducerea Tineretului naţional-liberal din judeţul respectiv, care delegat le va strânge şi le va trimite lunar Organizaţiei centrale T.N.L.

Raportul va cuprinde:

- I. Numărul grupei,
- II. Secţia,
- III. Un rezumat al şedinţelor,
- IV. Absenţele membrilor dela şedinţe,
- V. Cotizaţiile,
- VI. Abonamentele la ziarul „Românul”,
- VII. Ce a realizat grupa pe teren,
- VIII. Ce grupe noi au format membrii din grupa respectivă,
- IX. Ce grupe au vizitat,
- X. Excursiile pe care le-au făcut,
- XI. Greutăţile întâmpinate în grupă şi ce măsuri s-au luat,
- XII. Moralul membrilor şi situaţia lor politică

Grupele se adună odată pe săptămână, de preferinţă Duminică, înainte de biserică, pentru ca, după şedinţă grupa să meargă la slujba religioasă.

La fiecare şedinţă se va comunica de şeful de grupă:

- I. Ce ordine a primit dela centru,
- II. Situaţia în ţară şi în satul respectiv,
- III. Situaţia celorlalte organizaţii din comună,
- IV. Noutăţile pe care le aduce fiecare membru al grupei.

La ora şedinţei toţi trebuie să fie prezenţi.

Ziarul „Românul” trebuie citit la fiecare şedinţă (în el se află ordine dela centru).

La finele şedinţei se arată ce are de făcut fiecare membru al grupei până la şedinţa viitoare, conform instrucţiunilor ce se vor da de centru.

Toate ordinele se vor executa de urgenţă, şeful de grupă fiind personal răspunzător.

Şeful de grupă trebuie să gândească înainte de a lua o hotărâre.

Să-şi iubească pe toţi camarazii, să nu-i vorbească de rău.

Să se poarte cinstit cu ei.

Să fie totdeauna alături şi la bucurii şi la neplăceri.

Să nu trădeze grupa.

Să se poarte aşa fel ca grupa să meargă pe drumul cel bun, pentru binele partidului şi pentru propăşirea Patriei române.

(Cartea Tineretului Naţional-Liberal, Bucureşti, „Imprimeriile Independenţa”, 1937, p. 20-23).

Averea lui Ion I. C. Brătianu (cu comentarii)

Socotesc potrivit să prezint în cele ce urmează „bogăția” lui Ion I. C. Brătianu, personajul dominant al P.N.L. în perioada interbelică și cel în jurul căruia se construiește oarecum identitatea între liberal și „burghez”. Mihail Manoilescu nu ezite să îl prezinte ca „stăpân pe finanțele țării, pe Banca Națională și pe o mare parte din cadrele permanente ale statului” (justiția, armata, biserica, marea birocrație)¹. Rațiunea demersului de reconstituire a averii unui liberal proeminent, așa cum apare ea menționată în testament, ajută mai puțin studiul cât întregeste mai curând cunoașterea istorică a lui Ionel Brătianu. Nu ascund faptul că textul de față se datorează găsirii actului testamentar al marelui om politic, care prezintă cu precizie situația sa materială. Nu am găsit documente asemănătoare pentru alți lideri și din acest motiv prezentarea are mai mult un caracter anectodic decât științific, în sensul că se oprește asupra unui fapt particular din perspectiva cercetării de istorie socială, nereprezentativ finalmente. Știm că unii liberali aveau averi impunătoare, precum Constantin I. C. Brătianu sau dr. C. Angelescu, alcătuite din proprietăți funciare sau imobiliare și participații la diverse bănci, societăți din domeniul petrolier ș.a., dar generalizările privitoare la liberali sunt neavenite din acest unghi de analiză, marcate fiind mai curând de ideologie și de partizanat politic și istoriografic².

Conform *Pactului de Familie* și *Actului de Liberare de legat*, datate din Florica, 10 octombrie 1926, Eliza I. C. Brătianu fiind legatară uzufructului, Gheorghe Brătianu constituind legatarul universal al averii, iar Constantin I. C. Brătianu și Vintilă I. C. Brătianu legatari particulari (Constantin I. C. Brătianu era și executor), averea de care dispunea liderul liberal se alcătua din: *moșia Rătești*, cu 517 ha. și 740 ari, cu toate clădirile, mobilele, vitele și uneltele aflate pe dânsa, *muntele Lalu* (240 ha.), un *loc viran* în Predeal, *depozițul aflat la Banca Națională a României* (reprezentând 30 de

¹ Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, ediție îngrijită, prefață, note și indice Valeriu Dinu, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 44.

² De exemplu, testamentul Elenei Gh. Pherekyde, din 8 decembrie 1919, arată cu după moartea ei rămânea o avere prețuită la peste 21 de milioane (ANIC, Colecția Personalități, Fond Pherekyde, dos. 1 / f.d., f. 1). Justificând teoria mării burghezii legată de familia Brătianu, Vintilă Brătianu apărea drept conducătorul de la Banca Românească, care controla la rândul ei, în 1919, 28 de bănci și întreprinderi industriale, împreună cu sucursalele lor; liderul liberal făcea parte și din consiliile de administrație la „Întreprinderea de Navigație maritimă” sau „Casa Rurală” și „Societatea Ipotecară Română”; C.I.C. Brătianu era președintele consiliului de administrație la „Letea”, la „Lignitul”, „Schitul Golești” ș.a. (apud Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, vol. II, partea I, p. 57).

acțiuni ale acestei instituții); un *depozit aflat la Banca Românească* din București (alcătuit din următoarele acțiuni: 377 acțiuni Banca Românească, 297 acțiuni Banca Românească pui, 40 de acțiuni Banca Viticolă, 10 acțiuni Casa Rurală, 140 de acțiuni la Societatea Locuințe Eftine, 21 acțiuni la Societatea Trambvaielor Comunale București și 130 acțiuni la Letea), un depozit făcut la Creditul Funciar Rural (cu efectele găsite la Casa de fier din București, o rentă de împroprietărire pentru moșia Rătești în valoare nominală de 697 200 lei și 40 de acțiuni la Societatea Lignitul), *depozite la diferite bănci*, numerar găsit în casa din București și în Casa de la Florica și diferitele încasări efectuate, însumând 2 259 443,20 lei (din care se scădeau 1 945 919,25 lei plăți făcute în contul succesiunii), rămânea un numerar disponibil de 313 523 lei, la care se adăugau 970 de dolari și 50 de lire sterline. Evaluarea acestor bunuri, făcută de subinspectorul financiar Corneliu Peia, chemat pentru impozitarea averii moștenitorilor, ajungea la suma de 13 593 717,20 lei (mai precis 13 milioane 600 de mii lei) ³.

³ Eliza Brătianu și Gh. Brătianu conveneau să le împartă în două părți egale, Eliza Brătianu renunțând la uzufructul moșiei Rătești și al muntelui Lalu, care deveneau proprietatea desăvârșită a lui Gheorghe Brătianu, acesta renunțând la rându-i la celelalte bunuri. Florica (județul Muscel), cu tot ce se afla pe ea, proprietatea fraților lui Ionel Brătianu, era dotată cu terenurile cumpărate de Ionel Brătianu, iar Eliza Brătianu urma să se bucure pe mai departe de folosință. Constantin I. C. Brătianu trebuia să fie executorul legatului lăsat de defuncta Cecilia Petrescu, prin testamentul său olograf din 15 februarie 1918, pus în posesie în 1920, care lăsa lui Ionel Brătianu o parte din averea sa pentru răspândirea și înfăptuirea ideilor liberale și democratice, „atât de scumpe fiului ei Eugen Stătescu și părinților noștri”. Fondul depus la „Casa Partidului Național-Liberal” era lăsat fiului, în cazul în care, după cum își exprimase dorința, se înscria în partid; în caz contrar, Gheorghe Brătianu era rugat să-l dăruiască Casei Partidului, cu condiția ca veniturile ce ar putea produce anual să fie date Cercului de studii al acestui partid, pentru a se putea acorda din el premii pentru studiile istorice relative la România între anii 1848 și 1900. Proprietatea numită „L' Indépendance Roumaine”, situată în București, pe Calea Victoriei lângă Piața Teatrului, cu clădirile aflate în dânsa, având fațada și în strada Academiei, cu tipografia și proprietatea ziarului, deși cumpărate pe numele lui, rămăneau proprietatea Casei Partidului Național-Liberal, ai cărei membri plătiseră în realitate prețul, legatarii urmând să facă recunoașterea oficială a acestui fapt (ANIC, Fond Brătianu, dos. 137 / 1926, f. 7-14 și 84-87).

Anexa 5

Delegații care au participat la Congresul Național-Liberal din Ardeal și Banat (de la Cluj, din mai 1932)¹.

Alba: dr. Camil Velican, avocat, dr. Ioan Colbazi, avocat, dr. Victor Vancea, avocat Aiud, Dănil Tăcău, Alba-Iulia, Vasile Sandu, învățător Alba Iulia, Paul Fodorean, administrator Aiud, Francisc Novac, intendent Aiud, Emanuil Munteanu notar Aiud, Ioan Tocaciu, preot Rădești, Vasile Băluțiu, profesor Aiud, Ioan Stan, învățător Stecuța, dr. Octavian Onelenescu, notar public Teuș, Alexandru Porceilă, comerciant Aiud, Vasile Oniciu (învățător), Ioan Todericiu, avocat, Petru Adam, industriaș, Victor Grapa, industriaș, Dumitru Magda, învățător, Chirilă Borza, proprietar Alba Iulia, Ioan Pop, preot Craiva, Ioan Moga, antreprenor Căpâlna, dr. Simion Vulcu, avocat, Ieronim Trifan, învățător, Ilie Stricatu, primar Segeș, Alexansru Dombi, proprietar Bărabant, dr. Gheorghe David, avocat Abrud, Nicolae David, proprietar Bucium, dr. Ovidiu Badeș, avocat Zlatna, Amos Oprișiu, preot Petringenii, Stinea iacob, preot Vințu de Jos, dr. Nicolae Milea, medic Uioara, dr. Victor Bogdan, notar public, Uioara.

Arad: dr. Mihai Mărcuș, deputat, președinte organizație, dr. Ioan Nasu, avocat, vicepreședinte, dr. Gheorghe Ciuhandu, consilier eparhial, prof. Alxandru Constantinescu, Nicolae Pausești, avocat Arad, dr. Adam iancu, proprietar Curtici., dr. Ioan Groza, fost deputat, medic Sebiș, dr. Gh. Hențiu, avocat Ineu, dr. Valer Suciu, avocat Radna, Gheorghe Pleș, fost deputat, director de școală Bărzava, Victor Nasta, director Banca națională, pensionar Arad, Petre Ugliș, director școlar Gurahonț, Iosif Vulpe, secretarul clubului Arad, Ștefan Popovici, avocat Chișinău, Dimitrie Manoilescu, profesor Arad.

Bihor: Tiberiu Moșoiu, profesor universitar, Petrescu Ercea, decan Facultatea de Drept, gen. Inv. Negulescu A., Gheorghe Bota, profesor, dr. Ion Picu Băncilă, avocat, dr. Bleda Vasile avocat, Petre Fodor, profesor, Ulpui Traian, proprietar Oradea, dr. Nerva Traian, avocat beiuș, Bica Ludovic, director Bancă Tinca, Petru Cipan, preot Lunșoara, Liviu Cipău, rentier Lunșoara, Ardely Ludovic, pensionar, Stamatopol Alfons, avocat, Păcală Gheorghe farmacist Oradea, Ion Mangra, învățător Ceica, Achimaș Vasile, învățător Sântăul Mare, Tonca Vasile, fost senator, Tinca, baci Liviu, student Tulecuș, Borza Iosif, student Sacadat, Negrean Pavel, sătean Butan, dr. N. Turla, avocat, Ioneșcu Ioan, pensionar, Desideriu Tempeleanu, fost prefect, Iacob Dancea, comerciant, Silviu Ioan, proprietar Oradea, Ardelean

¹ „Delegații Congresului Național-Liberal din Ardeal și Banat”, în *Viețorul* anul XXIV, nr. 7295, 7297, 7298, miercuri 25 mai 1932, vineri 27 mai 1932, sâmbătă 28 mai 1932.

Ioan, proprietar Cheresig, Petricoane Ioan, avocat Marghita, Ilie Florian, proprietar Ucuriș, Mateuc Ioan, proprietar Ucuriș, Lazia Ioan, proprietar Siad.

Brașov: dr. Vasile Glajariu, avocat, Petrache Munteanu, avocat, dr. Constantin Oancea, medic, dr. Filimon Bogdan, avocat, dr. Spiridon Boita, avocat, G. Mușetescu, profesor, P. Teodorescu, profesor, D. Teodorescu, profesor, dr. Tarquiniu Priscu, medic, dr. Ioachim Ciurea, avocat, dr. Iosif Pușcariu, medic, Ioan Strat. Director bancă, Ioan Ciurea avocat, Octavian Giurgiu profesor, Ioan Nan, profesor Brașov, Iancu Nan, farmacist zărnești, Ioan Galașescu, pensionar, Ioan Tant, cantor, Ștefan Capățână, comerciant, dr. Ioan Popp, medic, dr. Traian Trifan, avocat, dr. Gheorghe Median, avocat, Vasile Tansiu, pensionar, Virgil Nicolaescu, pensionar, A. Jebeleanu, avocat Brașov, Traian Butu, avocat Satu Lung, Nicolae Constantin, proprietar, Ștefan Purza, comerciant, Ioan Mireș, comerciant, Vasile Chițoc, comerciant Brașov, Ioan Butnar, comerciant Râșnov, Ștefan Voicu, profesor muzică, Alexandru Bacilă, comerciant Brașov, Teodor Popa, proprietar Codlea, Leonte taus, profesor, Ștefan Ciolan, proprietar, Ioan Pușcariu, profesor Brașov, Ioan Dragolea, preot Vulcan, Petre Popescu, pensionar, Gheorghe Gologan, industriaș, C. Dumitrescu Pârvu, avocat, C. Bărbulescu, pensilar, dr. Liviu Radu, medic Brașov, Ioan Iorga, proprietar, C. Geleş, inginer, Gheorghe Zachiu, comerciant, dr. Gh. Neguș, avocat, dr. Virgil Voicu, avocat, dr. N. Stinghe, protopop, Chițu Alex., inginer silvic, Minea Ioan, comerciant Zărnești, Momac Dumitru, comerciant Brașov, Butnar Ioan, proprietar Râșnov, Dumitrescu Ioan, maior rezervă, Meșian Ștefan, zărnești, dr. Moioiu Marcel, avocat, dr. N. Stinghe, preot, I. Momac, comerciant, N. Corbu, comerciant, Gh. Dulă, Brașov.

Ciuc: dr. Ioan M. Cristea, notar public, dr. Valeriu Otelea, avocat (vicepreșed. Ciuc), Gh. Cerbu, avocat (secretar gen. Organizația Ciuc), Victor Faroga (fost primar Miercurea Ciuc), Iosif Birman, comerciant, dr. N. Dancu, avocat, Aurel Negoescu, prof. preot, dr. Mihail Dobreanu, notar public, dr. Aurel Baldi, medic, Ioan Teodor Bujor, învățător, Benjamin Radi, Tiberiu Ojetea, student, Nicolai Negoescu, proprietar, Gh. Colcer, proprietar, Horușiu Comanici, proprietar.

Făgăraș: dr. Ioan Bârsan, avocat, Chiujdeia David, preot, Taflan Romul, comerciant, dr. Titu Crișan, avocat, fost prefect, Octavian Pop, fost inspector școlar, dr. Emil Coșgarea, avocat, Matei Jiga, director bancă, Moldovan Gheorghe, director școlar, Pop Cornel, director școlar Vad, Barbat Nicolae, director școlar, Beclerean Vasile, industriaș Făgăraș, Herseni Iosif, proprietar, Boeriu Nicolae, pensionar, Popp Alexandru, proprietar Făgăraș, Frâncu Ioan, director școlar, Radeș Andrei, preot, Vulcan Victor, preot, Cociș Toma, proprietar, Pridon Ioan învățător, Colional Zaharie, proprietar, Căpriță Nicolae, proprietar, Borcoman Gheorghe, proprietar, Sever Radeș, avocat, Vasile Balașiu, comerciant, Victor Radeșiu, student, Valer Coșgarea, student, Mogoș I., proprietar, Pologea Andrei, proprietar, Făciu Petru, proprietar, Sburătură Gheorghe, proprietar, Raita Ioan, proprietar, Ioaneș Ioan, industriaș, Ioaneș, Octavian inginer, Tudor Adam, învățător, dr. Apașu, Popa Nicolae.

Hunedoara: Gheorghe Tătărescu, fost ministru, Ioan Vulcu, deputat, Constantin Bursan, fost deputat, dr. Gh. Dublescu, fost senator, Mitiță Constantinescu, avocat, fost deputat, Mircea Oprea, director de bancă, fost deputat, Dumitru Sfetcu, fost prefect, Aurel Tănăsescu, avocat, fost senator Deva, dr. Romul Miocu, primar Petroșani, dr. Fullep Sesideriu, avocat, Brâncoveanu Ioan, primar Hunedoara, Duma Ioan, protopop, Nasta Iuliu, avocat, Danciu Ioan, proprietar Hațeg, Lupșa Ioan, preot, Laslo Ioan, preot, Hența Gheorghe, preot, Turceanu Gheorghe, preot, Pap Ioan, farmacist, dr. Schefer Leopold, avocat, Nedelcu Ioan comerciant, Sera Nicolae Unitu, comerciant, Bedeluț Ioan, industriaș, Ioan Florea, industriaș, Solomon Ioan, învățător director Ghelar, L. Columbeanu, învățător director, Aurel Filimon, avocat, Bocanici Tiberiu, primar Pui, Popa Teodor, profesor, Bocaescu Ioan, primar Brad, Roman Ioan, preot, Tișu Ioan, preot, dr. I. Tișu, medic, Stoica Ioan, comerciant, Sofrănie Muntei, primar Bozeș, Belea Adam, comerciant, Mustețiu Ioan, comerciant, Marin Victor, meseriaș, Muntean Ioan, industriaș, Tudoran Todose, proprietar, Pop Ioan, contabil, Simion Cărpinișan, industriaș, Bodea I., preot, Juno Dumitru, industriaș, Popa Petru, student, Pitaru, O., student, Roman Ioan, director de bancă la Deva, Ciontoș Ilie, student, Doncea Nicolae Techeru.

Maramureș: Ionel Udrea, deputat, dr. Z. Man, fost deputat, Stețiu Victor, fost senator, Aderco Artur, fost senator, dr. Iuliu Hodor, medic, Rednic Alexandru, Szmuk Mihail, comerciant, Dunca Eugen, revizor, Tuncu Simion, profesor, Bujor Pompei, profesor, Orașan Vasile, director școlar, Baicu Pompiliu contabil, Antoniu Albu, antreprenor, Ștefan Dunca, proprietar, Kaufman Iosif, director de fabrică Sighet, Dunca Ioan Ioan, primar Stăfioara, Bota Simion, avocat, Zăgăreanu Augustin, director școlar, Codrea Miron Nuțiu, preot, Jărcu Sebastian, preot, Dunca Vasile, preot, Kerekes Filimon, preot.

Mureș: Russu Ștefan, protopop, dr. Dandea Emil, avocat, Porubski Francisc, avocat, Ionescu Nicolae, profesor, Dupont Artur, profesor, Dumitrescu Mihail, profesor, Papadim Nicolae, profesor, Oprean Nicolae, mare comerciant, dr. Gafton Dumitru, proprietar, Dolejan Ioan, notar public, Căpruceanu Melinte, industriaș-mare comerciant, Boer Valer, director gimnaziu Reghin, Enache Grigore, învățător, director școlar, Diaconu Dumitru, funcționar particular, Barbu Jinga, învățător director școlar, Olărescu Mihail, învățător director școlar, Preancu Cornel, director școlar, Andrieșan Emil, preot, Coman Florea, comerciant, Stan Ioan, proprietar, Ionescu Matei, industriaș Borsec, Gheorghiu Octavian, profesor, Georgescu N., profesor, Daschievic E., profesor, dr. Crețu Nicolae, profesor, Constantin Ioan, președintele asociației învățătorilor Tg. Mureș, Codarcea Emil, învățător, Crucianu Nicolae, învățător, Radovici Matei, învățător, Dan Ioan, învățător, Flueraș I., învățător, Stoica Em., învățător, Costinescu Victor, învățător, Tănase Vasile, institutor, Stănescu N., institutor, Catarig Remus, institutor, Ene Staicu, învățător, Th. Grigoricu, învățător, V. Netca, învățător, I. Dolojan, notar public, I. Pitea, avocat, I. Gorea, preot, I. Preancu, pensionar, Isidor Boer, învățător, I. Lenca,

preot, C. Ioan, învățător, V. Tamaș, institutor, I. Buda, preot, C. Silvas, învățător, Suciu Pavel, preot, Sabin Truța, preot, I. Măneacă, învățător, Alexandru Ionescu, ziarist, Ioan Rotar, comerciant, Dumitru Năstase, funcționar, Pr. Cibeleian, pensionar, I. Alexandrescu, pensionar, Tănase Ioan, învățător, dr. Kovari, avocat.

Năsăud: Dr. Login Dionisiu, avocat, dr. Terezan Teodor, avocat, dr. Anton Gheorghe, avocat, Bejan Anastasiu, director de bancă, Tachian Ioan, funcționar pensionar, Pop Ioan, funcționar pensionar, Nășculiu Gheorghe, funcționar particular, Pârcălab Pantilimon, funcționar pensionar, Lupu Iordache, funcționar particular, Istrate Carol, comerciant, Mihail Alexandru, comerciant, Griga Ilie, comerciant, Leșan Teodor, comerciant, Doroftei Ioan, comerciant, Uic Staner, învățător, Crișan Dumitru, comerciant, Roșu Nicolae, profesor, Macu Dumitru, avocat, Lupu Ștefan avocat, Ciot Gheorghe, avocat, Rulean Octavian, profesor, Ilanțiu Vasile, student, Coșun Dumitru, funcționar particular, Pop Grigore, preot, Pupeză Pavel, comerciant, Născutin Ioan, funcționar particular, Pălăgesiu Ioan, Soborca Iustin, profesor, Soborca N., învățător, Partene N., învățător, Lazăr N., comerciant, Marica N., funcționar particular, Anghelosun S.

Odorhei: Dr. Augustin Pordea, avocat, Gheorghe Andreăș, avocat, Ioan Popa, preot

Sălaj: gen. Traian Moșoiu, fost ministru (președinte de onoare), dr. Emil Lobonțiu, profesor, deputat, dr. Iulian Domșa, avocat, fost prefect Șimleul Silvanei, dr. Pinteș Augustin, avocat, dr. Cloaje Vasile, fost prefect, proprietar, Balizarie Alexandru, mare proprietar Zalău, Costea Traian, protopop, dr. Gurzeu Mihai, avocat, Felician Pop, medic dentist, Ildea Teodor, director învățător, Boroș Eugen, contabil, Oltean Florian, proprietar, Popescu C. Nicolae, fost deputat, mare proprietar, dr. Dorobanț Nicolae, avocat, dr. Pop Iuliu, avocat, dr. Pop Corneliu, avocat, Osian Augustin, profesor, Pășcuțiu Aureli, protopop, dr. Popescu Teodor, avocat, Nechita Gheorghe, doirdirector învățător, Lobonțiu Ioan, avocat, Rogneanu Ioan, director învățător, Ilea Dumitru, director învățător, Paul Dumitru, director învățător, Zenobie Precup, ziarist și proprietar, Terente Ciorogaru, preot, Stanciu Vasile, preot, Flonta Mihai, proprietar, Bica Nicolae, proprietar, Dragoș Avram, protopop, Cherecheș Florian, proprietar, Cadar Alexandru, protopop, Caraba Petru, proprietar, Condor Vasile, proprietar, Băeșan Ioan, preot, Pop Ioan, proprietar, Bonțianu Iuliu, publicist, Lazăr Ioan, proprietar, Victor Gurezu, proprietar.

Satu Mare: Dr. Dragoș Teofil, avocat, fost deputat, Nistor Ioan, director de bancă, Nistor Z. Nicolae, student, Cionte D. Romul, preot, Latiș Alex, protopop, Pokol Alexa, proprietar, Pokol Inoc, doctor, proprietar, Dumbrăviceanu Gheorghe, mare proprietar, Dragoș Augustin, director de bancă, Muntean I., inginer, dr. Nistor A., avocat, fost senator, Nistor Silviu, student, Rouselot Emil, profesor, Cupșe Avram, profesor, Iuga Augustin, profesor, Tănase I., profesor, dr. Iacob Emilian, avocat Drentea I., contabil, Mociran H. Ioan, contabil, Oancea Vasile, student, Sipoș Ioan, student, Latiș Gheorghe, student, Felician Florian, student, Gavril

Florian, director învățător, Cherecheș Ștefan, proprietar, Cherecheș Ariton, director învățător, Tarița Ioan, arhidiacon, Lenghel Teodor, protopop, Dragoș Valeriu, protopop, Pop Ștefan, revizor școlar, dr. Tibil Ioan, avocat, fost deputat, dr. Tibil Augustin, avocat, Marica Felic, preot, Bârle Grigore, proprietar, dr. Ardelean O., medic, dr. Bota Valeriu, medic, dr. Cherecheș Ștefan, avocat, Cherecheș Paul, revizor școlar, Dragoș Aurel, arhidiacon, Dr. Dumbrăviceanu, medic șef județ, Toma Floru, director bancă, dr. Pogăciaș I., avocat, Popovici Ionel, proprietar, Simonca Grigore, proprietar, Simtion Aurel, profesor, Suluțiu Flaviu, inginer, Dâmboianu I., procurist, Tișca Emil, director de bancă, Ursu Ioan, director de bancă, Drentea Ioan, proprietar, Vărvas Paul, student, Racolți Vasile ș.a.

Sibiu: Dr. Eugen Piso, avocat, Anastase Boiu, dr. Nicolae Regman, Ilie Florian Jun, Constantin Stamate, dr. Ovidiu Ivan, Popa Ștefan, Dumitru Mondrini, Nicolae Brânză, Aug. Lăpădătescu, dr. Traian Moga, avocat, dr. Irimie Milea, avocat, dr. Dionisie Mihu, avocat, Ioan Eruia, comerciant, Ștefan Popa Luca, comerciant, Zaharia Drobotă, fost inspector poliție, Augustin Bordeanu, Iuliu Roșianu, funcționar, Ștefan Bratu, Gheorghe Buruiană, Alex. Șerbenescu, pensionar, Nicolae Săndulescu, comerciant, Toma Târșa, învățător, Dumitru Floașiu, profesor, Saie Moldovan, dr. Aurel Crețu, avocat, I. D. Simianu, fost deputat, Constantin Vetemeanu.

Someș: Constantin Brătianu, fost ministru, dr. Ioan T. Olteanu, deputat, dr. Ioan Mezei, avocat, fost prefect, Nicolae Grosu, notar public, Petre Cherebeș, profesor, Dumitru Țigănete, profesor, dr. Ioan Buta avocat, dr. Andrei Macavei, avocat, dr. Ioan Precup, avocat, dr. Ioan Farcașiu, avocat, dr. Aurel Barbul, avocat, dr. Sabin Baci, dr. Manase Cherebeș, avocat, Bogdan I. Liviu, contabil, Biliboacă Gheorghe, învățător, Bogdan Ioan, proprietar, Sabil Ilea, proprietar, Neamț Gregoriu, director învățător, Ioan Graur, contabil, Ioan Beșea, director, Silviu Centea, director învățător, Rădoi Ioan, învățător, Coroiu Aurel, student, Samoilă Chiram industriaș, Teodor Chiriac, contabil, Ioan Horgos, proprietar, Iuliu Sonea, protopop.

Târnava Mare: prof. dr. Titu, profesor universitar Cluj, dr. Victor Știrbeșiu, avocat, Nicolae Ghiaja, preot, Onoriu Sasu, preot, V. Popescu, pensionar, Ioan Dan, preot, Romul Pulca, preot, Stelian Voiculescu, preot, V. Cristea, industriaș, I. Jobi, preot pensionar, I. Lupu, farmacist, Patrichie Pinte, protopop, Vasile Cutoiu, primar Hendorf, Roman Lup, învățător, Olimpiu Savu, avocat, Valeriu Ilea, învățător, dr. Ioan Moldovan, avocat, dr. Ioan Comșa, avocat, dr. Coriolan Aslău, avocat, Ioachim Bârza, comerciant, Ioan Biriș, institutor, Aurel Mosora, proprietar, Aurel Staicovici, preot, dr. Iosif Ghizdavu, medic, dr. Moravetz Ioan, avocat, Radu Nicolae, institutor, Radu Ioan, institutor, Stănoi Ștefan, proprietar, Roșca Ioan, proprietar, Barbat Nicolae, proprietar, Buchendrea Ioan, proprietar, Mihu Ioan, primar, Langa Achim, proprietar, Oancea Teodor, proprietar, Jurcău Ioan, învățător, dr. Ciocan I., Fodor Dumitru, proprietar, Zaharia Dâlbea, proprietar, Nistor Ioan, proprietar, Cristea Ioan, proprietar, Vlad Ioan, proprietar, Nicolae

Coaliu, Gheorghe Colcer, proprietar, Ștoia Ioan, proprietar, Maier Zaharia, proprietar, Grușa Teofil, proprietar, Modovan, proprietar, Sorea Vasile, proprietar, A. Lapedatu, proprietar, Dușa Ioan, primar Mihăileni.

Târnava Mică: Gheorghe Cipăianu, fost ministru, dr. Emil Folea, avocat, fost prefect, Eugen Muntean, profesor, fost senator, Muthu Antal, proprietar, fost prefect, Stănoiu Ioan, profesor, Ghizdavu Simion, profesor, Modorcea Octavian, profesor, dr. Aldea Ilarie, avocat, Costea Ioan, proprietar, Tatulescu Alexandru, notar public, Stoia Teodor, revizor școlar, Oprean Gheorghe, protopop, Moldovan Nicolae, director școlar, Dămian Pompei, subrevizor școlar, Folea Augustin, preot, Vamoș Gheorghe, preot, Deac Nicolae, preot, Varga Ioan, director de bancă, Pădurean Ioan, preot, Truța Gheorghe, învățător.

Timiș Torontal: Coman Augustin, profesor, dr. Nistor Dimitrie, avocat, senator, Rene Brasey, profesor, dr. Nistor Porumb, avocat, fost deputat, Avram Nicolau, proprietar, director de teatru, dr. Cosma Aurel jr., avocat, fost deputat, Simion Matei, avocat, Petri Savi, institutor, fost deputat, ing. Suciu Adrian, arhitect, Titu Ionaș, mare comerciant, ing. Iulian Doga, avocat, prof. Nicolae Table, avocat, dr. Patrachie Tiurca, protopop, Ludovic Cioban, institutor, Chevereșan, profesor, dr. Miletici Alex., medic primar, dr. Lofler Geza, avocat, baboș Simion, avocat, Dimitrie Buna, director de întreprindere, Cinghița Cornel, mare comerciant, Teodor Catalina, institutor, Ștefan Vulpe, institutor, dr. Lucian Gheorghevici, avocat, fost deputat, fost primar, dr. Anton Ardelean, avocat, dr. Valeriu Mihai, avocat, Liviu Dehelean, preot, Emil Grădinaru, consilier comunal, Gheorghe Luca, publicist, Ștefan Mihăilescu, învățător, Francisc Remmel, comerciant, Atanasie Dumitrescu, avocat, fost consilier de curte.

Trei Scaune: Dr. Ștefan Bogdan, dr. Miron Crețu, medic, dr. Ghiarfaș, avocat Sf. Gheorghe, dr. Bidu, medic Tg. Secuiesc, Gheorghe Cernat, avocat.

Turda: Dr. Ioan Boeriu, avocat, senator, dr. Vasile Meșter, notar public, Victor Col. Fodorean, colonel pensionar, dr. Mihail Modovan, avocat, Gregoriu Biji, profesor, Pavel Cismaș, subrevizor, dr. Pavel Sârbu, medic, Ioan Nistor, cantor, Ioan Cortea, pașcu Samoilă, Pop Pompei, Silviu Bologa, Crișan Ioan, Mureșan Gligor, Rațu Vasile, Fuerdean Simion, Dan Alexandru, Rațu Simion, Ioan Alban, Todor Tarța, Teofil Teodor, Sofron Crișan / meseriași; Alexandru Negoescu, Constantin Ghiță, Laghin Laurențiu, Ioan Fițai, Vecerea Alexandru, Bulbucan Ioan / funcționari; dr. Iuliu Gențiu, avocat, Emil Mureșan, director, Teodor Oțel, director, Oltean Aurel, învățător, Iovian Mureșan, protopop, Marinca Ilie, director, Dordai Traian, învățător, Olimpiu Barnea, profesor, Voniga Ioan, profesor, Emil Poruțiu, învățător, Veturia Cismaș, învățător, Victor Deac, învățător, Teodor Bodocan, Groza Traian, ambii funcționari; Chișu Ioan, funcționar; Popa Alexandru, proprietar, Avramescu Gheorghe, învățător, dr. Eugen Roșu, medic, Honorius Savu, preot, Ioan Tulbure, proprietar, dr. Remus Pașca, avocat, Sorin Furdui, protopop, Corcheș Longin, comerciant, Andreica Ioan, proprietar, Pogășan Ioan,

proprietar, Petre Sabău, preot, Virgil Rancea, învățător, Alexandru Șendrea, preot, Traian Florea, învățător, Ioan Moldovan, director, Leonte Canja, director, Laurențiu Șusman, primar, Modrigan Ioan, profesor, dr. Gheorghe Onioca, notar public, Borgovan Nicolae, comerciant, Romul Câmpian, preot, Fodorean Aurel, primar, Pop Gheorghe, proprietar, Nemeti Iosif, proprietar, Cucerzan Simion, proprietar, Giurgiu Constantin, proprietar, Petru Zeicu, proprietar, Cucu Mihail, proprietar, Vicențiu Orășean, preot, Căzan Vasile, meseriaș, Samoilă Gabor, învățător, Hoda Alexandru, învățător, Simion Todoran, preot, Zdrehuș Petru, învățător, Mihail Popa, învățător, Popovici Constantin, învățător, Păunescu Florian, învățător, Lupașcu Ilie, director, Crainic Simion, director, Hirean Corneliu, învățător, Gheorghe Dogar, învățător, Cornel Totelecan, preot, Cozma Iustin, preot, Octavian Brânză, învățător, Tățan Iuliu, învățător, Dumitrescu Cornel, învățător, Grigorescu Pavel, învățător, Ștefan Pop, director București, Călugăr Ioan, funcționar, Nașcu Bogdan, preot, Vasile Butura, preot, Laurențiu Pop, preot, Gomboș Alexă, învățător, Andone Ioan, învățător pensionar, Onaca Vasile, proprietar, Pumnuț Iuliu, comerciant, Bologa Iuliu, învățător, Taros Ioan, proprietar, Bogdan Ioan, proprietar, Caraba Tiberiu, comerciant, Zahan Samson, comerciant, Pop Iuliu, învățător, Onosoi Nicolae, industriaș, Bunea Vasile, proprietar.

Anexa 6

Listele liberalilor penrtu alegerile județene din februarie 1930, excluzând acele organizații în care lista candidaților nu era însoțită de specificarea profesiei¹:

Alba: dr. Velican Camil, avocat, dr. Colbazi Ioan, avocat, Popoviciu Petru, protopop, dr. Vulcu Simion, avocat, dr. Vancea Victor, avocat, dr. Teacă Daniil, avocat, Moga Ioan, antreprenor, dr. Radeș Ovidiu, avocat, Patachi Andreiu, preot, Tocaci Ioan, preot, dr. Voișianu Ioan, preot, dr. Barna Ioan, avocat, Emanoil Muntean, învățător, Stoicuța I., preot, Udrea Ioan, învățător, Popescu Alexandru, preot, Borza Chirilă, proprietar, Magda Dumitru, învățător, Vătășan Emil, preot, Opriș Amos, preot, Colhon Partenie, preot, Almășan Iosif, comerciant, Muntean Ioan, învățător, Dragomir Vasile, funcționar, Rusu Vasile, funcționar, Rusu Petru, proprietar, Lașița Ioan, econom, Adam Petru, mecanic, Cormoș Ioan, maestru zidar, Ciorbea Aurel, econom secretar, Stinea Iacob, econom, Gherman Victor, econom, Vasilie Nicolae a lui Aron, econom, Mladin Gheorghe, miner, Reșinar George, Rodean George, econom, Tecșa Ioan, econom.

Cluj: Dan Partenie, avocat, fost prefect, Giurgiu Teodor, avocat, Fabius Ștefan, avocat, Duca Eugen, avocat, Nistor Virgil, avocat, Bucoveanu Petre, comerciant, Chintouana Vasile, învățător, Varna Sabin, avocat, dr. Grapini Liciniu, medic Ciucea, Onosi Alexandru, proprietar, Drăgoiu Teodor, preot, Micheș Aurel, plugar, fost primar Gilău, Bochiș Ioan, preot, Flueraș Nicolae, plugar, fost primar Florești, Biji Ioan, învățător, Șerban Silvestru, plugar, fost primar Strâmba, Octavian Boeriu, avocat, Brudașca Vasile, fost primar Ciucea, Marian Vasile, proprietar, fost primar Dârja, Balea Nicolae, plugar, fost primar Feleacu, Marcu Alexandru I. Simion, fost primar Ciurila, Simula Ioanichie, plugar, Gebe Ștefan, plugar, fost primar, Poruțiu Alexandru, fost primar, Târziu Ștefan, fost primar, Neze George, fost primar, Ghițe Ion Dolgoz, plugar, Gliga Lazăr, plugar, Parge Ion, plugar, Iacob Ilie, plugar, Vușcan, Dumitru, plugar, Necu Gligor, plugar, Alb Ion, plugar, Man Ion, plugar, Lung Ion, plugar, Stănescu Vasile, plugar.

Făgăraș: Mateiu Jiga, director Bancă Făgăraș, protopop Stoicanea, Șercaia, dr. Ioan Bărsan, avocat, Romul Taflan, comerciant, Gheorghe Boeriu, pretor pensionat, Nicolae Borzea, contabil de bancă, preot Gh. Cuanta, preot Vulcan Victor, Nicolae Păcurariu, învățător, preot Gh. Jurcova, Andreiu Florea, plugar, preot Nicolae Barglazan, Tămaș Boeriu, plugar, Ioan Pridon, învățător, Vasile Beclerean, meseriaș, Tămaș Corșatea, plugar, Vartolomeiu Băcilă, plugar, Victor

¹ „Alegerile județene”, în *Glasul Ardealului*, anul IV, nr. 5, duminică, 2 februarie 1930, p. 3-4.

Nemeș , plugar, Victor Popa, plugar, Maniu Cioran, plugar, Vlase Stan , plugar, Ilie Silaghi, plugar, Nicolae V. Popa, comerciant, Ioan Graur, plugar, Ioan Lancea, plugar, Gh. Bosca, plugar, Ioan Popa, mecanic, Vasile Stoica Tomoiu, Miclăuș Codrea, plugar, Petru Lazar, industriaș.

Hunedoara: Vulcu Ioan, fost deputat, Sfetescu Dumitru, fost prefect, Oprea Mircea, fost deputat, Tănăsescu Aurel, fost senator, Cioară Ioan, învățător director, dr. Stern Emanoil, avocat, Henția Gheorghe, preot, Lupșa Ioan, preot, Dekanyi Emeric, proprietar, Pârva Lazăr, fost senator, econom, Bocanici Tiberiu, avocat, Filimon Aurel, Danciu Ioan, proprietar, Golgoț Sabin, econom, Moisin Virgil, muncitor, Musteșiu Ioan, comerciant, Hațegan Stănilă, econom, Bunea Ioan, econom, Baicu Aron, fost primar, Cristei Ștefan, econom, Morariu Ioan, econom, Cuș Gheorghe, econom,, One Marcu, econom, Colibași Dumitru, econom, fost primar, Silian Gheorghe, econom, Iuga Dumitru, morar, Muntoi Sofronie, econom, Basarab Ioan, frânar econom, Tiveruș Ioan, econom, Ghilea Andrei, econom, Todea Aron, econom, Moga Ioan, econom, Mitulesc Ștefan, econom, Blăgăilă Azarie, econom, Tripa Partenie, econom.

Mureș: Dr. Dandea Emil, avocat, fost primar și deputat, Căpruceanu Melinte, industriaș forestier, Porubschi Francisc, avocat, fost judecător, Sălăgean Ioan, preot, dr. Lupu Leon, avocat, Hossu Teofil, preot, Teban Maxim, proprietar, Mera Ambroziu, preot, Oros Ioan, căpitan în retragere, proprietar, Coman Florea, comerciant, invalid de război, Tamaș Vasile, director școlar, Cotuș Constantin, preot, Simon Dionisie, proprietar, Leuca Ioan, profesor, Borșan Ioan, subrevizor școlar pensionar, Popescu Ioan, preot, Sulariu Ștefan, învățător, Gora Petru, preot, Ciontea Grigorie, învățător, Buda Alexandru, preot, Taslauanu Cornel, proprietar, Sângeorgean Dumitru, preot, Turc Ioan, econom, Libeg Teodor, învățător director, Bota Dănilă, proprietar, dr. Pop Remus, avocat, Cioloboc Dumitru, gospodar, Bucur Ștefan, econom, Bandila Simion, proproetar, Boar Vasile, fost primar, Rusu Ilie, proprietar, Pop Petru, econom, fst primar, Romul Câmpeanu, preot, Varga Ioan, director bancă, Suciul Pavel, preot, Bolea Ioan, profesor.

Năsăud: Grigorie Pletosu, protopop, Alexandru Haliță, vicar unit în retragere, Dionisie Loginu, fost prefect, Ilarion Boțiu , profesor, Leontin Mureșan, plugar, Teodor Pupăză, proprietar, Gavril Braicu, plugar, Iuliu Grama, meseriaș, Maxim Moisil, plugar, Pavel Botcar, plugar, Gheorghe Jigău, meseriaș, Vasile Hangan, plugar, Traian Hoștia, plugar, Valeriu Căndea, preot ortodox, Teofil Ușeriu, plugar, Mihail Echim, învățător director, Ioan Tomuș, plugar, Mihail Georgiu, preot ortodox, Grigorie Câmpeanu, plugar, Vasile Russ, plugar, Ioan Nășcuțiu, plugar, Ioan Partene, proprietar, Alexandru Gagia, plugar, Bartolomeiu Filimon, plugar, Niculae Furcea, plugar, Dumitru Irimie, director de școală pensionar, Vasile Șutea, plugar, Simeon Treznea, plugar, Vasile Sângeorzean, proprietar.

Sălaj: Dr. Emil Lobonțiu, profesor Politehnică, fost prefect, dr. Iulian Domșa, fost prefect, dr. Nicolae Darabath, avocat, Emil Ostate, protopop, Ioan Bancos,

preot, Alexandru Cadar, preot, Aurel Tarția, fost primar Șimleul Silvaniei, Dumitru Ilea, învățător director, Aurel Mureșan, protopop, Avram Dragoș, protopop, Aurel Păscuțiu, preot, Traian Costea, preot, Florian Sălăjan, protopop, Gheorghe Negreanu, plugar, Victor Bruchental, preot, Ioan Rogneanu, director învățător, Lazar Sângeorzan, preot, Florian Găvrilașiu, preot, Valeriu Ciurdăreanu, preot, Pretor Sorescu, proprietar, Simion Pop, preot, Vasile Ștefufiu, învățător director, Gavril Negreanu, plugar, Vasile Stanciu, preot, Ioan Ghițiu, preot, Floria Olteanu, plugar, Vasile Robu, director învățător, Alexandru Negreanu, plugar, Ioan Mureșian, plugar, Gavril Barotă, plugar, Nicolae Bretan, preot, Vasile Vereș, plugar, Nedelcu Negoiaș, preot, Gheorghe Varga, plugar, Mitru Prohanca, plugar, Alexandru Lazăr, plugar.

Sătmar: Dr. Dragoș Teofil avocat, Tarția Ioan, protopop, dr. Tibil I., avocat, Feler V, plugar, Latiș Alexe, protopop, Beca Nicolae, avocat, Zăciu Felician, avocat, Pop Ștefan, director școlar, dr. Manu Gheorghe, avocat, Cionte Romul, preot, Drentea Ioan, muncitor minier, Buria Alexandru, plugar, Nistor Zaharie, plugar, Călin Pop, plugar, Chiș Ioan, preot, Clolte Nicolae, director școlar, Breban Petru, plugar, Macavei Gheorghe, plugar, Crișan Ștefan, plugar, Nicoară Vasile, plugar, dr. Lucăciu Epaminonda, protopop, Bocu Vasile, plugar, Bârle Grigore, plugar, Apai Gheorghe, plugar, Vlad Gheorhe, plugar, Micu Alexandru, comerciant, Mărcuș Ioan Scior, plugar, Cărbăbeți Petru, plugar, Marișca I., plugar, Bumb Petru, plugar, Șimonca Grigorie, plugar, Miclăuș Nicolae, plugar, Tordai Ioan, plugar, Turți Gheorghe, plugar, Fane Tămaș, plugar, Pocol Alexe, proprietar de mine.

Târnava Mare: Dr. Victor Știrbețiu, avocat, Ioan Iosif, director de bancă Cohalm, Partenie Pinte, preot, Onoriu Sasu, preot, Nicolae Gheaja, preot, Eugen Ciungan, preot, Romul Pulca, preot, Ioan Dan, preot, dr. Ioan Comșa, avocat, Irimie Roșca, comerciant, Ioan Nistor, director de bancă Șeica Mare, Aurel Morariu, contabil, Emil T. Gheaja, preot, Ambrozie Suci, preot, Eronim Morariu, preot, Gheorghe Fleșariu, institutor, Valer Rodeanu, învățător, Ioan Avram, econom, Gheorghe Popa, econom, Teodor Stoica, comerciant, Ioan Babeți, comerciant, Roman Lup, învățător, Achim Mărginean, comerciant, Gh. Danciu, econom, Ioan Opreș Tomi, econom, Zosim Herciu, econom, Alexandu Strâmbu, econom, Lazăr Maior, econom, Gheorghe Mureșan, econom, Achim Gligor, econom.

Târnava Mică: Dr. Emil Folea, avocat, fost prefect, Eugen Munteanu, profesor, fost senator, Aurel Muthu, proprietar, agricultor, fost prefect, Simion Gizdav, profesor, Augustin Folea, preot, Zaharie Macaveiu, învățător director, dr. Ilarie Aldea, avocat, Grigorie Pădureanu, profesor, Nicolae Deac, preot, Teodor Stoia, revizor școlar, pensionar, Ioan Pădurean, preot, Niculae Moldovan, învățător, Ioan Costea, comerciant cereale, Nicolae Berghinu, preot, Ștefan Dragoș, fost primar Blaj, dr. George Sărândeianu, medic, Dimitru Scurtu, profesor, dr. Niculae Oltean, avocat, Ioan Pocan, plugar, Emil Sămărghitan, preot, Ștefan Stănoi, profesor, Grigorie Simion, fost prim pretor, proprietar, Zacheiu Găinariu, plugar,

Vasile Băcilă, meseriaș, Victor Simoneti, învățător, Ioan Oalea, comerciant, Ioan Frâncu, învățător, Ioan Pușcaș, plugar, Ștefa Petri, plugar.

Turda: Dr. Vasile Meșter, notar public, Vasile Candrea, fost prefect, Sorin Furdui, protopop, dr. Mihail Moldovan, avocat, Emil Mureșian, învățător, Petru Zeicu, econom, Victor Fodoreanu, colonel pensionar, Gregoriu Biji, profesor, Honoriu Savu, preot, Nașcu Bogdan preot, Simion Roșu, econom, Leonte Canja, învățător, dr. George Onișca, agricultor, Petru Sabău, preot, Vasile Bica, econom, Cucerzan Simion, econom, Dumitru Giurgiuca, preot, Tulbure Ioan, agricultor, Ioan Moldovan, învățător, Vasile Butura, preot, Teofil Pop, proprietar, Cuc Mihail, agricultor, Mălnă Vasile, agricultor, Andreica Ioan, agricultor, Bucur Ioan, agricultor, Nemeti Iosif, agricultor, Pop Pompeiu, pantofar, Făgădar Ioan, agricultor, Augustin Coman, agricultor, dr. Ioan Boeriu, avocat.

Anexa 7

Listele liberalilor în alegerile pentru Consiliile județene din octombrie 1927

Lista liberală la Teleorman¹: Dem. Traian Enescu (fost deputat și primar Alexandria), Florea V. Frumosu (avocat, fost subprefect Turnu Măgurele), Petre Bonteanu (avocat Balaci), Marin Constantinescu (avocat Siliștea Gumești), Petre V. Filip (agricultor și industriaș Băneasa), Darwin Voiculescu (agricultor Lissa), C. I. Cristescu (agricultor Balitori), Marin Dincă (agricultor Saele), Traian Turneanu (agricultor Slăvești), Constantin Colecrav (fost primar Alexandria), Tiberie Burcă (comerciant Turnu Măgurele), Gh. P. Gheorghiu (agricultor Antonești), Florea Ionescu (agricultor Balțați), Radu Petrescu (industriaș Peretu), Marin Stafiescu (comerciant Roșiori de Vede), Iordan Zlotu (comerciant Zimnicea), Gheorghe Cristescu (agricultor Smârdioasa), C. Rădulescu (agricultor Slăvești), Gh. Peiu (comerciant Turnu Măgurele), Anastase Notta (agricultor Roșiori), Stan Tuinea (agricultor Băduleasa), D. Tufă (agricultor Dobrotești), Iancu Istrate (agricultor Vitănești), Sayu Mohora (agricultor Buzescu), State Catană (agricultor Segarcea Deal), Ion Popescu (agricultor Necșești), Nicolae Dumitrescu (agricultor Mozăceni), Ion B. Vasilca (agricultor), Nicolae Georgescu (agricultor), Al. Dulescu (comerciant Turnu Măgurele), Marin Lalescu (agricultor Vodă Carol), Dem. C. Popescu (comerciant Alexandria).

Lista liberală la Câmpina²: Victor Rădulescu (avocat), I. G. Ionescu (proprietar), Iancu Dumitrescu (comerciant), N. Davidescu (avocat), Al. Măcărescu (inginer), M. Georgescu (comerciant), V. Popescu (funcționar), I. N. Florescu, V. Teodorescu și Al. C. Dobrescu (meseriași), Lupu Cohn (medic), Gh. Ștefănescu (funcționar), Ion Niculescu (comerciant), Gh. Alexandrescu și V. Găgârceanu, C. Oproiu (institutor, șef sector Câmpina), State Mantescu, preot N. Buzeteanu, N. Stănescu (comerciant).

Lista liberală la R.-Sărat³: Nicu Protopopescu (avocat, fost deputat și devenit primar), Alex. Orășeanu (avocat, proprietar, fost deputat), Mircea Alexandrescu (avocat și profesor), Stelian Gheorghiu (comerciant), Const. Grigoriu (comerciant, președintele Societății „Fiii Apărători ai Patriei”), Pascu Grinfeld

¹ În *Viitorul*, anul XX, nr. 5892, joi, 13 octombrie 1927.

² „Întrunirea partidului național liberal din Câmpina”, în *Viitorul*, anul XX, nr. 5887, vineri 7 octombrie 1927.

³ „Cum a fost compus noul consiliu comunal la R.-Sărat”, în *Viitorul*, anul XXI, nr. 5977, duminică 22 ianuarie 1928.

(mare comerciant), Ion Jernoveanu (director de bancă), Gh. Tabac (comerciant), Gavrilă Ștefan (agricultor), Neculari Renea (comerciant), Constantin Niculescu (meseriaș) / Ion Stoica (pensionar), Neculai Grigore (agricultor), V. Torcaru (grădinar), Gh. Androne (muncitor agricol).

Anexa 8

Membrii Delegației Permanente a organizației liberale de Prahova în urma excluderilor făcute și a vacanțelor produse după momentul I. Ionescu-Quintus (din 1928)¹

Biroul central: cu Dem. I. Nicolaescu, avocat, fost prefect și deputat, președinte activ, I. D. Agraru, profesor, fost prefect, deputat și senator, președinte de onoare; vice-președinți: Aurel Moșoiu (profesor, fost senator), G. Manolescu (avocat), secretar general: C. Rigu (profesor, fost inspector general și senator).

Membrii Delegației permanente, fără sectoare: C. Rigu, Gr. Dumitrescu (prof. univ., fost deputat), Gabriel Pap (mare comerciant și proprietar), A. C. Nasopol (mare proprietar, fost consilier județean), I. Popovici (inginer, fost vice-președinte al Consiliului Județean), G. Ionescu-Boroaia (inginer), N. Pârvulescu (decanul Baroului de Prahova), R. Constantinescu (vice-președintele Camerei de Comerț), preot M. Tăriceanu, N. Iconomu (avocat, consilier comunal).

Membrii Delegației permanente, șefi de sectoare: I. N. Predescu (avocat, fost senator), N. V. Nicolau (mare proprietar, fost senator), Ștefan Ciocârlan (avocat, fost deputat), I. Mihăileanu (avocat, fost prefect), D. P. Alexandria (profesor, fost ajutor de primar Ploiești și inspector școlar), P. Protopopescu (avocat, fost consilier județean), G. I. Georgescu (avocat, fost ajutor de primar), C. Ceruleanu (avocat, fost consilier județean / casierul clubului), Victor Rădulescu (avocat, fost primar Câmpina), T. Ciocârdel (fost inspector școlar), C. Petroni (doctor în chimie), C. Cristodorescu (avocat, fost magistrat), G. Mateescu (proprietar, fost primar Sinaia), N. Cătuneanu (inginer), preot C. Stancu, Al. Mateescu (maior invalid, fost consilier județean), N. Zamfirescu (avocat), C. Oproiu (fost revizor școlar), I. I. Popescu (proprietar și petrolist), N. Gheorghiu (avocat, fost pretor), Panait Stavrescu (avocat, fost ajutor de primar), Șerban Mazălu (fost revizor școlar), Nae Anastasiu (avocat, fost consilier județean), Leonida Fulgeanu (proprietar, fost consilier județean), Panait Rădulescu (avocat, fost magistrat și consilier județean), Al. Popescu (institutor, fost revizor școlar), C. Popescu (avocat, fost judecător și consilier județean), D. Constantinescu (învățător), Al. Vârgolici (avocat, fost judecător și primar), Al. Popescu (avocat, fost primar), I. A. Apostolescu (proprietar, fost consilier județean), G. Cojocărescu (avocat), Anton Pârvulescu (avocat, fost judecător), Victor Stănescu (avocat), G. Manolescu.

¹ „Dela organizația partidul Național-liberal din Prahova”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6286, marți, 29 ianuarie 1929.

Membrii Comitetul județean P.N.L. din Fălciu și din orașul Huși în 1930, reuniți pentru a se solidariza cu atitudinea lui Vintilă Brătianu față de legea „alarmismului” și a stabili delegația din județ participantă la lucrările Congresului din luna mai a aceluiași an¹:

N. N. Tiron, avocat, fost deputat, N. I. Acsinte, plugar, N. N. Acsinte, plugar, Constantin Asimini, profesor, S. Avătăjiței, plugar, P. Gh. Albescu, agricultor, Gr. Andriescu, institutor, fost revizor școlar, I. Ambroze, plugar, M. Berehoi, meseriaș, consilier județean, I. Biru, viticultor, N. Bogos, morar, Pan. Bogdan, institutor, fost inspector școlar, A. Buliche, plugar, D. Chirica, plugar, consilier județean, N. Cehulescu, agricultor, Ef. Căciulă, plugar, viticultor, M. Chirițoi, avocat, decanul baroului Fălciu, Z. Corlățeanu, industriaș, președintele Sfatului Negustoresc, Gh. Cristea, agricultor, M. Condurache, comerciant, Sol. Cligher, comerciant, I. V. Constantinescu, avocat, fost deputat, Gh. Ciochină, plugar, P. Ciobotaru, plugar, D. Enciu, avocat, fost inspector ministerul Muncii, C. I. Filip, agricultor, Gh. C. Focșa, institutor, Șt. Filon, institutor, Gh. M. Filip, agricultor, ing. M. Goldenberg, viticultor, locot. V. Gheorghiu, pensionar, C. Ghelber, pensionar, Const. Giurgea, institutor, Haim Schor, bancher, ing. A. Holban, proprietar, P. I. Harnagea, comerciant, fost președinte Camera de Comerț, I. Ispas, viticultor, C. Lascar, institutor, Emil Lovin, învățător, I. E. Linde, avocat, fost magistrat, vicepreședinte al filialei Invalizilor de război, M. Matran, agricultor, consilier județean, C. Gv. Munteanu, agricultor, N. Mardari, morar, Gh. Neșțian, institutor, președintele asociației Corpului didactic primar, I. Prodea, plugar, fost consilier județean, M. Popa, plugar, Gh. Pandelea, învățător, V. Poroșnicu, agricultor, D. Poroșnicu, avocat, I. Răducanu, agricultor, D. R. Ralle, fost deputat, fost senator, I. D. Stan, agricultor, C. Șendrea, institutor, Th. Stare, plugar, C. Streche, proprietar, Gv. Spânu, plugar, Gh. Spânu, fost deputat, Gh. Teodor, avocat, fost primar de Huși, N. M. Trofin, viticultor, consilier județean, P. N. Teodor, avocat, E. Tanasache, avocat, fost magistrat, I. Talmaciu, viticultor, vicepreședintele sindicatului viticol, C. Ulian, proprietar, I. Valter, avocat, fost magistrat, I. Vasilescu, pensionar, fost ajutor de primar Huși, ing. C. Zota, proprietar, C. L. Contantine, mare proprietar, preot M. Bejenaru, profesor.

¹ „Adunarea Comitetului județean P. N.L. din Fălciu”, în *Viitorul*, anul XXII, nr. 6657, sâmbătă, 19 aprilie 1930.

Anexa 10

Membrii Delegației permanente a organizației Ilfov a Partidului Național Liberal, conform congresului județean din iunie 1936¹:

Iuliu Valaori, profesor universitar; I. I. Niculescu Dorobanțu, proprietar, Emanoil Slătineanu, avocat, Gheorghe C. Nazarie, avocat, Mihail Plătăreanu, avocat, Bosnief Paraschivescu, avocat, Mișu Alexandrescu, avocat, I. Mlădescu, avocat; ing. Brabețeanu, ing. Gh. Dan, dr. Vasile C. Nazarie, prof. Niculescu Slave, protoereu I. Popescu Budești, Dumitru Marin (inspector școlar), preot Arsenie Popescu-Vidra, dr. C. Guriță Măgurele, avocat Gh. Lissen, avocat Nicolae Focșăneanu, V. Fundăneanu (primarul oraș Oltenița), D. Calciu (revizor școlar), avocat I. Gh. Rădulescu-Budești, avocat Radu Vitan, avocat M. Constantinescu, Gh. Pitișteanu, I. Purica, Petre Zlătescu, mari agricultori, avocat Gh. Popescu-Bolintin, Cristache Bujoreanu-Dragomirești

Delegația permanentă: Marcel Brabețeanu (inginer), dr. V. Nazarie, Gh. Dan (inginer), Gh. Lissen (avocat), M. G. Constantinescu (avocat), Marin Du... (avocat), Gh. Popescu (avocat), Preot. A. ...rtescu (neclar în text – n. mea, Ov. B), Dumitru Marin (inspector școlar), Chr. Bu...eanu, proprietar, N. E...copescu, agricultor, Tănase Popescu (revizor școlar), I. Niculescu (agricultor-proprietar), preot Arsenie Popescu, Stoian Dumitrache (agricultor proprietar), Protoereu I. Popescu-Budești, Pandele Stănescu, proprietar, N. G. Rădulescu (avocat), Jean Niculescu (proprietar), V. Funduneanu (primar oraș Oltenița), Spiridon Georgescu (proprietar), A. Serachitopol (proprietar), D. Calciu (revizor școlar), Radu Vitan (avocat), D. Duculescu (agronom), Gh. Pitișteanu (mare proprietar), I. Jiroveanu (agronom), D. Manfu, V. Focșăneanu (avocat), Gh. Plătăreanu (revizor școlar), Petre Zlătescu (proprietar agricol), I. Purica (agronom și proprietar agricol), Nae Lungu (primar), I. Dumitriu (revizor școlar), N. Moșoiu (comerciant), Gh. Grigorescu (revizor școlar), Șt. Grigorian (proprietar), doctor C. Gurță, Gh. Constantinescu (proprietar), N. Stoenescu Soare (avocat).

¹ „Congresul organizației național libérale din jud. Ilfov”, în *Liberalul*, Ilfov, anul VI, nr. 12, număr special 8 pagini, 10 iunie 1936; vezi și *Văitorul*, nr. 8506, vineri, 22 mai 1936 (pentru convocarea congresului).

„Statul Major al Sectorului III Albastru”, condus de Mihail Berceanu, după o broșură a lui George S. Anghelovici din 19 februarie 1934, cu dorința de a contribui la Constituirea Consiliului Comunal:

Personalități politice: Dem. (Dumitru) Anastasescu (financiar, director de bancă, proprietar, membru în Comitetul Central al Partidul Național Liberal), Aurel Lascu (proprietar, șef de serviciu Societatea Credit Urban, membru în Comitetul Central al Partidul Național Liberal, secretar general și membru al Delegației Permanente a Sectorului III Albastru), ing. Ștefan Gall (inginer, Director al Fabricilor Vulcan, consilier în Întreprinderile Industriale, membru în Delegația permanentă a sectorului), Vasile Vasilescu (avocat, conducătorul Serviciului Salubrității Sectorului III, membru în Comitetul Central al Partidului Național Liberal), George D. Anghelovici (financiar, directorul general al Băncii „Dacia Traiană”, consilier al Camerei de Comerț, judecător asesor al Camerelor de Muncă, șef de circumscripție de sector, membru al Delegației Permanente), Miltiade Adamescu (avocat, fost deputat, consilier la Primăria Sectorului III Albastru, șef al Circumscripției de sector Regiunea „Șerban-Vodă”), Ștefan Tudorache (avocat, în Contenciosul Băncii Românești), colonel Sofronie Mârza (pensionar militar, fost Director al Pirotehnicii), Pandelescu Șerbănescu (arhitect, Președintele Comitetului școlar), profesor Chiriac (profesor, fost inspector școlar), Maxim Lenș Luciliu (avocat, șef de contencios, membru al Consiliului Parohial Sf. Elefterie), Pompiliu Athanasie (avocat, Contenciosul Primăriei), dr. Valer Georgescu (medic, Șeful Spitalului), Remus Dragomirescu (avocat, președintele Comitetului Epitropia Bisericii Sf. Nicolae, ziarist, pamfletar), Mih. Ionescu (inginer, Fabrica Vulcan), Ilie P. Calciu (consilier municipal, reprezentant al guvernului în Camera de Muncă, reprezentant din partea clasei muncitoare), Mih. Popescu (proprietar), Anghel Popescu (funcționar al Societății de Asigurări „Națională”, șef de circumscripție), Păsculescu-Orlea (preot, paroh al Bisericii Mihai Vodă, șef de secție), Vasile Dumitrescu (comerciant, mare proprietar, șef de circumscripție), dr. Covrigescu (medic), dr. Șoimu Minculescu (medic), dr. Ervin Grigorescu (medic), Mișu Filipescu (comerciant), dr. Alfandasi (medic), Lică Ionescu (avocat), Goldenberg (industriș), maior Vasilescu (pensionar), Gheorghiade (pensionar), B. B. Ștreit (dentist). Mai erau menționați arhitectul Becher, maior Vasilescu, dr. Harmat, colonel Ciurea, arhitect Biliargiu ș.a.

¹ Broșură scrisă de mână, cu unele fotografii, adresată lui Mihai Berceanu: *Dacă ai fi ... primar. Dedicată D-lui Mih. Berceanu. Președintele Sect. III albastru. Part. Naț. Liberal. Contribuție la Constituirea Consiliului Comunal ...* de George Anghelovici (ANIC, Fond Mihail Berceanu, dos. I A 33 / f.d. [1934], f. 1-26).

Anexa 12

Moțiune semnată de 55 de membri militanți ai organizației Mehedinți în contextul Restaurației, ca susținere pentru Vintilă Brătianu¹

R. Franasovici, M. Vorvoreanu, P. Băbeanu, Ilariu Mihail, avocat, Iulian Predescu avocat, Chiriac Chintescu avocat, Tr. Aldescu învățător, Ion Balașiu avocat, preot Băleanu, preot Bogdan, Ion Bărboianu proprietar, Sava Bărbătescu institutor, Il. Bălțățeanu proprietar, Al. Cristescu, proprietar, I. Crăciunesc lucrător, Nic. Fortună învățător, Ion Goga avocat, dr. I. Glavici, Gh. Gheață învățător, Oct. Gheorghiu proprietar, Sever Gheață avocat, prof. D. Iota, prof. C. Ionescu, Nic. Ionescu avocat, Horațiu Lazăr proprietar, Nic. Licea avocat, P. Nistor avocat, Pavel Păcurariu farmacist, Sabin Popescu învățător, Sebastian Popescu învățător, Gheorghe Păsărescu învățător, Mih. Ploștinaru proprietar, Ilie Popescu preot, Petre Ploștinaru proprietar, I. Pleșa învățător, Const. Popescu Bălăcița proprietar, Iulian Popescu învățător, col. Popp pensionar, preot Hari Popescu, Ion Popescu Samarinești pensionar, preot C. Popescu Traian, preot Rombescu, Aurel Saidac învățător, Manliu Stoicescu proprietar, Victor Vâlceanu învățător, prof. Ef. Bălu, preot Ionescu, Iorgu Nicola comerciant, C. Cotorogea învățător, C. Stuparu, V. Ochea institutor, N. Saidac, Marin Popescu avocat) alături de 38 de consilieri orășenești (Tr. Andrei comerciant, Anghelescu comerciant, Boceanu profesor, Al. Bărcăcilă profesor, C. Bivolaru comerciant, C. Bărbieru lucrător, I. Corâci comerciant, Art. Kaveschi industriaș, Gh. Aricescu pensionar, Marin Condei comerciant, P. Carmatescu avocat, N. Botgros lucrător, Fl. Cristescu industriaș, Fr. Frankfurter, M. Pisescu pensionar, I. Dumitrescu, lucrător, I. Dănciulescu, președintele Sfatului negustoresc, Da Mayo cerealist, Gheorghe Gogan pensionar, M. Gușiță publicist, Eugen Hacic farmacist, Carol Propst măcelar, Gutuleanu, pensionar, Constantin Ionescu lucrător, Gheorghe Ismană comerciant, dr. Metzcher, Vasile Popescu director bancă, Nicolae Popescu institutor, B. Ploștinaru avocat, Eugen Plesnean, Alexandru Popescu comerciant, Barbu Rădulescu comerciant, N. Surdulescu avocat, Mih. Stiopu farmacist, C. Trăilescu, comerciant, Traian Țăpârdea comerciant, Vasile Vârcol profesor, Ion Volintirescu comerciant) și de 2 ziariști (George Focșan și N. Alexandrescu).

¹ Tudor Rățoi, *Partidul Național Liberal în Mehedinți (1875-1947)*, Craiova, Editura de Sud, 1999, p. 79-81.

Anexa 13

Tablouri cu macedoromânii aflați pe raza diverselor inspectorate regionale de poliție și atitudinea lor politică (realizate de dl. Ionuț Nistor și incluse în volum cu permisiunea autorului)

Tablou cu macedoromânii
aflați pe raza regiunii Inspectoratului Regional de Poliție București¹

Nume	Localitatea de reședință	Ocupația	De când a venit în țară	Situația materială	Atitudinea politică	Cetățenia	Naționalitatea
Grigorescu Ilie	Pitești	Comerciant	Născut în țară	Are un imobil și brutăria	A făcut politică național țărănistă	Română	Român macedonean

Tablou cu macedoromânii
aflați pe raza regiunii Inspectoratului Regional de Poliție Constanța²

Nume	Localitatea	Ocupația	Data venirii în țară	Situația materială	Atitudinea politică	Cetățenia-naționalitatea
Gheorghe Scrima	Constanța	Comerciant	1922	Bună	Georgist	Român-macedonean
Mihalache Dumitru Asanu	Constanța	Comerciant	1913	Bună	Iorghist	Român-macedonean
Caranica Petre	Constanța	Croitor	1926	Mediocră	Liberal	Român-macedonean
Bușu Papinian	Constanța	Pensionar	1913	Bună	Liberal	Român-macedonean
Duliu Stere	Constanța	Pensionar	1922	Bună	Liberal	Român-macedonean
Cristea Stavre	Constanța	Pensionar	1913	Bună	Liberal	Român-macedonean
Gheorghe Gh. Cușa	Constanța	Comerciant	1925	Bună	Georgist	Român-macedonean
Spiru Tambasi	Constanța	Concesionar	1925	Bună	Georgist	Român-

¹ ANR, fond Președinția Consiliului de Miniștri. SSI, dos. 83/1942, f.37.

² Ibidem, f. 48.

Nume	Localitatea	Ocupația	Data venirii în țară	Situația materială	Atitudinea politică	Cetățenia- naționalitatea
						macedonean
Ion Gh. Cușa	Constanța	Funcționar	1925	Bună	Georgist	Român- macedonean
Gogu Gheorghe	Constanța	Pensionar	1925	Bună	Georgist	Român- macedonean
Gheorghe Demu	Constanța	Lăptar	1926		Vaidist	Român- macedonean
Adam Culea	Constanța	Comerciant	1928		Vaidist	Român- macedonean
Dumitru A. Culea	Constanța	Comerciant	1926		Vaidist	Român- macedonean
Octavian Demu	Constanța	Comerciant	1927		Vaidist	Român- macedonean

Tablou cu macedoromânii aflați pe teritoriul comunelor urbane din județul Tulcea³

Nume	Vârsta	Domiciliul	Ocupația	Data venirii în țară	Situația materială	Atitudinea politică	Cetățenia naționalitatea	Nr. membrilor familiei
Dumitru M. Dumitru	38	Tulcea	Cafegiu	1926	Mediocră	Fost național țărănist	Român macedonean; Cetățean român	Soție și 5 copii
Canaciu Mihail	62	Tulcea	Plugar	1926	Mediocră	Fost național liberal	Român macedonean; Cetățean român	Soție și 5 copii
Șișcu Gheorghe	43	Tulcea	Comerciant	1926	Bună	Fost prefect liberal	Român macedonean; Cetățean român	
Pața Ion	34	Tulcea	Comerciant	1928	Bună	Fost țărănist	Român macedonean; Cetățean român	Soție și 3 copii

³ Ibidem, f. 53v.

Tablou cu situația macedonenilor din raza Inspectoratului Regional de Poliție Craiova⁴

Nume	Domiciliu	Profesia	Data venirii în țară	Situația materială	Cetățenia naționalitatea	Observații
Cadelcu Nicolae	R. Vâlcea	Funcționar	1921	Nu are avere	Română	A făcut politică țărănistă
Cadelcu Gheorghe	R. Vâlcea	Judecător	1922	Salariu	Română	A făcut politică georgistă

Tablou cu situația macedonenilor din raza Inspectoratului Regional de Poliție Galați⁵

Numele	Profesia	Domiciliul	Data venirii în țară	Situația materială	Atitudine politică	Cetățenia	Naționalitatea
Sotir Ioan	Comerciant	Galați	1901	Bună	A făcut politică liberală	Greacă	Română
Cozma V. Ion	Comerciant	Galați	1913	Bună	A făcut politică liberală	Greacă	Română
Gheorghe Dodis	Comerciant	Galați	1903	Bună	A făcut politică liberală	Greacă	Română
Constantin Ioan	Comerciant	Galați	1908	Bună	A făcut politică liberală	Greacă	Română
Papagheorghe Gheorghe	Profesor	Galați	1923	Din salariu	Fost țărănist	Română	Română

Tablou cu situația macedonenilor din raza Inspectoratului Regional de Poliție Iași⁶

Nume	Domiciliu	Profesia	Data venirii în țară	Situația materială	Cetățenia naționalitatea	Observații
Caragiu Nicolae	Bacău	Cafegiu	1928	200.000 lei	Română	Fost liberal

⁴ Ibidem, f. 64.

⁵ Ibidem, f. 67v

⁶ Ibidem, f. 70.

Anexa 14

Publicațiile liberalilor. Propagandă prin știință la Așezămintele Ion C. Brătianu

Pe copertile III-IV ale volumului omagial pentru Vintilă I. C. Brătianu, *Vieța și opera lui Vintilă I. C. Brătianu. văzute de prietenii și colaboratorii săi*, București, Imprimeriile „Independența”, 1936 (volum care apărea el însuși sub egida Așezământului Cultural Ion C. Brătianu, la poziția XXXII), sunt trecute *Publicațiunile Așezământului cultural Ion C. Brătianu*. Le prezint și eu, fără a mai trece prețurile lor (în lei), dar indicând numărul de pagini.

- I. Ion C. Băcilă, *Bibliografia Războiului pentru Independență (1877-1879)*, București, 1927, 52 p.
- II. P. P. Panaitescu, *Nicolae Bălcescu. Patru studii istorice însoțite de o schiță biografică*, București, 1928, 64 p.
- III. Liviu Marian, *B.P. Hașdeu, schiță biografică și bibliografică*, București, 1928, 30 p.
- IV. Mihail Popescu, *Documente inedite din preajma Unirii Principatelor*, București, 1928, 68 p.
- V. Emil Virtosu, *I. Heliade Rădulescu. Acte și scrisori*, București, 1928, 104 p.
- VI. Dobrogea, *Patru conferințe ale Universității Libere de I. Andrieșescu, C. C. Giurescu, A. Băznoșanu și I. Siminonescu*, București, 1928, 100 p. + 28 planșe
- VII. Mihail Popescu, *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848-1859. Acte din Arhivele dela Viena*, București, 1929, XXVI+347 p.
- VIII. Teodor Bălan, *Refugiații moldoveni în Bucovina. 1821 și 1848*, București, 1929, XXXII+148 p.
- IX. Generalul R. Rosetti, *Jurnalul de operațiuni al diviziiei de infanterie de rezervă (23 iulie 1877-29 iulie 1878)*, București, 1929, XVIII+305 p.
- X. P. P. Panaitescu, *Emigrația polonă și Revoluția română dela 1848. Studiu și documente*, București, 1929, 136 p.
- XI. C. C. Giurescu, *Ion C. Brătianu. Acte și Cuvântări*, vol. III (1 mai 1877-30 aprilie 1878), București, 1930, XVI + 402 p.
- XII. Generalul R. Rosetti, *Correspondența generalului Iancu Ghica (2 aprilie 1877-8 aprilie 1878)*, București, 1930, 210 p.
- XIII. Alexandru Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca Renașterii politice a României*, București, 1930, 373 p.
- XIV. Dan Simionescu, *Din istoria presei românești: Republica Română, Paris, 1851-Bruxelles, 1853*, București, 1931, 61 p.
- XV. Olimpiu Boitoș, *Une correspondance française concernant le Congrès de Berlin (1878)*, București, 1931, 60 p.

- XVI. N. Corivan, *Din activitatea emigranților români în Apus (1852-1857)*, București, 1931, 170 p. + 8 planșe.
- XVII. Emil Virtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, 1932, LXI + 253 p. + 12 planșe.
- XVIII. N. Georgescu-Tistu, Ion C. Brătianu. *Acte și cuvântări*, vol. IV. (1 mai 1878-30 aprilie 1879), București, 1932, XVIII + 410 p. + 5 planșe
- XIX. C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române dela 1821 la 1828*, București, 1932, 192 p.
- XX. P. P. Panaitescu, *Corespondența lui C. Ypsilanty cu guvernul rusesc (1806-1810)*, București, 1933, 125 p.
- XXI. *Din corespondența Familiei Ion C. Brătianu*, București, 1933, XVI + 320 p. + 8 planșe, vol. I
- XXII. Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu, acte și scrisori din perioada 1840-1870*, București, 1933, 368 p. + 3 planșe. Vol. I.
- XXIII. Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu, acte și scrisori din perioada 1840-1870*, București, 1933, 320 p. Vol. II.
- XXIV. *Din corespondența Familiei Ion C. Brătianu*, București, 1934, 415 p. + 15 planșe, vol. II.
- XXV. George Marinescu și C. Grecescu, Ion C. Brătianu. *Acte și cuvântări*, vol. V, (1 mai 1879-30 aprilie 1880), București, XIII + 418 p. + 1 planșă
- XXVI. *Din corespondența Familiei Ion C. Brătianu*, București, 462 p. + 11 planșe, vol. III
- XXVII. *Din corespondența Familiei Ion C. Brătianu*, București, 1935, 355 p. + 6 planșe, vol. IV.
- XXVIII. Gh. Duzinchevici, *Cuza-Vodă și revoluția polonă din 1863*, București, 1935, 104 p.
- XXIX. *Din corespondența Familiei Ion C. Brătianu*, București, 1935, 548 p. + 9 planșe, vol. V
- XXX. George Marinescu și C. Grecescu, Ion C. Brătianu. *Acte și cuvântări*, vol. I, partea 2-a (1869-1876), București, XVIII + 544 p.
- XXXI. Gh. Duzinchevici, *Contribuții la istoria legăturilor polono-române în anii 1865-1866*, București, 1936, 63 p.

G. I. Brătianu, *Le problème des frontières russo-roumaines pendant la guerre de 1877-1878 et au Congrès de Berlin*, 1928, 52 p. + 1 hartă

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

1. Izvoare inedite

a. Arhivele Naționale Istorice Centrale

Fonduri de documente provenind de la Instituții ale Statului:

Fond *Casa Regală – Carol al II-lea*, dos. dos. 12 / 1933; 73 / 1930

Fond *Casa Regală-Probleme Interne*, dos. 3 / 1930

Fond *Ministerul Propagandei Naționale, Informații*, dos. 44 / 1928; 67 / 1928-1930.

Fond *Ministerul Propagandei Naționale, Presa Internă*, dos. 141 / 1929-1933; 143 / 1928-1929; 148 / 1929-1935; 165 / 1930; 178 / 1930-1938; 186 / 1930-1943; 187 / 1930-1943; 188 / 1930-1936; 194 / 1931-1944; 202 / 1931-1938; 205 / 1931-1934; 230 / 1932-1934; 251 / 1934; 255 / 1934; 353 / 1936-1938

Fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dos. 42 / 1938

Fonduri personale:

Fond *M. Berceanu*, dos. I A 2 / f.d.; I A 5 / 1915; I A 6 / 1915; I A 7 / f.d. [1915]; I A 9; I A 13 / 1928; I A 17 / 1929; I A 18 / 1931; I A 20 / 1932; I A 21; I A 22 / 1933; I A 27 / 1934; I A 29 / 1933; I A 30 / 1930; I A 33; I A 38; I A 39; I A 40 / 1938; I A 41; I A 42; I A 44; I A 56; I A 57 / f.d.; I A 58; I A 63; I A 68 / f.d.; I A 70; I A 22 / 19; I A 37 / 1935; I A 75 / f. d.; I A 76 / f.d.; I A 82; I A 83 / f.d.; I A 84 / f.d.; I A 85 / f.d.; I A 88 / f.d.; I A 91 / 1910; I A 92 / 1911; I A 93 / 1911-1912; I A 94 / 1935; I A 95; I A 102 / 1919;

Fond *Brătianu – familial*, dos. 100 / 1926; 102 / 1927; 106; 107; 108 / 1928; 109; 110; 111; 112 / 1928; 116; 121; 122; 126; 127; 128 / 1930; 137 / 1926; 138; 240; 288; 468; 469; 470; 476; 478 (vezi și B.A.R., *Arh. Gh. I. Brătianu*, III Varia 16); 479; 488 / 1938; 489; 496; 497; 540 (vezi și B.A.R., *Arh. Gh. I. Brătianu*, Mapa II, Mss. 61); 577;

Fond *I. G. Duca*, dos. 57 / 1932; 58 / 1924; 76; 82 / 129; 83 / 1930; 84 / 1930; 85 / 1930; 86; 88 / f.d.; 93 / f.d.; 94; 126; 166 / 1907-1920; 222; 249; 316; 320; 321; 334 / 1934; 347 / 1933; 353 / 1931; 358;

Fond *Jean Th. Florescu*, dos. 20.

Fond *Lapedatu*, dos. 49; 56 / 1937; 190;

Fond *Manolescu-Strunga – familial*, dos. 13; 14; 15; 16 / 1929; 17;

Fond *Rosetti*, dos. 94 / 1932-1934, *Jurnal* (9 mai 1932 – 31 decembrie 1934); 101 / 1938-1943, *Jurnal* 1938-1943;

Fond *Victor Slăvescu*, dos. 150; 154 / 1925-1936; 173 / 1932; 212 / 1924; 213 / 1926-1932; 214 / 1926-1939; 215 / 1928; 216 / 1929; 217 / 1930;

Fond *General A. Văitoianu*, dos. 23 / f.a.

Colecția Personalități, Fond *Pherekyde*, dos. 1;

b. Arhiva CNSAS

Fond *Documentar* 5642, dos. P.N.L. – jud. Bihor;;

Fond *Informativ* 3051, dos. *Romniceanu Mihail*

Fond *Informativ* 3073, dos. *Bejan Petre*, vol. 1-8

Fond *Penal* 204, vol. 3 (dos. *Aurelian I. Bentoiu*)

Fond Penal 356, vol. 1 și 2 (Ancheta Brătianu I. Gheorghe).

Fond Penal 438, vol. 1 și 2 (dos. Fotino Gheorghe)

Fond Penal 446, vol. 3 (dos. Constantin Brătianu)

Fond Penal 456, vol. 2 (dos. Israel (Asra) Berkowitz)

Fond Penal 462, dos. Cipăianu Gheorghe

Fond Penal 463, dos. Berceanu Mihail Gh.

c. Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale

Fond Prefectura Județului Iași, dos. 38 / 1927; 1 / 1928; 2 / 1928; 24 / 1928; 25 / 1928; 26 / 1928; 1 / 1929; 20 / 1929.

d. Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale

Fond I.D. Matasă, dos. 1 / 1970; 7; 10; 16; 23; 27 / 1971; 36; 42; 45; 70; 71; 73; 80; 82.

e. Biblioteca Națională, Colecții Speciale,

Fond St. Georges,

Pachetele XVIII (dos. 6), XLI (dos. 25, 27, 28, 29, 30, 32), CXCI, CLXX, CLXXV (dos. 1-5).

Fond Brătianu, Dos. 1

e. Biblioteca Academiei Române, Manuscrise

Arhiva I. I.C. Brătianu, II, Varia 2

Arhiva G. și I.G. Duca, I mss 3; I varia 33.

2. Izvoare editate

2.a. Colecții și volume de documente. Antologii de texte

Andrei, Petre, *Discursuri parlamentare (1929-1933)*, Ediție îngrijită de Doru Tompea și V.F. Dobrinescu, Iași, Editura Ankarom, 1996.

Dobrescu, Constantin, Mihai Rachieru, Ioan Șt. Baicu (editori), *Viața politică prahoveană. 1919-1938. Documente*, Ploiești, Scrisul Prahovean-Cerașu, 2000.

Codul General al României. Colecția Hamangiu, vol. XI-XII, XV-XVI, București, Editura Librăriei „Universala” Alcalay & Co.

Ilincioiu, Ion (editor), *Doctrina Liberală în România*, antologie de texte cu un Studiu științific introductiv de Ion Ilincioiu, București, Editura Institutului de Teorie Socială, 1999.

Radu, Sorin (coord.), *Geneza, definirea și evoluția conceptului de partid politic în România până la primul război mondial. Antologie de texte*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2005.

Sbărnă, Gh., *Partidele politice din România. 1918-1940. programe și orientări doctrinare*, București, Editura Sylvi, 2001.

2.b. Jurnale, memorii, amintiri, corespondență, discursuri

Argetoianu, C., *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. al VIII-lea, Partea a VII-a (1926-1930), ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1997; vol. al IX-lea, Partea a VIII-a (1930-1931), ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1997; vol. al X-lea, Partea a VIII-a (1932-1934), ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1997; vol. al

- XI-lea, *Pe urmele trecutului. O călătorie în Egipt. Anexe la Partea a VIII-a (1930-1934)*, ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1998;
- Brătianu, C. I. C., Carol II, Ion Antonescu, *Amintiri. Documente. Corespondență*, cuvânt înainte, note, îngrijire de ediție, indici de Ion Ardeleanu, București, Editura Forum-SRL, 1992.
- Brătianu, Elisa, Ion I.C. Brătianu, *Memorii involuntare*, texte stabilite, note și prezentare de Marian Ștefan, București, Editura Oscar Print, 1999.
- Bossy, Raoul, *Amintiri din viața diplomatică (1918 – 1940)*, vol. I, 1918 – 1937, ediție și studiu introductiv de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1997.
- Cantacuzino, Sabina, *Din viața familiei I. C. Brătianu*, vol. II, îngrijire de ediție, studiu introductiv și note dr. Elisabeta Simon, Editura Albatros, București, 1996.
- Clopoțel, Ion, *Amintiri și portrete*, Timișoara, Editura Facla, 1973.
- Comanescu, Petru, *Pagini de jurnal*, vol. I. 1923-1947, ediție îngrijită de Traian Filip, Mircea Filip și Adrian Munțiu, prefață de Acad. Dan Grigorescu, București, Editura Noul Orfeu, 2003.
- Constantinescu, Ion, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar. Camera Deputaților. 1919-1939 (note și memorii)*, București, Editura Politică, 1973.
- Crainic, Nechifor, *Zile albe-șile negre, Memorii (I)*, Ediție îngrijită de Nedic Lemnaru, Casa Editorială „Gândirea”, București, 1991.
- Diamandi, Sterie, *Galeria oamenilor politici*, Editura Gesa, București, 1991 (reproduce ediția din 1935).
- Dimitriu, Sergiu, *Din trecut. Memorii*, Iași, Editura Institutul European, 2006.
- Drăghici, Petre, *Repriviri politice (1918-1944)*, Sibiu, Tiparul „Progresul”, 1945.
- Duca, I. G., *Amintiri politice*, vol. III, Jon Dumitru-Verlag, München, 1982.
- Idem, *Portrete și amintiri*, ediția a V-a, București, Editura Humanitas, 1990 (folosirea integrală a ediției a IV-a, București, Editura Cartea Românească, 1932).
- Idem, *Memorii*, vol. IV, *Războiul*, Partea a II-a (1917-1919), ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1994.
- Florescu, Ion Th., *Gânduri de altădată*, București, „Tiparnița” - Institutul de Arte Grafice, 1940.
- Gafencu, Grigore, *Însemnări politice. 1929 – 1939*, ediție Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991.
- Galaction, Gala, *Jurnal*, vol. III, ediția a II-a, text integral, ediție îngrijită și note de Teodor Vărgolici, Editura Albatros, București, 1999.
- Ghiață, Petre I., *Oameni și fapte*, București, „Ideia”, f.a.
- Giurescu, Constantin C., *Amintiri / 1*, București, Editura Sport-Turism, 1976.
- Goga, Octavian, *Precursorii*, ediție și studiu introductiv de Ion Dodu Bălan, București, Editura Minerva, 1989.
- Ionescu-Quintus, Mircea, *Liberal din tată-n fiu*, București, Editura Vitruviu, 1996.
- Iorga, N., *După întoarcerea la regimul de partid. Isprava. Vălenii-de-Munte*, Tiparul „Datina Românească”, 1932.
- Idem, *Memorii*, vol. V (*Agonia regală și Regenșă*), Editura „Națională” S. Ciornei, București, 1935; vol. VI *Încercarea guvernării peste partide (1930-1932)*, București, 1939; vol. VII. *Sinuciderea partidelor (1932-1938)*, București, 1939.
- Idem, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ediție Valeriu și Sanda Râpeanu, București, Editura Minerva, 1976.
- Idem, *Oameni cari au fost*, vol. III, Ediție critică, note și comentarii Valeriu și Sanda Râpeanu, Galați, Editura Porto - Franco, 1997.

- Idem, *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, București, Editura Pro, 1999.
- Imbroane, dr. Avram, *Testament politic. Din publicistica unui liberal bănățean*, ediție îngrijită de Adrian Onică, Roxana Pătrașcu, cuvânt înainte de Mihai Șora, prefață de Constantin Jinga, cronologie de Remus Jurca-Unip, *in memoriam* Horia Musta, Timișoara, Editura Marineasa, 2003.
- Lapedatu, Alexandru, *Scrieri alese. Articole, cuvântări, amintiri*, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Ioan Oprea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985.
- Manoilescu, Mihail, *Memorii*, vol. I-II, ediție îngrijită, prefață, note și indice Valeriu Dinu, București, Editura Enciclopedică, 1993.
- Martinescu, Pericle, *Umbre pe pânza vremii*, București, Editura „Cartea Românească”, 1985 (despre revista „Vremea”).
- Mârzescu, Gheorghe Gh., *Fapte și impresii zilnice (1917-1918)*, ediție îngrijită și note de Ioan Lăcustă, București, Editura Curtea veche, 2004.
- Pandrea, Petre, *Memoriile mandarinului valah*, repere biobibliografice de Andrei Pandrea, București, Editura Albatros, 2001.
- Petrovici, Ion, *De-a lungul unei vieți. Amintiri*, București, Editura pentru literatură, 1966.
- Idem, *Prin meandrele trecutului. Evocări inedite. Pagini memorialistice*, cu o prefață de Mihai Gafița, București, Editura Cartea Românească, 1979.
- Pillat, Cornelia, *Ofrande: memorii*, ediție de Monica Pillat, București, Editura Humanitas, 2011.
- Pillat, Ion, *Mărturisiri*, extras din „Revista Fundațiilor Regale”, nr. 2, 1942.
- Idem, *Scrisori (1898-1944)*, ediție îngrijită, datarea scrisorilor, note, cronologie, postfață (*Istoria unei ediții*), schiță bio-bibliografică de Cornelia Pillat, București, Editura Du Style, 1998 (Ion Pillat, *Opere*, vol. VII).
- Pillat, Nicolae I., *Siluate din familia Brătianu*, traducere de Miruna Lepuș, ediție îngrijită și note de Silvia Colfescu, București, Editura Vremea, 2008.
- Pillat, Pia, *Sufletul nu cunoaște distanțele. Pagini de corespondență cu familia Pillat*, ediție de Monica Pillat, București, Editura Humanitas, 2009.
- Pop, Valeriu, *Amintiri politice. 1936-1945*, ediție îngrijită și prefață de Sanda Pop, cuvânt înainte de Florin Constantiniu, București, Editura Vestala, 1999.
- Popescu, Stelian, *Amintiri*, îngrijire de ediție, prefață și note de Ioan Oprea, București, Editura Albatros, 2000.
- Pușcariu, Sextil, *Memorii*, ediție de Magdalena Vulpe, prefață de Ion Bulei, note de Ion Bulei și Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978 (despre Gheorghe Bogdan-Duică).
- Rosetti, Radu, *Pagini de jurnal* (selecția textului, introducere și note de Cristian Popișteanu, Marian Ștefan, Ioana Ursu), în „Magazin istoric”, serie nouă, anul XX, nr. 11 (236), noiembrie 1986, p. 39-45; nr. 12 (237), decembrie 1986, p. 21-24, 32; „Magazin istoric”, serie nouă, anul XXI, nr. 1 (238), ianuarie 1987, p. 33-37, 57; nr. 2 (239), februarie 1987, p. 33-35; nr. 3 (240), martie 1987, p. 27-31.
- Samson, A. P., *Memoriile unui gazetar (1927-1937)*, București, Editura Cartea Românească, 1979.
- Slăvescu, Victor, *Note și însemnări zilnice*, vol. I – II, ediție îngrijită, cuvânt înainte și indice de Georgeta Penelea-Filitti, București, Editura Enciclopedică, 1996.
- Șeicaru, Pamfil, *Construcții pe nisip. Politica aistorică*, Iași, Editura Fides, 1998.
- Idem, *Istoria partidelor național, țărănist și național țărănist*, partea I, partea a II-a, ediția a II-a, îngrijire, note, postfață de Victor Frunză, Editura Victor Frunză, București, 2000.

- Tătărescu, Gheorghe, *Mărturii pentru istorie*, ediție îngrijită de Sanda Tătărescu-Negropontes, cuvânt înainte de Nicolae-Șerban Tanașoca, București, Editura Enciclopedică, 1996.
- Theodorian-Carada, M., *Ejemeridele*, Întâiul volum, București, Tipografia „Capitalei”, 1930.
- Idem, *Ejemeridele. Însemnări & Amintiri. 1908-1928*, Tipografia „Serafica” Săbăoani-Roman, 1937.
- Vaida Voevod, Alexandru, *Memorii*, vol. II, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995.
- Ibidem*, vol. III, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997.
- Valjan, I., *Cu glasul timpului. Mărturii*, text stabilit de Despina Vasilescu-Valjan și Ion Potopiu, cuvânt înainte de Șerban Cioculescu, Note și comentarii de Ion Potopiu, București, Editura Eminescu, 1987.

2.c. Liberalismul românesc interbelic. Lucrări de propagandă și discursuri

- Albumul ilustrat al Partidului Național-Liberal. Portrete și Biografii*, care apărea la București, Tip. „Gutenberg”, 1915-1916
- * *Cartea Tineretului Național-Liberal*, București, „Imprimeriile Independența”, 1937.
- * *Ce este liberalismul și ce reprezintă Partidul Național Liberal în viața poporului român*, Institutul de Arte Grafice Tiparul Românesc, București, 1946.
- * *Istoricul Partidului Național-Liberal*, Chișinău, 1918,
- * *Partidul Național-Liberal către săteni*, București, Tip. "Independența", f. a. [probabil 1919].
- * *Istoricul Partidului Național-Liberal dela 1848 și până astăzi*, București, 1923,
- * *Ce-a făcut Partidul Național-Liberal dela întemeierea lui și până astăzi. 1848 - 1927*, Imprimeriile "Independența", București, f.a. [1927].
- * *Calendarul Partidului Național-Liberal. 1913*, tiraj 30 000 exemplare.
- * *Calendarul Partidului Național-Liberal pe anul 1935*.
- * *De ce sunt Național - Liberal? Crezul meu*, Imprimeriile "Independența", București, f.a.
- Achim, C., *Liberalismul. Broșură de propagare a acestei idei în masa poporului*, București, 1934.
- Andronescu, Virgil P. (deputat), *Spre reînnoirea liberalismului românesc. Conferință*, Constanța, Institutul de Arte Grafice al ziarului "Dobrogea Jună", 1932.
- Andronescu, Virgil (ed.), *Fragmente de politică socială*, culese și traduse în românește de Virgil P. Andronescu, Constanța, Editura Tipografiei „Dacia”, 1934.
- Angelescu, I. N., *Politica economică a României Mari*, București, 1919.
- Idem, *Politica economică a României față de politica economică imperialistă*, București, 1923.
- Antonescu, prof. Eftimie, *Noțiunea de partid. Doctrina și programul politic. Discurs rostit în Senat la 12 decembrie 1935, cu ocazia discuțiunii la Mesaj după note stenografice*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1936.
- Arcadian, N. P., *Industrializarea României. Studiu evolutiv, istoric, economic și juridic*, Editura a II-a, București, Imprimeria Națională, 1936.
- Aznavorian, Humuz (deputat de Ilfov), *Cuvântare rostită ca raportor la Mesajul Tronului în ședința Camerei Deputaților din 13 decembrie 1935*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, București, 1936.
- Basacopol, Gh. P., *Vulturii României. Ionel I. C. Brătianu și Ion G. Duca*, prima ediție, exemplar omagial, f.l., f.a. [1934?]
- Bentoiu, Aurelian, *Responsabilitatea ministerială. Conferință rostită la 6 martie 1935 la Fundația Dales în cadrul Asociației A.M.A.*, București, Cartea Românească, f.a. [1935].
- Bănescu, N., *Ion I. C. Brătianu. 1864 - 1927*, Craiova, Editura Ramuri, f. a. [1927].

- Banu, C., *Grădina lui Glaucon sau Manualul bunului politician*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, București, Editura PRO, 1998.
- Brătiano, Elise J., *Lettre ouverte à M. William Martin. Publiée dans „L'Indépendance Roumaine” du 22 Septembre 1929 (Les hommes d'Etat pendant la Guerre)*.
- Brătianu, Gheorghe I., *Problema noilor elite și a liberalismului în România*, extras din revista „Libertatea”, București, Tipografia de Artă și Editură Leopold Geller, 1933.
- Idem, *Liberalism și democrație*, extras din revista „Libertatea”, București, Tipografia de Artă și Editură Leopold Geller, 1935.
- Idem, *Problema tineretului*, București, 1937.
- Idem, *Problemele politicii noastre de stat*, București, 1937.
- Idem, *Problemele trecutului românesc*, București, 1943.
- Brătianu, Ion. I. C., *Discursul rostit în ședința Camerei dela 5 Decembrie 1909 cu ocazia Răspunsului la mesagiul*, București, Tipografia ziarului „Voința Națională”, 1909.
- Idem, *Discursul rostit în ședința Senatului dela 2 Aprilie 1911 cu ocazia discuției Răspunsului la mesagiul*, București, Imprimeriile „Independența”, 1911.
- Idem, *Președinția Consiliului de Miniștri. Activitatea Corpurilor Legiuitoare și a Guvernului de la ianuarie 1922 până la 27 martie 1926. Dare de seamă înfățișată de Ion I. C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri*, București, „Cartea Românească” S.A., 1926.
- Idem, *Cuvintele unui mare Român. Fragmente din discursuri. 1914-1927*, Craiova, Editura Ramuri, f.a. [1927?, 1928?].
- Ion I. C. Brătianu. *Decesul – Omagiu – Note biografice – Testament*, f.l., f.e., f.a. [1927].
- Idem, *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu publicate de George Fotino*, vol. I – IV, Editura „Cartea Românească”, București, 1933 – 1940.
- Brătianu, Vintilă I., *Menirea Partidului Național-Liberal. Din nevoile noastre*, București, Tipografia „Voința Națională”, 1906.
- Idem, *Învățămintele. Politica externă și reformele liberale. Cuvântare ținută în ședința Camerei dela 23 Dec. 1913, cu ocazia discuțiunei Răspunsului la Mesagiul Tronului*, București, Editura Institutului de Arte Grafice „Flacăra”, 1914.
- Idem, *Rolul unui cerc de studii al unui partid de guvernământ. Conferință ținută de Dl. Vintilă Brătianu la cercul de studii al P.N.L., în ziua de 17 noiembrie 1926*, București, Imprimeria „Independența”, 1926.
- Idem, *Asupra stabilizării monedei românești. Conferință ținută la 24 iulie 1928 la Institutul Economic Românesc*, București, Editura „Cartea Românească”, 1928.
- Idem, *Declarațiunile d-lui Vintilă Brătianu, șeful P.N.L., făcute la Consfătuirea șefilor de organizații din toată țara în ziua de 2 octombrie 1929*, București, Imprimeria „Independența”, 1929.
- Idem, *Cuvântare rostită în ședința de deschidere a Congresului în ziua de 1 mai 1930*, București, 1930.
- Idem, *Scrieri și cuvântări*, vol. I – III, București, 1937; 1938; 1940.
- Budurescu, N., I. Nicolescu, Eug. Băcescu, Tr. Mihăilescu, P. Drăgoiescu, Em. Răuț, Virg. Marinescu, Bogardo, I. G. Duca, Râmnicul-Vâlci, Editura Librăriei Anastasiu și Petrescu, f.a. [1934].
- Bumbești, Gheorghe, Radu Grigorescu, *De ce sunt liberal*, f.l., f.a.
- Chirculescu, N. D., *Cuvântarea D-lui N. D. Chirculescu, deputat de Putna. Concepția despre un partid politic a țărăniștilor* Lipsa de program și de concepții sănătoase a partidului țărănist (după note stenografice). Discuția Adresei de răspuns la Mesagiul Tronului în Adunarea Deputaților, Focșani, Atelierele Grafice „Învățătorul Român”, S.A., 1923.*
- Idem, *Situația funcționarilor particulari față de legislația muncii. Conferință ținută la sediul asociației în ziua de 28 Iunie 1928, Institutul de Arte Grafice „Îndreptarea”, f.a. [1928].*

- Idem, *Asistența muncitorească. Conferință ținută la 28 / III / 1931 în Aula Fundației Carol I, sub auspiciile Institutului Social Român*, București, Imprimeriile Independența, 1931.
- Idem, *Partidul Liberal și problemele muncitorești. Unificarea asigurărilor sociale. Discurs rostit în ședința dela 1 aprilie 1933 a Adunării Deputaților cu prilejul discuțiunilor asupra legii pentru unificarea asigurărilor sociale*, București, Imprimeriile Independența, 1933.
- Idem, *Răspuns unor înfamii. Discurs ținut la Cameră în ședințele dela 2 Februarie și 1 Martie 1935 de către D-l Deputat N. D. Chirculescu*, București, 1935.
- Congresul General al Partidului Național-Liberal, *Discursul-Program rostit de d-l I. G. Duca, președintele Partidului Național-Liberal, 22 februarie 1931, f.l., f.a.* [1931].
- Constantinescu, Mitiță, *Politică economică aplicată*, vol. I-III, București, Editura „Tiparul Românesc” SAR, 1943.
- Demetrescu, Eugen, *Influențele Scoalei liberale în România în veacul al XIX-lea*, București, Editura Bucovina, 1935.
- Idem, *Liberalismul economic în dezvoltarea României moderne*, București, Cartea Românească, 1940.
- Democrația și votul. Programul și istoricul partidelor*, București, Tipografia Cooperativă „Poporul”, 1901.
- Discursurile d-lui Gh. I. Brătianu la Congresele județene, în Fragmente de politică socială*, culese și traduse în românește de Virgil P. Andronescu, Constanța, Editura Tipografiei „Dacia”, 1934.
- Discursul d-lui I. G. Duca rostit în ședința Camerei dela 9 decembrie*, București, Imprimeriile „Independența”, 1911.
- Djuvara, Mircea, *Doctrinile și practicile partidelor noastre politice. Discurs rostit cu prilejul Discuțiunii asupra proiectului de răspuns la Mesajul Tronului în ședința din 2 Decembrie 1924 a Camerei Deputaților, în calitate de raportor al Adunării*, Imprimeria Statului, București, 1925.
- Idem, *Ion I.C. Brătianu*, București, Imprimeriile Independența, 1928.
- Idem, *Eseuri de filosofie a dreptului*, studiu introductiv, selecția textelor și note: Nicolae Culic, București, Editura Trei, 1997.
- Donă discursuri. 1. G. Tătărescu: „Apelul la Tineret”. 2. C. D. Ionescu: „La moartea lui I.G. Duca”*, f.l., 1934.
- Drăghicescu, D., *licence en-lettres de l'Université de Bucarest, Ancien élève de la Faculté de lettres de Paris, du rôle de l'individu dans le déterminisme social, thèse, Présenté à la Faculté de lettres de Paris pour le Doctorat de l'Université, Paris, F. R. De Rudeval, Éditeur*, 1904.
- Drăghicescu, D., *Evoluția ideilor liberale și un apel către tineretul liberal, către tinerețea cultă și către socialiștii și lucrătorii din România Mare*, Editura „Independența”, București, 1921.
- Idem, *Partide politice și clase sociale*, București, 1922.
- Duca, I. G., *Discursul d-lui I. G. Duca rostit în ședința Camerei dela 9 decembrie*, București, Imprimeriile „Independența”, 1911.
- Idem, *Doctrina liberală, în Doctrinile partidelor politice*, ediție îngrijită și note de Petre Dan, Editura Garamond, f. a., p. 144-154 [1923].
- Idem, *Ion C. Brătianu. Din ciclul de conferințe „Fondatorii României moderne” – 12 Mai 1932 –*, București, „Cartea Românească”, 1932.
- Idem, *Amintiri. Conferință ținută la Cercul Analelor Române*, ediția I, București, Editura „Cultura Națională”, 1933.
- Idem, *Lumea la început de veac*, ediție, postfață, note de Damian Hurezeanu și Nicolae C. Nicolaescu, București, Editura Eminescu, 1994. – Duca corespondent de presă la Universul, pentru politica externă.

- *** *După 9 luni de guvernare național-tărănistă. Cum a fost înșelată lumea. – Făgădueli mincinoase. – Nădejdi deșarte.*, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, 1929.
- Fărcășanu, Mihai, *Monarhia socială*, Fundația pentru literatură și artă Regele Carol al II-lea, București, 1940.
- *** *Figuri politice și administrative din epoca consolidării*, București, Tipografia „România Nouă” Theodor I. Voinea, 1924.
- Fotino, George, *Naționalism – Democrație Națională – Armonie Socială – Monarhism. Politica Partidului Național-Liberal. Discurs rostit la Congresul P.N.L. din jud. Caliacra (28 iunie 1936)*, București, Imprimeriile „Independența”, 1936.
- *** *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani.* XIV.IX.MCMXXXVI, București, M.O., Imprimeria Națională, 1936.
- Gabrielescu, Emil, *Ion G. Duca. Viața și opera marelui dispărut*, București, Editura Ziarului „Vremea Nouă”, 1934.
- Georgescu, C., *Vintilă Brătianu, 1936* *Vieța și opera lui Vintilă Brătianu.*
- Ghiață, Petre I., *Alb și negru. Introducere în știința politicii practice*, București, Editura „Vremea”, 1931.
- Idem, *Artă politică*, București, Editura „Cugetarea”, f.a. [o altă ediție, adăugită, București, Editura „Ideia”, poartă data martie 1938].
- Idem, *Democrația creaiatoare*, București, Editura Ideia, f.a. [1938?].
- Idem, *Valori conducătoare*, București, Editura Ideia, f.a. [1941].
- Idem, *Oameni și fapte*, „Ideia” – București, f.a.
- Idem, *Istoria doctrinelor politice*, București, Editura „Ideia”, 1938.
- Idem, *Ionel Brătianu*, București, Editura Clujana (colecția Figuri reprezentative), f.a. [1946].
- Grigore, Ion Th, profesor, Partidul Național Liberal, Organizația de Prahova, *Gheorghe Tătărescu în galeria marilor conducători ai Partidului Național-Liberal. Conferință ținută în ziua de 4 septembrie 1945 la Cercul de studii al organizației*, Ploiești, Tipografia „Lumina”, f.a. [1945].
- Hyperion [Ștefan Antim], *Ion I. C. Brătianu. Un studiu politic*, ediția a II-a, București, Tipografia „Gutenberg”, 1918 (ediția I, apărută în 1916 la aceeași editură, poartă subtitlul de O încercare critică).
- I. G. Duca. *Crâmpoie din viața și opera sa*, f.a.
- Iamandi, Victor, *Discurs. Rostit cu prilejul discuției asupra proiectului de răspuns la Mesajul Tronului în ședința din 25 Noembrie 1923*, Iași, Tipografia „Versuri și proză”, 1924.
- Idem, *Discursul rostit la discuția generală a Adresei de răspuns la Mesajul Tronului în ședința dela 25 Noembrie 1931 de d-l Victor Iamandi, deputat de Iași*, Iași, Tipografia „Brawo”, 1932.
- Idem (ministru secretar de stat), *Politica națională de stat. Politica naționalizării orașelor, minoritățile etnice și alte chestiuni*, București, Imprimeriile Independența, 1935.
- Idem, *Politica României înăuntru și în afară. Discurs rostit în ședința Senatului dela 29 Noemvrie 1936, în numele guvernului, de Vicior Iamandi D-l ministrul Cultelor și Artelor, cu prilejul discuției asupra Adresei de răspuns la Mesajul Tronului*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1936.
- Idem, *România sub semnul noilor presfaceri. Discursul domnului Victor Iamandi, ministrul Justiției, rostit în ședința din 28 iunie 1939 a Senatului*, București Biblioteca Frontului Renașterii Naționale, Subsecretariatul de stat al Propagandei.
- Kirițescu, Constantin, *Ion G. Duca*, București, „Cartea Românească”, 1934.
- Idem, *Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, cu interesante contururi pentru I. G. Duca, p. 251 - 259 și dr. C. Angelescu, p. 328-354.
- Lăpedatu, Alexandru, *Politica Partidului Național și organizațiile liberale de peste munți. Cuvântare rostită la 21 Dec. 1922 în Adunarea Deputaților cu ocazia dezbaterei Adresei de răspuns la*

- Mesagiul Tronului de Alex. Lapedatu, deputat de Ceica (Bihor)*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1924.
- Leon, Gh. N., *Politica Economică a Partidului Național Liberal*, București, „Cartea Românească”, 1932.
- *** *Lui D. Marmeliuc. 20 Octombrie 1936*, f.l., f.e., f.a. [1936].
- Manoilescu, M., „Neoliberalismul”, în *Doctrinile partidelor politice*, ediție îngrijită și note de Petre Dan, Editura Garamond, f. a., p. 198-228.
- Manoilescu, Mihail, *Politica producției naționale*, București, 1923.
- Idem, *Forțele naționale productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și a schimbului internațional*, prefață de prof. dr. Mihai Todossia, traducere din limba germană de prof. ing. Valeriu Dinu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986 [1929].
- Idem, *Secolul corporatismului*, București, 1934.
- Idem, *Partidul unic. Instituția politică a regimurilor noi*, București, Editura Cartea Românească, 1940.
- Idem, *Rostul și destinul burgheziei românești*, studiu critic de Dan Pavel, ediție îngrijită de Leonard Oprea, Editura Athena, București, 1997 [1942].
- Margulies, Berman, Ionel I. C. Brătianu. *Cuvinte de amintire*, Brăila, 1934.
- Idem, *Profiluri. Ion G. Duca, Leonte Moldovan, D-r V. Demetrescu-Brăila, Șerban Răducanu*, Brăila, 1934.
- Marmeliuc, dr. Dimitrie, Ion G. Duca, Cernăuți, Iconar, 1934.
- Matasă, Ion, avocat, *Cum trebuie înțeles naționalismul – Conferință –*, Piatra-N.[eamț], Atelierele Tipografice „Victoria” – S. Löbenson, 1933.
- Idem, *Democrație și dictatură*, Piatra-N.[eamț], Atelierele Tipografice „Înainte”, f.a. [1937].
- [Mrejeriu, Leon], *Activitatea desfășurată în județul Neamț dela 15 noiembrie 1933 până la 20 septembrie 1934. Raport adresat ministrului de Interne cu No. 13108 din 20 septembrie 1934 de Leon Mrejeriu, prefectul județului Neamț*, f.l., f.e., f.a.
- Idem, *Omagiul unei energii: Leon Mrejeriu*, Piatra-N.[eamț], Imprimeria județului Neamț, f.a. [1935].
- Moșoiu, Traian, general, senator de drept, *Regia Autonomă a C.F.R. Discurs rostit în ședința Senatului dela 13 iunie 1929 de general Traian Moșoiu, senator de drept*, București, Imprimeriile Statului, 1929.
- Negulescu, N., *Scurtă privire asupra operei de guvernământ a partidul Național-Liberal dela 1922-1926. Conferință ținută la Cercul de Studii al P.N.L. din Constanța în ziua de 26 Noembrie 1926*, „Constanța” Institut de Editură și Arte Grafice, Constanța, f.a.
- *** *Omagiu lui P. Gârboviceanu. După 41 de ani de servire în Școală și Biserică. Oferit de Seminarul Central, cu prilejul sărbătoririi sale, de la 30 ianuarie 1929*, București, Tipografia Ion C. Văcărescu, 1929.
- Panaiteescu, Scarlat, general, *Aspecte politice*, volumul IV, București, Tipografia Școalelor Militare de Geniu, f.a. [1929].
- Papacostea, Alexandru, *Criza Partidului Liberal*, în Idem, *România Politică. Doctrină – Idei – Figuri. 1907-1925*, cu portrete și două facsimile, Tipografia „Bucovina” I. E. Torouțiu, București, f.a., p. 208-217.
- Papacostea, Victor, *Problema Partidului Liberal*, București, Editura „Bucovina”, f.a. [1937].
- Partidul Liberal față de cel conservator, de un vechiu Liberal-naționalist*, București, Imprimeriile „Independența”, 1910.
- Partidul Național-Liberal față cu grupurile politice de astăzi. Discursurile rostite de D-nul I. C. Brătianu, președinte al Consiliului de Miniștri, și de Domnul Eug. Stătescu, ministru al Justiției, cu ocasiunea interpelării D-lui T.L. Maiorescu relativă la urmările atentatului din strada Vămei în ședința Adunării Deputaților de la 13 ianuarie 1887*, Bucuresci, Tipografia Curții Regale, F. Göbl fii, 1887.

- Partidul Național-Liberal către muncitorime. Prin democratism la desrobirea neamului*, București, Imprimeriile „Independența”, 1919.
- Partidul Național-Liberal către săteni. Calendarul alegătorului sătean pe anul 1919*, București, Imprimeria „Independența”, 1919.
- Partidul Național-Liberal, Proiectul de statut pentru reorganizarea Partidul Național-Liberal*, București, Imprimeriile „Independența”, 1920.
- Partidul Național-Liberal, Comitetul Executiv Central, Îndrumări date organizațiilor județene în vederea alcătuirii programului viitoarei activități a partidului. Decembrie 1929*, București, Imprimeriile „Independența”, 1929.
- Partidul Național Liberal, Pentru apărarea României Mari*, București, Imprimeriile „Independența”, 1929.
- Partidul Național Liberal, Apelul D-lui Gheorghe Brătianu lansat în ziua de 11 Iunie 1930 către membrii Partidului Național Liberal*, Cluj, f.a. [1933].
- Partidul Național-Liberal și situațiunea țării. Cuvântările rostite de d-nii: I.G. Duca, Const. I.C. Brătianu, Alex. Lăpușanu, Ioan Botez și Victor Iamandi – la Discuțiunea Mesajului în sesiunea extraordinară din iulie-august 1932 –*, București, Imprimeriile Independența, 1932.
- Partidul Național Liberal, Acte, explicațiuni și precizări asupra Cazului Gheorghe Brătianu. Demascarea impostorului*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Brawo”, 1932.
- Partidul Național Liberal. Politica industrială. Studii și rapoarte alcătuite de secțiile economice ale Cercului Central de Studii al Partidului Național-Liberal. “Prin noi înșine”*, București, Imprimeriile „Independența”, 1933.
- Partidul Național-Liberal, Către alegătorii Sectorului I Galben, Patru ani de guvernare și gospodărire național-liberală. 15 noiembrie 1933 - 13 noiembrie 1937*, București, f.a. [1937].
- Partidul Național Liberal, Calendarul organizației județului Mureș pe anul mântuirii 1938*, București, Tipografia Cărilor Bisericești.
- Partidul Național Liberal, Statutele și manifestul program al Partidul Național-Liberal votate în Congresul general din București în zilele de 1, 2, 3 și 4 Mai 1930*, București, Imprimeriile Independența, 1930.
- Partidul Național Liberal, Statutele Partidului Național-Liberal votate de Congresul general din București în zilele de 1, 2, 3 și 4 Mai 1930, completat cu modificările făcute art. 41, 42, 50 și 53 și votate în Congresul general din 9 Iulie 1936 ținut în sala „ARO”*, București, Imprimeriile „Independența”, 1944.
- Partidul Național-Liberal, Secretariatul General, Către Președinții Organizațiilor Partidului Național-Liberal, No. 1, 1 Septembrie 1944.*
- Petrescu, Corvin M., *Opera Partidul Național-Liberal, 1925*, București, „Tipografiile Române-Unite” S.A., f.a. [1925].
- Idem, G. Tătărașcu. *Ministru secretar de stat al Ministerului de Interne. Ziaristul – Autorul Dramatic – Omul politic – Omul de stat*, București, „Tipografiile Române Unite” S.A., 1925.
- Idem, *Alb și negru (caleidoscop politic)*, București, „Tipografiile Române Unite”, 1925.
- Idem, „Siluete”. D. Luca, *Ministru Sub-Secretar de Stat al Ministerului de Interne, f.l., f.a.*
- Petruș, I., *Rolul tineretului în politică. Conferință ținută la Clubul P.N.L. în ziua de 20 Martie 1932*, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, 1932.
- Pillat, Ion, *Florică. Viea și casa Brătienilor. Două conferințe de Ion Pillat*, București, „Informația Zilei”, 1944 (Așezământul Cultural Ion C. Brătianu).
- Plessia, Ion I., *Politica lui Ion I. C. Brătianu față de Ardeal. Conferință ținută în ziua de 28 martie 1931 la Cercul de studii al Partidului Național-Liberal din Craiova*, București, Imprimeriile Independența, 1931.

- Popovici, N.G., *Omăgiu lui Ion I. C. Brătianu. Cuvântare ținută la Câmpulung, în ziua de 4 Decembrie 1927, cu ocazia întrunirii membrilor partidului național-Liberal, din Mușcel, f.l., 1927.*
- Portocală, Radu, *Scânțetoarea personalitate a lui Alexandru Djuvara. Semănătorul teoriei funcțiunii sociale a proprietății, f.l., f.e., 1943.*
- Prăpădul cărmuirii național-tărăniste. După doi ani de guvernare național-tărănistă. Cum a fost înșelată lumea. Făgădueli mincinoase. – Nădejdi deșarte. – Pungășii și boții, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, 1932.
- Rădulescu-Furtună, C., *Țara Românească, noile partide și marele partid național-liberal*, București, Imprimeriile „Independența”, 1933.
- Răutu, Constant, *Ion C. Brătianu. Omul – timpurile – opera (1821-1891)*, cu o prefață de d-l prof. univ. Al. Lăpedatu, membru al Academiei Române, Turnu-Severin, Institutul Tipografic „Datina”, 1940.
- Roman, Valeriu, *Doctrina liberală și realizările Partidului Național-Liberal în România*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1936.
- Săveanu, N. N., *Politica la noi*, în *Lui Titu Maiorescu. Omăgiu*, XV Februarie MCM, București, Stabilimentul Grafic J. V. Socecu, 1900.
- Idem, *Cuvântări. Rosite ca președinte al Adunării Deputaților. 1927-1928*, București, „Cartea Românească”, 1928.
- Scărlătescu, Victor, *Libertate economică și intervenționism de stat*, extras din lucrarea *Aspecte ale Economiei Românești* publicată de Consiliul Superior Economic, 1939.
- Selten, Gheorghe, *Viața și opera lui I. G. Duca. Omul politic ca erou*, București, Atelierele „Curierul Judiciar” S.A., 1935.
- Statutele Clubului Național-Liberal*, Iași, Tipografia „Dacia” Iliescu, Grossu & Co., 1907.
- Strat, George, *Industria românească în cadrul industriei europene*, București, 1945.
- Suciu, Paul Horia, *Criza sistemului economic liberal. Criza în sistem sau criză de sistem*, București, Editura „Bucovina” I.E. Torouțiu, 1938, extras din „Analele Economice și Statistice”, nr. 1-3 ianuarie-martie 1938.
- Tașcă, prof. G., *Liberalism și corporatism. Studiu critic*, extras din „Analele economice și statistice”, nr. 1-2, Ianuarie-Februarie 1937, București, Tipografia „Bucovina”, 1937.
- Tătăranu, C.A. (deputat), *Discuția Adresei de răspuns la Mesajul Tronului. Discursul raportorului C. A. Tătăranu deputat ținut în ședința din 17 Decembrie 1934*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1935.
- Tătărescu, Gheorghe, *Fragmente*, f.l., f.a. [1929?].
- Idem, *Discursuri – Program, Expozeuri, Cuvântări*, București, f.l., f.a. [1946].
- Teodorescu, Alexandru, *Ion C. Brătianu și fiții săi Ionel și Vintilă. Două conferințe*, Așezământul Cultural Ion C. Brătianu, XV, București, Imprimeriile Independența, 1938.
- Theodorian-Carada, M., *Eugeniu Carada. 1836-1910*, București, Tipografia Gutenberg, MCMXXII (1922).
- Tineretul liberal, *Dare de seamă a adunării generale din 7 decembrie 1930 cu îndrumări date de I. G. Duca*, București, 1931.
- Tineretul Național-Liberal, *Contribuțiuni, la problema raporturilor dintre creditori și debitori*, București, Reforma Socială, Societate Anonimă. Tipografie & Editură, 1931.
- Tineretul național-liberal Mureș, *Cântece și poezii românești, cu un cuvânt înainte de d-l dr. Emil Dandea, președintele partidul național-liberal din județul Mureș*, Târgu-Mureș, Tipografia com. Târgu-Mureș, 1937.

- Titeanu, Eugen, *Rechizitoriul unui regim nefast. Discursul la Mesaj al d-lui Eugen Titeanu, deputat de Romanați, rostit în ședința din ziua de 16 Decembrie a Adunării Deputaților*, București, Imprimeriile Independența, 1932.
- Idem, *Demascarea demagogiei național-tărăniste. Discursul pronunțat la discuția Proiectului pentru înăsprirea Legii ordinii publice de d-l Eugen Titeanu, Deputat de Romanați*, București, Imprimeriile Independența, 1933.
- Idem, *Necesitatea unei politici de stat. Apărarea muncii naționale*, București, Imprimeriile Independența, 1934.
- Topliceanu, Alexandru, *Politica industrială*, București, 1933.
- Idem, *Portrete*, București, „Cartea Românească”, f.a. [1934-1935?].
- Totu, Ion, *Vintilă Brătianu. Figuri reprezentative*, București, Editura Clujana, f.a. [1946].
- *** *Un an dela alegerile generale. Partidul Național-Liberal din Buzău și Luptătorii săi*, Buzău, Tipografia și Legătoria de cărți Dumitru Bălănescu, 1927.
- (Acte și Documente) *Uneltirile împotriva Dinastiei. Abdicarea fostului Prinț moștenitor. – Complotul dela Londra. – Echivocul național-tărănist*, București, Imprimeriile „Independența”, 1930.
- Vasilescu, Nae A., *Ion G. Duca*, Brăila, 1932.
- Vieața și opera lui Vintilă I. C. Brătianu. Văzute de prietenii și colaboratorii săi*, Așezământul Cultural Ion C. Brătianu XXXII, București, Imprimeriile „Independența”, 1936.
- Zeletin, Ștefan, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric (1925), Neoliberalismul. Studiu asupra istoriei și politicii burgheziei românești (1927)*, studiu introductiv și ediție alcătuită de Cristian Preda, note bio-bibliografice de C.D. Zeletin, București, Editura Nemira, 1997.
- Idem, *Din țara măgarilor. Insemnări*, ediție îngrijită de Cristian Preda, cuvânt înainte de C. D. Zeletin, București, Editura Nemira, 1998.
- Xeni, C., ministru secretar de stat, *I. G. Duca – oratorul. Conferință ținută la Cercul Anbalelor Române în sala Atheneului Român*, București, Editura „Cultura Românească”, 1934.

2.d. Presă

2.d.1 Ziare

Dreptatea (1928, 1930).

Glasul Ardealului (1927-1933)

Glasul Bucovinei (1928-1933).

Glasul Basarabiei (1929).

Liberalul, Ilfov (1926-1929, 1935, 1936)

Liberalul, Buzău (1929 și 1931), ziar al disidenței liberale C. Iarca.

Liberalul, Buzău

Liberalul, Iași (1930-1934)

Mișcarea, Iași (1909, 1925, 1927, 1929)

Mișcarea, București (1930-1937).

Ordinea (1928-1931)

Universul (1927, 1930).

Viitorul (1919-1937)

2.d.2 Reviste

Buletinul Cercului de Studii al Partidului Național-Liberal, București (1912).

Cronica politică și parlamentară. Bașar săptămânal, București (1929-1933).

Democrația. Revista Cercului de Studii al Partidul Național-Liberal, București (1913-1938).

Foaia Tinerimii (1927-1928).

- Ideea Europeană*, București (1919-1927).
Libertatea. Economică. Politică. Socială. Culturală, București (1933-1938).
Mișcarea Liberală. Buletinul Săptămânal de Propagandă și Informații al Partidul Național-Liberal de sub șefia D-lui Gheorghe Brătianu, București (1930).
Opoziția. Politică, socială, culturală, București (1928-1929).
Părerii Libere. Bilunar politic, economic, social, București (1929-1930, 1935).
Parlamentul, București (1927-1928).
Parlamentul ilustrat al țării, Brăila (1935, 1937).
Parlamentul românesc, București (1931-1934).
Săptămâna politică, București (1926-1927, 1929, 1930)
Sociologie românească (1937).
Vremea. Politică-Socială-Culturală (1928-1934).

B. Bibliografie

b.1. Instrumente de lucru. Enciclopedii și compendii.

- Boudon, Raymond, Philippe Besnard, Mohamed Cherkaoui, Bernard-Pierre Lécuyer (coord.), *Larousse. Dicționar de sociologie*, traducere Mariana Țuțuianu, completări privind sociologia românească dr. Maria Larionescu, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
 Miller, David (coord.), *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, introducere la ediția românească de Alan Ryan, traducere din engleză de Dragan Stoianovici, București, Editura Humanitas, 2000.
 Miroiu, Mihaela, Adrian Miroiu (coord.), *Ghid de idei politice. Termeni politici uzuali. Modelul democratic*, București, Editura Pan-Terra, 1991.
 Mucchielli, Alex (coord.), *Dicționar al metodelor calitative în științele umane și sociale*, traducere de Veronica Suciu, Iași, Editura Polirom, 2002.
 Ștefan-Scarlat, Laurențiu (coord.), *Dicționar de scrieri politice fundamentale*, București, Editura Humanitas, 2000.
 Scurtu, Ioan, Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Stan Stoica, *Enciclopedia partidelor politice din România. 1859-2003*, cuvânt înainte de Ioan Scurtu, București, Editura Meronia, 2003.
 Dafin, Ioan, *Figuri ieșene*, ediția a II-a revăzută și complectată, Iași, Viața Românească, f.a. [1926].
 *** *Enciclopedia României*, vol. I și II, București, Imprimeria Națională, 1938.
 *** *Figuri contemporane din Basarabia*, Chișinău, Editura „ARPID”, 1939.
 *** *Figuri politice și administrative din epoca consolidării*, București, Tipografia „România Nouă” Theodor I. Voinea, 1924.
 Graur, N. Șt., *Figuri politice putnene*, Focșani, Tipografia, Librăria și Legătoria de Cărți Alexandru N. Leon & Co., 1920.
 Predescu, Lucian, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, ediție anastatică, București, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, 1999 [București, Editura Cugetarea – Georgescu Delafraș, 1940].
 Straje, Mihail, *Dicționar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime ale scriitorilor și publiciștilor români*, București, Editura Minerva, 1973.

b. 2. Lucrări de teorie a istoriei și de metodologie a partidului politic.

- Almond, Gabriel A., Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, traducere și studiu introductiv de Dan Pavel și prefețele autorilor la ediția din 1963 și reeditarea din 1989, București, Editura Du Style, 1996.

- Aron, Raymond, *Democrație și totalitarism*, traducere de Simona Ceașu, București, Editura All, 2001.
- Barbu, Daniel, *Republica absentă. Politică și societate în România postcomunistă*, București, Editura Nemira, 1999.
- Baudouin, Jean, *Introducere în sociologie politică*, traducere de Iolanda Iaworski, Timișoara, Editura Amarcord, 1999.
- Bendix, Reinhard and Seymour Martin Lipset (eds.), *Class, Status and Power. A Reader in Social Stratification*, Free Press, New York, 1965.
- Bénéton, Philippe, *Les classes sociales*, Presses Universitaires de France, 1991.
- Bochenski, J. M., *Ce este autoritatea? Introducere în logica autorității*, traducere din limba germană de Thomas Kleininger, București, Editura Humanitas, 1992.
- Bottomore, Tom, *Political Sociology*, 2nd edition, Pluto Press, 1993.
- Bourdé, Guy, Hervé Martin, *Les écoles historiques*, Paris, Éditions du Seuil, 1989.
- Braud, Philippe et François Burdeau, *Histoire des idées politiques depuis la Revolution*, Éditions Montchrestien, 1983.
- Bréchon, Pierre, *Partidele politice*, traducere de Marta Nora Țârnea, Adina Barvinschi, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004.
- Burke, Peter, *Istorie și teorie socială*, traducere din engleză de Cosana Nicolae, postfață de Sorin Antohi, București, Editura Humanitas, 1999.
- Châtelet, François, Évelyne Pisier, *Concepțiile politice ale secolului XX*, , traducere de Mircea Boari și Cristian Preda, București, Editura Humanitas, 1994.
- Coenen-Huther, Jacques, *Sociologia elitelor*, traducere de Mihai Ungurean, Iași, Editura Polirom, 2007.
- Denni, Bernard, Patrick Lecomte, *Sociologia politicului*, vol I-II, traducere de Marta Nora Țârnea, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2004.
- Edelman, Murray, *Politica și utilizarea simbolurilor*, traducere de Ruxandra Nichita, Iași, Editura Polirom, 1999.
- Foucault, Michel, *Ordinea discursului. Un discurs despre discurs*, traducere de Ciprian Tudor, București, Editura Eurosong & Book, 1998.
- Georgescu, Vlad, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, Jon Dumitru Verlag, Munchen, 1987.
- Girardet, Raoul, *Mituri și mitologii politice*, traducere de Daniel Dimitriu, prefață de Gabriela Adameșteanu, Iași, Editura Institutului European, 1997.
- Huntington, Samuel P., *Ordinea politică a societăților în schimbare*, traducere de Horațiu Stamin, Iași, Editura Polirom, 1999.
- Ionescu, Ghiță, Isabel de Madariaga, *Opoziția. Trecutul și prezentul unei instituții politice*, traducere de Valeriu Mihăilă, București, Editura Humanitas, 1992.
- Iorga, N., *O altă istorie contemporană. Resumat de lecții făcute la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale (1932-3)*, București, 1933.
- Kertzer, David I., *Ritual, politică și putere*, traducere de Sultana Avram și Teodor Fleșeriu, cuvânt înainte de Radu Florescu, București, Editura Univers, 2002.
- Le Goff, Jacques, *Istoria politică mai poate fi coloana vertebrală a istoriei?*, în Jacques Le Goff, *Imaginarul medieval. Eseuri*, traducere și note de Marina Rădulescu, București, Editura Meridiane, 1991, p. 438-459.
- Mass Politics. Studies in Political Sociology*, edited by Erik Allardt and Stein Rokkan, with a Foreword by Seymour M. Lipset, The Free Press New York, Collier Macmillan Limited London, 1970.
- Morar, Filon, *Reprezentarea politică. Actori și autori*, București, Editura Paideia, 2001.

- Nous, Alexis, *Modernitatea*, traducere din limba franceză de Viorica Popescu și Gheorghe Crăciun, Pitești – Brașov – Cluj-Napoca, Editura Paralela 45, 2000.
- Oakeshott, Michael, *Raționalismul în politică*, traducere și prefață de Adrian-Paul Iliescu, București, Editura ALL, 1995.
- Offerlé, Michel, *Les partis politiques*, Paris, Presses Universitaires de France, Deuxième édition corrigée, 1991 [1987].
- Pernoud, Régine, *La bourgeoisie*, Presses Universitaires de France, 1985.
- Ricoeur, Paul, *Eseuri de hermeneutică*, traducere de Vasile Tonoiu, București, Editura Humanitas, 1995.
- Roth, Andrei, *Modernitate și modernizare socială*, Iași, Editura Polirom, 2002.
- Sălăvăstru, Constantin, *Discursul puterii. Încercare de retorică aplicată*, Iași, Editura Institutului European, 1999.
- Segré, Monique (ed.), *Mituri, rituri, simboluri în societatea contemporană*, traducere de Beatrice Stanciu, Timișoara, Editura Amarcord, 2000.
- Sfez, Lucien, *Simbolistica politică*, traducere de Diana Sălceanu, prefață de Dan Lungu, Iași, Editura Institutului European, 2000.
- Van Cuilenburg, J. J., O. Scholten, G. W. Noomen, *Știința comunicării*, ediția a II-a, versiune românească și studiu introductiv de Tudor Olteanu, București, Editura Humanitas, 1998.
- Veyne, Paul, *Cum se scrie istoria*, traducere din limba franceză de Maria Carpov, Editura Meridiane, București, 1999.
- Voicu, George, *Pluripartidismul. O teorie a democrației*, București, Editura All, 1998.
- Weber, Max, *Économie et société*, tome deuxième, Paris, Plon, 1971
- Idem, *Politica, o vocație și o profesie*, traducere din limba germană de Ida Alexandrescu, București, Editura Anima, 1992.
- Wunenburger, Jean-Jacques, *Omul politic între mit și rațiune. O analiză a imaginii puterii*, traducere de Mihaela Căluț, Cluj, Editura Alfa Press, 2000.
- Xenopol, A.D., *Principiile fundamentale ale istoriei*, traducere din limba franceză, studiu introductiv și bibliografie selectivă de Rodica Croitoru, București, Editura Albatros, 2003.

b.3. Lucrări generale

b. 3. 1. Lucrări privind societatea interbelică. Modernitatea românească

- Agrigoroaiei, Ion, *România interbelică*, vol. I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2001.
- Agrigoroaiei, Ion (coord.), Ovidiu Bunuiană, Gheorghe Iacob, Cătălin Turliuc, *România interbelică în paradigmă. Studii*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2005.
- Alexandrescu, Ion, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Partidele politice din România (1862-1994)*, București, 1995.
- Armour, Ian D., *A History of Eastern Europe. 1740-1918*, Hodder Arnold, London, 2006
- Barkey, Karen, *Bandits and Bureaucrats. The Ottoman Route to State Centralization*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1994.
- Berend, Iván T., György Ránki, *East Central Europe in the 19th and 20th Centuries*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977;
- Berend, Iván T., *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1998.
- Béranger, Jean, *L'Europe danubienne de 1848 à nos jours*, Presses Universitaires de France, .f.a.
- Bulei, Ion, *Sistemul politic al României moderne. Partidul conservator*, București, Editura politică, 1987.

- Călinescu, Matei, *Cele cinci fețe ale modernității. Modernismul, Avangarda, Decadența, Kitschul, Postmodernismul*, traducere de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu, postfață de Mircea Martin, București, Editura Univers, 1995.
- Castellan, Georges, *History of the Balkans. From Mahomed the Conqueror to Stalin*, New York, East European Monographs, Boulder, 1992
- Căpreanu, Ioan, *Partide și idei politice în România (1880 - 1947)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1994.
- Chiroț, Daniel, *Schimbarea socială într-o societate periferică. Formarea unei colonii balcanice*, cu o prefață a autorului pentru ediția în limba română, traducere și postfață de Victor Rizescu, Editura Corint, București, 2002.
- Clogg, Richard, *Parties and Elections in Greece. The Search for Legitimacy*, Durham, North Carolina, Duke University Press, 1987.
- Communal Families in the Balkans: The Zadruga. Essays by Philip E. Moseley and Essays in His Honor*, edited by Robert F. Byrnes, Introduction by Margaret Mead, University of Notre Dame Press, Notre Dame London, 1976.
- Cox, John K., *The History of Serbia*, Greenwood Press, London, 2002.
- Craig, Gordon A., *Europe since 1914*, Holt, Rinehart and Winston, New-York, Chicago, San Francisco, Toronto, London, Second Edition, 1966.
- Crampton, R. J., *Europa Răsăriteană în secolul al XX-lea...și după*, traducere de Cornelia Bucur, București, Editura Curtea Veche, 2002.
- Delaisi, Francis, *Les deux Europes*, preface de Dannie Heineman, Paris, Payot, 1929.
- Doctrinile partidelor politice*, ediție îngrijită și note de Petre Dan, București, Editura Garamond, f.a. [1923 pentru ediția originală].
- Drăghicescu, D., *Din psihologia poporului român. Introducere*, studiu introductiv de Virgil Constantinescu-Galiceni, îngrijire de ediție și note de Elisabeta Simion, București, Editura Albatros, 1996.
- Dungaci, Dan, *Elita interbelică. Sociologia românească în context european. Contribuții la o sociologie a sociologiei*, București, Editura Mica Valahie, 2003.
- Durandin, Catherine, *Istoria românilor*, traducere de Liliana Buruiiană-Popovici, prefață de Al Zub, Editura Institutului European, Iași, 1998.
- Idem, *Discurs politic și modernizare în România (sec. XIX-XX)*, studiu introductiv Simona Nicoară, traducere din limba franceză Toader Nicoară, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2001.
- De Waele, Jean-Michel (ed.), *Partide politice în Europa centrală și de est*, traducere din franceză de Ramona Coman, Ana Maria Dobre, Dorina Iuga și Ninucia Pilat, postfață de Cristian Preda, București, Editura Humanitas, 2003.
- Edgar, William Joseph, *The Politics of Westernization: Eleuterios Venizelos's Third Administration of Greece, June, 1917-November, 1920*, UMI, 1992
- Fischer-Galați, Stephen, *România în secolul al XX-lea*, traducere de Manuela Macarie, cuvânt înainte de Kurt W. Treptow, Iași, Institutul European, 1998.
- Fischer-Galați, Stephen, Dinu C. Giurescu, Ioan-Aurel Pop, *O istorie a românilor. Studii critice*, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1998.
- Georgescu, Vlad, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, București, Editura Humanitas, 1995.
- Plamen K. Georgiev, *Corruptive Patterns of Patronage in South-East Europe*, V. S. Verlag, Wiesbaden, 2008
- Gusti, Dimitrie, *Partidul politic. Sociologia unui sistem al partidului politic*, în *Doctrinile partidelor politice*

- Heinen, Armin, *Legiunea "Arhanghelul Mihail". Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, Editura Humanitas, București, 1999.
- Hitchins, Keith, *România. 1866-1947*, ediția a II-a, traducere de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 1998.
- Hodos, George H., *The East-Central European Region. An Historical Outline*, Praeger Publishers, Westport, Connecticut, London, 1999.
- Ionescu, Toader, *Istoria gândirii economice din România (1900-1944) (socialismul, solidarismul social-economic, liberalismul și neo-liberalismul, țărănismul, cooperatismul, marxismul)*, București, Editura Economică, 1996.
- Idem, *Istoria gândirii economice universale și românești*, Cluj-Napoca, Casa de editură S. C. "Sarmis" S.R.L., 1999.
- Ivan, Marcel, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice. 1919 – 1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaților din anii 1919-1932*, Editura și tiparul Krafft & Drotleff s.a., Sibiu, f.a.
- Jelavich, Barbara, *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*, vol. II, traducere de Mihai-Eugen Avădanei, postfață de I. Ciupercă, Iași, Editura Institutul European, 2000.
- Jowitt, Kenneth (editor), *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1978.
- Konstantinova, Tatiana, *Bulgaria. 1879-1946. The Challenge of Choice*, New York, East European Monographs, Boulder, 1995.
- Lazăr, Marius, *Paradoxuri ale modernizării. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2002.
- Le Breton, Jean-Marie, *Europa Centrală și Orientală între 1917 și 1990*, cu o prefață de Neagu Djuvara, București, Editura Cavallioti, 1996.
- Longworth, Philip, *Crearea Europei de Est. De la preistorie la postcomunism*, ediția a II-a, traducere de Eugen Stancu, București, Editura Curtea Veche, 2002.
- Lory, Marie-Joseph, *Deux leçons sur l'Europe. 1914-1947*, préface par Henri Brugmans, lecteur du Collège d'Europe, De Tempel, Tempelhof, Bruges, 1968.
- Lovinescu, Eugen, *Istoria civilizațiunii române moderne*, ediție și studiu introductiv de Zigu Ornea, București, Editura Minerva, 1997.
- Madgearu, Virgil, *Agrarianism. Capitalism. Imperialism. Contribuții la studiul evoluției sociale românești*, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, I. E. Torouțiu, 1936.
- Idem, *Evoluția economiei românești. După războiul mondial*, București, Editura Științifică, 1995 [1940].
- Madievschi, S. A., *Elita politică a României (1866-1918)*, Chișinău, Editura „Logos”, 1993.
- Manoliu, Florian Em., *Le reconstruction économique et financière de la Roumanie et les partis politiques*, Paris, Librairie Universitaire J. Gamber, 1931.
- Marino, Adrian, *Al treilea discurs. Cultură, ideologie și politică în România: Adrian Marino în dialog cu Sorin Antohi*, Iași, Editura Polirom, 2001.
- Mayer, Lothar, *Stadii de modernizare a României. Între pacea de la Adrianopol și urcarea pe tron a lui Carol II (1829 – 1930)*, în Krista Zach (Editura), *România în obiectiv. Limbă și Politică. Identitate și ideologie în transformare*, Editura Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1998, p. 13-39.
- Mamina, Ion, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți (1916 – 1938)*, București, Editura Silex, 1996.
- Maner, Hans-Christian, *Parlamentarismul în România (1930-1940)*, traducere de Adela Motoc, prefață de Florin Constantiniu, București, Editura Enciclopedică, 2004.

- Meyer, Gerd, (ed.), *Formal Institutions and Informal Politics in Central and Eastern Europe. Hungary, Poland, Russia and Ukraine*, Barbara Budrich Publishers, Opladen & Farmington Hills, 2006.
- Mitrany, David, *The Land & the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform*, Greenwood press Publishers, New York, 1968 [Gale University Press, 1930].
- Mungiu-Pippidi (coord.), *Doctrine politice. Concepte universale și realități românești*, Iași, Editura Polirom, 1998.
- Mungiu-Pippidi, Alina, Gérard Althabe, *Secera și buldozerul. Scornicești și Nușoara. Mecanisme de aservire a țăranului român*, Iași, Editura Polirom, 2002.
- Murgescu, Bogdan (editor), *Romania and Europe: Modernisation as Temptation, Modernisation as Threat*, afterword Bodo von Borries, București, Editura ALLFA, Edition Körber-Stiftung, 2000.
- Murgescu, Costin, *Mersul ideilor economice la români*, vol. I, *Epoca modernă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987; vol. II, *Epoca modernă. Profiluri de epocă. Mersul ideilor agrare. Mersul ideii naționale*, București, Editura Enciclopedică, 1990.
- Mușat, Mircea, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I. 1918-1933, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
- Negulescu, P. P., *Partidele politice*, ediție îngrijită, prefață și note de Nicolae Gogoneață și Ioan C. Ivanciu, București, Editura Garamond, f.a. [1926].
- Ornea, Z., *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, Editura Eminescu, București, 1980.
- Papacostea, Alexandru, *România Politică. Doctrină – Idei – Figuri. 1907-1925*, cu portrete și două facsimile, Tipografia „Bucovina” I. E. Toroușiu, București, f.a.
- Pavlowitch, Steven K., *Istoria Balcanilor. 1804-1945*, traducere de Andreea Doica, prefață de Lucian Leuștean, Iași, Editura Polirom, 2002.
- Political Development in Eastern Europe*, edited by Jan F. Triska and Paul M. Cocks, foreword by Gabriel Almond, Praeger Publishers, New York, London, 1977
- Political Socialization in Eastern Europe. A Comparative Framework*, edited by Ivan Volgyes, Praeger Publishers, New York, Washington, London, 1975
- Populism in Eastern Europe. Racism, Nationalism, and Society*, edited by Joseph Held, Boulder, Columbia University Press, New York, 1996.
- Preda, Cristian, *Modernitatea politică și românismul*, Editura Nemira, București, 1998.
- Idem, *Occidentul nostru*, București, Editura Nemira, 1999.
- Idem, *România postcomunistă și România interbelică*, București, Editura Meridiane, 2002.
- Radu, Sorin, *Electoratul din România în anii democrației parlamentare (1919-1937)*, Iași, Editura Institutului European, 2004.
- Idem, *Modernizarea sistemului electoral din România (1866-1937)*, Iași, Editura Institutului European, 2005.
- Roberts, Henri L., *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, Yale University Press, London, Geoffrey Cumberlege, Oxford University Press, 1951.
- Rokkan, Stein, Derek Urwin, Franck H. Aarebrot, Pamela Malaba, Terje Sande, *Centre – Periphery Structures in Europe. An ISSC Workbook in Comparative Analysis*, Campus Verlag, Frankfurt / Main – New York, 1987.
- Rothschild, Joseph, *Eastern Europe between the Wars. 1918-1941*, Third Edition, Revised, Harper & Row Publishers, New-York, Evanston, and London, 1967.
- Roucek, Joseph S., *Contemporary Roumania and Her Problems. A Study in Modern Nationalism*, Stanford University Press, Stanford University, California, London, Humphrey Milford, Oxford University Press, 1932.

- Saizu, Ion, *Modernizarea României contemporane (perioada interbelică). Pas și impas*, București, Editura Academiei Române, 1991.
- Savu, Al. Gh., *Sistemul partidelor politice din România. 1918-1940*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.
- Scurtu, Ioan, Ion Bulei, *Democrația la români. 1866-1938*, București, Editura Humanitas, 1991.
- Scurtu, I., *Istoria Partidului Național-Tărănesc*, București, Editura Enciclopedică, 1994.
- Idem, *Istoria României între anii 1919-1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură*, București, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., 1996.
- Idem (împreună cu Ion Mamina), *Guverne și guvernanți (1916 – 1938)*, București, Editura Silex, 1996.
- Scurtu, Ioan, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Editura Paideia, 1999.
- Scurtu, Ioan (coord.), *Istoria românilor*, vol. VIII, *România Întregită (1918-1940)*, București, Editura Enciclopedică, 2003.
- Seton-Watson, Hugh, *Eastern Europe between the Wars. 1918-1941*, Third Edition, Revised, Harper & Row Publishers, New-York, Evanston, and London, 1967.
- Idem, *The "Sick Heart" of Modern Europe. The Problem of the Danubians Lands*, University of Washington Press, Seattle and London, 1975.
- Smith, Anthony D., *Naționalism și Modernism. Un studiu critic al teoriilor recente cu privire la națiune și naționalism*, traducere de Diana Stanciu, Chișinău, Editura Epigraf, 2002.
- Sugar, Peter F. (ed.), *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, traducere de Radu Paraschivescu, București, Editura Curtea Veche, 2002.
- Tănăsescu, Florian, *Parlamentul și viața parlamentară din România (1930 – 1940)*, București, Editura Lumina Lex, 2000.
- Tibal, André, Institutul des Hautes Études Internationales et Centre Européen de la Dotation Carnegie, Cours de M. Le Professeur Tibal, *Problèmes Politiques Contemporains de l'Europe Orientale*, 1929
- Idem, *La Roumanie*, préface de M. Augustin Gauvain, membre de l' Institut, avec huit planches hors textes et culs-de-lampe de Mlle Magada Iorga, Paris, Les Éditions Rieder, 1930 (*Les états contemporains*, collection dirigée par P. Caron et M. Lhéritier).
- Tudoran, Pompiliu, *Partidele politice din România în deceniul al patrulea*, rezumatul tezei de doctorat, București, Universitatea din București, 1983.
- Xenopol, A. D., *Națiunea română*, antologie, îngrijire de ediție, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț, București, Editura Albatros, 1999.
- Wandycz, Piotr S., *Prețul libertății. O istorie a Europei central-răsăritene din Evul Mediu până în prezent*, traducere de Mihaela Paraschivescu și Valentin Dragu-Banu, București, Editura All, 1998.
- Williams, Stephen F., *Liberal Reform in an Illiberal Regime. The Creation of Private Propriety in Russia. 1906-1915*, Hoover Institutions press, Stanford University, Stanford California, 2006

b.3.2. Lucrări generale privind liberalismul

- Aligică, Dragoș Paul, *Liberalismul economic*, în Alina Mungiu-Pippidi (coord.), *Doctrine politice. Concepte universale și realități românești*, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 55-69.
- Baudin, Louis, *L'Aube d'un nouveau libéralisme*, Paris, Librairie de Médecis- Éditions M. Th. Génin, 1953.

- Beetham, David, „Democrația liberală și limitele democratizării”, în *Prospects for Democracy* (editor David Held), vol. XL, din 1992, număr special al revistei *Political Studies*, apud *Polis. Revistă de științe politice*, nr. 3/1994, „Democrație și democratizare”, p. 146-162.
- Bobbio, Norberto, *Liberalism și democrație*, traducere din limba italiană de Ana-Luana Stoicea, prefață de Daniel Barbu, București, Editura Nemira, 1998.
- Crăiuțu, Aurelian, „Cultura politică și societatea postcomunistă: condiții ale democrației”, în *Polis. Revistă de științe politice*, nr. 3/1994, „Democrație și democratizare”, p. 97-119.
- Idem, „A fi sau a nu fi liberal?”, în Alina Mungiu-Pippidi (coord.), *Doctrine politice. Concepte universale și realități românești*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 17-44.
- Idem, *Elogiul libertății. Studii de filozofie politică*, Iași, Editura Polirom, 1998.
- Delwit, Pascal (editor), *Liberalisme și partide liberale în Europa*, traducere din franceză de Radu Carp, Alexandra Ionescu, Filon Morar, Crisitian Preda, Camelia Runceanu, Silvia Marton și Miruna Tătaru-Cazaban, postfață de Cristian Preda, București, Editura Humanitas, 2003.
- Flamant, Maurice, *Le libéralisme contemporaine*, Presses Universitaires de France, 1988.
- Gray, John, *Liberalismul*, traducere Anca Gheauș, București, Editura Du Style, 1998.
- Idem, *Cele două fețe ale liberalismului*, traducere de Alina Doica, postfață de Sorin Antohi, Iași, Editura Polirom, 2002.
- Hayek, Friedrich A., *Drumul către servitute*, ediția a II-a, traducere de Eugen B. Marian, București, Editura Humanitas, 1997.
- Hermet, Guy, *Cultură și democrație*, traducere din limba franceză de Claudiu Soare, București, Editura Pandora-Mariana și Ovidiu, 2002.
- Jardin, André, *Histoire du libéralisme politique. De la crise de l'absolutisme à la constitution de 1875*, Paris, Hachette, 1985.
- Kolm, Serge-Christophe, *Le libéralisme moderne. Analyse d'une raison économique*, Paris, Presses Universitaires de France, 1984.
- La liberté et l'ordre social. Textes des conférences et des entretiens organisés par les Rencontres internationales de Genève*, Histoire et Société d'aujourd'hui, Éditions de la Baconnière, Neuchâtel, 1969.
- Laurent, Alain, *La philosophie libérale. Histoire et actualité d'une tradition intellectuelle*, Les Belles Lettres, 2002.
- Leontovich, Victor, *Geschichte des Liberalismus in Russland*, Frankfurt /Main, Vittorio Klostermann, 1957 (Editura a II-a 1974); ediția franceză, la care fac trimiterea, *Histoire du libéralisme en Russie*, traduit de l'allemand par Ole Hansen-Løve, Préface d'Alexandre Soljénitsyne (prefața la ediția rusă a lucrării apărută în Statele Unite ale Americii, YMCA Press, 1979, tradusă din limba rusă de Geneviève Johannet), Paris, Fayard, 1986.
- Manent, Pierre, *Istoria intelectuală a liberalismului. Zece lecții*, traducere de Mona Antohi și Sorin Antohi, prefață de Sorin Antohi, București, Editura Humanitas, 1992.
- Idem, *Les libéraux*, Paris, Gallimard, 2001.
- Nica, Constantin, *Opțiunea neoliberală*, București, Editura Institutului de Teorie Socială, 1997.
- Perseil, Sonny, *Liberal la plural*, traducere de Elena-Zenovia Geană, București, Editura Libertés, 2000.
- Preda, Cristian (ed.), *Liberalismul*, antologie, comentarii și note de Cristian Preda, cu un cuvânt de întâmpinare de Alexandru Paleologu, București, Editura Nemira, 2000.
- Roussellier, Nicolas, *Europa liberalilor*, traducere de Daniela Irimia, prefață de Daniel Boboc, Iași, Editura Institutul European, 2001.

- Schmitter, Philippe C., Terry Lynn Karl, „Ce este și ce nu este democrația”, în *Journal of Democracy*, vol. 2, nr. 3, Summer 1991, apud *Polis. Revistă de științe politice*, nr. 3/1994, „Democrație și democratizare”, p. 34-46.
- Sorman, Guy, *La solution libérale*, éditon revue et argumentée, Fayard, f.a.
- Stănciugelu, Ștefan, „Liberalismul românesc. Etape. Efecte perverse”, în *Sociologie Românească*, serie nouă, anul V, nr. 4, București, 1994, p. 373-385.
- Touchard, Jean, *Histoire des idées politiques*, vol. 2 / *Du XVIIIe siècle à nos jours*, 8e édition, Presses Universitaires de France, 1981.

b.4. Lucrări speciale

- Agrigoroaiei, Ion, „Dr. Constantin Angelescu – omul politic”, în Genoveva Vrabie (editor), *Constantin C. Angelescu. Centenar 2005 – Simpozion comemorativ*, Iași, Editura Institutului European, 2006, p. 25-43.
- Idem, „Dr. Constantin Angelescu – Ministru al Instrucțiunii Publice”, în Zargidava. *Revistă de istorie*, V, Bacău, Editura Conexiuni, 2006, p. 81-92.
- Alec, Dan, *Alba-Iulia. 6 mai 1928*, Constanța, 1928.
- Andrew, C. Janos, „Modernization and Decay in Historical Perspective: The Case of Romania”, în Kenneth Jowitt (ed.), *Social change in Romania...*, p. 72-116.
- Antim, Șt., *Studii și portrete*, Craiova, Editura Ramuri, f.a. [1936]. Vezi și ediția *Scriseri politice*, ediție îngrijită și prefațată de Victor Rădescu, ed. a 2-a, București, Editura Do-MinoR, 2005.
- Idem, *Alte studii și portrete*, București, Editura „Adeverul” S.A., f.a. [1939].
- *** *Anuarul Parlamentar. 15 iunie 1931*, București, Tip. „Dimitrie Cantemir”, 1932.
- Arcadian, N.P., *Industrializarea României. Studiu evolutiv-istoric, economic și juridic*, ediția II, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1936.
- *** Banca Națională a României, *Restitutio* (1), 2002, *Viața și opera lui Victor Slăvescu*.
- *** Banca Națională a României, *Restitutio* (3), 2003, *Viața și opera lui Eugeniu Carada*.
- *** Banca Națională a României, *Restitutio* (4), 2004, *Viața și opera lui Mitiță Constantinescu*.
- Bitoleanu, Ion, *Din istoria României modernă. 1922 – 1926*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.
- Bodea, Gabriela, *Rolul statului în gândirea economică a lui Mitiță Constantinescu* (teză de doctorat), Cluj-Napoca, 1997.
- Buruiană, Ovidiu, „Partidul Național Liberal la sfârșitul anului 1927”, în *Istorie și conștiință. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare*, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 2001, Supliment al *Analelor Științifice ale Universității Al. I. Cuza. Seria Istorie*, tom XLVI – XLVII, 2000 – 2001, p. 330 – 344.
- Idem, „Liberalismul doctrinar românesc și problema modernizării”, în Ion Agrigoroaiei (coordonator), Ovidiu Buruiană, Gheorghe Iacob, Cătălin Tudriuc, *România interbelică în paradigmă europeană. Studii*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, p. 107-170.
- Idem, „Identitatea liberalismului românesc interbelic”, în *Xenopoliana. Buletinul Fundației Academice «A. D. Xenopol» din Iași*, volum 13, nr. 1-4 / 2005, p. 113-126.
- Idem, „Partidul Național Liberal și necesitatea reorganizării politice”, în *Arhiva Istorică a României*, serie nouă, vol. II, București, Editura Scriptum, 2005.
- Idem, „Partidul Național Liberal în opoziție (1928 – 1930)”, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coord.), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2006, p. 297-322.

- Idem, *Liberalismul românesc și naționalismul economic în perioada interbelică*, în Maria Mureșan (coord.), *Economie, instituții și integrare europeană*, București, Editura ASE, 2007, p. 143-161.
- Idem, „Partidul Național Liberal și contestarea legitimității (1927-1928). Practică administrativă și canon politic”, în *In honorem Ioan Ciupercă. Studii de istorie a românilor și a relațiilor internaționale* (Lucian Leuștean, Petronel Zahariuc, Dan Măță – coordonatori), Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2007, p. 236-264.
- Idem, „Tineretul Național-Liberal în România anilor '30. Instituire și practică politică », în *Revista de istorie socială*, tom X-XII, 2005-2007, Iași 2009, p. 263-298.
- Idem, „Despre elita politică a Basarabiei interbelice”, în *Studii de istorie și de relații internaționale*, Adrian Vițalaru, Iulian Ghercă Munteanu (coord.), Iași, Editura Performantica, Iași, 2009, p.69-78.
- Idem, „Despre nevoia studierii Partidului Național Liberal și despre mistica ideii de partid la liberalii români interbelici”, în *Liberalismul românesc și valențele sale europene*, Liviu Brătescu (coord.), Iași, Editura PIM, 2010, p. 212-223.
- Idem, „Ritualul politic în România interbelică. Congresul Partidului național Liberal din mai 1930”, în *Ideologii politice și reprezentări ale puterii în Europa*, Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Liviu Pilat (editori), Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2009, p. 329-362.
- Idem, „The Cult of Brătianu between the Two World Wars in Romania. Actors, characters, means and forms of expression”, în *Transylvanian Review*, vol. XIX, Supplement, No. 5: 2, 2010, *Recent Studies on Past and Present, II, Power, Belief and Identity*, p. 173-194.
- Idem, „Cercul de studii al Partidului Național Liberal: Practici politice și mize simbolice între cele două războaie mondiale”, în *Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» din Iași*, tom XLVIII, 2011, p. 283-292.
- Idem, „Organizația financiară a Partidului Național Liberal între cele două războaie mondiale”, în *Revista de istorie socială*, tom XIII-XV, 2008-2010, Iași, Polirom, 2011, p. 371-384.
- Idem, „Georgismul. Înființarea Partidului Național Liberal Gheorghe Brătianu (iunie 1930)”, în *Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» din Iași*, tom XLIX, 2012, p. 145-160.
- Idem, „Din antropologia gesturilor prestabilite. Cultul familiei Brătianu în România interbelică”, în Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coordonatori), *Istoria recentă altfel. Repere culturale*, Iași, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 239-252.
- Calcan, Gheorghe, Cantemir Moșoiu, *Profesorul și senatorul Aurelian Moșoiu, o personalitate a lumii prahovene*, Ploiești, Editura Printeuro, 2003.
- Carpinschi, Anton, *Neoliberalismul românesc interbelic – organizare, modernizare, sincronizare europeană a capitalismului național*, în *Deschidere și sens în gândirea politică*, Iași, Institutul European, 1995, p. 157-170
- Chirot, Daniel, *Neoliberal and Social Democratic Theories of Development: the Zeletin – Voinea Debate Concerning Romania's Prospects in the 1920's and Its Contemporary Importance*, în Kenett Jowitt, (ed.), *Social Change in Romania...*, p. 31-52.
- Chistol, Aurelian, *România în anii guvernării liberale Gheorghe Tătărescu (1934-1937)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2007.
- Cilibia, Vasile, *Declinul Economiei Liberalo-Capitaliste. Economia dirijată. Planul economic*, Arad, Institutul de Arte Grafice Lovrov & Co., 1939.
- Ciorbea, Valentin, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944. Contribuții la cunoașterea problemelor geopolitice, economice, demografice, sociale și ale vieții politice și militare*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2005.
- Clopoțel, *Criza democrației în România*, Cluj, Editura revistei „Societatea de mâine”, 1926.

- Corteanu, Andrei, *Schițe politice și economice. Extrase din Revista Vremii*, București, Colecția Actualități, Cultura Națională, f.a. [1924].
- Costian, M. I., *Regele Carol II și partidele politice*, București, Tipografia „Lupta” N. Stroilă, 1933.
- Cristobald, C., *Democrat cu obraz. Pamflete politice și sociale (1930-1946)*, București, Editura Autorului, 1946.
- Cudalbu, Teodor, *Scăderile politice ale partidelor politice de astăzi*, București, Editura „Bucovina” I.E. Torouțiu, 1935 (Cudalbu a fost membru al Partidului Poporului, candidat la Tutova).
- Dogan, Matei, *Analiza statistică a democrației parlamentare din România*, Anexă 29 tabele, résume en français, București, Editura PSD, 1946.
- Idem, *Sociologie politică. Opere alese*, traducere Laura Lotreanu, Nicolae Lotreanu, București, Editura Alternative, 1999.
- Donescu, C.A., *Primăvară românească. Vremea 1928-1938*, f.l., f.e., f.a.
- Dudaș, Vasile, *Aurel Cosma (1867-1931)*, Timișoara, Editura Mirton, 1998.
- Eftimiu, Victor, *Fum de fante. Evocări*, București, Editura Casei Școalelor, 1940.
- Enescu, C., „Semnificația alegerilor din decembrie 1937 în evoluția politică a neamului românesc”, în *Sociologie românească*, anul II, nr. 11-12, Noiembrie- Decembrie 1937, p. 512-526.
- Enescu, I. D., *Criza economică și partidele politice. Cuvântare ținută la întrunirea de la 11 mai 1930 în sala Teatrului Liric de către Arhitect I. D. Enescu*, București, Tipografia „Cultura”, 1930 [Federația Asociațiilor Profesionale, Industriale și Comerciale de construcțiuni].
- Engliš, Dr. Karel, *Economia dirijată*, cuvânt înainte de Mitiță Constantinescu, Biblioteca Monetară, Economică și Financiară, tipărită cu cheltuiala BNR, seria a II-a, Cuvântul oamenilor de știință. Traduceri din doctrina străină, București, 1938.
- Filipescu, Gr. N., *Politica bunului simț. Discurs rostit în ședința Senatului la 29 Noembrie 1932*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1932.
- Filitti, Ioan C., *Rătăcirile unei pseudo-burgezii și reforme ce nu se fac. Comprimarea bugetului și simplificarea aparatului de stat. Armonizarea salariilor și desființarea cumulului pentru o mai bună legiferare*, Institutul de Arte Grafice „Bucovina” I. E. Torouțiu, București, f.a.
- Florescu, Gh. I., *Partidul Poporului în viața politică a României (1918-1938)*, teză de doctorat, Iași, 1975.
- Florescu, Ion, invalid din războiu, mare mutilat, țăran din comuna Călinești-Muscel, 1930. *Situațiunea Politică Văzută de un Țăran. Demisiunea din partidul Național-Țărănesc. Scurtă comparație a partidelor politice. Prietenul fals. „Negustorul Politic”. Credința în starea politică viitoare. Răspuns unei grave ofense*, f.l., f.a. [1930].
- Florescu, Mihail, *Alegerile parlamentare în lumina cifrelor și a faptelor (1918 – 1937)*, București, Editura Partidului Comunist Român, 1946.
- Gavanescul, I., *Caracterizarea partidelor politice prin ele însele*, f.l., Tipografia Editoare „Dacia” Iliescu Grossu & Comp., 1905.
- Georgescu, Constant, *Vintilă Brătianu, om de stat, economist și financiar; concepțiunile și înșăptuirile sale*, București, 1936.
- Girea, Dumitru D., *Frământările politice din România în perioada guvernării Partidului Național-Liberal din iunie 1927 – noiembrie 1928*, rezumatul tezei de doctorat, Universitatea din București, Facultatea de Istorie, 1973.
- Goia, Vistian, *Destine parlamentare. De la Mihail Kogălniceanu la Nicolae Titulescu*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2004.
- Ion, Narcis Dorin, *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal (1944-1948)*, București, Editura Tritonic, 2003.

- Ioncioaia, Florea, „Liberalismul sălbatic. Note metodologice asupra istoriografiei liberalismului românesc”, în *Xenopoliana. Buletinul Fundației Academice „A. D. Xenopol”*, XIII, 1-4, 2005, p. 20-46.
- Ionescu, Șerban, *Ideia de dreptate ca forță socială. Conferință ținută în ziua de Marți 7 Februarie 1933, f.l., f.a. [1933]*.
- Iordache, Anastasie, „Ion I. C. Brătianu – încheierea unei vieți și a unei opere de proporții istorice”, în *Revista istorică*, serie nouă, tom 4, 1993, nr. 1-2, ianuarie-februarie, p. 109-122.
- Idem, *Ion I. C. Brătianu*, București, Editura Albatros, 1994.
- Iorga, Nicolae, *Partidele politice în fața țării. Discursul d-lui N. Iorga, deputat de Dolj, la Mesagin ținut în ședința Camerei Deputaților din 16 Decembrie 1922*, București, Imprimeria Statului, 1922.
- Idem, *Cine sunt liberalii*, București, Tipografia Societății Anonime „Universul”, f.a. [1923].
- Idem, *Originea și sensul democrației. Cursuri ținute la Universitatea Populară din Vălenii-de-Munte*, ediția a II-a, Biblioteca de Vulgarizare a Fundației Culturale din Vălenii-de-Munte „Cuvântul”, No. 1, f.a.
- Idem, *După întoarcerea la regimul de partid. Isprava, Vălenii-de-Munte*, Tiparul „Datina Românească”, 1932.
- Iorga, Nicolae, (Partidul Naționalist-Democrat, Secretariatul General), *Cuvântarea ținută la Întrunirea Comitetului executiv al Partidului Naționalist-Democrat de la 7 Aprilie 1933 * Cuvântarea de la Senat asupra Pactului cu Geneva * Cuvântarea de la Senat asupra proiectului de conversiune*, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1933.
- Iorga, N., *Portrete și amintiri*, București, Editura Librăriei „Universala” Alcalay & Co., f.a. [1937].
- Joanescu, G. G., *Pagini de istorie. Din trecutul partidelor noastre istorice*, Editura Partidului Social Democrat, f.a.
- Madgearu, V. N., *Turtucaia economică. Patru discursuri parlamentare și un cuvânt de încheiere de V. N. Madgearu, deputat*, București, Editura „Dreptatea”, f.a. [1928].
- Idem, *Bazele noiei politici economice. cuvântările rostite de domnul Virgil Madgearu, Ministru Industriei și Comerțului cu prilejul votării Legii pentru organizarea și administrarea, pe baze comerciale, a întreprinderilor și avuțiilor publice și Legii pentru modificarea legii minelor din 4 Iulie 1924*, București, Atelierele Grafice Socec & Co., S.A., 1929.
- Manoilescu, Mihail, *Generația nouă și politica veche. Discurs rostit în Senat la 27 Noembrie 1936*, Biblioteca Revistei lunare „Lumea Nouă”, director Mihail Manoilescu, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1936.
- Matei, Radu T., *Aspecte parlamentare. 1934-1935*, cu o prefață de George Fotino, București, Tip. „I. C. Văcărescu, 1935.
- Miclescu, Ioan G., fost deputat, *Monăstirea liberală și Criza morală (Articole apărute în ziarul „Epoca”)*, București, I. V. Socecu, 1901.
- Micu, Constantin V., „Viața politică a unui sat din Năsăud”, în *Sociologie românească*, anul II, nr. 9-10, Septembrie-Octombrie 1937, p. 459-465.
- Mocanu, Gh. I., *Pacea națională. Câteva dovezi de cinsă, competența și patriotismul Partidului Liberal colectate pentru edificarea opiniei publice*, Ploști, Tipografia „Rapid”, D. Miricescu, 1929.
- Mociorniță, D., mare industriaș, *Educația și rolul tineretului în viața economică a țării. Conferință ținută la 17 Aprilie 1935, la Oficiul de Educație a tineretului român*, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1935.
- Idem, *Problema elitelor sociale. Cum putem forma meseriași, comercianți și industriași de elită*, cu o prefață de Prof. Dr. Șt. Șoimescu, Administratorul Casei Școalelor și a Culturii Poporului, București, Editura Casei Școalelor, 1937.

- Nedelcu, Florea, *De la Restaurare la dictatură regală. Din viața politică a României. 1930 - 1938*, Editura Dacia, Cluj, 1981.
- Noica, Constantin, *Manuscrisele de la Câmpulung. Reflecții despre țărânie și burghezie*, notă asupra ediției de Vlad Zografi, București, Editura Humanitas, 1997.
- Novăcescu, Ion, *Ion I. C. Brătianu și opțiunea occidentală a României (scribă la o biografie politică)*, Cluj-Napoca, Editura Mesagerul, 1996.
- Opriș, Ioan, *Alexandru Lapedatu în cultura românească (contribuții la cunoașterea vieții politice și culturale românești din perioada 1918-1947)*, București, Editura Științifică, 1996.
- Idem, *Alexandru Lapedatu și contemporanii săi*, Cluj-Napoca, Editura Alabastră, 1997.
- Idem, *Procesul zărierilor „naționalști”. 22 mai-4 iunie 1945*, București, Editura Albatros, 1999.
- Otu, Petre, Aurel Pentelescu, Gheorghe I. Brătianu, *Istorie și politică*, București, Editura Corint, 2003.
- Papacostea, Cezar, prof. univ., deputat de Dorohoi, *Între doctrinele și practica politică a partidelor. Discurs rostit în ședințele Adunării din 13 și 14 Decembrie 1926 cu ocazia Răspunsului la Mesajul Tronului*, București, Imprimeria Statului, 1926.
- Papacostea, Șerban, „Gheorghe I. Brătianu: istoricul și omul politic”, în *Revista istorică*, serie nouă, tom 4, 1993, nr. 1-2, ianuarie-februarie (număr dedicat memoriei lui Gheorghe I. Brătianu, „marele istoric român căzut la datorie în anii represiunii comuniste” de către Institutul de istorie „N. Iorga”, București), p. 19-32.
- Pâslaru, George Gh., *1918 – 1940. România, așa cum a fost*, București, Editura „Muguri”, 1940.
- Păun, Ștefan, *Sistemul politic al României în secolul XX. Evoluția Partidului Național-Liberal în perioada 1918-1928*, București, Editura Fundației Culturale „Dimitrie Bolintineanu”, 2000.
- Peneș, Nicolae, Dr. C. Angelescu, *Povestea unei vieți*, București, Editura Monteoru, 1998.
- Perie, Dorin, *De Roemeense liberalen en het liberalisme. Een geschiedenis van Roemenië (1918-1947)*, Amsterdam (Universiteit van Amsterdam), 1998 (rezumat teză de doctorat).
- Petrașcu, N. N., *Evoluția politică a României în ultimii douăzeci de ani (1918-1938)*, București, „Bucovina”, I.E. Toroușiu, 1939.
- Pilescu, Dr. Al., *Discurs ținut la Discuția generală a Adresei de răspuns la Mesajul Tronului în ședința Senatului de la 8 Decembrie 1931*, București, 1932.
- Pillat, Dinu, *Itinerarii istorico-literare*, ediție alcătuită, prefaț și bibliografie de George Muntean, București, Editura Minerva, 1978.
- Pinçon, Michel, Monique Pinçon-Charlot, *Călătorie în marea burghezie*, traducere de Ioana Coșereanu, prefață de Mihai Dinu Gheorghiu, Iași, Editura Institutului European, 2003.
- Platon, Alexandru-Florin, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997.
- * *Politics and Political Parties in Roumania*, with 20 Photographs and a Genealogical Tree, 1936, International Reference Library Publishing Co., London.
- Pop, Mihai, *Semnele formării unei noi burghezii bucureștene*, în „Sociologie românească”, anul II, nr. 1, ianuarie 1937, p. 27-28.
- Preda, Laur, *Figuri în relief*, cu prefața de Dr. Alex. Vaida Voevod fost Președinte al Consiliului de Miniștri, Iași, Tipografia „Presa Bună”, 1936.
- * *Programele Partidelor Politice din România*, București, Editura „Clujana”, 1946.
- * *Programul Partidului Național Liberal*, f.l., 1948.
- Ralea, Mihai D., *Atitudini*, București, Editura Casei Școalelor, 1931.
- Răpeanu, Valeriu, I. G. Duca, București, Editura Fundației PRO, 2004.
- Rădulescu, Mihai Sorin, *Elita liberală românească (1866-1900)*, București, Editura All, 1998.
- Rățoi, Tudor, *Partidul Național Liberal în Mehedintzi (1875-1947)*, Craiova, Editura de Sud, 1999.

- Rodan, Victor, Tudor Șoimaru, L. G. Legrel, *În halat și în papuci*, prima serie, caricaturile de A. Dragoș și I. Anestin, București, Editura Vremea, 1933.
- Rusenescu, Mihail și Ioan Saizu, *Viața politică în România. 1922 - 1928*, București, Editura politică, 1979.
- Savu, Al. Gh., „Carol al II-lea și partidele burghezo-moșierești (1930-1937)2, în *Studii. Revistă de istorie*, 2, tomul 20, 1967, extras.
- Schmitter, Philippe C., „Reflections on Mihail Manoilescu and the Political Consequences of Delayed-Dependent Development on the Periphery of Western Europe”, în Kenneth Jowitt (editor), *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1978, p. 117-140.
- Scurtu, Ioan, *Istoria Partidul Național-Țărănesc*, ediția a II-a, Editura Enciclopedică, București, 1994 (ediția I în 1983).
- Idem, Ion I. C. Brătianu. *Activitatea politică*, București, Editura Museion, 1992.
- Sihleanu, Severa, *Note și desmințiri asupra „Amintirilor” D-nei Sabina Cantacuzino*, București, Tiparul „Cartea Românească”, 1938.
- Simion, Natalia, „Structura social-politică a României în perioada interbelică (Contribuții)”, I și II, în *Cercetări istorice* (serie nouă), anul III, 1972, Iași, p. 251-268 și *Cercetări istorice* (serie nouă), anul V, 1974, Iași, p. 203-215.
- Spinei, Victor (coord.), *Confluente istoriografice românești și europene. 90 de ani de la nașterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, Iași, Universitatea "Al. I. Cuza", 1988.
- Stahl, Henri, *Schițe parlamentare*, București, Editura „Națională” S. Ciornei, f.a.
- Stănescu, Eugen, Iulia Stănescu, Gavril Preda, *Liberalii. O istorie în date, documente și personalități. 1875-1947*, Ploiești, Editura Mectis, 1999.
- Streitman, H. St., *Între da și nu*, București, Cultura Națională, 1928.
- Șecaru, Pamfil, *Scrieri din exil*, vol. I, *Figuri din lumea literară*, ediție îngrijită și prefăcută de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I. O., 2002.
- Idem, *Scrieri din exil*, vol. II, *Portrete politice*, ediție îngrijită și prefăcută de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I. O., 2002.
- Șerban, Gabriel, „Situația internă a P. N. L. în perioada de opoziție parlamentară (1929-1933)”, în *Transilvania*, serie nouă, anul XXXII (CVIII), nr. 3, martie 2003, p. 68-71.
- Știrbu Gigel Sorinel, *Liberalismul românesc în anii 1930-1940*, București, Editura Enciclopedică, 2011.
- Tașcă, Gheorghe, *Liberalism, corporatism, intervenționism*, București, 1938.
- Tănăsescu, Florian, Nicolae Tănăsescu, *Constantin (Bebe) Brătianu – istoria P. N. L. La interogatoriu*, cuvânt înainte de Radu Ciuceanu, Pitești, Editura Paralela 45, 2005.
- Theodorian-Carada, Mariu, *Alegerile generale și vechii liberali*, București, Noua Tipografie profesională Dimitrie C. Ionescu, 1910.
- Țurlea, Petre, *Partidul Național Liberal Tătărescu*, București, Editura Libra, 2001.
- *Vespasian V. Pella – în slujba științei dreptului și a cauzei păcii, ediție îngrijită și studiu introductiv de: prof. univ. dr. Gheorghe Sbârna, Ploiești, Editura Karta-Graphic, 2011.
- Voinea, Șerban, *Marxism oligarhic. Contribuție la problema dezvoltării capitaliste a României*, București, Editura I. Brănișteanu, 1926.
- Vrâncănu, Costin, *O istorie a liberalismului politic în Prahova. 1875-1948*, Ploiești, Editura Ploiești-Mileniul III, 2007.
- Zotta, Const. Gr. C., N. Tulceanu, *Partidele politice din România, istoricul și programele lor*, București, Tipografia „Revistei Geniului”, 1934.

INDICE DE NUME DE PERSOANE

- A**
- Aarebrot, Franck H. – 320, 654
 Achim, C. – 53, 94, 472, 641
 Adamescu, George – 288
 Adamescu, Miltiade – 630
 Adamovici, colonel – 572, 573
 Aderca, Felix – 456, 461
 Agraru, D. – 627
 Agrigoroaiei, Ion – 576, 583, 651, 657
 Alain – 79
 Albu, Antoniu – 616
 Albu, Corneliu – 572
 Albu, Damian – 440
 Albu, Nicu N. – 128, 341
 Aldea, Dinu – 216, 413, 414
 Aldea, Ilarie – 619, 623
 Aldea, Mircea – 466
 Alexandrescu, Anton – 221
 Alexandrescu, Const. Grigoriu – 625
 Alexandrescu, Gh., ziarist – 440
 Alexandrescu, Gheorghe – 625
 Alexandrescu, I. – 617
 Alexandrescu, Ion – 649, 651
 Alexandrescu, Mișu – 131, 177, 629
 Alexandrescu, N. – 631
 Alexandrescu, Nicolae – 579
 Alexandrescu, Temistocle – 201
 Alexandrescu-Roman, P. – 201, 230, 232, 233, 238, 239
 Alexandrescu-Rigo – 167
 Alexandrin, Alexandru – 200, 208, 211, 223, 228, 230, 293, 450
 Alexianu, A. – 421
 Alexianu, George – 84
 Aligică, Dragoș Paul – 32, 119, 655
 Alimănișteanu, Alexandru – 64, 65, 96, 200, 333, 335, 339, 421, 426, 494, 605
 Alimănișteanu, Constantin – 285, 286, 293, 333, 339, 340,
 Alimănișteanu, Dumitru – 208, 209, 211, 223, 228, 230, 232, 340,
 Alimănișteanu, familia – 9, 181, 286, 336, 337, 339
 Alimănișteanu, Sarmiza – 204, 282, 476
 Alimănișteanu, Vasile – 254, 288, 339, 340
 Alimănișteanu, Virgil – 333, 340, 494
 Alhalel, Isac B. – 313
 Algazi, Enric – 401, 462
 Algiu, Al. – 333
 Allardt, Erik – 30, 385, 650
 Almond, Gabriel A. – 322, 323, 324, 331, 383, 589, 593, 649, 654
 Althabe, Gérard – 322, 654
 Anagnoste, I. – 440
 Anastasescu, Dim. R. – 400, 630
 Anastasiu, Al. – 293
 Anastasiu, I. – 293
 Anastasiu, Nae – 147, 627
 Anastasiu, Ștefan – 517, 529
 Andreescu, Dimitrie, ing. – 200, 201, 232, 233, 238, 241
 Andreescu-Rigo, Th. – 201
 Andrei, Petre – 54, 75, 80, 82, 113, 114, 126, 213, 269, 270, 414, 415, 448
 Anestin, Alexandru I. – 377, 405, 411, 413, 457, 662
 Angelescu, Constantin (doctor) – 10, 107, 121, 123, 128, 135, 143, 145, 157, 167, 168, 178, 181, 182, 200, 208, 210, 230, 253, 258, 272, 281, 284, 285, 286, 288, 293, 309, 318, 324, 373, 374, 375, 376, 377, 388, 421, 438, 445, 446, 459, 468, 470, 479, 485, 491, 522, 525, 526, 531, 566, 571, 604, 612, 641, 644, 657
 Angelescu, I. N. – 39, 42, 62, 63, 66, 75, 530
 Angelescu, Puiu – 230
 Andronescu, Virgil P. – 7, 52, 53, 60, 76, 78, 79, 138, 272, 502, 503, 505, 515, 517, 531, 540, 541, 553, 641, 643
 Anghelovici, George S. – 129, 310, 602, 630
 Antipa, Grigore – 408
 Antonescu, Eftimie – 23, 286, 641
 Antonescu, Emanoil N. (Nolică) – 421, 580, 581,
 Antonescu, G. G. – 82, 85

- Antonescu, Ion – 37, 290, 354, 370, 402, 639
Antonescu, Lupu A. – 200, 491
Antonescu, Mihai – 533, 559, 560, 567,
Antonescu, Petre, arhitect – 479
Antonescu, Victor – 45, 135, 201, 210, 284, 286, 288, 293, 330, 380, 401, 479, 502, 605,
Arapu, Ilie – 238, 257
Arcadian, N. P. – 62, 63, 74, 641, 657
Ardeleanu, Ion – 20, 93, 97, 98, 180, 183, 185, 186, 189, 206, 209, 253, 290, 294, 339, 340, 351, 363, 366, 375, 378, 379, 380, 381, 451, 452, 536, 577, 612, 639, 654.
Argetoianu, Constantin – 116, 121, 122, 123, 139, 219, 281, 288, 350, 352, 353, 356, 363, 368, 378, 379, 431, 449, 450, 458, 459, 494, 501, 511, 523, 527, 528, 532, 551, 552, 553, 555, 556, 581, 638
Argezi, Tudor – 404, 452, 533, 560, 561
Ariès, Philippe – 16
Arion, Dinu – 450
Armour, Ian D. – 322, 383, 651
Aron, Baicu – 622
Aron, Raymond – 303, 650
Aron, Robert – 36,
Arsenescu, Aurelian – 531
Arțăreanu, Dimitrie Th. – 111, 177, 198, 284, 286, 288, 289, 291, 456, 460, 474
Arțăreanu, M. – 223
Arțăreanu, Mihai (Take) – 177, 289, 421, 559
Antim, Ștefan – 35, 43, 269, 324, 327, 331, 384, 451, 644, 657
Asiminei, Constantin – 243
Assan, George – 286, 293
Atanasescu, Dem. – 456
Atanasiu, dr. – 513
Atanasiu, Ioan – 530
Atanasiu, Jean – 583
Atanasiu, Take – 94, 95, 126, 128
Athanasii, din Cernavodă – 513
Athanasii, Pompiliu – 630
Auboin, Roger – 45
Auer, Ștefan – 86
Aurelian, P. S. – 344, 582, 584
Averescu, Alexandru – 39, 78, 95, 115, 165, 222, 299, 356, 405, 422, 433, 450, 487, 528, 563, 564, 592, 593
Axente, Tiberiu – 282, 318
Aznavorian, Hurmuz – 200, 201, 202, 208, 211, 216, 217, 218, 223, 225, 226, 227, 228, 230, 232, 240, 241, 286, 312, 413, 414, 641
B
Bacalbașa, Constantin – 382, 570
Bacevavof, T. – 314
Badea, Nestor – 221
Baechler, Jean – 331
Baiulescu, Maria – 204
Ball-Rokeach, Sandra – 386
Balmoș, N. – 429
Baltazar, Camil – 456
Banciu, R. – 325
Bantaș-Herța, Constantin – 530
Banu, Constantin – 53, 54, 103, 113, 115, 122, 125, 138, 192, 214, 216, 219, 282, 392, 396, 420, 421, 453, 501, 532, 533, 537, 538, 552, 554, 596, 597, 642
Barbu, Daniel – 254, 593, 650, 656
Barbu, Mihai – 530
Bardasare, E. – 533
Barițiu, Septimiu – 305
Barkey, Karen – 325, 651
Barthélemy, Joseph – 74
Barthou, Louis – 205
Barzan, Ion Dinescu – 196, 200, 201, 317, 392, 420, 421, 422
Basarabescu, I. A. – 453
Batzaria, Nicolae – 419
Baudin, Louis – 35, 36, 655
Băbeanu, Pompiliu – 137, 164, 293, 631
Băbeanu, Tache – 164
Băcilă, Alexandru – 615
Băcilă, Ion C. – 478, 518, 635
Băcilă, Vartolomeu – 621
Băcilă, Vasile – 624
Bădărău, Mircea – 201, 293, 442
Bădescu, Amedeu – 206, 207, 209, 213, 223, 508
Băeșu, Petre – 535
Băicoianu, Constantin I. – 80, 286, 294

- Băileanu, M. – 513
 Bălan, Teodor – 478, 635
 Bălăcescu, I. – 201, 293
 Bălănescu, Nicolae – 293
 Bălănescu, Remus – 158, 530
 Bălănescu, Romulus – 530
 Bălteanu, protoiereu – 515
 Băncilă, I. Picu – 170, 614
 Băncilă, Octav – 533
 Bănescu, Honoriu – 171, 294, 397, 443
 Bănescu, N. – 189, 201, 293, 305, 421, 478, 484, 641
 Bănică, Mirel – 310
 Bărbat, Nicolae – 615, 618
 Bărbat, Virgil – 170, 428,
 Bărnuțiu, Simion – 367
 Bărcă, V. G. – 215, 238, 269, 447, 448
 Bărcă, Vasile – 184, 605
 Bârseanu, Andrei – 243
 Băzu, Sofia – 200
 Beaulieu, Paul Leroy – 81
 Beeti, Alex. – 341
 Beiu-Paladi, Gh. – 70
 Bejan, Anastasiu – 617
 Bejan, Petre N. – 31, 108, 132, 144, 145, 146, 147, 148, 206, 207, 210, 244, 289, 357, 359, 377, 400, 423, 430, 469, 505, 507, 586
 Bejan, Traian – 237
 Belu Paladi, Gh. – 491
 Bendix, Reinhard – 322, 383, 650
 Bénéton, Philippe – 331, 650
 Benn, David Wedgood – 385
 Bentoîu, Annie – 244
 Bentoîu, Aurelian – 31, 96, 100, 108, 166, 206, 208, 209, 223, 226, 228, 230, 233, 240, 254, 426, 641
 Berberian, Traian – 230, 440
 Berceanu, Mihail G. – 31, 129, 139, 149, 167, 168, 200, 215, 217, 223, 224, 225, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 279, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 293, 307, 309, 310, 329, 390, 393, 456, 602, 630
 Berceanu, Ion G. – 233, 518
 Berend, Ivan T. – 46, 48, 651
 Béranger, Jean – 46, 651
 Berger, Peter L. – 594
 Berky, Josif – 305
 Berkowitz, Israel B. (Asra) – 31, 37, 52, 95, 107, 109, 128, 139, 140, 141, 157, 167, 174, 178, 180, 182, 184, 189, 194, 201, 278, 279, 285, 289, 294, 338, 356, 391, 392, 399, 400, 401, 402, 426, 448, 462, 464, 465, 476, 478, 480, 481, 582
 Berkowitz, Elly – 312
 Bernard, Agoston – 305
 Besnea, Nic. – 228
 Beveridge, William, Sir – 36
 Bibescu, Martha – 212
 Bibescu, Valentin – 515
 Bienaimé, Georges – 387, 569
 Bideleux, Robert – 329
 Birman, Iosif – 615
 Birman, Sigmund – 167, 456
 Bitoleanu, Ion – 44, 115, 213, 657
 Blaga, D. – 513
 Blaga, Lucian – 212
 Bleda, Vasile – 170, 614
 Blumel – 465
 Blumenfeld, Kalman (Scrutator) – 416, 465
 Bodea, Cornelia – 80, 657
 Boedeanu, N. – 391
 Boeriu, Ioan – 619, 624
 Boeriu, Ion – 496
 Boeriu, Gheorghe – 621
 Boeriu, Nicolae – 615
 Boeriu, Octav (Octavian) – 515, 621
 Bochenski, J. M. – 585, 650
 Bocu, Sever – 189, 356, 436, 486
 Bocu, Vasile – 623
 Bodea, I. – 616
 Bodin, D. – 518
 Bodnărescu, Vasile – 430
 Bogdan, familia – 9, 363, 366, 368
 Bogdan, Damian – 515
 Bogdan, Ecaterina – 366
 Bogdan, Filimon, avocat – 615
 Bogdan, Ioan – 366,
 Bogdan, Nașcu – 620, 624
 Bogdan, Pan. – 628
 Bogdan, preot – 631
 Bogdan, Ștefan – 111, 136, 200, 366, 368, 605, 619, 640
 Bogdan, Victor, notar public – 614

- Bogdan-Duică, Gheorghe – 70, 124, 136,
170, 171, 190, 234, 366, 367, 368, 605
- Bogza, Geo – 456
- Bold, Emilian – 576
- Bolintineanu, Dimitrie – 228
- Borzea, Vasile – 305
- Bosnief Paraschivescu, Nicolae – 131, 133,
177, 237, 629
- Botez, Calypso – 204,
- Botez, Demostene – 428
- Botez, Ioan – 49, 238, 274, 276, 293, 344,
347, 411, 422, 506, 646
- Botez, Nicolae – 139, 421, 604
- Bottici, Chiarra – 496
- Bottomore, Tom – 30, 382, 650
- Boudon, Raymond – 326, 649
- Bourdé, Guy – 15, 30, 650
- Bourgeois, Leon – 78
- Bozóki, Andras – 510
- Brabețeanu, Marcel, inginer – 177, 629,
- Bradu, E. – 561
- Braçay, René – 174
- Brăgalia, Ferd. – 293
- Brandmann, Arnold – 176, 313
- Brant, René – 465
- Braud, Philippe – 117, 650
- Brass, Tom – 86
- Brăescu, Al. – 137
- Brăescu, Gh. – 456
- Brănișteanu – 416
- Brătășanu, Pavel – 247,
- Brătescu, Iancu – 140
- Brătescu, Liviu – 658
- Brătescu-Voinești, Alexandru – 597
- Brătianu, Constantin, general – 342
- Brătianu, Constantin (Bébé) – 31, 98, 100,
107, 111, 136, 145, 146, 167, 174, 333,
342, 352, 356, 411, 520, 566, 605, 662
- Brătianu, Constantin (Dinki) – 334
- Brătianu, Constantin I. C. (Dinu) – 37, 49,
52, 72, 106, 107, 108, 109, 114, 121,
122, 133, 136, 142, 146, 147, 167, 173,
190, 198, 201, 205, 206, 208, 210, 211,
240, 273, 274, 283, 284, 285, 286, 288,
289, 290, 293, 330, 333, 334, 335,
337, 339, 342, 348, 349, 350, 427, 465,
475, 479, 487, 488, 489, 490, 557, 564,
565, 566, 584, 605, 612, 613, 639, 646
- Brătianu, Dan – 334
- Brătianu, Dumitru – 493, 582, 635
- Brătianu, Elena – 519
- Brătianu, Eliza (Elisa) – 188, 203, 286, 381,
476, 478, 479, 480, 481, 486, 488, 566,
613, 639
- Brătianu, familia – 9, 10, 25, 116, 130, 159,
167, 189, 208, 251, 253, 257, 274, 286,
332, 333, 334, 335, 336, 338, 340, 342,
362, 370, 373, 380, 476, 482, 484, 487,
490, 514, 516, 525, 566, 573, 593, 597,
612, 635, 639, 640, 658
- Brătianu, Gheorghe – 11, 43, 51, 60, 67, 68,
72, 78, 79, 88, 106, 107, 114, 138, 153,
178, 179, 192, 202, 213, 216, 217, 218,
231, 246, 266, 270, 277, 286, 289, 292,
306, 333, 334, 347, 351, 357, 379,
410, 411, 413, 414, 437, 442, 446, 479,
488, 489, 490, 491, 501, 503, 506, 507,
508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515,
516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523,
524, 525, 526, 527, 528, 530, 532, 533,
534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 542,
543, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551,
552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559,
560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567,
568, 571, 573, 574, 575, 578, 579, 580,
583, 584, 585, 586, 596, 612, 613, 636,
642, 643, 646, 649, 661
- Brătianu, Ion C. – 53, 94, 112, 113, 120,
228, 257, 273, 274, 334, 335, 339,
341, 344, 348, 425, 437, 476, 477, 478,
487, 488, 489, 490, 492, 493, 494, 512,
528, 542, 559, 598, 635, 636, 643, 645,
647
- Brătianu, Ion I. C. (Ionel) – 10, 23, 24, 25,
26, 42, 51, 52, 58, 69, 70, 86, 92, 93,
94, 95, 96, 97, 101, 104, 110, 111, 112,
114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122,
126, 128, 129, 132, 134, 137, 138, 142,
143, 144, 149, 168, 173, 174, 175, 178,
180, 188, 193, 195, 203, 205, 206, 207,
208, 213, 216, 218, 225, 226, 234, 253,
257, 268, 275, 282, 284, 285, 286, 291,
293, 318, 320, 321, 334, 335, 341, 342,

- 344, 345, 353, 354, 358, 359, 361, 363,
369, 370, 373, 376, 377, 378, 379, 380,
381, 387, 394, 396, 398, 400, 401, 402,
410, 411, 415, 417, 425, 431, 433, 436,
437, 444, 445, 446, 448, 450, 451, 455,
456, 459, 461, 464, 474, 476, 477, 478,
479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486,
487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494,
495, 497, 502, 503, 504, 505, 507, 508,
510, 511, 514, 515, 517, 518, 519, 520,
521, 522, 523, 524, 525, 528, 532, 540,
542, 544, 547, 551, 557, 562, 563, 566,
569, 573, 574, 575, 579, 582, 584, 585,
592, 596, 602, 612, 613, 639, 641, 642,
643, 644, 645, 647, 649, 660, 662
- Brătianu, Maria (Măriuța) – 337, 338,
Brătianu, Pia – 203, 339, 488, 493, 495
Brătianu, Pia (Lelița) – 339,
Brătianu, Tatiana – 336, 337
Brătianu, Vintilă – 39, 42, 44, 45, 49, 59, 60,
61, 62, 63, 64, 66, 67, 74, 75, 96, 97,
101, 102, 104, 110, 111, 114, 115, 116,
118, 119, 121, 122, 123, 129, 135, 137,
150, 151, 168, 170, 171, 176, 193, 194,
195, 196, 197, 198, 203, 205, 208, 212,
213, 214, 215, 217, 219, 220, 222, 232,
238, 257, 258, 271, 274, 275, 279, 280,
281, 284, 286, 288, 308, 309, 313, 319,
321, 334, 335, 340, 342, 343, 355, 366,
370, 374, 380, 388, 394, 395, 396, 398,
399, 402, 405, 406, 409, 410, 411, 417,
419, 420, 421, 424, 429, 431, 448, 451,
458, 460, 464, 478, 479, 480, 485, 487,
488, 493, 495, 502, 506, 507, 511, 512,
513, 514, 516, 517, 519, 520, 521, 522,
523, 524, 526, 527, 530, 531, 538, 540,
541, 550, 551, 562, 568, 571, 573, 574,
575, 583, 585, 586, 590, 591, 595, 596,
597, 599, 602, 612, 628, 635, 642, 644,
648, 659
- Brătianu, Vintilă V. (Vintilică) – 334, 335
Brâncoveanu, Basarab C. – 285
Brâncoveanu, Constantin – 434
Brâncoveanu, Ioan – 616
Bréchon, Pierre – 28, 56, 117, 248, 329, 508,
594, 650
Brentano, Lujó – 261, 373
- Brown, Victoria F. – 87, 88
Brunea-Fox, F. – 175
Bücher, Karl – 76, 80
Budișteanu, Radu – 449, 515
Budurescu, Nicolae – 161, 211, 228, 230,
289, 330, 450, 642
Bujoi, inginer – 294
Bulei, Ion – 20, 367, 390, 392, 399, 402,
417, 430, 640, 649, 651, 655.
Bulgaru, Valeriu – 179, 347, 516, 538, 545,
559
Bumbești, Gheorghe – 595, 642
Burilleanu, Mihai – 201, 284, 285, 404, 405,
406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413,
414
Burke, Peter – 326, 650
Bursan, Constantin – 123, 230, 286, 616
Buruiană, Gheorghe – 618
Buruiană, Ovidiu – 35, 114, 119, 130, 133,
138, 141, 179, 274, 278, 309, 311, 343,
386, 404, 434, 445, 482, 498, 506,
510, 511, 513, 519, 521, 543, 565, 651,
657
Bușilă, Constantin – 200
Buteanu, Aurel – 66, 171, 271, 550
Buțoreanu, C. V. – 85
Buzatu, Gheorghe – 118, 205, 207, 208,
210, 280, 556, 564, 565, 570, 655
Buzea, Octavian – 438, 474
Buzdugan, Gheorghe – 178, 332, 347, 408
Byrnes, Robert F. – 325, 652
- C**
Calcan, Gheorghe – 355, 372, 658
Calciu, D. – 629
Calciu, Ilie – 201
Calciu, P. – 630
Callimachi, I. – 281, 294
Callimachi, Scarlat – 449
Cancicov, Mircea – 208, 210, 230
Candrea, Vasile – 234, 624
Cantacuzino, C. – 335
Cantacuzino, Grigore – 405
Cantacuzino, Ioan – 583
Cantacuzino, Matei Gh., arhitect – 515, 516,
529, 538, 553, 554, 558, 561,

- Cantacuzino, Sabina – 116, 203, 341, 342, 377, 476, 488, 491, 495, 511, 518, 519, 523, 524, 525, 527, 528, 562, 566, 639, 662
- Cantacuzino-Pășcanu, Al. – 200
- Capățineanu, deputat – 222
- Carada, Eugeniu – 53, 119, 228, 491, 647, 657.
- Carada, Mariu Theodorian – 53, 119, 482, 641, 647, 662.
- Caragiale, I. L. – 394, 532
- Caranfil, George – 44
- Caribol, Al. – 293
- Carol I – 25, 434, 512, 542, 559, 582, 598,
- Carol al II-lea – 21, 27, 36, 37, 59, 70, 136, 172, 183, 185, 190, 193, 209, 230, 231, 283, 284, 290, 308, 312, 334, 349, 351, 369, 371, 378, 379, 403, 409, 413, 425, 430, 437, 449, 466, 467, 490, 491, 497, 501, 505, 510, 511, 512, 513, 514, 520, 522, 524, 528, 533, 536, 539, 542, 549, 550, 552, 555, 564, 567, 568, 569, 571, 572, 574, 575, 578, 579, 583, 584, 585, 586, 592, 596, 639, 644, 653, 659, 662, 669
- Carol, Babos – 305
- Carol, Réthy – 305
- Carp, Anton – 531
- Carp, M. – 583
- Carp, P.P. – 193, 327, 470, 534
- Carp, Radu – 35, 80
- Castambeys, Marios – 324
- Castano, Maria – 204
- Castellan, Georges – 382, 652
- Castillejo – 36
- Castocopol, Ion – 286
- Cately, Em. – 294
- Cazaban, Alexandru – 397, 426
- Cazacu, Petru – 96, 184, 422, 604
- Cazzavillan, Luigi – 418
- Călinescu, Armand – 213, 222, 290, 416, 467
- Călinescu, George – 400, 452, 453, 456, 561
- Călinescu, Matei – 263, 597, 652
- Călugăru, Ion – 453, 456
- Cămărășescu, George (Georgică) – 159, 513
- Cătuneanu, Mircea – 572
- Cătuneanu, N. – 627
- Cătuneanu, Radu – 456
- Cătuneanu, Sache – 531
- Cătunescu, Ion – 216, 228, 421
- Cărpinișan, N. – 305
- Cărpinișan, Simion – 616
- Câmpeanu, Grigore – 622
- Câmpeanu, Radu – 223
- Câmpeanu, Romul – 622
- Cândea, Gavrilă – 435
- Cândea, Romulus (Romul) – 160, 161, 604
- Cândea, Valeriu – 622
- Cecropide, Bartolomeu (Bartu) – 396, 418, 440, 582
- Ceplac, Ion – 426
- Cerescu, avocat – 515
- Cernat, George – 421
- Cernat, Gheorghe – 619
- Cernașescu, N. – 200
- Cernăuțeanu, T. – 429
- Cicio-Pop, Ștefan – 459
- Ciorăneanu, P. – 453
- Ciugureanu, D. – 185
- Ciupercă, Ioan – 271, 292, 383, 386, 509, 519, 653, 658
- Chaies, Rose – 401
- Chapman, James – 385
- Charaudeau, Patrick – 386
- Charle, Christophe – 256
- Chartier, Roger – 40
- Châtelet, François – 56, 248, 650
- Chendi, Ilarie – 597
- Cherkaoui, Mohamed – 326, 649
- Chevalier, Michel – 83
- Chifu, Constantin – 535
- Chirculescu, G. N. – 239
- Chirculescu, N. D. – 24, 96, 121, 135, 141, 143, 170, 171, 200, 201, 225, 234, 239, 253, 319, 330, 343, 347, 349, 350, 351, 352, 415, 448, 504, 577, 604, 605, 642, 643.
- Chirculescu, familia – 9, 350
- Chiriac, C. – 507
- Chiriac, Fr. – 233, 630
- Chiriac, Teodor – 618
- Ciat, Nicolae – 572
- Cicio-Pop, Ștefan – 459

- Cioban, Ludovic – 619
 Cioban, Virgil – 305
 Cioculescu, Șerban – 400, 456, 532, 598, 641
 Cioran, Emil – 456, 561
 Ciorbea, Aurel – 621
 Ciorbea, Valentin – 138, 175, 292, 314, 480, 503, 658
 Cioroiu, Mircea Ștefan – 115
 Ciugir, Ion – 572
 Cipăianu, Gheorghe (George) – 135, 169, 172, 176, 191, 201, 210, 286, 330, 490, 496, 605, 619
 Ciudin, Gheroghe – 530
 Chistol, Aurelian – 19, 658
 Cibilia, Vasile – 36, 85, 658
 Ciobanu, Ștefan – 478, 533, 537, 553
 Ciobanu, Vasile – 92, 311, 316, 509, 657
 Cioc, Dimitrie, ing. – 201, 513, 537, 554
 Ciura, M. – 211
 Choi, Jaepil – 496
 Clarnet – 453
 Clémanceau, Georges – 78, 380
 Climescu, Constantin – 344
 Cliveti, Gheorghe – 18, 94
 Clogg, Richard – 382, 652
 Clopoșel, Ion – 367, 368, 639, 658
 Coandă, C. – 379
 Cocea, N. D. – 404
 Cociaș, Const. G. – 285
 Cocks, John K. – 383, 652
 Cocks, Paul M. – 322, 383, 654
 Codreanu, Emil – 440
 Codreanu, Mihai – 533
 Coenen-Huther, Jacques – 383, 650
 Colfescu, N. – 518
 Colorian, Radu – 200, 232, 238
 Colpaz – 171
 Coman, Augustin – 619, 624
 Coman, profesor – 174
 Coman, Florea – 616, 622
 Comarnescu, Petre – 366, 456, 639
 Condruș, Mihail – 162, 201, 206
 Corlățeanu, Ionel – 443
 Corlățeanu, Z. – 628
 Corteanu, Andrei – 51, 54, 67, 268, 328, 659
 Condlife, J. B. – 36, 77
 Constant, Benjamin – 37, 74, 82
 Constantinescu, Alexandru C. (Porcu) – 44, 80, 96, 115, 116, 122, 163, 170, 171, 178, 253, 271, 352, 353, 416, 421, 431, 432, 491, 533, 536
 Constantinescu, Alexandru (Arad) – 614
 Constantinescu, Athanasie – 512
 Constantinescu, Constantin A. (Atta) – 286, 353, 536, 538, 554, 556, 564
 Constantinescu, D. – 627
 Constantinescu, familia – 9, 352
 Constantinescu, Floru – 531
 Constantinescu, Gh. V – 201, 238, 241
 Constantinescu, G. – 629
 Constantinescu, Gh. – 629
 Constantinescu, Ion – 268, 269, 639
 Constantinescu, I. V. – 628
 Constantinescu, Marin – 625
 Constantinescu, Mitiță – 39, 42, 59, 62, 63, 64, 65, 67, 75, 80, 85, 123, 215, 218, 219, 225, 283, 413, 414, 421, 450, 616, 643, 657, 659
 Constantinescu, M. – 629
 Constantinescu, Nicolae (ziarist) – 67, 170, 216, 413, 414, 421, 458, 503, 569
 Constantinescu, Nicu – 375, 376, 446, 531
 Constantinescu, O. – 560
 Constantinescu, Pompiliu – 456
 Constantinescu, R. – 627
 Constantinescu, Sotir – 440
 Constantinescu, Tancred – 39, 63, 92, 121, 136, 167, 183, 200, 201, 213, 201, 253, 273, 281, 283, 286, 293, 330, 404, 405, 409, 414, 421, 479, 572, 605
 Constantinescu, Titus – 309
 Constantinescu-Bordeni, N. – 143, 144, 145, 147, 505, 515, 517, 531, 536, 553, 554, 556, 567
 Constantinescu-Frunză – 429
 Constantinidi-Zamfira, D. – 145
 Corbescu, Dan – 200, 228
 Corbescu, Eliza – 380
 Corbescu, Gheorghe (George) Matei – 201, 228, 380, 392, 401,
 Corneanu, Cornel – 135, 139, 604, 605
 Coroamă, M. – 429

- Coroiu, Aurel - 618
Coroiu, profesor - 200, 201
Cosma, Aurel (Traian) - 173, 356, 361, 605, 659
Cosma, familia - 9, 361,
Cosma, Ghizela - 203,
Cosma, Aurel (jr.) - 235, 361, 362, 619
Cosma, Nerva Traian - 468
Coste, Iuliu - 517, 536, 537
Costea, Ioan - 619, 623
Costea, M. - 159
Costea, Traian - 617, 623
Costin, I. - 441
Costin, Maximilian - 453
Costinescu, Adina - 286, 335
Costinescu, Emil - 128, 158, 254, 284, 285, 335, 341, 357, 496
Costinescu, familia - 9, 337, 341
Costinescu, Ion - 96, 107, 135, 136, 137, 139, 140, 149, 161, 162, 167, 168, 201, 208, 210, 225, 226, 237, 238, 284, 286, 288, 289, 290, 369, 450, 456, 460, 605
Costinescu, Mircea - 230
Costinescu, Victor - 616
Costui, Maximilian - 124
Coșbuc, George - 83, 85, 243, 474
Cotoș, N. - 429
Cotrutz, Gr. - 285
Coudenrove-Kalergi, conte - 77
Craig, Gordon A. - 47, 652
Crainic, Nechifor - 416, 639
Crainic, Simion - 620
Crăciun, Raul - 200, 450
Crăiutu, Aurelian - 32, 656
Creangă, C. D. - 64, 281, 474
Creangă, Ion - 424
Crețeanu, Constantin - 327
Crețoiu, Ionel - 144, 148, 577
Crețu, Aurel - 618
Crețu, Gheorghe - 200, 238
Crețu, Miron - 619
Crețu, Nicolae - 85, 616
Cretzulescu, Nicolae. Dr. - 157
Crihan, Al. - 513
Cristea, Gh. - 628
Cristea, Ioan - 618
Cristea, Miron, patriarh - 318, 379, 417
Cristea, M., notar public - 615
Cristea, Stavre - 632
Cristea, V. - 618
Cristescu, Al. - 631
Cristescu, C. I. - 625
Cristescu, Gh. - 371
Cristescu, Gheorghe - 625
Cristescu, Fl. - 631
Cristescu, Traian - 518
Cristescu, Vasile - 518
Cristofovici, S. - 233, 238, 241
Criveț, Panainte - 137, 139, 161
Cudalbu, Teodor - 36, 59, 659
Culacov, I. - 560
Culianu, Raoul V. - 397
Culic, Nicolae - 381, 643
Cuza, A. C. - 159, 172, 179, 180, 188, 371, 564, 636
Cuza, Alexandru Ioan - 563, 669
Cuzin, Al. - 313
Cuzminshi (Kuzminsky), Pavel (Paul) - 72, 421
- D**
Dafin, Ion - 180, 344, 345, 346, 525, 649
Daia, Alexandru - 200
Daly, M. Joan - 305
Damé, Frédéric - 400
Damian, Mircea - 418, 456
Dan, Emanoil (Em.) - 168, 201, 286, 288, 293, 456, 605
Dan, Gheorghe - 629
Dan, Ioan - 616, 618, 623
Dan, Partenie - 179, 305, 496, 621,
Dan, Sergiu - 453
Danielopol, George - 201, 285, 341, 420
Dandea, Emil, dr. - 124, 242, 243, 475, 496, 616, 622, 647
Dascălu, Nicolae - 392
Daschievici, Eugen - 237, 238
Daschievici, Vasile - 558
Dașcovici, N. - 582
Daș, Ludovic - 313
Davidescu, N. - 215, 216, 325, 452, 625
Davidsohn, Jacques - 440
Dănescu, D. - 446, 531
Delaisi, Francis - 46, 652

- De Flers, Robert – 462
 DeFleur, Melvin L. – 386
 Deleanu, Gh. C., inginer – 516, 517, 554, 556
 Delwit, Pascal – 17, 42, 48, 656
 Demetrescu, Eugen – 36, 84, 643
 Demetrescu, Mihai – 124, 237
 Demetrescu-Brăila, V. – 343, 495, 645
 Denni, Bernard – 30, 650
 Dewey, Evelyn – 85
 Dewey, John – 85,
 De Erney, Arpad – 312
 De Martonne, Em. – 481
 De Waele, Jean-Michel – 17, 27, 47, 48, 50, 592, 652
 Diaconu, Dumitru – 616
 Diaconu, Emil – 238
 Diaconu, Ion – 535
 Diaconescu, Emil – 179, 347, 526, 533
 Diaconescu, I. – 440,
 Diaconescu, Ioan M. – 577
 Diaconescu, Gică – 201
 Diaconescu, N. – 309
 Diamandi (Diamandy), Gheorge (George / Georges) – 196, 420, 583
 Diamandi, Sterie – 96, 213, 474, 493, 515, 592, 639
 Dianu, Romulus – 453, 570, 575
 Dianu, Nicolae – 463
 Diehl, Charles – 481
 Dima, D. – 200, 400
 Dimitriu, Anton – 289
 Dimitriu, C. A. – 445
 Dimitriu, Constantin D. – 121, 128, 135, 193, 195, 197, 198, 201, 202, 210, 225, 237, 238, 330, 347, 363, 421, 442, 458, 485, 604
 Dimitriu, D., la Iași – 179
 Dimitriu, Dumitru – 364
 Dimitriu, familia – 9, 356, 363, 364
 Dimitriu, Ion. D. – 363
 Dimitriu, Sergiu – 184, 639
 Dimitriu, Victor – 230
 Dinu, Apostolache – 440
 Dinu, Valeriu – 37, 51, 77, 269, 318, 415, 524, 612, 640, 645
 Djuvara, Alexandru G. – 343, 381, 394, 647.
 Djuvara, Mircea – 57, 58, 69, 176, 200, 201, 203, 204, 210, 216, 237, 238, 308, 333, 343, 381, 413, 421, 450, 464, 484, 493, 643.
 Dobó, Ferencz – 305
 Dobos, Filaret – 160, 429
 Dobrescu, Al. – 210
 Dobrescu, Aurel – 408, 412
 Dobrescu, Caius – 260, 327
 Dobrescu, C. – 625
 Dobrescu, Constantin – 143, 144, 145, 146, 147, 148, 162, 206, 207, 208, 292, 302, 469, 505, 577, 638
 Dobrescu, Dem. I. – 406
 Dobrescu, Gh. – 238, 241
 Dobrescu, Paul – 502, 503, 605
 Dobrescu, Radu – 232
 Dogan, Mattei – 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 318, 659
 Domenach, Jean-Marie – 385
 Donescu, Alexandru G. – 167, 168, 208, 284, 286, 288, 368, 369, 455, 456, 459, 460, 511, 605
 Donescu, Constantin A. (Titu) – 368, 417, 457, 458, 459, 460, 461, 659
 Donescu, familia – 9, 363, 368, 457, 460
 Donescu, Vladimir A. – 368, 369, 455, 456, 457, 460
 D' Ormesson – 465
 Dongoroz, vintilă – 201, 226
 Dorna, Alexandre – 385
 Dorofteiu, Aurel – 429
 Dorojan, Gh. – 201
 Dragomirescu, Alexandru – 355
 Dragomirescu, Mihail – 397, 399, 413, 414
 Dragomirescu, Gh. N. – 317
 Dragomirescu, Petre – 536, 537
 Dragomirescu, Remus – 630
 Dragoș, A. – 377, 451, 662
 Dragoș, Ștefan – 623
 Dragoș, Teofil – 605, 617
 Dragu, C. Gh. – 200
 Dragu, Ion, ing. – 201
 Dragu, Ion (Jean), ziarist – 354, 428, 451
 Drăghicescu, Dimitrie – 44, 52, 56, 60, 66, 69, 80, 97, 117, 119, 122, 203, 251, 265, 270, 321, 323, 353, 643, 652

- Drăghici, N. – 440
Drăghici, Petre – 270, 639
Drăgulescu-Dralex, Al. – 448, 449
Drăgulescu, A. – 23, 484
Dreyfus, I. – 465
Dubarry, Albert – 408
Dubois, Ernest – 348, 492
Du Bouchet – 465
Duca, George – 456
Duca, Grigore – 201, 211
Duca, I. G. – 26, 42, 45, 46, 49, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 63, 73, 92, 96, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 128, 129, 132, 133, 135, 136, 138, 140, 141, 143, 144, 146, 148, 149, 155, 157, 158, 161, 164, 167, 168, 170, 171, 172, 174, 176, 178, 183, 185, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 198, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 214, 219, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 234, 235, 237, 238, 240, 254, 272, 273, 274, 279, 281, 282, 284, 286, 288, 293, 316, 321, 330, 347, 357, 366, 370, 374, 378, 379, 380, 387, 388, 395, 396, 398, 402, 403, 404, 410, 411, 415, 416, 417, 418, 421, 422, 423, 436, 438, 447, 448, 450, 451, 453, 456, 459, 562, 463, 464, 469, 470, 474, 479, 480, 484, 485, 488, 489, 490, 491, 492, 494, 495, 496, 497, 503, 504, 506, 507, 512, 515, 525, 527, 531, 538, 541, 543, 550, 551, 552, 553, 555, 556, 558, 562, 568, 573, 583, 584, 586, 596, 599, 604, 605, 621, 637, 638, 639, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 661
Duca, Nadia – 527
Duculescu, D. – 629
Duculescu, Victor – 450
Dudaș, Vasile – 361
Dumbravă, Radu – 450
Dumitrescu, Anastase – 619
Dumitrescu, Barbu – 225, 230
Dumitrescu, Cornel – 620
Dumitrescu, Dorel – 230
Dumitrescu, G. – 429
Dumitrescu, Gr. – 627
Dumitrescu, Grigore – 201, 225, 627
Dumitrescu, Ioan – 615
Dumitrescu, Ioana – 350,
Dumitrescu, Iancu – 625
Dumitrescu, Ion, lucrător – 631
Dumitrescu, Ion I. – 233, 236, 238, 241
Dumitrescu, I. M. – 201
Dumitrescu, Leonida – 123
Dumitrescu, M. – 560
Dumitrescu, Mihail – 616
Dumitrescu, N. – 415
Dumitrescu, Nicolae – 625
Dumitrescu, P. – 200
Dumitrescu, Puiu – 578
Dumitrescu, Ștefan I. – 84
Dumitrescu, Vasile – 201
Dumitrescu, Vasile, comerciant – 630
Dumitrescu-Agraru – 513
Dumitrescu-Dunăre, avocat – 572
Dumitrescu-Pârvu, C. – 615
Dumitrescu-Procopiu, Ion – 286
Dumitrescu-Militari, Ion – 286
Dumitriu, C. – 179
Dumitriu, I. – 629
Dumitriu, Paul – 400
Dumitriu, Victor – 518
Dunca, Eugen – 138, 616
Dunca, Ioan Ioan – 616
Dunca, Ștefan – 616
Dunca, Vasile – 616
Dunka, Gheorghe I. – 446, 531, 554, 572, 577
Durand, Henri – 401
Durandin, Catherine – 55, 76, 652.
Durkheim, Émile – 590
Durma, Mircea – 44, 532
Duscian, I. – 85
Dușu, Mircea – 360, 504
Duverger, Maurice – 28, 117, 508
- E**
Economu, Theodor – 440
Edgar, William Joseph – 382, 652
Eftimiu, Victor – 353, 418, 597, 659
Eldersveld, Samuel J. – 248
Eliade, Mircea – 456, 461
Eliade, Pompiliu – 284
Ellul, Jacques – 385

- Emandi, Emil – 200
 Eminescu, Mihai – 70, 255, 272, 470
 Enacovici, Titus – 416
 Engliš, Karel dr. – 85, 659
 Enescu, C. – 150, 161, 182, 270, 659
 Enescu, George – 470
 Enescu, I. D. – 659
 Enescu, Mihail – 281
 Enescu, Traian – 625
 Enuță, Enuță – 441
 Epurescu, Bazile – 140
 Eraclide, Xenofon – 179, 347, 515
 Euken, Walter - 80
 Eustace, Nicole – 256
 Evian, Ion – 44
- F**
- Fabius, Ștefan – 170, 515, 536, 621
 Fagure, Emil – 229, 465
 Fărcășanu, Mihail – 37, 62, 70, 75, 83, 88,
 174, 223, 233, 236, 238, 241, 244, 257,
 339, 415, 644
 Fântănar, Petru – 344
 Fedorca, I – 211
 Fehmi, Mahmud Mustafa – 313, 314
 Fekete, Nagy Adalbert – 305
 Ferdinand, rege al României – 118, 212, 284,
 380, 387, 434, 467, 482, 512, 523, 528,
 540, 542, 569, 585
 Filip, Iuliu – 305
 Filipescu, Alex. I. – 285
 Filipescu, Grigore N. – 331, 659
 Filipescu, Mișu - 630
 Filipescu, Nicolae – 332, 492
 Filitti, Ioan C. – 43, 268, 636, 659
 Filitti, Nicolae T – 131, 285, 286, 288,
 Filon, St. – 440
 Finkelstein, Rubin – 152
 Fișescu, I. N. – 170, 222, 224, 225, 227,
 228, 229
 Fischer Galati, Stephen – 87, 321, 652
 Fischer, proprietar – 313
 Fisichella, Domenico – 40
 Flaubert, Gustave – 266
 Flondor, Iancu – 185, 187, 430
 Flondor, Gheorghe – 515
 Flondor, N. – 429
 Flood, Christopher G. – 496
 Florescu, Constantin – 377
 Florescu, Gh. – 560
 Florescu, Gh. I. – 659
 Florescu, Grigore – 518
 Florescu, Ioan (Jean) Th. – 11, 29, 168, 203,
 353, 382, 387, 437, 458, 468, 485, 496,
 506, 507, 511, 568, 569, 570, 571, 572,
 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580,
 581, 584, 585, 586, 637, 639
 Florescu, Ion – 473, 659
 Florescu, Jack – 341
 Florescu, maior – 237
 Florescu, Mihail – 296, 365, 659
 Florescu, N. – 625
 Florescu, Radu – 485
 Florescu, R.R. – 87, 650
 Florian, F. B. – 44,
 Florian, Felician – 617
 Florian, I. – 201
 Florian, Ilie – 615
 Floroi, Ion – 419
 Floroiu, I. – 201, 211, 230
 Flottes, Pierre – 78, 79
 Focșan, George (*Cioacă*) – 126, 440, 631
 Focșăneanu, Saul – 201, 629
 Fodor, Dumitru – 618
 Fodor, Petru – 170, 614
 Forțu, Grigore – 563
 Foucault, Michel – 27, 40, 118, 650
 Fotescu, Gogu C. – 143, 144, 505
 Fotino, Gheorghe I. – 23, 31, 58, 107, 108,
 131, 144, 174, 175, 200, 237, 238, 317,
 342, 478, 479, 480, 642, 644, 660
 Franasovici, Richard – 10, 111, 123, 128,
 129, 135, 158, 164, 175, 210, 213, 254,
 286, 312, 330, 356, 373, 377, 378, 379,
 401, 470, 502, 533, 551, 605, 631.
 Frâncu, Amos – 515
 Frâncu, Ioan – 615, 624
 Freyer-Macola, Danuta – 17, 50
 Friedman, Milton – 35
 Frigator, Mircea – 133, 201
 Fronda (Fronnda), Alexandru – 466
 Fruma, Ion – 490
 Fundățeanu, C. – 228
 Furculescu, N. – 228, 230, 233, 238, 421

Furtună, Horia – 43, 69, 421, 451, 459, 484,
513, 515, 516, 532, 545, 552, 560, 561,
562

G

Gabor, Gheorghe – 239, 352
Gabrea, Iosif – 518
Gafencu, Grigore – 61, 174, 213, 222, 401,
403, 414, 543, 639
Galaction, Gala – 404, 518, 639
Galiatzos, Aristotel – 380
Galoș, I. – 211
Gane, Nicu – 344, 597
Gane, P. – 44
Gane, Titu, doctor – 172, 210, 234, 237,
475, 496, 571
Gangopol, C. – 450
Garoflid, Constantin – 446
Gassan, Richard – 256
Gașpar, M. – 367
Gauchet, Marcel – 331
Găvanescu (Găvănescu), Ion – 53, 85, 659
Gavrilăscu, Adrian – 382
Gavrilăscu, Henrieta – 204
Gavriliu, Iorgu – 239
Gălășescu-Pyk, D. – 421
Gârboviceanu, Petre – 137, 164, 188, 203,
230, 284, 318, 491, 605, 645
Gellner, Ernest – 86
Georgescu, Bibi – 397
Georgescu, Constant – 39, 201, 224, 225,
237, 238, 282, 286, 318, 421, 422, 450,
451, 453, 644, 659.
Georgescu, C. (ziarist) – 141
Georgescu, Costin I. – 219, 226, 540
Georgescu, G. I. – 627
Georgescu, George N. – 63
Georgescu, Florica – 204
Georgescu, Marius – 201, 230
Georgescu, M. – 625
Georgescu, N. – 616
Georgescu, Nicolae – 625
Georgescu, Spiridon – 629
Georgescu, Stoian – 396
Georgescu, Ștefan – 429
Georgescu, Valer – 629
Georgescu, Vlad – 650, 652

Georgescu-Tistu, N. – 636
Georgian, Pamfil C. – 490
Georgiev, Plamen K. – 383, 652
Gerota, C. – 201, 230
Ghelmegeanu, Mihail – 213, 290, 400
Gheorghiadă, Constantin – 269
Gheorghiadă, Elena – 204
Gheorghiu, Ath – 344
Gheorghiu, avocat – 163
Gheorghiu, George (Georgel / G.) – 208,
230, 281,
Gheorghiu, Mihai Dinu – 256, 510
Gheorghiu, N. – 422
Gheorghiu, N., avocat – 627
Gheorghiu, Octavian – 616, 631
Gheorghiu, P. – 625
Gheorghiu, Stelian – 625
Gheorghiu, Șt. – 518
Gheorghiu, V. – 628
Ghermani, Menelas – 450
Ghețu, Zoe – 84
Ghiață, familia – 9, 129, 133, 358, 359,
Ghiață, Ion – 131, 132, 133, 358
Ghiață, Petre I. – 8, 22, 72, 96, 130, 131,
132, 133, 134, 145, 148, 161, 177, 200,
201, 205, 206, 208, 210, 213, 215, 216,
223, 224, 278, 336, 337, 358, 359, 385,
389, 450, 491, 523, 586, 594, 639, 644
Ghișescu, Gh. – 537, 538, 553, 554
Ghișescu, Petre – 376
Ghica, Alexandru – 374
Ghica, Eduard – 180
Ghica, Dimitrie – 344
Ghica (Ghika), Ion (Iancu) – 84, 93, 228,
635
Ghica, Jean Th. – 285
Ghica-Budești, Ștefan – 375
Ghips, L. – 85
Ghirgiu, Alex. – 341
Gibbons, Herbert Adams – 462
Gide, Charles – 81, 84, 373
Gigurtu, Ion – 43, 44
Giurcuța, Livia – 355
Giurescu, Constantin – 88
Giurescu, Constantin C. – 141, 180, 202,
271, 282, 349, 350, 370, 375, 476, 477,
478, 479, 480, 513, 515, 516, 517, 518,

528, 533, 534, 535, 537, 538, 543, 547,
552, 553, 554, 556, 558, 559, 560, 561,
562, 563, 565, 567, 597, 635, 639
Golești, frații – 362, 478
Goga, Ion – 631
Goga, Octavian – 59, 169, 183, 387, 402,
405, 418, 448, 459, 466, 532, 551, 584,
639
Goia, Vistian – 492, 493, 659
Goldenberg, Iosif – 576
Goldiș, Vasile – 222
Gomboșiu, Traian – 170
Graur, Constantin – 411
Graur, Ioan, contabil – 618
Graur, Ioan, plugar – 622
Graur, Ștefan N. – 348, 349, 350, 351, 649
Grămadă, Ilie – 187
Grămadă, Ion – 187
Grămadă, N. – 429
Grecescu, Constant – 518, 533, 636
Grecu (Greciuc), Vasile – 429, 430
Grigore, Ion Th. – 496
Grigorescu, Ervin – 630
Grigorescu, Gh. – 629
Grigorescu, Ilie – 632
Grigorescu, Octav – 530
Grigorescu, Paul – 620
Grigorescu, Radu – 595, 642
Grigorescu-Maia, Gh. D. – 425
Grigoroviță, B. – 429
Grimm, P. – 171
Grințescu, profesor – 400
Grosman, S. – 453
Groza, Ioan – 614
Groza, Petru, dr. – 134, 359
Groza, Traian – 619
Gruber, Gabriela – 509
Gruia, Al. – 397
Gruia, Dan I. V. – 453
Guéhenno, Jean – 74
Gueorguieva, Petia – 47, 48
Guerin, P. – 463
Guérive, Edmond – 387, 401, 402, 569
Guizot, François – 74, 82
Guranda, Nicu – 137, 139, 140, 149, 161,
162, 272
Gusti, Dimitrie – 22, 91, 265, 652

H

Hacman, Maximilian (Max) – 186, 429, 430
Hagi-Teodoraky, C. – 288
Halévy, Daniel – 77, 79
Halippa, Pantelimon – 408
Hallunga, Alexandru – 84
Hamangiu, C. – 204, 315
Hangiu, I. – 394, 399, 404, 428, 453, 454,
455, 456, 461, 561
Haret, Ana – 376
Haret, Spiru – 158, 269, 270, 284, 318, 321,
376, 425, 431, 432, 474, 491, 531
Hartular, Aristide – 151, 156, 230
Hațieganu, Iuliu – 172
Hayek, Friedrich A. von – 35, 36, 81, 82, 83,
84, 656
Hayes, Carlton – 88
Hălăuceanu, C., inginer – 62
Hâncu, Ion – 214, 219, 274
Hegel – 81
Hefter, Alfred – 465
Hefter, I. – 442
Heinen, Armin – 21, 653, 670
Heilperin – 36
Held, Joseph – 322, 654
Hențescu, Constantin – 516, 561, 567
Herjeu, N. – 17
Hermet, Guy – 589, 656
Herovanu, Eugen – 347
Hervé, Gustave – 462
Hevesi, Josif – 305
Hitchins, Keith – 40, 77, 253, 653
Hobhouse – 77
Hobson – 77
Hodos, George H. – 323, 653
Holban, A. – 269, 628
Honigman (frații) – 406, 416, 465
Hopeer – 36
Horváth, Réka – 316
Holsti, O.R. – 386
Huard – 462
Hubert, René – 78
Hurmuzeanu, Dragomir – 200
Huntington, Samuel P. – 320, 650
Hupchick, Dennis P. – 86
Hurmuzescu, D. – 170

- Hurmuzescu, Dragomir – 201, 225, 233, 286, 421
Huzum, Ioan – 535
- I**
Iarca, Constantin D. – 272, 285, 376, 440, 445, 446, 492, 531, 551, 552, 563, 583, 648
Iacob, Emilian – 617
Iacob, Radu – 170
Iacob, Gheorghe – 178, 343, 543, 583, 651, 657
Ioan, Radu – 618
Ioan, Ștefan C. – 158
Ioanițescu, D.R. – 405, 408, 570, 581
Ioanițescu, Pompiliu – 285, 583
Iamandi, Victor – 49, 72, 135, 139, 178, 179, 180, 203, 206, 213, 240, 241, 254, 274, 290, 317, 330, 247, 401, 410, 411, 506, 516, 521, 522, 525, 526, 584, 586, 604, 644, 646
Ifrim, Constantin N. – 179, 461, 513, 514, 515, 517, 532, 635, 561
Ieșan, Al. – 429
Ignat, C. – 516, 517, 538, 552,
Iliescu, Alexandru – 285
Iliescu, Alexandru B. – 323, 339
Iliescu, M. – 518, 572
Iliescu, Paul – 651
Iliescu, Tony – 96, 139, 492, 605
Iliescu, Iliescu – 305
Imbroane, Avram – 124, 140, 141, 174, 240, 287, 355, 356, 466, 507, 605, 640
Imbroane, Doru – 356,
Imbroane, familia – 9, 355
Incuțel, Ion – 128, 135, 143, 149, 176, 182, 183, 184, 185, 209, 210, 225, 330, 347, 410, 429, 441, 458, 504, 511, 520, 531, 535, 551, 573, 604
Ion, Narcis Dorin – 19, 205, 207, 209, 213, 290, 371, 508, 659
Ioncioaia, Florea – 390, 392, 660
Ionescu, Alexandru (Tramway) – 129
Ionescu, Alexandru, ziarist – 617
Ionescu, Anton – 200, 456
Ionescu, Barbu – 407
Ionescu, C. – 631
Ionescu, Constantin – 631
Ionescu, C. D. – 643
Ionescu, Dem. – 148
Ionescu, Florea – 625
Ionescu, G. – 288
Ionescu, Ghiță – 86, 650
Ionescu, I. – 440
Ionescu, I. G. – 625
Ionescu, Justin – 377,
Ionescu, Lazăr – 68,
Ionescu, Lică – 630
Ionescu, Matei – 616
Ionescu, Mihai – 630
Ionescu, Mircea – 230
Ionescu, N. – 429
Ionescu, Nae, tânăr liberal, deputat – 205, 230
Ionescu, Nae, filosof – 229, 455
Ionescu, Nicolae – 616
Ionescu, Oct. – 631
Ionescu, Șerban – 660
Ionescu, T. – 314
Ionescu, Take – 247, 348, 360, 378, 384, 418, 568, 569, 574, 580, 584,
Ionescu, Tănase – 232
Ionescu, Toader – 74, 653
Ionescu, V. – 558
Ionescu-Boroaia, G. – 627
Ionescu-Brădeanu, Alexandru – 309, 531
Ionescu-Brăila, D. – 284, 286, 288,
Ionescu-Bujor – 160, 429,
Ionescu de la Brad, Ion – 367
Ionescu-Olt, C. – 537, 538, 559, 562
Ionescu-Pătroaia, avocat – 516
Ionescu-Quintus, Ion – 9, 139, 142, 143, 144, 145, 162, 308, 343, 357, 452, 453, 504, 505, 515, 602, 627, 639
Ionescu-Quintus, Mircea – 223
Ioneșcu, Ioan – 614
Iordan, D. – 44
Iordănescu, N. – 230
Iorga, Ioan – 615
Iorga, N. – 26, 27, 42, 53, 73, 74, 91, 93, 111, 119, 120, 179, 180, 188, 202, 230, 251, 270, 279, 280, 292, 301, 323, 332, 333, 345, 346, 356, 366, 389, 391, 392, 413, 422, 436, 451, 454, 567, 489, 491,

- 494, 507, 509, 510, 524, 527, 534, 537,
549, 551, 552, 553, 554, 555, 559, 564,
582, 583, 590, 593, 597, 599, 639, 650,
660, 661
Iorgulescu, Tatiana – 204
Iosa, Mircea – 18, 93, 94, 95, 344, 491, 582.
Iosif, Șt. O. – 597
Iosifescu, Georgică N. – 144, 230
Irimescu-Cândești, I. – 200, 201, 274, 425
Iser – 399
Ispir, V. G. – 200, 351, 421, 513, 515, 532,
552, 560
Istrate, Carol – 617
Isvoranu, Ilariu – 128, 164
Iuca, Dumitru – 139, 284, 288, 495, 580,
605, 646
Iunian, Grigore – 229, 247, 370, 583, 584
Ivan, Marcel – 174, 181, 533, 554, 653
Ivan, Ovidiu – 618
- J**
Jackall, Robert – 385
Jebeleanu, Al. – 237, 239, 615
Jebeleanu, Eugen – 456
Jeffries, Ian – 329
Jelavich, Barbara – 165, 166, 382, 653
Jelen, Iuliu – 305
Jianu, Ion – 572, 577, 580,
Jianu, Ionel – 456
Jienescu, Elena – 200
Jinga, Victor – 221
Jobert, Bruno – 80
Jowett, Garth S. – 385
Jowitt, Kenneth – 76, 327, 653, 657, 658,
662
- K**
Kaase, Max – 40
Kaelble, Hartmut – 256
Kalustian, L. – 561
Kausch, Mihail – 312
Kertzer, David I. – 484, 485, 650
Kirîțescu, Constantin – 130, 354, 375, 376,
387, 459, 596, 597, 644
Kiss, Geza – 311, 315, 604
Kocka, Jürgen – 256
Kogălniceanu, Mihail – 93, 113, 228, 260,
344, 391, 425, 492, 493, 542, 563, 659
Konrad, Gyorgy – 510
Konstantinova, Tatiana – 382, 653
Kovács, Iuliu – 305
Krupenski (scris și Crupenschi, Crupenski),
Constantin – 114, 178, 180, 519
Keynes, John Maynard – 84
- L**
Lambrino, Scarlat – 517
Lamprecht, Karl – 80
Lapedatu, Alexandru – 49, 107, 115, 120,
124, 128, 135, 136, 138, 149, 169, 170,
171, 172, 173, 182, 183, 188, 189, 190,
191, 211, 234, 254, 257, 274, 275, 276,
294, 305, 316, 318, 321, 354, 368, 411,
434, 438, 468, 475, 489, 490, 496, 506,
524, 536, 604, 619, 640, 644, 645, 646,
647, 661
Lapedatu, Ion – 222, 478, 496, 644
Lauzel, ziarist francez – 465
Lavergne, Bernard – 36
Lavrionschi, Constantin – 530
Lazăr, Alexandru – 623
Lazăr, Aurel – 170
Lazăr, Gh. – 518
Lazăr, Gheorghe – 518
Lazăr, Horațiu P. – 230, 577, 631
Lazăr, Ioan – 617
Lazăr, Marius – 653
Lazăr, N. – 617
Lazăr, Petru – 622
Lăzărescu, Dan Amedeu – 18, 400
Lăzărescu, Eduard – 347, 441
Lăzeanu, Mihail – 44, 211, 230
Lebrun, Francis – 387, 569
Le Breton, Jean-Marie – 47, 653
Lecomte, Patrick – 30, 650
Le Goff, Jacques – 30, 650
Legrel, L. G. – 377, 662
Le Fèvre, Georges – 387, 569
Lefébure, Thierry – 386
Lehmbruch, Gerhard – 80
Leon, Gh., doctor Cluj – 171, 179, 197
Leon, Gh. N., prof. univ. – 58, 72, 73, 201,
286, 421, 645

- Leon, Lupu – 622
Leon, N., prof. univ. dr. Iași – 494
Leoneanu, I. – 206, 207
Leontieș, C. – 97, 604
Leontovich, Victor – 37, 38, 39, 86, 656
Liciu, Petre – 187
Lilla, Mark – 510
Lilu, Șerban – 144
Limbăceanu, I. – 560
Lin, Nan – 324
Linden, Marcel van der – 256
Lindholm, Charles – 496
Lipset, Martin Seymour – 30, 50, 322, 323, 383, 385, 650
Lisken, Gh. – 177, 629
List, Friedrich – 81
Livezeanu, Irina – 315
Livezeanu, M. – 241
Livezeanu, Petre – 224, 233, 236, 238, 239
Locke, John – 82, 83, 85,
Locusteanu, Petre – 597
Loefler, dr. – 174
Loichiță, V. – 429
Lory, Marie-Joseph – 47, 653
Lovinescu, Eugen – 54, 55, 76, 86, 456, 653
Lucaciu, Epaminonda – 138
Lucaciu, Tulia și Vasile – 138
Luckmann, Thomas – 594
Lucrețiu, Victor – 243
Lupaș, Ioan – 222
Lupaș, D. – 441
Lupașcu, Iancu – 530
Lupașcu, Ilie – 620
Lupescu, Elena – 379, 406
Lupescu, Silviu – 589
Lupu Cohn – 625
Lupu, I. – 618
Lupu, Iordache – 617
Lupu, Leon – 622
Lupu, Mihăiță – 256
Lupu, N., dr. – 143, 162, 183, 247, 392, 416, 458, 459, 460, 505, 551, 583, 584
Lupu, Ștefan – 617
Lupu, Teofil – 176
Lupu-Antonescu, A. – 200, 491
- M**
Madgearu, Virgil N. – 61, 74, 80, 222, 247, 267, 294, 319, 398, 399, 407, 408, 409, 411, 413, 414, 415, 416, 653, 660,
Magnette, Paul – 42
Mahalinschi, Iordan – 313
Maiorescu, Titu – 54, 87, 273, 274, 367, 429, 645, 647.
Malaba, Pamela – 320, 654
Maltezan, Maria – 378
Mandea, Anton – 305
Manent, Pierre – 13
Maner, Hans-Christian – 244, 296, 300, 563, 653
Maniu, Iuliu – 27, 135, 168, 169, 188, 189, 217, 221, 222, 230, 247, 271, 276, 280, 294, 308, 332, 406, 407, 408, 410, 412, 413, 417, 425, 435, 436, 448, 449, 450, 458, 459, 460, 467, 511, 517, 537, 549, 550, 553, 555, 557, 565, 593
Mannheim, Karl – 212
Manoilescu, Mihai – 7, 37, 39, 51, 54, 55, 60, 63, 64, 65, 67, 74, 75, 76, 77, 80, 87, 260, 261, 262, 263, 264, 267, 268, 269, 270, 271, 278, 296, 318, 319, 326, 327, 415, 416, 453, 524, 564, 612, 614, 640, 645, 660, 662
Manolachi, I. – 233
Manolescu, familia – 9, 363, 364
Manolescu, George – 147, 627
Manolescu-Strunga, Ion N. – 97, 126, 139, 158, 159, 364, 365, 366, 586, 605
Manolescu, Nicolae – 364, 366
Manolescu, Dimitrie – 366,
Manolescu, Gh. – 417
Manolescu, C. – 513
Mantoux, Émile – 36
Marcea, N. – 563
Marcotzi, Florica – 204
Mărcu, Alexandru – 635
Marcu, Aurel – 397
Marcu, One – 622
Marcu, V. – 429
Marghiloman, Alexandru – 323, 335, 584
Marghiloman, Elisa – 335
Margulies, Berman – 485, 495, 645
Maria, regina României – 335, 380

- Marian, Paul B. – 466
 Marian, Emil – 44
 Marian, Liviu – 635
 Marinescu, Al. – 59, 60, 576
 Marinescu, Cristofor – 200
 Marinescu, Emil – 577
 Marinescu, Gabriel (Gavrilă) – 511
 Marinescu, George – 200, 636
 Marinescu, Gheorghe – 531
 Marinescu, I. G. – 85
 Marinescu, Ion – 477
 Marinescu, Iordache – 571
 Marinescu, Mihail – 200
 Marinescu, P., pensionar – 576
 Marinescu, Virgil – 642
 Marinov, Iosif – 200
 Marmeliuc, Dimitrie (D.) – 160, 186, 187,
 237, 400, 429, 430, 431, 496, 645
 Marnheim – 82
 Martin, Henri-Jean – 390
 Martin, Hervé – 15, 30, 650
 Martin, William – 486, 642
 Martinescu, Pericle – 369, 457, 640
 Marx, Karl – 76, 81, 326
 Mavrocordat, Vl. – 201
 Măcelariu, de la Sibiu – 536
 Mărcus, M. – 576
 Mărcuș, Mihai – 97, 576, 604, 614
 Mărdărescu, Gheorghe – 201, 319, 527
 Mărzescu, familia – 9, 343
 Mărzescu, Gh. – 178, 343, 344, 345
 Mărzescu, Gh. Gh. (Georgel) – 110, 111,
 115, 120, 122, 149, 168, 178, 180, 195,
 203, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 402,
 410, 416, 441, 464, 491, 532, 570, 583,
 640
 Mărzescu, Zoe – 203
 Matak (Matac), Alexandru – 167, 168, 210,
 499
 Matasă, Ion – 72, 137, 162, 271, 272, 276,
 277, 328, 342, 440, 499, 645.
 Matei, Radu T. – 144, 146, 257, 163, 180,
 342, 349, 365, 660
 Matheescu, N. – 221, 222, 453
 Maurer, Ion Gheorghe – 536
 Mavrodi, Alexandru P. – 392, 396, 462, 464,
 466, 596
 Maxim, George G. – 347
 Maxim, Nicolae – 96, 201, 293, 330, 392,
 396, 416, 421, 451, 453
 Mazilu, Dim. – 518
 Mehedinți, Simion – 534, 556
 Meitani, George – 284, 561
 Melinte, Gr. – 201
 Mencovici, Manuel – 453
 Menczer, dr. – 176, 313
 Merger – 81
 Metaxa, Vasile C. – 470
 Meteș, Petru (Petre) – 305, 515
 Meyer, Gerd – 324, 654
 Micescu, A – 293
 Micescu, Istrate N. – 44, 114, 115, 138, 161,
 458, 502, 503, 504, 511, 515, 516, 530,
 531, 552, 560, 652, 581
 Michelet, Jules – 82
 Michels, Robert – 21, 116, 117, 248, 249,
 383, 508, 599
 Michelsohn, Friederic – 176, 286
 Michelson, Paul E. – 83, 84
 Miclescu, Emanuel – 237, 319, 320
 Miclescu, Ioan G. – 113, 660
 Micu, Alexandru – 623
 Micu, Constantin V., sociolog – 326, 660
 Micu, V., institutoare – 200
 Micu, Valeriu – 177,
 Miculescu, Bebe – 402
 Mihail, Niculae Al. – 576
 Mihăilă, Alexandru – 184, 605
 Mihăilă, Valeriu – 650
 Mihăilescu, A. – 439, 605
 Mihăilescu, Anghel – 605
 Mihăilescu, Mișu – 128
 Mihăilescu, Ștefan – 269, 619
 Mihăilescu, Traian – 642
 Mihăilescu, Vințilă – 517
 Mihalache, Andi – 482, 658
 Mihalache, Dumitru Asanu – 632
 Mihalache, Ion – 24, 59, 162, 163, 202, 221,
 222, 247, 318, 325, 367, 382, 408, 422,
 426, 459, 480, 564, 593
 Mihalyi, Gavriil (Gabriel) – 311
 Mihalyi (Mihaly), Peter (Petre) – 312, 496
 Mihalyi (Mihali), Teodor (Theodor) – 305,
 312

- Mihăilescu, A. – 439
Milea, Aurel – 513
Milea, C. – 560
Milea, Irimie – 618
Milea, Nicolae – 614
Mill, John Stuart – 82, 83
Miller, David – 326, 649
Millian, Claudia – 399
Mills, ziarist britanic – 465
Miluțiu, N. – 159
Minculescu, Iordache – 456
Minea, Ioan – 615
Minea, Ilie – 533, 561
Minulescu, Ion – 396, 399
Mironescu, G. G. – 247, 403, 410, 412, 550
Mirto, Eduard – 171, 271, 408
Mises, Ludwig von – 35, 36, 81
Missir, Maria – 379
Missir, Petre – 314
Mitileneu, Ion – 178, 281
Mitrany, David – 321, 654
Mitulescu, N. – 576
Mladenatz, Gramoslav – 74, 80
Mlădescu, I. P. – 131
Mociorniță, Dumitru – 65, 68, 200, 201, 660
Mohoreanu, A. – 429
Moldovanu, Leonte – 96, 139, 158, 159, 206, 288, 343, 440, 445, 495, 496, 604
Moldovanu, Valeriu – 220
Molnar, Jacob – 305
Monteoru, Grigore – 10, 373, 374, 375, 446, 531
Monteoru, Virginia – 375
Monteoru, Eliza – 376
Moore jr., Barrington – 48, 325
Mora, Mihail G. – 418, 419
Morariu, Aurel – 429, 430
Morțun (Mortzun), Vasile G. – 196, 206, 284, 376, 420
Moruzi-Cuza, Maria – 334, 335, 518
Moruzi-Cuza, Sebastian – 518
Moșoiu, Aurelian – 145, 372, 627, 658.
Moșoiu, Cantemir – 355, 372, 658
Moșoiu, familia – 9, 343, 354, 363, 372
Moșoiu, N. (comerciant) – 629
Moșoiu, Tiberiu – 170, 172, 206, 238, 355, 372, 496, 614
Moșoiu, Traian – 135, 149, 169, 170, 176, 189, 190, 282, 319, 354, 355, 369, 372, 458, 459, 604, 605, 617, 645
Motaș, Ion C. – 201, 225, 286, 293, 400
Moteanu, C. – 201, 228, 230
Mouillaud, Maurice – 389
Mrazec, Ludovic – 201, 340, 490
Mrejeriu, Leon – 140, 162, 472, 645
Mugur, Val. – 228
Muir, Ramsay – 79
Mumuianu, George – 288
Mungiu Pippidi, Alina – 32, 322, 323, 325, 654, 655, 656
Munteanu, A. – 402
Munteanu, Basil – 528, 533,
Munteanu, C. Gv. – 628
Munteanu, Emanuil – 614
Munteanu, Eugen – 623
Munteanu, Ion – 138
Munteanu, Petrache – 615
Mureșan, Aurel – 623
Mureșan, Emil – 619
Mureșan, Gheorghe – 623
Mureșan, Gligor – 619
Mureșan, Iosif – 305
Mureșan, Iovian – 619
Mureșan, Leontin – 622
Mureșan, Maria – 658
Murgescu, Bogdan – 76, 654
Murgescu, Costin – 75, 76, 77, 80, 83, 84, 654
Murgu, Toma – 531
Mussolini, Benito – 77
Mușat, Mircea – 20, 93, 97, 98, 180, 183, 185, 186, 189, 206, 209, 253, 339, 340, 351, 363, 366, 375, 378, 379, 380, 381, 536, 577, 612, 654.
N
Nandriș, Grigore – 533, 537
Nanu, I. – 201
Nasta, A. – 64
Nasta, Iuliu, protopop – 616
Nasta, Victor – 614
Nazarie, Constantin – 131
Nazarie, Gheorghe C. – 131, 132, 161, 177, 322, 358, 629

- Nazarie, Vasile C. – 629
 Nazarie, V. – 629
 Nădejde, Iosif – 394, 396
 Năstasă, Lucian – 519
 Năstase, Dumitru – 617
 Năstase, Gh. – 201
 Năstase, Virgil – 237, 238
 Neacșu, Gheorghe – 180
 Neagu, Alexandru D. – 44, 223, 230, 532
 Neamțu, Constantin – 120, 122, 123, 135, 136, 158, 159, 181, 285, 286, 454, 502, 604
 Nedelcu, Florea – 205, 209, 661
 Nedelcu, Ioan – 616
 Nedelcu, Negoită – 623
 Negrea, Camil – 305
 Negrea, M. – 417
 Negrea, Pavel G. – 577
 Negreanu, Alexandru – 623
 Negreanu, Gavril – 623
 Negreanu, V. – 23, 484
 Negrițescu, Natalia – 200
 Negruzzi, Ella – 204
 Negruzzi, I., dr. – 143, 505
 Negulescu, A. – 614
 Negulescu, N. – 645
 Negulescu, P.P. – 21, 22, 91, 92, 264, 265, 277, 592, 654
 Negulescu, Paul – 533, 559,
 Negură, Mihai – 113, 126, 135, 139, 176, 181, 237, 269, 347, 605
 Neaguș, A. – 556
 Neaguș, Gheorghe – 615
 Negutz, Romulus – 535
 Nemes, Francisc – 305
 Nemoianu, Virgil – 32, 83
 Nenișor, George – 401
 Nenițescu, I. – 243
 Nestor, Remus – 309
 Netea, Vasile – 242, 496
 Netta, Gheron – 282
 Nica, Constantin – 35, 656
 Nichifor, Gh. – 200, 421
 Nicoară, Vasile – 623
 Nicoară, Vladimir – 189
 Nicolau, Avram – 201, 619
 Nicolau, N. V. – 627
 Nicolaescu, Constantin I. – 228, 356, 604
 Nicolaescu, Dimitrie (Dem) I. – 142, 143, 144, 145, 146, 357, 359, 504, 505, 605, 627
 Nicolaescu, familia – 9, 343, 356
 Nicolaescu, Gh. – 201
 Nicolaescu, I. C. – 223
 Nicolaescu, I., inginer – 200, 230, 238
 Nicolaescu, N. A. (Ionel) – 357, 456
 Nicolaescu, Virgil – 615
 Nicolaescu-Plopșor, C. – 515, 533, 535
 Nicolescu, Alexandru – 470
 Nicolescu, I. – 161, 642
 Nicorescu, Paul – 518
 Niculescu, C. – 626
 Niculescu, D. I. – 421
 Niculescu, Grigore – 518
 Niculescu, I. – 629
 Niculescu, Ion – 625
 Niculescu, Jean – 629
 Niculescu, Jima – 513
 Niculescu, Luca I. – 201
 Niculescu, N. – 560
 Niculescu, Oscar – 319
 Niculescu-Dorobanțu, Ilie I. – 9, 129, 130, 131, 132, 133, 177, 154, 284, 285, 288, 333, 335, 336, 337, 358, 359, 444, 468, 476, 485, 496
 Niculescu-Slave, profesor – 629
 Niemerower, șef-rabin – 464
 Nistor, A. – 617
 Nistor, Aurel – 440
 Nistor, Dimitrie – 174, 619
 Nistor, Ioan, director de bancă – 617, 623
 Nistor, Ioan, proprietar – 618
 Nistor, Ioan, cantor – 619
 Nistor, Ion (Ioan, Iancu) – 128, 135, 149, 160, 172, 175, 176, 182, 183, 185, 186, 187, 210, 271, 315, 424, 428, 429, 430, 431, 432, 450, 458, 468, 478, 490, 605
 Nistor, Ionuț – 316, 632
 Nistor, Nicolae Z. – 617
 Nistor, P. – 631
 Nistor, Silviu – 617
 Nistor, Virgil – 621
 Nitti, Francesco – 74
 Nițescu, I. – 440

Nițescu, Voicu – 190, 408, 436, 448
Nițulescu, Andrei – 200
Noica, Constantin – 263, 264, 661
Noiriel, Gérard – 30
Noomen, G. W. – 383, 651
Nous, Alexis – 331, 651
Nousset, Albert – 465

O

Oanea, Laurențiu – 605
O'Donnel, Victoria – 385
Offerlé, Michel – 28, 296, 651
Ogadeanu, Pavel – 124
Ohlin, Bertil – 77
Olașu, Dim. – 305
Olimp, Ion – 387, 569, 578
Onișoru, Gheorghe – 134, 144, 359
Opincă, Ion – 483
Oppenheimer, Franz – 76
Oprea, Mircea – 441, 616, 622
Oprea, Vasile – 431
Oprescu, Petre N. – 309
Opriș, Amos – 621
Opriș, Ioan – 173, 188, 189, 404, 418, 468,
494, 496, 623, 640, 661
Opriș, Liviu – 440
Orghidan, Constantin – 200, 286
Orleanu, familia – 9, 373
Orleanu, Maria – 151
Orleanu, Mihail G. – 123, 128, 135, 151,
181, 291, 293, 348, 373, 374, 382, 388,
538, 604
Orleanu, Mihai (Mișu) – 374
Orleanu, Valentina – 373
Ornea, Z. – 54, 454, 457, 495, 654
Oromolu, Mihai – 136, 200, 253, 286, 418,
604
Oroveanu, dr. – 446
Ostrogorski, Moisei – 21, 117, 508
Oteteleşanu, Enric – 449, 453
Ottescu, N. – 450
Ottulescu, Alexandru – 201, 286
Otu, Petre – 509, 519, 661

P

Paleologu, Alexandru – 357, 358, 656
Paleologu, J. – 451

Paleologu, Mihail – 357
Panaiteescu, C. A. – 201
Panaiteescu, Emil – 234, 496
Panaiteescu, Gh. – 552
Panaiteescu, P.P. – 367, 517, 533, 561, 635,
636
Panaiteescu, Scarlat – 645
Pană Buescu, Vasile – 513, 538, 560
Pandele, C. – 44
Pandrea, Petre – 180, 353, 381, 413, 495,
583, 640
Papacostea, Alexandru – 645, 654
Papacostea, Cezar – 53, 525, 661
Papacostea, Șerban – 509, 661
Papacostea, Victor G. – 515, 516, 517, 518,
533, 542, 548, 554, 559, 561, 567, 645
Papadat-Bengescu, H. – 456
Papazopol, Constantin – 144, 505
Paraschivescu, Lambru – 576
Parpașă, M. – 241
Partenie, Petre – 201
Parzer, Al. – 429
Pas, Ion – 400, 561
Pascu, Cicerone – 239, 352
Pașcanu, Sergiu – 228, 230
Patapievic, H.-R. – 81
Patrulius, Radu – 201, 230, 450, 451, 453
Pauker, Ana – 379
Paulescu, N. C. – 405
Paulian, Em. – 215
Pavelescu, Constantin – 576
Pavlowitch, Steven K. – 47, 654
Paximade-Ghelmegeanu, Margareta – 204
Payne, Stanley G. – 371
Pălânea, Pompiliu – 396
Păpușă, Șt. – 152
Păstorescu, S. – 440
Pătrășcanu, D.D. – 494, 495, 583
Pătrășcanu, Lucrețiu – 252
Păuñ, Ștefan – 19, 44, 168, 661
Pântea, Gherman – 184, 185
Pârvu, Traian – 201, 230
Pârvulescu, Anton – 627
Pârvulescu, Mircea – 198, 211, 390, 399,
400, 402, 403, 422, 427, 445, 461, 490
Pârvulescu, N. – 627
Pehuca, Gh. – 305

- Pella, familia – 9, 359
 Pella, I. – 360
 Pella, Vespasian – 198, 200, 360, 421, 464, 662.
 Peltz, Isac – 378
 Penescu, C. B. – 344
 Penescu-Kertsch – 200, 201
 Peneș, Nicolae – 374, 375, 377, 661
 Pentelescu, Aurel – 509, 519, 661
 Perianu, Radu – 518
 Periețeanu, Alexandru – 450
 Periețeanu, Dan – 66
 Periețeanu, Gr. I. – 258
 Periețeanu (-Buzău), Ștefan – 376, 446
 Perri, Gabriel – 465
 Perseil, Sonny – 32, 255, 594, 656
 Petalla, general – 201
 Petcu, Marian – 390, 391
 Peter, Julian – 312
Pertinax (marchizul de Geraud) – 462, 465
 Petrescu, Anastase – 440
 Petrescu, C. – 443
 Petrescu, Camil – 442, 456
 Petrescu, Cecilia – 285, 613
 Petrescu, Cezar – 398, 428
 Petrescu, Corvin M. – 95, 165, 167, 169, 183, 189, 226, 281, 282, 285, 288, 336, 348, 349, 350, 354, 378, 472, 495, 577, 605, 646
 Petrescu, Emil C. – 167, 201, 285
 Petrescu, Gheorghică – 150
 Petrescu, N. S. – 415
 Petrescu, Radu – 625
 Petrescu-Comnen N. – 174, 175, 314, 421
 Petrescu-Ercea – 614
 Petricaș, Aurel – 305
 Petrovanu, V. – 347
 Petrovici, Ion – 75, 94, 95, 126, 347, 349, 466, 487, 570, 640.
 Pherekyde (scris în text și Pherekide sau Ferekide, după documentele epocii), Mihail – 44, 115, 253, 377, 487, 491
 Pherekyde, Elena Gh. – 612
 Pietraru, G. C. – 62
 Pietraru, Gh. – 200
 Pilescu, Al. – 492, 661
 Pillat, Cornelia – 257, 258, 335, 337, 338, 482, 640,
 Pillat, Dinu – 258, 338, 661
 Pillat, familia – 9, 334, 336, 337, 482, 640
 Pillat, Ion I. – 136, 149, 158, 192, 200, 216, 219, 224, 234, 243, 254, 257, 282, 333, 338, 421, 453, 456, 464, 487, 495, 522, 597, 604, 640, 646
 Pillat, Ion N. – 335, 337, 338
 Pillat, Maria – 204, 337,
 Pillat, Nicolae I. – 335, 336, 337, 339, 482, 525, 640
 Pillat, Pia – 257, 334, 338, 482, 640
 Pimen, mitropolit – 348
 Pinaud, René – 462
 Pinçon, Michel – 256, 661
 Pinçon-Charlot, Monique – 256, 661
 Pineta, Ahil – 313, 314
 Pisier, Èvelyne – 56, 248, 650
 Piticariu, Nicolae – 599
 Platon, Alexandru-Florin – 259, 260, 271, 275, 498, 513, 658, 661, 669, 670
 Platon, Gheorghe – 18, 87, 583, 669,
 Plămădeală, G. – 441
 Plătăreanu, Gh. – 629
 Plătăreanu, Mihail – 131, 133, 161, 177, 215, 216, 629
 Plessia (Plesia), Ion G. – 200, 228, 230, 284, 285, 286, 288, 421, 646
 Pleșoianu, Ștefan I. – 200, 201, 421
 Poenaru, Iorgu G. – 348
 Poenaru-Bordea, I. – 103
 Poenaru-Bordea, Mircea – 456
 Poenaru-Căpleanu, dr. – 201
 Poincaré, R. – 78, 283, 455
 Polanyi, Michael – 36
 Polihroniade, Mihail – 449, 456, 458, 459, 460
 Polizu-Micșunești, Radu – 201
 Polonsky, Anthony – 319
 Poni, Petru – 178, 344,
 Pop, Călin – 623
 Pop, Cornel – 615
 Pop, Corneliu – 617
 Pop, Emil – 222
 Pop, Felician – 617
 Pop, Gheorghe – 620

- Pop, Grigore – 617
Pop, Ioan, preot – 614
Pop, Ioan, contabil – 616
Pop, Ioan, funcționar – 617
Pop, Ioan, proprietar – 617
Pop, Ioan Aurel – 652
Pop, Iuliu – 617
Pop, Iuliu, învățător – 620
Pop, Laurențiu – 620
Pop, Maria – 204
Pop, Mihai – 268
Pop, N. T., mare proprietar – 115
Pop, Octavian – 615
Pop, Petru – 622
Pop, Pompei – 618
Pop, Pompeiu – 624
Pop, Simion – 623
Pop, Remus – 622
Pop, Ștefan – 200
Pop, Ștefan, revizor școlar – 618
Pop, Ștefan, director – 620, 623
Pop, Teofil – 624
Pop, (Valer) Valeriu – 135, 136, 139, 172,
190, 191, 230, 640
Pop Marțian, Dionisie – 37
Pop-Reteganu, I. – 138
Popa, Adam – 222
Popa, Alexandru – 619
Popa, Anișoara – 519
Popa, Gheorghe – 623
Popa, Ioan – 617
Popa, Ioan, mecanic – 622
Popa, M. – 628
Popa, Mihail – 620
Popa, Nicolae – 615
Popa, Nicolae V. – 622
Popa, Pavel – 124
Popa, Petru – 616
Popa, S. – 560
Popa, Ștefan – 618
Popa, Teodor – 615, 616
Popa, Victor – 622
Popa, Victor Ion – 456
Popa-Lisseanu, G. – 201, 284, 288, 421
Popescu, Agripa – 286
Popescu, Al., avocat – 627
Popescu, Al., institutor – 627
Popescu, Alexandru, preot – 621
Popescu, Anghel – 630
Popescu, C. – 201, 627
Popescu, Chiril – 531
Popescu, Dem C. – 625
Popescu, Elisabeta – 200
Popescu, Elvira – 467
Popescu, Gheorghe, inginer – 59, 201, 281,
286
Popescu, Gheorghe – 157
Popescu, Gh., avocat – 629
Popescu, Hari – 631
Popescu, I., petrolist – 627
Popescu, Ioan, preot – 622
Popescu, Ion, agricultor – 625
Popescu, Ion, pensionar – 631
Popescu, Ionică – 150
Popescu, Ilie, preot – 631
Popescu, Iulian – 631
Popescu, Jean – 161, 334, 605
Popescu, Marin – 631
Popescu, Mihail – 635
Popescu, Mihai – 478, 630
Popescu, Mihalache – 188
Popescu, Nicolae C. – 617
Popescu, Nicolae – 631
Popescu, Petre – 615
Popescu, Sabin, învățător – 631
Popescu, Sebastian – 631
Popescu, Sofia – 200
Popescu, Stelian – 79, 143, 162, 330, 404,
415, 416, 417, 418, 419, 458, 464, 494,
504, 570, 640
Popescu, Steliana – 85
Popescu, Ștefan – 233, 518
Popescu, Tănase – 629
Popescu, Teodor – 617
Popescu, Traian, preot – 631
Popescu, V., funcționar – 625
Popescu, V., pensionar – 618
Popescu, Vasile – 631
Popescu, Virgil – 309, 531
Popescu-Bălăcița, Constantin – 631
Popescu-Bejenaru – 201
Popescu-Bolintin, Gh. – 629
Popescu-Budești, I., protoereu – 629
Popescu-Dolj, G. – 230

- Popescu-Ilența, A. – 513
 Popescu-Necșești, Al. – 201, 419
 Popescu-Pasăre, profesor - 572
 Popescu-Spineni, Marin – 513, 518
 Popescu-Vidra, Arsenie - 629
 Popișteanu, escadrila – 335
 Popovici, Constantin - 620
 Popovici, Dori – 580
 Popovici, E. – 429
 Popovici, Eusebiu – 515
 Popovici, George – 276, 329, 453
 Popovici, Gh. – 533
 Popovici, I. - 627
 Popovici, Ionel - 618
 Popovici, Ștefan – 515, 553, 614
 Popovici, Mihail – 238, 247, 332, 406, 407, 410, 413, 448
 Popovici, N. G. - 647
 Popp, Alexandru – 305
 Popp, Petre – 305
 Popper, Karl Raymund (sir) – 16, 120,
 Pordea, Augustin – 97, 305, 605, 617
 Porsenna, N. – 452
 Portocală, Radu – 201, 208, 230, 343, 647
 Porubsky, Francisc – 368
 Porumbaru, Emilian – 115, 284
 Possony, Stefan - 36
 Potârcă, Virgil – 449
 Poulopol, Eugen – 43, 44
 Pourcher, Yves – 324
 Preda, Constantin – 518
 Preda, Cristian – 17, 32, 39, 42, 47, 56, 76, 93, 248, 261, 592, 648, 650, 652, 654, 656
 Preda, Gavriil – 180, 183, 186, 339, 366, 577, 581, 662
 Preda, Laur – 370, 661
 Predescu, Gil – 232, 233, 236, 241
 Predescu, Iorgu – 147
 Predescu, Iulian – 631
 Predescu, Lucian – 91, 97, 122, 130, 131, 142, 143, 144, 158, 160, 161, 163, 165, 169, 172, 175, 180, 183, 184, 186, 187, 189, 190, 196, 203, 209, 226, 276, 281, 289, 311, 312, 336, 337, 339, 340, 341, 350, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 373, 374, 375, 377, 378, 380, 381, 387, 394, 396, 397, 398, 401, 404, 405, 411, 412, 414, 418, 420, 423, 426, 428, 440, 451, 452, 453, 454, 455, 563, 464, 466, 467, 532, 536, 561, 568, 569, 577, 580, 598, 649
 Predescu, N. – 627
 Prelici, N. – 429
 Pșepelinschi, Leon – 161, 162, 201
 Prévost-Paradol – 37, 83
 Procopie, Cazoti – 531
 Procopie-Dumitrescu, Maria – 338
 Procopiu (Dumitrescu-Procopiu), Ion – 285, 286, 392, 400, 401, 420
 Procopovici, Alexe (Alec) – 430, 533, 538
 Prost, Henri – 402
 Protopopescu, Dim. – 286
 Protopopescu, Nicolae (Nicu) G. – 152, 154, 155, 156, 157, 159, 441, 625
 Protopopescu, Nunucă – 513
 Protopopescu, P. – 627
 Protopopescu, Take - 341
 Pucerea, Tașcu – 162, 175, 313, 314, 330, 604
 Pugliese, Stanislao G. – 79
 Purcăreanu, Ion – 28, 139, 158, 159, 176, 604
 Pușcariu, Ioan – 615
 Pușcariu, Iosif – 615
 Pușcariu, Sextil – 367, 368, 429, 430, 640
 Putnam, R. – 382
- Q**
 Quellin, Jean – 385
- R**
 Racotă, Nicolae (N.) – 161, 502
 Racoviță, Mihail – 519
 Racoviță, Osvald – 179, 347
 Radian, Al. – 450
 Radu, Iacob – 170
 Radu, Liviu, dr. – 615
 Radu, Nicolae – 618
 Radu, Sorin – 23, 92, 174, 255, 311, 316, 499, 657
 Radu, Vasile – 518
 Raiciu, Alexandru – 309

- Rapaport, I. – 530
Ratzel, Friedrich – 80
Răducanu, Ion – 74, 75, 80, 84, 448, 495, 628
Răducanu, Șerban – 343, 495, 645
Rădulescu, Barbu – 631
Rădulescu, C. – 625
Rădulescu, G. – 629
Rădulescu, generalul – 224, 225
Rădulescu, I. – 604
Rădulescu, Mihai Sorin – 343, 358, 661
Rădulescu, Neculai – 535
Rădulescu, Victor – 625, 627
Rădulescu-Budești, Gh. – 629
Rădulescu-Furtună, C. – 472, 595, 647
Rădulescu-Motru, Constantin – 54, 255, 320, 452
Rădulescu-Zoner, Șerban – 18, 93, 582
Rășcanu, Gh. – 269, 309, 491
Rășcanu, I. I. – 200
Răutu, Constantin – 257, 490, 647
Răutu, N. – 206, 516
Râpeanu, Valeriu – 453, 509
Radovici, Alexandru G. – 142, 180, 196, 206, 358, 376, 405, 420, 504
Radovici, Matei – 616
Ralea, Mihai D. – 49, 82, 134, 213, 268, 359, 400, 661
Ránki, György – 46, 48, 651
Rarincescu, C. – 22, 26, 72, 91, 286,
Rarincescu, Ion C. – 63
Rarincescu, M. – 201, 230, 239, 286, 352
Rathenau, Walther – 79
Rățoi, Tudor – 19, 92, 102, 126, 129, 137, 164, 165, 199, 502, 631, 661
Rebreanu, Liviu – 456, 461
Reuss Ianculescu, Eugenia – 204
Reynaud, Paul – 78
Ricardo, David – 77, 83, 84
Ricoeur, Paul – 259, 590, 651
Rigu, C. – 145, 627
Ring, Camil – 453
Rist, Charles – 45, 81, 84, 373.
Riza, Mustafa – 313
Rizac, Mihai – 530
Rizescu, Victor – 35, 76, 324, 331, 652, 657
Rizescu-Brănești, Nicolae – 577
Roberts, Henry L. – 55, 654
Rodan, Victor – 377, 662
Rokkan, Stein – 30, 50, 320, 329, 385, 650, 654
Roman, Ioan, preot – 616
Roman, Ion. N. – 502, 515
Roman, Lup, învățător – 618
Roman, Valeriu (Valer) – 22, 65, 72, 92, 172, 191, 200, 208, 211, 223, 224, 230, 232, 233, 234, 235, 238, 277, 315, 317, 421, 449, 450, 472, 647
Romanescu, D. – 530
Romier, Lucien – 78
Romniceanu, Mihail – 31, 100, 107, 108, 112, 113, 114, 115, 123, 181, 202, 209, 210, 211, 222, 223, 226, 228, 230, 231, 232, 233, 238, 291, 388, 389, 393, 400, 415, 421, 471, 498, 499
Röpke, Wilhelm – 36, 77
Rose, Clemence – 462
Rosenberger, Alexandru – 305
Rosenthal, Constantin (David) – 203
Rosetti, Alexandru – 516, 517, 533, 561, 563
Rosetti, C. A. – 113, 120, 211, 228, 341, 391, 437, 493
Rosetti, Maria – 203
Rosetti, Radu – 279, 327, 328, 354, 476, 479, 481, 481, 487, 527, 635, 640
Rosetti, Radu D. – 412
Rosselli, Carlo – 79
Roșca, C. – 441
Roșca, Ioan – 618
Roșca, Irimie – 623
Roșculeț, Radu – 162, 210
Roșu, Eugen – 619
Roșu, Grigore – 503
Roșu, N., filosof – 82
Roșu, Nicolae – 617
Roșu, Simion – 624
Rothman, Paul – 200
Rothschild, Anthony de – 465
Rothschild, Joseph – 46, 48, 329, 654
Rotică, Gavril – 186, 430
Roucek, Joseph – 47, 655
Rougier, Louis – 35, 36
Roussellier, Nicolas – 56, 78, 656
Rueff, Jacques – 36

Ruggiero, Guido de – 37

Russell, Bertrand – 87

Russu, I. N. – 200

Russu, Ștefan – 171, 616

Russu, Vasile – 583

Russu-Ardeleanu, N. – 451

Rustow, A. – 36

S

Sacerdoțeanu, Aurelian – 518, 533

Sacerdoțeanu, Guță – 163

Sadoveanu, I. M. – 456

Sadoveanu, Mihail – 400, 422, 533, 597

Saizu, Ion – 63, 253, 655, 622

Sahia, Alexandru – 456

Samson, A. P. – 399, 494, 640

Samson, Zahan – 620

Sande, Terje – 320, 654

Savinescu, Ramiro C. – 139, 158, 604

Salazar – 77

Sanielevici, H. – 43, 44

Saragea, Constantin – 153, 154, 476

Sarmanioti, I. – 313

Sassu, C. – 518

Sassu, familia – 343

Sassu, Matei – 201

Sassu, Vasile P. – 96, 97, 105, 106, 107, 114,

122, 123, 126, 135, 137, 138, 175, 180,

181, 182, 200, 208, 210, 254, 269, 286,

288, 343, 388, 490, 496, 502, 566, 604

Satmary, Ortansa – 204

Sauciuc-Săveanu, Th. – 432

Savela, Aurel – 396, 397

Savu, Al. Gh. – 205, 252, 253, 254, 416,
655, 662

Savu, Honorius – 619, 624

Savu, Olimpiu – 618

Saxone, Valentin – 134, 359

Say, Jean Baptiste – 83

Săbăreanu, inginer – 167

Săndulescu, Alexandru – 397

Săndulescu, Gh. – 344

Săndulescu, Nicolae – 441, 618

Săndulescu, Vasile – 440

Sărățeanu, Constantin – 332,

Sărățeanu, C. (Buzău) – 376, 446

Sărățeanu din Ismail – 515

Săveanu, familia – 9, 343, 348, 349, 350

Săveanu, Nicolae – 126, 140, 348, 351, 373,

Săveanu, N.N. – 83, 121, 141, 143, 168,

170, 198, 201, 203, 206, 253, 348, 349,

350, 351, 415, 421, 483, 504, 605, 647

Săveanu, Radu N. – 349, 350

Sân-Georgiu, Ion – 448, 511, 513, 532, 550,
559, 560

Sbârnă, Gheorghe – 275, 314, 360, 544,
546, 547, 638

Sbiera, Radu – 430

Scharff, C. – 561

Schmitter, Philippe C. – 76, 77, 657, 662

Schmoller – 81

Scholten, O. – 383, 651

Schultz, Alfred – 36

Schumpeter, Joseph Alois – 74

Scurtescu, A. – 150

Scurtu, Ioan – 20, 118, 205, 207, 208, 210,

221, 222, 247, 280, 294, 350, 390, 392,

399, 402, 417, 556, 564, 565, 570, 623,

649, 651, 653, 655, 662.

Sebastian, Mihail – 456

Secară, Vasile – 515, 572

Secașiu, Claudiu – 509

Seceleanu, Nic. N. – 288

Seișanu, Romulus – 419

Selten, Gheorghe – 61, 200, 225, 647

Seracin, Ion – 236, 237, 238

Seracin, Cornel-Florin – 362

Sescioreanu, Gh. – 201, 223, 226, 228, 230,
286

Seton-Watson, Hugh – 46, 47, 48, 655

Sfetescu, Dumitru D. – 146, 147, 616, 622

Sibiceanu, Nicolae – 68, 202, 208, 223, 230,
233,

Sidoriuc, Dimitrie – 433

Sihleanu, Severa – 488, 662

Silviu, George – 453

Simion, Elisabeta – 341, 652

Simion, G. I. – 85

Simion, Lazăr – 230

Simion, Mitică – 161

Simion, Natalia – 255, 296, 662

Simionescu, Alex. – 284

Simionescu, Dan – 260, 635

Simionescu, I. – 201

- Simionescu (Bîrlad), Nicolae – 96, 139, 158, 347, 429, 605
Simionescu, Tuchiță – 269
Simonnet, Stéphane – 385
Siniol, Raoul – 449, 598
Simson, Constantin – 572, 574, 581
Slama, George – 512, 537, 538, 552
Slavici, I. – 394
Slătineanu, Al. – 206
Slătineanu, Emanoil – 131, 177, 629
Slăvescu, Victor – 28, 37, 39, 45, 68, 74, 75, 80, 81, 136, 137, 138, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 198, 207, 210, 211, 226, 228, 253, 279, 281, 282, 283, 284, 286, 289, 290, 291, 293, 325, 330, 338, 343, 348, 373, 374, 382, 388, 416, 419, 420, 421, 426, 448, 450, 452, 453, 459, 460, 470, 481, 511, 523, 555, 599, 602, 605, 640, 657
Slăvescu, Take – 161, 210, 440
Smith, Adam – 77, 81, 83, 84
Smith, Anthony D. – 49, 655
Smith, Mark M. – 256
Snider, M. – 429
Socor, Em. – 229, 408, 465
Solacolu, Alfred – 228
Solacolu, Aurel – 131, 133
Solacolu, Barbu – 215, 450, 452, 453
Solomonescu, Constantin Gh. – 163, 164
Sombart, Werner – 76, 81, 261
Sorbul, M. – 399
Sorescu, Spirea – 143, 144, 145, 504, 505
Sorescu, pretor – 623
Soricu, I. U. – 396, 451, 452, 453
Sorman, Guy – 61, 657
Spina, C. – 561
Spănu, D. – 160
Spănu, Gh. – 628
Spănu, Gv. – 628
Spencer, Herbert – 74, 82, 83, 85
Spilioti, Gh. I. – 184, 185, 312, 604
Spinei, Victor – 20, 292, 509, 512, 518, 519, 525, 527, 547, 561, 562, 563, 564, 566, 567, 662, 669.
Sporea, Nicolae – 211
Stahl, Henri – 296, 662
Stamatiad, Al. T. – 243
Stamboliu, George – 531
Stan, Apostol – 18, 93, 94, 95, 344, 491, 582
Stănculescu – 239
Stănescu, C. – 552,
Stănescu, Eugen – 180, 183, 186, 209, 339, 340, 350, 351, 366, 378, 380, 381, 536, 577, 581, 662
Stănescu, Florian – 323
Stănescu, Iulia – 180, 183, 186, 339, 366, 577, 581, 662
Stănescu, Justin – 309, 377, 446,
Stănescu, M. – 616
Stănescu, N. – 625
Stănescu, Pandele – 629
Stănescu, Stelian – 503
Stănescu, V. – 627
Stănescu, Vasile – 239
Stângiucelu, Ștefan – 254
Stătescu, A. – 434
Stătescu, Eugen – 274, 613, 645
Stearns, Peter N. – 256
Steed – 462
Steihardt, Nicu – 74
Steleșcu, Mihail – 563
Stelian, Toma – 115, 122, 285, 418, 574, 582, 583
Stere, Constantin – 178, 196, 206, 222, 247, 312, 344, 345, 357, 407, 417, 420, 425, 583, 632
Sterian, Eraclie – 577, 581
Stewart, Angus – 86
Stoian, Dumitrache – 629
Stoian, Iorgu – 132, 358, 455
Stoianovici (frații, A. și Neculai / Nicu) – 158, 162, 228, 440
Stoica, Valeriu – 32, 119
Stoica, Ioan – 616
Stoica, Ion – 626
Stoica, M. – 616
Stoica, Stan – 649
Stoica, Theodor – 623
Stoica-Tomoiu, Vasile – 622
Straje, Mihail – 397, 401, 405, 414, 418, 426, 454, 455, 466, 649
Straucher, Benno – 176, 313
Strat, George – 43, 44, 66, 533, 534, 647
Strat, Ioan – 615

Strat, Ion – 84
 Streitman, Henric St. – 418, 419, 452, 662
 Sturdza, Alice – 523
 Sturdza, Costin – 450, 512
 Sturdza, D., colonel – 527
 Sturdza, D. A. – 94, 95, 102, 206, 274, 394, 490, 491
 Sturdza, Elena – 519, 523, 564
 Sturdza, M. – 560, 565, 567
 Sturdza, M., Neamț – 558
 Sturdza, Olga – 347, 523
 Suciu, Adrian – 617
 Suciu, Ambrozie – 623
 Suciu, Paul Horia – 36, 647
 Suciu Pavel – 617, 622
 Suciu, Valer – 614
 Sugar, Peter F. – 47, 49, 655
 Suța, Ioan – 440
 Suțu, Dimitrie – 523
 Suțu, Nicolae – 83
 Suțu, Rudolf – 344
 Suțu, Valentina – 523
 Szelenyi, Ivan – 510
 Szilágyi, Andreiu – 305

Ș

Șaban-Făgețel, Constantin – 454, 513
 Șandru, Dumitru – 18
 Șeicaru, Pamfil – 15, 52, 116, 118, 119, 209, 233, 257, 258, 269, 270, 275, 294, 321, 332, 333, 341, 353, 354, 370, 376, 378, 379, 380, 390, 391, 394, 396, 398, 399, 403, 404, 408, 414, 416, 417, 418, 426, 428, 442, 453, 454, 567, 486, 526, 528, 532, 536, 583, 640, 662.
 Șendrea, Alexandru – 620
 Șendrea, C. – 628
 Șendrea, Ștefan – 533
 Șerban, Gabriel – 662
 Șerban, Gheorghe – 139
 Șerban, Gheorghe, Turda – 605
 Șerban, Stelu – 256, 329, 547
 Șerbănescu, Pandeale – 630
 Șerbulescu, S. – 224
 Șesan, V. – 429
 Șoimaru, Tudor – 377, 662
 Șomlea, Mihail – 305, 536, 538

Șova, Vasile – 218
 Ștefaniu, Gheorghe – 239, 352
 Ștefănescu, Gh. – 625
 Ștefănescu, I. – 200
 Ștefănescu, Mircea – 456, 457
 Ștefănescu, N. P. – 271, 280, 282
 Ștefănescu, Petre – 232
 Ștefănescu, Stelian N. – 439
 Ștefănescu-Delavrancea, Barbu – 348, 394,
 Ștefănescu-Goangă, Florian – 170, 172, 234
 Știrbey, Barbu – 253, 281
 Știrbey, Eliza – 335
 Știrbu, Gigel Sorinel – 19, 662
 Șuluțiu, Octav – 456
 Șuluțiu, Flaviu – 618

T

Tabacovici, Christ. – 285
 Tabacovici, Gh. Gh. – 286
 Table, N. dr. – 141, 619
 Tafrali, Orest – 179, 515, 526, 533
 Talex, Alexandru – 456, 461
 Tanașoca, Nicolae-Șerban – 71, 320, 370, 371, 542, 641
 Tardieu, André – 78, 79, 465
 Tașcă, Gheorghe – 42, 43, 405, 647, 662
 Taussig, Frank William – 77
 Tavernier, Edouard – 462, 465
 Tănăsescu, Aurel – 616, 622
 Tănăsescu, C. – 175
 Tănăsescu, D.D. – 421
 Tănăsescu, Florian – 296, 342, 655, 662
 Tănăsescu, Nicolae – 334, 342, 662
 Tănăsescu (-Săbăreni), N. – 133, 161, 175, 201,
 Tărău, Iosif – 170
 Tătăranu, Alex. – 285
 Tătăranu, Costel A. – 123, 137, 151, 153, 154, 157, 200, 208, 210, 211, 222, 228, 230, 234, 241, 293, 421, 443, 647
 Tătărescu, Alexandru – 371
 Tătărescu, Emanuel N. – 371
 Tătărescu, Gheorghe – 19, 59, 71, 96, 106, 111, 119, 123, 132, 133, 135, 136, 139, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 157, 170, 181, 184, 190, 198, 205, 206, 208, 210, 211, 213, 229, 235, 240, 244, 253,

- 254, 284, 289, 290, 320, 325, 330, 334,
336, 342, 343, 348, 355, 356, 363, 366,
369, 370, 371, 372, 374, 379, 380, 399,
400, 458, 470, 475, 489, 490, 496, 502,
504, 508, 513, 523, 527, 542, 548, 549,
557, 558, 563, 564, 565, 566, 586, 595,
604, 616, 641, 643, 644, 647, 658, 659,
662
Tătărescu, familia – 9, 369,
Tătărescu, Nicolae, general – 370, 371
Tătărescu, Ștefan – 371, 511, 513, 515, 552
Tăușan, Grigore – 392, 396, 397, 398, 399,
490
Tegăneanu, Constantin – 309, 440, 446
Teodorescu, învățător – 530
Teodoreanu, Al. – 200
Teodorescu, Al. I. – 484, 647
Teodorescu, D. – 615
Teodorescu, D. M. – 171
Teodorescu, Dem – 561
Teodorescu, P. – 615
Teodorescu, Paul – 528
Teodorescu, Sebastian – 581
Teodorescu, Ștefan – 147
Teodorescu, V. – 576, 625
Teodorescu-Braniște, Tudor – 451, 453,
459,
Teodorescu Delaroman, Tudor – 572, 581
Tétu, Jean-François – 389
Teuca, Vasile – 170
Tibal, André – 47, 66, 329, 593, 655
Tilea, Viorel V. – 222
Timiraș, N. – 439
Tiron, Neculai N. – 139, 322, 347, 440, 443,
604, 628
Tismăneanu, Vladimir – 79
Titeanu, Eugen – 72, 171, 176, 200, 206,
208, 209, 223, 229, 233, 234, 238, 240,
241, 317, 422, 449, 450, 498, 648
Titulescu, Nicolae – 401, 406, 460, 492, 551,
553, 554, 580, 659
Thane, Pat – 256
Theodoreanu, Al. – 201
Tocqueville, Alexis de – 37, 74, 82, 83
Todea, Aron – 622
Todea, Ioan – 214
Toderășcu, Ion – 509
Tudosia, Mihai – 77, 645
Toennies, Ferdinand – 323
Tofan, Gheorghe – 430
Tollea, Grigore – 274
Toma, Constantin – 96, 138, 179, 199, 347,
515, 517, 525, 528, 530, 531, 532, 536,
537, 538, 553, 554, 558, 559, 560, 565,
Toma, I. – 211, 237
Toma, Iorgu G. – 165,
Tomasic, Dinko – 322
Tomaziu, Gheorghe (Gh.) – 158, 162, 319
Tomescu, Dimitrie – 428
Tomescu, Pavel – 441
Tomov, Ion – 184, 185, 312, 441, 604
Topliceanu, Alexandru, inginer – 62, 63, 67,
74, 140, 200, 273, 452, 453, 538, 575,
580, 648
Torouțiu, D. – 429
Torsvik, Per – 30
Totu, Ion – 398, 448, 449, 452, 648
Touvenin, Jean – 465
Tovarnițchi – 429
Trancu-Iași, Grigore L. – 285, 453, 458,
494, 570, 583
Trestianu, Nicolae – 167, 230
Treptow, Kurt W. – 322
Triska, Jan F. – 322, 383, 654
Tudor, Marius – 382
Tudoran, Pompiliu – 252, 507, 654
Tudoran, Todose – 616
Tudose, Sorin – 348, 373
Turla, Nicolae – 170, 614
Turtureanu, Constantin – 536, 553, 554
Taylor, sistem – 64
T
Țăicu, dr. – 269
Țăranu, Liviu – 509
Țătu, Ion – 239, 352
Țolescu, Ștefan – 239, 352
Țurlea, Petre – 19, 662
U
Ulmeanu, Anghel – 131
Ungurean, Vasile – 160
Ungureanu, Ioan – 530
Ungureanu, N. – 429,

Ungureanu, V. – 429
 Urechia, V. A. – 363
 Ursul, George – 87, 650
 Urwin, Derek – 320, 654
 Utalea, Octavian – 305

V

Vaida Voevod, Alexandru – 118, 119, 170,
 222, 247, 332, 370, 408, 410, 437, 448,
 462, 554, 564, 580, 641, 661
 Valaori, Iuliu – 130, 131, 133, 177, 188, 201,
 376, 478, 491, 629
 Van Cuilenburg, J. J. – 386, 361
 Vandermotten, Christian – 17, 50
 Van Zeeland, D. – 36
 Vasilescu, C. – 201
 Vasilescu, maior – 630
 Vasilescu, Nae A. – 648
 Vasilescu, Vasile – 630
 Vasilescu-Valjean (Valjan), Alexandru I.
 (Jean) – 217, 412, 413, 451, 455, 456,
 458, 512, 513, 515, 516, 517, 530, 531,
 532, 534, 539, 552, 560, 562, 563, 598,
 628,
 Vasiliu, C. – 44
 Vasiliu, D. – 286
 Vasiliu, Eugen – 440
 Vasiliu, Grigore – 128
 Vasiliu, Ioan – 576
 Vasiliu-Voina, Gh. – 179
 Vattimo, Gianni – 28
 Văitoianu, Arthur – 115, 373, 378, 379, 459,
 460, 527, 532, 534, 535, 537, 538, 552,
 554, 555, 559, 563, 567, 579, 597
 Vântu, G. – 208, 211, 223, 228, 230, 232,
 233, 236, 238, 241, 242, 244, 608
 Vărtosu, Emil – 478, 518, 533
 Vărtosu, Ion – 518
 Velican, Camil – 191, 614, 621
 Venizelos, Elefterios – 49
 Verba, Sidney – 323, 324, 331, 589, 593, 649
 Verdery, Catherine – 510
 Vianu, Alexandru – 43
 Vianu, Tudor – 43, 44, 456, 495
 Vicol, Constantin – 449
 Vidrașcu, Tighina – 515
 Vidrighin, Stan – 407
 Vigneau, Jean – 462
 Vinter, I. – 44
 Vînturachi, Luminița Zamfira – 355
 Vlădescu, I. P. – 239
 Vlădescu, N. – 371
 Vlădescu-Olt, M. – 341
 Vlădescu, Ștefan – 141, 398, 418, 466
 Vladimirescu, Tudor – 94, 122, 434, 478
 Vlahuță, Alexandru – 363, 489
 Vrânceanu, Costin – 19, 133, 141, 142, 143,
 144, 146, 147, 208, 357, 372, 504, 505,
 536, 662.
 Voicu, George – 28, 248, 508, 651
 Voicu, I. – 552
 Voicu, Ștefan – 615
 Voicu, Virgil – 615
 Voiculescu, Darwin – 625
 Voiculescu, N. – 553
 Voiculescu, Radu – 440
 Voiculescu, Stelian – 617
 Voiculescu, Zefira – 204
 Voinea, Adrian – 571
 Voinea, Șerban – 54, 55, 267, 658, 662
 Voinescu, Enric – 162
 Voitec, Șt. – 400
 Volanescu, Panait – 309
 Volgyes, Ivan – 30, 654
 Vorvoreanu, Marius – 92, 137, 164, 165,
 199, 631
 Vrăbiescu, N. G. – 309
 Vulcănescu, Mircea – 212
 Vulpe, Iosif – 614
 Vulpe, Radu – 517, 533
 Vulpe, Ștefan – 619
 Veyne, Paul – 16, 651

W

Wandycz, Piotr S. – 46, 655
 Walman, Leon – 286
 Walter, ziarist britanic – 465
 Weber, Max – 127, 244, 245, 295, 301, 303,
 383, 384, 489, 495, 496, 581, 582, 592,
 651
 Wells, H. G. – 74, 79
 Williams, Stephen F. – 321, 655
 Wolff, Robert Lee – 68
 Worms, René – 464

Wright Mills, C. – 382
Wundt, Wilhelm – 80
Wunenburger, Jean-Jacques – 497, 651

X

Xeni, Constantin – 201, 210, 286, 384, 418, 459, 648
Xenopol, A. D. – 20, 53, 178, 277, 294, 651, 655
Xenopol, Radu – 289

Z

Zahareanu, George – 572
Zaharescu, C. – 513
Zaharof, Basil – 380
Zaharof, Ioan – 419
Zamfirescu, Alexandru (Al.) I. – 152, 153, 157, 426, 513
Zamfirescu, C – 223, 230, 400, 421, 553, 556,
Zamfirescu, Dinu – 30, 223
Zamfirescu, Gogu – 143, 162, 505

Zamfirescu, I. – 151, 200, 375
Zamfirescu, N. – 627
Zamfirescu, Pandelescu – 344
Zamfirescu, Sava – 201
Zane, Gheorghe – 75, 84, 310, 328
Zelea Codreanu, Corneliu – 242, 549, 557, 565
Zeletin, Ștefan – 7, 39, 51, 54, 55, 63, 66, 74, 75, 76, 77, 80, 81, 93, 260, 261, 263, 264, 266, 267, 270, 277, 525, 648, 658
Zigre, C. – 115
Zigre, N. – 170, 513, 515, 517, 536, 537, 538
Zippa, Ion – 179, 347
Zotta, Const. Gr. – 22, 546, 662
Zotta, Paul – 49, 58, 72, 75, 86, 133, 220, 232, 233, 235, 238, 241
Zotta, Sever T. – 292
Zub, Alexandru – 18, 76, 82, 87, 652
Zurescu, Ion – 200, 230, 238, 400

În colecția HISTORICA au apărut:

- Ion Agrigoroaiei, Vasile Cristian, Ion Toderașcu (editori), *Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gândire istoriografică românească (1843-1943)*
- Ioan Ciupercă, *Opoziție și putere în România anilor 1922-1928*
- Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*
- Ion Toderașcu, *Permanențe istorice medievale. Factori ai unității românești*
- Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român (1856-1859)*
- Gh. Platon, *De la constituirea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, vol. I-IV
- Silviu Sanie, *Din istoria culturii și religiei geto-dacice*
- Gh. Iacob, Luminița Iacob, *Modernizare-europenism. România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea*, vol. I: *Ritmul și strategia modernizării*; vol. II: *Percepție, trăire, identitate etnică*
- Ioan Ciupercă, *România în fața recunoașterii unității naționale. Repere*
- Vasile Cristian, *Istoriografia pașoptistă*
- Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*
- Victor Spinei (coordonator), *Spațiul nord-est-carpatic în mileniul întunecat*
- Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*
- Vasile Neamțu, *Istoria orașului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)*
- Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în vizțiune europeană (sec. al XVIII-lea)*
- Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a românilor*
- Alexandru-Florin Platon, *Societate și mentalități în Europa medievală. O introducere în antropologia istorică*
- Nicolae Ursulescu, *Contribuții privind neoliticul și eneoliticul din regiunile est-carpatice ale României*, vol. I
- Vasile V. Russu, *Viața politică în România (1866-1871)*, vol. I: *De la domnia pământească la prințul străin*; vol. II: *De la liberalismul radical la conservatorismul autoritar*
- Ion Agrigoroaiei, *România interbelică*
- Maria Magdalena Szekely, *Sfetcii lui Petru Rareș. Studii prosopografice*
- Alexandru-Florin Platon, Cristiana Oghină-Pavie, Jacques-Guy Petit (studii reunite de), *Noi perspective asupra istoriei sociale în România și Franța/ Nouvelles perspectives de l'histoire sociale en France et en Roumanie*
- Ștefan Lemny, *Întilniri cu istoria în secolul XVIII. Teme și figuri din spațiul românesc*
- Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653-1658)*
- Ștefan S. Gorovei, *Între istoria reală și imaginar. Acțiuni politice și culturale în veacul XVIII*
- Silviu Sanie, *Seriere și imagini în spațiul carpato-nistrian (secolele VI a.Ch. – IV p.Ch.)*
- Victor Cojocaru, *Populația zonei nordice și nord-vestice a Pontului Euxin în secolele VI-I a.Ch. pe baza izvoarelor epigrafice*
- Lucrețiu Mihailescu-Birliba, *Sclavi și liberi imperiali în provinciile romane din Illyricum, Dalmatia, Pannonia, Dacia și Moesia*
- Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țara Românească pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea*
- Flavius Solomon, *Politică și confesiune la început de Ev Mediu moldovenesc*
- Mihai-Răzvan Ungureanu, *Convertire și integrare religioasă la începutul epocii moderne*
- Gabriel Bădăraș, *Raporturi politice româno-habsburgice. De la Unire la Independență*
- Elena Chiaburu, *Carte și tipar în Țara Moldovei pînă la 1829*
- Ion Toderașcu (coordonator), *Etnie și confesiune în Moldova medievală*
- Valentin Constantinov, *Țara Românească și Țara Moldovei în timpul domniilor lui Radu Mihnea*

- Dumitru Nastase, Ștefan S. Gorovei, Benoit Joudiou, *De putestate. Semne și expresii ale puterii în Evul Mediu românesc*
- Laurențiu Rădvan (editor), *Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVII*
- Bogdan-Petru Maleon, *Clerul de mir din Moldova secolelor XIV-XVI*
- Laurențiu Rădvan (editor), *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident. Tranziția de la medievalitate la modernitate*
- Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coordonatori), *In medias res. Studii de istorie culturală*
- Liviu Pilat, *Între Roma și Bizanț. Societate și putere în Moldova (sec. XIV-XVI)*
- Claudiu-Lucian Topor, *Germania, România și războaiele balcanice*
- Petronel Zahariuc, *De la Iași la Muntele Athos. Studii și documente de istorie a Bisericii*
- Daniel Niță-Danilescu, *Războaiele dintre ruși și turci din secolul al XVIII-lea și implicațiile lor asupra Bisericii Ortodoxe Române din Moldova*
- Andi Mihalache, Alexandru Istrate (coordonatori), *Romantism și modernitate. Atitudini, reevaluări, polemici*
- Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Liviu Pilat, *Ideologii politice și reprezentări ale puterii în Europa*
- Ioan Ciupercă, Bogdan-Alexandru Schipor, Dan Constantin Măță (coordonatori), *România și sistemele de securitate în Europa (1919-1975)*
- Ionuț Nistor, „Problema aromână” în raporturile României cu statele balcanice (1903-1913)
- Dan Lazăr, *România și Iugoslavia în primul deceniu interbelic. Relații politico-diplomatice (1919-1929)*
- Mihai Cococariu, *Zimbrul și Vulturul. Cercetări privitoare la unirea Principatelor*
- Andi Mihalache, Silvia Marin-Barutcieff (coordonatori), *De la fictiv la real. Imaginea, imaginarul, imagologia*
- Elena Chiaburu, *Carte și tipar în Țara Moldovei*, ediția a doua revăzută și adăugită
- Armin Heinen, *România, Holocaustul și logica violenței*
- Dan Constantin Măță, *Relațiile franco-române în perioada 1964-1968. Dialog în anii destinderii*
- Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țările Române în Evul Mediu: sfârșitul secolului al XIII-lea – începutul secolului al XVI-lea*
- Laurențiu Rădvan, Bogdan Căpraru (editori), *Orașele, orașenii și banii: atitudini, activități, instituții, implicații (sec. XVI-XX)*
- Mihai Chiper, *O societate în căutarea onoarei. Duel și masculinitate în România (1859-1914)*
- Andrei Sălăvăstru, *Reprezentări și semnificații politice ale maladiei la începuturile modernității (Anglia anilor 1470-1610)*
- Gheorghe Iuțiș, *Din istoria literaturii didactice românești. Manualele de istorie națională (secolul al XIX-lea - prima jumătate a secolului al XX-lea)*
- Gheorghe Iacob, *România în epoca modernizării (1859-1939). Towards a Modern Romania (1859-1939)*
- Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, ed. a 2-a, rev.
- Cristian Ploscaru, *Originile „partidei naționale” din Principatele Române. Vol. I: Sub semnul „politicii boierești” (1774-1828)*
- Ovidiu Buruiană, *Liberalii. Structuri și sociabilități politice liberale în România interbelică*

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂȚII
„ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IASI

700109 Iași, Pinului 1A, tel./fax 0232 314947

Apărut: 2013
Comanda:271

Informații și comenzi:
www.editura.uaic.ro
editura@uaic.ro

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

85,452

Cartea de față, *Liberalii. Structuri și sociabilități politice liberale în România interbelică*, este străbătută de încercarea de a răspunde la întrebarea privitoare la cine erau liberalii în România dintre cele două războaie mondiale. Discuția pleacă de la dificultatea metodologică a identificării liberalilor în societatea românească modernă: sunt liberali cei care se autodefineau astfel, ca membrii ai Partidului Național Liberal, sau cei care practicau liberalismul și împărtășeau public valorile liberale? Nu există o separație netă între cele două tipuri menționate mai sus. Însă, din perspectiva metodologiei istorice, această lucrare îi privilegiază, inevitabil, pe cei din prima categorie. Ei sunt cei analizați pe multiple paliere:

- discursul pe care-l promovau
- cultura lor organizațională
- determinantul social al condiției de liberal. Liberalul ca burghez
- practicile familiale de putere din cadrul Partidului Național Liberal
- reprezentarea lor asupra impunerii în societatea românească și formele propagandei liberalilor români
- dizidenții liberali și cultura lor politică

Chiar dacă nu oferă o imagine tip a liberalului român, imposibilă, de altfel, pentru un demers academic, lucrarea propune cititorului o analiză a multiplelor fațete ale celor care își asumă individual această identitate în perioada interbelică.

www.editura.uni-

8575